

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

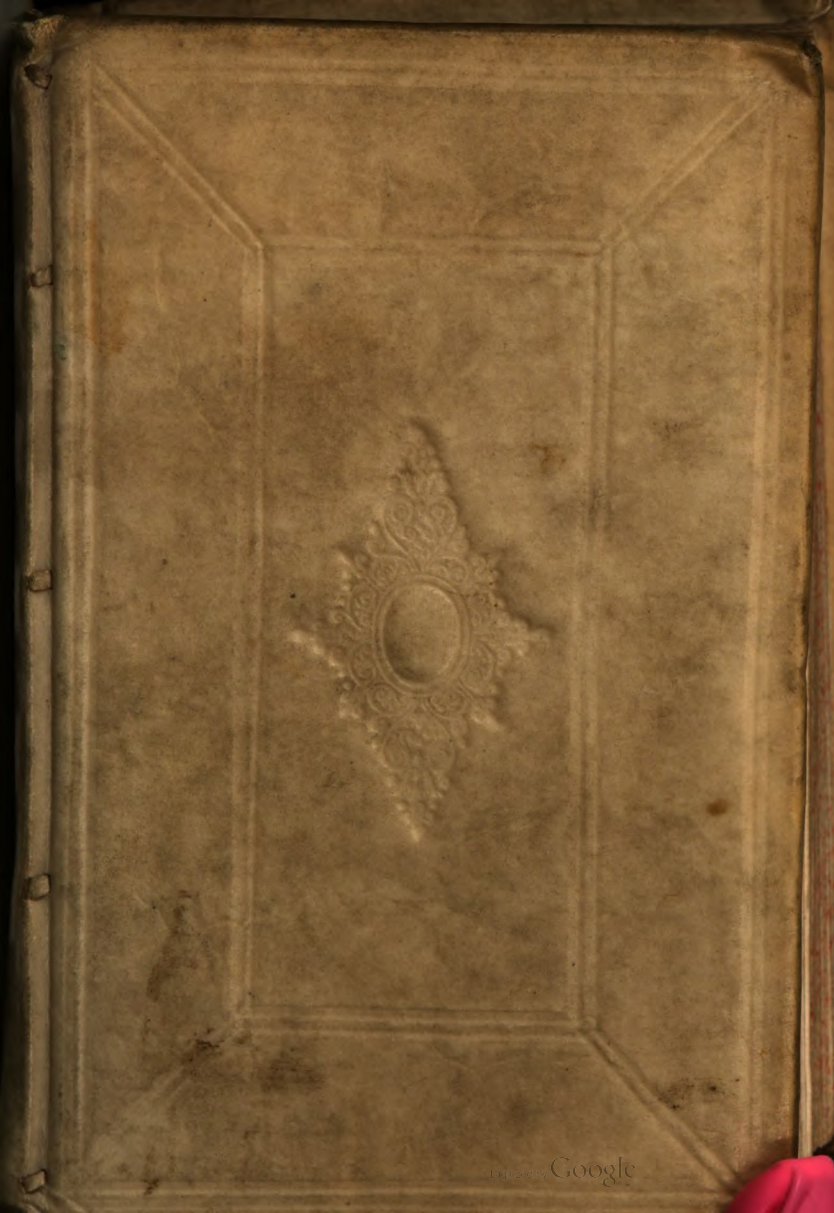
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1189
G. 6

DE
BOEKZAAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R. A B U S.

JANUARY en FEBRUARY

1697.

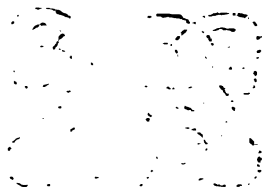
*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1697.

MAATSCH.
NEDEEL. LITTEK.
DEN.

OPDRAGT

*Van het 28ste Boekzaalstukje aan
den Ed. Achtb. Heere*

SAMUEL VANDER LANEN,

Regerend Schepen der Stad Rotterdam, groot achter van geleerdheid en wetenschappen.

— *Namque Tu solebas
Meas esse aliquid putare nugas.*

Mijn Heer, dien ik mijn vriend durf noemen,
'k Weet, Gy vergunt my dit beroemen,
En zigt nog die Gy zyt gewest;
Leen ander al nu bezigtgeden
My thans nu naam eens; 'k heeft zyn reden,
Dewijl gy dog de Boekzaal leeft:

Deez nieuwe vrugt, in winterdagen
Geboren, wenscht u te behagen,
En kruipt verklenmt ter drukpersse nit,

OPDRAGT

Om by uw zachte vriendschaps-stralen
Een luttel koestering te halen,
Nu 't jaar zijn rondte weër ontsluit.

Mag ze uw beschermvoogdy genieten,
Haar zal de moeite niet verdrieten,
U, voor dat vriendelyk onthaal,
En voor den last, op u geladen,
Een stapel oude en nieuwe bladen
'Ontvokwen uit verschot van taal.

Ontruk de Pleitrol dan uw ooren
Een uer drie vier, om aan te hooren
Alleen geen levendige stem,
Maar spraak der doode: wilt niet yzen,
Gy hoort hier langversterve wijzen
Taal voeren vol van kragt en klem.

Is't waar? en maakt uw naam, zoo waardig,
Zoo trouw voor my, de geesten waardig?
Ja dog, de levende en de doon
Gaan hand aan band, om u t'ontmoeten
(Wie hoorde ooit zulk een vremd begroeten!)
En stellen u hun werk ten toon.

Geest iemand dan dat geest-veroveren
Den regten woordnaam van betooveren,
En vraagt men, wie dat magtig zy?

Heer

OPDRAGT.

*Heer vander Lanen, 't zijn uw zeden,
Uw eerlijkheid, uw minzaamheden,
Uw Hollandsch hart, van valsheid vry;*

*Uw ryp vernuft, uw lust tot weten,
Die U van jongs af heeft bezeten,
Uw hartlykheid om goed te doen:
Die zijn uw konsten van belezen,
My op de proef bekend voor dezen;
God wil ze in al uw leven voên:*

*r'Wijlik my zelve onderschryve,
En in volflagte opregtheid blijve,*

Ed. Achtb. Heer,

*UEds. hoogachtende
Vriend en Dienaar*

**In Loumaand
1697.**

P. R A B U S.

Valt 'er aan den Lezer iets te be-
righen, dat zal voor den bladwijzer
staan.

1871

1871

1871

1871

D E
BOEKZAAAL

V A N

EUROPE.

JANUARY EN FEBRUARY

1697.

I. HOOFDDEEL.

*Joannis Guilielmi Stuckii Tigurini operum
tomus secundus, continens sacrorum &
sacrificiorum gentilium brevem & accu-
ratam descriptionem, universæ supersti-
tionis Ethnicæ ritus ceremoniasque com-
plectentem.*

Dat is,

*Het tweede stuk der werken van Johan Wil-
hem Stukkus van Zurich, behelzende
een korte en naaukeurige beschrijving van
de Heidensche heiligdommen, en offerhan-
den; waar in de gewoontens en plegtighe-
X Deel.*

A 4

8. *De Boekzaal van Europe,*
den van het gansche bygeloof der Heidenen
zijn begrepen. Te Leiden by Hakkius, en
te Amsterdam by Boom in folio.

Zie daar leide ik mijnen lezer wederom van 't oude in 't nieuwe jaar by Strukkius te gast. Lichtelijk denkt iemand; wat valt 'er nu meer van de gastmalen der ouden te zeggen, daar we dog onlangs dezelve zaken geeindigt, en de gasten t'huis gebragt. 't is waar, dat werk was afgedaan, maar dewijl de Heiden-sche slagtoffers van gasteryen en brasmalen aan een hingen, luste het den geleerden man, dit boek aan 't voorgaande te hegten. Zijn voor-nemen was eerst, maar een schets te geven, dog het is opeen volslagen werk uitgelopen.

Omme den grond der verhandelingen te leggen, laat hy voor af hooren, wat godsdienst is, dezelfs verscheide namen by Hebreen, Griecken, en Latijnen. Gelijk het Hebreeuwisch woord בֶּרַעַךְ [Berech] zoo wel zegenen als vloeken beteikent, even eens is godsdienstig by de Latijnen zomtijds ook *vervloekt*.

Godsdienst word verydelt of door ongeloof, of door overgeloof, dat in de wereld is gekomen met telkens by 't geloof wat by te doen. Niets is wufter als dat, en de Dichters noemen het gemeenlijk * ydel.

Vana superstitio. Dea sola in pectore virtus.

Wech ydel bygeloof! de deugd alleen
In ons gemoed is waardig aangebeên,

* Vana superstitio. Virg.

Dit

January en February 1697.

Dit bygeloof of overgeloof is niet alleen in 't hart, maar ook in 't uiterlijk, en de Heidenen eerden hunne goden op beide deze wijzen. Wat het uitwendige belangt, daar in muntten de offerhanden meest uit, die derhalven niet alleen van de Grieken en Romeinen, maar ook van de Joden met velerley benamingen wierden opgeschikt. Haar oorsprong is van den eersten mensch herkomstig, toen wel eenvoudig, dog namaals by de Heidenen vervaarlijk uitgebreid, en tot allerley slag van menschen, zoo levende als dooden, overgebracht. Zy hadden hunne ueren, gezette tijden, en feestdagen in groote menigte. Deze duerden of een of meer dagen, na dat yder volk dat begreep, en wierden op verscheide manieren plegtelyk gevierd. Elk gedeelte, ja yder uer, van den dag had zijn eigen werk en plegtigheid: zelf in den nagt offerden zy aan de godinne de * Nagt, dog op de dagen, die ze *Dies atris* [onzalige dagen] noemden, stond dit werk stil.

De voorwerpen van der Heidenen menigvuldige offerhanden waren de velerley goden, die ik hier in vier rotten verdeeld vinde, *Goden*, *Schepsels*, *Beelden*, en *Duivels* [Demons] nevens hun afkomst, en naams-beteekenisse. d'Alleroudste godsdienstigheid, waar van ons nog eenige bewolkte overblijffels voorkomen, is die van Hemel, Starren, Zon, Maan, Vyer, Ligt, Lugt, Verhevelingen, Wind, Regenboog, Geleygeesten, Demons van verscheide soort, en nog een heel zootje van der-

A 5

ge-

* P. 20.

10 *De Boekzaal van Europe*,
gelijke, die de Heer Stukkius onder den naam
van de Godinne *Bona, Juno, Opis, Proserpijn*,
en oneindige andere, aanhaalt.

Zoo schendig heeft het Heidendom uitge-
spat, en de eere des eenigen Gods veran-
dert in ydelheid, eerende de gene, die nim-
mer geweest zijn, als Goden van Bergen, van
Vlakten, en Bossen, Velden, Zeen, en
Vloeden. Of dit niet genbeg ware, bragten
ze zelf Gods eer over aan Vogelen, viervoer-
tige en kruipende dieren, onder welke de *
Slang geen kleinen voorrang had. De verdor-
vene uitvindere van die gruwelen zorgden ook
voor hun zelve, eerst met een bepaling, dat
den welverdienden die eere wierd aangedaan;
dog dit ging daar na zoo verre, dat de ver-
vloekelijkste dwingelanden, hoeren en boeven,
dooden menschen, ja † des menschen deelen der
goddelijker eerbewijs deelachtig wierden ge-
maakt.

Yder konst of ambagt kreeg zijn Bescherm-
god (is 't met der Pausgezinden heilige niet het
zelve?) en niets was 'er, of het wierd tot een
Godheid gedraait; zelf de Gierigheid, en
Koorrts, lust u niet te lachen? Ik kan niet al
uitschrijven, hoe menigerley Godheden den
mensch van zijn ontfangenis tot zijn dood toe
verzelden; daar zy enkele † natuerlijke oor-
zaken, met den naam van Godheid overkleed,
waren. Om dit te bewijzen, onderzoekt de
Schrijver dezer Godheden eernamen, getal,
kunne, afkomst, leeftijd, en wat deswegen
meer opmerkeijk is.

Ik

* P. 37.

† P. 40.

‡ P. 44.

Ik trede van die gewaande Godheden eens over tot de beelden, en bezie het dwaas vernuft der Heidenen daar omtrent. Wat zijn dog de **עֵלִים** [Elilim] anders als **עֵלִים נִלְיָם** [lo Elim] geen-goden en ydelheden, in den Bijbel zoo zeer verboden? De namen, die Grieken en Romeinen aan dezelve gaven, stekken tot niet veel beter getuigenisse.

Niet onaardig schijnt my het woord *beeld* afgeleid van * Belus, Ninus Vader, terwijl ik ongevoelig met de beelden in de kerk gerake. Maar zijn ze ook geen enkel ydelheid? Op zen beste zijn ze van hout, steen, leem, of andere verderffelijke stoffe. En zal men die dienen? vervloekte afgodery! Ey, zie eens, wat al moeiten en kosten het Heidendom besteedde tot haar *inwijding*, *kleedy*, en *verderen toefsel*. Men eerde haar in *onniegangen*, en *bedevaarten*, met *kerkbeloften*, en *reukwerken*, schoon veler gemoed en schriften derzelve ydelheid getuigen: want uit den stapel bygebragte Heidensche Schryvers zelve blijkt ons, dat 'er van den beginne geen beelden geweest zijn. Zekerlijk zijn de vaarzen, die Justijn Martyr uit den onden dieter Sofokles aanhaalt, alre gedenkwaardig, dan dat ik die mynen landskinder niet zou mededeelen.

Εἰς τὰς ἀληθείαςιν εἰς εἰς ΘΕΟΣ
 Ο ἄραγόντ' ἐτάχε, καὶ γαίαν μακρὰν,
 Πόντον τε χαροπὸν οἶδμα, καίνεμων βίας.
 Θνη-

* P. 53. † P. 59. ‡ P. 61.

12 De Boekzaal van Europe,
 Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίας πλανώμενοι
 Ἰδρυσάμεθα πημάτων παρὰ ψυχὴν
 Θεῶν ἀγάλλματ' ἐκ λίθων τε καὶ ξύλων
 Ἡ χρυσοπέκλων, ἢ ἐλεφαντίνων τόπαις
 Θυσίας δὲ τέτοις καὶ καλὰς πανηγύρεις
 Τεύχοντες, ἕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.

† Welk hier op uit komt.

Daar is maar eene GOD, voortwaart,
 Die Hemel, Aarde, en Zee, en Wind,
 Of zacht en lief, of guet en zwaar,
 Gemaakt heeft. Maar wy zijn zoo blind,
 Wy stervelingen zijn zoo bot,
 Dat onder ons van steen, van hout
 Tot eer van meer dan eenen God
 Afbeeldfels, ja van been, van goud,
 Gemaakt zijn; dien wy cere doen,
 Met offerhande, en hoogtijds-vreugd:
 En dus al denken we arme bloeden
 Heel vroom te zijn. O slegte deugd!

Laat ons nu het afgodenoffer te berde brengen,
 dat alhier in drie hoofdzaken verdeelt staat,
 bezielde, onbezielde, en gemengde. Het schrik-
 barend * menschen-offer staat voor aan, ge-
 volgd van Varkens, Ossen, Paarden, Ezels,
 Muilen, Kemels, met het kleine vee van Lam-
 men, Geiten, en Rammen: voeg'er by de †
 Honden. Wilde en verscheurende beesten wier-
 den ook ten offerbank gedoemd, dog byzon-
 der-

* P. 62.

† P. 69.

derlijk Vogelen, als Ganzen, Kalkhoenen Fazzanten, Duiven, Quakkels enz. Dat 'er Viffen ten outer quamen, zal ons zoo zeer niet verbazen, als dat de * *drek* van het vee aan de Goden geofferd wierd, samt haar eyeren, melk, en honig. Ik moest niet vergeten allerley kruiden, en eetwaren; een offerwijze, zoo oud, dat ze van Abels tijd heugt.

Breedst hadden 't de Heidenen voor met hun † *Meel* en gezoute deegklompen. Onder de kruiden staan Boonen, Look, Vijgen, Bloemen en Ooft getelt. Zy offerden desgelijks koeken, pap, en wat meer bedenkelijk is, sommige met, andere zonder wijn gemengd.

Vermits we hier ook den Wierook vinden, die uit Seba quam, word ons die landstreek uitvoeriglijk aangewezen, daar na de gewijde wierookvaten: 'kzwijge de naamsoorspronkelijkheid van het Latijnsch woord *Thus*, dat wy *Wierook* noemen, na het Hoogduitsch *Weyhrauch*, dat is, *gewijde Rook*. De Hebreën noemen 't לְבָנָה [Lebonah] om dat het wit is, en de Grieken *Λιβανος* [Libanos] hoedanig een naam de berg Libanus ook draagt, om dat ze vol Wierook-boomen stond.

Naast den Wierook komt eerst de *olie*, van velerley gebruik, en is 't burgerlijke, en in den afgodsdienst; dan het *Zout*, by Vader Homeer † *Zuswerend* en *Goddelijk* genoemd, en zoo wel by Joden als Heidenen in 't offeren gebruikt.

Het is der moeite waardig, de plaatsen te ken-

keenen, daar zy het offer slachtren. Deze waren verscheiden, na de verscheidenheid der Godden; dog meerendeels *Tempelen*, een woord van meer als eene beteekenisse, en in zes of meer namen bekend, hier alztamen ontworteld met die van de vertrekken of byzondere plaatsen in dezelve, na de Latijnsche, Griekse, en Hebrœuwfche taalkunde. Sommige volkeren wilden de Godheid ook zonder tempel dienen.

Dat de Tempelen veeltijds met bosschaadjes omzet waren, leeren we zelf uit den Bibel. Ze wierden op verscheide wijzen gebouwt, en wel uit kragt van beloften, aan Godheden gedaan. Zoo kiesch als het Heidendom was omtrent dezelve plaats, stoffe, en gestalte, zoo zinnelijk was ook haar zorge voor de plegtigheden tot die, of nieuw, in te wijden, of vervallen zijnde te herstellen. Dus ingewijd wierden ze met de uiterste omzigtigheid vercierd, bewaard, en gade geslagen; onder welke bespiegeling het sluiten van Janus Tempel in vredenstijd ons voorkomt.

Vervolgens levert de Heer Srukkius de *Altaren*, en hare benamingen by de volkeren. Hy haalt haar oorsprong uit Egypten, en is onzeker, op wat plaats hy het offer voor die vaststelling zal zetten. Hoewel derzelve getal zeer groot was, de keurelijkheid over haar stoffe en gestalte was niet minder. Ze wierden ook ingewijd, en hadden, behalven den offerdienst, veelvuldig gebruik, als van gebeden, eedzweringen, toevlugten en vryplaatsen voor misdadige: * waar toe het een en 't ander spreekwoord zijn opzigt heeft.

Stel by de altaren de Tafelen, daar de Heidenen in hunne afgodery veel werks van maakten. Als we die ter loops bekeken hebben, moeten we de offerbedienende personen ook eens onder de oogen zien: ik versta de Priesters, met hunne medestanders, van velerley namen, en over al niet op eene wijze verkoren; hoewel in hen byna alle dezelve hoedanigheden der ziele vereist wierden: ook des lichaams, dog niet der kleederen. Hier hebben we dan het hoofdedfel, en de reden, waarom sommige Godheden d'eere hadden van bloods hoofds gediend te werden. Daar waren onder de Heidensche offeraars zoo wel wijven als mannen, dog haar ouderdom en trouwen was bepaald; en 't is wat vreemds, dat sommige ook de vrendelingen tot het offer-ampt moesten vorderen.

Dat by Grieken en Romeinen de Koningen zelve daar toe gekoren wierden is zoo wonder niet. Priesters waren doorgaans in groote eersching, dog evenwel min of meer, na trappen hunner waardigheid; en ze hadden rijke inkomsten: daar tegen stonden zware straffen op hunne misdaden: hun geslacht was groot, en hun levensmanier bereugeld.

Van de Priesters komon we tot de menigte der offerdienaars, welker sommige op Tangtungen speelden, andere den Wichchestok hielden: daar zijn ze. *Redenaars der Goden, Slagofferberaiders, Slagters zelve, Uitroepers, en Hellehardiers.*

Als de geleerde Schrijver deze, en de Godheden, aan welke 't Heidendom offerde, heeft beschreven, staat hem nog af te handelen het

* laat-

* laatste en voornaamste stuk, dat is, hoe dat slagten en offeren in alle zijne omstandigheden toeging; Dit, dunkt my, verdient wel een verich hoofddeel.

II. HOOFDDEEL.

Laatste uittreksel van het tweede stuk der werken van Johan Wilhem Stukkius wegens de Heiligdommen en offerhanden van 't oude Heidendom. Te Leiden by Hakkius; en te Amsterdam by Boom, in folio.

IK liet mijn penne zig wat verpoezen, eer ze van de Priesters en Offer slagters tot het Slagtoffer zelf voortging: nu staat haar te schetsen, wat al werk daar aan vast is.

Onder de toebereidselen was het † *verkiezen der Offerhanden*: 't eerste: dan wierden ze met veel zwiers ten outer gebragt, en onderzocht; of ze volkomenlijk tot den offerdienst bequaam waren, op een zeer nauwkeurige wijze, van top tot teen, en dat van mannen, daar toe geschikt. Somtjids waren de beesten los, somtjids gebonden, maar altijd netjes opgetooit, en voor de slagting tam gemaakt, om, zoo veel als doentlijk was, het schoppen en spartelen te belotten.

Eer de slagter ging, moest hy zijn handen met rein water wassen, en hy werd verandere daar mede over zijn gansche lijf besproeid, zoo wel als al het gereedschap, tot

den dienst gebruikelijk ; daar quam ook hars en zwavel ter inwijdinge te pas.

De Priesters waren schuldig, zig alvorens niet alleen van verscheide kost en drank te onthouden, zelf van de huwelijkspligten, 't zy voor altoos, of een langen wijl, desgelijks van sommige dingen aan te raken;* maar zy moesten ook alle vuile en ontuchtige gedagten uit hunne zielen bannen. Voor al wierd in den dienst een allerdiepste stilzwijgendheid vereist, welke den Heer Stukkius in een buitensprong ons doet aanwijzen, hoe de Heidenen gewoon waren, hunne ongehoorzame van de gemeenschap der Heiligdommen te *bannen*, met het kromwoord *excommuniceren* kennelijk geworden; voornamelijk de Grieken, die een zware straffe stelden. Ontslagen zijnde wierden ze † *rein* genoemd.

Voor het offeren baden zy, gelijk we doorgaans in Homeer vinden.

Κλυθή μευ ἀργυροῖοξ' ὅς χρύσην ἀμφι-
βέβηκας,

κίλλαν τε ζαθέην, πενέδοιό τε ἴφι ἀνάσ-
σεις

Σμινθεῦ. Ἐπότε τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρε-
ψα,

ἢ εἰ δὴ ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρὶ ἔκησ
Ταύρων, ἠδ' αἰγῶν, τό δε μοι κρήνην
ἔέλδωρ.

X. Deel.

B

Ey

* P. 120.

† Καθαροί.

Ey Febus, met uw zilveren boog,
 Die Kille en Tenedos beheert,
 Sla op my een genadig oog,
 En gun my, dat mijn hart begeert.
 Indien ik ooit uw Tempel met
 Loofkranssen fraay heb opgeciers:
 Indien ik Stiers of Geiten-vet
 Ooit brags op 't Ouder. —————

* Dus bid Paap Chryses by onzen Grieksen blindeman, die daar op terstond laat volgen.

Ω'ς ἔφατ' εὐχόμενος, τῷ δ' ἔκλυε φοῖ-
 βον ἀπέλλων.

Zoo bad hy, en Apol verhoorde 's mans gebed.

Dit *bidden* heeft tot een aanhangsel, hoe het by Grieken en Hebreëen verscheide namen droeg, en een verbeelding van alle de omstandigheden der bidders, zelf tot de gestalte en lijfsgebaarden toe. Hier krijgt het kussen of woenen wedersom een beurt, om dat de oude gewoon waren, de handen der gener, van welke zy iets baden, te kussen.

Ik zie † dat het *kniën* buigen, en het *kniën* ombelzen in 't bidden van een zeer oud en algemeen gebruik is, gelijk de Schrijver aanwijst, nevens de treffelijke woorden uit Heidsche monden, omtrent het bidden, en de *bede-voorschriften*: waar aan de *vervloekingen* volgen, ge-
 hecht

* Iliad. a. † P. 130

hecht om der stof-gelykenisse aan de eeden.

Het Sakrament, als een *krijgs-eed*, vind hier zijn wettige plaats, by de namen, die de Grieken aan d'eeden, en 't eedzweren gaven. De Joden benoemden het met maar een woord, en de Duitsche met niet veel meer. We zien dan den eed in haren t'zamenhang, en verscheide voorschriften, hoe 't Heidendom by hare goden zwoer: onder welke een was *per Jovem lapidem* [by Jupiter den steen] * in haar bereekenisse uitgepluist. Behalven dat Grieken en Romeinen by een of meer goden zwoeren, deden zy ook eeden by verscheide leden van 's menschen lichaam, by sommige beesten, by levenlooze schepsels, en by den hellevloed *Styx*. Zwerende raakten ze den altaar aan, en waren beide zeer zorgvuldig in hunne gedane eeden stiptelyk te onderhouden.

Na dezen ommetred keert Stukkius weer tot den offerdienst, en verrekent met ons het Grieks woord *ελοχυτείν* [oulochutein] en 't Latijnsch *Immolare*, offeren, of met meel offeren: want gersten-meel, met zout gemengd, was by de tweegezeide volkeren offerkost, en zy waanden daar door ik wete niet welke verzoeningen te kunnen maken. Daar by goten zy wija over het offer uit, waar van we reden hooren, zoo wel als van het overig volbrengen der offerhanden, tot dat het offerwyer, en deszelfs noodzakelykheid verhandelt word, Vesta en des vyers oorsprong, ja de dienst van 't wyer in 't byzonder. Numa Pompilius, de grootste insteller der Roomsche bygeloovheden, heeft

20 *De Boekzaal van Europe*,
hier in de Grieken nageaapt. Zy geloofden,
dat het offervyer uit den Hemel quam, en om
bequame houtstoffe te hebben wierden by hen
niet alleen boomen, maar geheele bosschen den
Goden toegewijd. Gelykerwijs het gebruik
van 't vyer in het offeren velerley was, alzoo
waren de Heidenen omtrent den rook, die daar
van opging, ja omtrent het uitdooven van 't
vyer, vol bygeloof.

De *Lichten* die zy in hunne Tempelen ge-
bruikten, komen by 't vyer niet te onpas, de-
wijl we daar het * Lampenspel van Prome-
theus hebben, en de Egyptische hoogtijd der
Lamp-ontsteking. Dog ik keere weder tot het
offeren, of liever offerslagten.

Daar stak een verborgentheid in, dat het of-
ferbeest noodzakelyk staande moest gekeuist
worden. Hoe dit nu geschiedde, en met hoe-
danige plegtigheden, is een wat te wijdloopi-
ge stoffe voor mijn uittreksel. Een taalonder-
zoeker leze hier de aloude spreekwijzen, daar
uit geboren, en de namen van het slagtgereed-
schap; hy zal d'er by zien, met welk een
naauwkeurigheid gelet wierd, hoe het beest
viel: want daar in lagen goede of quade voor-
beduidfels. Zy gaven ook acht op het loeyen
der beesten, en maakten daar (och armen!)
voorzeggingen uit.

Onder dit slagten wierd 'er, op de *Pijp* ge-
speelt, een blaastuig, den Hebreën met het
woord חליל [chalil] kennelyk, dog van † Al-
cibiades en andere Heidensche mannen afge-
keurd.

* P. 160. † P. 168.

keurd. Joden, Grieken en Romeinen hielden daar veel van, en bezigden, behalven dit en andere speeltuigen, zonderling den *Baxim*, wiens oud gebruik ten vollen vermeld word.

Op 't einde van 't spel hooren we der vrouwen * *ὀλολυγή* [ololugee] de Lofzangen, den Goden toegewijd, en verder het geschreeuw, en onbezonne misbaar, dat de Heidenen met vremde bewegingen des lichaams onder het offeren maakten; daar dan dikwils schendda-den op volgden.

Het offerbeest legt geboeit, nu moeten zy 't met hunne handen optillen, en vervolgens *kel-len*, dat zijn verscheide benamingen heeft. Voor het bloed, als iets heiligs, droegen zy naauwe zorge, vergaderden het in daar toe ge-schikte vaten, en besprengden daar mede de al-taren.

Zy trokken het beest de *buid* af: 't welk ons het menigvuldig gebruik der beesten-huiden uit de Oudheid toont, en de spreekwoorden, daar van herkomstig: 't gebeurde ook wel, dat de huiden met de beesten te gelijk in 't vyer geworpen wierden.

De huid afgestroopt zijnde, hakten zy 't 't beest in stukken, welker aanmerkelykste was de *Dye*, dien zy in 't vyer smeten. De † reden, waarom zy van de *dye*, of heupe zoo veel werks maakten, is my, om der oneerbaarheid, geen aanhalens waardig.

Het beste na de *dye* was het *hoofd*, de *tong*, en 't *ingewand*. Gy meugt het laatste vry wat naauwtjes beneuzelen, lezer, want de inge-

wanden waren ouhix van het grootste gebruik, byzonderlijk in waarzeggerijen, van welke schier alle hunne ondernemingen afhingen, en waar van zy heele boeken lieten schrijven. Bezie my daar eens het *bart*, de *galle*, enz. Gy zult daar zoo vies niet van zijn, als van de * gruwzame gewoonte sommiger volkeren, die ten dien einde zelf in menschelijke ingewanden darden wroeten, en mogelijk bekennen, dat de redenen, die Cicero van dit doen geeft, niet veel om 'tlijf hebben. Laastelijk wierden de ingewanden, den Goden ter eere, met vyer verbrand, dog van de offerhanden, omtrent de zee gedaan, in de baren geworpen. Somtjids bewaarden z'er wat van, voor de offermaaltijd.

Zy gorten niet alleen sommige vogten, als wijn en oly, maar zy strooiden ook allerley kruiden en speceryen op de aangestekene slagtoffers: een gebruik by de Oude Hebreën niet onbekend. Het plengen der vogten, die na de verscheidendheid der volkeren velerley waren, zoo in offerhanden, als offermaaltijden, wierd met zeer veel wasschen, bidden, en andere plegtigheden volbragt.

Dat het niet zelden dronkemans tijden waren, blijkt uit de volle kroezen, die zy in hunne offermalen uitveegden. Eer de Paap den wijn over het offer uitstortte, proefde hy 't nat: kort om, het wijnplengen, mitsgaders het kroezen-vegen na de offermaaltijd wierd niet zonder vele inzigten uitgevoerd. Ik zal den *beker van den goeden Demon* voor deze reis laten

laten staan, om dat we die in het laatste uit-
trekfel van het eerste stuk als een glaasje na de
maaltijd gedronken hebben.

Zy meinden, dat de *rook* en *reuk*, uit de aan-
gestokene offers ontstaan, den Goden ten hoog-
sten behagelijk waren: by welke gelegentheid
de herkomst van 't Latijnsch woord *Fumus*
[rook] en 't *reukwerk* te boek is geslagen. Denk
niet, dat alle reukwerk even welriekend was:
sommige stonken arger dan bokken, als ver-
wekt zijnde uit dieren, planten, keutels, en
wat meer ten outer geschikt wierd.

Na dat de offerdienst was geeindigt, lieten
de Papen met zekere gezette woorden het volk
gaan, by de Grieken *λαοὶς ἀφεσις* [*laois aphesis*]
't *Volk mag gaan*, by de Latijnen *Ilicet*, zood
veel als *Gy meugt wel gaan stappen*, enz.

Vervolgens gingen de gastmalen aan, die ons
van den Heer Stukkius met ruime schotelen
worden toebereid; om voor 't laatste te ver-
staan, tot welken einde de Heidenen alle deze
offers slagten: en dit inzicht was vierderley.

* I. Om de Goden te paaijen.

† II. Om hun zelve te zuiveren. Zie hier niet
alleenlijk alle Griekse en Latijnsche woorden
daar toe gebruikelijk, maar ook derzelver oor-
sprong uit den grond opgebaggerd, en hoe de
Romeinen boven andere volkeren daar in bezig
waren.

III. Tot dankzegging, waaromme die offer-
handen † dankoffers genoemd wierden.

IV. Tot Wichelary, of voorspelling der
Wichelaars.

24. *De Boekzaal van Europe,*

Wanneer dit offerwerk een goeden uitslag had, dat noemden de Latijnen *Litare*, de Grieken *καλλιερεῖν* [kallierein.]

Maar wijze mannen onder het Heidendom lachten met al dat apenspel, wel wetende dat geen Godheid op die wijze te bevredigen was: sommige nogtans meinden, dat de offerhanden van de Goden, die verborgene redenen hadden, het menschdom waren voorgeschreven: andere toonen met hunne merkwaardige spreuken, dat men een beter weg, met Gods natuer overeenkomende, behoorde in te slaan. De Schrijver der zedelijke koppeldigten bewijst het dus, als hy de kinderen onderwijst.

*Si Deus est animus, nobis ut carmina dicunt.
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.*

Dat is,

*Zoo God een geest is, als de Digteren ons leeren,
Zoo moet gy Hem voor al met reine harten eeren.*

En elders,

*Cum sis ipse nocens, moritur cur victima pro te?
Stultitia est, morte alterius sperare salutem.*

Als of die zedige Heiden wilde zeggen.

*Waarom zal 't offerbeest voor uwe zonden ster-
ven?*

*Dwaas is 't, te willen heil uit 's anders dood ver-
werven.*

De Heer Stukkius besluit zijn doorwrogt werk met een * tegenstelling te maken van der Christenen

stenen godsdienst en die van de Heidenen. De laatste hadden ontelbare goden; de eerste een: de laatste hunnen oppergod Jupiter; de eerste hunnen JEHOVA: de laatste hadden vele Verlossers; de eerste maar eenen: de laatste vele Middelaars; de eerste maar eenen: de laatste * Geleigeeften; de eerste Engelen. enz.

Eindelijk telt hy meest alles op, dat vorens-verhandelt is, om aan te wijzen hoe de Christenen in yder stuk van hen verschillen.

Dus eindige ik mijn laatste schetse van dit wichtig boek, zoo vol van Bibel-wijsheid, als Grieksche en Latijnsche Oudheids-kunde, waarlijk het cieraad eenes Boekzaals, en een goudmijn, rijk van allerley heilzame leerlingen.

III. HOOFDDEEL.

Historie van de REFORMATIE der Kerken van Vrankrijk, enz. Gedrukt te Amsterdam by Jan ten Hoorn, vier deelen, twee stukken in folio.

HET ZESDE, ZEVENDE, ACHTSTE,
EN NEGENDE BOEK VAN HET †
VIERDE DEEL.

IN Hooy-en Oogstmaand 1696 schreef ik het vierde uittreksel dezer gedenkwaardige history-
B 5

* Genil. † Dit vierde deel in Hollandsch is het tweede deel van 't derde stuk in 't Fransch. Zie Jul. en Aug. 1696. pag. 24.

story-boeken, afbrekende by het * zesde boek van 't vierde deel: sedert dien tijd heeft men my met zoo vele andere boeken overkropt, dat ik niet eer als nu hebbe kunnen voortgaan.

Met den aanvang van dit zesde boek komen we tot de roemrugtige Vrede, die Vrankrijk, in 't midden van haar voorspoed, zoo ernstiglijk scheen te begeren, na lang dralen, te Nimwegen gesloten. Het plagen wierd tegen de Predikanten, en andere, in den jare 1678 niet vermindert, maar in 't landschap van Foix was nu een nieuwe vond gesmeed, om alle Gereformeerde van dat gewest tot den bedelzak te brengen. Op andere plaatsen ging 't niet veel beter, en de verwoesting van de Kerk te St. Hippolytus volgde wel haast, door de vuilheid van zekeren schelm, wiens † historie, hier ingelast, tot een staaltje krekt, hoedanige schandvuilikken gemeenlijk de vyerigste vervolgers zijn.

Terwijl de Gereformeerde, aan alle kanten bekniibeld, hun geduld oeffenden, wierden door de Jezuiten aan 't Hof middelen opgegeven om hen veel doodelijker slagen toe te brengen: de Koning, van oorlog ontlast, wilde nu dat zijn afgevaardigde te Geneve de Mis zoude laten doen, en na zoo menige Raadsvergadering als 'er te hoof gehouden was, volgde byna telkens het sluiten van d'een of d'ander Kerk. Onder vele vitveryen was 't niet genoeg, dat het preken, op die dagen als de Aartsbif-

* Dat is, het zestiende van 't derde stuk na 't Fransch. *Alhier pag. 190.* † Lees die pag. 167.

biffchoppen en Biffchoppen hun Kerk quamen fchouwen, den Gereformeerde verboden wierd, maar men zag de * Kamer de *mipartie* door 't gansche rijk vernietigd, hunne ampten en fcholen ontnomen, en op vele plaatfen de Predikanten onregrvaardiglijk tot fchande en geldboetens gedoemd: waarom sommige hun vaderland verlieten, 't welk allen, die van hun gezindheid waren, niet behaagde. Zoo liepen het jaar 1679 ten einde.

Na een vertooning van den Staat van Engeland, en Vrankrijks lift daar omtrent gepleegd, meldt ons de Heer Benoit een flag, die de Gereformeerde voor een van hunne grootfte rampen hielden; te weten een koninklijk verbod, dat hen, in 't jaar 1680, op zekere zware boete, van de bediening der Vroedvrouwen uitsloot, en den Roomsgezinden zelf mishaagde. Zy gaven een nieuw smeekfchrift aan den Koning, die daar op zweeg, terwijl iemand, zonder naam, het zelve quaadaardiglijk beantwoorde.

Een ander koninklijk bevelfchrift bonfde in den zelve jare de vryheid van gewiffe glad in duigen, behelzende, dat geen Katholijk, van wat fex of ouderdom, Onroomsch mogt werden, op ftraffe van ballingschap, en verbeurte van goederen; ook wierd den Gereformeerden by een andere keur ontzegd eenige pachten, 't zy als deelgenoten of als gaarders, voortaan te mogen hueren.

De Geestelijkheid zat ondertuffen te Parijs vergaderd en zette de vervolging bitterlijk voort:

* Zie wat deze was, in Jul. en Aug. 1696 pag. 27.

voort : de zoogenaamde nieuwbekeerde door 't geheele rijk kregen vryheid van in drie jaren geen schulden te betalen, en personen van tweederley gezindheid mogten niet meer met elkanderen trouwen.

Het volgende jaar 1681, zullende nog veel grooter hitte van quellaadjes uitleveren, begon met het sluiten van verscheide kerken: 't Papendom wilde nu der Onroomsche kinderen doopen, en zieken bezoeken; en den niet Paapsche Beamptschrijvers, Pleitbezorgers, Deurwaarders, en anderen, wierd de vergunning van hunne bedieningen ingetrokken.

Onregtvaardige vonnissen van de Charentonische regters komen ons met den opslag van 't * *zevende boek* te voren.

De Gereformeerde kregen over al den bout op 't hoofd, hunne Predikanten en Ouderlingen mogten op lijfstraffe niet langer iemand afraiden Paapsch te werden; daar en tegen de Koning verklaarde, met een plaatschrift, de nieuw bekeerde voor twee jaren vry van soldaten te huisvesten, en met nog een ander, 't welk waarlijk overwreed en boos was, de kinderen van zeven jaren magtig, om hunnen Godsdienst af te zweren: met byvoegsel, dat Ouders, die hunne kinderen buiten 's lands hadden gezonden, dezelve (op zware straffe in geval van weigering) zonder uitstel zouden doen weder komen. Een verklaring, zegge ik, die door haar yffelijkheid alle teederhartige Vaders en Moeders een doodelijke ontsteltentisse op 't hart zettede; om dat zy niets
an.

* *In 't Fransch het zeventiende van 't derde stuk.*

anders te wagten hadden, dan alle dagen hare lieffte panden uit hare armen gerukt te zien, onder voorwendfel, dat ze eenige begeerte ge- roond hadden om Katholijk te werden.

* Levendige voorbeelden van geweldena- ryen, uit kraft van die verklaring gepleegd, en niet zonder verfoejing te lezen, noodzaak- ten de onderdrukte menschen, den Vorst we- derom in geschrift te smeeken; dog zonder gevolg: zijn antwoord was by die gelegent- heid, *dat hy zijn eenen arm wel wilde geven, om alle zijne onderdanen weder in de Roomsche Kerk te brengen.* Zoo onverzettelijk was Lodewijk de XIV, om zijn gansche Koninkrijk Katho- lijk te maken.

Een ander bevelschrift (vremder, als men zig konde verbeelden) maakten de Predikan- ten strafbaar, zoo wanneer zy van den preek- stoel zeiden, dat de Koning alle die geweld- naryen niet voor goed keurde. Men denke eens, hoe zeer dit van dag tot dag de vervol- gers aanzettede; terwijl de *Gereformeerde* het krijgsvolk, dat straffeloos alle baldadigheid uit- voerde, moesten huisvesten: maar wat spreke ik van baldadigheid? Deze soldaten waren thans de bekeerders, ten dienste van zijn Fran- sche Majesteit en deszelfs Tempelvoogden; en pleegden, op aanhitsen der heilschendige kerk- boeven, al wat zy gewoon waren in 's viands land te doen, om huiswaarden geld af te kne- velen, of aanwijzing van hunne dierbaarste goe- deren te ontwringen. Oneindige wreedheden, schoppen, vuist-stok- en degenlagen wierden

aan

aan niemand gespaart; dog waren maar voor-
spelen van afgrijselijker onmenschelijkheden,
zelf tegen zwangere vrouwen, die in dit boek
* niet zonder schrik te lezen zijn,

Alle deze mishandelingen, wanneer d'er
over geklaagt wierd, wierden voor geen mis-
handelingen geduid, maar al sleepte men een
mensch, eerst gehakt, en gekerft, na de kerk,
en al hitste men de † honden van 't dorp aan,
die hem de tanden in den buik zetteden, dat
hy 'er van storf, daar quam geen troost van 't
hof. De Rijksdienaar ‡ Louvois gaf met
schaamtelooze taal aan de klagende gevolmag-
tigde te verstaan, dat de Koning niet gezind was
hen te helpen, en was een der huichelaren, die
de alm geploegde gruwelen voor zijn Vorst
listiglijk met mooye woorden overpleisterde.

Hoe kan 't anders zijn, dan dat na zoo lan-
gen duur van dwinglandy velen alles verlieten,
en uit het Rijk vloten? Dit stond eenigen, te
Rochel aangekomen, zoo dier, dat de wreed-
heid, aldaar aan hen gedaan, vele Pausgezin-
den zelf tranen uit d'oogen perste. 't Is waar,
de meêdoogenswaardige vlugtelingen wierden
vriendelijk van andere Vorsten en Staten ge-
noodigd, en hun getal groeide sterk aan, maar
ondertussen hadden het hunne Geloofsge-
noten in Vrankrijk des te quader.

In 't † *achste boek*, dat het jaar 1681 ver-
volgt, zien we de uitwerkingen der geweld-
drijveryen aan een ongelooflijk getal van lui-
den, die de zaak van schrik opgaven; want
elk

* P. 260. 261 enz. † P. 264. ‡ Ibid,

‡ *Het achttiende van 't derde stuk in 't Fransch.*

elk een had gern lust, om buiten zijn Vaderland te gaan zwerven, hoewel de huisgezinnen van bootsgezellen alleen, die uit het Rijk trokken, ten getale van meer als drie duizend begroot werden.

Men noemde de Paapfchgedwonge menschen *nieuw bekeerde*, en de vervolgers maakten die *bekeering* den Koning aangenaamer, met hun getal ettelijke duizenden hooger te stellen, als 't waarlijk was. Maar de staat dezer *nieuwe Katholijke* konde niet zonder deernis gezien werden. Vele, na dat zy het * bekeergeld aangenomen hadden, in hun gewisse met anxt genepen, sprongen van de hoogtens zig te bersten, of verdronken hun zelve. Andere, van hartzeer overstelpt, gingen te bedde leggen, en storven met teekenen van bitter leed. Een menigte van hen wierd door uitgestane pijnen, folteringen, gebrek van nagtrust, schrik, en vrees, in 't verstand bedwelmd. Die tot zulke en andere uiterlijkheden niet vervoerd waren, maakten geen minder erbarming. Op de wegen vielen ze ter aarde, riepen om medelijden, sloegen op de borsten, trokken 't haar uit hunne hoofden, en versmolten in tranen. Als 'er twee *bekeerde* elkanderen ontmoetteden, an d'een den ander voor een beeld zag leggen, verdubbelden zy hun gekrijs. Akkerkuden, in 't midden van hun arbeid door gedagten verrukt, gingen van den ploeg af, vielen op de knyen, baden, met het aanzigt ter aarde geleggen, om vergeving, alles tot getuigen nemende

* Zie 't nitrofsel van Jul. en Aug. 1696, aan 's einde.

de dat zy door geweld gehoorzaamden. Wat kan men zig beschreyelijker verbeelden, als de verwijtingen der beanxte vrouwen aan hare mans, en der mannen aan hunne wijven; daar d'een den ander van zwakheid beschuldigde? Het gezigt van kinderen was telkens een verbeelde doodstraffe voor d'ouders, die hun zelve aan 't verlies der onnoozele zielen misdadig erkenden, en in duizend bekommeringen leefden over de verantwoording, die God hen natmaals zoude afeiffen.

Dit deed een grooten hoop wel weêr een ander besluit nemen, en ter vorige preke loopen, maar de hervallene stonden de Koninklijke ongenade ten doele, de Predikanten wierden met een nieuw bevel nog nader geprangt, en de onregtvaardigheden in 't Parlement, zoo van Toulouze als Bourdeaux, gesterkt; ja de Koning drong nu zelf Pausgezinde gelastigden in de Kerkvergaderingen der arme *Gereformeerde*, die op hunne herhaalde smeekbrieven geen gehoor kregen. In 't volgende jaar 1682 verstond des Konings Raad, dat alle bastaardkinderen, zelfs van Onroomsche; in den Katholijken Godsdienst zouden opgevoed werden, dat geen Predikant, in plaatsen, daar de kerken gesloten waren, mogt wonen, en dat geen Zee-of handwerksman meer met zijn huishouden uit het Rijk zoude hebben te trekken, op galey-straffe, en een geldboete ten minsten van 3000 guldens.

Eindelijk wierden de onderdrukte uit alle hunne bedieningen gestooten.

't Was in 't zelve jaar, toen de Geestelijkheid

heid ~~aan~~ ~~de~~ ~~hand~~ ~~der~~ ~~ijck~~ ~~berigt~~ ~~aan~~ ~~de~~ ~~Gereformeer-~~
den uitgaft, en; nog een gefchrift, dat quantifit
zeftien middelen tot hun bekeering behelste.

Ik trede tot het *† negende boek* van dit vierde
deel over, omdat ik met de vuteryen der Geo-
ftelijke daar het voorgaande boek meê gefloten
word, niet wil te doen hebben: want, zoo't
my vry staat, mijn meening te zeggen (en waar-
om niet?) ik geloove dat die Roomfchgezinde
gaften neringshalven, en uit bezeffing van een
veiliger rijkftand voor hun belang, zoo fchre-
ven; dog voor de reft met de wereld de gekste-
ken. Die het boek van den Bifchop van Meaux
heeft gelezen, weet wel, wat men den menfchen
van de hervormde gezindheden wegens hunne
verschillen, en ftrijdigheden te laft legt. *Maar*
ter zake.

Niet zonder verbazing leeft men hier, dat de
Koning dat listig geblaf zijner zielbezorgens
met twee niet min listige brieven onderfta-
nde, der mate, dat de verftandigfte zelf daar
over verlegen ftonden.

De vermaarde Klaude, Burnet, Bafnage, en
andere fchreven, en de Charentonfche Kerken-
raad kante zig tegen het voren genoemde *bi-*
rigt, maar deze zaak had vorscheide uitwer-
kingen: want in de Kerkenraden wierd geen
eene voet gehouden, en men was't ermit
eens, of men met de Geestelijheid in onder-
handeling zoude treden.

Was fter in dit jaar, onder zeer vele onregt-
vaardigheden, om ik wete niet welk een ver-
X Deel

* Advertissement Pastoral. † *In 's Fransch het*
negentiende van 's derde stuk.

borgene reden eene Kerk der Gereformeerde te Montinjak behouden gebleven; in 's volgende jaar 1683 verloren zy d'er wel twee en veersig, behalven niet weinige, die uit last van byzondere Parlemanten gesloten wierden. Maar trouwloos boven al, en schelms valsch, was de oegtspleging tot het verwoesten der Kerke van Montauban; en in gansch Neder-Guyenne liet het Parlement van Bourdeaux de woede tegen de Kerken voortgaan.

De Koning gaf met den ingang * dezès jaars een verklaarschrift uit, waar aan zijn onvermoeide zorg voor de bekeering zijner onderdanen bleek, dog die zelfs de deur der bekeeringe van ongeloofige tot het Christendom toeloopte.

Vraagt iemand, wat ze behelsde; 'k zal 't hem zeggen, en hy zal met my moeten bekennen, nooit vromder gehoort te hebben. Den *Mabometanen, en Afgodendienaars, die Christenen wilden worden*, wierd verboden *enigen anderen godsdienst als de Roomsche te aanvaarden*: en daar stond een zware straffe op, by aldien Gereformeerde Predikanten, of Ouderlingen, zulke luiden in hunne kerken dulden. 'k Moest niet vergeten, dat zijn Christelijcke Majesteit een tweede straffe verkondigde tegen Predikanten, die Katholijken in hunne kerken tuiten komen: een bevel, zoo vervaarlijk, als boosdom, welkers ongenijmdheid een nader verklaringe zelfs aanwees; want de Lelyvorft veranderde hier voor zoo verre, dat 'er voortaan in de [Gereformeerde] kerken een geseikende

* Van den 28sten Jan. 1683 pag. 304

Januury en February 1697.

34

plaats zoude wezen, waar in de Katholijke, die uit een yver voor het welwezen, en den aanwas van den Gudsdaensl gedreven zijnde, in de predikaatsien zouden begeren tegenwoordig te zijn, zij zouden mogen ter weder zetten.

Ziet, vrienden, door zulke misselijke middelen poogde men in Vrankrijk goede Katholijken te maken, en op die wijze leden de verdrukte dagelijks nieuwe wederwaardigheden.

Daar komen nog meer verklaringen, die de onschuldige met den mokor van 's Konings dwinglandy verpletteren. Een, door welke den Gereformeerde, te Autun wonende, word geboden elders heen te trekken, en allen anderen verboden ooit of ooit daar meer te wonen: nog een, die den Predikanten zes mijlen van d'afgebrokene kerken verband; maar ik spoede my tot afscheid van zoo droevigen stoffe.

De Heer Bendoit sluit dit negende boek met een vertoonning van Englands verwarden staat, in dien tijd, terwijl Vrankrijk, tot onzachelijkheid gestegen, zig tot nog grooter en onbefsuider ondernemingen toent. Het volgende uittreksel zal 't laatste van dit groote werk zijn.

IV.

IV. H O O F D D E E L.

Fasciculus septimus opusculorum, quæ ad historiam ac philologiam sacram spectant, in quo continentur R. M. Maymonidæ syntagmata XXX. De sacris temeratis. XXXI. De ratione faciendi rem divinam die solennæ expiationum. XXXII. De sacrorum abusu. XXXIII. De jejunio. XXXIV. De solennitate expiationum. XXXV. De solennitate Paschatis. Omnia doctorum virorum judicis recensita & concinnis indicibus aucta.

Datis.

Het zevende bondelke der aenkjes, die tot de historie, en gewijde taalkunde behooren, vervattende des Meesters Maymonides verhandelingen. XXX. Van de bezodelde offerhanden. XXXI. Van de offerwijze op den plegtelyken verzoendag. XXXII. Van 't misbruik der offers. XXXIII. Van 't vasten. XXXIV. Van de plegtigheid der verzoeningen. XXXV. Van de plegtigheid van 't Pascha. Alles na 't oordeel van geleerde mannen overgezien, en met beknopte bladwijzers ver-

'k **H**Ebbe in Herft- en Wijnmaand des
voorgaanden jaars de zes eerste gefchri-
ten van dit werk afgehandelt, en de grootach-
ting, zoo der Joden als Christenen, voor des-
zelfs maker, Mozes Maymonszoon, kortelijk
te boek geflagen.

In her zevende, dat het eerste in dit zevende
bondelke der uitgelezene werkjes voorkomt,
gaat die wetgeleerde Jood ons uitvoerlijk be-
righen hoe verre het aardsche heiligma konde
toegeven, in yder zaak die daar gedaan wierd,
wederom hoe maar eene tree te ver gefapt alles
verontreinigde.

Het neemt zijn aanvang met aanwijzing,
welke Priesters tot het offerflagren bequaam wa-
ren, en op wat plaatsen zy zulks moesten ver-
righen. Men moet zig verwonderen over de
naauwkeurige overleveringen, die we hier le-
zen over 'ontfangen van 't bloed der geofferde
dieren; waar, hoe, en door wien dat moogt
gefchieden. Dan volgen de befpregingen met
dat bloed, daar altaar, slagvee, gevogelte,
offeshande, en wat niet al meer, telkens een
verandering eifchte, die, niet net waargen-
men, alles bezoedelde. Even zoo fpijsvindig
waren de Hebreën in hun offerplengen, zoo
ontrent de plaats, als tijd, en personen. Zie
dog met eenen, welke vaten ter heiliging be-
quaam waren, gy zukt'er een aanmerking
aan, dat, * zoo wanneer iets aan den altaar

brak, al het geslagte ontrein was, maar het levendige niet.

De zifteryen wegens het zondoffer zijn voorwaar ook niet weinig, want daar ontrent waren velerley gevallen: het raakte eens wêch, of het kreeg jongen, of deszelfs Heer quam te overlijden, enz. Voeg 'er by de uitpluizing van het aardig (a) voorval, als iemand offerde voor een twijfelachtige zonde, die natuaals waar of niet waar bevonden wierd. Tot deze zondofferen word het getal der dieren, en haar prijs vry-stipetelijk bepaald. Zoo 't gebeurde, dat iemand in zijn leven geld ten zondoffer afzonderde, en dan quam te sterven, alsdan moogt niemand dat geld eigenen of gebruiken; maar het wierd in de doode zee geworpen: by welke gelegenheid alle geldzaken, den offerdienst betreffende, worden afgehandelt.

(b) Somwijlen geviel het, dat de ten offer gedoemde beesten, of onder den anderen, of onder ongewijde verward wierden, 't welk menigerley geval veroorzaakte, dat hier verrekend word; (c) zelf na het slagten, en alzo dit ook in de vogelen konde voorvallen, word die verwarring ook geheel en al ontward.

Na een beschrijving van de (d) offerbeloften der Vrouwen, en hare noodzakelijke offerpligten, ontvouwt ons de Hebreeuwische Meester verfoehide gevallen, die de offeren, en de zelve onthetliging raken; mitsgadens niet alleen de (e) offerkoeken, en andere gewijde brooden, maar ook de drankoffers. De ontrein-

(a) P. 540.

(b) P. 550.

(c) P. 557.

(d) P. 574.

(e) P. 588.

ging, of ontheiliging, konde meer als door een-
 nerley gedagte bykomen: maar * als de gedag-
 ten des Priesters recht waren, konde het offer
 door de gedagten van den bringer geenzins on-
 heiligd worden.

De offerhanden moesten geen anderen titel
 voeren, dan dien men verpligt was aan te bren-
 gen; anders, zegt de Schrijver, konden ze den
 offerbringer niet baten: weinige nogtans uit-
 gesonderd. Dat ze ook op een's anders mans
 naam niet mogen komen, zien we uit ven-
 scheide omstandigheden, en het bloed der op-
 sprengingen somtijds door gedagten, als voren
 onsein verklaard. Vermits nu een quaadden-
 kende onder 's offeren hem zelven strafbaar
 maakte, kon de naauwziende Jood de straffe
 niet voorbygaan. Hy onderzoekt dan dezelve,
 en wanneer de straffe נָדָה [Kema] te pas
 quam. Eindelijk alle bezoedelde offerhanden
 moest men verbranden, gansch niet eten; en
 by dit gevel zien we een breed verdrag van alles
 was, na het Joodsche heiligdom, door 's vyer
 moest versterd werden.

Het laatste werkje beschrijft, hoe 't offeren
 op den grooten verzoendag in zijn werk moest
 gaan, in alle omstandigheden, van Hooge-
 Priester, van plaats, van tijd, en menigerley
 gevallen; alles zookenzelijk, dat er niets van
 bedaght kan worden, 't welk hier, volgens de
 wetten der hebræensche Wetten verklaard, niet
 beslegt staat, zoo wegens de offeren, den Hoog-
 gepriester, en 't gevoelen der Sadduceen, als
 het lot werpen over die twee berugte J. Bol-
 ken

ken (elders in de Boekzaal te vinden) hunner beiden gestalte. Het flagren van den eenen, en de wechzenden van den anderen: een opmerkelijke dog vreemde plegghigheid.

Ik leze in het negende werkje (handelende van 't misbruik, dat in deze heilige dingen konde begaan werden, en van de straffe, die den overtreder telkens te wagten stond) zoo nimmerley Joodische wetten, of, om beter te zeggen, zoo vele vrienzen, en haarklooveryen, dat ik mijn hoofd niet wil breken met al dien kraam in een uittreksel te brengen; want byna yder snee handelt van een andere zaak, en nieuw geval, 't welk een weertgerighe ligtelijk altemaal kan bekijken: hy zal d'er aangelaft vinden de verscheide lezingen in de Hebreeuwsehe drukken van dit werk, door den taalkundigen overzetter den Heere Du Veil aangehaald. Het eerste is van Maymonides doorbladeren, is het derde moete waardig, des gemelden braven Vertalers voorreden voor dezelve, met opmerking te lezen. Men vinden daarin de Jiden *mondelyke Wer*, die 150 jaren, naar onze Christelyke tijdsrekening, eerst door Meester Judas, bygenaamd de heilige, beschreven is. Zie was wel zoo lang door Vaderlyke overleveringe bewaard, maar dewyl de Joden, na de verdelging van Jeruzalem, onder den Roomschen Keizer Titus, alomme verspreid wierden; vonden zy noodig, de gemelde overleveringen der *mondelyke Wer* op die wijze te bewaren. Dit werk

* Zie Hengden Oorsprong 1693.

werk: kragtigen naam van *Misnaboth*; en vele Rabbinen sloofden zig uit; met uitleggingen daar over te schrijven; tot dat eindelyk Meester Jochanan, 300 jaren na de verwoesting des Tempels, den *Jeruzalemschen Talmud* in't licht gaf: waar op; na verloop van ontrent honderd jaren, de *Babylonsche Talmud*, door Rau Afche uitgegeven; gevolgt is. Beide hadden zy voorgenomen hunne wetten op te helderen, en voor allenley verdraajingen te beveiligen. Maar de volgende Meesters [Rabbinen] sloegen zoo jammerlijk tot oudwysfche verdigtsels over, dat men hunne schriften niet zonder waling kwoeten. Eindelyk stoude Meester Maimonides op, ontrent voor 500 jaren, die, hoewel opgepropt met bygeloofy nograns, de grove beuzeltale verfoeiende; de Joodsche wetten geleerdelyk begonste te verhandelen. Zijn hoofdwerk was, benevens * *Mora Nebuchim*, zijn † *Had Chazaka*; waarvan de bleer *Du Veit ons* een kort begrip geeft; en zeffens, om te bevoenen; dat hy tot de vervaling, en verklaring van zulke schriften bequaam was, een korte beschryving van hem zelve; hoe hy, een geboren Jood; tot den goddienit der Christenen is overgekomen. Laat ons nu tot de drie laatste van een geheel werkjes van den Joodschen Meester zelve voormaak.

(Uit hesiqorte, over't *Vasten* geschreven, leeren we, wanneer de Joden, door algemeene plagen gedrukt, tot † vasten verpligt warden. *Sefer ha'Chofim* 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.)

Leeraar der verwarde.

† *Seder Madd. Tische der Schriften.*

† P. 777.

den en waer dagen zy daar toe verkoren: wie daar toe verbonden was.

Elk een moest ook over zijne byzondere onheilen vasten, sommige een geheel dag, waar toe de tijd hier zeer nettelyk bepaald word, sommige maar voor eenige uren. Zy bragten dien Vastentijd met veel godsdienstigheid over, zoo in hunne huizen, als Synagogen; en dewijl Maymonides een vasten over gemeene rampen had beschreven, gaat hy afzonderlyk optellen, (a) welke, en wanneer die rampen van dat gewigt moesten gehouden werden. Zeer bang waren de Joden voor een overmatige droogte, en daarom baden zy, in voorval van zulk een nood, met veel ernst om regen uit den Hemel, en deden vele teekenen van zeer (b) opmerkelijke vernederingen.

Nog onderhielden zy verscheide vastendagen over gevallen, hunnen voorouderen overgekomen, en uit de gewijde bladen kennelyk; voornamentlyk een over den verwoesten Tempel; en waren zy verpligt hun zelven te vernederen, (c) zoo menigmaal als zy het overhoop geworpene Kanään en de poelthoopen van Jeruzalem quamen te gebaken, niet zonder verscheide kuren, en vrende gebeden. Als de Christus zal gekomen zyn, zegt de befoede Meester, zullen d'er geen Vastendagen meer wren (en dit bewijst hy met een plaats uit (d) Zacharias) maar enkele vromdedagen, blydschap over al.

De groote Vrydag, die op den tienden

(a) P. 786. (b) P. 800. (c) P. 816.

(d) Zach. 8. v. 19.

van Hierftmaand voorviel, en van welke wy hem reeds in het vorenftaande van dit bondelje hoorden fpreken; komt hier weder in het tweede fchrift te pas, om dat zy dan ook een Vaften hielden; en wel nauwkeuriglijk van alle werk moeften ledig-zitten. Tegen de overtreders wierden zware ftraffen uitgevoerd, almitgeden zy maar nog zod luttel, waar van de grootte met veel vieze miffgeziftery word uitgefpuift. (a) Gevaarlijk kranke luiden kregen alleentlijk wat; en alle andere moeften niet alleen vafte, maar zy mogten, hoe bemodderd of bekleurderd zy ook waren; zig ten dien dage niet wafte, nog zaiven, ja zelfs geen fchoenen aantrekken; nograns behoudens eenige uitzonderingen, die thans van mijn zinnelijkheid niet zijn om aante roeren.

Lindelijk ben ik in het (b) derde, laafte, en grootte fchrift op het Paafcheeffe gekomen. Daar is 't over al drok met ongefvelle broodden te maken, en voornamentlijk den zuerdeoffen wech te doen. (c) Om niet te laar te komen, zijn de Befnedene al by tijds bezig met den zuerdeoffen aan den kam te helpen, en zoeken met kaarffen zorgvaldiglijk in alle hoeken van hunne huizen, of er nog iets mogt fchuilt.

Zoo zy by geval iets vinden, is 't hen nodig te weren; hoe daar mede moet gehandelt werden, en dan word 'er na af dat fuffelen, en zoeken, nog eenmerkwaardige buttligag verciit. Als ik het onderzoek van 't (d) gebod,

(a) P. 829.
monides.
p. 860.

(b) Dit is het twaalfde van Moyses.
(c) P. 843.
(d) Exod. 13. v. 7. Zoo

daaromtrent gegeven, hebbe aangehoort, en geleert: wie daar tegen zondigde, wie niet; dan leze ik nog verder, dat ze niet alleen geen ongehevelde brood in hunne huizen mogten dulden, maar zelfs geen graangewasch of andere vrugten, die door verderf konden opgisten: * spitsvindigheden voorwaar, die niet zonder onbedenkelyke moeite konnen uitgedagt zijn, en welker vele magtig zijn, iemand aan 't lachen te helpen. Lust iemand de wet, in welke God het gedeessende te eten had verboden (Exod. 12. v. 18) te hooren verklaren, om te weten hoe strijtelijk ze moest onderhouden werden, zo rekke hy zijn geduld nog een wijtje, en wete met eenen, hoe de Joden aan hunne kinderen en huisgenooten een † verhaal van de aloude geschiedenissen in Egypten moesten doen: namentlijk zy hadden ook hunne regels, om die vertelling te beginnen en te eindigen. Wat het Pascha belangt, dat moesten zy, in dien nacht, op dezelye wijze eten, als hunne voorouders, uit Egypten trekkende, gedaan hadden, en vier bekers, elk met een byzonder gebed, drinken. De sausse, Charoffet geheren, en de bittere kruiden staan hier opgeteld. Het gansche werk loopt af met een zeer nette beschrijving van deze † Paasch-maaltijd, in alle hare omstandigheden, waar uit men een volkomene bezetting van die zoo hooggeachte Joodsche plegtigheid kan maken; desgelijks van het Avondmaal, dat zy dan hielden, en der spijsze, die elk een mogt opbrengen: achter alle welke vertooningen de groote Lofzang,

den zy met het opnemen van den tweeden beker zongen; van woorde te woorde hier voorgesteld, het laatste is, dat mijn penne voor deze maal heilig avond geeft.

V. HOOFDDEEL.

Bespiegeling der Reden-leer, waar in 's menschen zelfskennis door een klaar en beknopt verhoog van ziel en lichaam afge- maald; en het kennelijke Gods; na een uitvoerig betoog van deszelfs aanwezen, in een hegt verband opgespeurd word, door Joannes Aalstius, Leeraar der Gemeente J. C. tot Hoornaar. Te Dordrecht by Dirk Goris 1696. in 8. 46 bladen.

Dit werk hebbe ik eens streeks van voren tot achteren doorgelezen, niet magtig zijnde my zelve in mijn vaart te stutten, daar d'een redenschakeling na d'ander mijn vernuft zachtelijk voortsleepte tot dat het steuitte, ter regter plaatse daar het tijd wierd halte te maken; dat is; na dat ik de heerlijkheden van **GOD, HET EENIGE OPPERSTE WEZEN**, zoo verre als uit deszelfs denkbeeld volgens de gezonde Redenleere betoogelijk was; aangewezen.

Neerduitsche lezer, die 't geluk niet hebt van uitheemsche talen te verstaan, en gaarne op lettergeregen van goeden stijl in uw zuive-

re moedersprake te gaste gaat, tredt toe tot de zedelijke bespiegelingen, u van den Heere Aalsius voorgedist, zoo niet, zoo zinnelijk, dat ik 'er Ongodisten zelve op darte noodigen; uw gastheer zal voor deze reis een Godgeleerde zijn, die u niet wil verkroppen met heele karren vol opgezamelde teksten (men ynd ze hier niet) maar uw ziel verlustigen met welgekookte bedenkingen, doorzult in alles wat voor een redelijk mensch te bevatten is. Dat de spijsvaten en tafelmessen Karteziaansche maakfels zijn, moet u niet storen: zijt gy gewoon andere te gebruiken, bezoek het ook eens met deze.

Nu wist gy gaarne, na dit voorpraatje, dat ik u een schets der verhandelingen gaf; is 't niet zoo? wel aan, dewijl 't my schier ondoenlijk is, het pit van zulk een ruim vertoog uit te pluizen, ten zy ik buiten mijn bestek wilde gaan, zal 't best en gemakkelijkst zijn, my meereendeels van het kortbondige geraamte te bedienen, dat de zeer geleerde Schrijver zelf voor zijn werk heeft gestelt, en waarin hy de voornamste stukken in haar verband heeft afgeteekent. Tussen beide mag 'er iets invloeyen, dat u versche praagte maakt.

Het boek is afgedeelt in drie hoofddeelen, yder om 't wigrigt.

In 't eerste word vervat de geestkunde, en daar in 's menschen ziele in haar wezen, denkweisen, vermogens en eigenschappen voorgesteld.

In het tweede word het dierlijk bestel met de menschelijke werkingen, die uit desamen-

voeging van ziel en lichaam voortkomen, onderzocht; en uitgelegd.

En in het derde toont de Heer Aalstius, dat 'er een Opperste volstrekt zakelijk, oneindig, volmaakt Wezen is, en welke deszelfs eigenschappen en volmaaktheden zijn.

Dog laat ons het geraamte van elk wat nader bezigtigen.

Als in het eerste hoofdstuk 't gewigt van het gebruik der Reden beduid, het kenteeken der waarheid opgezocht, en de schikking der begrippen is aangewezen, komt de GEESTKUNDE, haar aanvang nemende met onze zelfkennis, en toont voor eerst, dat wy zijn, daar na hoedanig wy zijn, namentlijk menschen, bestaande uit ziel en lichaam.

In de Ziel ontdekken we de denking, die in geen lichaam kan vallen, die ook niet te verbeelden, maar nogtans klaar, ja klaarder als 't lichaam te begrijpen is. Derhalven zien we het lichamelijke van de ziel afgezonderd, en het denkende gesteld; mit's dat de zinnen, met de inbeelding, hier blijven afgekeurd. Het wezen der ziele is denking, en daar uit volgt een besluit dat de ziele altijd denkt: dog nadermaal doorgaans vele vooroordeelen en misvattingen daar omtront voorkomen, voegde het wel, dat de Heer Aalstius derzelve oorzaken navorfte, gelijk hy eens voor al doet, ophalende het zingevoelen in 's moeders lichaam, en in den eersten levensstijd, samt de pijn en kieteling, met de gebreken der gemeene tale: voeg hier by, de ligtgeloovigheid, achteloosheid, en om al te groot vertrouwen op aloutheid,

heid, of gezigt van teelbare menschen.

Dit alles met waarschuwing op de Geestkunde toegepast zijnde doet de kennisse van onzen Geest klarer opdagen; zulks dat wy, veelig voortgaande, in 't gemeen ontdekken de verscheide denkwijsen, en derzelver gestadige achtervolging, bevindende dat onze ziel, bepaald, en eindig, van een blijvende duurzaamheid (dit moet 'er by) en door een gevolgelijk zijn in wezen [of aanwezig] is.

Willen wy de denkwijsen in 't byzonder bespiegelen, met opmerkende gedachten zullen we haast bezeffen, dat alle onze denkwijsen in twee hoofdsorten zijn onderscheiden; d'eerste noemen we het *Verstand*, het welk geoefend word in zijner verstaan, zinbevatten, en verbeelden; d'ander de *Wille*, die werkzaam is in te besluiten, en zig te bepalen, waarom door dezelve ook het *Oordeel* word opgemaakt; ten welken opzichte hier ter roefse komt, hoe de Wil in 't oordeelen en bepalen te werk gaat. In beide die gevallen word het begrip des verstands altijd voor af geeft; en dat is klaar en onderscheiden: of anders word het wilbesluit op den schijn van 't ware en goede ondernomen en vast gesteld. Hier in handelt de Wil op eigen keur, en welbehagen, zonder dwang; en bestaat deze vryheid nogtans in geen onverschilligheid, schoon de Wil somtijds in zekeren zin onverschillig is.

Verder, na de oorzaak van het dadelijk voortkomen en verwisselen der gezeyde denkwijsen zoekende, bevinden we, dat wy zelve die niet verwekken, zoo als ten opzigt van het

het verstand de wil, zinbevattingen, en verbeeldingen blijkt, maar dat die van een ander worden voortgebracht: en dit leid onster onderzoekinge van de reden en oorzaak van het aanwezen der ziele; dat is, of wy dan zelve ook wel van ons zelve zijn, dan of wy ons aanwezig van een ander hebben? om 't welk uit te vinden twee vraagstukken, nopende het aanwezig eener zake, worden onderscheiden, en ontvouwt, in wat zin men kan zeggen dat een zaak stelliglijk is van zig zelve; en wanneer van een ander.

Dewijl we nu de reden en oorzaak van ons aanwezig niet in ons zelve vinden, zoo volgt, dat wy herkomstig zijn van een ander; een stichter die niet alleen aanwezig en van ons onderscheiden moet zijn, maar ook, na 't uitwijzen zijn's werks, van zig zelve, verstandig, willende, en almachtig.

Uit de ontdekking van dit alles leeren we, dat onze Geest een redelijk wezen is, en daar door worden we tot roem en dank van onzen Maker opgebeurd, ziende deze wetenschap boven de verwarde en duistere kennisse der Heidensche Wijzgeren opgehelderd.

Wel is waar, dat we dat nog bet zullen hooren, wanneer de Heer Aalstius, volgens deze zijne gronden, hier na eens zal gaan beweren de onsterffelijkheid der ziele; een stuk by vele betwift, by andere rond uit geloochend, by sommige flauwelijk geloofd: maar dat spaart hy, als behoorende tot de Zedenleer, welke hy, zoo God wil, na deze Redenleer byzonderlijk hoopt te verhandelen, nademaal het

40 *De Boekzaal van Europe,*
betoog van die zaak ruimer beslag, en meer
voorraad van opmerkingen vereist, als hy tot
hier toe by de hand heeft.

We treden dan tot de **LICHAAM-KUNDE**, in het *tweede hoofdstuk*, daar de klare en onderscheidene begrippen gezigt, en ten opzigt van het *aanwezen der lichamen*, deszelfs mogelijkheid, waarschijnlijkheid, ja volle zekerheid beweerd worden. Tevens krijgen we een waarschuwing van dit bestait tot de gevoelbare hoedanigheden der lichamen niet uit te rekken, en zien 't gebruik en misbruik der zinnen aangetoond.

By 't opvatten van de gemeene gronden der lichaam-kunde zal voor het *wezen des lichaams* d'uitsprekking te boek komen; waar uit we door wettige gevolgen leeren. I. Dat alle ruimte een lichaam stelt; hoewel de ruimte en 't lichaam in zekeren zin kunnen onderscheiden werden. II. Dat 'er geen ledige vakken zijn. III. Dat dezelve lichamen dezelve grootte houden; en word hier verklaart, hoe 't met de vergrooring en verkleining der lichamen roegaat. IV. Dat de lichamen niet kunnen verdubbeld werden, nogte in en door mal-kanderen dringen. V. Dat in dezelve plaats wel te met meer ruste en vastheid van deelen, maar nogtans altijd even veel lichaams is.

Tot de uirgestrektheid wederkeerende ontdekken we drierley afmeting; van lengte, van breedte, en van dikte; voorts de deelbaarheid, grootheden, en gestalten, die ook op een vallen voer te begrijpen zijn: voornamelijk de *beweging*, die de wijsgerige en wis-
kun-

kundige Schrijver met een sijne pen afsnaalt, zoo wel in deszelfs aart en streekzetting tot een regte lijn, als in de gedwonge afwijking tot een kring, mitagaders in de verdere poging om van dien kring weder door een raaklijne voort te streven: eindelijk in de hoeveteheid, kragten, en in den omloop, die tot alle beweging vereischt word. Terwijl nu alle veranderingen en verschijnselen, in de stoffe ontstaande, van de beweging voortkomen, moeten we hier letten; eerstelijk, dat yder zaak in haat staat blijft; 't zy van rust of beweging, zoo lang een sterker oorzaak haar daar in niet komt te ontruffen; ten tweede, dat de aanstootende lichamen volgens zekere wetten moeten te rug steuiten, of elkaanderen voor zig henen rooten.

Luste het nu iemand, volgens deze vaste gronden, de samenstelling van de wereld in zijn deelen en verschijnselen na te speuren; dien zoude de Heer Aaklius de grondbeginselen of lichaamkunde van Deskartes (zonder evenwel de leerwijze, stellingen en beroogen van dien Filozooft voor Godspraken op te geven) ter proeve en roetse aanwijzen. Tot verstand van deze Karteziaansche Lichaamkunde ontvouwt hy alhier, naar de manier der Wiskundige, eenige van Deskartespreekwijzen, zonder welke regte kennisse niet te ontdekken is de zin en kragt der redenen, waar door de gemelde Filozooft zijne besluiten uitwerkt.

Maar wanneer hy dus verre de gronden der Lichaamkunde bespiegelt heeft, breekt hy

met de gedane aanwijzing van Deskartes be-
ginffelen het verder onderzoek der wijduit-
streckende wetenschap af, en gaat van daar
veiligt over tot de *beschouwing van ons eigen lich-
chaam*; het eigentlijke spoor, dat hy in dit
hoofddeel wilde inslaan. Verwonderen zult
gy u, met my, Lezer, als de Man, dien gy
tot nog toe als Wijsgeer hebt gehoord, nu ook
zoo ervaren in de Ontleedkunde des mensche-
lijken lichaams verschijnt, dat hy het gestel
der deelen zeer nettelijk weet aan te wijzen.

Hy begint met de ontleding der * Herffen-
nen; hy toont ons de Keel, het Strottenhoofd,
de Gorgelpijp, Slokdarm, en Lugtpijp; hy
verbeeld ons het Hart, en beduid ons de Lon-
gen, 't Middelrif, de Maag, de Milt, de Le-
ver, en het Klierbedde; dog in haar plaats en
schikking: met afteekening van de Vaten en
Buizen der Melkaderen, tot aan den grooten
Slagader, voorts deszelfs opklimmende en
neêr gaande tak, en hare spranken.

In de naaste plaats volgen de dierlijke bewe-
gingen, waar omtrent men te letten heeft op
de ontdoening van 't voedsel, of de melkma-
king in de Maag, en op de uitdrijving, afschei-
ding, en voortloop dezès vogts tot in den Gijl-
bak, en van daar in de regter holte van 't Hart:
welke vogt, hier weder uitgespeuit, in de Lon-
gen komt, daar ze nog meer verdund, opge-
klaard, sneller bewogen, en middelerwijlen
roodverwig, dat is, tot bloed word.

Hier word dan de omloop des bloeds bewe-
zen, en daar uit volgt het kloppen der Pols-
ade.

aderen, de verdunning der Sappen, en bloedmaking. Op deze gronden worden verklaart de aangroeiing en voeding des lichaams, samt de afscheiding der sappen: en dat geschied uitvoeriger van het Zenuwsap, maar de verdere sappen, volgens een lijst van den Arts Bontekoe alleen kortelijk opgegeven, zijn in twee soorten verdeeld. d'Eerste zijn sijne uitwaasfemingen, Zweet, Pis, Afgang, Teelzaad, en Melk in der Vrouwen borsten. De tweede Zenuwsap, Helderwater, Speeksel, Maagsap, Klierbeddesap, Darmsap, Gal, Olie, en Lijmsap.

Na een verklaring van de wijze en 't gebruik des Voedsels, der Ademhalinge, en des Slaaps (behoefsten van dit dierlijk leven, die ten deele uit het verlies van Sappen ontstaan, ten deele tot afscheiding en herstelling vereist worden) zien we de wonderbaarlijkheid van dat verbaazende konststuk tot lof van eenen Alwijzen en Almagtigen Werkmeester aangemerkt.

Ik volge den Heer Aalstius, daar hy de *menschelyke werkingen* gaat opvatten; voor af wettende, dat al het dierlijke zonder toedoen van de Ziel kan voortgang hebben.

Hoe vreemd dit luid by sommige die 't anders verstaan, men bespeurt het dagelijks in de beesten, die enkelijk door 't gestel van haar lichaam en den omloop der vogten op zoo velerley wijzen bewogen worden, zonder dat ze daar van eenig gevoelen of konnisse hebben: en op dat de Schrijver den twijfelaren, dien hy dit graag wil diets maken (zoo hy zegt) mag voldoen, lust hem in deze verhandelingen in te lassen een

94 *De Boekzaal van Barroo,*
betoog van het gezeide voorstel dat de beestien
geen gevoelens hebben; een betoog, zoo kragtig
als kort, na zijn gevoelens, door den schrander
Langenhert op een Wiskonstige wijze uit-
gewerkt, dat het niemand zal ontzenuwen,
waatomme ik my niet onziet het zelve ook in
mijn Boekzaal aan te plakken. Zie daar is't.

* BEPALINGEN.

- „ I. Gevoelen noeme ik, niet die *beweging*,
„ welke in 't lichaam geschied (en die, ei-
„ gentlijk te spreken, het gevoelens ook niet
„ is) maar derzelve *bevatting*, en *innerlijke be-*
„ *wustheid*.
„ II. De *bevatting* en *bewustheid* zijn *wij-*
„ *zen van denken*.

E I S C H.

- „ Daar word begeert dat toegepast worde, dat
„ geene van de *stoffelijke zelfstandigheden*, indien
„ men de *menschelijke uitzondert*, een *denkend*
„ *wezen bezitten*, of *deelachtig zijn*.

Z E T R E G E L S.

- „ I. Een zaak, aan welke *wijzen van denken*
„ *eigen zijn*, moet ook de *denking zelf heb-*
„ *ben*.
„ II. De *denking behoort geenzits tot de*
„ *stoffe*, maar alleen tot de *Ziel*, als derzelve
„ *We-*

- „ Wezen, dat is, die zelfs uitmakenode.
- „ III. Dat doet iets klaarders kan uitgelegt
- „ werden, moet nooit door iets, dat duister-
- „ der en onverstaanbaar is, verklaart werden.

VOORSTEL.

De beesten hebben geen gevoelen.

BEWIJS.

- „ Indien gy dit ontkent, zoo hebben ze een
- „ bevatting, en zijn zig innerlijk bewust: (a)
- „ Dit gesteld zijnde, dan volgt, dat ze den-
- „ ken. (b) Maar dewijl de denking alleen aan
- „ de Ziele en niet aan de stoffe eigen is (c) zoo
- „ zullen ze ook niet een Ziel begaafd zijn; z
- „ welk ongerijmd is. (d) Nademaal nu ook
- „ de * zelfstandige gedaantens uitgebannen
- „ zijn, (e) zoo besluiten we **DAT DE BEE-**
- „ **STEN GEEN GEVOELEN HEBBEN,**
- „ * welk te betoogen was.

We komen dan weder tot het voorgaande
 voorstel, dat alle de dierlijke bewegingen, in
 's menschen lichaam aangewezen, zonder toe-
 doen van de ziele zouden kunnen geschieden,
 's welk, eerst getoond in de beesten, nog ver-
 der op onderstelling van 's menschen lichaam
 bewerd word.

Maar hier moet de samenveging der ziele

D 4 mer

(a) 1 Bepal. (b) 2 Bepal. en 1 Zetreg. (c) 2 Zet-
 reg. (d) Volgens den eisch. * Formæ substantia-
 les. (e) 3 Zetreg.

met het lichaam ter baan komen. Dat 'er die samenvoeging is, blijkt by de stukken, en dan weten we nog maar alleen, dat z' er is: maar op welke wijze dat vereenigen te werk gaat, is een vraagstuk van hooger onderzoek. De Heer Aalstius derhalven onderzoekende, hoe die twee by hem gestelde zelfstandigheden, of wezens, van elkanderen zoo zeer onderscheiden, nogtans zulk een naauwe gemeenschap en betrekking met elkanderen hebben, als wy door ervarentheid weten, houd voor af wel sterk staande, dat ze niet veranderd, vermengd, nog samengesmolten zijn: dat ze niets wezentlijks van elkanderen hebben ontfangen: dat de ziel door 't lichaam niet verspreid is, nog het zelve komt aan te raken: en wat aangaat ik wete niet welk een voorgewende verborgene kracht of hoedanigheid, die stelt hy, als onbekend, ter zijde.

Zoo iemand hervraagt, wat onze Schrijver dan van deze samenvoeging, of gemeenschap, met zekerheid weet te besluiten; hy krijgt tot antwoord, dat met de wil der ziele zekere bewegingen onzes lichaams, en met zekere bewegingen des lichaams zekere gewaarwordingen der ziele zijn gepaard, door een Almagtig bestier, die dit beide zoo gestadig onderhoud; niet anders als zijn baezemvriend de * Reus in het onderzoek van een's Predikants brief kragtiglijk beweert heeft. De woorden van den gemelden Heer de Reus worden hier aangehaald, en de Heer Aalstius verklaart 'er zijn zegel aan te hangen.

Wij

* Zie zijne bewering p. 268.

Wil men nog verder vragen, hoe op de wil van onze ziel het lichaam aan 't bewegen, of hoe op de bewegingen van 't lichaam onze ziel aan 't denken komt; dat weet de Schrijver niet te zeggen, en 't is niemand mogelijk. Geen eindig begrip kan dat bezeffen, vermits een oneindige kragt in het te weeg brengen van die verschijnselen werkzaam is.

Wat dan? al wat daar omtrent kan ontdekt werden, is alleen, wat 'er in het lichaam omgaat, als de ziel door middel van het zelve iets gewaar word.

Hier komt dan het berugt geschil van den zetel der ziele te baan. Steekt beide uw ooren op, weetlievende, die meermalen van dit stuk hebt gehoord, gy zult de woonplaats der ziele hier niet door 't gansche lichaam verspreid vinden, nog in 't hart (al zegt Christus, dat uit het hart quade bedenkingen, doodslagen, overspelen enz. voortkomen) nog in de maag, nog in 't bloed, en alle de sappen te gelijk, ook niet in de dierlijke geesten, of de sijne en vlugge sappen alleen, want die zijn daar roe niet bequaam, maar in de Herssenen; of, om veilig te spreken, in zeker gedeelte van de Herssenen. Weet je waar? in dat * *klein kliertje*, geplaatst aan het uiteinde, of boven de snijding, die van het derde herssenvat tot aan het vierde strekt, 't welk rondom met † ontelbare pijpjes van het eerste wondernet of herssensgroef-netje omringd is: een *kliertje*, dat boven alle andere Herssendeelen voor het gemee-

D 5

* Glandula pinealis, het *pijnappelkliertje*.

† Plexus choroides.

ne zintuig moet uitgeroepen werden.

Zekerlijk, al was dit maar een bloote onderstelling, ja slechts een loopje van den geest, dat om de aardigheid der uitvinding verdient gemeld te werden, de Schrijver löst langs dezen weg gemakkelijk vele verschijnselen op, die anders met veel moeiten, of geheel niet, te verklaren zijn: mits nochtans dat wy wet begripen in wat zin hy den zetel der ziele aan het gemelde *klertje* toewijft.

Aan 't einde van dat vertoog toont hy in 't gemeen de wijze, op welke de bewegingen, zelfs by een zachte aanstooting, tot de Hersenen komen, en hoe de vrywillige bewegingen haar voortgang hebben.

In 't byzonder tot de zinnen voortgaande merkt hy aan, dat te gevoelen een eigen werk der ziele is, en verklaart ons gevolgslyk (na onderrigtinge, hoe we omtrent de zinnen drie leden hebben te onderscheiden) het *Gezigt*, deszelfs werktuigen, lichtstralen, en beider werking, zonder behulp van zichtbare gedaantens, daar de Schoolgeleerde van kallen, de voorwerpen, en hoe die gezien worden, de Verwen, de plaatsen der Lichamen, derzelver afgelegenheid, grootte en gestalte, waarby eenige gevallen voor deze reis tot een toegift strekken.

Dan zien we het *Geboor*, deszelfs werktuigen, en voorwerpen, te weten klanken; waar door die verwekt werden, en hoe dat in zijn werk gaat: voeg hier by eenige merkwaardige byzonderheden, en de oorzaken, waar door het gehoor vermindert, of geheel verdooft word.

Zoo

Zoo komt ons voor de *Smaak*, hare werkingen, en derzelve werking: voorts de byzondere smaken, als de zoutachtige, speceryachtige, bittere, zuere, scherpe, zoete, olyfachtige, smakelooze, gemengde.

By den *Reuk* leeren we ook kennen deszelfs werktuigen en de reukdeelen, met de wijze harer werking; en eenige *Verschijsfelen*.

Het genē wy *Hollānders* gemeenelyk 't *gevoelen* noemen krijgt hier den naam van het *Gedaak*, tot vermijsing van dubbelzinnigheid, en duisterheid; 't welk den lezer niet kan schelen. Dit *Gedaak* dan, het laatste der vijf zoo genaamde zinnen, in 't gemeen verklaard zijnde, worden alleen de tastbare hoedanigheden gemeld, en uit de verscheide gesteltheden der *Lichamen* aangewezen, hoe die verscheide gewaarwordingen van 't gerak daar uit ontstaan. Daar by komt het ons wel te pas, dat we weten hoe de *honger* word verwekt, en wat gevallen daar omtrent voorkomen; desgelijks de *Dorst*.

Zonder dat de Heer *Aalsius* (na 't ontleden der vijf befaamde zinnen; mitsgaders den *honger* en *dorst*) lust heeft omme, tot sluiting van den *rey* der zinnbevattingen, de *Teel-lust* ook op het tapijt te brengen; waat door ligtelyk sommige mogten geërgert werden: zonder dat hy, zegge ik, van die hitfige stoffe het papier wil doen gloeijen, laat hy 't genoeg zijn, aan te wijzen, dat het gebruik der gemelde zinnen ons tot bewonders en gebrūikers van de wereld maakt.

En dewijl we, behalven alle deze voorschre-

ve-zinbevattingen, ons door zoo verscheide zintuigen aankomende, en kennis gevende van 't gene in de groote en kleine wereld (dat is, buiten en binnen ons lichaam) omgaat, nogge-
 waar worden een byzondere denkwijze, waar door al het voorgaande, buiten eenige wer-
 king, of buiten eenig byzijn der uiterlijke voorwerpen, ons innerlijk als in een tafereel vertegenwoordigt word; welke denkwijze wy *inbeelding* plegen te noemen, en waar mede het *gebeugen* doorgaans of veeltijds gepaard gaat, zoo onderzoekt onze Filozoofische Kerkrede-
 maar, wat die inbeelding in haar oorsprong en oorzaak is, wat vermogen de ziel hier in heeft, en waar van daan die in de menschen zoo ver-
 scheiden is; alt'zamen nauwkeuriglijk ver-
 klaard met eenige zonderlinge aanmerkingen omtrent het *Herssensvlies*.

't *Gebeugen*, met deszelfs oorzaken en by-
 zonderheden als dan ook duidelyk afgehandeld zijnde, word het hek van dit tweede en zware hoofdstuk gesloten met de *gemoeds-bewegingen*, niet verklaard, maar slegts aangewezen, en voorbygestapt, als een werk van ruimer beslag, *Descartes* in zijn boeken van den mensch, en *hartstogten*, desgelijks de *Arts Bontekoe*, in zijn onlangs uitgegeven *zediglijk-lichaamskundige verhandeling van des ziels en lichaams-lydingen*, hebben dien taak op hun genomen.

Dus valt 'er tot de zelfkennis niet meer aan te merken, als dat 'er vele andere zoodanige menschen zijn, die mer ons de zelve gestalte en bewegingen, en daar by ook een gelijke ziele deelagtig zijn; dat die menschelijke staat niet
 van

van een altijdblijvende duerzaamheid is , maar eenmaal door de dood moet verbroken werden.

Uit het *derde hoofdstuk* kan men kennisse krijgen van een *Opperwezen* , of Godheid , zonder welke kennisse alle wetenschap ydel is : weshalven wy het **KENNELIJKE GODS** naspeurende , en het gewigt dezer kennisse , ons getoond , begrijpende , daar toe uit onze zelfkennis aanleiding krijgen.

Geene Ongodisten kunnen zig der onderzoe-kinge dezer stoffe onttrekken , veel min , die de Godheid belijden : ten welken einde de Heer Aalstius bondiglijk beweert , I. Dat allen menschen een denkbeeld van God is ingeprent. II. Dat dit denkbeeld klaar en onderscheiden is. III. Dat het oneindige van 't eindige ook kan bevat , maar niet omvat werden. IV. Dat dit denkbeeld niet enkelijk ontkennig is.

Als de zwarigheden , die namaals zouden hinderen , alvorens wechgeruimt zijn , gaat hy op de Twijfelaars en Godverzakkers met zulke bewijzen stormen , die , zijn 's erachtens , kraft van Wiskonstige betoogen kunnen evenaren , en beweert , *dat 'er een GOD is* uit de volgende redenen.

Uit het denkbeeld , dat we van God hebben , voor zoo veel 't zelve een oorzaak vereist ; een reden , die door d'aanmerking van ons tegenwoordig aanweezen nog meer gesterkt word.

Uit het denkbeeld , voor zoo veel 't aanwezigen daar in noodzakelijk besloten legt ; om 't welke beide te doen klemmen , getoond word , dat

62 *De Boektaal van Europe,*

dat dit denkbeeld niet verdigt is.

Uit het redensgebruik, ons eigen gewoten, en de begeerte onzer ziele na een oneindig goed.

Uit de ingeschapene deugdspligten.

Uit de vreeze van een Godheid, op quade bedrijven: daar het tegenbedenken der Ongodisten teffens haar oploffing krijgt.

Uit het gestel, en 't gebruik der deelen onzes lichaams.

Uit de paring van die zoo dikwils genoemde ziel met het lichaam.

Eindelijk uit de zichtbare wereld, en het gansche beslag van 't Geheel-Al in zijne uitstrekking overwogen; 't zy dat we bedenken de onmeetbare grootte, byzonderlijk de noodzakelijke voortbrenging der stoffe, de beweging en schikking van 't wereldsgestel; of dat we d'oogen slaan op de wonderlijke verheveningen, op de Aarde in haar gestel, plaatsing, en vastheid, met hare ingewanden: 't zy dat we onze bespiegelingen nemen over de Bergen, Heuvelen, en der zelve gebruiken, over de Zeeën met hare Vissen, en schrikdieren, over andere menigvuldige waterleidingen met hare gebruiken in Vissery en Zeevaart: 't zy dat we aanmerken den verscheiden aart der landen, de verdeeling van levensmiddelen, den weg tot handel en koopmanschap banende, of de bequame gestekenis van de grond der aarde voor allerley gewassen; de Beesten in haar gestel, aart, en bedrijf; of dat we letten op de verscheide bequaamheden, neigingen, en voordeelen der Menschen: uit
dit

dit alles, zegge ik, wijst de vermaarde geleerde Schrijver (of, om beter te zeggen, dit alles wijst ons zelf) als met den vinger aan, dat Hemel, Aarde, Water, en Vyer, met alle de Hoofdstoffen in zoo een nauwkeurige schikking, nette verdeling, en geregelde bewegingen, tot het voortbrengen van zoo wonderbarelijke uitwerksels geenzins door een toevallig beloop van deelen is ontstaan, maar eenen Alwijzen en Almagtigen Stichter heeft,

Dat 's GOD, 't onzijdig eeuw'g Wezen.

*k Zwijge van de Voorzeggingen, die in den Bibel worden gevonden, algemeene wereldspelen, merkwaardige verlossingen van elendige, en blijkelijke oordeelen over godloozen, hier met een woord aangeroerd; by alle welke onloochenbare merken van een Hoogstwijs en Almogend Opparwezen als een nieuw bewijs mag gevraagd worden het algemeen geloof van een aanwezende Godheid, van alle eeuwen her by alle volkeren opgevat.

Het besluit dezer bewijzen, nameatlijk dat 'ereen GOD is, opgemaakt zijnde, is 'er nog overig te onderzoeken *hondantje* God is. Dit kunnen we leeren uit het denkbeeld, dat we van God hebben: want dat verroont ons de Godheid, als een Allervolmaktest Wezen, en uit dezen grondslag van al het kennelijke Gods begrijpen wy, dat Hy, ten opzigt van ziju Wezen angetnerkt, van zig zelve is, noodzakelijk aanwezig, of bestaande, zoo dat by onmogelijkheid niet kan niet zijn, bezien-
ten-

tende een ondeelbare eeuwigheid, allezins onveranderlijk, volstrekt eenvoudig, een vernuftig wezen, derhalven niet lichamelijk, nog belichaamd, maar zulk een verstandig denkend wezen, waar in geen onderscheide daden zijn, en 't welk alles in eene daad vervat, werkzaam, of levende, van eeuwigheid tot eeuwigheid.

Wanneer wy nu dit Opperwezen aanmerken, als in eene enkele en allerzuiverste daad van verstand en wille werkzaam zijnde, zoo vinden we ons onmagtig, om dat denkend wezen, gelijk het eene daad is, ook met eene daad in zijne volstrektheid geheel en al te bevatten; dat gaat het bereik van een eindig begrip te boven: derhalven pogen we ons het zelve door verscheide begrippen voor te stellen.

Byzonderlijk op het *Goddelyk verstand* lettende zullen we dat heel anders als 't ons gesteld vinden. Onze verstandsbegrrippen zijn vele, en verscheide, die ons niet te gelijk, maar achterevolgens het eene voor, het andere na, te binnen komen; niet uit ons zelve, maar van een Opperwezen afhankelijk: en zoo wy door middel van die begrippen eenige waarheden willen ontdekken, we vinden ons genoodzaakt, dezelve veeltijds te schiften, en te wikken, de samengestelde denkbeelden in hare enkele te scheiden, dan weder op het verband te letten, kundigheden en zetregels op te zoeken, en daar uit gevolgen af te leiden, om dus door redenering de waarheden, die we naspeuren, by wijzen van besluiten, op te maken.

ken. Maar heel anders, zegge ik, is 't met het verstand Gods gesteld. In Hem heeft de veelheid of meerderheid van begrippen (want Hy is eenvoudig, en alleen in een zuivere ondeelbare daad werkzaam) geen plaats: met een woord gezegd, het goddelijk verstand word in eene daad voltooid, en alle de vorens genoemde volmaaktheden moeten daar op werden toegepast.

Komen we tot des Opperwezens wil, die moet, even gelijk het verstand, als een zuivere dadelijkheid begrepen werden: ze is vry, eeuwig, bestendig, en onveranderlijk.

Dus verre is de schers der heerlijkheden van het Opperwezen, met de volmaakte Godheid in haar zelve te bespiegelen, wettig afgeleid: de verdere aanmerking van dit Wezen, in betrekking van de schepselen, geeft ons strax aan de hand eerstelijk zijn Almagt, daar na zijn besluit, dat van eeuwigheid is, waar in Hy alles opgestelt en bestemt heeft, en 'r welk (zijnde die daad van de oneindige denking zelfs) allezins onveranderlijk is.

Volgens dit besluit dan, in zijn onveranderlijke standhouding overwogen, is God de Maker en Albestierder met de daad, zonder nogtans dat het maaksel daarom van eeuwigheid is; want wat is klaarder (alle neuswijze knepen en grepen ter zijde gesteld) dan dat wy in het maaksel, dat zijn wezen aan Gods besluit en zijn aanwezen aan deszelfs uitvoeringe verschuldigt is, een aanvang van bestaan moeten erkennen?

In opzigt en uit aanmerking van het dadelijke

lijk zijn der schepselen leeren we , met buitensluiting van alle lichamelijke gedagten , dat God , als een vernuftig wezen , met zijn Albeschouwend verstand , met zijn alles werkende wil , met zijn Alvermogende kragt , en dus ook met zijn Wezen zelfs , by alle dingen tegenwoordig is ; welk laatste van Konraad Vorstius ontkent wierd : daarenboven dat Hy Alwetend en Hoogstwijs is.

Achter dit beschouwen der volmaaktheden van 't Opperwezen in zekere betrekkingen tot het gantsche geschapendom , moeten we ook de Godheid in opzigt tot de byzondere hoofdsoorten der geschapene wezens zien , voor zoo veel dezelve zekere volmaaktheden omtrent die wezens komt te oeffenen. Hier komt ons aanstonds voor , dat God ten hoogste goed , ja de goedheid zelve is , wijders onze Opperheer , en vrymagtige Wetgever : in beide Heilig , Waaragtig , en Regtvaardig.

Zie daar den Heer Aalstius eindelijk van de Wijsbegeerte tot de Godgeleerdheid genadert , beschouwende dien Regtvaardigen Wetgever , in betrekking tot den Zondaar , lankmoedig , en verdraagzaam ; omtrent de uitverkoorn genadig en darmhartig.

Laat ons dit gantsche betoog van het kenne-lijke Gods ons zelve weder te binnen brengen , we zullen bevinden , dat die Opperwezige God , die tot het Albestier geen hulpe behoeft , **MAAR EEN EENIG GOD IS** : daar meê zijn we dit wijze redeneerwerk (maar ik mijne bedenkingen nog niet) ten einde.

Zeer wel van passe is by den Drukker van
het

Januarij en Februarij 1697.

67

het vorenstaande werk ook uitgegeven *de Geest-*
kunde, en eenige andere schriften van **AR-**
NOLD GEULINGS (zie den titel in 't Boek-
zaalvertrek van Sept. en Octob. jongstleden)
vertaald, en met Aanmerkingen verrijkt door
Antoni de Reus. in 8. Een weetgierig lezer
zal, tot verstand der dingen, in beide ver-
vat, uit vergelijking van 't een met het ander,
groot licht krijgen.

PLATO.

Καλὸν ἢ ἀλήθεια, ὧ̄ ξέει, καὶ μόνιμον.

*De Waarheid is iets fraais, mijn vriend, en
ook bestendigs.*

VI. HOOFDDEEL.

HISTORIE *van overzeldzame gene-*
zingen.

Laat het u niet vervelen, lezer, dat ik u,
ten verzoeke van mijnen drukker, eenige
andere taal, dan gewone Boekzaalspraak ga
voorhouden. Ik hebbe, als Notaris, hem be-
dient, en hy ordeelt de verledene zake te
merkwaardig, dan dat ze u zoude verborgen
blijven. Luister toe, en zeg dan, met Ovidius,

Omnia jam fient, fieri quae posse negabam.

*Aller zal geschieden voortaan,
Dat onmoglijk scheen gedaan.*

C O P I E.

OP huden den derden Maart zefthienhondert zeven en negentig compareerde voor my Pieter Rabus, Notaris publijk, by den Hove van Holland geadmitteerd, te Rotterdam refiderende, en d'ondergenoemde getuigen Pieter vander Slaart, Boekverkooper alhier, en verklaarde met ware woorden, in plaatfe van eede, ter requisitie en instantie van de Heer George Henrik van Rettwich, waaragtig te zijn, dat hy Comparant ettelijke maanden herwaarts zwaarlijk geincommodeert is geweest van een accident aan zijn Dye, onder de musculen van den regter Bil, strekkende nederwaarts langs de spieren; wèlk quaad in dier voegen toenam, dat hy, op advijs van Doctoren, genoodzaakt was zig onder het manuaal van Pieter Muis, ervaren Chirurgijn alhier, te begeven, diè met stoven en koesteren de verderffelijke stoffe poogde te verdrijven, dog te vergeefs: Dat middelerwijlen de verftopte buizen van zijn been door een ongelukkig val gebroken zijnde, ter zelve plaatfe ontstaan is een absces, of ettergezwel, het welk door geene aangewende middelen wilde resolveren, en den voornomden

Chi-

Chirurgijn deed besluiten eerst een opening in het onderste gedeelte van de Dyc, ter zijde de Knie, daar na een verdere sneef naar achteren te doen, omme des te beter de bovenleggende lijnregte holligheden te kunnen naderen; lijdende hy Comparant veel weedom, en verzwakkende door den grooten vloed van etterstoffe, die dagelijks uit de wonde getapt wierd. Dat, wanneer de terzijde gelegene en onderste holligheden allenkskens vanzelfs, dog de bovenste door een Chirurgicaal drukbindsel gesloten waren, de lijnregte holte nog overig bleef, en daar by een quade tussenvaal van koorts wederom een nieuwe lekkings van watervaten in de gemelde holte had veroorzaakt; zijnde de stukken en brokken van het vlies, dat de Artzen *panniculus carnosus* noemen, dikwils met de tange des Wondheclers onder den etter daar uitgehaalt. In welken hachchelyken stand geoordeelt wierd, dat tot het voortzetten der genezing, die op geen andere wijze doenlijk scheen, nog een derde snijding tot aan den Bil in dezelve holte moest gedaan werden; waar toe de gemelde Chirurgijn reeds een lange snystaf had laten gereed maken. Dat hy Depofant (die zig in de vorensop-

70 *-De Boekzaal van Europe,*
gestelde beschrijving geheel en al aan zij-
nen Chirurgijn Muis verklaart te refere-
ren) gansch indispoost geworden, en met
de gezeide quale aan zijn Dye worstelende
onderrigt wierd, dat de Requirant ver-
scheide ongeneeslijk-schijnende acciden-
ten had genezen: waar op dezelve, ten
huize van hem Attestant ontboden, uit
den voornoemden Muis, aldaar present,
aanhoorde, dat'er geen apparentie was om
de Dye te regt te brengen, dan door het
voornoemde middel van verder dilateren,
waar tegen de Requirant, alvorens het
gewonde been zelf bekeken hebbende,
verzekering gaf van hem Patient door een
Sympathetisch geheim te zullen genezen,
niet alleen zonder snijden, of eenig ma-
nuaal aan de Dye werkstellig te maken,
maar zelf zonder hem eenig medicament
in te geven, en door niets anders, dan
door dagelijks, inabsentie van hem Lijder,
op zijn pis te werken, waar door het zou-
de gebeuren, dat de dikte hand over hand
stond te verminderen, en d'elendige Dye
ten vollen hersteld te werden. Dat hy De-
posant, vervolgens door Mr. Muis, prote-
sterende van onmogelijkheid, gelijk als
aan den Requirant overgeleyerd zijnde, en
alle

alle pleisters, wicken, doeken, en compressen wechgeworpen hebbende, alle morgen zijn pis in een urinaal aan des Requirants huis heeft gezonden, en, na weinige dagen, des nagts, aan alle de deelen zijn's lichaams sterk gezweet, ook eenmaal onverwagt, en van zelf, hevig gebrackt, en gepurgeert heeft, in welk zweeten hy gemeenlijk alle nagt, sedert den aanvang dezes jaars, continuerende, en dag aan dag frisser ten bedde uitgestegen, meer en meer genezing aan zijn Dye gewaar wierd, tot dat hy geen meer stoffe gevoelde, die hy, na gewoonte, uit de wonde konde duwen; zulks dat ze van zelfs zachtjes toeliep. Dat hy Deposant, evenwel van zijnen Genezer bevolen zijnde een- en ander malen te zweeten, eindelijk zoo verre van de vorige quale is gereconvalesceert, dat hy zwagtels en doeken heeft afgedaan, en thans niets anders aan hem zelve kan bespeuren, dan dat hy ganschelijk is gecureert, dewijl hy Deposant, zonder eenig letsel, ziekte, of smart te gevoelen, zijn Dye zoodanig bevindt te zijn, gelijk als die voor d'aankomst van 't accident geweest is, gaaf, en zelf van de rove, die eerst op de toegeheelde wonde bleef zitten, gezuiverd zijnde.

Met byvoegfel, dat hy Deposant, gedurende deze wonderlijke operatie, enkel droog linnen om zijn been heeft gewonden, en zig van geen spijs of drank geabstineert, maar zelfs, met kennisse van zijnen Sympathetischen Werker, genuttigt alles wat hem luste; vermits, na de iterative zweeping, zijn maag van tijd tot tijd grager wierd, en zijne lijfskrachten aangroeiden. De Deposant; omme in vele hier toe behoorende circumstantien niet langwijlig te zijn, doet hier zijne depositie eindigen, vermeinende uit de vorensbeschrevene ondervindinge de beste reden van wetenschap te hebben, en presenteert het geattesteerde, des nood, nader met solemnelen eede te sterken. Aldus gedaán binnen Rotterdam in presentie vande Heer Jan Schilperoord, der Medicinen Doctor, en Sr. Cornelis de Jong, borgers dezer stad, als getuigen hier toe verzogt, die de minute dezes, nevens den Comparant, en my Notaris, hebben onderteekent ten tijde voorfsz.

Onderstond:

Quod attestor

En was geteckend

P. RABUS.

Not. Pub.

C O P I E.

OP huden den acht en twintigsten February zefstienhondert zeven en negentig compareerden voor my Pieter Rabus, Notaris publijk, by den Hove van Holland geadmitteerd, te Rotterdam residerende, en d'ondergenoemde getuigen Jacobus du Pré, borger dezer stad, en Floris Joosten, mede alhier woonagtig, beide van competenten ouderdom, en attesteerden met ware woorden, in plaatse van eede, ter requisitie en instantie van George Henrik van Retswich, waaragtig te zijn, dat zy Comparanten van hunne qualen door den Requirant op de volgende wijze zijn genezen; namentlijk hy eerste Comparant, dat hy in de Kersmisse van den jongstleden jare krank te bed gelegen aan een ziekte, over welke hy, op advijs van den Apotheker genooddrukt was met Doctoren te consuleren, geraakt is onder de cure van den Requirant; dat dezelve, den staat zijner quale ondervraagd hebbende, hem, onder Gods zegen, aannam te herstellen, waar toe hy Deposant aan hem zijn water dagelijks latende toekomen, door verscheidenmalen zeer sterk te zweeten eindelijk merkelyk gebeterd, en

thans zoo verre tot zijn vorige gezondheid is gebragt, dat hy fris van zinnen en lichaam zijn werk na behooren waarneemt, zonder dat hy eenige andere medicamenten, dan het laten werken op zijn water van den gemelden Requirant heeft aangewend: Verklarende hy Deposant, dat de Requirant nog de goedheid heeft gehad van zijn dienst ook aan zijne Deposants drie kinderen, het jongste van vijf, het naaste van zeven, en het oudste van twaalf jaren, op den zelfven tijd alle aan razende koortsen bedlegerig, te appliceren, waar door dezelve geheelijk, op de gemelde wijze van het water ter operatie overgegeven te hebben, in een gewenschte gezondheid hersteld zijn.

De tweede Comparant verklaart, dat hy, in Meymaand van den voorleden jare met het schip van den Koopman de La Penja uit de Straat t'huis komende, een doorgaande lamheid door zijne leden had, welke hem van voor zeven maanden uit Yarmuiden was bygebleven: dat hy Comparant zeer bezwaarlijk te Rotterdam t'huis gebragt, en onder de cure niet alleen van den Geneesheer maar ook van twee andere Genezers, hem zelve

ven bevolen hebbende , geene de minste verlichting van zijn Lamheid , maar eer verargering gevoelt heeft , tot het einde van 't laatstaafgeloopene jaar toe ; als wanneer hy van den gemelden Doctor opgegeven , en hopeloos gesteld , alleen met aanrading van zig weder in Zee te begeven , een resolutie nam om de Sympathetische Artseny van den Requirant te ondergaan , en daar door , op de wijze als voren (dikmalen ongemeen zweetende , ja vijf a zesmalen op eenen dag purgerende) zijne vorige gezondheid , tot verwondering , en buiten verwagting zoo van hem zelf , als van alle Varendgezellen , die zijne Lamheid gekent hebben , binnen den tijd van vijf weken heeft gerecupeert , in der voegen , dat hy niet weet ooit voor dezen welvarender geweest te zijn. De Depofanten yder hunne verklaring eindigende der zake , waar van zy de naaste reden van wetenschap en ondervinding pretenderen te hebben , zijn bereid het gedeposeerde nader met eede te sterken. Aldus gedaan binnen Rotterdam in presentie van Jacobus Vrolo , en Jan van Zomer , als getuigen hier toe verzogt , die de minute dezés , nevens de Comp-
ran-

76 *De Boekzaal van Europe*,
ranten, en my Notaris, hebben ondertee-
kent ten tijde voorz.

Onderfond

Quod attestor

En was geteckend

P. RABUS.

Nots. Pub.

Wat zal ik zeggen? meer menschen hebben
wettige getuigenissen laten opstellen, dat zy
door de gemelde werking op hunne pis van
zware qualen zijn genezen.

VII. HOOFDDEEL.

*De Nederlandsche Scheeps-bouwkonst, o-
pen gesteld, vertoonende naar wat regel,
of evenredonheid, in Nederland meest alle
schepen werden gebouwd; mitsgaders Mast-
zen, Zeilen, Ankers, en Touwen enz.
daar aangepast, zoo uit de schriften van ou-
der als jonger Bouwmeesters, als ook by
eigen ondervindinge, tot nut van alle jonge
Bouwmeesters, en Knegten, als ook Vitree-
ders*

January en February 1697. 77
ders, en Liefhebbers van Schepen, t'zamen-
mengesteld door Kornelis van Yk, Scheeps-
timmerman, met kopere figuren, ter ma-
terie dienende, verrijkt. By Andries
Voorstad te Delft, voor Jan ten Hoorn
te Amsterdam 1697. 96 bladen in folio.

Onder de wetten, die de Keizer Justiniaan liet vergaderen, en welke, als een groote rommelzo van nutte en onnutte brokken, het boek uitmaken, dat men gemeenlijk *corpus juris civilis* noemt, word een wet van de Keizeren Honorius en Theodosius gevonden, die, zoo ze nu nog stand greep, den Schrijver van dit werk zijn hals zoude doen verliezen.

*k Vertelle u geen praatjes, lezer. De gemelde Keizers verkondigen, by zekere *keurere, te Konstantinopolen gegeven, dat niemand de konst van Scheepstimmeren uitheemschen zal hebben te leeren, op verbeurte des levens. Zoo wijs waren ze daar meê.

Naderhand zijn d'er tijden van minder strengheid voor het verbreiden der wetenschappen geweest, en men zag reeds voor vele jaren Spaansche, Italiaansche, en Fransche boeken, die van de Zeevaardy, en Scheepsbouwkunde aanmerkenswaardige ontdekkingen in 't licht gaven. 't Geluste ook den Amsterdamschen Heer Burgermeester Nikolaas Wirsen in onze dagen zijn loffelijken arbeid te besteden
aan

* His, qui conficiendi naves incognitam ante peritiam Barbaris tradiderint, capitale supplicium proponi decernimus. *Con. Lib. 9. tit. 27. de penis.*

78 *De Boekzaal van Europe,*
aan het nasporen van den ouden en nieuwen
scheepsbouw, een boek van zonderlinge ach-
ting, by alle, die dezer stoffe kundig willen
zijn.

Behalven het laatste hebbe ik deswegen ge-
lezen het groot Fransche werk van den wis-
konstigen Jezuijt G. Fournier, getiteld **Wa-
terbeschrijvinge* enz. waar in die ervarenere man,
alles wat hy wist, dat tot de Scheepsbouwe-
ry, en de konst van 't zeevaren behoorde, heeft
te zamen gevoegt. Dit is ook een fraay en
wigtig stuk, waar in, hoe wijdloopig het ook
zy, velen misschien luttel zal mishagen, dan
alleen het rwintigste boek, om dat hy, als een
Jezuijt, van den godsdienst der Zeeluiden spre-
kende, daar wat te kinderlijk van de Lieve
Vrouw beuzelt, leerarende het scheepsvolk,
als ze in nood zijn, niet alleen God, (even of
die niet genoeg was) maar ook de zoogenaam-
de Santen, voornamentlijk Frans Xavier, aan
te bidden, het beeld van Maria aan de mast te
binden, en dusdanige aperyen meer binnen
scheepsboord te bedrijven, die ik by dit geval,
om mijn lever te verschudden, nog eens over-
zien hebbe.

Zulke en andere wakkere voorgangers belet-
ten nogtans dezen Schrijver van Yk niet, zoo
wel als zy, wat goeds voor 't gemeen te doen,
gansch niet beschroomd zijnde, dat de uit-
heemsche te veel uit zijn boek zullen leeren,
ook

* Hydrographie, contenant la theorie & la prati-
que de toutes les parties de la navigation &c. *Mijn af-
drukfel is van Parijs 1643, en ik wete niet, dat er ee-
nige andere druk is, in fol.*

ook wel wetende dat byna alle de Europeers thans genoeg tot hun behulp van de Scheeps-vaardy verstaan, en d'eene nabuer den anderen wegens de konst van schepen te timmeren al lang in de kaart heeft gekoken.

En zekerlijk, zonder iemands lof eeniger-maten te benemen, wien voegde het beter, de handen aan dit werk te slaan, dan zulk een, die van zijn twaalf-jarigen ouderdom af, op 't spoor van Grootvader, Vader, en Oomen, hem zelve tot dit werk heeft overgegeven? Deze man praat van de Nederlandsche Scheepstimmeraadjes, en derzelve aanhang, niet als van hooren zeggen, of als een cierlijk Redenaar, die den dingen een verwte weet te geven, maar als een kundig handwerker, die met *Bijl*, en *Dissel*, en *Zaag*, en *Schaaf*, en *Beitel*, en *Moskuil*, en *Kalfaathamer*; daarenboven met *Rij*, *Winkelbaak*, *Boor*, *Gudze*, *Passer*, *Slaglijn*, *Wetsteen*, *Duimstok* (en wat niet al meer?) den naam en daad van Scheepstimmerman heeft verkregen.

Een Landbouwer mag van zijne ossen, een Zeeman van de winden, en een Soldaat van veldslagen spreken, deze Bouwkonstenaar weet reden te geven van alles wat den Scheepsbouw betreft. Dat willen we eens bezien, en wel zoo kort als doenlijk is.

Zoo als we 't boek opslaan blijkt ons, dat de Man geen sijnelaar is, die met vergehaalde uitweidingen, om zijn boek te vergrooten, duizend muggezifteryen wegens het allereerste schip over hoop haalt, maar houdt het daar voor, dat op 't water te varen by geval schijnt uitge-

uitgevonden, en de eerste vaartuigen van een slegt maaksel zijn geweest.

Ik wete wel, dat straks iemand denkt, wat hy dan van Noachs Ark of Kist mag gevoelen; maar dat zal ik met weinige woorden zeggen. 't Is by hem waarschijnlijk, dat die Aartsvader niet het eerste, maar wel het grootste, en naamverdienende Vaartuig gebouwt heeft. Als hy, overwegende hoe diep een schip moet gaan, de maat en vorm van dezen Ark, na de verschillende meininge der giffende Schrijvers, beschouwt (waar toe hy ook zevenderley maakfels in print vertoont) is 't hem nog niet wel mogelijk, te begrijpen, hoe zoo groot een gevaarte te volmaken is toegegaan, en daarom laat hy die bedenkingen den Godgeleerden en Natuerwijzen bevolen.

Achter den Ark beziet hy eenige andere schepen, van welke de Aloudheid niet zonder schoone grollen gewaagde, eindelijk ook van de Siamische vaartuigen, en Chineesche schepen, uit andere bekende schriften hier nageprent.

Daar meê stappen we uit Azië in Europe, en beziën voor eerst de Spaansche Karaken, anders Galioenen gezegt, mitsgaders de Galeyen of Roeyfschepen, op de Middellandsche Zee gebruikeijk, na haar lengte, wijdte, holte, en nette maat, in 't geraamte afgeteikend, met alles wat 'er aan vast is. Schepen, met raderen voortgedreven, gelijk als het berugte Malle-schip in 's jaar 1653 hier te Rotterdam van eenen van Zou zonder vrugt gemaakt, en een ander, van Henrik Stevin beschreven, worden ook ter toetse gebracht.

Hy

Hy spreekt van der Engelschen Scheepsbouwkunde, en by die gelegenheid gewagende van de middelen, waar door men de wigghemde * Zee-bagijnen onder scheepskiel doet heen duiken, brengt hy het berugte groote Schip *the Royal Charles* te berde, 't welk van onzen Vryen Ssaat, tot groote spijt van Koning Karel de II (die meer als eens de Hollanders onregtvaardiglijk beoorlogde) in 't jaar 1667 genomen wierd, in allen deele met opmerking ontvouwd.

Dus voortgaande, eer de Scheepsbouw zelve ter baan komt, worden de vereiste hoedanigheden van een Bouwmeester aangewezen, wat hy al moet verstaan, hoe hy op zijn volk moet acht slaan; en de deugd van 't Hout kennen. Als hy dit weer, behoort hy ook den toestel van de Scheepstimmerwef, en deszelfs Opzienders waar te nemen; altijd wel voorzien van noodig gereedschap; *Kaapstanden, Windazen, Kelderwinden; Dommekragten* (niet van vlees en been; maar van hout en hard yzer) *Zethaaken, Rollen, Sleggen, Kanthaken, Haakhoofden, Reepen, Bokken, Zaagbanken, Schaatsen, Slijpsteen, Mokkers, yzere en houte Handboomen, Brandyzers, Treestien*, en veel ander tuig: waar by het vereiste getal van bequame knechts, die hunne vaste Zomer- en Winter- daggelden hebben, bykomt.

't Hout moet voor al niet vergeten werden. Dat is de voornaamste stoffe tot de sloopstimmer-

X Deel.

F

me-

* Zeeluiden zeggen, voor een spreekwoord, als 't water zoo hol gaat, dat de golven schuimende op 't schip komen aanstuiwen, de Bagijnen dansen in 't hemd.

meraadje ; waar van daan der Ouden spreek ontstond, *in een-schip te vallen, en geen hout te raken, is onmogelijk.* Dit alles word zelfs met de prijzen van yder houtsoort uitgedrukt, na den koophandel van verscheide gewesten, 't zy van Greinen-, Eiken-, of Masthout, 't zy van Wageschot, Balk-delen, of Noordsche-delen.

Spijkers mogen d'er ook niet ontbreken, derhalven komt 'er een naauwuitgepluisde verhandeling van 't Yzer wel te pas, om nettelijk te weten, hoe veel ponden gewigts van dit blauw garen aan een Schip gaat. Het aanhangsel is van Pik, Teer, Harpuis, Zwavel, en Mosch.

Wat de evenredenheid der Schepen en Scheepsdeelen belangt, dezelve is best uit het nut en d'ondervinding genomen. Op dezen voet zien we hier eerst de lengte, wijdte, en holte der schepen, dan de dikte en breedte der *Kielen, Voor- en Achterstevens* (maaksels van groot belang) stiptelijk met voeten en duimen afgemeren, tot vermindering van mislagen, voor eenige jaren aan een opmerkelijk schip hier te lande begaan. 'k Zwijge de *Zandstrooken, Scheepshuid, en 't Vlak*, in 't gemeenes *Schips Bodem* genaamd. Die wil meten, by hale zijn *Passer* uit zijn zak; de afbeelding van 't gezeide staat hier voor oogen, zoo wel als van de *Voor- en Agterspanten, Centen, Inbauten*, en, kort om gezegd, van 't hout, dat het schip in zijn geraamte zet.

Wanneer 't Gebouw dus met *Ribben* is voorzien, hebbe een Bouwmeester zorge te dragen voor 't binnewerk, ik meene de *Planken*, ge-
wo-

wonelijk *Wegers* gezegd, zoo *Kim* als *Bandwegers*, *Balen* tot *scheepszoldoringsen* (*Overloopen* zeggen de *Zeekui*) *Knien*, *Kastefporen*, *Zitters*, *Grieten*, enz.

Deze *Bouwleffe* wel waargenomen zijnde, zal de *Baas* zijn meeste arbeiders weêr na *buiten* leiden, en werk geven met *Barkhouten*, *Huidsplanken*, *Spiegelplanken*, *Overloops-Zetwegen*, en *Drempels in de Poorten*.

Zoo doende heeft het schip lang genoeg op 't land gestaan. Nu moet het in 't water. Maar zijt voorzigtig, *Werklieden*, en verstaat wat 'er voor u al te leeren valt, als 't affloopt. Zoo gy te los toebônst, daar zullen ongelukken volgen.

Alles is na wensch gegaan, en 't *Scheepstimervolk*, hoewel nog half verzeewd van den drank, begint een breede stelling, van 't land af, tot achter aan 't Schip, te maken, vervolgens de *Jokken* ter wederzijden op het bovenste *Barkhout* te slaan, enz. Andere zijn op de werf bezig met de *Barkhouten* zelve gereed te maken.

Daar is nog zoo veel aan vast, eer we van het *Reebout* af beginnen, en mer de *Staatbouten* of 't *Beeldwerk* eindigen. Een weetgierige kan d'er zijn lust van boeten in het negentiende en twintigste hoofddeel, beschrijvende, onder anderen, het *Galjoen*, en alle deszelfs brokken, als de *Leggers*, *Kam*, *Leeuw*, *Es*, *Relingen*, *Knien*, *Beimgbalken*, het *Broekstuk*, de *Kraanbalken*, en eindelijk den *Penterbalk*.

'k Behoeve mijnen lezer niet te zeggen, denk ik, wat het *Galjoen* voor aan een Schip is. Het schijnt van de *saebben* der *Ouden* afkomstig,

84. *De Boekzaal van Europe,*
en meer cieraads dan nutshalven aan onze sche-
pen gepast. Jan Hagel vind 'er zijn gevoeg-
plaats, en de gene die zig aan eenig ligte mis-
daad schuldig maakt, word 'er, ter genade van
't overspoelende zee water, in de boeijen ge-
zet.

Met het een en twintigste hoofddeel keert de
Bouw-Meester van Yk binnen in 't Schip, om
te onderwijzen, hoe de *Kluisgaten* moeten ge-
maakt werden. By dat geval leeren we ook
wat van de *Kabeltrouwen*, en gaan zoo voort tot
de *Beting*, en het *Braadspis*.

Teffens hebbe ik gezien hoe knaphandiglijk
Matroosje het *Anker* kan winden; maar hoo-
rende dat 'er nog *Knegten* in 't Schip moesten
wezen, was 't my wat nieuws te verstaan, dat
deze *Knegten* (de Groote Knegt, de Fokke-
Knegt, de kleine of minder Knegten) vierkan-
tige houten zijn, ter vereijster plaatsen gevoegd,
om de ronde en touw-omvoerende Schijven te
omvangen: dan volgen de *Borstbanken*, de
Kruishouten, het *Schanddeksel*, de *Poorten*, de
Pompen, en de *Stutten* onder de Balken.

De toom van 't Zeepaard, ik meene het
Roer van 't Schip, en deszelfs aanhang is zoo
wigtig, dat men over de beschrijving van dat
gestel niet losselijk behoeve heen te loopen.
Zwaarden zijn voor Rivierschepen noodig,
maar schepen, die by der Zee varen, en veel
houts onder water voeren, kunnen dit geweer
ontberen. Men vind ze hier in het drie en
twintigste hoofddeel, en daar achter een Tafel
van Scheepsdeelen uit het boek van den welge-
melden Heer Witsen.

Als

Als ons in 't volgende hoofddeel een naauwkeurige lijst van groote Schepen, sedert eenige jaren herwaarts getimmerd, van stuk tot stuk vertoond is; naderen we tot het *Mastwerk*, en beziën de verscheide voetmaten, die daar toe timmermeesterlijk gebruikt worden. Hier staat te letten, hoe een vierkantig hout door de *Pasfer-streek* achtkantig werde; ook door den *Winkelhaak*. Yder *Mast* heeft zijn *Regel* van vermindering aan het boven einde, 't zy de *Groote Mast*, *Fokkesteng*, en andere *Stengen*, 't zy de *Fokke-Mast*, *Bezaans-Mast*, of *Boegspriet*: voeg hier by alle de *Vlaggestokken*, en *Vaanstoelen*.

Wat verder bevat ik, wat *Zalingen*, *Marssen*, *Exelsboofden*, en *Kalven* zijn. Nu kenne ik de *Reën*, of *Roën*: lange houten namentlijk, die de *Scheepsmasten* regthoekig bekruißen, en de *Zeilen* ter geschikte windvang uitspannen: dog die nimmer wil missen in de juiste lengte van *Masten*, *Stengen*, *Reën*, enz, kan zig van een netuitgerekende * *Tafel* bedienen. Een andere uitrekening van *Rondbout*, die alle mistrouw wechneemt, beslaat het acht en dertigste hoofddeel alleen.

Het *Scheeps-Want*, of *Touwerk* in 't gemeen, met de *Ankers* en den *Ankerstok* vullen het negen en twintigste, en dertigste, te aanmerkelijker, om dat daar in de dikte der voornaamste *Touwen* op een *Tafel* aangewezen, de lengte derzelve ook in een lijst ontvouwd, en dit alles met voorbeelden gesterkt word.

Nog zoude het luttel baten, welgebouwde

schepen te hebben, zoo toetgetakeld, als we dus verre schetswijze hoorden, by aldien ze door kraft van menschen alleen over zee moesten gevoerd werden. Maar ons menschelijk onvermogen word rijkelyk vergoed door vernuft, zoo we 't wel aanleggen, en door moed, die d'er ook moet by wezen. Daar door maken we ons niet slegts meester van de onvernunftige dieren, maar we weten lukt en zee ons ten gebruike te maken. Eene der uitvindingen, die wy 't verstand hebben dank te werten, is het *Zeil*, waar mede wy de wind der mate weten te vangen, dat ze allerley slag van Molens omdraait, en zelfs de grootste, anderzins onbeweegelyke, schepen over de wateren jagen. Scheepszeilen waren oulinks al van velerhande vormen, verwen, en beeltenissen. Ook leeft men van verscheide stoffen, zelfs van leder. De Chinezen maken die van gesplete rottingen, zoo net gevlogten, dat ze winddigt zijn. De Bantammers van kruiden, met bladen door elkanderen getwernt. Elders bedient men zig van stroo, en biezen, dog best van allen word bevonden het Hollandsch of Fransch doek, Kanefas geheten.

d'Ervaren Scheepskenner van Yk verrekent ons, behalven de namen van de zeilen, derzelve dieptens, naar dat de Masten en Stengen, en de breedens, naar dat de Reën lang zijn; aangetoond, als boven, met klare bewijzen.

Zoo handelt hy ook omstandiglyk van 't *Blokwerk*, *Kanon* op de zwaarte der *Kogels*, en *Rampaarden*, die dat doodelijk schutgeweer dra-

dragen, wiskonstiglijk in haar gebruik aange-
toond. Hy noemt deze Kanon-wagens lie-
ver *Rampaarden*, dan *Ropaarden*, of *Rapaar-*
den (zoo veel als *Raderpaarden*) om dat het ge-
schut, dat ze torffen, alle rammen, storm-
bokken en muurbrekers van den ouden tijd ver-
re in geweld overtreft, en zekerlijk niet zon-
der een goede woordoorspronkelijkheid; want
wie is, in dezen oorlogstijd, der dingen zoo
onbedreven, die niet weet, dat al de krijgs-
stormtuigen van de oude Grieken en Romein-
nen maar leuterwerk en poppegoed zijn by die
vreeselijke Rammen, die men thans tot 's
mensen verderf gebruikt? *Booten*, *Sloepen*, en
een zorgvuldige beschrijving van *Scheepsbe-*
hoefsten is een roegift; waar onder ook te reke-
nen zy des Schrijvers mengelstoffs, gelijk als
de uitpluizing hoe veel een schip kost, met
aanmerking van *hoopwerken*, *bestekken*, en
wat des meer is; 't welk niet alleen over zee-
kielen, maar zelfs over binnenlandsche vaar-
tuigen gaat, ik meene *Smalschepen*, *Damloo-*
pers, *Trekjagten*, *Boeyerjagten*, en *Snebbe-*
schuiten.

Omme ook den lezer van dit werk de ma-
niere, op welke men het *getal der lasten*, die
een schip kan voeren, vast te doen begrijpen,
worden hem twee bequame middelen ter hand
gesteld, tusschen beiden hoorende een Besluit
van dezen Staat, en andere keuren, deswe-
gen gemaakt.

Dog nademaal het niet genoeg is, kundig
te zijn van het *getal der lasten*, die deze groo-
te balgen kunnen inzwelgen, zoo volgt daar

op een vertoog van de *welbezeildheid* der schepen; want het behoort tot den volmaaktien stand van een schip; dat men 't water niet zoo zeer onder door 't schip heen, als wel op een gemakkelijke wijze daar buiten om, dat is, ter wederzijden moet tragten weg te leiden. Daar komt dan de *Loef*, en *Lafwindigheid* te berde. Grootte en verscheide andere Zeilvoerende schepen, te Loefgierig zijnde, kunnen somtijds alleen door 't opgyen van d'agterzeilen gebeterd worden. Zoo dat niet genoeg wil helpen, men brenge dan den zwaarsten last van 't Voor-na 't Agterschip, op dat het ook voor wat min dan agter in 't water zinke. Maar zijn ze te Lafwindig, dat de agterzeilen dan bystaan, de voorste wat opgegijd, de zware lasten van agteren voorwaarts gebragt werden, en de Masten wat meer agter over hangen; regt het tegendeel, als in 't voorgaande gebrek. Kleiner schepen kunnen ook geholpen werden, volgens de hier aangewezen voorschriften, strekkende om een schip wel te doen varen, en niet in 't wild ter neêr gezet, maar op algemeene kundigheden gegrondvest.

Het zeven en dertigste of laatste hoofddeel is een beknopte leerwijze tot het redden van schepen, zoo wanneer haar deze of gene gevallen overkomen. En dit 's voorwaar het minste niet, om een schip in behouden haven te brengen. Leest hier dan, gy Schippers en Schipheeren, leest, en leert, hoe men een groote Mast, pas boven 't Boevenet gekrakt kan uitligten, en een andere in plaats zetten, hoort hoe men een schip, des nood, met een roer,

roer, dat alle zijne haaks, op een na, verloren had, te regt bragt, en een Boegspriet, met een kogel in de Wieling doorboord, herstelde: gy kunt ook, als 't 'er by leit, uw schip aan zijn geschut laten kielhalen.

Eindelijk verlustigt de Schrijver ons, na zoo veel zwervens op Land en ter zee, met een vertooning van de loffelijke vond der zoo genaamde *Kamelen*, of *Scheepsligters*, onlangs in Holland van den Amsterdamschen Meeuwes Meindertsz Bakker verzonnen. Deze, hoe wanschapene gevaartens ze ook schijnen, aan 't eind van 't werk, nevens een toegerakeld schip, met deszelfs staande en loopende Touwerk, beide in print verbeeld, doen my met zonderling vermaak dit uittreksel sluiten.

VIII. HOOFDDEEL.

Joan. Clerici *Physica*, sive de rebus corporeis libri quinque, in quibus, præmissis potissimis corporearum naturarum phænomenis & proprietatibus Veterum & Recentiorum de eorum causis celebrimæ conjecturæ traduntur.

Dat is,

De Natuerkunde van Joan Klerk, of vijf boeken van de lichamelijke dingen, waar inne, voor af gesteld zijnde de voornaam-

F 5 ste

*De Boekzaal van Entropé ,
ste verschijffelen en eigenschappen der lich-
chamelyke natueren , zeer vermaarde gif-
fingen van Oude en Nieuwe over derzel-
ver oorzaken vermeld worden. Te Am-
sterdam by G. Gatet 1696. in 12. 23 bla-
den.*

HOe vele dingen weten wy menschen ! dog
hoe veel meer zijn d'er , die we niet we-
ten , en nooit zullen weten !

*Gelukkige ! die zoo zyn tijd besteed ,
Dat by door onderzoek de dingen weet.*

We willen fomtijds gaan uitpluizen den aart
van Geesten en Onlichamelyke wezens , en
we verstaan dikwils niet , hoedanig de licha-
men zijn , die ons dagelijks voorkomen. 't Is
nog al veel , en verwonderenswaardig , dat in
de jongstledene , en in deze onze eeuwe de
meeste opmerkende mannen zijn opgestaan ,
die 't groote vak van 't Heelal , in 't geheel ,
of ten deele niet na de lessen hunner mees-
ten , maar uit eigen lust , tot nader kennisse der
waarheid , of ten minsten waarschijnlijkheid ,
voor hun zelve en hunnen naasten verbéeld
hebben. Zulke mannen , wil ik zeggen , die
juist niet den zoo lang zegepralenden Aristote-
les , en zijn verklaarders , met den achter aan
volgenden gemeenen hoop roejuichten , en op
alles wat men hen voorzeide *amen* spraken ,
maar die de gevoelens van andere oude Wijs-
geren , door 't gezag der overwinnende leer-
ba,

bazen in de kuilen der vergetelheid geworpen, darden opbaggeren, en schoon opgehelder ten tooneele des werelds voeren, om door hulpe derzelve de stellingen van de genen, die naast aan de Waarheid schijnen, bet te polijsten, het onwaar-schijnelijke te toetsen, het valsch bevondene uit te stampen, en aldus een byna spikspeldernieuwe Filosofie onder het menschdom te brengen, die ettelijke eeuwen lang gesmoord lag.

By aldien de kennisse der natuerlijke zaken op ontdekkingen en ondervindingen niet mag steunen, wat is al het bespiegelen, en onderstellen, en gissen, en gelooven anders als beuzelwerk, dat, opeen zandgrond gebouwt, door de minste draaiwind der ervarentheid word ter neder geveld?

Nu zal niemand darren loochenen, dat wy in onzen tijd uit waaragtige bevindingen en ontdekkingen van arbeidzame mannen zeer veel lichts hebben gekregen, omme veiliglijk de schuilhoeken der Natuer te gaan bezigtigen; daar de Oude blindelings in omzworven, en van welke zy ons of valsche of twijfelbare berigten gaven.

Evenwel, dewijl duizend dingen in haren aart en eigenschappen zoo niet bekeken zijn, dat men hare eerste beginselen, waar toe zy moeten gebragt worden, door een duidelijke ondervinding regt verstaat; zoo hebben wy ons niet te verwonderen, dat 'er nog veel te onderzoeken is, 't welk misschien nooit zal gevonden worden, en waar van tot nog toe verkeerde onderstellingen gemaakt zijn. Wie weet,
of

De Boekzaal van Europe,
of aan 't menschdom niet ontbreekt die hebbe-
lijkheid, en dat vermogen, dat tot het naspo-
ren van de eigenschappen der lichamen noodig
is?

Iemand mogt hier op denken, dat de heele
Natuerkunde, zoo ze dus onvolmaakt is, lut-
tel te beduiden heeft; maar zulk een behoort
eens te overwegen, dat, hoewel we niet ten
uitersten beginffelkundig zijn, echter ontallijke
dingen bekend zijn geworden, waar mede wy
ons zelve in dit sterffelijk leven kunnen verma-
ken en nut aanbrengen.

** Est quodam prodire tenus, si non datur ultra.*

*Men mag zoo ver, als doenelyk is, gaan:
En daar men niet kan voortgaan blijven staan.*

De naarstige naspoorders van de wegen der Na-
tuere hebben ons zoo wijs gemaakt, dat we
met de Onkunde der oude tijden niet behoeven
als dwaze verwonderaars te staan kijken; 't zy
dat ons die ongemeene groote deelen, uit wel-
ke dit Heelal is t'zamengezet, voorkomen,
als daar zijn, de Dwaalstarren, Starren, He-
melsche Draaikolken, en wat des meer is; 't
zy dat we de voortteling van planten en dieren
volgens haren welgeschikten en geregelden rang
beschouwen; of 't zy we door de ontbinding
van de stoffen derzelve kragten en deugden
hebben leeren kennen: alle welke beschouwin-
gen ons bevrijden van bygeloof, die schadelij-
ke kanker van de regte wellust des menschelij-
ken

** Horat. Ep. 1. lib. 1.*

ken levens, en grooten baat toereiken tot het onderhouden van den onwaardeerlijken schat der gezondheid.

Op zulk een grondvest van zedige vergenoeving gaat de Heer Klerk geen stelsel, of onderstelsel maken, waar aan hy zig verbind, omme daar uit alle de verschijnselen en eigenschappen der Natuerlijke dingen af te leiden, gelijk andere voor hem deden, die, in hunne onderstelsels zelve enkele giffingen doende, ook niet meer als giswerk daar uit voortbragten; maar hy handelt de Natuerkunde by wijze van ontleding, onderzoekende de oorzaken der Verschijnselen zoo veel als mogelijk is, zonder de bepalingen na den leest van onderstellingen te rekken, en stil staande op de grenzen, daar hy geen kans ziet voor 't menschelijk vernuft om verder door te breken.

Zijn werk (waar van, om de menigvuldigheid der verhandelingen, naauwelijks een bequaam uittreksel den lezer kan voorgeschetst werden) bestaat in vijf boeken, in welke eerste hy bezig is te ontvouwen de *schikking van 't Heelal in 't algemeen*, gelijk als daar zijn die groote lichamen den Aardkloot, de Maan, de Zon, de Starren enz. Hy geeft ons de tweederley Wereldsstand, eerst na 't gevoelen der oude, dan na 't gevoelen der nieuwe Wijsgeren, brengt de Draaikolken van Deskartes te berde, en beziet door de vernuftbrillen der groote Natuerkenners, hoe 't met de vaste Starren en Dwaalstarren is gelegen; waar toe de beeltenissen in print het oog der leerlingen komen voeden.

In

In het tweede beschrijft hy de Aarde en Zee in 's gemeen. Eerst kruipt hy met zijnen lezer tot in de diepste ingewanden des aardrijks om den Zwavel, en andere bergstoffen, samt het Vyer, oorzaken der Aardbevingen, dog byzonderlijk den * Zeifteen, en deszelfs eigenschappen te onderzoeken (welk laatste een zeer net uitgepluisd stuk is) daar na in de Bronnen, Vloeden, en Zeewateren, welker Zoetheid en Zoutheid, Ebbe en Vloed, en wat des meer is, uit de schriften der Geleerde, en eigen wetenschap ontdekt word.

Van daar in het derde boek tot de *Lugt en Verbevelingen* voortgetreden laat hy ons hooren wat de Filozofie over de verdikking en verdunning van de lugt bedagt heeft, over de dampen uit het water ontstaan, over den oorsprong der Nevels, Wolken, van den Dauw, Regen, Sneeuw, Hagel, en den Regenboog. Een stoffe, die dan verder na zig sleept de vyerige uitwaasselingen, Donder, Weerligt Blixem, enz. allerbreedst vervolgd met de historie der Winden.

Planten, en Dieren komen in het vierde voor den dag, niet zoo bloot als ze uiterlijk voor 't oog verschijnen, maar in haar binnenste ontleed, en voorzien met alle hare ingewanden, aderen, vezelen, zenuwen, en sappen; om op die manier gezond te kunnen spreken (zonder de Natuur in haar welgeschikte wijze van voorttelling met de drekpraatjes van eenige, die hun toevlugt tot verrotting nemen, te verongelijken) zoo van den groey, en het zaad der

der planten, als van die meermals ons voorgekomene diertjes, of beesjes, met den naam van gekorven by sommige bekend, na de wijze der Grieken, die deze kleine beesjes * *uβos* noemden.

Gelijk hy zig alomme behelpt met de ontdekkingen van de geleerdste Natuurpeilers, die ten onzen tijde in 't Latijn, Engelsch, of Franfch hebben geschreven; alzoo onrziет hy zig niet in dit stuk van de diertjes de ondervindingen van Franc. Redus na te schrijven.

Achter de gekorven volgen de kruipende dieren, en voornamentlijk Slangen, ter nasporinge waar van daan hun venijn komt, en of hunne vergiftige beet-wonden te genezen zijn; zoo ook de Vissen, en Vogelen: d'eerste hebben de Kikvorffen onder hunne benden, en worden nevens de laatste in hunnen teelt en eyerlegging zeer naaukeuriglijk bekoken.

Dan komen de grooter (juist niet volmaakter) dieren, dog met het hoogste regt het aller-
verhevenste diert, de Mensch, van 't hoofd tot de voeten ontlead, en beschouyd, in bloedvaten, polsaderen, omloop des bloeds, waternvaten, bloedmaking, voedsel en warmte, voelingen en beweging, zielverteeniging met het lichaam, 't welk onze gedagten door hare bewegingen gaande maakt, zulks dat ze deel hebben aan honger, dorst, waken, slapen, gezondheid, en ziekte, waar op de dood volgt.

Wat

* *Entoma* zoo veel als gesneden, of gekorven, om dat die beesjes zekere kerwen of gesnede kringen hebben.

Wat behoeve ik my in het twaalfde hoofddeel in te laten, daar de Wijsgerige Klerk van het onderscheid der Menschen en Beesten spreekt? Zonder met Deskartes de beesten tot enkele werktuigen te maken, niemand, ten zy hy geheel verbeestigd is, zal ontkennen dat de Mensch een edeler ziel als een Beest heeft. Die 't niet wil gelooven als Filozooft, zelf niet als Christen (dog hoe kan dat zijn?) laat die * Ciceroos woorden lezen.

„ Allen soort van dieren, zegt die verstandige Heiden, is van de Natuur ingegeven, „ haar zelve, haar lijf en leven te behoeden, „ het schadelijke te vermijden, en alles wat „ tot het leven noodig is te bescharen. Ook „ hebben alle dieren een trek tot vermenging, „ om voort te telen, en een zekere zorg voor „ het geteelde. Maar tuffen een Mensch en „ een Beest is dit groot onderscheid, dat een „ Beest alleenlijk, voor zoo veel het door de „ zinnen bewogen word, zig na het tegenwoordige, en dat by de hand is, schikt, „ zeer luttel gevoelende het voorledene en het „ aanstaande; daar in tegendeel een Mensch „ der Reden deelachtig is, door welke hy de „ gevolgen ziet, en der dingen oorzaken naspooft, — en met dezelve Natuur „ door kragt der Reden den eenen mensch met „ den andere vereenigt, en tot gemeenschap van redekaveling en leven brengt. — „ Voornamentlijk is den Mensch eigen het „ onderzoek en de navorsing der Waarheid „ — En voorwaar het is geen kleine „ kragt

* De offic. lib. i. c. 4.

„ kragt van de Natuur en Reden, dat dit dier
 „ alleen gewaar word wat voegelijkheid wat
 „ beramelijkheid, en wijze van doen en zeg-
 „ gen is.

In het vijfde boek lezen we, wat 'er ovet
 het lichaam in 't gemeen te filozoferen valt ;
 't welk den Heer Klerk gemakkelijker is, na
 dan de meeste soorten van lichamen, en wat
 yder byzonders heeft, van hem bezien zijn.

Onder verscheide merkwaardige verhande-
 lingen is niet de minste die van de Beweging,
 en Rust, stoffe die duizenden van Wijsgeren
 onsedig hebben gemaakt, en waar omtrent
 hy roont, de fijnste gedagten der Natuurken-
 ners grondig te verstaan.

'k Zal hier niet reppen van de Vormen, en
 hoedanigheden der lichamen, nogte van het
 Ligt, 't zy door buiging, doorstraling, of
 verbreking, daar de verwen naast by komen,
 om dat ik daar aan tappende schief alles moest
 naschrijven: zoo laat ik ook in 't geheel des
 geleerden mans bedenkingen over het Geluid,
 de Vogt, Droogte, Warmte, Koudte, Hard-
 heid, Zaftheid, Vloeibaarheid, Zwaarte,
 en Ligtheid, over de Lugtgaten der licha-
 men, en eindelijk over de Stijfheid, Buig-
 zaamheid, en Aanzettende kragt, welke ei-
 genschappen meest tot alle lichamen behooren,
 en dienstig zijn te weten, om dat de Schrij-
 ver die alomme daar 't behoort in zijn Natuur-
 kundige bladen te pas brengt.

IX. HOOFDDEEL.

Voyages de M. DE MONCONIJS,
 Conseiller du Roi, & Lieutenant Cri-
 minel au Siege Presidial de Lyon. Di-
 visez en V tomes. Où les Scavans trou-
 veront un nombre infini de nouveutez,
 en machines de mathematique, expe-
 riences physiques, raisonnemens de la
 belle philosophie, curiositez de chymie,
 & conversations des illustres de ce siecle;
 outre la description de divers animaux &
 plantes rares, plusieurs secrets inconnus
 pour le plaisir & la santé, les ouvrages
 des Peintres fameux, les coûtumes &
 moeurs des nations, & ce qu'il y a de plus
 digne de la connoissance d'un honnête
 homme dans les trois parties du Monde.
 Enrichis de quantité de figures en taille-
 douce des lieux & des choses principales.
 Avec des indices très-exacts. *Premiere
 partie.*

Dat is,

Reizen van den Heere de Monkonijns, Raads-
 heer des Konings, en Stedehouder in de lyf-
 straffelyke Vierschaar te Lyons, verdeeld in
 vijf stukken. Waar inne de Geleerde zul-
 len

January en February 1697. 99

len vinden een zeer groot getal van nieuwe uitvindingen in wijskundige werktuigen, natuurkundige onderzinkingen, redeneringen der ware wijsbegeerte, zinnelijkheden der scheikunst, en ommegang met de voornaamste mannen dezer eeuw; ook behalven de beschrijvinge van verscheide zeldsame dieren en gewassen, zeer vele onbekende geheimen tot vermaak en gezondheid, stukken van beroemde Schilders, gewoontens en zeden van volkeren, en het gene avtenswaardigst is voor een eeklijk man, in drie deelen van de wereld. Verrykt met een meenigte koperè platen van plaatsen en voornamen zaken, met nauwkeurige bladwijzers, het eerste deel. Te Parijs by P. de Laulne 1695. in 12. 25 bladen.

MEn mag den Heere Monkony in den rang der vermaarde Reizigers, en Reisschrijvers voor een van de voornaamste te boek zetten; om dat hy van alles, wat hem in vele gewesten des werelds gedenkwaardig scheen, naauwkeurig onderzoek deed; zelf van dingen die gering schijnen, en, nagedane navorsing, zrouwe aantekeningen maakte.

Zijne opregte vertellingen van zaken, die wy weten zeker en waar te zijn, moeten ons doen gelooven, dat hy van andere dingen, welke wy niet door ondervinding weten, met dezelve trouwheid spreekt.

de eerste druk dezer Reisbeschrijvingen, voor eenige jaren in 4. gedrukt, werd van alle boekoeffenaren als een smakelijk lettergeregt hartelijk begeerd, in onze en andere landen, dewijl het aas is voor liefhebbers van verscheidene wetenschappen, en zinlijkheden, Wiskundige, Wijseren, Natuërpeilers, Taalkenners, Oudheidsminnaars, Artsen, Stoffcheiders, en (met een woord gezegt) allerley waardeers van brave konsten, en wetenschappen, die de eenige hulpmiddelen van eerlijke en wijze menschen zijn, tegen alle wederwaardigheden; ons in 't ongelijke lot der wereldsche wisselingen ontmoetende.

Dit is de reden, die my beweegt, shans onder eenen niet al te lustigen luim, het heele werk in vijf stukken * herdrukt, van stuk tot stuk te doorbladeren, en mijnen lezer van dezelve mede te deelen, dat my in 't hoofdschiet.

Her eerste behelst een beschrijvinge van de reizen, die de Heer Monkony in *Portugaal, Provence, Italië, en Egypten* heeft gedaan.

In *Grasmaand* des jaars 1645 toog hy door verscheide *Fransche* plaatsen, van welke hy ons 't een en 't ander verteld; en wel byzonderlijk van het *Stedeke Richelieu*, alwaar hy drie uren doorbragt aan het bezigtigen van die plaats, en de gebouwen des vermaarden *Kardinaals* van dien name, welke men hier beschreven vind, nevens zeer vele aanmerklijkheden, en geneesmiddelen, hem op de reize voorgekomen; tot dat hy den vijftien den

* Hier in *Holland*, by *Pierre vander Aa* te *Leiden*.
 * *Wissaat Parijs* op den tise.

den van Wintermaand des zelve jaars te *Lisbon* quam.

Hy teekent als in een dagverhaal telkens aan, wat hem in deze en andere plaatsen gebeurde, wat kerken, kloosters, en gestichten hy zag, en met welke personen hy dagelijks omging; te weren geen kleine hantsen, maar Prinzen, en Vorsten, de Koninginne, en den Koning zelve.

Men ziet hier, onder andere, de afteekeninge van eenige ongemeene lampen. pag. 130, en 2.

Alhier tot in Hooimaand des volgenden jaars 1646 gebleven zijnde, zeilde hy van daar na *Provenoe*, en quam in 't laatste van Oogstmaand binnen *Marseilje*, daar de vermaarde ommegang van Sant Lazarus gehouden wierd.

Hoewel ik voornemens ben maar weinige van zijne opgeschrevene geneesmiddelen aan te roeren, kan ik echter niet voorbygaan dezen zeldzamen raad tegen de vierdendaagse koorts, dien men hem te *Marseilje* openbaarde.

„ Laat iemand, tegen dat de koorts aan-
„ komt, pissen, en een stuk brood, in die
„ pis gekneet, van een hond, die een reu is,
„ laten op eten; zoo zal de hond de koorts
„ krijgen, en de zieke verlost zijn.

Wie weer, of een hond dat kosje wel zoude lusten?

Een natuurkundige oplossing over het kaars-
ligt, en 't haartlicht, is lezenswaardig pag.
174. Zie ook de historie van de bezetene *Mag-
dalene de la Palu* pag. 188.

Den twintigsten van Wijnmaand des gemelden jaars 1646 begaf de Heer Monkony zig te sloop na Italiën, quam drie dagen daar sta aan de rots sterkte *Morques*, dat een schoon kasteel heeft; daar waren kostelijke schilderijen, en onder die een Venus van Titiaan, ook veel zilver huisraad, van 't welke men zegt dat de Prins dezer plaatse meer voorzien is, dan iemand in geheel Italiën.

Te *Genúa*, alwaar hy, op den 25sten van den zelve maand gekomen, alle de Hoofdgebouwen, en de Schilderyen der vermaarde meesters bezag, dagt hem der aftekening waardig de groote zaal; in welke de edelen en kooplieden vergaderen, by hen *Banqui* genaamd, en het maaksel van den muts, dien de Groot Hartog en Raadsheeren dragen.

Ik volge hem (alvorens ter Misse zijnde geweest in de kerk der Jezuiten, die van onderen tot boven geheel van marmersteen is) te sloop, voorby *Portovehere*, en door *Virego* na *Piza*, daar we de brillen en maankijkers van Vader *Reiniert*, groot Wiskonstenaar, en de boeken van den vermaarden Hoogleeraar *Gaudentius* bekijken.

In de Domkerk legt de Keizer Henrik de VII, van den Huize van Luxemburg, begraven. Die zelve Keizer, zegge ik, die door een vergifigen ouwel om hals raakte.

Over *Monterso* geraken we in een karos te *Florencen*, en bezien daar de kostelikheden en zinlikheden van den Groot Hartog; alzamen hier beschreven: hier is keur van Kerken, Kloosters, Paleizen, en velerley schilderkonst.

Na

Na eenige fraaije ter zijde tredingen van brillen, en glazen, honden we hier wat gemeenschap met verscheide geleerde mannen, onder welke de Heeren *Torriscalli* en *Viviani* uitmunten. De laatste van de twee had drie jaren met den vermaarden *Galileus* omgegaan, en openbaarde den Heere *Monkony* zijne gevoelens van een vaste Star, noodzakelijkheid van alle dingen, nietigheid des quaads, deelachtigheid der algemeene ziele, en bewaringe van alles. Zie pag. 261, en aldaar ook verscheidene fraaije * weerglazen van den Groot-Hartog *Kosmus*.

Hy keert weder na *Piza*, en houdt nog wat sprake over de beroogingen van *Galileus*, waardiger als het daar vermelde wonderwerk van de Lieve vrouw. De Heeren *Riccardi*, *Barli*, en *Bellyccio* houden hem ook dikwils gezelschap, en verleenen aanmerkelijke praaijes wegen de Filozofie, Genees- en Scheikunst, tot dat hy reisvaardig na *Egypten* is.

't Was den zesden dag van Wintermaand, als de Heer *Monkony* na *Maltbe* zeilde, daar hy den veertigsten landde, en al den zwier van den Grootmeester der Ridderlijke orde bezag.

Van hier verstrooken, had hy op reis de lust van een klinkdigt te maken, dat pag. 289 vermeld word, en gesaakt op den eersten dag van *January* des jaars 1647 te *Alexandrien*, zienswaardig om haar oude gedenkbrokken, peunhoopen, wallen, en onderaardsche waterbakken, † elders van my in de Boekzaal aangeroord.

G 4. Sa
* Thermometre, † Jul. en Augustus 1694.

Sa laat ons nu eenige maanden in Egypten zwerven, en zien, wat daar is aan te teekenen.

Zonder dat de Reiziger zig bemoeid met het gene te onderzoeken, dat d'een en d'ander Heiden, Christen, of Mahometaan hem in de hand stak, hoewel hy veel van de voorvallende zaken telkens verhaalt, maakt hy zijn meeste werk van met eigen oogen te zien, wat daar denkwaardigt was; zoo doende word hy niet bedrogen.

By voorval van der Joodische Moren feestdag ter gedagtenisse van Abrahams offerhande word pag. 302 hunne lastertaal tegens Christus, en de Maagd Maria gemeld, en wat verder nog eenig gezeg van 't besneden volk.

Veel word 'er geschreven en gepraat van den beroemden pilaar van Pompejus, omtrent een musketschoot buiten de stad Alexandrien staande. De Heer Monkony heeft die zelf gemeten, en beschrijft die aldus.

Ze staat, zegt hy, op een klein gemetselde dobbelsteen van zestien voeten in 't vierkant, en twee voeten in de hoogte, boven welke nog is een ander vierkant van gehouwen steen, die voor de voetstut van die pilaar verstrekt, zijnde elf voeten, en drie duimen in 't vierkant, en twaalf in de hoogte: daar op staat de pilaar van een stuk, hoog honderd dertien voeten en vijf duimen: acht voeten uit den middelsteepl, dat is, vijf en twintig voeten en nog wat meer als een duim.

Als we dit, en wat hy meer mat, gelezen hebben, volgt zijn verhoog over de Scheppin- ge

ge der Wereld, by voorval aan zeker Heer aldaar herhaald, ook zijne gedagten over het vloeyen van den Nijl, met meer zaken, die de man niet ontzag op te merken, onder welke is, dat zeker Rabbi Izaak hem de kraft van 't Hebreeuwſche woord: *Hesivab* היה *ontvouwde*.

יהי	היה	היה
<i>Iseh</i>	<i>Hoveh</i>	<i>Hajab</i>
Hy zal zijn.	Hy is.	Hy is geweest.

Het welk sommigen miſſchien zoo luttel der aantekeninge waardig zal ſchijnen, als dat dezelve Rabbi hem zeide; *gelijk een menſch, als by geboren word, ſchreit, en andere doet lachen, alzo behoort by ſtervende te maken, dat andere ſchreyen, en by zelf lacht.*

Vry gedenkwaardiger, mijn 's bedunkens, is de * brief, van den reiziger aan iemand zijner vrienden geſchreven wegens de *Grappiſen*, en *Mumiën* in Egypte. Ze is gedagteekend uit *Kairo*. Ik bevel een liefhebber van nette aanmerkingen en zuivere gedagten dezelve te lezen; hy zal 'er ook iets vinden van den aart der *Türken*, die 'er zoo quazad niet zijn; als men hen over al afſchildert, en van de aldaar zoo genaamde *Tooveraars*, by hem voor zeer plompe beesten gerekend.

Door het oud *Kairo* wierden hem de korenſchueren van *Farao* getoond, gelijk men die noemt; ook een trouw ſtaatey, en de apéry van een *Tooveraar*, die quaſius een Geſt

G 5

zoude dagen ; maar als hy zag , dat de reiziger niet op zèn Turks ligtgeloovig was , zeide hy , dat de Geest , al te spijtig zijnde , om dat het uur voor by was , op een ander tijd zoude komen .

Zoo ben ik ook eens gevaren , op een plaats , daar men my een geest zoude laten zien . De geest quam niet , zeiden ze , om dat ik de gek met hem had geschooren , en ik moest laar in den nagt , zonder geest gezien te hebben , na huis gaan .

Zie de *Grasspitsen* , *Mumiën* , en een Afgodsbakkes nogmaal verhandeld pag. 385 , en keer dan weder met den Heer Monkony te *Kairo* .

Van daar kunt gy met hem in een reisje van vier en dertig dagen den beroemden berg *Sinai* , aan de Roode Zee gelegen , gaan bezoeken , en de plaatsen , door welke Mozes en Farao wel eer togen . Over al schier vind men nog Kloosters , Kerken , Kapellen , en Altaren der Christenen , die daar in vele dingen zeer bygeloovig zijn (hoedanige in Europe ook niet weinige worden gevonden) en een menigte fratzen in hunnen Godsdienst bedrijven , zoo als uit zeker eenvoudig verhaal pag. 427 enz. blijkt . Voeg hier by het fabeltje van de *Lieve Vrouw* op den berg *Sinai* , pag. 435 , en van *Sinte Katharine* pag. 441 . Men doet hier zo dikwils de *Mis* , dat ik her telkens moede ben re lezen . 'k Hebbe beter zin in de nette beschrijvingen van de gebergrens , wegen , en vlaktens , die de Schrijver doorreisde , niet al tijd zonder ongemak .

Hy

Hy keerde ten laafften met de Karavane, uit vreeze voor de Arabiers, weder te Kairo op den zefftienden dag van Bloeiimaand des meergemelden jaars 1647.

Van dezen tijd af vervolgt hy voort, wat hem van dag tot dag voorviel tot in Wijnmaand van 't zelve jaar; waar mede dit *eerste stuk* word afgebroken, om de reize na 't heilige land in het *tweede* voort te zetten.

Te Kairo koft hy een rand van een Zeedier; dien men hem zeide een hulpmiddel tegen allerley venijn te wezen, dog hy bevond het valsch.

Men noemt het dier daar te lande een *Zee-mensch*, zijnde een beest, dat in de Roode Zee word gevangen, zoo groot als een kameel, hebbende den kop als van een os, en de staart als van een vis, het overige van 't lijf is geheel als een mensch, zoo wel in mannelijke als vrouwelijke onderscheiden: borst, buik, schouwers, en handen, zijn ook als van een mensch, behalven dat tusschen de vingeren een dik vel of kraakbeen is, gelijk men in de ongesplitste pooten van vogels ziet. De Heer Monkony bekend dusdanig een schrikdier nimmer gezien, maar verscheide gesproken te hebben, die het dus beschreven.

Dat 'er zelden een geheel word gezien, komt daar van daan, om dat de Turkse vissers, uit een zeker bygeloof die dieren niet willen verkoopen: als zy 'er een vangen, snijden zeden kop af, en werpen 't overige in Zee. Onze Reiziger zag het vel, zoo hard gedroogd, dat het een pistoolschoot kan uitstaan: pag. 462.

Zie

Zie ook de ovens, tot het uitbroeyen van eyeren pag. 463.

Van de inkomsten van den Grooten Heer pag. 465.

Den Aartsbiffchop der Grieken pag. 482.

Het gene by doorgaans van den *Nijl* aanmerkt is een blijk van 's mats nauwkeurig oordeel.

Zoek het eiland, eertijds *Memfis* geheeten, en voor oud *Kairo* gelegen, pag. 516. en

De plegtigheid van het doen der Misse by de *Kophten*, of Alexandrijnsche Christenen pag. 525.

Als onze Schrijver na der Turken jaarrekening vraagde, kreeg hy het volgende berigt.

Zy tellen het jaar tzedert Mahometh, na welke rekening het jaar 1647 (toen de Heer Monkony daar was) by hen gesteld wierd het jaar 1057; te weten twintig jaren voor zijn dood, als hy den Alkoran schreef, in het drie en dertigste jaar zijn's ouderdoms.

Alhier ben ik het eerste stuk ten einde geraakt, rerwijl de Reiziger reeds voorby *Damiate* gekomen, besloten heeft na *Iassa* te gaan.

X. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monsieur de Monconijs en
Syrie & en Natolie. Seconde partie. En-
 richie de figures en taille-douce.

Dat is,

*Reizen van den Heer de Monkonijns in Syrien
 en Natolien. Tweede deel, versierd met
 kopere platen. Te Parijs by P. de Laulne
 1695. in 12. 15 bladen.*

Zoo als we met onzen Reiziger te *Tassa* ko-
 men, schijnt het, dat voortaan vele plaat-
 sen en gestichten zig zullen voordoen, die by
 sommige Christenen *heilig* of *gewijd* worden
 genoemd, om dat de Zaligmaker Christus en
 zijne leerlingen, daar of daar omtrent gegaan
 en gestaan hebben. Maar zoodanige, dien
 het woord *heilig* niet al te ligt in den mond
 komt, kunnen misschien alle zulke voorwer-
 pen beschouwen met min bygeloovigheid dan
 verwondering over de nare vertooning eener
 gelijk als tot in eeuwigheid toe voorgeschiedte
 verwoesting der eertijds rijkgezegende land-
 streken.

Te *Tassa*, daar de Heer Monkony den acht-
 tienden van Wijnmaand des jaars 1647 beland-
 de, zag hy niets als een oud Kasteel op een
 rots, en 's anderen daags voer hy omtrent een
 mijl zeewaarts in, na 't Zuiden, om een klip,
 of

of bank te zien, op welke men hem wijs maakte, dat de Kruisgezant Petrus, zaliger gedagtenisse, dikwils plagt te vissen.

Hy ging den zelve dag na *Rama*, alwaar hy met het vallen van den avond aanquam: onderweeg had men hen by een vervallen kerk de plaats getoond, daar *Tabitha* van Petrus was uit den doode opgewekt, en nog een plaats, daar Christus zoude bevolen hebben zwijnen te slagen, en t'eten. Den een-en twintigsten quam hy te *Jeruzalem*.

Het zoude mogelijk den lezer zoo wel als my verdrieten in deze landstrecke lang te blijven staan op yder ding, dat den reiziger als iets gedenkwaardig getoond wierd, gelijk als de geboorte-plaats van den Profeet *Jeremias* (goê borg voor de waarheid was goed, en neem eens, het mogt waar zijn, hoe luttel heeft zulks om 't lijf?) de vegrplaats van *David* en *Goliath*, de weg, dien de Engel *Petrus* heen leide, als hy hem uit den kerker had verlost, het huis van *Thomas*, en van drie *Mariaas*, de plaats daar de Apostel *Jakobus* onthalt wierd, het huis van den Hoogepriester *Annas*, den *Olijfboom*, aan welke Christus wierd gebonden, toen Hy zoo lang moest wagten, tot dat *Annas* opstond, als wanneer iemand hem een vuistslag gaf, waar op de gezeide *Olijfboom* aan vieren spleet, de woning van *Kajafas*, en de kerker, daar Christus in gesloten wierd, tot dat men hem by *Pilatus* bragt, een stuk van den steen, die voor Christus graf was gewenteld geweest, de pilaar, waar op de haan zat, die met zija gekraay den verloochenen-

nenden Apostel toekraaide, de plaats daar de H. Geeft in gedaante van tongen op de Apostelen nederdaalde, de graven van David en Salomon, de kamer daar Christus het avondmaal gaf, en daar Hy met geslotene deuren inquam, ook daar een nieuwe Apostel met het lot gekoren wierd, het plaatsje daar Saat Joannes de Misse voor Maria deed, en honderden dergelijke dingen, die my wel drie ueren schrijvens zouden kosten. Voor my ik bekijk dezelve met een aandagt, op zulke overleveringen passende.

„ Ik were niet, zegt de Heer Monkony, waar-
 „ om dit land het *Land van Belofte* genaamd
 „ word, want, mijn 's bedunkens, kan d'er
 „ op de bergen niers wassen, dewijl die enkele
 „ steenen op steenen zijn. Men vind 'er alleen
 „ wat wijnstokken, olijf- en vijgeboomen, en
 „ de weinige aarde, die op de meeste plaatsen
 „ is, kan niet bezaaid worden.

Na 't bezien van alles binnen en buiten Jeruzalem, dat ter godagtenisse van Christus leven en bedrijsal daar overgeleverd word van Christenen, die voor alle deze moeilijke dingen goede huerpenningen aan de Turken geven, en daarom hunne verrooningen zoo dier als ze konnen verkoopen, zag hy ook *Emanuel*, omtrent viertien jaren van Jeruzalem.

Tussen beide zy hier wederom gezegt, dat ik geen lust hebbe tot het aantekenen van verscheide geneesmiddelen, van 't welke de Reiziger overal zijn werk maakt, om dat sulks den draad der reisbeschrijvinge afbreekt.

Wil je, lezer, 't heilige graf zien & zoek

pag. 41. My lust 'er niet in te kruipen, hoe lieflijk een Kapel het ook zy. Onze Reiziger heeft 'er het H. Avondmaal gehouden, hebbende op *Kalvarien*: zijn biecht gedaan.

Te *Siobem*, eertijds de hoofdstad van *Samaritan*, nu ter tijd *Napoles* geteten, en te *Nazareth*, was voor geld ook wat te zien. Ik zwijge van den *Jordaanstroom*, en de *Gatiltar Zee*, de stad *Tiberias*, *Bethsaida*, *Kapermaum*, den berg *Thabor*, *Hermon*, en het gebergte, daar de Joden Christus van boven neder wilden werpen, ook *Karmel*, en verder de peunhoopen van het oude *Tyrus* (men moet weten, als ik *steden* noeme, dat ze meêrendeels enkele brokken, en overblijfselen zijn) waar omtrent hy een pilaar ter aarde zag leggen, met het volgende opschrift, dat hy met veel moeitens, en geheel van vliegende mieren bedekt, in spijt van al haar bijten, dus naschreef. IMPER. CÆSAR. L. SEPTIMUS. SEVERUS. PIUS. PERTINAX. AUG. ARABICUS. ADIABENICUS. PARTHICUS. TRIBUNIC. POTEST. SEXTI. IMP. ET M. AURELIUS. ANTONINUS. AUGUSTUS. FILIUS. EN. EX. VIA. ET MILITARIUM. PER. Q. VENIDIUM. RUTEG. VCG. PR. PRÆSIDEM. PROVIN. SYR. RHÆNIC. REN. VIV. II, het welke ik, alzoo het niet wel uitgeschreven schijnt, voor de Geleerden onvertaald late.

We hebben nu al meer als een maand met den Heer Monkony geteist, en spoeden dagelijks een goed endje door *Syrien*, daar we *Damaskus* zien, en 't gene de Christenen van die plaats voor

voor wat moois vertoonen, als daar is de muur, over welke Paulus ontsnapte. Men ziet benevens dat gat het graf van eenen zoo genaamden *Sant Joris*, die gezegd word Poortier geweest te zijn, door wiens hulpe Paulus wechvlood, waaromme die goede *Joris* ook als martelaar Rorf.

Het is een groot geluk, dat we over al by de geestelijke van verscheide ordens te regt raken, en somtijds 't vermaak hebben van een bedriegelijken of half dollen voorzegger by Joden en Turken te zien. De oude lust tot het gewaande rooveren en waarzeggen hangt dat volk nog aan.

Dus doende zijn d'er weêr drie of vier weken verlopen, terwijl hy door twee groote bergen na 't Noorden, en van daar langs een zeer ruime en schoone landsdouwe reift, in de lengte ten Westen van den berg *Libanon* strekkende, en ten Oosten van de gebergkens, die dezelve van die van *Damaskus* scheiden. Ten Noorden legt in de vlakke het steedje *Balbek*, een zeer fraay gestigt, van sommige voor Salomons werk gehouden, als of hy het ter minne van zijn wijf de dogter des Konings van Egypten gebouwd had, en genaamd na den Afgod *Baal*, en *Bek*, het welk in 't Arabisch te zeggen is *aan u*, in 't vrouwelijk geslagt, want in 't mannelijk zegt men *Bak*. Dog dit 's altemaal louter fabelwerk. Behalven dat Salomon nooit het land, dat den Koning van Tyrus toebehoorde, bezeten heeft, blijkt klaarlijk, dat dit gebouw nieuwer is, en geheel verschillende van de brokken, die, r'zedert Salomons

114 *De Boekzaal van Europe,*
tijd in 't Jodenland zijn overgebleven.

Langs de bergen, die voor den *Libanon* leggen, en ten laafsten over den *Libanon* zelve, op den top met Cederboomen voorzien, komt de Heer Monkony te * *Tripoli*, gelegen aan den voet van een rots, die het begin van den *Libanon* maakt. Dat de stad haren naam † *Tripoli* heeft, is, om dat ze gelijk als in drie steden afgedeeld is.

Den elfden van Louwmaand 1648 was de reiziger tot *Aleppo* gevordert, alwaar wel 12000, of 15000 Christenen zijn, en de Schrijver het vermaak nam van, gedurende de dagen die hy daar was, het aanmerkelijkste, dat de Turken vertoonen, te onderzoeken.

Hier van daan over bergen en heuvelen den tienden van Snoeimaand binnen *Antiochien* gekomen, en die stad (pag. 130) bekeken hebbende, keert hy weder binnen *Aleppo*, omme zig, met behulp van den Konful aldaar, vaardig tot de reis na *Konstantinopelen* te maken.

Hy volbragt die togt met de *Karavane*, door gebaande en ongebaande wegen, bossen en bergen, tot dat hy den negenden van Bloeimaand, aan de zee kant quam by een klein plaatsje, *Kaovak* genaamd, alwaar de geheele *Karavane* zig ontlaste, elk zijn 's weegs trok, en hy des anderen daags te *Konstantinopelen* aan land voer.

De groote gelegentheid van goede en aanzien-

* *Verskies* Tripoli in Barbaryen (ik zegge dit alleen den onkundigen) maar in 't landschap *Syrie*, of *Serin*, daar we hier zijn.

† Zoo veel als drie stad.

Januarij en Februarij 1897. 115

stendlijke vrienden; in deze wereldstad gevonden, liet den reiziger niets aanmerkenwaardigs ontlasten. Hy bezag alles met een onbedenkelijke nauwkeurigheid, en eens den Groeten heer op zijn bed maaltijd houden. Drog de wijf hier meer als eene brief gevonden word, die alles, wat *Konstantinopelen* betreft, ahsandelt, en ik niet heef graag een, die duizendmalen van my bekeken stoffe te herhalen; zal mijn lezer zig te vreden moeten houden, met te hooren, dat de Heer Monkouy in Herftmaand van *Konstantinopelen* na *Smyrna* reisde, beziende zoo wel daar, als te *Efezen* (werwaarts hy toog) de oude overblijfselen, en in de laatste stad die van den tempel van *Diana*, enz.

In deze reis van * *Napoliën* vervolgen wy zijn vertrek van *Efezen* ter zee na 't eiland † *Chio*. Hy had hier veel vermaak, en schreef op zekeren avond den *eersten brief* aan een zijner vrienden, behelzende een verhaaf van eenige *voornamen plaatsen binnen Konstantinopelen*, ingelast pag. 254.

Het geheele eiland is negentig mijlen in den omkring groot, veertig in de lengte, en twaalf in de breedte. De Stad, aan de zee gelegen, is klein, en het kasteel niet zeer sterk. Van het zoo genaamde *School* van Homeer, dat aldaar verbeeld word, hebbe ik in 't uittreksel van *Du Monts* reisverhaal gesproken. Zoek het hier pag. 270.

Den dertigsten van Wijnmaand keerde hy weder te *Smyrne*, van waar hy zijnen *tweeden brief*

H 2

* By ons klein Aziën. † Of *Scio*.

116 *De Boekzaal van Europe,*
brief over de vromdigbeden van Konstantinopelen
schreef, ingelast pag. 277.

En of deze eenen nieuwsgierigen niet konden verzaden ('t zonde jammer zijn, als ik aan 't uittrekken quam, dat ik die niet geheel en al uitschreef) zie daar een *derden brief* over het voorgaande onderwerp pag. 305.

Een vierendeel mijls van *Smyrne*, omtrent een steenworp van de groote weg na *Konstantinopelen*, staat een tempel, dien de Romeinen hebben gestigt; men kan niet wel zeggen, of ter eere van Janus, of van Saturnus. De Heer Monkony bezag die den dertienden van Slagtm aand, den dag, op welke de Engelsche Konful veel vreugde aldaar bedreef, ter geheugenisse van het mislukte Buskruidverraad.

Hy begaf zig t'scheep den 21sten der gemelde maand, en zeilde voorby vele eilanden en plaatsen, hebbende onderweeg een en andermaal den brandenden berg *Etna* in Siciliën (thans *Monte Gibello*) gezien, en over sommige zaken zijne aanmerkingen en dagelijkse voorvallen opgeteikend; tot dat hy in Loumaand des jaars 1649 behouden te *Marseilje* aanquam, van waar hy voorts na *Lions* trok.

Nu spoede ik my tot het vervolg van dit tweede deel, dat een titel op zig zelve heeft.

XI. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monsieur de *Monkonijs* en Angleterre, & aux Pais-Bas. Suite de la seconde partie. Enrichie de figures en taille douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs in Engeland en de Nederlanden. Vervolg van het tweede deel, versierd met kopere platen, Te Parijs by P. de Laulne 1695. 16 bladen, in 12.

WAs in Bloeiemaand des jaars 1663 toen de Heer Monkonijs, uit Parijs over eenige steden gereisd, van *Kales* met de Pakketboot op *Douves* voer, en van daar te post na *Kanselberg* reed.

Hy beschrijft de groote Kerk, die aldaar is, en verwondert zig over de netheid van dat gebouw.

In dezelve maand te *Londen* gekomen bezag hy de voornaamste gebouwen van die rijke stad, met welke, als kennelijk genoeg, wy ons niet willen ophouden.

Onder de beeltenissen der Engelsche Koningen, die levensgroot tegen de mueren van 't Hof staan, merkte hy, dat het beeld van den onthalsden Koning Karel den I 't opschrift van *Martelaar*, en dat van zijn Zoon *Vergiffenis* droeg.

Vermits de Hartog van Chevreufe van den reiziger wozeld wierd, was 't geen wonder, dat het reisgezelschap niet alleen toegang tot beroemde mannen te Londen had, gelijk als de Heeren Oldenburg, Boyle, Digby, Hobbes, Morey, Huisgens, en Sorbiera die daar ook waren, en zeer vele andere, gezanten, en grooten, maar ook tot de voornaamste, hovelingen, ja het huis des Konings, de Koninginne, en den Koning zelf; ik zwijge des Konings broeder Jakob, voer nog Hartog van York, en deszelfs gemalinne, missgaders den Hartog van Monmouth, 's Konings zoon, wiens treurig einde ons bekend is.

De reizigers waren tegenwoordig by een dansvreugd, die de Koninginne, op Whithal voor haar byzonder vermaak had laten aanreggen, en tot middernacht duerde: de Koning quam, toen het dansen was aangevangen, yats de Koninginne, en danste met haar.

Daar na satte de Vorst Mennou Chastellaine, en de Koninginne den Hartog van Chevreufe; de Hartog van York sprong ook in de bogt, en men danste d'er lustig.

Terwijl de Hartog van Chevreufe met den Koning ter jeet, en elders wrolijk was, bezogt de Heer Monkony de Akademie van Gresham. Hy vertelt ons, welke uitvindingen hem daar wierden voorgehouden. pag. 46. Zie ook een opmerking van den Heer Oldenburg over zeker soort van glaasjes. pag. 57. Andere natuurkundige vindingen staan doorgaans opgeschreeven, en byzonderlijk die van den Heer Keiffer, de schoonzoon van den ver-
maar-

January en February 1697. 119

maanden Drebber, omtrent vier ueren van Londen wonende, in een dorp, dat *Stratford-bou* genaamd word, pag. 74.

Onze reiziger reed op zekeren dag met den Heer *Ofdenborg* na een dorpje, twee ueren van Londen, alwaar de Heer *Boyle* was, die hem zijn reden wegens d'oprekkinge des waters ontdekte. Deze is na geschreven pag. 82 en een andere van den zelve Heere wegens de zwaarte van de lugt. pag. 88.

Van Londen na *Oxford* gereden wierd hem aldaar van den Wiskundigen Hoogleeraar *Wallis* het aanmerkelijkste der Akademie getoond; 't welk ons hier beschreven word, met de Boekzaal, door *Thomas Bodley* gestigt.

Te Londen wedergekeerd hervatte hy 't bezock van *Hobbes*, die hem doorgaans voorquam als een groot hater van Priesters, en Predikers, zoo *Pausgezinde*, als andere.

Kort om, na een maand verblijvens in die beroemde stad, wanneer het voornaamste over al bekeken was, en de Heer *Monkony* alles wat hem in zijn kraam diende, zoo van Natuur-als Wiskonstige zaken, had opgeteekend; voeren de reizigers met een kostelijk Konings jagt uit Engeland, en quamen den 29sten Juny weder te *Duinkerken*: verder van daar over *Nieuwoort*, en *Oostende* te *Brugge*.

De Schrijver verhaalt ons telkens hier gene hem gedenkwaardigt van *Bouw- en Schilderkunst* voorquam.

In Hooymaand te *Gent* gekomen, zag *Monkony* voor iets ongewoons aan, dat voor de deur van afgestorvene menschen van aanzien

een rouw wapen stond met aantekening van den dag des overlijdens, hoedanig een gewoonte by ons Hollanders ook alomme plaats heeft.

Van daar te *Brussel* voortgereist bezag hy met zijnen Hartog de Kerken, en openbare plaatsen van die stad; zoo deden ze ook te *Antwerpen*, en vonden daar veel genoeg in de Schilderyen van voorname Meesters.

Hier na quamen ze te *Bergenopzoom*, en voeren verder op *Middelburg*, van waar ze een heer na *Vlissingen* deden.

Als zy weder te *Middelburg* gekeerd waren, mishagde hem de zwier der borgers, die langs de straten in 't geweer optrokken, en aan ydes huis, voor 't welke zy (al te onbezuigd, zijn 's oordeels) hunne muskatten losten, een roemer wijns op de hand kregen: het was kermis.

Zy voeren weder na *Antwerpen*, en reden na *Mechelen*, quamen van die stad over *Brussel*, *Waveren*, *Namen*, en *Huy* binnen *Luik*; en eindelijk over *Maastrigt*, en 's *Hartogenbos* te *Breda*, alwaar ze nog een zoon zagen van den man, die in den jare 1590 zestig Hollanders met een turfschuit op 't *Kasteel* bracht: zijn naam was van *Bergen*, voerende een turfschip in zijn wapen.

Van *Breda* over *Geertruidenberg*, en *Dordrecht*, binnen *Rotterdam* geraakt, zag de Heer *Monkony*, in gezelschap van zijnen Hartog van *Chevreuse*, eenige kostelijke schilderyen; by sommige liefhebbers, wier namen hy als een Fransman vry krom te boek heeft gesteld.

De

De man achtte het der moeite waardig, aan te teekenen, dat hy op zekeren morgen binnen de gezeide mijne geboortestad op een hoorn hoorde toeten, en vragende de vrouw van zeker Boekverkooper daar hy by was (den naam hebbe ik goed te zwijgen, want hy noemt die niet) verstond, dat 'er warme koekjes uit den oven quamen. De gemelde vrouw liet daar op eenige halen, gaf hem boter, bier, en wijn, en zoo, zegt hy, ontbeten wy te zamen.

Hy voer op *Delft*, en 's *Gravenhage*, daar de Hartog by den Franschen gezant l'Estrade ging, en de Heer Monkony aan den Arts Borry brieven van den Ridder Digby en Oldenburg overleverde.

Wat hy met Borry verhandelde staat pag. 262. 265, en verder te lezen.

By dit geval zijn twee brieven van Digby aan onzen Schrijver hier ingelast. pag. 273. en 280.

Maar onder andere praatjes, die hy met Borry had, zal by yder een geen ingang vinden, het gene hem Borry wilde doen gelooven van een zeker toegemaakt middel, waar door hem spoken en geesten te voren quamen. Zie dog. pag. 290.

Hebbende een reisje na *Leiden* gedaan, en daar 'er plaats 't een en 't ander bezigtigd, keerde hy weder na den Haag, dog bleef daar niet lang, hervattende de Leidsche reize, om met gemak zijnen Hartog het gedenkwaardigste te vertoonen.

Over *Haarlem* te *Amsterdam* gevaren volde-

den de reizigers wederom hunne nieuwsgierigheid, en vonden gelegenheid van by konstkenners bekend te worden.

Eer zy wedet na Haarlem reizen, omme van daar met een wagen na *Alkmaar*, *Medemblik*, *Enkhuizen*, *Horn*, en *Purmerend* te rijden, worden eenige brieven; over een soort van Spring-glaasjes gewisseld, p. 522 ingevoegd.

Zy quamen van die Noordhollandsehe steden weder te *Amsterdam*, togen daar van daan na *Utrecht*, *Amersfoort*, *Deventer*, *Zutphen*, *Arnhem*, *Nimwegen*, *Kleef*, *Emmetik*, *Rees*, *Wexel*, *Rijnberk*, *Gelderens*, en *Aleuis*; van waat ze (het was nu in Herfstmaand 1683) 's avonds ten vier uren nog hoopten binnen *Rotterdam* te geraken, dog waren, mits het vallen van den nacht, genoodzaakt op een sege plaatsje, *Lans* geheeren, te vernagten.

Onder 't nazien van dit blad ynde ik my, omme der menigvuldigheid van stoffe, die buiten dit vertrekje niet mag blijven, genoodzaakt, de volgende uittreksels van *Monkony*'s reizen tot de naaste twee maanden te sparen. Hier geve ik wat anders.

XII. HOOFDDEEL.

Een Brief, over de onmogelykheid der zogenoemde Sympathetische werking, geschreven van den Heere Dr. HERMAN LUFNEU, Rottterdammer Stads- Arts, aan * * *

DE lezer wete, dat ik hem mijne vertaling lezere. De Brief van den Heer Lufneu was in een andere taal geschreven.

MIJN HEER,

Al hadde ik geen sterke genogensheid, omme mijne redenen tegen het zoo genaamde * Sympathetische Poeder wereldkundig te maken; waar mede die nieuwe Werker, U bekend sedert drie maanden, hier tot stede, veel gerugts heeft gemaakt; nochtan worde ik vriendschapshalven aangezet, omme my deswegen te verklaren.

Zijn voorgewen bestaat hier in. Dat hy hebbende pis, die een ziekte tegen den moutstond looft (schoon de ziekte zelf niet alleenthal een of twee, maar twintig uren voors verree van hem af is) door zijne geheime stoffe dar in te werpen, den zelven zieken zal doen overten, darmzuiveren, en braken, op verscheide tijden, en hy vervolgens door dat middel zoodanige qualen genezen, die gemeenlijk by al-

* Een medelyding- of onderlinge trek en neiging-makende stoffe.

le Artsen voor ongeneesselijk doorgaan ; namentlijk de Jicht , vallende Ziekte , brekende Steen , de Steen der Blaze , de Beroerdheid , de Kanker , enz.

Omme de onmogelijkheid van dit bedrijf , in opzigt van de wetten der Natuere , volgens welke men , gelijk UE weet , moet redeneren , aan te wijzen , stelle ik deze drie grondbeginsfelen , by meest alle Wijsgeren voor onwrikbaar gehouden.

I. Dat een Lichaam , in rust zijnde , zig nooit natuerlijker wijze zal bewegen , ten zy eenig ander lichaam , kragtig genoeg om den wederstand van 't eerste te overwinnen , het zelve in beweging brengt. Een waarheid , zoo baarblijkelijk , dat ze geen betooging behoeft.

II. Dat een Lichaam in beweging zijnde zijn vaart niet kan vermeerderen , ten zy een ander het zelve meer graden van beweging byzette. Een gevolg van de voorgaande kundigheid.

III. Dat een lichaam , in beweging zijnde , en geschikt , by voorbeeld , na 't Oosten , zijn koers niet zal veranderen , ten zy het ontmoete een voorwerp , dat het kan tegenstaan , en doen wederkeeren. Derhalven wanneer een Lichaam , lijnregt bewogen na een bepaalde plaats zal gaan , zoo moet 'er een zekere oorzaak wezen , die het zelve na die plaats , en na geen andere , bestiert.

Uit deze twee eerste beginsfelen vloeit , dat die zoo genaamde geheime stoffe , in de pis van een zieke gemengd , omme by voorbeeld hem te doen zweeten (of alle vogten des bloeds tot een grooter bewaging te brengen) moet overgebracht werden tot de plaats , daar de zieke is ,
en

en aldaar in zijn lichaam indringen, en zig met het bloed vermengen.

Ik kan, mijn Heer, niet meer dan twee wegen zien. I. *Of de deeltjes van de verborgene werkstoffe, die d'uitwerking moeten doen, gaan lijnrecht na den zieken; of II. Uit het vat, daar de Pis in is, komen, als uit het middelpunt, oneindige lichaamtjes na den ommekring, of na alle oorden (om het zoo te nemen) van een stad.*

Laat ons eens stellen den Werker, en den Zieken aan twee einden van de stad, en be- zien, hoe, langs den eersten weg eenige ver- andering in den zieken kan gebragt werden.

Dit gesteld zijnde, zoo moet 'er, volgens mijn derde beginsel, een oorzaak wezen, die de deeltjes of lichaamtjes der voorgegevene artzeny recht toe recht aan na den zieken be- stiert. Deze deeltjes zullen, volgens de wet- ten der beweginge, in plaats van dwars door de mueren, buiten allen twijfel door die plaatfen van 't huis gaan, daar ze minder tegenstand vinden, gelijk als door de schoorsteen, ven- sters, deuren, enz. Gaan ze door de schoor- steen, en zijn ze zoo bijster vlug, gelijk ze moeten wezen om een ruimen weg af te leggen, 't is zeker, dat ze haren weg zullen nemen recht na om hoog, zoo als we zien, dat by stil we- der de rook recht opwaarts stijgt, zoo lang tot dat ze haar kragt en beweging verliest.

Om hier op niet al te stijf te staan, laat ons eens stellen dat die deeltjes zig lijnrecht spoeden na de plaats daar de kranke is; en door de schoorsteen van des Werkershuis over alle hui- zen heen gaan, omme door de schoorsteen of eeni-

eenige andere plaats van den zieken tot heden te komen. Alsdan zijn 'er zekerlijk twee gevallen, by welke (gesteld zijnde dat de deeltjes na een plaats geschikt zijn) de werking kan misfen.

I. Konnen de deeltjes door een al te snelle beweging voorby of over het huis van den zieken heen gaan, en in een naburig huis indringen.

II. Of by middel van beweging en kragt zullen ze aan dez' zijde van dez' zieken mans huis kunnen vallen, en aldus goe dienst doen.

Volgens dit vertoogfel zoude men vermakenlijker wijze yder lichaamtje vergelijken met even zoo vele Bomben, door de schoorsteen geschoten. Nu weten we, dat, om een Bombe op een zekere vast bepaalde plaats te doen treffen, de tromp van den mortier tot een zekere graad moet verheven, en de mortier zelve met een zekere maat buskruit geladen zijn. En ik houde my verzekerd, dat de Werker nooit nauwkeuriglijk de tussenvijde en afgeleggenheid tussfen hem en zijne lijders zal afgemeten hebben; ja van dat gene 't welk men ovenbedeeling noemt ganschelijk onkundig is.

Dog laat ons verder zien, hoe de deeltjes, door de deur of vensters strevende, tot de zieken kunnen geraken. In dit geval moeten ze, de straten langs, rechts of links spanfieren, tot dat ze ter plaats van den zieken komen: maar dan ondersteelt men iets, dat tegen het vorenstaande derde beginsel strijd; te weten men ondersteelt dan, dat de deeltjes, lijnrecht bewogen, een geheele straat lang, hare bepaling

zul-

zullen veranderen, omme of ter rechter, of ter linker zijde te keeren, zonder eenige oorzaak. 't Welk niet kan wezen.

Iemand mag misschien zeggen, dat sommige van die deeltjes tegen de mueren van 't huis steuende aan den ingang van de straat, regts of links, haar zelve na den zieken wonden; maar nimmer zal men met dusdanig een antwoord de kracht der gewaande wondere werkinge kunnen goed maken: dewijl het, volgens de beginselen der Verrezigkunde bekend is, dat lichamen, die van oneffen of hobbelige lichamen afsteuiten, dan eens tegen d'een, dan eens tegen d'andere zijde slooten, na dat ze de ongelijkheden van de oppervlakte op verscheide plaatsen komen te raken. Weshalven daaruit blijkt, te kunnen geschieden, dat een zeer groot gedeelte van die deeltjes nooit aan het huis van den zieken zoude raken, maar tegen de overkant afsteuiten.

Wat de tweede weg belangt, waar langs men onderstelt dat de deeltjes uit het pisglas, als uit het middelpunt na alle kanten in een ommakring komen; deze is met geen mindere waarigheden bezet dan de voorgaande; want hoewel, naar die onderstelling, sommige deeltjes geschikt zijn na die streek van de stad, daar de zieke is, nogtans blijven d'er dezelve belatselen, die onder weeg kunnen voorkomen, volgens den eersten weg: of men moest onderstellen, dat de werking op 't vlakke veld geschiedde, daar de deeltjes door geen huizen in hare reis kunnen werden gestut.

Een ander zal mogelijk hier tegenwerpen, dat

dat de meergemelde deeltjes sijn genoeg , en snel zijn , omme zelfs dwars door de mueren van een menigte huizen heen te dringen. Dog om de valsheid dier onderstellinge te kennen , heeft men slegts te bezeffen , dat de deeltjes , terstond eer dat ze het tweede huis verre zijn , haar kragt moeten verliezen , en merkelyk in getal verminderen. Want I. De mueren , gemaakt van tichelsteen , met kalk gehegt , en hard geworden , zijn van een * vast en digt lichaam , door welkers luchtgaten de stralen van de Zon niet konnende dringen meeren-deels daar tegen afsteuiten.

Ik twijffele niet , of van alle de deeltjes is 'er geen , dat in sijnheid en vlugheid by de Zonnestralen kan te pas komen. En dewyl de duisterheid of digtheid der vaste lichamen daar in bestaat , dat de lugtgaten tot een zekere diepte verstopt zijn , en niet regt toe van 't eene eind tot het ander gaan ; laat ons eens nemen , dat de deeltjes van 't zoo genaamde *Sympathetisch geheim* in zeker lugtgat in gaan. Dusdanig een deeltje moet , ter diepte van een halven duim , of duim , een hoop vaste deeltjes ontmoeten , die haar zullen tegenstaan ; zulks dat het zig zal omkeeren , en ter regter of ter linker wenden , als wanneer het aldaar nog meer vaste deeltjes vindende , tegen welke het zal aanstooten (want daar door te boren strijd tegen de natuer van een lichaam) zoo zal noodzakelyk gebeuren.

I. Of dat zoodanig een deeltje geheel en al zijn kragt verliest , hebbende van dezelve mede-

* Corpus solidum & opacum.

degedeeld aan alle de uitstekende kleine deeltjes, met welke de lugtgaten van digte lichamen voorzien zijn, of dat het zal belemmerd blijven tuffen de hobbelige deeltjes, die over al den vaart beletten.

II. Dat het grootste deel van die lichaamtjes, die terftond tegen de vaste deeltjes der oppervlakte van de eerste muurstooten, te rug zal steuiten, zonder ooit in eenig lugtgat in te gaan, ja zelfs de volgende tegenhouden, en de achter aankomende van koers doen veranderen,

Waar uit blijkt, zoo d'er al eindelijk het een of 't ander van die deeltjes doorgaat, na dat het lang door de zijds-lugtgaten gezworven heeft, en alle de vorensgezeide verhinderingen heeft uitgestaan, dat derzelve getal zeer klein is, en hare kragten zoo geknakt, dat ze nooit door de muur zelfs van het tweede huis zullen dringen.

Maar genomen dat de deeltjes geen tegenstand vonden, en door de muuren van de huizen in de gansche stad konden dringen; aangemerkt dat ze zig uit het pisglas gelijk als uit het middelpunt na den ommekring begeeven, zoo volgt daar uit, dat een klein gedeelte van het voorgegevene Artseny-geheim, bedragende niet meer als een once, of wat meer, een * dampgewest moet bestaan van een uur, en somtijds van tien of twaalf uren in 't rond. Dit gesteld zijnde, blijkt, dat de deeltjes, begrepen in de lijnen die regt toe na den zicken loopen (want alle de andere, zijds af ge-

X Deel.

I

le-

* Athmosphæra.

legen, zijn t'eenemaal onnut) geen duizendste gedeelte van een grein uitmaken: en wie zal my durven zeggen, dat zulk een luttel stofs magtig is; eenige verandering in 't bloed te maken?

Aan d'ander zijde schijnt het my ontwijfelbaar, gesteld zijnde dat de deeltjes, by voorbeeld, een zieken kunnen doen zweeten, dat door dezelve reden alle de zieke van de gansche stad op een en den zelve tijd zouden moeten zweeten. Want, volgens des Werkers belofte, zullen alle zieke zweeten, op welker water hy gewerkt zal hebben; en om dat te doen, hebbe ik reeds getoond, dat de deeltjes van 't zoogenaamde Artzeny-geheim zig met het bloed der zieken moeten vermengen: derhalven zullen, volgens het voorgaande onderstelsel, de deeltjes van 't werkmiddel, rakende de lichamen van alle zieken even veel, schoon hy maar op de pis van een alleen heeft gewerkt, in alle de lichamen indringen, en daar in dezelve verandering maken, die den eenen zieken overkomt.

Dus verre hebbe ik de bewegingen der deeltjes van het voorgewende werkmiddel aangemerkt als door de lugt zwevende, zonder te reppen van den veelvuldigen tegenstand, dien ze ontmoeten; ten opzigte van de verscheide beweging, die de lugt onderhevig is. Zoo de zieke aan de Oostkant, en de Werker aan de Westkant is, en daar rijst een onweër uit den Westen, zoo moeten de werkdeeltjes, omme den zieken te genaken, komen aanstoeten tegen de lugtdeeltjes, die met groot geweld bewo-
gen

gen zijn: dog we behoeven alleen met de onder-
vinding raad te plegen, om te weten, dat de
uitvloeisels van de allerwerklijkste en vlugste
lichamen, gelijk als Muskus, en Kamfer, tegen
de wind niet kunnen ophalen, dan weinige schre-
den buiten de lichamen, van waar ze uitwaaf-
femen.

Ik zoude hier mijne betooging kunnen afbre-
ken, maar ik moet UE, mijn Heer, nog een
klein poosje van UE bezigheden aftrekken,
omme niet onaangeroerd te laten nog een ande-
re wijze, op welke misschien iemand mogt
voorgeven (gelijk onlangs in ons gesprek voor-
viel) de maergemelde uitwerkingen te kunnen
begrijpen.

Namentlijk dat 'er in de Pis een menigte van
kleine diertjes onderfeld werde, dewelke doer
het *Sympathetisch* middel van de pis ontslagen,
en met de deeltjes van 't zelve middel vol en
zoet geballast, regt toe regt aan na den zieken
vliegen, vindende het spoor, dat de pis had na-
gelaten, terwijl ze van 't huis des zieken na
't huis van den Genezer wierd gedragen. Ik
hebbe werk, mijn Heer, omme dit stelsel met
ernst te wederleggen: want dus geeft men die
kleine beesjes een overvremde sijnheid, en
(mag men wel zeggen) een goeden neus omme
de plaats van den zieken ertelijke mijlen ver te
kunnen rieken. Willen we haar niet vergelij-
ken by zoo vele rotten, die zig met tarw weten
te laden, en dezelve wechslepen? UE zal
misschien, deze gelijkenisse als in scherps ge-
zegd, opnemende, my voorhouden, dat ie-
mand de gemelde beesjes liever wil vergeleken
I z heb.

hebben by jagthonden, die het veld langs loopen, op 't spoor daar de uitvloeifels van den haas zijn gelaten. Maar we weten immers, als een jagthond het spoor, een uer of twee te voren van een haas belooopen, nasnuffelt, dat zulks bykomt van de uitvloeifels, die, gedueriglijk uit het gansche lichaam van den Haas, en zonderling uit zijn pooten voortkomende, in de oppervlakte van d'aarde dringen, daar na eenige ueren lang in de lugt uitwaassenen, en treffende de snuffelzenuwen van den hond hem doen voortloopen langs het spoor, dat die uitvloeifelen aldaar gelaten hebben. Zekerlijk, indien de haas gelooopen had in de lugt, ter hoogte van twee of drie voeten (hoedanige omtrent rondom het pisglas is, wanneer de pis word overgebracht) nimmer zoude een hond hem op den reuk volgen. Zijnde het zoo onmogelijk, dat die zeer kleine deeltjes vast en onbewegelijk kunnen blijven hangen in de lugt (een lichaam door de winden gedreven) als het zoude wezen dat een schip, by voorbeeld, in de Maas drijvende, en aan geen touw gebonden, onbewegelijk zou blijven, en niet verrukt werden, hoe sterk ook de ebbe of vloed in die stroom ging. Kort om gezegd, omme dit te wederleggen moet men onderstellen, dat de *Sympathetische Genezer* een zekere nieuwe en tot nog toe ongehoorde konstenary heeft uitgevonden, van de pisglazen op twee of vier voeten te doen spanseren, om door hare uitvloeifelen over al daar 't mogelijk was een vast spoor te maken.

Wanneer ik die onderstellers al toestond, dat de kleine diertjes in de lugt het spoor, dat de
uit-

uitvloeiffels daar gelaten hadden, konden volgen, zoo zou in zulk een geval de zieke nog onbewegelijk moeten blijven ter plaatse daar hy zijn water gemaakt had; anderzins, zoo hy in een andere kamer gaat, en het spoor is zoo verre niet gebragt, de beesjes zullen hem nooit vinden, of ze moesten in korten tijd de tale des lands geleerd hebben, en door iemand der huisgenooten verftendigt zijn, of hun meester niet van kamer was verandert.

Dit is al te ongerijmd, dan dat men d'er verder op aanhoude, en, mijn 's bedunkens, vervalt daar mede alles wat de oude *van Helmont* in dit stuk beuzelt, als hy de deeltjes van zijne *Sympathetische werkstoffe* een verftand toefchrijft: want zoo ze dat niet hadden meer als immer eenig mensch bezat, hoe zouden ze ooit weten de plaatsverwiffeling van den zieken, tot wien zy haar begeven om in hem te werken?

Al wie zoo praat, moet my toelaten te zeggen, dat hy met even zoo veel reden gehouden is na de letter te gelooven, het gene *Paracelsus* * ergens fchrijft; namentlijk, dat hy door de *Scheykonst* zekere dwergjes wift te maken, die, als ze 20 of 25 jaren oud waren, andere dwergjes en reuzen maakten, en, vermits ze hunnen afkomst aan de konst en vinding fchuldig waren, de allerscherpzinnigfte en aardigfte van alle menschen wierden: taal, niet buitensporiger als de vorens aangehaalde twee middelen.

Wil men my voorhouden, dat het wel waar

I 3

is,

* *Traët. de rerum natural. generatione,*

is, dat, volgens mijne bewijzen uit de wetten der Natuur, de wonderbaarlijke werkingen der voorgegevene verborgenheid niet konnen afgeleid werden, en dat de dingen, die men deswegen vertelt, langs dien grond valschen en onmogelijk zijn; maar nochtans, nadeemaal alle wetten en geheime wegen ons niet bekend zijn, dat men derhalven niet stoutelijk moet ontkennen dat de zaak op eenige andere ons onbekende wijzen kan geschieden; 'k houde my verzekert, dat de gene, die zoo redeneren, teffens niet zien de gevaarlijke gevolgen, die daar uit natuurlijker wijze afstroomen. Want ze voeren de allergrootste verwarring van twijfeling en ongeloof in, die men kan bedenken, en banen een open veld tot allerley buitensporigheden.

Laat hen op dien trant Paracelsus eens wederleggen: niets zal gemakkelijker zijn als op alle hunne tegenwerpingen te antwoorden. Men heeft maar te zeggen dat de zwarigheden, die tegen hem ingebracht worden, volgens de wetten der Nature wel op haar koten staan; maar dewijl 'er andere wegen zijn, die al de wereld niet weet, dat zijn konst niet is te verklaren. Wat willen we dan tegen de Roomsche Kerke zeggen, als ze ons antwoord, dat die bewijzen, welke wy tegen de *wezenslijke jegenwoordigheid van J. C.* inbrengen, wel gegrond schijnen, volgens bekende regelen der nature, maar dat die waarheid van geheel andere wetten, ons onbekend, afhankelijk is? Meer andere zwarigheden zouden hier ligrelijk my der penne ontvallen, om de schadelijke gevolgen

gen van zulk een beginfel aan te toonen, maar de voorzigtigheid raad my die af te breken.

Zeer wel voorzie ik, mijn Heer, dat mijne redekavelingen, al waren ze van nog sterker overtuiging, luttel indruk op een deel met vooroordeel bezetene lezers zullen vat grijpen. Hoe, zullen ze zeggen, waar toe *wedersproken het gene de Ervarentheid ons tastelyk leeraart? We zien, dat zulke en zulke personen zweeten: we bespeuren deze en gene werkingen; dat 's geen inbeelding.*

Ik hebbe in twijfel gestaan, of ik zulke redenen van den gemeenen man wilde wederleggen, dog voor eenige, die minst bevooroordeeld zijn, en voor de gene, die niet weten waar henen zy willen hellen, vinde ik my verplicht de beguicheling van dat gezeg aan te roeren. Dat eenige personen gezweet, en andere in minderen getale darmzuiveringen gevoelt hebben, wil ik hier betwisten, als zijnde een zake van eerlyke luiden getuigd; maar dat die personen gezweet hebben door de kragt van het zoogenaamde *Sympathetisch middel*, dat loocheide ik vlak uit, om de vorige redenen.

Het bewijs, gehaald uit de ondervinding van personen, die gezweet hebben, zoude iets bewijzen, indien dezelve by na nooit zonder eenig artzeny-middel hadden gezweet. Ik ben verzekerd, dat 'er van vijftig geen een gezweet heeft, of hy konde zonder middel hem zelve wel doen zweeten, indien hy warm gedekt te bedde was gaan leggen, in verwagting en hope van te zullen zweeten, of (dat wat meer is) daar door zijn gezondheid te zullen erlangen.

Om 't welke te bevestigen heeft men slegts aan te merken wat 'er dagelijks op het innemen van * *Antimonium diaphoreticum* gebeurt.

De Artsen, die dit geneesmiddel aan de lijdens geven, om hen te doen zweeten, en hen bevelen zig daar toe te schikken, hebben ondervonden, dat in honderden en honderden zieken het zweeten gelukt is; egter is het zonneklaar (zonder op te tellen de groote meenigte der gener die geen zweet hebben vernomen) dat 'er van honderd geen een, uit kragt van 't zelve, gezweet heeft. Dit breeder te beoogen spare ik tot een nader gelegenheid, en zal hier alleenlijk met drie woorden zeggen dat den kundigen verstaanbaar is.

Onder andere redenen van 't zweet verwekken is, buiten kijf, de voornaamste, dat dat gene 't welke het zweet doet voorkomen alle de vogten des bloeds in een grooter en sneller beweging brengt dan waar in het te voren was.

Nu is het een waarheid, dat een vast en hegt lichaam, hoedanig het *Antimonium diaphoreticum* is, bestaande uit kleine vastgedronge deeltjes, met geen beweging voorzien, ondoenelijk in de maag, en by gevolg onbequaam omme in de openingen van de melkvaten te komen, ooit aan het bloed eenige beweging kan byzetten, en zoo d'er al by geval eenige inkomen, dat ze de vlugheid der bloedbeweging door hare zwaarte eer zullen steuiten, dan gaande maken.

't Wa-

* *Ontlossend of zweetverwekkend Spiesglas.*

't Ware my geen moeite , een groote lijst van merkwaardige genezingen , die door kragt van inbeelding en driften zijn veroorzaakt , aan te halen , indien ik reeds UE niet te langwijdig wierd. Laat my alleenlijk hier byvoegen het staaltje van den jongen *Heer van Helmont* , my kennelijk geworden uit den mond van een achtbaar Man , by wien hy twee jaren heeft t'huis gelegen.

De gemelde *Helmont* , als hy een zieken ondernam te genezen , gaf den zelve eerst en voorafbijster groote hope , dog stelde hem van dag tot dag uit , gemeenlijk wel veertien dagen lang , voorgevende dat tot zijn Artzeny lange toebereiding van nooden was , waar door hy de menschen in een hevigen drift , en ongeduldig verlangen bragt , en op die wijze verzekerde hy , vele zieken , die anders niet te helpen waren , genezen te hebben. Wel is waar , dat een menigte van qualen te genezen in dier voegen niet zoude gelukken , maar dat de gezeide maniere van doen ook haar gebruik heeft , is by my ontwijfelbaar.

Het voornemen , dat ik in den beginne had , omme teffens alles , wat de Ridder Digby van zijn *Sympathy-poeder* schrijft , te ontzenuwen , zoude my hier buiten 't bestek eenes briefs gevoeren : want ik zoude te langwijdig moeten zijn in aan te toonen , dat een groot deel der zaken , die hy aanhaalt , valsch zijn , en zijne vergelijkingen doorgaans ter plaatse , daar hy die inbrengt , niet te pas komen ; voornamentlijk , dat het kragtigste zijner drangreden , wel getoetst zijnde , gansch niet klemt , 't welk

my ligt doenlijk ware geweest, volgens de vo-rensgeftelde beginfelkundigheden.

Ook hadde ik konnen nagelaten hebben iets te spreken van de voorgegevene genezingen, door de zoo genaamde *Sympathetifche pisbewerking* aan byzondere personen veroorzaakt; maar vermits een der gener, die onder de handen van den Werker geraakt zijn, my wegens zijn quale had geraadpleegt, en ik dus met die zake ben bemoeid geweest, moet de wereld van dit geval niet onwetend blijven.

Uit het getuigenis-schrift, van *Pieter vander Slaart*, is de beschrijving der quale voor elk een kennelijk. Het ettergezwel, waar van hy is genezen, na dat het door zijnen Wondheeler, een bequaam Man, twee maanden lang, van binnen was gezuivert, en volgens de regelen van de konst gehandhaaft, is eindelijk, naar luid der verklaringe, toegeheeld. Wat my aangaat, ik, die zijn dye in den tijd van veertien dagen, door drang van bezigheden verhinderd, niet had gezien, oordeelde terftond, eer dat hy zig aan zijnen tweeden Geneesmeester overgaf, op het verhaal van zijnen eersten Wondheeler *Muis*, dat hy, zijn quale dus aan de natuer wagende, gevaar liep. Al watten voordeele van den *Sympathetifchen Werker* strekt, is dat gelukkig geval, dat de Wondheeler, anders ervaren genoeg, door 't uiterlijk bedrogen, het ettergezwel van binnen quader heeft geoordeelt, als 't geweest is; welk oordeel my deed gelooven, dat de herstelling door 't Pis-bewerken onmogelijk was.

By

By aldien ik het eenen eerlijken Genees-
 oeffenaar niet onwaardig achtte, zig met Ge-
 tuigenischriften te wapenen wegens Etterge-
 zwellen, zwaarder als die van *P. vander Slagte*,
 die, na dat ze gereinigd, en bezorgd waren,
 van zelfs zijn genezen, ik zoude eenige te ber-
 de laten komen. Vergun my, Mijn Heer,
 maar eene enkele aanmerkinge op getuigenis-
 brieven van genezingen te laten maken. UE
 is de Historie van den berugten *Markus d'A-
 viano* bekend. Van dezen heeft een mijner
 vrienden my vertelt, een gedrukte getuigenis-
 brief gelezen te hebben, waar by de Over-
 heid der Stad Aken verklaart, dat de gene-
 zingen der gedrogtelijke ziekzens (zonder
 zoodanige personen te noemen, die nooit
 genezen zijn geweest) door dien grooten Won-
 derwerker zijn te wege gebragt. Zonder
 twijfel is het inzicht van den gene, die deze
 getuigenissen heeft laten opstellen, en druk-
 ken, geen ander geweest, als omtne dezeri
 nieuwen Herkules en temmer der gedroigten te
 begunstigen.

Het vooroordeel van vele doet my halte
 maken: zulke, meine ik, die de Artsen aan-
 zien voor menchen van eigen belang en drift.
 Wat my aangaat, hen zy de vryheid van te
 zeggen wat hun goed dunkt, met beding dat
 ik my des weinig mag bekreunen. Afbreken-
 de, Mijn Heer, verzoeke ik, dat UE, iets
 vindende 't welk niet overtuigelijk genoeg
 schijnt, de goedheid gelieve te hebben van
 UE. tegenwerpen my te laten toekomen:
 we zullen dezelve, nevens mijn antwoord,
 met

140 *De Boekzaal van Europe,*
met UE. goedvinden, wereldkundig maken.
enz.

Rotterdam den negenden
van Snoesimaand
1697.

XIII. HOOFDDEEL.

Alle de gedigten van Hieronymus Sweerts.
1° Amsterdam by Kornelis Sweerts 1697.
in 4. 118 bladen.

ZOo als ik dit Gedichtboek van Sweerts in
mijn Boekzaal ga zetten, verpligt my des-
zelfs inhoud, eerst een woord van my zelven
voor af te berigten.

Toen het onder de pers was, wist ik niet
beter, of 't zoude een verzameling zijn van
vaarzen, die nooit te voren in 't licht waren ge-
geven; gy zult het hooren, lezer, aan mijn
gedigt, daar opgemaakt.

Zweerts gaf hem zelven lang voor. dezen
In digt en ondigt my te lezen,

'k Zie d'oude trekken van zijn pen,
Regt na de wijze der Batavieren,

Weêrom voor mijn gezigt. Ik ken
Dat maaxsel in zijn eigen zwieren;

't Zy daar de jok of ernst hem streelt;

't Zy daar by wond, of daar by beelt.

'k Heug,

'k Heug, hoe by met zijn Zielgezangen
 Mijn ziel, mijn tochten, wist te vangen,
 En op te voeren Hemelwaart:
 Ik ken zijn quelen en zijn zugten,
 Zijn dichtwerk van verscheiden aart,
 Zijn scherpe steektaal, en zijn klugten,
 Zijn huwelyks-vermaaklykbeên
 Zoo zacht, zoo mals, van top tot teen.

En komt men, buiten mijn verwagten
 My dit weêr brengen in gedagten?
 Zoo zugt of lach ik ligt wel weêr.
 Zie daar, de Zoon, die by versterff'nis:
 Is erfgenaam van 's Vaders eer
 Geeft ons een wettig deel van d'erff'nis
 Ten besten in een bondel blaên,
 Voor henen nooit in 't ligt gegaan.

Hy, wien de Vader gaf het leven,
 Wil 't op zijn beurt hem wedergeven;
 De laatste baart hun beider lof,
 In 't zamelen van deze brokken
 Gewijde en ongewijde stof,
 Nu uit het stof by een getrokken.
 Zoo mist men Zweerts niet meer: ô neem,
 Aan d'Amstel staan d'er twee voor een.

Ziet gy wel, Rijmbeminnars, dat ik, toen
 deze nabooring, 'k wil zeggen, dit kind na 's
 Vaders dood, ter wereld stond te komen, een
 vollagen nieuwe vrugt verwagte,

————— een bondel blaên,
 Voorhenen nooit in 't ligt gegaan?

En

En het was zeker niet vreemd, want de jonge Zweerts, die, na zijn 's Vaders overlijden, dit broertje moest krijgen, had my, zelfs ten tijde zoo als 't reeds in de geboorte stak, geene andere gedagten gegeven.

d'Uitgifte is dan begonnen met vaarzen, die Hieronymus Zweerts heeft nagelaten, gewijde en ongewijde stoffe, verscheiden van trant, van stijl, na tijds gelegenheid, luimen, en voorvallen op 't papier gesteld: maar volgens goeden raad zijn d'er zijn *Zieltogten en Zedegezangen* bygevoegd, een werk, voorhenen van stichtinglievende en vrome Zangers veel gezogt, en door meer als eenen druk in Neerland vry wel bekend.

Volgens goeden raad, zegge ik; om dat de gemelde sigtelijke gedigten (die, al staan ze achter aan, echter de eerste en beste plaats in dit boek verdienen) thans weder herdrukt, alleen magtig zijn hare makers eere voort te zetten, en al 't overige gangbaar te maken.

Nimmer leide Hieronymus Zweerts zijn vernuft beter te koste, dan aan die zielroerende bibelstoffe, en zedezangen, waar uit digt-kundige pennen mogen leeren, hare aardigheden niet aan wulpsche deunen, of windbrekende rijmsnoeveryen, te hangen, maar aan ernsthafterige, en bewrogte zinnuïtingen, die een opgetoge ziel

*Met nuht'ren adem doen van mond ten Hemel
rijzen.*

Zoo schein het de Digter J. Antonides, over-
leden

leden Zoon van den nog levenden eerlijken grij-
zaart mijnen goaden vriend *Antony Jansen*, ook
te verstaan, wanneer hy, ter eere van dit ge-
noemde geestelijke digtwerk, het volgende
schreef, en den ongebondenen hoop Rijmers
dusdanig een les gaf.

*Geweldenaars, die kuisse Zanggodinnen
Zoo onbesuift mishandelt, en onteert,
En * haar, in 't oog van yder geschoffeerd,
Nog vergt om halpe in uw ontuchsig minnen,
Als hadden ze in bordeelen opgevoed,
Een droppel van dat geil en eertloos bloed.*

*Komt, leere van Zweerts, door ed'ler ghest ge-
dreven,
Geen ooren meer te schenden door uw dicht.
Noemt geen vermaak, als 't geen ons sewens
sticht,
En onderwijft de plichten van het leven.
Wie anders in de Dichtkonst zig gewent,
Heeft nooit het wijf der Hemelgaaf gekent.*

Andere lezers, die nogtans bet geneugte schep-
pen uit stoffe van meer wereldzwier, hebben
hier verschot, en kunnen in deze mengeling,
Zinnebeelden, Puntdigten, Lof- en Minne-
rijmen, Kusjes, Gezangen, Bruiloftsvaarzen,
en Geboorteverjaringen vinden.

XIV.

* In *Antonides* gedichten, en hier ook, vinde ik
hen, maar niet zonder verwondering. Hoe? hen van
Zanggodinnen gesproken? 'k versta 't niet.

XIV. HOOFDDEEL.

XLII Predikationen *over uitgeleze texten des ouden en Nieuwen Testaments*, gedaan door Michaël Fortgens, in zijn leven *Leeraar der Weerlooze en Doopsgezinde Christenen tot Amsterdam. t' Amsterdam by Dirk Boeteman, en zijn te bekomen by de Weduwe vanden Auteur op den nieuwwendijk, Jan van Veen, en Jakobus van Veen Boekverkoopers. 1696 in 4. 103 bladen en een half.*

MEn plagt in Holland veeltijds te zeggen, wanneer een Predikant eenvoudig, zonder veel taalcieraad, of bevallige leiding van stem, gepredikt had; *'t was, of we een Menijsten Vermaner hoorden.* Ten minsten ik hebbe wel zoo hooren praten, en twijffele niet, of 't gezeg had eenigen grond, dog, gelijk het gemeenlijk met spreekwoorden gaat, van ouwerwetsen herkomst. Want dat in den beginne der Hervorminge de Doopsgezinde Leeraars minst met uiterlijke welsprekendheid, die door oeffening van ongewijde schriften meest verkregen wörd, op den kansfel traden, is een waare zaak. Zy vermaanden de toehoorders, volgens de by hun begrepene waarheden, tot liefde, godzaligheid, en een Christelijk leven, tot welkers aanbevelinge zy mischien geoordeelt hebben geen geleerden woorden.

denzwier van nooden te wezen. Dog zoo iemand de Predikers der werelooze van dezen tijd, en voornamentlijk, die sedert een halve eeuw, of meer, ten preekstoel klommen, voor zulke eenvoudige regtslegte vermaners houd, of hen al'zamen op eene kans scheert, is niet min bedrogen, als de gene, die de Menno-niten (want dien naam dragen ze dog) voor * *Wereld-ontwijze menschen* aanzien, welken bynaam, hen van den braven Neerdutschen Historyschrijver Pieter Korneliszoon Hoofd gegeven, ik, eenige maanden geleden, ter toefebragt.

Om de waarheid te zeggen, by aldien de Doopsgezinde (of eenige van hen, want zy zijn ook in predikplaatsen zoo wel als in aanschang onderscheiden) thans zoo hoorden preken, als ik wel wete dat van sommige vermaners hier en daar gedaan is, zy zouden misschien minder kerkwaarts treden, dan men ziet gebeuren, als mannen van gladder tonged beschaafder taal het woord voeren. Dusdaniger een was de Leeraar Fortgens, die hen van zijn jeugdelijksten tijd af met zijn stichting bekoorde. Over de twaalf jaren onderweeshy, na zijn beste weten, de Gemeente, die in de vergaderplaats, door het recken der Zomrebekend, gewoon is ter preke te gaan.

Zijne Kerkredenen volden niet een zekere kracht van indruk, en de overtuiging van zijn gezeg was te aangenamer door een levendige stem, die op den verhoovenen stoel zelf dat gene

X Deel. K. ver.

* Zie de Boekzaal Maart en April 1696, pag. 298.

De Boekzaal van Europe,
vergoed, dat in 't lezen derzelve dikwils zoo
duidelijk niet voorkomt.

De Geneesheer Herman Schijn, 's mans
Amptgenoot, die in de voorreden voor den
bondel dezer Predikaatsien te kennen geeft,
het oog over derzelve schikking en uitgifte
gehad te hebben, schijnt mijne gedagten te be-
vestigen, en wekt de gretige ooren, die haren
Leeraar met zonderlingen lust plagten aan te
hooren, tot geheugenis-ververffing van dat
vermanen, bestraffen, bedreigen, en vertroos-
ten, 't welk, na gelegenheid van tijden en
zaken, haar is voorgedragen; alles langs gron-
den, en beginffelen, van ouds by rechte weer-
looze en doopsgezinde Christenen uit den Bi-
bel tot op den huidigen dag toe verdedigt.

Met een woord gezegd, dit vertoogwerk
dient tot onderrigting van vele, die niet beter
weten, als dat de Mennoniten alleen ongeoeff-
fende (*ongestudeerde* noemen ze hen gemeene-
lijk met een zeer slegt kromwoord) tot hunne
Prekers verkiezen; gelijk ik eens een Paap hen
hoorde verwijten, terwijl zijn ongeoeffend
preken my byna pijn, of ten minsten romme-
ling, in mijn buik deed gevoelen.

Fortgens eerste kerkvertoog, dat hy, nau-
welijks twintig jaren oud, heeft uitgesproken
over de woorden van * Paulus . . . *ik schame my*
des Euangeliums van Christus niet, word hier als
een inleiding gegeven, ten bewijze, dat hy
geen onregtzinnige gedagten van 't prediken
had, geestelijke dingen met geestelijke wist te
koppelen, en op der toehoorderen harten toe
te passen.

Om

* Rom. 1. 16.

Om hunne zielen tot het Heilig Avondmaal te heiligen, op dat ze aan 's HEEREN heiligdom als geen Nadab en Abihu mogten sneuvelen, leeraart hy hen uit *Levit. 10. 1, 2.*

In de derde predikaatsie poogt hy hen te sterken door Davids smeekwoorden *Psal. 51. 11, 12*, tot het verkrijgen van een rein hart, en vernieuwing van eenen vasten geest; in de vierde, den beker der verlossinge op te nemen, en den HEERE schuldige dankbaarheid voor bewezene genaden te betalen, ter ontvouwinge van Davids betuiging in *Pf. 116. 13, 14*, met geen minder konst van bewegen uitgevoerd, als de volgende over *Maleachi 4. 2*, daar God den vromen belooft, dat de Zonne der gerechtigheid over hen zal opgaan.

Na deze krijgen we uit het Nieuwe Testament acht uitbreidingen van des Zaligmakers † wonderspreuken, op den berg voor de armgeestige, treurende, zaftmoedige, hongerende en dorstende na regtvaardigheid, barmhartige, en reine van harten afgekondigt: tot opheldering van welke groote belofte aan die reine van harten, namentlijk dat zy God zullen zien, met een goeden schik het veertiende en vijftiende vertoog uit des gemelden Kruisgezants brief (*Korinth. 3. v. 18*) daar achter gevoegd staan.

Dan erlangen de † Vreedzame, en de gene die om der gerechtigheid vervolging lijden, hunne troostelijke zaliging in vijf byzondere redevoeringen.

Uit de een, twee, en drie en twintigste

K 2

wor-

† *Matth. 5.*

† *Ibid.*

worden we door * Paulus verzekerd, dat den geroepenen alles ten goede medewerkt, want het Euangely is alleen bedekt den genen, die verloren gaan, den ongeloovigen, welker zinnen door den † God dezer eeuw verblind zijn.

Daar dezelve Apostel aan de ‡ Korinthers van hem zelve getuigt in den derden Hemel opgetrokken te zijn geweest, zonder te weten of het in, dan buiten 't lichaam geschied is, in 't Paradijs, daar hy onuitsprekelijke woorden hoorde, kan een opmerkend lezer zig voeden met de gedagten, die deze Preker opgeeft, niet alleen over de plaats en wijze dezer voeringe, maar ook over dien scherpen doorn in 't vleesch, eenen Engel des Satans, die den grooten Prediker van Christus met vuisten sloeg, op dat hy hem door de uienemtheid dier gezeide openbaringe niet zoude verheffen: welke verbloemde spreekwijze velen taalkundigen † allen tijde groot nadenken heeft gegeven, en waar ontrout Forgens met weinige woorden laat blijken, wat zijn gevoelen is aangaande de ‡ werking des Satans op den mensch, die onlangs zoo veel gerugts in Neerland maakte.

En nademaal de Kruisgezant, op zijn driemaal bidden, met de verzekering van Gods algenoegzame genade tegen de gezeide quale gestevigd zijnde, verklaart, liever in zijne zwakheden te willen roemen, op dat Christus kragt

* Rom. 8. 28. 2 Korinth. 4. 4. 5.

† Hoe men die kan vaststaan, zoek p. 417. enz.

‡ 2 Kor. 12. v. 2-4, 7-9. † 148.

in hem wone, 't welk de stoffe der vier en vijf en twintigste predikaatsie is; zoo voegt 'er won- der wel by het naastvolgende drietal over des- zelfs woorden aan de * Galaters, *ik ben met Christus gekruist*, enz.

De negen en twintigste, en dertigste zijn bearbeid tot verstand van den brieftext, die de Efezers wel eer vermaande † den Heiligen Geest Gods niet te bedroeven, door welke zy tot den dag der verlossinge verzegeld waren.

Maar na dezen hooren weotizen weerloozen Michaël als een Christelijken wapenbode, de krijgstrompet steken, op aanmaning van den moedgevenden Paulus aan de gemelde † Efeze- ren; in tien aan een geschakelde leerredenen.

Hy, een weerlooze voorganger, toept nog- tans zijne kerkgenooten te wapen, en onder- rigt haat, als een, die 't geestelijk krijgsgeweer op de proef kent; hoe zy, in den Heere kragtig geworden, zig de gansche wapentuf- tinge Gods moeten aanpassen.

Wel aan dan, weerlooze; schoon gy alle moordgeweer niet zonder reden vervloekt, maakt u schoot- en steekvry tegen een aanstaanden strijd, in welke gy zonder wapenen ligtelijc te kort schoot. Wat deint gy? 't past u in den boozen dag, hoe weerloos gy zijt, niet wapenloos te wezen. Wat schroomt gy voor krijgsgeweer? d'Apostel zelf geeft het u ten bes- ten, want het konde voorvallen, dat gy tegen wat anders als vlees en bloed te strijden had. Gy kunt te strijden hebben tegen magten, tegen geweldhebbers der wereld, tegen de dul- ster-

K 3

* Gal. 2. 20.

† Efez. 4. 30.

‡ Efez. 6. 10.

150 *De Boekzaal van Europe*,
sternisse dezer eeuw, tegen de geestelijke boos-
heden . . . , vianden , zoo snood als helgedrog-
ten.

Die deze kennen wil, sla d'oogen eens op 't nabuerig Vrankrijk, daar de Geestelijke boos-
heden (trouwens niet in de lugt, maar op d'aarde) nog onlangs vele onnoozelen beoorlogden; Zulk een geweer, als die beulsche bekeerders gebruikten, geeft men u hier niet in handen, maar een geheele andere wapenrusting, Christenen, met welke gy tegen den aanval van dergelijke vyerbrakende Draken moet pal staan. Houd mijn deze uitspatting ten besten: 'k heb flus in 't boek van Vrankrijks hervorming bezig geweest. De wapenen, die gy hebt aan te trekken, zijn Waarheid, als een gordel om de lendenen op te schorten; Gerechtigheid, als een borstwapen; Bereidheid van 't Vrede-Euangely, tot schoeiing der voeten; het Geloove, tot een schild; de Zaligheid, tot een stormhoed, en 't Woord Gods, als een zwaard; daar dan ten laastten het Gebed, voor het gereedste middel om zege te bevegten, bykomt. 'k Verzeker u, zop gy niet r'eenemaal moede-
loos zijt, de slag is gewonnen. Hoe! zoud gy r'zidderen, zoud gy r'zagen, daar uw een jong kloek Hopman voorgaat, en met zoo veel verscot van redenen een hart onder den riem steekt? Volg uwen Michaël, vrienden, en gedenk zijne krijgsslesse, wanneer 't'er op aankomt; want gy hoort hem ook zorge dragen, eer dat vegten de boodschap zal zijn, tot het vermijden van roekeloosheid: 'k wil zeggen, dat gy niet mogelijk al te onbezonnen de magt

uwer

nwer vianden verkleint, of dat gy zelf, niet bequaam met geweer om te gaan, een schandelijke nederlaag krijgt. Onvoorzigtigheid en bloohartigheid, twee uitersten, die in zulk een hoofdtreffen even gevaarlijk zijn, hebt gy derhalven te schuwen. Waar toe meer woorden? De Leeraar Fortgens onderwijft u, zijne spitsbroeders, trouwelijk,

Hoe de mensch, die wel wil strijden, heeft te strijden, en hoe niet,

Gelijk Kamphuizen in zijn gevegtlied zingt: welke lessen van elk leerzaam krijgsoeffenaar in 't Christendom wel in acht genomen, hem de overwinning vastelijk toezeggen, teffens gehartigd zijnde door die allertrouwste vertroosting des Zaligmakers, *weest goeds moeds, ik hebbe de wereld verwomen.*

De lezer kan wel denken, hoe toepasselijk yder stuk der aanbevolene wapenen voorkomt, wat opzigt dat omgorden, en opschorren der lendenen op Bibelsche Oudheden heeft, welk een nadruk in het borstwapentuig steekt, en op welke zinspelingen men hier moet agt geven: wijders hoe fraeyelijk het schoeyen der oude soldaten, als ze op een togt gingen, en die bereidwilligheid zoo van d'Oversten als van 't gemeene krijgsvolk hier te pas komt; voor al hoe noodig dat schild des geloofs is, waar op een Christen-krijgsknegt getroost is het harde oorlogslot onder d'oogen te zien, byzonderlijk wanneer zijn hoofd met den helms der zaligheid gedekt, en zijn rechterhand met

het zwaard van Gods Woord gevuld is. 'k
Zwijge van het veelvuldig gebed, en alle ver-
dere inboezemingen, tot het regt begrip van
den Christelijken strijd met ernst en geleerd-
heid voorgesteld.

Dien ernst vinden we ook in de Predikaatsie,
die de veertigste van dezen bondel is, over de
woorden van den Apostel Peter, *indien de regt-
vaardige naauwelijks zalig word, waar zal de
godlooze en zondaar verschijnen.*

d'Een en veertigste of laatste leeraar de we-
relooze gemeente t'Amsterdam haar pligt, uit
de woorden van den Schrijver aan de Hebreën
zijt uwe voorgangeren geboortzaam, enz., en is
van den overledenen gepradikt, toen hy in zijn
vollen dienst bevestigd wierd in Grasmaand des
jaars 1690.

't Gene dit werk te beter maakt, is, dat het
van alle Onroomsche gezindheden hier te Land
met groote vrugt kan gelezen werden; dewijl
geene de minste onregtzinnige stellingen (of
iemand moest de belijdenisse van weerloos
zijn met die benaming willen brandmerken)
maar zuivere gevoelens na den trant der Her-
vormers over al voorkomen.

De Gene dit werk te beter maakt, is, dat het
van alle Onroomsche gezindheden hier te Land
met groote vrugt kan gelezen werden; dewijl
geene de minste onregtzinnige stellingen (of
iemand moest de belijdenisse van weerloos
zijn met die benaming willen brandmerken)
maar zuivere gevoelens na den trant der Her-
vormers over al voorkomen.

XV. HOOFDDEEL.

Vervolg op 't Voorhof der Heidenen ,
*waar in de grondstellingen van Mozes Wet ,
 en Wetboek met de Redenleer word veres-
 fent , en haar vastheid tegen de Ongodif-
 ten nader tot versterking des geloofs betoogt ,
 door Salomon van Til , Bedienaar des
 Goddelijken Woords in de gemeente f. C. en
 Professor in de Illustre Schole tot Dordregt ,
 te Dordregt by Dirk Goris. 1696 in 4
 33 bladen.*

BY 't eerste deel van dit werk , in Herfst- en
 Wijnmaand des jaars 1695 onder de Neer-
 duitfche cieraden van mijn Boekzaal gezet ,
 had dit tweede wel wat eer als nu mogen ge-
 plaatft wezen , maar een zeker toeval heeft het
 verhindert , en thans op deze ure rukke ik alle
 banden van beletsels los , omme mijn ziel die
 wellust te gunnen , dat ze heden geen heilig
 avond van d'uittrekfelmakery neme , voor al
 eer ze is des Heeren van Tils Voorhof heilig
 dag zal hebben gehouden.

Het komt my voor op dezelve wijze be-
 wrogt , als een groot Filozooft dezer eeuw
 „ zijne Filozofie behandelde , eerst uitvinden-
 „ de een denkend wezen , dat andere nevens
 „ hem had , en onder die een bezeffing van
 „ een volmaakt Wezen , dat noodzakelijk was ,
 „ en alle die deugden bezat , die tot zoo een

K 5.

„ alver-

„ *alvergenoegzaam* zijn vereist wierden, van 't
 „ welke, als in alles volmaakt, *niet meer als*
 „ EEN konde zijn. Die ook Almagtig was,
 „ en om lichamen, en om de geheele wereld.
 „ (die niet van eeuwigheid konde zijn) in der
 „ tijd te vormen, gevormd zijnde te onder-
 „ houden, door wetten te bestieren, en wel
 „ op een heilige wijze, zulks dat Hy, ten
 „ vollen regtvaardig, loonde en strafte niet
 „ slegts in dit leven; maar voornamentlijk na
 „ de dood, daar de onsterffelijke ziel eenmaal
 „ door het alvermogen van dien alwijzen Ma-
 „ ker met het lichaam weder vereenigt wierd.

Gelukkig is hy voorwaar, die het vorenstaan-
 de in zijn samenhang zoo klaarlijk en onder-
 scheidentlijk kan bevatten, als dat hy een den-
 kend wezen is.

Hoewel elk een niet geloofst, dat dit zoo
 klaar en bevattelijk is, gelijk we in 't vervolg
 zullen zien; echter, dat dit alles zoo konde
 zijn, en Gode betamelijk was, oordeelt deze
 Schrijver dat de Natuur den opmerkenden
 mensch kan leeren: en dat dit zoo zoude we-
 zen, dat verzekert God door zijn belofte, in
 zijn woord geopenbaard. Maar laat ons lieft-
 den drang der redenering zelve gaan bezien:
 ik zal mijn tijd van doen hebben.

Dewijl zijn opzet is, aan te toonen, hoe
 Gods eeuwige kracht en goddelijkheid uit de
 schepselen blijkt, en hoe een ygelijk denkend
 wezen zulk een wet in zijn hart heeft geschre-
 ven, zoo maakt hy daar toe een inleiding,
 met het beschrijven van de Filozofie, deszelfs
 gebruik, en misbruik.

Lof-

Loffelijk is voor het redelijk schepsel de Wijsheid, om dat ze by een nette aanmerking vele noodige dingen ontdekt, maar daar toe te geraken was van overlang zoo moeyelijk, dat de Wijsheidzoekers hun zelve een Wijsheidminnaars als Wijzen darden noemen.

Dus quam de naam van Filozofen in de wereld. En in der daad, dat de ware wijsheid bezwaarlijk was uit te vinden, bleek aanstonds uit de verschillende gevoelens der oude. Dit quaad quam hen daar van daan, om dat ze met te veel voorbarigheid vonnisten over zaken, die zy niet wel begrepen hadden; of om dat zy, te bygeloovig, het oor leenden aan feilbare getuigen.

Om dit misbruik moest men nogtans de Filozofie niet verwerpen, want die strijd geenzins tegen de H. Schrift, maar geeft in tegendeel den Waarheidsonderzoekers vele groote voordeelen, van welke * hier drie voorname worden aangewezen; schoon 't ook waaragtig is, dat ze de ydele schrikgedrochten van verziesselen wegens den Goden-teelt, en wat des meer is, ter wereld heeft ingevoert. Hier in was ze van dat gevolg, dat ze Paulus † zeggen bevestigde, en 't menschedom tot meer godloosheid deed uitbreken; zoo dat het heel wel te pas komt, dat men zig erinnere, dezelve met veel omzigtigheid te leeren gebruiken, en ‡ vijf noodige wetten, van den Schrijver voor gesteld, in agt neme: deze zijn te aanmerkelijker, om dat hy zelf op dien leeft zijn Natuurkun-

* P. 9.

† 2. *Timoth. 2.*

‡ P. 18.

156 *De Boekzaal van Europe,*
kunde in 't vervolg geschoeit heeft:

Het eerste dat ons, dus voorkomende, kenbaar is, zal niemand darren loochenen hier in te bestaan, dat ik een vernuftig wezen ben, 't welk in een roerbaer lichaam woont. Omtrent dit stuk, en de beschrijving der ziele, seilden de Grieksche Wijsgeren, en broeiden de gezindheid der Altijdwijfelaars uit: maar ze mogen twijffelen, zoo lang als ze willen, dit gaat zeker, **DIE DENKT, DIE IS.** De Heer van Til noemt dit *vernust*, welkers uitnemendheid daar in uitstraalt dat het op meer als eenereley wijze denkt. Dog vermits ik in dezen rijkdom drierley armoede bevinde, die het vernuft belemmert, krijg ik daar door aanleiding tot het beschouwen van een volmaakter * Opperwezigheid, welke zoo min een uitwerksel mijner eigen vindinge, als mijn denkend wezen een lichamelijke zelfstandigheid kan zijn, en zelf verschilt van onze voorlopende en navolgende zielsroefingen, die maar dienstbare bewegingen der ziele zijn.

Hy wederlegt vervolgens met vier redenen, dat de ziel gansch niet stoffelijk kan wezen (wat is dit niet een aloude twist!) en ontwagte de tegenwerping, hoe dan de † beelddbevattingen in onze ziel komen. Zie daar dan ons Vernuft niets anders als een denkende Zelfstandigheid, die ons nograns uit vier kragtige redenen blijkt, dat ze nog de eenigste, nog de beste is: want als ik den voorraad mijner denkbeelden nazoeke, vinde ik het eene beter als 't ander, ledende my by de hand na een Opperwezen, dat

* P. 30. † P. 41. geen-

geenzins onder de lichamen, maar onder de
* vernuften te vinden is.

Dit Vernuft, het verstandigste en grootste vernuft zijnde, brengt ons tot het bezien van desselfs volstrektheid, in alle volmaaktheden; anders dog konde het het opperste Wezen niet zijn. Is het nu *opperwezig*, zoo moet het ook allenthalven (a) *zelfsgenoegzaam* zijn, (b) *onveranderlijk* NB, (c) *eenvuldig*, van een (d) *noodwendig bestaan*, (e) *eouwig*, (f) *eerste oorspronk van alles*, (g) *alwetende*, (h) *goed*, inopzigt van zijn wil, (i) *waarachtig*, (k) *heilig*, en (l) *roegwaardig*. Deze deugden Gods komen ons zoo voor, dat wy eerst leeren, waar in dezelfde gelegen, en dan, hoe die uit de natuer kennelijk zijn, besloren met alle die heerlijkheid, die zig in 's beschouwen van Gods denkbeeld opdoet, en hoe die volmaaktheden onafscheidbaar aan den anderen verknogt zijn.

Verder stond na te vorschen, of 'er zulk een opperste Wezen ook, buiten ons, in der daad was, en of het mogelijk is, dat het 'er zyn Een Ongodist mag zeggen, dat dit door Filozofische betoogingen tot nog toe met Wiskonstige redenen niet klaar genoeg is bekrachtigt, dog daar uit volgt niet, dat het niet was, maar dat het niet genoeg bewezen was. Zegt hy van de Schrift, dat die zulk een Wezen ondersfelt, dat is waar, maar de Schrift bewijst het ook, en de (m) Reden zelf schiet in dit bewijs niet te kort.

Een

* P. 49.	(a) P. 52.	(b) P. 54.	(o) P. 56.
(d) P. 57.	(e) P. 59.	(f) Ibid.	(g) P. 60.
(h) P. 61.	(i) P. 62.	(k) P. 64.	(l) P. 65.
(m) R. 73.			

Een grondig onderzoek der dingen doet my een onbegonne Wezen, als noodzakelijk ondervinden, zoo uit den oorsprong van mijn lichaam en vernuft, als uit de onderhouding van alle aanwezige dingen, beide in kragt toenemende, als wy acht slaan op dat denkbeeld, (de Heer van Til noemt dit ook *vertoogfel*) van God, dat in onkenbaar is. Voeg hier by de zichtbare wereld, en haar juiste schikking; een proefstuk, zoo wel van onnaspeurelijke wijsheid, als oneindige oppermagt. Wie dog rigt die wonderbaarlijke samenwerking van ziel en lichaam op zulk een ondoorgrondelijken wijze, als Hy, die alles kan? (a) ook is het goddelijk aanwezig by zig zelve uit de woorden, regtzakelijk verstaan, blijkbaar.

Spinozas waangevoelen komt hier op te voorschijn, als of het uit de leere der oude Stoïken weder opgewroet was, om welken geschil staat wel voor te stellen de Heer van Til onderzoekt wat een (b) zelfstandigheid is, en den grond, waar op wy ons oordeel in 't onderscheiden der zelfstandigheden gewoon zijn te vesten; daar dan, tot overtuiging, aan volgt, dat 'er (c) meer als eenerley zelfstandigheid is. Want zien we voor eerst op de denking en uitgestrektheid, beide zijn ze dadelijk afgescheiden: maar zoo die uitgestrektheid de Godheid was, zoo als Spinoza en zijn aanhang wil, wat zoud 'er niet in dezelve een overgrootte onvolmaaktheid zijn! ja de (d) onvolmaaktheid van ons eindig vernuft leeraart ons de volmaaktheid van een oneindig.

Ik

(a) P. 86. (b) P. 94. (c) P. 99. (d). P. 105.

Ik zie dat de Hoogleeraar van Til Spinoza afweert, als hy, tegen het vorenstaande, beweert, dat het niet ongerijmd is, *het volstrekkelijk-volmaakte Wezen te begrijpen, als meer wezentlijke en dadelijke verschillende eigenschappen in zig behelzende, aangezet van een tweede tegenwerping, dat ongelijkwezige zelfstandigheden den anderen niet kunnen voortbrengen, om dat zy met den anderen niets gemeins hebben.*

Van de dus bewezen Godheid brengt de Schrijver my over tot deszelfs * eenheid. Meer Goden als een te willen stellen strijd zelf tegen de gezonde Reden, en die het doen, belemmeren zig in vele zwarigheden. De verstandigste onder de Heidensche Veelgodendienaars zelf hebben hun minder Godendom aan een Opperwezen onderworpen, welke † minder Goden niet door de Reden, maar door menschelijke overleveringen in de wereld zijn gekomen. Zy hadden, meent onze Leeraar, een quade bezetting van 's werelds Albestier, en Engelen.

Buiten de tot nog toe verhandelde geestelijke zelfstandigheden komt ons nog iets anders voor, dat wy den naam van lichaam geven, en waar door wy verstaan een ‡ uitgebreid beslag, dat lengte, breedte, en dikte heeft. Een wereld van zulke verscheide lichamen komt ons menigmaal, buiten tegenbedenking, te binnen, waarom ook weinige menschen aan haar aanwezen, buiten ons vernuft, twijfelen. In ons eigen lichaam na te speuren ontdekken wy een reeks van wonderen, en in de omstaande wereld alles na 't gebruik van mijn lichaam geschikt.

Tot

* P. 110.

† P. 116.

‡ P. 123.

Tot de * wereldmaking voortgetreden zien we de Heidensche Wijsgeren Plato, Zeno, Aristoteles, en Epikurus niet alleenlijk daar ontrent, maar ook zelfs over de oorzaak van des lichaams beweging tegen elkanderen over hoop leggen. De Heer van Til houdt Mozes hier in alleen aannemelijk, om dat die, door Goddelijke openbaring gesterkt, ons een stuk van gebeurtenisse ter hand stelt, waar in de historie het meesterschap toekomt; te meer, dewijl de redenleer dit gevoelen bestemt. Die de beweging toestaat, moet belijden, dat die gestalte, welke dezelve aan de wereld brengt, een begin heeft gehad: derhalven ontzenuwt de Heer van Til de waangevoelens van Aristoteles, en Epikurus, bewijst met vier redenen, dat het aanwezen der lichamen is begonnen, wederlegt twee tegenwerpingen van de zelfstandigheid genomen, en onderzoekt voor 't laatste, of mit niet iets kan worden.

Nuragt het hem tijd, † Gods bestier over de wereld te billijken, een bestier, dat al het aanwezende zijn geduerig bestand geeft. Epikuur meinde, dat deze bezorging beneden de hoogwaardigheid van zulk een Opperwezen was, dog krijgt hier drie doodelijke schoten mit de kartouwen der Reden; en 't is niet mogelijk, dat Epikuur, een Godheid erkennende, deszelfs voorzienigheid kan loochenen. Is God maker, Hy moet ook onderhouder zijn. Dit zag Epikuur, en daarom loochende hy 't beide. Het verder bewijs word gehaald uit de voorzeggingen van 't Oude en Nieuwe Testament.

tament. Hier tegen worden ook de grieven van 't (a) Ongeloof ingebracht, die zy meint dat met de Goddelijke betamelijkheid niet zijd te vereffenen; maar 't is 'er verre van daan: (b) God is geen oorzaak van de zonde; en de voorspoed der godlooze neemt Gods regering alzoo min wech, als de tegenspoed der vrome.

Achter dit alles beschouwt de Godgeleerde Man dien Maker, [Schepper zegt hy] en Albestierder, ook als Wergever; waar tegen een gezindheid, dien hy (c) *Godvergeten* noemt, en onder den naam van *Godisten* zegt te schuilen, in dezen tijd zig aankant. Het gansche werk komt aan op een regt begrip van de Wet der Natuere; hier naauwkeuriglijk beschreven. Immers bestiert de Reden haar doen altijd naar een natuerlijk verband van zaken, en dringt de Wil, om die te volgen, waar uit zy dan haar wet der natuer afleid. Dat nu de Reden dus aan ons geweten voor waarachtig openbaart, dat draagt zy van Gods wegen aan onze wil voor; en dewijl de Reden zoodanig een betrekking op onze wil heeft, word hier onderzocht, hoe onze wil tot onze Reden staat, en (d) of zy niet gehouden is, die op te volgen; derhalven ook, wanneer ze van hare lusten word bestreden, met Reden raad te plegen. Drie banden telt de Schrijver op, waar aan de wil verknogt is, en oordeelt, dat God niet kan aangemerkt werden als onverschillig omtrent daden, tegen zijr wil strijdende. (e) Heeft de Reden ons ge-

X Deel.

L

leert;

(a) P. 160.

(b) P. 164.

(c) P. 174.

(d) P. 186.

(e) P. 193.

leert, dat 'er een hoogste einde is, zoo is 'er ook een Wet der Natuere. Behalven twee tegenwerpingen van 't Ongeloof, zien we ook tegen Spinoza, die de wet van 't gewiffen scheen te verwerpen, met reden aangeroond, dat die geen waan, maar wezen is. 't Is waar, het Ongeloof wil de zondaars vry pleiten, om dat zy ook Gods wille doen, als zy hunne driften voor reden volgen, wans niets geschied buiten Gods wille; maar zulke menschen verstaan Gods wille niet.

Iemand mogt op den zelve voet zeggen, (a) dat de zondaars Gods raad dienen, en zijn einde bevorderen, om dat zy Gods besluit uitvoeren, die uit zijn einde en oogmerk niet kan uitvallen; 't is zoo; maar zulk een word bevoelen te lepen, welk Gods einde in de toelating der zonden is.

In de twee laatste hoofddeelen (het elfde en twaalfde) heeft de Heer van Til nog overig te bewijzen, I. Dat die God en Wetgever, volgens Mozes getuigenisse, het goede belooft, en het quade straft. II. Dat onze ziele onsterffelijk, en de Opstanding uit den dooden mogelijk is.

Het eerste Iesd hy af uit het (b) begrip dat elk mensch heeft van zijn geluk, of elende, (c) alleen afhingende van Gods gunst of ongunst: 't welk, dieper uitgehaald, ons zal doen ondervinden, dat God te rade is, hem zelve, op zijn tijd, in zijn gunst te openbaren, byzonderlijk aan de genen, die hunnen pligt in alle deugdenwerk quijten. Deze be-

160-

(a) P. 204

(b) P. 207.

(c) P. 211.

looning is niet aldoenlijk in de natuur van de
 deugd opgesloten, maar daar is een hooger
 Raatsverbodering te begrijpen; eeffens, dat de
 overtreders van deze verwaging geheel zijn
 verbannen: en zijn die veroordeelen niet slechts
 in dit leven, maar (a) altoomeest na de dood
 te wagen. Wield iemand zig daar mede, dat
 God wel recht heeft, om den zondaar te straf-
 fen, maar dat hy ook, behoudens zijn god-
 melijkheid, van dat roge kan afflaan; rogen
 zulk een houd de Schrijver staande, dat dat
 volgens Gods vermaakte natuur teermaal on-
 mogelijk is, en wedellegt, op zijn manier,
 dat is, met reedschakeling, de ongelugten
 der ongelovige; die dit ontkennen: ja rogen
 die gene, die niet konnen nog willen begrip-
 pen, dat (b) God den mensch zijne zonde
 met eeuwige straffen zoudt bevaalt zotten (want,
 zeggen zy, dat ware een stuk van de wterke
 wreedheid, en God maakte zig daar door
 vreeffelijker als alle wvannnen) houd hy wel
 duidelijc der zelve eeuwigheid staande; en
 dat de eeuwigheid, een gevolg zijnde van on-
 ze zielsnatuur, even daarom een gevolg is van
 dien staat, welke zy, door de vorige versma-
 ding van 't hoogste goed, over haar gebragt
 heeft. Hier moet ook geloof plaats hebben.

Het laatste, te weten de (c) onsterffelijk-
 heid der ziele te bewijzen, mogt de Schrijver
 niet over slaan, te meer, om dat hy van een
 eeuwige straffe sprak. Dit is een zake van het
 grootte gewigt voor de Zedeleer, en waar me-
 de men heele boeken kan volschrijven: maar

L 2 ik

(a) P. 223. (b) P. 234. (c) P. 237.

164 *De Boekzaal van Europe*,
ik zal met den Heer van Til hier kort zijn.

De natuurkennisse, meint hy, leert ons, dat 'er geen reden is te gelooven, dat onze ziel ophoud in wezen te zijn, of te leven, als ons lichaam sterft. Nog verder. De ziel kan in haar wezen niet ontbonden, of van haar denken afgescheiden werden. Daar op wijst de Schrijver aan, wat sterven is, en de onmogelijkheid der zielsvernietiging.

Wat de Opstanding uit den dooden aangaat, die * bekennt hy gaarne voor de Reden verborgen, dog zoo, dat ze, geopenbaard zijnde, door dezelve niet werd wedersproken.

Alles word besloten met een beantwoording van de zwaarigheden, die de Ongodisten tegen de mogelijkheid van deze opstanding voorstellen.

Die de aan een schakeling van dit natuurlijk redeneerboek met vrugt wil lezen, moet ingespanne gedagten meebrengen. Een vernuft, dat eens radzig is, kan ligtelijk den geheelen draad verliezen.

* P. 247.

XVI.

XVI. HOOFDDEEL.

D'Octavius van M. Minucius Felix, handelende van d'ydeldheid der Afgoden, of het Christendom tegen het Heidendom verdedigt. Uit het Latyn vertaald, en met eenige aantekeningen verrijkt door Mr. A. Elzevier, Rechtsgeleerde. t'Amsterdam by J. en G. Janſſonius van Waasberge 1696. in 12. 9 bladen.

EEn der genen, die onlinks voor den Christelijken godsdienst gepleit hebben (meest mannen van Heidenschen afkomst, of in Heidensche wysbegeerte onderwezen, daar na Christenen geworden) vind men Minucius Felix, Roomsche Redenaar of Pleiter, uit het blinde heidendom tot het geloove in Christus overgekomen.

Het gewag dat Laktantius en Hieronymus van hem maken, heeft het gevoelen der geleerden bevestigd, die na vele eeuwen, niet langer wilden gelooven dat dit het achtste boek van Arnobius schrift tegen de Heidenen was. Ook zyn 'er andere redenen, om het niet voor Arnobius rekening te zeten, dog dat is een zinnelijkheid, alleen den Letterwyzen bevolen, waar van een taalkenner kan onderregt werden uit het Latynsche vertoog, dat de rechtsgeleerde Frans Balduinus over Minucius heeft geschreven, niet t'onregt zig verwondert houdende, dat Erasmus, die dergelijke schryvers,

vers, en hun verscheiden stijl nogtans welkende, niet beter wist, als dat 'er van dezen onzen Minucius niers voorhanden was.

- Van zijn levens tijd heeft men geen vast bescheid, maar uit vele omstandigheden kan gegist werden, dat hy vry oud is, en wel ruim veertien hondert jaren. Voor een Afrikaan zoude men hem kunnen aanzien, hoedanige Tertulliaan, Cypriaan en Arnobius waren, dog uit geen genoeg krachtige bewijzen.

Wat zijn schrift belangt, hy herodote daarinne, met een vasten stijl, en vloeiender dan die van Tertulliaan, groote bequaamheid gehad is hebben, omme een zake voor te stellen, en te bepleiten; dog hoe verre zijne redenen klemmen, tot voorstand van den Christelijken Godsdienst, waar toe ze alleen strekken, dat blijve den kundigen Lezer bevolen.

Dit zij tot geene de minste verkleining van deszelfs waarde gezegd; want zoo iemand, die de gronden der Christelijke leere thans na zijne bevatting meent te verstaan, dezen verdediger gehoord hebbende, terstond mag denken.

Non defensoribus istis

Tempus eget

Wij kunnen nu die voorspraak wel ontberen,

Hy is zekerlijk veel te voorsbarig. Het werkje geeft nur door de menigvuldige oudheden, daar inne begrepen, door de inlatingen van verscheide zoo Griekse als Latijnsche brokken der Heidensche Godgeleerdheid en wysbe-

begeerte, en eindelijk door de betoogingen van den onschuld der Christenen, die in die eerste tyden van allerdoemelijkste schenddaden valschelijk beschuldigt wierden.

De wyze der verhandeling is deze. Minucius, te Roome bezogt zijnde van zijn goeden vriend Octavius, die hem van 't onredelijk bygeloof gebragt had tot de kennisse van Jezus Christus, gaat met hem, en met Cecilius, een Heiden, een reisje doen na de Stad Ostia, omme aldaar, in de nazomer, de baden te gebruiken. Als ze aldaar 's morgens vroeg langs den oever van de zee wandelen, en Cecilius in 't voorbygaan aan 't beeld van den Afgod Serapis eerbied bewijst, gerakenze daar over in gesprek, en gaan aan de zeekant neerzitten, om te twistredenen. Minucius, in 't midden geplaatst, hoort de praat met aandacht aan, en vertelt ons hoe ze roeging.

Cecilius, die den aanvang maakt, kant zig tegen den Christelijken Godsdienst, en Goddelijke voorzienigheid, verdedigt de oudheid zyner Goden, en derzelve aangenomen achtbaarheid enz. Octavius daarentegen ontkent het ydel gezeg des Heidensochen mans, stelt den dienst der valsche goden leelijk ten toon, redeneert wegens den eenigen God, en verantwoordt eindelijk het geloof, en het gedrag der Christenen, tegen den ongerymden laster, die hem by d'afgodendienaars naging. De vrugt d'zer samentpraak was der moeite eener zoo scherpe redenerij waardig, want Cecilius word zoo verre overredent, dat hy de waarheid van den Christelijken Godsdienst

aanneemt. Zoo scheiden de drie vrienden met groote vreugde: Cecilius, om dat hy geloovig was geworden, Okravianus, om dat hy zoo loffelijk een overwinning had behaalt, en Minucius om 't geloove van d'een, en de zegepraling van den ander. Men ziet hier dan den weertgierigen Nederlanders uit den arbeid van den regtsgeleerden Hr. Elzeyier dien dienst gedaan, dat ze zulk een oud gedenkteeken, als 't welk dit van den scherpzinnigen Minucius is, in hunne moedersprake konden lezen, en, zoo 't hen lust, vergelijken met eene ouder vertalinge van Dr. K. Boon, die ook Tertul-lians verdediging op zijne wijze Hollandsch deed spreken.

XVII. HOOFDDEEL.

The History of all Religions in the world: from the creation down to this present time. In two parts. The first containing their theory, and the other their practices; each divided into chapters, by the several heads, or common places of Divinity, viz. The object of Religious worship, the place, the time, the persons officiating, the manner, and the parts of worship, &c. With various instances upon every head. To which is added a table of heresies: as also a Geographical map, shewing in what coun-

January en February 1697. 169
countray each religion is practised. Writ-
ten in a different method from any thing
yet published on this subject. By *Wil-*
liam Turner, M. A. and Vicar of Wal-
berton in Suffex.

Dat is,

Historie van alle de Godsdiensten in de
wereld, van de wereldmakinge af, tot
dezen tegenwoordigen tijd. In twee deelen.
Het eerste behelst haar bespiegeling, en het
tweede verhaalt haar oeffening; elk ver-
deeld zijnde in hoofddeelen met sommige
hoofdstukken of gemeene plaatsen van de
Goddelykheid, gelyk als het voorwerp van
den Godsdienst, de plaats, den tijd, de
bedienende personen, de wijze, en deelen
van den Godsdienst enz. Met verscheide
voorbeelden op yder stuk. By 't welke ge-
voegd is een lijst van ketteryen, gelyk ook
een wereldkaart, vertoonende in wat land-
schap yder Godsdienst gepleegt word. Ge-
schreven op een manier, verschillende van
al wat over deze stoffe geschreven is, door
Willem Turner, Meester der Konsten,
en Onderkerkopiender van Walberton in
Suffex. Te Londen by Jan Dunton 1695.
in 8. 45 bladen.

EEn lezer, die niet alleen den Godsdienst van alle bekende volkeren der aarde (van de Maan weten we niet te zeggen) maar ook alle de bijzonderheden omtrent yder stuk van den godsdienst, gewoontens, pleegigheden, en wat daar meer toe behoort, beknoptelijk wil by een gezet zien, en elke omstandigheid onderzoodanig een verdeeling gebragt, als onder welke deze Engelsche Schrijver het geluft heeft dezelve te brengen; kan te regt raken in dit boek, waar van, buiten het gene de titel be- looft, niet bequamelijk by wijze van mijne gewonehijke uittrekselmakery Iers kan gezegd werden.

Yder verdaeling van zaken, den godsdienst betreffende, brengt hy te herde als op een case- reel, in 't welke hy schrijft eerst wat de Joden (deze hebben den voorrang) daar van gevoelen, en onderhouden; daar na vermeld hy 't zelve van de Oude Christenen, Mahometanen, oude Heidenen, hadensdangte Heidenen, en voegt 'er telkens afstap aan, wat den ook de duiveldienst is, of wat daar omtrent gedaan word; bewerende zijn gezeg uit allerley Schrijvers, en het laatste veeltijds uit Martijn Del- rio, die in zijn onderzoek der zoo genaam- de Tooverye, en duiveleryen, geheele karnen met besporelijke narreraal te grabbel smijt, en vertellingen te boek slaat, die hem tegen zijn neus opsteuiten.

Daar na verhaalt de wetbelezene Heer Tur- ner alle de byzondere gezindheden onder de vier gezeide godsdienstplegende aadrijks-be- woon-

woonders , Joden , Christenen , Heidenen , en Mahometanen , de velerley verschillende gevoelens , onregtzinnigheden , ook godloosheid , en bygeloof , kerkbedieningen , gebaarden , en zedetucht.

Het word besloten met een lijst van ketteryen , en niet eensgezinde gezindheden , nevens welke voor yder op de kant staat , wat regtzinnigheid is : dog in de lijst zelve ziet men de hoofden , of voorstanders der onregtzinnigheden met hunne namen te pronk gezet.

Ik vergat terstond aan te tekenen dat de Engelsche Schrijver op zeker plaats de duivel beschrijft te zija * *a very cunning and notable Politician,*

Voor my , dewijl ik by ervarenheid hebbe ondervonden , dat vele Reizigers en Schrijvers van yremder volkeren godsdienstigheden dikwils na vertellen , het gene zy uit anderen eerst verstaan hebben , die ook zonder eigen onderzoek , ja ook zonder dat zy daar toe gelegenheid hadden , den dingen veelmalen eenen verkeerden draay hebben gegeven ; zoo zal ik nimmer op zulke vertellingen staat maken ; te meer om dat in de meeste van die zig vele strijdigheden openbaren , gesproten uit het vooroordeel der Schrijvers , en welke iemand , die niet gewoon is zig wat op de mouw te laten spellen , niet kan aannemen , om dat hy uit onwrikbare kundigheden beter geleert heeft ; des zal ik hier geen staaltjes uitschrijven.

XVIII.

* Een zeer sebrander en treffelijk Staatskenner. pag. 107.

XVIII. HOOFDDEEL.

Vertoog van de ongelukkige regeringe en het rampzalig leven der zes Engelsche Koningen, die voorheen den naam van de Tweede gevoert hebben, door Johan van Dueren Med. Doct. t' Amsterdam by Jan ten Hoorn 1696. in 8. ii bladen.

Nimmer wierd ik in al mijn leven by klaren dag op mijn kamer door zulk een aardige speling van gedagten, en door zulk een waggelend wantrouwen op my zelve gins en herwaarts gellingert, als op 't lezen van dit boekje, door den Hr. Johan van Dueren, uit het Engelsch vertaald, dog met onrecht voor syn eigen werk den Nederlanderen in handen gesteken.

Dat dit waar is, mijne landsluiden, zult gy straks moeten bekennen.

Deskartes konde in zijne bedenkingen geen sterker twyfeling van waken of droomen voorstellen, als ik onder het doorbladeren van dit boekje.

Is 't wonder? Als men een duidelijken titel leest van een *Vertoog*, [beschreven] door *Johan van Duren*, die het zelve opdraagt: *aan d'Ed. Groot Achtbare Heeren * Schout, Burgermeesteren en Vroedschappen der Stede Rotterdam*, en een Voorreden van hem aan den goetgunstigen lezer, waar in hy dat *vertoog* als werk van

* Die zelf Raad en Vroedschap is.

eigen reedsel bloot geeft , zonder een woord te reppen van het oorspronkelijk Engelsch , dat ik terstond zal noemen , ja dat meer is , als men voor dit *vertoog* vier lofdigten leeft van vier verscheide in Holland wonende digters , die , eenpariglijk bedrogen , den Heer Johan van Dueren voor deszelfs beschryver roemen , als men , zegge ik , alle zulke vaste verzeeringen ontmoet , wie zoude darren denken , dat de zaak heel anders is gelegen , en dat dit boekje geenzins het maaksel van den Arts van Dueren , maar een geschrift is , dat al voor zeven jaren in d'Engelsche spraak het ligt zag ?

Ik dan , na zoo veele jaren wederom lezende , 't gene ik my inbeelde voor henen reeds ter loops gelezen te hebben , geraakte in een doolhof van gedagten , en wist niet , of ik mijne geheugenisse mogt gelooven , dan of mijne zinnen my voor dezen tijd een part speelden : tot dat ik , na herhaalde Erinnerung , my zelve eerst den titel te binnen bragt , en kort daar na van den Heere Herman Lufneu , onzen Stads-Arts , volle waarborge kreeg , dat mijne gedagten vasten grond hadden. Hier moet geen bewimpeling te pas komen. Dese Geneesheer is de Man , die my , op mijn vraag , een Engelsch afdrukfel , overlang hy den Boekzaaldrucker gekoft , tot vasten onderpand , heeft ter hand gestelt.

Zie daar is het.

Numerus infauftus, a short view of the unfortunate Reign of

Wil-

*De Boekzaal van Europe,**William the second.**Henry the second.**Edward the second.**Richard the second.**Charles the second.**James the second.**London Printed for Rich. Chiswel at the Rose and Crown in St. Pauls Church yard 1689.*

Dat is,

*Het ongelukkig geval. Een kort gezigt van d'ongelukkige heerschappyyen van**William de Tweede.**Henrik de Tweede.**Edward de Tweede.**Richard de Tweede.**Karel de Tweede.**Jakob de Tweede.**Te Londen gedrukt by Rdc. Chiswell in de Rose en Kroon op St. Pauls Kerkhof 1689.*

Behalven de verandering, die de vertaaler aan den titel heeft gemaakt, zijn er nog eenige in 't werkje zelve, dog van klein gewigt. By voorbeeld, daar de Engelsman, als een Engelsman, aan 't * einde zegt. *To this end they made application to the most illustrious Prince of Orange, the Champion and Protector of the Protestant Religion, imploring his aid to rescue them from oppression and slavery, and to save their Liberties now expiring, and at the last pag 8c.* Beduidende, derhalven verzoegden † zy zig aan den allerdoorlugtigsten Prins van Oranje, dien voor

* P. 72 & 73. † Te weten de geestelijke en wereldlijke Rijks grooten.

January on February 1697. 175

Voorvegter en Beschermer van den Hervormden Godsdiens^t, verzœkende zyn hulpe, om hun te redden uit verdrukking en slaverny, en te bewaren hunne vryheden, die nu op 's uiterste lagen, en den laatsten snik gaven: aldaar laat de vertaler zig aldus hooren; † ten dezen einde verwoegden z^{ij} zig tot den zeer doordlugtigen Prinsse van Orangien onzen lieven en getrouwen Stadhouder, dien weergaelloozen oorlogsheld, en grooten Beschermebeere van den Hervormden Godsdiens^t, hem affwoekende zynen bystand, om hen te redden uit onderdrukkingen en slavernye, en hunne vryheden, die nu op hunnen uiterste lagen, en haar laatsten snik gaven, te behouden en te veiligen.

Gy ziet, lezer, dat het dert vertaler gelieft heeft zyn zugt tot den Grooren Wilhem te roonen, met het tussenlaifen van de woorden onzen lieven en getrouwen Stadhouder, dien weergaelloozen oorlogsheld.

Elkors doet hy uitbreidingen, die ruim zoo onnoodig zijn: gelijk wanneer de Engelstan, den geldzugtigen aart van Willem de II beschrijvende, van hom zegt *if the Priests transgressed by carnal deviations from the strict rule of their profession, the penance was in the purse*. Dat is. Zoo de Priesters door vleesselijke buitensporigheden den naauwen regel hunner belydennisse overtraden, de boete van leedwozen trof de bours, daar vinde ik de volgende overzetting, * zoo de Priesters of die van de geestelijkheid door vleesselijke uitspatingen den naauwgezetten regel hunner order quamen te overtreden (of om beter te zeggen eens buiten de pot quamen te piffen) de straf

176 *De Boekzaal van Europe,*
en boete was in de beurs. Als of de zin niet ver-
staanlijk was zonder de tussengehaakte woor-
den ! waar toe dergelijke andere meer opge-
haald ?

Dit was het , dat ik den Nederlanderen had
te zeggen , in plaats van een uittreksel wegens
de zes ongelukkige Koningen , welker historie ,
uit d'Engelsche geschiedenissen kennelijk , en
in deze weinige bladen overgestort , te beknopt
vermeld is , dan dat een weetgierige die niet
eensstreeks zoude uitlezen.

XIX. HOOFDDEEL.

*Oeconomia Animalis , of huishouding des
menschelyken lichaams , uitgegeven door
een Liefhebber der Genees- en Heelkunde.
t' Amsterdam by Jakob van Hardenberg
1697. in 8. 3 bladen en een half.*

VAn dit kort werkje wil ik ook wat anders
dan den inhoud zeggen. Gelijk het my
terstond lustte , een boekje zynen gewaanden
maker te ontnemen , zoo zal ik dit aan zynen
regten maker toeschrijven.

d'Uitgever verklaart in een voorberigt , niet
te weten , wie deszelfs Strigter is , maar zulke
wel te kennen , die d'er gaarne den naam van
wilden dragen , schoon ze de bequaamheid niet
hebben , die daar in bespeurd word.

Hy houd den maker voor een uitnemend Fi-
lo-

January en February 1697. 177
lozoof, een ervaren Geneesheer, en een uit-
stekend Ontleder; en, zoo giffen plaats mogt
hebben, hy zou zeggen; dat het van den Arts
Bontekoe, of iemand zijner navolgers, ge-
maakt is.

Omme dezen Uitgever (die het buiten weten
des makers aan den dag brengt) uit zijn twijfe-
ling te helpen, en zoodanig iemand, die gaar-
ne voor den Schrijver van deze ontleedkundige
bladen wilde gaan, wijzer te maken; zoo zeg-
ge ik hier voor al de wereld, dat de opsteller
geen man is, die hem zelven voor een uitne-
mend Filozoof uitgeeft, maar een van de oud-
ste Wondhealers uzer stad Rotterdam, *Pieter*
Muis, wiens naam hier vorens in het Getuig-
schrift pag. 68 te pas quam. Deze heeft het al
voor een wijl ten dienste zijner knechten of leer-
lingen geschreven, en dus zijn 'er meer af-
schriften van voortgekomen.

Zie daar wederom iets nieuws, dat misschien
weinig wisten, en ik uit den mond van hem
Mr. Muis verstaan hebbe. Die 't niet wil ge-
looven, kan het den Man zelf vragen.

XX. HOOFDDEEL.

Fables choisies, traduits en Italien, avec le François à côté, par le Sieur de *Veneroni*, Maître des langues Italiennes & Françoises à Paris. Le tout enrichi de figures à chaque fable.

Dat is,

Uitgelezene fabelen, in 't Italiaansch overgezet, met het Fransch daar nevens, door Sr. de Veneroni, Italiaansche en Fransche Taalmeester te Parijs. Doorgaans met printen. voor yder fabel verrikt. Te Amsterdam 1695. in 12. II bladen.

IK vinde onder dit zootje by een geraapte fabelen geene, als welker voornaamste onder den naam van Ezopus fabelen al de wereld kenlijk zijn: andere, tusschen beiden gelapt, en van later vinding, hebben den regten eenvoudigen Ezopischen trant niet.

De taalmeester *Veneroni* mag voor aan deze verzameling iets tot een voorberigt uit *Fedrus* gezet, en de verdigtsels in goed Italiaansch nagevolgt of vertaalt hebben, maar dat is ook alles, wat men tot zijn lof van hem kan zeggen. Hy hadde, in plaats van flauwe en laffe quakjes, eenige meer knellende en regt-Ezopische praatjes, gelijk als van de Kikvorssen een Koning

ning eiffende, en dergelijke meer, kunnen overgezet hebben: dat was hem meer eere geweest, dan dat hy de verziessels van Ezopus verdraait, en van haar eigen cieraad ontbleot; toepassende aan een geheel ander dier, dan Ezopus gedaan heeft, de verdigte historie.

By voorbeeld, daar Ezopus ons aardiglijk vertelt, dat de *Vos*, in een bootzemaars huis gekomen, aldaar een fraay gebootseerd hoofd vond, en 't zelve bekeken hebbende uitriep; *wat een hoofd, zonder berffens!* waar mede hy wil zeggen, dat ons somtijds menschen voorkomen, zoo breed in hun wapen, als die van den ouden Adel, zoo stemmig van wezen, of zertweede Katjos waren, zoo deftig van kleedy als Graven-kinderen, zoo trots en fier van gang als of d'aanzienlijkheid met hun ter wereld was gekomen, en eindelijk in allen deele met een lijf, in de plooijen van een regtschapen mangel, die, als men hen hoort geluid slaan, eer balkende Ezels dan menschen gelijken, of als stomme doodshoofden staan en gapen, wanneer d'er wat te spreken valt: daar Ezopus ons nu, zegge ik, die fabel van den *Vos* laat hooren, wat regt heeft Sr. Veneroni om dezelve te verhuyselen, en oneigentlijk den *Vos* in een *Wolf*, en het huis van den toespeler, of bootzemaker, in een beeldhouwers winkel te verdraaijen? zoo gelieft het nogtans den Italiaan. Zie de vijf en twintigste fabel, daar hy *d'un Lupo e d'una testa* gaat praten.

XXI. HOOFDDEEL.

Boeknieuws uit Holland, Italiën, enz.

I.

EERLIJKE LEZER,

tot u, een woordje voor af.

EEn gezelschap menschen, dat zig verwaandelijk *Collegium* . . . durft noemen, heeft onlangs my een brief geschreven, onder omflag van eenen I. T., tezamen voor alsnog gespaard. Byaldien ik na hun zin niet antwoorde, schijnen zy tegen my opentlijk in 't veld te willen komen. Goed. Een yder wete by dezen, dat ik die maats mijn antwoord onwaardig agte, en 't schrijven van hen altemaal teffens, of een voor een, met lust te gemoet zie. Dan zal 't mijn beurt worden, een uertje tijds te spullen, om, de Waarheid ter eere, hen, levensgrootte, te gaan affchilderen.

καὶ μοὶ δὲ ἔσται ἔτι, καὶ ἀσπίδες ἰμφο-
λόεσται.

Et

Et mihi sunt hasta, sunt & mihi scuta rotunda.

*Tot mijnent is nog braaf geweer,
Schild, harnas, helm, en zwaard, en speer.*

Ik make u dit bekend, eerlijke lezer, op dat gy mogt zien, hoe luttel bang ik ben voor een deel opgezette dwarsdrijvers, die ondertussen over mijn niet antwoorden kunnen kallen wat zy willen: ook om dat gy, als het de zaak vereischt, een waaragtige historie van dien aanhang in de Boekzaal hebt te wagten, met een ingelast onderzoek zoo der valsche uitstrooisselen van den Amsterdamschen T. K., als over *het spel, dat zeker fuffer, een goede kennis van 'tzoogenaamde Collegium, zonder de minste zienlijke beweging, zoo wel speelt, dat het te verwonderen is, gelijk de eigene woorden der briefschrijvers luiden.*

Niet meer voor deze reize: een man een man, een woord een woord.

II.

Eerstdaags hope ik te spreken van den Latijnschen Lierdigter *Horatius*, uitgegeven en met wijdloopige verklaringen opgehelderd door den Heere Mr. *Eduard van Zurek*. Te Haarlem uit de drukkerij van *Niklaas Braau*, in 8.

III.

t'Amstordam by *Daniel van den Dalen* is gedrukt

De billijkheid van Gods wegen; vertoont en open geleid uit het woord Hallelujah: of de redelijkheid der Christelijke Godsdienst. Verstrekkende mede tot een aanvang van een verklaring over alle Gods namen. Door *Petrus Synjeu S. S. Theol. Cand.* 1696. in 8.

IV.

Het leven van *Paterphilo*, ofte den Akademiſchen droomer, waar in hy op een zeer vermakelijke wijze verklaart alle zijne Akademiſche bedrijven, en onder eenige verbeeldinge aardig handelt van eenige zwevende geſchillen. Tot nut van Ouderen en Voogden, die hunne kinderen, nog jong zijnde, op de Akademie bestellen. Te Harderwijk by *Kornelis Pietersen* 1697. in 12.

V.

Jacobi Gronovii Oratio de primis incrementis urbis Lugduni, & appellatione ejusdem, habita die XIV Novembris MDCCXCVI. Notis quibusdam illustrata.

Dat is,

Jakob Gronovius verhoog van de eerste beginſe-

January en February 1697. 183
ginffelen der stad Leiden, en deszelfs benaming,
gedaan den 14den van Slagtmaand des jaars
1696, met sommige aantekeningen opgehel-
derd. Te Leiden by *Joan Verbeffel* 1696. in 4.

VI.

Geklanks-bafuine van den Koninklijken Her-
der Jezus, de Christen weerd, die eilaas!
(tot fchande van deze tijden) nog al te veel in
moedwillige diepe onkunde van Jehovaas we-
gen verfoepen ligt, toebazende, *of nu, of nooit.*
t'Zamengeftelt door *Alexander Wiskeman*, Be-
dienaardes Euangeliums in de Gemeinte Jezu
Christi tot Jemgum. Tot Embden by *Eddo*
Tremmel 1696. in 8.

De brief van den Heer Antoni Magliabechi,
den 18den van Wintermaand 1696 aan
den Hr. Antoni van Leeuwenhoek uit
Florenzen, gefchreven, vereert ons het vol-
gende boeknieuw.

I.

Te Roomen by *Cefaretti* en *Parimbani* is
gedrukt

Numismata summorum Pontificum, Templi
Vaticani fabricam indicantia, Chronologia ejus-
dem Fabricae narratione ac multiplici eruditione
explicata, atque uberiori Numismatum omnium
Pontificiorum lucubrationi veluti prodromus prae-
missa a patre Philippo Bonanni Societatis Jesu.

Dat is,

Pauffelijke gedenkpenningen, betekende
M 4 het

het gebouw van den Vatikaanschen Tempel, met een tydrekenkundig verhaal van den zelve, in veelvuldige geleerdheid ontvouwd; en met een overvloedige bewerkinge van alle gedenkpenningen der Pauzen gelijk als een voorloper voor afgezonden van Vader *Filips Bonanni*, Jezuit, 1696.

Dit voorloperij van het groot te wagten werk geeft een schets van den inhoud der 86 platen, die de bovengezeide Penninghistorie verligten.

I I.

Te Roome by Jakob Komarsk is gedrukt
Nodus prædestinationis ex sacris litteris Doctrinae S. S. Augustini & Thomæ, quantum homini licet, dissolutus, auctore Cælestino S. R. E. Presbytero Cardinali Sfrondato &c. &c.

Dat is,

De knoop der voorschikkinge, uit de heilige Schriften, en leere van Augustijn en Thomas, zoo veel als het een mensch vry staat, los gemaakt door *Celestyn Sfrondati*, Kardi-naal enz. enz.

Het word na zijn dood uitgegeven van den Franciskaanschen Damascenus, die in de voorreden van 't zelve zig onder anderen dus laat hooren.

„Maar helaas, hoe groote goederen heeft
„de dood door den ontydigen slag van dien
„eenen Sfrondati wech gerukt! Van hem was
„nu klaar een zeer welsprekende verhandeling
„wegens het *waarschynelyk gevoelen*, twee zeer
„geleerde vertoogen tegen de Kettters over den

„Kin-

„Kinderdoop ; hy maakte een zeer duidelijke
 „historie van de Godverzaking vaardig ; nog
 „een vertoog , kragtig van hulpmiddelen , te-
 „gen het peitige boek van Heidegger van Zu-
 „rich, getiteld de *Hoere in d'Openbaring* ; des-
 „gelijks zijne Aantekeningen over het *geeste-*
 „*lijk regt* , geduerende den tijd van vijf jaren,
 „welke hy 't te Zaltzburg verklaart heeft , in
 „drie stukken bewerkt ; alle 't welke teffens
 „met de andere handschriften des welgemel-
 „den Schryvers , op bevel van zijn Heiligid
 „Innocent de XII , den Kardinaal Albano ter
 „bewaringe zijn gegeven , enz.

I I I.

*De naturali & præternaturali sanguinis statu
 medica specimina* Jacobi de Sandris , *Philosophiæ
 & Medicinæ Doctoris in Bononiensi Universitate
 Anatomes & Chirurg. Professoris. Quibus accedit
 Dissertatio de Ventriculo , Glandulis , & Emeti-*
cis.

Dat is ,

Artzeny-kundige proeven van den natuur-
 lijken stand des bloeds , van *Jakob de Sandris*
 Wysgeer en Arts , en in de Hooge Schole van
 Bolonje Professor der Ontleding- en Wondheel-
 konst. Daar komt by een vertoog over de maag,
 klieren , en braakmiddelen. Te Bolonje by P.
 M. de Montibus 1696. in 4.

I V.

In dezelve Stad Bolonje zweert thans onder
 de persse het boek van den Hr. Guiljelmini
 wegens de natuur van de Rivieren.

V.

De Jezuijt Prolomei heeft uitgegeven zijne filozofie te Roomen in fol. Dit werk is nog niet verzonden.

VI.

d'Augustiner Vader Gulj. Bonjour van Toulouze * onlangs vermeld, ſchrijft uit Roome, voornemens te zijn, in 't kort te laten drukken

Dynastia Aegyptiorum, novis observationibus & calculis illustrata, in defensionem Editionis Vulgatae, seu Hebraicae Veritatis vindicias a Graecis Codicibus.

Dat is,

De Heerschappy-tijden der Egyptenaars, met nieuwe aanmerkingen en rekeningen opgehelderd, tot verdediging van de gemeene Latijnsche Bibelvertaling, of bevestiging der Hebréeuwsche Waarheid tegen de Griekse boeken.

VII.

De Heer Scaramucci, eerste stads Arts te Urbino, laat aldaar drukken eenige gemeenzaame Bedenkingen.

VIII.

Zoo aanstonds verzekert my mijn Drukker, dat de brief van den Heere Lufneu, alhier pag. 123 voorkomende, in het naaste Boekzaalvertrekje wederlegt, en de werkinge van den Heere Rettrich zal bevestigd worden.

AAN-

* Zie Septemb. en Octob. 1696. p. 363.

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL

Van de Maanden

JANUARY EN FEBRUARY

1697.

HET TWEEDE STUK VAN I. G. STUKKIUS GASTERYWERK.	<i>p. 7</i>
<i>Godsdienstige maaltijden, en offers.</i>	8
<i>Bygeloofder oude, en hunne Goden.</i>	9
<i>Zinnelooze afgodery.</i>	10
<i>Gewaande Godheden en Godenbeelden.</i>	11
<i>Fraay gezeg van een Griek.</i>	12
<i>Wat by de Heidenen geoffert wierd.</i>	13
<i>Tempelen, Altaren, Tafelen.</i>	15
VERVOLG VAN I. G. STUKKIUS	
TWEEDE STUK.	16
<i>Dis is het laatste uittrek sel van dat groot werk.</i>	
<i>Offerbeesten, en wijze van derzelver slagting.</i>	16
<i>Bidden en knien-buigen.</i>	18
<i>Offeren, offer-vogt, ligten, en lampen.</i>	19, 20
<i>Wijze van beesten-slagten.</i>	21
<i>Offer-vogt, en reukwerk.</i>	22, 23
	Be-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Besluit van 't gansche werk.</i>	25
HISTORIE DER REFORMATIE VAN DE KERKEN VAN VRANKRIJK.	
	25
<i>Dit is het zesde , zevende , achtste , en negende boek van het vierde deel.</i>	
<i>Staat der Gereformeerde in 't jaar 1678.</i>	26
<i>Hunne Rampen verzwaren.</i>	27
<i>Harde geboden van den Koning.</i>	28
<i>Vloekwaardige zoo genaamde bekeerders.</i>	29
<i>Uitwerkselen der gewelddrijverfen.</i>	30
<i>Zammerlijk gedrag van Paapschgemaakte.</i>	31
<i>Vitteryen en arglistigheden der Geestelijke.</i>	33
<i>Vremde bevelschriften des Konings in 't jaar 1683.</i>	34 en 35
ZEVENDE BONDELKE DER WERK- JES VAN DE HISTORIE EN GE- WIJDE LETTERKUNDE.	
	36
<i>Bloed der offerbeesten.</i>	37
<i>Zondoffers , en offerbeloften.</i>	38
<i>Bezoedelde offerhanden.</i>	39
<i>Offeren op den grooten verzoendag.</i>	39
<i>Misbruik der offers.</i>	40
<i>Historie van der Joden mondelyke Wet.</i>	40 41
<i>Joodsche vasten.</i>	41 enz.
<i>Naauwkeurig wechdoen van zuurdeeffem.</i>	43
<i>Plechtigheden , daar aan volgende.</i>	44
REDENLEER VAN J. AALSTIUS.	
	45
<i>Hoe dit werk voorkomt.</i>	46
<i>Verdeeling van 't zelve.</i>	46
<i>Uit de Geestkunde word de ziel aangewezen.</i>	47
<i>Bespiegeling der denkwijzen.</i>	48
<i>Dat onze geest een redelyk wezen is.</i>	49
<i>Verklaring van de Lichaamkunde.</i>	50
	Men-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Menschelijke Ontleding.	52
Bewijs dat de Beesten geen gevoelens hebben.	54 55
Vereeniging van ziel en lichaam.	56
Zitplaats der ziele.	57
Schets der zinnen.	58 59
Besluit, uit alle het voorgaande opgemaakt.	60
Nasporing van 't kennelijke Gods.	61
Bewering dat 'er een God is.	62 63
Hoedanig die van ons gekend word.	64
Gods volmaaktheden.	65 66 enz.
HISTORIE VAN OVERZELDZAME	
GENEZINGEN.	
67	
Het bewijs is te halen uit twee getuigenisschriften, alhier van woorde te woorde ingelast.	68 en 73.
SCHEEPSBOUWKONST VAN K. VAN YK.	
76	
In hoe grooten waarde twee Keizers de Scheepstimmerkonst hielden.	77
Nog twee Schrijvers over die stoffe.	78
Aanvang van dit boek met Noachs Ark.	79
Karakken, Galejen, en het Malle Schip.	80
Vereischte hoedanigheden tot de Scheepstimmeraadje.	81
Het Schip word in zyn geraamte opgezet.	82
Wat 'er na 't afloopen overig is.	83
Masten en Scheeps-want.	85
Zeslaadje, blokwerk, enz.	86
Loef, en Lafwindigheid.	88
NATUURKUNDE VAN J. KLERK.	
89	
Wat we al weten en niet weten.	90
Schikking van 't Heelal.	93
Aarde, Zee, Lugt, en Verhevelingen.	94
Planten en Dieren, zoo beesten als menschen.	95
Ciceroos gezeg wegens het onderscheid tussen een mensch	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>mensch en een beest.</i>	96
<i>Welke stoffe tot de filosofie der lichamen behoort.</i>	97
REIZEN VAN MONKONIJS.	98
<i>Lof des Mans.</i>	100
<i>Fransche plaatsen bezigtigt.</i>	101
<i>Vremde raad tegen de koorts.</i>	101
<i>De reiziger komt in Italiën.</i>	102
<i>Van daar zeilt hy na Egypte.</i>	103
<i>Ontmoetingen aldaar.</i>	104 enz.
<i>De Berg Sinai en de Rode Zee.</i>	106
<i>Zeldzaam schrikdier.</i>	107
<i>Turksche jaar rekening.</i>	108
REIZEN VAN MONKONIJS, TWEEDE DEEL.	109
<i>Jassa, Rama, Jertuzalem.</i>	110
<i>Zoo genaamde Heilige plaatsen.</i>	111
<i>Nog bet van zulken oud nieuws.</i>	112
<i>Konstantinopelen enz.</i>	114
REIZEN VAN MONKONIJS, VERVOLG VAN HET TWEEDE DEEL.	117
<i>Onthalingen te Londen, Oxford, enz.</i>	118
<i>Reize door de Nederlanden.</i>	120
BRIEF VAN Dr. H. LUFNEU.	123
<i>Onmogelykheid van zieken te genezen door op de pis te werken.</i>	123
<i>Uit drie stelsels afgeleid.</i>	124
<i>Hoe het volgens twee wegen zou moeten geschieden.</i>	125
<i>Dog dit word voor ondoenlyk gesteld.</i>	126
<i>Verhandeling van de vlugheid en sijnheid der deeltjes.</i>	127 enz.
<i>Door beesjes in de Pis kan de werking ook niet lukken.</i>	131
<i>Vrem-</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Vremdetaal van Paracelsus.</i>	133
<i>Of 'er andere onbekende wegen zijn.</i>	134
<i>Antimonium diaphoreticum doet niet zweeten.</i>	136
<i>Helmont en Digby wederproken.</i>	137
<i>Wat men dan van de getuigenischriften der gezingen zal zeggen.</i>	138
H. SWEERTS GEDIGTEN.	140
<i>Waardigste deel van dit boek.</i>	142
PREDIKATIEN VAN M. FORTGENS.	144
<i>Doopsgezinde Leeraars ontberen thans geen wel-sprekendheid.</i>	145
<i>Inhoud der 41 kerkvertoogen.</i>	146
<i>Christelijke strijd, en wapenrusting.</i>	149
VERVOLG OP 'T VOORHOF DER HEIDENEN DOOR S. VAN TIL.	153
<i>Stelsel van een groot Filozooft.</i>	153
<i>Filozofie is tegen de H. Schrift niet strijdig.</i>	155
<i>Bevinding van een Opperwezen.</i>	157
<i>Spinoza gedwarsboomd.</i>	158
<i>Heidensche Wijsgeren wederlegd.</i>	160
<i>Innerlijk gewisse.</i>	161
<i>Gods beloonen en straffen.</i>	162
<i>Opstanding uit den dooden.</i>	164
M. MINUCIUS FELIX.	165
<i>Hoedanig een Schrijver.</i>	165
<i>Wat nut den Hollanderen uit deze vertaling van A. Elzevier toekomt.</i>	166
<i>Kort begrip der verhandelinge.</i>	167
ALLE GODSDIENSTEN IN DE WERELD DOOR W. TURNER.	169
<i>Beslag des werks.</i>	170
ZES ENGELSCH KONINGEN.	172
	<i>Dit</i>

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Dit boekje draagt een valschen maker op den titel.</i>	173
<i>'t Welk oorspronkelijk word aangetoond.</i>	174
HUISHOUDING DES MENSCHELIJKEN LICHAAMS.	176
<i>Dit boekje word zyn regten maker toegewezen.</i>	177
UITGELEZENE FABELEN IN 'T ITALIAANSCH EN FRANSCH.	178
<i>Verhansseling van Ezopus vond.</i>	179
BOEKNIÉUWS UIT HOLLAND EN ITALIEN.	180
<i>Een woordje voor aftot den lezer.</i>	181
<i>Boekmaren uit Magliabesbi's brief.</i>	183

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

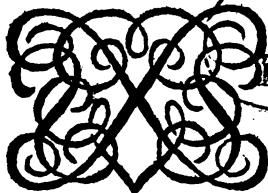
Gesticht door

P. R A B U S.

MAART en APRIL

1697.

*Met Privilegio van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

NED.

LETTERK

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1697.

DE

BOEKZAL

VAN

EUROPE

DE

WETEN

SCHEP

1801

Printed and Sold by J. van der Meer, at the Bookshop of the University of Leiden, in the Strand, near the Church of St. Lawrence.

IN PLETTER VAN DER SCHEP
DE ROTTERDAM

DEN
ZEER GELEERDEN
HEERE

DR. HERMAN

LUFNEU,

ROTTERDAMMER

STADS-ARTS,

KUNDIG OEFFENAAR

VAN

TAALGELEERDHEID,

WIJSBEGEERTE,

EN

WISKUNDE,

*Word, tot vervolg van lang onderhoude
vriendſchap, dit negen en twintigſte
vertrekje van de Boekzaal ingernimd*

van zijnen Vriend

en

Dienaar

P. R. A. B. U. S.

Misschien zal den lezer een woord
achter het laatste hoofddeel berigt
worden.

D E
 BOEKZAAL
 V A N
 EUROPE.

MAART EN APRIL

1697.

I. HOOFDDEEL.

Commentarius de sacris Ecclesie ordinationibus, secundum antiquos & recentiores Latinos, Græcos, Syros, & Babylo-nios, in tres partes distinctus. In quo demonstratur Orientalium ordinationes Conciliis generalibus & summis Pontifi-cibus ab initio schismatis in hunc usque diem fuisse probatas, & ab adversariis vindicatas: plurimi ordinationum *libelli ritualis* ex antiquissimis illorum populo-rum sacramentariis eruti nunc primum eduntur; Græci & Syri Latinitate donantur: variae *exercitationes Ecclesiasticae*

N 3

cla-

elaborantur, quibus quæstiones omnes de ordinis Sacramento in scholis disputari solitæ, secundum istos libellos, & antiquos Patres probabiliter definiuntur: perpetua Ecclesiæ Orientalis cum Occidentali in hoc Sacramento conveniētia; & quando, quave occasione & causa utraque Ecclesiæ, sicut alterum novum ritum addidit antiquo, luculenter docetur. Quinque insuper antiquissimarum, sub Episcopali dignitatum, origines, variâ incrementa, & decremēta, enarrantur. His accedunt Simeonis Thessalonicensis Archiepiscopi liber de Sacramento ordinis, & ejus mysteriis; Auxilii de ordinationibus formosi Papæ non iterandis libri duo; Copticarum ordinationum exemplar; omnia ex antiquis membranis exscripta, & hactenus desiderata. Denique adnotationes, in verba, ritus, ornamenta Ecclesiastica, aliæque ejusmodi obscura, Latinis inusitata, in ritualibus Græcis & Syris occurrentia. Authore JOHANNES MORINO BLESENSI, Congregationis Oratorii Domini nostri Jesu Christi Presbytero. Editio nova, à mendis, quæ in editionem Parisinam irreperant, reposita.

Dut

Dat is,

Gedenkboek van de gewijde Ordeningen der Kerke, volgens de Oude en later Latijnen, Grieken, Syriers, en Babyloners, in drie deelen verdeeld. Hier in wordt getoond, dat de Ordeningen der Oostersche van de algemeene groote Kerkvergaderingen en Pauzen, t'zedert den aanvang der scheuringe tot huiden toe, goed gekeerd, en tegen derzelver wederstrepers gestaaft zijn. Zeer vele Kerk-plegtelyke gedenkschriften, uit de oudste Sakrament-boeken van die volkeren gehaald, worden nu eerst in 't licht gegeven; Griekse en Syrische in 't Latyn vertaald; verscheide kerkelyke oeffeningen bewrogt; en daar in alle de geschillen, die wegens het Sakrament der orde gewoon zijn in de Scholen betwistredend te werden, volgens die gedenkschriften en d'oude Vaders beschreven; de daurreame overeenkomste van de Oostersche met de Westersche Kerke in dit Sakrament, en wanneer, en by wat geval, en om welke reden beide die Kerken, of een van beide een nieuwe, kerkgewoonte by de oude gevoegd heeft, wyalustiglijk aangewezen. Daarenboven worden de opkomsten, en verscheide vermeerderingen

en verminderingen der vijf oudste eervamp-
ten onder dat van den Bisschop vermeld.

Achter 't voerensgezaid komt nog het boek
van Simeon, Aartsbisschop van Thessa-
lonika, wegens het Sakrament der orde,
en deszelfs geheimenissen, Auxilius twee
boeken over het niet berhaten der ordeningen
van Paus Formosus, en een afschrift van
de ordeningen der Kophten: alles uit
oude handschriften uingeschreven, en tot
nog toe ontbeerd: eindelijk aantekeningen
over de kerkelyke woorden, plegtigheden,
cieraden, en andere dergelyke duistere za-
ken, den Latynen ongebruikelijk, die in
de Griekse en Syrische Kerkgedeboeken voor-
komen, door Johan Morinus van Blois,
Priester enz. Een nieuwe druk, gezuiverd
van fouten, die in den Paryschen druk
waren ingeslopen. Te Antwerpen, en de
afdrucksels zijn te koop te Amsterdam by Hen-
rik Desbordes 1695. in fol.

Indien hier eenige weinige niet al te zuivere
Neerduitsche woorden voorkomen, de le-
zer denke, dat het om zynen 't wille geschied:
ik zal die zoo veel schuwen, als de zaken kon-
nen lijden.

Dit groote werk word, om der voortrefse-
lijkheid, ten tweedenmale in 't licht gegeven.

Schrijver van 't zelve is geweest JOAN
MQ-

MORINUS, in zijn leven Roomsche Priester, man van groot achtbaren name onder de geleerden, als hebbende in velerley schriften zijn groot vernuft en geleerdheid bewezen.

Getuige zy de keurlijke Griekse Bibel, door hem te Parijs uitgegeven, en met een uitmuntende voorreden opgeciert. Zijne oeffeningen over de Samaritaansche vijf boeken van Mozes hebben meer beknibbelaars als navolgers gevonden.

De gelegenheid om dit boek op te stellen was, dat hy, te Roomen zijnde, aldaar geroepen wierd in de vergadering van de voortplanting des Geloofs, bezig met te beraadslagen, of men de Griekse Geestelijkheid enkel zoude aannemen niet alleenlijk in den schoot der Latijnsche Kerke, maar ook in haar ordenen, dan of met dezelve weder op nieuws zoude ordenen.

De Heer Morinus vond daar zeer heerhoofdige menschen, die flux het laatste drongen, en niemand op een andere wijze wilden toelaten. Met deze kondte hy niet eens werden, vermits drang van reden meer by hem gold, als zulk een onverstand. Derhalven, om op goeden grond hier van te spreken, nam hy voor, die zake naaukeurlijk te gaan onderzoeken, en te bezien, of der Grieken ordeningen tot het Priesterschap wel zoo hatelijk en van de waarheid afwijkende waren, als men opgaf.

Namentlijk hy stelde vast, dat voor de

N 5

scheu-

• Dit was in 't jaar 1639. † Ordinations:

† Ordinare.

scheuring der twee gezeyde Kerken, deswagten geen geschil is geweest, maar dat d'een de andere geordende zonder tegenzeggen heeft ontfangen; en besloot daar uit, met groote reden, indien de Grieken na descheuring op dezelfde wijze hunne Priesters ordeuden, en deselve plegtigheden onderhielden, dat men dan nu niet meer regten konde te rugzenden, alse voren.

Hy verdeelt zijn werk in drie deelen.

Het eerste is een historie van 't gene in en omtrent de scheuring is voorgevallen.

Het tweede zijn echte stukken van de wijzen van ordenen by Grieken, Latijns, Syriers enz.

Het derde zijn zeer geleerde oeffeningen over het voorgaande.

In het eerste handelt hy van den oorsprong en doorzaken der Griekse kerk-scheuring, onttoort dat die niet helet heeft, dat sommige Algemeene Kerkvergaderingen en Pauzen de Griekse ordeningen van den tijd der scheuring af tot den huidigegen dage toe hebben goedgekeurd, en tegen de wederstrevers verdedigd.

De eerste twistzaden dan wil hy dat tusschen de Griekse en Latijnsche Kerke gelegd zijn omtrent den jaer 866 door eenen Fotius, Bisschop van Konstantinopolen, in plaats van den afgezeten Ignatius, geworden, die allereerst de vrymoedigheid had, van Paus Niklaas den I, en niet dat hoofd de gansche Latijnsche Kerk van dwaling te beschuldigen.

En hoewel de vrede onder Paus Johan de VIII

VIII in hêt jaar 879 hersteld wierd , barstte echter het quaad telkens weder op ; tot dat het eindelijk in den jaer 1053 tot een openbare scheuring quam , wanneer Michaël Cerularius , toen Bisschop van Konstantinopolen , en Leo Akridius , Aartsbisschop van Bulgariën , de Roomsche Kerke , boven 't gene Fortius haar hadde te last gelegd , nog over het wijen met ongeheveld brood ten tijde van Paus Leo de IX begonden te berichten.

Deze hevigheden en verbitteringen (war heeft de Geestelijkheid niet al spuls gemaakt!) liepen zoo hoog , dat men te Konstantinopolen , en op andere plaatsen , de Latijnsche Kerkzeden openbaarlijk verbood : ja zelf wierden sommige zoo uitsporig , dat zy de Latijnen , die tot hün overquamen , bestonden te herdoopen.

De Latijnsche Kerk bleef daarentegen by haar oud gebruik , zonder de Priesters , die tot haar overquamen , te herordenen. Onze Schrijver toont de Inzettingen van verscheidg Pauzen , by welke daar in te volharden bevolen wierd , als mede eenige voorbeelden van Priesters , die , mits plechtige belofte doende , dus wierden aangenomen. 't Is waar , alle Pauzen en Latijnische kerkelijke zijn daat om trent niet even eens gezind geweest , maar zie hebben daar inne mislagen gehad. Vervolgens blijkt ook , hoe de Kerkvergaderingen , daar zulks te pas quam , geoordeelt hebben niet te ordenen ; in zoo verre , dat de Latijnsche Kerke de rekkelijkheid had van de ordening der Ruffen voor goed te keuren.

Dus

Dus verre het eerste deel.

In het tweede beoogt de Heer Morinus aan te wijzen, dat 'er gansch geen wezendlijk verschil is in alle de Kerkzeden, daar van het ordenen der Geestelijkheid onder de Grieken word gesproken: zoo dat de Oude voor de scheuring daar in niets verschilligs zeggen van de Nieuwe, die nog hedensdaags in zwang gaan.

Indien dan voor de scheuring de Latijnsche Kerk het ordenen der Grieken heeft voor goed gekeurd, zoo kan zy nu het zelve niet veranderen. En of dit niet genoeg ware, worden hier de Oude en Nieuwe Latijnsche Kerkzeden voor den dag gehaald, en getoond, hoe die ook in het wezendlijke van de Griekse niet verschillen. 't Is wel waar, dat nieuwe Griekse en Latijnsche beide uitvoeriger zijn, en wijloopiger, dan de Oude, dog dat brengt alleenlijk verschil in sommige meerder omstandigheden by, geenzins in de zake zelf.

Omme hier in een nauwkeurigen lezer te voldoen, heeft Vader Morinus uit de vermaardste Boekzalen te voorschijn gehaald de oudste Handschriften, die hy in rang voorstelt, met een voorreden voor yder, haar ouderdom, waarde, en waar ze te vinden zijn te kennen gevende.

Het eerste handschrift is getrokken uit de Inzettingen van Paus Klement, te boek staande voor * medehulper der Apostelen in de Euan-geli prediking.

Na een betooning wat van de echtheid des-zelfs te houden zy, worden zelfs verscheide

Apos-

* Coadjutor.

Apostelen, en de wijze, op welke zy gewilt hebben dat men zoude ordenen, aangetogen.

Dan komt de zoo genaamde Sant Denijs, van wiens schriften (dewijl 'er niet luttel op te zeggen valt) de Heer Morinus als een wijs Papijt in de voorreden zijn oordeel geeft, toonnende daar inne zijn zonderlinge bequaamheid omme boeken en schriften te onderkennen, zulks dat de gezeide voorreden by uitnemendheid verdient van alle Oudheidswijze gelezen te werden.

In het daar aan volgende geschrift zelve word niet alleenlijk het ordenen van allerley geestelijkheid breed behandeld, maar ook zoo nu en dan aangehaald, wat die plegrigheden quansuis beteekenen.

Die achter het voorverhaalde volgen, zijn deze.

Een net Grieks handschrift, in het boekvertrek van den Kardinaal Barbarijn te vinden, oud tussen de 800 en 900 jaren.

Een ander, ergens uit een Grieks klooster gebaald, en tussen de 700 en 800 jaren oud.

Een uit de Boekzaal des Konings van Vrankrijk, oud tussen de 300 en 400 jaren.

Een van de Reguliere Kanonniken van Sr. Andries de Valla te Roome, welkers juiste ouderdom den Man ontschoten is.

Twée uit het Vatikaan, waar van 't eerste ruim 500 jaren, en 't ander daar omtrent mede zoo oud is.

En eindelijk een, dat wat jonger is, uit de boekery van Leo Allatius gehaald.

Nu zien we daar aan gehegt sommige Griek-

te

Te boeken, van dezelve stoffe handelende.

Eerstelijk komt Simeon, Aartsbisschop van Thessalonika, van wien de Heer Morinus in zijn voorreden niet veel meer berigts geeft, als dat dit boek is geschreven ten tijde, toen de Franken in Griekenland meesters waren. Het handschrift van 't zelve is in 't Vatikaan. Dit werk, om dat het wat te lang is, in XIII Hoofddeelen verdeeld, geeft een omstandige onderrigting van de Griekse plegtigheden, omtrent alle ordeningen gebruikelijk.

Hier op volgt het voorschrift, wel eer in het verkiezen van den Konstantinopelschen Patriarch (toen de Grieken nog niet overheerd waren) gebruikelijk, na 't getuigenisse, dat Kodinus, en Franzes, twee Griekse Historyschrijvers, daar van geven. Uit dit, met het voorgaande van Simeon den Thessalonicenzer Aartsbisschop, kunnen wy een goede bevatting maken, hoe de zake toen ter tijd in zijn werk ging; en de voorreden van den zeer bedrevenen Morinus leert ons, wat verandering van tijd tot tijd daar inne is voorgevallen, tot dat ten laasten de Griekse heerschappy door de Turken geheelijk verdelgd is, en de Grootte Heer het kerkplegtrégt van den Patriarch van Konstantinopolen na zig trók.

Het boekje van Gabriel, Aartsbisschop van Filadelfia, hier achter gevoegd, wegens het Sakrament der orden, als in één ontwerp, handelende, heeft tot een aanhang het handschrift, uit de Boekzaal van den Heer Montchal, Aartsbisschop van Toulouze, 't welk is een beschrijving van de waardigbeden, bedieningen en dien-

sten

Sten der groote Konstantinopelsche Kerk.

By aldiën wy nu deze alle met elkanderen, schoon meer alstwaalf eeuwen in tijd verschildende, willen vergelijken, wy zullen bevinden, dat het wezendlijke van de zaak gebleven is, hoewel de pragt, in de Kerk indringende, de ordeningen van tijd tot tijd ook uitzettede, ende Kerkgebaren, niets om 't lijf hebbende, vermeerderde.

Ik zie onder het doorbladeren van 't werk, dat de Heer Morinus hier en daar met eenige talmerken te kennen geeft zijn voornemen van over die zake wijloopiger te spreken, een aauvang makende pag. 173.

Voor een boeckoeffenaar doet zig hier een vermakelijke Schouwburg open, tot vertooning van wat al plegtigheden, zelf van de Aposteltijden af, in de Oude Kerk zijn geweest; op een wijze, zoo klaar, en duidelik, dat ze tot het regt verstaan van de schriften der Apostelen nieuw ligt bybrengen.

Das verre de Grieken. Nu was 't noodig, dat de Latijnen ook voor den dag quamen, op dat de lezer zijne eigene oogen mogt gelooven, en zien, dat deze alleen in de omstandigheden en uitbreidingen van de later tijden verschilden. Al die beweging quam daar van daan, om dat de Schoolsgezinde Leeraars, niet verder ziende als hun neus lang was, waanden, dat al wat zy hedensdaags in de voorschriften van ordeningen vinden, tot derzelve wezen behoorde (als wanneer ze waarlijk veel zouden verschillen) zonder na de Oudheid eens om te zien.

Zie daar dan de Latijnsche geschriften, die

208 *De Boekzaal van Europe,*
die ons hier voorkomen.

Een, dat genomen is uit de besluiten der vierde Kerkvergadering van Karthago.

Een Handschrift, oud over de 1110 jaren, en het oudste, dat onze Schrijver ooit gezien heeft, te Parijs onder de boeken van den Heer Perau gevonden.

Het Sakramentboek van Paus Gelaas, uit het zelve boekvertrek, oud over de 900 jaren.

Een handschrift, thans zekere Abdye in de Voorstad van Parijs toebehoorende, omtrent een eeuw jonger als 't voorgaande.

Een uit het Vatikaan, vol prouwen van oudheid, en gezag, om dat het van Pausselijke amptenaren gebezigd is.

Een, luidende dat het in den jare 853 geschreven is, en 't welk in het klooster te Korvei word bewaard.

Een, geschreven in Engeland, voor ruim 800 jaren, thans een kleinood in de Kerk van Regensburg.

Een, 800 jaren oud, in de Kerk van Reims te vinden.

Een, nageschreven uit een zeer oud handschrift, dat van des Franschen Konings Lodewijks, toegenaamd *Pius*, [de vrome] heugt,

Nog een, dat te Korvei bewaard word, welkers lof, als 700 jaren oud zijnde, de Schrijver in zijn voorreden ophaalt.

Een van du Thou, ten minsten over de 800 jaren oud.

Een, mede zeer geprezen, van tussen de 700 en 800 jaren, omtrent Roome geschreven.

Een,

Een, oud over de 700 jaren, te vinden onder de boeken van den voornoemden Montchal, Aartsbisschop van Toulouze.

Twee van Bouillon, het eene in den jare 1000, het ander hondert jaren later geschreven.

Een uit de Boekzaal van de Kanonniken van St. Viktor te Parijs, over de 500 jaren oud.

Uittrekfels uit twee handschriften van omtrent 500 jaren.

Laatstelijk nog een deel uittrekfels uit handschriften van 300 en 400 jaren, door den Heer Morin uit verscheide hoeken opgezogt.

Onder de daar aan volgende boeken van dezelfde stoffe hebben twee boekjes van Auxilius den voorrang, met een deftige voorreden van onzen Schrijver, waar in hy niet alleenlijk aanwijst, wie die Auxilius geweest is, maar met eenen rondborstig verklaart, hoe verre zijn zeggen behoort aangenomen te werden. Byzonderlijk word hier ontleed het afschuwelijk bedrijf van Paus Steven de VII, die zijnen voorzaat Formosus uit het graf deed ophalen, en schandelijk by wijsdom mishandelen, om dat hy niet volgens de wetten der Roomsche Kerke tot die waardigheid was verheven: welke zaken in alle hare omstandigheden zoo levendig worden bygezet, als geen Onroomsche zelf netter zoude kunnen doen.

By dig gelegenheid komt het te voren, dat Auxilius schrijft tegen eenen Ovius, Bisschop van Kordové, over de vrage, of een Bisschop d'eene plaats wel mag verlaten, en een andere aannemen. De voorreden spaart geen feilen,

210 *De Boekzaal van Europe*,
ende zake van Formosus, der lezing waardig,
staat in 't werk zelve verhandelt.

Op dat Vader Mbrinus de Schoolsgezinde
nog klaarder overtuige, gaat hy over tot de
Oofterfche volkeren, om hunne kerkzedes in
't ordenen na te vorfchen, die van den zelve
inhoud met de vorige zijn.

Hy beziet dan eerst de *Maroniten*, een volk
in Syrien, op of omtrent den berg Libanus
woonagtig. Hun oorsprong is duifter, en hun
naam mogelijk afkomstig van het dorp Maro-
nia, niet verre van daar gelegen; hoewel an-
dere daar over andere gedagten hebben. Zy
fchijnen van Godsdienst *Monotheliten* (fomme-
ge willen *Jakobiten*) te zijn. Hoe zy hunzel-
ven verweren, hun manier van verfcheide or-
deningen, en hunne Geestelijkheid word hier
breedelijk verhaald. De Text is Syrifch, met
een Latijnsche vertaling.

Daar na komen de Ordening-gebaren, die
de Syrifche *Nestorianen* wel eer in hunne ker-
ken gebruikten. Niemand, ten zy in kerke-
lijke zaken gansch onbedreven, kan de * do-
ling van Nestorius onbekend zijn: ook word
zijn leven in de voorreden befchreven.

Geloofwaardige Schrijvers melden, dat dit
volk zig wijds en zijds heeft verspreid in Per-
zien, Indien, Tartarien, China, ja tot ver-
dere Tegenvoetelingen. Hun Patriarch woont
te Mosul, of Babylon, en houd zijn gezag
over een groote meenigte van Biffchoppen.

By dit geval laat onze Schrijver zig wijdloo-
pig

* Daar zijn 'er, die zeggen, dat deze maar in
eenskele woorden-viffery beftaat.

pig hooren van Paap Jans-Land, waar het legt, waarom het zoo genaamd word, en hoe verkeerdelijk vele daar van oordeelen. De ordening-gebaren van dit Land staan in 't Syrisch geschreven, met een Latijnsche vertaling daar nevens.

Van deze quanten gaat hy over tot de ordening-plegtigheden der *Jakobiten*, een afzetsel der Eutychiaansche dwaalgeesten, zoo genaamd na ik weet niet welk eenen *Jakob*, een Syrier, en driftig voortplanter dezer onregrzinnigheid, die onder den Keizer Anaftaas leefde. Ik zie deze gezindheid, die in het Oosten zeer diepe wortelen heeft geschoten, van den Heere Morinus in zijn voorreden klaarlijk afgeschilderd. Hy doet daar by een beschrijving van de Sekte der *Melchiten* (een volk in Syrien en Arabien, dat de leeringen der Grieksche Kerk volgt) schoon hy verklaart, geene ordening-gebaren van dezelve te hebben. Maar die van de *Jakobiten* staan op dezelve wijze als die van Paap-Jans-Land.

Eer de doorgeleerde man dit deel besluit, verligt hy niet alleenlijk de duistere zaken, maar ook alle oudheden en kerkgebaren: dit is een werk van dezelve voortreffelijkheid als dat, waar van wy by de Grieken spraken.

Eindelijk komen hier de Ordening-plegtigheden der *Kophten*, of Egyptische Christenen, van den Geleerden Leo Allatius overgezonden. De voorreden van den Heer Morinus ontdekt dit volk, en hun geschrift is maar alleen een Latijnsche vertaling, zonder byvoegsel van het oorspronkelijke *Kophitisch*.

Zoo neemt het tweede doel een einde.

Het derde deel bestaat in XVI oeffeningen over dezelve zake, die als zoo vele bewering-
gen van des Schrijvers vorig gezeg zijn. Hier
inne onderzoekt hy al wat de Schoolgezinde
omtrent het Roomsche *Sakrament der ordenin-*
ge gezegt hebben, op het allernaauwste, en
wijst de overeenkomste der Oosterfche met de
Westerfche Kerke in dit stuk aan.

In de eerste maakt hy met den aanvang dit
onderscheid, dat in de hedendaagse kerkpleg-
righeden sommige zaken zijn van een *Apostoli-*
sche overlevering, andere van een *Kerkelyke In-*
zetting; gelijk als de eerste is, de * *stoffs en*
vorm der Sakramenten, daarom ook onveran-
derlijk. In alles nu, wat van een Apostolische
overlevering is, zijn Grieken en Latijnen eens:
zy verschillen maar in 't gene dat van de Ker-
kelijke Inzetting afhangt.

Hy bewijst dit in den Doop, waar over de
oude Schoolgezinde langs dien weg met de
Grieken bevredigd zijn, ma dat deswegen ook
zeer heviglijk was gegeven, tot zoo verre dat
sommige twiiffelden, of men de Grieken niet
moest herdoopen.

Alles komt daar van daan, dat zy niet be-
grijpen, dat Christus de Sakramenten maar in
't gemeen heeft ingesteld, en de wijze van de-
zelve te bedienen ter schikkinge van de kerke
gelaten. Dit word aangewezen (gy hoort,
lezer, eens voor al wel, dat ik na Morinus
meining spreke) in een vrage van den Jezuijt
Be-

* *Materia & forma.*

Bekanus, of de oplegginge der handen van de wezendheid der orden is.

Voeg hier by, dat dat twiften der Grieken en Latijnen spruit, om dat de Schoolsgezinde zig alleen bedienen van de hedensdaagse Kerkhoofdelijke grieven, zonder nog oude Griekse nog Latijnsche na te zien: en dewijl de nieuwe verscheidentlijk zijn aangegroeid (want elk gebruikte daar in zijn vryheid) hebben zy die altemaal tot wezendlijke verschillen gemaakt.

Hier toe legt onze Schrijver tot een grond, wat orden en ordenen in de Kerk eigenlijk beteekent, en wat de Oude door het woord * *κλερονομία* [*cheirotomia*] verstonden. Van de tien-derley orden, die hy optelt, bekent hy dat de Schrift maar twee heeft; en om dat hy hier van een Sakrament wil spreken, gaat hy voor af bewijzen, dat de Schoolsche uitlegging der Sakramenten door *stoffs en vorm*, van Wilhem Antisudorenser uit de Aristotelische Wijsbegeerte overgebracht, gansch niet deugt.

De tweede oeffening handelt van de *stoffs en vorm des Bisdoms volgens de Grieken en Latijnen*. Hy toont, waar in de *stoffs* van deze hoogste orde bestaat (en hier in zijn zy 't alle eens) voorts hoe de oplegginge der handen, en ook van 't Euangely geschiedde. *Accipe Spiritum* [ontfang den Geest] is de *vorm* van een Bischops-ampt: dog dit zelf word in de oude plegtigheden niet gevonden, en zoop is dan ook de beschrijving niet goed. Men ziet hier wat † *αναρρησις* [*anarrheesis*] by de Grieken beteekende, en of die altijd in gebruik is geweest.

O 3

De

* Stemgeving. † Verklaring, kiezing.

De derde onderzoekt of een *Bisschops-be- diening van het * Ouderlingſchap is onder- ſcheiden*. De Schrijver begint dit, met te toonen, dat de Doop, Bevestiging, en Or- de een merk in de ziele indrukken: maar de Schoolsgezinde betwiften vinniglijk, of 'er zoo een merk wel is, en wat dat zy. Hun kijven wierd niet eer geſlift, voor dat de Trent- ſche Kerkvergadering vonnis wees. Daar is onder die maats wel vierderley gevoelen *of de Ouderlings Orde een Sakrament is, van het Bis- ſchops-ainpt verſcheiden* enz. Dan zijn d'er nog drierderley meeningen, *of een Biſſchop boven een Ouderling gaat; en met wat recht*

De *Choorbiſſchoppen* beſlaan de vierde oeffe- ning.

Deze *Choorbiſſchoppen* waren alleenlijk over eene plaats of ſtad geſteld, zonder dat haat gebied verder als daar ſtrekte. Hun opkomt is ontstaan in Galatie, en Pontus, met den aan- vang der vijfde eeuwe.

Maar de Schoolsgezinde gingen twiſtredenen of zy wel tegte *Biſſchoppen, dan alleenlijk Ouder- lingen* waren: wederom of zy van een of van drie *Biſſchoppen* moeſten geordent werden, en by tuſ- ſenreden, of een *Ouderling* met eenige toegevoeg- de magt *Ouderlingen* en * *Diakonen* kan ordenen; en of een *Choorbiſſchop* dat vermag. Voor 't laaſt word aangetoond, wanteer de *Choor- biſſchoppen* hebben opgehouden; en hoe in hun

* Verſta hier, en in 's vervolg, het woord *Presbyter* [*Ouderling*] en *Presbyteratus* [*Ouderlingſchap*] zoo als de *Pauſgezinde* het beide noemen.

hun plaats *Aarts-Ouderlingen*, en *Aarts-diakonen* zijn gekomen.

Men ziet de *berordeningen* te berde gebragt in de vijfde oeffening. Dit is een geschil van veel spuls in de Roomsche Kerke, want daar ze toestaat dat men niet moet herdoopen, zijn de *Schoolsgezinde* hier in zeer heet gebakerd, *of de ketters wel konnen ordenen*, niet min als wegens het *maken van 't Avondmaalbrood*. De *Oudvaders* zelve zijn hier in niet eensgevoelende. Onze *Schrijver*, tot byzondere gevallen keerende, onderzoekt, of de *Ordeningen* van *Paus Formosus*, boven gemeld, wettig waren, ook die van *Ebbo*, *Aartsbisschop* van *Reims*, na dat hy was afgezet, en van *Paus Konstantijn*, een leek, die tegen de wetten was verkoren, eindelijk van den vorengemelden *Aartsbisschop Fotius*. Hy toont, dat deze alle door *Kerkvergaderingen* en *Pauzen* gelast worden hunne gedane *Ordeningen* te herdoen, en geeft tot een nasleep de regelen van dit werk, met een reeks van onderscheidmakingen daar omtrent. Een zake van meer belang is, hoe de een des anders *Priesters*, die overquamen, ontving, en hoe die wederkeerende wederom wierden aangenomen.

Van de zalvinge der Bisschoppen en Ouderlingen spreekt hy in de zelve oeffening. De *Grieken*, zoo hier word bewezen, hebben van de uiterlijke zalving nooit geweten, en zoo men ergens die tale hoort, moet ze geestelijk ver-

O 4 staan

* *Van de Diakonen zy 't zelve als van de Ouderlingen aangeteekend.*

216 *De Boekzaal van Europe,*
staan werden. Maar by de Latijnen is ze van
een zeer groot gebruik, byzonder in Vrank-
rijk, daar ze eerst is begonnen, van daar met
de tijd tot andere landen overgezet, en laat te
Roome gekomen; waar van hier een breede
historie is.

In de zevende brengt hy de *stoffe en vorm van
het Ouderlingschap* te berde. Wat hebben die
onnutte Schoolgezinde met hunne kromtaal
niet al brabbeling in de wereld gebragt! zy
hebben hier wederom wel vierderley gevoelens
over de *stoffe des Priester-ampts*. Nu onder-
zoekt Vader Morinus, of de plegtigheid van
het overleveren der *Kerkdienst-werktuigen of ge-
reedschappen aan den Ouderling* altijd gebruike-
lijk is geweest, en toont, dat dit eerst om-
trent den jare 1000 is ingevoerd. Wigtiger is
de navorsching van het *hand opleggen*, onder
alle volkeren gewoon. Hier zien we een ge-
leerde aanwijzing waar van daan de Apostelen
deze plegtigheid ontleend hebben, en hoe de
Rabbijnen die ook gebruiken; wijders van de
verscheide opleggingen der handen, zoo on-
der het Oude, als Nieuwe Testament, mits-
gaders by het maken der Rabbijnen. Ik noo-
dige u, lezer, in deze brave stoffe een poosje
te rusten van de vermoeidheid, die gy uit de
Schoolsche geschillen behaald hebt; gy krijgt
hier keur van wat goeds. De Joodsche mee-
sters verdienen hier by onzen Schrijver weinig
geloofs, en hy toont dat zy van Ezra tot op het
jaar 1110 toe niet eenen eenigen Hystoryschrij-
ver hebben gehad. Gelijk zy in hunne Histo-
rien geen geloof verdienen, zoo zijn de Thal-
mu-

mudiften in hunne Bibelverklaringen nog bespottelijker. Na deze geleerde tuffenreden keert hy weder tot de woorden , die de vorm der ordeninge zijn , en of die beftaan in *Accipe Spiritum Sanctum*. [ontfang den H. Geest.] men ziet ook wanneer die in gebruik zijn geraakt , en 't flot dezer oeffeninge is een onderzoek , of *Egypten een tijd lang zonder Biffchoppen is geweest*, waar omtrent Seldenus met vele bewijzen wederlegt word.

De achtfte heeft tot een voorwerp de *Biffchoppen en Ouderlingen*, vele te gelijk den dienst doende. enz. Zie hier een spitsvindige onderscheidmaking , die Vader Morinus ftande houd ; de *Paus zegt sommige dingen als Leeraar*, niet als *Paus*. Vermits de Schoolsgezinde berwiften , dat de Heiliging van vele kan gefchieden , verhaalt hy ons , hoe de Grieken dit behandelen , hebbende de Kerkvergaderingen en Oudvaders tot hun voordeel. Dog de Kerkgebaren zijn verandert. In oude tijden hadden de nieuwlijksgewijde Biffchoppen 40 dagen , om de *Hostie* te verteren : hoor dog eens , om wat een fchoone reden , mijn goede lezer , en dan geve ik u te bedenken , of dezo menschen min spitsvindig zijn als de *Thalmudgrolliften*. De reden was , om dat *Chriftus* van zijne leerlingen 40 dagen na zijn dood genoten is. Der Grieken plegtigheid in dit ftuk is ruim zoo zot.

Het *Diakenfchap* heeft zijn beurt in de volgende oeffening. De Schoolsgezinde hebben hier weer vierderley gevoelens omtrent de *stoffe* , en even zoo vele apery-bedenkingen over

218 *De Boekzaal van Europe,*
de vorm. Maar beter om te lezen is het gene
vanden dienst der Diakonen gezegt word.

De Diakoneffen staan in de tiende oeffening.
Van ouds was 'er vierderley soort van ten dienst
gewijde vrouwen. De wijding der Vrijsters
verschilde van die der Weduwen. De vrou-
wen, aan Priesters getrouwd, moesten wech-
gezonden werden, en dan Gode toegewijd.
De Diakoneffen van Apostolische inzettinge
waren lang onder de Grieken in gebruik. Alle
deze zaken worden hier als in een tafereel ver-
beeld, met byvoeging wat straffe dezelve on-
derhevig waren, als zy hoererende bevonden
wierden, hoe hare Ordening toeging, en
waar in hare bediening bestond. Zy zijn over
meer dan 500 jaren te niet gedaan. Zie zoo
brengt de tijd zelf in 't geestelijk verandering
by.

In de elfde oeffening beziet de Kerkgeleerde
Schrijver het *Onder-Diakenschap* en de vier min-
der orden. Vier zijn d'er, die geen oplegging
der handen hebben; dog in dezen zijn de Grie-
ken met de Larijnen niet eens: de Schoolba-
zen twisten, of de mindere Ordens wel Sakramen-
ten zijn, en zeggen ons, welke zy daar door
verstaan.

Daar was van ouds een orde, die genoemd
wierd de *Bewaring der Martelaars*, in de Kerk
van Roome. In 't Westen worden deze Or-
dens bevestigd door overlevering van gereedschap-
pen, en sommige bevelende woorden: in 't Oo-
sten door oplegginge der handen en gebeden, hier
breed verhandelt. Dit staat vast, dat alle de
minder Ordens bevestigd wierden buiten,
maar

maar de groote binnen in het gewijde Choor der Kerké. De Grieken plegen ook wel de overlevering van gereedschappen, maar de Latijnen doen dat op een anderen tijd.

Nu volgt in de twaalfde oeffening de *stoffe en vorm van het Onder-Diakenschap*: over welke twee, en de bediening zelf, niet weinig valt te haerklooven. De Heer Morinus vergelijkt deze met de *Netbinim* des Ouden Testaments, en sommige met de *Gabioniten*. Hy zegt ons op deze plaats, NB, dat ouwlinx de Leken niet alleenlijk de *Hofstie* mogten aanraken, maar ook na huis nemen; voorts wat bediening de Onder-Diakenen by de Grieken hadden, en hoe die by de Latijnen was verscheiden: wederom waar in de *Deurwagters* verschilden van de Onder-Diakenen: gy kunt hier, lezer, zoo gy lust hebt, het gebouw der oude Kerken zien, en een onderzoek, of de Onder-Diakenen tot de groote *Ordens* behooren, en den tijd, wanneer men gewilt heeft, dat zy by de Grieken van toen af zouden ongetrouwd blijven.

Hebt nog een luttel geduld met my, wy zullen nog bet koks en kraauwers hooren, want de dertiende oeffening verthoont ons de *minder ordens volgens de Latinen*. Deze waren ten getale van vier: 'k zegge, daar was een *Deurwagter*, een *Lezer*, een *Bezweerder*, en een *Volger*. Yders *stoffe en vorm* staat hier aangewezen (by voorbeeld de *stoffe* van een *Deurwagter* was de sleutel-overlevering, en het touw van de kerkklokken) samt de veranderingen, die in deze alle gebragt zijn.

Voegelyk schaft de veertiende oeffening ook de minder ordens volgens de Grieken, die drie van de gezeide ordens hebben nagelaten, en den *Lezer* alleen gehouden, doende daar op nieuws een *Zanger* by. Ze hadden ook wel *Deurwagters*, maar niet uit de klerken, nevens meer andere bedieningen in de hoofdkerken. Nu valt'er ook na te sporen, wat het by de Grieken was, in een minder orde door het zogel geordens te worden: wat kragt de Grieken het kruisteeken toeschreven, en wat plegtigheden zy in hunne ordeningen pleegden. Voorts wierden de *Lezers* heel anders by de Grieken als Latijnen gekoren, en hunne dienften waren veelvuldiger by de eerste als laatste.

De Syriers hadden zoo wel *Zangers* als de Grieken.

Der *Klerken* hoofdschering volgens de Latijnen en Grieken vult de vijftiende oeffening, waar in ons word geleeraart de oudheid van die schering, hoedanig die van tijd tot tijd geweest is, waarom de *Klerken* eertijds een dubbelen krans hadden, en wat voor een schering d'er was zonder ordoning. By de Grieken en Syriers wierden de *Lezers* ook geschoren. Somtijds waren de *Lezers* kinderen.

Nu roep ik *Land*! zie daar is de zestiende en laatste oeffening. Welkers inhoud deze is, *Een beschrijving van de vier sacramten, die regtegezag in de Kerk hadden.* Waarom in den beginne van 't *Euangelij* zoo weinigerley bedieningen in de kerk waren, eerst maar *Bisschoppen*, toen *Diakonen*: waar na de pragt, zwier, en het kerkgebaar allenkskens aangroeide.

Wan-

Wanneer en by wat geval de *Aarts-Ouderlingen* eerst wierden ingesteld. Hoe de Grieken in woorden te verzinnen weits, de Latijnen eenvoudiger waren. Wie by de Latijnen *Aarts-Ouderlingen* genaamd worden. Wat regtgezag zy by de Grieken, wat by de Latijnen hadden. Der *Aarts Diakenen* oorsprong, en der zelve bediening by beide. Dat een *Aarts-Ouderling* onder een *Aarts-Diaken* stond. Waar van daan de *Kardinalen* eerst hunne namen hebben gekregen. Wanneer de *Aarts-Diakonen* te Roome, wanneer in Griekenland hebben opgehouden.

Nog hebben we geen einde van al dat spel. De Grieken hadden ook een Voorzittenden * *Papierbewaarder*, en vijf of zes gasten, die zy met een vergezocht bastaard Grieks woord *exocatacoeli* noemen. Onze welervarene Schrijver zelf weet den naamsoorsprong van die *exocatacoeli* niet wel t'huis te brengen, hoewel hy hunne bediening beschrijft; want ze behoorden onder de Klerken van den Konstantinopolitaanschen Patriarch. Het is hier niet onnut te verstaan, hoe de kerkelijke goederen by de Grieken eertijds in vier deelen wierden verdeeld, wie daar aan deel had, en hoe daar uit het ampt van *æconomus* [huisbouder] is voortgekomen: hoe de Latijnen die verdeelden; wanneer die bediening in de Kerk ophield, en hoe de *Beschermers der Kerke* (nog een Amptenaar) zijn oorsprong nam; dog daar na ook in gebruik is geraakt: eindelijk hoedanige quanten

* *Chartophylax*, een regter van de geschilden der kerkampnenaren.

222 *De Boekzaal van Europe*,
ten het waren, die den naam *Vicedomini* [onder-
heeren] droegen.

Deze sluiten 't hek. Zy waren bezorgers
van de middelen der Heeren Bisschoppen, en
zoo veel als der Bisschoppen stedehouders, geen
kleine kerkbazen, die, zoo wel als de gansche
hoop, het vette der aarde genoten.

Zekerlijk is dit een werk van ongelooffelijken
arbeid, want de Heer Morinus heeft, om het
zelve tot zijn volle beslag te brengen, niet alleen
alle de Schoolsche Schrijvers (wat een plaag!)
maar ook altemaal de Oudvaders en gehoude
kerkvergaderingen doorgelezen.

Dus ben ik ten einde geraakt.

II. HOOFDDEEL.

An essay toward a natural History of the
EARTH, and terrestrial bodies, espe-
cially minerals: as also of the Sea, Ri-
vers, and Springs. With an account
of the *universal Deluge*, and of the ef-
fects that it had upon the *Earth*, by
John Woodward M. D. Professor of Phy-
sick in Gresham-College, and fellow
of the Royal Society.

Datis,

Een proef der natuurlijke Historie van de
AARDE, *en aardfche lichamen, byzon-*
der

derlyk bergstoffen, als mede van de Zee, Rivieren, en Bronnen: met een beschrijving van den algemeenen Zondvloed, en deszelfs uitwerkselen op de Aarde, door Joan Woodward, Arts, Hoogleeraar der Natuurkunde in Greshams-leer-plaats, en lid van de Koninklijke Maatschappy. Te Londen by R. Wilkin 1696. in 8. 19 bladen.

Dit boek is een ontwerp van wigtiger werk, waar in de Heer Woodward belooft, te zullen bewijzen alles wat hy hier blootelijk ter neder stelt; namentlijk dat de Wereld, voor en na den Zondvloed, meest dezelve gestalte en lichamen gehad heeft, zulks dat wy alle het gene, dat voor de Zondvloed daar in was (vrugtbareheid alleen uitgezonderd) op dezelve plaatsen, daar of daar omtrent, ten huidige dage nog vinden.

Een stellinge voorwaar, regelregt aanlopende tegen het gene de Heer * Burnet, mede een Engelsman, in zijn bekend boek de *Aardrijksbeschouwinge* heeft beweert.

Tot lof van den Heere Woodward moet ik zeggen, nooit meer zaken en klaarder bewijzen in zoo een kort begrip als dit gezien te hebben. Maar gy moet my wel verstaan, lezer; alle zijne bewijzen, zegge ik, vloeyen; dat is,

* Te weten Thomas, niet de jegenwoordige Bisschop van Salisbury, gelijk vele te onrecht zijn E daar voor aanzien, want diens voornaam is Gilbert.

224 *De Boekzaal van Europe*,
is, zoo gy zijne eerste stellingen voor waarag-
rig houd, de andere moeten van zelfs vol-
gen.

De gronden, op welke dit Stelsel gesticht is,
zijn 'smans aanmerkingen, die hy wil, dat de
Wereld eenpariglijk erkent voor de beste gron-
den van een bestendige filozofie.

Om de zijne wel te leggen heeft hy zelf ge-
heel Engeland doorgereisd, en over al oogge-
tuige willen zijn van de diepste gronden der
zwarte koolputten, waar in hy alles naauw-
keuriglijk heeft onderzocht, en het een met het
ander vergeleken; tot zijn leedwezen door den
krijg verhinderd zijnde dergelijke nasporingen
buiten 's Lands ook te doen.

Voor aan het werk, in zes deelen gedeeld,
word kortelijk verhaalt, hoe hy alles heeft
aangelegt.

Zijn eerste stelling is, dat 'er op de lande-
ryen, op de bergen, midden in de steenrotsen
vastgehegt in de aarde, ja in de diepste kuilen,
gronden, en, met een woord gezegd, in alle
oorden, hooge, lage, harde, weeke, niet
alleen op eene plaats, maar door het gansche
Werelds rond, gevonden worden schelpen,
hoornen, visbeenen, en diergelijke dingen meer,
die eigenlijk tot de Zee behooren.

De vraag is nu, hoe die daar gekomen zijn?

Na een onderzoek van de gevoelens der ge-
leerden over dit geschil, welker vijfderley
foort * hier word opgeteld, toont de Heer
Woodward, dat de gezeide dingen haren oor-
sprong niet hebben uit de bergstoffen, maar
uit

uit de Zee, in der voegen, dat ze niet door eenig toeval, als op de stranden leggende, daar geraakt, maar uit de diepte der Zee afkomstig zijn.

Om te bewijzen, hoe ze daar quamen, meint hy, dat in de Zondvloed alle lichamen, haar vastheid verlorene hebbende, door der wateren kraft opgebeurd zijn, evenwel niet verre verdréven van de plaatsén, daar zet'huis hoorden. Dus is alles onder malkanderen vermengd, steen, kalk, zand, bergstoffen, vissen, schelpen, en wat al meer lichamen de Aarde of in hare ingewanden, of op haar oppervlakte bezit. Als nu de Zondvloed gezakt was, kreeg alles wederom zijn plaats, daar het ging zitten: dusdaniger wijze nogtans, dat ligter stoffe in zwaarder verward, met dezelve als vast ter neder zeege, en zoo de laagste gronden * bewoonde. Elk kreeg dan in de Aarde een plaats, dieper, of hooger, na zijn gewigt; en daarom vind men, hoe men dieper graaft, des te zwaarder schelpen, en beenen. Nu wijst hy aan, † op wat manier men kan begrijpen, hoe de schelpen overal gekomen zijn. ‡ Andere hebben dit wel gegift, maar wisten geen reden te geven, en derhalven meinen sommige, dat het geen schelpen, of beenen, maar alleenlijk eenige bootseringen en spelingen der Natuere in de onderaardsche wereld zijn. Achtderley gedagten van andere stelt hy voor, en wederlegt dezelve, bewerende daar tegen, dat de Aarde zoo vele veranderingen niet onderhevig is geweest, als men

X. Deel.

P

wel

* P. 29.

† P. 34.

‡ P. 37.

wel gewilt heeft ; en dus zijn d'er ook zoo vele nieuwe landen uit het water niet opgeboreld , of andere daar onder verdronken , als men zig wel inbeeld. Hy werpt hier niet weinige oude gronden om verre , en brengt Kirchers boek , den Ark van Noah getiteld , in dat gedeelte tot den staat van ongelooftwaardigheid.

De oude Schrijvers zijn , zijn 's oordeels , in hunne mislagen , hier omtrent begaan , niet zoo zeer te beschuldigen ; want de Filozofie was toen nog maar in haar eerste kindsheid , de overleveringen duister , en de geschiedenissen , zoo oude als nieuwe , daar door onder elkanderen verward. Zy hadden luttel onderindingen , of oude opmerkingen. De oude waren in den Zondvloed verloren , en de nieuwe Wereld had haar handen vol ander werk , hier gemeld. * Is ook geheel onzeker , of 'er voor den Zondvloed , en mogelijk lang daar na , nog wel letteren om te kunnen schrijven bekend waren , en eer gelooffelijk neen , als ja. Epikuurs gevoelen over de Wereldverandering mede onderzocht , en uitgestampt zijnde , word besloten , dat de Aards nu geen andere standplaats heeft , dan ze te voren had , en met reden te geven waarom de Oude , * die geen onderzoekens tijd hadden , het zoo blindeling geloof hebben , neemt dit eerste deel een einde.

Ik bespeure reeds , hoe kort ik yder stuk afbreke , dat mijn uittreksel overlang zal moeten vallen , schoon echter veel te klein na den over-

overvloed der stoffe , die het boek behelst , want de zaken staan gepakt , en gepropt.

Ging de Heer Woodward in het eerste deel niet als ontkennerder wijze te werk , nu zal hy stillender wijze gaan betoogen , * dat het de Zondvloed alleen is , die de schelpen op het land gebragt , en daar gelaten heeft.

We zagen uit het vorensgezeide , dat in den Zondvloed , alle lichamen met en tuffen de wateren verward , en van haar vastheid ontsloopt zijn. Elk zakte , na zijn gewigt , toen de hevige drift der wateren ophield , weêr op zijn plaats (men zie yder van die lichamen † hier aangewezen) slepende al wat schelpen en zeelichamen aan haar vast waren , met zig. Dewijl nu yder verscheide stoffe een byzonderen korst op den bodem maakte , of hooger , of lager , na dat zijn gewigt was , gaat de Schrijver voort te toonen de reden van alle ongeregheden , en oneffenheden des Aardrijks , en zeer aardiglijk waar van daan de † eilanden haar oorsprong hebben , niet alle verdere bewegingen des meergemelden Zondvloeds , welke alleen quam , om den vloek op den Aardbodem te brengen , het menschendom te straffen , en de Aarde daar na zoo vrugtbaar niet te laten , als die voor den Vloed was.

Daar aan volgt een onderscheidmakinge zoo tuffen den mensch als tuffen de Aarde , voor en na den Val , en voor en na den Zondvloed ; mitsgaders reden , waarom God de eerste Wereld verdorf. De schranderere Engelsman geeft ons daar een deftige verklaring van de plaats

P 2

uit

* P. 72. † P. 75. † van P. 81, tot 84.

uit het boek der Wereldmakinge van Mozes beschreven VI. 3 ——— 13, en zijn gevoelen, waarom de Aarde nu zoo vrugtbaar niet is als te voren: want hy meint, dat Gods oordeel in de Zondvloed zoo zeer over de Aarde als over den mensch is gekomen. Waarom niet? raakte het maar den mensch alleen, zoude het geslagt, dat 'er toen was, maar alleen geleden hebben.

Zijn 's achtens is door Gods wijze voorzienigheid in het oordeel des Zondvloeds den mensche merkelyk heil overgekomen: want de mensch, nu niet beter zijnde dan te voren, word nu, door meer werken, van de zonde te rug gehouden: de Aarde geeft nu zoo vrywillig, welig, of overvloedig niet: ook staat hier 't onderscheid van de Oude en Nieuwe Wereld, en een uitlegginge van andere plaatsen uit het gezeide boek der Wereldmaking.

Vraagt iemand, waarom die vloek over de Aarde met Adams val tot op den Zondvloed uitgesteld wierd, hy krijgt tot antwoord, dat ook de dood wel negen honderd jaren wierd uitgesteld: ja die gedreigde vloek quam met den Vloed uit een tegenstelling van de Landbouwey, voor, en na dezelve; en vraagt iemand verder, indien in den Zondvloed alles ontsloopt is, waarom ook niet de schelpen? hy zal meerendeels met een natuurlijke reden beantwoord worden p. 108.

Achter een betooging hoe in den Zondvloed, wanneer nu de afgronden der wateren tot in het binnenste middelpunt der Aarde wederkeerden, de benedenste korst even als een gewelf

gewelf zig daar op gezet heeft, zien we vervolgens den oorsprong van de crassteen, en van de bergen.

Dus verre het tweede deel.

In het derde deel spreekt de Engelsche Schrijver met nieuwe opmerkingen van de wateren des Aardkloots.

Hy stelt voor vast I. Dat in het middelpunt der Aarde een groote menigte waters is. Mozes noemde dit, zijn 's oordeels, *Afgrond*, de Heidenen *Erebus* en *Tartarus* {helle} II. Dat die wel omvat is rondom met een harden korst, dog echter door sommige wegen met de bovenste wateren gemeenschap heeft. III. Dat 'er is een ronde omloop van de wateren, en dat het * Dampgewest even zoo veel optrekt, als het laat nederdalen; zulks dat de Aarde zoo veel van den regen krijgt, als ze aan de dampen geeft. IV. Dat de gevallen regen wederom zijn oude plaats inneemt, (Voeg 'er by V. Wat wasdom de rivieren daar van krijgen. En VI. Waaruit die hunnen afkomst hebben.) VII. Dat de *Afgrond* is de Schatkamer van alle die wateren; en eindelijk ten VIII Dat 'er beneden in de Aarde is een zeer groote hitte, die het water van onderen opwaasemt, en bovenwaarts drijft, regt na het oppervlak, daar het op den korst even als in een helm by den anderen loopt; dat hier van daan het water in de rivieren komt, na dat die hitte meer of minder is, en ook zoo veel meer of min uitwerkt, na dat het jaargetijde boven van meer of minder hitte voorzien is.

Nu vermaake ik my zelve met de bespiegeling van de Natuur, het maken, en nedervallen des regens. Hoe de Zon heeter is, hoe zwaarder regen. Ook is 'er reden, waarom het water in de stroomen des Winters hooger komt als des Zomers, en op wat wijze den Afgrond voor hare uitwaasfemingen weder nieuwe stoffe van water krijgt.

Deze rondomloop des waters doet alles groeijen, want het water brengt vrugtbare deeltjes met zig, oerst in de groeibare dingen, en zoo voorts in de dieren, teffens en in de menschen. Dit werkt ook op de schelpen, die daarom of nog gaaf, of halfverteerd zijn, na dat de stoffe is, in welke ze leggen.

Die fijne dampen zijn dan ook de oorzaak van dat verderf, dat men gemeenlijk de lugt toeschrijft, daar in tegendeel de lugt niets anders doet als behouden.

Wat het vorens genoemde vyer belangt, dat verwekt de aardbevingen, die zwaarder of ligter voorvallen, na dat de korst harder is; en het is uit de Natuurkunde te leeren, hoe en wanneer dezelve met watervloeden verzeld zijn: gelijk mede, van waar het komt, dat de klooven, die een aardbeving veeltijds maakt, somwijlen water spoegen, en hoe de zee door dat schokken der aarde, zelfs als 'er geene de minste wind is, onstuimig word. De Oude praatten d'er verkeerdelijk van, en daar kan geen andere oorzaak als 't vyer zijn. Dus gebeurt het, dat de aardbevingen zig door geheele landstrecken verspreiden, en niet zelden in siccenachtige plaatsen het zwaarste, daar en re-
gen

gen in zwavelachtige oorden het minste geweld doen: zoo zag men ouwlinks, en nog Italiën, Griekenland, en zulke gewesten meest van die rampen aangetaft.

By onzen Schrijver zijn die vervaarlijke vyerbrakende bergen Etna, Vozuvius, en zoo vele andere als 'er zijn, niets anders als lugtbuizen van dat onderaardsche vyer; en by aldien deze d'er niet waren, wy zouden veel meer aardbevingen gevoelen.

Dit zelve vyer brengt hem zeer natuerlijk tot een onderzoek, van waar de warme baden ontstaan, en waarom dezelve niet altijd even heet zijn; ons daar op voorstellende de bevassing, die de gemelde Heer Burnet van den Aardkloot heeft, en dezelve, als vol mislagen, vrymoediglijk wederleggende. Hy roont hier by, tegen de genen, die zulks niet kunnen begrijpen, en daarom ook den Zondvloed niet voor algemeen houden, waar van dan zoo veel waters is gekomen, dat het veertig ellen boven het hoogste gebergte konde rijzen, in zeventien onderscheide stellingen.

Een toegift van dit derde deel is, I. Hoe Amerika bevolkt is geworden, II. Dat ook de Heidenen niet alleen van den Zondvloed, maar ook van eenige byzonderheden dien aangaande kennisse hebben gehad; en dat het daar van dan komt, dat zy de Aarde onder zoo veleley benamingen geëert hebben.

Het vierde deel begint met een verhandeling van de metalen en bergstoffen, en derzelver makinge. Aangewezen hebbende waarom die zoo moeilijk te vinden zijn; en op welk een

wijze men dezelve, en de gesteentens vind; haar standplaats na den Zondvloed; en haat making aldaar; hoe de schulpen daar gekomen en gebleven zijn; waarom die niet altijd by dezelve stoffe gevonden worden, en zig meer op d'eene, dan d'andere plaats vertoonen; na dit alles, zegge ik, aangetoond te hebben, stelt hy, dat het metaal, 't welk nu gevonden word, reeds in den Zondvloed is geweest, hier en daar wel verspreid, maar door het onderaardsche water by een gebragt, daar ook de regen het hare toe doet.

By voorval van dit waterdruipen leeren we uit den Heere Wodwaard wat de Dropsteen [*lapis stalactites* of *stillatitius*] is, hoe die geboren werd, hoe alles kristalt, waar het meeste en wederom het dikste metaal te vinden is. Wat andere ook daar van mogen zeggen, zijn gevoelen is, dat die stoffen na den Zondvloed niet vermeerderd, maar verminderd zijn.

Met een verhoog van de bergstoffen, hoe die in 't water komen, en wat uitwerkselen de bewegingen der wateren tot haar opkomst doen, stellende, dat de hitte alzins bergstoffen voortbrengt, wijst hy, hoe het Salpeter in de stallen, duivekotten, en dergelijke plaatsen komt; waar omtrent hy zijne zonderlinge gedagten heeft, ruim zoo waardig een breeder bespiegeling als de dampen van de koolputten, welke sommige het ligt uitdooven, andere ontsteken, andere wederom de kraft van buspoeder hebben. Eindelijk hebben we een gezigt van hoe hoog, en waarom de bergstoffen door de Zon worden opgetrokken; wat quaad de gezeide dam-

dampen aan de lichamen der menschen doen, en waarom nog meer in warme landen; welke maanden des jaars de schadelijkste zijn; wijders uit wat oorzaak het in Engeland meer in Zomer- en Hooimaand dan in Winter- en Louwmaand regent: by 't welke hy een gelijkenisse van de Zon bybrengt, en aardiglijk van deszelfs werkinge redeneert.

Zoo kome ik aan 't einde van 't vierde deel, tot welkers toegifte de Schrijver van eenige zaken rept, die hy tot de voltrekkinge van dit werk wil bewaren; onder andere wijdloopig van den *Amber*, die, na zijn meininge, geenzins een Gorn, maar geheel iets anders is, komende in de rivieren, na een zwaren storm, even eens als het Goud.

De verandering der wateren na den Zondvloed is stoffe van het vijfde deel. Niets is, volgens Woodward's stelling, meer verandering na den Zondvloed onderhevig geweest, als de bovenste aardkorst, dewijl ze stoffe byzet aan allerley lichamen, die daar na tot dezelve wederkeeren; zoo dat hier een geduerige rondomloop is. Hy wil toonen, wat veranderingen de steenrotsen t'zedert dien tijd hebben onderhevig geweest, en waarom de nedervallende stukken van bergen de Aarde niet doen rijzen. Evenwel geraken door dit afvallen der steenbrokken sommige schelpen en andere zeelichamen, die daar in oorspronkelijk besloten waren, op het oppervlak der Aarde.

Uit deze, door geweld van het water, en andere ongemakken verbroken, zoo wanneer d'er verdikt zand in besloten is geweest, ko-

234 *De Boekzaal van Europe*,
men de steenen; *cocblite*, enz. [schelpstee-
nen] genaamd, die anders ook met de tijd in
stukken raken, en verbrijzeld worden.

Daar is reden, waarom de vyerspoegende
bergen, als Erna, en andere, zoo weinig
minderen; maar God heeft het afnemen der
bergen besteld tot nut zoo der dieren, als voor-
namentlijk der menschen, om dat daar door
veel van de groeibare stoffe die allen lichamen
ten uiterste noodzakelijk is, in den aardkost
word gebragt.

Nu zullen we in het zelfde en laatste deel den
staat van de Aarde voor den Zondvloed eens be-
zien. Onze natuurgeleerde Engelsman geeft
billijke reden, waarom dit niet eerder als hier
heeft kunnen geschieden. Dat de staat der
Aarde voor den Zondvloed niet anders als d'on-
ze geweest is, blijkt uit de schelpen, en meer-
genoemde zeelichamen, tot den huidigen dag
daar van nog overgebleven. Hy verwerpt der-
halven de gedagten van den Heere Burnet, als
gansch strijdig tegen de tale van Mozes. Want
daar Burnet begreep, dat de Aarde voor den
Vloed nog in gestalte, nog in jaargetijden, nog
byna in iets anders met de onze overeenquam,
daar wederspreekt hem Woodward in acht on-
derscheide afdeelingen.

Gelijk de Aarde met die voor den Zond-
vloed dezelve is, zoo is ook de Zee, al wat
Burnet het heel anders, en dus krijgt deze en
gene plaats uit het eerste hoofddeel van Mo-
zes Wereldmakingboek zijn regten zin. De
Zee was toen alzoo groot, en zoo zout, als
nu. De ebbe en vloed was ook dezelve; en
dewijl

dewijl d'er rivierschelpen uitgegraven worden , strekken die voor een bewijs , dat 'er ook rivieren voor den Zondvloed geweest zijn : waren d'er rivieren , daar waren ook bergen.

Hoe groot de vrugtbaarheid van Zee en Land voor den Zondvloed was , zoo als hier onderzocht word ; alle de schepselen , die zy toen voortbragten , waren van dezelve gestalte als ze nu zijn : en , of 't schoon andere tegenspreken , daar zijn metalen en bergstoffen voor den Zondvloed geweest , en deze zijn nu nog op dezelve plaats , ja moeten noodzakelijk daar zijn. Dog hier nevens gaat reden ; waarom de boomen niet zoo wel als andere lichamen op hare plaatsen zijn gebleven.

Wanneer na den Zondvloed de Aarde , om zoo te spreken , zig wederom zette , staken de gebergten hunne hoofden op , en de rivieren rezen , na alle bedenken op dezelve wijze , als ze voor den Vloed waren : des meint de Heer Woodward , dat het Paradijs nog te vinden is , 't welk hy omtrent Babel of Bagdat stelt.

Voor 't laatste acht hy bewijffelijk , dat toen ter tijd de Zomers en Winters de onze gelijk zijn geweest , in alles regtdraads tegen den meergemelden Burnet redenerende , met aanwijzing , hoe de Wereld uit meerder en minder hitte bestaat , als of uit de maand , van Mozes bygebragt , des Werelds begin , en de tijdrekening die toen gehouden wierd , konde nagespoord werden.

Zie daar een uittreksel , dat wegens d'overmaat der stoffen niet eer konde werden afgebro-

236 *De Boekzaal van Europe,*
broken; alt'zamen nieuwe opmerkingen, die
een navorscher der Natuurgeheimen tegen die
van de Heeren Burnet en Ray, op hun tijd in
de Boekzaal geplaatst, kan vergelijken, ter-
wijl de geleerde wereld zal joooken, dat de
Heer Woodwaard zijn woord mag houden,
en dat beloofde grooter werk haast in 't ligt
geven.

III. HOOFDDEEL.

Zesde vervolg der Brieven, geschreven aan
*verscheide hooge standspersonen, en geleerde
luiden, door ANTONI VAN LEEU-
WENHOEK. Te Delft by Henrik van
Krooneveld 1697. in 4. 22 bladen en een
half.*

DIT IS HET UITTREKSEL VAN DE
VIJF VOORSTE.

Volgens mijne beloften vertoone ik weder-
om *elf brieven*, van den nauwkeurigen
beschouwer der Natuer Antoni van Leeuwen-
hoek. Ze maken dit zesde vervolg uit, en le-
veren ons verschor van fraaije opmerkingen
over dieren, zaden, planten, bergstoffen, en
derzelve deelen. Zie hier de vijf voorste.

De 97ste, die d'eerste in rang is, geschreven
aan den Delftschen Burgermeester en Bewind-
hebber der Oost Indische Maatschappij den
Heer en Meester Henrik van Bleiswijk, geeft
reden

reden van het vet in de ingewanden van de Rivier-
viervissen, en Haringen, van de spijs, dien de
Haring in zee vind, van den Steur, en het
valschebevondene praatje van Jan alleman, dat
de Steur van water en wind leeft. Sta by, le-
zers, die zoo groote liefhebbers van vis zijt als
ik ben, gy zult hier niet onsmakelijk hooren
redeneren waar de onsmakelijkheid van de Kab-
beljaauw, als ze ontijdig is, van daan komt.
Behaagt het u niet? of zaagt gy liever een regt
rijdige Kabbeljaauw, daar gy te middag uwe
tanden in mogt zetten, en die u kon leeren.

*Terwijl hy lillend word in moeten afgedeelte,
En d' afyefnede moos in putten krimpt en speelt,
Dat elke holte u tot een beker moet verstrekken,
Om onder zoo veel Wijn zijn lichaam te bedekken,
Als hem wel eer een plas van Zeenat heeft be-
vloest?*

Ik wete'r u thans geen te beschikken, die moet
gy by den smakelijken Ytroom-digter zoeken.

Hier valt wat te lezen van kleine wormen,
die door de darmen van de Haringen kunnen
boren, zonder dat het maagsap door de wonde
tot in de holte van den buik loopt, bewezen
met een zeldzaam voorbeeld van Hoenderen,
die spelden hadden ingeslokt.

Die met my den 98sten brief wil doorsnuffe-
len, moet niet vijs van Luizen zijn. Dat's te
zeggen, hy moet zijn neus niet opschorten,
als hy den Schrijver aan den hoog-edelen gebo-
ren Heere van Renswoude hoort vertellen,
met hoe grooten vlijt, en met welk een onna-
vol-

volgelyke lijdzaamheid hy de voortteling der Luizen heeft nagespoort.

Weest dog zoo bang niet, gy al wie, den naam van Filozooft willende dragen, in dit uittrekfel valt; de Luizen zullen u niet aan 't lijf komen: ten zy gy mogelijk daarom in deze praat geen zin hebt, om dat ze uwe luizige stellingen van de geboorte dezer dieren, als of die uit zweet, stof, en ik wete niet wat voor uiterwepfels of vodden voortquamem, grondig wederlegt. Deze aantekeningen zullen u wijzer maken, zoo gy anders niet liever stijfkoppig bot wilt blijven, en bewijzen u omftandiglijk, hoe de Luizen, die van tweederley sex, en gezins, gelijk sommige wanen, man en wif te zamen zijn, door welgestelde en regelmatige voortteling in de wereld komen. Derzelve maakfel is van een verwonderlijke schoonheid, die niemand zig zoo fraay kan verbeelden, als ze hem voor 't vergrootglas zal blijken. Maar hier van spreekt de Heer Leeuwenhoek thans zoo zeer niet, als van hunne eyeren, zaadvaten, en stoffe in dezelve bevonden, van hunne angels, van hunne spijzing, en zorgvuldiglijk gadegeflagene aanqueeking, om hunnen grooten teelt na te sporen, welke ons hier voor oogen word gesteld, der mate, dat twee wijfjes Luizen binnen acht weken overgrootmoeders kunnen zijn van tien duizend naneven. Een zinnelijke print van de teelleden, angels, en eyerdoppen, door den teikenaar op papier gezet, zoo als ze hem voor het konstglas gebleken zijn, kan voor een toegift verftrekken.

Aan den Amsterdamschen Burgerheer en Bewind-

windhebber van d'Ooft-Indifche Maatschappy den Heere Nikolaas Wiften geeft de fchrandere Kijker in den 99ften brief zijn oordeel over de witte Foelje, die van de roodachtige word uitgelezen, en als ondeugend verworpen. Tot nog toe heeft men gemeent, dat die witheid uit een flegt gewas fproot, maar een naarfzig onderzoek doet ons althans zien, dat de zoo genaamde witte Foelje, uit dunne vliezjes beftaande, van zekere wormen word uitgegeten; tuffen die vliezen, waar mede alle hare bladren zijn omvangen, op dat de binnenfte ftoffe voor het wechwaaffemen mogt bevrijd zijn. Deze wormen veranderen in vliegende fchepfels, van welke een, in print aangewezen, den lezer doet verbaafd staan. Zoo wonderlijk aardig is 't in alle zijne deelen; zoo net gevormd zijn alle deszelfs werktuigen; zoo fchilderachtig zijn de fchilden, waar mede het beesje, als 't niet vliegt, zijn bovenfte achterlijf dekt; zoo doorwrogt is dat achterlijf vol gewronge en gekorvene leden; zoo veelvuldig zijn de aderen, die daar door loopen; zoo teeder, zoo zeldzaam, zijn de wickjes, met hare vaten, en zenuwen, welke zenuwen tot uitspanffels van de wiek verftrekken, zoo fraay zijn de puntige uitfteekfels, die de vliezen van de wicken bezetten; zoo zonderling voegfaam is de toevouwing der wickjes, en in lengte en in breedte, van den tekenaar na zijn befte vermoegen afgebeeld; om kort te gaan, zoo net van maakfel is 't geheele beesje van voren tot achteren, met zijn hoornjes, en pootjes, en klaautjes, en haartjes, dat het my, terwijl ik dit zit en kijk,

meer

240 *De Boekzaal van Europe,*
meer als een vierde deel van een uer tijds heeft
wechgenomen.

Ik zoude hier byvoegen de geboorte van den
Noot Muskaat, die, in zijn schors leggende,
door een streng gevoed word: 't welk, tot het
grootmaken der dieren in de baarmoeders over-
gebragt, velerley bedenkingen kan veroorza-
ken, en geen kleine verwondering, als men
ziet, dat de streng, waar door de Noot-Mus-
kaat gevoed word, zoo vele verscheide vaten
heeft, als in den boom zijn; maar ik laat het
doorsnuffelen van dezen brief ten dienste der
Neerlandische Oost-Indische Maatschappij over,
die door den Natuerpeiler Leeuwenhoek ver-
plicht word, om, volgens zijn raad, op de be-
waring der kruideryen, die Zy uit het geurig
Oosten krijgt, zorge te dragen.

Een liefhebber van het onderzoek der berg-
stoffen zal zig ook niet beklagen, uit den hon-
derften brief aan den zelve welgemelden Heer
Witsen geschreven, te leeren, wat 'er al te zien
is in zekere Erts, die in het midden van Tartar-
ie word uitgegraven, en waar in men meent,
dat Lood, Zilver, en Goud is: desgelijks in
de bergstoffe van Sumatre, en de Zilverrijke
Erts uit Amerika, alles bevestigd met zuivere
ondervinding, en eigen arbeid.

Maar voor iemand, die tot nog toe het
draaijen van den Aardkloot niet heeft konnen
gelooven, om dat hy niet wijzer gemaakt was,
dan zijn meesters zelve zijn, dient de 101ste
brief, waar in de schrandere man aan den meer-
gemelden Amsterdammer Burgerheer betoogt,
hoe hy, in een vry land wotende, daar men
zijn

zijn gevoelen over de beweging van den Aardkloot rond uit mag spreken, voor eenige jaren hem zelve daar in op de volgende en geestige wijze voldoening gaf.

Hy liet voor hem ronde glaze flessen, of ballen, blazen, van zeven of acht duimen uit den middellijn, met een kleinen bals, en vulde die met water. Toen nam hy rood lak, dat al te voren met een hamer aan kleine stukjes was geslagen, welke stukjes lak, als hy in den glazen bol gedaan had, nam hy een looden kogel, die door den hals van den glazen bol konde ingaan, alvorens in den kogel een klein gaatje geboord hebbende, in 't welk hy een lang dun touwtje vast maakte, sluitende daar na den hals van den bol met een stukje kurk, mede met een eng gaatje doorboord, waar door het touwtje, dat den kogel vast hield, wat geprangd doorging.

Aardige yond voorwaar! dezen kogel plaatste hy, door behulp van 't kurk en het touwtje, zoodanig, dat ze maar even van den grond van 't glas ahang, wanneer hy een netswijs gemaakt touwtje, of lintje, welkers einden zoo lang waren, dat ze boven den hals van den glazen bol uitquamen, om den glazen bol vast te maken.

Hy draaide die bovenuitstekende einden van het touw of lint, terwijl de glaze bol op een tafel of kussen stil stond, veelmalen met de vinger als een koorde om: daar na ligte hy met de hand, waar mede hy het einde van de touwtjes vast had, den glazen bol van 't kussen op, zoo dat ze door dit doen omdraaide.

Met den kogel verbeeldde hy hem zelve

den Aardkloot, met het water in den glazen bol de waterachtige lugt, waar in wy leven, met het in stukken gestooten lak in den bol de wolken.

Geduerende deze ronde beweging van 't glas bleef de kogel alleen met langzaam omdraaijen als stil hangen: maar het lak, dat, toen het glas stil stond, rondom den kogel had gelegen, verplaatste zig, in het omdraaijen vart den glazen bol, binnen in de rondte tegen het glas aan, en verwijderde dus zoo verre van de kogel, als de holte van het glas toeliet.

Terwijl het glas nu in zoo een snelle om-draaijing was, liet hy de hand, die den glazen bol ophoud, nederdalen, waar door het glas op een boek papier, of tafelkleed, of kussen (om 't breken voor te komen) stil stond.

Toen zag men in dit nederzetten van 't glas, dat de lakdeelen een zeer verwarde beweging maakten, en gelijk het lak in 't om-draaijen van het glas van den kogel afscheidde, zoo wierden nu de lakdeelen na den kogel toegestooten, en wel in dier voegen, dat de gansche kogel van de lakdeelen als bedekt wierd.

Op dezelve wijze dan als door de beweging van het glas de lakdeelen, die om den kogel lagen, van den kogel worden wech gestooten, alzo oordeelt de Heer Leeuwenhoek, dat de wolken door de dagelijksche omwenteling of draaijing van den Aardkloot in de lugt worden ongehouden; en gelijkerwijs met het stil houden van 't glas alle de lakdeelen zig rondom den kogel komen te plaatsen, en den kogel te bedekken, alzo stelt hy vast dat het zoude

toegaan, by aldien d'Aardkloot stil stond, en het Heelal om den Aardkloot bewogen wierd. Namentlijk dat alle de wolken, en ook de waterdeelen, en andere zware stoffe, waar in wy leven, niet in de lugt zouden kunnen blijven hangen, maar op den Aardkloot nederstorten, daar haar rustplaats zoude zijn.

Wanneer nu de kogel met het lak omvangen legt, en wy als dan 't kurk aan het touwtje wat hooger opschuiven, zulks dat het kurk den hals van het glas niet komt te raken, en nogtans de kogel op den grond van het glas komt te leggen, en dan het touwtje, daar 't kurk ende kogel aan vast is, zachtelijk met de vingers komen om te draayen; zoo zullen wy zien, hoe het lak van den kogel, die als dan (om zoo te spreken) om deszelfs as komt te draayen, het lak van den kogel zal afstooten: het welke ons wederom moet voldoen, ten bewijze, dat de beweginge van den Aardkloot om deszelfs as ook alzoo de vogtige dampen wechstoort.

Hy vertoont ons de fles, zoo als die stil op een kussen is staande, met de stijf omgedraaide koorde, den looden kogel aan het touwtje, de lakdeelen, het kurk met het touwtje, en voorts al wat tot dezen vernuftigen vond behoort.

Thans zijn my de handen zoo vol werk van velerley soorten, dat ik de zes volgende brieven van dit zelve vervolg tot Bloey en Zomermaand wil sparen.

IV. HOOFDDEEL.

Hercules Prodicus, seu Carolus, Juliae, Cliviae ac Montium Princeps in *Joanne Wilhelmo* Comite Palatino Rheni nepote post saeculum redivivus. Authore reverendo P. *Joanne Pakenio* Societatis Jesu SS. Theologiae Licentiate.

Dat is,

De Wellust-verlatende en Dengevolgende Hercules, of Karel, Vorst van Gulik, Kleve, en Bergen, in **JOAN WILHELM** Paltzgrave aan den Rijn, Zynen nazaat, na een eerw. herlevende, beschreven door den eerw. Vader Joan Pakenius, uit de maatschappij van Jezus, Licentiaat van de H. Godgeleerdheid. Te Keulen by d' Erfgenamen van Widenfels, en G. de Berges 1695. in 4. 76 bladen.

VRemde titel! welke, voor u, Hollander, zoo ik die niet ontvouwe, wisselijk onverstaanbaar is.

De Heer Pakenius, Jezuït, beschrijft in dit werk een tweesjarige reis, die zijn Doorluchtigheid de jegenwoordige Paltzer Keurvorst van 't jaar 1674 tot 1676 door Holland, Kleefland, Gelderland, 't Stift van Utrecht, 't Spaansch-Nederland, Vrankrijk, Engeland,

Sa-

Savoyen, Italiën, en Oostenrijk gedaan heeft.

De hooggemelde Vorst (d'eerstgeboren van acht broeders uit * *Filips Wilhelm*, in zijn leven Keurvorst Paltsgrave van Nieuwburg, en deszelfs tweede gemalinne *Elizabet Amelia Magdalene*, te Dusseldorp op den 19den van Grasmaand des jaars 1658) was omtrent 17 jaren oud, als zijn Heer Vader, na beraadslaging met groote mannen, en niet verlof van den Keizer, goed vond, den jongeling een reis na de voornaamste Hoven van Europe te laten doen, en andere landen, buiten zijn geboorten-erf gelegen, te bezoeken.

Vader Pakenius was een der gener, die tot verzelling van den jongen Vorst verkoren wierden, en dewelke met hem heen en weër gereisd hebbende zijne reisbeschrijving met het opschrift van *Herkules Prodicus* schijnt te doopen, om dat een zeker oud Wijsgeer, *Prodikus* geheten, gezegt word, een boek geschreven te hebben, in 't welke hy verziert, dat Herkules van de Wellust aan d'egne, en van de Deugd aan d'ander zijde getornd zijnde, de laatste volgde: gelijk ook de hoogstgemelde Vorst gedaan heeft.

Ten minsten dunkt het my zoo: dié't niet fraayer toepassing weet t'huys te brengen, ik geve het hem om een beter; 'k houde anders veel van duidelijke titels.

De namen van alle de gene, die den Vorst tot zijn gevolg bygezet wierden, staan hier vermeld: elk zoude zijn post waarnemen, en Vader Pakenius zielbezorger zijn.

Q 3 t Was

• *Gestorven in Herffimaand 1690.*

't Was Slagtmaand des jaars 1674, als de vastgestelde reis door een Misse, en daar op gevolgte Predikaatsie wierd ingewijd, alhier van woorde te woorde te lezen.

Den zoften der gezeide maand begaf de Hofstoet zig van 't Kasteel *Bensberg* na *Dusseldorp*, alwaar de Vorst zijne doorlugtige Ouders vaar wel zeide.

Ik moet den lezer eens voor al berigten, dat de jonge Vorst over al, waar hy aanquam, met d'uiterste eerbewijzing en teekenen van Vorstelijke Hoogheid onthaald wierd, welke hier met uitgedrukte namen der persoonaadjes, die hem verwellekomden, en d'omstandigheden van alles wat'er omging, telkens beschreven staan, en die my niet moeten ophouden, om den draad van de reize niet te verliezen, ten zy daar ze boven mate pragtig en aanmerkelijk zijn. 'k Zwijge ook de naauwkeurige vertellingen, die de Schrijver doet van allerley aanmerkelijke gedenkteekenen, en opschriften, die hy in de steden en plaatsen zijner aankomste zag.

De jeugdelyke Vorst en zijn gezelschap quamen dan te *Kleef*, van daar te *Kranenburg*, voorts over *Nimwegen*, *Aarnhem*, en *Utrecht* te *Amsterdam*.

Van alle de genoemde plaatsen verhaalt de Jezuijtsche vader dat hem meest aanmerkelijkst na zijn zin ontmoette.

Over *Haarlem*, en *Leiden* (laat my niet meer zeggen, dat het gedenkwaardigste aldaar te zien vermeld word) quamen zy in den *Haag*, flux begroet werdende van de Grooten, en onder

der die van den Prins van Waldek.

Het dagt hen ook der moeite waardig , te Loosduinen in de Kerk te bezien de bekkens ; beduidende , met het daar nevens gezette beu- zelvverhaal , hoe dat

————— * *Gravin Margriet † voor de-*

zen zwaar
Zoo vele kinders kreeg , als dagen in een jaar.

Ja dog : zulke schoone wonderhistorien vinden we ook by de Hollanders.

Van Delft in onze geboortestad het loffelijk Rotterdam gekomen bezagen ze ook Erasmus geboorte-huisje ; by welk geval de Jezuijt niet kan laten dien grooten Rotterdammer een streekje te geven. Dog dat 's geen wonder , en ik behoefte niet te zeggen waarom.

Ze vertoefden niet lang te Rotterdam , maar voeren na Dordrecht , en vandaar na *Antwerpen* , hebbende onder weeg de Zeeuwfche kusten van verre gezien.

Vader Pakenius gewaagt uit deze stad , en Brussel , werwaarts de Vorst met zijn hofsleef spoedde , van eenige gedenkteeken , en zoo genaamde heilige overblijfselen.

De Heeren Jezuiten bewezen den reizenden Vorst , en zijn gezelschap , alle bedenkelijke be- leefdheid.

Na veeleere , een Vorst passende , gingen ze het steedje *Halle* , en de kerk van de Lieve- Vrouw aldaar , samt haar verbazende wonder-

Q 4 da-

* *Vrouw van Herman , Graaf van Henneberg.*

† 1276.

dadcn , bezigtigen , zoo als die opgeteld worden. En wie dog darre aan derzclver geloofwaardigheid twijfelen , daar ze van de geleerden Lipsius beschreven zijn , wiens penne met een fraay Latijnsch gedigt , aan Maria vereerd , onder andere schenkaadjes in de gemelde kerk pronkt.

Hier van daan trekken ze door *Bergen in Henegouwen* , *Valencijs* en *Kamerik* in Vrankrijk. Te *Parijs* gekomen wierden ze van den Lelyvorst als beste maats zwieriglijk onthaald ; 't welk onzen Reisbeschrijver zoo bekoorde , dat hy den heelen geslagtlijst der Fransche Koningen van den ouden Faramond af tot den althans heerschenden Lodewijk toe hier in laft , en den laarften wegens alle zijne zonderlinge deugden ten Hemel heft : de stad Parijs zelve , en haar voorname gebouwen worden van hem beschreven ; met de daar omtrent gelegene luffhoven , en kasteelen des Konings.

Afscheid van 't Fransche Hof genomen hebbende , om hun voorgenome reis na Engeland te volvoeren , zetten zy voort op *Kales* , van waar zy overstaken , en te *Londen* aanquamcn.

Met geen minder eere als in Vrankrijk wierd de Vorst en zijn aanhang van den Britschen Koning Karel de II ontfangen. Alle de grooten lieten ook hunne hoogachting om strijd uitmunten.

Te *Oxford* onthaalden hem de Scholieren met Latijnsche vaarzen , en een verhoog , beide hier ingevoegd.

Na dat daar alles beksken was , en de Vorst ,
wc-

weder te Londen gekeerd, van zijn Majesteit affcheid had genomen, belandden zy te *Kantelberg*, en geraakten over *Doevres* weder op de Fransche kust, eerst te *Diepe*, voorts te *Rouans Chartres*, *Orleans*, by gelegentheid van welke stad de historie van de Orleansche Maagd kortelijck te pas word gebragt, *Blois*, *Amboise*, en *Tours*. In alle deze plaatsen, meerendeels van Jezuiten voorzien, wierd de jonge Vorst na zijn staat gevierd; zoo ook in het steedje *Richeljeu*, te *Samur*, *La Fleche*, *Angiens*, *Nantes*, en *Rocbel*.

Het Jezuijtsch gezelschap onthaalde hem te *Bourdeaux* met Latijnsche en Fransche gedigten, en dus quam hy door verscheide steden in *Languedok*. D'eerste plaats, dien de reizigers aandeden, was *Toulouse*, daar na *Montpellier*, en meer andere steden, tot dat ze in *Provence* traden, *Arles*, en *Salon* (daar de voorzeggert *Nostradamus* begraven legt) met derzelver fraayheden bezagen.

In 't Graaffschap van *Avenjon*, was hun verblijf in de Stad van dien naam, onder den Paus behoorende, niet lang. Zy spoedden zig door *Oranje* na 't Landschap *Daufine*, alwaar des Franschen Konings zoon, gemeenlijk den *Dolfsijn* geheten, den reizenden Vorst een brief liet toekomen, met het opschrift *aan Mijn Heer mijn Neef den Prince van Nieuburg*.

Te *Lions* maakten ze wat langer halte, en rogen van daar over *Grenoble* in *Savoije*, gerekende door *Montmelian* binnen *Turin*, de Hoofdstad van *Piemont*, in welke de Weduwe van den Hartog van *Savoije* haar hoffelijckheid

250 *De Boekzaal van Europa*,
heid betoonde , in tegenwoordigheid van ha-
ren jonge zone, den thans regerenden Vorst.

Uit deze streek belandden zy door 't Mila-
neesch Hartogdom te *Genua*, daar de Heeren
Spinola en Duraffo uit den naam van 't Gemeen-
nebest met vijf karossen den Nieuwburger Prins
verwelkomden. Hier wierden eenige zoo
genaamde heilige overblijfselen getoond.

Te *Pavyen* is onder andere het graf van * *Se-
verinus Boetius*, en den Regtsgeleerden *Bal-
dus*, te zien.

Van daar quamen ze door lustige velden en
waranden binnen het heerlijk *Milanen*, dat de
Duitschers in naamsoorspronk willen afleiden
van *Mey- en Land*, noemende het zelve *Mey-
Land*, om dat het Land daar over al zoo ver-
makelijk is, als of 'er een altyd duerende *Mey*
was. Andere evenwel pogen het t'huis te
brengen van *Midland*, als leggende midden
tussen twee rivieren *Tesino*, en *Adda*; andere
wederom achten het *Maagdeland* genoemd te
zijn, om dat *Pallas* eertijds daar geëerd wierd :
dog wy zullen deze Duitche keurlijkheden
niet gaan onderzoeken : want my komt te bin-
nen by andere gelezen te hebben, dat *Milanen*
een Latijnsche naamsoorspronkelijkheid heeft
a sue dimidia lanææ, van een zog, half met
wolle bedekt, hoedanig een beest ter plaatse,
daar de eerste grondveit geleid wierd, zoude
gevonden zijn geweest. Men bekeek hier het
lijk van Sant Karel Borromeus, in een kristal-
line kas, nog gaaf; ook dat van Sant Ambroos,
tussen

* Zoek dezen man in de Boekzaal van Maart en A-
pril 1695.

stussen de lijken van Gervaa, en Profaas, onder het groot Outer, het eerste in de Hoofdkerk van de Lieve Vrouw, de drie laatste in Sant Ambroos-Kerke leggende.

Uit Milanen trokken ze voort na *Ragal*, *Placense*, *Parma*, en *Modena*, van waar ze treffelijk bejegend binnen *Bolonje*, en ten laatste (ik sla een plaatsje of twee over) te *Lorezzo* reden; van welkers wonderlijke Kapel, *Mariaas* geboortehuisje, ik * meermalen hebbe gesproken. Vader *Pakenius* beweert de wonderdaad.

Na 't plegen van hunne Godsdienstigheid op deze zoo gewijde plaats, keerden ze na het roemrijke *Roome*. Hier bezogten zy niet alleen vele hooge standspersonen, maar ook den Paus zelve, toen † *Klement den X.* De *Nieburger Vorst* wierd met staatcy ter voetkus van dien grijzen *Vryer* ingeleid. Hoor dog, hoe onze *Jezuijt*, dat beschrijft.

† *Inducunt Prin
cipem, ad Pontifi
cem, jam senem, pri
mo ejus aspectu mire
exhilaratum.*

*Properat ille, ab
jicis que se ad pedes
supremi in terris
Christi vicarii, ac
que sacrum Salvifi
cae crucis in sanda
lia*

Men leid den Prins bin
nen tot den Paus, nu eers
oud man, die op zijn eer
sten aanzien wonderlijk
in zijn schik was.

De Vorst treed toe, en
werpt zig neder voor de
voeten van den oppersten
Stedehouder van Christus
hier op aarde, en ter kus
van het heilige Kruis
beeld,

* Lees de fabel *Jul. en Aug.* 1692. pag. 200.

† *Eerst Altieri geheten.* † P. 334.

*lia expressa osculum
exemplo Regum &
Imperatorum, ima &
ipfiusmet regnorum
omnium Monarchæ
Christi Jefu ad pedes
pifcatorum in ultima
cana provoluti, in
Vicario ipfum fanctæ
veneratus & exofcu-
latus cum diligente
& dilectæ Maria
Magiftrum.*

beeld, op zijne pantoffels uitgedrukt; na 't voorbeeld van Koningen, en Keizers, ja van den Monarch aller koninkrijken Christus Jezus zelf, die op zijn laatste Avondmaal zig voor der vifchers voeten neêrboog; aldus den Meester zelve in zijnen Stedehouder eerende, en kuffende, gelijk de naarfte en geliefde Maria deed.

Dat 's taal! de Paus reikte minnelijk den Vorft zijn hand toe, liet hem nevens zig op een stoel zitten, en gaf hem, na een gemeenzaam praatje, den zegen; hebbende alvorens des Vorften stoet ook binnen gelaten, om zijne voeten te kuffen, en driemaal de knien te buigen: toen bezogt men ook den Kardinaal Patroon Altieri, en den Deken der gepurperde Vaders Barberini.

Des anderen daags kreeg de 'Zweedsche Koninginne Chrifline haar beurt van bezogt te werden, en het vorftelijk gezelschap ontving van den Paus, en Kardinalen, allerley uitgekorene fpijs en drank, in grooten overvloed.

Het ware my een al te langwijlige ftaffe, alle de beleefdheden en plegtelijke groeteniffen tuffen den Vorft en een menigte zoo uit als inheemsche Grooten te Roome gewiffeld, hier ftiptelijk na te fchrijven, en zijne eerbiedig-
heid

heid tot verscheide daar vertoonde heiligdommen aan te wijzen. Hier is keur van zulke kramery; brokken van 't Kruishout, dat Helene, Konstantijns moeder, van Kalvariën word gezegd binson Roome gebragt te hebben (och wat is dat een oubakke praatje!) Veronikaas zweetdoek, met Christus trony gemerkt; de pijl, met welke een soldaat * Christus zijde doorstak; een houte stoel van Sant Peter; het graf, ja de hoofden der Apostelen Peter en Paulus; de heilige trap uit Pilatus huis; de tafel, aan welke de Heiland het laatste Avondmaal hield; Mozes staf; d'Arke des Verbonds; Sant Jans Doopvat; tot het welke geen vrouwmensch mag naderen, om dat een vrouw de oorzaak van des heiligen mans dood is geweest; en wat niet al meer? Vader Pakenius telt ons nog het van dien huisraad op. Als daar is de pilaar, aan welke de Zaligmaker is gegeesfeld, een spijker van 't Kruishout; het opschrift, en drie groote stukken van 't zelve hout; twee doornen uit den schimpkrans; een stuk van 't vloekhout, aan 't welke de bekeerde moorder storf; een vinger van Sant Thomas; 't hoofd van Augustijn; Christus afbeeldsel door Hem zelf aan den Koning van Edesse gezonden; 't lijk van Sinte Aagt; de graven van Sant Steven; en Sant Laurens, met den steen; op welke de laatste gebraden is; Mariaas beeltenis, van Sant Lukas geschilderd; een arm en een hand van Sant Franciscus Xaverius; nog ettelijke Santen en San-

* Men moet netjer te zeggen, dat dezelve een Loon-
gijn genaamd, een Marselaar geschorven is.

Santinnen; kostelijke graven en tomben van Pauzen; kerkers, holen, putten, martelplaatfen, wonderwerken des Ouwels, ja zelf een steen die de duivel op den kop van Sant Dominikus wierp; toen de goede man lag en bad. En daarmee scheid ik van dezen Roomschen inboedelaf.

De Heer Pakenius, na 't bezien, en 't optellen dezer kostelijkheden, uitroepende de heerlijkheid van Roomen en alle haar gebouwen, kittelt hem zelve met de woorden van a Lapide, die Roomen noemt *σῆμα* en *ῥῆμα* [rheema en rhuma] een Orakel en * *bolwerk* des geloofs; *ῥῆμα* [rhume] een *wijk*, en zoo veel als de oemzaamheid der geestelijken, *ῥῆμα* [rhume] *sterkte*, *kraft*, † *ῥῆμα* [rhuma] een *disfelboom* aan de wagen van de voerlieden des Hemels. Dat 's uit het Grieks. In 't Hebreeuws is רומ [rama] *hoogte*, *verhevenheid*: en het moosste van allen is uit het Latijn te halen, om dat *Roma* van achteren *Amor* speld, het welke *Liefde* beduid; en zie daar, zoo is *Roma* de *Liefde* van God en des naasten.

Onze reizigers woonden het Juichjaar 1675 by, dat Klement de X had afgekondigt, en de Vorst ontving by dat geval een wasse kaars, van dien Paus gewijd.

Voor alle andere betoonde het Jezuitsch gezelschap te Romén haren gulhartigen yver jegens den Nieuburger Prins, met haar vertoog, en vaarzen, ons † hier ten besten gegeven.

Het was den 26. van Sprokkelmaand des volgenden

* Zoo zegt het de *Jezuit* uit. p. 349. † *Hy maakt 'er poezie van.* H. P. 363.

genden jaars 1676. toen de reizigers deze door-
lugtigste Wereldstad verlieten, en de weg na
Napels insloegen, alwaar zy over de Steden
Fondi, en Kapua aanquamen. Vader Pakenius
beschrijft eenige gedenkwaardigheden van die
brave Stad, en hoe dicht de Vorst by den bran-
denden berg Vezuvius is geweest.

Groot was het eerbewijs der Napelsche Je-
zuiten voor zijn Doorlugtigheid, in allerley
talen van hen begroet. Men vertoonde de won-
derbaarlijke bloedvloeijing van Sant Januariús
hoofd, niet zonder diep ontzag bekeken.

Hier deed de Vorst een tochtje † na Puteoli,
waar ontrent Virgyls graf word aangewezen,
en Baje, rondom nog voorzien van waardige
gedenktekenen der Roomsche Oudheid: spoed-
diglijk wedergekeerd nam hy zijn afscheid van
Napels en trok onder een goed geleide in het
lustige Roomsche Kampaniën, vol van alles, wat
oogen en monden kan bekoren, vrugtbare lan-
den, lieffelijke bosschaadjes, en aardiglijk be-
plante gebergten.

Toen de Vorst alle bedenkelijk vermaak by
en omtrent Romen genoten, en, van de Kar-
dinalen verwelkomd, op karossen en vlieg-
wagentjes alles op de geneugelijkste wijze be-
zigtigd had, trad hy andermaal binnen

*Het om en om en wijdbefaamde Roomen,
Wiens Kerkhoofd poogt, en Oost en West te roo-
men,*

*Uit zijnen troon, veel verder dan 't geweld
Van Cezars zwaard de Wereld wisten stels.*

Men

* Of Pozzuolo.

Men duidt het niet kwalijk, dat ik des Agrip-
piners woorden een weinig verbakke.

Zijn Doorlugtigheid kreeg andermaal den
Pauselijken zegen, en kuste des Grijsaarts voe-
ten wederom; daar na begiftigd wordende
met rozekranssen van kostelijk gestecnte, goude
penningen, en gewijde overblijfselen.

Na zulk een zonderlingen eere wierd het
tijd om uit Italiën te gaan vertrekken, dewijl
Bloei maand des voorzeiden Jaars nu reeds ge-
komen was.

Zy geraakten van Roomen te *Sena*, onder-
weeg te *Monte Fiascone* dien lekkeren wijn van
Est, Est, Est gedronken hebbende, en van daar
op *Pise*, *Livorne*, en *Lucca*, welke plaats, en
de wonderen daar getoond, van my in 't * uit-
treksel der nieuwe Italiaansche reis gemeld
is.

Te *Pistoje* zag, Vader Pakenius, na dat hy
de Misse daar had gedaan, een Lieve Vrou-
wen beeld, dat in tijde van krijg en lugtzick-
te dikwils bloed had gezweet. Sant Japik is
daar ook hoog geagt.

Met een klein regentje komenze binnen het
vermaard *Flouencen*, rijk van allerley pragt, en
na een kort verblijf over het Appennynsch ge-
bergte weder te *Bolonie*.

In beide de plaatsen wierd de Vorst vor-
stelijk ontfangen: zoo ook vervolgens te *Fer-
rare*, en te *Mantua*, alwaar in Sant Andries
Kerk het bloed van Christus, dat de vorens-
genoemde Soldaat Longijn in een spons over-
gebragt had, te zien is.

We

Wē zullen wat haast maken door *Brescia*, *Verona*, *Vicenza*, en *Padua*, om des te eerder binnen *Venetiën* te zijn; daar we, na 't bekijken van het Paleis en de plaats van *Sant Markus*, en vele treffelijke gebouwen, elders meer aangeroerd, den Nieuburger Vorst het vermaak der mommerijen zien nemen.

De Venetianen lieten niets verborgen, dat den jeugdigen Prins kon vervrolijken, en beschonken hem met Keur van pronkglazen.

Hy kwam eindelijk met zijn stoet onder het Keizerlijk gebied, en door eenige plaatsen te *Wenen* behouden aan, daar de Doorlugte Gast hoogvorstelijk van den Keizer, en de oude Keizerinne Weduwe, enz. ontfangen wierd.

De Keizer was toen ter tijd Weduwnaar, en juist wierd kort daar na het huwelijk tussen zijn Majesteit, en de Zuster van onzen reizenden Vorst, *Eltonora Maria Theresia*, tot groote vreugde des volks, gesloten.

Zijn dooflugtighēd *Joan Wilhem* nam den 18den van Slagtemānd des jaars 1676 afscheid van zijnen aanstaanden Zwāger, en reisde na *Nieuburg*, alwaar middelerwijlen door Keizerlijke afgezanten de bedde-knoop tussen de twee gezeide persoonadjes gelegd was.

De Huwelijks-voltrekkinge stond binnen *Passau* te geschieden, werwaarts zijn Keizerlijke Majesteit, en de Nieuburger Princesse opbraken, de laatste in 't gezelschap van haren Vader, en Broeders, te weten den meerge-melden doorlugten Reiziger, en nog een jonger Broeder, in 't byzijn van welke en vele andere Grooten de trouw geschiedde op den veer-

258 *De Boekzaal van Europa,*
rienden van Wintermaand des voorzeiden jaar
1676.

Onze Schrijver vermeld van pitje tot paaltje de plegtige godsdienstplegingen van die twee hoogvorstelijke gelieven aan de Lieve Vrouw, de bulle van Paus Innocent de XI tot vergunning van den echt, de bruiloftsdigten, zegenwenschen, het vertrek des Keizers, en der nieuwe Keizerinne. na Weenen, voorts het afscheid van haren ouden Vader den Paltzer Keurvorst, deszelfs en zijner Zonen wederkomst te *Nieuburg*, en eindelijk de spoedige reis van hooggemelden *Jaan Wilhem*, die met zijn hofstoet over *Frankfurt*, en *Ments*, voor by *Bon*, en *Keulen* behouden weer te *Dusseldorp* keerde.

Aldaar wierp de Jezuijt 's anderendaags na den aankomst zig voor 't Ouer en den Ouwelkas neêr, en sprak tot zijnen God met deze woorden.

„ * VADER! Hy, en die, welke gy my
„ gegeven hebt, was en waren de Uwe; en
„ ik hebbe geen een van dezelve verloren. Gy,
„ HEERE der deugden, die over al by ons
„ waart, Gy, de weg, de waarheid, en het
„ leven, hebt alle onze treden twee jaren lang
„ op den weg van Vreda en voorspoed voort-
„ gezet; en uw Engel *Rafaël*, NB ons in vrede
„ verzellende, heeft ons met heil en blijd-
„ schap in ons Vaderland gebragt. Gy, Gy,
„ HEERE der deugden waart ons in 't aan-
„ vaarden der reize van troestemming op den
„ weg een troost, in de harte een lofter-
„ in
„ P. 579: H A D V X

in regen en koude een deksel, in vermoed-
heid een wagen, in tegenspoed een hulpe,
in 't slijberige een staf, en in schipbreuk een
haven, met meer zulke andere uitdrukkingen,
als welke van eenen Priester, die eenen reizenden
Vorsten ziele hoed, terwagten zijn.

V. HOOFDDEEL.

Les Voyages de Monsieur de Monkonijns en
Allemagne, & le troisieme qu'il a fait
en Italie. Troisieme partie enrichie de
figures en taille douce.

Daeris,

Reizen van den Heer de Monkonijns in Haag-
Duitsland, en zijn derde togt in Italien.
Het derde deel, verciert met kopere
platen. Te Parijs by P. de Laulac 1695.
23 bladen. in 12.

Onlangs noodzaakte men my door een
nieuwe stoffe, Monkonijns reisbeschrijvun-
gen achter hier vervolg des tweeden deels af te
breken, en deze uittrekels uit de hand van
den letterzetter weërom te nemen: wel aan,
dewijl ik thans wat meer ledigen tijd hebbe,
laat ons nu over den Rijn spoeden, om Duitsch-
land in te trekken. De Heer Monkonijns zegt,
dat, ter plaats daar hy overtoer, om op Kei-
zerswaard te gaan, de Rijn zood breed is, als
de Teems voor Londen.

Over *Duffeldorp* quamen de Reizigers: (ik meene den vorengemelden Hartog van Chevreuse; onzen Schrijver, en zijn gezelschap) binnen *Keulen*, daar de Heer Sorbierre hen gevolgd was. Ze bekeken de kerken, en kloosters, en wat 'er meer in die groote Stad te zien is, als de verzierde drie Koningen, en de overblijffelen der elf duizend maagden, grollen, zoo oud, en vermuft, dat ik de vunsse lugt van dezelve onder mijn pen niet begere.

Voor het Stadhuis staan zes opschriften. Het eerste is ter gedagtenisse van dat Julius Cesar de Ubiërs [deze zijn de mannen van 't Stift *Keulen*] in 't getal zijner bondgenooten nam. Het tweede vermeld, dat Augustus daar een Volkplanting heeft gezonden. Het derde gewaagt, dat Agrippa de Stichter van de Stad is. In het vierde word gesproken van een Steenebrug, die Konstantijn zoude gebouwd hebben, dog daar men stuk nog brok van vind. Het vijfde telt op eenige voorregten, die Justiniaan den Keulenaars gaf, en het zesde is een gedenkschrift ter eere van Keizer Maximiliaan.

In Wijnmaand 1663 waren ze te *Hanover* geraakt, en van daar over eenige plaatsen binnen *Hamburg*. Pas buiten deze Stad legt het dorp *Altena*, behoorende onder 't gezag van den Deenschen Koning, alwaar de Roomsche gezinde ter Misse gaan; 't welk de Ridder Tresson voor hen verkregen heeft. Wie deze Tresson is geweest, kan een Hollander in de beschrijving van Denemarken, die onlangs uit de Boekzaal-drukkery te voorschijn quam, na-

zoeken. De Kalvijnianen (zegt Monkonij) hebben daar ook een Kerk, want ze mogen zoo min als de Papiften binnen Hamburg hunnen godsdienst oeffenen, en de Lutheranen verschillen van beide in vele hoofdstukken.

De Kaffels der Hamburgse Farheeren zijn deur de bank kostelijk, en in de Kerk van Sintre Katrijn is 'er een van zwart en wit marmerssteen, met Italiaansch beeldwerk zeer sierlijk bewerkt: ook zijn de daken der meeste Kerken met koper belegd.

Te *Lubek* gekomen zagen ze, dat die groote Stad meer lengte als breedte had. In de Domkerk staat tegen de muur geschildert de historie van Hartog Henrik Leo van Saxen, die, zoo men zegt, op dezelve plaats, daar hy deze Domkerk bouwde, een hart vong, met een kruis op den kop, en een halsband om den hals, waarop geschreven stond, dat Charlemagne, die toen omtrent 400 jaartjes was dood geweest, het beest dien halsband had omgehangen.

Door *Lunenborg*, en de streck, daar *Lunenborg* van *Brandenburg* scheid, geraakten ze in de Stad *Maagdenburg*, die toen ter tijd nog niet geheelijk hersteld was van twee geleedene plonderingen, d'eene van den Keizer, d'ander van den Zweedschen Koning Gustaaf Adolf.

Van deze Stad quamen ze te *Leipzig*, en zagen het dorpje *Lutzen*, daar de gemelte Gustaaf sneuvelde, tusschen *Lantsberg*, ook een dorp, en *Leipzig*, gelegen.

Te *Dresden*, daar het Saxisch Hof is, wa-

ren ze in Slegtmaand , beziende de pragt en schat van den Keurvorst , deszelfs stallen , en jagthuis , konstkabinet , kostelijke vaten , aardige maakfels , wondere murwerken , en andere zeldzaamheden , alzamen hier p. 103 opgeteld . Zie ook de inhaling van den Hartog van Chevreuse ter gehoor van zijn Keurvorstelijke Doorlugtigheid kort daar aan .

Binnen *Brugg* gekomen , deed de Grave van *Martinitz* , Burggrave van die stad , hen veel beleefdheid , en te *Neurenberg* bezagen ze de cieraden der kerken , van welke sommige zeer fraay waten : dog zy vonden veel vermaaks by een konstigen werkbaas aldaar , die een zeldzame karos , bequaam omme zonder paarden voort te spoeden , gemaakt had .

Ik zal eenige steden voorby gaan , want van dezelve is keur van vertellingen , al was het *Frankfort* , *Mentz* , *Oppenheim* , *Worms* , *Frankendaal* , *Monheim* , en *Heidelberg* , toen nog in haren staat van weelde .

Te *Heidelberg* (dit moet ik echter aanroeren) bewees de Keurvorst groote minzaamheid aan den Hartog van *Chevreuse* , en den Heere *Monkonij* , die den Vorst hoogelijk roemt , om zijne geleerdheid , en lust tot de kennis der Oudheid . Hy bezat vele zeer oude penningen van ongelouffelijke waarde , nevens vele gesteentens , en kleinnoodien , die hy hen vertoonde , groot vermaak scheppende in de maniere van het wegen der vogten , hem door den Schrijver aangewezen .

De Hartog wierd met gelijke beleefdheid te *Straatsborg* onthaald , en van de Overheid met wijn beschonken .

Nu

Nu was het Sprokkelmaand des jaars 1664, als de Keizigers te *Bazel* aankwamen, van welke stad ons het voornaamste, dat de gebouwen en de regering aangaat, hier beschreven word pag. 212 en 214 enz. In de grootē kerk, daar *Erasmus* begraven legt, staat het kabinet van *Amerbach*, te voren van *Erasmus*, dat de Heeren van *Bazel* voor veel gelds van *Amerbachs* erfgenamen gekoft hebben.

Ze kwamen nog in dezelve maand te *Augsburg*, niet zonder gevoelen van de koude, en hier schreef de Heer *Monkony* verscheide geneesmiddelen, en geheimen, zoo wegens de Natuur, als *Scheikunst* op, die van p. 251 tot 290 te vinden zijn.

Te *Munche* zie ik het hofpaleis met zijn omflag beschreven: de Keurvorst was 'er niet. Maar te *Regensburg* hadden zy het geluk, van den Keizer, en drie Keurvorsten, van *Keulen*, *Trier*, en *Boyeren* te zien, die met hunnen hofstoet daar waren, nevens andere Vorsten, Kardinalen, Hartogen, Grootten, Bisschoppen, en Aarts-Bisschoppen.

De Keizigers hadden d'eere van met den Keizer, dog onbekend, te jagt te gaan; maar eenige dagen daar na wierden ze ter gekoor, en de Heer *Monkony* ter handkus van zijn Majesteit binnen gelaten, voor welke gunste hy diepen eerbied bewees, en een voorje hoofdele woorden leverde. *Sa Majeste Imperiale* (zegt hy) *à la dimanche peu ferme, & va branlant de côté & d'autre, comme les canes.* Dat iste zeggen. Zijn Keizerlijke Majesteit heeft eenen niet al te vasten gang, en gaat waggelen van
R 4 d'eene

264 *De Boekzaal van Europe,*
d'eene zyde op d'ander, gelijk de endvogels.

Anderc Vorsten wierden met meer zwier als de Franfche Hartog van den Keizer ontfangen.

Na een vertooning van de hoffelijkheden, zuffen zoo groote perfoonaadjes voorgevallen, en meerendeels van onze vrendefjagen bekeken, zetten ze in Grasmaand 1694 hunne reis na Italien voort.

Deze was de derde Italiaanfche togt des Schrijvers, die van de tweede niets heeft opgefchreven, vermits hy om eigene bezigheden derwaarts was gereift.

Eer de Keizigers te *Inspruk*, de hoofdstad van *Tirol*, quamen, waren ze op den weg voor by een hoogen spitsen berg gereden, op welkers top, zoo men vertelt, de Keizer Maximiliaan een wilde geit najagende in een kuil zakte, daar hy zoo lichtelijk niet uit als in koude geraken; maar als hy drie dagen daar in had gefteken, quam een zekere grijsaard hem daar uit trekken, die hem op zijn fchouders nabeneden gebragt hebbende verdween, en nooit weder gezien is. Ter gedagteniffe van dit wonderwerk liet hy (hier kan ik uit den Fransman niet zien of hy den Keizer of den ouden man meent) daar ter plaats een Christus kruisbeeld zetten, met Sint Jan en Maria elk aan een zijde, het welk van onderen geen ynger groot fchijnt. Men kan niet begrijpen (zegt de Schrijver) hoe dat daar heeft konnen gefield werden. Dog die praatje word wat te kort afgebroken, anderszins fchijnt het vry klugtig, Hoe? kon Maximiliaan daar gaan jagen, waarom konden daar geen

gearmenschen komen om een kruispaal te plan-
ten?

In de kerken zijn weifse graven, en beelden
van Aartshartogen, Koningen, en Keizers.

Den twaalfden der gemelde maand traden ze
binnen *Tramem*, daar hen, onder andere zoo
genantde heilige overblijffelen, getoond wier-
den de beenderen van den Trentschen Bisschop
Vigilius, diē van ketterij beschuldigd wierd,
om dat hy stelde dat 'er * Tegenvoerelingen
waren. Men vind ten huidigen dage nog dom-
mekragten, die, zoo ze meesters waren, een
ander lichzelijk zouden verkerteren, om zaken,
voor hun begrip te groot zijnde.

Na vier dagen quamen ze eindelijk te *Vene-
zien*, daar de Schrijver sanstonds de groete
ging brengen, uit den name van zijnen Har-
zog, aan den Bisschop van Besiers, voor de-
zen Abr van Bonfi, namaals Koninklijk ge-
zent aan de Venetianen.

Daar hy van den goudlakene mants spreekt,
dien de Venetiaansche Doge draagt, met het
overtrekfel van gesteven kamerikdoek, leere
ik, dat dit de eenigste belooning was; welke
zekere Vrouw van het Gemeenebest eiste, voor
dat ze een Heer, die zig meester van den Staat
pogde te maken, met het nederwerpen van
een marmersteene mortier op zijn kop, zoo
als hy door de straat ging, den nek had gebro-
ken. Edelmoedige hoovaardy!

Ik vertelle dit om der verandering wille,
want met het bezien der Paleizen, Kerken,
Tuighuizen, voor dezen in andere Schrijvers

* Antipodes.

bezien, lust my thans geen tijd te spullen: mogt te met den Heer Monkony in de Schilderyen van Pauwels Veronets, Ticiaan, Bellotti, Bassan, Palme, Tinnocci, en metr anders vermaarde Meesters my te verlustigen. Deze alle, nevens de Venetiaansche glasblazery's zija voorwerpen van 't vernuft ontos Schrijvers.

In Bloei maand doorkruisten zy *Ferrare*, *Bologna*, *Ferli*, *Rimini*, *Ancone*; en het beroemde *Lorette*, meermaals van ons bezogt, daar de Schrijver, verrukt door de pragt der offergaven, aan de Lieve Vrouw geschoonen, en om de heiligheid der plaats, zijner goddiensft pleegde en aan een Jezuit bieding.

Ze quamen in de zelve maand hog te *Rome*; Maar een men Monkony daar van hoort spreken; worden eenigs bladen tussen gekast, in welken vermeld staan vele aanmerkenswaardige zaken, die van hem op zijn voor gaands togt na *Roomen* in 't jaar 1800 waren aangeteekend; gelijk als de punk-schilderyen; daar gezien, een beschrijvinge van de *Vatikaansche Boekzaal*, somwige vrensdigheden; en voor sta een vertelling van een hond, die twee jaren en een half op 't graf van zija Heer had gezeten: enz.

Te *Rome* bezogten de Reizigers den beroonden *Vader Kircher*, die hon de proef van een arzeny mededeelde; zie pag. 460. Voorts hadden zy toegang tot de kerken, en paleizen, rijkelyk met beeld- en schilderwerk opgepronkt. Maar dat was 't alleen niet.

De *Paus* zelve gaf gehoor aan den *Hartog van Chevreuse*, vereerende hem een stukje goud,

met

met zijn bekenis gestempeld; liet daar na onzen Reisbeschrijver ook binnen treden, en hield met hem een ernstig gesprek, dat den Koning van Frankrijk betreft, waardig, dat het met opmerkinge gelezen werde. p. 466.

Verwagt van my geen nader uittreksel der byzondere zinnlijkheden, met welke zig het reisgezelschap te Roomen ophield.

Zy togen in 's begin van Juny uit deze Wereldstad over *Viterbo*, en *Siena*, na *Florence*, daar de reizende Hartog by den Groot-Hartog en Hartoginne gehoor had, en ter bezigtiging van Kerken, Paleizen, en prachtige gebouwen door voornamste Grooten geleid wierd; daar na ook ser gehoor van de Vorsten *Matthias*, en *Leopold*, beide des Groot-Hartogs broeders, by den laatsten van welke onder zijne konststukken een schildery van *Maria*, en een oud marmer *Venusbeeld* te zien was van ongemeene waardy.

Aldaar is in de Kerk van 's *H. Kruis* een *Lieve Vrouwebeeld*, welkers hoofd men zegt van een Engel geschilderd te zijn. Waar blijven wy lompe *Hollanders*, die zulke meesterstukken niet kunnen zoenen? De historie luidt als volgt. Wanneer de Schilder byna het gansche lijf van *Maria* afgeschilderd had, en nu zeer verlegen was, hoe hy best haar schoone aangezicht zoude verbeelden, geraakte hy van die bekommring in slaap, en weder wakker geworden zijnde, zag hy (*mirakel! mirakel!*) dat het geschilderd stond. Ik bekenne, dat is een zijne schilder geweest.

Men houd dit wonderbeeld met drie voorhang-

hangfels bedekt, welker een louter zilver is, en het was een blijk van zonderlinge gunste van den Groot-Hartog, dat hy dit den Hartog van Chevreuse wilde laten zien, dewijl zulk een eere den Vorsten en Gezanten alleen gebeurd.

Tot vermjding van den grooten toeloop des volks, dat als dol komt aangedrongen, wanneer dit Maria-beeld ontdekt word, had de Groot-Hartog bevolen, dat het by nacht zoude geschieden: en des niet jegenstaande was 'er zulk een dikke drang van menschen, dat hy genoodzaakt wierd met zijn gezelschap te vertrekken, op dat de meeste hoop dan ook zoude scheiden. Ter middernagt ging men weder na de Kerk, maar daar was geen minder toeloop: evenwel de Kerk wierd geopend, en, na 't lezen van een *Pater Noster* en een *Ave Maria*, ontblootte men het wonderstuk, dat een bruine schildery is.

Het Krijgstuighuis, dat de Reizigers bezagen, kan voor 70000 menschen wapenen leveren, en is van treffelijk geschut voorzien.

Alle de onthalingen, die de Florentijnsche Vorst den Hartog van Chevreuse deed, zoo op zijn Lufthuis *Poggio imperial*, als elders, waren zeer Hoffelijk, zwiërig, en breed.

Onder anderen was 'er een achtjarige jonge, de zoon van een Lottharinger, die van zijn zes jaren af, zonder dat hy konde lezen, of schrijven, zig op zulk een wondere wijze in de Tekonst had geoëffend, dat hy toen bequaam was, de moeyelijkste vragen in dezelve op te lossen. Zijn antwoord was vlug, en tot verbazens toeschran-

Schrande, zegt de Heer Monkony.

Met gemak quamen onze Reizigers van Florence te *Bolonje*, en verder over *Modena*, *Regio*, *Parma*, *Placenza*, en andere plaatsen meer, voorts door *Savoyen* wederom in Vrankrijk (onder wegen over al beziende wat van hunne lust was) en onze Schrijver den vierden van Hooimaand des jaars 1664 nog binnen *Lyons*.

VI. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monsieur de Monconijs en Espagne : avec une relation exacte sur la mort du Sultan Hibraim. Traité pour connoître le poids des liqueurs, traité de l'Algebre, un recueil de poësies, & un autre de lettres; & les indices pour toutes les quatre parties. Quatriéme partie enrichie de figures en taille-douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs in Spanje: met een naauwkeurig verhaal van de dood van den Sultan Hibraim, een verhandeling tot het kennen van de gewigten der natterwaren, en een ander van de stelkonst, een verzameling van gedigten, en een dergelyke van brieven; ook bladwijzers voor alle vier

270 *De Boekzaal van Europe,*
de deelen. Vierde deel, *verciert met ko-*
pere platen. Te Parijs by P. de Laulne
1695. in 12. 28 bladen.

VAN de voorgaande reisbeschrijvingen mogt
deze laatste den voorrang wel hebben, om
dat ze de oudste is.

De Heer Monkony, door een ingeborene
lust van buiten zijn Vaderland de wereld te ken-
nen aangedreven, was op zijn zeventiende jaar
naauwelijks uit de Schole der Jezuiten geko-
men, of begon deze zijn eerste reize uit Vrank-
rijk, aan de kust van *Bajonne*, omme door *Bis-*
kayen in *Spanje* te geraken.

Zijn uittocht was, den 15den van Slagtmaand
des jaars 1628, over *Fontarabien*, de eerste stad
van *Biskayen*, en het dorpje *Hirum*, langs ee-
nige bergen, van welke een, die na *Sant A-*
drisaan den naam draagt, en de groote weg na
Madrid is, wonder-aardig van maaksel, en
niet zonder gevaar begankelijk, den Reiziger
bragt binnen de stad *Viktoria*.

Deze is de laatste *Biskaische* stad, van waar
men in het oud *Kastilje* treed, een land niet on-
vruchtbaar van aart, maar onbebouwd, want
de inwoonders zijn zo trots, dat ze meinen af
te groote *Sinjoors* te zijn, dan dat de aarde,
die hen niet waardig is, van hen zoude be-
bouwd werden: daarom blijven ze arm en hoo-
vaardig.

Burgos is de eerste stad van dit rijk, twee dag-
reizen van *Viktoria* gelegen: aanzienlijk van
oudheid, als zijnde de zetel der oude *Kastil-*
jaansche Koningen.

De

De groote kerk aldaar is onvergelykelyk fraay, kruiswijze gestigt, voorzien met kostelijke kapellen, altaren, pragrige cieraadjes, en zoo genaamde H. overblijfselen; zelf is 'er een wonderbarend beeld van Augustijn, dat een schoe van Nikodemus in de hand heeft, rondom met allerley weitsche toerusting en drie hondert klinkklare zilvere lampen omhangen.

Na twee dagreizens van Burgos quam de Heer Monkonny te *Valedolid*, een schoone vierkante stad, gebouwd in een zeer ruime en vermakelijke vlakte, wel eer de lustplaats der Spaansche Koningen, vol fraaije straten, en destige huizen, ik zwijge de pragtige koninklijke tuinhuzen, en het huis van Karel de V.

Maar hoe jammer is 't, dat 'er in zoo braven stad, en in meer andere, zoo vele doodelijke sprinkhanen zijn, ik wil zeggen, zoo vele doodeters, die 't vette der aarde verslinden?

Voor den genen, die my nog niet verstaar, zal ik het wat klaarder zeggen, dat 'er 70 kloosters zijn, onder welke dat van Dominikus uitmunt.

De kerk heeft een zeer sierlijke rijk gebeeldwerkte spits: van binnen geheel verguld en geschilderd zijnde.

Het klooster zelve is van een verwonderlijke schoonste, hebbende in zijn binnensten omtrek, van 't eene einde tot het ander, groote en trefselijke schilderyen, die het leven van dien berugten dollen en den bloedgierigen Dominikus beelden. Boven deze staan nog geschilderd alle de zoo genaamde Martelaren van hynnen regel. Ik verwonderde my, zegt de Heer Mon-

272 *De Boekzaal van Europe*,
kony, hoewel sterk Roomschegezind, *aldaar*
ook het beeld van den Broeder Bourgoin te zien,
dien de goede Vaders [ja liever snoode wereldbe-
driegers] onder den rang der martelaren gesteld
hadden, om dat by medeschuldig was aan de ver-
vloekte moord van Henrik den III. Zoo is de
naam van martelaar deurgaans op verscheide
wijzen onder de Christenen verkregen.

Over de oude stad *Medina del Campo* quam de
Reiziger te *Salamanka*, berugt door haar Hoo-
ge Schole, die hier zeer geprezen, en breed-
lijk beschreven word. Daar is ook van kerken
en kloosters geen gebrek, zoo ter eere van den
gemelden quant Dominikus, als Frans, en Ba-
rend.

Badajos, de laatste stad, van welke men
aan die kant na een uur reizens in *Portugal* komt,
doet hier den Schrijver zijn Spaansche togt een
weinig afbreken: waar op by ons een beschrij-
ving van dat Koninkrijk geeft, en byzonder-
lijk van de stad *Lissabon*, dog dewijl van dezel-
ve in het eerste uittreksel gewaagd is, lust my
geheel *Portugaal* over te stappen, en weder in
Spanje te keeren.

Hy sloeg den weg op na de kant van *Sevilje*,
in 't land van *Andaluziën* gelegen, het schoon-
ste van geheel *Spanje*, gemeenlijk verdeeld in
het *hooge*, van *Sevilje* tot *Toledo*, en *lage* tot
Granade toe.

Men kan zig vermaken met een net verhaal
van *Seviljes* gebouwen, tot dat de Reiziger van
daar trok, en latende hoog *Andaluziën* leg-
gen, over *Porto Santa Maria* met een fregat op
Kadix voer, tot dat hy, na wat sukkelens, te
Gibral-

Gibraltar aanquam, de schoonste kaap des Werelds, 't zy men zie op deszelfs gelegenheid, hoogte, sterkens, gezigt, scheidinge van de twee Zeen, den Oceaan van de Middellandsche, of dat men zig verwondere over deszelfs grooten berg, anderhalf uur hoog, en even zoo lang, stekende drie vierde deelen van een mijl in Zee, met een reep lands van 200 schreden, welke, dewijl ze van verre niet kan gezien werden, de rots doet schijnen, als of ze geheel was.

De Heer Monkonij's klom op den berg top, om dat heerlijk gezigt te genieten, niet zonder moeite, ter oorzaak van deszelfs afgebrokenheid. Boven op staat een toorn, van welke men ontdekt de schepen, die door de Straat varen; en aan de kant van de Middellandsche Zee is de rots zoo scherp, dat men niet zonder yzing na beneden kan zien. Van deze hoogte ziet men veertig mijlen in de Middellandsche Zee, tot verbazens toe: maar zoo wel niet in den Oceaan, om dat de berg, *la punta de Carnero* geheten, drie mijlen van daar gelegen is. Dewijl Afrika maar vijf mijlen daar van aflegt, kan men d'er vijf Koninkrijken ontdekken, *Barbaryen, Marokko, en Fez*, en aan de zijde van Spanje 't Rijk van *Sevillje* en *Granade*. Kort om, dit is die Rets, door haar benaminge van *Herkules pilaren*, en dat allerberoemste verder niet, al de Wereld kennelijk. De Stad legt onder aan den voet.

Vijf mijlen verder, van de Afrikaansche zijde, breekt een ander gebergte in Zee uit, alwaar de Stad *Ceuta* legt.

Hoewel deze geheele streek aan de kant van Spanje de gansche Zomer van de zeerovende Moren onveilig gemaakt word, nogtans reisde onze Schrijver dagelijks langs de zee kant tot aan *Mallaga* toe, twee en twintig mijlen van Gibraltar. Hy beschrijft deze, en de groote stad *Ansechera*, dog byzonderlijk *Granade*, de Hoofdstad van dat Rijk, wel eer de zetel der Moorsche Koningen. In en omtrent deze welgelegene plaats zijn schoone Kerken, Gasthuizen, en Kloosters. Dat van Sant Jeroen, gesticht door Don Gonzales Fernando van Kordova, anders de Groote Krijgs-Overste genaamd, heeft een Latijnsch opschrift in breede letteren, beduidende **TER EERE VAN G. F. VAN KORDOVA, GROOTVELDHEER DER SPANJAARDEN, DE SCHRIK VAN FRANSCHEN, EN TURKEN.**

Ook ziet men een halfvierendeel uurs van de stad den *gewijden berg*, by de Spaanschen *el monte santo* genaamd, om dat ze zeggen, dat daar een menigte Kerstenen van de Moren gekapotteert, en tot Martelaars gemaakt zijn, die nog ten huldigen dage wonderen doen. Ik ga voorby het Moorsche Paleis, en de kostelijke gebouwen van Karol de V.

Twee dagreizens van Granade legt de Stad *Jaen*, daar de Santinne Veronika te kijken is.

Na vijf dagen quam de Heer Monkonijs te *Tolado*, een troefe stad, op een berg gelegen, die den toegang wat moeyelijk maakt. De kostelikheden in de gewijde plaatsen alhier zijn weergadeloos.

't Is al goud, zilver, paaren, en gësteente wat'er pronkt, en onder die een Diamant zoo groot als een duiven ey.

Het Aartsbisdom brengt den Hoogopperkerkvoogd jaarlijks 366000 rijksdaalders aan renten op.

De Aartsdiaken van de Groote Kerk trekt 30000 rijksdaalders jaarlijkse renten: even zoo veel de Deken.

Andere bediende hebben ook hun wertig gedeelte, zestig Kanonniken yder 4000 rijksdaalders's jaars, onder welke eenige mindere zijn, die 2000, en de minste die 1000 rijksdaalders trekken: *Aussi faut il avouer* (zegt Monkonij's hier op) *que le service de Dieu se fait tres bien dans cette Eglise.* Dat is te zeggen. *Alzoo moet men bekennen, dat de dienst van God in die Kerk zeer wel gedaan word.* Ja zeker!

Onze Reiziger van daar vertrokken bezag den Koninklijken tuin, zes ueren van Toledo en zeven van Madrid gelegen; ook een heerlijke vlakte, ettelijke mijlen groot, omringd met kleine bergen, en voorzien van een ongelooftelijk getal dieren, onder welke drie honderd kemels uitmunten, die in de bossen loopen, en somtijds tot den arbeid opgevangen worden.

Eindelijk komt hy binnen *Madrid*, de woonplaats der Spaansche Koningen, een stad, niet overgroot, maar in ruime, en rechte straten wel verdeeld, en voorzien met een groote menigte fonteinen van Jaspis en marmersteen, konstig gebeeldwerkt, die de gansche Stad water verschaffen. Hy beschrijft eerstelijk de aanzienlijke gebouwen, het Koninklijk Pa-

276 *De Boekzaal van Europe,*
leis , Wapenhuis , 't Paleis des Hartogs van
Lerma , voorts de Kerken , en wat des meer
is : tuffen beide iets van den Koning .

's Konings lijfwagt bestaat in niet meer dan
drie krijgsbenden . d'Eene , die op hem past ,
is van Bourgonjons , en Spanjaarden half en
half , groot honderd koppen : deze dragen
grootte keelmessen , van eene kant snedig . De
tweede is van Nederlanders ; mede van hon-
derd koppen , en de derde van Spanjaarden al-
leen , dog hoe groot , staat 'er niet by .

Als de Koning over een rijkszaak verschijnt ,
of ter Misse gaat , stellen de lijfchutbenden
zig in rang . Voor uit komen de Oversten , en
eenige Edelluiden , in 't zwart gekleed , zon-
der mantel en degen . Daar aan volgen de
Grooten van Spanje , vier of vijf , gedekt voor
den Koning , de twee Infanten , en zijn Ma-
jesteit alleen : dan de Gezanten , wel te ver-
staan de Pauffelijke Bode tuffen de Gezanten
van den Keizer , en van Vrankrijk , en after
die de Gezant van Vënetien , want die vier
konnen maar in de Kapelle komen .

Wanneer de Koning een luchtje gaat halen ,
rijd hy als een gemeen Heer in een karos , ge-
trokken van zes paarden , zonder lijfwagt , al-
leen verzeld van zeven of acht Edelluiden , en
eenige Grooten van Spanje , after de koets te
paard zittende .

De Koninginne laat haar gemeenlijk in een
draagzetel van twee mannen dragen , verge-
zelschapt van zeven of acht karossen , met Juf-
fers bezet ; naast welke een menigte Heeren
bloots hoofds te voet wandelt .

Men

Men ziet den Koning en de grootste Heeren altijd in zwarten gewade van taf, en een wolle mantel.

Door geheel Spanje, niet alleen te Madrid, maar ook in het minste dorpje word vier of vijf malen 's jaars een stierengevegt gehouden. Een gewoonte van de Moren afkomstig, en die de Paus zelf te vergeefs gepoogt heeft af te schaffen, om dat daar door zeer vele menschen, zonder den laasten papentroot, om hals raken. Het Schouwspel geschied te Madrid met den grootsten zwier, in tegenwoordigheid van den Koning, en 't Hof, elk op 't pragtigste toegetakeld, en onder het gezigt van duizenden menschen, die uit de vensters leggen, of op de daken staan. Onze Schrijver vertelt als een ooggetuige deze nimmer zonder bloedstorting voorgevallene vermakkelijheden.

Nademaal het bestek der Spaansche reisbeschrijvinge binnen Madrid bepaald blijft, hebben we in dezelve voor 't laatste een verbeelding van 't wijdberoemd *Eskuriaal*, zeven mijlen van Madrid gelegen, met de Kerk, Klooster, Koninklijke begraafplaats, en heerlijke Boekzaal, en nog een galery, die 14000 of 15000 met de handgeschrevene boeken vervat.

Afster de Spaansche reis heeft de drukker, volgens belofte van den titel, den brief gesteld, die de Heer Monkonijns in 't jaar 1648 uit Konstantinopolen wegens de dood van den *Sultan Hibrain* schreef. Ze word gevolgt van andere brieven, voorstellingen, een stelkon-

278 *De Boekzaal van Europe,*
stige verhandeling, gedigten, opschriften, en
een menigte geheimen van Artzeny-en Schei-
kunde, met goede bladwijzers.

VII. HOOFDDEEL.

PACIFICATORES orbis Christiani, si-
ve Icones Principum, Ducum, & Le-
gatorum, qui Monasterii atque Osnä-
brugæ pacem Europæ reconciliarunt,
quosque singulos ad nativam imaginem
expressit A. van Hulle, celsissimi Princi-
pis Auriaci dum viveret Pictor, opti-
morum artificum dexteritate CXXXI
tabulis æneis incisæ, nunc demum post
viri illustris mortem in lucem editæ, &
descriptione recens auctæ.

Ofte,

*Pronkbeelden der Vorsten, en Vredehande-
laars, dat is, verbeeldingen van alle de
Persoonaadjes, die het roemruchtige Mun-
stersche en Osnabrugsche vrede-verbond heb-
ben gesloten en uitgevoerd. Alzamen ten
tijde der vergadering na 't leven geteekend
door A. van Hulle, Schilder des Princen
van Oranje, Hoogl. gedagtenis. En door
de kenrelykste Meesters dozer eeuw in hon-
dert*

dert en een en dertig Konstplaten gesneden.
Nu eerst mit de nagelate schatten van een
groot Heer hervoortgebracht, en nieuwelijks
met een beschryving opgelisterd. Te Rot-
terdam by Pieter vander Slaart 1697. in
folio.

MEn heeft noodig geacht, de Printen, die
hier voorkomen, te laten uiggaan met een
Voorberigt aan den Leger (in 't Latijn en Duitfch)
door my gefchreeven, luidende als volgt.

Dewijl de Drukker en uitgever van dezen
reeks konstplaten my, onder vele en wichtiger
fchrijfbezigheden, verzogt heeft, een beknop-
te ontvoawing derzelver te willen doen, op dat
het niemand vreemd dunke, dat, na den tuffen-
zijd van fchier een half eeuw, de vertooning
van zoo vele aanzienelijke Perfoonaadjes, ge-
lijk als in eenen fchouwburg, hervoortgebracht
werde, zal ik kortelijc, volgens zijn berigt,
het geval, dat hem tot het erlangen van dit
werk begunftigt heeft, vermelden, en daar ne-
vens iets ter geheugenis-ververfing van de hifto-
rie dezer roemrugtigfte vredehandeling fchet-
wijze te boek ftaan.

Sedert dat de konftrijke Schilder Anfelmus
van Hulle, een Gentenaar in zijn leven, uit
eigen luft de CXXXI afbeeldfels op den titel ge-
meld, volmaakt had, en dezelve vervolgens
door de fraaifte ftiften van zijn tijd in koper ge-
bragt waren, zag men zeer weinige afdrucksels
in handen der liefhebberen van dusdanige pa-

piervermakelijkheden, nog hiet te lande, nog elders; ja de kabinetten der Vorsten en Groo-zen zelve, die hier in print voorkomen, ontbeerden deze zoo lustige beschouwing, vermits het overlijden van den uitvoerder van 't werk deszelfs verbreiding door de bekendste deelen van 't Christenrijk deed staken.

De koperen platen dan geraakten by een gestapeld eerst voor een langen wijk in een hoek, daar na, als ze van geen regte waardeerders gezogt wierden (want onbekend maakt onbemind, zoo ons Hollandsch spreekwoord zegt) in handen van zulke, die voornemens waren, dezelve met eenen enkelen vorgeplakten Latijnschen titel by de naaste gelegenheid van eenige aanstaande vredehandeling, of ander dergelyk voorval, uit haar schuilplaats voor den dag te halen. Maar, het zy dat de eigenaars onmagtig waren omme deze stoffe gangbaar te maken, of door aanrading in dat opzet gesteuit wierden, het besluit nam wederom geen voortgang, en deze braafuitgewerkte koperstukken, waardig, dat ze van overlang hare gesneden afbeeldfels onder de oogen der konstkenners van Europe gebragt hadden, bleven in ik weet niet welk een nare Vlaamsche duisternisse met rag bezet leggen.

Hier by quam, dat de telkens opborrelende krijgstrampen, die Brabant en Vlaanderen gedueriglijk in onrust hebben gehouden, niet toelieten, dat onze Vrehandelaars eens mogten opkijken, en ze schenen als ter eeuwiger kerker gedoemd.

k Zal het zeggen.

Dit

Dit duurde , zelf tot in den jare 1695 , alomme rugtbaar door de bedrevene oorlogsdaden , en allermeeft door het bemagtigen van Namien , 't welk zig den yzeren vuift der Brittanifche Majesteit , met onverschrokken bondgenooten beftuwd , niet konde ontwringen , als wanneer eenige hope van hun verloffing begon op te dagen : want zy wierden elders overgebracht , dog wel haalt wederom in een kamer opgefloten , en wel op een plaats , daat het vyer des oorlogs zoo vervaarlijk rondom fnoof , dat onze goede voorftanders van vrede gevaar liepen van niet alleenlijk de vromken in 'haire , en baard te krijgen , maar zelf door een allerverschrikkelijkfte bombardering onder 't peulin van neerftortende daken en zolders gepletterd , of tot een mengelklomp van brokken koper , glas , en floenen onder makanderen verfmolten te werden.

Omme dien gevreesden ramp te vermijden , zijn ze eindelijk wat verder van het gevaar der krijgsvlamme , en voors in ons Holland gebracht , in handen van mijnen drukker , die by wettige overkomfte van koop derzelve eigenaar geworden , hen alomme wil laten pralen op dat de erekken van zoo brave Meesters niet langer onzichtbaar blijven.

Ik zoude hier eenige verdere omftandigheden van 't noodlot dezer platen , eer ze in Hollandfche lucht quamen , en welke ook magtig zijn tot zonderlinge aanbeveling van haar waardy te ftrekken , den lezer konnen mededeelen ; dog het dunkt my hier onnoodig , dewijl dit kort eenvoudig berigt genoeg aanwijft ,

hoe 't bykomt, dat deze printen, na zoo grooten tijdsverloop, eerst te voorschijn worden gebracht: ook wil de drukker die geenzins met breedsprakelijke reden gecierd hebben, oordeelende dat het waar is, die zig-zelfen prijft. — Wat de afbeeldingen belangt, ze zijn van de volmagtigde Rijk- en Staatsgezanten, Amptenaren, en Bevelhebberen, die hunner Meesters belang hebben waargenomen, in die beroemde handelingen te Munster en Osnabrugge in Westfalen overmeer als eene vrede. Van deze zal ik als een Hollander, en ook oen dat ze na den rang des tijds voor de anderen gesloten is, eerst stellen die *Vrede*, welke den kostlijken naam van **EEUWIGE VREDE** draagt, en na eenen tagtigjarigen oorlog tussen den Koning van Spanje Filips de IV, en de Vrye Algemeene Heeren Staten van de Vereenigde Nederlanden, is gesloten.

Tussen beiden zy gezegd (want ik schryve dit zonder eenige voorbedenking, zoo als 't een en 't ander my te binnen komt) dat in 't werk ruim zoo veel gegeven, als op den titel beloofd word. Want voor eerst ziet men hier voor af gaan, niet slegts de Amptenaren der Vorsten, maar de Vorsten zelve, en hunne nabestaande, die maar eenig deel hadden, 't zy groot, of klein, zoo aan de algemeene als byzondere vredehandelingen, hier en te melden.

Deze zijn

- 1 Ferdinand de III Roomsche Keizer.
- 2 Filips de IV Koning van Spanje.

- 3 Lodewijk de XIV (toen nog jong) Koning van Vrankrijk.
- 4 Christine, Koninginne van Zweden.
- 5 Ferdinand de IV Roomsch Koning.
- 6 Leopold Wilhelm Aartshertog van Oostenrijk.
- 7 Ferdinand Karel Aartshertog van Oostenrijk.
- 8 Johan van Oostenrijk.
- 9 Johan Filips Keurvorst van Mentz.
- 10 Karel Lodewijk Keurvorst van Beyeren.
- 11 Frederik Wilhelm Keurvorst van Brandenburg.
- 12 Karel Gaspar Keurvorst van Trier.
- 13 Joan Georgius Keurvorst van Saxon.
- 14 Ferdinandus Maria Paltsgrave en Keurvorst.
- 15 Frederik Henrik, Prins van Oranje.
- 16 Frederik Wilhelm Hartog van Saxon.
- 17 Karel Gustaaf Paltsgrave aan den Rijn, en Zweedsch Opperkrijgshoofd.
- 18 Augustus } Hartog van Brünsw.
- 19 Georgius Wilhelm } en Lunenburg.
- 20 Wilhelm de VI Landgraaf van Hessen.
- 21 Frederik Hartog van Sleswijk in Holstein.
- 22 Eberhard Hartog van Wirtemberg.
- 23 Amelia Elizabet Landgravinne van Hessen.
- 24 Anne de Bourbon, Hartoginne van Longueville.
- 25 Antoni Gunther, Graafin Oldenburg.
- 26 Filips Grave van Egmond.

Omme nu tot onze Nederlandsche vrede weder te keeren, haar Hoog Mog. de Heeren Algemeene Staten hadden dezelve door huu-

ne

284 *De Boekzaal van Europe*,
ne Gezanten te Munster zoo verre gebragt, dat
ze op den dertigsten dag van Loumaand des
jaars CIOIOXLVIII wierd voldongen, in weêr-
wil van dezen en genen, die een stok in 't wiel
zorgen te steken, en tegen den zin van Frank-
rijk, nog geen behoorlijken ernst tot de vrede
toen ter tijd gezet hebbende.

Van de Spaansche zijde waren hier toe ge-
volmagtigd.

27 Gaspar de Brakkamonte en Gusman.

28 Jozefus de Bergaigne.

29 Antoni de Bruin.

Van wegen haar Hoog Mogende.

30 Adriaan Pauw.

31 Johan van Matenelle.

32 Johan de Knuir.

33 Franciskus van Donia.

34 Godard van Reede.

35 Barthold van Gent.

36 Wilhelm Ripperda.

37 Adriaan Klant van Stedum.

Mannen, al t'zamen op dezen lijst zonder
hunne certitels gezet, om dat die onder elk
afbeeldsel breedelijk staan uitgedrukt, 't welk
de lezer van de volgende, wegens hunne be-
dieningen, naauwlijks aangeroord, ook ge-
lieve aan te merken; en daar nevens, dat nie-
mant zig aan den rang store.

Ze wierd kort daar na gevestigd, en ver-
volgens afgekondigd.

Op

Op den vier en twintigsten van Wijnmaand des voornoemden jaars, trof men ook in de zelve stad Munster het zoo langgewenste Vredesverdrag tussen den Keizer en Koning van Vrankrijk, in tegenwoordigheid van daar toe volmagtig gemaakte Gezanten, zoo van beide hare Majesteiten, als andere afgezondene der Keurvorsten, Vorsten, en Steden des rijks; mitsgaders tussen het Roomsche Keizerrijk en Zweden, den zesden van Oogstmaand gelezen, en goedgekeurd, daar na ten zelve dage binnen Osnabrugge geteekend: waar van daan gemeenlijk de Munstersche en Osnabruggsche Vrede word by een gesteld.

Nimmer was voorhenen zulk een aanzienlijke byeenkomst in die steden gezien, en vels hadden den tijd van vijf jaren daar gesleten, eer ze dat metselwerk van eendragt in tiras leidden.

Zoo haast dit dus verre gebragt was, wierden alle krijgshandelingen wederzijds geschorst; dog omme alles ter uitvoering van een volllage rust voort te zetten, soldaten af te danken, geld op te brengen, steden en plaatsen te herstellen, en alles wat voorts bedongen was stip-telijk te voldoen, is 'er niet alleenlijk op den vijfdan van Wijnmaand des volgenden jaars CIOIOCLIX nog een nader verdrag tussen den Keizer en Koning van Vrankrijk gemaakt, maar ook op den vijf en twintigsten van Zomermaand CIOIOCL tussen Zweden en 't Keizerrijk, de hoofdzakelijke nader wederkomst toe volvoering der gesloten Vrede in de Rijksstad Neurenburg geteekend; gezeget, daar

286 *De Boekzaal van Europe,*
na gestadigd, en uirgewisseld door de Opper-
hoofden der legers, en wederzijdsche Gezan-
ten, in de tegenwoordigheid, en met bewil-
liging van de Gevolmagtigde, Raadsheeren,
en afgezondene der Keurvorsten, Vorsten, en
Stenden des Rijks; en eindelijk het openbaar
verdrag tussen den Hoogstgemelden Keizer,
en Vrankrijk, ter laatstgenoemder plaats,
en ten overstaan als voren, tot nader voldoe-
ninge van de geslotene vrede voltrokken, op
den tweeden van Hooimand des voorschreven
jaars CIOIOCL.

Het geschrift van beding, en tegensprake, dat
de Paus van Rome tegen den Westfaalschen
Vredehandel liet uitgaan, gedagteekend den
zes en twintigsten van Slagtmaand des jaars
CIOIOXLVIII is my der omstandiger vermeld-
dinge niet waardig.

Tot het bywonen van alle de vorenstaande
besluiten, en het volvoeren derzelve, zijn uit
alle de voornaamste Vorstendommen, Staten,
en belanghebbende Rijkssteden des Christen-
doms niet alleen te Munster, Osnabrugge,
maar ook te Neurenburg, Regensburg, en elders
afgezonden geweest de navolgende personen,
hier in onze printen voorkomende, te weten

Van wegens den Paus.

38 Fabius Chifius.

Uit den name des Keizers.

39 Maximiliaan Grave van Trautmansdorf.

40 Johan Lodewijk Grave van Nassau.

41 Johan Maximiliaan Grave van Lamberg.

42 Johan Krane.

- 43 Izaak Volmaar.
44 Oktavius Pikkolomini de Aragona.
Voor Frankrijk.
45 Henrik d'Orleans; Hartog van Longeville.
46 Klaudius de Mesmes Grave d'Avaux.
47 Abel Servient Grave de la Roche.
48 Henrik Groulart.
49 Karel Baron d'Avangour.
Voor Zweden.
50 Johannes Oxenstierna.
51 Johannes Adler Salvius.
52 Scheringus Rosenhanc.
53 Matthias Biorenklau.
54 Alexander Erskain.
55 Benediktus Oxenstierna.
Voeg hier by.
56 Magnus Gabriel de la Gardie.
57 Karel Gustaaf Wrangel.
Wegens Portugal.
58 Franciskus de Andrada Leisao.
Wegens Mentz.
59 Hugo Everhard Krauz.
50 Niklaas Georgius van Raigersperg.
Wegens Bejeren.
61 Georgius Christoffel Baron van Hallang.
62 Johan Adolf Krebs.
63 Hermanus Egon Graaf van Furstemberg.
Voeg hier by.
64 Maximiliaan Baron van Seiffenau.
65 Joachim Christiaan, Grave van Wahl.
Wegens Brandenburg.
66 Johan Graaf van Sainz.
67 Johan Fromhold.
68 Mattheus Wefenbecius.

Wegens Trier.

69 Hugo Frederik, Heer in en van Elts.

70 Karel Henrik.

Wegens Saxon.

71 Joan Ernst Pistoris.

72 Joan Leuber.

73 Augustus Adolf Baron van Trantorf.

Wegens de Paltz.

74 Maximiliaan Wilibald.

75 Joachim Kamerarius.

Wegens Keulen.

76 Franciskus Bischof van Osnabrug.

Wegens Savooye.

77 Klaudius de Chabor.

Uit Venetien.

78 Aloysius Kontareno.

Uit Florence.

79 Athanasius Rodulphius.

Uit Mantua.

80 Franciskus Nerlius.

81 Hieronymus Sanrazarius.

Voor de Hartogen en Princen van Saxon.

82 Augustus Karpzou.

83 Georgius Acharius Heher.

84 Wolfgang Koenraad van Thumbshirn.

Voor Paltz Nieuburg.

85 Joan Theodor Kaspars.

Voor Bamberg.

86 Kornelius Gobelius.

Voor Brunswijk en Lunenburg.

87 Chrysofotomus Kolet.

88 Henrik Langenbeek.

89 Jakob Lampadius.

90 Ottho Ottho.

Voor

Voor den Landgrave en voor de Landgravinne
van Hessenkassel.

91 Adolf Wilhelm van Krosieg.

92 Johan Vultejus.

93 Reinhard Sheffer.

94 Adolf de Mey.

Voeg hier by.

95 Johan Geysf.

Voor Hessen Darmstad.

96 Johan J. Wolfe van Todenwartt.

Voor Baden en Hachberge.

97 Johan Jakob Datt enz.

98 Johan Georgius van Merkelbach.

Voor Meklenburg.

99 Abraham Keizer.

100 Daniel Nikolai.

Voor Wirtemberg.

101 Andries Burkhard.

102 Johan Konrad Varnbuler.

Voor Oldenburg.

103 Herman Mylius.

Voor 't huis van Oostenrijk.

104 Johan Wilhelm van Gollen.

105 Georgius Ulrik.

Voor 't huis van Bourgonje.

106 Johan Kuyermans.

107 Pieter van Weyms.

Wegens Bobemen.

108 Ferdinand Ernst Grave van Walnstein.

Voor den Hartog van Gelderen.

109 Peregrinus Karlenus Amerinus.

Voor de Frankse Kreits.

110 Tobias Olhafen van Schoellenbach.

Wegens den Groot Meester der Duitfche Orde.

X Deel.

T

III 10-

- 290 *De Boekzaal van Europe,*
- 111 Johan van Giffen.
Uit Maagdenburg.
- 112 Otto Gerikke.
Uit Eslingen enz.
- 113 Georgius Wagner.
- 114 Valentijn Heider.
Uit Hamborg.
- 115 Georgius van Holte.
- 116 Broderus Pauli.
Uit Lubek.
- 117 David Gloxin.
Uit Bremen.
- 118 Gerhard Koch.
Uit Straatsburg enz.
- 119 Franciskus Egon. Gräve in Fürstemb.
- 120 Markus Otto.
Uit Neurenburg.
- 121 J. Christoffel Kress.
Uit Kolmar.
- 122 Johan B. Schneider.
Uit Freisingen.
- 123 Johan Georgius Baron van Puech enz.
Voor den Vorst van Korvey enz.
- 124 Adam Adami.
Van Munster.
- 125 Johan van Reumond Bevelhebber van
Munster.
- 126 Joa Timmerscheid Burgermeester van
Munster.
- 127 Henrik Herding Voor-Burgermeester van
Munster.
Van Osnabrug.
- 128 Gerhard Schepeler Voor-Burgermeester.
Dan volgen nog.

- 129 Franciskus de Moura enz. Grave van Lumiares. enz.
- 130 Henrik de la Tour Markgrave van Turenne.
- 131 Wilhelm Grave van Lamboy. enz. die met zijn zinspreuk *Finis coronat opus* [het einde kroont het werk] hier bequamenlijk het hek sluit.

Zie daar, lezer, overvloedige keur van voorwerpen, ter erinneringe niet alleenlijk, hoe ons vrygevogte Vaderland, na zulk een langduerig oorlogen tegen Spanje, eindelijk verlangde, hare menigvuldige triomfen eenmaal gekroond te zien met een vaste en bestendige Vrede, maar ook, een einde makende van de bedroefde gevolgen en onheilen, die de voortgang der Nederlandsche oorlogen verre over andere zeeën en landen zoude kunnen na zig trekken, den nagebueren eenen prikkel gaf, omme zoo heerlijk een voorbeeld na te volgen, en hunne zoo lang platgetrede bodems, waar inne de zetel des oorlogs gevestigd was, door een gewenste vrede te doen herleven in het genot der lieffelijke vrugten eener ruste, zonder welke den volke geen herstelling van geleedene schade kan werden toegebracht.

Want hoewel de Nederlandsche Leeuw zedert het gemelde Spaansche Vreëverbond van andere kanten meer als eens verraderlijk besprongen, en menigmalen, daar hy niet op zijn hoede was,rouwloozelijk aangetast is geweest, wanneer hy nogtans, nooit van zijn aloude edelmoedigheid ontaard, aan 't brullen

292 *De Boekzaal van Europe,*
len gerakende, al wie hem aandeed met vrees-
felijke bliken onder de oogen zag, en verder
voortgevlogen zoo dapperlijk ruim baan maak-
te, dat zijne bestrijders het smartelijk gevoe-
len hunner oude wonden en slagen, die ze van
zijn klauwen regtvaardiglijk ontfangen heb-
ben, aan de lijkteekenen zig konnen te binnen
brengen; en ofschoon wy Batavieren nog ten
huidigen dage in een doodelijken oorlog om
Vrede en Vryheid vegten, den schenderen van
trouw moediglijk in den schild vliegen, en
voor dien kostelijken schat geen dierbaar hel-
denbloed sparen; echter reikhalzen alle regt-
schapene Christenen, op dat ze eenmaal uit
zulk een Oceaan van vyer en bloed mogen zien
oprijzen, tot verzoeting der bitterheden, die
de verderffelijke krijg over het grootste deel van
Europe gebragt heeft,

*De V R E E , den mensch veel beter als den
krijg.*

Want

*Wat zijn triomfen, zoo men niet
In 't eind de lieve vrede ziet?*

Welke allerwenschelijkste Hemelgunst zoo
haast als verworven zal zijn, wat zoud 'er dan
by deze Pronkbeelden der doorlugtige Vrede-
handelaars beter passen, als dat ook de Man-
nen, die het beroemde Vredeverbond in den
jare CIOIOCLXXVIII te Nimwegen hebben ge-
sloten, op den zelve voet na 't leven verbeeld
wierden, en gevolgd van de genen, die het
werk des Vredes, voor ons en onze getrouwe
Bond-

Bondgenoten, in deze onze dagen, bevonden zullen werden te hebben uitgewerkt: omme alzo de oogen van al de wereld, door 't vertoonen van zulk een wolke van getuigen, die de vermaardste oorlogen in 't Christendom ten einde gebragt hebben, alzins te doen wenden na de geheiligde Eendragt, voor al noodig onder Christenen, tot hun leedwezen bevindende, dat de Turk by hunne beroertens zijn voordeel doet, en uit de zee van hunnen onrust zijne rijkdommen vist, met welke hy gesteven een schrikkelijke krijgsmagt by een rukt, omme, waar 't mogelijk, de Halve Maan boven 't Kruis te verheffen; en al wie zig niet na Mahomets vloekwet vlijdt, te verdolgen.

GOD, die de eenigs gever van Vrede is, wil ons in een korten tijd een beter heileeuw dan die van Augustus doen beleven, in welke men op gedenkmunt, gelijk wel eer op Roomsche penningen, de Vrede zie pralen, den hoorn des overvloeds in den arm dragende, en een stapel wapenen in brandstekende, omringd met dat heerlijk opschrift

EEUWIGE VREDE.

Eene opmerking moet ik niet verzwijgen, namentlijk dat de Vorsten, Vorstinnen en andere persoonadjes, die dit brave primboek uitmaken, alzemaal, in hun eigen hoofdhair verbeeld staan, uisgezondert zijne althans regerende Majesteit Lodewijk de XIV, Koning van Frankrijk, ten tijde der schetsmakinge nog vry jeugdig.

VIII. HOOFDDEEL.

Projet d'une nouvelle version Françoisse de la Bible. Dans lequel on justifie par raisons & autoritez, que les versions precedentes ne representent pas bien en plusieurs passages le sens de l'original, & qu'il est fort nécessaire de donner une meilleure version, comme on se propose de faire.
Par Monsieur Charles le Cene.

Dat is,

Ontwerp van een nieuwe Fransche Overzettinge des Bibels, waar in met redenen en aangetrokke texten word bewezen, dat de voorgaande overzettingen op zeer vele plaatsen niet wel den zin van het oorspronkelijk treffen, en dat 'er een beter vertalinge mit te geven hoognoedig is, gelijk men voornemens is te doen. Door Karel le Cene. Te Rotterdam by Pieter vander Sleart 1696. in 8. 54 bladen.

WOrd het werk van oude-schriften te vertalen by geleerde mannen hachelijk en vol moeite gehouden, byzonderlijk mag men gelooven, dat 'er vry wat behoort tot het wel vertalen van de heilige boeken, die onzen, en den Joodschen, godsdienst behelzen, gemeenlijk Bibel genaamd.

Die

Die zig ooit daar toe begaven, hebben bevonden, van hun pligt te zijn, de zaken, die van de oude Overzetters niet wel gevat waren, te veranderen. Sommige wilden zig bekend maken door een's anders doen te beknibbelen, 't welk ligter valt, dan zelf wat te verrigten, voor al in 't Bibel-vertalen; dewijl de Hebreuwſche taal, die niet meer geſproken word, duifter is, en geene andere boeken, dan de H. Schriften, op dien trant zijn geſchreven. Ook is'er by de Hebreen geen klein gebrek van woorden, waar uit verſcheide beteekeniffen ſpruiten: want elk vat de tale op na zijn begrip, en doorgaans na de gezindheid van den godsdienſt, waar toe hy zig begeven heeft, verwerpende een's anders overzetting, om de zijne op prijs te ſtellen.

'k Moest niet vergeten, dat het ligtgeloovig volk, in het ſtuk van den godsdienſt, meest door overlevering van ouders, en meesters, ſtijf en ſterk by het oude wil blijven, en van 't nieuwe, ſchoon 't merkelyk beter is, een afkeer heeft. Want daar vooroordeel grond van waarheid is, daar kan men de misvattingen niet wel verzetten; en vele meinen zelfs dat hun godsdienſt gevaar loopt, als men daar in iets wil verbeteren, of byvoegen: dus blijven ze met geſlotene oogen voor de helderſchijnende waarheid ſtaan.

Proef mijn's zeggens kunt gy vinden, lezer, aan 't* vierde hoofddeel van dit werk, alwaar ons getoond word, wat ongemak Hieronymus, toen hy den Bibel nieuwlijs vertaalde,

en andere na hem, moest uitstaan. Lees maar de werken van den Priester Simon, en gy zult hooren, hoe die van de *Port Royal*, en andere Fransche, over hunne vertalingen geheeld zijn. Ik behoeve niet te spreken, wat tegenstand onze nieuwe Nederlandsche gevonden heeft.

De Heer Le Cene, dezer zwarigheden niet onkundig, onderneemt echter een ontwerp eener nieuwe (a) Fransche overzetting des Bibels te maken, en meint daar toe de grootste reden te hebben, om dat de Fransche, boven meest alle Christenvolkeren, dezelve ontberen. Hy toont, hoe 't een's ygelijks pligt is, de waarheid en Gods wijsheid te ontdekken: dat deze geleerde eeuw daar toe bequaam is, dog dat men verscheide wegen heeft ingeslagen, die niet alleen verschillende, maar zelfs strijdig zijn.

Het eerste dan, dat hier onderzocht word, is, hoe verre men de Hebreuwsche woorden als (b) *Hallelujah, Amen*, en dergelijke, moet behouden. Zoo iemand daar regen wil zeggen, dat men, de Schrift alleen eenvoudiglijk, na den zin, dog niet geheel en al, schoon ze duister is, van woorde te woorde verklarende, zig bezondigt tegen de bedreigingen van (c) Mozes en (d) Joannes; deze Schrijver wijst ons aan, wat het te zeggen is van Gods woord af te doen, of daar wat by te doen.

In de H. Schrift staan op oneindige plaatsen zinnebeeldelijke spreekwijzen, die hy niet wil dat

(a) P. 104. (b) P. 4. (c) *Deut.* 4. 2. en 13.
32. (d) *Openb.* 22. 18, 19.

dat behouden werden, maar door een duidelijke overzettinge verstaanbaar gemaakt; gelijk als, ten voorbeelde, daar van (a) *Gods hand* word gesproken.

d'Ooster-volken, na welker trant de H. Schrijvers hunne zaken schikten, waren zonderling genegen tot de (b) Grootpraak, en stofferende beschrijvingen, waar van sommige hier aangewezen, en na den aart der tale verzaft worden. Men vind ze ook in 't Nieuwe Testament.

In 't voorbygaan zien we, wat moeyelijkheden door de slordigheid van d'uitschrijvers omtrent de Heilige bladen zijn veroorzaakt, en hoe eenige der hooggaande spreekwijzen ook in Heidensche schriften voorkomen.

Dus naderen wy tot de noodzakelijkheid van een nieuwe Fransche vertaling, en om te begripen, hoe die, volgens de voorgestelde gronden, best begonnen wierd, strekt Hieronymus doorgaans ten voorbeelde. Eene al te letterlijke overzetting staat by den Heer La Cene te boek als (c) d'oorzaak van alle bygeloof, niet slegts by Joden, maar ook by de Pausgezinde, met opmerkelijke staaltjes bewezen.

Niemand behoeve te vragen, of het wel zulk een euveldaad is, dat 'er wat fouten in d'Overzetting zijn geslopen, want daar uit, meint deze Schrijver, zijn dwalingen en knibbelingen ontstaan, waar van (d) hier een gansche reeks word aangeteekent: my lust geene na te schrijven, maar tot een enkel staaltje by te

T 5

bren-

(a) P. 25.

(b) Hyperbole p. 29.

(c) P. 68.

(d) P. 88 94.

brengen, dat de Griekſche Overzetters, gemeenlijk de LXX geheten, aan het vijfde vaars van Davids eerſte Snaarlied geſchreven hebben (a) *dat de goddelooze ten dage des oordeels niet zullen opſtaan.*

Hy beweert, dat een (b) vertalinge, al te naauw aan de letter gebonden, duifter is, en merkt een menigte plaatſen, die zonder nader opheldering onverſtaanbaar zijn. Een quade vertaling doet de H. Schrift ſomtjids haar zelve tegenſpreken, of het regtſtrijdige van haar oogmerk zeggen: 't welk hy meeft bevind in boomen, en vrugten, waar van de Bibel gewaagt, en die in de thans zwevende Franſche (c) overzetting uit aangehaalde en verklaarde voorbeelden blijken of ganschelijk niet, of t'eenemaal averegts te zijn overgezet. Maar mag ik, mijne gedagten hier ook eens uiten zonder de fouten der Franſche vertalers te willen verſchoonen? 't Schijnt my (onder verbetering) zootoe, dat van ſommige boomen, en vrugten, in den Bibel voorkomende, het regte beſcheid niet kan gegeven werden; wederom dat ſommige beſt uit te drukken waren van menſchen, die daar ter plaatſen hadden gereiſt, en kenniſſe van zaken genomen: anders hebben we geen volkomen zekerheid.

Die meer quade gevolgen, uit een verkeerde overzetting ſpruitende, begeert te kennen, doorloope het (d) tiende hoofdstuk: hy zal daar bevinden, hoe menigmalen de zaken door 't vertalen een verwarden draay krijgen: zeer veel

(a) Δια τῆς σὺν ἀναθήσειναι οἱ ἀσθεῖς ἐν κρείσσ.

(b) P. 105.

(c) P. 247.

(d) P. 260.

veel omtrent eigen namen van landen, steden, en byzondere personen.

Dan treed de Heer Le Cene tot verscheide soort van (a) geld, dat in de gansche Schrift, zoo 't Oude als Nieuwe Testament, te pas word gebragt, en toont ons ook daar in, hoe de bal is misgeslagen. Even zoo is 't met de (b) maten gelegen.

Door een quade vertaling word d'eene persoon voor d'ander gezet, en de zin der woorden t'onbruik gemaakt: 't welk daar van daan komt, om dat de Vertalers niet weten, dat in den Bibel (c) Steden, Volkeren, en Koninkrijken dikwils den naam van haren eersten stigter dragen.

Groot gebrek vind hy omtrent het vertalen der beesten, waar van Mozes en andere H. Schrijvers gewagen; en waarlijk, indien hy immer reden van ongenoegen had, hier kan men den man niet tegenspreken, dat hy klagtig valt over de onkunde der overzetters, die, gansch niet lettende op den aart der dieren, en mogelijkheid der zake, dezelve zeer verkeerdelyk ten toon stellen. Laat de Vis, die Jongs inslokte, slegts een voorbeeld zijn. Vrygesken (zoo men die noemt) en ongeloovige grijpen die gelegentheid by 't hair, om de Schrift te beschimpen, als of ze ongezoute taal voerde: waar van de (d) bewijzen zoo veelvuldig zijn, dat ze een groot gedeelte dezes boeks beslaan.

'k Zal nog maar een woord van het vijftriede of laatste hoofdstuk zeggen. Om dat de He-

(a) P. 286. (b) P. 308. (c) P. 317.

(d) Lees van p. 408. tot 717.

Hebreeuwſche tale vol * gelijknamige, of dubbelzinnige woorden is, zijn de Vertalers niet zelden over dien ſteen des aanſtoots deerlijk gevallen, en hebben, zonder rijp overleg zulk een woord overzettende, de Schrift niet ſlegts eenen averegtsen, maar meermalen eenen zeer ſtrijdigen zin gegeven. In 't gemeen moet aangemerkt werden, dat de Roomsche Kerk hier uit geen voordeel kan trekken, als of 't in haar kraam diende, dat de Geuze-Bibels zoo vol fouten zijn, want haar Latijnsche, by de Tempelvoogden te Trenten gewettigd, word in dit werk aan andere, en ruim zoo grove, ſchuldig verklaart.

De Heer Le Cene overtuigt den lezer, dat hy een man is, in oude en nieuwe Schrijvers, byzonderlijk Joodsche, zeer ervaren: dog dewijl hy een vryheid neemt omme, zonder bekreuning, van alles te oordelen, is 't wel te denken, dat zijn werk niet onweersproken zal deurgaan; te meer, om dat hy verſcheide Schriftuerplaatsen in dier voegen overzet, dat de gronden van den Hervormden Godsdienst daar door niet weinig geſchokt ſchijnen. Men zie (om geen meenigte bewijzen voort te brengen) alleenlijk de plaats in Davids † tweede Harpgezang aan 't zevende vaars van hem ontvouwd.

Voor 't overige ontmoet ons alomme een geleerde opheldering van duistere plaatsen, die zoo in 't Oude als Nieuwe Testament gevonden worden.

* Equivoques.

† P. 729.

IX. HOOFDDEEL.

Naauwkeurige en gedenkwaardige reizen van Edward Brown M. Dr. afgezonden van 't Collegie tot Londen, Lid van de Kon. Soc. en Medicijn van zijn Koninkl. Majesteit in Engeland, door Nederland, Duitsland, Hongaryen, Bulgarien, Macedonien, Theffalïen, Oostenrijk, Stiermark, Karniole, en Friuli, enz. Behelzende alle deftige en opmerkenswaardige zeldzaamheden der voornaamfte rijken, landen, en fteden; als ook goud-zilverkoper-en quikzilver-mijnen, baden, fonteinen, mineralen, rariteiten, gebouwen, rivieren, bergen, enz. Benevens een ahangfel, vervattende een voyagie of landtocht van den zelven Autheur, van Venetien na Genua, uit het Engelsch vertaald door den Heer Jakob Leeuwe Dirckx, vercierd met curioze kopere platen, na 't leven afgefchetst. i Amsterdam by Jan ten Hoorn 1696 in 4. 43 bladen.

Ruim achttien jaren is 't geleden, wanneer dit reisboek van den Engelschen Arts Brown, voor d'eerstemaal in onze moedersprake overgezet, wierd uitgegeven.

Al make ik 'er thans geen breed uittreksel van,

van, om dat ik met Monkonij's pas van 't reizen kome, en geen lust hebbe zoo aanstonds wederom door vergelegene landen te gaan zwerfen; ik kan mijnen lezer nogtans verzekeren dat deze aantekeningen my zoo vele opmerkelijke zaken hebben te binnen gebragt, die voor langen tijd in den eersten druk waren van my gelezen, en herlezen, dat ik een verschen trek gevoelde, om dezelve meerendeels nog eens te doorbladeren, zoo haast als ze my in handen quamen.

Het komt my dan gansch niet vremd voor, dat de Amsterdamsche drukker een tweeden druk vervaardigt heeft, want voor de weetgierige Hollanders, die veel van reisbeschrijvingen houden, kan deze voor een der vermakelijkste strekken, zoo wegens het velerley verhaal van een groote menigte landen en luiden, als ter oorzake van de menigvuldige aanmerkingen over gedenkwaardige voorvallen, natuurgeheimen, outheden, en byzondere ontmoetingen, die niet dan uit een geleerde penne kunnen vloeyen.

Hooren we hem ter eerster overkomfte uit Engeland van onze Nederlandsche steden schrijven, de eenvoudige waarheid komt ons straks te voren, en stelt haar zelve borg voor de opregtheid die in 't vervolg van zulk een trouwen Schrijver te wagten is.

Dog ik neme dat maar tot een voorspel van zijne zwaarder togten, en reken hem niet eer voor reiziger, als zedert dat hy van Keulen na Weenen trekt. Daar mee volgen we hem door Hongaryen, 't welk alle andere landen van

van Europe in berggroeven, baden, en bergwateren overtreft, en by uitnemendheid van treffelijke en ten dienst gelegene stroomen voorzien is. Hy wijst ons op den weg ettelijke oude geheugenisbrokken aan, gelijk als van de steene brug, die de Keizer Trajaan over den Donau liet maken, waar van eenige vervalte stukken niet verre van Severin, omtrent twintig Hongaarsche mijlen van Belgrado nog overig zijn; en de liefhebbers van oude penningen zullen graag worden, als ze hem hooren vertellen, dat in verscheide Hongaarsche landstreken groote schatten van die gedenkmunt uit de aarde word gedolven.

De Steden Komara, Nieuhuisel, Gran, Vicegrad, het berugte Buda, of Offen, met nog een reeks vestingen en plaatsen in Hongaryen houden den lezer wat op, eer hy den Heer Brown in Thessalië ziet, en aldaar met hem op den berg Olymp mag klimmen.

Wat heeft Homeer, met een deel andere oude Digtters, niet al van dien Olymp geschreewt! ze maakten d'er de woonplaats van den oppersten Goden-baas Jupiter, ja somtijds den heelen Goden-Hemel zelf van; en nog ten huidigen dage ziet men vaarzenmakers, die dit Latijnsch woord Olympus voor den Hemel, en, daar ze Christenen willen genoemd zijn, echter hunnen God, na de wijze der Heidenen, en in navolging van den verzienden Jupiter, met zijn verziende woning, *Koning, Beheerscher, of Regeerder van den Olymp* noemen. Hier hebben we ook de vermaarde rivier Peneus, en een vertooning van den grooten

304 *De Boekzaal van Europe,*
ten Heer der Turken in de stad Larisse : hier
zien we zeden , en gewoontens zoo van Griek-
sche Christenen , als Turken , en zeer vele
Thessaalsche aanmerkelijkheden.

Of lust het iemand , te Komara gekomen ,
na dat zijn nieuwsgierigheid , zoo verre als 't
gebied der Christenen zig toen ter tijd uitstre-
kte , voldaan is , de Koper- Zilver- en Goud-
groeven in 't Hongaarsch gebergte te gaan door-
snuffelen > hy kan hier vershot van die stoffe
krijgen uit de nette beschrijving van des Heeren
Browns ondervondene proeven van alles wat
tot velerley erts behoort , ook van verscheide
baden , en wateren , verbeeldingen van de
diepgeholde ertsgroeven , en de manieren zelve
van daar in te arbeiden , zeldzame en vervaar-
lijke pestdampen in de bergen , Zout , Gesteen-
tens , Zwavel , en een reex wetenswaardige ge-
vallen , die in 't opgraven , en bewerken der-
zelve voorkomen.

Als de Reiziger al die berglugt te Weenen
zal uitgeniest , en hem zelve in de treffelijke
baden van de stad Baden , vier duitsche mijlen
van daar gelegen , verfrist hebben , wil hy zij-
nen lezer naar het wonderbaarlijke meir van
Zirchnitz , na de quikzilver-mijnen van Idria ,
en na de groeven in de Alpes voeren.

Yder plaats , dien hy op dezen togt aandoet ,
vermaakt het gezelschap , door eenige onge-
woone vertooning van iets ouds , of nieuws ,
al was het door 't hooren van Karinthische of
Karniolsche gewoontens ; en is 'er in 't klim-
men op den hoogen Lubelberg door storm en
onweêr groot gevaar geweest , des te lustiger
valt

valt het, over heuvelen, en dalen, daar telkens wat te kijken is, behouden te nieuw Palma, en eindelijk binnen Venetien te komen.

Zie daar een goed endje wegs afgeleid. Dat de Schrijver te Venetien niet lang halte maakt, is, om dat hy Italiën voor dezen had bezigtigt: derhalven vervaardigt hy zig, om daar van daan over vele plaatsen, onder 't Venetiaansche gebied staande, voorts weder door Karinthien, op Friezach, verder door Nieuwmark, Hundsmark, Peltforz, Knitelfeld, Luihm, Prug, Kemberg, Mehr zu Schlag, Schadwien, Nieuwkirkel, Nieuftad, Solinaw, Traskirchel, en Nicudorff, tot binnen Weenen te keeren. Deze te rug reis van Venetien na Weenen, omtrent drie honderd en vijftig Italiaansche mijlen, de * allergeruſtste en veiligste, dien hy ooit gedaan heeft, besluit hy met eenige byzonderheden, over de lughtstrecken waargenomen. Hy reisde toen in 't heetste van 't jaar, als de Zon in den Kreeft was, geplaagd van groote hitte in de ruime vlakten van Friuli, en Oostenrijk, dog in d'Alpebergen voelde hy die wat meer gematigd, en bevond daar het land over al groen, en vermakelijk.

Het derde en laatste boek van dit werk behelst des Heeren Browns reis van Weenen na Hamburg, Keulen, en vervolgens weder na zijn Vaderland Britanje, tot in Londen. Deszelfs eerste deel is een zeer nette beschrijving van de stad Weenen zelf, en van 't voornaamste, dat daar te zien is (waar onder des Kei-

X Deel.

V

zers

* Zoo zegt hy p. 201.

zers Boekzaal niet voor het geringste mag gehouden werden) in verscheide hoofddeelen aangeteekend. In het tweede deel zien we den reiziger van Weenen te Praag, en, na die stad beschreven te hebben, binnen Dresden komen, daar hem ook het byzonderste der kijkenswaardige dingen getoond word. Hier van daan nam hy zija weg na Freyberg, die wel niet de naaste was, maar zija lust om de zilvermijnen daar omtrent te doorsnuffelen voerde hem derwaarts. Van Freyberg schikte hy zija reis na Leipzig, ter welker plaatse hy de zinliijkheden van den Heer Burgetmeester Aldershelme zag, vertrekkende voorts op Maagdenburg, hier beschreven.

Eindelijk geraakte hy te Hamburg, en van daar te sloop in Engeland.

Na een kleine schets van Duitschlands lof volgt hier een tweede reis, van den Heer Brown met eenige Edelluiden, die de Engelsche Gezanten, in 't jaar 1673 op de Vredehandeling tusschen de Staten der Vereenigde Nederlanden, Engeland en Vrankrijk te Keulen afgevaardigd, vergezelschapten.

Ze strekt van Keulen over Gulik, Aken, Luik, door Brabant en Vlaanderen, op Duinkerken, en Grovelingen, over Kalais, en Doever, tot Londen. Hun meeste inzicht was, zig in 't Spa, in de baden van Aken, en elders, wat te vermaken: doshalven geeft de reisbeschrijver ons een breed verhaal van die laatstgezeide stad, en de zoo genaamde heilige overblijfselen, die aldaar pronken, samt de baden, en hoe men daar in leeft, alles zeer omstandiglijk.

Zijt gy begerig, goê liens, die gaarne van gewijde stukken en brokken hoort, gy behoeft geen ettelijke honderd uren ver te reizen, komt hier ter regter tijd maar te Aken; daar zult gy niet alleen de Lieve-Vrouwe-Kerk met hare kostelijke sieraden zien, maar ook de heiligdommen, die in deze stad alleen bewaard, of om de zeven jaren eens, of alle jaren, vertoond worden. Ik kan immers wel denken, nieuwsgierige, dat gy 'er gaarne wat van hoorde: luister toe, de Heer Brown vermeld, hoe men de gezeide kostelijkheden, onder een zoeloop van ontelbare menschen, uitroept.

De eerste uitroep (maar gy moet 'er niet om lachen) luid aldus; *men zal u vertoonen het bende, het H. Kleed, dat de Moeder Maria aanbad in den nacht, toen Jezus Christus, ware God, en Mensch, uit haar geboren wierd.* enz.

Ten tweedemaal word geroepen; *men zal u vertoonen de windsels, de H. doeken, waar in onze Heere Jezus Christus op Kers-nacht gewagselt wierd.* enz.

Ten derdenmale; *men zal u toonen het Lywaad, dat H. kleed, waar op de H. Jobannes de Dooper onthoofd wierd, waar in men nog de vlekken van zijn bloed kan zien.* enz.

Eindelijk is de vierde uitroep; *men zal u vertoonen de H. linne lakenen, waar mede onze Heere Jezus Christus op 't kruis bedekt was, toen Hy voor ons den bitteren onschuldigen dood op den gesden vrijdag quam te lijden,* enz.

Hoe ligtelijk zoude het kunnen gebeuren, dat iemand die Akenaars, als ze hun gewijde kraam openen, eens vraagde, *zoo 't al waar is,*

De Boekzaal van Europe,
 dat het hemd, van hen vertoond, een hemd van
 de Lieve Vrouw is, hoe zy 't wettelijk kunnen be-
 wijzen juist het zelve hemd te zijn, dat ze aan 't
 lijf had, toen ze in de kraam quam? hoe en waarom
 dat uit de kleêrmande is gehaald?

Wie weet, hoe de Onchristenen wel in hun
 vuist lachen, als ze zulke lappen en leuren
 voor heilige gedenkteeken in 't Christendom
 geëerd zien!

Behalven de gezeide mooye dingen, die al-
 le zeven jaren, gelijk terstond gemeld is, van
 den tienden tot den vier en * twintigsten dag
 van Hooymaand den volke vertoond worden,
 is 'er nog een groote rommelzoo van Inuistry,
 die alle jaar op den Sakramentsdag te voor-
 schijn komt.

Maar willen we niet liever de vunsche lust
 van die oude hemdens en lakens met ettelijke
 flessen Spa-water doorspoelen? komt, volgt dan
 den reiziger na 't Spa, dog eerst te Limburg;
 wy zullen ons niet beklagen, 't Spa gezien te
 hebben: het is een net dorp, in 't bos van Ar-
 denne, op een vlakken grond gelegen, ruffen
 heuvelen, en ten Noorden aan een steil geberg-
 re. Aldaar onze lust geboet hebbende komen
 we te Luik, en bezien daar alle voorname ge-
 bouwen. In de Domkerk van Sant Lambert
 is eene der klokken van zulk een zwaarte, dat
 'er 24 menschen om die te luiden vereist wer-
 den.

Buiten Maastricht in den steenkuil, gemeen-
 nelijk Sant Pieters berg genaamd, (voorwaar
 een der treffelijkste bergen die men in de We-
 reld

* Zie p. 277. De print staat 'er by.

reld vind) valt ook wat te kijken. Ze overtreft verre het hof van Custozza tusschen Padua, en Vicenze: 't verhemelte is hoog, grootfch, en meest over al pragtig: de pilaren, tusschen welke de Heer Brown twee mijlen onder d'aarde heen ging, zijn ontelbaar: geen doolhof kan verwarder wezen, nogtans zijn alle de deelen eenparig; 't welk iemand kan te binnen brengen de honderd kamers, die Nero in de rotsen te Baje liet maken. Boven op staat een klooster van Sant Frans, en, tot yders verwondering, is de aarde, hoewel vol zafte, en zwavelachtige steenen, nogtans zeer vrugbaar.

Eer dat de Schrijver na Engeland oversteekt, deelt hy ons nog meê, wat hy in verscheide plaatsen van Brabant en Vlaanderen zag.

Het Aanhangfel van dezen nieuwen druk is een fraaye en geleerde beschrijving van des mans landtogt van Venetien na Genua. In hoe vele boeken word van die beroemde steden niet gewaagt, en hoe dikwils hoort men d'er in de Boekzaal van kouten! lees, lees, egter dit stukje, weetgierige Hollander, al was het maar om de verbeelding van den ouden Roomschen Schouwburg te Verone.

X. HOOFDDEEL.

Joannis Munniks, Medicinæ Doctoris, & Professoris Ultrajectini, de Re Anatomica liber.

Dat is,

Een boek der Ontledingkunde van Joan Munniks, Arts, en Hoog-Leeraar te Utrecht. Te Utrecht by Antoni Schouten 1697. in 8. 18 bladen.

Ware my ligt doenlijk, den hooggeleerden en zeer vermaarden Heere Munniks in zijn spoor te volgen, daar hy het wonderbare maakfel des menschelijken lichaams, op een ontledingkundige wijze, gaat vertoonen, maar ik zoude genoodzaakt zijn, de deelen, van hem genoemd, na te schrijven, aan welke, als op een lijst gebragt, de lezer luttel barte of vermaak zoude vinden; ten zy hy dezelve in hare samschakeling konde bezessen, waar toe eene wijdloopige ontvouwing vereist word; of wel een aanwijzing in printen, voor zulke, die der dingen gansch onkundig zijn; 't welk in de engte onzer Boekzaalvertrekken niet mag gebeuren. Houd u derhalven vergenoegd, Hollanders, dat gy weet, wat de geleerde Wereld thans in handen krijgt.

De Heer Munniks, die al ruim voor achtien jaren Hoogleeraar dezer treffelijke wetenschap geweest is, heeft de moeite genomen
(geen

(geen kleine , voorwaar !) van alle ontleedkundige schriften , zoo vele als 'er in 't ligt zijn gebragt , te overlezen , en die met elkanderen te vergelijken ; voor hem zelven uitkippende , 't welk hem meest met de waarheid scheen over een te komen : hier op niet geruft , heeft hy bevonden , dat het ontleedmes zelf in de vuist te nemen , en daar meê door de diepste ingewanden voor 't gezigt ruim baan te maken , ruim zoo veel tot de volslagen lichaamskunde vorderde , als het langwijlig bekijken en beblokken van het gene dat andere deswegen weten te praten.

In zijne voorreden vermeld hy alle brave mannen , die van ouds her tot deze onze dagen toe aan dat loffelijk werk van ontleden de handen sloegen , en belijd , in dit zijn vertoog niemand te hebben willen tegenspreken . Dus wijsfelijk draagt zig de geleerde Schrijver , op dat niemand eenige stoffe van knibbeling vinde.

Printen komen d'er niet in , want , behalven dat men zig daar op geheel en al niet mag betrouwen , en de regte Ontledingkonst daar uit niet duidelijk genoeg te vatten is , waar toe zoude hy zig in een werk steken , dat reeds van anderen , op allerkeurelijkste wijzen , volvoerd is ? De konstkenneren weten , hoe de Ontleding des menschelijken lichaams , in honderd en vijf kloeke pronkstafereelen door den beroemden Heere Hoogleeraar Govard Bidloo t'Amsterdam in den jare 1685 uitgegeven , alle lofte boven steigert.

XI. HOOFDDEEL.

Johannis Nicolai Tractatus de Græcorum luctu, lugentiumque ritibus variis, e Græcorum præcipue scriptis, aliisque, in usum rei literariæ, collectus, & in lucem editus.

Dat is,

Johan's Nikolai's verhandeling van den rouw der Grieken, en verscheide plegtelyke gewoontens der rouwbedrijvende, meezendeels uit de schriften der Grieken, en andere, ten dienste van de geleerde wereld, verzameld en in't licht gegeven. Te Tiel by Johan Radink 1697. in 12. 16 bladen. Men kan ook d'afdrukfels bekomen te Utrecht by Antoni Schouten.

WAardperders van de zeer nutte en vormakelijke Oudheidskunde zal het niet vervelen dit werkje te doorlezen, als behoorende tot de Lijk- en Begraaffenis-stoffe, die van geleerde Schrijvers verscheidentlijk is behandelt, en waar van ik met een woord zal gewagen in het uittreksel van 't eerste stuk van Giraldus werken, dat reeds klaar legt, omme deze Zomer in de Boekzaal te pronken.

De Schrijver maakt een beknopten aanvang met de noodzakelijkheid der *begravingen by de*
Ou-

Oude, die zonderlinge zorg droegen, dat den lijken haar laatste eere niet onttrokken wierd. Grieken en Romeinen hielden 't voor een schuldige pligt, de dooden te begraven, in zoo verre, dat de woorden ** νόμισμα*, en *justa*, eigenlijk *pligten* of *billijkheden* beteekenende, met nadruk voor *laatste pligten*, of *lijkpligten* aan den overledenen by beide die volkeren zeer dikmaals voorkomen.

Onder de wetten der † Athenienzers was 'er eene, die een ygelijk verplichtte, zoo wanneer hy een onbegraven lijk ontmoette, ten minsten eenige aarde daar op te werpen. Die deze wet overtrad, wierd voor een heilloozen guit gehouden, ende wrake der onderaardsche Goden toegedoemt. Een gebruik, dat by de Romeinen ook stand greep.

Hier van dan sproot het, dat der Grieken grootste vervloeking was, iemand toe te wenschen, *dat by onbegraven mogt blijven liggen, en met geen aarde bedekt werden.* Daarom waren ze ook zoo bang voor schipbreuk, uit vreeze, dat hunne verdronke lijken geen begravinge der aarde zouden genieten: ook meenden ze dat de onderaardsche Veerman Charon geen zielen overvoerde, dan welker lichamen begraven waren.

Drie dagen lang beweenden zy den dooden, eer de lijkstaatsy gehouden wierd, hoewel dit zoo juist bepaald niet was, of het duerde somtijds wat langer; en Homeer zegt ons in het laatste boek van zijn Ilias, dat het lijk van Hektor op den tienden dag uitgedragen wierd.

V 5

De

• Nomima. † P. a.

De Romeinen deden het op den zevenden , ook wel op eenen anderen dag.

Het naaste geluk aan 't begraven der Oude bestond daar in , dat ze in hun eigen land of Vaderland ter aarde besteld wierden. Gebeurde het , dat iemand verre van zijne vrienden in een onbekenden oord storf , dan riepen zy driemaal de ziel , ofschimme , toe , en zeiden haar *vaar wel*.

Dikwils bouwden de Grieken , ter eere van ongevonde lijen , een *ledig graf* , hoedanige praalgraven zy * *κενοτάφια* noemden. Dit wierd voor een en den zelve mensch veeltijds op meer als eene plaats gedaan , en menigmaal ter gedenkenisse van geleerde mannen. D'Atheners richteden zulke graven op voor alle de genen , die op zee gebleven waren , en zy hadden een byzondere plaats tot de praalbegravenisse der gener , welke lichamen , in den krijg gesneuveld , niet te voorschijn kwamen.

Oulinks hadden de naaste vrienden , voor 't sterfbed des kranken staande , een gebruik van zijn laatste woorden met grooten aandacht op te merken , en iemand der naastbestaande , 't zy moeder , zuster , of broeder , ontving zijn quansuis uitgaanden geest ; dan riep men den stervenden nog eens luidskeels toe , en men sloot zijne oogen.

Dit *oogen-fluiten* deden by Joden , Grieken , en Romeinen eertijds de Ouders , en 't was een gunst , als d'een of d'ander van de navrienden die eere genoot. Zoo lezen we by * *Hommer*.

* Kenotaphia.

† Iliad. lib. 11.

Ἄ δεῖλ', εἰ μὲν σὶ γε πατὴρ καὶ πόντος
μήτηρ

Ὅσος καθυμρήσῃσι θυόνῃ περ. -----

*Wanneer gy sterft, rampzalige, zal u
Uw vader nog uw moeder d'oogen sluiten.*

Ariadne klaagt, by **Ovidius**, in haren brief
aan **Thefeus**,

*Ergo ego nec lachrymas matris moritura video,
Nec mea qui digitis lumina condat erit!*

Och zal ik op mijn doodbed niet
-Mijn moeder mogen zien staan weenen!
-En zal ze my dan niet met eenen
-Mijn oogen sluiten! -----

Maar Penelope wenscht, in haren brief by den
zelve Dichter, dat haar zoon **Telemachus**
haar en haar's mans oogen mag toedoen.

*Di, precor, hoc jubeant, ut, euntibus ordine
facis,*

Ille meos oculos comprimat, ille tuos.

De Goden geven, dat, als wy
d'Een na den ander uit dit leven
Verhuizen, onze zoon aan my
En u dien laatste dienst zal geven,
Dat by ons beider oogen sluit. -----

Vrouw-

Vrouwen bewezen die pligt aan hare mannen.

Vremder was het, dat ze, als de kranke den laatsten snik gaf, op koperé vaten een groot gebrom en geklank maakten, omme de razer-nyen, en spoken van de ziel af te weren, of, zoo de Heer Nikolai gift, om te zien, of de mensch ook waarlijk was gestorven.

Eindelijk kusten ze den veegen mond, en omhelsden het lichaam zoo lang, tot dat 'er de geest uit ging: dit deden ze ook, als het reeds dood was, en 't blijkt een oude gewoonte te zijn geweest, zelf by de Hebreën, want *Jozeef viel op zijn's Vaders aangezigt, en by weenede over hem, en kustte hem. Gen. 50. v. I.*

Zoo haast als het lichaam zielloos lag, wierd het gewijd, dat is, niemand mocht het schenden. Niet anders waren de graven. De Grieken noemden den ganschen zwier der plegtelykheden, waar mede een lijk ter begravinge wierd toegeruft, * *συνημιδι*. Zy staken den dooden een stukje gelds in den mond, tot een vragtpenning voor den grijzen Charon, die hem door de hellevloed zoude voeren, en een brokje kaas, of brood, voor den driekoppigen Helhond Cerberus.

Het huis, daar 't lijk in lag, wierd met Cy-
presse takken opgeschikt, en voor de deur stond een groot vat met gewijd water, uit een ander huis, daar geen doode in was, gehaald; waar mede een ygelijk die uit en inging, zig besprengde: dusdanigen gewijden water hadden ze ook in hunne Tempelen, zoo wel als de Pausgezinde Christenen thans hebben.

De

De lijken , afgelegd zijnde , wierden gewassen , en gezalf met olie , of welriekenden balssem. Daar toe hadden de Lijkstaatsy bezorgers en Zalvers, hun gewone werk , windende het lijk in een linnen kleed , en verciende het zelve met kransjes , bloemen , en loof. In dezen staat lagen de doode gemeenlijk in het voorhuis , of portaal , met de voeten voor uit gezet , plat op de vloer , en wel in een bedde-gestel , of doodkist.

Nu volgt het *uitdragen* , by de Grieken * *ἔξω φέρειν* , en eenvoudiglijk by de Latinen *efferre* genaamd ; 't welk op de schouderen van mannen geschiedde. Voor de lijken der gener , die eenen geweldigen dood waren gestorven , of in den krijg gesneuveld , droeg men eenig geweer : en ter uitvaart gingen zoo wel vrouwen als mannen ; de mannen voor , de vrouwen achter aan. Somtijds gingen ze te voet , somtijds reden ze in koetsen.

Om den rouw statelijk te bedrijven hadden de Joden en Romeinen hunne *huilsters* , wijven , voor geld daar toe gehuerd , dewelke , onder de lijkgezangen , met een treurige wijze voorgingen te huilbalken , en der overledenen daden met droeve deunen opzongen , terwijl de pijpers en fluitspelers insgelijks den rouwtoon hielden.

In een overzwaren rouw lieten de Grieken zig het hair glad tot op de huid affcheren : waar omtrent valt aan te merken , dat men in den Bibel het *hair-scheren* in tegendeel voor een

te-

• Exoo pherein.

318 *De Boekzaal van Eupora,*

teiken van blijdschap vind , en de Romeinen hunne slaven dien ze vryheid schonken , de hoofden kaal scheerden : ja dat lang en onge- schoren hair te dragen by dezelve Romeinen een bewijs van ongeval en droeven staat was.

Om van 't hair nog wat te weten , moeten we zien , hoe de Oude , ten blijk van de hoog- ste treurigheid , hunne hoofdhairen op het lijk , graf , en lijkvyer strooiden.

Een verder bewijs van rouwe en droefheid was , dat zy zig van wijn te drinken onthiel- den , alle praal- of pronkgewaad afleiden , geen gasteryen aanrigteden , nog zangkunstige oeffe- ningen deden , maar zelfs hunne kleederen scheurden , en 't hair uit den kop rukten , ge- lijk we ook van de Hebreen lezen , ja dikwils hunne kleedy in 't vyer wierpen. Ze bleven t'huis , bedekten somwijlen hunne hoofden , en trokken zwarte kleederen aan , met welke zy ook ter begraaffnisse gingen. Nog meer. Zy strooiden *assche* op hunne hoofden , en maakten zig op deze wijze bemorft , en ongezien. Zoo doet 'er een by * Homeer.

Ἀμφοτέρησι ἢ χερσὶν ἰλῶν κόνιν αἰθα-
λοῦσαυ

Χαῖαρ κακκεφαλῆς πλιῆς. -----

Hy nam met bey zijn handen
't Stof, dat men nog zag branden,
En stortte 't op zijn grūze hoofd. —————

Hy

* Iliad. 18.

Hy noemt de asche *brandend, of gloeyend stof.*

Of alle die fratsen niet genoeg waren, sloegen de Grieken ten tijde van rouw met vuisten voor hunne harten, en op hunne dyen, krabden hunne borsten, en wangen, en daar meê gingen ze snor en quijl huilen.

't Lijk moet eindelijk ter aarden werden gedragen, in daar toe bestelde *graven.* Koningen en Vorsten hadden in den ouden tijd hunne *begraafplaatsen* aan den voet van d'een of d'ander berg; mindere menschen elders onder d'aarde. Deze waren van verscheiden stand, en grootte, ook wel uit een rots gehouwen. 'k Zwijge, dat by de Grieken twee *kerkhoven* waren, een binnen, een buiten de stad.

Dit *begraven der lijken*, oulinks in Griekenland gebruikelijk, is naderhand, zoo wel daar, als by de Romeinen, afgeschafft, en 't *verbranden der lijken* in deszelfs plaats gevolgt; hoewel men by Homeer niets anders als het laatste vind, 't welk aanmerkenswaardig is. Nogtans waren daar van uitgezondert I. Kleine kinderen. II. Die hun zelve gedood hadden. III. Die van den blixem dood geslagen waren.

Het verbranden geschiedde op een hoogen houtstapel, dien, als ze brandde, men 't *lijkvyer* noemt, omhangen met Cypresse-takken, en ander loof. Als 't lijk in een kist op den houtstapel lag, stak de naastbestaande van den overleden den brand daar in, dog met omgekeerden aangezichte. By Homeer zien we Achilles de winden smeekende, en hen vele mooie dingen belovende, op dat ze dog spoediglijk de vlammen van 't lijkvyer, waar op zijn bes-

320 *De Boekzaal van Europe,*
te maat Patroklos moest verbrand werden;
wilden ontfteken.

Alle die ter uitvaart quamen, zoo soldaten,
als andere, gingen, ter eere van den dooden,
driemaal om 't lijkvyer: dan flachtte men een
deel beesten, en die wierp men in 't vyer,
met vele andere dingen, die de overleden in
zijn leven waren lief geweest, om hem quan-
fuis nog voor 't laafte wat vermaak te doen.
Een bygeloof, 't welk zoo vetre liep, dat
fomwijlen voor de Lijkvyeren van doorluchte
Mannen levendige menfchen (flaven, gevan-
gene, enz.) geflagt wierden, en by de dooden
in de vlammen geworpen.

Wanneer alles verbrand was, blufte de naa-
fte vrienden het vyer uit. By * Homeer doen
zy het met zwarten wijn. Dan zamelden zy
de beenen en affche by een. Ze wafchten de
beenen fchoontjes af, befproeiden die met
melk, of riekende vogt, ook met tranen; zy
befmeerden die met varkens-reuzel, wonden
ze in linnen, en leiden ze dus in een pot,
kruike, lijk-bus, of zoo als men dat wil noe-
men; want naar de achtbaarheid van den over-
leden wierden die lijkafch-potten van min of
meer kostelijke ftoffen gemaakt. De Griekfche
blindeman praat van goude en zilvere. In
zulke kruiken waren d'oude gewoon de been-
deren der gener, die in een vremd land geflor-
ven en verbrand waren, na derzelve geboor-
te-plaats te zenden. Dat was de bede, van
den armen Ovidius, toen hy in ballingschap
leefde,

Offe

• Iliad. 24.

*Qua tamen facito parva referantur in urna:
Sic ego non etiam mortuus exul ero.*

Beduidende

*Laat maar mijn beenen in een kruikje wederkomen,
Dood zijnde zal ik dan geen balling zijn van Ro-
men.*

De schenkaadjes, die de vrienden van den overleden in 't lijkvyer worpen, waren zoo bezielde als onbezielde dingen, onder welke ons by de Oudheid voorkomen. I. Kleederen. II. Wapenen. III. Reukwerken, en, met een woord gezegd, alles wat ze dagten, dat den doode, zoo hy nog leefde, behagelijk zoude zijn. Daar van hebbe ik terstond gerept, en zie, dat de Heer Nikolai in 't veertiende hoofddeel wederom 't een en 't ander ophaalt.

Ik ga dan voort, om in 't vervolg de graven, en derzelve opschriften, te bekijken. Een leerling der Oudheid kan hier verstaan wat *Tumulus* in 't Latijn beduid; hoe dat de graven van een hoop aarde, met zoden bedekt, geweest zijn; daar na pragtiger van steen opgerigt. Op het graf lag een steen; dien wy *zark* noemen, in welke het grasschrift wierd gehouden, namentlijk de naam van den begravene, en zijn staat; hoedanige grasschriften in 't Grieks † *ἐπιθήματα*, en ‡ *γνώσιμα* worden geheren. Deze wijze, de allereen-

X Deel.

X

vou-

* Eigenslijk een hoop aarde of zand, dog veeltijds voor een graf genomen. † *Epitaphia*. ‡ *Gnoosismata*.

322 De Boekzaal van Europe,
 voudigste, schijnt vry oud, en wy lezen in
 Pauzanius, dat de Sicyoners de lijken in d'aarde
 begroeven, en op een steenen voet gedenkzulen
 bouwden, waar in zy niets anders als den naam,
 en des vaders voornaam schreven, met een wensch
 dat de doode mogt welvaren. Van die eenvou-
 digheid strekt ons ten proeve een grafchrift,
 gemerkt met de verbeelding eenes jongelings,
 die een palmtak houdt, by den braven * Spon-
 te vinden.

ΝΙΚΗΦΡΟΣ

ΝΙΚΗΦΡΟΥ

ΧΑΙΡΕ.

Datis,

Niceforus, Niceforus zoon, Vaar wel.

Dat by d'Atheners dezelve gewoonte was,
 leeren we uit de oude gedenksteen. Maar
 veeltijds wierden op de grafzarken ook, be-
 halven des overledens Vaderland, zijn beroep,
 ouderdom, ja zelfs de maniere van zijn over-
 lijden gestekt. Daar van kunnen we bewijs ha-
 len uit het heerlijk werk der Oxfortsche Mar-
 merbrokken, en my lust 'er een staaltje uit aan
 te teekenen.

Ἀγαθῆ Τύχῃ

Ἡ βεβλή και ὁ δῆμος

ἐπίμησεν

Θύ-

* Miscell. erud. antiqu.

Μααρτ en April 1697.
 Οὐλίαν Μάρκεδναν
 Τὴν ἱέρειαν τῆς Ἀρτί-
 μιδ[Ⓞ] Μάρκx Οὐλίx

Δαμαπαροδόξx
 Καὶ Κανιδίας Βάσσης
 Θυγατέρα, ἐπιτηλη-
 σίαν τῆς Θεῆ
 μυθήρα, καὶ τῆς
 Φυσίας λαμπρῶς, καὶ
 πολυδαπάνως.

Ἀνασησάντων τὴν π-
 μὴν Ἀνδρονείκx τῆ Ἀν-
 δρονείκx ἢ Στρατονεί-
 κης τῆς Μηνογένεx
 Τῶν Φρεψάντων
 ἐκ τῶν ἰδίων.

Dat is

Met goed getukl
 De Raad en 't Volk
 heeft hier mede geëert
 Ulpia Marcella,
 Priesteresse van Diana,
 Dogter van
 Markus Ulpus Damaparedoxus,
 en
 Kanidia Bassa,
 die de verborgene heiligdommen
 der Godinne

De Boekzaal van Europe,
 en de offerhanden
 treffelijk en kostelijk heeft waargenomen.
 zijnde deze gedenk-zuil opgeregt
 van
Andronikus, Andronikus zoon,
 en
Stratonike, Menogenes dogter,
 die haar
 uit de hand gehouden hebben.

Gemeene luiden zelve hadden de eere van
 eenig grafchrift, hoedanig een gezien word
 op een oude stuk marmerssteen.

Π. ΒΕΙΘΗΝΟC
 ΕΡΜΗC ΚΑΕΙΝΟ-
 ΠΗΓΟC ΝΕΩΤΕΡΟC
 ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΜΑΙ
 ΠΑΡΟΔΕΤΤΑ ΧΑΙΡΕ.

Dat is,
Hier legge ik
P. Bissus Hermes
de jonge,
Schryjnerker.
Wandelaar, vaar wel.

Men vond daar ook op gehouwen velerley
 timmermans gereedschap, gelijk als een Schaaf,
 Passer, Winkelhaak, enz.

Uit Luciaan weten we, dat sommige hunne
 grafzaken ciersadshalven met kranssen opschik-
 ten. Andere lieten d'er deze of gene beelte-
 nisse

nisse van een verborgen zin op graveren, gelijk als een Haan, tot teiken van wakkerheid, of iets dergelijks. Cicero vond het graf van Archimedes uit de kenteikens van een wereldkloot, en een rolsteen. Diogenes, die snaakse filozooft, elk een aanbaffende, droeg een Hond op zijn zark, en zoo maakten de liefhebbers wat, yder na zijn zinlijkheid.

Als het lijk begraven was, en met aarde bedekt, hadden de Grieken en Latinen doorgaans een gebruik van te wenschen *dat de Aarde het gebeente mogt ligt vallen.*

Dan wierden d'er *lijkkoffers* gedaan in een gegraven kuil, als zijnde ter eere van onderaardsche Goden, en om de zelve te paayen, op dat ze de zielen der afgestorvene niet zouden beleiden, of van haar geluk berooven. Aan de Helgodinne Proserpina, Plutoos gemalinne, offerden zy een koe, die niet meer kalfde, of een zwart schaap; van welke zwarte verw gemeenlijk alle het vee was, dat de Heidenen aan de Hellegoden, of andere vijfde Godheden, als de Krijgsgodes, het Onweêr, enz. ten beste gaven.

De tijd van deze offerbeesten te slagten was nagt, en zes voorname zaken moesten in dusdanige *lijkkoffers* komen, water, honig, melk, wijn, bloed, en hair; waar van meer als een voorbeeld in Homeer, Euripides, en Sofokles is te vinden. Namentlijk de naaste vrienden gingen eerst rondom het graf, en dan daar boven op staande storten zy de gemelde vogt van honig, melk, en wijn uit een kelk, of eenig ander plengvat, met uiting

326 *De Boekzaal van Europe*,
van zekere woorden ; gelijks als N. N. *ſchenkt*
deze pleng-offers enz. Teffens baden zy , dat
de Goden den zielen gunſtig wilden wezen.

Gelijkerwijs zy de doode lichamen met
kranſen en bloemen cierden , alzo bekran-
ſten zy ook de graven zelf , en ſtrooiden daar
verſcheide ſoort van kruid en bloemen op ; die
de Heer Nikolai , naar den ſtand der overlede-
nen , beknoptelijk in hare byzonderheden aan-
haalt.

Helden , en grootachtbare Mannen , wier-
den met lijkvertoogen na hun dood , meeft o-
penbaarlijk voor den volke , geprezen , en
daar wierden ook ſtrijdspelen , ter heerlijker
gedenkeniſſe van d'afgeſtorvene , gehouden.
Hoe de Romeinen hunne overledene Keizers
plagten te vergaderen , en uit den aan brand ge-
ſteken houtſtapel een arend lieten opvliegen ,
die men geloofde dat des Vorſten ziel ten He-
mel opvoerde , kan een Hollander in 't vier-
de boek van mijnen Herodiaan lezen.

Na alle deze omſtandigheden volbragt te heb-
ben , gingen de Oude hun zelven *zuiveren*. Zy
noemden die zuiveringen , die zoo wel in by-
zondere menſchen , als in gansche ſteden , en
heirlegers plaats hadden , *luſtrationes* , en *ex-
piationes* , en gebruikten daar toe bezielde en
onbezielde dingen : maar de Romeinen wa-
ren gewoon , van de begraaffeniſſe komende ,
over een vyer te gaan , en zig met water te be-
ſprengen.

Nu komen we tot het *Doodmaal* , of de maaf-
tijd na de begravinge , in 't Latijn *Parentalia* ,
van een zeer aloud gebruik , naar 't ſchijnt ,
want

want we zien niet alleen in Homeer, dat Achil, ter eere van Patroklos, een weits gaffmaal laat aanrepen, desgelijks dat de vrienden van Hektor, in Priams huis, na de begraffenis lustig slempen; maar by vele andere oude Schrijvers ontmoeten ons deze slemppgewoontens, en lijkgesteryen, die van onzen Schrijver nagevorscht worden, ter uitpluizing van het woord *Silicernium*; by de Romeinen dusdanig een doodmaal beteekenende.

Der overledenen geheugenisse was zoo geacht, dat niemand van een dooden mogt quallyk spreken; waar over Demosthenes een wet van Solon prijft, medebrenghende * dat niemand zulke mogt doen, al had een van des overledens kinderen hem te na gesproken.

Men vierde ook te Rooime zekere vastgestelde dagen in de zuivermaand [February] gelijk de Pausgezinde Christenen met hunne zielmissen te werk gaan, voor de afgestorvene, en men offerde voor de rust der schijnmen met grooten zwier.

By Grieken en Romeinen waren de graven zoo heilig, dat niemand, zonder de uiterste verfoeijing, die mogt onteeren: dog dit, uit de Oude hier na geschreven, mag een leerling in 't geheel nazoeken. Niets is meer kennelijk.

't Laatste, dat hier verhandelt word, is de staat der overledene na hun dood, waar van Winder geen ongeleerd boek heeft geschreven, dat mijn drukker in 't vierde bondelke der keurlijke

X 4

La-

* Μη λίσιν κακῶς ἢ πειρησῆαι, μηδ' ἂν ὑπὸ τῶ ἱεροῦ
 ἢ ἑὸ ἀκούη κριθῶν. Orat. adversus Lepin.

Latijnsche werkjes heeft gevoegt, en ik in de Boekzaal vermeld hebbe. De Heer Nikolai bedient zig van den zelve, en toont den tweederley staat, die de Grieken na de dood stelden; d'eene onder *Jupiter* den Vorst des Levens, d'ander onder *Summanus* den Schimme-God, wien de zaken des doods waren aanbevolen; d'eene in een vaste en vreedzame rust, d'ander in een nare duisterheid, en verwarring: daar dan dat bekende woord * *Ades*, van sommige *belle* genaamd, op het tapijt komt, zijnde eigentlijk niets anders als de staat na de dood, 't zy van loon, 't zy van straffe. Dus geraken we in de verzierte Elyzeesche of zaliger zielen-velden, en (in 't voorbygaan de Helsche strafplaats, met nog een derde, die niet qualijk naar het Paapsche Vagevyer gelijkt, in verscheide zoo Grieksche als Latijnsche Dichters bekeken hebbende) zeer vermakelijk dit boekje ten

E I N D E.

* *Madec.*

XII.

XII. HOOFDDEEL.

Que la religion Chrétienne est tres-raisonnable, telle qu'elle nous est représentée dans l'Ecriture Sainte. Traduit de l'Anglois, imprimé à Londres, chez A. & J. Churchill.

Dat is,

Bewijs, dat de Christen-Godsdienst zeer redelyk is, zoo als ze ons in den Bibel voorkomt. Overgezet uit het Engelsch, te Londen by A. en J. Churchill gedrukt. t' Amsterdam by Henrik Wetstein 1696. in 8. 23 bladen.

DIt is een vertalinge van het Engelsch werkje, getiteld *the reasonableness of Christianity* [de redelijkheid van 't Christen-geloof] welk woord *redelykheid*, de Fransche Overzetter genoodzaakt zoude geweest zijn, voor 't naaste, *raisonnabilité* te vertolken; dog dat darde hy niet doen, vermits het niet gebruikelijk is, en voor geen goed Fransch mag doorgaan; daarom valt 'er een luttel verandering in 't opschrift.

Het inzicht van den godvrugtigen en Bibelkundigen Schrijver is, den Christelijken godsdienst zuiver en bevattelyk buiten alle ongerijmdheid te stellen; niet volgens de stelsels van

330 *De Boekzaal van Europe*,
twistende Godgeleerde, maar volgens den inhoud der Heilige Schriften.

Hy wilde namentlijk zijn ziele uit den oorspronkelijken bron, niet uit een's anders vaten, met heilzame vogt laven.

Hoewel het in 't Engelsch een achtervolgend verhoog is, nogtans heeft de vertaler raadzaam geoordeelt, de verscheidene stoffe in hoofddeelen, of sneden, te onderscheiden, op dat de lezer des te gemakkelijker, en zonder verwarring van redenkavelingen, den inhoud mogt bevatten. Deze zijn XV in geral, en behelzen het volgende.

I. Hoe men de zonde van Adam, en deszelfs uitwerkselen, moet verstaan, zoo ten zijnen opzigte, als ten opzigte van zijne nakomelingen.

II. Welke voordeelen Christus het menschdom heeft aangebragt.

III. Onderscheid van de Wet der Werken, en van de Wet des Geloofs.

IV. Het gene men onder het Euangely moet gelooven, is, dat Jezus Christus is de Messias. Dit word uit de Euangely-schrijvers bewezen.

V. Dat de Apostelen geene andere zaak voorstelden om te gelooven, als dat Jezus de Messias was.

VI. Nader bewijs uit het Euangely, dat Jezus voor den Messias te erkennen, het gene is, dat men moet gelooven.

VII. Hoe de komste van dien Messias in 't Euangely ontvouwd word.

VIII. Waarom Christus niet rood uit zonde,

de , dat hy de Messias was.

IX. Waar in dat gene bestond , 't welk Christus den menschen voorhield te gelooven , toen hy hen 't Euangely verkondigde.

Hier ziet men verders , dat hy met opzet hem zelve niet opentlijk voor den Messias verklaarde.

X. Dat Jezus , zullende sterven , zig duidelijker aan zijne leerlingen bekend maakte ; echter hen niets anders beval te gelooven , dan dat hy de Messias was.

XI. Tegenwerping , die men kan inbrengen tegen het dus verre gestelde ; dat men onder 't Euangely niet gehouden is iets anders te gelooven , dan dat Jezus de Messias is. Wederlegging van dezelve , en bewijs , dat men zig onder het N. Testament zoo wel moet bekeeren , en wel leven , als gelooven.

XII. Berooqing , dat Christus den genen wetten geeft , die van 't getal zijner onderdanen willen zijn , op dat zy hun zelve zorgvuldiglijk tot het onderhouden van die zonden begeven. Welke verbintenisse met kragt in de schriften der Kruisgezanten word geleaaraar , en vast gesteld door de maniere , waar op Christus zelf ten laatsten dage de menschen zal oordeelen.

XIII. Hoe iemand voor Christus komt konde zalig werden , dewijl 'er geen zaligheid is , dan door te gelooven , dat Jezus de Messias is ?

XIV. Op wat wijze zulke menschen , die nooit van den Messias gehoort hebben , by God kunnen genade vinden ? Noodzakelijkheid

332 *De Boekzaal van Europe,*
heid van Christus komt, en zonderlinge voor-
deelen, die hy in de wereld bragt.

XV. Onderzoek, of men nieuwe geloofs-
begrippen in de brieven der Apostelen moet
zoeken, en aanwijzing, dat de godsdienst
moet wezen na 't begrip der allereenvoudig-
ste.

Zie daar een reeks verhandelingen, die van
den vromen Schrijver wel met de uiterste ze-
digheid worden voorgedragen, dog de God-
geleerde van allerley Christelijke gezindhe-
den kunnen doen omzien.

XIII. HOOFDDEEL.

La vie du Vicomte de TURENNE,
Mareschal General des Camps & Armées
du Roi, Colonel General de la Cavale-
rie legere de France, & Gouverneur du
haut & bas Limosin, par *Mr. du Buisson*,
premier Capitaine & Major du regiment
de Verdelin. Nouvelle edition, revûë,
corrigée, & augmentée d'une table des
matieres.

Datis,

Het leven van den Burg-grave de Turenne,
Hoofd-Maarschal te Velde, en der Heerle-
gers des Konings, algemeen Kolonel van de
ligte Fransche Ruitery, en Gezaghebber van
hoog

hoog en laag Limosin. Door de Heer de Buiffon, eerste Hopman, en Majoor van 't regiment van Verdelin. Een nieuwe druk, overzien, verbeterd, en met een bladwijzer der stoffen vermeerderd. In 's Gravenhage by H. van Bulderen 1695. in 12. 23 bladen.

Voor de derde maal komt dit werk vanden Heere de Buiffon in 't ligt. De eerste uitgifte zag men voor omtrent drie jaren, en wierd aanstonds herdrukt. Die van Geneven lieten het uit baatzugt ook in 't ligt gaan, met merkelijke verbeteringen, en vermeerderingen, zoo zy roemden, van talen en zaken: waar tegens de gene die het werk nu met een nieuwen luister volgens een tweede afschrift des Schrijvers hervoortbrengt, in zijn voorreden vry wat weet te zeggen.

By aldien ik den Heere de Buiffon schuldige eerezal geven, moet ik zeggen, dat my zelden of nooit een Fransch Historyschrijver voorsquam, die met zoo veel opregtheid, en trouwe zijn historie verhaalt als deze man, verre afgescheiden zijnde van dien Franschen snoeftrant, met welke vele onder hen de zaken weits opschikken, en den dingen zulk eenen draay geven, die meest tot roem van hunnen landaart strekt, doende alles tot glorie van hunnen Koning, en schande van deszelfs bestrijders uitvallen.

Die aan de waarheid mijn's zeggens twijfelt, hy

hy leze maar, hoe de brave Schrijver spreekt van de verscheide zeegevechten, tussen Ons en de verknogte Engelsche en Fransche zeemagten in den jare 1672 voorgevallen; hy zal bevinden, dat; na zijn schrijven, onze vianden deswegen niet veel hadden te pochchen.

Van den veldslag, dien de Marquis de Krequi, namaals Maarschal van Vrankrijk, tegen de vereenigde Duitsche Vorsten sloeg, geeft hy den laatsten zoo volkomentlijk de eere der overwinninge, dat niemand voordeeliget, als hy, voor hen konde spreken.

De slag by Senezelve, van welke de Fransche zoo breed opgaven, beschrijft hy zoo zeer na waarheid, als men van hem zoude kunnen wagten, toonende wat voordeel daar van elke zijde bevogten wierd, en om wat reden yder zig de overwinning toeschreef: zulks, dat by aldien men hem ergens ziet mislaan ('t welk echter niet dikwils gebeurt) het zelve meer zijne onkunde als quaadaardigheid is te wijten; want uit die oorzake, meene ik, by voorbeeld, treft hy de juiste waarheid niet, daar hy van het treurig einde der Heeren de * Wit spreekt, en, by mangel van goede onderrichtinge, zig inlaat in het vertellen van die algemeene volksberoertenissen, die in den gezeyden jare 1672 onzen Hollandschen bodem overstroomd hebben.

Maar wat dezen zijnen held de Burggrave de Turenne belangt, hy voert hem zoo hoog in top van eere als doenlijk is, en geeft hem allerwegen grooten lof, niet alleen van zijne al de

* *In't zelve boek.*

wereld door beroemde krigsdeugd, en kloek beleid, maar ook van goedheid, mededogendheid, en wat meer iemand in den mond van de Faam kan doen zweven.

En zekerlijk verdient Turenne om meer als eene reden onder de grootste Veldheeren dezer eeuw geplaatst te werden.

De Maarschal de Bouillon, door zijn eerste huwelijk Prins van Sedan, en Elizabet van Nassouw, dogter van den grooten Wilhem den eersten, Prins van Oranje, dien allerberoemden grondlegger van ons vrygevogte land, waren de ouders, uit welke hy in den jare 1611 te Sedan, de tweede zoon, ter wereld quam.

Mogt men met voorspellingen spelen, wat zoude men niet kunnen voorspellen van hem; die van een der grootste Veldheeren Prins Frederik Henrik, hoogloffelijker gedagtenisse, zijnen * naam ontving; maar my lust geen bohemaken.

In zijn eerste jeugd had hy het ongeval van doorgaans met ziekten gequeld te zijn, sprak zeer laat, en zoo belabberd, dat hy nauwelijks verstaanbaar was; welk laatste, hoewel namaals door konst en langzaam spreken wel eenigzins verbeterd, hem evenwel ter dood toe bybleef.

Daar en boven was hy in 't leeren der dingen, de jeugd eigen, zoo bot, dat niets minder als een groot man van hem te wagten scheen; hoewel hy naderhand in 't schrijven den vermaarden Voiture beschaamde. Maar de eerste hope,

* Zie p. 7. Zijn naam was Henry de la Tour d'Auvergne.

pe , die hy gaf , was in het paardberijden , waar in hy een ongemeene behendigheid toonde , welke , gevolgd van eenige woorden , hem toen ontvallen , en redding uit zekere gelegenheden , zijn vader in gedenken bragt , dat in hem een man stak , die te zijner tijd van groot bedrijf zoude zijn.

Als zijn vader overleden was , volgde hy zijn broeder den Hartog van Bouillon , eenige jaren ouder als hy , na de Nederlanden , om in dat roemruchtigste oorlogsschool dier tijden den krijgshandel te leeren. De groote Held Prins Maurits , zijn 's moeders broeder , ontving hem met alle toegenegenheid , deed hem , op dat hy de eerste beginsfel-lessen grondig zoude leeren , het musket onder zijne lijfwagters dragen , en voorzag hem , na dien veldtogt , met een hopmanschap ; in welke krijgsbediening hy zig zoo wel droeg , en toenam , dat hy anderen ten voorbeelde strekte.

Des krachtigen dichters Hoofds gezeg , met het welke hy den Baron van Asperen aansprak , mogt men dan Turenne waarlijk toepassen.

*Gy onder Maurits zijt geweest ter Hooge Schole ,
Die schildert met den zwaarde , en met den spief-
se schrijft ,*

*En preekt met grof geschut , hoe Mars zijn ban-
del drijft .*

*Want overoudren deugd , dier 's land plagt te
genieten .*

*En eige moed u 's hart niet ongeprikkeld lieten ,
Of gy waart flux te paard in 't yzeren gezeet .
Het zinkroer in de vuist , of karabijn gereed .*

De

Maart en April 1697. 337

De toeverlaat op zijde om 't Spaansche juk te knakken,

En, nevens uwen Vorst, 's Lands viand op zijn bakken.

In deze dartelheên heeft zig uw jeugd besteed.

Haar amber was het stof, haar rozewater 't zweet,

Het toegemeten brood, als 't nood deed, haar banketten,

Haar zoetste morgendeun de trommels en trompetten,

Het lof haar opperlief, dat liever onder 't selft Van de gevaarlijkheên der strijden is omhelst,

En onder 't zeildoek met zyn minnaars wensche te spelen.

Als onder 't loofrijk dak van koetsen of priedelen.

Dog niet lang daar na, als de buyen zijn 's Vanderlands, die hy nu voorzigtiglijk ontdoken scheên, over waren, weder aan 't Fransche Hof gekomen, wierd hem een regiment te voet gegeven.

Hy deed in dezen rang van krijgseer zijn eerste veldtogt tegen den Hartog van Orleans, die misnoegd ten hove uitgeweken, na 't bezoeken van verscheide verblijfplaatsen, zig by den Hartog van Lortharingen schuil hield, en queet zijn pligt daar inne zoo braaf, dat de Kardinaal de Richelieu, voornemens zijnde Spanje, dat Vrankrijk zoo veel spels berokkende, den oorlog aan te doen, te weeg bragt, dat hem een geschenk van duizend pistolen, en 't ampt van Veldmaarschal wierd opgedragen.

X Deel.

Y

De

De Burggrave de Turenne, dus verhoogd zijnde, betoonde ook hoe zeer zijn beleid en krijgsmoed vergroot was; wanneer hy, het beleg van Sabern bywonende, in de loopgraven, daar hy aan zijn arm gequetst wierd, de uitvallende vianden in hunne grootste bravaden met zijnen yzeren vuist by na alleen te rug dreef.

Na een geruimen tijd trouwelijk gediënt te hebben, was de roem van zijn groote dapperheid, in Piemont bewezen, de reden, waarom de gemelde Richeljeu hem in het leger aldaar de bulle van *Lieutenant Generaal* toezond. Hy bleef dit krijgsampt bekleedende onder la Valette in Savooyen, daar eindelijk de Graaf van Harkourt bykomt; wordende andermaal zeer gevaarlijk met een musketkogel gequetst, wanneer hy den Veldoversten Gatta het doorwaden eener riviere wilde betwisten: welk gevaar hy vermeerderde, met zig ontijdig uit het bedde te begeven, om den viand onder d'oogen te zien.

Van daar geraakte hy in 't Rouffillon, dog keerde, na 't verminderen van de oorlogshitte in dat gewest, weder in Savooyen, en diende aldaar onder den Prince Thomas; tot dat ten laatsten de Koninginne Moeder hem Maarschal van Vrankrijk maakt, en het gezag over hare krijgsvonden in Duitsland toevertrouwt.

Hier komt wat sukkelens tusschen beiden, veroorzaakt door den Kardinaal Mazarin, die hem 't ongenoegen gaf van na Brussel te moeten vlugten. Eindelijk ten hove wedergekeerd,

keerd, en in alle zijne waardigheden hersteld, trouwt hy Mevrouw de la Force, en word onverwagt van den Koning niet alleen Hartog en Pair zijnes Rijks, maar ook Algemeen Veldheer van alle zijne heirlegers gemaakt.

Aldus zoude men Turenne ten trans van oorlogsglorie opgevijzeld, en als een moedig held op het bed van eere door het ongelukkig trefsen eenes kanonkogels in Duitschland zijn leven zien eindigen, ten ware hy den verkregen roem in zijne hooge jaren bezoedelt hadde met zijnen godsdienst ten welbehagen van het Fransche Hof te veranderen.

Onze Schrijver, die zijnen Held alomte met lof overladen voor den dag brengt, geeft van deze omkeering * ergens handtasselijke en klinkende bewijsredenen, die ik stilzwijgende voor by ga. Het is my vermakelijker by de beschrijvinge der voorgevallene zaken in de legers, door Turenne gevoerd, ook ten verhaal te zien van alle het gene Vrankrijk, geduerende zijn leven, met de wapenen verrigt heeft. Des noeme ik dit boek met regt een Historie van alle de Fransche oorlogen, zoo inheemsche als uitheemsche, die onder de Koningen Lodewijk de XIII en XIV, tot op Turannes dood, gevoerd zijn.

Hoewel ik wete, dat de lezer my niet vergt in byzondere stoffen in te treden, kan ik egter een enig voorval niet verzwijgen, al was het om my zelve en zulke die in zoo genaamde heilige overblijfselen niet veel geloof stellen, wat moois te laten hooren. De Historie, p. 308 staande, luid aldus.

Als de Maarschal Hocquinkourtt Gitonné had belegerd, begaven zig de belegerde Spanjaarden, die nu tot de uiterste nood gebracht waren, geheel en al over aan vasten en bidden, en bragten de kas, gevuld met de beenderen van eenen Sant Genuerik, eertijds Bisschop dier plaats, op de wal, onder een plegtelijk gezang van Priesters en Monnikken. De Fransche, door die grillen niet vervaard, schoten dat het donderde; maar aanstonds quam 'er nit de kasse zulk een bystere menigte vliegen aangeborsten, dat 'er de lugt meê bedekt wierd. Deze stortten zig vervolgens neder op de paarden der belegeraars, die zoo fel van haar gebeten wierden, dat de arme beesten losbraken, en in de rivier van Gironne sprongen, daar ze al'tamen verzopen. Hierdoor wierd de Maarschal van zijn ruitery ontbloot, en moest het beleg opbreken.

Is't niet jammer, dat de Spanjaarden onlangs zoo wijs niet geweest zijn, om een plaats, aan welke hen zoo veel gelegen was, op een gelijke wijze te behouden? gy behoeft 'er niet om te lachen, lezer: om u alle twijffeling te benemen, verzekert de Schrijver, dat, boven het gemeen gerugt, Turenne, toen nog niet Paapsch zijnde, van zijne geloofsgenooten, die in Hocquinkourts leger dienden, de zake zoo verstaan heeft. Maar laat ondedezen draad afsnijpen.

Wat belangt de Rijksamptenaren, onder welke Turenne, gedurende de minderjarigheid en regering der gezeide Koningen, gediend heeft?

heeft: des Schrijvers gedagten over die maats zijn, indien niet eenzijdig, ten minsten vry slegt. Richelieu en Mazarin staan by hem zoo afgemaald; dat hunne nazaten hem de eere van hunnen lof-vermelder niet zullen geven.

Voor alle komt de Rijksgeheimschrijver Louvois slegt getiteld te voorschijn. Is 't wonder? deze man schreef tot lof van Turenne, en, na zijn zeggen, was Louvois de grootste tegenstrever, die Turenne aan 't Hof dwarsboomde.

XIV. HOOFDDEEL.

Lettres du Cardinal Duc de Richelieu. Ou l'on a joint des memoires & instructions secretes de ce Ministre, pour les Ambassadeurs de France en diverses cours. Deux tomes. Avec quelques relations curieuses, servant d'éclaircissement aux dites lettres & memoires.

Dat is,

Brieven van den Kardinaal den Hartog van Richelieu. Daar zijn bygevoegd gedenkschriften en heimelijke onderrigtingen van dien Rijksamptenaar voor de Gezanten van Frankrijk aan verscheide hoven. Twee stukken. Met sommige aanmerkelijke toepas-

342 *De Boekzaal van Europe ,
passingen , dienende tot verklaringe der ge-
zeide brieven , en stukken. Te Parijs by
de weduwe van Kramoisy 1696. in 12.
32 bladen.*

WAnneer wy in vele Historien de daden van doorlugtige veldheeren en oorlogsmannen lezen , roemen we de wijsheid , dapperheid , en kloeke aanslagen hunner heldhaftige bedrijven ; maar , om de waarheid te zeggen , alle die geschichtschrijvers melden ons veeltijds niets meer als de schorffe der dingen , en laten dikwils dat gene , waar aan den nakomeling meest gelegen is , in 't verborgen blijven.

Ik wil zeggen , zy vertellen ons , welke mannen die zaken hebben uitgevoert , en hoe 't werk toeging , zonder daar nevens aan te wijzen de uitvinders van dat groot bedrijf , die niet zelden in hunne binnekameren meer zweeten over hunne bestieringen , als de andere in hunne uitvoeringen : want de grootste bevelhebbers zijn menigmaal niets anders als raderen , die zig na de bevelen van het Hofdus of zoo bewegen , en stil staan ; of werkzaam zijn , na dat men het daar oorbaar vind.

Wat dank verdienen zy dan niet , die , na dat de tijd vryheid geeft , omme de geheimen te ontdekken , of na dat de veranderde wezens der dingen zulks geoorlofd maken , de geheimkassen eens openen , en de Historien , die ons te voren onderwezen wat 'er geschied was , volmaken , aantoonende waarom dit gedaan , en dat gelaten is.

Eene

Eene dusdaniger nutter soort van boeken zijn de brieven van den Kardinaal de Richelieu, man en Rijksamptenaar in zijnen tijd, die de spille was, op wien de gansche regering van Vrankrijk draaide, en wiens gunst of ongunst onder Koning Lodewijk de XIIIde, Vader van den althans regerenden Lelyvorst, hovelingen en verschovelingen maakte. Ik zal meer zeggen. Een man, die zelf van zijn Koning en Meester, wiens onderdaan hy was, zoo ontzien wierd, dat die Majesteit in een zekeren brief (d'eenige die * hier buiten des Kardinaals hand ingelast is) zig deze woorden liet ontvallen, waar toe een edelmoedig mensch niet ligtelijk by zijn 's gelijke zoudé kunnen gebragt werden.

Mon Cousin. Je suis au desespoir de la promptitude que j'eus hier à vous écrire le billet sur le sujet de mon voyage. Je vous prie de le vouloir brûler, & oublier à même temps, ce qu'il contenoit, & croire, que comme je n'ay eu dessein de vous fâcher en rien, je n'auray jamais autre pensée, que de suivre vos bons avis en toute chose punctuellement.

* P. 274.

Neef. Mijn kop loopt my om, om dat ik gisteren zoo schielijk ben geweest, met u toe te zenden het briefje wegens mijn reis. Ik bidde u, dat gy het zelve wilt verbranden, teffens den inhoud vergeten, en gelooven, dat, gelijk ik geen voornemen hebbe van u in eenige zake te storen, ik nimmermeer andere gedagten zal nemen, als uwe goeden raad in alle zaken stiprelijk te volgen.

Y 4

Wat

Wat dunkt u, lezer, hebben de menschen, van Koningen dus begroet, geen groot vermogen op derzelve geest?

Ik zal my nu niet verder in het leven van dien Kardinaal inlaten, hebbende in het voorgaande uittreksel, daar Turenne op het tapijt quam, een woord van hem gerept. In deze brieven, alwaar het de stofte toelaat, doet hy zig op als een wreede bloedgierigaard. Men zie slegts zijn * brief aan den Heer Bourhellier over de weêrspanningen van Sant Michiel in Lotheringen geschreven. Daar blijkt, met welk een ernst hy alle genade afraad, en die menschen op een spottende wijze, den onderdrukten bitter, allerley smadelijke en smartelijke straffen toewijst, behartigende niets meer, dan dat de Koning door niemand daar van mogt verzet werden.

Zijn bitfen aart ging zelf zoo verre, dat hy die by den Paus, aan wien hy immers als Kardinaal de diepste eerbied schuldig was, niet konde ontveinzen. Dit zien we klaarlijk in eenen * brief aan den Maarschal de Krequy geschreven, wegens het mede Beschermheerschap van den Kardinaal Anthoni, daar hy dusdanigen taal voert.

Le Pape peut bien par son autorité & par violence empêcher que Monsieur le Cardinal Antoine n'exerce cette charge : mais

com-

De Paus kan door zijn gezag en met geweld wel beletten, dat mijn Heer de Kardinaal Anthoni dat ampt niet bedient: maar, gelijk hy her

*comme il ne le ſçaurait
faire avec raiſon, il
ne le fera jamais auſſi
avec le contentement
du Roy. &c.*

het met reden niet zoude
kunnen doen, zoo zal
hy het ook nimmer doen
met genoegen van den
Koning. enz.

De brieven over 't zelve voorwerp aan den Paus zijn wel vol honigzoete woorden, dog van ſcherpen inhoud. De ſtil geeft van yder zaak een juiste vertooning, zoo als ze moet voorkomen, en is bequaam, den lezer van alles wat 'er verhandeld werd eenen indruk te geven. Zoo ziet men den doornaaiden Kardinaal ernſthaftig daar 't vereiſt word, dog wederom ſomtijds op een aardige manier den ſmeekeling ſpelen, meest by hooge ſtandsperſoonen: onder welke ootmoedigheid hy zafrjes tot in derzelve harten inkruipt, om zijn oogmerk te bereiken; gelijk dat telkens is te beſpeuren in de brieven, aan den Paus, en Koning, en voornamentlijk aan de Hartoginne van Savooyen gezonden, om na de dood van haar man al de boter op de Franſche koek te ſmeren.

Meeſt alle de verhandelingen betreffen zaken van oorlog, en hoe men in de binnenſte geheimkamer dezelve overlegt had.

Niet alleen krijgen hier de legerbanden, maar alle oorlogsdienaren van Frankrijk, waar ter plaatſe zy ook waren, hunne bevelen, zoo net en naauwkeurig, dat een krijgſman die als regelen, waar na hy zig te dragen hebbe, kan aanmerken. Weinige brieven zijn hoofſche vleyreden aan gekroonde hoofden, of

hebben wereldkundige inzigten : van welken snof alle de gene zijn , die met den Koning en Koninginne van Engeland wierden gewifelt over het huwelijk van den Kroonprins Karel , rampzaliger gedagteniffe , met een dogter van Vrankrijk.

Van huiffelijke zaken vind men d'er geene ; 't zy dat die niet al te zorgvuldiglijk bewaard zijn , of om dat ze miffchien misdeeld zijn van dien aangenamen zwier van geest en zeggen , die in deze zoo zeer uitmunt.

Midden in 't werk heeft de uitgever ingelaft de Italiaanfche Vredehandeling , in weêrzin van Richeljeu aangegaan , en die hem de ongunft der Koninginne op den hals bragt. Deze beftaat eenige bladeren. Men ziet 'er het verhaal van des Kardinaals wedervaren , dat hy te Grenoble voor den Koning deed , in tegenwoordigheit van Vrankrijks Veldoverften , daar na te Lions 'aan de Koninginne moeder , rakende den ftand der zaken , in welke hy toen ter tijd meeft bezig was , famt de voorflagen , die hy meinde , dat Vrankrijk geenzins behoorde in te willigen.

In 't tegendeel , de Koninginne moeder , op 't werk [zeer zoet zijnde] , liet door haren zegelbewaarder den Heer de Marillak de noodzakelijkheid van vrede voorflaan : waar op de Kardinaal zijn gevoelen uit , en toont , hoe verre de vredens-voorflag voor Vrankrijk nut , en hoe verre nadeelig zoude zijn. Dit deed den Koning zoo verre in toorn ontvlammen , dat hy hem het Hof verbood : waar op de Kardinaal een wijdloopig verhaal van het voorgeval-

vallene uitgevende de zaak nog bet verargerde , eindelijk genoodzaakt een breede vertooning der dingen aan den Koning bloot te leggen , in welke hy middelen schafft , omme de tweespalten van 't Hof veiliglijk te dempen.

Eer ik dit uittreksel afbreke , kan ik een eenige zake niet onaangeroerd voorby stappen ; te weten , den raad , dien de Kardinaal aan den Heer d'Hemery geeft , omme den Monnik Monod , gansch niet Franschgezind , uit het Hof van Savooyen te boenen , daar hy Biegtvader en Raadsheer was. Onder vele beweegredenen , de Hartoginne ten dien einde voor te houden , was d'eerste.

** Ce n'est point le fait d'un religieux de se mêler des affaires d'état, & quand Madame luy commanderoit de suivre sa vocation , elle ne peut qu'en être louée de tout le monde.*

Het past geen geestelijk zig met Staatszaken te bemoeyen : en als Mevrouw [de Hartoginne] hem beval zijn beroep waar te nemen , zoude de heele wereld haar daarom prijzen.

Ik sla de andere trouwlooze raadgevingen over , en denke by my zelve , als deze vogel zoo klapte , of hy dan wel eens na zijne eigene vederen keek , en wel wist , wat zijn scharlaken was. Ja maar , die praatjes zijn voor de ongelukkige. De geestelijke bazen Richelieu , Mazarin , la Chaize , en Peters waren uitzonderingen van dien goeden regel.

Ook

* P. 348.

Ook past den Kardinaal la Valette in deze brieven den degen vry wel.

XV. HOOFDDEEL.

Histoire de LOUIS XIV Roi de France & de Navarre, contenant ce qui s'est passé sous son regne de plus remarquable jusqu' a present, par Mr. *De Riencourt*, correcteur des comptes. *tome premier.*

Dat is,

Historie van Lodewijk de XIV Koning van Frankryk en van Navarre, behelzende het aanmerkelijkste, dat onder zijn regeringe is voorgevallen, tot dezen tegenwoordigen tijdt toe, door den Hr. de Rienkourt, nazienner der rekeningen, eerste stuk. Te Parijs by Klaude Barbin 1695. 19 bladen in 12.

IS in gansch Europe wel eenigvolk zoo afgodisch omtrent den dienst van haren Koning, als de Fransche? 'k denke het niet.

Men moet zig verwonderen, hoe zelf sommige der gener, die in dezen laatste tijd van hem bitterlijk vervolgd, en met den naam van vlugtelingen onder ons bekend zijn, hem onmatigen lof geven. Al wie de Fransche historien doorleest, zal walgen, wanneer hy den

thians

thans regerende Franschen Koning daar vermeld vind.

Maar in dit stuk heeft de Hr. de Riencourt, wiens werk, ons staat te bekijken, nog maat nog palen. Alle daden van Louis zijn niet alleen by hem de hoogste lofwaardig, maar boven alle glorie van menschelijkheid gestegen.

*Oorveleijers! pesten, snood van aert,
Wat is uw taal verfoejing waard!*

De lezer gelieve het zelf te hooren.

In het eerste deel vinde ik verhandeld zoodanige zaken, die niet alleen in Vrankrijk, maar ook in nabuérige Koninkrijken en Landschappen zijn voorgevallen, 't zy dat zo met die van Vrankrijk gemeenschap hebben, of niet, van den jare 1643, tot 1673; een reeks van dertig afteereenvolgende jaren.

Koning Lodewijk de XIII. liet op zijn afsterven dezen zoon en rijkserfgenaam, toen vijf jaren oud zijnde, na, en had, geduurende zijn minderjarigheid, het bewind der dingen aan de Koninginne zijn Huisvrouw aanbevoelen, met volle magt van tot Raadsmannen in dit hoogwigtig werk te verkiezen, die haar bebaagelijk waren; een wijze van bestiering, die de schrijver toont meermalen by de Franschen gebruikt te zijn.

De Koninginne Weduwe, dus geëerd, laat de parlementen vergaderen, en doet daar een eijerlijk vertoog over hares mans dood, dat de Kancelier Seguier vervolgdé. * De Oppervoorspraak vatte het woord vervolgens, en leid-

Advocaat Generaal.

leidde'r een lap op, toonende de overeenkomst van de regeringen des overledenen Lodewijks met die van David enz.

Aanstonds trekt men ten oorlog, welkers aanvang was de belegering van Rocroy. Dog hoewel alles voor de wind ging, echter geraakte het Fransche volk binnen 's lands over de zware schattingen, telkens met nieuwe lasten vergroot, aan 't morren: en dit liep zoo hoog, dat eindelijk nog in den zelveu jare een merkelyke opstand in Rovergue quam. Deszelfs opkomst, voortgang, en en steuting word naauwkeuriglyk beschreven.

Op 't einde des jaars maakt de Koninginne een geheele verandering in hare Raadsluiden, sommigen af en andere wederom aanstellende.

Onder de laatste was de Kardinaal Mazarin, dien zy tot eerste Amptenaar van het Koninkrijk verklaarde, ons hier in een geheel andere gestalte voorkomende, als waar in wy hem verstonde zagen afgeschilderd, toen we Turennes leven schetsten. Hier heeft hy de grootste deugden, die in zoo grooten rijkdsdienaar prijsfelyk zijn, daar is 't op verre na zoo breed niet. Dus zingt yder vogeltje na dat het gebekt is.

Omstandiglyk spreekt onze Fransman van de Engelsche beroertens, die den ongelukkigen Karel den I zijn hoofd deden verliezen; maar dien het lust den historyschryver Leti by dezen te vergelijken, hy zal geen klein verschil vinden. By dezen is Fairfax een aandrijver van des Koninks dood, en by Leti (die daar in de

waar-

waarheid zegt) weigert hy deel daar aan te hebben : ook praat hy veel van het boekje *ἱκανὸν βασιλικὸν* of Koninklijk afbeeldsel, 't welk men zegt, dat de rampzalige Koning in zijne banden voor zijn zoon heeft geschreven, of voor 't naaste van een ander tot uitmeting van Karels vroomheid is opgesteld.

By het verhaal van de belegering van Sas van Gent leert hy zijne landgenooten wat * *Sasfen* zijn, op deze wijze ; *De monden der Riviertent, zegt hy, of grasten, op welke een sterkte legt, om den ingang te beletten, noemt men in die Landen een Sas.* Is 't mogelijk, Heer de Rencourt ! dat mogt gy voorwaar wel wat beter vertellen.

Hy heeft het drok met de moeilijkheden, die in 't jaar 1644 te Roome tussen Paus Innocent den X en de Kardinalen Barberini voorvielen. Daar inne vind hy grooten lof van zijn Koning, om welke hoog op te halen alle de onnoozele plaatsjes, die de Franschen bemagtigen, by hem voor Steden van belang en sterkens te boek staan : en zoude dat wonder zijn ? de Koning had om die krijgswonderen te doen, twee legers te velde, een van 10000 en een van 8000 koppen.

Niet min snoeft hy van den vermaarden slag van Northlingen, die in den jare 1645 voorviel ; hier, en over al zeer bezig zijnde met het ophullen van alle de voornaamste Fransche Krijgshoofden, die elk in die strijden of belegeringen, zoo onze schrijver wil, meer heldendaden hebben bedreven, waarom-

me

me hy ook, om dezelve der onsterffelijker geheugenisse in te wijden, telkens hunne namen daar byzet. Zie het zelve wederom in de belegering van Duinkerken.

Maar hét is vreemd, dat hy zig durft laten ontvallen, dat de Fransche in 't jaar 1646 zeven maanden lang te vergeefs voor Lerida, (een plaatsje op de grenzen van Arragon, en Katalonien in Spanje) hebben gelegen, en dat het daar zoo deerlijk toeging, dat men het nog ten huidigen dage het Fransche kerkhof in Spanje noemt. Ik zal d'er als uittrekselmaker tussen beiden zeggen, dat ik een zeker Heer kenne, die dit Lerida gezien heeft, en betuigt, dat het maar een klein nest is, welkers vestingen niet veel te beduiden hebben.

De Heer de Riencourt, sprekende van de belegering van Diksmuiden, telt op, hoe menigmalen die plaats van meester verandert is, en verhaalt ons daar by een wonder voorval van een Maria-beeld, aldaar gebeurd. Schrik niet, lezer! Een Duitsch soldaat stak het beeld met zijn degen, en zie! daarsprong bloed uit, ja de lijkreekenen staan d'er nog in. Misschien dat het wat quaad heel-vlees had.

Hy geeft reden, waarom de Hollanders, die hy als met een versmading ** ces peuples* noemt, in den Munsterschen vredehandel des jaars 1647 de Fransche zijde wilden verlaten, en des oorlogs moede, met de Spaansche vrede maken.

In dat zelve jaar liep de Fransche Koning levensgevaar aan de kinderpokjes, die hem in Slagtmaand fel aantastten.

** Dat volk.*

Hy

Hy gewaagt van de beroerte te Napels ; zijnde de Hartog van Bouillon telkens de nieuwe stokebrand om dat volk op te hirsen. Maar gelijk de Franschen de oproermakers onder hunne geboortvolkeren waren , alzoo quam de wet der vergelding hen ook nog t'huis. Deze onrust word hier nettelijk beschreven. Een onrust, niet aangezet van meitend grauw , maar van de aanzienlijkste van Vrankrijk, ja van de opperste regeervergaderingen van Parijs , die het harnas aangespten , en met den degen in den vuist hun regt beweerden.

Deze oproervlamme , eenigermaten gebluft, brandde wederom los , wanneer de Koninginne sommige Raadsheeren van den grooten Raad liet gevangen nemen ; waar door de gemeente van Parijs in dier voegen nieuwelijks aan 't hollen raskte , dat het Hof alleen met toegeven dien buy konde stillen : hoewel het daar na nog zeer gevoelig zijn tijd zoo wel waar nam , dat het bruske volk aan de hand moest komen , en geheel andere deunen zingen.

De Koninginne van Vrankrijk , des oorlogs moede , maakte in 't jaar 1648 met den Keizer Vredé , waar toe Spanje voor dien tijd nog niet konde verstaan. In den volgenden jare bragt de Graaf van Alais geheel Provençe in beroerte , willende met een overheerschende magt de Parlementen verdrukken.

By de inwoonders van Bourdeaux , dien de Hartog van Espernon hunne voorregten wilde afhandig maken , geraakte ook alles aan 't be-

354 *De Boekzaal van Europe*,
wegen, gelijk in een uitvoerig verhaal wordt
aangetoont.

En dus verre duurde de regering der Koninginne tot het jaar 1654, wanneer die een einde nam, en de Koning haar zoon met plegtelijke staacy te Reims gezalfd wierd. Het is voorwaar waardig te lezen, hoe deze plegtigheid in Vrankrijk toegaat, en alle de omstandigheden, hier beschreven, verdienen opmerking.

Nu wordt ons eerst van allen verhaalt het bevel des Konings aan 't Parlement, om het regtsgeding van den Prins van Kondé te maken: dog Spanje, weigerende anderzins na vrede te luisteren, en daar vast op staande, deed dit werk zoo veranderen, dat de Prins in zijn eer en goed hersteld wierd.

Maar ik wete niet, of ik mijn oogen wel mag gelooven, als ik by den Schrijver leze dat de Spaansche in de belegering van * Valencijn het zeewater ophielden, om de belegeraars te belemmeren. p. 275.

In den jare 1658 overviel den Koning Louijs te Kalats zoo zwaar een onpaffelijkheid, dat zijn leven gevaar liep.

Het verhaal van het sluiten der Vrede in 't volgende jaar tusschen Spanje en Vrankrijk is zeer aanmerkelijk wegens de omstandigheden omtrent de twee groote Rijksamptenaren Don Louijs de Haro en den Kardinaal Mazarin voorgevallen.

Aanstonds volgde de voltrekking van het huwelijk zijner Fransche Majesteit met de dogter

* In 't jaar 1656.

ter des Katholijken konings, die in den jare 1661 den althans nog levenden Dolfijn ter Wereld bragt.

Ik vinde hier gewag van de opschuddingen, die na Kromwels dood in Engeland ontstonden, en de herstelling van Karel de II in de heerschappy van Groot Britanje.

*d'Eige weg, die Kromwel trad,
Was het pad,*

kort daar na bewandeld van den Kardinaal Mazarin, hier zeer geprezen: dog vermakelijker is te zien de statelijkheid in het herstellen der * Orde van den Heiligen Geest, en de overgifte, die de Hartog van Lottheringen in 't jaar 1662 aan de Fransche kroon deed; een zake van het uiterste gevolg.

De dood van den Spaanschen Koning Philips de vierde, in den jare 1665 overleden, baarde groote verandering, en had een nasleep van vele † jammerlijke verwoestingen: want Vrankrijk nam aanstonds bezit van een gedeelte der Spaansche Nederlanden, uit dien hoofde quansuis, dat de Dolfijn erfgenaam zijn 's moeders was, en veroverde zonder veel tegenstand de beste Steden.

Alhier zwetst onze Schrijver wederom na den Franschen slenter, dog dat hy van die landen luttel kennisse heeft, blijkt genoeg, als hy Rijffel tuffen Gent, Antwerpen en Brusel plaatst.

Walgelyk zijn zijne bohamakeryen wegens

Z 2

356 *De Boekzaal van Europe*,
gens het schrikjaar 1672. Yder verovering
byna is daar een merk zijner onkunde, of quaad-
willigheid. Hy schermt daar in 't wild over
een drierley * verdeeldheid, een die het den
Prins van Oranje, een die het met de Witten,
een die 't met geen van beiden hield.

Als hy van de belegering van Woerden, die
in dat zelve jaar ons qualijk uitviel, zal spre-
ken, noemt hy die plaats † Naarden, mis-
schien uit vreeze, om dat hy anders daar na
zoude genoodzaakt zijn te zeggen, dat Naar-
den door onze wapenen was gewonnen.

De inval der Franschen op ‡ Bodegrave
is by hem een belegering, en hy weet de eer-
looze woede, aldaar gepleegt, aardiglijk met
een overpleistering goed te maken.

Niet zonder weêrzin valle ik aan het twee-
de deel, dat nog arger als dit is, 't welk gy
zult bekennen, lezer, zoo haast gy den in-
houd gehoord hebt.

* P. 380.

† P. 392.

‡ P. 395.

XVI.

XVI. HOOFDDEEL.

Histoire de LOUIS XIV Roy de France & de Navarre , contenant ce qui s'est passé sous son regne de plus remarquable jusqu'a present , par Mr. de Riencourt , Correcteur des comptes. *Tome second.*

Dat is,

Historie van LODEWIJK DE XIV, Koning van Frankryk en van Navarre, behelzende het aanmerkelykste, dat onder zyn regeringe is voorgevallen tot dezen tegenwoordigen tyd toe, door den Heer de Rienkourt, nazien der rekeningen. Tweede stuk. Te Parijs by Klaude Barbin 1695. in 12. 12 bladen.

ZElden zag men History-schryvers zig zoo zeer van alle eenzijdigheid ontdoen, dat de wereld niet bespeurde, werwaarts zy hielden; want om niet te zeggen, dat zy gehuurde pennen zijn, ten minsten zijn zy veeltijds inwoonders van die landen, welker geschiedenissen zy te boek slaan, en waar uit zy, gunst of voordeel beoogende, aan de eene zijde sommige zaken of genoodzaakt, of vrywillig lasteren, en aan d'ander kant sommige weits en breed uitmeren.

Evenwel houden zy in die ongeregeldheid

nog dezen regel, dat hun zeggen hen niet tegen den kop wederom steuette, maar dat zy binnen de palen van geloofwaardigheid blijven, om niet by een onzijdigen lezer geheel verdragt, ja veragt, te werden.

Maar over de gemelde schrijfpalen is de Heer de Rienkourt zoo verre heen gestapt, dat zijn historie zig beterals een Roman, dan als een waardig geschichtboek voordoet, zoo verkeerdelijk tegen bekende waarheden aangekant, dat het nergens na gelijkt: een werk, des te bespottelijker, om dat althans nog al te vele menschen leven, die der dingen getuigenisse konnen geven.

Ik zal mijnen lezer maar eenige proeven van gebeurde zaken bybrengen, en een merkelyk grooter deel aan zijn eigen ondervindinge laten.

In het voorgaande deel ontschoot my te melden, dat de Hollanders, na het zeggen des Franschmans, alle de Zeeslagen, tegen de Engelsche en Franschen gedaan, niet alleen hebben verloren, maar dat de Fransche schepen daar groot gewigt hadden toegebracht: daar de Hollanders, en Engelsche zelve wel weten, dat de Fransche het werk meerendeels van verre buiten schoots hebben aangekeken, en slegts in den beginne eenigzins slaags zijn geweest: voeg * hier nu by het zeegevegt voor Messine tussen den Admiraal de Ruyter en hunne vloot voorgevallen, en zie eens hoe alle schaamte in die vertellinge is uitgetrokken.

En nog zoude men denken, dewijl dit ver-

re van de hand was , mogt men de ligtgeloo-
vige dus een rad voor d'oogen draaijen , maar
dat de man zoo durft kallen van den zeeftrijd ,
die onlangs in den jare 1692 op den negen en
twintigften van Bloeiimaand in het gezigt van
hunne kusten voorviel , dat is niet te begrij-
pen.

Hy heeft geen fchaamte te * zeggen , dat
de Graaf van Tourville , die toen de Fransche
vloot beftierde , met zoo grooten beleid heeft
gevochten , dat zijn † loopfen hem zoo veel
glorie toebragt , als of hy meester van de zee
was geworden , en (wien lust niet te lachen ?)
dat de wind de meeste oorzaak van zijn wij-
ken was. Ja maar , mogten die van Cher-
bourg , en la Hogue eens fpreken , zy zouden
best konnen zeggen , hoe ze de Franschen met
hunne beste en grootfte fchepen in de vlam-
men hadden gezien.

Laat ons aan land ftappen , en eens luifte-
ren , of zijn praat daar beter klem heeft. De
Schrijver van Turennes leven zeide ons ter-
ftond , dat de veldslag by Senéf zoo twij-
felagtig was , dat de ftrijders wederzijds zig
de overwinninge toefchreven , maar ‡ hier
komt ze ons heel anders voor. De Franschen ,
die na * Turennes dood over den Rijn gingen
ftappen , zijn ook al overwinnaars ; maar het
steekt zijn been uit , daar onze kloekaart de
slag by † St. Denijs vertelt , en hoe breed de
zege der Franschen daar geweest is.

Moet men niet stampvoeten , als men de

Z 4

veld-

* P. 203. † Retraite. ‡ P. 18. * P. 18
† P. 32.

360 *De Boekzaal van Estropé,*
veldslag van † Fleury by hem drie geheele da-
gen ziet dueren, en hem hoort kouten, wat
op vder dag is voorgevallen?

Ik weet naauwelijks of ik het papier wil be-
zoedelen met zijn gezeg van den vermaarden
strijd in Yrland by de rivier de * Boyne; want
hy wil dat zijn Britannische Majesteit de
grootte WILLEM daar geene het minste voor-
deel bevogten heeft.

Zoo kalt hy ook van het gevegt by Agrim,
in 't volgende jaar 1691 geschied.

De strijd ontmoeting by † Leuze weet hy
door zijn historisch vergrootglas voor een ge-
heelen veldslag af te schilderen, en hy ziet de
onze daar schandelijk loopen.

By * Steenkerken valt het, na zijn babbe-
len, nog arger uit.

Maar 't is al genoeg van die vuiligheid. Ik
moet nog een woordje praten van zijn onlijde-
lijke taal, en stinkende bohamakery.

Telkens daar zijne Franschjes in den strijd
verschijnen, doen zy † bovennatuurlijke din-
gen, als Herkuleffen of razende Roelan-
den.

Daar hy zal gaan bewijzen dat de Koning
van Vrankrijk alles kan doen, wat hy wil,
daar wagt men immers een zonderlinge proef!
is 't niet waar, lezer? ten minsten dagt ik zoo,
en ik stak beide mijne ooren op, toen ik
het las; maar 't quam op Horatius zeggen
uit.

Parturient montes, nascetur ridiculus mus

't Ge-

† P. 179. * P. 188. † P. 195. * 310. † P. 71.

Dat is,

't Gebergte valt in de kraam. maar ach!

Een muisje komt 'er voor den dag.

Luister toe, het loopt hier op uit, dat des Konings † Bewindsman te Geneve de Stourheid had van de Mis in zijn huis te laten doen, 't welk in zeer vele jaren niet geschied was.

Is 't niet was schoons? Had hy het nog daar op genomen, dat zijn Aller Christelykste Majesteit de onfeilbaarheid van den Paus darde betwisten, toen hy met hem overhoop lag, 't ware een zaak van wat schijns geweest: en men mag zekerlijk het * verhaal, dat hy daar van doet, onder de beste stukken van zijn geheele werk rekenen, met het geschil van de vryheden te Roome, † hier nettelyk beschreven, 't welk tuffen die twee Vorsten geen kleine knoring maakte.

Schandelyk van trotsheid zijn zijne woorden, waar mede hy van zynen Koning snorkt, by voorval van de belegering van Namen: maar hoe hy het nu zal maken, nu een Marschal van Vrankrijk, hebbende ruim 15000 koppen van des Konings uitgelezenste benden, en overvloed van alle behoefte daar binnen, in het gezigt eenes Koninklyken legers van 100000 mannen die Stad moet overgeven, na dat ze nog door niet weinige nieuwe vestingen gesterkt was, daar laat ik hem voorzorgen.

‡ Elders geeft hy bewijs, waarom zijn Koning meester is boven de bondgenooten, ter

Z 5

zake

† Agent. * P. 78. 82. † P. 12. 128. ‡ P. 213.

zake dat de Hartog van Savoyen, in het Dauphiné gevallen, de Steden wederom verliet.

De Heer de Rienkourt wil ons wijs maken, dat de bondgenooten, zoo wanneer zy eenige plaatsen innemen, strax genoodzaakt zijn, dezelve weder te verlaten; maar als zijn groote Monarch een stad verovert, terstond word die met in zijne handen te vallen, als door een hokus-bokus konst t'eenemaal onwinbaar.

Hoe goed is het, dat hy in het eerste deel niet gesproken heeft van de Nederlandsche veroverde landstreken, die zijn Koning in den voorgaanden oorlog verliet, zonder viand te zien; anders mogt hem zijn schreeuwen tegen de schenen hebben gesprongen. Daarom heeft hy mogelijk ook niet darren reppen van het verlies des geheelen Yerschen Koninkrijks, daar de Fransche vry vele steden moesten verlaten, nogte van Naarden, Bon, en meer andere plaatsen, in den voorleden krijg overgegaan.

Wie is'er, die niet gelooft, dat de belegering van Rijnsfelds, dien de Franschjes in den jare 1692. ondernamen, voor hen slegt was uitgevallen, dewijl zy met de kous op 't hoofd te rug qnamen druipstaarten; maar neen, men moet het zoo verstaan: als Lodewijk een plaats, dien hy belegert heeft, niet inneemt, dat valt juist zoo uit, om dat hy het zoöbegeert, en zijn voornemen niet was, die plaats te veroveren.

Wat dunkt u, landsgenooten; kan deze historyschryver niet wel vertellen?

Om de weêrgalooze en onverschrokke heldhaf-

haftigheid van zijnen meergemelden Koning, en deszelfs Zoon den Dolfijn af te beelden, vertelt hy, * dat in de belegering van Bezancou des jaars 1674 een kogel tot op 12 schreden na voor by den Koning vloog, en in het beleg van Philipsburg zwierde een maar twee schreden minder van den Dolfin.

Indien men hier tegens den grooten WILLEM eens stelde, niet alleen meermalen onder het donderen van kanon, maar ook onder het hagelen van musket- en pistool-kogels, waar zal het schurfde Fransch gesnoef blijven?

Dat moet ik evenwel zeggen, schoon dat het vorensgezeide blazen niet veel om 't lijf heeft, dat nogtans de beschrijving van † Philipsburg, en deszelfs beleg, samt die van † Kamerik, zeer naaukeurig en lezenswaardig is.

De Keurvorst van Beijeren word lustig gehandelt, om dat hy het † bevelhebberschap van de Spaansche Nederlanden in 't jaar 1692 aannam. Is 't wonder? hy verklaarde zig toen voor de Bondgenooten een openbaren viand der onregtvaardige Fransche oorlogsbedrijven, die van den Hr. de Rienkourt, na zijn * zwieren uiterste geregtvaardigt † worden. Ja die gene, die, na dat zy in den oorlog zoo godlooffelijk op 't lijf gevallen waren, genoodzaakt wierden zig tegen de Fransche dwinglandy te dekken, dragen † hier de schuld, om dat de Groote WILLEM, in Engeland overgesteken, met meer regt als eertijds Julius Caesar konde roemen, VENI, VIDI, VICI.

Ik

* P. 239. † P. 138. † P. 46. † P. 200.
* P. 201. † P. 151.

Ik quam, ik zag, ik won.

Niet min heeft de * Keizer te lijden, schoon hy zig niet eer bewoog, voor dat Philipsburg hem afhandig was gemaakt: ja de † Paus zelf gaat niet vry.

Wil iemand weten, waarom de Schrijver zegt, dat zijn Koning met Portugaal brabbeling maakte? † hy had 'er vermaak in. Regtvaardige oorlogsreden!

Ik moest niet vergeten te zeggen, dat Koning Louijs uit kracht van het Nimweegse vredeverbond † Straatsburg heeft wechgenomen; want dit zal buiten twijffel voor mijnen lezer, die nooit van dat hoofdstuk gehoord heeft, wat nieuws zijn.

Zulk een, die vermaak in Bombarderingen heeft, leze die van Algiers (p. 106) en van Luik (p. 193) maar ik hebbe meer vermaak in de beschrijvingen van 't instellen der orde van Sant Louis, met alle de omstandigheden.

En dit is het, dat my luste uit dit tweede deel te trekken.

Om uit den klaauw den leeuw te roonen.

Het werk is vermeerderd in dezen laatsten druk met de geschiedenissen der jaren 1692 en 1693, dog door een Schrijver, die zig niet genoeg verborgen heeft, om voor den eersten Franschman deur te gaan; want hy geeft aan

Ko-

* P. 164. † P. 158. † P. 236. † P. 97.

Maart en April 1697.

365

Koning WILLEM den naam, die hem van 't Parlement is opgedragen. Hy fchat de ramp der Smyrnafche vloot, by Kadix aangetaft, ten minften niet te hoog, en van den veldflag by Landen fpreekt hy zonder snoeven. Had Rienkourt dat werk befehikt, hy zoud'er meer wind achter gegeven hebben als deze laafte man, die, zoo hy voor een Franschman, en fchrijver van Fransche Koninkszaken wil aangezien worden, eerft moet leeren als een Franschman opfnyen, en van 'een vlieg een olifant maken.

XVII. HOOFDDEEL.

Lettres de Jaques de Bongars Resident & Ambaffadeur du Roi Henri IV. vers les Electeurs, Princes, & Etats protestants d'Allemagne, en Latin & en François. Dediées a Monfr. le Dauphin, nouvelle edition, ou l'on a retouché la version en divers endroits, & ajouté un grand nombre de paffages retranchez dans l'edition de Paris, plusieurs lettres Françoises, qui n'avoient jamais été imprimeés avec les Latines, & une Table des matieres II. tomes.

Dat

Dat is,

Brieven van Jakob van Bongars, Gezant van Koning Henrik de IV aan de onroomsche Keurvorsten, Princen, en Staten van Duitsland, in het Latijn en Fransch, opgedragen aan den Heere den Dolsyn. Een nieuwe druk, waar inne de overzetting op verscheide plaatsen verbeterd, en een groot getal van plaatsen, in den eersten druk van Parijs uitgelaten, bygevoegd is, nevens vele Fransche brieven, die nooit by de Latijnsche gedrukt zijn geweest, en een aanwyzer der stoffen. 2 stukken in den Hage by A. Moetjens 1695. in 12. 33 bladen.

Hy is geen doorkorend letterploeger (zoude ik schier darren zeggen) die den naam van *Bongars* niet kent. Of hy de gene is, die aan den Historyschrijver Justinus heeft gearbeid, hebbe ik noit getwijfelt, hoewel op den naam van Scaliger, ergens * gezegd word, dat *Bongars* het niet wilde weten.

Deze brievenbondel des mans vervat veertig brieven aan Duitse Vorsten, en derzelver Amptenaren; nog honderd en vier en tagtig aan den vermaarden Heer *Joachim Kamerarius*, al t'zamen in 't Latijn, en eindelijk nog zes en

* *In zijn Scaligerana.*

en dertig aan Vorsten en Grooten in de Fransche sprake geschreven.

Een werk , dat zeer te prijzen is , niet alleenlijk om den fraaijen Latijnschen stijl , maar ook om dat het behelst een reeks van zaken , en geschiedenissen , die onder zijn 's heeren en meesters regeringe (ik meine Koning Henrik de IV , toegenaamd den Grooten) zijn voorgevallen.

Een werk , zegge ik , dat ons doet zien vele bijzonderheden , het leven van dien Grooten Henrik betreffende , welker verhaal des te waardiger is , om dat het voorkomt uit de penne eenes geleerden mans , die ook de gebreken van zijnen Vorst niet ongemerkt laat deurgaan.

Want de Heer Bongars , van zoo groot een persoonaadje waardig geagt omme eenen geruimen tijd zijn gelastigde , en naderhand zijn Gezant by Duitsche Vorsten te zijn , kende ook grondig deszelfs inborst , en wist wijsfelijk , hoe hy het belang van zijn meester by andere wereldbazen moest voortzetten.

Dit blijkt allenthalven uit de voorste brieven , die hy aan Vorsten en Grooten schreef ; en men kan uit dezelve leeren , hoe een Amptenaar zoo wel ten beste van zijn 's Meesters zaak tot de Heerschers der aarde moet weten te naderen , als zijn eigen aanzien , daar 't pas geeft , omzigtiglijk te bewaren. Zekerlijk zijn alle verstanden tot deze wereldwijze konstnarijen en hebbelikheden niet bequaam. De brieven , aan Joachim Kamerarius , man van doorlugtige geleerdheid in zijn tijd , geschreven ,
zija

368 *De Boekzaal van Europe,*
zijn vervuld met zaken van staat, en oorlog
dier tijden.

En gelijk dezelve, als van den eenen halsvriend den anderen toegezonden, van een vryer en min opgesmukten trant zijn, strekkenze tot voorbeeldsels eener zuivere schrijftijl, en briefgemeenzaamheid, onder brave en eerlijke luiden gebruikelijk.

Langs zulk een weg van openhartigheid, die boezemvrienden doet schrijven al wat ze denken, vertelt de Heer Bongars zeer trouwelijk het gewigtigste beloop der dingen, onder de heerschappy van den beroemden Henrik; t'zedert zijn komste tot de kroon, in 't jaar 1589. tot na de vrede van Vervins in 't jaar 1598.

Alles is doormengeld met Historien van andere Vorstenhoven, en wereldsche bedryven; die Engeland, Holland, Spanjen, Duitschland, en Vrankrijk raken.

Hier mede vermeine ik, genoeg van deze bladen tot mijne Landsgenooten gesprokene hebben, in plaats van een uittreksel te maken, dat uit zoo velerlei brieven niet gevoegelijk is.

Maar dewijl de Heer Bongars met de beroemdste mannen in 't gemeene best der geleerde briefgemeenschap hield, en de boekoefeningen hem na aan 't hart lagen; konnen zijne brieven ook voor de liefhebbers van lettervermakelijkheden lekker aas zijn, zoo wegens de zuiverheid der tale, als de vermakelijke vertellingen, hier en daar tussenvloeiende.

En

En zie daar, of iemand nooit van menschen met hoornen had gehoord ('k spreke van geene hoorndragers, die men zegt in deze eeuw niet altzamen uitgestorven te zijn, maar van een man, die een hoorn op 't hoofd gegroeid droeg) ik vertale u hier met vrijen transt 'smans laatste brief aan den gemelden Kamerarius geschreven.

MIJN HEER,

„ Ik zal u Ed. voor deze reis wat toepre-
 „ ten van gedrochten, en spoken.

„ Te Parijs is een karel met een hoorn op
 „ den kop. Zijn naam is *François Troville*,
 „ afkomstig uit een Dorp van den Marschal
 „ Lavardin, van handwerk een koolbrander,
 „ die zig in de bossen onthoud.

„ Deze, als hy nog maar een zeven-jarige
 „ jonge was, kreeg boven op zijn voorhoofd
 „ een hoorn, ter grootte van een boon, en die
 „ niet langer wierd tot zijn twintigste jaar
 „ toe, na welken tijd ze is aangegroeid ter
 „ lengte van zeven duimen, krom van vorm,
 „ en meerendeels een Ramshoorn gelijk. Hy
 „ verklaart, dat hy ze dagelijks met smarte
 „ voelt aangroeyen: derhalven houd hy zig
 „ schuw van menschen, nooit als met bedek-
 „ ten hoofde gaande. 't Is juist gebeurd, dat
 „ Laverdin met anderen daar ter jagt zijnde
 „ hem schielijk ontdekt heeft: thans word hy
 „ van alle man gezien.

Nog iets.

„ De Koning onlangs van de jagt na Fon-
 „ X Deel. A a „ tai-

„ taïnebleau wederkeerende 's avonds na tien
 „ uren, hoorde de stemme een 's jagets, en
 „ het baffen van honden. Men voegt'er by,
 „ dat de honden ook by namen geroepen
 „ wierden; zoo dat des Konings gezelschap,
 „ wetende dat niemand zonder Koninklijk be-
 „ vel in dat bos mogt jagen, niet luttel ver-
 „ schrikt wierd.

„ De Koning, op het Kasteel gekeerd, heeft
 „ uit de oudste Boeren en naaste gebueren al-
 „ daar de zake onderzocht. Deze vertelden
 „ hem, dat daar zomtijds by nacht en onryde
 „ een jager te paard verschijnt met zeven of
 „ agt honden rondom zig rijdende, of gelijk
 „ als jagende door de boschaadje, zonder
 „ iemand te beledigen. Nu zijnd'er, die zeg-
 „ gon, dat Koning Francois de eerste daar ter
 „ plaatse een jager gedeod heeft, en dat deze
 „ is, die daar verschijnt, en het bos ontruft.

„ Hoewel dit den agsten van Herfitmaand
 „ is voorgevallen, hebbe ik het u egter nu wil-
 „ len mededeelen; op dat gy ook mogt kennisse
 „ hebben van de praatjes, die onder ons volk
 „ omgaan enz. enz. Uit Parijs den 25 van
 „ Wijntmaand 1598.

Laat het ons genoeg zijn, dat hy dit laat-
 ste met regt een *praatje* noemt.

XVIII. HOOFDDEEL.

*Het een en 't ander berigt, zoo van Boek-
nieuws, als dat daar toe behoort.*

I.

BEKENDMAKING.

NAdemaal een brief, door ik weet niet
welk eenen *Jan Trioen*, uit Haarlem
aan my gezonden, onder het drukken van
de laatste bladen dezer uittreksels aan den
dag is gekomen, ben ik, ter liefde van de
Waarheid, verplicht, en belove by dezen,
de naaste reize in mijn Boekzaal te lassen een
*Opregt verhaal van eenige proeven der Wich-
chelroede*; waarin aangetoont zal worden

I. De echte en niet onvermakelijke hi-
storie der zaken, die in den Haarlemschen
brief valschelijk beschreven zijn.

II. Op wat wijze, en waarom, ze-
ker gezelschap Haarlemiten, dat zig
in 't Latijn *De Natuerkundige Haar-
lemsche Byeenkomst* noemt, gepoogt heeft
bekend te werden, met aan den Heer Lecu-
wenhoek te schrijven over den *Zijlsteen* en 't
Eiser (*Zeilsteen*, en *Tzer* wilden zezeggen)

372 *De Boekzaal van Europe,*
en aan my over het Hazelare rijsje, gemeen-
lijk *Wichchelroede* geheten.

III. Dat die menschen, zeer onnatuer-
lijk-voorbarig, en der Natuerē gansch on-
kundig, door een opgevat vooroordeel be-
drogen zijn, en, daar in versterkt door
valsc̄he vertellingen, byzonderlijk van eenen
* *Ten Kate*, meer andere menschen
willen bedriegen, loochenende quansuis
de werking der gezeide *Wichchelroede*;
hoewel d'er my gansch niet aan gelegen is,
al wilden ze blind, en doof, en ongeloovig
sterven.

IV. Dat ik billijke reden hebbe gehad,
dit gezelschap zoo te beantwoorden als ge-
schied is: terwijl alles, wat ik ooit van de
Wichchelroede hebbe geschreven, of ge-
zegt, blijft, en zal blijven een allerwaar-
achtigste, allerbaarlijkeliĳkste, en aller-
eenvoudigste eigenschap in de Persoon, my
bekend, door ontallijke nieuwe en nieuwe
proeven, in tegenwoordigheid van hooge
en lage standspersonen, inheemsche, uit-
heemsche, Wijsgeren, Natuerkenners enz.
kragtdadiglijk bevestigd.

By aldien ik u dit in mijn kort *Opregt ver-
haal*

* *De reden van zijne misstrooisselen zal zediglijk
ontdekt worden.*

haal niet aanwijze, onzijdige lezer, houd my dan voor zoo ongelooftwaardig als dien *Ten Kate*, en voor zoo onbezonnen als die Haarlemiten. Schort onderwijlen uw oordeel niet langer op dan twee maanden.

II.

Nog hebbe ik tegen den zelven tijd klaar gemaakt een uittreksel van zekeren brief, die de Heer Leeuwenhoek over zijne waarnemingen omtrent den **ZEILSTEEN** nu eerst heeft geschreven.

III.

Onder andere boeken, nieuwelijks in Engeland uitgegeven, is my t'huis gekomen

Historia rerum mutationis in Anglia: in qua res a Jacobo Rege contra leges Angliae, & Europa libertatem, & ab Ordinibus Angliae contra Regem patratae, duobus libris recensentur, auctore E. B.

Datis,

Historie der rijks wisseling in Engeland: waar inne de zaken, die Koning Jakob tegen de Engelsche wetten, en Europa's vryheid, gedaan heeft (mitsgaders het gene de Engelsche rijks grooten tegen den zelven Koning besloten hebben) in twee boeken worden overwogen, door E. B. Te Londen by S. Buckley 1697. in 8.

Het uittreksel zal volgen.

TITELS.

I.

Joan. Egidii Euth Med. Doct. *Anatome umbilici curiosa. Ad calcem carmina in Reges, Principes & alios sunt adjecta.*

Dat is,

Naauwkeurige ontleding van den Navel door Joan Egidius Euth, Arts. Achter aan volgen eenige gedigten op Koningen, Vorsten, en andere. Te Leiden by Jord. Luchtman 1697. in 8.

II.

Petri Francii Poëmata. *Editio altera, auctior & emendatior. Accedunt Græca ejusdem carmina.*

Dat is,

Gedigten van Pieter Francius. De tweede druk, vermeerderd en verbeterd. Deszelfs Grieksche digten zijn hier by gevoegd. Te Amsterdam by Henrik Wetstein 1697. in 8.

III.

By den zelve[n] Wetstein is gedrukt

Jo. Frid. Mayeri S. Reg. Majest. *Succ. pen Germaniam Suecic. Consiliarii in sacris primariis, Doct. & Prof. Theol. & Eccl. ad D. Jacobi Pastoris de fide Baronii, & Bellarmini ipsius Pontificiis ambigua, ad illustrem virum D. Gerb. von Mastricht.*

Dat is,

Joh. Frid. * Mayer (Opper-kerkraad door Zweedsch

* Of Meyer, bekend door den berugten Hamburger-Predikanten krijg. Zie de Boekzaal Jan. en Feb. 1694.

Zweedsch Duitschland , Dr. en Hoogleeraar der Godgeleerdheid , en Pastoor tot St. Jakob te Hamburg) wegens de geloofwaardigheid van Baronius , en Bellarmijn , den Pausgezinden zelf twijfelagtig , aan den Ed. Heere G. van Maftricht. 1697. in 8.

IV.

Uitbreiding over de 66ste vrage en antwoord van den Heidelbergfen Katechismus , of verhoog van den aart , en 't gebruik der goddelijke Bonds-zegelen , anders de Sakramenten genoemd , door *Constantia Eusebia*. In 's Gravenhage by Engelbregt Boucquet 1697. in 4. Dit is rijn , en wel van de beste soort.

V.

Dezelve Boucquet heeft gedrukt

Kort verhoog der goddelijke waarheden , ofte een klare leiding om te komen tot de volle kennisse van den staat der genade , uit Gods woord t'zamengesteld tot nut voor alle Christenen , die genegen zijn om de zin en t'zamenhang van de H. Schrift na te speuren : nevens een voorreden , waar in te vinden is het gevoelen van verscheide geleerde mannen , over 't openbaar prediken , en het houden van Catechisatiën of oeffeningen. Daar 't voegt zijn eenige gebeden , en achter eenige brieven by gedaan. in 8. 1697.

VI.

Joannis la Placete Benearni *observationes Historico Ecclesiasticae , quibus eruitur veteris Ecclesiae sensus circa Pontificis Romani potestatem in definiendis fidei rebus.*

Aa 4

Dat

Datis,

Kerk-Historische aanmerkingen van *Joan la Placete* van Bearn, waar in het gevoelen der oude Kerke wegens de magt van den Roomschen Paus in zaken des geloofs te bepalen word voor den dag gehaalt. t'Amsterdam by *G. Galet* 1695. in 8.

VII.

Johannis Visscheri Hemelsche zielen-vangst, aangesteld met geestelijke netten, gevlogten uit snoeren van Gods H. Woord, ende andere beroemde autheuren. Behelzende alle zijne werken der Godgeleerdheid. Tweede druk. Vermeerderd met een gansch nieuw stuk, welker inhoud voor het begin van het werk is te zien. Nevens een wijldluftig Register der voornaamste zaken. t'Amsterdam by *Hendrik Boom* en de weduwe van *Dirk Boom*. 1696. in fol.

VIII.

Kerkelijke en wereldlijke historie, van de scheppinge des werelds, tot het jaar des Heeren 1666. In 't Latijn beschreven door *Georgius Hornius*, Doctor Theologiz en Professor der Historien in de Akademie van Leiden. In het Nederduits vertaald, waaraan is bygevoegt de kerkelijke en wereldlijke historie, sedert den jare 1666 tot 1684. Door *Balthazar Bekker*, Bedienaar des Goddelijken Woords binnen Amsterdam. Verciert met twintig kopere platen en vaarzen. Den derden druk. Nevens een derde vervolg tot den jare 1696. Door *Melchior Leydekker*, Professor der Godgeleerdheid in de hooge Schöle tot Utrecht. By *Abraham van Someren* 1696. in 8.

IX.

Maart en April 1697. 377

Li giardini di Roma, dissegnati di Giovanni Battista Falda. Nuovamente dati alle stampe son direttiore di Gio. Giacomo de Sandrart.

Dat is,

De Tuinen van Roome, afgeteikend van Johan Baptist Falda, nieuwelijks gedaan drukken onder het bestier van Johan Jakob van Sandrart. Te Neurenberg in folio.

X.

Les edifices antiques de Rome deslinez & mesurez tres exactement par Antoine Desgodetz Architecte.

Dat is,

De oude gebouwen van Roome, afgeteikend en zeer nettelijk gemeten van Antoni Desgodetz Bouwmeester. Te Parijs by Jan Anisson 1696. in folio.

X I.

Vulgata antiqua Latina & Itala versio Evangelii secundum Matthæum, e vetustissimis eruta monumentis, illustrata prolegomenis ac notis, nuncque primum edita studio & labore D. Johannes Martianay Presbyteri Benedictini congregatione sancti Mauri.

Dat is,

De oude gemeene Latijnsche en Italiaansche overzetting van 't Evangelij volgens Mattheus, uit de oudste gedenkschriften hervoort gebragt, opgehelderd met voorredenen en kantteekeningen, en nu eerst uitgegeven door Johan Martianay, Benediktiner Priester uit de vergadering van Sant Maur. Te Parijs by Antoni Lambin 1696. in 12.

XII.

*Oeuvres diverses du Sieur † D*** avec le traité du sublime, ou du merveilleux dans le discours. Traduit du Grec de Longin, & les réflexions critiques sur ce Rbeteur: où l'on répond aux objections faites contre quelques Anciens. Nouvelle édition, revue & augmentée de diverses piéces nouvelles. II. Tomes.*

Datis,

Verscheide werken van *** met de verhandeling over de verhevenheid van zeggen uit het Grieks van Longijn overgezet, en de oordeelkundige aanmerkingen over den Redenaar, waar inne de tegenwerpingen tegen sommige Oude gedaan, worden beantwoord. Een nieuwe druk, overgezien, en verbeterd met verscheide nieuwe stukken. Twee deelen. t'Amsterdam by Antoni Schute 1695. in 12.

XIII.

De aaloude bekende mogelijkheid van de Sympathetische werkinge, voorgesteld in een brief aan den Heere Door Joban Sebilperoort Med. Doct. Te Rotterdam by P. van der Slaart in 8.

Dit is het beloofde antwoord op den brief van Dr. Lufneu.

XIV.

Het eerste stuk van mijn NAAM-BOEK, dat al voor negen maanden klaar lag, word om reden tot nu toe ogehouden.

† Despreaux, gezegd Boileau.

AAN-

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL

Van de Maanden
MAART EN APRIL
1697.

GEDENKBOEK VAN DE GEWIJDE
ORDENINGEN DER KERKE
DOOR J. MORINUS. Pag. 199

By wat voorval dit doorwrogt werk geschreven is.

Grieksche en Latijnsche kerk-scheuring wanneer
aangevallen. 201

Steiloorigheid der Latijnsche geestelijke. 202

Dat 'er geen verschil is in de wezendlykheid der
Grieksche en Latijnsche kerkplegtigheden. 204

Bewijs uit oude Grieksche handschriften. 205

Maronisten, Nestorianen, Jakobiten. 210

Zoo genaamd Sakrament der Ordeninge. 212

Bisschoppen, Cboorbisschoppen, Ouderlingen enz. 214

Diakonen, Onderdiakonen, Lezers, Bezweerders enz. 217

Nog

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Nog bet kerk-ampnenaren.	220
NATUERLIJKE HISTORIE DER	
AARDE VAN J. WOODWARD.	222
<i>Ontdekking van des Schrijvers gevoelen.</i>	224
<i>Wat den lichamen na den Zondvloed is overgekomen.</i>	225
<i>Gevolg van die stelling.</i>	227
<i>Onderzoek van 't heil en onheil des Zondvloeds.</i>	228
<i>Nieuwe opmerkingen van de warren des Aardkloots.</i>	229
<i>Aardbevingen, en Bergstoffen.</i>	230, 231
<i>Nog meer natuerlijke beschouwingen.</i>	232
<i>Burnets gevoelen wederlegt.</i>	234
A. V. LEEUWENHÖEKS ZESDE VERVOLG DER BRIEVEN.	236
<i>De vijf voorste worden hier maar ontvouwt.</i>	236
<i>Vet in de Vissen; en Luizen-teelt.</i>	237
<i>Overschoon maaksel en vrugbaarheid van de Luizen.</i>	238
<i>Waar de witte Foelje van daan komt.</i>	239
<i>Wonderlijk aardig Beesje.</i>	239
<i>De draaiing van den Aartkloot bewezen voor elk een, al was hy zoodom, als . . .</i>	241 enz.
HERCULES PRODICIUS enz.	244
<i>Verklaring van dezen duisteren titel.</i>	245
<i>Dit werk is een Reis van den althans regerenden Paltzer-Keurvorst, beschreven door den Texijst Pakenius.</i>	245
<i>Plaatsen, daar de Vorst uit Dusseldorp aanquam.</i>	246. enz.
<i>Komst, en ontmoetingen in Vrankrijk.</i>	248
<i>Van daar in Italien.</i>	250
<i>En eindelijk te Roomen, ter voetkus van den Paus.</i>	251

Groote

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Groote kraam van zoo genaamde H. overblijffelen.</i>	253
<i>Brede zwetsery van Roome.</i>	254
<i>Napels, en meer andere Italiaansche plaatsen be- keken hebbende koeren we wederom tot den Paus- felijken zegen.</i>	256
<i>Begroeting des Keizers te Weenen.</i>	257
<i>Wederkomst te Keulen, en gebed van Pakenius.</i>	258
REIZEN VAN MONKONIJS, DERDE	
DEEL.	259
<i>Dusseldorp, Keulan, Hamburg, Lubek, enz.</i>	260 261
<i>Vele andere plaatsen doorgereisd.</i>	262
<i>Hoe de Keizer van gang is.</i>	263
<i>Inspruk, Tirol, Trenten, Venetien.</i>	265
<i>Wat belooning zeker wif te Venetien eischte, voor dat ze een Staatsverraer den nek had gebroken.</i>	265
<i>Komst te Roome.</i>	266
<i>Liebevrouwebeeld te Florence.</i>	267
<i>Aardige jongen, en wederkeering binnen Lyons.</i>	
REIZEN VAN MONKONIJS VIERDE	
DEEL.	269
<i>Togt uit Frankrijk in Spanje.</i>	270
<i>Meenigte van kloosters te Valadolid.</i>	271
<i>Salamanka, Badajos, Sevilsje.</i>	272
<i>Herkules Pilaten beschreven.</i>	273
<i>Overgroote kerk-inkomsten te Toledo.</i>	275
<i>Verhaal van Madrid, en het Spaansche Hof.</i>	276
<i>Het Eskurinaal, en de Boekzaal aldaar.</i>	277
MUNSTERSCHE VREDEHAN-	
DELAARS.	278
<i>Berigt, door wat voorval deze 131 konstplaten nu eerst</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>eerst hervoord gebragt werden.</i>	279
<i>Eeuwige Vrede, en lijst der Vredemakers.</i>	282
<i>Verder beschrijvinge, en naamrolle.</i>	285 enz.
ONTWERP VAN EEN FRANSCHÉ BI-	
BELVERTALING VAN K. LE GE-	
NE.	294
<i>Wat'er aan 't Bibeltvertalen vast is.</i>	295
<i>Stijl der Oostersche Valken.</i>	297
<i>Vremde overzetting der zoogenaamde LXX.</i>	298
<i>Noodige verbeteringen.</i>	299
REIZEN VAN EDWARD BROWN.	301
<i>Togt door Weenen na Hongarijen.</i>	302
<i>Iets van den berugten berg Olymp.</i>	303
<i>Aanmerkelijke beschouwingen van den reiz-</i>	
<i>ger.</i>	304
<i>Nieuwe togt na en van Weenen enz.</i>	305
<i>Belachelijke zoo genaamde H. overblijffelen te A-</i>	
<i>ken.</i>	307
<i>'t Spa, en de Sant Pieters berg.</i>	308
<i>Aanhangsel van dezen nieuwen drak.</i>	309
J. MÜNNIKSONTLEDING	
KUNDE.	310
<i>Braaf opzet des schrijvers.</i>	311
J. NIKOLAI ROUW DER GRIE-	
KEN.	312
<i>Lijkpligten, en begravingen.</i>	313
<i>De oogen der stervende wierden gestoten.</i>	314
<i>Meer andere plegtigheden omtrent de dooden.</i>	316
<i>'t Zalven, en uitdragen der lijken.</i>	317
<i>Rouw-bedrjef der ouden.</i>	318
<i>Het begraven en verbranden van de lijken.</i>	319
<i>Verzameling van beenen, en lijkaasche.</i>	320
<i>Lijk sekenkaadjes, Gravschriften, enz.</i>	321
<i>Oude gedenkschriften op grafzarken.</i>	322
Lijk-	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Lijkoffers enz.</i>	325
<i>Doodmaaktijden, en eerbied voor de doode.</i>	326
<i>Overeenkomst van Heidensche en Christensche babbeleguichjes.</i>	328
REDELYKKHEID VAN DEN CHRIS- TELYKEN GODSDIENST.	329
<i>Inhoud van dit werk, eerst in 't Engelsch geschre- ven.</i>	330
'T LEVEN VAN TURENNE.	332
<i>Lof van dezen schryver boven vele zyn'er lands- luiden.</i>	333
<i>Met voorbeelden bekragigd.</i>	335
<i>Geboorte van Turenne, en zijn kindsheid.</i>	336
<i>Zijn aankomende jeugd.</i>	337
<i>Krygsbedrijf, en bedieningen.</i>	339
<i>Hy word Paapsh, en van een Kogel getroffen.</i>	340
<i>Vertelling van een wonder-werk.</i>	341
BRIEVEN VAN RICHELJEU.	342
<i>Inleidng tot dit werk.</i>	343
<i>Brief des Konings aan den Kardinaal.</i>	344
<i>Richeljeu 's aart uit zyne brieven ontdekt.</i>	346
<i>Zijn groot bewind aan 't Fransche Hof.</i>	348
HISTORIE VAN LODEWYK DE XIV.	349
<i>Rienkourt, schryver van dit werk, is een groote pluimstryker.</i>	350
<i>De Koning na zyn 's vaders dood onder voog- dye.</i>	351
<i>Mazarin eerste rijksamptenaar gemaakt.</i>	352
<i>Geschiedenissen van dien tyd.</i>	353
<i>Praatzes van den schryver.</i>	354
<i>Vrede tussen Vrankryk en het Keizerryk.</i>	355
<i>Verder tussen Vrankryk en Spanje.</i>	356
<i>Dood van den Spaanschen Koning Filips de IV.</i>	357
<i>Bab-</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Babbeltaal van den schryver.</i>	356
HISTORIE VAN LODEWYK DE XIV	
II DEEL.	357
<i>Tastelyke leugens van Rienkours.</i>	358
<i>Hoe langer hoe arger aangewezen.</i>	356
<i>Nog mooijer van leelykheid.</i>	360 enz.
<i>De vermeerdering van 't werk vloeit uit een beel : andere penne.</i>	364
BRIEVEN VAN JAKOB BONGARS	366
<i>De Man en zijne schriften geptrezen ; en waar- om.</i>	367
<i>Inhoud zijner brieven.</i>	368
<i>Twee vertellingen.</i>	369
<i>Berigt wegens zeker gezelschap Haarlemmers en : eenen Jan Trioen ; die eerstdaags hun westige : beurt zullen krijgen , en verandering van boek- : sneuws.</i>	371 enz.

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

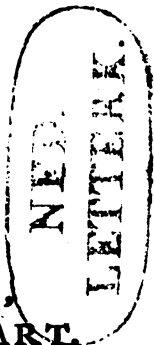
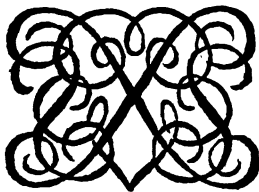
Gesticht door

P. R A B U S.

M E Y en J U N Y

1 6 9 7.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1 6 9 7.

THE NATIONAL

LIBRARY

OF THE

CONGRESS

OF THE UNITED STATES

ACQUIRED BY THE NATIONAL ARCHIVES

OPDRAGT

van het dertigste Boekzaalftukje aan
den zeer geleerden Heere

DR. GIJSBERT
OSTENS,

*Arts, en Remonstrantsch Predikant
te Hoorn.*

Mijn Heer, en Broeder,

IK zende UE dit deeltje van mijne
tweemaandelijke uittreksels, 't welk
UE in den eersten opslag zal vertoonen
eensdeels mijne vriendwilligheid, UE
van kindsbeen af, niet zonder vrugt,
gebleken, ten anderen het bewijs eener
eenvoudige en waaragtige eigenschap
in de Persoon, UE zoo na bestaande,
en my de dierbaarste eigendom, dien ik
bezitte. Welk zonderling Natuer-
verschijnsel, schoon het UE, een
groot oeffenaar der Wijsbegeerte, en
X Deel. Bb 2 dui-

OPDRAGT.

duizend ervarenne mannen, op de proef bekend is, echter lustte het onlangs zeker Natuer-onkundig gezelschap daar tegen te dwarsdrijven. Dit noodzaakte my, haar onkunde en quaad inzicht in een opregt verhaal den doorwandelaars van mijn Boekzaal bloot te leggen, op dat de Waarheid niet langer onwaardiglijk mishandelt werde. UE zeer geliefde eenige Zuster en hare lievelingen groeten, nevens UE, alle de Hoornsche vrienden met de penne van

UE D. W. Broeder

P. RABUS.

In Rotterdam den eersten
van Zomermaand
1697.

DE

D E
BOEKZAAL
V A N
E U R O P E.

M E Y E N J U N Y

1 6 9 7.

I. HOOFDDEEL.

*Een Brief, geschreven van den Schrijver de-
zer tweemaandelijke uittreksels aan zinen
vriend den Heere HENRIK MIE-
RINK, Amsterdammer.*

Dat is,

Een opregt verhaal van eenige proeven der
WICHHELROEDE, tot voldoenin-
ge van de belofte, in het laatste * vertrek-
je des Boekzaals gedaan.

I N H O U D.

*Historie van een voorval t' Amsterdam. Be-
Bb 3 drijf*

* P. 371.

390 De Boekzaal van Europe,
drijf van een zekeren TEN KATE,
die om eenige duKATEN de Waarheid
zegt te dempen. Aart van zijn's gelijke.
Zonderlinge valsheid van dien man. Won-
derlijke kragt der Wichchelroede bewezen.
Tweede historie van een voorval te Haar-
lem, en een Juffrouw aldaar. Derde his-
torie van een voorval te Rotterdam. Ze-
kere Haarlemiten, met geen anderen ernst
beantwoord, als zy verdienen. Hanne er-
barmelyke taal. Dreigende woorden van
eenen Jan Trioen. Onderzoek van hunne
redeneringen. Dezelve, volgens de Na-
tuerkunde, wederlegd. Mogelykheid van
de werking der Wichchelroede. De Haar-
lemmers overtuigd door onwraakbaar bewijs
van't gene, waar op zy zelve zig beroepen.
Merkteekenen van hunne uiterste onvoor-
zigtigheid. Nader stelsel van de mogelyk-
heid der gezeide werking. Reden, waar-
om de vertellingen van sommige menschen
niet aannemelyk zijn. Toegift van een
valsch gerugt, te Amsterdam verspreid.

MIJN HEER,

Onze rondborstige vriendschap ge-
doogt, en mijne dagelijksche onle-
digheid vereist, dat ik, zonder omwegen,
aan

aan UE ga vertoonen , hoe 't gelegen is met de zake , waar over sommige Haarlemiten onlangs gepoogt hebben , ware het mogelijk geweest , in de gedagten van velen onzer landfluiden een verkeerden indruk te prenten. Mijn opzet is ,

* *Non fumum ex fulgore , sed ex fumo dare lucem.*

UE gelieve slegts toe te luisteren.

ALS ik in Herfst-tijd van den jongstleden jare met twee mijner liefste panden uit Noord-Holland t'Amsterdam was gekomen , gelijk UE bekend is ; verwelkomde my aldaar mijn Drukker , die , zijne zaken eenige dagen te voren verrigt hebbende , gereed was , na een dag toevens of twee , met my over Haarlem en Leiden t'huiswaarts te keeren. Hly ; en een Amsterdamsch boekverkooper , van nog een jongman verzeld , hielden op zekeren namiddagtijd zeer sterk aan , dat we dog gezamenlijk eenige vrienden in een tuin wilden gaan bezoeken : en , hoewel ik het geweigert had , men haalde ons uit het huis van de Nederduitsche Puikdichteresse Jonkvrouwe Loscaijle , en we geraakten in een tuin , ik weet niet aan welk een † eind van de stad gelegen. Nauwelijks waren w'er ingetreden , of ik bevroedde , dat

Bb 4

* *Geen rook uit legt , maar ligt uit rook te geven.*

† *De Haarlemiten noemen het de Vergrooting.*

men ons met een zoet lijntje derwaarts gelokt had, omme mijn. . . een proef van de Wichchelroede af te vergen: want daar waren eenige manspersonen, welker een (dien ik naderhand verstond TEN KATE genaamd te zijn) zig ten eersten liet hooren, dat het hem en zijn gezelschap daarom te doen was, en wol met zoo groot een voorbarigheid, dat mijne leidslieden zeer verlegen wierden, en niet duisterlijk te kennen gaven, dat die happige eiffer, dus doende, zijn oogmerk mogt missen.

Wie zoude gedacht hebben, dat deze *Ten Kate* (hy is een zoo genaamde *Collegiant*, zegt men) en de zijne in een Koffiehuis met mijn Drukker om eenige dukaten gewed hadden, of de proeve der Wichchelroede onfeilbaar konde getoond werden, of niet? ten minsten konde ik geen vermoeden hebben van een zake, voor my geheelijk verzwegen, en die ik toen eersten deels bespeurde: een zake, welke men zig hier moet erinneren, en aanmerken, als tot de ontknooping van de gansche klugt behoorende. De yveraars hadden fluks hazelare rijsjes by de hand, en zagen de uitwerkselen op verscheide wijzen, dog vergden, volgens hunne gewone vrypostigheid, mijn. . . dat ze, tot wisser voldoening, eens wilde bezoeken, of ze met het rijsje binnen zeker bestek van een aardbezien bedde in den tuin eenig goud zoude kunnen ontdekken, dat die gewaande proefmeesters voorgaven aldaar onder de groente verborgen te zijn.

Geen rekkelijk mensch kan dit lezen, of straks zal hem te voren komen, dat het een

plompe onbeleefdheid was, een vrouwe, die zy nooit gezien hadden, de moeite te darren voorleggen, van door een natten tuin laag na d'aarde te gaan bukken, daar de proef op honderd andere wijzen had konnen geschieden. Evenwel zy liet haar gezeggen, en, 't rijsje in de handen gevat hebbende, verklaarde ze geene de minste beweging te gevoelen, gelijk ook bleek, voor dat ze den hoek van het tuinbedde by een klein boomtje was genadert; als wanneer het rijsje zig voor onze oogen zeer sterk in hare handen begon te wringen, en met de spits na de aarde te slaan.

Ik voele, zegt ze hier op, een en andermaal, hoe langer hoe sterker beweging, die gyl. ziet, en dewyl ik die netgens dan hier gevoelt hebbe, oordeele ik, uit alle proeven, by my voor dezen genomen, dat het goud of zilver in den omtrek van dat klein boomtje legt, en daar ga ik vast op. 't Was ook zoo. Het beursje met goud lag daar verborgen. Toen eerst zag ik, waar deze sijne mannen de schoen wrong. Zy schreeuwden dat het niet genoeg was, den omtrek van 't boomtje aangewezen te hebben, en leiden twee rottingen op de grond, begerende dat mijn . . . zoude zeggen, of het goud juist binnen d'een of d'ander lag. Ondertussen riep mijn drukker, dat hy de wedding won, dat zy haarkloovers enz. waren: zy daar tegen wilden hun verlies gaarne ontkeffen. Ik, ziende de schaamteloze onkenning eener zoo klaarlijk aangewezene zake, verzogt mijn . . . dat zy 't rijsje zoude wechwerpen, en geen kakelaars langer ten dienste staan. Daar op

(let eens) haalden zy zelve het goudbeursje voor den dag, uit of van de aarde, ter zijden het boomtje, en meer dan al te dicht binnen den kring der werkelijkheid (van my dikwils gade geslagen) alwaar de Wichchelroede zig telkens had bewogen. Nu late ik alle eerlijke luiden oordeelen, wie de winnaar van 't wedspel was, en of V. S. geen reden had zijne dukaten te eiffchen; welke als zy weigerden te betalen, verklaarde hy dezelve den armen te schenken: zulks dat *Ten Kate*, en zijn gezelschap, met regt over deze deugdelijke schuld, zoo ze nog niet betaald is, van de Opzienders der arme te Amsterdam mogen aangesproken werden. Dus liep het werk af, dat daar na zoo valschelijk is navertelt van een deel menschen, waar omtrent ik my genoodzaakt vinde, tot nader verklaring der historie, eenige weinige omstandigheden te laten voor af gaan, eer dat we van Amsterdam na Haarlem trekken.

Iemand mogt zig in den eersten ophef verwondert hebben, wat die Amsterdammers bewogen had, hunnen toevlugt tot die aller verachtste en allervuilste konstenary van liegen te nemen, maar als hy acht slaat voor eerst op de onwilligheid van de dukaten te betalen, die ze, volgens wedding, in 't Koffyhuis, verloren hadden, zal 't haast blijken, dat ze met de meeste menschen misdeeld zijn van edelmoe digheid, omme hunne opgevatte dolingen te erkennen, veel min met schade en schande. Dog daar schuilt wat meer, en ik zou schier niet vreemd worden van het gevoelen der gener, die my rond uit gezegt hebben, dat *Ten Kate*,

Kate, een *Collegiant*, wel meest zijnen naasten heeft getragt te bedriegen, omme (och armen!) wrake te nemen over 't gene ik * onlangs in 't uittreksel van de Quakersche Historie wegens die zoo genaamde *Collegianten* schreef. Hoe dit zy, of niet, zijn gedrag jegens my is anders niet wel t'huis te brengen, en daar van zal 't vervolg duidelijke teekens geven.

Dewijl 't my gebeurd is omtrent de dagen mijner jongelingschap de gemelde *Collegianten* te leeren kennen, vinde ik my zelve niet bewust, iets dat onwaar is van hen in 't gezeide uittreksel te hebben geschreven. Zy zijn menschen, gelijk die van andere gezindheden; en men vind onder hen vrome, sommige ook geleerde, opregte, welmeenende brave luiden, die, naar hun beste geweten, God dienen: maar dat 'er onder den dekmantel van de *Collegianten*, of hunne begunstigers (menschen, die vryheid van spreken in de gemeinto voorstaan) niet zelden geschuilt hebben, en mischien zoo wel als in yder gezindheid nog schuilen zulke quanten, die schijnvroom, waanwijs, valschartig, en warrekoppig zijn, geloove ik niet dat de eerlijkste onder hen zelve zullen ontkennen. Dit bewijzen de scherpe schriften, die van d'een tegen d'ander geschreven, en voor een gedeelte wereldkundig zijn: wijders dat *Ten Kate* wisselijk voor een uit der laatste soort mag gehouden werden, zal by de stukken blijken.

Hy

* Zie de Boekzaal van Louw- en Sprokkelmaand 1696.

Hy was met een vooroordeel van het uiterste ongeloof bezeten, eer wy tot hem quamen, en daarom had hy in maatschappy met eenige zijn's gelijken, terwijl ik in West-Vriesland was, in het Koffi-huis op den Dam lang geschreeuwd, en gekeft, eindelijk tegen V. S. gewed. Hy meinde, dat zulk een eigenschap zoo wel in zijne als in een's anders handen behoorde te wezen.

Zou zulk een betalen, als hy verloor? daar toe was hy te steiloorig. Volk van dien aart zijn reuzen in't ontfangen, dog dwergen in't betalen. Men ziet aan hen voor't uiterlijk geen hebzucht, maar als'er wat te schieten valt, dan toonen ze vele qualen onderhevig te zijn, dog nimmer de *mild-ziekte*. Ik kenne 't kruid, en spreke'r af met ervarenheid; dat 's te zeggen van zulke, als hoedanig die *Ten Kate* my is voorgekomen, op dat niemand anders zig dit aantrekke. 't Hoofd hangt hen somtijds zoo slap als een bies, daar hunne gedagten, stijf met trotsheid geballast, torenhoog oprijzen. Van Natuurkunde, Wijsbegeerte, en Godgeleerdheid willen ze doorgaans kouten, en ontzien zig niet, als zijnde rijkelijk met den vrymoedigen geest begaafd, in't openbaar, en in't byzonder, kleinen en grooten daar over te begroeten, schoon ze de kern der verhevene leeringen met het voorste der lippen naauwelijks geproeft hebben, alleenlijk, omme, op't voorbeeld der Atheners, wat nieuws te zeggen, wat nieuws te hooren, Komen ze in hun stout vragen en hervragen bekaaid uit te vallen, 't welk meer als al te veel

gebeurd , straks bezwagtelen zy die misdragt hunner onkunde met de lueren van een Christelijke vryheid. d'Argwaan doet zig op , zoo haast als ze hun gevoelen aan een ander verklaren. Zy vertrouwen niemand , en willen by elk geloofd zijn. Wilt gy hunne nijd en achterklap eens bezueren , geraak slegts met hen in eenig geschil , 't zy dat de beurs , of den roem van vernuft betreft (dog meest de beurs) gy zult wel haast gewaar worden , hoe de deeltjes van hun tongvenijn vaardiger haar werking tegen uw goeden naam volbrengen , als 't Quikzilver het goud bezwalkt.

Mogt het hen gebeuren , zy zijn zoo eerzugtig , dat ze gaarne tot scheidsluiden van de gansche bewoonde wereld verkoren wierden , maar wanneer ze , zelf in twist geraakt , van andere moeten gevonnist werden , dan bevind men , zoo ze geen bedrog plegen , dat ze zig ten minsten van Roemers spreuk bedienen , in een * geestelijken zinnepop , daar Jakob zijn vader met de pelslappen loert , omme 't water van Ezau's zegening na zijn molen te leiden ; *mompden geld mee*. Hooren ze iets vertellen , dat juist niet overeenkomt met de bevatting van hunne reden (dit woord legt hen alrijd zoo los op de tong , dat het met d'eerste opening van den mond buiten 't hek van hunne tanden springt) terstond loochenen zy 't met stijve kaken ; en al word het hen betoogt , zoo zy 't maar niet willen gelooven , zy zullen by de ontkenning blijven ; voor al , zoo zy de personen , die hen overtuigen , om bedekte reden af-

* Zie Hoofds 58sten brief.

afgunstig zijn. In tegendeel als zy iets hardnekkiglijk willen laten verluiden, 't welk een mensch van gezonde herffenen niet kan aannemen, zoo 't gerugt maar uit hunnen hoek is voortgewaaid, zy zullen 't met hand en tand staande houden, voortkallen, voortschrijven, en alomme verbreiden, schoon 't zoo luttel gebeurlijk was, als dat 'er een wagen met dobbelsteenen zoude omgevallen zijn, alle met zes bogen boven. En dewijl die Albedillen onophoudelijk op de been zijn, om alle voorvallen by te wonen, bezorgen zy gemeenlijk, dat ze eenige van hunnen aanhang gelijk als in waardgeld hebben, die in nabuerige steden op den eersten trommelslag vaardig staan, om hun oogmerk voort te zetten.

Maar . . . omme mijn penne geen toorn te vieren in een uitbreiding van deze wijdloopige, hoewel zeer waaragtige, stoffe, zal ik lieft gaan aanwijzen, dat alle het gezeide met nadruk op den Amsterdamschen *Ten Kate* en de zijnen past.

Wat der Haarlemiten valsch schrijven aangaat, dat het goud een voet buiten de naaste rotting lag, hoewel ze daar in door *Ten Kate* misleid zijn, dat zullen we verder, en tot een onwidersprekelijk merkteeken van hun domheid met drie woorden verrekenen.

't Is my genoeg, dat de haarkloovers bekenen gezien te hebben, dat mijn . . . een sterke beweging gewaar wierd, aan d'ene kant van 't boomtje, daar het goud digt aan lag (drie voeten, zeggen ze, maar nooit hebbe ik grover verdigtfel gehoord) en dat ze daar op verklaarde

de dat het goud in den omtrek van 's boomtje lag, waar van daan zy het ook, met veel schreeuwens over de verlore wedding, en niet zonder onthursing, voor den dag haalden.

Nu was de avondduisternisse gevallen, en de Amsterdammers, bijster verlegen staande, geleidden ons nog voor een wijtje in het tuinhuis, daar het mijn beurt wierd, om kortelijk iets van hunne onredelijkheid en dwarsdrijvery te melden.

Onder het drinken van een glas wijn betuigde elk der Collegianten, dat het alleen uit vriendschap en liefde der Waarheid geschiede, enz. maar als zy hun zelve genoodzaakt voelden te belijden, dat de roede voor hunne oogen nergens anders had geslagen, als daar goud was, dan zagen ze bedrukt, tot erbarming toe, en van de verlorene dukaten te hooren was hun een doorn in de ziel. Een van de maats, die, naar 't schein, deel in het wedspel had, liet zig met een pare stem en geplooid voorhoofd hooren, dat hy de uitwerkselen der Wischbetroede nie wilde gelooven, al zag hy die nog tienmaal: 't welk mijn... beantwoorde met te zeggen, dat het nu verre genoeg was gekomen, en dat zy zulke halsstarrige aanschouwers de gedane verzooning onwaardig achtte. Daar meê stapten we uit den tuin, en in het sleetje, dat ons van daar na onze verblijfsplaats voerde. In het uitleiden herhaalde Ten Kate zijn lust tot navorsing der ware eigenschap, bedankte my quam suis, enz.

Zijn laatste en ernstig verzoek was, dat, wanneer hy te Rotterdam quam, ik hem niet wil-

wilde weigeren ten mijnen huize andermaal eenige proeven te toonen, 't welk ik hem gulhartiglijk toestond, met aanbieding van onwraakbare betoogingen, welke hy beloofde te komen zien. Maar (wie hoorde ooit ondankbaarder valsheid!) in plaats van op zijn belofte, en mijn aanbod, die volle verzekering te komen halen, hoewel hy genoeg verzekerd behoorde geweest te zijn van 't gene hy in den tuin gezien had, en zig buiten twijffel ook voldaan zoude erkent hebben, waren hem de dukaten niet te lief geweest; 'k owil zeggen, in plaats van als een eerlijk man te handelen, gelufte het hem in de voorbate te wezen, en aanstonds, niet alleen door Amsterdam en Haarlem, maar door verscheide nabuerige steden, onder zijn soort, te laten verspreiden, dat Hy de Man was, die de kragt der Wichchelroede in zijn tuin had gezien mislukken, en duizend andere louter verzonnen onwaarheden. Hy en de zijne logen, en door hen logen andere op boekwinkels, dat ik daarom niet meer van de Wichchelroede schreef, om dat ik bevond, dat de zaak zoo vast niet ging: welke onbeschaamde taal my door goede vrienden bekend gemaakt zijnde, hebbe ik ronddelijk in een brief aan de Boekverkooper Sr. Borstius geschreven, dat ik dien *Ten Kate* voor zulk een hield, die tegen zijn gewisse loog, met begeerte, dat mijn brief aan een ygelijk mogt vertoond werden. Want waar toe behoefde ik meer te schrijven over een zaak, my zoo verre, ja nog veel duidelijker gebleken, als ik den Heer Lccuwenhoek hebbe verwittigt, die ook

in

in zijn antwoord openlijk verklaart, ten mijnen huize meer gezien te hebben, dan hy aan zijne vrienden durfde verhalen, uit vreeze dat zijn zeggen niet mogt aangenomen werden: tot dat hy, en andere Heeren kort daar na in zijn eigen huis andermaal de proeven bevonden hebben. Maar van zoo grofgreinigen voorhoofd zijn die *Ten Katsche*, dat zy wanen veel meer dan duizend Leeuwenhocken, ja meer als alle stervelingen in 't gemeen te kunnen doorneuzelen, en dat yder een gehouden is, met schrijven of onderrigten voor hun klaar te staan. Men geloove my niet, zoo d'er geen staaltjesten bewijze zullen volgen: ik hebbe nog niet gedaan.

In plaats dan van dat hy my zoude bezoeken, heeft hy, in de jongstledene Sprokkelmaand te Rotterdam gekomen, zijn uiterste pogingen gedaan, omme, zoo by menschen van zijne gezindheid, als by andere, die hem met stille lippen aanhoorden, de werking der Wichchelroede voor ik weet niet welk een konstgreep uit te krijten, en verdigtsel op verdigtsel te vertellen, dog

*Hoe snel de vuile leugen is,
De Waarheid vat haar wel eens wis.*

Met schaamte, met schande, en na overtuiging van meer als een ooggetuige, is hy druipstaartende vertrokken, zonder dat ik hem gezien hebbe.

Hier moet ik rond gaan, en hem zelf eens vragen, of hy mijn gezeg durft loochenen?

Zeg my, uitstrooijer van onwaarheden, zijt gy de man niet, uit wiens onderrigting de Rotterdamfche J. B. J. Z. onwetende in de Boekzaal van den Heer Leers gelogen heeft, toen hy tot Dr. L. vaffelijk zeide, dat de uitwerkfelen der Wichchelroeden niets te beduiden hadden? Overtuig my, zoo ik u navolge, dat is, zoo ik liege.

* *Quam miserum est, id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri!* zegt Cicero. Hoe deerlijk is het, dat gene niet te konnen loochenen, 't welk te belijden zeer fchandelyk is! Ik zal u het vragen. Zijt gy de man niet, die te Rotterdam in een vergaëring van menschen, ten huize van den Heer B. Furly, uwe verziërffels staande hield, en zelf schijn gaaft, als of wy van de onzekerheid der Wichchelroede reeds bewuft waren?

Gy kunt het immers niet ontkennen, en tefens, dat 'er een oud ervaren en geleerd Arts tegenwoordig was, die, al uw kallen en zwetfen gehoord hebbende, toen 't zijn beurt van fpreken wierd, u in 't aanzigt zeide, dat hy de natuerlijke werking der Wichchelroede in de handen van mijn niet behoefde te gelooven, terwijl hy die waarachtig wift. Deze Geneesheer, die voor vele jaren by zeker Duitsch Vorst de kragt der roede in de handen van een begaafd persoon ondervonden had, betuigde, dezelve nimmer zoo kragtdadig dan ten mijnen huize gezien te hebben, waar mede het gezeg van vele andere, der zaken kundig, overeenkomt. Dat is niet genoeg. Weertgy niet, Ten

Kate,

Philipp. 2.

Kate, dat de Heer Furly, schoon hy den Arts wel geloofde, des anderen daags my bezogt, en toen, tot nog vaster onderpand der waarheid, zijne eigen oogen geloof heeft, niet zonder de hoogste verwondering dat 'er iemand gevonden wierd, die zulk een wisse zaak dardeloos loochenen? Immers laat Furly zig zoo lichtelijk niet iets in de handen steken.

Hy heeft het schouwspel daar na met goede vrienden hervat, beide de einden van 't stuk vast gehouden, en telkens nieuwe proeven van overtuiging gezien, tot zoo verre, dat het rijzeje op zekeren tijd, wanneer mijn . . . een zonderlinge ontroering gevoelde, zig met geweld na 't goud om en om, en weder om, eindelijk aan stukken wrong, daar nogtans hare handen onbewegelijk bleven (gelijk ze in die handeling altijd blijven) en de aanbouwers verbaasd henen gingen. Ik vertelle u geen praatsjes; de man heeft zijn wedervaren niet gezwegen, en gy zelf weet, dat hy u gansch niet gelooft, schoon gy hem zwoer, dewijl gy, nog niemand, al was hy nog koppiger dan gy, hem zult ontzweren, dat hy gezien heeft. Waar bergt gy u, Ten Kate? waarom wilde gy niet, als een eerlijk man, uw woord houden, en de verdere aangebodene proeven komen zien? waarom wilde gy liever, tot uwe eigen schande, in mijn afwezen, gaan keffen?

*Dat doen oned'le, die met liegen
Hun zelven allermeeft bedriegen.*

*k Laat u voor een poos varen, en ga voort na

404 *De Boekzaal van Europe,*
na Haarlem, daar we ten huize van den zeer geleerden Heer Dr. A. V. D ter middamaaltijd oonhaald, en van vele medegasten verzeld wierden.

Alhier had ik het veelvuldig verzoek van dit gezelschap medegasten zoo haast niet gehoort, of ik bemerkte, dat zy juist niet in lasterzugt, maar in ongeloof met de Amsterdammers gelijk stonden, 't welk ligtelijk was in te schikken; en misschien hadden ze reeds de overgebriefde uitstrooiffelen van 't voorval in den tuin voor Orakels aangenomen. Om kort te gaan, men vergde mijn . . . dat ze des avonds in een klein vertrek over eenige hoeden, op de vloer by een leggende, met een rijsje, dat men had gesneden, eens wilde bezoeken, onder welke van allen goud lag. Ik hebb' er niet by geweest, maar bleef in de beneden-keuken; want de Haarlemmers liepen met zulk een gedruis na boven, dat ik, de engte van 't vertrek kennende, voor verwarring bedugt was. 'k Zweeg echter, en liet hen begaan.

Vraagt iemand, wat 'er geschied is? De Haarlemsche Brieffchrijvers verraden hun zelve, en de gene, uit welke zy verftendigd zijn. Voor eerst, vele van de gretige maats droegen goud by zig, en 't vertrekje was zoo naauw, dat het rijsje binnen de plaats, daar de hoeden lagen, geen vaste werk-kring konde hebben. Maar men lette dog op der Haarlemiten eigen belijdenisse. Om dat zy zagen, dat het roedje niet zoo vliegengs, als zy begeerden, den hoed aanwees, onder welke het goud lag; terwijl mijn . . . bezig was met te polffen waar ze de be-
we-

weging mogt gevoelen , was iemand uit den hoop , Sr. K. . . . zoo heet gebakerd , darhy zig niet konde bedwingen , of hy begon al op te kraaijen , eer ze voort ging ; *Zuffrouw , ik zie wel dat uw konst niet goed is.* Belachelijk voorwaar. Ik moet 'er op antwoorden. *Sr. K. . . ik zie wel dat uw oordeel bedorven is.* De goede jongman , namentlijk , was voor af al zoo driftig geworden , dat hy de eigenschap voor een *konst* hield ; en daar meê verbrodde hy dat kansje. Toen zy overtuigd waren , dat zulk een voorbarigheid onrijdig , de manier van proefnemen niet voegzaam , en gevolgelijk die schouwspel gestoord was , leiden zy in de ruimer beneden-keuken goud onder een van de kussens op 5 of 6 stoelen , wijd genoeg van een geplaatst , terwijl mijn boven was ; welke , daar op afgekomen , en , op hun verzoek , de stoelen naderende , zoo haast als ze tot de laatste quam , toonde , dat het hazelare stokje in hare handen met een sterke beweging plotselĳk tegen het kussen sloeg , en onfeilbaar aanwees waar het goud lag , zonder dat het voor een van d'eerste zig bewogen had. Was 'er ooit proef , die men onfeilbaar kan noemen , zoo was het ook deze. Ik wete wel , dat iemand daar na een goud uerwerkje van onder het eerste kussen haalde , 't welk mijn was voorby gegaan , dog dit strekt tot geen het allerminste bewijs van onwisheid. Want dewijl ze slegts voor af eens polste , waar omtrent zy de wringing in hare handen , naar gewoonte , mogt voelen , was het niet wonder geweest , al had ze (doorgaans wat te haastig voortgaande)

de) in 't eerste boven alle de kuffens geen beweging gekregen, en daar na het werk hervat, maer vermits het gewigt van 't goud onder het laatste kuffen merkelyk zwaarder was, als de kas van een zakuurwijzertje, bleek straks de werking op het stekje, in hare handen, en men moest bekennen, dat zy de rechte plaats aanwees.

Tegen dit stuk wist niemand toen ter tijd een woord te zeggen: en thans weten de stoelbroederen van *fav. Trioen* niets anders in te brengen, dan een opperaapte en bespottelyke verdagtheid, om dat ik, en V. S. daar ook tegenwoordig waren. Een uitvlygt, zoo gezegt, en quaadaartig, dat 'er my niet lust op te antwoorden, als alleenlyk, dat die aanschouwers, die dat verdagt houden (onder deze kan de Heer Dr. A. V. D. niet zijn, want die nam met het werk genoeg), ook by my verdagt zijn, en zullen blijven, van bedrog te hebben willen plegen, om mijn... bekaaid te maken; en ik ben niet verzekerd, of zy ten dien einde het zak-uurwijzertje niet naderhand, of tusschen beiden, onder het eerste kuffen hebben gesteken. Ten minsten, ik verklaare by dezen, niet gezien te hebben, dat 'er onder meer als een kuffen goud gelegd wierd.

By dit geval komt nu te pas de Historie van die Haarlemsche Juffrouw, in * *welkers handen een tweesprankeld rijsje op en neder, en weder op beweegt, zoo als men het goud houd, gelijk de*

* De Haarlemiten zeggen Wiens, als of ze ook een man was.

Briefschrijvers praten. Ze was de zuster van dien voorbarigen Sr. K. . . .

Deze Juffrouw, zeer vele proeven van de gemelde werking gezien hebbende, wanneer alle de omstanders ook te vergeefs bezogt hadden, verklaarde 's avonds, dat zy, het rijsje in hare handen houdende, ook een zekere beweging en trek van 't zelve na 't goud gewaar wierd. Ze bezogt het verscheide reizen, en de Haarlemiten bekenden te gelooven het gene zy zagen, hoewel de draajing zeer flauw was, en niet, zoo als ze doorgaans in de handen van mijn. . . . blijkt. Dit deed mijn zonder arg zeggen, dat de Juffrouw ook van die eigenschap niet misdeeld scheen, te meer, alzoo dezelve Juffrouw betuigde, dat zy 'er niets met hare handen toebragt; welk gezeg de Briefschrijvers verdraaid bybrengen, dog, zonder dat zy 't verstaan, tot bewijs van hun onverstand, en tot luttel eere van de gemelde Juffrouw.

Want de Juffrouw had de eigenschap, gelijk zy haar zelve toen opentlijk liet aanleunen, of ze had die niet. Had ze die, waarom geeft ze nu voor, *dat de beweging eerst door een byna ongevoelige drukking harer vingeren veroorzaakt word, en dat de roede van zelfs daar na draayende door de handen word geteugeld.* Ik zal hier niet ophalen, wat ik dien zelven avond, wegens de handeling van de Juffrouw met het rijsje, my liet ontvallen, maar wat wil dat zeggen, *dat de roede door de handen word geteugelt?* wat valt 'er te teugelen? tot mijneent neemt men het rijsje in de handen (luistert,

Haarlemiten!) juist niet alleen op zoodanigen wijze, op welke het de meeste beweging in de handen maakt, maar in volle handen, met de duimen na de punt gehouden. 't Is waar, mijn . . . heeft het eerst gehouden, zoo als zy 't gezien had, maar naderhand daar mede niet voldaan heeft zy 't gevat, zoo als ik daar gezegt hebbe, of zoo als men 't haar slegts in de handen geeft. Laat dat de Juffrouw eens doen, en zien of dan gebeuren zal, 't welk hier vorens van my verteld is, in 't byzijn van den Heere Furly gebeurd te zijn, te weten, dat het zig in onbewegelijke handen om en om en wederom buigt, tot zoo verre, dat 'er eerst de bast afsplijt, en het zelf daar na aan stukken knapt. Dus houd men 't, zegge ik, thans tot mijne, en dus hield men 't, wanneer in dezen jare Wijsgeren, Hoogleeraars, en vele andere achtbare mannen my bezogten; onder welke een Engelsch Heer, die 't rijsje wederhield, terwijl het tegen de perssing der duimen van mijn, . . . zig als een aal wrong, op zekeren morgen in 't Latijn deed uitroepen, niet, gelijk de Haarlemmer, *dat de konst niet goed was, maar dat by de heele wereld daagde om haar te overtuiging, dat zoo een uitwerksel voor iets zonderlings in de natuur moest erkent werden.* Die my niet wil gelooven, vrage het den zeer geleerden Engelschen Predikant D. Spademan, en nog een van zijnen rang, die 't werk aanzagen. Met deze wijze van houden moet ik hier na nog eens der Haarlemiten mond stoppen, dewijl zy zig hier op beroepen: ik blijve by mijn stuk. Heeft de Juffrouw de gezi-

zci-

zeide eigenschap niet , en *spels* ze nogtans een spel zoo wel , dat het te verwonderen is , zoo geschied dat spel , niet door een eigenschap der Nature , maar zy doet het door een konstgreep. Voor my , ik laat het de Haarlemmers goed maken , te roemen dat een Juffrouw , die op den gezeiden avond zig liet aanleunen een natuurlijke beweging van 't hazelaartje , buiten haar toedoen , te gevoelen , thans voorgeeft , dat zy dat SPEL (hoe mager het ook zy) met een kunsje van hare handen doet.

Dus verre hebben we gezien de historie der proeven , te Amsterdam en Haarlem afgevoerd. De derde , te Rotterdam gebeurd , zal ik hier ook aanlaffen , en daar mee tot de Haarlensche byeenkomst overgaan.

Het verhaal der Haarlemiten komt hier op uit , dat het roedje tot mijnent eens geslagen heeft na een hoed , waar onder geen goud lag , en dit noemen zy in hunne spraak *buisen voor een ongeweiden altaar*. 't Geschiedde in 't byzijn van vele aanzienelijke Heeren , zeggen ze , en deze is eene der waarheden , die in hun brief schaars voorkomen ; maar onder die aanzienlijke Heeren was een Doktor uit Zeeland , de geringste van dat gezelschap , die de tijding aan hen heeft overgemaakt. Dat het rijsje voor de eerste der vier stoelen , onder welke geen goud lag , in beweging raakte , is geschied , door dien het onophoudelijk gewrogt had. Zoo hebbe ik wel gezien , dat het ook in een's anders hand nog draaide , als 't versch uit de handen van mijn quam ; dog het hield wel haast op. Zy moest toen een versch stokje ge-

nomen hebben. Vraagt men my, waarom ik dat toen ter tijd niet inbragt, ik antwoorde in waarheid, dat de Ervarenheid my zulks na dit voorval geleert, en des te meer van de opregtheid der zake verzekert heeft. Buiten twijfel zoude my die beste Leermeeftresse wel meer ontdekkingen doen, zoo d'er tot onzent geen ander werk was, als dagelijks om Wichchelroedjes te denken. 't Is aanmerkelijk, dat het rijsje, op dien stond eerst gedueriglijk bewogen en gewrongen geweest (want d'eene Heer zag de proef aan zijn goudbeurs, d'ander aan deze of gene goudstukken) daar na nieuwelijks aangevat, en nu als van zijn vorige woeling allenkens ontdaan zijnde, zelf onder hare armen doorsloeg, en na den hoed wees, waar onder een goude geldsomme lag. Zoo dat die verdraaide vertelling, behalven dat ze de gemelde byzonderheden verzwijgt, geenzins magtig is, het verschijnsel der Wichchelroede te ontzenuwen. De werking is toen duidelik genoeg gebleken; 't ander was een geval. Ja ze is zoo kragtadiglijk gebleken, dat die welgemelde aanzienelijke Heeren het vel in de handen van . . . bloedrood geknepen hebben gezien, en haar voor dien tijd niet meer durven vergen; te meer, om dat ze toen onpaffelijk was. Zelfs zoude men der Heeren nieuwsgierigheid op dien dag nog wat verlengt hebben, ware het niet geschied omme des Doktors wille, die, vervaarlijk opgeblazen met den wind van redeloos ongelooft, 's avonds te voren had geroepen, zijn hoofd te willen verbeuren, by aldien de Wichchelroede in de handen van mijn . . .

zig

zig zoude bewegen , op zulk een wijze , op welke hy 't 's anderendaags voor zijn oogen zag , en moest gelooven ; wanneer hy van het gansche Edele gezelschap begekt wierd , over zijn ligtvaardig hoofdverbeuren , en niets anders wist te zeggen , als dat hy die ongehoorde wijze van vating nader zoude onderzoeken. Want , wil iemand de reden weten , waarom de Doktor het niet had willen gelooven , dat hy evenwel moest gelooven , toen hy 't zag ; het was , om dat zijn vader , vele jaren lang , zeide hy , in de kap was geweest , en in diens handen was het rijsje , zoo gehouden zijnde als hy nu zag , nooit bewogen ; Ergo

Een schoon besluit , en alzoo zor als dat van de Amsterdammers , om dat het in de handen van den zoon van den Heer V. B. (zoo ze zeggen , maar daar over hebbe ik nog een woordje te spreken) *mislukt is* , derhalven kan't niet anders wesen , of 't moet in de handen van ook mislukken.

HIER eindige ik de historie der drie proeven , die de Haarlemmers zeggen dat ze *by een gezamelt* hebben , namentlijk om stoffe tot haarklooven te vinden , en met my in briefwisseling te raken. Men zoude hen kunnen vragen , waarom zy uit een menigte geloofwaardige luiden , buiten de Amsterdamsche Dukatenverliezers , en derzelve aanhang te Haarlem , geen andere onwraakbare proeven , die 'er by duizenden zijn , hebben opgegadert , maar mijn ernst is hier ten einde. D'aanspraak tot dat gezelschap vereist , mijn's bedunkens , de volgende taal.

DUS

DUS wende ik my tot U, Haarlemiten, COLLEGIUM PHYSICUM HARLEMENSE, wil ik zeggen. Zijt gegroet roemruchtig Collegium, zijt gegroet Heeren, zijt gegroet Brieffchrijvers, zijt gegroet met een drievoudige Rotterdamsche groetenisse: 't is jammer, dat ik u niet kenne, en niet wete of je wit of zwart zijt. En gy, JAN TRIOEN, Pensionaris, Kancellier, of Geheimschrijver van 't Collegium, weest gegroet, beste maats, „ al kenne ik u ook niet, ik laat UL. nogtans „ gezamentlijk weten, dat ik nog kloek en ge- „ zond ben, verhopende dat het met UL. al- „ t'zamen ook zoo is, indien het anders was, „ het zoude my van herten leed zijn om te hoo- „ ren.

't Is waar, mannen, gy hebt my in den beginne van dit jaar een postbrief toegezonden, onder omslag van den gemelden uwen Sekretaris, en ik zweeg 'er op, om geene andere reden, dan dewijl my dagt, dat de zaak zulken haast niet had. Hannibal was immers niet voor de poorten, en de Vrede tusschen Pyrrhus en de Romeinen hing 'er niet aan: hoe zijt gy dan zoo voorbarig en dreigende geweest? kondt gy niet denken, dat gy vroeg genoeg een plaats in de Boekzaal zoud krijgen? Nu hebbe ik u voor af iets van uw brieven te zeggen: namentlijk, in de zelve ontmoeten my eenige veranderingen. Het handschrift van *Jan Trioen* begint aldus: *Haarlem ady den 10 January 1697. Mijn Heer. Weynemen vreemdigheid.* Waarom is 't eerste in den druk uitgelaten? of misgunde gy anderen het vermaak van eens helden op

op te lachen, meer dan my? d'onderrekening van uw eigen brief is in den druk ook door een kundiger penne verandert, want uw handschrift luid van letter tot letter *UE verpligste dienaars Collegium * Phisicum Harlemense*, waar aan ik konde zien, dat gy geen grooter taal- als natuurkenners waart. Maar verwondert u niet, dat ik in de felle winter ten eersten met mijn antwoord niet gereed stond. Wie had ooit van uw doorlugtig *Collegium*, wie had ooit van uwen schrijver *Jan Trioen* gehoord? inder daad, ik twijfelde, of het geen verzierd naamwerk was, zoo lang, tot dat ik verstendig wierd, dat gy ook uwe gestrengte letteren, twee brieven, meene ik, met de post aan mijnen vriend den Heer A. V. Leeuwenhoek, over den *Zijlsteen* en 's *Eisfer* had afgevaardigt. Zonder gekken, wat maaksel is uw *Collegium*? ik hebbe tot nog toe niet beter geweten, of *Collegium* wierd by de Latijnen genoemd zekere maatschappij van menschen, die, volgens het Roomsche regt, niet dan met zonderlinge toelating van Stad of Staat geoorloft waren: en zijt gy het *Collagium Phisicum Harlemense*? zoo moet je van de stad Haarlem gewettigd zijn, en zoo gy de *Natuurkundige Byeenkomst* wilt heten, moet je de natuur der dingen verstaan.

Van 't eerst geloove ik niet, dat je my blijk kunt brengen (zie eens, ik worde, om met uw woord te spreken, ook was *Vreismoedig*) en van 't ander houde ik my verzekerd, dat je u zelve den naam geeft, zonder de daad te hebben; gelijk we terstond by den Heer *Mierink* eens zullen kijken. Ik

* *Niet Phisicum.*

Ik wil niet ontkennen, dat 'er oufinks vele Collegia waren. Cicero spreekt * ergens van een Collegium desperatum: en thans zijn 'er nog velerley Collegie-broeders in de wereld, maar die zenden juist geen brieven, en vergen geen antwoord van iemand, die 't hun niet schuldig is. Maar ter zake.

Zoo 't waar is, dat je zegt, pag. 12. Gy word genoodzaaks my te verzoeken, dat door mijn voorzorge zoodanige zekere ondervindingen gedaan worden, in het byzyn van geloofwaardige en erbare mannen, ten einde dat dit gansche verschil over de kragt der roede mag wechgenomen zijn (och wat zijt gy bekommerd!) en de geleerde wereld van 't een of 't ander uitvoeriglyk onderrigt worden: wy twyffelen niet, (dus gaat gy voort) of daar zullen zoodanige mannen gevonden worden, die hare nieuwsgierigheid gaarne zullen voldoen (als 't my gelegen quam, denke ik) en bequaam zijn, door hare erwarenheid en omzigtigheid deze zaak in alle hare omstandigheden na te speuren; en derzelver regte geschapenheid aan de gansche wereld te openbaren.

Mag ik u wel gelooven, Collegium Physicum Harlemense? wierd je zeker zoo genoodzaakt? wat noodzaakte u dog? de liefde van de waarheid, zult ge misschien zeggen, en die deed u de vreimoedigheid nemen van my, door den gestrengen Jan Trioen te dreigen, pag. 13. zoo ik de goedheid niet hadde van U in 't particulier,

* Quod enim est tam desperatum Collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? III. de Legibus.
Dat is. Want wat byeenkomst is zoo hopeloos, waar in geen een van de tien wel by zijn zinnen is?

en by mijne Boekzaal in't openbaar al de weereld daar van kennisse te geven, dat gy dan U zelve genoodzaakt zoud vinden, de weereld te adverteren. Woorden, als van hooge magten, en gebiedende Heeren geschreven. Ook valt de wereld, de geleerde wereld, en al de wereld zoo dikwils uit uwe en Trioens penne, dat je u zelve schijnt aan te matigen het regt van wijsdom, waar na de geleerde wereld, ja de gansche wereld zig voortaan zoude hebben te gedragen; wel te verstaan, wanneer eenige mannen van * Leiden, of elders, voor af hunne nieuwsgierigheid voldaan, en als uw mindere bedienden of afgezondene aan u hun wederwaren in ootmoedigheid vermeld hadden. Dan zoud gy mogelijk alomme uwe kreitsbrieven zenden, beginnende *Haarlem ady*, en daar in zoud gy uwe thans bekende *vreimoedigheid* oefenen van de waarheid willens te vergeten, en u te behelpen met drie ontrouwe vertellingen, daar byvoegende pag. 7. *dat ik de waarheid mijner onderstelde beginselen door de proef, te Amsterdam genomen, hebbe willen toonen.* Dit steuit immers tegen uw neus op, en toont, hoe ongelukkig gy in 't waar zeggen zijt. Hebbe ik met die proef iets willen toonen? daar de Amsterdammers zelve niet konnen loochenen, dat ze ons met veel aanhouding in den ruïn getroont hebben, zonder dat ik een enkel woord van de wedding gehoord had? 'k twijfele,

* *Juiſt weten zoudt, dat een berijmd Hoogleeraar, en nog een vermaard Lezer op de Hooge Schole te Leiden, met het grootste genoegen de proeven ten mijnen kuisse gezien hebben.*

le, of je 't wel vast hebt, mannen, en dewijl ik met den eersten opslag van uw onderteekening daar aan twijfelde, dagt my, dat 'er tijds genoeg zou zijn, om tegen die bedreiging van uwen Sekretaris (en tegen uw gesnap over mijn niet antwoorden) in de Boekzaal alleenlijk aan te teekenen, dat ik niet bang voor u was. Zijt gy zoo *Vreimoedig*, dat je my door *Jan Trioen*, *nomine omnium*, uit *Haarlem* ady den 9 *January*, een brief laat toekomen, waar in gy personen ontdekt, die ik met voordagt nimmer met namen genoemd hebbe, ik mogt zeker de vryheid wel nemen, van met korte woorden den lezer, die van de zaak wift, te onderrigten, dat een zeker nieuwbakke *Collegium* tegen my te velde wilde komen. 'k hebbe toen nog geen naam genoemd, en uwe *Jan Trioen* moet thans alleen aanhouden, om dat hy *uit uwer aller name* de pen voert: voor de rest, al hebbe ik gelegenheid om na u te vernemen, ik wil u nog niet kennen, en 't raakt my niet, wat volk gy zijt. Gy hebt de *vreimoedigheid* van te verklaren * *dat uw eenigste oogmerk is, de toestand der zake, voor zoo veel 't in uw magt is, door het uitgeven van proeven aan yder te ontdekken.* Dog men ziet, dat dat geenzins *in uw magt is*, en dat je'r gansch onbequaam toe zijt, want je hebt de quaadwilligheid van uit duizend gebleke proeven, volgens uw eigen zeggen, maar drie te Amsterdam en te Haarlem op te zamelen. Zijt gy geen groote gaauwerter! Als je uwe verzierfelen den gemeenen man in de handen hebt gesteken, dan gebruikt je wederom

een

Mey en Juny 1697.

417

een *vreimodigheid* van my * voor het oog van de gansche wereld te betuigen (zaft, bazen, daar praat je weêr van de gansche wereld: denkt je wel hoe groot ze is?) dat het my gelieve, *onwidersprekelyke* proeven aan den dag te brengen. Ja wel, beste maats, ik laat ul. by dezen weten, Rotterdam *ady* den eersten van *Bloesimaand* 1697, dat my dat niet lust te doen. Honderd ooggetuigen, te Rotterdam, en elders, zullen dat voor my wel beantwoorden. Gy, nog niemand uw's gelijk, zult de eere hebben van d'er ooit of ooit iets van te zien, al had je nog tienmaal zoo veel *Haarlemsche vreimodigheid*, en al betuigt gy nog zoo zeer aan 't eind van uw brief, dat je mijn persoon niet gelastert hebt. Och goede liêns, het staat in uw vermogen niet, my met lasteren eenig nadeel toe te brengen, als ik een waarheid voor my hebbe, al schreef je nog heele pakken *ady-brieven*. Ik belove u by dezen, dat ze van my niet zullen beantwoord worden. Al wat my daar omtrent mogt overkomen, zoude een lugtige luim zijn, om eens een zaft deuntje tot uwer eere te maken, op de wijze van dat aloude *vreugdezang*, beginnende niet *ady*, maar

Adieu Haarlem zoetendal

Met al uw schoon kontrejen.

Welk bequaam zy, ter eeuwiger gedagtenisse van het vijfde COLLEGIUM HARLEMENSE in een nieuwen druk van 't Haarlemsch liedboek ingelast, en van de goelijke

X Deel.

D d

Haar-

* P. 22.

„ En daar mee wensche ik Ul. altezamen
„ honderd duizend goede nagten.

Ik ontsla my zelven, beleefde Hr. Mic-
rink, van de Haarlemten, omme niet voor
hen, maar voor UE, en de liefhebbers
der Natuurkunde, nu eens kortelijk te
gaan bewijzen. I. Hoe slecht die men-
schen wegens de onmogelijkheid van de
werking der Wichchelroede redeneren.
II. Dat volgens hun eigen stelling het ge-
schil uit is. Voor het laatste zal ik nog
een woordje wegens den zoon van den Hr.
V. B. tot een toegift schenken.

De redenen, die zy zeggen dat hun *
omzigtig gemaakt hebben, luiden van
woorde te worde als volgt.

„ De eerste is, om dat niemand heeft kunnen
„ toonen, wat naarstigheit hy aangewend
„ heeft, dat 'er eenige uitvloesfels door wrij-
„ ven, slaan, of smelten, uit het goud wer-
„ den opgeheven, veel minder, dat 'er, gelijk
„ deze beginselen willen, zoo een groote
„ dampkring om het goud door den invloed van
„ de eerste hoofdstof zoude opgeheven werden,
„ die een gansche kamer zoude vervullen, en
„ door haar kragt de handen schier het vel af-
„ wringen (wie heeft de wijsbofsden ooit ge-
„ zegt,

* Zoo praten ze tweemaal. p. 22, en p. 24.

zege , dat de dampkring het vel van de handen
 „ wringt ?) wiens gelijke nooit in de sterkste
 „ Zeilsteen werd beſpeurt.

„ De Barnsteen , zoo een zacht lichaam in
 „ vergelijking van goud , en heeft alle de trek-
 „ kende lichamen , hebben haar dampkring
 „ niet , ten zy de eerste hoofdstof door wrij-
 „ ving of door de zon sterker bewogen en be-
 „ quaam gemaakt word , om eenige der sijn-
 „ ste deeltjes van die reere lichamen met zig
 „ te slepen , en te doen uitwaassenen ? Zoo
 „ ras dit geschied , krijgen zy wederom haar
 „ kracht van trekken , dewelke anders niet te
 „ voorschijn komt.

„ Ten tweeden , door dien het zeker is ,
 „ dat van twee lichamen die na den anderen
 „ getrokken worden , * deze moet naderen ,
 „ die de minste verhinderinge heeft : zoo volgt ,
 „ dat een weinig goude noodzakelijk na de
 „ Wichelroede moest opgeligt worden , om
 „ dat dat goud van zijn plaats met veel minder
 „ geweld kan worden bewogen , als den bast
 „ van 't roedje , en het vel by na van de handen
 „ kan gewrongen worden , gelijk . . . aldus
 „ spreekt . Dog dit is niet bevonden , schoon
 „ wy weten dat 'er een proef met een enkel
 „ stukje goud geschied is , onde schoon deze re-
 „ gel zoo gemeen is , dat de Zeilsteen na de-
 „ zelve wet zoo wel het yzer als het yzer de
 „ Zeilsteen nadert.

„ Ten derden , nademaal de beginselen van

D d 2

„ de

* Dit is Walsch. Dat willen ze zeggen. Zoo denge
 ook niet het volgende die. Wie zegt deze of die lichaam?
 of is het een byzondere taal der Haarlemsche filosofen ?

„ de goudzoekers maar vereifchen goud, een
 „ Wichchelroede, en de uitvloeifels uit de han-
 „ den van een perfoon, met die eigenschap
 „ begaafd zijnde, zoo komt het ons vreemd
 „ voor (*waren ze niet quaadaartig, en bot, ze*
 „ *zouden beter onderrigt kunnen zijn*) dat de roe-
 „ de, als ze in de volle handen met de duimen
 „ na de punt gehouden word, niet beweegt,
 „ niet tegenftaande deze drie vereifte hoeda-
 „ nigheden daar by zijn, maar dat men de
 „ roede op zoodanig een wijze vast houd, op
 „ welke dezelve in de meeste handen zal be-
 „ wegen.

Daar hebben we de redenen van 't zoo
 genaamde *Collegium* gehoord, volgens
 welke zy niet twiiffelen, of de lezer zal
 zijne verwondering over haar ongelooffta-
 ken. Maar om hen op 't spoor te volgen,
 zoo zegge ik voor eerst, dat al die praat
 niets ter zake dient, en dat het een onnoo-
 dig onderzoek is, of men door wrijven,
 of ftaan eenige uitvloeifels uit het goud kan
 gewaar werden.

Wat verftaan ze dog door het woord uit-
 vloeifels? 't fchijnt dat ze de deelen van 't
 goud zelve op 't oog hebben; 't welk ze-
 kerlijk een grof uitvloeifel van haar ver-
 ftand is. Hoewel ik niet verpligt ben,
 en ook in geen deele onderneme, dit

Na-

Natuurverschijnsel te ontvouwen, 't welk den genen zoude passen, die zig Natuurkundige darren noemen (dog we zien dat deze daar toe gansch onbequaam zijn) moet ik my echter niet weinige woorden in dit stuk inlaten; niet zonder verwondering, dat die groote Haarlemsche Filozofen, telkens vanden Zeilsteen pratende, niet eens bedagt hebben, dat het bewijs van den Zeilsteen hun weder telkens tegen de schenen moet springen.

Laat het waar zijn, dat 'er zulke grove uitvloefels, als welke zy schijnen te begeren, uit het goud niet worden opgeheven, weten zy niet, dat de fijne lugtstofse, by de Wijsgeren *materia aetherea* genaamd, door het goud henen gaande, uitvloefels genoeg is? Hadden ze vernuft gehad, om Deskartes en andere Filozofen te lezen, zy zouden kunnen geleert hebben, dat 'er zulke grof-Haarlemsche uitvloefels ook niet uit den Zeilsteen worden opgeheven; en dat ik, om te toonen dat hun uitvloefel-praat geen klem heeft, niets anders behoeve te zeggen, dan dat het met de uitvloefels van 't goud op dezelfde wijze als met die van den zeilsteen is gelegen.

Of meenen ze, dat het goud geen * lugt-
 gaten heeft? dit heeft niemand, mijn's
 wetens, tot nog toe ontkent. De Haar-
 lemiten zouden de eerste wezen: maar
 daar aan moeten we ons niet storen. Ik
 belove my zelven voor vast, dat men my
 dit zal toestaan. Zijn'er lugtgaten in het
 goud, zoo moet 'er de gezeide fijne lugt-
 stoffe noodzakelijk doorvloeijen: en de-
 wijl in dien zin kan gezegd werden, dat
 'er uitvloeifels van 't goud zijn, zoo wel
 als van het lichaam van den mensch, in
 wien zoodanig een byzondere schikking
 van uitvloeifels-deelen is, zoo kunnen ook
 in de werking van het hazelare rijsje de
 uitvloeifels van dat menschelijk lichaam
 verzeld gaan met de fijne lugtstof, die
 door de gaten van 't goud vloeit, op een
 wijze als ik terstond zal voorstellen: zeg-
 gende voor af nog eens, dat het mijn post
 niet is, deze werkinge der Nature te ver-
 klaren. Dat hebbe ik voor Natuürken-
 ners, dog die verder als de Haarlemmers
 kunnen † rieken, overgelaten. My lust
 alleenlijk de ongegronde stelsels van die
 bazen aan te wijzen; en 't gene ik zegge,
 wil

* Pori † Hoe seggen reuk zy hebben, zullen
 we zoo aanstonds zien.

wil ik van UE, mijn Heer, slegts aangemerkt hebben, als een gissinge over d'oorzaken, welker beginselen tegen de gezonde reden, en de filozofie der lichamen, niet strijdig zijn. Weshalven, om voort te gaan, laat ons eens stellen, dat de fijne lugtstofte, die door de gaten van 't goud vloeit, de grover deelen van de lugt, binnen zeker plaatsbestek, van 't goud zoude komen wech te stooten; waar door de uitvloeifels van des menschen lichaam, die door 't stokje vloeyen, minder tegenstand vinden aan de kant, daar de lugt is wechgestooten, en daarom sterker uitvloeyen na die kant, dan na d'ander kant, daar de volle lugt, en geen kring der werkelijkheid is. Deze uitvloeifels van 't zoo gestelde lichaam dan, nevens de voorgaande uitvloeifels van 't goud, de lugt wechgestooten hebbende; zoo moet noodzakelijk de lugt van boven op 't lichaam van 't stokje drukkende (gelijk de lugt alle lichamen drukt) hetzelve na het goud doen draayen. Ondersteld zijnde, dat nu het stokje boven 't goud genadert is. Dit zy genoeg, tot bewijs van de mogelijkheid, dat het hazelare rijsje in iemands handen na 't goud kan buigen.

Wil nu iemand nasporen , waarom die werkelijke eigenschap in den eenen mensch mag wezen, in een ander niet, daar van heeft men geen andere reden op te zoeken als, nademaal de uitvloeissels van den eenen mensch in menigvuldigheid, hoegrootheid, kragt, en vorm van deeltjes merkelyk van die van een ander mensch verschillen, en gevolgelyk, naar mate van die veranderingen, met een geheel verscheide lugtstofte moeten verzeld gaan, dat de gemelde uitvloeisselen, dus zonderling in een persoon gesteld zijnde, eenen byzondere overeenkomst met die van het goud hebbende, de lugt op de voorzeide wijze binnen den werkring van 't goud met meer kragt wechstoeten, dan de uitvloeissels van andere lichamen der menschen zouden doen, en aldus de beweging van 't rijsje veroorzaken. 't Welk te meer blijkt, om dat van twee menschen, beide met die eigenschap begaafd, d'een veel sterker beweging dan d'ander gewaar word. Ook kan men dit natuurverschijnsel wederom zeer natuurlyk op den Zeilsteen t' huis brengen: want de reden, waarom d'een Zeilsteen sterker trekt dan d'ander, is, dat de zeilsteenige uitvloeissels,

fels, met meer of minder kragt en grootte doorgaande, in een sterker Zeilsteen de lugt tuffen het yzer en den steen heviger wechftooten, en overzulks het yzer door de lugt van achteren met meer kragt voortdrijven. Die andere oorzaken weet, ik benyde hem dezelve geenzins, en geve mijne giffing om een beter.

Wat de* dampkring van de Barnsteen belangt, wat reden hebben dog de Haarlemiten, om ons als een godspraak op de mouw te willen spellen, dat de Barnsteen geen dampkring heeft, ten zy de eerste hoofdstoffe, door wrijving, of door de Zon sterker bewogen, en bequaam gemaakt word, om eenige der fijnste deeltjes van die teedere lichamen met zig te slepen, en te doen uitwaassenen?

Zy zullen dat willen stellen, denke ik, om dat hunne reuk- of snuffelzenuwtjes daar van niet aangedaan worden. Ja zeker! wederom een besluit, het Haarlemmer gezelschap passende. Immers toont de werking omtrent den Zeilsteen, en 't yzer, dat de Zeilsteen haar dampkring heeft, schoon de uitvloeiende deeltjes nooit tot op de reukzenuwtjes doordrin-

Dd 5

gen;

* Atmosphaera.

426 *De Bockzaal van Europe,*
gen; of, zoo ze al doordringen, nogtans
dezelve der mate niet aan doen, dat de
ziel daar van kennis krijgt, of eenige reuk
gewaard word.

Maar dat wijze *Collegium* wil geen damp-
kring kennen, dan die hun vliegens eenen
sterken reuk in de neusgaten drijft. Zy
zouden misschien niet gelooven, dat 'er
zelfs uit den Barnsteen zekere lichaamtjes,
ziertjes, vezelingetjes, of ondeeltjes, op
een flauwer wijze uitgaan, die hun reuk
gevolgelijk wel geven, dog juist zoo
niet, dat ze onze reukzenuwen treffen.
Wie weet, of de mannen zoo* verstoppt
van neuzen, en hersenen niet zijn, dat
ze den Barnsteen zoo wel niet kunnen rie-
ken, als men hier te Rotterdam, en elders,
gewoon is. Teffens schijnt hen onbekend
te wezen, dat 'er verscheide, en zeer ver-
scheidtlijk werkende uitvloeisels uit lich-
chamen voort komen, welke alleen zul-
ke of zulke lichamen aandoen, en sommige,
of ganschelijk niet, of op een verschillen-
de wijze; waar van de reden is gelegen,
zoo in de verscheidene gedaantens van de
uitvloeiselen zelve, als in de byzondere ge-
steldheid van de gaten der reukzenuwen.
En

• *Quae pituita molesta est. Horae Ep. 1.*

En hier uit blijkt hunne onwetenheid in alles, wat ze wegens den Zeil- en Barnsteen in vergelijking van 't goud pogen in te brengen. Zy stellen met hun praten van de dampkringen zig even eens ten toon, als met hun dwarfdrijvery, waar mede zy wilden staande houden, dat het rijsje in den Amsterdamschen tuin het goud niet dicht genoeg had aangewezen: daar het niet anders kan zijn, of het moet zig aanstonds bewegen, zoo haast als het maar binnen den Werkring is, gelijk het zig daar binnen, en nergens anders, heeft bewogen.

Hun tweede bewijs, reeds van my door de hier vorens betoogde mogelijkheid, hoe het rijsje na 't goud kan draayen, ontzenuwd, behoeve ik nu niet aan te roeren: dus kome ik tot het derde, omme die strijders eindelijk van na by onder d'oogen te zien, dat ze, zonder weêrstand, in 't voetzand tuimelen.

Voor het derde dan, daar ze durven zeggen, *dat het hen vreemd voorkomt, dat de roede, als ze in de volle handen met de duimen na de punt gehouden word, niet beweegt;* deswegen toonen ze voorwaar aan alle lezers, dat ze, ten besten genomen, voor on-

onkundige en voorbarige willen gehouden werden : want dat de hazelaar niet alleen in de volle handen met de duimen na de punt gehouden tot mijnent bewogen word , maar zelfs zoo als het mijn . . . vlak in de vuisfen grijpt , en met de duimen tegenhoud' , hebbe ik hier vorens pag. 403 in zekere voorval aangetoont , en dat ze op deze wijze zig zoo sterk beweegt , als ik gezegt hebbe , kan een groote wolke van geloofwaardige getuigen verzekeren.

Men vrage het (omme uit honderden nog maar twee bekende Rotterdammers te noemen) de zeer geleerde Heeren *Mr. PIETER DEINOOT* , en *Dr. HERMAN LUFNEU* , beide , met hun kennis , hier genoemd.

De laatste kan daar by getuigen , wat hy zag , toen hy met den zeer geleerden Heere *Hieronymus Snabelius* , Predikant te Deventer , d'eerstemaal ten mijnen huize zijn nieuwsgierigheid quam voldoen. Mijn . . . had den gemelden *Snabelius* nimmer gezien , en nooit te voren hadden hem zijne voeten binnen mijnen drempel gebragt. Hy alleen ging voor haar staan , en verzogt , dat ze , zonder goud by zig te hebben , met het rijsje in hare handen hem wilde

de

de naderen. Ze deed zoo, en straks een sterke wringing gevoelende, die wy aanzagen, en welke ze niet had, wanneer ze buiten den werkkring van hem afweek, verklaarde ze daar op te gelooven, dat hy goud, en wel van goeden gewigte, by zig moest hebben. Dit bleek aanstonds waar te zijn; want hy haalde uit zijn beurs, van 't stokje aangewezen, brave en zware goude gedenkpenningen voor den dag: van hoedanige andere ontelbare voorbeelden my geen overvloed ontbreekt.

Ook heeft het gansche Edele gezelschap, waar van ik p. 409 gesproken hebbe, meer als eens gezien, dat het rijsje in *volle handen met de duimen na de punt gehouden zig om en om wroog*; en dit hadden de Haarlemsche briefschrijvers kunnen weten uit den Doktor, die de eere had van dat gezelschap by te wonen: maar het diende in hun opgesmukte kraam niet.

Zie daar, mijn Heer, een onweder-sprekelijke overtuiging van dat gewaande *Collegium*, 't welk haar zelve, gelijk als by willige overgeving, van al de wereld moet laten doemen, nu haar eisch bewezen word.

Mag ik dan niet liever met groot regt
der

430 *De Boekzaal van Europe,*
der Haarlemiten *vreimoedigheid*, zoo zy die
noemen, den naam eener uiterste onbe-
schaamdheid geven, daar zy, onkundig,
of quaadaartig teffens, tegen zulke onwraak-
bare bewijzen de natuurlijke eigenschap
van een persoon voor ik weet niet welk een
konstgreep pogen verdagt te maken? van
een persoon, zegge ik, die, in dit stuk
gansch onnoozel, en niet wetende welke
de oorzaak mag zijn, tegen wil en dank,
door duizend proeven, by haar zelve daar
van overtuigd is geworden, en byna niets
ter wereld zoo ongaarne doet, als ten mij-
nen verzoeke, wien ze niets weigert, op
't aanhouden van goede vrienden, het rijs-
je in de handen te vatten? Dat zy zig scha-
men, op deze wijze bekend te willen wer-
den. Immers zitten zy over alle verschijn-
felen der Nature als Grootmeesters zoo niet
heen, dat men, om der dingen oorzaken
te weten, by hen ter vraagbake behoeft
te komen. Want, ten quaadste geno-
men, daar mislukte eens een proef: is dat
nu een reden, dat de beweginge der Wich-
chelroede alleen van een handig mensch
afhangt? Kennen zy de veranderingen,
die voor een tijd het bloed in 't lichaam
tot d'eene bediening trager, tot d'andere
vaar-

vaardiger maken? Hebben zy den aart van allerley bedckfelen, waar onder't goud of zilver legt, nagevorfcht? Weten zy, wat aan het rijsje kan ontbreken, of niet? By aldien zy, naar hun *zeggen, de omftandigheden van den Zeilsteen, en de hinderpalen, die de werking komen te beletten, hebben waargenomen; zy behoorden te denken, dat 'er ook hinderpalen konnen wezen, die de neiging van 't hazelare rijsje komen te ftremmen, al hebben zy d'er de minfte kennis niet van.

Ik hadde nog een tweede betooging van de mogelijkheid der werking, en een onderzoek over den *hazelaar* hier in gelast, dog neme dien arbeid weêr te rug, om dat zeker doorgelcerd Heer, wien ik dezelve, onder het drukken van dit blad, voorlas, zig openhartiglijk liet hooren, *dat de Haarlemmers aan my niet verdient hadden, iets van my te lezen, swaar nit zy wat konden leeren, en dat hy my ried, alle verdere bewyzen voor de gezeide mogelijkheid, die hem zonneklaarlyk was gebleken, te sparen.* Dezen raad lust my te volgen, en het opgezette *nader stelsel*, 't welk reeds in de handen van den Letterzetter was, nevens alle ver-

verdere bespiegelingen , voor my zelven te houden , zoo ter zake van den gemelden inzigte , als omme UE , mijn Heer , een einde van mijn brief te doen zien. Anders konde ik daarenboven nog zeer bequamenlijk hier plaatsfen zekere stellingen , my van een Amsterdammer onlangs herwaarts gezonden , welke gansch niet on aardig zijn ; en waar voor hem by dezen word dank gezegt. Laat my dezelve tot een onderwerp van onze naaste samen spraak bewaren.

Mijn laatste aanmerkinge zal zijn over het gene dat de Haarlemmers vertellen van de proeven , die de zoon van den Heer V. B. te Amsterdam zoude gedaan hebben. Zekerlijk , hoewel ik , en meer menschen met my , voor dezen gezien hebbende wat die jongman verrigt heeft , thans niet behoefte te onderzoeken , wat hem daar na gebeurt zy ; echter darre ik opregtelijk verklaren , dat ik de getuigenissen , die de drie Amsterdammers aan de Haarlemiten hebben opgegeven , niet wil , nog kan , nog mag gelooven. Zy zijn dezelve bevooroordeelde , die 't verhaal van 't voorval in den tuin vervalscht hebben : en deze wrake ik , om redenen , hier vorens gemeld.

Rond

Rond uit gezegd, die niet te goed is, een geschiedenis, ter oorzaak van eigen baat, en tot voortdrijving van een opgevatten drift, te vervalschen, die is niet te goed, om door voorbedagte streken een jongeling te bedwelmen. Ik wil niet verzekeren, dat ze zoo vuilen bedrog aan hem gepleegt hebben, maar de Haarlemmers zelve geven den lezer van mijn opregt verhaal eenige achterdocht, dat zy in de gebeurtenisse van dien jongman niet regtschapen gehandelt hebben. * *De pas is hun afgesneden, zeggen ze, alsoo de Heer K. F. B. zijn zoon, gelyk deze jongman zegt, in een brief geraden heeft, dat hy zig niet meer met de Wichchelroede, en derzelver praeven, zoudt bemaejen. Wy bekenen (dus praten zy voort) over dit voorval verzet te staan. enz. Maar ik bekenne daar en tegen niet verzet te staan, dat de eerlijke man zijn zoon geraden heeft, met zulk een volk niet langer zijn kostelijken tijd te spullen: de zake blijve, zoo als ze is, en die raakt my zoo luttel, als de veelvuldige loopmaren, die wegens Jakob Aymar in Vrankrijk, of andere menschen elders, voor en tegen, gewisfelt zijn. Wat belangt de vreimoedigheid*

X Deel.

E c

des

434 *De Boekzaal van Europe,*
der Haarlemiten, zeggende, dat daar door
een ontdekking ten gevalle van de weet-
gierige wereld verboden word: ik geloove
dat de Heer K. V. B. daar op zoude ant-
woorden, dat hy voor de weetgierige we-
reld te veel achtung heeft, als dat die haar
geloof uit de vertellingen van zulke drie
menschen zoude halen. Daar in versterkt
my des mans brief, den 10den van Wijn-
maand 1696 uit Emmerik (zonder het
Haarlemmer Trioens-woord *ady*) aan my
geschreven, waar inne hy zig over 't ge-
drag der Tenkatische Amsterdammaren
t'onvreden toont, en beroept op de *persoon,*
my bekend, welke door de eigenschap, die ze in
haar heeft, magtig is, alle lasteraars, en die
de wonderen Gods in zijn werken loochenen, te
overtuigen.

In deze zijne woorden zal ik, beleefde
Heer, afbreken, met de penne, die zig
der Waarheid tot lijfeigen heeft gegeven,
en van een opregt hart last ontfangen, om,
naar groetenisse, te teekenen,

MIJN HEER,

UE verpligte en dienstwillige

In Rotterdam dezen
van Bloecimaand 1697.

P. RABUS.

N A S C H R I F T.

MIJN HEER,

Het uitstroofel, als of ik onlangs den brief van den Heere *Lufneu* niét uit mijne eigene liefhebery, maar op bevel van de groot achtbare Rotterdammer Overheid een plaats in de Boekzaal had gegeven, is zoo averegts, en zoo verre af van de allerminste waarschijnlijkheid, dat het my niet waardig heeft gedagt, een enkel woord daar van in mijn brief te vermelden.

Geheel Rotterdam weet, hoe onzijdig ik my in het geschil van de mogelijkheid en onmogelijkheid der pis-bewerking hebbe gedragen. Maar zulk een bespottenswaardig verdigtfel is t'Amsterdam (men kan ligtelijk denken, in welker herffenen) gesmeed, omme quansuis den onkundigen te doen gelooven, dat ik, die de werking der *Wichchelroede* bewere, ook de zoo genaamde *Sympathie*, wilde voorstaan. Die my kennen, weten, met welk een onderscheid ik gewoon ben zaken te gelooven, of niet te gelooven. Ik mag wel lijden, dat 'er nog meer zoo bottelijk werd gelogen: want die zoo spreken, brandmerken hun zelve al te openlijk, dan dat een ander hen behoefte ten toon te stellen. De Heer *Lufneu* heeft in het voorberigt voor zijn * vertoog van de onmogelijkheid der Pisbewerking voor my reeds aangetoond, dat dit valsch is. Het zy

E e 2

UE.

* Gedrukt by B. Bos 1697.

UE, Mijn Heer, en alle uw's gelijken, dat is, bescheidenlezers, genoeg, te bemerken, waar men 't al gezocht heeft. Vaar wel.

TWEEDE NASCHRIFT.

MIJN HEER,

Ter regter tijd is gisteren den 28sten Mey de Heer K. V. B, met zijn zoon, ten mijnen huize gekomen. UE kunt lichtelijk denken, welk de voornaamste stoffe van onze redenwifseling is geweest. 'k Zal maar van vier zaken reppen. I. De zoon zeide, dat de drie personen, die de Haarlemmers in hun brief p. 10 *geloofwaardige Mannen* noemen, drie jongmans zijn, waar van *Ten Kate* een is. II. Dat de drie proeven, hem geveerd, ontrouwelijk vertelt worden. III. Dat die *Ten Kate* hem menigmaal met zeer sterke aanhoudingen gepoogt heeft te bewegen, om te zeggen, dat de eigenschap een inbeelding was; alleenlijk op dat dan quansuis, de werkingen, tot mijnent gebeurde, ook haar aanzien zouden verliezen. Wat een snood inzicht moet die mensch hebben! IV. Dat de Vader en zoon zig beroepen op ontfellbare proeven, zoo aan den Heer Burgermeester *Six*, als aan Dr. *Balthazar Bekker* te Amsterdam gebleken.

De zoon voegde daar by, dat een van de drie jongmans op hem zelven en de zijne schimpende gezegt had *zij eens, wat de Haarlemmers van ont makens wy, geloofwaardige mannen!* en dat het

Ik wist niet wat hy was, men leze hem dan jongman, in plaats van man p. 390.

verhaal, volgens opgeving van Ten Kate, verdraaid was.

Maar 't aanmerkelijkste is, dat de Vader en Zoon dien zelve dag nog verscheide wisse proeven in de handen van mijn. . . hebben gezien; wanneer zy 't rijsje gevat had, zoo als men 't haar in de handen gaf, en niet zoo als zyl. het gewoon waren te vatten: tot beider uiterste verwondering. Daar was juist een bekend Borger dezer Stad by, die zijn oogen geloofde, toen hy zag, dat drie hazelare rijsjes (een versch van den boom gesneden) haar zelve voor een zeker gewigt gouds te bersten en aan stukken wrongen, op zulk een wijze, als ik mijn verhaal by den Heere *Furly* nog eens gemeld hebbe. De twee Reizigers gingen met zoo groot een blijdschap en vergenoeging henen, dat zy meer als eens verklaarden, om zoo zeldzame vertooningen, waar van zy nooit wedergaê gehoord, gezien, noch gedaan hadden, gaarne 'k weet niet waar wilden reizen. Vaar wel, andermaal.

II. HOOFDDEEL.

JOHANNIS MARKII *exegetica exercitationes ad quinquaginta selecta loca Vet. & Novi Testamenti. Argumenta quædam præcipua de Diluvii universalis modo, Transitu Israëlitarum per mare miraculoso, Teraphim, Propinquitate Judicii tempore Apostolorum, Dominio Angelorum & Hominum in Ecclesiam V. Test. &c paulo plenius exponuntur, & quorundam textuum analyses exegeticæ miscentur. Accedit Oratio Academica de expectanda adhuc in Terris Ecclesiæ felicitate.*

Dat is,

Uitbreidende oefeningen van Johannes Mark over vijftig uitgezogte plaatsen van het O. en N. Testament, waar in sommige voorname zaken, als de wijze van den algemeenen Zondvloed, de wonderlyke doortogt van de Izraëlitén door de zee, de Terafim, de nabylieid van 't laatste oordeel ten tijde der Apostelen, de heerschappy van Engelen en Menschen over de Kerke van 't O. Testament wat breeder verklaard en verscheide texten ontleed

en

Mey en Juny 1697. 439
en uitgebreid werden. Daar komt by een
reden, op de Hooge Schole gevoerd, over
het geluk, dat de Kerk op aarde nog te
wagten heeft. t'Amsterdam by Gerard
Borstius 1697. in 4. 107 bladen.

WIe godgeleerde keurstoffe zoekt, treë bin-
nen; hier is ze vol op. De Schrijves
heeft meermalen mijn Boekzaal geciert: daar-
om is 't onnoodig, iets van hem, of zijne
schriften, by wijze van voorberigt, den lezer
toe te dienen. Zijn bekende naarstigheit, ten
besten van 't gemeen, gepaard met een prijs-
waardige vryheid om dat gene, 't welk by an-
dere word geleeraart, op een bloot zeggen niet
aan te nemen, maar in ernst en goeden gemoe-
de met stillen aandacht te doortasten, maakt
hem achtbaar. Is 't niet loffelijk, dat men
toetst wat 'er te voorschijn komt, en, zoo 't
bondig is, schoon niet gemeen, dat men 't
by andere prijst, hen aanmoedigende om ook
wat te beginnen? zoo wast kennis en gelees-
heid. Niet min deftig vinde ik, dat men
rond uit durft zeggen, dat het al geen goud is,
wat 'er blinkt, maar ook wel eens valsche munt,
waar mede men is bedrogen, of andere wil be-
driegen. Laat ons dit eens zien, want dus
pratende hield ik u lichtelijk te lang op, weeni-
gierige lezer. Evenwel moet gy deze weini-
ge woorden eerst uit de voorreden meê nemen,
als zoo vele zegels van 's mans inborst, en een
bestek, dat van niemand, al was hy enkel gal,
kan gelaakt werden. *Libertate* (zegt hy) *hic*

Ee 4 *ubi-*

ubique tamquam summus , quae Theologum vere decet Christianum non pendentem nisi ab unius Domini ore : relicta tamen Doctoribus alijs semper ea laude , exhibitaque ea reverentia , quam ipsorum dona & labores merentur : unde nomina eorum addere neutsquam dubitavi ; etiam cum dissentirem in rebus minoris ponderis ; sed & suppressi eadem nonnuquam ; ubi momentum rei majus esse videbatur : ne in personas dictum crederetur , quod ad res ego referebam unice. Beduidende. Wy hebben hier doorgaans die vryheid gebruikt , welke een Christen Godgeleerde waarlijk past ; niet afhingende , als van des Heeren mond alleen ; gevende esheet altijd aan andere Leeraars die lof en eerbied , die hunne gaven en werken verdienen : waaromne ik gansch geen twaripheid hebbe gemaakt , hinnen namen uit te drukken , zelfs als ik van hen verschildde , in zaken van minder gewigt. Maar ik hebbe die somwijlen ook verzwegen , als de zaak van groot belang scheen ; op dat men niet zoude geloven , dat het tegen personen gezegt was , & welk ik alleenlijk op de zaken had. Zeg my eens , die dit hoort , is 't niet rustig ? en mag men zig van zulk eene getmatigdheid niet alles goeds beloven ? voor my , ik zegge 't ja toe , en daar meê mraan 't werk zelf.

By gelegentheid van de woorden * 't geschiedde ten einde eeniger dagen , maakt de hooggeleerde man zijnes werks aanvang met een zedig onderzoek over de onderhouding van den Sabbath , voor Mozes wergeving , welke van sommige word verworpen , onder voorwendsel , dat 'er geen bewijs van is te vinden. Hiet

word anders getoont uit de woorden *Heb. 4. 3. 4.*, welke beknopelijk, en dan uit *Exod. 16. 23.*, die wat breedspakelijker, geopent worden; met bewijs, dat in die laatste plaats onwedersprekelijk iets word voor uit gestelt, dat reeds bekend was. Dan word onderzocht die manier van spreken *bet einde der dagen*, en, na veel gezegs van ouden en jongen over en weêr, besluit onze Schrijver; dat het een omschrijving van den Sabbath is; en een verklaring niet van 't gene dat paar broeders Kain en Abel zoo maar een enkele reize zonden gedaan hebben, maar van 't gene zy gewoon waren wekelijks te doen. Hoe men ziet zoo wel een einde in yder week, als in yder maand, of jaar. Ook was 'er in 't voorgaande van den zevenden dag gesproken. En wat vermeld ons Mozes? Godsdienst, offeren, en wel offeren van beesten; dat immers aan geen zekeren tijd van 't jaar is gebonden; gelijk nog wel van de aardgewassen zoude kunnen gedagt werden. Indien ook iemand herdenkt, dat de *zevende dag* van God was *gezegend en gebettigd*, na 't verhaal in *Gen. 2.*, 't wolk met geen voegelijkheid voor een * voorverhaal kan genomen werden, die zal sig wel haast laten zeggen, om zoo vinnig tegen den Sabbath der Aartsvaderen voor de Wet niet te dwarsdrijven; als of ze gansch geen grond had, en niet beter als een bloote inbeelding was. Dat is dat. En nu nog bet dergelijke, en te weten, wat onze Heiland meende, toen hy sprak van te bidden; dat de vlugt op den Sabbath niet mogt geschieden?

Ee 5

• Prolepsis.

den? gy zult niet onvoldaan blijven, zoogy de 28ste oeffening, die daar toe geheel strekt, wilt doorbladeren. Ik late het geschil blijven zoo't is.

Dat de Heer Mark hier op laat volgen, is van geen minder gewigt. Zagen wy terstond menschen, die niets geloofden, als't gene dat Mozes met ronde woorden zeide (trouwens wie weet, of zy 't dan nog wel geloofden?) hier bejegenen ons mannen, die hunne uitzondering maken op dat omstandig en naakt verhaal van den Zondvloed, daar de woorden zoo klaar en wichtig zijn. Zie hier dan een hoofd der zoo genaamde *Præadamiten* Peyretius, en andere; die geen wonderwerk in dat schrikkelijk en algemeen oordeel willen erkennen. Vossius, die geleerde Vossius, komt hier ook met zijn gevoelen, willende, dat 'er maar een hoekje lands door 't water bedekt is geweest, byna of hier te lande een dijkbreuk was geschied; want de menschen in Noachs tijd waren, na zijn begrip, niet buiten Syrien, of Mezopotamien; en zoo ging de vloed over geen honderdste deel van de wereld. Hier tegen drings onze Schrijver met die kragtige klemtaal van Mozes, uitbreidende dezen vloed over de gansche aarde, en alle vlees, ja ook al het gevogelte, dat zig elders had kunnen bejegenen hebben; en 't leven behouden, zoo de overstroming niet algemeen was geweest. Hy ontveinst de uitvlugten zoo luttel als hy die beantwoord laat; en bedient zig daar na niet minder van een bewijs, genomen uit een nauwe aanmerking van de oorzaken, welke hier toe

roe hielpen, zeggende ons by die gelegenheid, welke de *fonteynen des afgronds*, en de *sluizen van den Hemel* zijn, dog met zonderlingen nadruk de ** fonteyn van den grooten Afgrond*. De bekende Thomas Burnet, die dat eerste gevoelen niet goed keurt, maar wat nieuws over deze zaak verzonnen heeft, en zig verbeeld het bersten van des Aardrijks opperste korst, en, om dat staande te houden, een heel ander maakfel van 't Aardrijk voor den Zondvloed, waar van hy zoo voldaan is, dat 'er in zijn zin nooit bequamer gedagten van iemand over dit werk zijn te voorschijn gebragt, als die hy opdischt; die bekende Burnet, zegge ik, krijg hier ook zijn beurt.

Heeft iemand beter smaak, zig in 't rekenen der tijden eens te verlustigen, om dat hy mogelijk dat watergezigt al moede is, die kan zijne uitspanningen vinden over het verblijf van Izraël in Egypten; en hy zal vele geleerde mannen over dat geschil hun vonnis hooren geven.

Dog daar volgt wat anders, hoewel eenigzins aan 't voorgaande verknogt. Men leest *Exod. 13. 18.* in onze Neêrlandsche Overzetting, *de kinderen Izraëls togen by vijfen uit Egypten*. Dit is weêr rekenen; want de Grieken namen 't oulinks van den tijd, als of de text zeide *zy gingen in 't vijfde geslagt uit Egypten: Πενταχρονον*. Andere vertellen van een groote sterfte ten tijde der driedaagse duisternisse, welke zoo verbolgen zoude gewoed hebben, dat 'er maar een vijfde van d'Izraëlieten

• *Gen. 7. 11. 12.*

444. *De Boekzaal van Europe,*
liten in 't leven bleef. Bevalt u dat niet wel,
zoo denk eens, of 't niet heel zoet gevonden
is van den Chaldëer, dat elk met vijf kinde-
ren, juist, optrok. Mogt dat door den beu-
gel, dat onder een geheel volk het getal der
kinderen zoo net geregeld was, ik zag meer
zwarigheden, die ons over andere zaken ont-
moeten, opgehelder. Dog onder al dat gif-
fen stelt de Hoogleeraar eene uitlegging voor,
die niet te verwerpen is, om dat ze de woor-
den zoo wel als de geschapenheid der zake tot
haar voorspraak heeft: te weten, zy togen uit
in vijf hoopen verdeeld, en dat stemt wonder
wel over een met die leger-rang, die namaals
in de woestijne onderhouden is, en gelezen
word *Num. 2.*

Omme, tot ververssing, wat anders te schaf-
fen, want by verandering leven de meeste
menschen, biede ik u hier een korte verklaring
aan over de kleedren, die de Izraëlitin in de
woestijnen droegen, en niet verfluten. Als
men de menschen op een ry eens omvroeg,
immers zoud 'er van honderd niet een zijn, of
hy zoud zeggen dat het een wonderwerk, of
(in zeer bekend onduitsch) *mirakel* was. Ja
maar, thans vind men menschen, die met de
mirakelen te werk gaan als een geleerd Frans-
man met de Heilige, die de Pausgezinden op
gezette dagen oeren. Vraagt gy, wat de man
deed? hy monsterde d'er alle jaar een uit, en,
had hy langer geleefd, wie weet wat verande-
ring metter tijd in den Almanak zoude geko-
men zijn? ten minste waren die nbestige Schrij-
vers van de *acta sanctorum* van drie vierde dee-
len

len hunner allerwilteljksten arbeid ontslagen geweest.

Maar hier word een * uitlegger ter toetse gebragt, die het gezeide *mirakel* op zijn manier wil verklaart hebben, namentlijk; de Izraëlitcn hadden in de woestijne zulk een overvloed van kleeding en schoenen, dat zy nooit oude behoeften te dragen, maar telkens nieuwe aantrokken. De Heer Mark geeft openhartiglijk zijn oordeel over die vond, en schakelt daar aan een tweede, die van d'eige munt is.

De doortogt van 't volk Izraëls door de Rode Zee wierd altijd gehouden onder die alldoorlugtigste blijken van Gods zorge over haar, en ik weet dezelve niet beter uit te drukken, als met de woorden van den Historyschrijver Hoofd, als hy 't ontzet van Leiden verhaalt. *Dies hinkte nu nergens de Goddelijke voorzorge, en bleef zoo wel d'een als d'and're party overtuigd in den geest, dat de Heere der Heirscharen zijn wonderlijkheid met dit werk ten wereldschen toneele had doen verschynen. Kragtig voorwaar. Zoo heeft men my ook geleert Izraëls optogt te verstaan, en haar reize door de wateren, die als mueren pal stonden. Deze godgeleerde versterkt dat met vele redenen, en laat niet na, te melden, wat wereldlijke Schrijvers van tijd tot tijd hier van getuigden.*

Des kan hy zijn zegel niet steken aan die bystere droomen, dat dit een greep van Mozes, een kunsje of abelheid zoude geweest zijn, of een enkel natuur-werk, daar de domdriestigheid

* De Heer Klerck

heid van de Egyptenaren, die over hals over hoofd Izraël achter her zaten, wel 't meest toe gedaan heeft. Met ernst verzet zig de Professor daar tegen, en haalt in dit geval vele merkwaardige zaken op, zoo van de Roodé Zee, als de reden van die benaming. Hy beweert Izraëls overtocht aan de Arabische kust? 't welk heel wat anders te zeggen is, als dat zy door een inham weêr in Egypten zouden gestand zijn. De ongewone roeping van Mozes dient hier ook niet overgeslagen, nevens de zien plagen, met welke God de trotsheid van den dwingeland Farao kneufde, dog die het geheele Rijk met hem bezuurde: waar op ook gevraagd word, of 't wel gelooffelijk is, dat al dat volk gezamentlijk op eenen tijd in alles zoo konde begoochelt werden? By aldien God nu zulk een roestel laat voor af gaan, eer hy zijn volk uitvoert, is 't onwaarischijnlijk dat Hy op dezelve wijze in hunne overige zaken gewrogt heeft? En dewijl dit wonder in vele plaatsen van de H. Schrift word aangetrokken, zinspelingen daar op gemaakt, gelijkenissen daar van ontleend, en andere werken daar by vergeleken worden, zoo kan yder staat maken, dat in deze verhandeling, die wijdlustig is, niets word achtergelaten dat tot verstand of opheldering van die plaatsen kan strekken.

Geleerd en nut is de daar aan volgende oefening van de eerste Priesters onder Gods volk, en van de zonde van Nadab en Abihu, Aarons twee oudste zonen: alzo die woorden * *ik wil gebeitigt werden in de genen, die tot my naderen*
wor.

* *Levit. 10. 3.*

worden uitgehaalt , en aangewezen , waar God zoo gesproken had.

Het verbranden van de lijken van Koning Saul , en zijne zonen , door de inwoonders van Jabes , heeft hier ook zijn byzondere plaats.

De eeuwige geboorte des Zoons van den Vader word verklaart , by gelegenheid van de woorden * *gy zijt mijn zoon , beden hebbe ik u ge-seelt.*

Om niet altijd even breed te gaan , kan een ander zig vermaken in een beknopte ontleding van den twee en twintigsten Psalm.

En lust het den lezer eens met bedaardheid te hooren , of die eertitel van *Goden* , die in het twee en tagtigste Harpgezang aan de regters word gegeven , kan geklampt werden op de Priesters , en andere Vaders en Voogden van de Joodsche Kerke , om daar uit een bewijs te puuren voor het bewind , en de heerschappy van menschen over Gods volk in die tijden , hy treë maar een stap voort , en daar zal hy 't hebben. Al voor dezen toonde de Heer Mark in een werk , waar mede mijn Boekzaal pronkt , dat de woorden Joh. 35 , *die gene , tot welke het woord Gods geschied is* , geen beschrijvinge zijn van een woord , dat zy den volke met magt zouden opleggen , maar een aanspraak van berisping en bedreiging , die nergens klaarder is te vinden als *Psal. 82.* Den aanvang vind hy vol leering ter deugd , gelijk ze zoodanig voorkomt aan yder , die juist over al geen voorzeggung weet te stikken. d' Aanspraak , daar aan volgende , is vierderley , te weten , een ernstige

fige bestraffing. v. 2. Een nutte vermaning. v. 3. 4. Een droeve klagte. v. 5. Een scherpe bedreiging. v. 6. Yder van die word hier ontvouwen, zonder zulke bystere omwegen in te slaan, als of de Dichter met zijn Zangers t'scheep gevaren had, daar men, by voorval van storm, of als het in de wind op is, van wenden hoort praten. 't Gaat hier regt door Zee. De godlooze regters, die 'er ten allen tijde waren, en welker snooden handel de Profeten wel scherp doorgestrekten hebben, worden hier van God bestraft; en men haalt andere texten by, daar, van die fouten gewaagd wordende, elk moet toestaan dat 'er zulke regters, zulke ellendige weduwen en weezen geweest zijn; en het daarom niet voor ongerijmd moet deurgaan, die te bestraffen, en door goedeliefden en vermaningen van dat spoor af te brengen.

Daar na word getoont, waarom zy den titel voeren van *Goden*, en *zonen des allerhoogsten*: dog hoe zy zullen sterven als Adam, die ook groot gezag had over de wereld, en *vallen als een van de Vorsten*: of,

Gy Vorsten zult, tot een toe, alle vallen.

't Besluit van den Zanger is een mensch, beworpen in 't binnenste zijn 's harten; *Daer God opsta!* enz. Hier is nu taal nog teken van Priesters, maar wel van burgerlijke regters. Hier was wel een hoop ellendige, arme, verdrukte, maar niet het minste stipje van arme na den geest, of beladene met hunne

ne zonden, maar wel een knellende aanspraak van den oppersten aller regteren aan zulke, die door hunne zijdgangen en slinks bedrijf zig by Hem verfoeyelijk maakten: met een nagaande bedreiging van de dood, by hen zoo zeer gevreesd, wegens hun doorgeknaagd gewisse; maar niet van een afschaffing van der Oppervoogden magt in den tijd van 't N. Testament, of van het uitschappen van dien naam van Goden, 't welk hier niet te zien is voor gemeene gezigten, die de dingen zien, zoo ze zijn, en niet na de verbeelding, zoo die eenmaal is opgenomen.

Zie, lezer, zoo gaat onze Schrijver al rustig voort. Ik meïne dat gy my reeds toevalt, dat dit werk niet onnut nogte onvermakelijk kan wezen. Daarom zal ik 'er my van gaan afmaken (want ik zit tot de ooren toe in werk), na nog eenige weinige aanwijzingen.

Over de *Terasim* is lang onderzoek gedaan, maar die anderzins schrandere Spencer, die Engelsche Spencer, van wien ik u wel wat meer gezegt hebbe, had een ander gevoelen op de baan gebragt. Zoek eens na, is 't u de moeite waard, wat ik uit het werk van den Heer Witius * onlangs tegens dien Man hebbe opgelevert. Thans komt de Leidsche Hoogeschoolleeraar, en tred in dat eigen worstelperk. Hoor met een woord hoe hy zig daar in draagt. Hy geeft u alle de texten, die van de *Terasim* gewagen, en dies woords eefften oorsprong: daar na een verhoog, dat het afgodische beel-

tenissen waren; gevierd met een oogmerk, om daar mede waarzeggerij te plegen, en niet om d'ueren van den dag te onderscheiden. Rachels dieftal word hier niet verzwegen. Dan hoort gy Spencers gevoelen, met deszelfs bewijzen: maar de bedenkingen, die onze geleerde Schrijver daar over heeft, staan met haar gewone klaarheid voorgedragen, latende den onzijdigen besliffen by wien de meeste waarheid is te vinden.

d'Overige oeffeningen gaan op dien zelven voet. 't Zoude my benieuwen, zoo iemand met my niet toestemde, dat de gematigdheid, in de voorreden beloofd, niet stiptelijk is onderhouden. *Zelfs de Vaders des vleeschs* Heb. 12. 9. zouden dit getuigen, zoo zy nog op den stoel van Mozes zaten, 't welk sommige zoo vlak hebben. Want het zy dat ze die eere moeten hebben, gelijk dat by velen buiten kijf is; 't zy dat het zoo niet is, daar deze man t'huis legt, en wel meer met hem, zy kunnen zig over zijn gedrag niet beklagen, vermits hy met geene de minste onmanierlijkheid hen ontkleed, maar met bescheidenheid, die alomme in dit werk doorschijnt.

Achter aan volgt een reden (*Oratie* zegt de kromtaal) die in de Hooge Schole van Leiden is uitgesproken, over het aanstaande geluk, dat Gods Kerke op aarde nog te wagten heeft. Ze is, gelijk de rest dezer bladen, geleerd, en vermakelijk, en voert den lezer wech in zoete bedenkingen. De zaken komen hier meest op uit, dat die ongemeene nadruk van 't zeggen der Profeten, als zy van de gelukzalig-

lijheid der Kerke handelden, niet voldaan schijnt door 't gene haar tot nu toe wedervaren is, maar ons nog iets beters doet hopen.

Een bequame bladwijzer der voornaamste zaken maakt van dit boek een einde.

III. HOOFDDEEL.

Historie van de REFORMATIE der kerken van Frankrijk, enz. Gedrukt te Amsterdam by Jan Ten Hoorn, vier deelen, twee stukken in folio.

HET † ZESDE EN LAATSPE UITTREKSEL.

Dit * tiende boek van 't vierde deel, daar ik het de laatste maal liet steken, behelst den tijd van nog geen zes jaren; een korten tijd voorwaar, maar die den Gereformeerden zeer bang viel: een tijd van gruwelen, op haar hoogste gekomen, waar in onmenschelijke wreedheden zijn gepleegt, om gemoederen te verkrachten, en dat gene, 't welk uit zuiveren gewisse moest voortkomen, door geweldenary uit den hals te wringen.

Ff 2

Ze

† Zook het eerste in Novemb. en Decemb. 1695. Het tweede in Jan. en February 1696. Het derde in Maart en April 1696. Het vierde in Julius en Augustus 1696. Het vijfde in Jan. en Febr. 1697.

* Zijnde het twintigste boek, of het derde deel van 't derde stuk in 's Franssch.

Ze leeren hier uit alle (van wat gezindheid ze ook mogen wezen) die, als ze meesters waren, hunne evennaasten zouden vervolgen, dat gewetensdwinglandy een alleronredelijkste en vloekwaardigste helsche boosheid is; en dat de gene, die door zulk een galbitteren geest gedreven worden, verdienen, in en na hun leven, met de allerscherpste geflitste pennepunten der onuitwisselijker schandgeheugenisse te werden toegedoemt.

Vermits de Roomsgezinde Opziender, in de Kerkvergaderingen van de lijdende *Gereformeerden* ingedrongen, al hun doen ten Hove hatelijk aanbragt, sloegen zy in den jare 1683 een andere weg in, en verkozen zes personen, die het bestier der Kerken zouden hebben: dog daar uit rees een verdeeldheid van gemoederen; en op hunne overgeleverde bedeschriften quam geen troost. Men beriep dan heimelijk uit de naaste landstrecken een vergadering van zestien personen, die een vryborstig ontwerp maakten, daar de Geloofsgenooten te Parijs zig met alle kracht tegen stelden.

Ondertussen begonden de Pausgezinden in 't Vivaretz de wapenen op te nemen, in verwagting, dat de *Gereformeerde* hun zelve ook schrap zouden stellen, en daar door schuldig maken: maar deze besloten, niets viandelijks te plegen, dan wanneer hun de uiterste nood drong. Tussen de Dragonders en hen viel een scherp gevegt in 't Daupiné voor, en de Koning liet daar op een bedriegelijk vergiffenischrift nitgaan: want met de verklaring van genade over dit bedrijf te willen verleenen, had hy refens

fens den Bevelhebber le Bret bevolen, tegen de hoofden van den aanhang halsstraffelijk regt te vorderen. Deze, om ten Hove in blakende gunst te staan, lieten'er estelijke tot een schandige dood brengen, onder welke een jongman van 28 jaren, Chanier, Advokaat te Montelimar levendig wierd genabruakt.

Hy was een agterkindskind van dien vermaarden Chanier, die onder de voorgaande regering zoo yverig voor de zaak der Huguenoten was geweest; weshalven men die erfzonde zoo zwaar als zijn misdaad schatte. Na vrugteloozen aanbod van verzafting der straffe, by aldien hy Katholijk wilde werden, leed hy die wreede dood met groote standvastigheid, hoewel men

*(Wien rijzen niet de haeren
Voor zulk een wreedaheid van gedroegte Bar-
baren!)*

het schavot voor 't huis van zijn eigen Vader had oppregt.

De nieuwe beroerte in 't Vivaretz kreeg ook een brief van schuldvergeving (*amnestie* noemen dit de kromtaalkouters) dog onder een snoeden list, om de uitgeslotene des te ligter te verstrikken. De Hartog van Noailles voerde nu zijne woedende soldaten tegen de ellendige menschen aan, liet moorden, hangen, verkrachten, en kerkenverwoesten. Zulke en nog gruwzamer wreedheden pleegde men in de Cevennes, en elders * ten platten lande. Zoo

F f 3

lang

* Zie een verufoekte daad van een Granadier in 't verkrachten van een onhumbaar meisje p. 357.

lang als de hongerige krijgswolven in de winter-
 tijd van het gezeide jaar, geld van de arme
 lijdens trokken, hielden zy somtijds op van pla-
 gen, maar zoo haast hunne zakken ledig, de
 prijs van hunnen inboedel verteerd, kleede-
 ren en sieraden van hunne vrouwen verkocht
 waren, dan gingen de schendguiten aan't be-
 keeren; dat is, men sleepte de luiden met ge-
 weld ter Misse, men dwong hen met vangen,
 en spannen, met ontzag nog sex, nog ziekte,
 nog ouderdom, nog zwangere vrouwen. Lust
 iemand staaltjes te hooren? Het Vivaretz al-
 leen verschaffd al te veel historien van onmen-
 schelikheden, die de booswigten bedreven
 hebben. Huisvaders, tot belooning voor af-
 geperste kost en drank, de beenen gebroken,
 ja doodgeschoten: jongens met een touw om
 den hals, onder bedreiging van hangen, half
 geworpt: landluiden handen en voeten ge-
 braën, of met de hoofden tegen de knien ge-
 bonden, en dus als een kloot gerold, daar na
 de lippen met gloeyende yzers gebrand: ande-
 re met stokslagen de lendenen, armen, en bee-
 nen gebroken, strekken ten voorbeelde, dog
 zijn maar voorloopers van nog zwaarder gru-
 welstukken.

Een weduwe, 64 jaren oud, wierd van de
 soldaten, die zy huisvestte, in een armstoel
 gebonden, ter Kerke gebracht, daar een Mon-
 nik predikte, zonder dat hy menschetijkheid
 genoeg had, om dien overlast te misprijzen.
 Als de Vrouw haar hoofd liet hangen, beur-
 den de schenders het zelve met een stok op,
 op dat ze den Paap zoude aanzien. Na de

Predikaatsie maakten zy haar weder los , en hielden haar , t'huis gebragt , met geweld voor een groot vier , zoo lang tot dat ze onder hunne handen in onmagt viel.

Sommige mannen wierd de baard nitgetrokken , sommigen met een kaars afgebrand. Andere liet men naa een koorde om den hals half dood hangen : andere in de schoorsteen van rook stikken. Men smet eenige gebonden in een groot vyer. Daar waren vrouwen , die van deze bekeerders in dienst des Aller-Christelijken Konings , aan 't einde van hare bedsteden vastgeboeid , heele dagen dus moesten blyven leggen. Andere wierden doodgeflagen , sommige in 't koudste van de Winter in moddergaten gezet , of somtijds met een strop om den hals de galgladder opgeslept , onder 't vloeken en zweren , dat men haar zoude op hangen.

Met zoo beschreyelijke boosheden te zien gaan we over tot het jaar 1684 , en teffens tot breeder treurstoffe , van vervolgingen en moorderyen. Het uitroeyen van Kerken , en Hoo-ge Scholen , 't hangen en raëbraken van Predikanten , vermaakte d'oogen der Jezuiten , en 't streelde die moordgretige hunne ooren ,

*Wanneer ze hoorden de verwarelyke donders ,
Der godvergetene en verduiwelde Dragonders.*

Maar ik bidde u , lezer , terwyl u hier wederom de historie der zware plagen in Saintongt en Guienne voorkomt , let eens , met hoe veel overleg de Fransche geestelijkheid hare onge-

hoorde bekeering verder uitvoerde. Als een landschap ter verwoesting aan de heldraken was overgegeven, kregen de naaftleggende gebueven mooye woorden, en de grootste verzeeringen, dat zy geen nood zouden lijden. 's Lands Gezaghebbers beloofden, aan 't Hof te zullen uitwerken, dat hunne voorregten ongeschonden zouden blijven, en dus wierden de arme menschen in slaap gewiegt, tot dat de Dragonders, op d'eene plaats hun schendlust geboet hebbende, met verschen moed telkens een andere gingen aantasten.

De geheimenis der vervolgers was, by al dien zy alles te gelijk hadden ondernomen, dat het wanhopig volk haar zelveen mogt geveert hebben. Ook toekene ik voor een tweede streek aan, dat zy, al waar bequame stoffe was, Paapsgeworde quanten te werk stelden, omme de onnoozele liefdeloos te handelen. Alzoo gebruikten zy in Santonge eenen * DU Ygier (gebrandmerkt blijve des guits naam!) Raadsheer in 't Parlement van Bourdeaux, die, zijne middelen verdobbeld hebbende, om nieuwe fortuin te maken zijn rok had omgekeerd. Nimmer bedreef een booswigt snooder stukken dan deze. Waarheid, Regt, en wat den menschen dierbaarst is, deed hy, die zijn geweten had kunnen verkragten, zonder rood worden, geweld aan.

Om de Gereformeerde nog bet alle kans af te zien, verzogt de booze geestelijkheid, dat ze de boeken der Kerken-raden mogte in handen hebben, en wel byzonderlijk die van Saintes ;

wa-

wanende daar uit groote voordeelen te zullen trekken, om dat de Kerk al laar het meeste gewigt in dien oord aanbragt: en dit gaf haar een voet tot het maken van zeker vuil leugenachtig* boekje, dat de Kerkenraden lasterde.

*t Sluiten van de Kerken door geheel Poitou gaat in 't † *elfde boek* zijn gang, en daar was maar eene zaak, waar over de tempelvoogden verlegen stonden; namentlijk het doopen van kinderen. Het scheen, zoo lang als 'er nog een schaduw van 't *Ediks van Nantes* was, dat zy den *Gereformeerden* het regt om hunne kinderen van de *Predikanten* te laten doopen niet konden benemen. Verboden zy het den *Predikanten*, dan mogten die 't ook niet doen, en nogtans leerde hun geloof, dat kinderen, ongedoopt stervende, buiten den Hemel blijven. Wat dan? men dwong de *Predikanten*, dat ze hun zelve in de landstrecken zouden verdeelen, en de kinderen doopen, onder nauwe bepalingen, die zy niet konden waarnemen.

Voor een ander middel om de gedrukte t'onder te brengen strekte der geestelijken voorslag van hereeniging, 't welk niets vorderde; waaromme nogmaals nieuwe plaagbesluiten van 't Hof quamen. Daar was geen hulpe van buiten te wagten, dewijl het belang der Vorsten en Staten alle dappere ondernemingen veydelde; en het smeekschrift, dat de beklagelijke men-

F f 5

schen

* *Portrait de la conduite des Consistoires &c.* [afbeeldsel van het gedrag der Consistorien] p. 371.

† *Of het een en twintigste van 't derde stuk in 't Fransch.*

schen aan den Koning overleverden , had mer alle deszelfs kragtige en zielverroerende uitdrukkingen geen beter gevolg , dan dat op het einde dezes jaars d'eene Kerk voor en d'ander na tot een peunhoop wierd gemaakt ; welke woede in den volgende jare 1685 even fel voortging.

Hoewel de droevige stand der dingen , waar in wy bezig zijn , mijn penne geen stoffe dan van jammer en beklag byzet , echter lust het my , omme geen dieper deernisse te gevoelen , over den zwaren smaad , waar mede zoo gruwzaam een razernij verzeld ging , een zeer belachelijke geschiedenisse alhier in te lassen.

Als de Kerk te Rochelle , volgens doeming , niet na bewijs , maar gurestukken , onder de voet gehaald wierd , speelden de Papen met de klok , die boven de Kerk hong , een klugt- of liever apenspel , dat magtig zoude zijn , den ernst van iemand , hoe stemmig hy was , te stremmen. Deze klok wierd eerst gegeesselt , als of men haar strafte , om dat ze de ketters gedient had : daar na begraven , en weder uit het graf gehaald , om aan te toonen , dat ze moest herboren werden , nu ze in den dienst der Katholijken overquam. Om de potsemarkery van deze wedergeboorte met vollen zwier te spelen , was 'er een persoon van aanzien , die het werk van vroedwif waarnam , een ander , die voor minnemoer van dit nieuwgeboren kind verstreckte. Geloof je 't niet , lezer , gy zult het hooren. Men ondervraagde de klok , men deed de klok spreken , men deed de klok beloven , dat ze niet meer in de Predikaatsie zou

zou gaan; ja ze deed * boete van eer: eindelijk wierd ze dus weder aangenomen, gedoopt, en aan de Kerk van Sant Bartel gegeven. 't Fraaifte van alle (en dat ik zonder lachen niet kan op papier zetten) was, toen de Stadsbevelhebber, die de klok aan dezelve Kerk verkocht had, om zijn geld quam; want de Papen gaven hem tot antwoord, dat ze een *Hugenote* was geweest, dat ze een *nieuwe bekeerde* was, dat ze den tijd van drie jaren uitsfel moest genieten om haar schulden te betalen, en dat men, kort om, niet eer zou betalen, voor dat die vervalldag was verstreken. Met zulk een klugspel wierd dat treurspel van Rochelle besloten. Het † *twaaifde boek* vervolgt de wreede quelaadjes der verdrukte, en de verwoestingen, den Kerken voortaan door geheel Vrankrijk bvergekomen.

Nog was de geestelijkheid niet voldaan, maar smeedde telkens nieuwe vonden, en bewoog den Koning zoo verre, dat hy op den 3sten van Loumaand des gezeiden jaars 1685 alle de oude voorregten der Predikanten vernietigde, en hen tot het betalen van nieuwe lasten dwong. 's Anderendaags quam 'er een bevelfchrift, dat geen Calvinisten of Kettors onder de begunstigde Koopluiden mogten zijn; en twee dagen daar na (klap op klap) dat geen *Goveformerden Raadsheren* over zaken van Geestelijke voortaan zouden hebben te zitten. 'k Zwijge de onregtvaardigheden tegen Ambagtluiden, Winkaliers, en sekere Edelen van

* Amende honorable.

† Het twee en twintigste van 't derde stuk in 't *Fransche*

Rochel, in 't werk gesteld.

* Eindelijk vergaderde de schrikbarende geestelijkheid op Versailles, vleide den Koning met overmatige, om niet te zeggen overmenselijke loftuitzeryen, en hield hem acht en twintig stellingen voor, om da dus lang verongelykte menschen t'eenemaal te dampen. Meest alle vonden ze ingang, en ter uitvoering van dezelve volgden aankonds ettelijke raadsbesluiten, zoo bitter als ooit voorgaande waren; als mede een lijst van verbode zoo genaamde Calvinistische boeken, opgegeven door den Aarts-Bisschop van Parijs, die daar aan niet min zija boosheid als botheid toonde, stelden de onder deze niet alleen Lutheranen, Arminianen, en Socinianen, maar zelfs Spinozaas werken, en de Historie van de Trentsche Kerkvergadering, door Amelot, een Pausgezind Schrijver, overgezet.

't Arme volk, dus lang en zwaarlijk genopen, begon, uit vreeze voor nog arger, meer en meer om een goed heen komen in andere landen te denken. Hier tegen hadden de Fransche Rijksdienaars bevel, om op alle mogelyke middelen te bewerken, dat de vlugtelingen elders of niet, of qualijk ontfangen wierden: en in Frankrijk strooide men uit, terwijl het t moorden, en gewelddrijven tegen oud en jong voortging, dat ze in andere landschappen slegt onthaal genoten. Ik eindige dit boek met de holsche bekeering, die Foucaud, en Boufflers aan het hoofd van hunne Dragonerbenden te wæg bragten.

Laat

Laat ons nu het * *derstende boek* doorloopen. Daar zien we eerstelijk het vreugdenbedrijf der goede Katholijken in Bearn, over den aanwinst der *nieuwe bekeerde*; en vervolgens den Marquis de Louvois, met zijn Vader den Kancellier, meer als 80 jaren oud, de grootste aandrijvers en voortzetters van dit heilichendig werk, des Konings soldaten bezig houden.

Eer men evenwel den menschen die folterbeulen in hunne huizen zond, wierd hen gevraagd, of zy, om den Koning te gehoorzamen, hun oud gevoelen niet konden verzaken, op een wijze, die niet hatelijk scheen, en waar van † hier eenige voorschriftjes zijn te lezen. Zoo haast waren de bedrogene luiden in het net niet, of zy hoorden een anderen toon; en wilden zy geen gehoor geven, straks zonden men hen versche Dragonders tot bekeerders, den welken niets was verboden, als dooden en verkragten: alle andere wreedheden waren hen niet alleen geoorloft, maar geboden. Gebeurde het, dat hun moorden en vrouwen-schenden echter aan den dag quam, zy ontquamen de verdiende straffe; waar toe de volgende gruwel ten bewijze strekt.

† Twee Dragonders, een jonge dogter van vijftien of zeffien jaren verkragt hebbende, wierden van des dogters moeder vervolgd, gescholden, by de keel gevat, en in 't gezigt aangevlogen. Terwijl de verkragte (welke van hen niet oer overmeesterd was, voor dat zy haar byna vermoord hadden) lag en zieltoogde

† In 's Franssch boes drie en twintigste van 's derde stuk.
* P. 461. 462. † Zie p. 464.

de, doorstaken zy de oude vrouw, en wierpen de lichamen van d'ene en d'andere in de rivier. De schendingedroegen wierden daar op by de kop gevat, dog men ontrukte hen de straf, door beroeping op 't Parlement, dat hen, na eeniger maanden gevangenis, liet loopen.

*Geen wonder, 't was ter eeren
Van 't yffelyk bekeeren.*

Maar wat mag ik voorbeelden aanhalen? daar rijst een Schouwburg vol afgrijselijkheden. Heeft iemand trek, om allerjammerlijkste vertooningen te zien, hy sla het oog op dat gruwzaam bedrijf der soldaten onder het beleid des voorgemelden Marquis van Boufflers te Montauban, daar hy, het bekeerwerk niet alleen konnende verrigten, nog verscheide krijgshoofden tot medearbeiders kreeg, en in een brief van den Marquis de Louvois, uit des Konings naam, het verwijt moest hooren, dat 'er talrijker bekeeringen zouden geweest zijn, by al dien hy zijne benden met grooter strengheid daar in had voortgezet.

Ten laatste volgde het slorwerk, waar van alle deze boosheden de voorbereidsels waren: ik meine *de berroeping van het EDIKT VAN NANTES*, welke de Koning niet konde nog mogt doen (gelijk aan 't einde van dit werk door den Heer Benoit word aangewezen) en waar omtrent de oude *Louvois weinige dagen daar na zijn uiterste gal braakte.

Toen

* Lees de drift van dien enden verblindens Kanselier p. 470, en p. 472.

Toen deze groote bombe den staat der Fran-
sche Gereformeerden in duigen had geslagen, zag
men straks menigvuldige hof-besluiten, om het
werk der verwoesting te voltooyen; sommige
ten laste der hardnekkigen, andere tot voor-
deel der *nieuwbekeerde*; en daar meê liep het
jaar 1685 ten einde.

't Volgende jaar 1686 nam ook daar mede
zijnen aanvang, en ondertussen waren zelfs
vreemdelingen, ja de Hollandsche Consul te
Nantes van dien overlast niet vry. Men dwong
de kinderen tot het bywonen der onderwijzin-
gen, en ter Misse, dog zy antwoordden dikwils
zoo wel, dat zy daarom in kloosters geselept,
en aldaar met uitgezogte weedommen mishan-
delt wierden. † De historien dezer jonge lij-
ders zijn verwonderlijk. Wilde Barbaren han-
delen niet slimmer, wen ze hunne vianden
langduerige smarte willen aandoen, dan deze
bekeerders met de meeste mannen, in wier hui-
zen zy leefden. Somtjids dwongen zy hen te
danffen, tot dat ze neder-vielen. Anderen
foelden en knuffelden zy zoo lang, tot dat ze
bezweken.

Dog op dat niemand deze mijne woorden
aanmerke, als in 't gemeen ter neder gezet,
zal 't hier te passe komen, uit den overgrooten
lijst der boosheden eenige derzelve hier voor
oogen te stellen.

Acht Dragonders, die te Kalis by Abraham
Le Maire r'huis lagen, hingen hem hunne laar-
zen op 't lijf, zulker wijze, dat de sporen in
zijn lichaam staken, en deden hem in dien staat
met

† P. 480, 481, enz.

met geweld danffen, om en weder draayen. Wanneer zy hunne Waarden niet konden dwingen, om met hen tabak te rooken, dan bliezen ze hen den tabakrook in d'oogen en neusgaten. Zy hielden de lijdens vast, en gaven hen geen rust, dan wanneer ze hen in zwijm zagen leggen. Had iemand somtijds de kragt van 't plagen uit te staan, dan persten zy de luiden, tabakshladeren in te zwelgen, en, om die aan 't werken te helpen, tot barstens toe te drinken. Verscheiden hebben ze een trechter in den mond gesteken, om hen tegen wil en dank wijn of brandewijn te doen verzwelgen. Zoo den ongelukkigen, in dezen staat gebragt, en der reden niet meer magtig, 'teen of 't ander woord door dwang was uitgetornt, straks ging dat voor een daad van bekeering deur; en ze deden hen gelooven, dat zy, geduerende hunne onsteltenisse, of zwering hadden gedaan, of ter Kerke geweest. Sommige met een touw onder den neus, dat aan 't achterhoofd toegeknoopt was, aan de balken opgehangen, moesten met het zwakste deel van hun aangezicht de zwaarte des ganschen lichaams dragen. Andere, met een touw onder de armen gebonden, wierden in putten zoo diep onder water nedergelaten, als zonder hen te verdrinken eenigzins mogelijk was.

Het wippen, dat de schenders aan vele te werk stelden, scheen hen niet pijnlijk genoeg, daarom zогten ze velerley andere beulskonsten. Dikwils bonden ze de groote teenen van de voeten met dunne koorden, dog die sterk genoeg waren, om het gewigt des lichaams te konnen dra-

dragen, en dezelve van achteren om aan de duimen of handen vast makende trokken zy die zoo vast, tot dat de koorden gansch en al door 't vleesch heen sneden: dan bonden zy nog een sterker touw tussen de beenen en handen, en makende dat aan een balk of katrol vast, haalden ze de ellendige voorwerpen hunner woedenheid zoo hoog op als zy konden, en lieten hen vervolgens met het aangezigt om laag een halve voet in de aarde vallen. By wijlen draaiden ze hen, in dezen stand hangende, zoo lang om, als het touw konde dragen, en lieten hen dus in die beweging hangen, tot dat door de kragt van om en om te draayen het touw weder in stilte geraakte. Andere kregen stokslagen tegen de voeten, ten proeve of die straffe wel zoo wreed is, als men in verhalen leeft. Andere wierden de hairen uit den baard getrokken, en de vorengemelde Hollandsche Konsul had van die pijnelijkheid ondervinding.

Wat dunkt u, regtschape Christenen, van zulk een Fransch bekeeren? Ja wat dunkt u, voorstanders van vervolgingen der zoo genaamde kettters, by aldien men u eenmaal op zoodanigen wijze aan 't lijf quam, was 'er geen kans, om u wel haast belijdenisse van den Turksen godsdienst af te persen? Zekerlijk zoud gy lieden de ligtvaardigste afzweerders en verzakers van uw geloof zijn, denk ik, al was het de Opperdwingeland der gewetensdwingelnden zelf. Maar laat ons voortgaan.

De soldaten, die ten huize van *Farinel* te Villeneuve lagen, ontkleedden hem moedenaakt, staken een groot vyer aan, leidden het

spit daar voor, dwongen, hem dat zoo lang te draayen, tot dat het vleesch, dat ze wilden eten, gaar gebraden was. Dit duurde drie dagen. Andere zengden hunne weldoenders de hairen van armen en beenen met de kaars af.

Andere verschrompelden hen de huid van 't aanzigt met buspoeder, of staken hengloeyende kolen in de handen, dwingende die zoo lang gesloten te houden, tot dat ze waren uitgedoofd. Daar waren sommige, en zelfs vrouwen, die deze vyer-proef moesten uirstaan den tijd, waar in men 't Gebed van *Onze Vader* kan lezen; en zoo wanneer ze 't hadden uitgesproken, dan beschuldigden de pijnigers hen, dat ze het te ras hadden opgezegt, en wilden het herdaan hebben, of gingen 't zelve lezen, om de quellaadje naar hun believen te doen dueren. Zy brandden vele de voeten, en hielden die een langen poos tegen een groot vyer; of bonden de voeten in laarzen, met vet gevuld, dat tegen de vlammen aan 't smelten raakte. *Pieter Lambert van Beuregard*, digt by Valence, in 't Daufiné, wierden de voeten met een gloeyenden aschop zoo fel gebrand, dat hy in geen vier maanden weér konde staan. Op dezelve beulswijze liet de Paap van Roman, digt by *St. Maixant*, een boer, *l'Escale* genaamd, aan hals en handen blakeren, in 't aanzien van zijn dogter *Louize l'Escale*, een onnozel harderijnetje van 16 of 17 jaren, die terzelver tijd by de armen, daar na by de voeten wierd opgehangen, zonder dat zy, die zoo zwaar leed, en haren vader zoo deerlijk zag lijden, daarom den moed verloor. Zy lieten den va-

der

der te St. Maixant blijven, en zonden de dog-
 ace na St. Quentin, daar ge twee jaren in
 een klooster opgesloten, van geen wankelen
 wist: eindelijk is ze in vryheid gesteld, en hier
 te Rotterdam vroem gestorven.

Daar volgen meer brandgruwelen, van ruim
 zoo bitteren smart, maar ik wil verschoor melden.

Vier dragonders, galten van *Jakob Ryan*, by
 Talmond woongagtig, en aan de jigt gelegen,
 sloten hem handen en vingers, staken hem spel-
 den tusschen de nagels, en beskruid in de ooren
 aan brand, soden hem op verscheide plaatsen de
 dyen open, en goten azijn met zout gemengd in
 de bloedige wonden. In twee dagen waren zijn
 krachten zoo uitgemergeld, dat hy zig tot veran-
 dering van godsdienst liet bewegen. *Jakob Trā-*
stand van Niort daar en tegen bleef by zijn go-
 loof, niet regestaande de quiten aan des mans
 reenen, daar hy ziek was; hinnen paarden vast
 bonden, en dezelve op zijn buik haver deden
 eten, zijn bed en mond met paarde-mis vul-
 den, en eindelijk hem naakt op een paard na
 de gevangenis voerden. *Andre*, een zeer rijk
 man in de Gevennes, wierd na lang zwervens
 in een's vriends huis van twee dragonders ge-
 vat, en als een der schelmen hem wilde boeyen,
 om na den kerker te slepen, verklaarde hy, om
 die smaad te ontgaan, bereidwillig te zullen
 volgen: d'ander dragonder, onder dien woor-
 denstrijd middelerwijlen aangevlogen, door-
 stak den man, die, nog een dag of twee leven-
 de, den moed had, om den moorder te willen
 spreken, hem by de hand te vatten, en te bes-
 swigen, dat hy 't hem vergaf. *Blank*, de

beornieftet zijner kinderen; wierd terzelver
 tijd ook omgebracht; en daar geschiedde geen
 verzorging over. We gaan voorby de gene,
 die met kolven van musketten het hoofd in ge-
 slagen, en door 't pijnigen afgemat aan hun eind-
 de geraakt zijn: *Charpentier van Russe* in 't An-
 goumois, als hy eerst door dwang 25 of 30 gla-
 zen water had ingezwolgen; daar na met een
 barmhertige kaars in 't oog bedroopt was, gaf
 den geest, zonder te weltsien. Men verwondert
 zich dan zoo zeer niet, dat eenige uit wan-
 hoop en schrik hun zelve het
 leven benamen.

Galbiter waren de smaadheden; den vrouwen
 aangedaan. Men haalde haar dikwils de rok-
 ken boven 't hoofd, en goot haar emmers met
 water over 't lijf. Vele, tot het hemd toe uit-
 gekleed, moesten met de soldaten dansen, en
 dikwils lieden; dat haar, tot nog grooter anxt,
 't beilige dekkleed harer naaktheid tot boven 't
 middellijf wierd afgesneden. Zy bonden ze-
 kere dienstmaagd met haar meester gansch naakt
 aan elkanderen, lieten haar beiden drie dagen
 lang zoo blijven, en de schandvullikken had-
 den die mishandelde voorwerpen hantier bee-
 stigheid op zulk een wijze lijf aan lijf gekop-
 pelt, die met eere of eere niet mag vermeld
 werden. Een vrouw, aan de bedspande vast
 gemaakt, spogen zy, zoo meeningmaal als ze
 wilde spreken, of zugten, in den mond.
 Een Mevrouw van grooten aamien staken
 ze met het hoofd door den bril van de heil-
 melijkheid. Op sommige plaatsen dwong-
 ten de broodronke krijgslieden voortreffelijke
 dog-

dogters, om hun de waterpot te halen; en onder te houden. Een Vrouw van Ea Valade, die met veel geduld verscheide smarten had doorgestaan, wierd met het naakte onderlijf op een vyertest met vyer gezet; en een oude zieke lamme weduwe naakt op een kruywagen voor d'oogen van t' volk gekroon, daar na met stokken doodgeslagen.

En hoe zouden dog verwoede en vervoerde soldaten geen uitsporigheden bedrijven, daar de gene, die hen behoorden te bestraffen, niet beter waren. Een Edelman van Pikardyen, den goeden Katholijk willende spelen, beging de noodheid, van zijn eigen vrouw, by t' haar vast gehouden, in een waterput te doen dalen, en dat in t' koudste van het jaar. Het Gemagt te Uzer gaf tot zulke mishandelingen haar stem: want als d'Overste van het huis der *nieuwbekeerde*, in die stad opgerogt, klagtig viel over de weerspansigheid van eenige dogters die niet Katholijk gespegchenen, wierd den dezelve verwond, om van die valsche godsdienstyverraak geoeffeld te vertien, en die geschiedde in de tegenwoordigheid van een Krijgshoofd, en Stadsregter.

Van de echt schuldig-verklaarde was de jongste zestien, de oudste drie en wintig jaren oud, en nogtans handelde men haar als kinderen van zes of zeven jaren. Men lichtte haan de rokken tot de lendenen op, en zy wierden, in t' aanzien van verscheide haren medegezellinnen, voorbeeldelijk geoeffelt, verwijtende onder het ontfangen der straffe, aan dese Broerkonlijffen hunne valsche godvrugtigheid, die heb

de schaamtē deed verbannen, en dogters op zulk een onbetamelijke manier kastijden, voordooogen van manspersonen, die hare lichaamsdeelen, met zoo veel zorge bedekt, bloot maakten.

Aan meêr andere en zwaarder mishandelingen der vrouwen bleek, dat de regters zelfs hunne allergemeenste en menschelijke gebruiken vergeten hadden; want hoewel te een gewoontē is, de straffe van ter dood gedoemde vrouwen, wanneer ze zwanger zijn, uit te stellen, echter wiefden hiede vrouwen met hare vouten vermoord, enkelijk om dat zy eenige familiekomst hadden by gewoontē. Een droef voorbeeld daar van strekte de vrouw van eenen Galcher, die, op haar weder komst uit een vergaering in de Cevennes, in hegtenisse genomen, schoon ze verklaarde vijf maanden zwanger te zijn, gelijkyge waarlijk was, nograns opgehangen wierde, zulks dat een kind de dood straffe leed, eer het was geboren, alleenlijk, omdat dezelve moeder het met haar lichaam in een familiekomst had gebragt, en daar in geen andere misdand begaen, als God, tegen het gebod van menschen, gebeden.

g't Onthwal, enige zoogende moeders vangedaan is, se ongemeen, dan dat het in vergeetelheid blijve. Meeltijds nam men haar de zuigelingen af, en liet haar niet alleen in die hartbrekende schreiding, maar omē belettede haar de middelen om die lieve panden door het zog, dat haar lastig viel, te verquikken. Zelfs om de natuurlin een soltertuyg te veranderen bond men somtijds de droevige moeders aan de bed-

bedsteden, en men zette de onnoozele wichtjes op een stoel daar tegen over, op dat de zwakheid, en behoefte der arme schepseltjes, die haar voedsel met geen andere smeektaal als geschrey konnen eiffen, haar zoo veel te meer zouden pijnigen door de gevoelige smarte van dat zy die niet konden helpen. Op een onmenschelijke wijze wierden de vrouwen heele dagen dus gelaten, en dooreen razerny, waar toe het menschedom onbequaam schijnt, was de straffe van 't kind een weedom der moeders geworden.

Wilde ik hier de smartelijke mishandelingen, aan de gevangenen gepleegd, by voegen, en de nare gruwzaamheid der gevangenisholen afschetsen, mijn uittreksel liep te verre uit, en uw mededoogen, lezer, mogelijk te hoog: laat het, eer ik afbreke, genoeg zijn, u te zeggen, dat byna niemand der Gereformeerde van die plagen vry ging, en weintge (hoe magtig of aanzienlijk zy waren) het geluk hadden, dat ze, zelfs met aanbod om alles te zullen verlaten, van den Franschen bodem mogten vertrekken. De Princesse van Tarente had moeite tot het erlangen van die gunst, hoewel ze een uitlandische Vorstinne en met het doorlugtig huis van Hessen ondersteund was. De Maarschalk van Schomberg verkreeg die niet, als op zeer harde voorwaarden. Men bepaalde het getal der gener, die hy voor huisgenooten mogt meê nemen, en de onderzoekers van 't schip dat hem wechvoerde, doorstikten alles zeer naauwkeuriglijk. Men wees hem Portugaal, als het land van zijn verblijf aan, zulks dat dit Rijk, waar

in hy door zoo vele overwinningen beroemd was, hem schier tot een ballingschap wierd. 't Was de Hellsche Inquisitie, die den Man wederom van daar deed vertrekken, en zijn toevlugt na Brandenburg nemen, daar hem de voortreffelijkste bedieningen van zelfs t'huis quamen; maar hy ging wel haast in dienst van onzen grooten Hollander, Koning Willem, over, en storf in Yerland den heldendood, na dat hy 't zijne had toegebracht, om de vermaarde slag by de Boyne te winnen; een slag, die Jakob de II uit dat land joeg, daar Vrankrijk ondernomen had hem te herstellen. Schombergs vrouw, een Mevrouw van zonderlinge moed en vroomheid, was niet lang te voren van ziekte gestorven.

De Marquis van Ruvigny had langwijlig verzoek te hoof van nooden, eer hy met zijn huisgezin na Engeland moegt opbreken; welke gunste aan niemand anders bewezen is: zelfs niet aan den Marquis du Quesne, een man, tagtig jaren oud, die zoo veel door zijn roemrugtige diensten verdiens had, en onder wiens beleid de * Fransche zeemagten voor de gansche wereld ontzachelijk waren geworden. Deze konde niet verwerven, zijn leven in een onroomsch land te eindigen, maar hy kreeg alleen verlof om binnen Parijs te wonen, met ver-

* *Ik spreke geenzins met mijne eigene woorden, maar met die van den Schryver, die met alle zijne landstuiden gemeen heeft, van den Franschen Koning te zeggen, byna gelijk de Spanjaards van hun Hof zwellen; sola Madrid es corte.*

verzekering, dat men hem in zijn Godsdienst niet zoude moeyen. 't Schijnt, dat de Staatkunde meer deel dan de goedwilligheid in dit voorregt had.

Tegen zoo kleinen getal, dat verschoont wierd, zag men over al door 't gansche Rijk alle Gereformeerden, edele zoo wel als andere luiden, mannen, en vrouwen, met gelijke woede besprongen, geplonderd, gebannen, gefolterd, en van 't eene gevangenisgat na 't ander gesleept, behalven een algemeene verwoesting van hunne roerende en onroerende goederen. Parijs alleen was d'eenigste stad, daar de Koning geen bekeerders in de huizen darde zenden, en het grootste bedrog der Papen wierd 'er door den voorzigtigen Predikant den Heer Klaude der mare te leur gesteld, dat zy 'er niets als beschaamde kaken van haalden.

Terwijl het gansche rijk in die verwarring was (dus lezen we in het * *veertiende of laatste boek*) kregen de inwoonders van de stad en 't landschap Mets ook hun beurt. Zy waren om regeerkundige redenen dus lang vry gelaten, en met valsche beloften gepaaid, maar wierden eindelijk aan de Dragonders overgelevert. Hier leden deze ellendige alles wat tegen hunne geloofsgenooten elders was uitgevoerd. De krijgsoversten, die in byzondere huizen hun verblijf hadden, gingen somtijds eens zien, of hunne bekeerende soldaten wel vreed genoeg waren.

Gg 5 en

* In 't Fransch het vier en twintigste van 't derde stuk.

474 *De Boekzaal van Europe*,
en vonden z' er een, die alle schaamte en men-
schelijkheid nog niet geheelijk verzaakt had;
dien gaven ze stokslagen. Men denke eens,
tot welk een trap van verwoedheid dat geboef-
te door zulke levendige opwekkingen gestegen
is.

Overzwaar waren de geweldadigheden: gods-
lasterlijk vloeken, slaan, Branden, en duizend
pijnigen te verzinnen was der beulen tijdver-
drijf, en onder die het gedwonge waken, en
rustbeneming een der gereedste middelen. Maar
boven alle hadden de Vrouwen op meer als
eene plaats verre het quaadste. Ettelijke wier-
den verkragt, en aan vele zoodanige beestig-
heden gepleegd, die met de pen niet willen
uitgedrukt zijn; de mijne ten minste schroomt
zig te laten gebruiken tot het aanhalen der
vuilste * mishandelingen, die de schrikgedrog-
ten aan de onnoozele gepleegt hebben: en wel-
ke, hoewel maar met een woord van den Hee-
re Benoît aangeroerd, dog kort afgebroken,
den lezer een grimmigheid in 't hart kunnen
zetten.

De gewetensdwang sloeg zelf in der Elzas
over, en zettede zig eindelijk in Oranje ter
neder. *k Wil zeggen, men voerde daar de
Jezuiten voor Prekers in, men slechte de
sterktens der stad, men deed den inwoonde-
ren alle bedenkelijke smarten aan, men beging
er vele moorden, waar over geen onderzoek
nog straffe wierd gedaan, en eindelijk men
bandde vele onschuldigen op de galeyen. Maar
niets gebeurde daar merkwaardiger als het regts-
ge.

* Lees p. 501.

geding; tegen een onnoozel † kind van negen jaren gemaakt. 't Was een soldaten-kind, een arme jongen, wien de helschvinnige outerliclen valschelijk beschuldigden, dat hy een on-eerbiedigheid in de kapelle van de Kapucijns gepleegt had. Zy lieten hem openbaarlijk van den beul geesselen; en dat van kruisstraat toe kouisstraat, om die straffen telkens te vernieuwen (waar hoorde men ooit van zulke streng-heden tegen kinderen beneden de jaren van verstand!) en om de zaak nog plegtelijker te maken, wierd de Zondag daar toe verkoren. Men zegt dat de beul, wanneer hy dit onrege-vaardig vonnis uitvoerde, in tranen wechsmolt; tén bewijze, dat hy minder beul was, dan de genen, die zijn dienst tot die onmenschelijk-heid gebruikten.

De Fransche razerny had ook lust om in Sa-vooje haar moed te koelen, hietse den Hat-tog op, om zijne arme dalluiden op 't lijf te vallen, en leende daar toe hare dragonders-beuls. Maar laat ons van dezen buitentred we-der in Vrankrijk keeren.

Onze Hiltorischrijver geeft omstandigen net berigt van de verdere mishandelingen, den Predikanten aangedaan, waar doot ze ter sluit met hunne huisgezinnen het rijk verlieten; dog op de grenzen wierden ze vast gehouden, en van vrouwen en kinderen beroofd. Als dezze menschen onder meedoogende uitlanders ter ruste waren gekomen, begaven zy hun zelven tot sehrijven, om hare zugtende gemeentens, in 't Fransche Babel, met de pen te troosten.

On-

† De naam was Louis Villeneuve.

Ondertuffen zag de Koning, die 't nu meinde gewonnen te hebben, zig in zijn waan bedrogen, wanneer de *nieuwe bekeerde*, wroegende over hunnen afval, met heele benden doorgingen, en zija land ontvolkten.

In den zelvea jare 1686 stak het kapeboefte den gemeenen man een nieuwelijks vertaald Nieuw Testament in de handen, 't welk te Bourdeaux gedrukt, valschelijk op den titel aan de Leuvenfche Leeraars wierd toegeschreven, en waar in men niet alleen de woorden *Pelgrim-aadje*, *Hostie*, en dergelijke, maar ook zelfs dat van *Miffa*, *Vagevyer*, en *Sakrament der biewelijks* onbeschaamdelyk zag ingeflanst; dog 't vond weinig ingang by de *nieuwe bekeerde*, die hoe langer hoe meer wech liepen. Vrankrijken laatsten daar in willende voorzien, bandde zonder onderscheid alle, die men achterhaalde, op de galey, en de vrouwen in kloosters, voor welke beschrijving een breed verhaal gaat van de middelen, die de ellendige vlugtelingen gebruikten, om wech te getaken, zware rampen, en gevaarlijkheden van sommige door geld ontkomen, van anderen bezuerd; en eindelyk van hun ter nederzetting in verscheidene gewesten.

't Is niet zonder hartewee te lezen, op wat wijze die verwezene menschen in groote meenigte hun zelvea, met boeyen beladen, lieten vervoeren, en wat ze te Marseille en te Valence leden; want in de laatste plaats was zekere * aarts schelm der schelmen, door de bank *la Rapine* genaamd, binnevaer van 't alge-

gemeene gashuis, die de erbarmelijke kranke *Gereformeerde* ter dood toe sloeg, en plaagde: by dezen galgbrok vinden we ook staaltjes van de *Jezuiten*, trekkende teffens met de *dragonders*, en wel voor aan, om als moordblazende *Sauluffen* de gevangene menschen na bange wile gaten te slepen.

Onder zulk een treurige historie ziet men ettelijke standvastige, daar de beulen meê verlegen waren, na de volkplantingen van *Amerika* verzonden. De blijvende bekeerde waren gedwongen zoo wel ter *Misse* te gaan, als den *Ouwel* te halen, en tegen de ontheiligers van dien stonden vervaarlijke straffen, te weten van levendig verbrand te werden, welk moordvonnis over verscheide wierd gestreken, en aan een * borger van *Nerak*, 70 jaren oud, uitgevoerd, als zijnde van de *Papen* beschuldigd, dat hy de *Hostie* had wechgeworpen.

Zelfs wierden de doode niet gespaart, maar, volgens een koninklijk bevel, in *Grasmaand* 1686 gegeven, op een horde, na de krenghoopen gesleept, zoo wanneer ze, zonder de *Paapsche Sakramenten* te hebben willen ontfangen, gestorven waren. We hebben hier een † aantekening van vele mannen en vrouwen, welker lijken de wreedheid dus ten doel hebben gestaan, zoo afschuwelijk, boos, en schaamteloos, dat de beulen zelve van die gruwzaamheden een schrik hadden.

Nogtans had al dit moorden en teisteren, in plaats van de verdrukten in te toomen, niet konden beletten, dat ze wederom heimelij-

* P. 533. † P. 535.

lijke vergaderingen hielden, waar in somtijds 1400, en 2000 personen by een quamen, met zoo veel yver, eerst in eenzame plaatsen, daar na in steden, dat eenige Predikanten, omme hunne geloofs-belijders behulpzaam te zijn, wederom na Vrankrijk keorden. Maar de Koning had dit in den aanvang van 't jaar 1687 naauwelijks vernomen; of hy hernieuwde en verzwaarde zijne bloedplekkaten, die sedert dien tijd met de uiterste bitterheid, ten koste van veel goederen en loyen, achtervolgd zijn.

Zie daar, Hollandsche lezer, een schetsse dezer geschiedenissen, in welke de Heer Benoit de meeste zonderlinge voorvallen in alle hare omstandigheden op 't levendigste vertoon, met toegift van eenige wonderwerken, die men zeide dat toen ter tijd in Vrankrijk gebeurd zijn; welke hy als een voorzigtigen kundig Schrijver in zijn werk niet heeft ingelast, om zeer deftige redenen, daar van gegeven. Ik zoude dezelve hier laten invloeyen,

*Ten zy ik, reeds vermoeid,
Gevoelde dat mijn bloed in d'aders gloeit.*

De voorste en achterste byvoegfels zijn een lijst van de namen der menschen, die in deze allerwoedenste vervolging zwaarst geleden hebben, een naamrolle van alle de boeken, tot de opstelling der historie gebruikt, en eindelijk een bondel van oorspronkelijke bewijsstukken, in haren vollen inhoud vertoon; waar uit het gene, dat in de historie zelf maar kortelijk

begrepen is, van woorde te woorde kan gevonden werden.

Dus eindige ik het verhaal der boosheden, die in Vrankrijk nog dueren, en waar van de Geestelijkheid, als 't in haar vermogen is, zig telkens tot dezen tijd bedient heeft.

Evenwel men ziet 'er thans veel ongelijkheid in zaken van den godsdienst, somtijds gestrengheid, somtijds wat verzafting; met een woord gezegd, men verwacht nu het einde van dezen zwaren oorlog, om te oordeelen, hoedanig een lot de Onroomsche zullen genieten, en of zy eenig deel zullen hebben aan die lieflijkheden der Vrede, waar na de beste Christenen reikhalzen; nu heel Europe lang genoeg uit de venster heeft gelegen, om te zien hoe dit werk wil afloopen.

IV. HOOFDDEEL.

Joan. Baptista Santolii Victorini, Poëtarum hujus seculi principis, opera Poëtica.

Dat is,

Gedigten van Jan Baptist Santeul Viktorijn, voornaam Poët' dezer eeuw. Te Parys by D. Thierry 1695. in 12. 15 bladen.

IK hebbe altijd gezien, dat sommige menschen, voornamentlijk drukkers, en uitgevers van boeken, zeer ligtelijk den titel van

* *voornaam of voornaamste Poët der eeuw* aan den eenen en den anderen Digter toefchreven. Een eertitel, die vry wat meer in heeft, dan dat ik deszelfs wijsdom aan een mensch alleen, al was hy mijn eigen Vader, of meester, zoude laten.

Niemand verdenke my ten quade, als of ik met die woorden den Digter *Santeul*, ons hier voorkomende, zijnen opgezetten Lauwerhoed wilde misgunnen, want dat is mijn meening in 't minste niet. 'k Wil maar zeggen, dat een Digter, hier te land, en elders, uit zekeren inzigte, goê koop met het hoofdcieraad van den eersten rang opgehuld word.

Wat deze mengelvaarzen van den Heere *Santeul* aangaat gelijk het niet wel doenlijk is, derzelve bevalligheid na behooren voor Neêr-Duitsche ooren te ontvouwen, alzoo kan men ook niet eenig bequaam uittrekfel der velerley onderwerpen maken.

Ze zijn van den Heere *Santeul* in Vrankrijk geschreven, aan en ter eere van aanzienlijke en geleerde mannen van dat land; vele ook tot lof van den althans heerschenden Lelykoning Louijs de XIV, dien hy over al als eenen allerontzachelijksten oorlogsheld, en teffens vriendelijksten hersteller van het heil en vrede des Christen-werelds uitbromt, roepende elders, als opgetogen,

O fortunati tanto sub principe cives!

Dat is,

Gelukkige onderdaan van zulk een grooten Vorst!

Ik

Princeps, de Vorst, voorste, of voornaamste Poët.

Ik durve my laten ontvallen, dat der vaarzen zoetvloeyendheid en cieraad, naar de eigenschap van de oude Latijnsche Poeten gerigt, in vele gedigten van den Heere *Santeul* den Hollandschen taalkenner beter zal behagen, als de schrijffstoffe, met welke hy hem zelve bezig houdt.

Ten minsten zullen de uit Vrankrijk gedreyene Onroomschgezinde goen *amen* zeggen op het gedigt, dat op de 225ste bladzijde staat met het opschrift van

LUDOVICO MAGNO,
RELIGIONIS AVITÆ
VINDICL

Dat is,

Ter eere van den Grooten Louijs, hersteller van der Voorvaderen godsdienst.

Met wat zake durft men dog in Vrankrijk den Vorst niet vleyen?

De Heer *Santeul* streelt zijn Fransche Majesteit in het gemelde gedigt, dat eenes Vorsten roem niet altijd is gelegen in krijgswonderen te bedriyven, wetten en konsten te doen herbloeyen, landen en steden te stichten, maar ook in oorlogen, en zegepralingen, die, zonder bloedstorting, tegen de vyanden worden uitgevoers, en behaalt. En wie waren dog deze vyanden? geene andere, wil de man zeggen, als de ketters, die toomeloos door Vrankrijk zworven, en

„ somwijlen hunnen Heere wederspannig wa-
 „ ren , darrende de aloude kerkplegtigheden
 „ van Roome verwerpen.

„ Deze zoo groot een pest [de kettery] aan
 „ alle gruwelen , die uit de hel waren voort-
 „ geborsten , verknogt , is door Louijs beteu-
 „ geld , niet met wapenen , met welke zijne
 „ voorouders te vergeefs dat helgedrogt ach-
 „ ter her zaten , maar , dapperder als Herku-
 „ les het veelhoofdig slangenmonster verwon ,
 „ zonder wapenen. Zoo heeft die Koning
 „ het schuim van leugen , en bedrog wechge-
 „ veegt , en het oude geloof den volke her-
 „ voort gebragt.

„ Zulke triomfen deelt geen soldaat , nogte
 „ de fortuin met dien Grootvorst , maar de
 „ godsdienst is dezelve aan hem alleen schuldig.
 „ Dus treed hy voor 't oog der volken , niet
 „ met bloed-beverfd , niet met den blooten-de-
 „ gen in de vuist , nogte met wetten en lijf-
 „ schutbenden bestuwd , maar de liefde des
 „ volks alleen tot zijn frawantschap hebben-
 „ de. Daar op verzellen hem de Godsdienst ,
 „ het Geloof , en de Vrede , met den Olijfstak
 „ in de hand. Van alle kanten des Rijks komt
 „ de menigte volks aangedrongen tot her zui-
 „ vere hemelligt ; en zoo lokt de Groote
 „ Louijs , by voorraad , de genen , die God
 „ ten Hemel geschikt heeft. enz.

Ik breke het overige af , en ga met beide de
 handen onder mijn hoofd zitten , omme met
 bedaarde zinnen te overpeinzen , wat sommi-
 ge Dichters al uilappen.

De Heer de la Monnoye heeft dit gedigt in

't Fransch nagevolgt , met een trant , ruim
zoo pluimstrijkende , als het Latijnsche.

Met min regenheid kan alle soort van men-
schen het gedigt lezen , dat de Poëet getitelt
heeft ,

* *Pomona in agro Versaliensi ,*
Of

De Freuitgodin te Versailjes ,

toegeeigend aan des Konings Tuinier den Heer
Quintinie , wiens hovenierboek in de Bockzaal
een plaatsje heeft , en beginnende

Versalii colles , atque alta palatia ruris ,
Et vstrei fontes , rivoque & amoena fluentia.

Dat is ;

Verzailjes heuvelen , en woningen op 's land ,
Glasklare bronnen , die vermaaklijk springt in
's zand ,
En frisse beken. enz.

Maar . . . mijn hoofd staat thans naar 't dig-
ten niet.

* P. 79.

V. HOOFDDEEL.

Onderzoek van 's menschen gelukzaligheid, eerste deel, in 't Engelsch beschreven door Dr. LUCAS, voor dezen Predikant van St. Stevens Kerk, dog nu van de Kerk in Kolemans straat, in Londen, en Domheer van West-Munster, Auteur van de Zedetessen des Euangeliums, in 't Nederduitsch vertaald door W. Sewel, te Rotterdam by Barent Bos 1697 in 8. 25 bladen.

Zoekers van gelukzaligheid (is 'er trouwens wel een mensch van gezond vernuft, die daar niet na zoekt) hier komt u van over zee een blindeman t'huis, die nogtans zoo verreziende van ziel is, dat hy niet alleen voor hem zelve van d'aarde tot in den Hemel ziet, maar ook, hoe blind hy is, u het pad aangrijft, waar langs gy, op zijn voorgang, de heurbaan der gelukzaligheid kunt intrekken.

Dr. Lukas, zegge ik, sedert weinige jaren in den bloey zijnes ouderdoms blind geworden, bespeurde, niet tegenstaande hy voorzien met zijne oogen het geneugelijkste deel des levens moest missen, dat egter het vermaak der boekbezigheden hem bygebleven was; dog met die bezwaarnis, en slommer, dat hy alle bystand daar omtrent door een's anders zinnen tot de zijne moet overkrijgen. Dit ongemak wederhield zijn gemoed zoo zeer niet van

te blokken, of hy vond hem zelve verpligt, juist deze schrifttoffe te verkiezen, zoo ten dienste zijner Vaderlandsche gemeente, als om zig door geen zwaarmoedige overdenkinge zijnes ongeluks te overkroppen.

Ik verzekere u, lezer, als u de reden van 's mans keure bekend zal zijn, dat gy hem daar toe vry bequaam zult oordeelen.

Hy betuigt eensdeels zoo velerley vermaaklikheden, welke de voorspoed aan iemand in dit leven kan verschaffen, ondervonden te hebben, dat hy derzelve regte waardye meent te kennen, en wel te weten, hoe verre die tot de regte gelukzaligheid dienstig zijn: ten anderen zoo veel ervarenheid van ongemakken en qualen te hebben, dat hy niet alleenlijk onze menschelijke zwakheid en sterffelijken staat, maar ook de noodzakelijkheid en kragt der deugd, om den mensch onder die beiden te helpen ondersteunen, naar behooren kan begrijpen. Voeg hier by, dat zijn ziel, thans in het lichaam van alle zichtbare bekoerlijkheden, en teffens van de onrusten dezès werelids afgezonderd, hem te bequamer maakt, boven anderen, om over dien tweederley stand een vry en onzijdig oordeel te vellen.

Hy neemt zijn aanvang met de beweegredenen tot dit onderzoek, en beroont, dat het ten uiterste noodzakelijk is. Elk wil wel gelukzalig wezen, maar de middelen om de gelukzaligheid na te jagen verschillen onder de menschen zoo verre van den anderen,

Als 's Oeffen. van het Westenleg.

Evenwel behoort men de regte kundigheid van die allergrootste zake te hebben, wil men een wisse koers des levens nemen. Anders leeft men, luk raak, en men beland met Horatius, dien Epikuursgezinden gast,

2^e HUY.
1. * *Al waar ons 't onweêr drijft.*

Daar is dan niets, dat een man, die voor een rechtshape man in deze wereld wil deurgaan, beter past, als over 's menschen *gelukzaligheid* te gaan redeneren; want elke schrede daar na toe is een toevoegsel van zijn leven en wezen. Wil iemand zeggen, dat de *gelukzaligheid* te beoogen een al te grootfch bedrijf van ons arme stervelingen is; ten minsten staat het ons vry, herstelling van die qualen te zoeken, welke onzen staat en natuur verdrukken. We beminnen immers ons zelve, en we zouden gaarne, indien niet *gelukzalig*, ten minsten niet elendig zijn. Wel aan dan, laat ons in onzen elende staat de hope van *gelukzaligheid* zoolafhartiglijk niet overgeven.

De Heer Lukas kan zulke onwaardige gedagten van het allervolmaaktste Wezen geen plaats geven, dat Hy zoodanig een besluit van zijne redelijke schepselen niet zou beminnen, en hen in zulke redelijke pogingen bystaan; dus zien wy, na het eerste voorstel, alle * tegenwerpingen op dit onderzoek beantwoord: 't besluit is, dat we de *gelukzaligheid* voor geen bloote en ingebeelde bevatring moeten houden, maar

* *Quo me cum quiritis tempestas, desero spes.*
-t. 29.

maar voor een wezendlijken staat, dien we waarlijk kunnen bekomen.

Men denke echter niet, dat ze elken leuyard van zelfs in zijn schoot zal komen rollen, of zig voor de omhelzingen der dierlooze lusten bloot stellen. Neen zeker. Een arbeidsaam Redensgebruik, en een zuivere Wijsbegeerte moet ons daar aan helpen. Dwaze, dartele en vadzige gemoederen mogen somtijds een vlaag van gemak, en een luim van vrolijkheid hebben, maar een redelijk mensch, een regtschapen Filozooft alleen, zal de regtduurzame *gelukzaligheid* bezitten. Waarheid en gelukzaligheid bewonen een paleis, daar geene ander dan ootmoedige, opregte en standvastige minnaars mogen ingaan.

De vraag is nu, of 'er wel zulk een gelukzalige staat in dit leven kan verkregen werden? Zekerlijk zullen de meeste menschen *neen* zeggen; want (dus schijnt het ons toe) wat is minder mogelijk, dan op deze wereld gelukzalig te zijn? Maar omme den Engelschen schrijver wel te verstaan, hebben we te letten, dat, de hoedanigheid der *gelukzaligheid* gesteld zijnde, en toegestaan, dat ze, hoewel zy by een ander leven vergeleken, onvolmaakt is, echter in zig zelve zeer wenschelijk is.

Hy belooft zijnen lezer geen Hemel op aarde, geen *gelukzaligheid* der Engelen, maar alleen die der menschen. Met een woord gezegd, hy verstaat door die *gelukzaligheid* niet iets, dat in allen deele volmaakt is, en tot het welk de inbeelding niets kan byvoegen, maar iets, dat, gelijk onze natuur, onvolkomen en

onvolmaakt, by gelijkenisse gesproken, en nogtans in zig zelve waarlijk groot en uitmuntend is. Wilt gy 't wat duidelijker vatten, lezer? neem dan voor een gelukzalig man hier op aarde, juist niet zulk een, die van alle ontroernisse in gemoed of lichaam vry is, nogte die in gestadigé ziels verrukkingen leeft, maar zulk een, wiens vermaak grooter is dan zijne ontroosting, wiens hope zijn vreeze overtreft, wiens genietingen, schoon ze hem tot geen opgetogenheid vervoeren, hem nogtans voldoen, en wiens kalmte des gemoeds, schoon ze eenigermate gestoord word, egter geringen en lutelaanstoot lijdt.

Dat deze beschrevene gelukstaat verkrijgbaar is, beweert de Heer Lukas eerstelijk daar uit, om dat, buiten kijf, sommige menschen gelukzaliger zijn dan andere. Zoo was Titus oneindigmalen gelukkiger als Nero. Zoo was de geregelde levensmanier van Attikus verre te waarden boven de losheid van Grachus, boven de schandweelde van Katilina, en boven de wreeddaardij van Marius en Sylla.

Het gevoelen van onzen Schrijver bestaat hier in, dat hy der menschen *gelukzaligheid* aan de deugden wil toegeschreven hebben, dog geenzins aan ik weet niet welke noodlottige en onwederstaanlijke oorzaken: dat is, hy houdt het doorgaans met.

* *Fatis avolsa voluntas,*

Een *Wil*, geheel van 't Noodlot vry.

En

En hier is het zijn beurt, de volgende tegenwerpingen te wederleggen.

I. Dat 'er meer quaad dan goed is.

II. Dat het quaad kragtiger dan 't goed is.

III. Dat goed en quaad van den mensch niet afhangt.

En laatstelijk in een byzonder hoofddeel

IV Dat God niet is de oorzaak van 's menschen elende.

't Leit by hem zoo, * dat onze overdadige geneugtens de lijfsqualen, en onze spoorlooze driften de smarten des gemoeds verwekken; ja, dat zelfs de meeste veranderingen van onze Fortuin uit beide bestaan.

Daar hy van den Goddelijken bystand spreekt, wil hy Gods hulpe aangebeden hebben; dog daar hem dat deel van Gods hulpe onder de pen valt, door welke wy de heiligheld en deugd mogen verkrijgen, op die plaats leze ik deze zijne volgende woorden.

† „ Ik bekenne gaarne, voor zoo veel zulks
 „ gewrogt word door de inwendige werkin-
 „ kinge Zijn 's Geests, en door den invloed
 „ des Goddelijken ligts, of der Hemelsche kragt,
 „ dat ik de hoedanigheit en wijze van heilig-
 „ makinge niet meer versta, dan die van de
 „ scheppinge der ziele; dog dit wete ik, dat
 „ Deugd het redelijk werk eenes redelijken
 „ schepsels is; 't is het werk eens 's menschen,
 „ schoon bygestaan van God; 't is een rede-
 „ lijk werk, 't welk de kennisse van onze pligt,
 „ en de magt om dezelve te volbrengen te kent

Hh 5

* P. 103.

† P. 112.

„nen geeft; en daarom wete ik, dat deze
 „hulpe moet bestaan in de toeneming mijner,
 „redelijke vermogens, en in eenige vermeer-
 „dering van de reden mijn's verstands, en
 „van de kragt en vryheid mijner wille. Dat
 is den verstandigen genoeg gezegd.

Wat verder die dingen belangt, om welke
 wy God, niet alleen met den grootsten yver,
 maar ook eerst van alle, moeten bidden, de-
 ze, meint hy, zijn geene andere, als die, wel-
 ke; volgens * iemands oordeel, het onder-
 werp van Sokrates gebeden waren, namentlijk;
**EEN DEUGDZAAM GEMOED, EEN
 GERUSTE STAAT, EEN ONBESPRO-
 KE LEVEN, EN EEN BLYMOEDIGE
 DOOD VOL GOEDE HOPE.**

In twee byzondere hoofddeelen houdt de Hr.
 Lukas zig bezig met de zwarigheden op te
 lossen, die tegen de *gelukzaligheid* worden in-
 gebragt, zoo van de *Fortuin*, als van het *Nood-
 lot*. De menschen zijn dog gewoon, op deze
 twee de schuld van hun bederf te schuiven. We-
 gens d'eerste beweert hy, dat onze *gelukzalig-
 heid* van de *fortuin* niet afhangt. Hy toont
 ons, wat de *fortuin* is, en hoe verre zy haar
 gebied uitstrekt. Eik mensch is een maker van
 zijn *fortuin*; dog rijkdommen zijn tot het ver-
 krijgen der deugden niet noodig. *Za maar,*
*zal iemand zeggen, Dr. Lukas, en zijn's ge-
 lijke, hebben goed zoo te praten, nu ze van ge-
 woegzame middelen voorzien zijn. Zacht, vrin-
 den! hoewel een wijs en deugdzaam mensch
 geen rijkdom behoeft, daar word nogtans niet*
 ont-

* Maximus Tyrius. zie p. 107.

ontkent, dat hy genoegzame middelen van nooden heeft. Ik meen 't ook zoo. Nu valt 'er maar te onderzoeken, waar die genoegzame middelen in bestaan. Ze bestaan in de nooddrift der natuere. Alle verdere eerbied tot rijkdommen spruit uit valsche en weitsche vertoeringen.

Op dezelve wijze gaat de verreziende blindeman het zoogenaamde *Noodlot* uitpluizen. Voor af toont hy, waarom de menschen zoo veel daar van houden, en wat al verschillende meeningen oulinks daar over geweest zijn. Daar was onderscheid tusschen het Pythagorisch en het Stoisch Noodlot. Maar het * Noodlot der Christenen schijnt hem ongerijmdst van allen, en in dit stuk kant hy zig vlak uit tegen de stellingen van † Kalvijn. Eindelijk bewijst hy uit Gods Natuer, uit Zijn verklaarde wille, en uit Zijn regeringe, dat in de H. Schrift geen Noodlot te vinden is.

Aldus volgens zijne gronden ontvouwd hebbende, dat geen spijtige Fortuin, nog onverbiddelijk Noodlot den mensch van het bevorderen zijner *gelukzaligheid* kan afschrikken (terwijl hy geen ander Noodlot kent, dan de onveranderlijke Wet Gods, die algemeene Wet, welke den regtvaardigen *gelukzaligheid*, den godloozen elende toewijst, en geen andere Fortuin, dan Gods Voorzienigheid) gaat hy het onvermogen of de onbequaamheid, die 't menschedom inbrengt tegen de mogelijkheid van de *gelukzaligheid* te bereiken, omstandiglijk navorsen.

Hy
 * Zie van p. 194. † P. 197.

Hy verbeeld zig drierley onvermogen, natuerlijk, zedelijk, en straffelijk, welke hy hem zelve eerst tegenwerpt, daar na oplost; alles ten bewijze, dat die nu zoo dikwils gemelde staat van gelukzaligheid op aarde bereikbaar is.

't Was wijders noodig dat de Heer Lukas aanwees, dat de Godsdienst, die men anders zegt de oorzaak van veler menschen ankt te zijn, voor geen viandinne dezer onzer tegenwoordige *gelukzaligheid* moet gehouden werden. Dit haalt hy zoo verre uit, dat de *gelukzaligheid* hier zelfs als de vrugt van den Godsdienst te voorschijn komt, ja, dat de Christen kruisleere met deze zijne stellingen der gelukzaligheids-bevordering kan bestaan. Want of schoon men hem dien aangaande de woorden van den kruisgezant Paulus tegenvoerde; *indien wy alleenlijk in dit leven op Christus hopen, zoo zyn wy de elendigste van alle menschen*, hy antwoord hier op, dat het waar is, indien deze Christenen ontbloot waren geweest van die hope, welke hunne ondersteuning was, dat zy onder de zwaarte van de lijdingen zouden verzonken, en alzo de elendigste van alle menschen zijn: dog dewijl die hope hen niet alleen in hunne verdrukkingen ondersteunde, maar ook iets meer dan overwinnaars maakte, zoo volgt hier niets anders uit, als dat de opstandige en 't eeuwig leven ontwijffelbare waarheden zijn; en dat iemand, die dezelve zoo vastelijk geloof, als die belijders en bloedgetuigen deden, desgelijks gelukzalig mag zijn, schoon hem duizend zeen

van zwarigheden overtolpten. Zoo spreekt de man pag. 287.

Na zoo veel moeite, om te toonen dat de najaging, en 't onderzoek van 's menschen *gelukzaligheid* een redelijks onderneming is, blijft 'er nog een tegenwerping over, die, zoo ze deuring, magtig was, al den moed om dat groote goed te verkrijgen in duigen te doen vallen. Deze is.

Vermits de *gelukzaligheid* in beschouwing te vinden is, maar zelden of nooit in bezitting, en genieting, waar zullen we haar van daan halen? wat, en waar is ze dog?

Dr. Lukas, voor af rond gekeken hebben, de, welke de *gelukzalige* te achten zijn, of de arme en geringe, of de weitsche en groot, sche, of de bezige en de woelende, of de vorsten, of de geleerde, komt ten laatste by de * godvrugtige, en godsdienstige. Daar vind hy, dat hy zoekt, en besluit andermaal, dat *gelukzaligheid* in dit leven te verkrijgen is.

In de derde en laatste afdeeling van dit werk, je zien we beschreven

I. De oorzaken, waar door de menschen in 't najagen der *gelukzaligheid* niet voorspoedig zijn.

II. De byzondere en onmiddelijke oorzaak van een quaden uitslag.

III. Een genezing der vorige qualen.

Voor de algemeene oorzaak van slegten voortgang word te boek geslagen *afwijking van de Reden*. Die kan niets anders uitwerken dan een voorstelling van valsche inzigten, en een
koel-

494 *De Boekzaal van Europe*,
koelheid in 't betragten van ons eigen belang.

De byzondere en onmiddelijke oorzaak van een slecht gevolg zijn. I. De gesteltenisse, en 't maaksel van de menschelijke natuer. II. Quade opvoeding. III. Quade ommeegang. Al t'zamen zinrijk te berde gebragt, en met voorbeelden gesterkt.

Vraagt gy nu, gelukzoekers, wat hulpmiddel tot de genezinge dier qualen? d'Artzeny van Dr. Lukas is *gelijkvormigheid met de Reden*, welke in twee zaken moet blijken. I. In voorstelling van regte en waaragtige oogmerken, II. In de zelve met een waren yver en standvastigheid na te jagen.

Luiſtert met aandacht, mijne landsluiden, d'Engelsche Leeraar spreekt u thans, tot uw geluk, in goed Neêrduitsch aan, en leeraart, aan 't slot van dit eerste deel (hy is voornemens nog meer te laten volgen) hoe wy onze slichamen moeten handelen, hoe onze opvoeding behoort te wezen, en waar toe onze deugdelijke ommeegang moet geschikt zijn.

Waar blijft nu dat ouwerwetsche gezeg, 't welk sommige Schrijvers en praters, als van Solon gesproken, voor wat aanmerkelijks venten; *dat niemand voor zijn dood gelukkig kan gezegt werden?*

De zelve Barent Bos heeft gedrukt *Verhandelingen over de Goddelijke Openbaring, in verscheide predikaatsien, door Joan Williams, Doktor in de Godgeleerdheid, Kapellaan van zijne Majesteit van Groot Britanje*. In 8. Een fraay werkje.

VI. H O O F D D E E L.

*Uittreksel uit zekeren brief van den Heere
ANTONI VAN LEEUWEN-
HOEK, den vyfden van Grasmaand
1697 aan de Koninklyke Maatschappy te
Londen geschreven, wegens den Zeilsteen,
en 't Yzer.*

ALs ik onlangs met drie Rotterdammer Heeren, Mrs. K. V. W., W. D. M. en Dr. H. L., ten huize van den vermaarden Natuurbeschouwer *Leeuwenhoek*, wederom de cere genoot, en de wellust van sommige zijner ontdekkingen te zien, geraakten we, onder andere redenwilleling, op het onderzoek, dat de zeer naarstige en vondrijke man laatstnaal werkstellig had gemaakt, wegens den ZEILSTEEN.

En dewijl hy, na gedane proeven in onze tegenwoordigheid, teffens de beleeftheid had van my te laten lezen, 't gene hy over die waarnemingen aan zijne medeleden der Engelfche Maatschappy briefswijze nieuwelijks had geschreven, waar in de gemelde proeven klaarlijk wierden vooroogen gestelt, nam ik de vryheid van

van hem te vergen, dat hy my wilde vergunnen, een uittreksel uit den zelve brief (die dog zoo haast niet wereldkundig zou zijn) te maken, omme den liefhebber der Natuerkunde eenig begrip zijner naauwkeurige aanmerkingen te geven.

Zijn aangebore rekkelijkheid, en onwrikbare vriendschap, my in vele voorvallen gebleken, gaven my verlof van den brief te doorloopen, en naar mijn welgevallen te gebruiken. Zie daar, het gros van den inhoud was 't volgende, 't welk by aldien het u, kundige lezer, eenig nut of vermaak zal hebben bygezet, gy hebt zijne vriendelijkheid te mywaarts deswegen te danken.

De Heer Leeuwenhoek, velerley navorsingen gedaan hebbende, konde niet anders vernemen, dan * dat het yzer een neiging tot den zeilsteen, maar de zeilsteen niet tot het yzer had. Onder deze en gene beproevingen nam hy twee zeilsteenen, yder ettelijke ponden zwaar, en hing die aan een evenaar, om te zien, of de steen na 't yzer zonde neigen; dog hoe menigmaal hy een stukje yzer zeer na by den steen bragt, hy konde de minste overhaling van den evenaar, waar aan de zeilsteen hing, niet ge-
waar worden.

Na-

* Zie zijnen brief, aan my geschreven, in de Boekzaal van Moy en Juny 1696.

Naderhand, op verzekering van andere, *das de zeilsteen na 't yzer neigde*, begerig zijnde te weten, wat zwaarte van yzer een van de zeilsteenen zoude kunnen ophalen, bevond hy dat een van de zeilsteenen, de sleutel van zijn voordeur, dien hy gemeenlijk in zijn zak draagt, niet konde opligten: maar als hy de sleutel een luttel gevijlt had, ter plaatse, daar men die aan den zeilsteen zou hegten, op dat 'er geen veragtigheid, die doorgaans van onze handen afgaat, aan de sleutel mogt zijn, bleef de sleutel aan den zeilsteen hangen.

Voor vele jaren een stukje van een zeilsteen, ter grootte van een hazelnootpit in een glas gedaan, en 't zelve glas toegeblazen hebbende, bragt hy het by de kompas-naalde, en bevond, dat de kompas naalde zoo wel na den zeilsteen bewoog, als of die buiten het glas ware geweest.

Hy brak het glas, waar in de zeilsteen besloten lag, aan stukken, nam een gedeelte van een glazen pijp, plaatste het stukje zeilstein op nieuws daar in, en blies het glas aan beide de einden toe, latende daar in zoo veel lugts, zijn's crachtens, dat het glas, met het stukje zeilsteen daar in, niet na de grond van 't water zoude zinken, maar voor een klein gedeelte boven het oppervlak van 't water drijven; omme dus te ontdekken, of, wanneer de steen, in 't glas zoo besloten lag, deszelfs Noorder-deel na het Noorden zoude draaijen.

Hy leide dit glas in een groote aarde schotel, met regenwater gevuld, en zag, zoo nu en dan wel, dat het Noorder gedeelte van den

zeilsteen zig na het Noorden plaatste, desgelijks dat het glas met den zeilsteen daar in averegts gestrekt lag: dog alzoo hy het glas veelmalen uit het water opnam, kan het wel wезen, dat het Noorder-deel van den zeilsteen te veel naar onderen heeft gelegen, en dienvolgens de beweging aan het glas niet heeft konnen te weeg brengen.

Hy liet zig ook brengen kleine kompasnaaldjes, die aan beide de einden, als Zuid en Noord, by den Kompasmaker aan een zeilsteen waren gestreken. Deze plaatste hy in zoodanige glaze pijpen, aan beide de einden toegeblazen, dervoegen, dat ze maar even tegen het oppervlak van 't water konden drijven: in welk doen hy zoo nu en dan wel zag dat de einden van de naalde Zuid- en Noordwaarts gestrekt lagen, maar verbeeldde zig, dat de minste stofjes, die uit de lucht op het water vielen, de beweging van de glaze pijp steuitten, en de omdraaijing beletteden.

Merkende, dat de zeilsteen door de lengte van de glaze pijp dezelve bezwaarlijk deed bewegen, brak hy zijn glas weder in stukken, en bereide een ander glas, ook toegeblazen, waar in de zeilsteen een vaardiger beweging zoude veroorzaken, met een bogtje aan het bovende, om door 't zelve de omkeeringe en wending van 't glas in 't water te kennen. Dit glas was zoo haast niet in een groot wijd en hoog bierglas met water tot een zekere lengte neergezonken, of het bogtje, dat boven als een wijzer uitstak, draaide zig zeer na 't Noord-Oost, niet tegenstaande hy 't ook telkens na
een

een ander oord wendde. En hoewel dit glas met den zeilsteen (in 't onderste van 't zelve glas, als een bolletje gemaakt, ingestoten) doorgaans in 't midden van 't bierglas wierd gezet, echter behield het geen vierendeel oers zijn geveve plaats, maar wierd langzamenlijk na d'eene of d'ander zijde van 't bierglas als voortgestooten, en hoe nader dit indrijvende glas aan 't bierglas quam, hoe vaardiger de voortgang was, tot dat het eindelijk als tegen 't bierglas aanboste: 't welk den Heere Leeuwenhoek in 't eerst vrend voorquam, want hy konde niet denken, dat 'er een neiging tuffen het indrijvende glaasje en het bierglas was.

Ook had hy verscheide kleine stukjes van den gemelden zeilsteen, een van maar vijf azen, of ¹⁰/₄₈ van een pond, zwaar, andere een lutzel grooter: deze, in drie onderscheide glaasjes gedaan, hebben hem met verwondering doen ondervinden, hoe een zeer klein stukje zeilsteen, schoon het in glas geblazen is, en onder water hangt, echter met zijn Noordergedeelte nog na het Noorden draait.

Hy heeft by het in 't water drijvende glaasje een sleutel gebragt, zoo nogtans, dat ze aan 't water niet raakte, om te vernemen, of het zeilsteentje, dus besloten, en onder water leggende, nog eenige beweging zoude hebben, dog hy bespeurde geene de minste beweging; maar wanneer hy met een lang dik yzer digt by 't glaasje quam, draaide het glaasje zoo weinig om, dat hem allenthalven is gebleken, dat de glaasjes zalk een beweging zouden konnen heb-

hebben van een duizenste gedeelte van een aas zwaare; , waar uit men kan zien , van hoe luttel uitwerkinge de zeilsteentjes in dezen waren , by 't gene andere daar van opgeven.

Doorgaans is waargenomen , wanneer vloeibaar nat , als water , bier , wijn enz. der maten in een glas staat , dat het nat niet tot boven aan den rand van het glas komt , dat dan het nat zooms of randswijze hooger staat , als het nat , 't welk verder na het midden van 't glas is. De Heer Leeuwenhoek acht , dat deze oprijzinge van het nat van binnen tegen het glas aan word veroorzaakt door de perssing van de lucht , waarin wy leven ; want hoe naauwer het glas is , hoe 't nat rondomme in 't glas hooger staat ; en zoo we een glaze pijp in 't water steken , welkers holte niet wijder is , als de schacht van een hoenderpenne , het nat zal in zulk een pijp ter dikte van wel twee ruggen van een mes hooger oprijzen , dan het water is , waar in de glaze pijp staat ; en hoe dunner de pijp is , hoe hooger het water stijgt. Ja hy heeft voor dezen glaze pijpen van zulk een dunte gemaakt , dat het water omtrent zeven duimbreedte hooger daar in opsteeg , dan het water was , waar in zoodanig een pijp stond.

Nu dagt hy , of door de perssing van de lugt de vorensgezeide onderste bolletjes van de glaasjes , met de zeilsteentjes daar in , niet na d'eerste of d'andere zijde van het glas gestooten wierden , zoo om dat de lugtperssing het water in 't midden van het glas meer drukte , als om dat 'er ook grooter beweginge van de lugt in 't midden van het glas , dan daar digt by was.

Om

Om hem zelve hier in te voldoen, nam hy een gemeen bierglas, welkers bovenrand, wanneer het op een tafel stond, aan de eene zijde hooger was; waar door het water, dat hy d'er ingoot, aan d'eene kant overliep, en aan de overkant het water omtrent een ruggebreedte van een mes beneden den rand stond. In dit bierglas plaatste hy een van zijne meergemelde glaasjes (recht op en weder drijvende, met een zeilsteentje onder in het bollerje) en dat aan die zijde van het bierglas; daar het water boven den rand van het glas stond: en hoewel dit glaze bollerje, daar het Zeilsteentje in was, straks met het Noorderdeel van 't zeilsteentje na het Noorden draaide, nogtans wierd het indrijvende glaasje doorgaans vaardiger, dan te voren was gebleken, na de overzijde van 't bierglas, daar het water beneden den rand stond, gestooten; en hoe veelmalen hy het indrijvende glaasje verzette, zoo dreef het echter telkens na de gezeide zijde van 't bierglas.

Daar na ondersteutte hy het bierglas zoodaniger wijze, dat deszelfs bovenkant zig teinderlijk stond, en goot 'er zoo veel water in, dat het water doorgaans boven den rand van het glas quam te staan; wanneer hy wederom zoo een vorensverhaald glaasje met een ingeflote zeilsteentje in het water liet drijven, en bevond, dat het glaasje niet na d'eene of d'ander zijde van het bierglas gedreven wiert, maar drijvende bleef, zonder het bierglas te raken; om dat, zijn 's oordeels, het water in 't bier-

glas nu boven den rand van het glas stond, en de drukking van de lucht evengelijk op het water was. Hier mede was dat eerste vlugwolkje zijner gedagten, namentlijk of glas tot glas eenige neiging mogt hebben, geheel verdwenen.

Wijders heeft hy nog een glaasje (met een zeilsteentje daarin) van een ganzsch ander maaksel toebereid, zeer na, negen duim breedte lang, en van holte niet dikker als een paardhair, 't welk hem, na veel moeite, zoo gelukte, dat het opperste van 't zelve recht op een neer, met een zeilsteentje daar onder in, in 't water hangende pas boven 't water uitstak. Hy maakte dit glaasje zoo, eensdeels om te vernemen, of 't zeilsteentje, dus diep onder water hangende, met zijn Noorder-deel het glaasje nog zoude doen omdraayen; ten anderen, of het eenige de minste neiging zoude kunnen doen na 't yzer, dat hy zeer na aan 't oppervlak van het water quam te houden. In 't eerste het bovenste deel, dat buiten 't water uitstak, dikwils nu hard, dan zacht omdraayende, bevond hy telkens, dat het glaasje tot geen rust quam, voor dat het uiterste deel in 't Oosten stond geplaatst. Maar dewijl dit laatste glaasje, wegens zijn lengte, in geen bierglas konde gesteld werden, nam hy een house *kerdoes-does*, en vulde die zoo met water, dat het water met de bovenkant van de doos gelijk stond; ten dien inzichte, op dat het glaasje, dat in 't water zou komen te drijven, niet aan d'eene of d'andere kant van de doos zou zakken, maar dien stand in het water behouden, dien

dien hy het quam te geven.

Een ander glaasje blies hy , welkers dunne deel wel dertien duimen breedte lang was.

Het zeilsteentje , dat daar in lag , was anderhalfmalen langer als dik , en eer hy 't zelve in het glas blies , onderzocht hy door de kompas-naalde , welk het Noorder-gedeelte van 't steentje was. Dit Noordergedeelte vernam hy niet aan een van de einden , maar in 't midden van derzelve lengte te wezen : derhalven droeg hy zorg , dat het steentje in 't glaasje op zijn eind quam te staan. Aldus dreef dit glaasje mede met zijn dunne bovenste deel pas boven de vlakke des waters , en rustte in die beweging , die hy het dikwils aandeed , niet eer , voor dat het Noorder-deeltje van het zeilsteentje Noordelijk stond.

Wanneer nu het zelve glaasje , met zijn zeilsteentje daar onder ingesloten , stil in 't water dreef , quam de weetgierige Natuur-peiler met het eene einde van een yzer , byna anderhalve voet lang , zoo aan d'oppervlakte van 't water , als van buiten dicht by de grond van de kardoes-doos , ter plaatse , waar omtrent het zeilsteentje hing ; om waar te nemen , of door zulk doen het glaasje eenige beweging mogt krijgen ; dog die was 'er gansch niet.

Naderhand , zoo haast als het yzer , in de lengte , van buiten zeer dicht aan de kardoes-doos gebragt was , zag men een kleine omdraaijing aan het glaasje ; waar op hy langzaamelyk het yzer in de rondte om de kardoes-doos verplaatste : toen volgde het zeilsteentje (wel 14 duimen onder water hangende) in zijne om-

draaijinge het yzer, zulks dat het zeilsteentje en glaasje in den tijd van omtrent een minuut rondomme gewënd was. Hier bleek, dat de neiginge van het zeilsteentje in zijn ommedraay kragtiger tot het yzer, als tot het Noorden was.

Als hy het yzer in de lengte tegen de kardoes-doos plaatste, om te vernemen of het zeilsteentje zoo een neiging tot het yzer zou hebben, dat het na die zijde van de kardoes-doos zou drijven, daar het yzer stond; zag hy zulks niet geschieden: want het hield onveranderlijk zijn plaats, alleen met dat onderscheid, dat het Noorder-deeltje van 't zeilsteentje van het Noorden afweek.

De Heer Leeuwenhoek, een van de eerste glaasjes met een zeilsteentje, dat in een gemeen bierglas konde drijven, nogmaals hebbende gelegd in een bierglas, zoo hoog met water gevuld, dat het boven den rand van 't glas stond, wanneer nu het zeilsteentje met deszelfs Noorder deel na 't Noorden was gedraaid, en zeer stil lag, bragt een zeker yzer (rond, en van den middelltreep omtrent een duim) in de lengte dicht by 't bierglas, waar in het glaasje, met het zeilsteentje bevragt, was drijvende: en aanstonds bespeurde hy een luttel omdraaijng. Verder het yzer zafjes om de rondte van 't bierglas verplaatsende, zag hy het glaasje met het zeilsteentje omdraayen, zonder dat het nogtans na d'eene of d'andere kant, daar hy 't yzer hield, naderde. Deze omdraaijng van het glaasje, met het zeilsteentje geballast, wierd in den tijd van omtrent een halve minuut volbragt. Als

Als hy eindelijk het gezeide stuk yzer zeer naan het bierglas plaatte, omme te zien of 'er zulk eene neiging van het zeilsteentje tot het yzer zoude wezen, dat het zeilsteentje uit het midden van 't water, waar in het dreef, na de zijde van 't bierglas, daar het yzer stond, zoude drijven; konde hy zulks niet vernemen, zelfs niet na verloop van een geheele nagt. Naar zijn meining heeft de neiginge van het zeilsteentje tot het yzer, omme het in 't water alleenlijk te doen omdraayen, luttel geweld van nooden, in vergelijking dat het gansche glaasje, met het Zeilsteentje daar in, zoude moeten van plaats veranderen, om, als op zijde, door het water te breken: en hoewel het glaasje niet is gedreven na de zijde van 't glas, daar het yzer stond; nochtans oordeelt hy, dat 'er een neiginge van 't zeilsteentje tot het yzer is geweest, en, by aldien het zeilsteentje meer grootte of uitwerking hadde gehad, dat het dan na de zijde van 't glas, daar het yzer stond, zoude gedreven hebben.

Laat dit strekken voor een schetsje der geduldige waarnemingen van den onvermoeiden Delvenaar, wiens brief zelve, by aldien ze in tijd en wijlen 't ligt ziet, met bygevoegde printverbeeldingen van de vorensgezeide, en meer andere, glaasjes, duidelijker zullen kunnen ophelderen, 't gene hier vorens kortelijk is aangewezen. De zes laatste brieven van zijn zesde ver-

306 *De Boekzaal van Europe*,
volg, waar uit ik de vijf voorste * laatst-
maal in de Boekzaal plaatste, moeten,
om dat ik althans tot de ooren toe in de boe-
ken zit, voor Hooy-en Oogstmaand blij-
ven leggen.

VII. HOOFDDEEL.

Suite du *Menagiana*, ou bons mots, ren-
contres agreables, pensées judicieuses,
& observations curieuses de M. ME-
NAGE de l'Academie Françoise, to-
me second.

Datis,

*Vervolg van de Menagiana, of klemredenen,
vermakelijke voorvallen, schrandere ge-
dagten, en aardige opmerkingen van den
Heer MENAGIUS, lidder Fransche A-
cademie. Tweede stuk. i' Amsterdam by
Pieter De laune 1695. in 12.*

Zoo veel verdient de geleerdheid van den
Wijzaart Menagius, in Hooymaand des
jaars 1692 overleden, dat al wie zijn schriften
gelezen heeft, op het zien van bladen, die zijn
naam dragen, zig aanstonds wat goeds be-
looft.

Hoel.

* Zie Maart en April p. 236.

Hoewel men geen staat kan maken op de waarheid van alle vertellingen, die in dusdanige mengelschrijftjes gevonden worden (want zoo Scaliger, Menagius, en andere letterhelden eens opzagen, zy zonden misschien de opzamelaars van hunne spreuken, en aanmerkingen, onder de titels van *Scaligerana* en *Menagiana* in 't licht gebragt, luttel dank weten) echter muntten sommige daar in uit, die haren meester ontdekken, en welke men kan bespeuren uit een rijk vernuft geteeld te zijn.

*Die groote geesten zijn aan punten van hun penen,
Gelyk de leeuwen aan hun klauwen, wel te kennen.*

Ik zal u, lezer, het een en 't ander uit dit tweede stukje voorzetten, gy, moogt oordeelen, hoe veel of weinig ze nadie van het eerste gelijken.

Of het eerste gezeg, dat hier voor rekening van den Heere Menagius staat, den Hollanders zoo wel behaagt als my, dat wete ik niet, maar ik zal daarom niet nalaten 't zelve aan te teekenen.

L. *By aldien alle de boeken der Oude in 't vyer lagen (zeegt de geleerde Franschman) geen zonde ik 'er liever willen uitrusten, als Plutarchus, En zeker hy heeft geen ongelijk, om deze volgende reden: want (voegt hy 'er by) hy heeft my nooit verdrotten, en hoe ik hem maer leze, hoe my telkens nieuwe fraayheden in hem voorkomen.*

II.

* *Vertoond in de maanden Maart en April 1694.*

II. † Onder de regering van den Spaanschen Koning Philips de II wierd zeker Heer in den kerker gezet, om dat hy niet had verzwegen den al te gemeenzamen ommevang, dien de Vorst met zijn wijf hield. Een aardig vernuft schreef voor den gevangen Spanjaard, tot een zinnebeeld; een Slak, die zijn kop binnen den schelp haalt, met de omstaande woorden *carcere cornu franat*. [Hy bergt zijn hoornen in 't gevangenhuis].

III. † Spinoza is gestorven, zoo sommige willen, van schrik, en vreeze dat hy te Parijs in hechtenisse zoude raken. Hy was in Vrankrijk gekomen, ten verzoeke van twee hoogaanzienelijke persoonaadjes, die met hem verlangden te spreken. De groote rijksdienaar Pomponne, zeer yverig in het stuk van zijn godsdienst, hebbende dit verstaan, oordeelde dat Spinoza niet veel goeds in Vrankrijk zou uitwerken, en besloot, om dat voor te komen, hem in de Bastille te laten sluiten.

Wat dunkt u, lezer, had Spinoza, van dien toeleg gewaarschuwd, geen groot gelijk dat hy zijn biezen pakte? men zegt, dat hy in 't gewaad van een koordedrager weder na Holland vlood: maar Menagius kan dat laatste niet gelooven.

IV. * De groote Regtsgeleerde Kujacius had een dogter, die zeer schoon was, en wonder wel goelijk manvolk megt zien: als de Scholieren of leerlingen van den vader somtijds ter geneugelijker lesse van de dogter gingen, noemden die potteboeven dat bedrijf met een onduitsch

duitsch woord (’t welk ik slegts zal houden, als zijnde verstaanlijk genoeg) commentarieren op de werken van Kujacius.

V. † Een boer pleegde raad met een regsgeleerde over ik weet niet wat voor een zaak. Na gedaan onderzoek, gehoord hebbende dat zijn zaak goed was, gaf hy den Advokaat het verdiende geld; dog vraagde hem met eenen; *Mijn Heer, terwijl gy betaald zijt, zeg my ter goeder trouwe, vind gy mijn zaak nu nog wel goed?*

VI. ‡ De Heer Menagius houd deze aanmerking van den penningkundigen Heere Vailant voor zeer fraay; namentlijk op de oude penningen zijn alle de rivieren, die hun naam en water tot aan de zee toe behouden, en ’t zelve daar in brengen, afgebeeld met een’s mans beeltenisse, die gebaard is: daar en tegen de rivieren, die hunne namen en hun water verliezen in andere stroomen, eer ze zig in de zee uitstorten, staan vertoond zonder baard, of met een vrouwenbeeld.

VII. * Koninginne Christine lachte hartelijk om het volgende vertellingje. Een edelman van Nemours, Heer van zeker dorpje, was onder de roovers van groote wegen gevangen genomen, en te Parijs geraêbraakt. Wanneer nu de Paap van ’t gehuchtje het volk vermaande voor de ziel van den overledenen te bidden, was hy gewoon te zeggen; *laat ons bidden voor den Heer N, die te Parijs van zijne wonden gestorven is.*

VIII. Als de Heer Menagius ‡ hier word ingevoert, zeer net vertellende het ongeluk van den

den braven man Urbaan Grandier, Priester, en Kanonnik van Loudun in Vrankrijk, die valschelijk van toovery betigt en gedoemd levendig verbrand wierd (zoo als elders in de Boekzaal is aangeteekent) hoort men hem dat verhaal met deze woorden besluiten.

J'ay bien voulu rapporter cette particularité, non seulement pour faire voir l'innocence de Grandier, mais aussi pour faire connoître avec combien de prudence & de justice Louis XIV, aujourd'hui heureusement & glorieusement regnant dans la France, y a arrêté le cours des proces criminels contre ceux, qu'on accuse de Magie & de Sortiloge; ayant commué la peine de mort en un bannissement, à l'égard de plusieurs particuliers, condamnés par arrest du Parlement de Rouen à être brûlés, comme coupables de ce crime, & ayant en suite par arrêts de son Conseil d'E-

Ik hebbe deze omstandigheid willen verhalen, niet alleenlijk omme d'onschuld van Grandier te doen zien, maar ook om kennelijk te maken, met hoe veel voorzigtigheid en regtvaardigheid Lodewijk de XIV, thans met geluk en roem in Vrankrijk heerschende, gestut heeft den loop der lijfstraffelijke regtsgeedingen tegen de genen, die van Toovery betigt worden; hebbende de doodstraffe verzaft in een ban, ten opzigte van zeer vele menschen, die byzonderlijk by een Parlementsbesluit van Rouaan veroordeelt waren levendig verbrand te werden, als schuldig aan de gemelde misdaad, en hebbende voortaan met een Raadslot van Staat, ge-

est du 26 Avril 1672
ordonné, que par toute
la Province de Nor-
mandie les prisons se-
roient ouvertes a tou-
tes personnes qui y se-
roient detenues pour
raison des mêmes cri-
mes ; qu'à l'avenir
celles qui en seroient
accusées, seroient ju-
gées selon la declara-
tion que sa Majesté
promet par cet arrêt
d'envoyer dans toutes
les juridictions de
France, pour regler
les procédures qui doi-
vent être tenues par les
juges dans l'instruction
des proces de Magie &
Sortilege.

gedagteekend den 26sten
April 1672, bevolen,
dat door het gansche
landschap van Norman-
dien de gevangenhuisen
werden geopent voor al-
le personen, die ter sake
van die misdaden zijn
gekerkert: en dat in het
toekomende die gene, die
deswegen beschuldigt
werden, zullen worden
gevonnist volgens de
keure, die zijn Majesteit
by 't zelve raadslot be-
looft te zenden in al-
le gerigtsdwangen van
Vrankrijk, omme een
regel te zetten van de
regtsplegingen, die de
regters in de gedingen
van Toovery moeten
houden.

Is 't geen schande voor u, Duitschland, dat
Vrankrijk in dit stuk wijzer als gy is ! Dezelve
Grandier was de man, die de lijkreden op
Scevola de Sainte-Marthe voerde, welke onder
de werken van dien deftigen Schrijver gedrukt
staat.

IX. † Zeker Prioer van een der voornaamste
kloosters te Parijs had den Heere Varillas veel
vertelt van een boek, dat iemand zijner kloo-
ster-

sterlingen had geschreven , om onder de drukpers te brengen , en verzogt hem , dat hy 't eens wilde komen zien.

Als Varillas den Prioer quam bezoeken , wierden d'er vijf groote stukken *in folio* , met de hand geschreven op de tafel gebragt ; en de man stond verzet , als hy zag , dat het eerste der vijf stukken , die maar een werk uitmaakten , getitelt was *Summa Deipara* , beduidende zoo veel als *den gansch en inhoud van Maria*. Deszelfs schrijver was een oude kloosterbroër , die zig beroemde , dertig jaren daar aan te hebben gearbeid , en wel twee of drieduizend vraaggeschillen verhandelt , die van niemand voor hem waren aangeroerd. Namentlijk , om na behooren van zoo gewigtige zaken te schrijven , had hy gevolgt het voorbeeld van Thomas van Aquino ; want gelijk die zoo genaamde Sant , in zijn boek *den gansch en inhoud der godgeleerdheid* , by voorbeeld , een vraag opstelt , *of 'er een God is ?* alzo deed deze Schrijver van 't Mariaboek ook dezelve vraag ; *of 'er een Maagd is ?* en zoo voort , alles dollemans wijze uitgevoerd.

Varillas , gevraagd wat hy van 't groote werk dagt , gaf den Prioer dezen Raad ; dat hy den maker (die nu een grijzaard van 74 jaren was) zou vleyen met de hope van het haast te laten drukken , dog telkens deze en gene zwarigheden voorstellen , om hem slepende te houden , want dus doende was 'er kans , dat de suffende babbelaar ondertussen mogt komen te sterven. Na zijn dood , zeide Varillas , moet gy het in 't vyer werpen ; want het nu te doen , ware een

een onbeleefdheid, die den ouden man te bister zoude smarten.

* Drie gelaftigde uit den Staat van Bretagne quamen tot den Lely-koning, om hem te begroeten. De Bisschop, die 't hoofd der bezending was, had vergeten wat hy zeggen moest, en bleef zoo stom als een mof staan. Toen wilde de Edelman, die naast aan hem volgde, het woord doen, en sprak met beedeesheid; *Sire, mijn groote vader, mijn vader, en ik zijn in uwen dienst gestorven*. De Koning viel hem in zijn reden, en beval hem te zwijgen, zeggende, *dat by geen dat van dood den konde verstaan*.

XI. † Een Franschman, die in de boeyen gesleept wierd, ontmoette een Spanjaard van zijn kennis, zeer mismaakt van wezen, *Waar gaat gy na toe?* vroegde de Spanjaard. *Ik weet* (antwoorde de Franschman) *waaraght niet, waar benen men my wil voeren; misschien na Amerika, daar ik apen zal zien: hebt gy, die van hunne maagschap zijt, iets aan ben te beouden?*

XII. † De Bisschop van Belley, voor don Hartog van Orleans Gaston, die russen Eterny en Buillion, twee opzienders van 's Rijks inkomsten, sat, van Christus lijdén prekende riep onder anderen, met zijns aanzigt na den Hartog gekeerd; *och Heere! zie ik u russen tweedieven! waar over 't meeste volk hudskeels begon te lachen.* De Hartog, die geslapen had, wierd van 't geraas wakker, en vroegde wat

X Deel.

K k

'er

14 De Boekzaal van Europe,
er gaans was, ontrust u niet, sprak Buillion,
het geld ons, dat hy zegt.

XIII. * In de voorledene eeuw (zegt Me-
nagius) wierd de beroemde Budeus † verzoek-
schriftnceester gemaakt, om dat hy Grieks ken-
de. In deze eeuw zou iemands kennisse van de
Grieksche taal maken, dat hy 't niet wierd.
Dat dit waar is, weten ook de gene, die buiten
Frankrijk wonen.

XIV. † Het grootste voordeel, dat de Vor-
sten en Grooten der aarde boven en over andere
mensen voor huz hebben, is, dat ze gediend
worden van zulke, die zoo goed, of beter als
zy zijn.

Dit gezeg van † Don Quichot is zeer waarag-
g.

XV. * Als de groote Huig de Groot te Rostok
doodkrank lag, en een Predikant tot hem taal
voerde daar hy van walgde, zeide hy, om te
toonon dat hy liever wat anders hoorde; ik ben
Grotius. Zijt gy die groote Grotius? sprak de Pre-
ker.

Ik vertelle dit niet als iets nieuws, dat we uit
Menagius behoeven te hooren, want elk een
weet het; maar ik late het voor af gaan, om dat
daar after dus te lezen is.

Zoo haast men te Parijs verstaan had, dat de
Groot te Rostok was gestorven, deed Vader
Petau, vastelijk geloovende, dat de Groot in
zijn hart Katholijk was, de Mis voor hem.
Ook wierd 'er in dien tijd gezegd, dat de Groot
zig Katholijk had willen verklaren, eer hy zijn
ge-

• P. 240. † *Maitre des requestes.* † P. 342.
‡ *Tweede deel, 31ste hoofdstuk* P. 220.

gezantschap in Zweden ging verrekenen, maar dat hy gevolgt had den raad van den gemelden Jezuijt Petau, welke was, dat hy zijn Zweedsche reis eerst zoude volvoeren, en dan zig in Parijs komen ter neder zetten, en zijn voornemen werksellig maken. Hoe 't met deze mare gelegen is, of niet; dat is zeker, dat Petau de Mis voor hem na zijn dood gedaan heeft.

Hoor wat de Franschman zig elders laat ontvallen.

XVI. * *In Valerius Maximus staat een hoofddeel van de ondankbaarheid des Vaderlands tegen groote mannen. 't Is een vremde zaak, dat godde verdiensten afkeer en nijd verwekken, in plaats van erkentnisse, en navolging. Ik zoude by dat van Valerius Maximus wel een nieuw hoofddeel kunnen voegen, en schoone voorbeelden hebben, om 't zelve te vullen. Men vind ze in onze dagen byna in alle werelddceelen; maar geen land verschaft ons grooter overvloed als Holland.* Dit gezegd hebbende, gaat hy van Barneveld en de Witten praten, enz. maar wat raakt dat my? laat ik liever nog een snaaks toegiftje hier aan lassen, en daar mede van al deze rommeling een einde maken.

XVII. † Een keurlijk kenner van goelikheden mag oordeelen, of Menagius wel oordeelt, als hy zegt, dat een schoon vrouwmensch zig op geen plaats schooner vertoont, als in 't bed.

Hy houdt het met Izabelle, Koninginne van Kastilje, die gewoon was te zeggen, dat 'er geen ding zig schooner voor 't oog opdeed, als

Kk 2

[bom-

[*bombre d'armes en campo, obispo puesto en pontifical, linda dama en la cama, y ladron en la horca.*] Een krijgsman in 't veld, een Bisschop in zijn hoogstfatalijkste kleedy, een juffer in 't bedde, en een struikroover aan de galg.

XVIII † Een koopman, op zee verongelukt, liet een zoon na met vele middelen. Als de zoon zijn na overledenen vaders koophandel wilde navolgen, en zig ook op zeetogten begeven, poogde iemand zijner vrienden hem daar van af te raden, voorhoudende, hoe dat zijn vader op zee was gebleven, dat zijn grootvader het zelve lot bezuurt had, en dat 'er voor hem mogelijk niets beter stond te wagen. De jongman, dit zonder kreuning hebbende aangehoort, zeide tot zijn vriend; *ik bidde u, zeg my eens, waar is uw vader en grootvader gestorven! Op hun bed, sprak d'ander. Wel, voer hy daar op uit, durst gy dan nog op een bed gaan leggen?*

Achter de mengelvertellingen is gedrukt het boertig *verzoek-schrift van de woordboeken aan de Heeren der Fransche Akademie*, door Menagius in rijm geschreven, en dus beginnende;

*A nos Seigneurs academiques,
Nos Seigneurs les Hypercritiques,
Souverains arbitres des mots,
Doctes faiseurs d'avant propos,
Cardinal-historiographes,
Surintendants des ortographes,
Raffineurs des locutions,
Entrepreneurs de versions,*

Pe-

Peseurs de breves & de longues
De voyelles & de diphthongues,
Supplis ————— &c.

Dat is,

Aan onz' Akademi-heeren,
Die het woord-geknabbel leeren,
Opper-letter-zifters, regters,
En volmagtigde beslegters,
Makers van voorreden bladen,
Schrijvers van doorlugte daden,
Voogden van spraakkundigheden,
Meters van de taal en reden,
Overzeters, sprakenvegers,
Klank- en twee-klank letterwegers,
Geeft eerbiediglijk te kennen,
————— enz.

VIII. HOOFDDEEL.

Praxeos Mayernianæ ex adversariis, con-
filiis, ac epistolis ejus summa cura ac
diligentia concinnatum *syntagma alterum*,
quatuor tractatus continens: viz. I. De
febris. II. De morbis externis. III.
De arthritide. IV. De lue venerea.

Dat is,

Het tweede samenstelsel der Artzeny-oeffening
van Th. Mayernius, uit deszelfs aantee-
kenboeken, raadgevingen, en brieven met
Kk 3 groote

518 *De Boekzaal van Europe ,
grootte zorge en naarstigheit byeengebragt ,
vervattende vier verhandelingen. I. Van
de koortfen. II. Van de uitwendige ziek-
tens. III. Van de ficht. IV. Van de
Venus-ziekte. Te Londen by Smith en
Walford. 1695. in 8. 20 bladen.*

DE uitgevers, die het eerste bondelke der geneeskonstige verhandelingen van den Arts Mayernius voor eenige jaren in 't ligt bragten, hebben nu eerst hunne beloften van dit tweede ook aan de wereld mede te deelen kunnen voldoen, zijnde te rug gezet door verscheide toevallen, in de voorreden-gemeld.

Ik zie, dat dit een zeer gereed werk is, het welke den Geneesheren, of liever den leerlingen in de Artzeny konst, die nog niet veel verschoot van beproefde geneesmiddelen hebben, zonderling kan te stade komen. Want hier word met geen grooten ophef nogre met breedsprakelijke zintwistingen over den aart der ziek-tens geredeneert, maar alleenlijk aangewezen, welke en hoe velerley Artzenyen tegen zulk of zulk een quale heilzaam zijn. Deze worden zeer onderscheidentlijk op haar maat en gewigt voor geschreven, dikwils met bygevoegde uitwerkselen, die de voorgeschrevene bergstoffen, gemaakte zouten en geesten, balssems, zalven, likkingen, dranken, smeersels, smouten, siropen, olien, poeders, pillen, kruideryen, pleisters, pappen, rookingen, aarspeuvingen, brakingen, kakkingen, en ader-

latin-

latingen, bevonden worden gedaan te hebben.
Wat kon men meer begeren?

In het eerste stuk staan de genezingen der *inwendige ziekten*, hier der koortsen, en uitwendige ziekten; en by de koortsen ook der Pest, die snoode verdelgter des menschelijken geslachts.

Het mogt iemand vremd-duncken, aan 't hoofd der tweede verhandeling, welke vier in getal dit tweede stuk uitmaken, het *kolyk* of de darm-jicht by de *uitwendige ziekten* te zien staan; en dat is zoo wonder niet, want dewijl men uitwendige ziekten noemt, die men voor d'oogen ziet, met de handen betast, en wel meest met uiterlijke middelen geneest, wat doet daar, zou men zeggen, het zoo genaamde *kolyk* by 't welk een pijn is, niet uitwendig, maar binnen in 't lichaam woedende, en wel veeltijds zoo vervaarlijk, dat geen henger met zijn soltertuigen en knevelkoorden eenen gevangenen lijder zoo veel weedom op den pijnbank kan aanbrengen, als die gruwzame darm-beulinne den genen, dien ze in 't bed werpt. Maar gy moet weten, lezer, de uitgevers voegen d'er thans dit hoofddeel van 't *kolyk* alleenlijk voor aan, om dat ze het, volgens de verhandeling van den Schrijver, naderhand eerst magtig geworden zijnde, te fraay oordeelen, dan dat het verborgen bleef. Reken het derhalven voor een toegift.

Achter de genoemde buikpijn volgen de hulpmiddelen tegen *darm-scheursel*, *vlees-scheursel*, *aarsdarms-uitschietsing*, *aarszweren*, *aderbreuke in de ballen*, *zwerige borst-kanker*, *keel scheursel*,

fel, en ruggebeenontzetting; wijders tegen het
 vyer, en allerley zweren; tegen de beten van dol-
 le honden, bloed-verettering, en vyerige roodheid
 in 't aangezicht; tegen de ziltige slymquale,
 tronypuisten, tronylvlakken, en hardheid van 't
 vel; tegen de daum-wurm, ende uitvallende na-
 gels, een soort van schurft; eindelijk tegen de
 booze schurfsheid, lazery, melaatsheid, haar-
 wurm, krauwadae, en velerley vyerige zweren.
 Daar mee loopt de tweede verhandeling ten
 einde.

In de derde word de genezing van de jicht of
 krankheid der leden beschreven.

De vierde spreekt alleen van de *Venuszieke*.
 Voor af gaat een berigt, meldende de kragt
 van 't quikzilver, deszelfs welbevondene toe-
 bereidingen, en hoe de geneeswijze daar mede
 moet aangevangen werden, met een ruffenlaf-
 fing van 't quijlen. Tot de zaak zelf behooren
 de teekenen en toevallen, die men aan iemand,
 yersch met dat vuil besmet, gewaar word, daar
 na de algemeene genezing van 't zelve; 't welk
 besloten word met de artzenyen voor *druiperts*,
klapooren, of nog zwaarder geessels der ontuch-
 tige *Venusjankers*, als *neuszweren*, *keelpuisten*
 en andere *pok-knobbelen*, my te walchelijk,
 dan dat ik ze hier te boek sta.

IX. HOOFDDEEL.

La Secretaire des amans , ou la maniere
d'écrire avec justesse sur differents sujets.
Par * * * Gentilhomme à la Cour de
France.

Datis,

*De Geheimschryver der vorliefde; of de ma-
nier omme na behooren over verscheide voor-
werpen te kunnen schrijven. Door * * *
Edelman aan 't Hof van Frankryk, t' Am-
sterdam by * * * 1695 in 12. 17 bladen.*

VAN dit soort van boeken, geschreven voor
zulke menschen, die daar uit een schrijf-
stijl willen leeren, vind men in alle spraken
verschots genoeg. De titels zijn gemeenlijk,
geheimschryver, *zendbrieffschryver*, of van der-
gelijken inhoud. 't Is waar, de brieven, daar
in begrepen, zijn doorspekt met spreekwij-
zen, die den instellers van dezelve zeer fraay
en uitgelezen schijnen; maar hy moet van ee-
nen droogen geestader zijn, die genoodzaakt
word zig van dusdanige voorschriften te be-
dieneu, als hy de penne op 't papier wil zet-
ten. Is 't geen gelegene kerkgang voor ie-
mand, die zijn lief met vleytaal, of zinnen-
vriend met klemprake wil bekoren, deze of
andere *geheimschryvers* eerst eens op te slaan,
en een paar krukken daar uit te stelen, met

welke hy als een krepel over 't papiere veld gaat hinkendepinken?

Gy zijt te beklagen, lezer, al wie zoo kranken toevlugt behoeft. Ik zoude dan dezen Geheimschrijver niet verwaardigt hebben aan te roeren, indien hy slegts voorschriften van minnejankery brieven, zonder andere stoffe, verschaft: maar ik vinde onder het doorbladeren van 't werkje, dat deszelfs Schrijver somwijlen ook anderé voorwerpen neemt: want van de tweehonderd en drie en veertig brieven, daar in begrepen, rollen eenige over zedelijke en geestelijke stoffen, gelijk als vertroosting in ziekte, rouwbeklag over 't afsterven van echtgenooten, ouders, en kinderen, bespiegeling der menschelijke zwakheden, en wat des meer is. Dit 's 't echter alleen niet dat hier schuilt.

Zaken, die op dezen onzen oorlogstijd slaan, worden op sommige plaatsen ook verhandelt, en 't zy de schrijver een edelman aan 't Fransch Hof is, gelijk de titel ons wil doen gelooven, of niet; hy is voor al geen pluimstrijker van Louijsden veertiende, maar verfoeit die pesten en oorvleijers, welke zijn Majesteits gebreken (hier niet verzwegen) ten Hemel heffen. Hy toont met voorbeelden, hoe verderffelijk de schandelijke vleisprake den Vorsten zy, en dat het groot bohámaken en snorken der huurpennen dikwils haar zelve, en haren Opperbaas, dien ze prijzen, beide ten spot stellen. Zoek staaltjes pag. 25. 169. 177. 180. 181. 182.

In den een en twintigsten brief, quansuis
aan

aan een Hoveling geschreven , word als een quade pluimstrijkerij dezer eeuwe misprezen , dat men een welgelukten aanslag van Vorsten boven de waarde der zaken verheft : dat men niet aanmerkt , of het feit billijk of onbillijk , en of het niet door schelmstukken , en trouwloosheid , volvoerd is , maar slegts prijft , om dat het zoo wel uitviel.

Zulk een Held dan is gelukkig , by gevolg ook *groot*.

Het steekt onzen Zendbrief-schrijver tegen de borst , dat zelf mannen van eer het perk van eerlijke lof-uiting te buiten tredende , tot oneerlijk gatlikken vervallen. Hoe ? zegt hy , een Vorst , die door een onregtvaardige heerszugt zijnen gebueren van hunne landen berooft , en alles op zijn hoornen neemt , dien geeft het wuft gemeen zeer ligtelijk den eer-naam van *de Grootte* , maar my dunkt , dat 'er niets kleiner is , als zulke vorsten. *enz.*

Zekerlijk heeft hy in dit gezeg , en 't vervolg van dien , den tegenwoordigen Koning van Vrankrijk op 't oog ; 't welk ik te vryer mag zeggen , om dat hy in den bladwijzer deze plaats aanwijft met zijn 's Majesteits naam , alwaar hy ook een vergelijking maakt tusschen den gemelden Franschen Koning , en zijn Majesteit van Groot Britanje , onzen allerdoorlugtigsten Hollander.

'k Zie ook zijn hooggedagste Britannische Majesteit omme deszelfs zedigheid voorbeeldijk aangehaald *pag. 196.*

't Geval van den Heere Martinet , Vleidigter ten dienst van 't Fransche Hof , die een lang

lang gedicht ter eere van zijnen Koning Louijs gemaakt hebbende, als hy 't zelve in een aanzienlijke vergadering wilde opzeggen, en aan den brok schier worgde (dat 's te zeggen, by mangel zijner geheugenisse in 't midden bleef steken) staat in den 99sten brief vermeld.

In de honderste gaat onze Schrijver over 't voorgaande nogmaals uitweiden, en onderzoekt de reden, waarom de gemelde Martinet, na dat hy d'er zoo kaal afquam, daarenboven in ongunst raakte.

Wederom geeft hy hier te kennen zijn afkeer van vuile vleyery, en prijst zekeren Roomschen Regtsgeleerde, die van een Keizer (welke zijn eigen broeder vermoord had) aangeport zijnde, om dat schenstuk in den vollen Raad goed te pleiten, den Vorst tot antwoord gaf; *dat het zoo ligt niet was, een misdad te regtvaardigen, als te bedrijven.*

Sprak al de wereld zoo (dus gaat hy daar op voort) men zoude zoo vele lafhartige oorfleijers niet bezig zien, niet alleenlijk met de quade feiten der Vorsten te verontschuldigen, maar ook met hunne wreedheden, en ongeregtigheden op te hitsen. Men zoude een vermaarde maatschappy niet zien vernieuwen de buiten-sporigheid der Athenienzers, die eertijds uit flikkeflooiery voor Demetrius dusdanig een raadsbesluit namen. *Alles wat de Koning Demetrius gebied, dat zy vast en heilig by de Goden, en regtvaardig by de menschen.* Allerverdoemste doemtaal!

Is iemand belust te lezen, wat onder den naam van zekeren geestelijken Vader aan een schoo-

fchoone Hugenoote , wegens haar bekeering tot de Roomsche Kerke , en haar huwelijk , geschreven word ; de 142ste brief zal hem te regt helpen.

t Afbeeldsel van den beroemden Prins van Kondé word gevonden pag. 273 , en geen on aardig antwoord aan een juffer , die haren vriend verzogt had , dat hy haar een bruiloftsbed wilde koopen pag. 277.

De honderd- en vijf en negentigste brief (en daar mede scheid ik van den geheimschrijver af) als van een Godgeleerde geschreven , spreekt van den waan der menschen , dewelke zig vermetende alles te kennen , echter van hun zelve onkundig zijn. Zie daar , ze huld aldus.

L'homme a sans doute de grandes connoissances, & son esprit est continuellement occupé a en acquerir de nouvelles : il porte sa curiosité jusque dans le Ciel ; il connoît la justesse des astres aussi distinctement que le mouvement d'une montre : les Astronomes predisent les eclipses deux mille ans a l'avance : l'homme a inventé des lunettes, & autres machines, par le secours desquelles il

De mensch heeft zekerlijk groote kennisse , en zijn vernuft is gestadiglijk bezig , met nieuwe te krijgen : hy brengt zijn nieuwsgierigheid tot in den Hemel ; hy kent de nette gesteldheid der starren zoo onderscheidentlijk , als de beweging van zijn uurwijzer : de Starrerloopkundige voorzeggende de Zonen Maanzwijmen tweeduizend jaren van te voren : de mensch heeft uitgevonden de verrekijs glazen , en andere werk-
tui-

determine les differens mouvemens du soleil, & il voit enfin des tâches & des irregularitez dans les choses les plus parfaites. Cependant après avoir compris toute la terre, il ne peut se comprendre lui-même. Les plus grandes choses quoi qu'elles soient au dessus de nous, ne sont pas au dessus de nôtre esprit; mais nôtre esprit est au dessus de lui-même. Nous ne pouvons nous comprendre, qu'en adorant Celui, qui nous a donné l'être, & nous ne pouvons prétendre de nous connoître nous mêmes, sans empieter sur les droits de Dieu.

Cet Être infiniment sage a jugé a propos de nous dérober la connoissance de nous mêmes, & par ce moyen quelques desirs que nous ayons de tout savoir, on peut dire, que nous ne savons pres-

tuigen, door welker behulp hy de verscheide bewegingen der Zonne bepaalt, en hy ziet eindelijk vlakken en ongeschiktheden in de volmaaktste dingen. Onder tusschen, na dat hy den geheelen aardkloot bevat heeft, kan hy hem zelve niet begrijpen. De allergrootste zaken, hoewel ze boven ons zijn, zijn nogtans niet boven onzen geest, maar ons verstand is boven zijn eigen zelf. Wy kunnen niet begrijpen den Genen, die ons het wezen gegeven heeft, dan in Hem aan te bidden, en wy kunnen ons niet vermeten, ons zelve te kennen, zonder met eenen in Gods regt in te dringen.

Dat oneindig-wijze Wezen heeft goed gevonden ons de kennisse van ons zelve te ontnemen; en op deze wijze, hoe groote begeerten wy hebben om alles te weten, men kan zeggen, dat wy by na niets weten,

presque rien, puis que nous ne savons pas ce que nous sommes. Dieu anime les ressorts de notre ame, mais il ne juge pas à propos de nous decouvrir les secrets admirables qui les font mouvoir, & ne veut que personne que lui connoisse son ouvrage.

Croyez-vous que la curiosité de l'homme ne soit pas de tous les tems, & que les benêtés gens des siècles passés ayent vécu au hazard?

Les plus simples ont la même envie, que vous avez: les plus emportés n'en sont pas exempts, & les libertins mêmes ne peuvent s'empêcher d'y faire des reflexions: personne enfin n'est insensible à cet intérêt commun, chacun y pense, mais tous les hommes y pensent avec peu de succès.

Ce que l'homme doit sa-

ten, dewijl we niet weten wat wy zijn. God voert de beweegraderen van onze ziel aan, maar Hy agt het niet oorbaar, ons te ontdekken de verwonderlijke geheime-nissen, die dezelve doen bewegen, en Hy wil niet dat iemand, buiten Hem, zijn werk kenne.

Geloofst gy, dat de menschelijke weerlust van allen tijde her niet geweest is? en dat de menschen der voorledene eeuwen los, en by geval geleefd hebben?

De allereenvoudigste, hebben den zelveu trek gehad, welke gy hebt; de buitensporigste zijn d'er niet vry van, en de vrygeesten zelve kunnen zig niet weêrhouden van daar over gedagten te nemen: eindelijk daar is niemand die van dit algemeen belang niet gevoelig is, elk een denkt 'er om, maar alle menschen denken d'er om met weinig goed gevolg.

Het gene de mensch moet

favor, c'est qu'il n'est rien. Du reste il doit adorer les profonds mysteres de la Providence, & conclurre avec Salomon, que le silence d'un homme sage est preferable au raisonnement d'un philosophe. Je souhaite que vous soyés de mon sentiment &c.

moet weten, is, dat hy niets is. Voor de rest, hy moet de diepe verborgenheên der Voorzienigheid aanbidden, en besluiten met Salomon, dat het stilzwygen van een wijs mensch beter is als de redekaveling van een wijsgeer. Ik wensche, dat gy van mijn gevoelen moogt zijn.

Een ygelijk, die met my 't voorgaande leest, zal bekenen, dat zoodanig een schrijfstijl niet zonder bevalligheid is, dog teffens moeten gedoogen, dat hem in den naastvolgenden brief voorkomt een stoffe, die van de pas gemelde zedetaal zoo veel verschilt, en by een ernsthaftig gemoed zoo zoude afvallen, in reuk en smaak,

Als drek op liefstelijke kruiden,

en roeschijnen, zoo verre van den anderen gelegen te zijn,

Als 't Noorder Afpunt legs van 't Zuiden.

Want (wie zou 't gelooven?) dezelve penne, die terstond zoo stigtelijk sprak, vertoont ons hier een minnejanker, raadgevende aan een Juffertje van veertien jaren, dat ze dog twee schoone onnoozele, die nooit iemand quaad gedaan

gedaan hebben, niet langer in strenge gevangnisse wil houden, maar in vrye lugt laten wandelen. Dat is, dat ze hare borsten voortaan niet meer onder eenig halsgewaad zoude bedekken, maar naakt, en bloot, voor 't oog van al de wereld laten spelen.

Nu, ziet gy, Boekzaalkijkers, dat geen minnevlaag heden mijn stemmigheid zoo verre heeft kunnen verzetten, dat ik tot het uittrekken van eenen enkelen minnebrief uit den geheelen hoop my zelven verontledigt hebbe.

X. HOOFDDEEL.

Gedeonis Harvei, M. D. Medici Regis & Reginæ Ars curandi morbos expectatione; item de vanitatibus, dolis, & mendaciis Medicorum. Accedunt his præcipue supposita & phænomena, quibus veterum recentiorum, que dogmata de Febribus, Tussi, Phthisi, Asthmate, Apoplexia, Calculo Renum & Vesicæ, Ischuria, & passione Hysterica convelluntur; aliaque verisimiliora traduntur. Multi magni morbi curantur abstinentia & quiete. Cels.

Datis,

Gideon Harveus (*Koninklyken Arts*) konst om ziekten te genezen met wagten: *mitsgaders van de ydelheden, bedriegeryen, en leugens der Geneesheeren. Hier by komen voornamentlyk de onderstellingen en verschijnsfelen, op welke de grondleerstukken der ouden, en nieuwen, wegens de Koortfen, Hoest, Tering, Engborstigheid, Gevaaktheid, Steen der Nieren en Blaze, Wateropstopping, en Lijfmoeder-opstijging worden om ver gerukt, en andere waarschijnelyker dingen te berde gebragt. Vele grootte ziekten worden genezen door onthoudendheid, en ruste. Celsus. t' Amsterdam, vs t' Londensche afdrucksel 1695. in 12. 14 bladen.*

Zonder my in 't gekijf der Artzen in te laten (want men vind ervarenen en onkundigen, die dien naam voeren) mag ik wel zeggen, denk ik, dat de Geneesheer Harveus een der gener is, wiens inneembriefje bestaat in geen zekere maat van drooge of natte kruiden, dranken, nog sappen, likkingen, nog gorgelwaters, suikerfels, nog siroopen, maar in een veelrijds heilzamen raad van een enkel woord, *wagt!*

Het is waar, *wagten* komt altijd niet te pas, maar

maar echter bevind men, dat Artzen, die luttel of niets voorschrijven, den kranken in sommige toevallen meer helpen, of ten minsten zoo veel bate toebrengen, als andere met eenmenigte morsdranken en vijke apthekeryen. Deze Engelsman hebbe te beantwoorden wat hy tegen de Geneesheeren, en hunne maatschappyyen van dezen tijd, inbrengt. Hy roskamt, ja hy harpoent hen, dat het door vlees en ribben kraakt. Hy spreekt van Ezeldoktors, Melkdoktors, Vleeshouwery-doktors, en ik wete niet welke quanten meet: hun gemeen doen en laten noemt hy bedriegery. Taal, die geen omwegen gebruikt, maar zonder tolk verstanelyk is voor al wie Latijn kent.

Zekerlyk zullen vele Geneesheeren met hem niet eensgezind zijn in 's stuk der artzenyen, die hy of prijst, of laakt, al houden ze, zoo wel als hy, het zeggen van Celsus, dat op den titel staat, voor waaragtig.

*Veel ziekten worden uitgablust
Door zig t'onthouden, en door rust.*

XI. HOOFDDEEL.

Aanmerkingen over 't gene men Geluk en Ongeluk noemt in 't stuk der LOTERYEN, en over 't goede gebruik dat men d'er van kan maken, uit het Frans vertaalt. Te Rotterdam by Barent Bos 1696 in 8. 16 bladen.

GRoot gerucht maakten de veelvuldige Loteryen, die onlangs alomme in Holland in-zwang gingen, en nog niet geëindigt zijn. Is 't niet aardig? de uiterste gierigheid word, in weêrwil van haarzelve, door een opgestelde Loterye milddadig, en de arme trekken van de allerwrekte schrapers, die anders, niet zonder weedom van hun ziel, naauwelijks een quaên deuit zouden ten besten geven.

Engeland, om geldmiddelen te vinden zonder hare onderzaten te belasten, had dit loten uitgedagt (dusdanig een aanvang neemt dit boekje) en 't woey van daar wel haast tot ons over. Elk een sprak van het geluk, dat hem in 't loten meê-, of 't ongeluk, dat hem tegen gevallen was; maar als men de meesten vraagde, wat *Geluk*, of *Ongeluk* was, dan stonden ze en keken als gras-maayers. De Heer *Klerk*, door zijn groote geleerdheid wijdberoemd (want dezen verzekert men ons den Schrijver te zijn) nam hier uit aanleidinge tot het maken van dit werk, waar van hy voor af een schets geeft; willende dat het woord * *Lot* oud

Saxifch is, een tale, die veel met het Grieks, zoo hy zegt, zoude over een komen: 't welk hy ook met het Grieksche woord * λοςχη [lonchee] poogt te bewijzen.

Hy gaat navorsfen, wat *Geluk*, of *Ongeluk* is; niet het welke fomwijlen iemand overkomt, maar † dat gelijk als aan den man vast is, dien, om dat hy gelukkig of ongelukkig is, alles wat hy onderneemt, moet voor of tegen de wind gaan: dog hoe ongestadig dit is, leeren we uit de doorluchrigfte voorbeelden der oude Grieksche en Latijnsche Helden.

Zoo heeft men al van ouds her die herffpop gedient, en de Christenen, schoon z'er geen denkbeeld van hadden, namen die van de Heidenen over. Maar indien 'er dusdanig iets ik weet niet wat was, 't welk de menschen gelukkig of ongelukkig maakt, het moest een van deze † vier wezen.

I. Of het *Noodlot*.

II. Of de *Fortuin*, anders het *Geval*.

III. Of een *goede of quade* * *Geest*.

IV. Of eindelijk *GOD* zelf.

Maar dat het geen van deze vier is, gaat de Schrijver op de volgende manier bewijzen.

Eerstelijk, de Heidenen, en byzonderlijk de Stoiken wilden, dat alles door een onvermijdelijk *Noodlot* geschiedde, welke was een eeuwige onveranderlijke aaneenschakeling van zaken, die niet konde verbroken werden; zulks dat alles wat 'er gebeurt, moest gebeuren: dog dat 'er dit niet is, bewijst de Heer

LI 3. Klerk

* Dit beduid Lot. † P. 11. † P. 23. . . .

* Dien de Heidenen *Genius* noemden.

Klerk met verscheide redenen, zelfs uit de Loterijen.

Hy ontdekt het bedrog, dat 'er in die spreekwijze van een goed of quaad Noodlot steekt, en toont de quade gronden der stijve Stoïken, met onderzoek van het woord * *Destin* [Noodlot] in de Fransche woordboeken, besluitende dat het een enkel *niets met al* is.

Het tweede, dat hem stond na te sporen, was de *Fortuin*, een Godheid, afkomstig van de Grieken, welke, nader onderzocht, niet wisten, wat zy daar meê zeiden. † *Aristoteles* waant, dat de *Fortuin*, en 't *Geval* daar in van den anderen verschilden, dat de eerste zig vertoonde in de daden der Nature, die vrywillig werken; het laatste omtrent zaken, die dat niet hadden. De Latinen stelden dit onderscheid niet; en *Cicero* zegt, *wat is het Lot, de Fortuin, het Geval, en d'uitkomst anders, dan wanneer iets dus gebeurt, dus uitgevallen is, dat het of niet of anders konde gebeurt en uitgevallen zijn?* *Demokrijt*, en andere die wijzer waren, zeide, dat de *Fortuin* niets beteekenende, en dat men d'er geen denkbeeld van had. Zoo vatteden 't ook de Oude Christenen; en de Heer Klerk ontkent niet, dat 'er *Geval* is, maar hy erkent zulk een, dat van het Heidensche verschilt, en dit brengt hy tot de † *Loterijen* t'huis.

Het *Geval* wil dan niets anders zeggen, als dat 'er niets is, 't welk noodzakelijk maakt, dat een zaak of lot, dus of zoo uitvalt.

Maar, mogten sommige zeggen, al konnen

nen wy juist niet net beschrijven wat *Geluk*, of *Ongeluk* is, d'ondervinding leert het ons echter wel dat 'er dat is; daar zijn menschen, die in het spelen altijd winnen, andere die doorgaans verliezen: zoo ook in 't loten.

Dit ontkent onze * Schrijver, en houdt staande (bedrog en konst van spelen buiten gesteld) dat, zoo twee even gelijke en even ervaren speelders een langen wjl spelen, d'een mag een dag, ja een week achtervolgens winnen, maar na wat tijd zal d'ander ook zijn beurt wel hebben, en, als men 't rekent, daar zal van beide luttel gewonnen of verloren zijn.

Vraagt iemand, waarom de menschen dan zig van de gezeide woorden, die niets beteekenen, meer als twee duizend jaren bedient hebben, hy stelt hier † drie zaken, die daar toe aanleiding gaven, wat te wijdloopig voor my om na te schrijven: waar by komt, ‡ dat de menschen niet darden klagen over de Goden, of de Voorzienigheid, en dan leidde men alle quaad op de *Fortuin*. De Christenen, die de Heidensche schriften lazen, leerden dit ook alenkskens, en dronken ongevoelig dit gevoelen in: waar door ze dat voordeel hadden, dat zy al haar achteloosheid, en domme mislagen op haar *Ongeluk* en *quade Fortuin* schoven, en nu, wil men, is 't onmogelijk geworden, die woorden te laten varen, om dat men dan zijn meining niet zoude kunnen uitdrukken: dog hier kan men leeren, hoe men zig daar van mag bedienen, en hoe niet. Dus hebben we

Ll 4 twee

* P. 64. 65 enz.

† P. 72.

‡ P. 78.

twee nietigheden gehad, waar van een verstandig nasporer geen begrip kan maken.

De goede of quade * Geesten, of Engelen, die in de derde plaats voorkomen, weet men te verstaan, maar deze zijn echter geenzins de oorzaak van *Geluk*, of *Ongeluk*. Plutarchus leert ons, wat de Heidenen van deze Geesten begrepen, te weten dat yder mensch zijn Geley-geest of Bewaar-engel had: en in het zelve waangeloof waren d'Oude Christenen.

Laat ons nu eens ten vierden en ten laatsten gaan zien, of, en hoe verre GOD omtrent het *Lot* iets doet. Rond uit gezegt, de Heer Klerk heeft hier † uitdrukkingen, die op plat-Remonstrantsche gronden steunen. Hy wil, dat Gods voorzienigheid geenzins over het *Lot* gaat, maar dat het alleen een gevolg van Gods algemeene Voorzienigheid is, waar door Hy alles doet, behalven quaad: dat God wel weet, hoe 't *Lot* zal vallen, maar dat hy 't niet verandert; kort om, dat men niet kan bewijzen, dat God byzonderlijk in het *Lot* is. Hy beantwoordt de plaats *Spreuken* 16. v. 33. Het *Lot* word in den schoot (dat is, *in de holte van eenig vat*) geworpen, maar het gansche beleid (of *slotvonnis*) daar van is van den HEERE. Hy stelt ook dat de ⚡ Donder maar een gevolg van de algemeene Voorzienigheid is, en een Mugge vry opmerkelijker als den Donder: dat God zig van den Donder en 't *Lot* somtijds wel bedient, maar dat dit zeldzaam is; waar uit men niet kan besluiten dat het altijd zoo geschied:

* P. 86. † Zie het gansche achtste hoofdstuk
P 91. † P. 102.

schied: want dat men anders alle uitwijzingen van 't *Lot* voor wisse Godspraken zoude moeten aannemen.

Wijders gaat de Heer Klerk toonen, * dat Gods byzondere Voorzienigheid over het *Lot* te gelooven, een gevoelen der oude Heidenen was, als der Arabieren, der Grieken, der Romeinen: dat de oude Christenen door het opslaan van een boek, Heidscher wijze, zig daar van bedienden; dog daar van kan men ook in de schriften van den zeer geleerden Heere Antoni van Dale lezen: eindelijk antwoord hy breedelijk op de vrage, of de Zaligmaker † zulks ook niet deed, *Luk. 4. 18.*

Daar hy verder onderzoekt, of de Overheden niet wel doen, als zy *Loteryen* toestaan, spreekt hy met gròote lof van de byzondere goede Staatkunde onzer Regeerders, boven die van Roomen, en Spanje; ‡ op den voet als God oulinks zijne Wetten gaf, waar in Solon ook beroemd was.

Hy schetst de hooge † wijsheid van Neêrlands wetten, byzonderlijk in de *Loteryen*. Hy toont, * hoe men behoorde in dezelve in te leggen: welk het tweederley oogmerk is der menschen, die daar in schrijven, of met goeden inzigte, of uit gierigheid: hoe elk met de getrokke prijzen moest handelen (dewijl de Izraëlitent tot onderhoud van den godsdienst en de armen vry meer betaalden, als men hier eist; ja ook de Heidenen) en op wat wijze met zulke giften ware lof te verdienen is.

L 1 5.

Na

* P. 108. † P. 120. ‡ P. 131.
 † P. 134 enz. • P. 142.

Na dat de Schrijver ook de Christelijke zedeleffen daar omtrent heeft aangewezen, geluſt het hem in het twaalfde hoofddeel een geleerde uitweiding over de leere der milddadigheid te doen, en beſluit zijn werk in het volgende met een vergelijking van 't gedrag, dat men in den godsdienſt, zonder uitzondering, moet houden met dat van de genen, die in de *Loteryen* inleggen: alle 't welke met een opmerkelijke plaats uit *Pascal* word beſloten.

By den zelve *Barent Bos* is uitgegeven, *Verbandeling van het Ongeloof*, waar in onderzocht worden de algemeene oorzaken en redenen, die de Ongeloovige bewegen tot het verwerpen van den Christelijken godsdienſt, met twee brieven, waar in dezelfs Waarheid eigentlijk bewezen word. In 't Franſch beſchreven door *J. le Clerc*. 1697. in 8.

Zie het uittreksel van 't Franſch in Hooy- en Oogſtmaand 1696.

XII. HOOFDDEEL.

D. VAN HOOGSTRATENS *gedigten.*
t'Amſterdam by *Jakobus van Hardenberg*
 1697. in 4. 52 bladen.

LEzers, die gewoon zijt u zelve niet aan rijm te vergapen, maar zuivere digttaal te onderscheiden, ik noodige u op dit werk, als op iets, dat u dagelijks niet voorkomt.

Een

Een * Rotterdammer schenkt u hier zijne
Hollandsche vaarzen, waar in u niet zullen ont-
moeten eenige Amsterdamsche of Haarlemsche
wanspelingen, hortwoorden, nogte sleeplende
Bastaardyen,

*Die thans zoo laf haar taal verteyende aan den
klank*

Der straattoon het begrip verbijst'ren tegen dank,

gelijk de Digter Oudaan spreekt.

'k Wil zeggen, gy ziet hier geen Schrijver,
die *pyl op peil*, of *zeid op tijd* rijmt; hoeda-
nigen wangalm een deel Rijmers in Neerland,
en byzonderlijk in die groote Amstelstad, da-
gelijks laat hooren, 't welk

*Haar loutre armoedigheid in 't rijmen dus be-
dekt,*

*En voor het heldre Duitsch een warretaal ver-
strekt;*

Maar gy ziet hier een Poeët, een regtschapen
Poeët, die op den voorgang, en in 't voet-
spoor van Hoofd, Vondel, en den Ystroom-
digter, ten Zangberg heeft leeren stijgen, die,
van aloude Griekse en Roomsche lessen wel on-
derleid, een menigte klimmers achter zig gela-
ten heeft, en, ziende, dat ze tot geen digten
maar enkel schreeuwen bequaam waren, hen
nooit meer de hand heeft willen toereiken.
Dus, als een Zwaan door de wolken gebroken,
ver-

* Arts, en Konrektor der Latijnsche Scholen te Am-
sterdam.

540 *De Boekzaal van Europe,*
vertoont hy zijn vlugheid alleen voor kenners :
want in dezen digthatenden tijd ware het een
dwaasheid , verdiende lofspraak van het gemeene
foort der lezers te wagten.

Principibus placuisse viris non ultima laus est.

Dat is ,

*De beste lofspraak wech te dragen,
Is , brave mannen te behagen.*

Dat dit geluk den Heere David van Hoogstraten bestraalt, blijkt uit de eerdigten, die de doorlugtigste Digteresse en Digters Katarine Lescaille, P. Francius, J. Broekhuizen (die eenling-paarl in 't navolgen van den eigenaardigen zwier der oude Fenixdigters) J. Vollenhove, A. Moonen, en andere hem hebben toegezongen. Dat 'er van my niets by geschreven staat, mag iemand verwonderen, dog heeft zijn reden, straks uit een woord te vatten. Niemand kan met meer waarheid, niemand met meer bevinding (dat durve ik roemen) van dien Digter spreken, als ik, die van kindsbeen af met hem in het Digt- en Letter-perk, met de alleropregtste boezemvriendschap, en byna met een meer dan broederlijken ommevang ben geoeffend: ja, zoo ik daar in roem zegt, dat we met ons tweeen, nog maar Jongelingerjes zijnde, de eerste beginsfelen onzer Digtlust darden openbaren, ik mogt hier het gedigtje, dat de Poeët Antonides op ons maakte, wel inlassen, beginnende

De

*De teed're jeugd slaat nu aan mannework de
band,
En 't heeft zijn voeglijkheid, en staat op zijne
beenen,
Geeft dan de Hemel nu dus vroeger het ver-
stand? enz.*

Maar daar over is al gras gewassen.

Zijn werk behelst Heldendigten, Bruiloft-
Geboorte- en Lijkzangen, Lof- en Mengeldig-
ten, Byschriften, stigtelijke Vaarzen, en Ver-
talingen.

*Dus mengt hy onverdrietig hoog en laag,
En maakt de doffe of lasse geesten graag.*

Zijn Zege-vaarzen strekken ten puikstaal, hoe
stijf hy de snaren weet te spannen, als 't pas
geeft. Zijn Bruiloftsdigten telen in de ziel zoo
veel vreugde, als zijne Lijkgezangen treurig-
heid. Zijn Lof- en Mengeldigten vallen zoo
veel te bevalliger, als men in yder derzelve
verschoot van fraaije gedagten, naar eisch der
onderwerpen, ziet uitmunten.

Maar (op dat ik de Lijkgedichten zoo niet
voorby ga) 't heeft my, en mijne vrienden,
goed gedaan, dat de Heer Hoogstraten, die
met my in zijne jongelingschap menigmalen
onder de oogen van den Neêrduitschen Dich-
ter Joachim Oudaan is geweest, zig als een
dankbaar gewezen Leerling van dien klemtaal-
sprekenden Man aanstelt; wanneer hy in zijn
uit-

542 *De Boekzaal van Europa*,
uitvaartgezag, onder andere, deze rondbor-
stige taal voert.

* *Al word by nu noch na zijn dood besprongen
Door 't driefst geweld van toemelooze tongen,
Verkleenende zijn hoog verlicht verstand;
Hoe kan ik hem behoorlyke eere weigeren,
Daar by, gewoon zoo hemelhoog te steigeren,
Van boven blank voor 't oog van Nederland?*

Een zeker Leidsch Hoogleeraar zal lichtelijk zien, by aldien hy zoo veel Neêrlandsch kent dat hy dit in den grond verstaat, werwaarts die bombe geschoten is, en dat 'er meer Rotterdamers, als ik, zijn, die niet kunnen lijden, dat men naarstige mannen na hun dood al te bits begrint.

Ook kan men dit in den Heere Hoogstraten te min mispryzen, om dat hy, buiten zijn schuld, van de Leidenaars verdagt gemaakt, en in openbare schriften verongelykt is: en dus zal niemand zig verwonderen, dat men hem in zijn † Mengeldigten tegen den ontydigen drift der lettervlegels hoort uitvaren, en de Deugd zegepralende invoeren, daar ze de boosheid als *haverkaf* van de wind verstrooid ziet.

Nu had ik nog drie woorden te zeggen over de gedigten, die, van den Dichter op mijnen vertaalden *Herodjaan*, en meer andere stoffen, voor dezen gemaakt, juist niet in dit werk met mijnen naam gemeld staan, zoo als ze elders gedrukt worden gevonden; dog dewijl den ge-
nen,

* P. 141. † P. 275.

Mey en Juny 1697. 543

nen, die ons beide kennen, ook bekend is, dat dit aan ik wete niet welk eene byna noodlottige verwijdering van eenige jaren tussen ons zoude kunnen werden toegeschreven; zal ik geen andere reden aanhalen: alleenlijk daar by voegende, dat de gemelde reet van verwijdering, (of liever vriendschapslaauwte) weder toegestreden zijnde, ons bevrijd heeft van, op Scaligers voorbeeld, by 't affterven van den eenen of den anderen, te zullen zingen,

*Tune etiam moreris, ab quid me linquis, Erasme,
Ante meus quam sit conciliatus amor!*

Sterft gy, Erasmus, ook! verlaat gy my, ach!
ach!
Eer ik mijn vriendschap weer met u bereenigd
zag!

XIII. HOOFDDEEL.

La reforme dans la Republique des Lettres, ou discours sur les pretentions ridicules des demi sçavans, anciens & modernes.

Datis,

*Hervorming in het Gemeenebest der Geleerdheid, of een verhoog over den belachelijken
waan*

544 *De Boekzaal van Europe,*
waan der halfbakke geleerde, zoo oude als
*nieuwe. Te Keulen by*** 1695. in 12.*
6bladen.

MEn ziet de drukkers van dit werk, te Amsterdam woonagtig, met dit en andere schriften, die zy drukken, te werk gaan, zoo als 't hen goed dunkt. Niet alleen dat ze dan eens Keulen, dan eens Parijs op de titels der boeken, en dikwils eenen en denzelven titelplaat voor meer werken plakken, maar ook de boeken verflanssen, vermommen, en onkenbaar pogen te maken.

Blijk mijn's zeggens is dit schimpschrift, van den Heere *Kuneus* op de verkeerd-geleerden zijner dagen gemaakt, en meer als eens onder het opschrift van *Sardi Venates* in zuivere Latijnsche tale hier te lande en elders uitgegeven, en in deze onze stad Rotterdam in * Neêrduits gebragt.

Wat reden dat de Fransche vertaler of drukkers hebben, om zoo fraay een werkje van zijn's makers naam te berooven, en met een anderen titel hervoort te doen komen, kan ik niet gissen, als dat het hen misschien lust de wereld wat in de handen te steken.

Een maniere van doen, die de geleerde ligtelijk rieken, en hen nooit, dat ik wete, behagelijk is.

Daar is geen boek op mijn kamer, dat ik meer gelezen, doorlezen, en 'k wete niet hoe veel-

* *Met den titel van Gekken te hoop, en Kuneus naam.*

veelmalen hertezen hebbe als dit : nochtans
lust my van 't zelve, dus vermoemd zijnde, geen
enkel woord te reppen.

XIV. HOOFDDEEL.

Abregé de l'histoire d'Angleterre, écrite sur
les memoires des plus fidelles Autheurs
Anglois, contenant les vies des Rois &
Reines, qui ont regné depuis le commen-
cement de la Monarchie jusques à pre-
sent; avec les revolutions, & ce qui s'est
passé de plus memorable sous leurs reg-
nes. Et tout enrichi de leurs *Pourtraits*,
tirez sur les originaux.

Dat is,

Kort begrip der historie van Engeland, ge-
schreven naar de gedenkschriften van de ge-
loofwaardigste Engelsche Schrijvers, be-
helzende de levens der Koningen, en
Koninginnen, die sedert het begin van de
alleenheerssing tot den tegenwoordigen tijd toe
geheerst hebben; met de rijkswisselingen, en
het aanmerkelykste, dat onder hunne re-
geringe is voorgevallen. Alles verriykt met
hunne afbeeldsels, uit de oorspronkely-
ke schilderyen getrokken. In den Hage by
X Deel. M m Sto-

OM dat ik voor dezen meer van oude en nieu-
we Engelsche zaken gesproken hebbe, en
eerst-daags in zoo ruimen veld meermalen zal
spanfferen, zoude ik lichtelijk dit kort histo-
risch begrip alleen met den titel hebben aange-
haald, om geen kort begrip nog korter te ma-
ken; dog onder het doorbladeren dagt my raad-
zaamst, den lezer een beknopte aanwijzing te
doen van de maniere, op welke het werk be-
handelt is.

Een Franschman, wetende, hoe grooten
belang geheel Europe thans neemt aan de ge-
schiedenissen van Groot Britanje, dat van ouds
her een toonneel vol allerzeldzaamste rijks-om-
wentelingen voor 't oog der Christenheid ver-
streckt heeft, oordeelde zijnen lands-luiden
een zonderlingen dienst te zullen doen, indien
hy uit echte stukken hen een schetse gaf van de
Historie der verscheide Vorsten en Vorstinnen,
die dat magtig Eiland oulinks en in de jongst-
ledene tijden beheerscht hebben.

Hy spreekt beknoptelijk van den eersten op-
komst der Engelsche alleenheersing, en van
de Roomsche Keizers, die hunne heerschappy
over zee vestigden; dog voor af vermeld hy
ons de gelegenheid van 't Eiland zelve, hare
grenzen, en overvloed, haar naamsoorspron-
kelijkheid, en haar aloude verdeling ten tijde
der Romeinen, wier gebied tot na het vierhon-
derste jaar onzer Christelijke rekening vervolgt
wordt. Loopt er hier en daar iets onder, dat
juist

juist niet in de winkelhaak der waarheid is, dat moet men als uit andere en andere nageschreven voor zoo verre aannemen, als de waarschijnlijkheid in oude en duistere vertellingen ons toelaat.

Mer het jaar 450 na Christus geboorte maakt hy een aanvang van de regering der Saxons, optellende de zeven Saxonsche Koningen, en de voornaamste Bretonsche Vorsten, die zig tegen de Saxonsche aankantten.

Tot de heerschappy der Deensche Koningen gekomen, welke hy met den jare 1017 begint, vertoont hy tusschen beide het vervolg der Saxonsche Koningen, en vordert in zijn historie tot de Normannen, die op Willem den Overwinnaar roemen, dat is tot in 't jaar 1066.

Het leven en bedrijf van dezen laatste bevele ik een lezer, die onderscheid tusschen vertellingen en vertellingen maakt, te zoeken in Tempels *Inleiding tot de historie van Engeland*, die de drukker van de Boekzaal voor een wijtje uit zijn drukperse Hollandsch deed spreken.

De Franische Schrijver vult zijn kortbegrip met den lijst van alle de volgende Koningen, die op Engelands troon gezeten hebben, sedert den laatstgenoemden roemrugtigen *Willem*, tot den althans regerenden, en nog roemrugtiger **WILLEM** den III, onzen landsman; wiens weêrgaëlouze Zeeoogt, tot verlossing van 't Britsche rijk, en landing aldaar, in 't leven van den ontkoningden Jakob de II kortelijk word aangeroord, na dat alvorens gemeld is, hoed'zig een gestekermisse van zaken uit velerley voorvallen samenvloede, tot schand' en schade van

548 *De Boekzaal van Europe*,
den zelveu Jakob, en alle de gene, die met hem
bezig waren om de grondwetten van 't rijk te
ondermijnen, en het snoode Jezuitendom (dat
de grootste mogentheden weet te betooveren)
met list of geweld in te voeren.

Het slot is de dood en begraiving van hare Ma-
jesteit Maria.

XV. HOOFDDEEL.

Recueil de divers traite^z concernant l'effi-
cace & la necessité du *Baptême*: pour ser-
vir a decider la question qui est agitée
dans les *Eglises Walonnes*, s'il faut baptiser
les enfans en tout temps & tous lieux,
quand ils sont en peril de mort.

Dat is,

*Verzameling van verscheide schriften, rakende
de kraft en noodzakelykheid van den Doop:
dienende tot beslissing van het geschil, dat in
de Walsche Kerken is, verhandeld, of
men de kinderen moet doopen ten allen tyde,
en in alle plaatsen, wanneer ze in doods-
gevaar zyn. Te Amsterdam by Antoni
Schelte 1695. in 12. 24 bladen.*

WAt is 'er over het stuk van den Doop niet ge-
schreven, en gewreven! voor my, goede
lezer, ik hebbe goen lust, der Godgeleerden
ge-

geschillen, dit pas, uit te pluizen; neem ten goede, dat ik u dit bondelke slegts ontzwagtele, en het kraamtje open doe; zoo kunt gy zelve verkiezing maken van het gene u best aanstaar.

In deze verzameling dan is vervat,

I. De brief van een Godgeleerde aan zijnen vriend van het landschap Berry, wegens de kraft des Doops, enz. door den Heer *Jurieu*, na den Sedanschen druk van 't jaar 1675.

II. Een antwoord van den vorenstaanden brief door den Heer *Isorn*, van den Montaubanschen druk des jaars 1677.

III. Een brief van den Heer *Klaude*, over de kraft van den Doop.

IV. Een voorreden, gesteld voor het werkje van den Heer *Wiss*.

V. Het werkje van den Heer *Wiss* over de noodzakelijkheid des Doops, uit het Latijn vertaald.

*Dit is in de * Boekzaal vermeld.*

VI. Aanmerkingen over de verschillende gevoelens der Schoolgeleerde omtrent de kraft der *Sakramenten*.

Ik hebbe 't zedert eenigen tijd herwaarts op verre na zulk een ruimen veld niet gehad voor een uittreksel, dat de Godgeleerdheid raakte, als dit jegenwoordige; nogtans zal ik mijn woord houden, en geen bloemen uit het zelve plukken, dewijl 'er te veel netelen tuffen staan.

Her voorberigt, dat voor den geheelen bondel gaat, is den genen lezenswaardig, die de schriften zelve wil doorloopen. Hy zal daar

M m 3

on-

* *January en February 1694.*

550 *De Boekzaal van Europe,*
onder anderen zien, dat de Fransche Schrijver
van het *Nouveau journal des Sçavans* (by den
Boekzaaldrukker voor den jare 1694, en niet
verder, uitgegeven) niet weinig word deſge-
ſtreken, om dat hy tegen zijn beter weten een
eenzijdigheid verkieft, die geen eerlijk man
paſt, en niemand minder dan hem.

XVI. HOOFDDEEL.

*Methode pour apprendre facilement l'hiſtoi-
re Romaine, avec une chronologie du
regne des Empereurs, & un abrégé des
coutumes des Romains, par Monsieur
D***.*

Dat is,

*Leerwijze, tot het ligt verſtaan van de Room-
ſche hiſtorie, met een tijdrekening van
de heerschappye der Keizeren, en een kort
begrip van de gewoontens der Romai-
nen, door den Heer D***. Te Bruſſel by
F. Foppens 1695. in 12. 13 bladen.*

Hoewel wy in dezen onzen tijd zoo zeldza-
me geſchiedeniſſen beleven, als van welke
naauwlijks eenige oude boeken gewagen, 't is
echter zeker, dat geen hiſtorie voorbeeldelij-
ker en wetenswaardiger gehouden word, als de
Romeinſche.

Dit

Dit boekje voldoet zijn titel, en leeraart den genen, die de Fransche sprake verstaan; dog het ongeluk hebben van tot de onvervalschte Griekse en Latijnsche bronnen niet te mogen naderen, by wijze van vragen en antwoorden, de volgende zaken.

I. Den opkomst der Romeinen, van den jare, onzer gemeene rekeninge, na de wereldmaking 2800, dat is 1184 voor Christus geboorte; en van de bouwinge der stad Roome, in 't jaar der wereldmaking 3301, voor Christus geboorte 753.

II. De regeringe der zeven eerste Roomsche Koningen, mede na de bekendste tijdrekeningen.

III. Het veranderen van de regering, na 't weggagen van Tarquijn, en alle de oorlogen; zoo uitheemsche; als burgerlijke, tot het eindigen van den burgerkrijg tussen Cezar en Pompejus. Alles op de zelve wijze.

IV. De Roomsche Keizers van *Julius Cezar* af (die Baas wierd, in den jare 4005 der wereldmakinge, en na de bouwinge van Roome 705) tot *Arkadius* en *Honorius*, en 't verval der Roomsche mogendheid toe.

Dit word besloten met een korte aanroering van de voornaamste gewoontens der Romeinen, gelijk als daar zijn de uitrekening van hunne maanden, de vorm van hun Gemeenebest, Krijgsmagt, verdeeling der Soldaten, Oversten, Slagorde, Overwinning en Zege-prijzen, Wichelary, Dragt, Spelen, Lijkplegtigheden, Maaltijden, Priefters, en Volkverdeeling.

XVII. HOOFDDEEL.

La vie du Tasse, Prince des Poëtes Italiens.

Dat is,

Het leven van [TORQUAAT] TASSO,
Prins der Italiaansche Poëten. Te Parijs by
de weduwe Kramoisi 1695. in 12.

Die met een digtkundig oog het † verlost Jeruzalem van den gezeiden Italiaanschen Poët doorzien heeft, kan niet ontkennen, of ik bedriege my grootelijks; dat het een puikstuk is, verre boyen de gemeene vaarzemakery uitmuntende, en zoo helder uitschijnende

Gelijk de Maan by slauwer Starreligt.

Alle de verzieringen, en herffenschilderyen, waar mede dat braaf werk, en meer andere doormengeld zijn, geven blijken van des Digttersgeest rijkdom, en wondere bedroevendheid in de konst van uitvinding en digtstofferling, in welke de Italianen schier alle volkeren schijnen te overtreffen. Daar by komt, dat ze een tale hebben, die tot de uitvoering dezer konstenary de allergelukkigste en meestbetooverende mag gezegt werden, achter de Griekse en Latijnsche, uit welke laatste het Italiaansch wonderen overaardiglijk verbasterd is.

Tor3

1. Goffredo, overo Gierusalemme liberato.

De *Torquatus Tasso* vind over al (in spijt van sommige benijders) zijne hoogachters, en men hield hem onder de Italianen van overlang voor

Den Grootvorf en den Vader der Pöeten.

Want gelijk hy in zijn verlost *Jeruzalem* hoogdravend en mannelijk is, alzoo is hy in zijn blyspel *Amyntas* zoetvloeiend, en heeft in dat stuk eerst van alle de Harders ten tooneele gevoerd.

Hy kwam ter wereld te Sorrento, in 't koningrijk van Napels, in Snocimaand des jaars 1544, en storf te Roomen in Grasmaand 1595, oud een en vijftig jaren.

Behalven een juiste beschrijving van zijn opvoeding, gauw vernuft, digtaart, en lijfshoudinge, ziet men hier een reeks van lorwifselingen, die den Man byna zijn geheele leven lang gefolt hebben.

Te Florence had hy veel moeite met de aldaar zoo genaamde *Akademie Della Crusca*, die zijn werk van *Jeruzalem* beknibbelde. En te Ferrare was hy niet beter gehandelt, van zijne vrienden belaagt en getrapr.

Het jammerwaardigste van alle was, dat hy somtijds met ongezondheid, en een veel arger quaal, onzinnigheid, geplaaft wierd. Hy hadde het, wilik zeggen, zoo nu en dan, niet vast. Kort voor zijn dood wierd hy verzogt te Roomen, daar hy meermalen geweest was, den Pöetischen lauwerkrans te halen, dien de Paus Klement de Achiste, voor dezen *Hyppolitus Aldobrandini* genaamd, hem had

554 *De Boekzaal van Europe,*
toegelegt. Maar hy, op aanhouding van
Pieter en Cyntio Aldobrandini, des Paus neven,
aldaar gekomen, voorspelde waarlijk, dat de
voorbereidingen, tot die ongewoone eere, ver-
geefs waren.

XVIII HOOFDDEEL

Le Courier de Pluton.

Dat is,

*De Postbode van Pluto. Te Keulen by P.
Marteau 1695. in 12. 4 bladen.*

Ook hebben de groote der aarde hunne bo-
schimpers, en hekelaars; welker schrif-
ten, indien ze Fransche zijn, schier alrijd met
den naam van den verzienden Pieter Marteau op
de titels pronken.

Ik zal my niet inlaten, met de twaalf brie-
ven, die de Hellsche Postbode hier bestelt, uit
te trekken, dewijl 't my niet lust, der Fransche
hofgeheimen het kundig te zijn, dan ik reeds
mit een stapel van andere bladen, zoo nu en dan
uitgekomen, geworden ben.

*Mevrouw van Maintenon, Vrouwe van rug-
baren name in dezen tijd, verschijnt op dit
schimpstaferel, dan eens met den naam van Dul-
cinea, de lieft van Don Quichot; dan weder
met die van de Oude Meluzine (want, na dat
men hier leeft, is ze redelijk bedaagd); of de On-
de, walkers wederhelft voortmen SCARRON*

was; ja ze word ook in den brief van *Juvenaal* aan *Boileau* met den naam van *Urgande* herdoopt; en *Diane van Poitiers* schrijft aan haar een brief, in welke *Mevrouwe La Valjere* als een *Vestaaliche maagd*, voorts *Mevrouwen de Fontanje*, en *Montespan* yder na haar staat verbeeld worden. De zesde brief is van den *Potsemaker Arlequinaan Vader de la Chaise*; de zevende van den *Koningsmoorder Raviljak* aan den *Predikant* en de achttende van den *Hartog van Alva* aan de *Fransche geestelijkheid*.

Nu mag de lezer van de overige giffing maken.

XIX. HOOFDDEEL.

Titels; Boekzaalnieuws; enz.

I.

Willem Broedelet heeft te Utrecht gedrukt
Nouvelle decouverte d'un tres grand Pays, situde dans l'Amerique, entre le nouveau Mexique, & la Mer Glaciale, avec les cartes & les figures necessaires, & de plus l'histoire Naturelle & Morale, & les avantages, qu'on en peut tirer par l'establissement des Colonies. Le tout dedie a Sa Majeste Britannique Guillaume III. Par le R. P. Louis Hennepin, Missionaire Recollet, & Notaire Apostolique.

Dat is,

Nieuwe ontdekkinge van een zeer groot Land,

556 *De Boekzaal van Europe*,
Land, gelegen in Amerika, tuffen het nieuwe
Mexiko en de Yssee, met noodige kaarten,
en printverbeeldingen; desgelijks de historie
van de natuer en zeden des Lands, mitfgaders
der voordeelen, die men door volkplantingen
daar uit kan trekken. Alles opgedragen aan
zijn Britannische Majesteit Willem de III.
Door den E. V. Louijs Hennepin, Franciskaner
Geloofs prediker, en Apostolisch Notaris.
1697. in 12.

*Men heeft my zoo veel werks op den bals gela-
den, dat ik naauwelyks de wieken hebbe konnen
totren om door dit nieuwe wereldsdeel te vliegen.
Dus kan ik 'er mijnen lezer niet eer van vertellen,
als over twee maanden.*

II.

Dan zal ik ook in de Boekzaal zetten twee
werken van den Heere *Theodorus Antonides*,
Predikant tot Westerwijwert en Menkweer,
te Leeuwaarden by Hoogslag gedrukt.

Mitfgaders dat van den Heere Hoogleeraar
Wesefeld, dus lang uitgeleend.

III.

't Amsterdam by *Henrik Wetstein* is gedrukt
het godvrugtig werkje *De gronden des Christen-
doms*, in korte en eenvoudige vragen en antwoorden
over 't Vader Ons, Christelyk geloof, en de tien
geboden, uit Gods Woord, door een God-zoekend
persoon, tot particuliere oeffening voor deszelfs
kleine kinderen, opgesteld. Met eenige byvoeg-
fels, meest tot het lezen des Bibels dienstig. 1697.
in 12.

IV.

IV.

Pieter Rotterdam, Boekverkooper te Amsterdam, heeft gedrukt een Zeer korte afbeelding van het ware Natuurlijke A, B, C, die te gelijk de wijze vertoont; volgens welke die doof geboren zijn, zoodanig kunnen onderwezen werden, dat zy niet alleentlijk andere, die spreken kunnen, verstaan, maar zelfs tot het gebruik van spreken komen. In 't ligt gegeven door den Baron Franciscus Mercurius van Helmont, met kopere platen vercierd. Als mede een Verhandeling om de doofgeboorne te leeren spreken, door Joh. Conrad. Amman. Med. Doct. 1697. in 12.

V.

Canticum Salomonis ex versione Viri celeberrimi D. Johannis Cocceij, carmine paraphrastico redditum a Cornelio Schellinger V. D. M. in Winsum. Accedit ejusdem paraphrasis Pottica Cantici Mosis. Deut. 32.

Dat is,

Het Hooglied Salomons, naar de vertaling van den zeer vermaarden Heer Johan Coccejus, in vaarzen uitgebreid van Kornelius Schellinger, Predikant in Winsum. Daar isbygevoegd deszelfs Digtkundige nitbreiding van Mozes Lofzang. Deut. 32. Te Francker by J. Gyzelaar. 1697. in 8.

VI.

Dauids rouwklage over den Vorst Izraëls Abner, 1 Sam. 3. 38. uitgebreid en toegepast tot een Lijkreden op de dood en begraafnis van den doorlugtigsten en roemrugtigsten Prins HENRIK CASIMIR, door Gods genade Vorst

558 *De Boekzaal van Europe*,
 Vorst tot Nassau enz. Stadhoudcr enz. Veld-
 maarschalk enz. hoogloffelijker en onsterffelij-
 ker gedagtenisse. Uitgesproken op den ¹⁸/₂₈ Maart
 1697, de dag van 's Princen begraafnis, voor
 de Gemeente van Groot-Ammers, in de Ba-
 ronye van Liesveld, met een aangehegt Treur-
 digt door *Joannes Cuperus*, Predikant aldaar.
 Te Utrecht by F. Halma 1697. in 4.

VII.

Sapiens supra fortunam, vertoond in den for-
 tuin-trotserenden Eustachius, altijd zegepra-
 lenden Veldheer der Romeinen, *Treurspel*,
 voor de eerstemaal ten Tooneele gevoerd op
 het Brugsche Schouwburg, in het al-eerlijk en
 verstandig byzijn van de zeer edele en achtbare
 Heeren Burgermeesters, Schepenen, en Ra-
 den van de Brugsche regeringe, op den 29 Ja-
 nuary 1697. Tot Brugge by *Franciscus van*
Heurk, in 8.

Waar blijft gy nu Neêrduitsche Tooneelstof-
 feerders? Dit stukje komt uit Brugge, en heeft
 tot maker den Brugsen Geneesheer P. Smidts.

VIII.

L'Amour a la mode. Satyre historique.

Dat is,

De vryery na de nieuwe snof. Historisch
 schimpschrift. Te Parijs by de weduwe Koig-
 nard. 1696. in 12.

IX.

L'Histoire de Gustave Adolphe, dit le Grand,
& de Charles Gustave, Comte Palatin, Roi de
Suede. Et de tout ce qui s'est passé en Allemagne
*pendant leur vie. Par le Sieur R. de * * **

Dat

Dat is,

De geschiedenis van *Gustaaf Adolf*, gezegd de Groote, en van * *Karel Gustaaf*, Paltsgrave, Koningen van Zweden. {Behelzende} ook alles wat geduerende hun leven in Duitschland gebeurd is. Door de Heer R. * * *. Te Parijs by de weduwe van *Kramoyssi*. 1696. in 12.

X.

Les Memoires de Messire Roger de Rabutin, Comte de Buffy, Lieutenant General des Armées du Roy, & Mestre de Camp, General de la Cavalerie legere.

Dat is,

De Gedenkschriften van den Heere *Roger de Rabutin*, Grave van *Buffy*, des Konings Krijgsopperhoofd, en algemeene Veldheer van de ligte Ruitery. Te Parijs by *J. Anisson* 1697. in 12.

Daar is bygevoegt

L'usage des adverstitez, ou l'histoire de plus illustres favoris, contenant un discours du Comte de Buffy Rabutin a ses enfans, sur les diverses evenemens de sa vie.

Dat is,

Het gebruik der tegenspoeden, of de historie der doorlugtigste gunstelingen, vervattende een vertoog van *Rabutin*, Grave van *Buffy*, aan zijne

* Versta *Karel Gustaaf* van *Beyeren*, den tienden Zweedschen Koning van dien naam, zoon van *Johan Kazimir*, Paltsgrave te *Kleeburg*, en *Katherine*, Dogter van *Karel de IX*, en ausfer van den eerste-
noemden *Gustaaf Adolf*.

560 *De Boekzaal van Eetropé,*
zijne kinderen over verscheide gevallen van zijn
leven.

*Men moet zig in de boven
Geen ware rust beloven.*

N O G W A T.

I.

Na 't afdrukken der vier eerste bladen van dit stukje, heeft de zoon van den Heer K. V. B. my mondeling verslag gedaan, van de drie onfeilbare proeven, die hy voor de Heeren Dr. A. van Dale en P. Kolaart te Haarlem onlangs getoont heeft. Ga heen nu, *Haarlemsch Collegium*, en haal getuigenissen by uwe overtuigde medeborgers.

II.

Te Rotterdam by *Izaak van Ruinen* word de bekende Latijnsche Digter *Marcellus Palingenius* herdrukt.

III.

Met den aanvang van het zesde jaar Boekzaalbouwens, dat is, in de naastaanstaande twee maanden, belove ik mijnen lezer te zullen vertoonen de *mienwerwetsche Leidsendamsche spelling*, en *wanduitsche worttaal*, Hortentotischer wijze uitgevonden van *Cornelius vander Linden*, Doktor en Dominé aan den Leidschen Dam, mitsgaders Schrijver van de ** Wijzen uit Oosten*.

Ik verlange reeds, op mijn gemakje daar toe te gaan zitten: zoo lustig zal die klugt afsloopen.

AAN-

** Deze zullen we gins en weér in's voorby gaan ook begroet zien.*

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

MEY EN JUNY

1697.

O PREGT VERHAAL VAN EENIGE PROEVEN DER WICHCHEL- ROEDE. Pag. 389

<i>Korte inhoud.</i>	396
<i>Bedrijf van zekerer Ten Kate te Amsterdam.</i>	392
<i>Vaste proef der Wichchelroede.</i>	393
<i>Zeker soort van menschen in hun aart verbeeld.</i>	395
<i>Vervolg der Amsterdamsche historie.</i>	399
<i>Valsheid van den gemelden Ten Kate.</i>	400
<i>Onloochenbare bewijzen daar van.</i>	401. 402
<i>Zonderling voorbeeld van ten byna ongelooffelijke werking der Wichchelroede.</i>	403
<i>Historie van een voorval te Haarlem.</i>	404
<i>Alwaar het hazelare rijsje wederom zijn werking doet.</i>	405
<i>Onderzoek van het bedrijf eenex Haarlemsche frouw.</i>	407
X Deel.	N n Een

Aanwijzer der ydornaamste Stoffen.

Een derde historie, te Rotterdam voorgevallen.

Buitensporige belijdenis van ongelooft van een zekeren Arts, die in Zeeland woont.	409
Begroeting van eenige Haarlemiten, en kunnen Geheimschrijver Jan Trioen.	411
Men bekijkt hen eens van nabij.	412
Ook hungeneldzaam schrijven.	413
Ze zijn bedrogen, en al hun praat leutert.	415
Wat ze te wachten hebben, zoo 't my lust.	416
Redenen van de Haarlemmers wederlegt.	417
Bewijs van de mogelijkheid der vorens gemelde werkingen.	420
Hun ongegronde kalling van den Barnsteen aangezezen.	423
Slegte reuk van de Haarlemsche Filozofen.	425
Nog krachtiger bewijs van de werking der Wischchelvoede, maar hān eigen eisch bewezen.	426
Met onwraakbare getuigen, en een zonderling doordbeeld bekrachtigt.	428
Bijster onverstand van 't zoo genaamde Haarlemmer Collegium.	428
Verdere aanmerking over hun gedrag.	430
Naschrift.	432
Tweede Naschrift.	435
Ooerkrachtige wetking der Wischchelvoede, verschgebleken.	436
OEFFENINGEN VAN J. MARK.	437
Rondborstige woorden van dezen Schryver.	438
Omschrijving van den Sabbath onderzocht.	440
Algemeene Zondsoed.	441
Israels uittocht uit Egypten.	442
Kleedoren der Israëlieten in de woestijn, niet verbleken.	443
Door.	444

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Doorgang door de Rode zee.</i>	445
<i>Het godgeleerdheid.</i>	446
<i>Verklaring van den 82sten Psalm.</i>	447
<i>De Terafim onderzocht.</i>	447
HISTORIE DER REFORMATIE VAN	
DE KERKEN VAN VRANKRIJK.	
	450
<i>Dit is het zesde en laatste uitreksel.</i>	451
<i>Fransche bedrijven tegen de Onvoorsche.</i>	453
<i>Worvolg van wreedheden.</i>	454
<i>Nog meer onmenschetijkheden.</i>	455
<i>Wotde der geestelyke en beestelyke Dragonders.</i>	456
<i>De gewetensdwang des voortgezets.</i>	457
<i>Ongehooffelyke apery, die de Papen met een klok uitvoerden.</i>	458
<i>Verdere boosheden der zoo genaamde geestelyke.</i>	459
<i>Zware vervolging in Bearn.</i>	461
<i>Het Edikt van Nantes e'eenemaal herroepen.</i>	462
<i>Godvergete handelingen der Fransche Dragonders.</i>	463
<i>Gruwelyke folteringen.</i>	464
<i>Nog een reex beschreyelyke plagen.</i>	466. enz.
<i>Wie ter naauwer nood uit Vrankrijk mogt vertrekken.</i>	471
<i>De vervolging breekt tot meer landen deur.</i>	474
<i>Wreedheid, aan een arme jonge gepleegt.</i>	475
<i>Snoodheid der gekapte fielen.</i>	476
<i>Branden, blaken, moorden, mishandelen.</i>	477
<i>Slot van dit groot werk.</i>	478
GEDIGTEN VAN J. B. SANTEUL.	
<i>Hoe deze Dichter zig voordeet.</i>	480
<i>Vaile vleywoorden van Santeul.</i>	481
PS. MENSCHEN OGELUKZALIGHEID	
VAN DR. LUKAS.	
	484

Aanwijzer der voornaamste Stoffen	
<i>Waarom de Schrijver toe heeft verhandelen van de- ze stoffe zeer bequaam is.</i>	485
<i>Of wy hier op aarde de gelukkigzaligheid mogen zoe- ken.</i>	486
<i>En of 'er zulk een staat in dit leven wel te vinden is.</i>	487
<i>Dit word bevestiget.</i>	488
<i>Tegenwerpingen en zwarigheden.</i>	489
<i>Verdere zwarigheden afgeslagen.</i>	491
<i>Welke de gelukkigzalige zijn.</i>	493
BRIEF VAN A. V. LEEUWENHOEK	
OVER DEN ZEILSTEEN.	
<i>Of de zeilsteen na 't yzer, dan of 't yzer na den steen trekt.</i>	496
<i>Omftandig verbaal zijner bevindingen in dit stuk.</i>	497. enz.
MENAGIUS KLEMTAAL, TWEEDE	
STUK.	
<i>Lof van Plutarchus.</i>	507
<i>Vertelling van Spinoza.</i>	508
<i>Snakery op de dogter van Kujacius.</i>	509
<i>Opmerking over de rivieren, op oude penningen verbeeld.</i>	509
<i>Hoe een Paap voor een geraeëbraakte bad.</i>	509
<i>Menagius woorden, ter onschuldiging van den onge- lukkigten Priester Grandier.</i>	510
<i>Historie van een kloosterbroer.</i>	512
<i>_____ van een Franschman, en den Bisschop van Belley.</i>	513
<i>Gezeg van Budens, Don Quichot, en Grotius.</i>	514
<i>Menagius taal van de ondankbaarheid des Vaders- lands.</i>	515
<i>Spreek van Izabelle van Kastilje.</i>	515
<i>Goed antwoord van een 's koopmans zoon.</i>	516
	Be-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Betsjmd verzoekschrift.</i>	517
ARTSENY OEFFENING VAN T. MA-	
YERNIUS.	517
<i>Nutheid van dit tweede samenstelsel aangewezen.</i>	518
<i>Rang der verhandelingen.</i>	519
GEHEIMSCHRIJVER DER VERLIEF-	
DE.	521
<i>Het aanmerkelijkste, hier voorkomende, wegens den</i>	
<i>Franschen Koning.</i>	522
<i>Opmerking over 's menschen vernuft.</i>	525
G. HARVEUS GENEESKONST.	530
<i>Gebekelde Arsen.</i>	531
GELUK EN ONGELUK IN LOTE-	
RYEN.	532
<i>Wie de Schrijver van dit werkje word gehouden.</i>	532
<i>Onderzoek wat Geluk, of Ongeluk is.</i>	533
<i>Heidensche en Christensche Fortuin.</i>	534
<i>Gods voorzienigheid.</i>	536
D. VAN HOOGSTRATENS GEDIG-	
TEN.	538
<i>Zuiverheid van dezen Poët.</i>	539
<i>Inhoud van zijn Vaarzenbondel.</i>	541
<i>ƒ. Oudaan verdedigd.</i>	542
HERVORMING IN 'T GEMEENEBEST	
DER GELEERDE.	543
<i>Dit boekje is het schimpschrift van Kuncus.</i>	544
HISTORIE VAN ENGELAND.	545
<i>Kort begrip dixer korte historie.</i>	546
STUKKEN WEGENS DEN DOOP.	548
<i>Wat dit pakje behelst.</i>	549
LEERWIJZE VAN DE ROOMSCHE	
HISTORIE.	550

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Schikking van deze leerwyze.</i>	551
HET LEVEN VAN TASSO.	552
<i>Kort verhaal van zyn leven en dood.</i>	553
DE POSTBODE VAN PLUTO.	554
<i>Benamingen van Mevrouw van Maintenon.</i>	554
TITELS EN BOEKZAALNIEUWS.	555
ALLEY, HET SEVENDE DEEL.	
117	
118	
119	
120	
121	
122	
123	
124	
125	
126	
127	
128	
129	
130	
131	
132	
133	
134	
135	
136	
137	
138	
139	
140	
141	
142	
143	
144	
145	
146	
147	
148	
149	
150	
151	
152	
153	
154	
155	
156	
157	
158	
159	
160	
161	
162	
163	
164	
165	
166	
167	
168	
169	
170	
171	
172	
173	
174	
175	
176	
177	
178	
179	
180	
181	
182	
183	
184	
185	
186	
187	
188	
189	
190	
191	
192	
193	
194	
195	
196	
197	
198	
199	
200	

REGISTER

VAN DE

BOEKZAAL

voor de Maanden

JANUARY, FEBRUARY,

MAART, APRIL,

MAY, EN JUNY

1697.

A.

A Alftius [Johan] Redenleere. Pag. 45

Aardbevingen, en hare oorzaken. 230

Aarde en Aardkloot. Bewijs dat ze draait. 241

Aken, en Akenaars met hun gewijde kraam. 370

Alexandrien, en dezelfs oude gedenkbrokken. 103

Antimonium, zoek Spiegglas.

Atheensch raadsbesluit. 524

B.

Bagijnen dansen in 't hemd, wat dat spreek-

woord beduid. 81

Balbek, een steedje by den Libanon. 113

Barnsteen, en dezelfs uitvloeiffels. 424

Beesje van een zeer zinnelijk maakfel. 239

Nn 4

Bees-

Register van de Boekzaal,

Beesjes, zoek diertjes.	
Beesten, bewezen geen gevoelen te hebben.	54
Bergstoffen, Steenen, enz.	232
Böngars [Jakob] brieven.	366
Brown's [Edward] reisbeschrijving.	301
Buiffon's levensbeschrijving van Turenne.	332
Burnet [Thomas] wedersproken.	443
Bygeloof, en overgeloof.	9

C.

Cene [Karel Ie] en zijn ontwerp wegens een nieuwe Franfche Bibelvertaling.	294
Christelijk geweer.	149
Christelijke godsdienst verdedigd.	166, 167
—— rodelijk bewezen.	329
Ciceroos woorden wegens het onderscheid tusfen menschen en beesten.	96
—— wegens een zoo genaamd Collegium.	414
Clerc, zoek Klerk.	
Collegianten, menschen, die vryheid van spreken in hunne gemeente onderhouden, zijn, gelijk die van andere gezindheden, altemaal de beste niet.	395

D.

Deeltjes of lichaamtjes, en derzelver vaart onderzocht.	125
Diertjes, en of die in de pis zijn.	131
Dominikus.	272
Doode, en de plegrigheden, die de Oude daar omtrent waarnamen.	314 enz.
Doop der kinderen.	548
Doopsgezinde Leeraars.	144
Dra-	

voor de zes Maanden, &c.

Dragonders, en hunne bekeer-wijze.	456 enz.
Dueren [Johan van] heeft de historie der zes Engelsche Koningen, die den naam van Tweede gevoert hebben, niet beschreven, maar vertaald.	173
Duivel van een Engelsman te hoog verheven.	171

E.

Edikte van Nantes hertoeopen.	462
Epikuur wederproken.	160

F.

Felix [M. Minucius].	165
Filozofie onderzocht.	155
Foelje, hoe die bedorven word.	239
Fortgens [Michaël] predikaatsien.	144
Fransche gruwelen.	29. 30. 454. enz.
———— bevelschriften.	34
———— zwetferyen, en spoeveryen.	350 toe
———— Koning,	364
	348. 357. 553

G.

Geheimschrijver der verliefde.	521
Geluk of Ongeluk onderzocht.	533
Gelukzaligheid der menschen is ook op aarde te vinden.	488
Goden der Heidenen, en hun dienst.	9. 10
Godsaanwezen bewezen.	62. 63
———— volmaaktheden.	66
———— regt van straffen.	163
Grasschriften der Oude.	322

Register van de Boekzaal,

Grandier t'onrecht levendig verbrand.	510
Groot [Huig de].	511
Haarlemfch gezelfchap.	417
— haar onkunde, en quaadaartigheid.	421 tot 428, en 430
Harveus [Gedeon] Artzenykunde.	530
Helmond wedersproken.	133
Hervorming in 't Gemeenebest der Geleerde.	543
Hiftorie van de Reformatie der Kerken van Vrankrijk.	25. 451
— van der Joden mondelyke Wet.	40
— van zeer zeldzame gezefzingen.	68
— van zes Engelfche Koningen.	172
— van de Griekfche en Latynfche Kerk.	202
— van een jongen.	268
— van een Lieve-Vrouwebeeld te Floren- cencen.	267
— der Weftfaalfche Vredehandelingen.	279
— van Turenne.	332
— van Richelieu.	343
— van Louis de XIV.	348
— van een man met een hoorn op den kop.	369
— van de Wichehelroede.	392
— van Spinoza.	508
— van een kloosterbroed.	512
Hoogftraten [David van] en zijn Digtant.	539

voor de zes Maanden, &c.

I.

Jaffa, Jeruzalem, enz.	116
Jehova, en beduidinge van dat woord.	105
Italiaansche reis.	250 enz.
— steden bekeken.	265 enz.

K.

Kerkamprenaren van ouds.	214 enz.
Kerkscheuring der Grieken en Latijnen.	202
Klerk's [Joan] Natuurkunde.	89
— wedersproken.	445
— van 't ongelooft.	538
— van de Loteryen.	532
Koorts op een zeldzame wijze genezen.	101
Kujacius dogter koddiger wijze beschryft.	509
Kunus schampschrift vervaacht.	544

L.

Land van Belofte slegt afgeschildert.	111
Leeuwenhoek's [Antony van] zesde verwoeg der brieven.	236
— zijn schrijven over den Zeilsteen en 't Yzer.	495
Lichaamskunde, en lichaamsontleding ten zekeren einde aangemerkt.	50, 53
— wat daar toe behoort.	97
Lijk begraven, en Lijkverbranden der Oude.	319
Lijkkoffers, en Lijkmaaltijden.	325
Linden [Kornelius vander] uitvinder van een allermisfelijkste Nêrduitsche spelling en deerniswaardige Babbeltaal.	560

Lo-

Register van de Boekzaal,

Lodewijk de XIV. Zoek *historie van Lod.*
 Loteryen, in Holland opgericht. 532
 Lufneu [Herman] bewijst dat het onmogelijk
 is, den zieken door de zoo genaamde Sym-
 pathetische werking op zijn pis te genezen. 123
 Luizen, zeer mooie, en vrugtbare schepsels. 238
 Lukas [een Engelsch Schrijver]. van de gelukza-
 ligheid. 484

M.

Maintenon [Mevrouw van]. — 554
 Mariaas heend. (en juist welk) te Aken ver-
 topnd. 307
 Mark's [Joh.] godgeleerde oeffeningen. 438
 Mayernius [T.] Artzeny-oeffening. 517
 Mazarin. 341. 352.
 Menagius klemredenen, tweede stuk. 506
 ——— zijn vertelling van Tooveraars. 510
 ——— van de ondankbaarheid. 515
 Milanen, en deszelfs naamsoorspronkelijk-
 heid. 250
 Monkony, en deszelfs reizen. 98. 109. 117.
 259. 269
 Morinus [Johan] van de gewijde ordeningen
 der Kerke. 199
 Muis [Pieter] is de maker van het schrift huis-
 houding des menschelijken levens. 177
 Munniks [Joh.] ontledingboek. 310
 Munstersche Vredehandel. Zoek *Vrede.*
 Muts van den Doge te Venetien hoedanig. 265
 ——— word van zeker moedig wijf gecëist. 101

voor de zes Maanden, &c.
 tot belooning, voor dat ze een Staatsgewel-
 denaar den kop had vermorzelt. 265

N.

Natuerkundig geraamte.	95
Nestorianen in grooten getale.	210
Nikolai [Joh.] van den rouw der Grieken.	312
Noach heeft niet het eerste schip gemaakt.	80

O.

Octavius van M. Minucius. Zoek Felix.	
Offerbeesten, en wijze van offerslagting.	16. 21
Offerhanden der Heidenen.	13. 19
——— der Joden.	36 tot 40
Offerplaatsen, Tempelen, enz.	14
Olymp een Thessalische berg.	303
Ooster-volkeren hebben vergrootende spreek- wijzen.	297
Ordeningen der Kerke, zoek Morinus.	
Oud verward opschrift.	112
Oude gedenkreekenen.	322

P.

Pakenius [Joan] reisbeschrijving.	244
——— zijn taal wegens den Paus.	251
——— zijn gebed.	258
Paracelsus zeldzame praat.	133
Pilaren van Herkules hoedanig.	273
Pis bewerkt, en daar door qualen genezen.	70
Plutarchus naar waardy geprezen.	508
Plutoos Postbode.	554
Pompejus-pilaar.	104

Register van de Boekzaal,

Q.

Quade overzetting van de Grieksche Bibel-vertalers.	298
Quichots gezeg van de Vorsten.	514

R.

Riankout Schrijver van het leven van Lodewijk de XIV.	348
——— zijn eenzijdigheid en onkunde.	351.
	352. 355. 356. enz.
Rivieren onderscheidentlijk op oude penningen verbeeld.	509
Roome met haar heilige kraam.	253. 266
——— belachchelijke naams oorspronk.	254
Roomsche <i>History</i> kunde beknoptelyk ontvouwd.	55E

S.

Sabbath, in welke woorden te vinden.	441
Santeul's [Jan Baptist] gedigten.	479
Sas van Gent.	351
Scheepsbouwkonst, en wat daar toe behoort.	79
	tot 89
Slaart [Pierer vander] op een vremde wijze van een zwaar toeval genezen.	68
Spiesglas heeft geen zweetverwekkende kragt.	138
Spookvertelling.	369
Steven, Paus van Roome, en zijn bitterheid.	209
Stukkius [Johan Willem] tweede stuk, dat de Heidensche heiligdommen beschrijft.	7
	Sweerts

Sweerts [Hieronymus] gedigten. 140

T.

Taffo [Torquaat] zijn lofs en levensverhaal. 552

Ten Kase, een valsch mensch. 400

Terafim. 449

Til's [Salomon van] vervolg op 't Voorhof der Heidenen. 153

Toledo heeft overgroote kerkelijke inkomsten. 275

Toovery-betigtig in Vrankrijk gekortwiekt. 510

Trioen [Jan] een onbezonne briefschrijver. 412

tot 416

Turenne, zie Historie van Turenne, 108

Turkse tijdrekening. 108

Turner [Willem] historie van alle de godsdien- 169

sten in de wereld.

V.

Vaarzen van Sofokles. 12

van Homeer. 18

van Kato. 24

van Hoofd. 336

aan de Fransche Akademie. 516

van Antonides op twee jongelingen. 541

van D. van Hoogstraten. 542

van Scaliger. 543

Voffius, de Oude, wedersproken. 442

Vrede, en Vredehandelaars. 278

tussen het Keizerrijk, Vrankrijk, en

Spanje. 353, 354

W.

Register van de Boekzaal, &c.

W.

Wet van de Keizers Honor en Theodoos.	77
Wezen, of aanwezigen van God.	61 enz.
Wichchelroede doet wondere werkingen.	393.
	403. 405. 408. 410. 428. 437
Wille en Oordeel.	48
_____ en Reden.	161
Williams [Johan] van de goddelijke openba- ring.	494
Woodward [Johan] van de Aarde, en Zond- vloed.	222

Y.

Yk [Kornelis van] Schrijver van de Nederland- sche Scheepsbouw.	76
Yzer, en Zeilsteen, <i>zoek</i> Zeilsteen.	

Z.

Zeedier in de Roode Zee.	107
Zeilsteen, en deszelfs eigenschappen.	421. 424
	425. 427. 496
Ziel, en het wezen der ziele.	47
_____ haar vereeniging met het lichaam.	56
_____ haar zitplaats.	57
Zinnen, met hare werktuigen en voorwerpen.	58
Zondvloed, en deszelfs uitwerkselen.	225 enz.
Zuurdeeffem by de Joden zeer naauw gade ge- slagen.	43

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

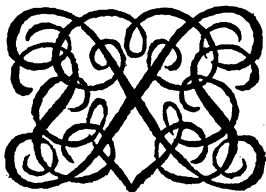
Gesticht door

P. R A B U S.

JULIUS en AUGUSTUS

1697.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1697.

DE

DOHERTY

JOHN

1900

2 U N A N

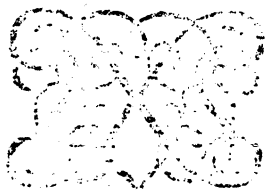
UNITED STATES OF AMERICA

1900

Copyright 1900 by John Doherty

Printed in the United States of America

Copyright 1900

MADE IN THE U.S.A.

NEW YORK

1900

MET DEN AANVANG
VAN HET ZESDE JAAR
BOEKZAAL-STIGTENS
W O R D
DIT EEN EN DERTIGSTE STUKJE
A A N
DEN ZEER VERMAARDEN
E N
HOOGGELEERDEN HEERE

MR. JOHAN
SILVIUS,

HOOGLEERAAR DER REGTEN,

E N
R E K T O R
D E R
ERASMIAANSCHÉ SCHOLEN
TE ROTTERDAM

OPGEDRAGEN
VAN ZIJNEN VAN KINDBEEN AF
BEKENDEN VRIEND EN DIENAAR

P. RABUS.

THE NATIONAL BUREAU OF STANDARDS
WASHINGTON, D. C.
DEPARTMENT OF COMMERCE
BUREAU OF STANDARDS
UNITED STATES GOVERNMENT

WIRE ROPE
SIZES
AND
STRENGTHS

FOR
COTTON
SPINNING
MACHINERY

WIRE ROPE
SIZES AND STRENGTHS
FOR COTTON SPINNING
MACHINERY

WIRE ROPE SIZES AND STRENGTHS

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

JULIUS EN AUGUSTUS

1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

LILII GREGORII GYRALDI *Fer-*
rariensis opera omnia duobus tomis di-
 stincta, complectentia historiam de
 Deis gentium, Musis & Hercule,
 Rem nauticam, Sepulcralia & varios se-
 peliendi ritus, Historiam Poëtarum
 Græcorum & Latinorum, Kalendarium
 Romanum & Græcum, cum libello de
 Annis, Mensibus, ac insuper alia: quæ
 omnia partim tabulis æneis & nummis,
 partim Commentario *Joannis Faes*, & a-
 nimadversionibus hætenus ineditis *Pau-*
li Colomesii, nec non indicibus emenda-
 XI Deel. A 3 tiori-

6 . . . *De Boekzaal van Europe,*
rioribus ac locupletioribus illustrata ex-
hibet Joannes Jensus. Tomus primus.

Dat is,

Alle de werken van Lilius Gregorius Gyraldus van Ferrare, in twee stukken verdeeld, behelzende de Historie van de Godden der Heidenen, Zanggodinnen, Herkules, Scheepszaken, Grafwerk, en verscheide plegtigheden omtrent het begraven; desgelyks de Historie der Grieksche en Latynsche Digters, den Roomschen en Griekschen Almanach, het boekje van de jaren, maanden, met vele andere dingen, welke alle te zamen ten deele met kopere tafereelen en gedenkpenningen, ten deele met een verklaring van Joan Faes, en aanmerkingen van Paulus Kolomezius, nooit voor dezen uitgegeven, ook met verbeterde en wydloopige bladwijzers opgehelderd, vertoond worden van Joan Jens. Het eerste stuk. Te Leiden by Hakkius, Boutstein, Vivié, vander Aa, en Luchtmans 1696. in folio.

Dat brave verstanden alle moeyelikheden te boven klauteren, en, zelfs de bijtende weedommen ten spijt, zig konnen verledigen tot het handhaven van geleerdheid, eene der heere-

beoordijkte vertroostingten tegen vele rampen en wederwaardigheden, ziet men aan den letterwijzen Gyraldus, man van zonderlinge naarstigheid, in 't midden der * voorledene eeuw gestorven. Deze Geleerde Italiaan, niet alleen arm, maar zijn leven lang van d'Aartsbeulinne de jicht aan handen en voeten gepijnigd, veeltijds bedlegerig, zonder dat hy nogtans konde leggen (want die knellende dwingelandinne doorknaagde hem de leden) heeft ons een bondel schriften nagelaten van zoo veel oudheidsopheldering, als by na in andere boeken van zijn tijd vergeefs gezocht word. Denkt icthand, op 't hooren van 's mans doerniswaardigen levensstaat, hoe 't schrijven in zijn werking, wanneer hy handen nog voeten kon roeren? dien zal ik zeggen, dat geleerde luiden ook de gewoonte hebben van niet den mond een ander hunne gedagten mede te deelen.

In de voorreden van den Heere Jens, uitgever dezer herdrukte bladen, zien we, dat scherpe kijkers somwijlen nog wel wat kan ontglijpen; want hy geeft het gezeg van eenige Schrijvers eenen geheel anderen zin, als Gyraldus deed: dog daarom is d'arbeid van den laatste niet te veragten, want hy schreef in een tijd, toen de letterwijsheid, uit de nare duisternisse der voorgaande yzere eeuwen door schandere vernuften opgewroot, de schorsse der onwetendheid nog niet ganschelijk had afgelegd; en hem ontbraken vele ophelderingen van plaatsen,

A 4

die

* Ik leze in zijn korte levensverhaal voor dit werk, dat hy is gestorven in 't jaar 1550. De Thou nogtans seekent zijn dood aan op den jare 1552.

§ De Boek aan den Europeer,

die lang daar na in versterkte uitgifte van boeken aan den dag zijn gekomen.

Den voortgang hebben hier, hoewel onder de laatste bruyrugten des Schrijvers, Zeevaren verhandelingen van de Heidensche Goden en hunne offerhanden, in welke niet alle de afgoden (want de Oudheid had van die maakfelsmeer dan * 30000, ja wel 300 Jupiters) maar alleen de voornaamste worden aangetrokken. Hy neemt den aanvang, naar zijn verstand, van den waren God, en deszelfs kennelijkste namen by de Hebreëen, ons in den Bibel voorkomende. Dan beschrijft hy de eerste Godheden van de Egyptenaars, Ethiopiers, Fenieters, en andere volkeren, daar na de kinderen dezer Goden, en verreckt ons hier gevoelen, dat de oude Wijzgeren en Digtens van de Godheid hadden. Let men op de verdeeling der Goden, daar zijn we, hoe dat yder lid van 's menschen lichaam zijn byzondere Godheid had. Staat men 't oog op de zekere en onzekere Goden, daar komen ons voer † Hemelgoden, Huisgoden, Halve Goden, gemaakte Goden, eeuwige Goden, Goden van den eersten rang, middelmatig slap, ruigte of jan hagel onder de Goden, met nog een reeks andere. Voeg hier by de Godheden uit de hoedanigheden der menschen geboren, gelijk als de Deugd, Trouw, Vrede, enz. Dog, opmerkelijk is het leger van de Mengelgoden, die zoo wel als de voorgaande zeer vermakelijk voorkomen. Daar moest dog verschot van Goden zijn, want yder land en stad had haren eigen Bescherm-god, niet anders

* P. 2.

† P. 20.

‡ P. 47.

anders als de Roomsche Kerk nog ten huidige dage keur van Santen heeft.

Ik stappe van het eerste tot in 't tweede Godenvertrek, waar in Gyraldus alleen van dien allerberuften baas op den Godenwinkel den grooten * *Jupiter* handelt, en wel op deze wijze. Na een onderzoek der naamsoorspronkelijkheid, 't zy Grieksche, 't zy Latijnsche, toont hy de zinsprakige verborgenheden, en welke werkingen het Heidendom daar mede uitdrukte: want om dit te beduiden gaven zy menigmaal aan eene Godheid verscheide beeltenissen, naar verscheide werkingen, die ze aan dezelve toeschreven; waar van *Jupiter* hier ten voorbeelde strekt. En de wijl deze God dikwils in verscheidene steden en landen aangenomen was, daar van daan vind men ook deszelfs veleley bynamen in de oude Schrijvers, of na de zinnelijkheid, of na de voordeelen, die 't verdwaalde volk daar van waande te genieten.

Dus zien we niet alleenlijk een reex bynamen aan *Jupiter* gegeven, maar ook aan vele andere Afgoden, met aanwijzing der gedenkschriften, waar uit ze te putten zijn. Ik geve den lezer tot een staaltje † *Jupiter Ammon*.

Op dezelve wijze handelt het tweede boek of stelsel, van *Juno*, en alle hare lieve bynamen; en om dat deze Afgodinne voor de bestierster der huwelijken doorging, worden d'er de Bruiwofstgoden *Hymenaeus*, en *Tbalassius* bygezet.

Het vierde vertoont ons den ouden † *Saturn*, met de manier hoe, en de plaats waar, hy gedi-

A 5

dient

* P. 77.

† P. 106.

† P. 133.

10 *De Baekzaal van Europe,*
dient wierd. Hy heeft tot gezellinnen *Ops* ;
anders *Rhea Cybele* , en der Goden moeder ge-
noemd. Dan verschijnt *Vesta* , en de twee-
hoofdige *Janus*.

- * *Neptuin* , met alle zijne eertitels , beslaat
het vijfde , rondom bestuwd van mindere zee-
goden , en watergodinnetjes ; onder welke de
Meerminnen den sleep vergrooten.

- De Tweelingen *Kastor* en *Pollux* zijn van den
minsten rang niet ; en by den Wind-God *Eoos*
leeren we , hoe de Oude maar † drie Winden
kenden.

Als deze van 't rooocel geweken zijn , ko-
men we in het zesde by *Pluto*. Dat 's van de
Zee in de Helle , dien de Grieken *Hades* noe-
men , en welke alhier verklaard word. De
goede *Gyraldus* brengt een koppeldigt by , dat
Pontikus Heraklides zeide een Godspraak van
Pluto te wezen , op dat men zie , zegt de man ,
dat de geheimenisse der *Driecenheid* zelf van
Pluto bevestigt is.

Πρῶτα Θεὸς μετέπειτα λόγος , καὶ πνεῦμα
πάντων αὐτῶν.

Σύμφυτα δὴ τρία πάντα καὶ εἰς ἐν ἰόντα.

Dat is daar of daar omtrent.

Berst God , daar na het Woord , en Geest
daar by ,

Drie even-oude , en Een in heerschappy.

Ik

• P. 160. † P. 190. H Hades.

Ik houde my verzekerd, wel te kunnen raden, uit hoedanig een pen die vaarzen gedropen zijn, maar laat ons die liever overstappen. In 't zelfe perk pronken *Serapis*, *Plutus*, die allerebegelijkste God der rijkdommen, *Proserpine*, *Plutoos* gemalinne, de drie *Sekyadesen*, ja zelfs de helsche *ragermyen* met hare leelijke bakkezen, d'oude *Veerman Charon*, en de drie hoofdige *Helhond Cerberus*. Het drietal der gestrengere regters *Minos*, *Eakus*, en *Rhadamanthus* ziet men in 't verschiep.

Apollo, in 't zevende hervortgebracht, en aan zeer vele benamingen by de Digtens kennelijk, heeft zijn zoon *Eskulaap*, Mevrouw der *Dageraad*, en de † *Zanggodinnen* aan zijde. In 't achtste volgt *Bachus*, en de ongeschikte tuingod *Priaap*.

Der Goden bode, de listige *Merkuus*, zoo als hem d'aloudheid beschreef, en *Iris* [de regenboog] houden in het negende der *Slaap* en *Droomgoden* gezelschap. Dan zien we in het tiende den krijgsgod *Mars*, en de krijgsgodinne *Bellone*; daarenboven de *Overwinning*, en *Herkules*, met zijn liefste *Hebe*, de jeugdgodinne; wat *Herkules* belangt, we zullen nog van hem een geheel boek krijgen, maar wil ik u eens vertellen, lezer, hoe *Hebe* ter wereld quam? † *Apel* onthaalde zijn stiefmoeder op een kostelijk gastaal, dog 't wif at zoo veel latouwvalade, dat ze, tot dien tijd toe onvruchtbaar geweest zijnde, daar van zwanger wierd, en deze schoone dogter baarde.

Het elfde is in 't geheel voor *Minerve* ten besten;

12 *De Boekzaal van Europe*,
heffen; maar het *twaaftde* levert ons *Diane*,
Latone, en *Isis*; d'eerfte met verſchot van na-
men.

Venus vinden we in het *derftende* by haren
zoon *Kupido*; daar de goelijke jeugdeling *A-*
donis, en de krepel *Vulkaan* bykomen. De
drie *Bevalligbeden*, zoo naakt als ze zijn, ſchro-
men niet achter aan te volgen.

Moeder *Ceres*, de vrugtgodinne, voegt zeer
wel by *Vader Triptolemus*, wien zy het nutte
werk van koren te zaayen geleert had, in 's
weertiende; gevolgd in 't *vijftiende* van de † *De-*
mons, die onlangs met de duivel meer papiers
bevuilt hebben, dan ze waardig waren. On-
ze *Gyraldus* doet heel wel, mijn 's oordeels,
dat hy verklaart van de natuur der *Demons* (ze
waren goede en quade by de Heidenen) niets te
willen vaſt ſtellen: want als men dog al beziet,
wat de oude en later ſchrijvers daar van gebtu-
zelt hebben, zoo komt het uit op ik wete niet
welk een half ſlag van verziende maakfels tuſſen
Goden en menſchen, lugtgebroedfels, of ver-
gode ſtervelingen, met een lichaam van lugt,
daar niet van na te vertellen is, ten zy iemand
met *Hefiodus* hen gelieve in zijn herffens te
ſchilderen.

Ἄερα θ' ἰσαμένοισι πνεύσιν φοιῶντας ἐν
αἰῶνι.

Met lugt bekleed, en overyal
Hier zwervende in het gardsche dal.

Ik

Ik late hen ook staan by de *Gelei-geesten*, *Huis- of Haartgoden*, en de *Godinne der Regtvaardigheid*, of *billijkheid*, *Themis*.

Maar waar blijft gy, *gelukzoekers*, *waaghalzen*, en *kansaanleggers*? hebt gy geen lust om die verwaande *Godheid der Ouden*, de *Fartuin*, eens te bekijken, zoo als ze verbeeld word? Zie hier komt ze in het *zestiende* stelsel levensgrootte voor den dag, met een lijst van zoo vele bynamen als eenigo andere uit den ganschen *Godenteelt* gehad heeft.

Eindelijk verandert de *naarstige Schrijver* van toon, zoo als hy in het *zeventiende* † d'offerhanden der verblinde volkeren aan dat *Godengespuis* gaat ophalen. Hy neemt zijn aanvang met de *Tempelen*, en haar oorspronk, en ontvouwt ons waar, en hoe die eerst gebouwd zijn, haar vorm, en vier byzondere deelen, haar bygevoegde *bofschaadjes* en *vryplaats*: van daar gaat hy voort tot de *altaren*, *beelden*, en *offerpriesters* van velerley stand, naam, en *bediening*. d'Offerhanden zelve hadden ook, zoo by *Grieken* als *Latinen*, *verscheide benamingen*, achter welke het der moeite waardig is te hooren, wie by deze en gene volken *aller-eerst* geoffert heeft; want yder land of stad schreef, om den *ouderdom* van haren *godsdienst* te beweren, zig de *eere* van deze *uitvinding* toe.

Hier hebben wy *verschot* van *offers*, en *byzondere offergiften*, naar *verscheide voorvallen* opgeteld; daar benevens al dat *naauwkeurig zuiveren* en *wijen*, en den *waan der Afgoden-*
die-

dienaars, die hun zelve vele groote dingen op feestdagen beloofden. Hier hebben we de bevestonden en beddespreidingen der Goden, omlinks te Roome van veel gebruik, ook der Romeinen aanroepingen, en hunne stadstocheiliging. Hier hebben we die oude gewoonte van vredeverbonden te sluiten met het slagten van een Varken, en een opmerkelijken eed; mitsgaders de aardige plegrigheid, waar mede zy door Herouten den oorlog lieten aankondigen, of verlenging van vrede voorflaan, en de godsdienstigheid, dien zy in de grondvestiging van een nieuwliks te bouwen stad pleegden.

De \ddagger Meelkoek-offer, en de bezoedelde offerhanden worden niet vergeten; en gelijk alle voorvallen geen eenerley offers hadden, zoo kreeg ook yder Godheid zijn byzondere schenkaadje.

Nu past het, eerst de dieren, ten outer geschikt, in 't gemeen te bezien. Deze moesten altsamen uitgekipt en verkoren zijn, hoewel d'er genoeg bloedeloze offers waren. 't Was te Roome, daar men eerst een Varken begon te offeren. Elders offerde men ook Vissen, en op andere plaatsen Wijn. Wanneer Offen, en dergelyke beesten, ten outer gedoemt waren, dan wierden hare hoornen verguld, en zy met dat cieraad ter slagting gevoerd. Tot yder offer behoorden vereischte pligtplegingen, en de omstanders moesten hun zelve by die gelegentheid schikkelyk dragen, terwijl de pijpspelers lustig opbliezen.

't Water was by het offerplengen van geen

geringen dienst, en men maakte onderscheid, na welke wereldstreek de offerslagting en aanbidding geschiede. We zien hier wat de Romeinen met het woord *litare* verstonden, en hoedaniger wijze de Offerpaap het gedierte slagte.

Maar voot al maakten zy veel werks van het bekijken der ingewanden, waar uit zy waanden, voor- of tegenspoed te kunnen voorspellen. Deze wichelary had velerhande gewoontens. De toekijkers mogen letten, wat deelen van d'offerbeesten gegeten wierden, en wie tot die spijsze rogt had.

Her offerwyer mocht niet van allerley hout zijn; een stoffe, die den Schrijver tot de offerdiensten van vele volkeren overvoert, en onder die tot de offerhanden aan de Helgoden.

In een tusschenreden word gewaagt van 't gene de mensch in zija geboorte uit elke dwaalstar ontfangt: teffens leeren we, hoe en wannect men de zoenoeffers voor de dooden deed; ik meene de *Februa*, daar de maand February een naam van heeft gekregen. Voor 't laatste spreekt de Heer Gyraldus van de verlegentheid der Heidenen, als ze geloofden dat de Goden verstoord waren, en van de byzondere godsdienstplegingen, die yder volk aanwendde om hem wederom te paayen, en tot goede vrienden te maken. 't Besluit is een oprelling van alle Gotheden der aloudheid; en welk een offer tot yder van die geschikt was.

Maar

H *als de offerdienst wel en behoortlyk volbragt was, zulk dat alle teekenen een goeden uitslag belooftens* +

Maar ik gevoele dat mijn pen gaarne, eer ze verder gaat, een halfuertje wil rusten.

II. HOOFDDEEL.

Verhaal van de Werken van LILIUS GREGORIUS GYRALDUS. *Het eerste stuk.*

NA 't Godendom, en deszelfs offerhanden, komen de † Zaaggodinnen nog eens afzonderlijk op de baan. Sta by Dichters- en Rijmersgilde, dat van deze negen zusters zoo veel houd; hier zal u een voor een ontmoeten! of zijt gy wijzer geworden, dan dat gy uwe vaarzen met d'aanroeping van die oude verschrompelde vrijsters wilt ontseeren! gy hebt voorwaar geen ongelijk.

Wech met die besjer, stijf, en oud,

Die grollen zijn te kaak en koud.

Ten minsten zal ik haar en haren Apol op den verzierden zangberg by 't vliegende paard en den langverdroogden hengstebron stilletjes t'huig laten, als ik wat te digten hebbe. Maar zaftjes nogtans, Boekzaallezers, al walgt ons die oubakke Digtterskost, deze gelarde verhandeling zal ons daarom niet mishagen; 'ny dat wy derzelve oorspronk fraayelijk beschreven, of de verdeling van haar Zangkunde, en d'oudheid

† P. 555.

heid van den naam *Muse*, nagespoord vinden ;
 't zy dat Gyraldus de reden van het negental op-
 wroet , waarom zy zusters , en als op een berg
 wonende , verzierd zijn. Dit is alles zoo
 naaukeurig , als haar bekransing met palmbla-
 deren ; hunne verscheide bynamen by oude
 Schrijvers , niet alleen na de zale van 't land ,
 daar ze geëerd wierden , maar ook na de aethe-
 ting , die de volkeren daar voor hadden , en
 vervolgens de afleiding van hunne negen be-
 kende namen Klio , Euterpe , Thalia , Mel-
 pomene , Terpsichore , Erato , Polyhymnia ,
 Urania , en Kalliope ; alt'namen , na dat yd-
 deis werk was , daar van uitgepluist. Haal
 waren de Byen toegewijd , en zy zelve worden
 ook gevleugeld verbeeld , met welk onderzoek
 en de beschrijving van het woord *Museum*
 [boekoeffening-kamer] dit geschrift afloopt.

Her volgende vertoog van † *Herkules* schreef
 Gyraldus in zijn jeugd. Eerst bezien hebben-
 de hoe vele *Herkulesen* by d'Oudheid geweest
 zijn (want zy wesen met een niet te vreden)
 wend hy zig toe dien beroemdsten *Herkules* ;
 dien *Jupiter* in *Amfitrno* hervormd , by *Alix*
 mene teelde. Deze groote temmer der ge-
 drogten , een allerervarenste pijlschieter zyn-
 de , had tot zijn voornaamste geweer een knots-
 ze , en droeg een *Leeuwenhuid* om 't lijf.

Zoo streeft hy hier afgemaakt , met optel-
 ling van alle zijne heldendaden , van de wieg af
 bedreven. Waren ze niet te wijsloopig , ik
 mogt 'er eens van bezinnen , al was het maar
 van die wondertoverwinning , die hy op den

gedrogtelijken Hydra behaalde, of van de dāp-
perheid, waar mede hy den godloozen Ergy-
nus, koning der Mynien, t'onderbragt. Maar
nu leene ik mijne ooren aan het verhaal van den
Hercules Idæus, ouder dan de voorgaande, en
d'eerste insteller van de Olympspelen. De Hi-
storiën van dien quant zijn niet min vreemd, als
van den eersten, en, nevens de spreekwoorden
wegens Hercules, hier te boek gezet. Vooral
kan een weetgierige zig laten bekoren door het
berigt van die berugte pilaren, welke Herku-
les omtrent Gibraltar ter neder zettede; en, zoo
de Historië van den struikroover Katus al te be-
kend is, hy vermake hem-zelfen met Omfalē,
Herkules gemalinne, die den weërgabloozen
held niet weinig onder sim had: een verdigt-
sel, vry verre met de Historië van Samson o-
ver een komende. Wat zijn eigen persoon
aangaat, hy prijkt hier als een groot erer, en
die niet minder gewoon was te drinken. Met
zijn smartelijk levenseinde (want hy wierp hem
zelfen van razerny in 't vyer) en zijne nagela-
tene kinderen; ten getale van zeventig, of
zoo andere willen, twee en zeventig, word
deze opstelling gesloten.

Van de *verhandeling der scheepszaken*, tot
welke wy voorttreên, mag ik in 't gemeen voo-
af zeggen; dat ze kan verstrecken voor een
Grieksch en Latijnsch woordboek, omme alle
woorden, des scheepsvaatdy rakende, voor zood-
veel ze in die twee talen by oude Schrijvers ad-
vinden zijn, daar uit te leeren. Het Begin is o-
ver den eersten uivinder van 't schip, by some

mige Neptuïn, by sommigen een ander: welk
 geschil haast zal ophouden, als men vast stelle,
 dat niet slechts elk land eenen eersten uitvinder
 gehad hebbe, maar ook yder gedeelte van 't
 schip een byzondere vond zy. Ik zal hier niet
 lang staan op de gemakken, en ongemakken,
 die uit de zeevaart spruiten, nogte mijn hoofd
 breken met het hout, en welke soort het beste
 tot scheepstimmeraadje is; 'k worde hier ge-
 noeg opgehouden van dat wonderre visje *Remora*,
 dat met zijn lijmagtige stoffe den loop der best-
 bezeilde schepen kan steuiten, zoo 't waar is,
 dat men schrijft. Laat ons die liever by som-
 mige wonderen van 't scheepvaren zetten, in
 't zelve hoofddeel voorkomende, zoo koud en
 onnoozel voorwaar, dat onze hedensdaagse
 matrozen daar hartiglijk om zouden lachen,
 al had het Vader Plinius, en al had het de Paus
 van Roome geschreven.

We lezen hier ook van de wonderbaarlijke
 schepen der Ouden, de Bescherm-goden, dien
 de vaartuigen waren toegewijd, en hoe verre
 de Starrekunde in 't zeebeveren te pas komt.
 Daar meê doorwandelt Gyraldus het schip van
 onderen tot boven, geeft aan yder deel zijn
 naam, desgelijks aan elk stuk scheepsgereed-
 schap, dat de Oude kenden, riemen, en boe-
 men, zeilen, en touwen, alles met haar vorm
 en gebruik beschreven.

Eindelijk wijst hy de verscheidenheid der ou-
 de schepen, na derzelver grootte, gestalte, of
 dienst aan, en hebbende dan in de schepen het
 scheepsvolk opgezocht, om te weten wat va-
 nten, Schippers, Stierlieden, Bootsgezellen

20 *De Boekzaal van Europe,*
en andere maats van den ouden tijd hadden,
scheide hy van alle den Scheepsomslag af met de
oorspronkelijkheid van 't Latijnsche woord
* *navis.*

III. HOOFDDEEL.

Vervolg van de werken van LILIUS GRE-
GORIUS GYRALDUS het laatste
nittrefsel van 't eerste stuk.

IK geve mijn Boekzaal 't cieraad van een
nieuw vertrekje alleen voor dit laatste ge-
schrift, dat het hek des eersten stuks van Gyr-
aldus werken sluit, om dat het op een zeer voor-
treffelijke wijze is opgeheldert, met aanmer-
kingen van den geleerden Johan Faes, die vry
wat meer plaats bezetten, en immer zoo wel
verdiene gelezen te werden, als Gyraldus
boekje zelf: en zekerlijk, al wie hem zelve
aan 't kennen dezer gedenkwaardige aloude
plegtigheden laat gelegen leggen, kan dit door-
wrochte kantwerk van den Heere Faes niet ont-
beren; 't zy dat hy, behalven Rosinus, en des-
zelfs verbreeder Dempsterus, ook Kirchman
en den Franschen Schrijver † Guichard (die ou-
det

Een schip. † *Funerailles, & diverses manie-*
res d'ensevelir des Romains, Grecs & autres nations,
tant anciennes que modernes, descrites par Claude
Guichard: &c. A Lyon par Jean de Tournes impr-
meur du Roy 1581. *'t welk ik voor de boekkenners aan-*
veekene; om dat het allen niet ontmoet.

der dan Kirchman is) mag gelezen, of zelve in die stoffe gearbeid hebben.

L. Is een werkje, dat ons * d'oude maniere van begravingen, en de velerley plegtelykheid derlykstaatsen, voor oogen schertt: een stoffe, de welke by d'andere gemelde Schrijvers aangestagen, alhier op den volgenden voet word afgehandelt.

Pluto komt als d'eerste vinder der graven eerst te voorschijn, hoewel de Godinne Libitina by d'oude Romeinen dezelve eere droeg, zijnde geene andere, dan Proserpine, en misfehien ook Venus Epitymbia. Uit alle gedenken rekenen blijkt ons de overgrootte zoige, die t'Heidendom voor de grafsteden droeg, en wie ontrent, dat de tempelen daar van haren oorsprong schuldig zijn?

Zekerlyk men weet van de begraafplaatsen den afkomst der beelden t'huis te brengen, en die zig daar van uit Gyraldus niet voldaan kent, kan der bewijzen by Faes zat werden. Daar we tot de begraafplaatsen zelve komen, zien we haar gestalte, en opschriften, als ook de manier, op welke men oulinks gewoon was de dooden in het graf te leggen. Het regt der grafplaatsen wierd doorgaans voor heilig gehouden, maar de grafsteden zelve bestonden niet altijd, nogte overal, uit eenerley stoffe. De plaats, tot die grafsteden gebruikelijk, waren ook van verscheide soort, zoo wel als de statelykheid van t'begraven, die van tijd tot tijd grooter zwieren en omslag kreeg. Vervolgens quamen d'er de doodmaalstijden by, en de

B. 3 groot

* R. 685.

grooten des werlds lieren lijkstaatsy-spleen aanrigten, tot dat ten laaften alles in 't stuk der begraaffenis in een verfoeylijken overloed uitbarste.

Dit vermeld ons Gyraldus, en zijn ruimweldende Verklaarder; te bekoorlijker voor een lezer, om dat men d'er ook tuffen gemengd vindt de spreekwijzen, tot het begraven der lijken behoorende, en by de Heidenen wel eer van oud gebruik. De namen der begraafplaatsen by vele volkeren, als mede de personen, dien onder zekere benamingen, de zorg over lijken was aanbevolen, kan men hier duidelijc vernemen, met uitsluiting van zulke, die de eere van begraven te werden niet mogten genieten.

Als we van dusdanige gewoontens, keuren en wetten onderrigt zijn, past ons ook niet onkundig te blijven van de eenvoudige manier, op welke het Roomsche volk eertijds de dooden begroef, dog daar na, om reden, verbrandde. De plegtigheden zelve, in allen deele tot nare treurigheid geschikt, leiden ons tot het bezienvan den rouw, hoe langen tijd de rouwrekenen openlijk duerden, en met welk een uiterlijken vertooning, of gelaat, die bewezen wierden. Herodiaan is de Schrijver, waar uit de vergoeding der Roomsche Keizeren hier staat nageschreven, en die den Hollanderen in hunne tale te lezen gebeuren mag. Daarom zeide ik die bekende kust voorby, en name mijn afscheid van deze begraaffenisstoffe, met te beschouwen hoe voorhenen de dooden ter aarde besteld wierden, zoo by de Egyptenaars, Assyriërs, Schijten, Ethiopers, Indianen, Grieken, Perzianen,

nen, Barbaren, Thracers, Duitschen en Franschen, als by Joden, Christenen, en Turken.

Na een optelling van verwonderlijke grafgebouwen, uitgeleerde Schrijvers aangetrokken, zien we met dit verhoog de schriften, die het eerste stuk van Gyraldus werken uitmaken, en ik dus verre mijnen arbeid van uittreksels te schrijven, niet zonder groot vermaak, en nut, ten einde gebragt.

Tot het tweede stuk hope ik eerstdaags met geen minderen lust te zullen toetreden.

IV. HOOFDDEEL.

Schriftmatige verklaringe over den tweeden algemeinen Zendbrief van den H. Apostel Simeon Petrus, mitsgaders den H. Apostel Judas Thaddeus, ordentelijk het tweede hoofdstuk van Petrus ingelijft. In welke dezzer briaven verstand, uit het oogmerk van den Geest, uit den Samenhang en kragt der grondwoorden, met mogelyke klaarheid is opengelegd, en betoogt door Theodorus Antomides, Predikant tot Westerwijtwert en Menke-Weer. Te Leenwarden by Gerardus Hoogslag 1697. in 4. 117 bladen.

IK geloove, dat lezers van Godgeleerde stoffe, op 't zien van den titel dezès boeks,

24 *De Boekzaal van Europa,*
Fraks den Schryver zullen kennen.

Wy lazen zijne verklaring over den *eersten* Brief van den Kruisgezant Peter in Bloey- en Zomermaand van den jare 1694; en in de twee laatste maanden des jongstleden jaars 1696 leide ik zijnen vertaalden Koccejus in mijn Boekzaal open, om met groot vermaak de samengeschaalde gedagten van dien zeer vermaarden Godgeleerde na te sporen.

Na zoo zwaren arbeid, en blijk van zonderlinge naarstigheit, welke een yder niet lust na te volgen, om dat 'er zweet aan valt is, voelt de Heer Antonides zig nog niet afgesloofd, maar komt, gelijk we zien, eer men 't denkt, met dit wigtige werk over des Apostels *tweede brief* te voorschijn, ten onwedersprekelijken bewijze,

*Dat hem de Nijd niet kan verwijten,
Zijn leven lediglyk te slyten.*

Neen zeker: 's mans onvermoeide werkzaamheid, door treffelijke geleerdheid ondersteunt, blinkt al te sterk uit, dan dat zijn naam, boven het gemeene lot der stervelingen, hem geen bestendigen roem zonde byzetten.

*Die Leeraar volgt zijn 's Heestands treden,
Die met een ongekreukte ziel,
Daar nimmer huichlery op viel,
Het hart der Waarheid durft ontleden,
En evenaart met vrome daën
Zijn woorden en geleerde blaën.*

Maar

Maar ter zake. De Schrijver houdt den zelve voer, welke wy hem zagen houden in zijn verklaringboek over des Apostels eerste brief te weten, vooraf gesproken hebbende wie dezen tweeden brief geschreven heeft (die is by hem niemand anders dan Petrus, 't zy wat ook eenigen gelust heeft daar tegen in te brengen en aangetoond, dat ze van goddelijke kentenken is; voorts deszelfs inhoud, taal, stijl, en verdeling beknoptelyk ontceed hebbende, tredt hy tot het werk zelf.

Tegen over de vaarzen, die twee, drie, vier, of meer zeffens, naar oerfich van zaken, telkens by een slaan, is de Griekse grondtext geplaatst, op dat een lezer, dier tale kundig, te gemakkelijker kan vergelijken het gonne doorgaans, tot ophelderinge der zaken, uit de taalkunde word aangehaalt.

En hoewel hy gewoon is, de gedagten van den beroemden Koccejus in sommige plaatsen boven die van andere te waarden, nogtans blinkt over al zijn vry oordeel uit, gepaard met zedigheid, en achting voor zulke Schrijvers, die hem schijnen voor 't naaste des Apostels grondige mening uit te leggen, hoedanige zy ook zijn.

Hy zal mijn zeggen bevestigd zien, die slegts d'oogen slaat op het eerste vaars, daar de Apostel den genen toespreekt, *die met hem even dierbaar geloof verkregen hebben door de vergraardigheid onzes Gods en Zaligmakers Jezus Christus.*

Erasmus, onze Rottérdammer Erasmus, wien het gelust heeft, op wel meer plaatsen, daar van Christus persoon word gesproken, zig

van andere Godgeleerde gevoelens af te zonde-
ren; oordeels, dat door 'reerste woord onze
God onderscheidentlyk de Vader word verstaan;
als ten persoons opzichte onderscheiden van den
Zoon, gelijk ook deze twee Goddelijke perso-
nen in het volgende vaars onderscheiden wor-
den; dog de Heer Antonides verklaart zig lie-
ver te houden aan de meining van den Luthe-
raan Gerardus, wissende, om zekere * re-
denen, dat men door onze God en Zaligmaker,
hier ter plaatse, Christus alleen zal verstaan.

Begeeft iemand een proef van dezès Kerkre-
denaars Taal- en Oudheidskunde te zien, hy
leze zijn zinnryke uitlegging over de Apostel-
woorden v. 13. 14. en 15. Daat het woord †
Tent [Tabernakel] noemen 't onze Overzettens]
en de aardige spreekwijze, van de Tenten der
Ouden ontleend, een vrugbare en lustige stof-
fe van geleerdheid schaft.

Met geen minder nadruk ziet men hem ver-
klaren de getuigenisse van Petrus, hiet in be-
staande † dat hy een aanschouwer van Christus
Majestèit is geweest, en Gods stemme uit den
Hemel heeft gehoord, als hy met andere leer-
ningen op den berg was. Waarom die berg de
beilige berg genaamt word, staat met * Kocce-
tus woorden opgeheldert.

De Heer Antonides heeft den geheelen brief
van den Apostel Judas in het tweede hoofdstuk
van Petrus brief ingetijft, om den eenen door
den anderen te verklaren; van welke overeen-
komstige schikking hy grondige reden geeft.

Een

* Zie dezelve p. 21. † P. 140. enz. ‡ V. 16.
P. 177. • P. 198.

Een kundig lezer kan haast zien, hoe groot een voegelijkheid in dat verband is, als hy maar, by voorbeeld, de drie eerste vaarsen van 't gemelde tweede hoofdstuk van Petrus samenknoot met het vierde vaars van Judas brief;

Petr. 1. 2. 3. *En daar zijn ook valsche Profeten onder het volk geweest, enz.*

Jud. 4. *Want daar zijn sommigen menschen ingeslopen, enz.*

Petr. 4. *Want, indien God de Engelen, die gezondigt hebben, niet gespaard heeft, enz.*

Jud. 6. *En de Engelen, die hi van begin af niet hemaard hebben.*

By dit geval word tegen de Heeren Daillem en Bekker beweent, dat beide de Apostelen hier nieuspreken van † Verspieters van 't Land Kanaan, maar van Engelen, dat 's te zeggen, quade Engelen, duivelen. *De ketenen en banden der duisternisse*, waar mede zy in de belle gekluifert leggen, willen ook wel van na by bekeken werden.

Nog eens.

Petr. 6. *En de steden van Sodoma en Gomorra, tot affchen verbrandende met omkeeringe veroordeelt heeft, enz.*

Jud. 7. *Gelyk Sodoma en Gomorra, en de steden rondom dezelve enz. tot een voorbeeld voorgesteld zijn, dragende de straffe des eeuwigen vyers.*

Behoeve ik u wel te zeggen, lezer, hoe groot een gelijkluidendheid hier weder voorkomt?

Zie daar andermaal.

Petr. 10. *Maar allermeeft de gene, die naar*

28 *De Boekzaal van Europe,*
het vlees in onreine begeerlijkheden wandelen, en
de heerschappy veragten. enz.

Jud. 8. Desgetijks evenwel ook deze in slaap ge-
bragt verontreinigen het vlees, en verwerpen de
heerschappye. enz.

Alles is hier keuriglijk geschikt en bewrogt;
dog voornamentlijk het negende vaars van Ju-
das; waar in van den Aarts Engel Michaël, met
den Duivel twistende en over 't lichaam van Mozes
handelende, word gesproken: een plaats, die
door hare duisterheid veler godgeleerden brein
vermoeit, en veler lezeren gedagten gesslingert
heeft. Hier komt het Hebreuwsch * מִיכָאֵל
[Michaël] te pas, en beduid, naar 't oordeel
onzes Predikers, geen en anderen, dan Chris-
tus zelf. De Joodsche Meesters vertellen een
belachelijk verdigtsel van den twist tusschen Sa-
maël, den Prins der duivelen, en Mozes, die
op stokslagen uitquam; want Mozes sloeg,
naar 't zeggen van deze voddevaërs, met een
roede, waar op de vierletterige naam יהוה
[Jehova] geschreven was, Samaël zijn een oog
uit, en den hoorn zijner hoogheid van zijn voor-
hoofd af.

Dog de Heer Antonides denkt niet, dat Ju-
das op zulk een vertelling ziet, gelijk ook niet
op eenige onregelmatige Joodsche overleverin-
ge, maar dat de Apostel door goddelijke inge-
vinge dit voorbeeld ter kragtiger vermaninge
bybrengt. Hy geeft ons eerst de gevoelens van
Kalvijn, Koccejus, Junius, Hammond,
Huët, en Ainsworth; daar na ook het † zij-

P. 430. Wie is gelijk de sterke God?

† P. 448.

ne met veel omzigtigheid: maar 't valt my te lang om na te schrijven.

In de voorzegginge van † Enoch, by Judas aan 't veertiende vaars gemeld, oordeelt hy, op den zelve voet, dat de Apostel zig wederom hier juist niet van eenige overleving, veel min van eenig verdigtfel, bedient, maar door Gods Geest gesproken heeft.

Na dat dan de gansche brief van Judas, tefens met het derde hoofdstuk van Petrus tweede brief in een eenparigen samenhang van oogmerk zeer geleerdelyk is afgehandelt, vervolgt hy Petrus * derde hoofdstuk, en bevrijdt het van sommiger achterdocht, gelijk als van Erasmus, wanende, dat Petrus, als hy zegt, *dezen tweeden brief, geliefde, schryve ik u*, voor deze twee zandbrieven, die we kennen, nog een andere zou geschreven hebben, welke verloren is. Maar waarom zou dan de Apostel niet zeggen, *dezen derden brief schryve ik u*?

Zeker, dit is zoo blaauw, als de aanmerking van den wijzen Huig de Groot, willende, dat ten minste dit derde hoofddeel niet van des Apostels Pétrus hand is, maar van eenen anderen Simeon, en verders, dat hier een nieuwe brief begint. De gedagten van onzen Leeraar zijn aangaande dit geschil vol redensgrond, en duideljkheid, ten bewijze dat alles langs een gemakkelijken trant kan gelezen werden.

Daar d' Apostel aan het derde vaars voorzeft, dat 'er in de laatste dagen spotters zullen komen, word uit de taalwijsheid geleert, w^{at} het Griekse woord ἑμπόκται beteekent, en hoe men door

† P. 549. * P. 651. ἑμπόκται spotters.

door de laatste dagen niet altijd den laatste tijd des werlds moet verstaan.

Breedelijk tuit zig de Heer Antonides over de Woorden v. 7. *Dat de Hemelen, die nu zijn, en de Aarde, door het zelve woord als een schat wechgeleid zijn, en ten vyere bewaart worden, tegen den dag der oordeels: desgelijks v. 10. Dat in den dag des Heeren de Hemelen met een gedruisch zullen voorby gaan, en de Aarde, en de werken, die daar in zijn, verbranden.* Breedelijk, zegge ik, uit zig hier de geleerde uitlegger, vergelijkt de Schrift met de Schrift, om geen overeenkomste te storen, en ontvouwt den aart der Bibelsche spreekwijzen met een zonderlinge bequaamheid; dog juist altemaal niet na de letter.

Zoo verklaart hy ook v. 13. *De nieuwe Hemelen, en een nieuwe Aarde, welke de Apostel zegt te verwagten, waar in gerechtigheid woont.* Deze nieuwe Hemelen en nieuwe Aarde zijn by hem tegengestelde van die oude, die t'ziner tijd nog waren, en die eerlang door 't vyer zouden vergaan. Op dat ik het u, lezer, met een woord zegge (want gy moet hier geen eigentlijken nieuwen Hemel, nog eigentlijke nieuwe Aarde, dat is, geen eigentlijk vernieuwd wereldsgevaarte verstaan) deze nieuwe Hemelen en nieuwe Aarde zijn by hem in 't gemeen de * vernieuwde kerk des N. Testaments, na de vernietinge der oude van 't O. Testament: hoewel in een meer byzonderen zin ook de kerke van 't N. Testament, zoo als die zal zijn na den val van den Antichrist, en onder de volle uit-

gestrektheid van Jezus koninkrijk op Aarde. Dit gaat by omstandiglijk van lid tot lid aanwijzen.

Laatst, dat ik den lezer kan bevele, is des mans uitlegging van het vijfde en zestiende vaars, meldende dat in Paulus godbrieven, die van deze dingen gewagen, sommige maar om te verstaan zijn, welke ongeleerde en onvaste menschen verdraaijen, gelijk ook de andere Schriftten, tot hun verderf. Men heeft geleerde mannen gevonden, die deze woorden Petrus hebben ontslegt, en afgekeurt. Onder die is Kalvijn zelf, zig latende ontvaken * *Nunquam Petrus ita loquutus fuisse*. Maar de Heer Antihides verzet zig daar tegen met drie klemredenen van Koccejus. Daar na wederspreekt hy, met ruim zoo groot een kragt van zintwisten, de Pausgezinde, die uit deze plaats de duisterheid van de H. Schrift willen staande houden, als of die voor de Leeken onverstaanbaar was, ten zy de Kerk die verklare, en opheldere. † Een listige trek, omme de menschen van 't Bibel-lezen af te trekken, en na hun pijpen te doen dansen.

Ik was voornemens, nog een werk van dezen Schrijver (te weten zijn herdrukte en vermeerderde verklaring over *Christus wonderwerken* mede in 4. by den zelve Hooglag mitgegeven) hier achter te laten volgen; dog worde geprangt, diestor de twee naalkomende maanden se sparen.

V.

* Dat is. Nimmer zou Petrus zoo gesproken hebben. † Zie pag. 852.

V. HOOFDDEEL.

Nouvelle decouverte d'un tres grand Pays, situce dans l'Amerique, entre le nouveau Mexique, & la Mer Glaciale, avec les cartes & les figures necessaires, & de plus l'histoire Naturelle & Morale, & les avantages, qu'on en peut tirer par l'etablissement des Colonies. Le tout dedie à Sa Majesté Britannique *Guillanme III.* Par le R. P. *Louis Hennepin*, Missionnaire Recollect, & Notaire Apostolique.

Dat is,

Nieuwe ontdekkinge van een zeer groot Land, gelegen in Amerika, tussen het nieuwe Mexiko en de Yssee, met noodige kaarten, en printverbeeldingen; desgelyks de historie van de natuer en zeden des Lands, mitsgaders de voordeelen, die men door volkplantingen daar uit kan trekken. Alles opgedragen aan zyn Britannische Majesteit Willem de III. Door den E. V. Louijs Hennepin, Franciskaner Geloofs-prediker, en Apostolisch Notaris. Te Utrecht by Willem Broedelet 1697. in 12. 24. bladen.

Alle

Alle geestelijke Vaders, of Broeders, zijn zoo naarstig en nieuwsgierig niet, als deze Schrijver Vader Hennepin.

Hy is dezelve, die in den jare 1688 te Parijs zijn beschrijvinge van het toen tertijd nieuwelijks zoo gedoopte Landschap *Louiziâne* heeft niegaan; waarin hy voreen gedeelte zijn togt vermeldde, dog met achterhouding der ontdekkingen, die nu eerst het licht zien.

In t jaar 1676 was hy gezonden voor Prediker des Christelijken Geloofs (*Missionarij*) noemt men zoodanig een by de Pausgezinde) na† *Kanada*, een groot landschap in t Noord-Ooster-deel van Amerika; tussen de Straat *Davis*, Nieuw-Engeland, en Nieuw-Nederland.

Vier jaren lang, sedert het jaar 1679 tot in het jaar 1682, heeft hy besteed in het Noorder-Amerikaansche land te doorzwerven, en grootte wereldstreken te ontdekken; die den bewonderen van Europe voor hem onbekend zijn geweest.

Nademaal hy, na zijn wederkomst in *Brabant*, daar hy voor een wijf *Blechtvader* van de Nonnen te *Gosselies* wierd, hem zelve als een getrouw onderdaan van zijnen wettigen Heere den Koning van Spanje wilde dragen; had hy deswegen van de Franschen veel te lijden; want zy beweerden, dat *Gosselies* aan *Vrankrijk* behoorde: en onder de Franschen had hy zijne vrienden, die, uit byzondere oorzaken, en ontroostingén, op de gemelde zee-

XI Deel. *By de Franschen ook wel Nouvelle France genaamt;*

togten voorgevallen, hem zeer wangunstig waren. Maar 't geluk wilde dat hy door voorspraak van den Heere Blatwait, Krijgsgeheimschrijver van den grootmagtigsten Willem de III, thans regerenden Koning van Engeland, schut- en scherm-brieven van dien Vorst verkreeg, niet alleen voor zijne geliefde maagden van Gosselies, maar ook van het vermaarde klooster van Kambron; daar anders die zotte schepsels, en kloosterlingen met al haren eigendom ten prooy der plonderende soldaten zouden kunnen geworden zijn. En dit is de reden, dat hy, in erkentnisse van zoo groot een weldaad, den hoogstgemelden Koning van Groot Britanje, (die zijne vrienden en vriendinnen midden in den oorlogsbrand en magtige wapenen der gezamentlijke bondgenooten beveeligt heeft) alhier zijnen verdienden lof toemeet, gelijk ook aan den welgemelden Heere Blatwait, mitsgaders aan den Hartog van Ormond, en Grave van Athlone, beroemde en dappere helden aan de regtehand zijner Majesteit.

Daar na kreeg hy, met voorweten van den Katholijken Koning, ten dienste zijner Hoogstgedagte Britannische Majesteit, verlof, om in een plaats van de Vereenigde Nederlanden, dien hy goed vond, aan de beschrijving van het voorensgezeide ontdokte wereldsdeel te gaan arbeiden. De legers van d'een en d'ander Vorst lagen in den voorleden jare te velde, en Vader Hennepin reeds met behoorlijke bullen, vrygeleybrieven, en kleederen van een weerdlijk persoon voorzien, was vaardig om zig na

Am-

Amsterdam te begeven, en aldaar zijne aan-
teekeningen is rang te schikken. Maar tusschen
Antwerpen en de Moerdijk ontmoeteden hem
zes ruiters, die hem en zijne reisgezelschap zilver-
schopu maakten. 'k wil zeggen, al hun geld
afnamen. Hy trok dan met een kale beurs na
den Haag, en na 't Loo, daar hy wel haast
zijn verlies door den voornoemden Heer Blat-
wayt verzoet zag, en d'eere had van zijn Ma-
jesteit voor deszelfs vertrek na Engeland te
groeten. Eindelijk quam hy te Utrecht by Sr.
Broedelet te regt, uit wiens drukkerij dit eerste
stuk ons toekomt.

Des goeden vaders inzigt om Christenen te
maken zal ik overslaan, zoo wel als mijne ge-
dagten over zijn stijl en schikking. Laat ons
met hem liever zeggen, dat hy, ten tijde, hier
vorens gemeld, na vele moeyelijkheden ter zee
uitgestaan te hebben, aan het vorens genoemde
Kanada quam. De Spanjaards, die dit Land-
schap eerst ontdekten, als ze voet aan land had-
den gezet, en daar in niets van hun gading von-
den, verlieten het wederom, en noemden het
Il Capo di Nada, dat is, de Kaap van niet met
al; daar van daan heeft het in de kaarten den
verkorten naam van *Kanada* gekregen.

Deszelfs Hoofdstad is *Quebek*, alwaar de
Heer Hennepin aankomen, om zijn gods-
dienstigheid, van den Bisschop strax aan 't pre-
diken wierd gezet. Maar zijn yver ging ver-
der.

Hy trok somwijlen 20 of 30 mijlen land-
waarts in, niet zonder moeite, en pakkaadje
van een licht kapelletje, 't welk hy zoo nu en

dan van een grooten hond sterft. Dus spoede hy voort tot eenige rivieren, en voornamelyk die van *Sant Laurens eiland*. Hy liet daar in een van de grootste * hutten zoo vele menschen by een komen, als hy konde. Deze biechte hy, en gaf hen den Ouwel. 's Nachts had hy maar een enkelen mantel, om zig te dekken: schoon'er zoo felle vorst was, dat hy, uit vreeze van door de koude te zullen vergaan, zig genoodzaakt vond, alle nachten wel vier of vijf-malen vyer te maken. Ook had hy geen overvloed van leef- togt.

Om zijn ondernomen Apostelschap voort te zetten bediende hy zig meerendeels van der Indianen gebruikelijke † schuitjes, meest uit dikke boomschorsfen gemaakt, want in dat woeste land zijn geen bequame wegen. Zonder vaart met die schuitjes zoude men nergens kunnen komen: en met dezelve kan men op eenen dag wel 30 of 35 mijlen weegs, de rivieren af, spoeden.

So wel aan, nieuwsgierige lezer, laat ons den Heere Hennepin op 't spoor volgen. Heeft hy lust om Christenen te maken, wy zullen hem zijn yver niet misgunnen. 't Zal ons voortaan gebeuren, dat we niet alleenlijk vele vreemde benamingen, maar ook ongehoorde zaken ontmoeten.

Vader Hennepin, brandende van begeerte omme in 't Barbaarsch Amerika het Euangely te preken, zegt eenige medgezellen op, die niet hem geen zwaarigheid zouden maken, het

• Cabannes. † Canoss.

koninkrijk der Hemelen te gaan verbreiden, al waar het 1200 mijlen van *Kanada*. Hy bezocht het eens met een reisje van 26er uren aan d'overzijde van *Quebek*, voer de *Stoed van Sant Laurents* op, en behaalde eindelijk aan den oever van het *Meir*, dat de *Iroquoischen* den naam van het *meir Ontario* geven.

Gy, al wie deze Bockzaaltogt aanvangt, moet my wat borgen, tot dat ik u't eenen t'ander wat nader zal verklaren. Anders moest ik de beschrijving van onzen Geestelijken Vader wel op tien plaatsen teffens lezen. Zijn *Roffe* is zoo rijk, dat hy nauwelijks schijnt te weten, hoe hy wil beginnen, voortgaan, en eindigen.

Honderd mijlen van *Quebek* legt een sterkte, *Kasarokkoy*, of anders, naar den naam van den Franschen * Bevelhebber, in 't Fransch *le fort de Frontenac* genaamd. Het is gebouwd aan d'afwatering van het gezelde *meir Ontario*, dat in d'*Iroquoischer* taal te zeggen is, *het schoone meir*.

De Franschen vonden noodig, deze sterkte wel te voorzien, tegen de aanvallen der *Iroquoischen*, en tot verhiendering (ware het mogelijk) van den peltery handel, dien deze *Iroquoischen* drijven met de bewoonders van *New York*, en met de *Hollanders*: want de *Hollanders* hebben daar een nieuwe volkplanting gesticht, en venten hunne waren aan de *Wilde* veel beter koop, als de *Franschen* van *Kanada*.

C 3 Een

* Te weten den *Grave van Frontenac*, die *Gezaghebber van geheel Kanada* is.

Een wreed en schrikkelijk volk zijn de *Iroquoïsen*, inboorlingen van dit landschap, die de Europeers alleen vreezen om hun schietgeweer. Ze hebben meer als twintigmaal honderd duizend zielen (zegt onze Schrijver) in die woeste landstrekten omhals gebragt.

De *Tsonnontouans* zijn de magtigste in getal onder den landaart der *Iroquoïsen*, en bezaaijen ruime streken met Indiaansch korengewas; 't welk zy gemeenelijk voor twee jaren inzamen, en in onderaardsche holen tegen den regen weten te bewaren.

Het land rondom de gemelde *sterkte van Frontenak* (zoo zullen we 't voortaan noemen) is zeer vrugtbaar; en de winter is daar byna drie maanden korter als in *Kanada*. De Heer Hennepin geloofte, dat daar metter tijd een groote volkplanting zal aanwassen. Hy liet 'er, voor zijn groote aanstaande togt, vijftien of zestien huisgezinnen, aan welke hy, in een kapelle op de vesting, gewoon was, de zoo genaamde Sakramenten te bediënen. Om deze reden kwamen de huisgezinnen van *Quebek*, daar 't wel zes maanden in een jaar winter is, hier na toe zakken. Maar men zegt, dat de *Iroquoïsen*, lang na dat Vader Hennepin weder in Europe was gekeerd, de gemelde vesting *Frontenak* hebben veroverd, en de Franschjes leelijk gehandelt.

Aan de boorden van 't gezeide *meer Ontario* groeide de begeerte des Reizigers om meer landen te ontdekken nog sterker aan. Hy kreeg eenige Wilden aan zijn hand, en rigtte daar niet alleen een zeer groot kruis op, maar ook een ka-

kapel: en men verzekerde hem, dat men aan de Zuidwesterzijde der groote meiren door een grooten stroom, *Hois* geheten, tot in de zee konde geraken, na de kant van de *kaap Florida*.

Dan eens met inwoonders van *Kanada*, dan eens met Wilde, doorsnuffelde hy, wat bescheid 'er te vinden was van de vijf * Statendommen dezer Amerikanen. Op zekeren tijd deed hy een togt van 70 mijlen weegs landwaart in, met hooggehiele laarschoenen aan de voeten, door de sneeuw, die daar zeer dik valt, sien of twaalf mijlen 's daags; en al waar hy poet zijn maats quam, zig na de manier der Barbaren in hunne hutten armelijk behelpende. Hy kende nu eenigermate de *Iroquoise* taal, waar in men de lipletteren B. P. M. F. niet vind.

Aldus geraakte hy by de *Honnebonts*, het krijgshaftigste volk van alle de *Iroquoisen*. Als deze de zwervers zagen, leiden zy vier ringeren op hun mond, tot een teiken van verwondering over zulk een moeilijke reis in winter-tijd; en verder ziende dat ze een ruige py (een kleed na den regel van Sant Frans gemaakt) droegen, rispen ze in hunne spraak *Hor chitagon*, beduidende *ho*, *gy* bloot-voeten, met byvoegsel van het woord *Ganneron*, welk woord zy als uit hun maag spreken, en waar með zy te kennen gaven, dat hunne reis, in zulk een ongelegene tijd wel van groot belang moest zijn.

Van daar quam hy by de *Ganniekex*, of *Ag-niek*, een van de vijf Kantons der *Iroquoisen*,

C 4

die

* Of Kantons.

die zig een groote dagreize van Nieuw-York ont-
sanden. Hier vond hy een Jezuijt, die hem
ten *Iroquois* woordboek gaf uit te schrijven.

10) Gelijke vesting *Katarokkoy* haren naam in
die van den Gezaghebber *Frontenak* heeft ver-
maakt, zoo word het gemelde *meir Ontario* ook
naam hem by de Franschen *Lac de Frontenac* ge-
heten. Hevist 24 mijlen lang, en 25 of 30 mij-
len breed, zeet visrijk, zoet van water, diep,
en stamme bevaarbaar. De vijf stammen van
de *Iroquisen* meerendeels Zuidwaart van de
zelve gelegen, zijn de gemelde *Ganniekot*,
vicht by *Nieuw-Holland*, of *Nieuw-York*, de
Omnisaguez, de *Tsonontouans*, de *Honnobious*,
en de gemeene *Iroquisen*. Men vindt 'er ook
de gthugten *Triaigon*, *Kout*, en *Ganneouffe*.

11) De groote rivier van *Saint-Laurens* spruit uit
het *meir Ontario*, 't welk ook den derden naam
van *Skawadariv* voert.

12) Onder andere meiren, en wateren, is 'er
een waterval van den stroom *Niagra*, tusslen de
meiren *Ontario*, en *Erie*, zoo groot en aan-
merkelijk, dat deszelfs weergaé in 't gansch
hatal niet bekend is. De Heer *Kennepin* be-
schrijft ons die, benevens het gezelde *meir Erie*,
van de landzaten *Tejochawonsing* genaamd, en
van geen Europeer rond gevaren als van hem,
en zijne medgezellen; desgelijks van de *meiren*
Huron, en *Illinatak*.

13) d'Eerste rogt, dien hy in een *kanot* (men ver-
sta daar door een Indiaansche boot) ondernam,
na dat hy twee jaren op de sterkte van *Frontenak*
gewoont had, was van *Quebek* af, naar het Zuid-

Of Onnciouts.

einde van *Kanada*. Hy landde eerst behouden aan de gemelde vesting, en nu was alles tot het opzoeken van onbekende landstreken klaar; bequame vaartuigen, uitgekotene matrozen, stierluiden, en wat des meet is. Vijftien mannen met hunn begaven zig in een schip van ontrent tien tonnen lading, waar mede zy aan 't einde van 't *meer Ontario* voeren. Hier handelden zy met de *Iroquoïsch*, die zig niet genoeg konden verwoorden.

Was nu in Wintertmaand des jaars 1678, wanneer zy met hun schip (het eerste dergelyke dat daar ooit gevaren had) in de schoone rivier *Niagara* quamen; en daar mee zijn we in de tweede togt.

Men zong van blijdschap het *Te Deum*, en het *Iroquoïsch* volk, de *Tsonnonbitans*, die voort aan den mond van deze vloed wonen, bragten onze Reizigers meer als 300 schoone vissen, blanker en lekkorder als karpers; schrijvende hunne goede vangst aan derzelve onverwagte aankomste toe, en noemende het vaartuig de *grote kanot van hout*.

De Landontdekkers haalden hun schip op den drooge, om het van den ysgang te bevrijden; dog gingen de Wilden (’t welk een bijster achterdochtig volk is) alvorens onderrigten, dat zy niet van zins waren een sterkte te stigten, maar alleenlijk een voortraadschuer, of magazijn, tot berging hunner waren.

Om hen alle verdere quaê gedagten te beneemen, deden zy met hun achten een keer, als in gezantschap, na de Oversten dezes volks, doot de sneeuw, en zelfs ook somtijds by nagt; wel-

ke togt 32 mijlen duerde. Ze quamen den zesden dag te *Tegarondis*, een groot gehugt, van de *Tsonnontonans*, en wierden daar voor den grooten Oversten des volks in een hut gebragt, onder den toeloop van wijven en jongens. De jonge Wilden wassen hen de voeten, wreeven en smeerden die met Beere-vez.

's Anderen daags was het d'eerste dag van 's jaar 1679, wannet de vrome Heer Hennepin in een klein draagkapellerje van boomschorffen de Mis, en een predikaatsij deed. Het slot van deze bezending is, dat ze wel onthaald wicden. Raadsheeren van Venetien hebben geen meer deftigheid (zegt de Schrijver) en spreken met geen meer ernsthaftigheid, dan de oudste des *Iroquoisen* volks. Als hun iets wel behaagt, antwoorden zy met een nitgegorgeld woord *Niaöua*, dat 's te zeggen goed, of my danken u. De Barbaren houden veel meer van Hollanders en Engellschen, als van Franschen, die onzen Schrijver verzelden; om reden hier vorens uitgedrukt. Maar hoe onmenschelijk en Barbaarsch zy zijn, blijkt uit de allergruwzaamste *moordpijnigingen, waar mede zy zekeren gevangen slaaf van Virginje, geduerende de laatste verblijfdagen van dit gezantschap, ter dood bragten.

Den veertienden van Loumaand quamen ze weër in hun hut aan de rivier *Niagara*, en verder tot by het *meer Erie*, daar zy in den Winter- en Herfsttijd een schip van 60 tonnen lading timmerden. Vader Hennepin keerde weder na de sterkte *Fronsmak*, om nog twee geestelijke

* Pag. 90.

ke maats tot de ondernomen landontdekking met zig te nemen.

In Bloefmaand wederom voortgetogen hadden ze een tijd lang deze en gene ontmoetingen, tot dat ze hunne derde togt in Oogstmaand deszelfen jaars 1679 aanvingen, en zeilden vermakelijk tot aan de engre daar het *meir Huron* in het *meir Erie* loopt, rondom belegen van zeer vrugtbare landeryen, Noord- en Zuidwaarts.

Nu waren ze al 300 mijlen van *Quebek* afgeyaren, en voeren in de zelve Oogstmaand († was den 28sten) tot aan *Missilimakinak*; welk misselijk-klinkend woord een streck lands is, aan den Noorder-ingang van het *meir der Illinoiser*, daar het in dat van de * *Hurons* vloeit. Hier ontmoeten zijn vele gehugten, uit welke de *Barbaren* quamen aanloopen, niet zonder verbaastheid van zulk een grooten schip te zien. Ze worden ons † hier beschreven, en my lust 'er een poosje halte te maken, om straks met verschen moed de tot nog toe onbekende werelddrokken wijders te gaan opzoeken.

* Volk, na 's *meir Huron* zoo geheten.

† P. 134.

VL HOOFDDEEL.

Vervolg der nieuwe ontdekkinge van een zeer groot landschap, gelegen in Amerika, tusschen het nieuwe Mexiko, en de Is-zee, door Louis Hennepin, te Utrecht by Broedeleet gedrukt 1697.

DEn tweeden van Herfstmaand 1679 liechten de Landbezoekers het anker van *Missimakinak*, daar we terstond, om een hartsteking te nemen, wat gepleestert hebben. Den negentienden begaven veertien mannen zig in vier * booten, geladen met een Smits-winkel, en velerley ander gereedschap. Zy namen hun koers Zuidwaarts na 't vaste land, vier mijlen van 't eiland der *Poutouatamers* gelegen, en in Wijnmaand landden zy omtrent zeker gehugt, alwaar ze hun zelve op een voordeelige post met goede wapenrusting voorzien hebbende drie mannen uitzonden, om wat voorraad te bescharen, met den *Vredestaf*, dien ze van de *Poutouatamers* hadden gekregen.

Gy hoort my daar spreken, lezer, van een *Vredestaf*. Deze word van den Heer Hennepin *Calumet* genoemd, en aldus beschreven.

† Ze is eigenlijk niets anders, als een pijp, waar uit men Tabak kan rooken, en nogtans word ze by de Wilde van 't groote vaste land in Noorder Amerika voor een geheim, en als eenig heiligdom gehouden. Verbeeld u, deszelfs

* Canots, in 't eerste uittreksel te zien. † P. 149.

zelfs ketel van wit, zwart, of rood marmer, en de pijp, omtrent twee voeten en een half lang van een sterk riet gemaakt, versierd met veelverwige vederen, en vlegten van vrouwen-hair. Twee vleugelen zijn d'er aan gebonden, zulks dat een *Calumet* hier in niet ongelijk is den slangestaf van Merkur, of den Vrede-staf, waar mede men d'aloude gezanten ziet uitgeschilderd. Dusdanig een *Calumet* verstrekt by dit volk voor het zegel, en voor de allerkragtigste bevestiging van alle verbonden, overkomsten, en, met een woord gezegd, van alles, wat onder hen wettig, plegtelijk, en heilig is. Het is een allerzekerst vrede-teiken, 't welk de Wilde in hunne gezantschappen altijd vertoonen: en zy gelooven, dat het hun qualijk zou vergaan, by aldien zy de trouw van iets, dat met deze Tabaks-pijp besloten was, quamen te schenden. Ook geven zy den genen, met welke zy, onder de vertooning van den *Calumet*, eenig verdrag hebben gemaakt, aanstonds van de beste tabak daar uit te rooken. De Heer Hennepin verklaart, dat hy menigmaal zou om hals geraakt zijn geweest, zoo hy geen *Calumet* by zig had gedragen.

De drie uitgezonde mannen dan, met zulk een bekenden Amerikaanschen gezantpijp, en goed geweer, voorzien, geraakten, drie mijlen van de plaats hunner landing, by een ge-
 hucht, daar ze met de Wilde wel haast bestemaats wierden; zelfs quamen des anderen daags eenige oudstedes volks, ook met de *Calumet* in de handen, aan scheeps boord, en vereerden de zwerwers entelijke Reebokken, die zo ge-
 van-

46 *De Boekzaal van Europe,*
vangen hadden; waar tegen zy wederom van
Inuïftering van messen en ander tuig kregen.

Sedert den tweeden van Wijnaand voeren
de reizigers langs de oevers van 't *meir der Illi-
noizen* in hunne gewone schuiten, en quamen
den achttienden het meir ten einde. Toen
zетteden zy voet aan land, liepen door de vel-
den, en bosschaadjes, daar de smakelijkste
druiven, pruimen, en andere kostelijke vrug-
ten in 't wild wassen, en jaagden daar Harten,
Reebokken, en wilde Hoenderen. Een van
't gezelschap schoot een Beer, op welk gerugt
26 wilde quamen aanstuiven. Zy waren *Out-
touagamers*, wonende aan de grenzen van de
Stink baay, of de *baay der stinkende*. Deze
Stinkende Wilde worden zoo genaamd, om
dat ze wel eer omtrent de Zuidzee aan stinken-
de moerasplaatzen woonden, hoewel ze, van
hunne vianden daar uit gedreven, zig thans
onthouden in de baay, die Westelijk van de
Illinoisen legt. In 't eerste schein het gescha-
pen, dat het hier op een gevegt zou uitgek-
omen zijn, maar men maakte de pais, en leef-
de als vrienden.

Den eersten van Slagtmaand vervorderden
de Landzoekers hun reis, en geraakten by
twintig voor uit gezondene maats aan den mond
van de rivier der *Miamisen*, die zig van de Zuid-
zijde in het *meir der Illinoisen* stort. Hier sticht-
ten zy een sterkte, en een huis; 't welk vol-
bragt zijnde, gingen 30 mannen, en drie ziel-
bezorgers in acht booten het laatstgenoemde
meir nog verder bevaaten. Onze Schrijver doet
een omstandig verslag van hunne ontmoetin-
gen,

gen, en de gewone jags van de inwoonders dier landstrecken, voornamentlijk van Stieren, en vervaarlijke Koebeesten; voorts van de gezonde lucht, van 's volks bedrijf, en van de voordeelen, die de wijduitgestrekte bossen, en velden aldaar witleveren: daar zijn ook goede bergstoffen.

Illinoizen (dus genaamd na 't woord *Illini*, het welk in 't Amerikaans een *regtschape man* beduid) zijn een talrijk volk, dat zig in gehuchten onthoud. Hun grootste gehucht is van 400 of 500 hutten: yder hut heeft 5 of 6 haardsteên, en tot elk haardsteê behoort een huisgezin, oft twee; waar in ze vreedzaamelijk met elkanderen leven.

Deze gehuchten strekken in een vlakke aan den oever van de rivier, zoo breed als de Maas voor Namen is.

In Louwmaand van het nieuwe jaar 1680 boorden ze nog door een ander meir, omtrent 7 mijlen lang, en eene mijl breed, *Pimeteous* geheten; 't welk beteekent, dat daar ter plaatse vele vette beesten zijn. De Heer de la Salle, een uit de voornaamste van 't gezelschap, bevond met zijn Starrepeil-twig, dat men hier op 33 graden en 45 minuten was.

Zy maakten, na verscheide hacchelijke ontmoetingen, kennis met de wilde *Maskoutensers*, en hielpen zelfs een verbond tuffen de *Miamisen* en *Illinoisen* voortzetten. Middelerwijl poogde een arglistige quant van dat volk onze reizigers af te schrikken van het voornemen dat zy hadden, om door de *Mesabapi* (dat is de groote rivier) tot in de zee te geraken. Hy ver-

48 *De Boekzaal van Europe,*
verzekerde hen met zonderlinge ernsthaftig-
heid, dat niemand die ontdekking, als ten
koste van zijn leven, had ondernomen: dat de
oevers van die stroom sterk bevolkt waren van
zeer krijgsmoedige menschen, die hen wisselijk
zouden dooden: dat de rivier zelf vol Gedrog-
ten, Tritons, Krokodillen, en Slangen was:
dat hun schip, hoe groot het mogt zijn, dat
ze daar toe wilden maken, door de vervaarlijke
banken, zanden, en draaikolken zou vergaan:
en honderd andere zwaarigheden.

't Is een gebruik, dat men de Wilde, als zy
praten, aanhoort, zonder in hun reden te val-
len, al duurde die nog zoo lang. Dus lieten de
reizigers dezen verteller ook zijn gang gaan,
en verstonden kort daar na uit andere Wilden,
hoe groot de argwaan van dit volk is.

De voornoemde *Miamisen* wonen Zuidwest-
elijk op 't einde van 't *meer der Illinoisen* aan
een zeer schoone rivier, van 15 mijlen in zijn
omkring, op 41 graden Noorderbreedte. De
Maskoutensers en *Outouagamers* bewonen de oe-
vers van den stroom *Melleoki*, op 43 graden.
Westwaarts vind men de *Kikapousen*, en *Aino-
wen*, die tweegehuchten hebben.

Boven de rivier *Cbekagoumnant* is een ander
gehucht van *Illinoisen*, *Kaskaschia* geheten,
Westwaarts van 't zelve meer gelogen, een lus-
tel naar 't Zuid-Westen, op omtrent 41 gra-
den breedte. De *Anthoutantasen*, en *Maskou-
tensers Nadonessiusen* onthouden zig drie hon-
derd mijlen van de *Illinoisen* in drie groote ge-
huchten aan een stroom, die in de *Meschasipi* uit-
loopt.

Alle

Alle deze Wilde maken hunne *Kabalen*, of hutten, zeer aardig van platte biezene. Zy zijn kloeke sterke menschen, en fix op boog en pijl, los van aart, leuy, argwanig, ongeloovig, hunne eigene Oversten niet betrouwende; gramstuurig, en groote dieven. 't Land is afomme zoo vrugtbear, dat het al hun nooddrift verschafft.

Onder hen zijn vele zoo genaamde *Hennep* *frodisten*, menschen, die men eh wijf zijt. Gemeenlijk hebben ze vele vrouwen, en veeltijds neemt een man alle de zusters, zeggende dat die beter overeenkomen, als wemdel. Echter zijn ze zeer minnenijdig, en och een ligeb reden snijden zy hunne wijvens dor neus af.

Hunne onruchte is bijster nisproig, zelfs een onnatuurlijke vuilheid toe. Zy kunnen zeker te heilzame kruiden, als wisse artzenyen tegen de beten der Slangen. Des Zomers gaan ze naakt, enkel met voetzolen, dog by Winter tijd weten zy hunne lichamen met zinnelijke toegemaakte beestevellen te dekken. De Heer Hennepin oordeelt hunne bekeering tot het Christengeloof byna onmogelijk, zoo ongodsdienstige en ongebonden is hun aart.

In dit schoon *Illinoisch* gewest duurt de Winter ten langsten maar twee maanden: en 't was den 15den van Loumaand 1680, als de wateren daar weêr bevaarbaar wierden. De Zwervers begonden aan de rivier een sterkte te maken, dien zy het *Fort de Crevecoeur* noemden, maar de Barbaren gaven 't den naam van *Chekagou*: ook arbeidden zy aan een nieuw schip, waar

XI Deel.

D

me-

1 * Zoo vertelt ons *Vader Hennepin* p. 219.

mede zy konden zee bouwen. Men vond geraden den Heer de la Salle na de sterkte Frontenack, daar zy 400 of 500 mijlen van daan waren, te laten keeren, en de Heer Hennepin zou met zijn gezelschap de ontdekking voortzetten.

't Geluk wilde, dat eenige verre-afwonende Wilde by de *Illinoisen* quamen, welker een de Europeërs onderrigte niet alleen hoe heerlijk een vloed de *Meschafipi* was, maar ook dat men die konde bevaren. Hy zelf was 'er met een *Kanot* op geweest, en deed 'er een omstandig verhaal van, 'z welk onze Schrijver aantekende. Zie daardan den yverigen man, met nog twee makkers, vaardig, omme in een *Kanot* de voortogt tot de vaart na den gemelden *Meschafipi* te doen, en nog het afgelegene Wilde te gaan bezoeken: waar toe zy den vredeftaf *Calumet*, en velerley snuiferingen, tot schenkendjes voor de nieuwlijks te vinden volkeren, niet zignamen.

De wijl 't 'er nu eerst op aan zal komen, en ik voornemens ben nog een uittreksel dezer beschrijvinge te maken, schijnt het my niet ongevoegelijk hier af te breken, en 't overige tot de twee volgende maanden te sparen: zoo zullen we wat verschoot van stoffe hebben.

VII. HOOFDDEEL.

ARNOLDI WESENFELD rationalis & moralis Philosophiæ Professoris in Universitate Electorali Viadrina, *Georgica animi & vita*, seu Pathologia practica, moralis nempe & civilis, ex Physicis ubique fontibus libera nec ad ullam sectam adstricta methodo, coherentibus tamen ubique principiis, deducta. In qua illud allaboratum fuit, præter multa nova & hæctenus non observata eruta, ut Origines, Distinctiones, Cognationes, & Misturæ passionum penitius excuterentur; usus, abusus, ipsique fontes dirigendi non tantum proprias, sed & aliorum passiones plenius exponerentur; generaliaque a specialibus segregarentur.

Dat is,

ARNOLDS WESENFELDS (*in de Keurvorstelyke Akademie aan d' Oder Hoogleeraar van de redelyke en zedelyke Wijsbegeerte*) Akkerbouw van ziel en leven, of oeffenstellige Hartstogtkunde, namentlyk zedelyke en burgerlyke, uit natuerkundige bronnen alomme op een vrye en aan geen ge-

D 2

zind-

zindheid gebondene leerwijze, nogtans met een doorgaanden samenhang van beginselen, afgeleid. Waar in bezorgd is, dat, behalven vele nieuwe, en tot nog toe niet aangemerkte en ontdekte zaken, de oorsprongen, de onderscheidingen, vermaagschappingen, en mengsels der Hartstogten grondelings worden nagevorsch; het gebruik, misbruik, en de bronnen, om niet alleenlyk de eigene Hartstogten, maar ook die van anderen te bestieren ontvouwt, en de algemeene van de byzondere dingen afgescheiden. Te Frankfurt aan d' Oder by Joan Volker 1696. in 4. 87 bladen.

Fortior est qui se, quam qui fortissima vincis
Mænia. —————

Is de bekende digtspreuk, beduidende

Hy is veel sterker, die zyn's harts genegentheden

Veroveret, als die wint de sterkstgeveste steden.

't Is wat te zeggen, lezer, meester van zig zelve te zijn, daar zoo vele driften rondom ons gelegerd leggen, en ons pogen te bombarderen. Die dat geleert heeft, bezit voorwaar een van de grootste gelukzaligheden, die 't menschedom in dit sterffelijk leven kunnen overkomen.

Dis

Dit was Davids grootste roem, en uiterste genoeg, zoo anders de rijmer Datheen des Konings woorden in zijn 131ste Snaarlied wel gevat heeft.

Eere moeten ze dan hebben, die hun werk maken dit op goede gronden te leeren, en de arglistigheden der tegenspartelende bewegingen aan den mensch te ontdekken.

Zulk een loffelijke onderneming pronkt alomme in dit braaf boek van den Hoogleeraar * Wesenfeld; want hy behandelt deze stoffe zoo uitvoeriglijk, dat 'er byna geen voorval in den ganschen menschelijken ommegang, waar omtrent de hartstogt eenigzins plaats kan hebben, te bedenken is, of het word hier onderzocht, en in den waren oorspronk aangewezen.

En gelijk deze wijze Wijsgeer een Goddelijke openbaringe voor af stelt (heel anders als zulke Filozofen, die daar toe geen ooren hebben) alzoo brengt hy doorgaans zijne redeneringen geheel en al daar op 't huis, dat ze niet alleen met die over een stemt, maar ook de zelve onderstellende, met de Natuur, als op d' Openbaring gebouwd, een aanvang neemt. Dit doet hy zelfs in 't byzonder op die gronden van Godsdienst, welke hy belijdt, en toont menigmaal der Pausgezinden dolingen, uit quade bevatting van Godsdienst gesproten.

In het bybrengen van voorbeelden, die voornamentlijk in 't eerste deel plaats hebben, toont de Heer Wesenfeld zeer belezen te zijn, zoo

D 3 in

* Zie nog een werk van hem in *Snoei- en Grasmaand* 1695.

in oude als nieuwe Schrijvers, wel ter sneê aangehaald. Voor al draagt hy zig doorgaans als een VRY FILOZOOF, die, 't zy hoe veel hy mag houden van Plato, of Aristoteles, nogtans op niemand verliefd is, dan op WAARHEID. Deze zoekt hy, deze lieft hy, deze vrijd hy.

Heerelyke, en eerlyke vryaadje, waaragtig! dus maakt hy geen onderscheid tussen oude en nieuwe schrijvers, dus weet hy van geen verschillende gezindheden der Filozofen, maar hy durft, ter liefde van zijne kostelyke Vryster, zelfs die mannen, met welke zijne gedagten anders wel meest over een komen, gelijk als Deskarres, Klauberg, Geulinks, Malbranche, en anderen, op zeer vele plaatsen met behoorlyke zedigheit wederspreken.

Zijn gansche werk is afgedeelt in twee boeken.

Het eerste, zeven hoofdstukken bestaande, handelt van de werking der beweginge zoo in als op de ziel en het lichaam in 't gemeen: het tweede van alle bewegingen in 't byzonder.

In het eerste zijn begin makende met ziel en lichaam, en derzelve vereeniging, toont hy hoe de * beweging van de ziel aert van 't lichaam is, wat men door de † sijne stoffe moet verstaan, wat de ziel is, en waar in haar † vereeniging met het lichaam bestaat: dus zien we den mensch als een † zekere band van de verstandelyke en gevoelyge wereld: nevens een

* Motus a mente; non a corpore. † Materia subtilis. ‡ Vinculum quoddam mundi mentalis & sensibilis.

onderzoek, waarom niet alle beweging op het begeren der ziele geschied.

Omme de natuer, oorsprong, en verscheidenheid der bewegingen uit te vinden, moeten we eerst aanmerken, hoe de verscheide bewegingen van 't lichaam daar uit ontstaan, dat zekere bewegingen des lichaams met zekere gedagten der ziele verknogt zijn.

Hier hebben we dan de geboorte der hevige driften of hartstogten; welke, volgens onzen Schrijver, tweederley zijn, sommige, die eerst van binnen, andere, die eerst van buiten komen: en waar van wy best kunnen oordeelen, als we zijn brave beschrijving van het samenstelsel des menschelijken lichaams hebben begrepen.

Zijn 's erachtens, is 'er in het hart een (a) vyer, dat de oorzaak van 's menschen meeste werkingen is; 't welk zoo vermakelijk is te lezen, als de gestaltenisbeschrijving der dierlijke geesten; wat het (b) brein is; hoe de voorwerpen van buiten tot de oogen komen; hoe de (c) mensch in 's moeders lichaam gevormt word; en wat (d) geheugenisse, en (e) inbeelding is. Fraay zijn, by uitnemendheid, de (f) bedieningen der ziele, gevolgd van de lijdingen in de ziel, en de wijze, op welke de ziel begrijpt, verbeeld, en geheugt.

Daar van daan leid ons de Heer Wessfeld tot de (g) algemeene bewegingen der Hartstogten, leerrende ons eerstelijk wat die uitwer-

D 4 ken,

(a) P. 14. (b) P. 15. (c) P. 17. (d) Memoria. (e) Phantasia. (f) Functiones mentales. (g) Generales passionum motus. p. 27.

De Boekzaal van Europe,
ken, welke van de ziel beginnen, dan van het
lichaam.

Men ziet hier reden, waarom de mensch de
eene Hartstogt meer onderhevig is, dan d'an-
dere: waarom nieuwigheden meer bewegen:
waarom wy de mislagen van een vriend zelf
niet kunnen zien, en ook niet gaarne van een
ander hooren: waarom de bewegingen van ui-
terlijke voorwerpen sterker zijn: waarom lan-
ger voorledene zaken min, en nader aanstaande
zaken meer bewegen: waarom het quaad ons
meer beroert, dan 't goed; en eindelijk waar-
om wy meer door bygeloof, dan door waren
godsdienst worden gaande gemaakt.

Overtredende tot de (a) zedelijkheid der
Hartstogten, wijst hy ons aan, door wat drift
de Engelen (dog dit gaat mijn verstand te bo-
ven) gevallen zijn: welke driften in de beesten
zijn: hoedanige driften de mensch in den staat
der natuerlijke volmaaktheid, en hoedanige in
den staat der verdorvenheid gehad heeft. Maar
ik spoede my tot het (b) gebruik en misbruik
der Hartstogten, om te zien, hoe verre de
Hartstogten onverschillig, ja zelfs goed zijn:
van waar de (c) medeneiging en (d) tegennei-
ging der dieren komt, en welk het gebruik der
vermengde Hartstogten is.

Nademaal de Hartstogten ook in zekere op-
zigten aan des menschen gelukzaligheid baten,
schoon derzelver (e) misbruiken daar by staan,
leeren we uit onzen Wijsgeer, hoe we de Harts-
tog-

(a) *Moralitas passionum* p. 48. (b) *Ufus & abu-
sus passionum* p. 64. (c) *Sympathia*. (d) *Antipathia*.
(e) P. 79.

togten wel kunnen bestieren : en eerstelijk in haar zelve. Deze (a) hulpmiddelen behooren of tot de Godgeleerdheid , of tot de Geneeskunst , of tot de Zedekunde. De zedelijke zijn , of om iemand tegen de opkomende driften te wapenen , of om iemand van dezelve te genezen.

(b) Omtrent het bestieren der Hartstogten in andere hoor ik iets van de deelachtigmaking der Hartstogten in Engelen , Beesten , en Menschen. De scherpzinnige Filozooft onderzoekt , of het ons vry staat , Hartstogten ; zelfs die onmatig zijn , in andere te verwekken ? Hy schrijft ons teffens voor de wijze , om de Hartstogten in andere te kennen , te verwekken , te bedaren , en te matigen ; voornamelijk hoe met de verziende bevattingen moet gehandelt werden : onder welke stoffe te voren komt , op wat manier men zekeren (c) hersenzieken man , die niet wilde pissen , om dat hy de gansche stad vreesde te zullen doen ondervloeyen , aan 't water lozen , en een ander , die , zig inbeeldende dood te zijn , niet wilde eten , aan 't eten kreeg.

Zie daar , mijn Hollandsche lezer , het eerste boek , en de grondvest , waar op het volgende tweede gebouwd is.

Dit begint met een verdeeling der Hartstogten , volgens Aristoteles , Deskartes , en ten laasten ook naar het beste oordeel van onzen Hoogleraar.

In de verhandeling der Hartstogten zelve on-
D 5 moet

(a) P. 87. (b) De directione passionum in alios.
p. 122. (c) P. 156.

moet ons eerst de *verwondering* (ichoon die eigentlijk geen Hartstogt is) in een zeer nette beschrijvinge , geknoopt aan een onderzoek , (a) of de kinderen , zoo ras als zy uit 's moeders lichaam komen , zig konnen verwonderen.

In de voorwerpen der verwonderinge vraagt hy , waarom alle menschen zig niet over dezelfde zaken verwonderen , en toont de reden , (b) waarom de menschen als ze tooneelspelen bywonen , zelden slapen ; en waarom het God behaagde , de eerste kerke door wonderdaden te stichten.

By het gebruik en misbruik der verwonderinge staat d'oorfprong van de aanbidding der zoo genaamde heilige overblijffelen in de Roomfche kerk aangewezen , en de doling van Dr. (c) Bekker , daar hy ontkent dat lichamen van quade engelen bewogen worden. Zie hier ook het bestier der verwondering in zig , en in andere , waar over vele nutte lessen voorkomen , en onder andere betoont word , hoe de onkunde veeltijds de moeder der verwondering is : welk een voorzigtigheid men moet gebruiken in zijne kinderen niet ligtelijk die leugenboeken , welke Románs heten , te laten lezen , en hoe de nieuwsgierigheid kan beteugelt werden.

Van de verwondering komt hy tot (d) *waardering* , en (e) *verfmading* in 't gemeen. Schoon deze ook eigentlijk geen Hartstogten zijn , zy hebben egter haar gebruik en misbruik ; en men leert hier , hoe ze te bestieren zijn.

Tot

(a) P. 205. (b) P. 220. (c) P. 335.

(d) *Æstimatio.* (e) *Contemptus.* p. 257.

Tot de (a) *achting en versmading van zig zelven* gekomen bevind men eerst de voorregten des lichaams en verstands, ook van aanzien en rijkdommen: wat eigenlijk edelmoedigheid en hoovaardy is. Hier by komt te pas, (b) waar van daan geleerde menschen gaarne andere geleerde berispen, en krouwen; eindelijk waan in de zelfs-versmading bestaat.

Maar laat ons, dus voortzeglende, de Hartstogten zelve bezien.

Eerst van alle doet zig op Liefde, en Haat. Deze zijn eigenlijk Hartstogten. Ziels-liefde en Ziels-haat gaan voor af: en uit dezelve word Adams val aangewezen.

Als de Heer Wessefeld de lichamen overweegt, vind hy, in den regten zin, een (c) Medelijding, en Tegenlijding in de planten, en dieren, maar alledristigst in ons menschjes: welker beide Hartstogten gemeene voorwerp is goed of quaad. Hier leeraart hy heel anders als de Filozoof Geulinx (in mijn Boekzaal bekend) wat de (d) *liefde der begeerlijkheid*, en (e) *liefde der geboorzaamheid* is. Hy stelt ons voor de (f) belooning der goddelijke Liefde. Hy toont dat (g) *goederen om bate*, geen goederen zijn, en welk het algemeene voorwerp der haat is.

De Liefde en Haat tegen God valt in de Engelen en Menschen, dog deze (b) haat geenzins in de beesten. In de menschen is ze tweederley; of

(a) *Æstimatio & contemptus sui.* p. 282.

(b) P. 299. (c) P. 321. (d) *Amor concupiscentiæ.* (e) *Amor obedientiæ.* (f) *Premium amoris divini.* (g) *Bona utilia.* (h) P. 381.

60 *De Boekzaal van Europe*,
of een haat van ongehoorzaamheid , of van
viandschap.

De Liefde van zig zelf , en van uiterlijke
dingen is onderscheidentlijk in de beesten , in
de menschen , en in de Engelen. Ja de liefde
jegens zig zelf is ook in (a) God. Het raakt
ons te weten , hoe verre *zelfs-liefde* geoorlofd
is , en dat 'er geen eigentlijke *zelfs-haat* kan we-
zen. Omtrent de Liefde en Haat van anderen
in 't gemeen toont de Schrijver hoe de Engelen
en menschen het voorwerp van Liefde zijn ; en
op welke vier gronden dezelve gebouwd is ;
eindelijk waar in de haat van anderen bestaat ;
hoedanige haters van hunne medemenschen
de Grieken (b) *μισανθρωποι* noemden.

Hy konde niet voorbygaan van de Liefde der
Vriendschap te spreken , en te vermelden (c)
waar in Vriendschap van medeneiging verschilt ;
waarom ook de Vriendschap van vrome men-
schen duurzamer is , als van godlooze. Zie
hier met eenen een nette handeling van de Lief-
de der vianden , liefde tussen echtgenooten ,
en liefde tussen bloedverwanten ; waarom de
Liefde meer daalt tot kinderen , dan opklimt ;
voorts van den haat onder dezen altemaal.

Wanneer hy het gebruik , misbruik , en be-
stier van Liefde en haat hier op laat volgen ,
brengt hy ten onderzoek ; waar van daan het
komt , dat 'er zelfs naauwelijks een godlooze
is , die nog geen inbeelding van gelukzaligheid
heeft ; waarom in 't geliefde geen feilen wor-
den gezien , en hoe zulks te verbeteren is. Al-
le

(a) P. 389.

(c) P. 420.

(b) *Μισανθρωποι*. *Menschenhaters*.

le Liefde tragt na vereeniging, en 't (a) gebruik van de Liefde Gods is, den mensch met God, zijn maker, te vereenigen: waar tegen over de haat tegen God gesteld word. Daar is ook misbruik in God te lieven, zoo wel als in zelfs-liefde.

(b) Begeerte [of verlangen] en Afkeer zijn by Deskartes maar eene Hartstogt, dog by den Heere Wesenfeld twee. Daarom schrijft hy eerstelijk hoe Begeerte en Liefde, daar na hoe Afkeer en Haat van den anderen verschillen: wederom wat onderscheid tusschen Wensch, en Begeerte is.

Om zijnen lezer het gebruik, misbruik, en bestier der begeerte met genodgen te doen kennen, verdeelt hy de begeertezaken in drierley soorten, van welke yders byzonder gebruik en misbruik gevolgelijk word verklaart, met een duidelijke leeringe om dezelve te behandelen.

Wil iemand zien, wat (a) Blijdschap en Droefheid is? Hier kan hy die vinden in 't Lichaam, en in de Ziel. Daar komt by de (d) schielijke verbazing, met alle de voorwerpen van Vreugde en Hartzeer. Derselver gebruik word in allen deele vry uitvoeriglijk aangetrokken, en by deze gelegenheid krijgen we berigt, wat (e) Naaryver en (f) Wangunst is. Zy slaan den bal mis, welke meenen dat d' Afgunst de schaduw van 't Geluk is.

Hier hebben we ook de Hope, Wanhope, Stout,

- (a) P. 477. (b) Desiderium & aversio. p. 501.
 (c) P. 545. (d) Stupor. (e) Emulatio.
 (f) Invidia.

Stoutheid, Vreeze (met de wijze hoe men y-
der van deze Hartstogten byzonderlijk moet
behandelen) Ligvaardigheid, en Hoogvaar-
dy.

De laatste Hartstogt, ons in dit werk voor-
komende, is de * Toorn, die in de beesten zoo
wel als in de Menschen en Engelen valt, en de
sterkste bewegingen van alle Hartstogten heeft.
't Is waar, de geboorte hebben geoordeelt, dat
ze geen tegengestelde Hartstogt had, dog de
Heer Wessfeld meent ja, en dat de Dankbaar-
heid daar tegen staat. Het gebruik van d' een
en d' ander, gelijk ook dat van de tegenstelde
dankbaarheid bekeken zijnde, laat hy de on-
dankbaarheid ook zien. Niemand verwondere
zig dat men zelfs in † mangel van toorn kan mis-
doen: 't word hier aangetoont.

Na zulk een vertooning van alle de Hartstog-
ten, brengt de hooggeleerde Schrijver den
toevloed van alle dezelve tot een middelpunt,
te weten een getuften staat van ziel en lijf. Hy
toonr daar in voornamentlijk deze zaken. I.
Waar in die bestaat, en hoe die in God zelf is.
II. Hoe die onderscheiden is in de Hemellin-
gen, Menschen en Beesten; dog in de Men-
schen altijd onvolmaakt, en waarom. III.
Hoe men die in 't Lichaam en de Ziel kan ver-
krijgen.

Eindelijk geeft hy ons verscheide treffelijke
middelen aan de hand, zoo uit de Natuur, als
uit den Bibel, omme tot dien gewenschten
stand van ruste, zoo veel als mogelijk is, te gera-
ken.

Dus

Dus ben ik met den Heere Wefenfeld zijn groot werk. (zoo zeer van Verulamius en vele wijzaarts begeerd) ten einde geraukt, en verwagte, naar zijn belofte, meer andere, tot dergelijke stoffe behoorende.

VIII. HOOFDDEEL.

Den Honigraad der verdrukkingen, of een bondelke leerredenen over Rom. 5. 3. — 5. Psalm 39. 10. Ps. 94. 19. Sprekende van de verdrukkingen der geloovigen, en haer gedrag en vertroosting in dezelve door Johannes d'Outrein Phil. Doct. en Dienaar van Jezus Christus t'Arnhem. t'Amsterdam by Gerardus Borstius 1697. in 8. 31 bladen.

AL voor vele jaren las ik

Men kent uit druk

Ook zijn geluk;

Beklaag u niet

Van wat verdriet:

Al wat niet zuert, dat zoet ook niet.

ende gevallen, die ik daar na gezien hebbe, verzekerden my ten volle dat het waarheid was. Het wedervaren, dat men daar omtrent tot bewijs zoude mogen te berde brengen, komt my

my in gedagten , op 't zien van dit geschrift , 't welk ik met lust doorbladert hebbe. Die 't ter hand zal nemen om het te doorlezen , zal d'er zoo luttel aan twifelen , als de Heer d'Outrein , die 't geschreven heeft. Verdriet quam hem over , zoo ons d'opdragt meld , door 't afsterven van drie zijner kinderen , die hy liever had gehouden , ware het hem naar zijn zin gegaan : en wie zou 't zelve niet wenschen ? maar God , die ze hem had gegeven , behaagde het anders. Die lief hem dat zoet wel smaken , dat zijn Zoontjes , aan de voeten van haar godvruchtige moeder gezeten , eenigfins een begrip der Goddelijke waarheden begonden te maken , maar d'Almagtige stremde ook dat genoeg , alzoo Hy eerst het viertal zijner kinderen op de helft verminderde , terwijl de overgeblevene ondertussen met gevaarlijke ziekten worstelden ; en daar na met een nieuwen slag , als de vorige wonde nog bloedde , het eenigste overgeblevene Zoontje uit zijn armen wechrakte. Dat raakte , mijn 's bedunkens.

Echter beklagt zig de teederhartige Vader van dat verdriet daarom niet , om dat hy daar door veel geleert heeft , 't welk nergens is te leeren , als in de Kruis-schale. Wy , lezers , mogen 't ons nog minder beklagen : want het gene dat hy leerde , heeft hy , naar zijn gewoonte , nettelijk , geleerdelijk en stichtelijk aan ons meê gedeelt. Men vind hier geen haken , en oogen , nogte verwarde rommeling , en derelijke kalling , hoedanig wy straks zullen zien dat aan den Leidischen Dam word gesproken : maar zelfs voor af
in

in den Opdragt ontmoeten wy vele zinrijke en heilzame spreuken, uit alleley Schrijvers, die tot deze stoffe dienstig zijn. Wien het niet gebeuren mag Cicero of Seneka in zijn eigen taal te hooren, dien word dat gebrek vergoed: want al wat zy keurelijks tot troost en moedgeving van bedrukte schreven, staat hier in goed Nederlands op zijn koten; en Epiktetus, gansch niet de minste in dat slag van onderwijs, komt ook ter baan. Dog onze Schrijver, hoe zeer ook van dezer Schrijfhelden drangredenen voldaan, scharft daar nevens uit Christen-Leeraars, dat wy bet klemt, en niet alleen de wonden zalft, maar ook geneest.

Hy zegt rechtshape rust voor zijn droevey ziel, en vergat onder dit zoeken niet, den Letteroeffenaars een berigt te geven over een werk der Vetroostinge, dat op Ciceroos naam en rekening staat, maar, zijn's bedunkens, onregt; om dat er gronden in gelegd, en lessen op gestigt worden, die al te Christelijk zijn, dan dat ze uit een Heidensche penne zouden vloeyen. De geleerde Lipsius verstond het ook zoo, en hield het voor een werk van Karel Sigonius, die onder de letterwijzen genoeg bekend is. Dog dit in 't voorbygaan.

Na dat dan de Heer d'Outrein de gebrekkelijkheid van den Heidenschen troost levendig getoont heeft, en Seneka ruim zoo overtuigend ten toon gestelt met zijn onnutte gronden, als de Italian Bokkalinì hem ooit aardig wegens andere gebreken door de spitsroede joeg, zoo vermeld hy ons, wat Junius en Hei-

danus, vermaarde Leidsche Leeraars; hier over schreven; byzonderlijk de laatste, die uie bevinding schreef, welke niet luttel scheelt van mondgezeg.

Verders zegt ons de Man, wat hem bewoog dit werk te laten drukken, en hoe het gepast hy deze stoffe vind voor yder vroom Vaderlander, en alle deugdsume Christenen, dien hy den gevaarlijken toestand dezer eeuw duidelij afschildert, zonder *Pontiaan van Hattem* te vergeten, die in zijn oordeel een *schadelijk Man* is, of de zoo genaamde *Hebreem* (daar zullen nog bet gezindheden in de wereld komen, en, hebben we maar wat tijd van leven, mischien in onze dagen nog wel) tegen welker waangevoelens hy in dezen opdragt een uitslap doet.

Dus verre hebbe ik nog maar in den Opdragt geweest. De Voorreden vinde ik niet min stofrijk. Behalven de verschooning, die de geleerde Kerkredenaar ter neder stelt, wat men daar af te denken heeft, dat hy al meê over een stuk van Paulus Brief aan de Romeinen schrijft, die of in haar geheel van Wittich, van Van Leeuwen, en van Van Peenen schijnt uitgepuurt, en ten opzichte van dit gedeelte nog onlangs door van Westel zonneklaarlijk is opgeheldert; zoo verrekenst hy ons kortelij zijn wijze van boekoeffening in 't opstellen van Leer yedenen, en geeft tot een staaltje een verklaring over Salomons spreuk * *Die Liederen zingt by een treurig hart, is gelijk een,*
die

* Spr. 25. 20.

die een Jeed aflegt, een dage der koude; en als Edik op Salpeter.

Dit hebt gy hier vast, kundige lezer, en nademaal deze Man geen man is van opsnynen, maar gewoon, doen aan zeggen te knoopen, zoo maak vry staar, dat gy wel haast een vlugt van zijne Arenden zult zien: ik wil zeggen een onbekrompe verhandeling over het gezeg van Jezaias † Die den Heere verwagten, zullen opvaren met vleugelen als der Arenden, en dan over die bekende spreekte van den Heiland † Alwaar het goede lichaam is zullen d' Arenden vergadert worden, over welke laatste ik eens een inval van een ander Uitlegger in mijn Boekzaal hebbe opgedist, die zuiver eigen reedfel was. Of dit ook zoo zal wezen, moet de tijd leeren.

Nu ben ik pas den Opdragt en yborteden ten einde.

† Werk zelf is een pakje leerredenen, of schriftmagtige nette en welgeschikte verklaringen over Davids en Paulus woorden, in 't Opschrift aangewezen. Dit alleen uitgezondert, dat ze juist op de koop niet gemaakt schijnen, zulks dat een leuijaart zig zonder omzien daar mee zou kunnen behelpen: want hy preekte zig ligtelijk te berispen, en al 't volk ter kerke pit, zoo hy dagt, dat alles, wat hier voor een predikaarsie gedrukt is, ook op eenen tijd zou moeten opgezegt werden.

Zie hier dan een verhandeling van de verdrukkingen, en hoe velerley ze zijn: hoe de Kerk altijd daar mee geworstelt heeft, en waar-

E 2

om:

† Jer. 40. 31.

† Matth. 24. 28.

om: ook hoe men in dezelve kan roemen. De grondwoorden worden niet overgellagen, maar brengen mee, dat men bly is, joicht, ja pronkt in verdrukkingen; 't welk met redenen word bevestigd. Rijst'er een bedenking, hoe men blijde kan wezen in zulke ongevallen, die zoo knellen, en van drukken haar naam hebben, ze word opgelost, en alle zwarigheid wechgenomen. Den Christen, die onder het Nieuwe Testament leeft, word dit op 't hart gebonden, om dat hy nu van geen Land Kanaan weet, en alle land zijn Vaderland is. Daarom past hem dit by uitnemendheid, nadien de vrome zielen van ouds zoo bot niet waren, of zy wisten nog al te zeggen, dat het goed was verdrukt te werden, en des Heeren jok van der jeugd af te dragen.

Dit word altemaal te nutte gemaakt; 't zy met Roome te wederleggen, dat zig trotselijk op voorspoed verheft, 't zy met te bestraffen zulke narren, die meenen eeuw'g zalig te zullen wezen, om dat ze hier weligen rijk zijn, of van die onbezonnene, die rekening maken, om dat ze hier niet veel vermaak gehad hebben, paderhand niet te zullen misloopen. Ophoëlzel! op deze dwaalstreek zeilt'er menig.

Onze geoeffende Schrijver poogt de menschen wijzer te maken; 't welk een ygeltijk met my zal bekennen, die zig in aandagt wil nederzetten, om dien gulden schakel eens te zien ontleden, die d'er volgt; te weten, de verdrukking werkt Lijdzaamheid, de Lijdzaamheid bevinding, en die weer hope; en dat daarom, om dat de liefde Gods door de

H. Geeft in onze harten is ingeffort.

Wil iemand voorraad opdoen, of God hem ook eens quam t' huis zoeken; hier kan by te regt raken: want daar is verſchot van goede bedenkingen.

Zoo gaat by ook te werk, wanneer hy ons David afmaalt als met den vinger op den mond, om dat het God gedaan had. Alle zwijgen en verſtommen is het regte niet. Hier is veel valſche munt, die geen toets kan uitſtaan: maar dat is de regte ſlag, als het uit belijdenis van zonden ſpruit, en dat het tot vergrooting van de gulde lijdzaamheid ſtrekt.

't Laatste valt niet af. Voor uit gaat, naar 's mans gewone trant, een ontleding van den 94ten Pfalm: en dan volgt een volſtage verhandeling van de groote genoegzaamheid, en kragt-dadigheid van goddelijke vertrooſtingen, zeer voegzaamelijk geſteld tegen die vermenigvuldigde gedagten, die in ons opborrelen, of als takken welig uitſpruiten. Van yder leerreden is achter aan een ſchets te vinden met een bladwijzer.

IX. HOOFDDEEL.

*De nieuwwetsche Leidschendamfche spelling,
en wanduifche worttaal van KORNE-
LIUS VANDER LINDEN, Dok-
tor en Dominé aan den Leidschen Dam.*

Verhevene Zielen, die uwe sterfelijke lich-
chamen zijn ontzogen, Hoofd, Vondel,
Dekker, Brand, Oudaan, Antonides, met
meer andere brave Neêrduifche Schrijvers, en
gy nog levende Lescaije, Bake, Vollenho-
ven, Moonen, Hoogstraten, en wie meer
door uw taal zoo in digt als ondigt vermaard
zijt; komt, helpt my lachen, en neemt uw
deel aan de geneugte, welke ons op dit uur van
den *Dominé* aan den Leidschen Dam geschaft
word.

Laat 'er vry alle kundige Lezers by komen:
ik noodige hen, om voor hunne vergadering
een taal- en spellingknuffelaar te zien verschi-
nen, die, met den laafdunkenden geeft beze-
ren, de bruske stoutheid gehad heeft van u al-
temaal voor *verdwaafd* te schelden.

Zie daar, daar komt de Heer Vander Lin-
den, schoorvoetende, aantreden.

Het boek, dat hy onder den mantel draagt,
is getiteld * *de Wifsen van Oosten binnen Jerusa-
lem en Betlehem*, enz. Het ander blaauw
boekje, dat uit zijn tas steekt, voert het op-
fchrift van † *Tropfstraden* . . . over den Brand,

en

* Gedrukt, te Leiden by Frederik Haring 1696.

† By den zebven Drukker 1697.

en Inwijngreden . . . over de afgebrande en herboude Kerk aan de Leidzendam.

Maar schrik niet, lezer, als gy den Man meest alle de woorden van zijn boek met een groote letter ziet beginnen (een zaak by ons en meer andere volkeren tot dezen huidigen dage toe ongewoon en gedrochtelijk) zelfs de woorden *In, Uit, Op, Van, Al, Een, Haar, Hoe, Voor, Na, Nu, Dan, Med* [voor met] en duizend andere.

De letter *Z*, die by de beste Hollandsche Schrijverszaft is, gelijk het woord *zeden* meêbrengt (schoon ze by de Grieken als een *ds* moet uitgesproken werden) is by den *Domine* hard, en word van hem, tegen 't algemeen gebruik, voor *ss* of *sch*, en aan 't eind der woorden gezet: dus schrijft hy *Menz, Menzen, Toetz, Toetzen, Eiz, Eizen, † Ganz* (voor *gansch* of *geheel*) *foodz, Prinz, Hebrez, Griekz, Plaatz*, en *Oudwijvze*.

Wy zullen het moois hooren; *Nimand* voor *Niemand*, en (lust u niet te lachen!) *Heevs* voor *Heefe*, *Weerld* voor *Weereld*, *Gebocrn* voor *Geboren*, *Seid* voor *Zegt*, *Vil*, voor *Viel*, *Sei* voor *Zeide*, even als een veenboer spreekt.

En gelijk de groote Spraakhervormer kort wil zijn, zoo heeft hy ook zijn heerlijk boek tot brokken en kruimelen gemaakt; 't welk iemand, die dit nooit meer gezien heeft, voorkomt, als of hy zoo armoedig was, dat hy geen reden wist aan een te knoopen. Elke bladzijde is een schralen akker, vol greppen en slootten, die aan alle kanten begroeid zijn met vijs

E 4 on-

† De Ganzen zullen we wat verder bekijken.

onkruid, stekels, en netels, heermoes, en naaygaren; 'k wil zeggen met 1. 2. 3. of a. b. c. die van 't begin tot het einde de heffens van den *Domine'* zulke sluipertjes doen maken, dat hy hem zelve gedueriglijk verliest. 't Is enkel verdeling, op verdeling, wat men ziet.

Om zijn werk dik te maken heeft hy d'er ingelast *Al Christi Verschijningen Uit Al de Evangelisten*; om met hem te spreken: want alle verschijningen, en alle de Evangelisten zoude by den Leidschendammer Spraakkonstenaar quaastal wezen. Wel hoe? hebbe ik niet gezegt, dat hy de kortheid bemint.

Daar hy een *korten inhoud* van een stuk of deel zijnes werks zal geven, daar maakt hy den lezer baloorig met niet meer dan 20 zijden vol van de gemelde 1. 2. 3. en a. b. c. op a. b. c. Zoo deel-zugtig is de Schrijver.

In yder blad hoort men hem menigmaal schreeuwen *Immers*, en *Ja!* welk *Ja!*, met het bygevoegde schreeuwteeken, dikwilt tweemaal op eene bladzijde staat en pronkt. Ey leert dog, Hollanders, deze kostelijke stijl navolgen. *Immers* is dat zeer welsprekend, *Ja!* met een Leidschendammschen zwier! *Ja!* *immers* op zijn *Vander Lindens!* *Ja!* nog eens *Ja!*

Ook is de Heer Vander Linden zoo goed vraags, dat hy hem zelve geduerig moet antwoorden. By voorbeeld, * *Waar hebben sij dese sijn Ster so lang gezien?* dan antwoord hy, *In 't Oosten.* Na nog een *Ja* of twee, zegt hy; *Sij hebben dan dese Ster wel in 't Oosten gezien* († wil-

* Naar zijn spelling. p. 118.

(† willende het woord gezien verklaren , stelt hy d'er by , med haar eigen Ogen , op dat niemand mogt denken dat ze met een 's anders oogen keken) maar nu sij uit 't Oosten in 't Westen zijn Gekomen ; Sien zij haar niet meer. Immers is dat heel nadrukkelijk , en Kornelius praat zoo fraay van 't Oosten , dat hy zelf buiten Westen schijnt te raken.

Ja! om wat meer edele paarden voor den dag te langen , deze Domine van den Leidschen Dam heeft een tamelijke groote Voorreden voor zijn boek gemaakt , daar men hem met zijn taal , spelling , en groote letters dus ziet schrijven.

Ik Weet , wat al Denkens het my Gekost heeft ; wat al Distelen en Doornen van verwarde Swarigheden , die hier in Voorquamen , my meermaal hebben † Gestoken en Gepijnigd. 't Heeft my de Herzens dikmaal niet Weinig Geknaagd , en doen Roken , eer ik Alle gedurig Opkomende Duisterheid heb konnen doen Opklaren en Wegnemen.

Wie krijgt geen medelijden met een Man , die door distelen en doornen in zijn verwarde Herffens zoo gepijnigd is geweest ?

Met zulke rookende herffens betuigt hy , in dezelve voorreden , dat niemand zig aan zijn byzondere spelling der lettergrepen en woorden moet stooten.

Ja! Hy kan zig niet genoeg verwonderen , dat ook Geletterde Mannen dikmaal so Slordig zijn op haar eige Moeder-taal ; dat zy zeggen verre voor ver , hope voor hoop , ik hebbe , ik badde , voor ik heb , en ik bad. enz.

E 5

Maar

† P. 117.

† Boers-kalling.

Maar *immers* zal een raalkenner zig niet min verwonderen, dat iemand zulk een grove onkunde van allerley woorden, en byzonderlijk die haar buiging zoo wel in onze als in andere talen hebben, durft laten blijken.

Te meer als hy alle de genen berispt, die *Ezelinne*, *Kennisse*, *Gelykenisse*, *Besnijdenisse*, *Getusgenisse* enz. schrijven; daar het, naar zijn nieuwe uitvinding, *Eselin*, *Kennis*, *Gelyknis*, *Besnijdnis*, *Getuignis* * moet zijn.

Ja! dus zien we *immers*, dat hy geen woordleiding verstaat, 't zy in dicht of on dicht, en dat zijn ooren wel wat besnijdenisse van nooden hebben, zoo lang ze te grofhuidig zijn, om de welluidendheid van woorden te vatten: nogtans ontziet hy zig niet de Digtters te beschuldigen, dat ze *onze Taal Verlamd hebben*.

Bijster steekt hem tegen de borst, dat men *hun* en *ben* voor *haar* schrijft. Dog 't is hem te vergeven, dat hy het kennelijk onderscheid van die woorden niet kent, dewijl hy het verschil der drie genera, zelfs dat van een *adjektivum* en *substantivum* [gelijk het de Latinen noemen] in onze taal niet geleert heeft.

Eindelijk verklaart hy *med Bewremding en Verwondering te Sien* dat sommige oogen, ooren, *grooer* enz. schrijven; daar men, volgens de Leidshendamische spraakkonst, *Ogen*, *Oren*, en *Grater* moet zetten. *Immers* is dit ook een van 't mooiste! *Ja!* al zoo aapachtig als dat hy liever van *Here*, *Daling*, *Stene*, en *Leraar*; dan van *Heere*, *deeling*, *Steene*, en *Leeraar* praar.

Na

* Op dezelve *Hottentotsche* wijze schrijft hy *Ondvangnis*.

Na zulk een allerdoorlugtigste voorreden voor
het boek *de Wijzen van Oosten* doorbladert te
hebben (wiens hart zoud 'er niet van opgaan!)
viel ik aan 't werk zelf, en vond, onder dui-
zend verdeelingen, geen ander ding, als het
welk naar den Chaos gelijkt, zoo als ons die
van Ovidius beschreven word,

———— *rudis indigestaque moles.*

*Een ruwe lomp mengelklomp,
Een enkel warrest, lomp, en plomp.*

Wisselijk zoude ik geen geduld gehad hebben om
het geheel te doorloopen, indien my hier en
daar zulke belachelijke vertooningen niet onder
de bogen waren gekomen, die zelfs den allerbe-
rugtsten hultebalk Heraktijt zijn lever kunnen
doen verschudden: zoo aardig zijn zijne be-
schrijvingen, gissingen, ontvouwingen, en
vergehaalde toepassing. Laat ons een of twee
van die zielverrukkende leeringen hooren.

Daar *Domine Vander Linden* de geschenken
der Wijzen uitpluift, *Goud*, *Wierook*, en *Myr-
rhe*, gaat hy yder van die zeer scherpzinnig-
lijk beschrijven, en zegt (of de borgers van den
Leidschen dam het niet wisten) dat **Goud is 't
Voortrefflijkste onder Al de Metalen, en 't Aller-
waaste. Gaelverwig.*

Ey hoort hem eens kouten, wat hy van *Ma-
ria* denkt, toen ze die giften van *Goud*, *Wie-
rook*, en *Myrrhe* had gekregen. † 't *Is Seker*,
zegt hy, dat sy, door dese Grote en Kostlyke Ge-
schen-

* P. 366.

† P. 369.

75 *De Boekzaal van Europe,*
ſchenken enigſins Verrijkt, nu Genoeg had om een
Lam voor haar te Kopen. De reden waarom zy
't niet gedaan heeft, verklaart hy aldus, om dat
bet niet wel Voegde, dat ſy ſig ſelve ſo Daadtijk
Meester maakte van de Vereeringen en Geſchenken,
aan haar Kind gedaan; ja! ſig deſelve ſo haast
quam Quijt te maken.

Wat is de Prediker verreziende! wat is hy
 bekommerd waar dat Goud mag gebleven zijn!
 dan overlegt hy eens, * of de geſchenken Jozeſ
 en Maria niet beter konden te pas komen tot haar
 onderhoud: dan wederom, of zy die op de togt
 na Egypten niet van doen hadden, † dewyl,
 zegt hy, † *Reiſen in die Landen, in die Tijd, ſo*
koſtlijk niet vil; hoewel hy hem zelve, na
nog wat walgelijk geteem, deze tegenwerping
maakt. So ſy anders deze Geſchenken, tot een
Gedagtnis van dit Voorval, niet voor Altijd hebben
Bewaard.

Die den *Domine* nu wilde vragen, † hoe hy
 zoo netjes weet te giffen, laat die met eenen
 eens vragen, hoe hy weet, op wat wijze Jo-
 zeſ in Egypten, ſo voor hem ſelve, als voor Moe-
 der en Kind de Koſt Gewonnen heeft. Nogtans
 zegt het de Leidſendamsche Profeet, met by-
 voeging van zijn gewone *immers*, in deze dui-
 delijke warden. † *Want immers is 't niet te*
Denken, dat Joſeph, in Al die Tijd, Leui en Le-
dig ſou hebben Geſeten, of ydele dingen Gedaan.
Behalven dat Maria ſelv ook haar Naarſtigheid
kan hebben Toegebracht, tot Onderſchraging van's
Huiſhouden; med Spinnen, of enig ander Vrou-
wen handwerk. Gelijk ſo een Deugdlyke Huiſvrou
be-

† Ibid.

‡ Ibid.

beschreeven en gepresen staat Spreuk: 31. 19. 24.

Daar hebt je de wijsheid. Zoud gy 't wel gelooven, Boekzaallezers, dat 'er zulke Schrijvers in Neerland waren? zoud gy al dat getalm niet eer voor eenig gequijl van een seuzelaar; of ongeletterde grofpaap, aanzien, als voor de uitlegging van een Hervormd godgeleerde?

Nur laat ik u van 't overige uit deze staaltjes oordeelen, en zal de Historie van den *Domine* kortelijk gaan afhandelen.

In den voorleden jare wierd my een afsdrufsel van dat kostelijk juweel vereert, en ik vermeldde het agter de * uittroksels. (Siet al denken die dat de maker my zoude dwingen hiem een jaar daar na beten op te schikken) met dit byvoegsel: *'t geno. deze Schrijver in zijn voorreden van de Nederduitsche taal spreekt, en gaat by my gansch niet door.*

Men kan zien, dat ik niet van zin was des Mans bovengezede ongerijmdheden aan te wijzen, maar die alleen, dat hy, die domme klagtiglijk reget de meest op redgn steunende spelling van alle Neerduitsche taalgeleerden aanging, en zulk een worm, die de beste Schrijvers *verdwaafd* durfde noemen, my tot geen toestemmer konde hebben, met zoo weol te meer rege, om dat ik gewoon ben byns geheelijk de spelling van alle de vormaerde mannen, die de plompert wil meesteren, in mijnne schriften na te volgen.

Hoe zeer mijn eenvoudig gezeg dient waarijzen echter mishaagt heeft, blijkt uit de voorreden van zijn gemelde *Troost en Inwyning*.

78 *De Boekzaal van Europa,*
reden, dien hy, tot een smakelijke mildkirteling van alle kundige lezers, voor twee maanden, in 't licht gaf.

Ik behoeve hier niet te herhalen wat taal, wat stijl, wat spelling in die twee redenlooze redenen doorgaans uitmunten. Het zal een ygelijk met den eersten opslag blijken, dat hy daar in nog onwijselijker te werk gaat, als in de *Wijzen van Oosten*. Men zoek maar p. 24 en 25, daar hy niet alleenlijk, volgens zijn gewoonte, van *bekeeren* praat, in plaats van *bekeeren*, en nie werwetsse woorden vind, gelijk als; *De Heer onsa Gpd is Nu nog een God*, die *Alle Dag Toorad* (welk laatste woord Toornd, hy als een edel gestoente met andere letters heeft laten printen) maar daar hy ook babbelt als een kind, dat men leert spreken, of als een wollewever uit Walsch-Vlaanderen, die pas een maand in Holland heeft gewoont. Want wat taal is dat, *Hoe Versbraklijk komt ons sijn ondstoken Verbolgenheid Kodr ! in dese tegenwoordige Swaar een Oorlog*. Ik vrage nog eens, wat Waal spreekt krommer, als *in dese tegenwoordige Swaar een Oorlog*?

Nogtans lustte het den *Demind*, die van zulke wanbakke praat vol is, in zijn voorberigt *de Boekzaalschrijver zijn Misdoen Aan te wijsen*, welk misdoen hy met zijn groote letters en wangalmende woorden aldus beschrijft.

's Heevt sijn E. *Believd*, in sijn *Boekzaal van de Maanden Julius en Augustus*, in 't Jaar 1696 in plaats van een *Untrekzel te Maken van mijn Boek*, onder de Naam van de **WIJZEN VAN OOS-**

* Hy weet niet, waar by de of den wees zotten.

OOSTEN *etc.*, in die Tijd *Wazekomen*, alleen Dit te Seggen. † 't Geen dese Schrijver, in zijn Voor-Reden, van de Neerduidze Taal Spreekt, gaat by My ganz niet Door.

Is 't geen groote misdaad ? *Ja!* (zie daar het woord van zijn E. dat mooie *Ja*-woord, komt my nog eens te binnen) hy heeft nog wat meer tot mijn laste, namentlijk, hy klaagt, dat ik van vele boeken geen uittreksels make, die 's beter waardig zijn, dan een verhaal van Krom-
 „ wels bedrijf, en regering. Eindelijk, vocht
 „ hy zig genoodzaakt, aan te wijzen dat ik van
 „ zijn spelling zeer weinig kennis of verstand
 „ hebbe, en hy schaatst zig over my, zoo
 „ dikmaal als hy leest *Omme, Toen, Hens,*
 „ *Him,* enz.

Wel aan, Taalkenners, laat ons nu eens gaad bekijken waar den *Dominé* de schoe wringt, en waar over hy voortaan, zoo hy niet geheel en al schaamteloos is, hem zelve moet schamen, wanneer hem zal blijken, dat dik Hollander, die zijn mbederpraak verstaat, en het boek *de Wijzen van Oosten*, gelezen heeft, deszelfs maker, naar zijn gewisfen, verklaart voordien al verplompten Prater, die by de Nederlanders in eerste eeuw wende penne op 't papier zette.

Hy had gewaant, naar 't schijnt, dat ik van zijn grolboek een groot uittreksel zou gemaakt hebben; en dan waren we beste maats geweest. Maar nu ik liever in tien uittreksels van den wereldwijzen *Kromwel*, als eens van den taalwijzen *Wolfsendach* schen Prediker wikte gewa-

† Met zulk een gedroegelijke spelling mismaakte hy mijne woorden.

gen, daarom vraagt hy, of mijn gezeg een uit-
treksel of oordeel geven is? Hem zy rond uit ge-
antwoord, het is oordeel geven, en 't boek
was geen uittreksel waardig. Maar dan vraagt
„ hy weêr, hoe ik daar toe come te vervallen,
„ dat ik van vele boeken mijn oordeel geve,
„ daar my *immers* niet nagevraagd word; daar
„ dan zijn gewone *Ja!* twee regels achter
volgt.

Men zou den Os van Cyprus antwoordende
konden vragen, wie my verbied mijn oordeel
te geven? Of misgunt hy my deze vryheid,
daar hy zelf, zonder dat het hem gevraagd word,
zijn lamme kalling durft gaan aanprijzen, met
verachting van meest alle de gelukkigste Neêr-
duitsche Schrijvers dezer eeuwe? Want wat
braaf Schrijver in rijm of rijmsloos schrijft zoo
wel geen *him*, en *ben*, als *haar*, dog yder by zijn
geslacht? Wat van hen houd de woorden *toen*,
en *darren*, zoo wel als *durven*, en alle andere
woorden die hy uitmonstert, voor geen zuivere
taal? nochtans worden zy altemaal daarom van
dezen nieuwbakke spellingvinder bespot,
schoon hy niemand dan hem-zelfen schandelijk
ken toon stelt, betuigende (och armen) dat hy
in onze taal wel leeft van *bennen*, die eyeren leg-
gen, of van een oud volk *Hunnen*, maar anders
geen. Mag men niet uitroepen,

O Wysboofd aan den Leidschen Dam!

Zijt 'gy dan zoo boersch, dat gy alleen van *benn-*
nen weet te praten, om dat gy misschien meer
met hoenderen omgaat, als met brave boe-
ken,

ken, die u zouden geleert hebben, dat men voor het mannelijk *hun* moet zetten? konde gy u plompheid niet by u houden, zonder u zelve te brandmerken? moest gy uw grove onkunde nog verder openbaren, willende dat men *doe* [in 't Latijn *fac*] zal schrijven in plaats van *toen* [*tunc*]? zoo verdient gy *immers*, dat alle Letterkenners, als ze over den Leidschendam gaan, zig te binnen brengen, daar woont die a-
veregte Kromkouter, die, voor Preker t'scheep komende, zoo apelijk voor taalhervormer wil spelen: daar woont de Schrijver van de Wijzen van Oosten, die, als een Bes aan het spinrokken, van Maria babbelt, niet denkende aan dat bekende vaarsje,

Turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum.

Dat is,

't Is schandlijk als een Leeraar preekt,

Wien zelf zijn misdaad wederspreekt.

Hoe willen u, Heer Vander Linden, zoo gy weer te veld komt, door berijmde en onberijmde uitjouwingen de ooren nog oprijzen, wanneer gy te vergeefs zult denken; och had ik my zelve, en niet een ander, toegepast *Schoenmaker blijf by uw leest*; och had ik mijn *Ja!* en mijn *Immers* alleen tot galmwoordjes voor den Leidschendamse kanffel bewaart! wanneer gy u over uw wanbakke stijl en verwarde rommelredenen, al zijn ze over al in korte zinsloten armoediglijk afgebroken, van alle man zult begekt zien: en wanneer gy meer lust zult hebben, om by uwe Leidschendamse borgers van *bennen* en *eyeren*

82 *De Boekzaal van Europa*,
ren te gaan praten, als wederom van de Neder-
Duitsche taal te kouten.

Eer ik de gordijn laat vallen, keere ik my nog eens tot u, brave vernuftten, die van den *Domine* in uw schrijfeere beledigt zijt, en verzoeke dat gy 't hem wilt vergeven. Zoo hy in zijn * Voorreden waarheid spreekt, dat hy *Daaglijks zoekt te Leren*, mag men, naar den aart der liefde, nog hopen, dat hy zig van zijne wandsche doelingen niet zal bekeren, gelijk hy schrijft, maar bekeeren.

Laat hy voor af zig schamen berispt te hebben, 't welk hy niet verstond. Laat hy zig schamen een ander zijn vry oordeel te benijden, en zelf een ondragelijke vryheid te nemen van de Digtters, aan welke onze taal waarlijk haar meeste roem schuldig is, samt onze vermaardste landsluiden in 't stuk van de Letterkonst, te willen oversnuiven.

Laat hy zig schamen *gansche* gemaakt te hebben tot *Ganze*, als of hy, die meer verstand van hennen, eyeren, en ganzen, als van taal heeft, een *gansche vergadering* wilde noemen een † *ganze vergadering*; *gansche dag* een *ganze dag*; *gansche geslagt* een *ganze geslagt*; ja! (ik zoude dat ja van hem wel leeren) de *gansche Hemel* een † *ganze Hemel*; der mate, dat hy hem zelve in eenigen deele als een andere malle † Frans schijnt te willen aanstellen: want gelijk die koddige fratsemaker gezegt word voor de *ganzen* gepredikt te hebben, zo wil deze Preker telkens van *ganzen* praten. Ein-

* Voor de *Wijzen van Oosten*. † Lees zijn *Troostredenen* p. 18. † Lees p. 70.

† Met een *Sonndaagsen* naam Sant *Franciscus*.

Eindelijk laat hy zig schamen over zijn temmenden stijl, die een en 't zelve woord zoo dikwils herhaalt; dat het eenen lezer lichtelijk aan 't braken kan helpen: gelijk daar van tot een staaltje strekt, dat in 't gezeide malle boek van de *Wijze van Oosten* het woord *Grav* meer als vijftrigmaal in eenige weinige bladzijden voorkomt.

Over alle welke schamenswaardige blijken van ongeleerdheid als hy zig zal geschaamt, en teffens zijne steiloorigheid afgelegd hebben, zoo zal 'er, zegge ik, nog hope voor hem overig zijn, van in tijd en wijlen den eernaam van een leerling der beste Neêrlandsche Dichters (die hy uit onwetenheid verongelijkt heeft) te kunnen verdienen.

T O E G I F T J E.

Ik vergat terstond den lezer nog een aanmerkelijk proefje van des Predikers onbeschoftheid aan te wijzen, 't welk in zijn * Troostreden te vinden is, en, naar zijn gewone vraag-schreeuwspeeling- en ja-trant, aldus luid.

„ *Hoe Veel zijn 'er ? ik wil nu niet Spreken*
„ *van sulke Versteende Herten, en Beesten van*
„ *Menzen, die haer selve hebben Vermaakt;*
„ *wanneer sy 't Huis van Dese of Gene, ja! by-*
„ *sonder 't Huis des Heren Sagen Aangaan, of in*
„ *Brand staan. enz.*

Ga heen nu, en oordeel, of de Man niet welsprekend is.

X. HOOFDDEEL.

Histoire des revolutions d'Angleterre, depuis le commencement de la Monarchie. Par le Pere d'Orleans de la compagnie de Jesus. Trois Tomes.

Dat is,

Historie der rykswisselingen van Engeland, sedert het begin van de alleenheerssing aldaar, door Vader d'Orleans Jezuyt. Te Parijs by C. Barbin 1695. in 12. 3 stukken, t'zamen 66 bladen.

DAar is in verscheide talen veel van d'Engelsche zaken geschreven, of uit Engelsche gedenkschriften in andere spraken overgezet, 't welk ik onder het doorbladeren van deze beknopte Historie in een zeer goeden rang geschikt vinde. Of 't altijd na waarheid is, zullen we haast hooren.

De Heer d'Orleans onderneemt hier niet te beschrijven de geschiedenissen des Engelschen Volks, maar alleen de wisselingen, in Britanje, sedert het van Koningen beheerscht is, voorgevallen. Hier in voldoet hy den titel van het werk, dog op zijn wijze, dat is, als een Franschman, en als een uit de Maatschappij der Jezuiten, dien 't wec aan zijn hart doet, dat de Engelschen onder de regering zijner jegenwoordige Majesteit de Lojolijsche sprink-

sprinkhanen het gat hebben uitgeboent. Dat zullen we straks zien.

In het *eerste* der vier boeken, dit eerste stuk uitmakende, vergaapt hy zig niet aan de verdigtsels, met welke de vermuste tijdboeken der Britten zoo leelijk mooy opgeschikt, en van leugenachtige kloostervogels gestoffeert zijn, dat ze in 't stuk van verdigtsels tegen Amadis van Gaule stand konden houden, maar haalt de overwinningen der Romeinen op Britanje bevogten, kortelijk aan, beschrijft den inval der Engelsche Saxons op de aloude inwoonders van 't Land, en daar na de zege, dien de Denen wederom tegen de Saxons bevogten.

Hier op volgt, hoe de Normannen zoo wel de Denen als de Saxons overmeesterden, nevens een verhaal van den twist tuffen de Huizen van Blois en Anjou over het Koninkrijk, eindelijk de beslegting van dezelve, waar by de Kroon van Engeland aan het laatste verviel.

Hy brengt ons in het *tweede boek*, omtrent het jaar 1155 tot Koning Henrik den II, die, gesproten uit den gemelden Huize van Anjou, een bloeyenden staat in den aanvang zijner Heerschappy genoot; dog dat geluk ontzakte hem by zijn leven, wierd onder zijnen navolger Richard de I niet hersteld, en eindigde ten laasten onder Jan zonder Land in een dubbele rijkschudding, van welke de jaren 1214, 1215 en 1216 gewaagden.

Henrik de III, zoon van Jan zonder Land, wierd de rijks-erffenis van Engeland magtig.

hoe zeer ook Louijs, zoon van den Franschen Koning Filips August, dezelve hem betwist had; dog Simon van Montfort, Grave van Leycester en hoofd van een deel weerspanningen overwon den gemelden Henrik, en kreeg hem gevangen. Dit is de stoffe van het *derde boek*, daar we Henrik in den jare 1265 door den dapperen arm van zijn zoon Eduard den I wederom op den troon hersteld zien.

In het *vierde boek* beschrijft Vader d'Orleans des voorzeiden Eduards voorspoedige regering, voorts de Historie van deszelfs zoon, die door zijn wijf Izabelle van Vrankrijk uit zijn troon gestooten wierd, en lijden moest, dat zijn zoon Eduard de III in zijn plaats klom; 't welk na de tijdrekening, in dit werk gevolgd, uitkomt op den aanvang des jaars 1326.

De gemelde Eduard de III was maar veertien jaren oud, als men hem de kroon op 't hoofd zette. Hy regeerde, na de dood zijn's Vaders, die rampzaliglijk aan zijn einde quam, zeer gelukkig. Richard de II, zijn neef, uit den Prince van Wales, zijn zoon, pas voor hem gestorven, wierd erfgenaam zijner heerschappy, dog door Henrik van Lankaster, Grave van Derby (wonderlijke wisselingen!) uit het Rijksbezit gezet, en van het Parlement, dewijl hy zelf een laffen afkand deed, voor ont-kroond verklaard; waar na hy eerlang den moord dood storf; 't welk de inhoud is des *vijfden boeks*, waar mede hier tweede stuk een aanvang neemt.

In het *zesde boek* zien we den zelve Henrik van Lankaster met den naam van Henrik de IV heer-

heerschen, als d'eerste Koning uit zijnen huize. Hy bragt Engeland in rust, en storf in Snoei-
maand des jaars 1423, nalatende eenen zoon
Henrik de V; twee geweldige rijksbezitters,
maar de laatste zoo beroemd door zijn overwin-
ningen, als de eerste door zijn beleid. Als de
Vader, stervende, den zoone zijnen rijksna-
volger voorhield, hoe luttel regt zy beide tot
de kroon hadden, antwoorde de laatste; *mijn
degen zal wel bewaren, dat de uwe voor my ver-
kregen heeft.* Deze belofte zag men hem nako-
men, wanneer hy byna geheel Vrankrijk over-
meesterde: maar de dood beliep hem in zijn
beste levenstijd den laatsten van Oogstmaand des
jaars 1422, nalatende eenzoon, Henrik de VI,
die een onnoozel wigt zijnde den last van twee
kroonen in de wieg had te torssen.

De beginsselen zijner heerschappye onder
Voogden en Veldheeren schenen hem een beter
einde te belooven, dan ze gehad heeft: want
hy was door het beleid des Hartogs van Beth-
ford zoo voorspoedig, dat hy, die te Londen Ko-
ning van Engeland was gezalft, in de Kerk der
Lieve Vrouwe te Parijs Koning wierd ge-
kroond; maar hier mag men uitroepen,

*Wereld met uw schijn, en vermomde din-
gen,*

Ach hoe zeker zijn uw' veranderingen!

Zie daar, zoo zeeghafrig een Vorst, na zijn hu-
welijk met Margriet van Anjou voltrokken te
hebben, van de fortuin de nek gekeerd, tot zoo
verre, dat hy in een binnenlandsehen krijg drie

zware veldslagen verliest, en zig op de vlugt begeeft; daar na gevangen, met de beenen onder zijn paard vast gebonden na Londen gesleept, en aldaar in den *Tour* gezet word. Aldus raakte in dezen Henrik het Huis van Lankaster t'onder, en dat van York boven, uit welk laatste Eduard de IV ten troon van Engeland trad; en hier mede komen we met het jaar 1464 tot het *zevende boek*.

Met regt draagt de beschrijving den titel van rijkswisselingen, en ik twijfele, of men van eenig rijk zoo vele en zeldzame ooit gehooft heeft. Eduard de IV, te voren Eduard van van York, een zoon van den Grave van Mark, had zig zoo haast niet Koning van Engeland laten kroonen, of hy bevond hem zelve ook in grooten onrust en krijg verward, tegen den Hartog van Warwik, eerst zijnen getrouwen Amptenaar, en aan wien hy zijn kroon verschuldigd was. Hy was die Eduard de IV, die zijn broeder Joris, Hartog van Klarence, om dat hy met Warwik ten zijnen verderve had aangespannen, ter doeming aan 't Parlement overgaf, en in een vat met Malvezeywijn liet verzuipen. De fortuin speelde ook met hem niet min als met zijn voorzaten, want terwijl hy na Vlaanderen was getogen, daar hy niet zonder levensgevaar in een armelijken staat aanquam, keerde de kans in Engeland om, en de gevangene Henrik de VI wierd weder voor Koning uitgeroepen. Dog (wie hoorde ook schielijker omkeeringen en rijkstuimelingen!) dezelve nu verstoote Eduard quam naauwelijks met een kleine krijgsmagt over zee in Engeland,

geland, of hy herwon zijn verloren rijk, en de pas herstelde Henrik geraakte voor de vierde maal in zijn handen, zonder uitstel weder in den kerker, daar hy uitgekomen was, en eerlang aan een geweldige dood, in den jare 1471. Filips de Kommines spreekt van dien ongelukigen botterik, daarentegen Vader d'Orleans verheft hem tot een Sant, aan wiens graf (lust u niet te lachen, lezer?) ik wete niet welke wonderwerken gebeurd zijn.

Koning Eduard de IV, wien nu niemand, na zoo veel voorspoed, de kroon had durven betwisten, storf, pas een en veertig jaren oud, in Grasmaand des jaars 1483.

Zoo kort van duur is aardfche mogendheid.

Zijn zoon Eduard de V had het ongeluk van onder de slaverny te staan van zijn oom Richard, Hartog van Glocester, en broeder van Eduard de IV. Deze wreedaart, tot voogd van zijn 's broeders zoon verkoren, liet hem, maar twee maanden geregeert hebbende, en deszelfs jonger broeder den Hartog van York, vermoorden, zijn derde neefje den jongen Grave van Warwick, zoon van den rampzaliglijk in wijn verdrinkene Hartog van Klarence, op een kasteel gevangen zetten, en steeg zelf ter rijkstroom van Britanje, opgehuld met den titel van Richard de III. Maar die dwingeland had geen vaster verzekerdheid van zijn staat, als alle zijn 's gelijke Nimrods, want in Oogstmaand des jaars 1485 (om wat een kort-

ten poosje regerens zouden die dulle mans geen broeder- ja vadermoorders werden!) van Henrik Grave van Richemond aangetast , verloor hy teffens met den veldslag zijn leven ; en zijn overwinnaar , die na hem onder den naam van Henrik de VII als Koning geheerst heeft , trouwende , volgens zijn belofte , Elizabeth , de oudste dogter van Eduard de IV , hereenigde in zijn persoon het regt van de huizen van York en Lankaster , 't welk hy meende hem na maals van niemand te zullen berwist werden. Met zijn dood zijn we tot in Grasmaand van den jare 1509 , en tot aan het *achtste boek* gevordert.

In den aanvang van het gemelde achtste boek , dat het laatste van dit tweede stuk is , gaat Vader d'Orleans eenen geheelen anderen weg inslaan dan hy tot nog toe gehouden heeft : want in de voorgaande rijkwisselingen en opschuddingen , heeft hy de uitkomsten byzonderlijk gemeld , en yder van dezelve ten breedsten afgemaald ; maar in deze ; die voortaan onder zijn penne zullen vallen , vat hy de gebeurtenissen by een , en brengt ze tot een kort begrip.

Op dat dit niemand wonder schijne , geeft hy d'er reden van ; namentlijk , dewijl de zaken , zoo lang voor onzen tijd gebeurd , slegts in 't gemeen en meerendeels verwardelijk bekend zijn , meende hy den Lezer dienst te zullen doen , met hem in wijduitgestrekte verhalen dezelve te ontvouwen. Daarentegen , om dat de geweldige veranderingen , sedert de twee laatste eeuwen in Engeland voorgevallen ,

genoeg ter ooren van al de wereld zijn gekomen, oordeelt hy nu, dat het den meesten zijner lezers best behagen zal, dit tweede stuk af te knippen met een historische verbeelding, die, de geschiedenissen in een korter bestek beknopt te zamen vattende, dezelve des te levendiger en helderder doet uitschitteren.

Daar na zullen we hem in het derde stuk de historie van den Huize van Stuart uitvoeriger zien verhandelen.

We kunnen den Jezuijtschen Vader ligtelijk deze reden hooren geven, om dat hy daar van zijn vrye keure heeft; maar anders, om de waarheid te zeggen, dunkt my, met zijn verlossing, dat ik, behalven de zijne, nog een andere kan ramen, die misschien ruim zoo opregt is, als die, dewelke wy gehoord hebben. Wat behoeft iemand, die uw boek leest, ô goede Priester d'Orleans, zig zand in d'oojen te laten strooijen, daar hy klaarlijk kan bespeuren, dat het u voortaan bang valt, uwen Roomsche-Katholijken godsdienst te zien onderleggen, en de zoo genaamde kettery in de Britsche rijken meer en meer d'overhand nemen? och ja, dit is de reden van uwe aangehevene talmery; hier zult gy nog maar met Henrik de VIII beginnen, en daar na vry meer dingen tegen uw hart en zin te boek moeten zetten: dit doet u zoo krimpen, en praten, dat het drukken van 't stuk wel vereiste een gelegentheid van de Britanische alleenbeersing, die veel vaster ware, als die, waar in we dezelve althans zien. Hoe het daar meê gelegen is, staat ons haast uit uw derde stuk te hooren, maar van deze groote rijks-

wis-

92. *De Boekzaal van Europa*,
verwiffeling, en allerwonderbaarlijkste omkeering
der dingen in Engeland, die wy beleeft hebben ;

Hinc illa lacryma,

mijn goede maat !

*Daar komt het u van daan ,
En 't moet 'er anders gaan ;
Eer dat we straks de kroon op Willems hoofd zien
staan.*

Henrik de VIII, zoon, en navolger van Hen-
rik de VII, aanvaarde het Britsch gebied met
veel luister ; maar hy was een wondere kop,
zoo rijk van gebreken, als deugden. Onze
schrijver prijst zijne hoedanigheden, en 't ge-
luk zijner eerst aangevangene heerschappye ;
maar sedert dat hy, die uit yver voor den
Roomsch Katholijken godsdienst zelf tegen
Luther had geschreven, en om die reden van
Paus Leo met den eernaam van Beschermmer des
geloofs vercierd was, van toon begon te veran-
deren, en de kerkelijke zaken na zijn zin wilde
draaijen, even gelijk hy met het rijksbestier en
zijn wijven omsprong, eindelijk de Roomsche
Kerk afviel, en al wie zijn voornemens poog-
den te dwarsboomen den nek brak : sedert dien
stand der dingen, zegge ik, word hy als een
ongestadig, ongebonde, wreed, en goddeloos
Vorst afgeschildert. Meerendeels, zekerlijk,
niet zonder reden ; 't welk niemand kan loo-
chenen, wien de daden van Henrik bekend
zijn : de historie van de kerkhervorming in En-
ge-

land, door den Bisschop van Salisbury beschreven, en waar inne Henriks deugden niet verzwegen worden, kan zelve bewijs genoeg uitleveren. Zijn alomme berugte daden zullen ons niet ophouden, dewijl het, tot vervolg der rijkswisselingen, genoeg is, dat we hem Onroomsch (na allen blijk) zien sterven, in den ouderdom van 57, en een regering van 37 jaren.

Hy had by zijn laatste wille tot zijne rijkserfgenamen verklaart zijn zoon *Eduard*, gereeld by *Johanne Seymours*, en zijn Dogters *Maria* en *Elizabet*, d'eerste gewonnen by * *Katharine van Arragon*, die hy had verlaten, d'anderē by *Anne Boulene*, dien hy 't hoofd liet afslaan.

Nu stond het met de gezindheid van den godsdienst te gaan, naar dat Henriks drie Erfgenamen opgevoed waren, en na dat haar een lang of kort leven was beschoren.

Eduard, bestierd van zijn 'smoeders broeder *Eduard Seymours*, Grave van Hertford, daar na *Hartog van Sommerfet*, een harde Zwingliaan (zoo hier staat) volgde zijn vader in 't rijkbezit met den naam van *Eduard de VI* pas negen jaren oud, en men zag de Onroomsche gezindheid, gedurende zijn regering, die van den gemelden zijnen Oom meest afhing, boven drijven; dog dit duurde niet langer als van 't jaar 1547 tot 1553, wanneer de jonge Vorst quam te sterven.

Een vervaarlijke omwenteling der 'dingen rees na zijn dood, zoo haast als *Maria*, hard Roomschi-

* Deze was de nagelatene weduwe van zijn broeder *Arthur*.

94 *De Boekzaal van Europa.*
Roomschgezind; ten troon klom. Deze, een Vorstin van bloedgierigen imborst (Vader d'Orleans zelf kan niet nalaten haar wreedheid te misprijzen) had het roer der alleenheersing nauwelijks in handen, of zy dempte op haar beurt den hervormden godsdienst in Engeland, zoo als die, pas voor haar, keer om keer gebloeid had. Zy was die Maria, dewelke met den Spaanschen Filips de II trouwde, en Johanna Gray liet onthalzen.

Maar (zie daar weêrom een allerzeldzaamst rollen en beutelen van geestelijk en wereldlijk!) de bijster strenge Koninginne storf, onder veel wangunst van de fortuin, na een regering van zes, en een leven van drie en veertig jaren, in Slagtmaand des jaars 1558.

„ Met haar verloor Engeland (*zegt Vader d'Orleans*) nog eenmaal den waren godsdienst, door een herhaald verval in scheuring, en dwaling, zoo veel te doodelijker, als de Vorstinne, die na Maria ten troon stapte, bet bequaamheid hadde, omme het einde der zaken, die zy ondernam, te bereiken.

Dat is te zeggen, zoo als ik het begrije, Koninginne Elizabeth, vrouwe van een regeerkundig vernuft, en die haar stuk, trots menig man, moediglijk wist staande te houden, toonde, dat ze meestresse van kerk en Staat was, tot zoo verre, dat ze niet alleen de Papery in Engeland den doodsteek gaf, maar ook van haren tijd af den grond leidde, dat de Onroomsche godsdienst voortaan de Godsdienst van dat rijk moest zijn.

En deze is de heldinne, die Jakob, zoon van haar

haar nigt de Schotse Koninginne Maria (onder haar regeringe in 't jaar 1587 onthalt) tot haaren rijkserfgenaam noemde, en met welker afsterven Vader d'Orleans dit tweede stuk besluit, alvorens zig hebbende laten ontvallen, om dat hy in 't volgende derde stuk het Huis van Stuart alleen tot zijn schrijffstoffe zal nemen, een weitse lofsprake tot roem van den ontkoningden Jakob de tweede, diens voorbeeldelijke deugden hy ophaalt, hem noemende *een Vorst, die om geene zaken als om den godsdienst lijd, een Monarch van beproefde dapperheid, en een onwraakbare getuige van de waarheid eenes geloofs, dat Kroonen leert opofferen.* Maar laat ons voortgaan.

IK mogt dit derde stuk wel met eenen nieuwen titel beginnen, om dat het met een nieuwe en niet min oorfleyende opdracht dan de eerste aan den Koning van Vrankrijk, Louijs de XIV, handhaver, helper, en ondersteuner van den gewezen Koning Jakob, word toegewijd; maar dewijl de zaken, die de Jezuijt zal gaan vertellen, ons Hollanders byzonder kennelijk zijn, en vele der geschiedenissen, daar hy 't meeste werk van maakt, in de Boekzaal elders te vinden zijn, ben ik voornemens, zoo veel als doenlijk is, my te spoeden.

Hier hebben we drie boeken, die de acht voorste in rang volgen.

In het *negende*, 't eerste van dit laatste stuk, komt de wel bekende Koning Jakob de Eerste op het tooneel.

Deze zijn Schotsch Koninkrijk met de twee ('t Engelsch en Yersch) die hy van Elizabet geerft had, samen geknoopt hebbende, noemde
zig

zig Koning van Groot Britanje, en eigende zija rijksbezit in het derde jaar van deze loopende en haast afgelopen eeuwe, als Klement de VIII Paus van Roome, Rudolf de II Duitsch Keizer, Henrik de IV Koning van Vrankrijk, en Filips de III Koning van Spanje was.

De Heer d'Orleans gaat rondborstig in te verhalen, dat Jakob een vredelievend Vorst was, die niet als rust met zija gebueren, en gemak in zija dagen zocht. Al de wereld weet, dat dat waar is. Daar aan laat hy zija hooren zoo over de gezindheden, die in Engeland en Schotland stand grijpen, als over de menigvuldige ketteryen in die rijken, tot de Geestdrijvers en Quakers toe, *wier namen alleen (zegt hy) hunne dolheid te kennen geven.*

Onder de oorzaken, die Jakob een inheemsche rust lieten behouden, stelt de Schrijver ook zija ligte navolging van den bovendrijvenden godsdienst. *Hy was (zoo spreekt de Jezuijt) in de Presbyteriaansche gezindheid opgevoed, en volgde die, zoo lang hy in Schotland was; maar in Engeland gekomen ombelsde hy de Bisschoppelyke. Niet dat hy zonder Godsdienst was NB; want hy had zelfs een neiging tot de waaragtige: maar al d'omslag, en verdere gevolgen van een bekeering tot den Katholijken godsdienst waren bachelijk voor een Koning van Engeland, die bevreemd was, zija rust te verstoren.*

Koning Jakob, in Snoeimaand des jaars 1625 gestorven, liet den naam na van een geleerd man, en een handhaver der geleerde te zija geweest: maar hoe verre dit ging, weten de geleerde best. Vader d'Orleans be-
grinde

grint zijn geheugenisse , om dat hy zoo laf was , dat hy den geleerde Schotsman Joris Buchanan toeliet , hem een boek op te dragen , waar in hy beweerde ; *dat de Koningen het oordeel hunner onderdanen onderworpen zijn , als mede de straffen ; welker gestrengste niet is het ont-kroonen.*

Met de vertooning van Jakobs zoon , Karel de Eerste , die , na zijn mislukte vriaadje met de dogter van Spanje , naderhand Henriette van Vrankrijk ten wijve nam , en van dien tijd af , zoo als hy ten troon was gestegen , hem zelve vond bedremmelt in een warrenest van samengevloëide binnenlandsche ontroerenissen , die hem eindelijk op een schavot voor zijn rijkshof te Londen onder den bijl deden bukken , loopt het negende boek ten einde.

Toen zag men met Karels rampzaligen ondergang in Engeland eenen allerverbazendsten omkeer der dingen , wiens wedergaê geene jaarboeken , geene geschichten der Aloudheid uitleveren.

Toen zag men Groot Britanje , onder de benaming van een Gemeenebest , haar zelve staande houden , en wel haast haar ontzachelijkheid wederom als van een enkel persoonaadje te leen beuren , wanneer Kromwel , tot haren Beschermheer verkoren , door beleid en stoutheid geheel Europe na zijn oogen deed omzien. Deze is de wijdluſte stoffe van het *tiende boek* , welke , van my in tien uittreksels van Kromwels leven beknoptelijk vermeld zijnde , hier niet behoeft herhaalt te werden.

XI Deel.

G

Een

P. 257.

Een ding doet my een poosje stil staan, eer ik voortga van de plaats, daar onze Schrijver van Kromwels imborst, aart, en zeldsame voorspoed spreekt. *Men zegt* (dus luiden zijne woorden) *dat de Kardinaal Mazarijn Kromwel een gelukkigen zot plagt te noemen.* Ik houde het hier zekerlijk met den Jezuijschen vader, oordeelende, *dat dat niet wel getroffen is*: ja ik voeg 'er by, niet te kunnen gelooven, dat Mazarijn zulke taal gevoert heeft; of zoo hem die ontvallen is, dat hy in dat gezeg, hoe wijs en loos hy mag geweest zijn, de groffte en verkeerdste narre-kalling gesproken heeft, die een zot immermeer liet van zijn lippen druipen. Niemand, niemand, die des fieren Oliviers bedrijf kent, zal hem voor een dwaas erkennen. Had hy 't geluk op zijn hand, dat was het alleen niet, waar door hy zoo hoog verheven wierd. Elke stap van zijn leven, elke onderneming, alle zijne gangen, wisse besluiten, vaste getykavelingen, verwonderlijke en palstaande moed zoo in oorlog als vrede, en eindelijk zijn tijdige uitvoeringen van alle zaken bewijzen dat hy een allerdoorflepenste Vos, een van de gaauwste wereldbedriegers, en niets minder dan een zot is geweest.

Maar zijn deze dingen niet beschreven in de geschiedenissen van Kromwel, die onze Boekzaal vervat?

De Jezuijt, tot de herstelling van Karel de Twesde gekomen, zegt by voorraad (want we zullen dien Vorst wat later zien sterven) dat hy vreedzaamelijk zoude geheerscht hebben, by aldien de Onroomsche hadden konnen dulden, dat

dat hy; die Roomsche Katholijk storf, de onderdanen van zijne gezindheid wat gunstig geweest was, en indien zy hem niet hadden willen verbinden tot het onterven van zijn navolger [zijn lieven broeder Jakob] om dat die een godsdienst omhelsde, dien hy zelf ook gaarne gevolgd had.

Laat ons der Jezuijtsche penne dit niet kwalijk afnemen: ze schrijft, na dat ze gebekt is.

Het *elfde* en laatste boek der Engelsche rijkswisselingen vervat de laatste en aanmerkelykste, die wy moeten gelooven geschied te zijn, om dat wy ze met onze oogen gezien hebben. Vonden wy die in de jaarboeken van Grieken en Latijnen, we mogten ze voor verdigtsels, of, ten besten geduid, voor opgecierde praalvertellingen nemen; nu hebben ze hare beroemdheid gekregen door een invloed op den stand van gansch Europe, die al te groot en wijdlustig dagelijks voorkomt, dan dat onze nakomelingen ooit hier namaals aan de waarheid der gebeurtenissen zullen kunnen twifelen.

Vader d'Orleans verandert zijn vorensaangeroerd opzet, van dit laatste werk niet eer uit te geven dan wanneer de regering in Engeland in een vaster staat was; om dat hem vele personen verzogt hebben, dit overschot der Engelsche historie niet langer te willen achterhouden, en om dat men het in 't Fransch
„ tot nog toe niet wel beschreven vind: tot
„ welke verandering hy zig des te ligter liet
„ bewegen (zegt hy) door de onregtvaardig-
„ heid der Schrijvers van deze rijkswisseling;
G 2 „ mee-

„ meerendeels *Sektariffen*, en, razende ver-
 „ volgers van een Katholijk Koning, of bui-
 „ tenfporige oorfleyers van een Onroomsch
 „ Vorft; van wien zy zig bedient hebben,
 „ om den anderen te onderdrukken.

Hier gaat hy nu vertellen den manhaften im-
 borft van den gewezen Koning Jakob, van ne-
 gen jaren ouderdoms af, wanneer hy onder
 zijn Vader de veldtogt bywoonde, tot die van
 zeven en twintig jaren, toen hy met zijn broe-
 der in Engeland keerde, gebleken.

Voor een proeve zijner groote krijgsdapper-
 heid word aangehaald zijne overwinning, die
 hy als Vloot-voogd in den oorlog van 't jaar
 1665 tegen de Hollanders ter zee behaalde.

Van daar, zonder meer proeven te lezen,
 vinde ik een verhaal, hoe dezelve Jakob, nog
 Hartog van York zijnde, Paapfch wierd, en
 zijn eerste vrouw, de dogter van den Kancel-
 lier Hijde, door het lezen van 't zelve boek,
 dat hem bekeerd had (zoo 't waar is) den zel-
 ven gang ging. En dus komt de Jezuijt met
 horten en stooten tot het jaar 1670, 1671, en
 1672; hebbende onder weeg zoo veel geveinfd,
 ontveinfd, gedraaid, en verdraaid, als hy nu
 plat uit gaat liegen.

York is dog zijn Held, en die wint het we-
 derom ter zee tegen de Hollanders, die ook
 te land byna door zijn Christelykfte Majesteit
 tot hun verderf gebragt, de twee overwinnen-
 de Koningen Karel en Louijs moesten te voet
 vallen, en om vrede smeeken. Zoo zegt het
 de Paap rond uit, en gy kunt wel denken, le-
 zer, daar hy van den Grave van Schafsbury
 praat,

praat, en den nasleep der smeulende onrusten in Engeland van dien tijd af tot het jaar 1678 vertelt, dat hy met geen en anderen als Paapschen inkt schrijft. Het leven van Karel en Jakob de II, by mijn drukker uitgegeven, levert andere stoffe uit. My lust die historien niet op te halen; nogte den Jezuijt ten toon te stellen, daar hy tot des Konings Karels dood op zijn manier voortgaat, met uit te varen tegen alle de gene, die Yorks vianden waren, en zijne Katholijken vry van alle schuld te wijzen.

Is 't wonder? die goede liens *zijn onderwezen in een school, waar in men leert liever te zugten over de zonden, dan de zondaren op 't lijf te vallen.* 't Zijn zijne eigene woorden p. 381.

Maar zijn kalling heeft my al lang genoeg gewalgt: laat ik my van hem afmaken, want hy weet niets anders te vertellen als den lof, dog teffens het ongeluk, dat Jakob door zijn Katholijkheid overquam, toen hy zijn broeder Karel (die in Sprokkelmaand des jaars 1685 des levens en der genotene wellusten een eind had) in 't rijksg gebied navolgende de snaren van zijn Katholijk speeltuig zoo stijf spande dat ze barstren.

Paap d'Orleans werpt het anker neêr in de historie zijnes tijds van den jare 1691, met een toegiftje van vleyery aan zijnen Koning Louijs;
„ die, na zijn zeggen, den roem heeft, van
„ by zijne hoedanigheden, waar door hy den
„ naam van GROOT voert, ook deze te voe-
„ gen, dat hy de brave zaak van den ontkroon-
„ den Jakob alleen voorstaat, in spijt van zoo
„ veler Vorsten tegensporrelingen, *zamen ge-*
G 3 „ *span-*

„ *Spannen tegen den Heere, en tegen zynen ge-*
 „ *zalfden.*

Nu vrage ik mijnen lezere eens, of een pape- tong niet durft zeggen, al wat hem zijn gal opgeeft? zeker ik verwondere my niet, dat Vader d'Orleans in een voorberigt voor dit laatste stuk den lezer poogt in te nemen, door een verhaal van de oorspronkelijke bewijzen, uit welke men van de waarheid zijner historie kan verzekerd zijn. Hoe? na dat hy daar vertelt heeft, welke groote Heeren en Rijksamp- tenaren hem d'echte stukken tot de geschiede- nissen van de Koningen Karel de I, en II be- schikt hebben, roemt hy op het geluk, dat hem omtrent de historie van Jakob de Tweede heeft beschenen. *Hy heeft de vryheid gehad van dien Vorst, die thans by zynen halsvriend Louijs in Vrankrijk t'huis legt, zoo lang wegens zyne za- ken te vragen, als hy begeerde, en hy maakt geen zwaarigheid hem te gelooven, enz: want zyn godsdienst, zyn waardigheid, zyn imborst ma- ken hem geloofwaardiger als zijne onderdanen. Zyn opregtheid jegens God, die hem drie kroonen aan zyn geloof deden opofferen, is ook een onwraak- baar bewijs van zijne opregtheid jegens de men- schen, over belangen van minder gewigt.*

Wat wil iemand meer hebben? de Vorst heeft hem verzekert, dat hy niets tegen de wee- ten van zyn Koninkrijk bedreven heeft, en, zoo by somwijlen daar van eenige ontheffing heeft ge- daan, dat geschiedde door een regt, 't welk hem zelf van Onroomsche regters toegestaan, en onaf- scheidlijk van zyn Koninklijke magt is.

XI. HOOFDDEEL.

*Historia nupera rerum mutationis in Anglia ,
in qua res a Jacobo Rege contra leges Angliæ & Europæ libertatem , & ab Ordinibus Anglia contra Regem patratæ ,
duobus libris recensentur , auctore
* E. B.*

Dat is ,

Historie der Rijksverandering , onlangs in Engeland voorgevallen , *waar in de zaken , die Koning Jakob tegen de Engelsche Wetten , en Europa's Vryheid , gedaan heeft , mitsgaders het bedrijf van den Staat van Engeland tegen den Koning , in twee boeken vermeld worden door E. B. Te Londen by Sam. Buckley 1697. in 8. 22 bladen.*

IK hebbe niet zonder reden het werk van Vader d'Orleans terstond laten vóór af gaan , en mijnen lezer onder andere zaken kortelijk aangewezen , dat die Jezuijsche Schrijver , zeer gezet is in het voorstaan van den ontkoningden Jakob de II , onlangs regerend Koning van Engeland , dog nu by zijnen boezemvriend den Franschen Lelyvorst t'huis leggende.

Deze schrijver , die ons hier met zijn La-
tijn.

G 4

* Ez. Burridge. zoo ik berigt worde.

104 *De Boekzaal van Europe*,
rijnsche penne uit Britanjes Rijkstad voorkomt,
is regt anders gezind, en onderneemt in dit
werk aan te toonen, dat Vader d'Orleans niet
weet wat hy zegt, wanneer hy praat, dat die
ongelukkige Britsche Vorst Jakob alleenlijk
om de zake van zijnen godsdienst geleden, en
de heerschappye zijner drie rijken verloren
heeft.

Hier komt ons, zegge ik, een Engelsch-
man van over zee, niet konnende langer ver-
dragen, dat zijnen landsluiden door een Je-
zuijt word verweten, als of zy, uit haat van
Jakobs Pausgezindheid, hem het gat hadden
uitgeboent, en den Prins van Oranje tot hun-
nen Koning verkoren.

Hy behoeft niet, meint hy, dien allerge-
lukkigsten en wenschelijksten Heldentogt van
den laatstgenoemden Vorst [thans zijn rege-
rende Majesteit van Groot Britanje] op te ha-
len. Die is te roemrijk, dan dat ze immer in
vergetelheid zal raken, en geen blijder dag,
wil hy zeggen, heeft ooit geschenen, dan toen
ter tijd, als de dwingelandy de schop, 'slands
Godsdienst en Vryheid een nieuw leven, en
het rijk den grooten Wilhem tot een nieuwen
Koning kreeg: maar den handel van de Staten
van Engeland, om zoot te spreken, dat is, van
de Rijksvergaderingen, tegen de lastertale
der Lojolijsche maats onverantwoord te la-
ten, en niet te bewijzen, dat zy loffelijk, en
regtvaardiglijk, ten besten van Europe, ge-
daan hebben, dat mogt hem van zijn hart niet.
Neen zekerlijk. Hy wil het quaadspreken der
Jezuijten, en hunne aanhangelingen, met
hi-

historische proeven dempen , hy wil het Engelsch volk tegen het verwijt van ontrouw en verraad beschermen , en een reex van zaken te boek zetten , die met meer grond van redenen , dan Jakobs Pausgezindheid , voor de oorzaken van 't verlies zijner drie Koninkrijken mogen gerekent werden.

't Is waar , dit kan hy niet doen , dan tefens vermeldende de mislagen , zijn 's oordeels , door den gewezen Koning bedreven ; maar deze gedwonge vryheid moet hem niet qualijk genomen werden , zoo hy meent ; dewijl Vader d'Orleans , volgens zijn eigen bekentnisse , † vryen toegang , tot dien Vorst , en gelegentheid om met hem te spreken gehad heeft : 't welk by onzen Schrijver zoo word opgenomen , als of Koning Jakob den Jezuijt schrijfstofte had verschaft , of ten minsten overgelezen het gene de Jezuijt wegens zijn bedrijf , als uit zijne aantekeningen getrokken , stond uit te geven.

Met zulk een rustigheid betuigt de Engelman , der waarheid geen afbreuk te willen doen , maar regt door zee te gaan ; eerstelijk in te verhalen , wat Koning Jakob tegen zijn volk heeft bedreven ; ten tweede , wat het volk door de inhaling van den doorlugtigsten Oranje-vorst tegen haren Koning Jakob heeft gedaan.

In den aanvang beweert hy , dat de meergemelde ontkroonde Jakob zijn rijksgezag niet om den godsdienst heeft verloren , maar dat

G 5. hy

† Zie dis , en veel meer , aan 's einde des voorgaanden hoofdstuks.

hy de liefde zijner onderdanen van zig vervremd heeft door zijn naauw verbond met den Franschman, en, om deszelfs onregtvaardige willekeur op te volgen, met het leed, dat hy ons vrye Neêrland aandeed. * Hier verklaart de Schrijver een yzing in zijn ziel te gevoelen, als hy gedenkt aan het ongelijk, dat de Engelsche Hovelingen den Nederlanderen hebben aangedaan; gevende ons teffens gezonde reden, waarom de Franschman, met een onbepaalde heerschzugt bezeten, zoo vele beroertens aanrigtte, omme met hulp der Britten ons Gemeenebest, ware het doenlijk geweest, te verdelgen. De Historien, welke ons van die onregtvaardigheden volle verzekering geven, en in het derde hoofddeel gemeld worden, zijn onloochenbaar, en van verscher geheugenisse. Misschien zal het een Hollander wat misselijk voorkomen, dat de Engelschman, van de moord der twee broeders *J. en K. de Witt* sprekende, deze Heeren met een byna ongehoorden naam in 't Latijn † *DE-VITI* noemt.

Van daar vervolgt de ervaren man zijn oogmerk, in te toonen wat al aanstoot Koning Jakob den volke gaf door zijn willekeurige bedrijven in af of aan te stellen, dat hem lustte, dog dat hem geenzins vry stond. Dit beslaat een † hoofddeel vol wigtige staaltjes.

Maar voor een dieptreffende steek in 't hart der Britsche Kerke word ook aangemerkt Jakobs beooging in het aanstellen van zijne zoo ge-

* P. 65. † *J. De-Viti insana factio. De-Vitorum caedes Nex De-Vitis atrociter illata. enz.*

† *Hes 4de. p. 91.*

genaamde (a) Kerkelijke gevolmagtigde; dwars tegen de aloude rijk's grondwetten, en bevestigde voorregten: waar by quam een merklijke inbreuk in dezelve wetten, door de arglistige * gewetens-vryheid, zijnen onderdanen eenpariglijk geschonken.

In het zevende hoofdstuk vervat de Heer Burridge de geweldenary, die Jakob tegen † de magt der Rijksvergaderingen, en tegen het gezag der raadsbesluiten, daar inne genomen, telkens gepleegt heeft, pogende het onrecht, den wetten aangedaan, met schijn van wetten te bedekken. De bedroge Vorst was al te veel verzot op de Fransche regeerwijze, na 't schijnt: waaromme hy eens op zekeren tijd, eer dat hy der Engelsche mogentheid meester wierd, zig liet hooren; *dat by liever, gelijk de Koning van Vrankrijk, eenen enkelen dag vry, en na zijn willekeur, wilde beerschen, dan, gelijk zijn † broeder, een geheele eeuw.*

Het eerste boek loopt af met het achtste hoofdstuk, waar in nog een lijst van Jakobs bedrijven, die den Engelanders reden van klagten hebben gegeven, vermeld staan; en onder welke de zeer wreede mishandelingen van 't Yersche volk niet verzwegen worden, nevens de geboorte van den gewaanden Prins van Wales, slegts ter loops aangeroord. Door dergelijke wandaden (zegt de Schrijver) en meer andere, die Koning Jakob, na de landing van den Prins van Oranje, heeft uitgevoert, is de allervermaard-

(a) *Commissarii Ecclesiastici* p. 118.

* C. 6. p. 140. † P. 162. † Karel de II.

maardste rijkswisseling te weeg gebragt. Zulks dat, zijn 's erachtens, de Koninklijke kroon met geen schelmsche handen van onderdanen Jakob ontnomen is (gelijk de venijnige tongen der Jezuiten het Engelsch volk darren te last leggen) maar dat Jakob van zelf, of ten minsten ongedwongen, het rijk verlaten heeft. Vraagt iemand, waarom? hy hoore verder des Schrijvers eigene woorden, die my hier lust te vertalen.

„ Want hy, [Jakob] hebbende, na Oranjes
 „ landing, zijn krijgsmagt in de vlakke van
 „ Salisbury gebragt, en alle hope van slaan af-
 „ gelegd, weigerde den Rijksraad, welkers
 „ besluiten hy zoo menigmaalen bespot had,
 „ by een te roepen, en verhaastte zijn vlugt
 „ na Vrankrijk, om geene andere reden, als
 „ om dat hy hoopte, dat in zijn afwezen het
 „ volk met onderlinge tweedragt den Staat
 „ zoude verscheuren, en dat hy by zulken ge-
 „ val kans zoude krijgen om weder t'huis ge-
 „ keerd de beroertens zijner onderdanen te
 „ dempen, en na zijn welgevallen tegen hen
 „ te woeden.

„ Maar in deze zijne hope heeft hem zijn
 „ volk bedrogen. enz.

Omme nu in het tweede boek aan te toonen, hoe de Engelsche, na 't uitstaan van hun geleden ongelijk, zig tegen den meergemelden hunnen Koning Jakob gedragen hebben, neemt de Schrijver daar in zijn aanvang met de historie van de aankomste des Princen van Oranje, die tot verlossing van groot Britanje door de rijks-grooten was gebeden. Dit is een beknopt verhaal,

haal, hoe de vloot der Batavieren, na eenige sukkeling, in Torbay landde, en den grooten Hagenaar met zijne krijgsbenden in 't Graafschap Devonshire, een westerstreek van Engeland, niet verre van het strijdperk, dat den Hartog van Monmouth doodelijk was geweest, uitzettede; wanneer Jakob te laat begon te merken, dat hy de snaren van zijn willekeurige heerschappy, in navolginge van zijnen vriend den geweldigen Lelivorst, al te stijf gespannen had. Dit word vervolgt met de geschiedenissen der dingen, die Jakob wedervaren zijn, eerstelijk sedert Oranjes landing in Britanje, tot den tijd toe dat Jakob zijn leger verliet, en verder tot zijn vertrek na Vrankrijk: een reeks van zaken, al r'zamen waardig, dat wy en onze nakomelingen dezelve der gedenkenisse bevelen; ziende dat een Koning, nog pas te voren de schrik zijner onderdanen, thans plotselijk van groote en kleine, vrienden, en kinderen zelve, verlaten word; Oranje van alle kanten bygesprongen en verwelkomt.

Na dat dit werk in drie hoofddeelen zijn bescheid heeft gekregen, word in het vierde beschreven, op wat wijze de verandering der Koninklijke regering is geschied; namentlijk men verklaarde den rijkszetel openstaande, en van Jakob verlaten: daar op volgde de welgeregelde verkiezing van WILHEM, en MARIA.

Ik bevele den lezer onder anderen te letten op het dwaas bedrijf van den vlugtenden Koning Jakob, met nadruk te boekgezet: want behalven dat hy na den raad zijner rijks grooten,
toen

toen hy in verlegentheid geraakte , niet wilde luisteren , waar bleek ooit grooter stijfhoofdigheid , als toen hy weigerde by den Aartsbisschop van Kantelberg zijn verblijf op Lambethhouse te nemen , daar die Aartsbisschop hem heiliglijk en onder verbintenisse van zijn hals beloofde , en binnen stond , dat hy , dit doende , geen gevaar zoude loopen van zijn rijk of leven te verliezen ? Maar deze bede was vrugteloos , de Vorst wilde liever zijn Jezuijsche lievelingen het oor leenen , al ware het met de uiterste hachelijkheid , dan hem zelve aan de trouwe zijner geheimraden bevelen.

De Heer Burrige eindigt zijne historie met een brave aansprake aan zijn regerende Majesteit , een loffelijke erkentnisse van de weldaad , zijnen landsluiden bewezen , en een slotwensch , dat God dien allerdoorlugtigsten Verlosser niet eer der zaliger onsterffelijkheid wil deelachtig maken (dat is te zeggen , van d'aarde rukken) voor dat hy den Britannischen Staat zal beveeligt en vast gesteld , den bontgenooten een roemrijke vrede verschaft , en met zijn volk een langduerige rust genoten hebben.

XII. HOOFDDEEL.

ARNOLDI VINNII J. C. Tractatus quinque, de pactis, jurisdictione, collationibus, transactionibus, & quaestionibus juris selectis. Quibus additæ sunt *Simonis Vinnii* Arn. Fil. Orationes duæ, & alia quædam, cum indicibus locupletissimis. Editio quinta, auctior & prioribus emendatior.

Dat is.

Vijf verhandelingen van den Regtsgeleerden Arnold Vinnius, wegens de Bedingen, Regtsban, Bypassingen, Overkomsten, en uitgelezene Regtsgeschillen. Daar zijn bygevoegd twee vertoogen van Simon Vinnius, Arnolds zoon, en nog iets meer, met zeer wydloopige bladwijzers. De vijfde druk, vermeerderd, en verbeterd. Te Utrecht by Thomas Appels 1697. in 4. 102 bladen.

Zonder my over de spitsvindigheden en vitoryen der regtsgeleerde te willen uiten, mag ik wel zeggen; by aldien eenige boeken ten dienste van de regtssoeffenaars drukkens waardig zijn, 't waren in deze eeuw de schriften van den Hoogleeraar Arnold Vinnius.

Hebt

Hebt gy daar wat tegen, lezers, en vraagt gy, hoe ik dat weet? 'k zal 't u zeggen. In de dagen mijner gfoene jeugdelijkheid (trouwens ik ben nog niet oud) was de leering van regtsgeleerde zaken, een der bezigheden, die mijne gestole uuren sleten, en toen leerde ik *Vinnius* kennen.

Gelieft het u, dat ik wat meer zegge. Daar zijn verscheide bazen, die met *Vinnius* paarden geploegt hebben, en, zoo zy leefden, zy zouden het hart niet hebben, dar zy 't ontken-

den. Misschien zal d'een of d'ander, die ook den naam van Advokaat draagt, zijn neus opschorten, als hy een uittrekselmaker zoo hoort praten; wanende dat iemand, die met geen bul voorzien is, zig van Justiniaans gewijde mengelbrokken moest onthouden: maar als ik, zulk een zal gezegt hebben, dat het my, ten tijde toen ik ook een bul zoude hebben kunnen halen, niet gelegen quam, en dat ik dagt, dat alle menschen juist hun zelve doorgaans met den naam van *Advokaat* (of *Heer Advokaat*), niet behoefden te laten noemen, dewijl de kennisse der regten, zoo klein of groot als ze is, een liefhebber van boekoeffeningen wel konde te stade komen, al ging hy zijn penningen op geen Hooge School uitgeven: wanneer 't, zegge ik, zulk een naam-Advokaat zal verstaan hebben, dat een Notaris in zijn leven ook wel iets uit het * Lichaam der Regten heeft waargenomen, zoo zal hy hem niet misgunnen de vryheid van zediglijk zijn gevoelen over een regts-

* *Corpus juris;*

geleerd Schrijver te verklaren.

Gy al wie een goeden druk van Vinnius werk over Justiniaans Inleidingen hebt, hier kunt gy nog vijf schriften van den zelve Man in eenen bondel herdrukt vinden, zoo net, en op zoo sierlijk papier, als in vredetijd iets van hem voor dezen aan den dag quam.

Niemand store zig daar aan, dat ik het woord *Pactum* in onze taal *beding* genoemd, en *Transactio* met den naam van *overkomst* vertaalt hebbe. Het mogt, dagt my, zoo in 't algemeen wel staan, om onderscheids wille voor mijne Landsluiden. Voor andere valt in Vinnius duidelik genoeg te leeren, wat *Pactum* of *Pactio*, en wat * *Pactum conventum* is.

Dewijl *Pactum* by de regtsgeleerde word beschreven een *toestemminge van twee of meer personen tot een en dezelve zaaksbestelling*, zoude iemand kunnen zeggen, dat tusschen *Pactum* [beding] en *Transactio* [overkomst] geen onderscheid bleek; want dat een gesloten beding, niet anders als een overkomst tusschen twee of meer personen kan genoemd werden. En zoo zou een beding, overkomst (of verdrag) en voorwaarde-making zusters en broeders zijn; gelijk als by † Juvenaal,

Conventum tamen & Pactum, & sponsalia nostra

Tempestate paras.

*En nog in dezen tijd wilt gy gaan maken,
Om, als de rest, ook aan het wijf te raken,*

XI Deel.

H

Een

* Een gesloten beding. † Sasyr. 6.

Mogelijk was daar zoo veel niet aan gelegen; maar we hebben hier het woord *Transactio* liefst *verdrag*, of *overkomt*, en geen *beding* te noemen, om dat *Transactio* eigenlijk is een * uitwijzing, die niet ter ſchenk geſchied, van een twijfelagtige zaak, door t'zamenkomt van partyen. *k Wil zeggen, tuffen † *bedingen* en met elkanderen ‡ *verdragen*, of *overkomſte maken*, is dat aloud onderscheid by de rechtsgeleerde, dat de gene, die verdrag maken, gelijk als over een twijfelagtige zaak, en nog niet geëindigd pleitgeſchil, verdragen: maar iemand die beding maakt, geeft een wiſſe en ontwijfelbare zaak, giftshalven, over.

Trouwens het is ook waar, ſchoon *Transactio* [verdrag of overkomſte] altijd van een twijfelvallige en onzekere zaak voorkomt, dat echter *Pactum* [beding] wel meest, dog niet altijd, van een ontwijfelbare zaak gezegt word: want het werkwoord *Pacisci* [bedingen] zegt men ook wegens een berwiſtelijk pleitgeſchil. L. 7. § *ſi paciscar.* 13. *cum ſeq. ff. de part. l. transfigere.* 18. C. b. tit. l. 4. § *ult. l. 5. l. 6. § 3. & ſeq. ff. de his qui not. infam.*

Dat's daat van. Het Latijnsch naamwoord *Collatio*, 't welk ik † *Inbreng*, *Inbrenging*, of
 Toe-

* *Non gratuita rei dubie decisio facta conventiono partium.* pag. 183. † *Pacisci.* ‡ *Transfigere.*
 † *Anders* toeschatting van te vorens genoten goederen.

Toebrensing had konnen noemen, lustte my Bypassing te doopen, om dat we met goed Hollandisch, meen ik, het woord Bypassen gebruiken in zulken zin, wanneer we eenig geld of goed moeten toebrengen, inbrengen, schieten, of passen. By voorbeeld, twee of meer personen moeten even veel trekken van iets dat zy onder elkanderen hebben te deelen. Zoo wanneer een van dezelve reeds een goed gedeelte had genoten, d'andere, die nog niets getrokken hadden, zouden immers wel maken, dat hy het genotene zoude moeten inbrengen; zy zouden hem wel van passe leeren, dat hy eerst moest bypassen, en aangeven wat hy reeds al wech had, eer hy van 't overige nog met hun ging deelen.

In dezer voegen word die Bypassing [Collatio] naar regten verstaan, wanneer kinderen of kindskinderen, eenige goederen of penningen, tot uitzet, of voortzetting van huwelijk, nering, koopmanschap, of anderzins genoten hebben: indien zy van hunne Ouders of Voorouders willen deelen; zoo moeten ze, voor alle deeling, dezelve genoten goederen eerst bypassen, of inbrengen. Een Hollander, die geen andere dan zijne moedersprake verstaat, kan te regt raken by Simon van Leeuwen, daar hy in zijn * Rooms-Hollands regt aantoot, dat het regt van inbreng nog ten huidigen dage in zijn volle kragt is gebleven, en byna in alles met de Roomsche regten overeenkomt.

Des Heeren Vinnius verhandeling van den regtsban, regtsdwang of het regtsgebied (in kromtaal

H 2

taal

* 3. Boek. 16 deel.

116 *De Boekzaal van Europe*, taal *jurisdictie*) is keurlijk uitgepluisde en wel bewerkte stoffe, die een regtsoeffenaar behoort te verstaan. By den gemelden * Simon van Leeuwen kan men lezen, hoe de *hooge*, *middebare*, en *lage regtsdwang* onderscheiden is. Onder de regtsgewoontens van Bourgonje leeft men in oud Fransch van *haulte & basse jurisdition*, gemeenlijk *hooge en lage jurisdictie*, waar van d'eerste ook *hals-beerlijkheid* word genaamt; maar dat men de regtsgeleerde dien zelve *hoo-gen en lagen regtsban* ook in Barbaarsch Latijn *alta & bassa jurisdictio* hoort noemen, is mooy van leelijkheid. De Heer Vinnius praat beter taal.

Zijne twee boeken der uitgelezene regtsvragen geven in vele hoofddeelen verschor van allerley bedenkelijke zaken, in de Roomsche regten voorkomende.

XIII. HOOFDDEEL.

Manier van Procderen voor den Hove van Holland *hedendaags gebruikelijk*. Tweede druk, van zeer vele mislagen *gezuiverd*, en meer als de helft *vermeerderd*; als mede met *verscheide Placcaten, Resolutien, en Ordonnantien &c. de Practijk concernerende*, verrijkt. Zeer dienstig en noodzakelijk voor alle *practisyngs*. In's *Gravenhage* by Engelbregt Boucquet 1697. 23 bladen.

Zulke

* Zie zijn *Roomshollands regt* I. boek. 9. deel.

Zulke boeken, hoedanig een ons hier voorkomt, hebben ook haar nutheid en gebruik. Men leeft dog in deze wereld niet zonder twisten en pleiten; en om dat bekende *Mijn*, en ouwerwetsche *Dijn* wel t'huis te wijzen, zullen in ons Vaderland, zoo wel als in alle geregelde landen, altijd pleiters te pas komen.

Niet alleen voor deze pleiters, maar ook voor elk een, die hen van nooden heeft, is het nut te leeren, hoe men voor den Hove van Holland met de regtsplegingen te werk gaat; 'k had byna *procedeert* gezegt: d'eerste, op dat ze verstaan, hoe ze, hunner meesteren zaken waarnemende, behoorlijk pleitloon kunnen verdienen; d'andere, op dat ze ook weten, wat 'er voor het geld, dat ze verpleiten, gedaan word.

De jonge regtsoeffenaars (of heeft iemand het woord *praktijns* liever?) behielpen zig voor dezen met de riemen, die zy hadden, gelijk als ten deele met het werkje van *Willem de Groot*, en andere, dog wel meest, om dat de hedendaagse oeffening veel van de voorschriften van dien *de Groot* verschilt, met zekere geschrevene bladen, die d'een den ander gaf na te schrijven, waar in deze manier van regtsplegen, in sneden en hoofddeelen afgedeeld, was begrepen.

Dit geschreve werkje, van regtskenners nagezien, geraakte eindelijk in druk, en was de eerste uitgifte, die wel haast aan den man ging. Maar, gelijk het gemeenelijk in d'eerste uitgif-

te van een boek toegaat, het beste handschrift was zoo volmaakt niet, of 't had ook zijne mislagen, die in den druk inslopen. Daarom heeft de drukker van dezen *tweeden druk* zorge laten dragen, eerstelijk dat die bekende mislagen verbeterd zijn, daar na, dat vele noodige zaken, die niet eens gerept, 'k laat staan uitvoeriglijk aangewezen waren, daar by gevoegd zijn.

Muranta, Dambouder, Merula, Neostadius, Willem de Groot, en van *Alphen* staan aangehaalt, nevens de *Instructie van den Hove en Hoogen Rade* (zie daar ik worde genoodzaakt ook op zen *practijns* te kouten) daar 't pas geeft; niet over al; om dat het genoegzaam in *Merula* getoond is.

De *Resolutien en Placcaten*, die de regtsoeffening raken, of waar in door dezelve merklijke verandering is gekomen (gelijk als in 't stuk van *Cessia*) mogten niet voorbygegaan werden.

En hier in is het dat men de *Papegaay* van den *Sekretaris van Alphen* behoorde te verbeteren; zoo als hier op zijn plaats word aange-toont.

Ook moesten de jonge regtsoeffenaars weten, hoe verre de jegenwoordige *Practijk* van de beschrijvinge van den meergemelden *W. de Groot* afwijkt.

Weinige hoofdstukken zijn zonder vermeerdering gebleven, en vier nieuwe zijn d'er bygekomen namentlijk van *Arresten*; van eenige *clausulen* zoo in de *conclusien*, als elders *doorgaans voorkomende*; van *extrajudiciele decisie*, of *verklaringe van den Hove*; en van *submissie*; van welke

welke stoffen maar kortelijk is genandelt, daar anders met de twee voorste een geheel boek zoude kunnen gevult werden.

Eindelijk is de inhoud, boven de byvoeging van weinige voorschriften, doorgaans verrijkt, als wel byzonderlijk de stoffe van *Reconventie* (stopt uw ooren keurlijke taalpluizers) *Arrest*, *Beneficie van Inventaris*, *Cessie*, *Attentaten Penaal*, *Onwillig decreet*, *Preferentie*, *Gyzelinge*, *Purge*, en *Criminele Proceduren*.

Zie daar dan dit regts-oeffenkundig handboekje ruim de helft grooter als 't in den eersten druk is geweest.

XIV. HOOFDDEEL.

Zesde vervolg der *Brieven*, geschreven aan *verscheide Hooge Standspersonen*, en geleerde *luiden*, door ANTONI VAN LEEUWENHOEK. *Te Delft by Henrik van Krooneveld 1697.*

DE * ZES LAATSTE BRIEVEN.

Met de vertooning van den Aarkloot in een glaze fles te zien draaijen hebbe ik den draad van mijn laatste uitrekfel uit Leewenhoeks laatste briefwerk afgeknipt, om andere boeken ook een beurt te geven: nu lust my met de zesde van dit zesde vervolg, dat is de

H 4

102de,

* Zie de vijf voorste in *Maart en April 1697.*

† 102de, die vermaakelijke kijkery te hervatten.

Daar verhaalt ons de schrandere onderzoeker zijne ontleding van *Alen*, en *Palingen*. Gy weet, lezer, hoe sommige voorgeven dat paling niet voortteelt; dog gy geheugt ook teffens wel, denke ik, dat die voddepraters ter Boekzaal lang zijn uitgestampt. De Heer Lecuwenhoek vond juist alle de palingen, die hy opende, met een baarmoeder voorzien: zoo kan hy niet zeggen, dat 'er hem eene mannelijke is voorgekomen. Dus heeft hy van de kleine diertjes, welke zig op de bladen van Aalbeziën, Kerffen, Pruimen en Rozen onthouden, en altemaal hare lichamen vol jongen hebben, ook nooit kunnen zeggen dat hem eenige van mannelijken Sex te bekennen waren. Yder brengt zijn geslacht voort, zonder dat hy de minste verzameling konde bespeuren. Maar of dit in de *Alen* en *Palingen* mede plaats heeft, dan of ze zoo genaamde *Hermafroditen* [mannelijkes en wijfjes t'zamen] zijn, dat moet nog onderzocht werden.

Hy beschoude wederom in deze vissen den omloop des bloeds zoo in de hoofd- als staartvinnen, teffens het hart, en deszelfs snelle beweging, met uitrekking, en inkrimping, waar door het bloed word voortgestooten.

Voor al quam hem zeer wonderlijk voor 't gezigt de beweging in de ronde deelen, die meest alle vissen aan 't hoofd hebben, by ons *koonen* genaamd. Want hy zag niet alleenlijk, hoe twee ryen van deze koonen tegen den ande-

ren

† *Aan de Engelsche Maatschappij geschreven.*

ren rondagtig gebogen lagen, maar ook, dat derzelve einden malkanderen als quamen te raken, en dan weêr een luttel van een gingen, niet anders, als of wy een blaasbalg zagen op en toegaan: welke beschouwing hem genuegelijker viel, dan of hy in de kostelijkste kleinoodykamer zijn buik vol had gekeken.

Hy voegt 'er by zijne ontdekkinge van meer als een soort van *Mijten*, en de menigvuldige *Mijten* in een *Vijg*; by welk voorval hy ons ook uit een zaadje van den *Vijg* derzelfs plant aanwijft, bestaande uit twee bladeren, en dat deel, dat de wortel en stam zoude wezen. 't Een en 't ander word in print verbeeld.

Maar wanneer hy aanmerkte, dat een gemeene vijg met tussen de 400 en 500 zaden voorzien is, dat yder vijgeboom jaarlijks vele vijgen kan voortbrengen, en dat uit yder volwasse zaadje van een vijg een gansche boom kan spruiten; by gevolg, dat een landschap, met vijgeboomen beplant, zoo vele zaden in een jaar zou kunnen uitleveren, dat men daar mêr niet alleen een gansch koninkrijk, maar den ganschen aartboden vol vijgeboomen zou kunnen beplanten: 't welk niet alleen plaats heeft in vijgeboomen, maar ook in andere boomen, als hy dit, zegge ik, overpeinsde, quam hem in den zin, dat men hem niet behoefde te vragen, waarom zoo vele diertjes, als hy stelt, in 't mannelijk zaad zijn? is 'er niets te vergeefs geschapen, waar toe dienen de menigvuldige zaden der boomen? hier moet men de hand op den mond leggen, en zig verwonderen over den Alwijzen, die, tot voortplanting van

alles wat beweging en wasdom heeft ontfangen, zulks noodig achtte.

De 103de brief, den Hoog-Edelen Heere van Renswoude toegezonden, schaft ons *Oesters*. 't Is omtrent een jaar geleden, dat de Heer Leeuwenhoek eenige van die smakelijke zeebanketjes ontleedde, en bevond, dat vele rondagtige deelen, die daar in lagen, en in 't eerste eyeren schenen, geenzins eyeren, maar levende diertjes waren.

Vraagt iemand, wat deze diertjes zijn? het mannelijk zaad van de *Oesters*, bestaande uit tweederley *Sex*, zoo mannetjes, als wijfjes, en wel in zoo grooten getal, dat, volgens zijne uitrekening, geen koninkrijk in Europe zoo vele menschen zoude kunnen opbrengen, als 'er mannelijke diertjes in eenen *Oester* lagen: ja dat 'er in gansch Europe zoo vele menschen niet zijn, als 'er levende schepsels in drie groote *Oesters* waren. Nogtans maakte de beschouwer geen zwaarigheid, om de gemelde drie *Oesters*, met nog eenige van hun zusters en broërs, en de meeste van alle die levendige beesjes daar in, 's avonds ten tien ueren na zijn maag te zenden. Dog hy belachte zijn eigene zwakheid, bespeurende, dat dit *oestereten* zulk een val niet had, als 't wel zoude gedaan hebben, had hy die dieren, en de verdere *Oester-ontleding* van te voren niet gezien, 't Welk my gansch niet vromd schijnt. Ik kenne'r wel, die liever *oesters* zouden willen eten, als ontleden.

Aan den zelven Hoog-Edelen geboren Heere schrijft de *Natuurbejker* eerst van den zoogenaam-

naar den *Hovingdauw*; waar van ik den lezer tevens hebbe medegedeelt, het gene hy deswegen my liet toekomen; daar na van de zeldzame voortteling der diertjes op de bladeren van boomen; voornamentlijk van de schadelijke *zmaxte vliegen*, die sommige wanen uit het water te komen; 't welk onmogelijk is. Het laatste aanhangsel is wederom van de *Oesters*, en de Schrijver verbetert het dwalende spreekwoord, *dat de Oesters niet tijdig zijn dan in maanden, waar in de letter R komt.*

Zijt gy hegerig te weten, nieuwsgierige lezer, waar van dan de witte houtstofte komt, dien gy somtijds op uw branthout ziet leggen, sla uw oogen op het gene, dat aan den Ed. Heere van Bleiswijk, Delfsch Burgermeester, in den 105den brief word vertoont. Daar zult gy de levendige wormen haast in 't hout vinden, en alle derzelver veranderingen in popjes, en vliegende schepsels; voorts haar leden, schildjes, en wickjes zoo net vernemen, dat u geen reden van twijfeling zal overblijven, hoe de *wormen in 't hout* komen.

In den honderd en zesden brief openbaart de Heer Leeuwenhoek aan den Wel-Ed. gestrengen Heere Raadpensionaris Heinsius zijne gedagten over het *eten van zuur en vis*; 't welk sommige Artsen hier te lande zeer ongezond achten. Hy daar en tegen is van een gansch ander gevoelen, en oordeelt, dat het zuur en vis-eten ons niet schadelijk is. De ervarenheid bevestigt zijn stelling, en, wat het vis-eten belangt, ik houde het met

met den man : want vis bekومت my altijd beter , dan vlees. Hy betuigt , veelmalen ondervonden te hebben , dat zijn lichaam , als 't onpaffelijk was , door 't eten van vis met fauffe van boter en azijn verquikt wierd , en dat zuere fauffen hem nooit qualijk zijn bekomen. Ja hy meint zelfs , dat vis gezonder als vlees is , en wel byzonderlijk voor zulke menschen , die , niet arbeidende , de vis beter kunnen verteren , dan 't vlees , het welk doorgaans meer voedsel geeft , en daarom oorzaak van ziekte kan zijn ; vast stellende , dat vele ziekten uit al te veel voedsel spruiten.

*Visgrape monden , grijpe vrymoed ,
Dat reed'lijk stofsel does ons goed.*

Waar praten die quaë-notekrakers van , 'k wil zeggen , die wijshoofden , die zoo luttel van vis houden , als Erasmus deed , gelijk uit zijn schriften blijkt ? als de Vis zoo zeer tegen onze gezondheid strijd , waarom zien we dan dat de Vissers op de Zeedorpen , die doorgaans zeer veel vis gebruiken , zoo op zee , als aan land , meerendeels kloeke en sterke mannen zijn , smakelijk van wezen , en fris tot verwondering , onder welke men grijsaarts vind , die hairen van een vingerbreed lang op hunne neuzen tuffen de oogen hebben.

Maar om dat de Hr. Leeuwenhoek , onder zijne bedenkingen over dit stuk , oordeelde te kunnen werden aangetoond , dat de stremming , die de spijs in de maag word aangebragt , zoo ze door zuur mogt geschieden , geen schade ,

maar

maar voordeel doet, daarom heeft hy hem zelve willen voldoen met eenige naauwkeurige beschouwingen van dat gene, 't welk wy in Holland *stremfel*, of *Lebbe* noemen, en de boeten in de melk doen, op dat die zoude runnen, of stremmen; wanneer zy van die samen-gestremde deelen kals maken. *Lebbe* is kalver-gedarmte, dat op Delfsche mardagen veel verkogt word. Ik zegge, dat kalverdarmen in tonnens gepekelt worden, en dat die, met haar pekelt, of nat, den naam van *stremfel*, en *Lebbe* hebben.

Dit is een zeer aanmerkelijke betooging, waardig van woorde te woorde gelezen te werden; waarom ik dezelve hier niet zal verkorten: ze bewijst ons, by aldien de stremming in onze magen door zuur geschied (en alle zuur zegt men, doet stremmen) dat het zuur ons noodzakelijk is. Onder andere kan iemand, die geen *Mest*, nog *Zouterkent*, leeten, wat die woorden in onze taal ineenbrengen.

Maar ons nu eens van *bering-praesen*, dat is ook goet kost, en voor een grage mag dikwils sungenamer, als alle de gregten, die de lekerbek *Aptius* in zijn tijd wist te beschrijven. Taft toe, *Hollanders*, gy kunt ook uw deel hebben van 't gene de *Delftse* van zijnen welgemelden *Burgermeester Bloiswijk* in den * laarsten brief van die zeede voortlopt ten besten geeft. Zoo gy geen ontanede *Landsgenooten* zijt, zult gy 't immers meden * *Ysroem* dichterbouwen, daas by u toekijngt.

Den 107sten. † *Ysroem* 1. boek.

*Wanneer wy 't moederligt in Hooijmaand voolen
 blaken,
 De Haringbuisfen, rijk gelaën, de wal gena-
 ken,
 Met viffen, nog niet bruin gebeten op de
 graat,
 Belachen we in ons huis Lukkullus overdaad,
 En Kleopatra, die om Roome te befchem-
 pen
 Een Koningt fchat kort in een treg azijn verflem-
 pen.*

Ja maar, 't is juist altijd met geen haring-eten
 te doen. Hebt gy geen lust om de teikenen
 te leeren kennen, waar aan men kan zien, hoe
 oud de Haringen en andere viffen zijn, gy
 meugt wel t'huis blijven.

Als we letten op de Haringen, die in 't be-
 gin van Zomermaand ter sluik gevangen wor-
 den (want dan is het nog niet geoorloft) we
 zien, dat zoodanige Haringen zeer klein zijn,
 byde genen, die men een maand of twee later
 vangt. Hier uit schijnt het, dat alle Haring-
 gen, die onze buisluiden vangen, nog geen
 jaar oud zijn, en afkomstig van de homme en
 kuit, die het jaar te voren is geschoten. Het
 komt ook niet onwaarschijnlijk voor, dat de
 Haringen, haar homme en kuit geschoten heb-
 bende, uit de Noord-Zee wvertrekken, zonder
 daar wêer in te komen. Uit die reden vind
 men zoo nu en dan wel een ongemeenen groo-
 ten Haring, die misschien van zijn gezelschap
 zal afgedwaald, of ook wel in onze zee over-
 gebleven zijn. Zoo leert ons d'ervarenheid

dat

dat 'er meer vissen zijn (by voorbeeld *d'Elst*) die, als haar teeltijd nadert, op onze rivieren komen, en, haar homme en kuit geschooten hebbende, weêr vertrekken, zonder dat we weten, waar zé blijven, of dat ze na dien tijd in zee gevangen worden.

De *Vis Pieterman*, die voor omtrent 30 jaren in veel grooter overvloed by ons ter markt quam, als thans ter tijd, heeft ter zijden, en boven op 't hoofd, mitsgaders in den nek, zekere scherpe pinnen, die gemeenlijk voor venijnig worden gehouden, en den genen, die zig daar aan gesteken hebben, een deerlijke smart aandoen. De Hr. *Leeuwenhoek* heeft door zijn vergrootglazen deze steekpinnen meer als eens beschouwt, en geeft ons de naaste reden van de pijn, dien ze den lijder aanbrenge; op dezelve wijze als van de angels der *Schorpioonen*.

Eindelijk leert hy zijnen lezer zeer duidelijk, hoe men aan de schobben van de vissen derzelver ouderdom kan onderscheiden.

XV. HOOFDDEEL.

*Histoire des Medailles, ou introduction
a la connoissance de cette science par
Charles Patin.*

Datis,

*Historie van de gedenkpenningen, of inle-
dinge tot de kennisse van deze wetenschap,
door Karel Patin te Parijs by de Wed.
Kramosi 1695. in 12. 13 bladen.*

VAn de penningkunde, ons meermaal in de Boekzaal voorkomende, geeft de Heer* Karel Patin, man van beroemden name in 't gemeenebest der geleerden, een zeer beknopte historie in tussel bladen, op dat hy de lezers tot die oeffeninge zoude lustig maken, daar zy anders door al te groote wijldloopigheid der boeken die van de penningen handelen, afkeerig worden.

Want in zeer vele boeken, over deze stoffe geschreven, meest in 't Latijn, en Italiaansch, vind men wel een verklaring van eenige byzondere penningen, maar niet de historie van de penningen in 't gemeen; als welke in dezelve word onderfelt den lezer van zulke zinnelikheden kennelijk te zijn.

Daarom gaat de Heer Patin eenen geheel
ande-

* Zoon van den Franschen Arts G. Patin, door zijne brieven best bekend.

andere weg van schrijven in. Hy vertoont den oorspronk der penningen, en gedenkmunte; hy beschrijft de verscheidenheit der stoffen, grootte, en opschriften; hy bewijst de voortreffelijkheid, het gebruik, onderscheid, en, met een woord gezegd, hy geeft de historie der penningen.

Laat ons dit wat nader, dog kortelijk, bezien.

Hy toont ons de voortreffelijkheid en waarde der penningen, uit derzelve nut en vermaak voor allerley menschen, Vorsten, groote, rijke, geleerde, ja de vrouwen zelve niet uitgesloten zijnde, die op de penningen, vele aanzienlijke persoonaadjes van haar geslacht kunnen leeren kennen, en door de denkbeelden van derzelve deugden en gebreken de eerste na volgen, de laatste mijden.

Dat is een nutheid voorwaar, die uit porcelein en ander mooy huiscieraad niet te halen is.

Het gebruik der gedenkmunte is gelegen in het groot behulp dat ze tot eene volkomene history-kennisse geeft. Al wat tot de historien behoort is juist alleen niet in boeken vervat: ook vinden we in de boeken alles niet wat we behooren te weten, en we moeten ons wel wagten van alles te gelooven dat ze ons zeggen.

Wat dan? wy behooren onzen toevlugt te nemen tot gedenkstukken, die ons een vast bewijs der dingen geven, om dat de onwetenschap en ontrouw daar tegen niets heeft kunnen uitwerken.

Van, zoodanige gedenktreenen zijn de ou-
de echte penningen niet de minste.

Zy doen ons begrijpen de godsdienstgehei-
men der oudcn, en de werktuigen, in hunne
kerkgebaren eertijds gebruikt; zy verbeelden
ons hunne Goden, zoo wel als hunne Overhe-
den, en derzelve namen: wy leeren daar uit
kennen allerley gestichten van Tempels, Mar-
ten, Havens, Boekzalen, Graven, Brug-
gen enz.

Wijders droeg d'Oudheid zorge, dat op de
penningen vereeuwigt wierden zulke werken,
die alleenlijk tot cieraad des Vaderlands ge-
maakt waren; gelijk als Triomfbogen, Schouw-
burgen, Renbanen, Gedenkspitsen, Lustho-
ven, en Pragtgebouwen, die meerendeels tot
peunhoopen verwoest zijnde ons alleen door
de penningen bekend zijn gebleven. Einde-
lijk de heerlijkheid der Zegepralingen, Voor-
regten van Steden, en Landen, Spelen, Volk-
plantingen, veroveringen van geheele werelds-
deelen, bestdiassen en opschriften van Kei-
zers, Vorsten, en groote mannen, zelf de
wijze van het schrijven der aloude, Vrede en
Krijgs-gewaad, Wagens, Draagzetels, Kroo-
nen, Kranzen; plegtigheden van Geboor-
tens, Bruiloften, Overwinningen, Inwij-
dingen, en duizend andere dingen, die on-
der het lezen van historien noodig zijn te we-
ten, worden ons op de penningen vertoond.

Na dat de Heer Patin van het onderscheid,
dat 'er tussen geld, en gedonkmunt is, gespro-
ken heeft, mitsgaders van beider naamsoor-
spronkelijkheden, en het regt van die te slaan

of te munten, toont hy, van gevoelen te zijn, dat de gedenkpenningen [in onduits Medailjes] eertijds ook gangbaar geld zijn geweest, en alleen door de oudheid haren titel hebben gekregen: uitgezonderd eenige eerpenningen, die in het leger den Romeinen tot cieraad der standaarden van de keurbenden dienden, en nimmer bevonden worden met het merk van den Roomschen Raad [de letteren S. C.] gestempeld te zijn.

Daar is ook niet aan te twifelen, of de oudste gedenkpenningen, die wy hebben, zijn Griekse.

Men bediende zig van ouds her voornamelijk van drierley stoffe tot het penningmuntten, goud, zilver, en koper.

't Is waar, men vind' er ook weinige van andere stoffe, en wel eenige Griekse van Lood, maar die halen by de Romeinsche niet. In tijd van nood maakt men die van 't gene naast by de hand was, gelijk te zien is aan de papieren penningen, die onze Leidsche Batavieren in hunne belegeringe van den jare 1574 drukten, met het opschrift LUGDUNUM BATAVORUM aan d'eene, en een Leeuw, omringd met de letteren PUGNO PRO PATRIA, aan d'ander zijde.

d'Oudste van goud, zijn gemaakt in Griekenland ten tijde van * Filips van Macedonien, en zijn zoon Alexander de Groote, Koningen van Macedonien. Maar men vind kopere, die ouder zijn, van Amyntas, Filips vader.

* Zie het heerlijk penningboek van den Heere Jakob de Wilde,

De Romeinen begonden 62 jaren na 't slaan van zilvere munt (dat is 546 jaren na de bouwing der stad) ook goude te stempelen : dog de zilvere zijn niet om de waardy der stoffe , maar om derzelver grootste menigte , en om dat ze de meeste en beste byzonderheden van de oude historie verligten , by de kenners in een duurzame achting.

Vermits dan eerst by de Grieken en Romeinen , daar na by de Hebreen , Gotthen , Spanjaarden en de hedensdaagse volkeren het zilver tot de munt meest gebruikt is (de vervalschte laten we staan) spreekt de Schrijver van de zilvere penningen in eenige hoofddeelen , eer hy tot de kopere komt.

Onder die geeft hy den voorrang aan de penningen , gemeenlijk † *Burgermeesterlijke* genoemd , niet om dat ze alle van Burgermeesters zijn gemunt , maar tot onderscheid van de Keizerlijke , om dat ze geslagen zijn door bevel van de Roomsche Overheid , in den tijd , toen het gemeenebest van Roomen onder het Burgermeesterlijk gebied stond , en van den halsband der volgende dwingelanden nog niet gekneld wierd.

Hy zegt , dat 'er duizend en zeven en dertig van deze Burgermeesterlijke penningen voor handen zijn , uit welke de Romeinsche geslachten kennelijk worden.

Van

† NUMMI CONSULARES.

Van deze heeft hy 'er gezien, van goud	42
Van zilver	746
Van koper	254

 1037

De beeltenissen en opschriften van deze zijn de allerzinnelijkste, opmerkelijkste en waardigste panden der Oudheid. Staaltjes tot bewijs op te halen zoude my te lang vallen.

Roomfche Keizers-penningen zijn zulke, die onder de regering, en op bevel van die alomberugte Werelddwingers, 't zedert Julius Cezars tijd, geslagen wierden.

Men vind 'er van alle Keizers: van den gemelden Cezar af, tot Heraklius toe, nevens een grooten hoop van andere, die sommige Vorsten of dwingelanden, op 't aanvaarden van den Vorsten-naam, deden munten; dewijl hun zelve op geldmunt te vertoonen een der voornaamste merken van oppermagt was.

Na Julius Cezar liet Augustus ook zijn beeltenis op de Roomfche munt slaan; en hunne navolgers ontnamen met verloop van tijd het gemeenebest alles, wat 'er nog van de vryheid was overgebleven.

Deze Keizerlijke (of onder der Keizeren heerschappy geslage) penningen vertoonen ons niet slegts de Roomfche Keizers, maar ook huane vrouwen, moeders, zusters, dogters, bloedvrienden, en geliefde; van alle welke de Heer Patin hier een lijst ten besten geeft.

Na den tijd van Fokas, en Heraklius, gingen de fraaye werenschappen te gronde, en Italic

bleef ten prooy der Gotthen en Barbaren ; die de beste overblijffelen van de majesteyt der Romeinsche heerschappy vernielden.

- Daar de Schrijver van de Hebreeuwſche Punische , Spaansche , en Gottische penningen tuffen beide met een woord rept , vertoont hy ons den vorm eenes Sikels , voor hoedanige XXX men wil , dat Judas den Heere Christus verried.

Het dertiende hoofdstuk behelst een verhandeling van de penningen , die in later dagen , en deze onze eeuw geslagen zijn , onder welke de Schrijver een voorſlag doet van een penning , tot vleyery van den tegenwoordigen Koning van Vrankrijk te maken , met het opschrift van *Restitutori orbis Christiani*. [ter eere van den hersteller des Christenwerelds] *Wat maakt men niet al om geld!* zeide een boer.

Van , een zeker soort van grolpenningen onder de * *Talismans* gerekend , nevens andere , die min geacht zijn , lust my niet te repen.

Hoe heerlijk de goude en zilvere zijn , de kopere hebben d'eere der oudheid boven haar : een stoffe , breedelijk in dit werkje uitgehaald.

Dan volgen de groote pronkpenningen , in kromtaal *Medailjons* , en de valsche of nagemaakte gedenkpenningen.

Men vind tot een aanhangsel van de penning-historie eenige aanmerkingen over de mislagen , die sommige Schrijvers in het niet kennen der penningen begaan hebben. Dog veel nutter

* Zie van deze bauselzookens *Mey en Juny 1694.*

nutter is het daar aan volgend vertoog van de opschriften, die gemeenlijk op de Roomsche gedenkmunt te lezen zijn, en een verklaring van de verkorte woorden, gelijk als by voorbeeld.

A. A. A. F. F. *Aere. argento. auro. flando. faciundo* [om van koper, zilver, en goud te munten, en slaan].

BON. EVENT. *Bonus eventus* [goede uitkomst].

CONS. SUO. *Conservatori suo* [ter eere van zijnen behouder].

D. M. *Diis manibus* [voor de Schimmegoden].

EX. A. PU. *Ex argento publico* [van 's lands zilver].

FORT. RED. *Fortuna reduci* [ter eere van het wedergekome geluk] en zoo voorts, volgens het A B.

Achter het werk zijn gesteld des Schrijvers zinnebeelden, tot lofuitery van den huize zijner Fransche Majesteit opgesteld, en met vaarzen verklaard.

Twee brieven, aan den zelve Vorst in den jare 1661 en 1662 met veel vleyens vloeyende geschreven, vullen de laatste bladen.

XVI. HOOFDDEEL.

Relations historiques & curieuses de Voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Boheme, Suisse &c. Par *Charles Patin*, Docteur Medicin de la faculté de Paris.

Datis,

Historische en aanmerkelyke aantekeningen van de reizen in Duitschland, Engeland, Holland, Bohemen, Zwitserland enz. Gedaan door Karel Patin, Arts van Parijs. Amsterdam by P. Mortier 1695. in 12. 13. bladen met priester.

IN dit werkje geeft de oudheidskundige Heer Patin ons een beknopte schets van het gedenkwaardigste, dat hem in zijne reizen is voorgekomen. Het bevat vier byzondere vertellingen, juist niet alleen van de gelegenheid der landen, en plaatsen, daar hy aangquam, want dat laat hy als een oubakke kost voor den genen, die in zulk een verwarmde kool smaak heeft: maar allermeeft van ongemeene zeldzaamheden, oude gedenkrekenen, konststukken, en, met een woord, van niets anders, als dat uitgekijpt fraay in de konstkamers en kassen by Vofften, Grooten, geleerde mannen, en keurelijke liefhebbers gevonden word; en waar toe het alle man niet gebeuren mag toegang te krijgen.

Zie

Zie hier een staaltje in den eersten opslag. Te Weenen (zoo verhaalt hy in zijn eerste aanrekening aan Frederik August, Hartog van Wirtemberg) wierden hem vertoont de twee Keizerlijke konstkassen, welker eene voor den zyn van Brussel was gezonden, en van den Aartshartog Leopold met ongelooffelijke fraaiheden vervuld; de andere, een eigendom van des Keizers Huis, en een vergaring-werk van vier Keizeren zelve. Yder van die begrijpt een onwaardeerlijken schat.

In de eerste kas zijn 1500 van de beste schilderijen, die men in de wereld vind, Van Rafaël, van Titiaan, van Karache, van Pauwels Veroneze, van Korrege, van Palme, van Holbein, van Georgan, van Sciavon, van Bassan, van Aalbert Durer, van Rubens, van Van Dijk enz. Ik zwijge van het snywerk, en de graveersels. Nog zijn d'er in (men denk eens wat een kas het moet wezen) byna 300 oude beelden, zyn van marmer, als koper, en 800 oude goude gedenkpenningen, elk van de zeldzaamste en kostelijkste. De Heer Patin zegt, dat hy den lijst dezer muntstukken aan den Hartog zal vertoonen, zonder ons dezelve meê te deelen.

De tweede mogt men wel een kas van wonderen noemen, zoo rijk, zoo vol gepropt van schatten is ze; en daar past op, het gene Jozefus in zijne Joodsche Oudheden van Titus zegepraal zegt, dat zelfs oogen, die gewend zyn wonderen te zien, daar over verbaast staan.

Ommetlezer, een denkbeeld van dien verbazenden rijkdom te geven, zoo zal ik niet

voor den dag komen met een stuk van 't kruis, den doornen kroon, en een der vier spijkers, die den Christenen aldaar met grooten eerbied getoond word, maar met 2200 zilvere gedenkpenningen, alle oude, en echte, alleen van de Keizerinne Sabine, en 't opschrift VENERI GENETRIGI [*ter eere van Moeder Venus*], met weitsgekiste ouden, met keur van gesteente, zoo kostelijk bewerkt, als wonderlijk van grootte, met Agaatsstukken van twee voeten uit den middelstreep (ongehoorde smaragden vergat ik schier) gemerkt X P I C T O C [Christos], met vaten van Bergkristal, grooter als die men gemeenlijk van ander kristal vindt, met Agaten, daar de zegepralingen der Roomsche Keizers over de Duitschen op gegraveert staan, met het beeld van den Spaanschen Koning Philips de II, gewapend in loutere goude wapenen; rondom vol diamanten; alle welke dingen hier maar tot een staaltje van den overigen overvloed worden bygebracht.

De Heer Patin had het geluk van, op bevel des Keizers, zijn boekzaal te zien, en daar in, behalven ontallijke kostelijkheden, en gedrukte boeken, een getal van 10 of 12000 handschriften in allerley talen en wetenschappen. Hy vermeld de groote goedheid van zijn Keizerlijke Majesteit aan hem bewezen, met de opening van alle hare konstkamers; en wat hem in en buiten Weenen aanmerkelijkst is voorgekomen.

Zeer lustig is 's mans beknopte historie van Oostenrijk, het vrugtbare Hongarye, en Boheme,

heme , besloten met het gene hy te Passau bevond , daar dan verder een verhaal van de zeden en den godsdienst der Duitschen bykomt ; gedagteekend in Oogstmaand 1669.

Aan Hartog Eberhard van Wirtemberg schreef hy zijn tweede reisverhaal uit Straatsburg , in Loumaand des jaars 1671. Daar in teekent hy aan eerstelyk de mannen , die hem te Ulm hunne penningkassen , en konstkabinetteren lieten zien , voorts wat hy te Augsburg vond , in Tirol , en te Inspruk , vol van beschouwens-waardige hofsieraden , onder welke zijn de wapenen van de twee Keizers Maximilianen , Karel de V , en ettelijke andere berugte Vorsten , konstige tafereelen , Turksche kleedy , glaze vaten , gesteentens , bergstoffen , een reex van goude Róomsche penningen , van Julius Cesar af , tot Heraklius toe ; nog een vergadering der Burgermeesterlijke gedenkmunt , en van andere Keizers ; waar by komt een groote hoop zilvere potstukken , en kopere , die wegens haar zeldzaamheid van ongemeene waardy zijn : ook een overrykelyk gestoffeerde Boekzaal , en eindelijk zeven en dertig kopere pronkbeelden van negen of tien voeten hoog , die aldaar in de Hoofdkerke staan.

Zijn beschryving van Munchen , de Hof en Hoofdstad van Beyeren , daar hy op een vreugdetijd aanquam , levert ons vele vermakelyke vertooningen van pragt.

Her mangelt dat Keurvorstelyke Huis ook aan geen rijkdom , nog muntkas , welkers twintig laden met 1400 goude penningen voor-

zien

zien zijn, alle van Roomsche Keizers; want van de Grieksche, en der Burgermeesterlijke, zijn d'er omtrent nog 400 daarenboven, dog deze laatste, hoe fraay ze ook blinken, zijn nagemaakte, en hebben de Oudheid niet.

Uit het derde verhaal, den Heere Markgrawe Frederik van Bade-Dourlach toegezonden, zien we wat den Heere Patin te Bazel, te Augst, en in ertelijke plaatsen van Duitschland ontmoet is. By gelegentheid van zeker oud Romeinsch gesticht hooren we den lof van den Heere Amerbach, in zijn tijd een van Erasumus vrienden, en een liefhebber der geleerdheid, van wiens boeken en fraaiheden de stad Bazel erfgenaam bleef. Het was der moeite waardig by Augst wat halte te maken, want daar vinden de boeren nog dikwils oudheden onder de aarde, en men ziet 'er eenige staaltjes van.

Niet min bedankt zig de penningwijze reiziger van de beleefdheden, hem te Bazel be-
wezen.

Onder de geleerde pronkt daar de Heer Wetstein, en zijn zoon, voornamentlijk de Heer Sebastiaan Fesch, die zijn Kabinet (een van de beste in Duitschland) voor liefhebbers nooit onwillig is te openen. Hy is afkomstig van dien geslagtrijken Bazelschen Burgermeester Rudolf Fesch, die, na een zestigjarig huwelijk met Anne Gebweiler, hondert vijf en zestig zoo kinderen als kindskinderen uit zig gesproten zag.

Erasmus beeltenis, halver lijf van Holbein geschilderd, en de nalatenschap zijner zinne-
lijk-

lijkheden, die Amerbachs erfgenamen in 't jaar 1661 voor veel geld aan de Overheid van Bazel verkogten, van welke ze, aan de Hooge School vereerd zijn, staan hier aangeteekent, nevens de konstkukken van den gemelden Holbein, die in zijn tijd een treffelijk Schilder, dog te gelijk een arme kalis was. Ten blijke daar van ziet men te Bazel, behalven zijne kostelijke schilderyen, die in openbare plaatsen van de stad hangen, ergens op een hoek van een straatje zeker huis, dat met Holbeins eigen hand van boven tot beneden uiterlijk is beschildert. Vorsten zelve verwaardigen het te bekijken, en geen vremdeling komt te Bazel, of hy voed zijne oogen met het gezigt van dien arbeid, waar voor Holbein niets anders had genoten als een vrolijken avond; want de bewoonder van dat huis, dat nergens na het aanzienlijkste is, was een herbergier, die den man eens helder onthaalt had.

De Graaf van Arondel (van wien die doorlugtige Engelsche Heer deszelve naams, die in zijne oude * Marmersteenen en opschriften ter onsterffelijkheid is ingewijd, zijn afkomst rekent) uit Italiën door Bazel reizende, ont-rukte Holbein zijn armoede, en bragt hem in Engeland, daar hy beter dagen had, geacht van alle grooten, ja van Koning Henrik den VIIIsten zelf, die op zekeren tijd tot een Graaf, Holbeins fortuin misgunnende, zig liet hooren; *ik kan wel zes Graven in een uur, maar geen eenen Holbein maken.* Zoo ziet men, dat

* Marmora Arundeliana heerlijk en gelukkiglijk ontvond door den vermaarden Selvaanus.

dat brave vernuften niet zelden door vele wederwaardigheden heen sukkelen.

't Gene de Heer Patijn hier verder aanlaft van *Erasmus-Lof der zotheid*, en de snakeryen, die Holbein daar in teikende, is niet onvermakelijk.

Als hy, boven dit alles, nog van de Bazelsche Stadsboekzaal, en de oude drukken daar in gewaagt heeft, voert hy ons voort door Brisak, Philipsburg, het althans van de Franschen al te jammerlijk verwoeste Heidelberg, Durlach, Mentz, en Bacharach, over Nimwegen tot binnen Utrecht, daar we by den Heere Gre-vius twee oude gedenkteekenen zien, een penning, en een steenbrok. De penning is van Kommodus, en de merkletters I. O. M. EX SUP. moeten we uitleggen * JOVI OPTIMO MAXIMO EX SUPERANTISSIMO, zoo als uit vergelijking van een steens-op-schrift ons geleert word.

Amsterdam en andere Hollandsche steden vermeld hy in haren lof, dog zeer kortelyk. Dat hy het grafgewelf van den Admiraal Obdam te Haarlem, in plaats van in den Haag stelt, moeten we als een schrijffout over 't hoofd zien. Hy scheid van dit derde verhaal niet af, voor al eer hy ook daar in zijn komst te Londen geboekt heeft. Het is gedagteekent uit Straatsburg in Wijnmaand 1671.

In zijn vierde verhaal herhaalt hy 't groot genoegen, tot voldoening zijner zinnelykheden, by de Duitschers genoten, en schrijft aan Antoni

* Ter eere van den zeer goeden, zeer grooten, alleruitmuntensten Jupiter.

voari Ulrik, Hartog van Bronswijk en Lunenburg, zijn togt over den Zwabischen berg Kniebis, die met zijn top door de wolken breekt, van waar hy in Wirtembergerland kwam.

Hier hebben we de fraaiheden van Tubingen, Stugart, Nieuftad, Anspach, en Neurenberg. In de laatste stad zegt hy by zekeren liefhebber gezien te hebben den degen, die Oldenbarneveld deed zwijgen, en naderhand meer vermogt als de magt van 't Huis van Oostenryk. Wat hy daar mee meint, wete ik niet, maar dat het iemands degen of zwaard moet geweest zijn, leeren my zijne daar aan volgende woorden; * *Et en verité sa vue seule est bien capable d'effrayer l'Orateur le plus assure.*

Verwonderlijk zijn de gezigtkundige verschijningen, die de Heer Grundler aldaar vertoont, noodig, omme den botmuilen en gespenfdrijvers te onderwijzen, dat het juist geen duivelery is, wanneer ze Hemel, Helle, Paradijs, en keur van spokeryen zien.

Al wat hunne geprikte herten by ongeluk voorkomt, dat word hier door eerlijke konst opentlijk voor het gezigt ten toon gevoerd.

Ik vliege ettelijke steden, met hare geleerde mannen, en bezienswaardige dingen, voorby, staroogende een wijltje op zekeren Apotheek te Dresden, in welke vier duizend zilvere doozen met apothekeryen zijn, behalven velerley gebalsemd menschen vlees, en geraamtens, waar onder een olifantje van een voet lang is.

Men

* *En in waarheid, deszelfs gezigt alleen is magtig den allerurymeedigsten Redenaar te verschrikken: P. 188.*

Men wil den kijkers doen gelooven , dat een vrouw dit dier gebaart heeft.

Te Praag in Bohemen vertoonde men in een kerk zekere drie steenen van een pilaar , die de duivel van Roomen had gebragt , om een Priester , aldaar de Misse doende , te bedotten ; met byvoegfel , dat Sant Pieter den droes in de zee had geworpen.

Als men den Reiziger , een goed Katholijk , vraagde , of hy 't wel geloofde , meende de man , die zoo zot niet was , te mogen volstaan met te zeggen , dat hy nooit van zulk een wondergehoort of gelezen had , schoon redelijker wijze van des Heiligen Pieters wonderdaden onderrigt zijnde , maar dat de omstandigheden des tijds hem misschien zouden overtuigen. Derhalven vragende *wanneer dit gebeurd was* , kreeg hy tot antwoord , *voor vele duizenden van jaren*. Als hy hier op zeide , *dat de Christelijke godsdienst nog geen 1700 jaren oud was* , gaf men hem tot bescheid ; *ja maar , dit wonderwerk , waar van men u vertelt , is veel ouder*. Dus zag de Heer Patin , dat zijn tijdrekening hier niet mogt gelden , en dat Sant Pieter , de Misse , en Katholijke kerken ouder waren als hy meende.

Eer hy andermaal te Weenen komt , maakt hy ons deelachtig een zeker schouwspel , dat hem zoo vreemd voorquam , als of hy een schets der verrijzenisse ten jongsten dage had gezien. Tussen d'Elve en een bosschaadje rezen schie-lijk voor zijne oogen drie of vier honderd naakte menschen op , uit een vlakke , daar ze hadden neêrgelegen. Deze waren een soort van
zwer-

zwervende zoo genaamde Bohemers, die zonder geld of goed, en zonder werken, als de boesten, leefden, met zoo groot een vreedzaamheid als in geen vryen gemeenen Staat word gevonden.

De Reiziger, die gansch niet Paracelsus gezind is, maar des berugten man voor een t louteren bedrieger houd, geeft ons achter zijn grafchrift te lezen, zoo als hy 'n te Salzburg afschreef.

CONDITUR HIC
 PHILIPPUS THEOPHRASTUS,
 INSIGNIS MEDICINAE DOCTOR,
 QUI
 DIRA ILLA VULNERA
 LEPRAM, PODAGRAM, HYDROPSIM,
 ALIAQUE INSANABILIA CORPORIS
 CONTAGIA,
 MIRIFICA ARTE SUSTULIT,
 A C
 BONA SUA IN PAUPERES
 DISTRIBUTUENDA COLLOGANDAQUE
 HONORAVIT
 ANNO M. D. XLI. DIE XXIII. SEPTEMB.
 VITAM CUM MORTE
 MUTAVIT.

't Welk beduid,

Hier legt Filippus Theophrastus, voortreffelyk Leeraar der Geneeskunde, die de wreede qualen Lazery, Voetsicht, Waterzucht, en andere onge-

XI Deel. K neesse
Zes. p. 237,

neesselijke besmettingen des lichaams door een wonderbaare kwak heeft wechgenomen, en zijne goederen aan den armen gemaakt. Hy heeft in 't jaar 1541 den 23sten dag van Herfstmaand het leven met de dood verwisselt.

Iemand mogt vragen hoe Paracelsus kan gezegt worden zijn goederen aan den armen gemaakt te hebben, daar hy in 't Gasthuis te Salzburg gestorven is.

Deze beknopten brief, den twaalfden van Zomermaand 1673 uit Bazel geschreven, heeft tot een aanhangsel eenige opmerkingen, die de Heer Patin in Zwitserland aantekende, en alseen toegift, acht dagen daar na, aan den gemelden Lunenburger Hartog zond.

In zijn kort verhaal van Zurich gewaagt hy de plaats, daar de Hebreewsch-kundige Horzingerus, met een gedeelte zijn 's huisgezins, in de rivier verdronk; aan wiens zonen hy voor het beschouwen van eenige Oostersche gedenpenningen zig erkent verpligt te zijn. Elders geeft hy sommige gedenkschriften ten beste, en besluit zijn aantekeningen met Geneve, daar de Heer Tarretin hem twee of driehonderd stukken oude goude gedenkmunt vertoonde, en onder die een van den Keizer Valens, welkers waardyheit bekend is den genen, die van de penningkunde hun werk maken.

Amstelredamum 1705

Amstelredamum 1705

XVII. HOOFDDEEL.

Tobias Gutberlethi W. F. T. N. animadversiones philologicæ in antiquam inscriptionem Græcam Smyrnæ repertam.

Dat is,

Tobias Gutberleth's W. Z. T. N. taallievende aanmerkingen over een oud Grieksch opschrift, te Smyrne gevonden. Te Franeker by W. Blek 1696. in 8. 2 bladen.

Zonder iets te reppen van de loffelijke oeffeningen der Oudheidskunde, en 't groot nut, dat de boekbeblokkers uit de opschriften, zoo van oude penningen, als wel voornamentlijk van steene gedenkbrokken, kunnen halen; dewijl daar van, by gelegentheid van deze stoffe, somtijds in de Boekzaal praet is geweest; zal ik hier het opschrift zelf ter neder zetten.

ΦΛΑΟΥΑ. ΤΡΥΦΑΙΝΑ. Η. ΚΑΙ. ΡΟΔΟΠΗ. ΖΩΖΑ.
 ΚΑΤΕΣΚΕΥΜΕΝ: ΤΟ. ΜΝΗΜΕΙΟΝ. ΕΑΥΤΗ.
 ΚΑΙ. ΤΩ. ΑΝΔΡΙ. ΑΣΚΛΗΝΙΑΔΗ. ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ.
 ΤΟΥ. ΦΙΛΟΣΕΝΟΥ. ΚΑΙ. ΑΝΒΑΥΤΘΕΡΟΙΣ. ΚΑΙ.
 ΘΡΕΜΜΑΣΙΝ. ΑΥΤΗΣ. ΚΑΙ. ΤΟΥ. ΑΝΔΡΟΣ.
 ΑΥΤΗΣ. ΜΗΔΕΝΟΣ. ΕΧΟΝΤΟΣ. ΕΞΟΥΣΙΑΝ.
 ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΑΙ. ΕΑΝ. ΔΕ. ΤΙΣ. ΕΠΗΧΕΙΡΗΗ.
 ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΑΙ. ΤΙΣΕΙ. ΜΗΤΡΙ. ΘΕΩΝ. ΣΙΩΚ.
 ΑΗΝΗ. ΤΗ. . . . ΔΙ. ΗΜΩΝ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ. Χ.
 ΤΑΥΤΗΣ. ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ. ΕΚΦΡΑΓΙΣΜΑ. ΑΠΕΤΕ.
 ΘΗ. Ε.

Het komt in onze taal op dezen zin uit.

Flavia Tryfena, die ook *Rhodope*
 genaamd word,
 heeft, by haar leven, [dit] gedenk graf
 opgericht,
 voor haar zelve, en voor haar man
Asklepiades,
 zoon van *Heraklides*,
 zoons zoon
 van
Filoxenus.

Ook voor de vrygemaakte slaven,
 en voedsterlingen,
 van haar, en van haren man:
 zonder dat iemand magt heeft
 [het zelve]
 te vervremden.

Dog zoo iemand ondernomen zal hebben
 het te vervremden,
 by zal tot boete betalen
 aan de moeder der Goden,
Sipyrene,

dewelke van ons

15 zilver

Het verzegelde safereel van dit opschrift
 is wechgeleid,

Gy ziet wel, Hollanders, dat gy aan dit opschrift, 't welk op 't eind verminkt is, zoo veel niet hebt; 'k wil zeggen, dat gy d'er zoo vele merkwaardigheden niet aan kunt bespeuren, als taalkundige, en oudheidswijze. Dat
 is

is waar: en daarom zal ik 'er u niets van zeggen. 't Is een letterlekkerry voor tongen, fijner, als die van platters.

De geleerde Heer Gutberleth toont, uit vergelijking van andere oude gedenkmerken, niet alleenlijk hoe dit opschrift moet gelezen, en gevuld werden, maar ook welke regt-aloude gewoontens daar uit te vissen zijn. De vermaarde * Spon heeft dezen zelve Grafsteen, dien hy te Smyrne zeer gebrekkelyk had nageschreven, voor d'eerste reize in 't ligt gebragt. Daar na is ze van den ongelukkigen † Daniel Koffon veel netter en gaver aan den overledenen geleerden man Abraham Berkelius overgezonden, en door den zoon van dien laaften aan den mede afgestorven Grieks-kenner J. Sibranda, eindelijk aan onzen Heer Gutberleth ter hand gesteld.

* *In zijne Miscellan. Erudit. Antiquitat. pag. 38. num. 85.*

† *Zie dezex braven Mans jammerlijk sterflet in de Boekzaal van Hooy- en Oo, Maand 1696.*

XVIII. HOOFDDEEL.

* *Anno Papam, bis bilem faciet, meto,*
 Chronologia sacra contracta a creatione
 mundi ad nativitatem, Salvatoris & Do-
 mini nostri Jesu Christi, Filii Dei uni-
 geniti, & deinceps usque ad finalem de-
 structionem urbis Hierosolymæ, tem-
 pore Vespasiani Imperatoris Romani,
 salvo meliori calculo

Iea, oar, ao, icio, eecio, oaeio, eo, ee, aii.

Dat is,

*Beknopte gewijde tydrekening, van de we-
 reldmaking af, tot de geboorte onzes Hee-
 ren en Zaligmakers Jezus Christus, Gods
 eenig geboren Zoon, en vervolgens tot de
 uiterlyke verwoesting van de stad Jeruza-
 lem, ten tyde van den Roomschen Keizer
 Vespasiaan, behoudens beter uitrekening.
 Te Dordregt 1696, en by de meeste boek-
 verkoopers, in 8. 4. bladen.*

OR dat niet iemand, de onderste en bovenste
 lijst van den titel vóór iets misfelijks aan-
 ziende, teffens het gansche werkje naar die
 maat mogt meten, moet ik zeggen, dat de on-
 verstaanlijke woorden *amo &c.* en *iea &c.* niets

an-

* Mathias Pompe me faciebat olim.

anders zijn, te weten, de bovenste een letterkeering waar uit men zou kunnen vinden, wie de *maker van deze tijdrekening is, en d'onderste de klinkletters van het jaar en de maand waar in ze is geschreven.

Wat het werkje belangt, het schijnt my te dienen tot deze drie volgende byzondere inzichten.

I. Om zeer kortelyk aan te wijzen de tijdrekening van de Wereldmaking af, tot op de verwoesting van Jeruzalem: waar in niets word ter neder gestelt, of daar staat by de naam des Schrijvers, uit wien het gehaald is, ook het boek en hoofddeel; alle welke Schrijvers geleest hebben zoo voor den tijd, als in, en even na den tijd van Christus.

II. Om te besoonen, wie die *Darius* Koning der Perzen is geweest, den welchen Daniel in zijn negende hoofdstuk noemt *Darius den Zoon van Ahasucros*.

III Voornamelyk om uit te vinden, hoe, en wanneer de 70 weken, in 't voorzeide negende hoofdstuk van Daniel gemeld, van het uirgaan van 't bevel dat het Joodsche Volk zoude wederkeeren, en Jeruzalem herbouwt werden, ten tijde vanden voornoemden *Darius Ahasucros* zoon, tot op den *Messias*, moeten werden begonnen en geëindigt.

En dit is zekerlyk der geleerden bedenkingen waardig.

XIX. HOOFDDEEL.

Brief aan een Ongodist; waar in de H. Schrift, tuer van alle tegensprokingen gezwaert word, door Bisschop Stellingfleet. Misgaders Mozestegen Spinoza, en Hobbës verdedigd door Bisschop Kidder, uit het Engelsch vertaald. Te Delft by Adriaan Beman 1697. in 8. 10 bladen.

DAar was niet aan gelegen geweest, al had de * Verraler van dezen brief, in plaats van 't goede Duitsche woord *Ongodist*, voor deze maal het bekende kromwoord *Deïst* gebruikt, om des te beter onderscheid te maken. Want dewijl men dog, naar de eigenschap onzer taal, door een *Ongodist* gemeenlijk verstaat zulk een, die geen God, of Godsvoorzienigheid, erkent, zoude de man, aan wien de Bisschop schrijft, zig aan die benaming konnen storen. Hy was (volgens † getuigenisse van den Bisschop zelf) een persoon, die het *Wezen en de Voorzienigheid Gods* wel erkende, dog van de H. Schrift en den Christelijken godsdienst een kleinatheing uitdrukte.

Dusdanige plagt men van ouds *Deïsten* te noemen, en ik wete hen mer geen enkel Neêrduitsch woord te doopen. Wil iemand zeggen, dat zy ook *Ongodisten* mogen genaamt werden, 'k hebb'er niet tegen: men kan alle godloozen ook

* De Haer W. van Schie. *Engelsch Predikant te Delft.* † Lees de *Voorreden.*

ook *Ongedisten* heeten; 't Zy ons genoeg, dat we weten, welk een ongelovige ons hier voor komt.

Die hem op een deftige maniere onderwijft, is de Heer Stellingfleet, man van naam onder de geleerden; en byzonderlijk vermaard door zijn boek de *heilige oorspronkelijkheden*, in 't welke hy zijn bequaamheid om Heidenen tot het geloof te brengen getoond had.

't Is jammer, dat we den brief niet hebben, op welke dit antwoord is geschreven, om des Bisschops redenen des te klaarler te kunnen wikkelen.

In den aanvang ontdekt hy het voorgeven van den *Deift*, en toont met hoe luttel schijn van waarheid die man zoo ernstiglijk aanhoud om antwoord, tot geruststelling van zijn gemoed; daar hy dog Schrijvers genoeg kende, die deze zake hebben afgehandelt.

Hy baant hem tegen zijn verkeerdheid een veiligen weg; want immers kan iemand een opregt Christen zijn, schoon hy alle zwaarigheden van de Schrift niet weet op te lossen: dat hy het niet kan doen, schort niet aan de Schrift, maar aan hem.

Het eerste werk dan is te onderzoeken, of de gronden, waar op de Christelijke godsdienst steunt, in de H. Schrift zijn te vinden.

Zoo moest de Heer Stellingfleet spreken tegen een, die zelf de gronden van den godsdienst toestond. Het geschil was dan over deze twee zaken.

I. Of de geschiedenissen, in de schriften

K 5

des

* Origines sacra.

des Nieuwen Testaments verhaald, waargtig zijn.

II. Of, onderfeld zijnde dat ze waar zijn, genoegzaam bewezen word dat die leere van God is.

En dewijl de vrager zijn gevoelen vry duister voorstelt, brengt de antwoordder het zelve tot VII hoofdvragen.

Eerstelijk handelt hy van de stoffe der zaken, die gedaan zijn, en bewijst die daden met menigvuldige redenen; daar na, dat'er geen redenen zijn om te twijfelen aan de waarheid van het gene, dat in het N. Testament verhaald word.

Van vijfdenley zaken, hier bygebragt, die gelegenheid van twijfelen kunnen geven, toont hy omstandiglijk dat niets dergelijks in de schriften van het N. Testament gevonden word.

De Deift scheen het byzonderlijk op de tale van Paulus geladen te hebben, maar hier zien we, dat die groote Kruisgezant ons niet heeft willen bedriegen. Daar 't pas geeft, krijgen de Papisten in 's voorbygaan hun beurt.

Al wie in den zin heeft te bedriegen; bedient zig van historien, die door lang verloop van tijd onder d'asche der vergeselheid begraven, en niet wel te wedesleggen zijn, 't welk aan de verborgentheid der Heidsche verdigtselen blijkt: maar de Apostelen gingen heel anders te werk. Zy schreven van hunnen tijd, en van zaken, welke, zoo ze valschelijk van hen verhaald waren, ligtelijk zouden wederproken zijn geweest, vermits al de wereld die wist.

wordt niet Laat

Laat ons het Nieuwe Testament niet alle omstandigheden van den tijd, die daar in verhandelt wordt, vergelijken; wy zullen deszelfs historie waaragtig bevinde: en waaraan gaat de twisten en zwakheden der Apostelen, die de vrager voorwerpt, onze Schrijver geefte hem daar op een overtuigend en moedstoppend antwoord.

Twée andere tegenwerpingen worden ook opgelost, en der Apostelen opregtheid op een klare en onwederpreekbare wijze bewezen.

Zy getuigen 't gene zy gezien hebben, en dat niet langen tijd daar na, maar rond uit, met den eersten, en wel zoo duidelijk, dat het voor yder verstaanbaar is. Tot het bevestigen van CHRISTUS kruisdoed en opstandinge zijn geen een of twee, maar vele getuigen, zelf tot vijf honderd toe.

Deze spreken hunne getuigenisse, niet gewinshalven, maar met gevaar van 't leven, en bevestigen hunne prediking met wonderwerken, voor d'ogen van de geheele wereld.

Hier tegen had de vrager, als zulks wel voorziende, zes tegenwerpingen gemaakt, dog die hier een voor een, inden eis van een brief, worden afgekaatst. De derde van die was, *waarom zins ver tijd geen wonderwerken geschieden* waar op de Heer Bisschop antwoord; *om dat niemand nu last heeft van een nieuwe leere te verkondigen, en ook geen belofte van de wonderwerken te verolgen in de H. Schrift staat.*

De teekenen, die de geloovige verzelden, strekken ten winsten om het Christelijk geloove te bevestigen, en hielden op, roen dat geloove ver-

156 *De Boekzaal van Europe,*
verspreid was: derhalven te vragen, waarom
God de gaven van wonderen te bedrijven tot
versterkinge der vromen nog ten huidigen dage
niet verleent, is zoo veel, als of 'er gevraagd
wierd, *waarom God geen nieuwe Zon maakt, tot
voldoening van Godverzakkers, die niet willen
gelooven, dat 'er een oude Zon van Hem gemaakt
is.*

✧ Tegen het gene dat iemand van die plaatsen
des O. en N. Testaments wil zeggen, in welke
aan God eenige zaken, Hem niet eigen, wor-
den toegeschreven, verzet zig de Bisschop ook,
en verhandelt fraaijelijk, al wat van Abrahams-
voorzegging *Gen. 15. 13-16*, met de vervul-
ling *Exod. 12. 40, 41* kan gedagt werden.

Hy roert aan, dat de Schriftuer niet gewoon
is, in geslagtijden alle de Ouders gevolgdijk
een voor een op te tellen, en geeft een les, hoe
men omtrent de schijnstrijdigheden des Bibels
moet oordeelen.

Men ziet hier, wat den vrager geantwoord
wordt over die dingen, welke hy meint Gods
goedheid en wijsheid niet te passen, als daar is
de wet *Exod. 21. 7*, de onderstelling van dat
het den Joden geoorlofd was vele wijven te ne-
men, de wet *Deut. 23. 13* van de proeve des
maagdoms, de wet der bitere wateren, en het
verbieden van woeker.

Van daar treed onze Schrijver tot het besleg-
gen der knibbelingen, die de Vrager tegen de
historien des Ouden Testaments had ingebracht.
namentlijk de plaats *Exod. 32. 33*, daar Mozes
tot God zegt, *wisch my uit het boek des le-
vens*, wijders de historie van Ruth, en het ver-
haal

haal in Sam. 2, 8, alwaar God gezegd word de wijven van den Koning Saul aan David gegeven te hebben, en eindelijk het verhaal van Hoseas, die bevelen word een overspelige vrouwe te nemen. De Heer Strellingfleet toont over het laatste, hoe gelijkenissen dikwils als een historie worden verteld.

Wegens het N. Testament had de *Deist* niets aangeraakt als *Markus* 10, 29, 30, en de duisterheid van *Johannes Openbaringe*: maar de Bisschop antwoord hem, dat hy de eerste is, die de duisterheid van 't Openbaringboek tegen het gezag des Bibels bybrengt. Het is zoo veel, zegt hy, als of iemand tegen de Wiskundige wisheid het * *vierkant over kring* wilde inbrengen. Hoe? genomen, dat in het gemelde boek vele verborgenheden staan, die wy niet kunnen begrijpen, is het daarom van geen goddelijke openbaring?

Daar mede hebbe ik mijn uittreksel van den brief lang genoeg gemaakt, zoo my dunkt, ziende dat de Schrijver in zoo kleinen bestek van bladen meer zegt, als sommige in een dik boek, dat zontop smout heeft.

Dat ik geen lust hebbe, om het vertoog van den Bisschop Kidder hier mede te vertoon, is, om dat de tegenwerpingen van Hobbes en Spinoza van my zouden moeten nageschreven werden, daar ze wel uit de Bockzaak mogen blijven. 't Is zeker, dat de eerwaarde Heer Kidder die twee Bibelvitters in hunne uitvlugten voet by stek zet, en groote bequaamheid heeft, om tegen hen, en alle andere, staande

158 *De Boekaal van Europe,*
de te houden, dat **MOZES** de Schrijver is
van de historien, die wy op zijn naam be-
schreven hebben.

Uit de penne van den zelve vertaler, en by
den zelve *Beman* te Delft, is gedrukt

*Het leven en dood van den Graaf van Roches-
ter, gestorven den 26sten July 1680, volgens es-
sen bevel, op zijn Hoodebed, tot waarschuwing en
overtuiging der Ongodisten, beschreven door Gil-
bert Burnet Bisschop van Salisbury 1697 in 8.*

Een merkwaardige Historie, strekkende ten
bewijze, hoe iemand, die gewoon was geen
geopenbaarden Godsdienst te willen erkennen,
op 't einde van zijn leven konde belijden, van
de waarheid des Christendoms, en de kracht
der inwendige genade, verzekerd te zijn.
Leest, leest dog, Spinozisten, dit, en de
twee vorige werkjes: ze kunnen ul. tot be-
keering strekken.

XX. HOOFDDEEL.

Jacobi a Mellen Lubecensis sylloge num-
morum ex argento uncialium, quos vul-
go Imperiales seu Thaleros appellant:
Classis I. Unciales nummos Imperato-
rum & Regum Romanorum, nec non
serenissimorum Austriae Archiducum
comprehendens.

Dat

Datis,

*Verzameling van zilvere penningen, een onge-
wichtig, die men gemeenelyk Rijksdalers
noemt. I. Schok, vervattende de Ryks-
dalers der Keizeren, Raomsche Koningen,
en Aartsbisschoppen van Oostenryk, door Ja-
kob van Mellen van Lubek. 2 Amster-
dam by de Waasbergens, te Lubek by
Bockman en Wiedemeyer 1697. in 4.
7 bladen.*

Van die eerley oudste soort dezer groote of
wichtige muntstukken sprak ik kortelyk in
de twee laatste maanden des jaars 1695, daar we
het geschrift van den Kieken Heere Hoog-
leeraar Reyherus zagen; en ik voegde d'er
niet een woord by, uit den Dichter Jeremias
de Dekker, hoe wy Christenen, zoo wel als
andere Onchristensche volkeren, gewoon zyn
de genen te eeren, die van deze en dergelyke
penningen rijkelyk voorzien zyn.

Daer het Hoogduitsche woord *Thaler*, waar
vandaan ons zafsch Hollandsch *Daler* come,
zijn oorsprong schuldigh is aan het *Jacobims Thal*
[Jochims Dali] die bekende plaats in Bohe-
men, alwaar dat brave geld gestagen wierd,
is wanschijnelyk; en daar niet vervalten alle
letterknibbelers en over deszelfs woordoor-
sprakelykheid; ook met een woord of twee
in 't gemeenlyc boeke van Reyherus aange-
roerd.

Hier

Hier zien we een Schrijver, die grondige kennis heeft van alles, wat wegens de *rijksdalers* (zoo wierden ze ter zake van 't muntgezag des Roomschen rijks metter tijd genoemd) is geschreven; waar van hy ons in zijn voorreden een beknopt verslag doet. Zijn opzet is geenzins, als een munmeester te gaan uitrekenen wa' haar gewigt, en wa'rdye is, of wat onderscheid men moet opmerken tusschen der Hoogduitschen *Bankdalers*, *Wisseldalers*, en meet andere dalers; hoe veel de Spaansche *Realten*, *Pesos*, en *Patacons*, de Italiaansche *Scudi*, de Fransche *Ecus*, de Engelsche *Crowns*, en Hollandsche *Dukaten* doen; ook lust hem niet, gelijke andere gedaan hebben, alleenlijk eenige soorten van Rijksdalers te vertoopen, maar zoo vele al'er te vinden zijn, of ten minsten zoo vele als door zijn onvermoede vlijt hebben konnen ontdekt werden; daarenboven wil hy dit werk historischer wijze uitvoeren, acht nemende op de Vorstelijke geslagtrekkingen, en stamboommen, en ontdekkende wat'er uit de wapens is te leeren.

Voor aan deze eerste verdeeling der zilvere Roomsch-Keizerlijke en Roomsch-Koninklijke penningen pronkt een penning ter eere van den Keizer *Frederik den III.*, en zijn zoon *Maximilian*, geslagen in 't jaar 1531: niet om dat deze, die veel jonger als de gemelde Keizeren is; eigenlijk tot het gangbare geld behoort, maar om daar uit gelegenheid te nemen van iets wegens den gezeiden *Frederik* te gewagen.

Het is eer een gedenkpenning, dan zakgeld.

waar

waar op men die Vorsten na hun dood gevolgd ziet met het woord * DIVI, op de wijze der oude Heidenen. Dusdanige gedenkpenningen, by de Italianen *medaglia*, en by de Fransche *medailles* geheeten, zijn by de Hoogduitsche niet den naam van *Schaupferminge* bekend.

De Heer Van Mellen, hebbende ons de historie van *Frederik Kortjes* verrekent, gaat voort tot de Rijksdalers, die deszelfs zoon *Maximiliaan de I* Aartshartog van Oostenrijk, lier staan. Sommige zijn niet zjn borstbeeld en wapen, andere ook met het borstbeeld van zijn vrouw *Maria van Bourgouje* gestempeld. Van de laatste soort staan hier twee verscheide, dog beide van den jaer 1479; hy met het byschrift van zijnen baldendom *etatis 19*, en zy *etatis 20*.

Verder praakt dezelve *Maximiliaan* op een andere Rijksdaler als Roomsche Koning, en haastelijk ook als Roomsche Keizer, op meer als een stuk, welke altzamen van den Heer Van Mellen geschiedkundiglijk worden opgeheldert.

De drie laatste penningen, met welke (zonder dat ik eenige hebbe onaangeroerd gelaten) deze eerste schok afsloopt, zijn van Keizer *Karel de V*, zoons zoon van den voorgeselden *Maximiliaan*, in 't jaar 1500 te Gent geboren.

Op de eerste en tweede staat hy in de gelijkenisse meer van een Tabbaard-man, als Krijghaftigen Keizer, met een Doktors-muts op 't hoofd. Maar het opschrift van den eersten,

XI Deel.

L

in

1. Vergods.

162 *De Boekzaal van Europa*,
in 't jaar 1532 gemunt, is van een godloos-
pluimstrijkenden inhoud, buiten twijfel niet
van hem zelve, maar van een ander uitgege-
ven.

Tecum regna Deus partitus, ut imperas a-
stris.

Ille, regenda tibi sic sola cuncta dedit.

Welker vaarzen, zin is, dat God met Karel de
heerschappy zoo verdeelt heeft, dat God het ge-
bied over den Hemel voor hem zelve heeft behou-
den, dog al 't overige van de wereld aan Karel
gegeven. Pestige taal van d'een of d'ander
hoofsche raven!

Maar op de derde pronkt hy aan d'eene zij-
de als een gekroond Keizer, omschreven met
de woorden CAROLUS D. G. ROM.
IMP. HISE. REX [Karel, door Gods genade
Roomsch Keizer, Koning van Spanje.] Aan
d'ander kant zijn wapen, met het byschrift
DA. MIHL. VIRTUTE. CON. HOSTES.
TUOS [geef my dapperheid tegen uwe vianden!]
geen bede, zegt de Heer Van Mellen, die hy
misschien in zijn optogt tegen de Afrikaansche
Moren gedaan heeft.

We zullen met verlangen het vervolg van
dit aangevangen werk te gsmoet zien.

XXI. HOOFDDEEL.

J. Van Lodensteins *negen predikatiën over eenige stoffen, dewelke heel zelden worden geleert, en nog minder gepractiseert. Nagezien, ter drukpersse bequaam gemaakt, en verrijkt met een Voorreden, als ook met een beschrijving van het leven en sterven van den grooten zelfsverloochenaar. 7. Van Lodenstein; door Everardus vander Hooght, Predikant te Nieuwendam. Amsterdam by Jakobus van Hardenberg 1697. in 12. 24 bladen.*

DE drukker van dit predikaatsbondeltje, deertijds een Leerling van D. Jodokus van Lodenstein, in zijn leven Predikant, laatst te Utrecht, verstandigd zijnde, dat eenige liefhebbers, zijnes gewezenen Leeraars Predikaatsien hadden uitgeschreven, welke hy gaarne wilde in 't licht brengen, konde zig by niemand beter verwoegen dan by den Heere Vander Hooght, in mijn Boekzaal bekend.

By niemand beter, zegge ik, en niet zonder reden; want uit geen onwissen monde is my berigt geworden, dat de Heer Vander Hooght van zijn twaalfde tot zijn vijf en twintigste jaar gewoon was zijnen Leermester na te gaan, en te hooren; 't zy waar hy ook predikte.

Deze nam derhalven de moeite, van eerst

de drie voorste Predikaatsien , en de vijfde , zoo als die in rang staan , te overzien , houdende zig stiptelijk aan 't afschrift , en alleenlijk daar by voegende eenige Texten ; met inzicht omme het gene daar aan ontbrak in de voorreden aan te roeren. Onderwijlen liet hy zig door den gemelden drukker bewegen , omme de vierde , zesde , zevende , achtste en negende predikaatsien ook te overzien , met beding nochtans , dat hy daar inne vryelijk een korte verklaring mogt geven , zoo van den Text , als van de kragt der Grondwoorden , ten dienste der lezers en Bibelscholieren.

De Voorreden , zeven bladen beslaande , gaat over verscheidene stukken : als daar is een (a) bewerking , dat het wezen van 't regtschapen Christendom niet alleenlijk een inwendigen , maar ook een uitwendigen en lichamelijken godsdienst vereift : een (b) onderzoek , welke predikstofte tot dien in- en uitwendigen godsdienst de vrugtbaarste is : een (c) aanwijzing , in wat opzigt het zintwiffen over de waarheid , of het wederleggen van de Kerkverschillen , noodig is ; desgelijks (ten aanzien van het hedendaagse zoo genaamde profeteren) hoe het (d) profeteren van God bevolen word , en hoe Christus en zijne Kruisgezanten zig eenstemmig daar in droegen , daar het hedendaags profetieren den weg baant tot ongebondenheid , en veragting van 't heilig boek , ja den toehoorder met een magere ziel uit de kerk laat keeren : hoe andere den (e) Staat van

(a) R. 7-17. (b) P. 18-21. (c) P. 21-35.
 (d) P. 25-34. (e) P. 34-40.

't Nieuwe Testament in vele dingen gelijk maken met den Staat van 't Oude Testament, als of ze hunne hoorders tot een schatkist bragten, daar ze niet hunne eigen goederen vinden, maar alleen eens kijken, wat de Vaders van het Oude Testament in voorledene tijden konden genieten of niet; en wat onze nazaten in het toekomstige zullen bezitten, terwijl men de schare niet onderrigt, wat God in den tegenwoordigen tijd voor haar is, en zy voor God behoorde te wezen; vervolgd met een aanhouding op het nutte en noodigste om zielen te bekeeren.

Als de Heer Vander Hooght, zijn's erachtens, dus de onvrugbaarheid, en de daar tegengestelde vrugbaarheid der lessen eenigermaten heeft aangewezen, tredt hy tot het * leven en sterven van den voorzeiden Heere Jod. van Lodenstein, omme uit den zegen zijner bedieninge, de voorgaande stelling van de vrugbaarste predikstoffen te bekrachtigen.

Hoog gaat des overleden mans lof in deze beschrijving, ja zoo hoog (zonder iemand te benadeelen) als of de beschrijver nooit enig mensch gekent had, die tot zulken top van ongemeene deugden was gestegen, dan hy † Lodenstein, in Oogstmaand des jaars 1677 te Utrecht gestorven.

Vervolgens van de negen predikaatsien en haar schikking eerst breedelijk in 't gemeen gesproken zijnde, (waar toe ook de twee uitgegevene schriften van hem D. Vander Hooght, te weten *Ordre van een welgestelde Predikatie*,

L 3

en

* P. 40--94. † P. 108.

166 *De Boekzaal van Europe,*
en Voorregten van het ware Christendom den lezer
grootte hulpe geven) toont hy in 't byzonder de
hoofdstoffe der gemelde Kerkvertoogen.

Van de *drie* eerste, uit welke ons die zeld-
zame deugd van *zelfs-verloochening* word ge-
leeraart, merkt hy de afdeeling, verklaring,
toepassing, en 't oogwit aan; 't zelve komt
ons voor wegens het *vierde*, 't welk de *doodheid*
des barten verhandelt.

Het *vijfde*, van 't *wee* eenes verlaten volks
sprekende, voegt zeer wel by 't *zesde*, op een
bededag gedaan. Men zie derzelver * kort be-
grip in de voorreden ontvouwd.

De *zevende*, *achtste*, en *negende* Leerreden,
uit Salomons Hooglied genomen, scherpen de
allergeestelijke bewegingen tusschen Christus,
en een godzalige ziel.

Die den Heer Lodenstein en zijn predikstijl
niet gekent hebben, konnen het berigt, dat
zijn gewezen Leerling in de gemelde voor-
reden geeft, niet wel ontberen; ook zullen
ze hem dank weten, dat hy de verhandelde
stoffe boven yder blad van 't gansche werkje
heeft gestelt; 'k zwijge zijne † aanmerkingen
over het woord *Lodensteinsche V. . .* of *Lo-
densteinsche K.* strekkende tot opheldering van
D. Lodensteins gevoelen. Vatten 't alle lui-
den zoo, als het de yverige Heer Vandet
Hooght var, zoo worden zoodanige menschen
Lodensteinsche genaamd (ze komen my hier
niet anders voor) dewelke opregte belijders van
den zuiveren hervormden godsdienst, en van
een uitstekenden vromen wandel zijn.

XXII.

* P. 133--136. † P. 147--159.

XXII. HOOFDDEEL.

7. *Conradi Barkhausen Pharmacopœus synopticus, plerasque medicaminum compositiones ac formulas, eorumque dextram tam Chemicam quam Galenicam conficiendi & componendi methodum exhibens. Quin & singula Medicinæ atque Pharmaciæ studiosis hac in arte præcipue scitu necessaria demonstrans. Editio secunda, correctâ, cumque plurimis curiosis aucta. Cui loco mantissæ accedunt duæ Tabulæ: quarum altera medicamentorum Dosis; altera remedia cujusvis morbi specifica dicta indigitat.*

Dat is:

De kortbondige Apotheker van J. Konraad Barkhausen, vertoonende de meeste toemakingen en voorschriften van Artzenyen; met derzelver regtschapene wyze van toebereiden, zoo volgens de Scheykonst, als volgens den trant van Galenus; mitsgaders alles wat den oeffenaren van de Genees- en Apotheek-konst in deze wetenschap noodig is te kennen. De tweede druk verbeterd, en met zeer vele aanmerkelijke dingen vermeer-

De Boekzaal van Europe,
 meerderd. Tot een toegift komen d'er by
 twee Taferoelen, welker een de maat der
 artzenyen, het ander de artzenyen, zoo als
 die tegen yder byzondere quate dienstig zijn,
 aanwijft. Te Utrecht by Francois Halma
 1696. in 8. 17 bladen.

Wanneer de Natuurkunde van deftige onderzoekers wat beter wierd opgeheldert, en de waarheid als uit den put van Demokrijt het hoofd begon op te steken, toen deelde zy haar glans aan meest alle andere wetenschappen mee.

Dat de Geneesheeren, wier wetenschap en konst voornamentlijk op die gronden gebouwd is, onder de gene waren, die daar van niet het minste genot hadden, zal ons de Heer Barkhuizen goed maken met dezen zijnen beknopten *Apotheker*.

Ik bedriege my grootelijks, zoo de man oud en nieuw niet aardiglijk t'zamenvoegt, en dat op zoo klaar een wijze, dat een leergierige sanftonds zijn meining ten vollen kan vatten.

Voor af zal 't niet onnut zijn aan te teekenen, dat hy in zijn * Aanhangsel rond uit verklaart, gansch niet eensgezind te zijn met die Artsen, die den Wondhealers de Ader-vlijm, en den Apothekers hun Aarspeuit, Hartsterking-kroesjes, en dergelijke geneestruigen, hen in 't oog loopende, met alle geweld uit de handen willen ruk-

rakken. Hy oordeelt in tegendeel, dat ze, menigmaal van goed gebruik zijnde, uit de Aartzenykonst niet behoorden uitgeschrappt te werden, maar in waarde gehouden, als 't pas geeft; gelijk hy ook in de derde snee van zijn werk zelfs daar van verscheide goede voorschriften yder op haar letter geeft.

Dit boek dan is in drie sneden afgedeeld, en gesterkt met een voorreden, die ons aantoonst, wat eigenlijk een † *Apotheker* is (laat my dog dit woord houden) en hoe de Artsen hunne schrift- en woordverkortingen, merkletteren, konst-krullen, gelijk de † *Chymisten* ook hunne byzondere uitdrukfels en krabbelteikens hebben. Deze, in hunne gewonelyke inneem-briefjes gebruikelijk, worden zoo in gewigt als zaken aangehaald.

De eerste snee, kortst van alle, zegt ons alleenlijk wat werktuigen hier te passe komen.

De tweede geeft ons een scherpe der woorden, van welke de Heeren *Chymisten* (of heeft iemand beter zin in 't woord *Scheikonstenaars*?) zig in hunne konst bedienen. Op dat dit des te verstantelyker zy, beschrijft hy daar by de manier, op welke het geschied. Men zie dit, by voorbeeld, op het woord * *Calcinare*, en vele andere; zoo dat iemand, die dit boek slegts voor zijn neus legt, alle schrijvers, die van deze stoffe handelen, zonder eenig het minste ongemak zal kunnen lezen. Ook is hier al-

L 5 les

† Misschien leeft iemand liever *Kruidmenger*.

‡ *Stoffscheiders*. * *Tot kalk, of tot stof branden, verkalken.*

170 *De Boekzaal van Europa,*
les, om niemand lang te laten zoeken, op zulken netten rang van A B gezet, dat yder zaak na zijn waardy met den eersten opslag te vinden is.

En gy bezige stokers.

(Wat naam geve ik u best ?) komt herwaarts, en doet uw voordeel met verscheide soorten van leem, u aangewezen, waar mede gy alle uwe vaten en glazen, tegen welke gy gewoon zijt te stoken, kunt bestrijken, en smeren, om dezelve voor bersten en springen te bewaren.

In de derde snee, die de uitvoerigste is, word gehandelt van het toebereiden der noodige geneesmiddelen tegen allerley qualen, zoo als ze in den *Apotheek* bekend zijn, yder op zijn letter volgende. Een jong Doktor, wiens brein van dien huisraad nog niet rijkelijk voorzien is, kan zig by voorvallende gelegentheden daar van bedienen; en op dat eenen gaauwen *Apotheker* niet altijd dezelve voorschriften zouden ontmoeten, zien we dik wils verschoot van geneesmiddelen tot eenerley einde, gelijk als tot een staaltje in den * *Klysteer* [Aarspeuwing] en elders. Daarontbreken geen uitwendig Artzenijen, en de Wondhealers kunnen hier hunne † bijzalven en ‡ pleisters leeren maken.

Vermits by de *Apothekers* ook wel eer lekernyen te vinden waren, mogen de Suikerbakkers uit deze bladen insgelijks eenige lessen halen, om te weten, hoe zy de gehemeltens der † lekkerbekken best dienst doen. Maar om-

* P. 52.

† P. 48.

‡ P. 77.

‡ P. 103.

omtrent dit stuk staat een ding van grooter belang als tongvermaak te boek geslagen; namelijk of Suiker en Honig onze gezondheid wel zoo nadeelig zijn, als Dr. Bontekoe en zijne volgelingen hebben voorgegeven.

De reden van hun stelling is deze. Als men Suiker of Honig met eenige vogt smelt, en daar na overhaalt, komt daar uit zulk een scherp zuur voort, dat het zelf in steenen ineet. Goed. Onze Schrijver staat dat toe, maar onderzoekende, wat tijd tot dit zueren vereist word, zoo bevind hy ertelijke weken, en meint derhalven, dat dat quaad voor ons zoo zeer niet te dugten is, vermits de Suiker en Honig maar eenige ueren in onze maag blijft, en dus geen tijd heeft, om zuur te werden: dat ook de hitte van de maag vry wat minder is, als de hitte van vyer onder een stookketel, die deze zuuring te weeg brengt. Daarenboven acht de Heer Barkhuizen, dat Dr. Bontekoe en de zijne tot nog toe niet bewezen hebben, dat ziektes uit een zuur ontstaan, of door eenig zuur niet kunnen genezen werden.

Wat de *koraalverwfels, daar de voorgaande Artsen zoo veel werks van maken, belangt; onze Schrijver schijnt op verre na daar van zoo groote gedagten niet te hebben, hoewel hy verscheide soorten van de dezelve opgeeft; en, dat nog meer te verwonderen is, het † *vlugge olachtig zout*, of † *d'oliachtige geest*, die na Silvius zijn naam heeft, is by hem ook zoo kragtig niet,

* Tinctura corallorum. p. 165. † Sal volatile oleosum. † Spiritus oleosus Sylvii p. 152.

niet, als andere wel voorgeven, die heft voor een algemeene Artzeny plagten te waarde- ren.

Juffertjes, die gaarne zaft en blank vel hebr., bedient u van verscheiden zeep, welk u deze Schrijver voorschrijft p. 141.

En gy liefhebbers van ernstiger geneesmidde- len kunt u hier verlustigen met den (a) *geest der zonne*, van zuiver goud gemaakt, of een ander (b) goud-artzeny, breedelijk van hem behan- deld, en die hem niet mishaaft, zoo ze omzig- tiglijk gebruikt werde. Maar voor 't (c) *al- kabeft* zult gy zien dat hy niet veel acht- ing heeft.

Ik moest niet vergeten te zeggen, dat de Heer Barkhuizen verscheide aardige genees- middelen aan de hand geeft, die by andere Schrijvers niet te vinden zijn, dog daar omtrent is hy spaarzaam.

Men vind evenwel zijn beschrijvinge van de vermaarde Frankfoortsche (d) pillen, en die mente (e) Spa gewoon is in te nemen.

Algemeene zaken worden van hem uitvoe- riglijk aangehaalt: andere, daar van afhangen- de, op een korter wijze, na dat de zake ver- eist.

Het byvoegsel achter 't werk is ook van zon- derlinge nutheid, want het behelst eerst een tafel, waar op alle de Artzenyen yder volgens zijn letter staan, met aantekening hoe veel een kind van 6 jaren, een jongeling van 16, en een man van 30 op eenen tijd veiliglijk daar
van

(a) Spiritus Solis. p. 148.

(b) P. 168.

(c) P. 25.

(d) P. 157.

(e) P. 173.

van teffens mag gebruiken.

Een tweede tafel, en die veel wijloopiger is, wijft ons, na den rang van 't A B, de kragten der Artzenyen aan, zoo die men inneemt, als die men van buiten oplegt. Dan staat 'er by geschreven, tegen welke quale elk derzelver dienstig is.

Gemakkelijker weg als deze zal een leerling der Geneeskunde niet lichtelijk vinden.

XXIII. HOOFDDEEL.

Schatkamer der uitgelezenste Historien, zoo van punt- als mengelstoffen, van schrandere verstanden dixer eeuwten, vervattende honderd zoo wel vermakelijke, scherpzinnige en uitgelezene spreuken, spitsvindige antwoorden, als stigtelijke, nutte, en zeldzame voorvallen. Verrykt met aanmerkingen, taalkyndige waarnemingen, en beknopte verklarings door T. E. Het eerste deel. i Amsterdam by Jan ten Hoorn 1697. in 8. 29 bladen.

* **M**Einde van dit boek alleen den titel te vermelden, maar ik bedenke my, op het lezen van de acht en vijftigste, negen en vijftigste, en zestigste vertelling, die my, althans luttel ernstig, door een vreemden luum hier lust uit te trekken. Ze handelen van twee jong

jonge moortjes, uit blanke moeders, en van een wit knaapje uit een zwart mamaatje geboren. Luister toe, het eerste van de drie luid, volgens mijne uittrekfelmakery, aldus.

„ Te Parijs was een zeker Pleisbezorger,
 „ *Livet* genaamd, wiens huisvrouw, ziende
 „ een welgemaakten jongen Moor, lust kreeg
 „ om van hem gedekt te wezen. Lacht je 'r
 „ om, lezer? zoo hebt gy misschien quaë gedag-
 „ ten; maar dat je my wel verstaat, de oorspron-
 „ kelijke historie vermeld, dat de juffrouw den
 „ jongen Moor liet binnen komen, om dat ze
 „ door zijn behulp zekere quale in haar maag zou-
 „ de verdrijven, en daarom deed ze hem op haar
 „ leggen, denkende dat het vel van een Morjaan-
 „ veel meer verwarmende was, als dat van een
 „ Fransman.

„ 't Gebeurde eerlang, dat ze onder de lief-
 „ koozingen van haren man om den Moor
 „ dagt, en juist ontving. Als ze na negen
 „ maanden van een zwart wichtje in de
 „ kraam quam, vertelde ze aan eene van ha-
 „ re vriendinnen, hoe kragtig een inbeeldinge
 „ haar was overgekomen. Deze liep ter-
 „ stond om den man van zijn pleiten te ha-
 „ len, en te boodschappen dat zijn liefste
 „ verloft was. *Wel, buurvrouw*, zeide mijn
 „ Heer de Pleitbezorger, *wat hebben we jongs?*
 „ *een schoone goot*, antwoorde het wijf, *maar*
 „ *ik bidde u, buurman*, sprak ze met eenen,
 „ *hebt gy uw liefste nooit omhels*, als gy uw
 „ *inskoker op zy had?* ja, *wel dertigmalen*,
 „ antwoorde de goede *Livet*. Daar hebbe ik
 „ *niet aan getwijfelt*, hervatte het wijf, *Gy beba*

„ uw

uw dingen wel fraay geklaart, daar is inke in
gefallen, zulks dat gy een kind, zoo zwart als
een Maor, hebt gekregen.

De tweede vertelling word ons van den
Schrijver geleverd voor een waaragtige histo-
rie, die in zijn tijd te Batavië gebeurde; zon-
der nograns het jaar uit te drukken.

„ De Schrijver van 't Gasthuis had een
mooy wijf, van Hollandsche Ouders, 't
welk, als in zes of zeven jaren geen kind by
hem kreeg, somwijlen by een van hare
huis-slaven, een Zwart, dog welgemaakt
van lijf en leden, haar lust boorte.

Toen men hoorde, dat de Vrouw zwan-
ger was, toonde de man, en hare vrienden
grootte vreugde, dog deze zakte niet lut-
tel, wanneer d'er een zwart schepsel ter
wereld quam. De man, tot wanhoop ver-
voerd, poogde heimelijk zijn wijf om hals
te brengen; dog de vrienden, des versten-
digd, begaven zig tot het Opperhoofd,
gemeenselijk de *Generaal* genoemd, die ook
zelf tot Doopheffer van 't kind was verko-
ren. De man wierd ontboden, en byna een
jaar lang op den burg van 't Opperhoofd ge-
houden, zonder zijn vrouw te zien. Daar
na maakten de vrienden wederom, dat ze
verzoenden, en men zond den slaaf voor
zijn leven op een roeyschip.

De derde is vry aardiger.

Te Bassain, een stad in Indostan, kreeg
een Zwartinne, die aan een haar 's gelijken
Kaffer, of Zwart, getrouwd was, een wit
kind. Men meent, dat ze haar hart wat
op-

opgehaalt had met een Portugeesch soldaat; want in de meeste plaatsen, die de Portu-
gijzen in Indiën bezitten, gebeuren niet
weinig zulke minnesnoeperijtes.

De Kaffer, ziende een kind, dat hem in
verw niet geleek, wilde zijn vrouw te lijf, en
zou haar den nek gebroken hebben, waren
d'er geen anderé wijven voorgeschoen.

Een van de wijven, die de kraamvrouw
in barensnood hadden bygestaan, liep na 't
huis van de Jezuiten, en bad Vader Tho-
mas La Bare, die een langén wif bestierder
van zijne Geestelijke medebroeders te Agra
was geweest, dat hy dog eens by den ver-
gramden Kaffer wilde komen; dewijl ze
wift, dat de Kaffers zonderlinge eerbied
voor de Jezuijtsche maatschappij hebben.
Vader Thomas quam met een van zijne broe-
ders aanstappen, en, hebbende de reden
van des Kaffers grimmigheid aangehoort,
wift hem tot geen bedaren te brengen.
Eindelijk bedagt hy een fraaije vond. Hy
vraagde den Kaffer, of by boenderen had, en
onder die een zwarte Henne? De Kaffer zeide,
genoeg zwarte hennen te hebben. Aanstonds
wierd 'er een gehaald, en de Jezuijt her-
vraagde, in aller tegenwoordigheid, van
wat veru de eyeren waren, die deze zwarte
Henne leide? De Kaffer moest zeggen witte.
Zoo zijt gy dan, sprak Vader Thomas, bot-
ter als dit dier: want zoo deze zwarte Henne
witte eyeren legt, waarom wilt gy niet, dat uw
vrouw, welke zwart is, ook een wit kind
barte?

Door

„ Door deze gelijkenisse wierd de gramschap
„ van den Kaffer geslift. Hy ging de moeder
„ en haar wicht omarmen , en men hoorde hem
„ van de zaak niet meer spreken.
Waar weten de Papen geen raad toe ?

XXIV. HOOFDDEEL.

Titels, deze en gene boekmare, enz.

I.

LEes in het voorgaande stukje p. 437. de tweede regel van onderen, 'k weet niet waar te willen.

In deze tweede maanden p. 36 mag ik wel lieden dat men leze *Deze hoorde hy biegten.*

P. 44. de vierde regel gepeijstert.

II.

Voor weinige dagen kreeg ik
Historia trium Gordianorum.

Dat is,

De historie der drie Gordianen, te Deventer
by *Fronten* gedrukt 1697. in 8.

Dit werkje van den Ed. Gr. Achrb. en hooggeleerden Heere *Gisb. Cuperus* moet ik op mijn gemak bezien.

III.

Desgelijks

Cornelii van Eck *¶ Cui & Antecessoris Ulpianij*
primoipia juris civilis, secundum ordinem
digestorum in usum domesticorum collegiorum vul-

XI Deel.

M

178. *De Baekzaal van Estrope,*
gata. Editio tertia, prioribus correctior. Acces-
sunt auctoris Orationes duae de studio Poëticae con-
jungendo cum studio juris Romani.

Datis,

Beginsselen van 't burgerlijk regt, volgens den rang van Justiniaans werverzamelingen, tot dienst der gener, die byzonderlijk ten zijnen huize in de regten onderwezen worden, uitgegeven van *Kornelius van Eck* Regtsgelcerde, en Hoogleeraar te Utrecht. De derde druk, meer verbeterd dan de vorige. Daar komen twee Vertoogen van den Schrijver by, wegens de oefeninge der Digtkonst met die van 't Roomsche Regt te paren. t'Utrecht by *Halma*, en *Van de Water* 1697. in 8.

IV.

Dictionnaire historique & critique: par Monsieur Bayle.

Dat is,

Historisch en oordeelkundig Woordboek, door den Heer *Bayle*. Te Rotterdam by *Reinier Leers* 1697. in fol. 2 stukken, 4 deelen.

V.

By denzelven *Leers* is gedrukt.

Histoire d'Angleterre, d'Ecosse & d'Irlande, avec un abrégé des événemens les plus remarquables arrivés dans les autres états. Par Mr. de Larrey-Cons. d'Ambassade de son A. E. de Brandebourg. Tome I. Qui comprend les regnes de Henri VII. Henri VIII. Edouard VI. Jeanne Gray, & Marie.

Dat is,

Historie van Engeland, Schotland, en Yerland.

land; met een kort begrip der gedenkwaardigste geschiedenissen, in andere Statendammen voorgevallen, door den Heer *De Larrey*, Raad des Gezantschaps van zijn Keurvorstelijke Doorluchtigheid van Brandenburg. *Het eerste stuk.* Vervattende de regeringen van Henrik de VII. Henrik de VIII. Eduard de VI. Johanne Gray, en Marie. 1697. in fol.

VI.

Gerard Borstius Boekverkooper te Amsterdam staat binnen weinige dagen uit te geven *ih* Samenpraken van *Desiderius Erasmus* Rotterdammer, uit het Latijn vertaald, met noodige kanteekeningen, van *Pieter Rahur*. Hier voor gaat de *vermomde Hofjonker*, uit Erasmus schriften voorhenen berijmd, met byvoegsel van een Samenpraak van Erasmus, die voor d'eerstemaal in 't Latijn en Neêrduits door den Vertaler is uitgegeven. *De tweede druk*, van de fouten des eersten druks gezuiverd, en in de kanteekeningen vermeerderd en verbeterd. in 8.

VII.

Dissertatio philologica de Conscribis Populi Rom. quam &c. publice defendendam suscipit Franciscus a Bochoven &c.

Dat is,

Letterwijs vertoog van de Schattingmeesters des Roomschen Volks, welke enz. openlijk te verdedigen word ondernomen van *Fr. Bokhoven*, enz. Te Leiden by *A. Elzevier* 1697 in 4.

Dit vertoog is den zelden van Hooimaand

186 *De Boekzaal van Europe*,
dezes jaars te Leiden onder den Heer Profeflor
Jakob Perizonius beweert.

VIII.

Te Kambrids (ik hebbs dit waardig boekje
al lang genoeg vergeten) is herdrukt

CENSORINUS de Die natali. Henricus
Lindenbrogius recensuit, & notis illustravit.
*Quibus etiam accedunt Nunneshii in fragmentum
nota, cum spicilegio annotationum doctissimorum
Frororum Salmasii, Scaligeri &c. Opus hactenus
diu desideratum; ex optimorum exemplarium col-
lectione jam denuo recognitum atque auctum.*

Datis,

Censorinus van den Geboortedag. Henrik
Lindenbrog heeft hem overgezien, en met aan-
merkingen opgeheldert. Hier by komen ook
de Aanteekeningen van Nunneshius over deszelfs
brok, met een nalezing der aanmerkingen van
de zeer geleerde mannen Salmasius, Scaliger
&enz. Een werk, waar na dus verre lang verlangd
is, uit de vergelijking van de beste afdruksels
nu op nieuws overgezien, en vermeerderd in 8.

*Maer Boekmiedus, zoo uit Holland, als
elders van daan.*

I.

De Heer Profeflor Bidloo heeft uitgege-
ven

*Godefridi Bidloo Vindicie quarundam deli-
neationum anatomicarum contra ineptas animad-
versiones Fred. Ruyschii Praelect. Anat. Chirurg.
& Botan.*

Dat

Dat is:

Govaert Bidloo's verdedigingen van sommige Ontleed-kundige schetsen tegen de betwielachtige aanmerkingen van Frederik Ruyfch; Lezer in de Ontleed-Wondheyl- en Kruidkunde. Te Leiden by Jordaan Luchtmans 1697. in 4. met printen.

II.

Samuelis Reyheri ꝑ. C. & Mathematici Kiliensis experimentum novum, quo aquae marinae dulcedo die VI Febr. An. 1697. examinata describitur.

Dat is,

Samuel Reyherus (Regtsgelerte en Wiskonstenaar te Kiel) nieuwe proef, op welke de zoetheid van zee water den eiden van Sprokkelmaand 1697 onderzocht, beschreven word. Men vind ze te Leipzig by J. S. Riechel in 4.

III.

De Heer Johan Lodewyk Hanneman, Arts en Hoogleeraar te Kiel, mitsgaders Lid van de Ketzerlijke Akademie, gezegd Nestor de II, heeft geschreven

Pium, castum & devotum Philosophiae adeptae & Theologiae orthodoxae Osculum. i. e. exercitatio Philosophico Mystico-Theologica, qua pio quodam zelo & studio adumbratur & instituitur analogia quorundam mysteriorum Theologicorum cum Lapidis Philosophorum arcano magisterio.

Beduidende,

Een vrome, kuifle, en eerbiedige kus van de goudmaakkundige Filozofie, en regtzinnige God-

182. *De Boekzaal van Europe,*
Godgeleerdheid. Dat is, een Wijsgerige-Ver-
borgene-Godgeleerde oeffening, in welke met
een zekeren vromen yver en poging geschetst en
voorgefteld word *zekere gelijkvormigheid der God-
geleerde gabeimen, met de geheime leering van den*
Steen der Filozofen. Te Hamburg by *Govard*
Liebezit 1696. in 8.

IV.

Ook heeft dezelve Heer Professor Hanneman
nit laten gaan zijn
*Zacharias Pontifex. i. e. commentarius de ap-
pellatione ad vallem Josaphat.*

Dat is:

De Hoogepriester Zacharias, ofte een Ver-
handeling van het beroep tot het dal Josaphat.
Te Hamburg by *Libezit* 1696 in 8.

V.

Een nadere ontdekkinge der *menschelijke Wa-
ters*, ofte een wegwijzer, om aller menschen
byzonder temperament te ontdekken, en daar
uit tot een zekere kennis van velerley ziekten
en gebreken te komen. Alles door de Reden
en Ervaring uit zekere gronden nagespeurd
door *Josephus Busler* Med. Doct. Te Haar-
lem by *Jakob van Beverwijk* 1697. in 8.

VI.

Izaak van Ruynen, Boekverkooper te Rot-
terdam, drukt een *Kort verhaal der Reformatie*,
nevens een onpartydig Chronykje, door een ge-
leerde pen tot dezen tyd vervolgd, in 8.

Italiaansch Boeknieuwus, getrokken uit den brief des Heeren Antoni Magliabecchi, geschreven uit Florencen den eersten van Zomermaand 1697, aan den Heer Antoni van Leeuwenhoek.

I.

Bibliotheca Hispana vetus, sive Hispanorum, qui usquam unquamve scripto aliquid consignaverunt, notitia. Complectens scriptores omnes, qui ab Octaviani Augusti imperio usque ad annum MD. floruerunt, Auctore D. Nicolao Antonio Hispalensi ꝑ. C. ordinis, S. Jacobi Equite, Patrie Ecclesiae Canonico, regionum negotiorum in urbe & Romana Curia Procuratore Generali, demum Madriti Consiliario regio. Opus postumum. Nunc primum prodit jussu & expensis eminentissimi & reverendissimi Domini D. Josephi Saturni Cardinalis de Aguirre.

Dat is :

De oude Spaansche Boekzaal, of kennisse der Spanjaarden, die ergens of ooit iets geschreven hebben. Behelzende alle de Schrijvers, die sedert de heerfchappy van Oktaviaan Augustus tot het jaar 1500 gebloeit hebben, door D. Nikolaas Antonio, Seviljer, van d'orde van J. C, Ridder van Sant Jakob, Kanonnik van zijne Vaderlandsche Kerk, Algemeen Bevorderaar der Koninklijke zaken in de Stad en 't Hof van Roome, eindelijk Koninklijk Raadsheer te Madrid. Een werk, na des makers dood nu eerst uitgegeven, op bevel en kosten

van den zeer uitmuntenden en zeer eerwaardigen Heere den Heere *Jozef Saens Kardinaal van Aguirre*. Te Roome uit de drukkerij van *Antoni de Rubens* 1696. in folio. 2 stukken.

II.

Della natura di Fiumi trattato Fifico Matematico del Dottore Domenico Guglielmini, primo Matematico dello studio di Bologna, e dell' Accademia Regia delle scienze &c.

Dat is :

Een Natuer-Wiskonstige verhandeling van den aart der Rivieren, door Dr. Dominikus *Guglielmini*, eerste Wiskonstenaar der Vergaderinge te Bolonje, en van de Koninklijke Akademie der wetenschappen. Te Bolonje by *Antoni Pizzari* 1697. in 4.

III.

Prænotiones mystagogica ex jure Canonico, sive responsa sex, in quibus una proponitur communis Ecclesie utriusque Græcæ & Latine suffragium de iis, quæ omnino præmittenda sunt Ordinibus sacerdotum: atque obiter & Græcia adversus calumniatores defenditur, & præcipue Photianorum ineptiæ refelluntur. Auctore Nicolao Comneno Papadopoli, Cretensi, Abbate S. Zenobii. S. Theolog. Philos. ac J. U. D. & in Academia Patavina Canonum sacrorum interprete.

Dat is,

Kerkgeheime voorkennissen uit het geestelijk regt, of zes verklaringen, waar in voorgesteld word de gemeene toestemminge der Grieksche en Latijnsche Kerke wegens die dingen, welke in de gewijde ordeningen moeten

ten

Julius en Augustus 1697. 185

ren voor af gaan. Tussen beide werd Griekenland tegen hare lasteraars verdedigt, en de voornaamste beuzelingen der Forianen wederlegt, door *Nikolaas Komnenus Papadopolis*, Kretenser, Abt van Sant Zenobius, Dr. der H. Godgeleerdheid, Filozofie, en van beide de Regten, mitsgaders in de Hooge Schole van Padua uitlegger der gewijde regelen. Te Padua op kosten van de Schole 1697 in 4.

IV.

Nicolai Parthenii Gianettasii S. T. Aestates Surrentinae.

Dat is,

Nikolaas Parthenius Giannettasius, uit de maatschappy van Jezus, Zomertijden van Surrento. Te Napels by Jakob Raillard 1696 in 8.

V.

L'Era volgare Dionisiana di Cristo, posta alla capella della Verità dal Dottore Tommaso Sanguinetti, Patrizio Milanese. In cui si prova gli anni, mesi, e giorni, della Nascita, Battesimo, e Morto del Redentore, essere quelli stessi, che dal volgo Cristiano indistintamente si credono. Operetta curiosa, ed utile, per la diversità delle opinioni d'autori gravissimi, antichi, e moderni, nell'asserzione di questi tempi fra di loro contrarii. Con un breve saggio della novissima epatta Luni-Solare perpetua. Consacrata all' Eminmo. e Revmo. Principe il Sig. Cardinale Fabricio Spada, Soprainendente generale di tutto lo stato Ecclesiastico.

Dat is,

De gemeene Christelijke Tijdrekening.
vol-

M 5

186 *De Boekzaal van Europe*, volgens Dionijs, in den Tempel der Waarheid geplaatst van Dr. *Thomas Santagostini* Milanezer, Man van Raadsheerlijken stamme, waar in bewezen word, dat de jaren, maanden, en dagen van de Geboorte, Doop, en Dood des Zaligmakers zoodanig zijn, als ze zonder onderscheid van 't Christendom in 't gemeen worden aangenomen. Een werkje, keurlijk, en nut, wegens de verscheidenheid der gevoelens van de wichtigste schrijvers, zoo oude, als nieuwe, die omtrent de bewering van dien tijd onder den anderen verschillen. Met een korte proeve van de nieuwe altydduerende Maan-en Zonnelijke jaarfleutel, toegewijd aan den doerl. en eerwaardigsten Prins den Heer Kardinaal *Fabricius Spada*, Algemeen Oppergezaghebber van den ganschen Kerkeijken Staat. Te Maccrata by *Michiel Archangel Silvestri* 1697 in 4.

VI.

Ludovico Antonio Muratori laat te Milanen eenige gedichten van *Sant Paalinus* drukken, die nu voor d'eerste reis uit de handschriften van de vermaarde Ambroziaansche Boekzaal voor den dag komen.

VII.

In dezelve stad Milanen storf voorleden week de Heer Graaf *Mezza Barba Birago*, die de gedenkpenningen van *Adolf Occo* met vele zijner byvoegselen heeft uitgegeven.

AAN-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

JULIUS EN AUGUSTUS

1697

ALLE DE WERKEN VAN GYRALDUS. Pag. 6

<i>Hoedanig een man Gyraldus was.</i>	7
<i>Heidensche Goden, en hunne offerhanden.</i>	8
<i>Jupiter, Juno, Huwelyksgoden, en Saturn.</i>	9
<i>Der Goden Moeder, Neptun, enz. Pluto.</i>	10
<i>Apol, Merkuur, enz. Mineros.</i>	11
<i>Venus, Ceres, en een zootje Demons.</i>	12
<i>Oorsprong der Tempelen, en offerhanden.</i>	13
<i>Offers, en Slagoffers.</i>	14
<i>Verdere afspodery der Ouden.</i>	15
VERVOLG VAN GYRALDUS WERKEN.	16
<i>De negen Zanggodinnen bekeken.</i>	17
<i>En wel byzonderlyk Herkules.</i>	18
<i>Scheepskennis der Oude.</i>	19
GYRALDUS VERDER VERVOLG.	20

Alou.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Aloude manier van begraven.</i>	21
T. ANTONIDÈS OVER PETRUS	
TWEEDEN BRIEF.	23
<i>Wijze van verklaring.</i>	25
<i>Overeenkomste tusfen den tweeden brief van Petrus,</i>	
<i>en die van Judas.</i>	27
<i>Joodsch verdichtfel.</i>	28
<i>Grond van uitlegging, hier gebruikt.</i>	30
HENNEPIN 'S ONTDEKKING VAN	
EEN-NIEUW LAND.	32
<i>Wie Vader Hennepin is, en zijne ontmoetingen.</i>	33
<i>Kanada, en dezelfs benaming.</i>	33. 35
<i>Volkeren en plaatsen in 's Barbaarsch Ameri-</i>	
<i>ka.</i>	37
<i>Togt van den Reiziger door 's land der Wilde.</i>	38
<i>Stroomen, waterval, en meiren.</i>	40
<i>We maken wat balte by Missilimakinak.</i>	43
VERVOLG DER ONTDEKKINGE.	44
<i>Beschrijving van der Amerikanen Vredeslaf.</i>	44
<i>Voortgang van de reis.</i>	46
<i>Velerley volken, en hunne namen.</i>	47, 48
<i>Aart en gewoontens derzelve.</i>	49
<i>De rest word voor twee maanden afgebroken.</i>	50
A. WESÉNFIELD'S HARTSTOGTS-	
KUNDE.	51
<i>Vollage verhandeling der Hartstogten.</i>	53
<i>Beslag des werks.</i>	54
<i>Oorzaak van 's menschen meeste werkingen.</i>	55
<i>Zedelijkheid der Hartstogten.</i>	55
<i>Bestier der Hartstogten.</i>	57
<i>Een leger Hartstogten voorgesteld.</i>	58 enz.
LEERREDENEN VAN J. D'OUTREIN.	
	63
<i>Des Schrijvers ondervinding.</i>	64

Inhoud

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Inhoud van den opdrags.	65
En van de voorreden.	66
Verhandeling van verdrukkingen.	69
Ontleding van den 94 ^{sten} Psalm.	69
KORNĒLIS VAN DER LINDEN MET ZIJN LEIDSCHENDAMSCHĒ SPEL- LING.	70
Walschelyk schryven van dien Domine.	71
Zijn deel-zucht, en gescheeuw.	72
Zijn rookende herssens, zoo by zelfbekens.	73
Zijn lastering tegen de Dichters.	74
Zijn Grolboek de Wijzen van Oosten bekeken.	75
Zijn zotte beschrijving van Goud.	75
Zijn aapachtig gebabbel van 't Goud, dat de Oo- stersche Wijzen aan Maria schonken.	79
Zijn opgevattereden van gramschap tegen den Schrij- ver van de Boekzaal.	77
Zijn walsche kalling.	78
Zijn nijdigheid tegen Kromwel.	79
Zijn malle vraag beantwoord.	80
Zijn praetje van bennen en boenderen.	80
Zijn ganze-praat.	82
Zijn onbeschoftheid aangewezen.	83
RIJKSWISSELING VAN ENGELAND DOOR D'ORLEANS.	84
Inzigt en historie dezex Franschen Schrijvers.	85
Engelsche Koningen.	86 enz
Vader d'Orleans veranders van taal en stijl, en waarom.	91
Historie van Henrik den VIII.	92
Van Eduard, Marie, en Elizabeth.	93. 84
Ook van Jakob de I.	25. 96
Kromwel, en zijn regeting.	98
Karel en Jakob de II.	99
	Hoe

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Hoe de Jezusijt den laastten afschildert.</i>	102 enz.
HISTORIE DER ENGELSCH E RIJKS-	
VERANDERING.	103
<i>Deze is een wederlegging van het voorgaande werk van Paap d'Orleans.</i>	104
<i>Korte inhoud.</i>	105
<i>Bedrijf van Jakob de II.</i>	107
<i>Gedrag van 't Engelsch volk jegens hem.</i>	106 enz.
VIJF VERHANDELINGEN VAN A. VINNIUS.	111
<i>Beding, en overkomst.</i>	113
<i>Inbreng, Toebrenging, Bypassing.</i>	115
MANIERE VAN PROCEDEREN VOOR DEN HOVE VAN HOLLAND.	116
<i>Nutheid, en nieuwe opheldering van dit werke.</i>	117
VERVOLG DER BRIEVEN VAN LEEUWENHOEK.	119
<i>Alen, en andere dieren te bekijken.</i>	120
<i>Overgroot e meenigte van Vijge-zaden.</i>	121
<i>Oesters, en vervaarlijk getal levende beesjes in dezelve.</i>	122
<i>Redenering over het eten van zuur en vis.</i>	123
<i>Wat Lebbe is.</i>	125
<i>Een praatje van den Haring, en Pieterman.</i>	126
HISTORIE VAN GEDENKPENNINGEN DOOR K. PATIN.	128
<i>Voortreffelijkheid en waardij der penning-kunde.</i>	129
<i>Welke d'oudste penningen zijn.</i>	131
<i>Rang der Roomsche penningen.</i>	133
<i>Nader verklaring van gedenkmunt.</i>	164 enz.
HISTORISCHE AANTEKENINGEN VAN K. PATIN.	136
	On-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Onwaardeerlijke twee konst-kassen van den Kei- zer.</i>	137
<i>Meer ongelooftijke kostelikheden.</i>	138
<i>Schatten te Inspruk.</i>	138
<i>Ook te Munchen in Beyeren.</i>	139
<i>De Schilder Holbein, eerst een kalis.</i>	141
<i>Aardige vertoeningen van gemaakse spokery.</i>	143
<i>Bygeloof te Praag bevonden.</i>	144
<i>Paracelsus grafschrift.</i>	145
T. GUTBERLETH OVER EEN OUD OPSCRIFT.	147
TIJDREKENING VAN M. POMPE.	150
STELLINGFLEET TEGEN EEN ON- GODIST.	154
<i>Verdediging van de H. schrift, en den Christen- godsdienst.</i>	153
<i>Bisshop Kidder voor Mozes.</i>	157
RIJKSDALERS VAN J. VAN MEL- LEN.	159
<i>Roomsch-keizerlijke en Roomsch-koninklijke pen- ningen.</i>	160
<i>Penningen van Keizer Karel.</i>	162
PREDIKATIEN VAN LODENSTEIN.	163
<i>Uitgever, en stoffe dezer leerredenen.</i>	165
APOTHEKER VAN BARKHUISEN.	167
<i>Overgroote nutheid en inhoud van dit werk.</i>	169
SCHATKAMER DER HISTORIEN.	173
<i>Drie koddige vertellingen, van jonge moortjes uit blanke moeders, en van een wit wicht uit een zwart mamaatje.</i>	174
	TI-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
TITELS EN BOEKMAREN.	177
<i>Meer Boeknieuws uit Holland enz.</i>	180
<i>Italiaansch Boeknieuws.</i>	185

Die onlangs de gedrukte famenspraak
't Heil der Atheïsten naaktelyk ontdekt, van
 Amsterdam gekregen heeft, doet den zen-
 der by dezen bedanken, en beament de
 uitspraak van den Schipper.

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

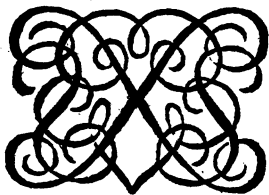
Gesticht door

P. R A B U S.

SEPTEMBER en OCTOBER

1697.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

NEU.
LETTER.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1697.

BOOKS

THE

EUROPEAN

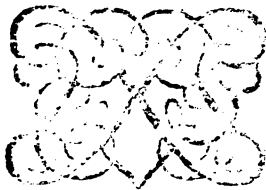
LIBRARY

P. R. A. S.

SPRINGFIELD

1897

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

DEN ZEER VERMAARDEN

E N

HOOGGELEERDEN HEERE

DR. JOHAN

BROEN,

ARTS,

EN DER

LEIDSCHÉ HOOGÉ SCHOLE

LEZER

IN DE GENEESKUNDE,

WORD DIT TWEE EN DERTIGSTE
BOEKZAALSTUKJE

VRIENDSCHAPSHALVEN

OPGEDRAGEN

VAN ZIJNEN DIENSTWILLIGEN

P. RABUS.

THE NATIONAL ARCHIVES
COLLECTIONS

RECORDS

OF THE

WAR

DEPARTMENT

OF THE ARMY

AND

NAVY

AND

AIR FORCE

RECORDS

OF THE

WAR

DEPARTMENT

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

SEPTEMBER EN OCTOBER

1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

Numismata ærea Imperatorum, Augustarum & Cæsarum, in Coloniis, Municipiis, & Urbibus jure Latio donatis, ex omni modulo percussa. Pars prima & secunda, auctore Jo. Foy-Vaillant Bellovaco, Doct. Med. & Seren. Ducis Cenomanensium Antiquario.

Dat is:

Kopere penningen van [Roomsche] Keizers, Keizerinnen, en Ryks-princen, in de Volkplantingen, Poortersteden, en Steden met het Latijnsche burgerschap beschonken, in XI Deel.

N

al-

198. *De Boekzaal van Europe ,
allerley vorm geslagen. Eerste , en twee-
de deel , door Joh. Foy-Vaillant van Be-
auvais. Arts , en Oudheids- ingaarder van
den Hartog du Maine. Te Paris op des
Schryvers kosten , by Daniel Horthemels
1696. in fo..*

Onder de liefhebbers van oude gedenkmunt ,
en de regte kennisse van dien , den boek-
oeffeningē eenen grooten stut gevende , is de
naam van den Heere Vaillant voor eenige ja-
ren by uitnemendheid achtbaar geworden.

In 't jaar 1674 liet hy te * Parijs zijn voor-
treffelijke penningen der Roomsche Keizers
van Julius Cesar af , tot Postumus , en de Ty-
rannen toe , uitgaan , in twee deelen gedeeld ,
welker eerste behelst de koperē Roomsche pen-
ningen , of die op bevel van den Roomschen
Raad geslagen zijn ; het tweede de goude en
zilvere : een werkstuk , dat in den jare 1694
te Amsterdam by Gallet in een derden druk her-
boren van my in de Boekzaal niet gezet is , om
dat het afdruckel my te ras onthaalt wierd.
Het zelve was met aanmerkelijke penningen ,
en een lijst der gener , die van den grootsten
vorm waren (by de Italianen gemeenelyk *me-
daglioni* geheten) opgehelderd.

Dit byzonder werk , ons hier voorkomende ,
heeft , naar luid van 't opschrift , geene ande-
re penningen , als zulke , die in overheerde ,
bevolkte , en met borgerregt beschonke plaat-
sen ,

* By Nirville en Villery.

den, des Roomſchen Vorſten ter eere, geſlagen zijn.

Overgroot is deszeffs waardye, niemand ſegt kennelijk, dan die magtig is by hem zelve te overwegen, hoe zwaar en hoe onbeſchrijfelijk een arbeid (*k laat ſtaan zonderling ſtuk) vereiſt word, in toegang te krijgen tot alle vorſtelijke muntkaſſen van ganſch Europe, uit welke die heetlijke penning (ſaar moet by een verzameld werden.

Ik bidde hem, dié de moeite ſuff, dat hy des Heeren Vaillants voorreden ſeze, en hy zal een gat in den hemel ſlaan, als hy hoore, van wat al penning-kabinetten van Vorſten, Vorſtinnen, en Grooten in alle oorden des Chriſtenwerelds de man by ondervinding gewag maakt.

Het eerſte ſtuk van dit doorlugtig boek gaar van *Julius Ceſar* (wat heeft die moedige karel niet al ſpels in de wereld gemaakt!) tot *Kommodus* den losbol toe.

En dewijl de Heer Vaillant geen penningen uit bevolkte plaatſen ter eere van *Pertinax*, *Did. Julianus*, *Pescennius Niger*, en *Albinus* in den tijd van XXX jaren, door hem aan 't zoeken beſteed, heeft konnen vinden, dan eenen enkelen verdagten * penning van den gemelden *Niger*, met Griekſch opſchrift, tredt hy in het tweede ſtuk voort met Keizer *Severus*, en eindigt met *Gallienus*.

Vraagt iemand, wat ons aan het kennen van dit ſoort van penningen gelegen is?

Men ziet hier niet alleenlijk de voortzetting

van de Roomsche mogendheid in verre gewesten (zelfs van Romulus, samt de volgende Koningen, en de daar na gekorene Burgermeesters gedaan, en tot Julius Cesars tijd vervolgd) tot den Keizer Gallienus toe nagespoord, maar men leert 'er uit zeer vele zaken, die de geschichtschrijvers of verzuimt of overgeslagen hebben.

Is 't niet wetenswaardig, welke volkplantingen van de Keizers gemaakt, en welke hare rechte benamingen zijn?

Welke steden van de History-schrijvers ^{*} *Bouwsteden* in plaats van † *Behandveste steden* genaamd worden? of welke *Behandveste steden* by hen voor *Bouwsteden* zijn gehouden?

De jaarrekeningen der steden, op hare penningen alleen uitgedrukt?

Het recht van munt te slaan, den *Bouwsteden* van de Keizers vergund, of ontnomen?

De voornaamste Goden der *Behandveste steden*, byzonderlijk die in Griekenland, de Aziatische en Afrikaansche volkplantingen, en by die van Korinthen, en Patre geweest, en van Pausanias zoo zorgvuldiglijk beschreven zijn?

De stichters der steden, hare helden, en oudheden?

Spelen, en strijdvertooningen, ter eere der Goden aangesteld, en in dezelve wijldlustig gevierd?

Het zenden van de uitgediende soldaten der Roomsche Keurbenden na de bevolkte plaatsen?

De

* Coloniz. † Municipia.

De hoofdsteden der overheerde Landchap-
pen, van de Keizeren aangesteld?

De namen der Bouwsteden, afgeleid van't
geslacht der Keizers, die derzelver stifters wa-
ren?

De zinnebeelden der borgeren, en certei-
ken der oude soldaten?

De gelegentheden van de steden, door ver-
beeldingen van rivieren, of beeldwerk, op
rotsen geplaatst?

En eindelijk den overvloed der landeryen
met korenaëren, druiventrossen, en palm-
boomen geschetst?

Is dit alles, zegge ik, voor een kundig boek-
oeffenaar niet de uiterste nasporing waardig?
wisselijk voorwaar.

Om een Hollander iets van 't gezeide te doen
verstaan, zal ik uit de eerste Julius Cefars-pen-
ningen, als een staaltje (want hoe zoude ik
hier van yder in 't byzonder spreken?) deze
kleine aantekening doen.

Aan de eene zijde der penningen ziet men
het hoofd van Cesar, dan eens met, dan eens
zonder Lauwertak, met het een of 't ander op-
schrift, beteekenende den naam van zijn geslacht,
en de stad; gelijk als by voorbeeld, LAUS
JUL. CORINT. Dat is, *Korinthen, de lof*
van den Juliaanschen stam, ten blyke, dat hy
[Julius Cezar] Korinthen tot een Bouwstad des
Roomschen gebieds had gemaakt; aan d'an-
der kant een zinnebeeld, tot bewijs dat deze
of gene stad een Bouwstad was; het zy een in-
woonder, drijvende een stier en een koe voor
zig (het welk een gemeen borger verbeeld) of
stan-

staandaardarenden, en krijgsveldtrecken, wanneer het bouwsteden van soldaten zijn; voorts andere en andere uitdrukfels, vorens gemeld, zoo op bevolkte plaatsen, als behand-
veste steden.

De onderstaande verklaringen van den Heere Vaillant, zijn duidelyk, en zeer geleerd; ook kennen de bladwijzers den lezer in 't na-
zoeken hulpe bybrengen.

II. HOOFDDEEL.

Mundus Symbolicus in emblematum univer-
sitate formatus, explicatus, & tam sa-
cris, quam profanis eruditionibus ac sen-
tentiis illustratus: subministrans Ora-
toribus, Prædicatoribus, Academicis,
Doctis, &c. innumera conceptuum
argumenta; idiomate Italico, conscrip-
tus a reverendissimo Domino; D. *Phi-
lippe Picinello*, Mediolanensi, Canonico
regulari Lateranen. Abbate, Theo-
logo, Lectore, Prædicatore privile-
giato; nunc vero justo volumine auctus
& in Latinum, traductus a R. D. *Augu-
stino Erath*, Imperialis collegii ad B. V.
in Wettenhausen, Ord. S. Augustini
Canonico Regulari, SS. Theologiae
Doctore ac Professore, Protonotario
Aposto-

September en Oktober 1697. 203

Apostolico, ac Sub-Decano cum qua-
druplici copiosissimo indice, lemma-
tum, applicationum, rerum notabilium,
& locorum S. Scripturae. Editio po-
tissima, a plurimis mendis, quibus prior
scatet, repurgata.

Dat is,

De zinnebeeldelijke Wereld, *alomme met
Zinnebeelden toegerust, verklaard, en zoo
met geestelijke als wereldlijke leeringen en
spreuken opgehelderd: verschaffende den
Redenaren, Predikers, hooge Scholkeren,
Digteren, enz. ontelbare stoffen van ge-
dagten, in 't Italiaansch beschreven van
den zeer E. Heere Filips Pincinel, Min-
lanees, Kanonik, enz. enz. nu met ten
vol boek vergroot, en in 't Latijn vertaald
van den E. Heere Augustijn Erath, Kano-
nik enz. met een zeer wijdloopigen vierwou-
digen bladwyzer der zinspreuken, toepas-
singen, aanmerkelyke zaken, en Schrif-
merplaatsen: de laatste druk, van zeer vele
fouten, die in den eersten druk krielen, ge-
zuiverd. Te Keulen by Joh. Boet 1696.
2 stukken in fol.*

Z Ag de lezer * voor dezen een bondel van
zinspreuken, en zinnebeelden, uit ver-
schei-

* Maart en April 1695.

ische gedonktrekenen by een gestapeld, hier komt hem in dit herdrukte werk de geheele wereld zinnebeeldelijk voor, zoo men het opschrift mag gelooven.

Ik sprak toen van de leden, die tot een zinnebeeld vereist worden, omme kortelijk iemand, die 't niet wist, te doen begrijpen, wat door een zinnebeeld verstaan word: maar of iemand daar aan zijn lust niet geboet had, dien noodige ik tot het bezien van dit groot gebouw, met een galery gefigt; waar in afgeschetst is, alles wat tot de natuur en wijze van een zinnebeeld te maken behoort; gelijk als de woordoorspronkelijkheid en oudheid der zinnebeelden: wat een heldenzinnebeeld is, en de, vorm of 't lichaam, en het opschrift, van 't zelve: eindelijk de zinnebeelden van mindere persoonaadjes.

Deze en andere zinnelijkheden zijn van *Paulus Jovius*, *Scipio Bargalius*, *Herkules* en *Torquaat Tasso*, *Paulus Arezius*, *Joan Ferrus*, en *Emanuel Thesaurus* uitvoeriglijk verhandeld, waaromme ik my hier andermaal niet zal inlaten.

Ook is de stoffe van zoo groot een werk al te wijdloopig, dan het bestek eenes uittrekfels zoude kunnen vatten: zoo dat my raadzaamst dunkt, alleen het volgende aan te teekenen.

De twee stukken, in welke deze gansche zinnebeeldelijke wereld gepakt is, beslaan vijf en twintig boeken, het eerste dertien, het laatste twaalf.

In het eerste stuk ziet men zinnebeelden, en zinspreuken uit *natuurlijke lichamen* opgezet, of

of verklaard, by voorbeeld uit hemelsche dingen, hoofdstoffen, goden, menschen, vogelen, viervoetige beesten, vissen, slangen, en venijnige dieren, gekorve, boomgewassen, kruiden, bloemen, gesteentens, en bergstoffen.

In het tweede pralen zulke, die genomen zijn uit *konstiglyk gemaakte lichamen*, gelijk als kerktuig, huiscieraad, gebouwen, handwerks-tuigen, speelgereedschap, boekstaven, scheeps-tuig, wiskonstige werktuigen, krijgsgeweer, zangkunstig- en boefengereedschap; voorts al-lerley rommeling, dagelijks in handen komen-de.

Alle welke dingen voor aan den ingang van het eerste stuk in zes talen, Latijn, Hoog-duits, Italiaansch, Fransch, Spaansch, en Neerduitsch (dog 't laatste hier en daar zeer mager) op een ry gemeld staan.

Daar by vind men een lijst der Schrijvers, gedrukte, en ongedrukte, die de leden van dit lichaam uitmaken.

De lust der lezers kan opgewakkert werden door de overal ingelaste Latijnsche en Italiaan-sche vaarzen, hoewel ik de Italiaansche net-gens vertaald vinde.

III. HOOFDDEEL.

Romanorum Triumphus solennissimus, quo Ceremoniæ, Vestitus, Curtus, aliaque, quæ ad honorem hunc summum requirerantur ornamenta & antiquitates illustrantur, opera & Studio Johannis Nicolai.

Dat is:

De zeer statige Zegepraal der Romeinen, waarvan in de Plezigheden, Kleedy, Wagen, en andere zaakieraden als oudheden, die voor deze hoogste eere vereijst werden, worden opheldert door Johannes Nikolai. Te Frankfurt, aan den Meyn by de Wed. van Herrn. van Sanden 1696. in 12. 11. bladen. Men vind ze by Antony Schouten te Utrecht.

WY bezagen in Snoey-en Grasmaand van 't loopende jaar met dezen Schrijver, die ons voor de tweedemaal in de Boekzaal voorkomt, den rouw der Græken, en daar uit des Mans geleerde naarstigheit in 't nasporen en uitschrijven der oudheden, zonder welker kennisse men geen Grieksche of Latijnsche schriften met vrugt kan lezen.

Een andere proef zijner belezenheid geeft hy ons hier met een beknopte vertooning van die allerplegtelijkste plegtigheid, by de Romeinen

TRIUM-

TRIUMPHUS geheten , waar van daan het half Duitich geworden woord *Triomf* komt; ik meine de Zegepraal , of Zegeviering , met welke de Roomfche Veldheeren en Keizers , in er-
 kenteniffe van hunne dapperheid , tegen de vianden beroepd , en wegens het behalen van aanmer-
 kelijke overwinningen , wierden verheerlijkt.

Hy onderzoekt voor afden oorsprong van 't Latijnsche naamwoord * *Zegepraal* , en van 't werkwoord , † *Zegepralen* , en zegt dan kortelijc wat , en hoe velerley , het gemelde Zegepralen oulinks geweest is.

De Raad en 't Volk van Roome liet deze al-
 lierzwierigste Staatly aanrigten op tweederley wijze , de *grootste* , of een *minderze Zegepraal* . De grootste , eigentlijk **TRIUMPHUS** gezeed bestond hier in , dat een Veldheer , die een wigtige verovering had gedaan , of een groote overwinning bevogten (in dier voegen , dat 'er weinige van zijne soldaten geeneveld , maar in tegendeel veel viandelijk bloed vergoten , en vele gevangene gewond waren) als een andere Jupiter met een rijksstaf in de hand , en een kostelijken rok aan 't lijf , op een wagen of Zegekoets met vier witte paarden getrokken in en door de stad wierd gevoerd ; voorts met zoodanig een sloop , als vervolgens by stukken zal gemeld worden . De mindere Zegepraal , welke men **OVATIO** noemde , was , wanneer een Veldheer , tot roem van een kleiner of min gewigtiger overwinninge , tegen de vianden bevogten , te voet ging , of op een paard na 't Kapitoel reed , gekranst met een Myrten-tak om zijn

* Triumphus. † Triumphare.

zijn hoofd, en van juichende krijgsknegten ver-
zeld. Dionys de Halikarnasser zegt, dat met
deze *Ovasio* zelfs die gene vereert wierden, die,
al hadden ze geen zege op de vianden behaalt,
nogtans, na een onverfchrokke dapperheid in 't
vechten betoond te hebben, met het uiterfte ge-
vaar de geheele nederlaag van hun léger ter
naauwer nood ontkomen waren.

Het gewaad van den Veldheer, die de eere
der mindere Zegepraal genoor, was ook mer-
kelijk minder pragtig, dan die, welke in een
vollage *Triomf* (dit woord mag ik voor de groot-
te Zegepraal gebruiken) van den Veldheer ge-
dragen wierd; en hy had geen rijkstaf in de
hand. De Heer Nikolai beschrijft, * waar in
het verdere onderscheid tussen de groote en klei-
ne Zegepraal gelegen was.

De groote *Triomfen* waren te land, of te wa-
ter; dat is, *Land- of Scheepstriomfen*. *Land-
striomfen* wierden wederom verdeelt in *triom-
fen*, welke of in 't léger, of in de stad, of op
den *Albaanschen berg* gevierd wierden; en we
leeten daar om trent, eerst de slagtoffers, ten
tijde der Zegevieringe, namentlijk of het woord
victima [slagtoffer] niet wel van *victoria* [over-
verwinning] komt, als zijnde eigenlijk een of-
fer, dat na de verkregen overwinning geslagt
wierd; daar na hoe de Zegevieringen in ouder
en later tijden onder de krijgsknegten affie-
pen.

Als de Schrijver den insteller en de plegrig-
heden der groote *Land-triomf* heeft opgehaakt,
en met onderscheid aangewezen, hoe verre
men

men Romulus of Tarquinius Priscus voor den zelveu moet houden, spreekt hy ook van *Jupiter Feretrius*, van het toewijden der geplonderde wapenen aan de Goden, en van den edelmoedigen beuit, *spolia opima* genoemd: ik zwijge het oprigten der Zegezuilen, [*Tropaea*] en hare opschriften; welke derzelve stoffe en opschikking was; hoe ze aan Jupiter, of eenig ander God, toegeheilgd, en hoedanige eerenbeelden op zekere plaatsen gesteld wierden.

Men voerde de zegepralende Veldheeren op een vergulde wagen; van vier witte paarden getrokken (zoo als ik terstond gezegt hebbe) gevolgd van overwonne vianden, die ketenen en boeyen aan hunne halzen torsten. Voor uit gingen de Raadsheeren, en geleiden hem op 't Kapitoel, in den tempel van Jupiter, van waar ze, een witten Stier geslagt hebbende, met de zelve ommegang staatsij weder na huis keerden. De Zegepraler droeg een kroon op 't hoofd, die, na verkoop van tijd, als Roomen in weelde zat, van goud gemaakt, en van een slaaf, achter hem op de Zegekoets staande, boven zija hoofd wierd gehouden. Het krijgsvolk, dat de wagen omringde, droeg ook Lauwertakken, en kranssen. Voeg hier by een deel Cyter-en Fleuitspelers, alzamen meê gekraust, en triomf-deunen neuryende.

Nu leert ons de Heer Nikolai, welke aanzienlijke ampten iemand alvorens moest bedient hebben, eer hem de *Triomf* wierd toegewezen; welke redenen een *Triomf* wederhielden, of voortgang deden nemen; wie dezelve eiste, of niet begeerde.

Wanneer de Veldheeren een voortreffelijke overwinning hadden bevochten, waren ze gewoon, brieven, met Laurier omwonden, aan den Raad te zenden; een teiken der blijde mare. Voornamentlijk zonden zy die brieven, om daar door de eere te verwerven, dat 'er voor af bedestonden en dankzeggingen over de Zege mogten aangestelt werden: ook wel de *Triomf*.

Geen Veldheer mogt de Zegepraal verzoeken, dan alleen buiten de stad. Hy mogt, zegge ik, niet in de stad komen, maar de Raad vergaderde gemeenlijk in den tempel van de Krijgsgodes, op 't veld van Mars, en hoorde daar het verslag der bedrevene zaken. Dan verzogt hy de Raadsheeren, dat zy bevel wilden geven, om tot roem van zijn braaf bedrijf (of ter zake van dat by 't Gemeenebest dapperlyk en gelukkiglyk bedient had) den onsterffelyke Goden te laten eere bewyzen, en hem overwinnaar Zegepralende binnen de stad te laten voeren. Daarenboven wierden d'er eenige heilige dagen ingestelt, in welke men vrolijk was, en de kerken ging bezoeken.

Op den Triomf-dag, by 't raadslot vastgesteld, liet de Veldheer zijne soldaten by een roepen, en deelde in zijn Triomfgewaad verscheide krijgsschenkaadjes uit. Hy stond op een veldheerlijke standplaats, sommige bedankende, prijzende, of de heldendeugd van anderen breed uitmetende. Onder deze giften, zoo van armringen, ketenen, als spiessen, hebben byzonderlyk de kranssen of kroonen alhier hare uitvoeriger beschrijvinge.

Zoo

September en October 1697. 211

Zoo als hy zegepralende Steêwaart in zoude rijden , deed hy een offerhande aan sommige goden : voor al aan Jupiter den Overwinnaar , die ook den naam van *Jupiter den Kapitoliner* of *Standhouder* voerde. De Schrijver brengt hier toe een zeker fraay opschrift by , dat te Grieksweissenburg is.

JOVI STATORI VICTORI M. ULP.
NERVA TRAJANUS
CÆSAR VICTO DECEBALO DOMITA
DACIA VOTUM SOLVIT.
ASPICE ROMULE PATER.
GAUDETE QUIRITES. VESTRA ISTA
EST GLORIA.

Beduidende

*Ter eere van Jupiter den Standhouder ,
den Overwinnaar ,
heeft M. Ulp. Nerva Trajanus ,
na dat hy Decebalus overwonnen ,
en Dacië ondergebracht heeft ,
zijn belofte voldaan.
Zie gy het aan , o Vader Romulus.
Verblijd u , o Romeinen ,
Deze roem is de uwe.*

Het aanbangsel van de slagtoffers zelve , en al haren omflag is niet min nut te weten , als vermakelijk te lezen.

Zoo begon dan de *Triomf*, of *Zegepraalviering* van het veld van Mars af , alwaar het overwin-
nend leger , van hare krijgstogt wedergekeerd ,
halse maakte , tot aan de *Triomfpoort* , door
welke

212 *De Boekzaal van Europe,*
welke de Zegepraler stond te rijden. Onder-
tuffen was al de borgery vrolijk, en klee-
de in 't wit, om over al omtrent de renbaanen,
marten, en andere plaatsen van de stad deze pleg-
tigheid te zien; sommige op houtse zolderingen,
of stellandjes, daar toe gemaakt.

Straten, en wegen, en kerken, en kapellen wa-
ren met bloemen en reukwerken begeurd: alta-
ren zelve met velerley loof en laurieren bekrans-
t. De bloemen waren meerendeels Rozen, Le-
liën, Violen, Ridderfpooren, Hyacinthen, en
vele andere, die reuk geven.

† De gansche Vroedschap [of Raad] quam
van hellebardiers bestuwd den Veldheer tot aan
des Stads poort te gemoet, met de Tempel-
voogden, Outerknappen, en al den Adel, wagten-
de daar een kleine poos, tot den juistten tijd der in-
halinge, als alle de eerteikenen en ciersfels waren
klaar gemaakt. Dan volgden de Bazuin-Fleuit-
of Pijpspelers. Achter deze wierden gedragen
Elpenbeene of kopere tafereelen, Beeltenissen,
houtse Toornen, afbeeldingen van veroverde
Steden, Sterktens, Bergen, Rivieren, Moe-
raffen, Zeen, en diergelijke vertooningen
meer.

Zoo zegt ons † Tacitus, dat in de Zegepraal
van Cesar Germanikus over de Cherusken, en
andere volken, die aan de Elve wonen, ten
toon gevoerd wierden beuit, gevangene, af-
beeldingen van gebergkens, rivieren, en veld-
slagen. Daar op spelen ook de vaarzen van O-
vidius, en Propertius, in deze verhandeling aan-
gehaald. Men zag 'er ook wapenen, den vian-
den

den ontnomen , wagens met beuit geladen ,
standaarden en andere krijgsteekens , niet opge-
regt , maar nedergebogen . Deze waren ver-
zeld van een nieuwen rang mannen , die Zege-
kranssen droegen . Achter welke voortgesleept
wierden allerley stormruigen , muerbrekers ,
scheepsnuiten van veroverde schepen , zeissen-
wagens , schilden , kopere , zilvere , of goude
draagzetels , beelden , pijkokers , zwaarden ,
en schichten . Voorts quamen eenige duizen-
de mannen , die in zilvere vaten goud en zil-
ver geld droegen . Daarna wederom andere ba-
zuiners ; die sterk opbliezen , met vijftig , hon-
derd , of meer of min Offen , na dat de Zegepra-
ler rijk was : welke met vergulde hoornen , of-
ferbanden en kranffen van zekere welopgequik-
te outerknappen ter slagtinge geleid wierden .
Somsijds quamen ook op hun rang estelijke Oli-
fanten , den overwonnen volkeren ontnomen ,
zelfs Tigers , en andere wreede wouwdbeesten ,
Wijders volgden de wagens , het geweer , Vor-
stelijk hulffel , kroonen en kranffen , daar op ge-
legd . Naast daar aan gingen de overwonne
viandelijke Koningen , en Veldheeren , samt
derzelver zonen , broeders , dochters , en bloed-
vrienden , die al weenende voor den dag qua-
men , en met boeyen om den hals bezwaard .
Dus zegt onze Nazo

*Vincula captivos Reges cervice gerentes
Ante coronatos tre videbis equos.*

Dat is ,

*Gy zult de Koningen met boeyen zien belaeñ .
Om bunnen nek , en voor gekranste paarden gaan .*

Gevangene Koninginnen, en andere groote Mevrouwen wierden somtijds op dezelve wijze te vronen geleid. Zoolleef men dat Aureliaan de Oostersche Koninginne Zenobia gekneveld in Triomf gevoert heeft; dat Diokletiaan, over de Perfen zegepralende, hunnen Koning Narses met zijn vrouw, zusters, en kinderen voor den wagen liet slepen. Ja Plutarchus verhaalt, dat Pompejus niet alleen den Koning Tigranes; en zijn zoon, met wijf en kinderen, maar ook Sofima, Tigranes huisvrouw zelve, den Joodschen Koning Aristobulus, Mithridates zuster, en hare vijf kinderen, met nog een sleep van Scytische wijven, enz. in zijn Zegeftaatfij vertoont heeft. Achter deze traden de krijgsgevangene, en men zag de kransfen, die den Veldheer van de wingewesten vereerd waren, fatigtijk gedragen. Eindelijk verfchenen wederom eenige hellebardiers, bijlen- en bondelendragende dienaars, alle gelaurierd, en besluten met Wierook, en vele andere reukwerken, waar mede deze hoogftatelijke plegtigheid begeurt wierd. Het allerlaatste was een zekere toebereide potfemaker in een lang kleed, die met zijne gebaarden en fratsen de aanschouwers aan 't lachen hielp, of een toegemaakt wijdgapend beeld met groote tanden, *Manducus*, of van een oud snappig dronke wijf, *Citeria* geheten, zoo † Alexander ab Alexandro vertelt, schoon andere Schrijvers ontkennen dat een van deze drie spottelijke vertooningen ooit in de Zegepralingen gebruikt wierd, maar wel een perfoon, die de overwonnenen smadelijk toefprak.

Eer

† Genialdier! 6.

Eer we nog eens nader met den Heer Nikolai tot den zegepralenden Veldheer zelf komen, moeten we weten, dat voor hem ook staande beelden wierden opgerigt, en Triomfpoorten.

Deze Triomfbeelden waren den Zegepraler verbeeldende, of op een paard, of op een wagen gezeten; waar van daan de eerste *Statua equestres*, d'andere *Curules* genaamd zijn, de laatste gemeenlijk met twee, vier, of zes paarden voorzien. Ze wierden niet alleen opgerigt, maar ook wel in den ommegang omgevoerd. Byzonderlijk roemrijk was het, de geplonderde beeltenissen der verwonne Koningen en Veldheeren ten toon te dragen. Lukullus voerde in zijn Triomf een gulde beeltenis van Mithridates, en Scipio d'Afrikaner liet het beeld van Syphax omdragen. Behalven dit alles, en de gezeide afbeeldingen, waren d'er nog verscheide andere, dewelke niet naar 't leven (van hoedanige hier voór gesproken is) Steden, Bergen, en Stroomen verbeeldden, maar zulke, die met menschen-beelden wierden vertoont, en gelijk als onder de voeten der Overwinnaars nedergeworpen, of in eenige andere gestalte van ootmoedigheid verscheenen. Niet anders moet men d'oude Schrijvers verstaan, als ze Landen, Zeeën, en Vloeden met menschelijke gebaarden afmalen: Germanje met neêrhangende haren geboeid, en haar hals uitstreckende, by Ovidius; Karthago in Scipioos Triomf ootmoedig de handen uitstekende, by Silius; de Rijn gevangen, en met zijn haren de hoef van Domitiaans paard dekkende

216 *De Boekzaal van Europe,*
de by Statius; den Oceaan gevangen by Florus,
enz.

Van de Triomf- of Zegebogen komen ons voorbeelden te voren omtrent Veldheeren, die uitheemsche volkeren en gewesten veroverd hadden. Ze worden in 't Latijn *Arcus*, ook wel *Fornices* genoemd. Tacitus gewaagt van de Triomfbogen, en bygevoegde Standbeelden, die ter eere van Germanikus en Drusus om hunne beroemde daden in 't Oosten uitgevoerd, te Roome wierden opgericht: Suetonius van de menigte, die de dwingeland Domitiaan tot zijn's zelfs eere alomme liet stichten.

In de persoon van den Zegepraler zelf hebben we eerst te letten op zijn kleedy, en cieraad. Zijn opperkleed was purperverwig, met goude beelden doorweven; en dit droeg, behalven de verscheide * benamingen in 't Grieks, ook by de Latijnen den naam van *vestis palmaria*, om dat 'er palm-loof, als het zekerste zinnebeeld van overwinninge, was ingeweven, dog 't welk sommige van d'andere uitdrukkelijk onderscheiden. De Lauwertak, hem om zijn hoofd gevlogten, was een geheel andere, als welke hier vorens gezegd is, dat van goud, en met gesteente ingeleid, door een slaaf hem boven 't hoofd gerild wierd. Voorts waren alle, die den ommevang bywoonden, en al het tuig, dat gedragen wierd, met Lauwer besteken, en omwonden. Men leest ook van witte Zegepraal-kleederen, en Palmtakken, in dien sleep gebruikr. De

* Men zie behalven Silius Italicus, en andere Latijnsche Dichters, Dio Cassiusl. 63; Appian in Punic. Dionys. Italicarn. l. 3.

De laatste aanmerking is over den ring, aan, en scepter in de hand des Zegepralers, en over de roode kleur, waar mede hy beverwd was.

Veel malen komt ons voor, als of de Triomfeerders op goude wagens stonden; maar laat ons dit lieft niet nemen voor wagens, die klinkklaar goud waren, maar kostelijk met goud ingelegd, en versierd; gelijk ook doorgaans met yvoor, en beelden van goud en zilver opgeschikt. De paarden waren wit, en toen deze al te gemeen wierden, spande men daar Olifanten voor.

Ook hadden de triomferende Veldheeren somtijds hunne kinderen en lievelingen by zig op den Zegewagen; dog Paulus Diakonus bedriegt zig, als hy schrijft, dat Vespaziaan en zijn zoon Titus de eerste waren; die op eene wagen triomfeerden.

Lang voor Vespaziaan had men gezien, dat er meer op zaten; en de geleerde Onufrius heeft den dwalenden Diakonus, zonder andere reden, gevolgt; daar we uit Jozefus duidelijc leeren, dat Vespaziaan voor uit reed, en Titus achter hem volgde. Dit bevestigen de oude penningen, die Vespaziaan altijd alleen verbeelden.

Het gespeel en gezang der bekransde spelers en zangers vermeerderde de blijdschap. De soldaten zongen triomfliederen, en, behalven het gewone *Io Triomf!*, ook niet zelden schimp- en spotdeuntjes op hunne Veldheeren, die in zulk een algemeene vreugdetijd zoo naauw- hoorende niet waren. Staaltjes daar van levert ons Suetoon in Julius Cefars leven, die de ge-
leer-

218 *De Boekzaal van Europe,*
leerde kennen. Ik zal ze hier niet naschrijven,
als te vuil zijnde, maar liever dat van Venti-
dius Bassus, die, voor dezen zeer gering van
afkomst, en met muilezels te verkoopen zig
erneert hebbende, daar na tot hoog bewind
van zaken gekomen, over de Parthers, van
hem in drie veldslagen verwonnen, zegepraal-
de. Het schimpegezag, dat het krijgsvolk,
geduerende zijn inhaling, liet hooren, luid-
de aldus,

*Concurrite omnes augures, aruspices,
Portentum inusitatum constatam est recens,
Nam qui fricabat mulos Consul factus est.*

Dat is;

*Kijkt uit, loops toe, gy Wichchelaren,
Nieuw wonder zal u wedervaren.
Die onlangs nog moest Muilen krouwen,
Dien kunt gy Burgervoogd beschouwen.*

Voor 't laatste schrijft de Heer Nikolai van de
draagruigen, waar op de velerley blijken der
overwinningen en zegevieringen gedragen
wierden, in 't Latijn *fercula* genoemd. Dus
zien wy den Zegepraler tot aan de trappen van
't Kapitoel gereden (daar het grootachtbaar
gezelschap van Stads Overheid hem verwacht-
te) en uit zijn Triomfwagen in den Tempel
van Jupiter gaan, hebbende alvorens van de
meêgesleepte gevangene sommige of 't leven
of de vryheid geschonken; sommige na den
kerker laten leiden, en met de dood straf-
fen.

Op 't Kapitoel slagte men een witten Os,
en

September en October 1697. 219
en de Zegepraler (die, op zijn Triomfkaros
stijgende, deze woorden had gesproken,

DII, NUTU ET IMPERIO QUO-
RUM NATA ET AUCTA EST RES,
ROMANA, EANDEM PLACATI PRO-
PITIATIQUE SERVATE.

Beduidende

*Gy o Goden, door welker bestier en gebied het
Roomsch Gemeenebest gesproten en vergroot is, be-
waart dog het zelve met gunst en gewilligheid.)*

spak nu, in't Kapitool getreden, deze beê

GRATIAS TIBI JUPITER OPTUME
MAXIME, TIBIQUE IUNONI REGI-
NÆ, ET CÆTERIS HUJUS CUSTO-
DIBUS HABITATORIBUSQUE AR-
CIS DII, LUBENS LÆTUSQUE AGO,
RE ROMANA IN HANC DIEM ET
HORAM PER MANUS QUOD VOLU-
STI MEAS, SERVATA, BENE GE-
STAQUE, EANDEM ET SERVATE,
UT FACITIS, PROTEGITE PROP-
TIATI, SUPPLEX ORO.

Dat is,

*Ik danke u, zeer goede zeer groote Jupiter, en
u Koninginne Juno, en u o andere Goden en Be-
woonders van deze Vesting, van ganscher harte,
en met vreugd; om dat, gelijk gy l. gewilt hebt,
de*

* Rosin. lib. 10.

220 *De Boekzaal van Europe*,
de Staat van Roome tot dexten dag, en tot dit uur
zoe door mijne handen behouden, en voorspoediglijk
gehandbaaft is. Nu is mijne ootmoedige bede,
dat gy dezelve ook nog bewaart, gelijk gy doet, en
gunstiglijk beschermt.

Daar na offerde hy zijn krans, zoo wel de
goude, als de Lauriere, aan Jupiter op; en
alles met een overdadigen slem, daar het volk
de smeer van had, besloten zijnde, wierd de
zegepraler weêr met staatsij na huis geleid.

IV. H O O F D D E E L.

Historia trium GORDIANORUM.

Dat is,

*De Historie der drie Gordianen. Te De-
venter by Albert Frønten 1697. in 8.
5 bladen en een half met penningprinten.*

KEaners van talen en oudheid, zoo haast als
zy den naam van den Schrijver dezer bla-
den verstaan, zullen zig verzekerd houden, dat
ze niet iets gemeens behelzen: want wie kent
den geleerden arbeid van den Wel-edelen Groot-
Achtbaren Heere *Gisbertus Cuperus* niet?

Dezen zoo aanzienelijken Hoofdman in 't
gemeenebest der letterwijze geluſte het met
zuivere bliken uit de historien en Oudheids-
kunde aan te toonen, dat 'er niet meer dan drie
Gordianen op den lijst der Roomſche Keizers en
Cefars bekend zijn: strekkende tot wederleg-
ging

ging van zekeren anderzins geleerden Fransman, die onlangs te Parijs een geschrift liet uitgaan, getiteld *l'Histoire des quatre Gordiens, prouvée & illustrée par les Medailles*. [Historie der vier Gordianen, met gedenkpenningen betoogd en opgehelderd].

De gemelde Fransche Schrijver beweert daar inne, tegen alle de gene die tot nog toe maar van drie Gordianen geweten hebben, dat 'er vier, zoo Keizers, als Cefars, geweest zijn; namentlijk. I. Den ouden Gordiaan, Onder-Gezaghebber van Afrika. II. Zijn zoon, beide Afrikanen. III. Des laatstens zoon, dien de Vroedschap Cesar maakte, toen de Grootvader en Vader te Roome Keizers wierden verklaart, en de verkiezing, die in Afrika gedaan was, goed gekeurt. IV. Gordiaan, by genaamd *pius*, of de vromen, des oudsten dogters zoon, die Cesar wierd, als Balbijn en Pupieen ter Keizerlijke ontzachelijkheid stegen, en, als die beide het volgende jaar den moorddood stierven, voor Keizer wierd uitgeroepen.

Een Hollander, die geen Grieks of Latijn verstaat, kan van die drie het beknopt verhaal van den vertaalden Herodiaan lezen. Kapitolijs, een Latijnsch Schrijver, gewaagt nadrukkelijk van drie Gordianen, als hy zegt, * dat 'er geen twee (gelijk sommige onervarene Schrijvers spreken) maar drie Gordianen geweest zijn; en dat volgens getuigenisse van den Grieksohen History-schrijver *Arrianus*, en *Dexippus*, ook een Griek, die wel kortelijk, dog naar trouw, alles vermeld hebben.

* Cap. 2. Gordian.

't Zoude wat vreemds zijn , daar kort na de tijd der Gordianen een gefchil over derzelver getal ontftond , (fommige willende dat 'er maar twee , andere dat 'er drie geweest waren) dat niemand van vier Gordianen zou gewaagt hebben.

Nog nader mag men het getal van drie vafstellen uit de toejuichingen , die de Raad aan hen deed ; zoo als ze ons by den zelveu Kapiitolijn voorkomen ; * *Keizers Gordianen ! de Goden willen u beboeden. Beide moet gy gelukkig heerschen. Den [jongen] Gordiaan , den kindszoon [van den oudsten] geven wy het Schoufchap. Dien kindszoon van Gordiaan zeggen wy het Bergermeefterfchap toe. Die kindszoon van Gordiaan willen we dat Cefar genaamt werde. [†] dat [die] DERDE Gordiaan het Schoufchap aanneeme !*

Waren d'er vier Gordianen geweest , waarom zou de Vroedschap niet een woord van den vierden gerept hebben ? te meer , als hy , naar 't zeggen van den Franschman , te Roome , en de derde , hier vermeld , in Afrika by zijn Vader en Grootvader was , zijnde die , volgens zijn felling , een wicht van vijf of zes jaren ; maar Gordiaan , bygenaamd Pius , omtrent veertien jaren oud , als hy Vorst verklaart wierd : zoo als men † by dien uirvinder der vier Gordianen leeft.

Daarenboven , by aldien de aangehaalde woorden van Kapiitolijn die kindszoon van Gordiaan willen we dat Cefar genaamt werde ! moesten verftaan werden van eenen anderen Gordiaan ,

* In *Maximin.* c. 16. † P. 98.

diaan, als Gordianus Pius, zonder dat hy in deze roejuichingen gemeld word; zoo volgt, dat die vierde Gordiaan teffens met de waardigheid van Cesar Schout wierd, 't welk geenzins waarschijnlijk is. Gansch niet. Hy was die derde Gordiaan, die te Roome leefde, aan wien de Raadsheeren 't Schoutsampt vereeren, wien ze Burgermeester maken, en wien ze eindelijk wenschen tot Cesar te zien verkoren.

Is dat geen bewijs genoeg, om te toonen dat 'er maar drie Gordianen geweest zijn, laat ons hooren het getuigenisse van Vulkatius Terentianus, een Schrijver, die in der Gordianen tijden leefde, en hunne daden te boek sloeg. Deze is de man, uit wien de meergemelde Kapitolijs dus aanteikent. † Zekerlijk ik hebbe geoordeelt hier in te lassen 't welk by Vulkatius Terentianus, die de historie van zijn tijd heeft geschreven, wonderlijk schijnt: want hy zegt, dat de OUDE GORDIAAN van wezen Augustus zoogeleek, dat by zijn stem, en manieren, en lijfgestalte schein te verbeelden: dat DE ZOON na Pompejus zweemde, schoon men zegt, dat Pompejus niet vet van lichaam was: en dat de KINDESOON, wiens beeltenissen wy nu nog zien, van wezen was als Scipio d' Afianer.

Al was uit andere geschichtschrijvers geen meer overtuigend bewijs te halen, hier alleen kan men zien, dat 'er maar drie Gordianen zijn geweest, en dat 'er een vierde nimmer geweest is, als in de herffenschildery van den vernuftigen Fransman.

Van

† Capitol. in Gordian. c. 21.

Van deze drie Gordianen was de Vader 30, en zijn zoon 46 jaren oud (beide Afrikanen gezegd) als zy in 't jaar na de bouwing van Rome 998 Keizers wierden. De zoon sneuvelde in een veldslag by Karthago, op welke mare de vader zoo mistroofig wierd, dat hy door de strop zijn leven eindigde. De derde Gordiaan, of Gordianus Pius, geboren uit den jongsten van de twee gezeide, of uit de dogter van den oudsten (zoo andere willen) wierd, ten tijde als Balbijn en Pupieen Keizers gemaakt wierden, met den eernaam van Cesar verheerlijkt, en na hun dood Keizer verklaart.

De hooggeleerde Heer Cuperus, hebbende beknoptelyk de historie der Gordianen uit Grieksche en Latijnsche Schrijvers uitgepluisd, en overwogen, waar henen de gevoelens van andere later Oudheidskenners hellen, dewijl hem de waarheid van dat 'er maar drie Gordianen geweest zijn van alle kanten meer en meer toestraalt; gaat verders de vijf drangreden, die de Fransman, tot grondvest zijner ongehoorde stelling, meerendeels uit oude penningen, gebruikt, omstandiglijk onderzoeken. Hy wederlegt ze voor de vuist, en met dezelve behulpfelen, waar van de maker van den vierden Gordiaan zig bedient heeft. De penningen en opschriften worden ter toets gebragt, en de Schrijvers, zoo oude als nieuwe, ter verklaringe van de verhandelde zaak aangehaalt: uit alle het welke men zeer lichtelyk kan opmaken het besluit van dat des Franschen Schrijvers bewijzen geen goeden grond hebben.

Jemand, die dezer letterheiligdommen niet
 onbe-

onbedreven is , zal met geen minder vermaak , als 't welke hem de gezeide verhandeling , moet aanbrengeu , nog eenige bladzijden lezen waar in de Heer Cuperus sommige zaken , die de Schrijver der vier Gordianen onder andere ter neêr stelt , geschichtkundiglijk polst , en aan het oordeel van zijn 's gelijke , dat is , door en door belezene mannen , bevolen laat. Een zeer fracijs oeffening , en der nasporinge waardig , om dat de historie dier tijden daar uit word opgeheldert. Onder deze is de † vraag , of Balbijn en Pupieen maar een jaar geheerscht hebben , dan of zy het tweede jaar hunner regeringe zijn ingetreên.

't Slot is des aanzienelijken Schrijvers rekkelijke betuiging van zijn oordeel om een beter te geven : en gelijk hy in zijnen opdracht aan den weledelen wijdberoemden en wijzen Ezechiel Spanheim , Prins der oudheidskenners dezer eeuwe , rustiglijk aanhoud , dat het hem gelieve zijne gedagten over deze historie der drie Gordianen mede te deelen ; alzoo verzoekt hy aan 't einde van dit verhoog den geleerden Schrijver der vier Gordianen , dat hy deze zijne vryheid ten goede wil nemen , en gelooven , dat hy niet uit berispszugt met hem in 't strijdperk is getreden , maar alleen om de waarheid der historie te kennen , en op dat geleerde vernuftèn , byzonderlijk hy Fransche Schrijver zelf , zig met deze stoffe nog wat mogen oeffenen , en de zake naarstiger dan van hem gedaan is ondertasten.

V. HOOFDDEEL.

Verklaring over de Wonderwerken JEZU CHRISTI, waar in de woorden van yder Wonderwerk worden geopent, en haar einden en oogmerken op een schriftmatige wijs betoogt, door Theodorus Antonides, Predikant tot Westerwijtwert, en Menkeweer. De tweede druk, door den Auteur vermeerderd en verbeterd. Te Leeuwarden by Gerardus Hoogslag 1697. in 4. 83 bladen.

IK denke niet, dat eenig lezer van my zal vereiffen de verklaring van het woord Wonderwerk, by velen in Onduits *Mirakel* genoemd; dewijl geen Christen de Wonderdaden, die wy in d'Euangelische geschiedeniffen beschreven vinden van Christus uitgevoerd te zijn, anders kan verstaan, als voor zoodanige werkingen, die, alle menschelijke vermogens te boven gaande, onwedersprekelijke bewijzen van goddelijkheid geven.

Deze gaat de Heer Antonides, met wiens schriften wy meermalen, en nog de twee jongstledene maanden, onze Boekzaal hebben opgeciert, godgeleerdelijk verklaren, volgens den rang, zoo als ze ons in de gemelde Euangelien voorkomen, tot eere van onzen Heiland, tot versterking van ons geloof, en tot opening van de geheimen des Goddelijken Woords; overstappende nogtrans het wonder, 't welk Augustijn voor 't grootste houd, te weten des Zalig-

ligmakers geboorte uit een Maagd, nevens eenige andere wonderlijke gevallen, en Goddelijke werken, die omtrent Zijn geboorte en kindsche jaren geschied zijn.

'k Wil zeggen, hy heeft de voornaamste Wonderwerken verkoren, die Christus bedreef, toen hy voljarig was, en zijn ampt openbaarlijk bediende; teffens ook eenige, die by zijn dood zijn voorgevallen: zoo dat dit bestek wat verder word uitgezet, als tot de wonderen, die Hy in 't genezen der kranken verrigt heeft; namentlijk deze.

1. Jezus verandert water in wijn.
2. Doet een groote menigte Vissen vangen.
3. Geneest allerley ziekten in 't gemeen.
4. Geneest een blind geboren.
5. Opent de ooren van een doove.
6. Doet een stomme spreken.
7. Doet een kreupele wandelen.
8. Reinigt een melaatsche.
9. Geneest een kranken.
10. Geneest een waterzugtige.
11. Werpt duivelen uit.
12. Geneest een maanzieke.
13. Verwekt een doode.
14. Spijst 5000 menschen.
15. Doet een visch tol betalen.
16. Befraeft de zee en winden.
17. Wandelt op zee.
18. Doet een vijgeboom verdorren.
19. Doet wonderen geschieden by zijn vanginge.
20. Nog meer by zijn kruiffinge.

Her gevoelen van den Heere Antonides is wel in 't algemeen met het gansche Christendom hier in over een stemmende , dat Jezus die wonderen gedaan heeft , om te betoonen dat Hy de Messias was , en om zijn Leere te bevestigen ; welke zijne hoogste oogmerken waren : dog hy oordeelt nog byzonderlijk , dat Christus daarenboven eenige ondergeschikte inzigten had , om , naar gelegenheid van tijd , plaats , en omstanders , te leeren , vermanen , bestraffen , of om toekomstige dingen te voorzeggen , die bedektelijk door deze of gene wonderdaad wierden afgeschetst. Dat is , de Schrijver houdt zig gansch niet vreemd van het gevoelen der Oudvaderen , niet zulke , die , gelijk als Origenes , byna alles wat in de H. Schriften staat in een verbloemden zin wilden verstaan hebben , maar van zoodanige , die alle historisch verhaal eerst voor een grondslag stellen , en dan daar op bouwen verbloemde uitleggingen , als waarheden in de zaken der historie begrepen : met een woord gezegd , dat deze historien van de Wonderwerken zinnebeeldig en Profetisch zijn.

In de verklaring van byna yder Wonderwerk word hier aangewezen , dat de Oude Vaders dusdanig een zinnebeeldige en Profetische be-
 duidenis in de gezeyde Wonderwerken gewoon waren te vinden : met welk gevoelen ook sommige later Schrijvers van meer als eene gezindheid over een komen. Dog om juist met geen menschelijk gezag voor den dag te komen , oordeelt de Heer Antonides , dat deze meeninge van dat Christus door zijn Wonderwerken zinnebeeldige beteekenissen in 't oog gehad heeft ,

uit

uit de volgende redenen kan bewezen werden.

Voor eerst, om dat Hem zulks ten hoogsten beramelijk was, en zijn wijsheid, mitsgaders deftigheid en grootheid zijner werken daar door beoogt wierd.

II. Om dat 'er zulke nette overeenkomsten tussen de Wonderwerken en geestelijk-beteekende dingen gevonden worden, dat we niet mogen denken, of de Zaligmaker heeft, het eene doende, ook zonderling het ander beoogt: gelijk als by voorbeeld, toen de Heere op de bruiloft te Kana water in wijn veranderde, konde hy op 't oog gehad hebben, dat Hy, den tijd des Ouden Testaments verstreken zijnde, de gewenschte en heerlijke Kerk des Nieuwen Testaments wilde in wezen brengen, en daar in de geestelijke bruiloft vieren; 't welk van * Cornelius Janssenius, een geleerd Pausgezind Schrijver, ook zoo verstaan word.

III. Om dat in vele Wonderwerken derzelve omstandigheden ons duidelijk eenig byzonder oogmerk van Christus schijnen aan te wijzen. Men denke maar eens op het verdorren van den vijgeboom. Hy had zijn Koninklijke intrede ('k spreke met den Heer Antonides) binnen Jeruzalem gedaan, en den Tempel voor een moorders-hol uitgemaakt, onder toejuiching van *Hosanna de Zoon Davids*; voorts na Bethanien geweken doet hy thans zijn laatste optogt na Jeruzalem: op weg ziet hy den vrugtontberenden vijgeboom, dien hy doet verdorren,

P 3

ren,

* Niet Janssenius de Bisschop van Xperen, naar wiens naam de Janzenisten gedoopt zijn, maar een ander, die de Concord Evangel. heeft geschreven.

ren; dog niet zonder woorden van opwekking tot aandagt; namentlijk dat zijne leerlingen, 't geloofeens onfangen hebbende, als een mofterzaad, tot den berg zouden zeggen, *werd opgeheven en in de zee geworpen!* Dit wilde, volgens 't gevoelen van onzen Kerkredenaar, niets anders zeggen, dan dat het Jodendom zoude werden uitgeroeit.

Zoo is ook by 't genezen van den blindgebo-
ren uit de redenering des Zaligmakers te zien,
dat hy de blindheid der Farizeen wilde door-
ftrijken; 't welk dat schijnheilig gebroedfel
zelf genoeg verstond. Lees *Joan. 9. vers 39.*
40, 41.

IV. Om dat Christus ook wel met klare
woorden de zinnebeeldige en Profetische be-
teekenisse van 't Wonderwerk uitlegt; gelijk
men dat duidelijk bevind in die groote visch-
vangst: want als Peter, en Sebedeus zonen daar
over verbaasfd stonden, sprak de Heiland, *Vreesft
niet, van nu af aan zult gy menschen vangen* Luk.
5. 1. Als of hy zeide; ik hebbe u door deze
groote vangst van vissen het vangen van men-
schen afgeschildert.

V. Om dat de Geest zelf den zin, en de mei-
ninge (of zinnebeeldige beduiding) van eenig
Wonderwerk in andere plaatsen van de H.
Schrift laat bekend maken. Laat ons ons maar
erinneren het scheuren van des Tempels voor-
hangfel: Paulus leeraart, dat dat beteekende
de scheuring van Christus lichaam, en de wech-
neming van de scheidmuer tusschen Joden en
Heidenen. *Efez. 2. 14. Kol, 1. 20.*

VI. Om dat men ook profetien vind, die 't
Wen-

Wonderwerk en deszelfs zinnebeeldige berekenisse teffens vervangen. Ten voorbeelde zy de plaats uit Jezaias , * *waarlijk Hy heeft onze krankheden op zig genomen , en onze smarten gedragen.* Dit word by Mattheus gepast op 't genezen van lichamelijke krankheden , maar Perrus verklaart dit † *van 't dragen van onze zonden aan 't hout.* Dewijl het eerste het laatste beduidde.

VII. Om dat op deze wijze eene alomgaande overeenstemming van Profeten en Euangelisten zig te klaarder vertoont.

VIII. Voeg hier by , nademaal het openbaar is , dat Christus was gekomen , niet om zoo zeer een Geneesmeester van lichamen , en Wonderwerker , als om een Zaligmaker van ziel en lijf te wezen ; wat was dan billijker , als dat Hy dat in al zijn woorden en werken betoogde , en 't gene daar omtrént in aanmerking quam , beteekende ?

IX. Wijders is in de H. Schriften een by uitnemendheid beoogd voorwerp , namentlijk Christus , zijn voldoeninge , Koninkrijk , en goederen , waar op ze doelen. Waarom ook niet in de *wonderwerken* ?

X. Daarenboven worden de wonderdaden *opuscula* genaamt , dat is , *teekenen.* Zonder twijffel , om dat ze wonderen zijn , en hare beteekenisse hebben.

XI. Eindelijk Christus openbaarde daar door zijn † *heerlijkheid.* Deze is wel de openbaringe zijner Godheid en Messiaschap , dog te za-

P 4

men

* *Jez. 53. 4.*
Joh. 2. 11.

† *1. Petr. 2. 24.*

‡ *Seemeia*

men gepaard met de openbaring zijner werken, koninkrijk, en goederen, waar mede hy de zijnen vervult. Wanneer nu de *Teekenen Christus Heerlijkheid* openbaren, hoe zullen ze dan ook niet openbaren en betrekken die dingen, zonder welke zijn *Heerlijkheid* niet kan zijn, nogte begrepen werden; en zonder welke de nakomelingen naauwelijks aan Hem konden gedenken?

Zie daar, Christen lezer, des mans onderstelling tot een grondvest gezet, waar op hy zijn gebouw poogt te voltoojen, volgens 't rigtsnoer van den *Bibel*, en met kalk van een net-overeenbrenginge van de stoffe van een ygelijk wonderwerk met geestelijke en zinnebeeldige, die hy oordeelt, dat daar door beduid worden; dat is, met een woord gezegd, de gelijkheid tuffen beide.

Zijn wijze van verklaringe is deze. Hy beziet eerst de textwoorden, die van dit of dat wonder gewagen, en ontrouwt die beknoptelijk, daar ze zig wat zwaar opdoen. Vervolgens toont hy de oogmerken van Christus, zoo groote, en algemeene, als die daar ondergeschikt zijn. Voor 't laatste geeft hy eenige korte lessen tot leeringe, en toepassingen.

VI. HOOFDDEEL.

Eduard Pocockii, linguæ sanctæ in universitate Oxoniensi Professoris regii, Commentarius in Prophetiam Joëlis, e sermone Anglico nunc primum Latine factus.

Dat is,

Verklaring van Eduard Pokok, Koninklyken Hoogleeraar in de Hooge Schole van Oxfort, over de Profetie van Joël, uit het Engelsch nu eerst in 't Latijn overgezet. Te Leipzig by Thomas Fritsch in 4. 1695. 55 bladen.

ALle voorzeggingen zijn, zoo lang als de tijd met derzelver vervulling zwanger gaat, duister. Daarom vind men doorgaans velerley toepassingen; d'een ziet 'er dit, d'ander dat uit; en sommige uitleggers, al te stout in hun ramen, hebben hun zelve ten spot gesteld, wanneer de wereld zag, dat de tijd, aan welke zy hunne verklaring stiptelyk hadden bepaald, reeds verstreken was.

Zonder dat ik hier behoefte te spreken van de gene, die oordeelen, dat de meeste boeken der Profeten niets anders zijn als enkele zedellessen, toepasselyk op den tijd, waar in derzelver Schryvers leefden; niemand zal loochenen, dat het ligt dan eerst de duistere plaatsen

234 *De Boekzaal van Europe,*
sen opheldert, als het Profetisch woord in de
vervulling zelf gezien word.

Een der Profeten, wier schriften bezwaar-
lijkt haar regte tijd kan gegeven werden, is
Joël, die nog tijd nog plaats zijner voorzeg-
gingen noemt, en daarom zeer duister gehou-
den word. Maar zie hier een man, die on-
dernomen heeft, ons een zeer nauwkeurige
verklaring zoo van woorden als zaken te geven,
den Heere Eduard Pokok, een der geleerdste
van onze eeuw; man, zegge ik, wiens taal-
en oudheidskennisse by uitnemendheid onder
de letterrijke vernuften beroemd is.

Voor eenige jaren wierd in Holland een
voorslag gedaan van dit deftig werk uit het En-
gelsch in 't Latijn te vertalen, maar de druk-
ker wierd door andere bezigheden belet, zoo
als zeker Godgeleerd Heer, daar over geraad-
pleegd, my onlangs beruigde, nu heeft Duitsch-
land dien waardigen arbeid uitgevoerd.

Aan 't voorhoofd van des Heeren Pokoks
voorreden, word ons hope gegeven van dat des
Schrijvers aantekeningen over Micha en Ma-
lachias ook zullen vertaald worden, want in
den Engelschen * druk zijn deze drie Profeten
by een gevoegd.

In de gemelde voorreden geeft de doorgeleer-
de man ons te verstaan, wat zijn voornaamste
oogmerk is; namentlijk den waren letterlijken
zin dezer gezigten aan zijnen lezer te vertoon-
en (hoewel hy ook van de Profetie zelf, gelijk
uit het vervolg zal blijken, zijn oordeel geeft)
en dan wel in uit te drukken de regte kragt der
Hebreeuw

† In fol.

Hebreeuwſche woorden, den eenigen regel, waar na de verklaring moet geſchikt zijn.

Eerſtelijk bewijſt hy dan, dat de Hebreeuwſche text, dien wy nu hebben, van ouds her, zoo voor, als na Chriſtus, onvervalſt is be- waart, en beſluit daar uit, dat alle vertalingen aan deze moet getoetſt werden.

De verſchillige vertalingen ſpruiten niet zoo zeer uit de verſcheide lezingen van 't He- breeuwſch, als wel daar uit, dat, dewijl de Hebreeuwſche woorden, meer als eene betee- keniffe hebben, d'een die, d'ander gene in zijn vertaling gebruikt heeft; 't welk met ee- nige Bibelplaatsen voorbeeldelijk word beveſ- tigt.

Op een doorgeleerde wijze toont de Schrij- ver den deſtigen regel, waar na hy zig geſchikt heeft, om de waarheid van een regte verta- ling uit te vinden, en de waardy van yder oude overzetting in allerley talen, byzonderlijk van de Syriſche en Arabiſche, en vervolgens ook van de Griekſe; waar by gevoegd is een uit- weidinge over het gene, dat in de gemelde Griekſe overzetting agter *Job 42. 17* is aange- laſt (ik meine die breede historie van Jobs wijs en kinderen) en aanwijzinge hoe dat in de Sy- riſche overzetting ſtaat uitgedrukt.

In zijne zeer nette onderrigting wegens de oudheid der Syriſche vertaling wil hy, dat de oude, die ſpraak noemende, door dezelve geene andere als de Hebreeuwſche hebben ver- ſtaan, en dat de Syriſche en Chaldeeſche ta- len alleen in de klank-uiting verſchillen.

Van de Syriſche gaat hy over tot de Arabi- ſche

sche overzettingen, die veel later in de wereld gekomen, en velerley zijn. Hy leeraart ons derzelve gebruik, en geeft reden, waarom hy de vertaling van Pagninus, en andere nieuwer Latijnsche Overzetters gebruikt, en op wat wijze hy zig daar van bedient heeft.

Hy heeft om zijn werk te voltooyen niet alleenlijk alle de die overzettingen (dat 's een arbeid!) maar ook verscheide Hebreuwsche en Arabische woordboeken gebezigt, niet van Christenen, maar van Joden zelve, en in hunne tale geschreven, welker namen, en waardy hy ons geleerdelyk ter hand stelt.

Dat is nog alles niet. By de gezeide hulpmiddelen heeft hy nog gevoegt de Joodsche verklaarders, wier gedagten hy den lezer mededeelt, om dat zy groot voordeel boven andere hebben, als zijnde van der jeugd aan in de grondige kennisse der Hebreuwsche taal onderwezen; waaromme zy ook den Schrijveren, tot het uitvinden van den letterlijken zin ten nutte strekken, uitgenomen in die plaatsen, die de Christenen meinen dat van Christus en zijn rijk spreken: want tegen Hem zijn ze, volgens hunne vaderlijke overleveringen, zoo verbitterd, dat zy in dezen deele de Schriften tot hun eigen verderf draayen.

Hebbende ons dan gezegt, welke Joodsche verklaringen hy hoogst agt, en gebruikt heeft, gaat hy over tot de Christen Schrijvers, die over dit boek geschreven hebben, en geeft reden, waarom die meinigmaal voeten en vademmen van den anderen verschillen.

Nu komen we tot het werk zelf. Wanneer we

we uit des hooggeleerden mans onderzoek den regten zin der woorden geleert hebben, en verstaan, hoe Joden en Christenen die overzetten, en waarom zy 't niet eens zijn, zoo wel in dezen Profcet, als in de andere; dan zien we, hoe hy dezelve zoo veel als mogelijk is poogt te vereenigen, om ons eindelijk de letterlijken zin der woorden bloot te leggen.

Deze vastgesteld zijnde, gaat hy wederom de Profcetsien naspeuren. Joden en Christenen hebben, elk op hun rang, hier ook vry spreken. Eerstelijk brengt hy zoodanige te voorschijn, die de woorden eigentlijk, zoo als ze daar ter neder zijn gesteld, opvatten; als, by voorbeeld, *sprinkhanen*, *kevers*, enz, voor zulke dieren als ze zijn, *Egypten* voor *Egypten*, *Jeruzalem* voor *Jeruzalem*, enz. en geeft yder zeggen zijn volle kragt en zwier.

Daar aan volgen de Joden en Christenen, die de voorschreve woorden opvatten voor zinnebeelden van andere zaken, daar onder verborgen, gelijk als *sprinkhanen*, *kevers* en andere dieren voor *Afbyriers*, *Chaldeen*, *Romeinen*, en dergelijke: *Egyptenaren* voor den Antichrist, *Jeruzalem* voor de geloovige Kerke; met aantooning van de gronden, waar op zy hun gevoelens vestigen.

Hy houd het met die genen, die alles tot aan *Joel* 2. v. 28 letterlijk opvatten, hoewel men geen juisten tijd, wanneer het zoude geschied zijn, weet aan te wijzen: 't welk hy oordeelt daar van daan te komen, om dat *Joel* zijn eigen leeftijd zoo min als de regeringe, onder welke hy geprofeteert heeft, bekend maakt.

Nog

Nogtans geeft hy in 't vervolg aan alle uitleggers der Profeten dezen regel, dat een Profetie, in het gemeen, en zonder bepalinge van een Profet voorgesteld, mag werden toegepast op alle groote zaken, in welke de waarheid van die voorzegginge gezien word.

Dog vat hy het eerste deel dezer voorzegginge geheel letterlijk op, hy verandert aan 't gemelde 28ste vaars t'eenemaal van toon, zeggende dat dit van een geheel andere natuur dan het voorgaande is: en mogelijk heeft de Jood Abarbanel uit den zelve inzigte gelegenheid genomen, om dit profetisch boek in twee te deelen, als of de eerste zaken, daar inne verhandeld, geheel lichamelijke (schoon eenige die verder trekken) de andere geheel en al geestelijke zijn; waaromme ook sommige van dit vaars het volgende derde hoofdstuk beginnen.

't Is waar, de Heer Pokok brengt Christus, als in deze voorzeggingen aangewezen, in het voorgaande ook meermalen te voorschijn, als p. 199, 212, 215, 218, en elders, maar hy slaat dit te boek, als gedagten van andere, by welke hy zig niet voegt; altijd by den eenvoudigen zin der woorden blijvende, en krijgt evenwel by dusdanige verklaringen gelegenheid, om Abarbanel, en zija meinige over den Messias, te wederleggen.

Al wat dan na Joël 2. 28 volgt, moet, zija's oordeels, geestelijk werden opgevat. Dog hier leggen de uitleggers lustig over hoop. Sommige, en byzonderlijk onder die Hugo de Groot, weten hier de tijden van Antiochus, andere

de dagen van't Nieuwe Testament, andere het laatste oordeel te vinden. By de laatste voegt zig de Heer Pokok : zie p. 309. 325, 333, 341. dog het is bedenkelijk, of de Profeet in een hoofdeel zoo menigmaal het laatste oordeel zoude voorzeggen.

By voorval dat een der Joodsche Schrijvers hier van den Gog en Magog spreekt, verhandelt onze uitlegger uitvoeriglijk, wat by de Joden daar door verstaan word. Zoo doet hy ook in de verklaring van het dal Jozafat, dat de ouden geacht hebben de plaats te zijn, in welke het laatste oordeel zal geschieden, en haalt den wortel, waar uit dit gevoel is aangegroeit, voor den dag.

Taalkundige konden het beste gezigt van dit deftig werk nemen, en ik zoude my ingelaten hebben in eenige staaltjes van grondige taalgeleerdheid aan te toonen, ten zy de overzetter my de moeite had afgenomen, met een lijst der uitgepluisde woorden voor aan te zetten.

Nog een woord. De Heer Pokok volgt doorgaans eenen aanmerkelijken regel, te weten, dat alle Hebreuwsche woorden, in de H. Schrift maar eens voorkomende, eerst aan de Arabische tale moeten getoetst werden, om te zien, of derzelve wortel, by de Joden in ongebruik gekomen, daar nog te vinden zy; by aldien niet, dat men dan die woorden zoo moet vertolken, als de zin gemakkelijk kan lijden.

Voeg hier by, dat hy niet alleen zoo een omstandig verhaal van de woorden doet, maar ook van zaken : by voorbeeld, hoe *berouw heb-*

240 *De Boekzaal van Europe,*
hebben in God kan vallen , en wat denkbeeld
wy van die spreekwijze moeten maken , wat
het Hebreuwsche woord 'שָׁדַי [Schaddai] be-
duid , van waar het afkomstig is , en hoe het
Gode word toegeschreven. Dus spreekt hy
ook van den naam יְהוָה [Jehova] en geeft ons
volkomen verslag daar van.

Ik zoude byna vergeten te zeggen , dat , be-
halven de bygevoegde naamrollen van alle de
Joodsche en Christen-Schrijvers , in dit werk
vermeld , ook onder elk blad geleerde kant-
teekeningen zijn gemaakt.

VII. HOOFDDEEL.

*De Bredaasche Klio , uitdeelende verschei-
de gedichten , betreffende de Stad , het
Land , en de Aangehoorigheid van Breda ,
door Pieter Nuyts , Officier der Vryheid
Etten , Leur en Sprundel. Te Amster-
dam by de Erfgen. van J. Lescaijle 1697.
in 4. 22 bladen.*

DAt de Heer Nuyts een kundig Neêr-duitsch
Dichtoeffenaar is , bleek den Boekzaal-
bewandelaars , meine ik , toen ze in Hooy-
en Oogst-maand des jaars 1695 het dertiende
schimp- of hekeldicht van Juvenaal door hem
vertaald zagen.

Het zal hen nog klaarder blijken aan deze
mengelzangen , die hy niet te onregt het op-
schrift van de Bredaasche Klio laat voeren ,
om

om dat hy in vele derzelve d'aloudheid van de Stad Breda, en haar aanmerkelijkste gebeurtenissen; zoo in vrede als Oorlog, helder opzingt, byzonderlijk haar veelvuldige veroveringen, uit onze oude geschichtboeken bekend.

Die d'eerste in rang voorkomen, zijn tot lof van den grooten Willem de III, en Maria de II geschikt, 't zy op d'afreis van die allervoorreffelijkste Vorstin, roemrijker gedachtenisse, na Engeland, 't zy op de wederkomst van zijn Majesteit in Holland, en aankomst te Breda, of op de krooning van beide.

Voeg hier by des Dichters erkentnisse aan den Wel Ed. gestrengen Heere Mr. W. van Schuilenburg, die hem van 's Konings wegen met een gouden gedenkpenning begiftigde, enz.

Andere vaarzen rollen of over de nieuwe Bredaasche steenwegen, of op het Hof van Breda, welkers volbonwing in 't jaar 1686 ondernomen wierd, en waar uit men kan leeren verscheide aloudheden van die stad, zeer naauwkeuriglijk aangeteekend.

Misschien zijn in Neerland menschen genoeg, die niet eens weten, dat Breda den naam heeft van *Brede* en *Aa*, dat is te zeggen, na de rivier de *Aa*, die aldaar op zijn breedste is, en in de rivier de *Marke* valt; ja misschien zijn d'er wederom weinige, die zoo zuivere gedichten uit Breda immer verwacht hadden: weshalven de Dichteresse Katarine Lescaijle aan, en tot lof van de Heer Nuyts onder andere dus spreekt.

Zoo zuiver een geluid te hooren

Is de Aa en Merckstroom ongewoon,
Die sneller vloeyen als te vooren,
Tross op hun grooten Voedsterzoon,
En schijnen van een godheid zwanger,
Als hun geleerden Helden zanger.

Kon de Ystroom aan zijn ruime boord
Veel glorryjke Dichters queeken,
Breda brengt nu de zijne voort,
Daar gy de taal van erfgebreken
Opbeldert, en de Potzy
Zes nieuwe kragt en luister by.

Hoe ziet men uwe vaarzen vloeyen,
Voor wind; voor stroom, gelijk een zwaan,
Die met zijn wieken, onder 't roeyen,
De maat kome van zijn toonen slaan;
Daar gy Breda, in top verbeven,
Schets met onsterflijke int na 't leven!

Welgepaste waardeerwoorden, voorwaar!

Men ziet den Ed. Dichter met een bevalligen zwier de * verovering van Breda door het Turfschip vereeuwigen, en zijn eeuwgedigt in den jare 1690 aan de Heeren Stadhouders, Burgermeesteren, en Schepenen der Stad opdragen. De overige zijn gedichten van verscheide maat, en stoffe; behalven de puntgedichten, die wel de helft van 't boek uitmaken.

Daar in heeft de grootmagtige Verlosser van
Groot

Voorgevallen den vierden van Lentemaand 1590.

September en October 1697. 243

Groot Britanje, onze Groote Hollander, weder zijn deel; desgelijks des Vorsten regtehand zijn *excellencie* (zoo noemt men 't) de Heer Graaf van Portland, Drofftaart der stad en lande van Breda, mit gaders andere Heeren Koninklijke Raden, en Rekenmeesters, plaatsen, steden, en honderd andere voorwerpen, te lang om hier te vermelden.

VIII. HOOFDDEEL.

Cornelii van Eck Jcti & Antecessoris Ultrajectini principia juris civilis, secundum ordinem digestorum in usum domesticorum collegiorum vulgata. Editio tertia, prioribus correctior. Accedunt auctoris Orationes duæ de studio Poëtices conjungendo cum studio juris Romani.

Datis,

Beginsfelen van 't borgerlyk regt, volgens den rang van Justiniaans wetverzamelingen, tot dienst der gener, die byzonderlyk ten zynen huize in de regten onderwezen worden, uitgegeven van Kornelius van Eck Regtsgeleerde, en Hoogleeraar te Utrecht. De derde druk, meer verbeterd dan de vorige. Daar komen twee Vertoogen van

Q 2

den Schrijver by , wegens de oeffeninge der Digtkonst met die van 't Roomsche Regt te paren. t'Utrecht by Halma , en Van de Water 1697. in 8. 65 bladen.

Voor zeven jaren gaf de beroemde Heer Hoogleeraar van Eck deze regtsbeginselen d'eerstemaal te Francker in 't licht.

Thans zien we dezelve , in een derden druk , van eenige mistellingen verbeterd , en op sommige plaatsen wat vermeerderd , behalven met twee vertoogen , die we straks eens moeten bekijken. Ik zal mijnen Hollandschen lezer niet pogen te doen gelooven dat deze beknopte schrijfwijze (hoedanige van meer andere geleerde elk op zijn manier by de hand genomen is) den leerlingen der Roomschen regten grootelijks te stade komt , dewijl ze daar uit hunner meesteren gevoelens , in de byzondere leervergaderingen dikwils gehoord , vaster konnen geheugen , wanneer zy die in druk zien , als wanneer zy die uit den mond der leeraren hooren ; want dat kan niemand beter verstaan , dan die dezer oeffeningen eenige smaak heeft. Laat het genoeg zijn , met den Heere van Eck te zeggen , dat het oogwit van zijn arbeid is omme voor zijne hoorders den weg te banen tot het verstaan van de hoofddeelen des Wetbondels , die , gemeenelijk *digesta* of *pandecta* genoemd , het grootste deel van het *corpus juris* uitmaakt , dog geenzins om hen daar door van het beblokken der oude wetten , raadgevingen , en keuren , zoo der Roomsche Keizeren ,

ren, als der vermaardste regtsgeleerden, in dien gezeiden bondel vervat, te willen aftrekken. Hy is van een gansch ander gevoelen als zulke, die, om in de regtsgeleerdheid te vorderen, liever de kleine beekjes van nieuwgemaakte korte begrippen, als den ruimen Oceaan van oude echte regts-schriften willen bevaren. Al wat aan dit beknopt stelsel ontbreekt, is hy gewoon met de levendige stem uitvoerlijker te verklaren.

Maar het welke misschien meer andere met my voornamentlyk aantrekt, is des Schrijvers alom uitmuntende liefde tot dat stuk der geleerdheid, taalwijsheid, of redenlievende boekoeffening (*Philologia* zegt men doorgaans) waar mede een regtschapen vernuft zig kan voeden, als met een letterlekkerny, die alle soort van boekgerigten verre te boven gaat: dat is, die ons leert begrijpen wat de taal-history- en oudheids kennisse, dichtkonst, en welsprekendheid is.

Blijk daar van zijn des hooggeleerden Mans twee vertoogen, het eene gedaan te Francker in 't jaar 1693, het ander te Utrecht in den jare 1695, yder ten tijde als hy *Rector magnificus* in de twee genoemde plaatsen afgang; welke voor 't werk hier gedrukt staan, en beide van eenen inhoud zijn; namentlijk *dat men de Dichtkunde met de oeffening der Roomsche Regtsgeleerdheid moet samenvoegen.*

In 't eerste hoort men hem met een lustigen en rustigen trant van tale, op en zonder maat, zijnen toehoorderen de voortreffelijkheid der edele Dichtkunde aanprijzen, niet alleenlijk

uit haren afkomst, by Hebreëen, Grieken, en Latinen oulinks bekend, maar ook van wegen de hoogachting, die wel byzonderlijk de oude Wetgevers, Keizers, en Regters voor die groote Moeder der Welsprekendheid van alle tijden her gehad hebben. Bewinden we deze onze eeuw, die op 't eind loopt, heel anders gesteld, en gelijk als met een dommekragt a-weregts omgedraaid, in dier voegen, dat de Poëzy, wel eer zoo gevierd, thans by den grootsten (niet den geleerdsten) hoop verasmaad en met den nek aangezien word, dat 's een ongeluk. Eertijds had ze een ander ontzag, waaragtig! en de Poëzy-haters hebben maar eens te denken om den welsprekendsten der Romeinen, Cicero meen ik, die in zijn vertoog voor den Dichter Archias, belijd, dat hy den zelve Dichter tot een voorganger zijner geleerde boekoeffeningen gehad, en uit hem de konst van wel te spreken geleert heeft.

Waar blijft gy pleiters? hebt gy u met preken en praten voor de vierschaar afgesmoft, gaat tot de Dichters, als tot versche en zuivere bronnen, en daar uit zult gy weër nieuwen voorraad komen opdoen van geestigheid in zaken, verhevenheid in woorden, en beweginge in hartstogten. Zy waren van overlang de mannen, die in de tijden der onwetenheid Godsdiens, Zeden, en Wetten leeraarden. Zy waren de gene, die beter en volkomener als Chryssippus en Kranior aanwezen, wat eerlijk wat schandelijk was. Zy hebben schriften uitgegeven, die meer nut toebagten, dan de oudberuchte wetten der twaalf tafelen. Ja hy spaart

spaart de waarheid niet, die rond uit durft zeggen, dat vele wetten, zelfs die hedensdaags in zwang gaan, uit de leergronden der Dichters moeten werden uitgelegr.

Niets kan der halven nutter en vermakelijker voor een regtsoeffenaar wezen, als dat hy tot uitspanning van zijn geest hem zelve tot het lezen der Dichters begeve, en het stof der oude wetten met de frisse vogt der hengstebrom afspoele? Indien Akkursius, Bartolus en Baldus (anders geen onbedrevene wet-pluizers) dat gedaan hadden, men zoude in hunne grove groote boeken zoo vele belachelijke glossen, grollen, en kromtaal niet vinden, die de geleerde Alciatus, Kujacius, Donellus, Hotomannus, en andere nader hand hebben verworpen.

Laat een ander, die 't geluk niet heeft van te kunnen begrijpen hoe voegelijk de Dichtkunde met de regtgeleerdheid kan gepaard gaan, van een verkeerd oordeel zijn; de Heer van Eck nogtans ontziet zig niet, de vergaering zijner toehoorders toe te roepen, dat hy liever in de berggroeven wilde arbeiden, en alles lijden, waar toe hy anders luttel zin heeft, als zijn gansche leven te moeten slijten in de drooge oefening der regten, en in die lompe glossmakers te doorlezen; zonder hem zelve somtijds het verklaren der Wetten te mogen onttrekken, en een daagje met de lezing der Dichteren, en dichtoefening te verlustigen.

Edelmoedige rondborstigheid voorwaar! en daarom zal het den hoop der Roonsche Wetgevers, en onder die den Keizer Filips, tot een eeuwige schande strekken, dat zy, daar ze niet

248 *De Boekzaal van Europe*,
 alleen de Lette konstenaars, Redenkavelaars,
 Redenvoerders, Wijsgeren, Artsen, en den
 Regtsgeleerden zelf, maar ook Zangkonstenaars
 en Schilders eenig voorregt hebben gegeven;
 dat ze, zegge ik, echter het gewijde dichter-
 dom hunne hoogachtbaarheid benijd hebben,
 en hen met dit domdriestig blixem-besluit ge-
 slagen.

* *Poëta nulla immunitatis prerogativa juven-
 tor.*

Een vervaarlijke woestvaardigheid en onver-
 stand, in geen en deele met eenige schijnverf
 te verschoonen; of 't moest wezen, om dat
 regtschapene Dichters, als wonderen der Na-
 ture, zeer zelden voorkomen, en dat in de
 Barbaarsche wet van Filips door Dichters ver-
 staan worden, die gemeene hoop vaarzema-
 kers, die tot den rey der Poëzy-oeffenaars niet
 behooren: daar verhevene Poëten, en die
 dien eernaam waardig waren, voor half god-
 delijke vernuften, en van hemelsch vyer ge-
 raakte menschen alomme zoo verheerlijkt wier-
 den, dat zy geen voorregt onder de Wetten
 behoeften te zoeken.

De Heer van Eck, eer hy zijn vertoog be-
 sluit, moedigt de leerlingen, die op de Hoo-
 ge School tot het verkrijgen van de regtsken-
 nisse verkeerren, in vaarzen aan, dat zy, alle
 ligtmissery, Bachus, Venus, en 't verkeer-
 bord latende varen, zig onder de banieren der
 Zang-

* *Dat de Dichters met geen voorregt van vryheid
 geholpen werden.*

Zanggodinnen begeben , en dezelve , teffens met de Godinne der Regtvaardigheid Themis , voortaan in eere houden.

In zijn tweede vertoog hoort men den redevoerenden Professor de voorgaande stoffe vervolgen. Gesproken hebbende van dezen onzen tijd , die Horatius , Virgilius , en Homerus meer dan al te veel digtwerk zou konnen schaffen , zoo zy de heldendaën van den Groozen Willem den III ondernamen op te zingen , gaat hy andermaal zijn toehoorders voorhouden , hoe veel de regts-oeffenaars aan de Dichters , byzonderlijk Latijnsche , schuldig zijn : derhalven dat het den Hooge Regts-Scholieren voor al past , zig te gewinnen tot het lezen van gedichten , ons van de Oudheid nagelaten. Hy wil juist niet , dat elk een Poet werd , want dat mag niemand gebeurren , dan die door een zonderlinge Hemelsche ingeyng , en heilige herffendrift daar toe geboren en aangezet word ; maar hy wil , dat de jeugdelingen lust scheppen in de werken der Poëten , en daar uit leeren hun leven , en zeden te verbeteren , hunne gemoederen tot de bevatting der wijsheid schikken , en verstand van de wetten der oude regtsgeleerde krijgen. Hy wil , dat ze uit de Dichters leeren een eerlijk , en teffens nut vermaak te nemen , dewijl dog Plinius zegt , dat we meerendeels in de boekoeffeningen het vermaak zoeken , waar mede zy de moeyelijkheid van andere harde leeringen verzaften. Eindelijk hy wil , dat ze door hulp van de lezing der geleerde Dichters hun zelve wapenen tegen het gedroch-

zelijk schrikdier de Bastardy, dat over al veld zoekt te winnen; daar het kan, en uit de boeken der Glossmakers voor den dag te springen. Waren alle Ouders en Meesters van dat verstand, zy zouden de onbedrevene en groene verstanten zoo vliegens uit de Scholen tot de regtsboeken, en pleir-leeringen niet verzenden, maar dezelve eerst het lieffelijk sap der Dichtkunde laten smaken.

Niemand bringe hier regens in, dat 'er ook dertelheid en ontucht in de Dichters schuilt; want die word door overvloed van zedelessen en leerstukken van wijsheid rijkelijk opgewogen; en 't zijn heele andere wegen, die niet zelden de Akadomy-Scholieren ten verderve leiden, dan het lezen van gedichten.

't Is 'er zoo verre van daan dat het een be-minnaar der regten niet zoude paffen dikwils Poëten te doorbladeren, dat in regendeel het menschedom door de vernuftrijke vonden der Dichters eertijds niet alleenlijk tot allen burgerlijken handel, en prijswaardige gezelligheid, maar zelfs ook tot eerbied voor regt en wetten gebragt is, en die wijze mannen wisten (gelijk het verdigtsel van Orfeus meld, dat hy boomen, wild gedierte, en rotsen tot aandacht bewoog) de gemeente, 't zy willig of onwillig, tot deugdsoeffening te trekken. Zy zijn de oorzaak, zegt Cicero, dat ons leven met wetten en inzettingen word gehandhaaft.

Zy zijn ook 't spoor bijster, welke wanen, dat de verzierffelen der Dichters de jeugdige harten met een deel wisjewasjes en oudwijsche praatjes vervullen. Zekerlijk die dat oordeelen,

len; kanuven slechts dien baft; en weten niet, dat daar onder het pit der allernutste waarheden schuilt. Voeg hier by, 't welk bet kleemt, dat in die Poëtische verchitsels van ouds geen klein behulp is gelegen geweest; om de Regtgeleerdheid en 't gezag der wetten in de burgerlijke maatschappy te staven, en te ondersteunen.

Want de eerste Wetgevers oordeelden zeer wijsfelijk, dat het een sterke band was om de menschen in hun pligt te houden, indien zy hen konden doen gelooven, dat de wetten, die zy voorschreeven; door een zekere goddelijke voornemigheid waren ingesteld, om alzo te ontgaan den noodwang van rekenfchap te geven wegens de dingen, die tot het Gemeenebest behoorden; en waar van geen beter rekening was te vinden, als wanneer daar van aan niemant rekenfchap werd gegeven. Dit maakten zy, dat hunne wetten alijd met eënic gevoelen van godsdienst en goddelijkheid verzeld gingen; en daar toe bedienden zy zig van de zeer fchrandere Dichters. Deze gaven den volke in haar pap te oren, dat de Godinne Ceres, in Sicilien geëerd, de eerste Wetgefter was. Deze deden den gemeenen man gelooven, dat Minos wetten van Jupiter afkomstig, dat Lykurgus wetten aan Apollo, en dat de keuren van Solon en Salenkus aan Minerva haren oorsprong fchuldig waren: zondeels om in de harten der gemeente in te printen, dat het een doodwaardige misdad was, van die geheiligde onderhouding der wetten een duimbreed af te wijken; ten anderen,

op dat de Wetgevers zelve daar uit hun plicht konden leeren, namentlijk dat in alle wetten moet wezen goedertierenheid, die door Jupiter, gezag en magt die door Apol, en wijsheid en voorzigtigheid, die door Minerve beduid word.

Op geene andere wijze verzierde Zamolxis, om de Schijten by de ooren te vangen, dat hy zijne wetten met voorweten van de Godinne Vesta gaf, en de sijne Numa Pompilius maakte de Romeinen wijs, dat hy 's nagts met de Godinne Egeria heimelijk gesprek hield, en, op haar raadgeving en vermaning, zeer gewijde, en den Goden behagelijke, wetten uitgaf. Hoe? liet die zelve Koning Numa, die regtvaardige Vorst, volgens Livius verhaal, geen Priesters van Mars door de Stad huppelen, en zaaren zingen. Liet hy niet een boschaadje, waar in hy veinste dikwils alleen met de Godinne onderhandeling te houden, aan de Zanggodinnen toewijden. Zie daar een beleid, dat klinkklaar Poëtisch is.

Met geen anderen inzigt schijnen de Roomsche Wetgevers, die na Numa gevolgd zijn, een elpenbeene beeld van Apol op de Vier-schaar van Augustus, daar men regte en pleitte, gestelt te hebben, als om de vereeniging van Apol met Themis, dat is, van de Dichtkunde met de Regtgeleerdheid, te toonen. Maar ik zal den Heere van Eck zoo lang laten preken als 't hem lust; mijn zandlooper staat reeds stil, en vermaant my mijne woorden af te knippen. Hy dringt den opstel van zijn bewijs verder en verder aan, en toont dat in gewijde en

ongewijde bladeren, overvloed van voorbeelden is, waar uit blijkt dat de oefening der Postische verdigtsels, Grootspraken, Leenspreuken, Vertellingen, en Gelykenissen (die al te zamen tot den welstand van 't Gemeenebest en tot het onderhouden van wetten veel gedaan hebben) met de leeringen der regten behoort gepaard te gaan. Nog eens.

Hy wederlegt de genen, die hier tegen ik weet niet welke tegenwerpingen willen maken, en in 't byzonder die Regtsgeleerde wijshoofden, welke quansuis voorgeven dat het gezag der Dichters meer huisraad van Letterkonstnaars, dan van Regtsoeffenaars is. Zoodanige houd hy met de grootste reden voor menschen, die door een hoovaardige verfmading van goede konsten wat willen sehijnen, en alles wat zy niet verstaan, en waar uit zy hunne beurzen niet kunnen vullen, met het woord * *Grammatika* doopen: daar nochtans zonder behulp van die *Grammatika*, welke zy zoo zeer verachten, de oude Regtsgeleerde *Labeo*, en de later *Kujacius*, tot die onsterffelijke naamsvermaardheid, en volslage kennisse der regten, nimmer zouden gekomen zijn.

Gelykerwijs de Heer Hoogleeraar in zijn eerste vertoog juist het geluk had van de eertekenen zijner afgeloopene Akademische regering over te leveren aan zynen Amptgenoot en navolger den vermaarden Heer *J. Schotanus*, Dichter en Wijsgeer; alzoo wilde het wederom wezen, dat hy in zijn tweede Redevoering andermaal het *Rektoraat* overgaf aan eenen

* *Letterkonst.*

154 *De Botkzaal van Europe*,
zijner Amptgenooten, niet min door zijn La-
tijnfche Dichtery vermaand, en ook een R^{gts}-
geleerde, den beroemden Heere L. Vande
Poll, tot wien hy zijn aanspraak in vaarzen laaf
afrollen.

Meer hebbe ik tot u, lezer, van dit werk des
Heeren van Eck niet te zeggen, als dat hy 's
zelve in twee deelen heeft verdeelt; zulks dag
het tweede met het vierde deel van den Wetbon-
del; dat is, het twintigste boek, beginnende
met den titel * *van panden en † onderpanden*;
een aanvang neemt.

IX. HOOFDDEEL.

Antoni Schöuten, Boekverkoopet te Utrecht,
heeft gedrukt een aanmerkelyke historifche
Reisbefchryvinge door verscheide landen,
veel grooter als die van geheel Europa, on-
langs ontdekt. Behelzende een naauwkeu-
rige beschryvinge van de gelegenheid natuer,
en vrugtbaarheid van 't Zuider en Noorder
gedeelte van Amerika; mitsgaders de ge-
daante, aart, manieren, kleedingen, en
't geloof der iabryke wilde natien, aldaar
wonende. Het beleg en de veroveringe van
Quebek de hoofdstad van Kanada door de
Engelsche. De gewichtige aanmerkingen

* De pignoris & hypothecis. † Of Grondpan-
den.

September en October 1697. 255

op de onderneming van de Heer de La Salle op de goudwijnen van S. Barbara, met veel meer andere waaragtige en zeldsame geschiedenissen. En in 't byzonder de aanwijzingen om door een korten weg, zonder de Linie Equinoctiaal te passeren, na China en Japan te komen; en de groote voordeelen, die men hier door, als mede door de nieuwe Volkplantingen, in deze vrugtbare landen zou kunnen trekken. Alles met een nette kaart, tot deze aanwijzinge noodig, en kopere platen uercierd. Met approbatie van Wilhelmus den III Koning van Groot Britanje, en aan dezelve zijne Majesteit opgedragen door Lodewijk Hennepin Missionaris Recollect, en Notaris Apostolijk 1697. in 4. 23 bladen.

DEze Reisbeschrijvinge is by den zelve Schouwen ook in 't Fransch uitgegeven, met een kaart en printen in 12.

X. HOOFDDEEL.

Histoire du gouvernement de *Venise* par le
 Sieur *Amelot de la Houssaie*. Derniere
 edition, reveuë, corrigée, & augmen-
 tée, avec figures. *Tome premier.*

Dat is,

Historie der regeringe van VENETIEN,
 door den Hr. *Amelot de la Houssaie*. De
 laatste druk, overgezien, verbeterd, en
 vermeerderd, met printen. Eerste stuk.
 Te *Amsterdam* by *Pieter Mortier* 1696.
 in 12. 22 bladen.

MEN ziet den Heer *Amelot de La Houssaie*
 in deze zijne historie niet verhandelen de
 gelegentheid der stad *Venetiën*, nogte haar
 landstreke, inwoonderen, of dergelijke dingen
 meer, die in de beschrijving van d'eene of d'an-
 dere stad gewoonlijk worden aangeteckend, en
 van welke de *Boekzaal*, daar 't pas gaf, niet
 ledig is geweest; maar hy spreekt hier van
 Staatsbedieningen, onder de *Edelen* van dat
 aloud *Gemeenebest* verdeeld, en wijst ons aan,
 wat deel yder byzondere vergadering aan de
 gemeine regeringe heeft, hoe elk lid daar toe
 word verkoren, en, met een woord, waar
 in de geheele verborgene *Staatkunde* der door-
 sliepene *Venetianen* bestaat.

.. Om dat hy dit naaktelijk voor de oogen van
 al

al de wereld bragt , haalde hy daar door den haat van dien Gemeenen Staat zoo verre op zijn hals , dat hy genoodzaakt is geweest , zig deswegen in een voorreden te verantwoorden , en reden van zijn doen te geven ; want de zake liep zoo verre , dat de Venetianen van den Franschen Koning verzogten , dat de Schrijver by de kop mogt gevat werden : ja de Heer Kon- tarini , Venetiaansch gezant , liet zig ontval- len , dat hy des Schrijvers hoofd zoude krijgen , om het zelve na Venetien te zenden.

Het werk is verdeeld (buiten verscheide by- voegfels) in vijf deelen , van welke vier in dit eerste stuk staan.

In den aanvang vinden we een fraaye schet- se van de velerley verandering , omtrent de bestiering van dit Gemeenebest voorgevallen , en hoe het zelve , niet anders als voorheen het Roomsche , door nood , of wispeltuerigheid dan eens in deze , dan wederom in die vorm vergoten is.

Somwijlen hield de Hartogliike Oppermagt daar alleen stand , dan eens de * Volkregering , nu wederom de † Regering der weinige : op een ander tijd was 'er een ‡ Regering der beste , na dat de bazen , die den bovenzang hadden , het wisten te draayen , tot dat eindelijk de wijze der regering , die d'er nu ter tijd nog plaats heeft , gevestigd is.

Venetien heeft dit voorregt van roem , dat zy het langer heeft staande gehouden als Lace- demoniën , of eenig ander gemeenebest der Ou-

XI Deel.

R

de ;

* Democratia.
cratia.

† Oligarchia.

‡ Aristo-

260 *De Boekzaal van Europe*,
de ; 't welk de Schrijver met optellinge van
die altezamen bewijst.

Van de drie byzonderste Raadsvergaderingen der Venetianen , welker getal , en werk , ook vermeld word , komt de groote Raad alle Zondagen en heilige dagen by een , om alle andere overheden uit het midden van haar te verkiezen ; want die geen Edelman is , kan geen deel aan de regering hebben , dan alleen als Geheimschrijver.

Deze is een vergadering van den ganschen adel van Venetien , welkers verkiezing , op een aardige wijze alhier beschreven , alle achterdocht van valsheid schijnt te verbannen ; dog dat het 'er altijd zoo niet heeft toegegaan , bewijst de Heer Amelot uit de verkiezing van Hartogen in oude tijden.

In de twintig algemeene wetten van dit Gemeenebest kan men zien , wie tot deszelfs bestier geregtigd is , waar toe elk , en hoe yder Edelman , in en buiten den Raad , zig moet gedragen : alles den Staatskundigen strekkende tot een voorbeeld van zeer regtvaardige , dog te gelijk strenge , wetten , die hun omzigtig maken.

De * *Byeenkomst* , die zy *collegio* noemen , heeft in de byzondere Raadsvergaderingen den voorrang. Ze bestaat uit den Hartog of Doge , en vijfen twintig andere Raadsheeren , uit verscheide vergaderingen , die dikwils veranderen ; en in deze hebben de Gezanten , en alle andere persoonaadjes , gehoor , met plegtigheden , die ons afgemaald worden.

De

De ziel van 't Gemeenebest is de Vergadering, die men uitmuntender wijze † den Raad zoude mogen noemen, en die by hen den naam van † Pregadi draagt, bestaande wederom uit een menigte personen, wel tot 300 toe, uit allerley andere vergaderingen. Maar de stemmen van deze zijn alt'zamen niet even gewichtig, en daar word niets op het tapijt gebragt, als 't welk te voren in de Byeenkomst geweest is.

Een opmerkend vernuft zal met vermaak lezen, hoe de gezeide Staats-Vergadering althans met het volk handelt, niet alleenlijk met de inwoonders van de stad Venetien, maar ook met die van het vaste land: heel anders met soldaten als zeeluiden; waar by komt een vertoog zoo van haar magt te water en te land, als van hare inkomsten; die zoo wanneer te kort schieten, zoo verkoopen zy den Adel-
dom.

Na dat de Schrijver heeft bygebragt een aardige reden, waarom deze Raad den * Monnikken en hoeren vryheid geeft van zoo verre in ongebondenheid uit te spatten, schetst hy het dienstig of ondienstig belang van Venetien met andere magten, met den Paus, met Spanje, Vrankrijk, enz. ‡ Genua en de Turk hebben hier wel 't grootste aandeel, dog de Venetianen ontzien den laatsten zoo lachhartiglijk, dat hy daar door te meer onhandelbaar word.

Dus verre het eerste deel dezer historie beken: laat ons tot het tweede voorttreden.

R 2

Hier

† P. 40. †† Vergadering der verzogte.
* P. 80. 81. 82. 83. ‡ P. 106. en 117.

Hier heeft de † Doge den voorrang, die, zoo haast hy verkoren is, den Hartogsmuts op 't hoofd krijgt.

Wie zoude nu niet denken, een grooten Meester of Heerscher te zien, die, met den naam van Hartog, als Prins ook het gezag kreeg? maar hy heeft niets minder dan 't laatste. Al zijn doen is bepaald; en zijn grootste eere, dog met oneindige zwarigheden verzeld, is, dat hy verstrekt voor de mond der vergaderinge, waar in yder lid, dien hy niet na den zin spreekt, hem zal darren in den baard varen, en stoutelyk berispen. Ja zoo wanneer de leden oordeelen, dat hy zijn gezag te verre uitzet, zeten zy hem af, of mishandelen hem op een smadige wijze, zoo als met oude en nieuwe voorbeelden word aangetoont. Zijn kleedy is deftig, zijn lijksstaatsy pragtig, maar dat is 't beste wat hy heeft, anders is zijn aanzienlykheid meer uitwendig, dan in der daad magtig; en daar voor zit hy als in het paleis opgesloten, als een gevange man bewaard, en van alle kanten bespied.

Venetiën had eertijds voor yder harer zes eilanden een Gemeensman, die nu in Raadsheeren veranderd zijn, en een vergaderinge uitmaken. Zy verbeelden met den Doge het lichaam van 't Gemeenebest, en hun ampt zoo wegens het gemeen als 't byzonder is tweeledig.

De allergewigtigste Staatszaken worden verhandelt door zes † *staatswijze*, welker bediening, en verkiezing in alle haren omslag ons breedelyk voor oogen komt. Nog vijf zijn
d'er

* P. 131. † Sage-grands,

d'er bygevoegd , toen het Gemeenebest haar gebied aan het vaste land verder had uitgebreid.

Vijf jonge Edelluiden van den eersten trap noemt men *Wijze van rang* , die ook in den Raad komen , en hun toegewezen werk hebben.

Welk een groote titel het zy * *Prokurator van Sant Marko* te wezen , weet yder , die niet geheel onkundig van de Venetiaansche regering is. Niemand kreeg eertijds dezelve , dan door verdiensten , waar door sommige nog wel gevordert worden , en het getal bestond maar in weinige ; maar thans koopt men die ook voor geld , en de menigte der *Prokuroren* is vry vermeerderd : ik zwijge , dat 'er nog buiten gewone toegevoegd zijn.

Als de Heer Amelot ons met geen spaarzaame hand heeft medegedeelt waar in hunne bedieningen gelegen , en welke uitmuntende voorregten aan dezelve vast zijn , brengt hy ons tot dien onzachelijken † *Raad van tien* , die een Venetiaansch Edelman somtijds wel een yzing in d'aderen kan brengen , en 't hart in de schoenen doen zinken.

Voor dezen Raad worden alle Staats-misdadige gedoemd , en ter strafplaatse gevoerd , eer hunne misdaden zijn bewezen ; hier zijn woorden , ja zelf gebaarden , schuldig ; hier is alle barmhartigheid verre te zoeken , maar zoodanig een strengheid gehuist , die in geene historien van eenige regtbanken haar weêrgaê vind.

Drie hoven † veertig regters zijn te Venetien. Het eerste Hof is de nieuwe burgerlijke

R 3

* P. 174.

† P. 183.

‡ P. 204.

264 *De Boekzaal van Europe,*
lijke vierschaar, daar alle zaken, by beroep van d'Overheid buiten de stad, komen. In het tweede worden gebragt de burgerlijke zaken; by beroep van d'Overheid van Venetien. De derde behandelt alle lijfsstraffelijke zaken, uitgenomen die van gequetste hoogheid.

Zie daar dan het voornaamste der Overheidsampten: meer andere, daar aan volgende, lust my niet aan te trekken. Alleenlijk moet ik zeggen, dat het ampt van (a) Kancellier een gewinbarende en aanzienlijke bedieninge is, en de Geheimschrijvers uit de borgery verkoren worden.

Nu tot het geestelijke.

Venetien heeft een (b) *Patriarch*, die altijd een edel inboorling moet zijn, en door den Raad word aangesteld. Maar de lezer zal weder stoffe hebbe van verwondering, als hy ziet, hoe luttel magts deze groote naamdrager over de andere geestelijkheid heeft.

De Raad heeft dezelve geheel en al na zig getrokken. Nog is'er een (c) *Patriarch van Aquileie*, voor dezen een man van wijd uitgestrekt gebied, en die in de kerkvergaderingen den voorrang boven alle Aartsbisschoppen en andere kerkbazen eischte, dog die zaken zijn ouwerwets geworden, en 't is'er nu met hem zoo breed niet meer.

Daar we van der Venetianen (d) *Podesta* lezen, zien wy, hoe de Edellieden van dat ampt in alle de steden van hun gebied worden gezonden, en hoe verre hun magt (by na als de

(a) P. 227.
(d) P. 246.

(b) P. 232.

(c) P. 236.

de * *Prætores* der Romeinen) zig uitbreid. Zy voegen hem een Hopman toe, die over de soldaten gebied, dog met kleine magt.

Hier ben ik gekomen tot p. 248. P. 255 begint de Schrijver van alle *Zee-amptenaren* te spreken; en wel eerstelijk van den *Algemeenen Bevelhebber ter zee*, den *Bevelhebber van de Golf*, en den *Galeyvoogd*, die alle ook Venetiaansche Edellieden zijn. Dus word dit tweede deel besloten met het Oppergezag, 't welk dit Gemeenebest zig over de Adriatische zee eigent, waaromme ook haar Doge dezelve alle jaar eens met vele plegtigheden trouwt. Het is afgebeeld p. 266.

Opmerkelijk is uit het † derde deel te leeren voor iemand, die het niet weet, op hoe een wijze en loffelijke manier, dit wijs en loffelijk Gemeenebest heeft ingereugelt dat allervervloekste helsch gedrogt, die plaag van geleerde mannen, en moorddadigste dwingelandinne van 't geweten, de *Inquisitie*. Want de Venerianen hebben aan zig getrokken, en tot den wereldlijken regtbank overgebracht byna alles wat dat bloedzuipende en moordbrandende schrikbeest in hun gebied, en in andere gewesten onder hunnen regtsban, gaarne beheerde; zes zaken alleenlijk uitgezonderd, dog dewelke van zoo weinig belang, en met zoo vele inbindingen bezet zijn, dat men de

R 4

vier-

* Ik laat dit woord in zijn eigen sap, daar *Prætor* anders Schout vertaald word. Maar die geen kind in d'Oudheden is, weet, dat de *Prætores* by de Romeinen geheel andere Schouten waren als de hedensdangse.

† P. 269.

vierschaar der *Inquisitie* daar meer een bullebak als een vierschaar mag noemen. De Venetiaansche Overheid zend ook drie Raadsheeren, onder de naam van hulpregters, in haar vergadering, om alles zoo naauw te onderzoeken, dat 'er voor de Heeren *Inquisiteuren* niet veel te doen valt. Alleenlijk is het te verwonderen, hoe de Venetianen hebben kunnen toelaten, dat 'er vreemdelingen in die regtbank zitten.

Het * vierde en laatste deel van dit stuk is omstandig in 't verhaal der moeyelijkheden, die tussen Paus Paulus den V en dit Gemeenebest zijn voorgevallen. De Heer Amelot beschrijft hier voorwaar zeer naaukeurighijk hoe deze brand, door de hoofdigheid van den gemelden Roomschen Kerkvoogd ontsteken, begonnen, voortgegaan, en eindelijk door tussenkomst van den Koning van Vrankrijk, na veel stribbelens, gebluft is, na dat ze geheel Europe schein in volle vlam te zullen zetten. Een zeer net en beschaafd werk, waardig van alle Staatkenners gelezen te werden, als 't welke niet alleenlijk den omslag der Venetiaansche regering vertoont, maar ook een voorbeeld voor nieuwe gemeenebesten kan verstreken.

XI. HOOFDDEEL.

Histoire du Gouvernement de *Venise* par le
 Sieur *Amelot de la Houssaie*, derniere édi-
 tion, revûë, corrigée, & augmentée,
 avec figures. *Tome second.*

Dat is,

Historie der regeringe van VENETIEN,
door den Heer Amelot de la Houssaie, de
laatste druk, overgezien, verbeterd, en
vermeerderd, met printen. Tweede stuk.
Te Amsterdam by Pieter Mortier 1696.
in 12. 16 bladen.

TOen ik dit tweede stuk eerst in handen
 kreeg, konde ik niet begrijpen, waarom
 het vijfde en laatste deel by de vier voorgaande
 niet gevoegd was, maar geplaatst, en herwaarts
 overgebracht by stukken, wel van den zelve
 aart, maar van eenen geheel anderen Schrij-
 ver: dog onder het doorlezen bekreop my aan-
 stonds enige achterdocht, of'er niet iets schuil-
 de, dat onzen Schrijver daar toe bewogen
 had.

En zekerlijk zal de lezer niet veel moeite
 hebben, omme de waarheid der zake na te
 vorschen; want dit vijfde deel is, gelijk het
 volgende, in dit stuk begrepen, een louter he-
 kelschrift, dat de heerschappy der Venetia-
 nen, en alle hunne personen en daden op 't al-
 ler-

268 *De Boekzaal van Europe,*
lerscherpste overhaalt , en hatelijk ten toon
stelt.

Het neemt zijn aanvang met de byzonderste
oorzaken van het verval dezer aloude vrye
Staatsregering te onderzoeken.

d'Eerste is , dat ze , even als wel eer Spar-
te , meer heeft als ze kan bewaren.

De tweede , het langzaam nemen van hare
besluiten , die ten deele uit haar onbestendig-
heid bestaat.

De derde , om dat in den Venetiaanschen
Raad , uit een groote menigte t'zamen gesteld ,
alle quade besluiten , als ze maar wat schijns
hebben , ligtelijk ingang krijgen : en zoo de'r
een geheel goede en een geheel quade beraad-
slaging op het tapijt komt , dat de Raad door
een quade regeerlist meest den middelweg in-
slaat.

Nog zegt de Schrijver , dat de zuinigheid ,
en daar op volgt zelf gierigheid , eene der oor-
zaken van haar verval is , en bewijst zijn gezeg
met zeer stekende voorbeelden : maar dit is
een speeltje by het volgende , in 't welke hy
alle de genen , die aan 't roer der regeringe zit-
ten , na zijn welbehagen afschildert ; en de-
ze * schildery is zoo boos en overhatelijk ,
dat geen pen bequaam is om een Oppermogen-
den Staat , en deszelfs handhavers , zoo schan-
delijk te verleelijken , als die van een Fransch-
man , gewoon zijnde van zijne landzaten al-
leen lof te schrijven.

Ik schame my waarlijk , eenige staaltjes tot
bewijs aan te halen , endurve den lezer naau-
we-

welijks vermanen, dezelve na te zoeken.

Ondankbaarheid (zoo begint de quadspreker) is doorgaans het algemeene gebrek der Staatsgezinde geweest enz. De lezer kan van de rest oordeelen.

Evenwel om dien laster goed te maken, gaat de Franschman quansuis den † lof der Venetiaansche Overheeren daar tegen stellen, dog zoo mager, dat het penceel nauwelijks verweeft gevat, die bequaam is enige bevalligheid af te malen. Hy zegt, dat zy *statelijke voorzigtige mannen zijn*: 't welk voorwaar een brave lofsprake voor een regeerder is, maar dat hy niet meent het gene hy zegt, blijkt daar aan, om dat 'er aanstonds op volgt *ten minsten uiterlijk*. En zoo gaat hy alomme te werk: alles is blaauw, en zoo koud als ys, en schijnt als tegen zijn hart gezegd, om zijne voorgaande hekelingen en quaadaardigheden ten minsten wat te verzachten.

Onder dit alles zal de lezer somtijds op de kant vinden *zie de aanmerkingen*, en hoewel hy niet zegt waar die aanmerkingen te vinden zijn, hebbe ik dezelve gezogt, en achter aan 't werk gevonden. Ze bestaan in een verklaringe van sommige woorden, en eige namen, hier en daar door het boek verspreid; en op dat men zig te gemakkelijker daar van bediene, zijn ze op den rang van ‡ A B gesteld, met aanwijzinge van 't blad, waar op zulk een naam of zaak voorkomt: als dan worden d'er sommige zaken nog breeder uitgehaald, en met

270 *De Boekzaal van Europe,*
met bewijzen, uit verscheide Schrijvers geno-
men, bevestigd.

Dan volgt een † naamrolle van alle de Stam-
huizen der Venetiaansche Edellieden, ver-
deeld in vijf schokken. De eerste zijn de hui-
zen der adeloude of eerste Edelen. Van de
tweede zie ik nog redenen, nog voorregten,
als alleen hun lijst. Die van den derden schok
zijn Edelen van den oorlog met Genua, om
dat ze verkoren wierden, in dien tijd, als
Genua stond op den sprong om het Gemeene-
best van Venetien geheelijk t'onder te brengen.
In den vierden rang zijn de Edelen, die in den
oorlog van Kandia hunnen Adel gekogt hebben.
De Heer d'Amelot doet sommigen dezer laatste
de eer aan van te vermelden, wat zy te voren
deden, eer zy voor hunne penningen tot Edel-
luiden wierden verheven. De vijfde schok is
van zoodanige, die of eers halven, of door
verdiensten edel geworden zijn, onder welke
zelf Koningen en Vorsten begrepen worden.
Van alle deze voorgaande zegt hy, wat waar-
digheid yder Stamhuis heeft bezeten, en hoe
vele Hartogschappen, en andere aanzienlijke
bedieningen, tot de Pausselijke Oppermagt toe,
zy zoo in als buiten het Gemeenebest bekleed
hebben.

Hier aan is gelast een vertaling van dat alom
berugte Italiaansche boek † *Scrutinio della Li-
berta Veneta*, van 't welke men in Italiën zegt
dat Dom Alfonso de la Queva, wel eer Spaansch
Gezant te Venetien, de Schrijver is.

Ik

† P. 531.
der Venetianen.

‡ *Grondig onderzoek van de Vryheid*

Ik kan niet zien, dat de Heer Amelot met de vertaling van dit boek, dat reeds zoo lang in de wereld is geweest, iets anders voor heeft, als het Gemeenebest te quellen, en te steken: want het oogmerk van den Schrijver (hy zy dan wie hy zy) is alleen, den Venetianen te willen benemen de glorie van dat zy al voor vele eeuwen, ja zelf van hun wieg en bakermat af, vrye en van niemand afhingende Staatsluiden zijn geweest, en te bewijzen, dat zy altijd onder den Keizer hebben gestaan, of onder hunnen Hartog, die onder den Keizer met volle magt over hen heerfchte.

Om zulk een onderneming wel uit te voeren, begrijpt hy zijn werk in VI hoofddeelen.

In het eerste bewijst hy, dat Venetien geenzins in de eerste grondlegginge vry geweest is, waar toe haar bouwinge in de Zee aanleiding scheen te geven, maar dat ze een onderdaan van anderen is geboren, niet alleenlijk om dat in haar eerste opkomst gansch Italien den Keizer onderhoorig was, maar om dat die van Padua derwaarts haar Borgermeesteren zonden om te regeren. Verscheide tegenwerpingen van Schrijvers der Venetiaansche Vryheid worden beantwoort.

Het tweede hoofdstuk toont, hoe de Venetianen eertijds geweest zijn onder de gehoorzaamheid der Roomsche Keizeren, en Gotsche Koningen. Dit word eerst bewezen uit onzijdige Schrijvers, die eenpariglijk zeggen, dat niet alleen het overige Italië, maar Venetien in't byzonder den gezeiden heerschers onderdanig was: daar na ook uit Venetiaansche Schrij-

272 *De Boekzaal van Europe*,
Schrijvers zelve, die geschreven hebben lang
voor den tijd, eer dat men te Venetien de pop-
pen van met het Gemeenebest vry geboren te
willen zijn in 't hoofd kreeg. Het wispelstaar-
ten der Venetianen tegen deze waarheid word
hier weder opgehelderd.

In het derde hoofddeel zegt de Schrijver nog
bet, en wil, dat Venetien zelf na de ver-
woesting der Gotthen tot de gehoorzaamheid
onder de Keizeren is wedergekeerd, en nog
omtrent een geheele eeuw daar onder geble-
ven; 't welk mede uit de oudste en beste Schrij-
vers word verrekent.

't Vierde hoofdstuk, dat kort is, bewijst,
dat de Doge van Venetien, door het volk tel-
kens verkoren, een tijd lang alleen de magt
van te gebieden in hand had.

Het vijfde beschrijft zeer nettelijk wanneer
het gezag van den Doge palen, en het volk
vryheid, begon te krijgen. Een lezenswaar-
dige stoffe.

Het laatste zegt ons, hoe de Edelen die vry-
heid den Borgeren weder ontwongen, en tot
hun alleen, met uitsluiting van alle anderen,
overgebracht hebben: zijnde een nauwkeurig
verhaal van alle gelegentheden, die zy daar
toe hebben waargenomen.

Na dat alle het vorenstaande volschreven
was, gaf een zeker † boek van Keizer *Konstan-
tijn*, bygenaamd *PorphYROGNETUS*, den Schrijver
aanleiding om nog een byvoegsel, tot kragtiger
bewijs zijn's zeggens, aan dit werk te lassen.
Daar by komen nog eenige aanmerkingen o-

ver

† *Porphyrognetus de administrando imperio.*

ver het geheele werk , nogtans zonder den rang van A. B , en daarom van den lezer des werks nooit te vinden , ten ware men het blad daar bygesteld zag.

Eindelijk zien we een aanspraak van *Louijs Helián*, Franschen Rijksgezant , gedaan in den jare 1510 aan den Keizer , en de gezamentlijke Keurvorsten des Roomschen Rijks , om dezelve aan te moedigen tot het aanhouden des oorlogs , in welke zijn meester met hen te gelijk tegen het Venetiaansch Gemeenebest was ingewikkeld. Hier worden de Venetianen zoo schandelijk afgeschilderd , dat men schier by alle volkeren des aardbodems zoo vele boosheden niet zoude vinden , als men van hen alleen zegt. Het regt der volkeren bedwingt de tong , zelf als men van zijn viand spreekt. Zekerlijk ongehoorde gruwelen aan een regering toe te schrijven , en die arger als voor Turken en moorders uit te maken past beter een saamroovenden Schrijver als een Gezant. Wat dunkt u , lezer , wanneer de Hr. Amelot alle zulke fraaije stukjes by een raapt , is 't wel zonder reden geweest , dat de Venetiaansche Gezant hem ter straffe vorderde , en zoo veel moeite deed , om dit kind in zija geboorte te smoren ?

XII. HOOFDDEEL.

Suite de l'histoire du Gouvernement de Venise, ou l'histoire des Uscoques, par le Sieur Amelot de la Houssaie. Tome troisième.

Dat is:

Vervolg van de historie der regering van VENETIEN, of Historie van de Uskokes, door den Heer Amelot de la Houssaie. Derde stuk. Te Amsterdam by Pieter Mortier 1696. in 12. 13 bladen.

HEt derde stuk is van den Schrijver gedoopt *Vervolg der Historie van de Venetiaansche regering*, maar ik kan niet zien, wat overeenkomst de *Uskokes* daar mede hebben, als dat dit vuil gespuis, op een geheel anderen bodem wonende, met hunne rooveryen en geweldplegingen de Venetianen telkens quam quellen, en daar door noodzaakte, meer magt in die gewesten te houden, om hen te kortwieken, en daar ze hen konden betrappen aan galgen te hangen.

Dewijl het dan de Historie der Uskokes is, van welke ik hier moet spreken, wel aan, lezer, laat ik u eens zeggen, wat geboefte dit is.

Het is een soort van allerley opgeraapt volk, 't welk van den Hartog wierd gelegd op de grens-

grensplaatsen, en in de steden, die voor de viand-
lijke aanvallen meest bloot stonden; want deze
menschcn, stout, onvertzaagd, roofgierig,
en daarenboven geldeloos, waren best in staat,
omme de Turken in te binden, of ten minsten
hen gelijk met gelijk te vergelden.

In 't eerst raften zy niemand aan, dan Joden
en Turken, dog daar na op den beuit zoet ge-
worden, ook ten deele by mangel van betalings-
gedrongen, pakten zy al aan wat hen voor-
quam, zonder eens te onderzoeken, wat
personen of goederen onder hunne plonder-
klaauwen vielen.

De Venetianen, dit vernemende, zaten hen
aanstonds achter her, niet alleenlijk omme den
koophandel, een zake van zoo grooten belang,
en hunne onderdanen te beveiligen, maar ook
byzonderlijk uit vreeze, dat de Turken, welke
zy al te lafhartig ontzagen, op hun zouden ver-
halen alle de schaden, die deze roofvogels hen
toebragten.

Ze knoopten dan alle de Uskokes, of Uskoks
die in hunne handen quamen, vliegens op; en
de Uskokes daar tegen kaapten te water en te
land zoo veel als ze konden, en klopten dood al
wat hen in den weg was.

Zy zijn eigentlijk eerst Dalmatiërs geweest,
die den gezelden naam Uskokes kregen, om
dat *Skoko* een overlooper beteikent, en daar
mede niets anders verstaan wierd, als dat dit
volk de dwingelandy hunner Vorsten was ont-
loopen, om elders hun geluk te zoeken: zoo dat
de naam niet eer oneerlijk was, voor dat zy zel-
ve die door hunne schenddadcn bevestigden.

De eerste plaats, daar zy zig ter neder sloegen, was Kliffa, niet verre van het oud Salone gelegen. *Krusich*, Heer van die plaats, ontving hen graag uit eigen baat, dog hunne strooperen verveelden den Turk zoodanig, dat hy Kliffa in 't jaar 1537 belegerde, en eindelijk innam. De Uskoks, die d'er hun huid afbragten, togen na Segna, regt tegen over het eiland *Veglia* gelegen, 't welk wel eer den *Graven Frangipani* toebehoorde, dog door den Keizer, die dit volk onder belofte van groote bezolding derwaarts lokte, aan zijn kroon gehegt wierd.

In den aanvang deden zy den Turk grooten afbreuk, maar keerden allenkskens weder tot hun oude levensmanier, en maakten alles wat hen ontmoette beuit, en van goeden prijze. De Venetianen wendden wel alle vlijt aan om hen uit te roeijen, dewijl zy de zee onveilig maakten, maar te vergeefs; zy groeiden tegen de galg op, en al wie het elders te bont gemaakt had, wierd een Uskok. Dus in twee benden verdeeld, d'eene van loontrekkende, d'ander van waaghalzen, en nogtans niet boven de 500 of 600 sterk, plaagden zy de Turken zoo geweldig, dat zy 't niet langer konden harden, en genoodzaakt waren, *Lique* en *Korbavie* woest te laten leggen.

Een soort van soldaten, die de Turken tegen de Uskoks gebruikten, *Martelofes* geheten, toomden hen vry wat in, maar konden hen evenwel zoo niet bedwingen, of hunne strooperen gingen somtijds den ouden gang. De Paus, Koning van Spanje, en andere hooge magten klaagden d'er wel over aan den Keizer, maar

maarde Uskoks hadden voorspraken, aan 't Hof, die mede van den beuit deelden, en altijd iets ter verchooning wisten uit te vinden.

*Het geld, dat stom is,
Maakt regt dat krom is,*

zegt ons ouwerwetsch Hollandsch dog teffens waaragtig spreukje. Zy wierden dan door gestole schenkaadjes van sommige heelders in staat gehouden, en dat op een zeer aardige † manier, en voor hen werd ingebragt, dat andere gekroonde hoofden in de Kozakken wel wat door de vingeren zagen. Eindelijk ging 't met hun stroopen op het Turkse gebied zoo hoog, dat Affan, Bassa van Boffine, den grooten Heer raadde, die plagers den broek op te nestelen. Daar op ving de Sultan een tienjarigen oorlog aan, die hier omstandiglijk word beschreven, en van welker rampen de zoo genaamde Hongaarsche ketters hier de schuld hebben.

Middelerwijlen vermeerderde het getal der Uskoks, zoo door Turkse als Venetiaansche overloopers: want dat quam tussen hen zoo naauw niet. Al wie 't maar in zijn land verkorven had, ging onder dit gespuis op den roof leven; en ze gisten gezamentlijk hun gety zoo net, dat ze, hoe zeer de Venetianen ook oppasten, telkens met beuit overladen te rug quamen.

De Keizer, als hem alle de klagten verveelden, schreef daar over wel aan den Aarts Hartog, dien die landen toequamen, zoo hy zei-

de, maar hield altijd een achterdeur open. De zaken bleven sleuren. De Venetianen deden insgelijks hun best om die plondervogels van alle kanten te beknippen, dog zогten met den Keizer in geen oorlog te raken: tot dat eindelijk de Aarts-Hartog Ferdinand, mede door 't klagen baloorig geworden, den Raadsheer Jozef Rabata derwaarts zond.

Deze laat door den Bisschop van Segna met den Krijgs-Oversten der Venetianen spreken, openbaart hem zijn gekregen bevel, en krijgt nog nader last van den Keizer, om de hoofden der rooffielen met alle strengheid te straffen, en de andere na 't vaste land te verzenden. Hy komt te Segna, daar hy bevolen had dat niemand van de Uskoks zig op zijn aankomst zoude hebben t'zoek te maken, en bevond, dat 'er zestig van die quanten niet waren: evenwel, niet jegenstaande de bevelhebber dier plaats het hem hoogelijk afriéd, hy ging met de voor naamste te boom, en besloot niet meer dan honderd van hen binnen Segna te laten, en de overige te doen vertrekken, 't welk geen kleine beweging maakte. Twee hondert pakten zig elders henen, na 't ontfangen van des Bisschops zegen, en goede betaling: waar over de Hof-amptenaren, die nu geen trek van den beuit meer kregen, Rabata veel spels berokkenden. De wechgetogene Uskoks, aangemoedigd op de mare van dat het Rabata qualijk ging, nemen een besluit om weder na Segna te komen, en het oude pad in te slaan. Het ging zooverre, dat zy hem zelf in zijn kasteel overvielen, den nek braken, en zijn hoofd opent-

opentlijk ten toon stelden. Een Barbaarsche wreedheid, over welke het huis van Oostenrijk, tot verwondering van al de wereld, nooit straffe heeft geoeffent. Nogtans hielden de Uskoks van dien tijd af met de Venerianen wat beter huis.

Zie daar, dus verre ben ik nog maar in 't eerste deel, dat door den Aartsbisschop van Zara is geschreven, en van den Hr. Amelot vertaald, * vattende een tijd van den jare 1540 tot het jaar 1602.

Van het vervolg is *Fra' Paolo Sarpio* de Schrijver, en Amelot wederom vertaler. Hier zien we hoe de Uskoks, door nieuwe Christoffels aan 't hof in hun bedrijf gesterkt, het oude leven hervatten.

Een schoone gelegenheid, dien zy ook met godloos plonderen digt waarnamen, was 't voor hen, dat het eiland Agosta tegen die van Ragoufa wederspannig wierd; en de nieuwe Bevelhebber van Segna, door geld omgekocht, beschermde hen openbaarlijk. Ondertussen quam de Baron van *Kbisli* met vierhonderd soldaten te Segna, beloofde den Venerianen veel goeds, en stelde hen eenigen ontkapten beuit wederom ter handen; dog vertrok eerlang zonder veel uitgevoerd te hebben, en de Uskoks maakten het dagelijks slimmer.

Als de Keizer, na dat hy de vrede met den Turk gesloten had, hen op levensstraffe dat stelen en rooven liet verbieden, zonden zy eenen *Niko Radfich*, als gevolmagtigte, aan 't Keizersch Hof, om te toonen, hoe onmogelijk

lijk het was, dat zy zonder plonderen of bezoldiging konden leven. Ja zy boden aan, de Venetianen te dienen, dog te vergeefs.

Het zoude my vervelen te schrijven, wat gruwelen deze snoodaarts bedreven. Zy speelden alle zeilen blank, gelijk onzer matrozen spreekwijze is. Schepen van Ragoufa, van Venetien, 't zy waar na toe, of waar van daan reizende, tasten zy aan. 't Is waar, zy hadden 't somtijds wel eens hard voor de schenen, maar die 't ontquam was vry, en ging 's anderen daags weer aan 't kapen.

Zelfs kregen de beledigde een weêrzin, om langer aan des Keizers Hof te klagen, want het meeste dat ze verkregen, was een middel, dat het quaad wel een luttel inbond, dog nimmer uitroeide.

Nu was dit volk van drierley soort geworden, Bezoldigde, Waaghalzen, en *Kasalins*. Deze laatste noemden zy zulke, die in de stad geboren waren: dog de beste van alle was ondeugend.

Hier volgt nog een byvoegsel van den gemelden *Fra' Paolo Sarpio*, 't welk met het voorgaande van den zelve inhoud is, namentlijk een geduerige aaneenschakeling van rooveryen der Uskoks, en klagten der Venetianen aan 't Keizerlijk hof. Zie van de groote wreedheid dezer meergemelde dieven een staaltje p. 194.

Ten laatsten ondernamen zy zelf geheele steden en eilanden af te loopen, 't welk den Keizer noodzaakte scherper bevelen tegen hen te laten uirgaan, die hanne begunstigers aan 't Hof

Hof niet darden wederstreven : en nochtans liep het werk den ouden gang ; de zaak wierd eerst aan de spijker gehangen , en daar na raakte ze in 't vergeetboek. De beste gestole goederen quamen tot binnen Weenen , en daar moesten de klagers niet alleenlijk zien , dat hunne juweelen en stoffen van andere gedragen wierden , maar ook dat het onmogelijk was , van de gewelddryveryen der Uskoks een gewenst einde te maken : gelijk dit werk mede zonder uitslag word afgebroken.

XIII. HOOFDDEEL.

Martini Lister exercitatio anatomica altera , in qua maxime agitur de buccinis fluvialibus & marinis , ubi Aristotelis aliquot loca ab interpretum injuria ac errore vindicantur , nova quædam e rebus naturæ in lucem proferuntur : qualia sunt , non superfœtatio tantum , sed & perpetua quædam fœtatio , velut de quibusdam fructiferis arboribus narratum est : Singularis ac divisus sexus in aliis atque aliis Cochleis : Purpura vera sedes , ac usus : Buccina infectoria , quæ fuerint Veterum , nostra littoralia ipsissima esse. Præterea conjectura nova de usu cerebri exhibetur , itemque vitalitatis ratio in sanguineis frigidis

ac exanguibus animalibus, ex veterum doctrina de Aëre atmosphærico explicatur. His accedit exercitatio medicinalis de *Variolis*.

Datis,

Maarten Lister's tweede ontleedkundige oeffening, in welke voornamentlyk gehandelt word van de kinkhoornige rivier- en zee-flakken. Ook worden daar in eenige plaatsen nit Aristoteles van de mislagen der Overzetter's te regt, en sommige natuurlyke zaken voor den dag gebragt: hoedanige zijn niet alleenlyk de overbevrugting, maar ook een geduerige bevrugting, gelyk van sommige boomen verteld word: zonderlinge en onderscheidene Sex in deze en gene Slakken: de waaragtige zitplaats, en 't gebruik des Purpers: Dat de verw-kinkhoorn-flakken der Oude dezelve zijn, die men op onze [de Engelsche stranden] vind. Daar en boven word hier een nieuwe gissing van het gebruik der herffenen aangewezen, als mede de reden der levendigheid in bloedige, koude, en bloedeloze dieren, volgens de leere der Oude, wegens de dampgewestige Lucht, verklaard. Nog komt 'er by een artzenykundige oeffening van de Kinder-

derpokjes. Te Londen by Smith, en Walford 1695. in 8. 26 bladen met printen.

IN Hooy- en Oogstmaand des jaars 1694 vertoonde ik het boek, dat de Heer Lister van de Aardslakken had geschreven, waar uit te leeren was, dat die verachte dieren in 't stuk van de voortteling meer vermogen hebben als de meeste andere, en als 't menschedom zelf; want ze zijn altemaal van beiderley Sex, mannetjes en wijfjes te gelijk, hoedanige zeldzame schepsels wy gewoon zijn Man-wijven, of, met een onduitsch woord, *Hermafroditen* te noemen.

't Lust hem, als een Arts, en Natuur onderzoeker, die zig veeltijds met de oeffeningen van d'Ontleding-kunde onledig houd, zijnen arbeid aan meer andere soorten van Slakken te besteden; en zoo iemand vraagt wat nutheid uit de ontleding van die beesjes is te halen, en tot wat einde die schrandere Engelsman zoo veel moeite doet (hoewel het de wijste vrage nergens na is) dien zal ik met korte woorden deswegen berigt doen.

De man wil geen Ontleder om de fleur zijn, nogte te vreden wezen met de inwendige en uitwendige deelen des lichaams te kennen; ja 't is hem niet genoeg, door het ontleed-mes het lijfs gebouw, en deszelfs voornaamste levensstukken onderscheidentlijk nagevorscht te hebben, maar hy wil ook het gebruik dier deelen fix weten. Dit kan niemand in den

grond verstaan, ten zy hy de verscheidenheid van de deelen in velerley dieren ondervonden heeft: want dewijl alle dieren niet alle en dezelfde deelen hebben, en sommige in deze of genen anders gelegen, of op een verscheide manier gevormd zijn; zoo kan uit die verscheidenheid het waaragtig gebruik, en de bediening der gezeide deelen, best opgeheldert werden. Men achte dan den arbeid der Ontlederen niet klein, maar bedanke hen voor hunne naarstigheit, welke dikwils vele jaren lang moet aangewend werden, om iets te ontdekken, dat zy, wanneer het wisselijk uitgevonden is, op een klein stukje papiers konnen aantoonen, of in een uur tijds voor een ander bloot leggen. Ook moet men Aristoteles gehoor geven, als hy zegt, dat het onderzoeken en bezigtigen van geringe dieren te verachten een Filozoof niet past, nademaal 'er geen ding van de Natuur is, 't welk niet iets verwonderlijks in zig heeft.

Voor af geeft ons de Heer Lister nog een malezing van Aard-of Weg-flakken, tot vervulling van 't gene hy in zijn voorgaande werk had overgeslagen.

Zijn eerste ontleding der Waterflakken gaat over een soort van zoodanige, die levendige jonge baren, en in den Teems gevangen worden, omtrent welker voortteling en ingewands-gestalte hy zeer nauwkeurige opmerkingen heeft. Om dat de flak met zijn hoorn, of schelp (verbeeld u een Alikruik, of zulk een ding) met de ontlede deelen achter het werk in print is uitgedrukt, zal ik 'er maar alleen-

leelijk van aanteekenen, dat deze, geen eyeren leggende, maar levende jongen-barende slakken, een zeer vreemde baarmoeder hebben; want het is een enkel zakje, buiten het lijf van 't beesje hangende, waar in de kleine slakjes niet alleen kunnen voedsel krijgen, en groot werden, maar ook na haar lust een langen wijl haar verblijf houden.

Met andere rivierslakken, die eyeren leggen, is 't heel anders gelegen. Deze moeten hare eyeren wel leggen, als ze voller dragt zijn, of ze willen, of niet, even gelijk andere dieren, op den juiststen tijd, dien de natuur tot het lossen van haar pak gestelt heeft. Maar maak geen rekening, lezer, dat dit slakgebroedsel ook man en wijf te zamen is. Gansch niet: zy zijn mannetjes of wijfjes van onderscheidene * kunne; en de mannetjes hebben dientas, of zak niet, daar we terstond van spraken.

Hy vertoont ons echter andere kinkhoornige rivierslakken, die, zoo wel als de Aard-slakken, voor Vader en Moeder konnen spelen. Onder deze is 'er † een, dien hy een purperslak noemt, en wiens roode verw, zijn 's bedonkens, uit deszelfs speeksel bestaat. By dit geval spreekt hy in 't voorbygaan van de bekende roode Kochenilje-verw, voortkomende uit een zeker West-Indisch beesje met zes pootjes: maar hy weet nog niet zeker, of het een byzonder sap, dan of 't het levenssap van dat diertje zelf is.

Van de voorgaande slakken, die men in de rivieren vind, tred hy voort tot de ontleding der

* Dat is, Sex. † P. 64.

der zeeſlakken , van verſcheiden vorm , zoo van lichamen , als van kinkhoornen , of ſlakhuizen. Hoewel men geen voldoende reden kan vinden , waarom ſommige zeeſlakken in zoet water , gelijk de rivierſlakken in zout water , ſterven ; nogtans laat de Heer Liſter zijn oordeel over dat ſtuk hooren.

Daar hy twee ſoorten van Strand-ſlakken (by hem purper-ſlakken) ontleed , laat hy hem zonderling gelegen leggen aan het beſchouwen van een zekere enge en rimpelige pijp midden in het ruggevlies , groenende war uit den gelen , byna als zwavel-of citroenverwig. Deze pijp loopt in den aars uit , en de ſlak looft dicht daar by haar ſap , of vogt , welke dik en taay is , gelijk als honig , en , op papier geſmeerd , zig etgroen vertoont. Een van de twee kinkhoorn-ſlakken had tanden in den bek , en deſzelfs ſap ſcheen veel ſchooner , als dat van de andere. De Heer Liſter meent , dat dit het Purper der ouden is , en wil zijn gevoelen uit Plinius , en Ariſtoteles beweren.

Indien iemand hem hier tegen werpe , dat het purper dan op verre na zoo koſtelyk niet ſchijnt , als het ons wel in de ſchriften der Oude voorkomt ; hy antwoord daar op , dat zekerlyk het Purper in byzondere hoogachting is geweest , niet om dat het zoo luttel gevonden wierd , nogte om zijn fraaiheid , nogte om de konſt van verwen , maar om deſzelfs langduerige vaſtheid , en onuitwiſſelijke hoedanigheid. Dit blijkt ook uit den Wijsgerigen Dichter Lukrees , daar hy in zijn zefde boek dus zingt ,

Pur-

*Purpureusque color Chonchylî jungitur una
Corpore cum lana, dirimi qua non queat unquam;
Non, si Neptuni fluctu renovare operam des.
Non, mare si totum velit eluere omnibus undis.*

Dat is :

*De purp're verw becht aan de wol zoo vast,
Dat die daar nooit kan werden afgetogen.
Al wierd ze in volle zee gedoopt, geplast,
Gespoelt, gewischt; al 't nat heeft geen vermogen.*

En 't is aanmerkelijk, dat Beda, die oude Engelsche Godgeleerde, in de kerkelijke Historie van zijne landzaten getuigt, wegens den grooten overvloed van slakken, waar uit men purperroode verw haalde, die zoo vast stand hield, dat ze door geen regen konde verbleekt werden, en die, hoe ouder hoe schooner stond: een bewijs, dat de Engelanders duizend jaren na Lukrees het konstambagt van purperverwen gekent hebben.

Na de meining onzes Schrijvers is het eenzonderlinge uitwerpsel-vogt, of sap, geenzins eenig levens-sap. Ik late den lezer zijne gedachten over de oorzaak der langduerige standhouding, en waarom de gemelde verw ten huidigen dage niet meer in gebruik is, zelf nazoecken. Als hy dit kortelijk zal overloopen hebben, valt 'er nog vry wat te doorbladeren, dat deze man, volgens zijne gronden, van de herffenen, en derzelver gebruik heeft te boek geslagen; nevens een ter zijde-tred, tot beantwoording van het gepe de Heer Leeuwenhoek en andere wegens de herffens en derzelver
merg-

mergachtige zelfstandigheid, uit ontallijke zeer dunne vaten bestaande, gesteld hebben. Het laatste is zijn verhandeling van de warmte des levensafs, besloten zoo met een aanwijzer der prins-asfereelen, die de innerlijke en uiterlijke deelen van de slakken, in d'ontleding bevonden, een voor een bloot leggen, als met een aanlating, tot de gezeyde ontleding behorende.

In het achterste werkje hoort men den Heere Lister geneskonstiglijk van de *Kinderpokjes* spreken; een ziekte, allen volkeren zoo gemeen, en den meesten mannen en vrouwen, tot hun leedwezen, zoo bekend, dat het tijdquisten zoud'zijn, een enkel woord tot deszelfs beschrijving te willen voortbrengen.

Ik mag den liefhebber der Natuur- en Artzenykunde, tot aanbevelinge dier bladen, vrijelijk voor af zeggen, dat deze Engelschman over dit stuk gansch niet met den grootsten hoop der Geneesmeesters eensgezind is. Niets minder voorwaar, maar hy heeft in tegendeel een stelling over d'eerste oorzaak van deze quaal, die de Onduitsche Schrijvers † *paradox* zouden noemen. Ik zal ze niet weinige woorden ontvouwen.

Uit overweging van alle de toevallen en omstandigheden van de *Kinderpokjes* oordeelt hy, dat die ziekte geenzins moet toegeschreven werden aan den mensch, als de telende oorzaak; ook niet aan der vrouwen stonden: want dat is by hem babbelpriet. Ze komt niet voort uit dronkenschap, ongewoon of bederven voed-

† *Voemd, ongehoord, onverwagt.*

fel: ze komt niet uit al te hevige oefening, en andere gebreken in de niet natuerlijke dingen. Zegt men, gelijk waar is, dat geheele volkeren in de West-Indien door de Engelschen, daar aankomende, tot de dood toe besmet zijn geworden; dat is hem een bewijs, om zijn beschrijving, die straks volgen zal, goed te maken. Verders wat aangaat het gezeg van iemand, die onlangs schreef, als of deze smettelijke zweren haren oorsprong hadden uit de aardse uitwaasemingen, hoedanige uit deze en gene bergholen voortkomende de dieren iets quaads aanzetten; dat is by hem ook gansch belachelijk, want hy kent zulke verderffelijke berggroeven in Engeland niet. En eindelijk het praatje van andere, die, by gebrek van grondoorzaken te zeggen, niets anders weten hy te brengen, als dat de ziekten zekere hare omloopen en beurten hebben, na de verborgene en nog niet ondervondene veranderingen die in de ingewanden des aardrijks voorvallen, en wat des meer is: dat is met alle het voorgaande enkele beuzeltaal, zoo de Heer Lister meent.

Wat dan? Hy belijdt voor af, niet by Prometheus geweest te zijn, toen hy de doos van Pandora opende: het welke ik voor de gene, die deze Heidensche spreekwijze niet verstaan, uitlegge, dat hy d'er niet tegenwoordig was, toen d'eerste mensch ter wereld quam; en over zulks dat de eerste oorzaak dezer smette in 't duister legt: maar zoo gissing eenigzins mag plaats hebben, hy is van dat verstand, dat de ziekte der kinderpokjes allereerst ontstaan is van een beesje, 't zy van deszelfs beet, dat is,
dat

dat is, dat het beesje de eerste menschen zouden gebeten hebben, of van het zelve te eten; dat is, dat d'eerste menschen het zouden gegeten hebben (is't niet aardig?) en dat ze daar na onder het geheele menschedom, deels door besmetting, deels als een erfquale, is voortgezet.

Deze stelling sterkt hy met een nader beschrijving der gemelde ziekte, dus luidende. De *Kinderpokjes* zijn venijnige puïsten, eerst van een beesje het menschelijk geslacht aangezet, maar nu uit haarzelven, nogtans zeer zelden, gelijk als uit besmette ouders, door een zeker erfelijk ongeluk voortgeteeld, dog zeer dikwils van den eenen mensch, die de Pokjes heeft, op den anderen overgebracht, door deszelfs uitvloeisels, in de lugt uitgelaten zijnde, buiten de gesteldheid des lichaams, en uit de uitwerpsel-vaten altijd met een geduerige koorts voortgestooten.

Ik geve dit den Artzenykundigen over, 't zy ter aanneming, of verwerpinge; en breke hier plotselijk af, om dat men my tot ander werk roept.

XIV. HOOFDDEEL.

† *Derde uittreksel der nieuwe Ontdekkings van een zeer groot Landschap, gelegen in Amerika, tusschen het nieuwe Mexiko, en de Yssee, door Louis Hennepin, te Utrecht by Broedelet gedrukt 1697.*

Mannenmoed was 'er van nooden, toen de Heer Hennepin, met twee maats verzeld, zig in een boot darde begeven, en den 29sten van Sprokkelmaand des jaars 1680 van de sterkte *Crevecœur* afvoer, om onbekende landen te bezoeken; voor al, wanneer zijne twee makkers den moed lieten zakken, terwijl ze bezig waren de rivier der *Illinoisen* af te zeilen.

De gemelde rivier is bequaam, om ten allen tijde, honderd mijlen verre van den ingang af, tot het gehugt der *Illinoisen* toe, groote schepen te kunnen voeren.

Den 7den van Snoeimaand vonden zy, twee mijlen van deszelfs mond, een volk, *Tamarons* geheten, en uit twee honderd huisgezinnen bestaande. Zy wilden de Reizigers na hun gehugt ten Westen van de vloed *Meschasipi* brengen, maar deze voeren voort, en quamen wel haast aan den mond des *Illinoischen strooms*, vijftig mijlen van de sterkte *Crevecœur*, en omtrent honderd van het groot gehugt der bovengenoemde Barbaren. Deze mond, of ingang, legt

XI Deel.

T

tuf-

* *Zie de twee eerste in Julius en Aug. 1697.*

tussen de honderd en twintig en honderd en dertig mijlen van de *Mexikaansche Golf*. Zoo gist het onze Schrijver, hoewel hy daar nevens niet kan begrijpen, met wat bogten de groote stroom *Meschasipi* tot in zee kan vloeijen.

Op den hoek, die deze rivier der *Illinoisen* aan zijne ingang Zuidwaarts maakt, ziet men een platte rots, omtrent 40 voeten spits opgaande, en bequaam om een Sterkte daar op te stigten. Ten Noorden regt tegen over de rots, en Westwaarts over de rivier, zijne velden, welker einden hier konnen gezien werden, schijnende bequaam ter bouwinge en bewoning.

Het ys, dat van de Noorderkant quam afzakken, hield de drie Zwervers wat op, dog na weinige dagen togen zy voort, en vonden de rivier, van een volk, *Osages* genoemd, niet verre van de *Missorien* wonende.

Nu waren zy de meergemelde groote rivier *Meschasipi* genadert, om welke te bevaren (zoo 't mogelijk was geweest) men dus verre gewoegt en gearbeid had; en die het doelwit van des Schrijvers gansche schrijfftoffe is.

De rivier der *Illinoisen* werpt zig in den grooten *Meschasipi*, naar gissing, tussen de 33 en 36 graden: andere willen 38. De *Meschasipi* zelf stroomt Zuid-Zuid Westelijk, en komt van 't Noorden en van 't Noord Westen. Hy loopt tussen twee schakelingen van gebergrens, die, gelijk de rivier, hare bogten hebben. Op sommige plaatsen leggen deze bergen verre genoeg van de oevers af; zulks dat men tussen het gebergte

bergte en de rivier zeer ruime velden, en daar op heele driften van wilde koebeesten ziet. Op andere plaatfen hebben ze vlaktens, die halve-maans-wijze leggen, en met kruiden en boommen zijn bewaffen.

Maar over dit gebergte ontdekt men, zoo verre als het gezigt kan bereiken, zeer wijduitgestrekte velden, die waarlijk het vermaak van Amerika kunnen genoemd werden. De breedte van den *Mefchafpi* is byna doorgaans een halve mijl, en op eenige plaatfen een geheele mijl breed: verdeeld zijnde met een menigte boomrijke eilanden, daar zoo vele wijnftokken op staan, dat men d'er naauwelijks kan voort treden.

Om dat de Heer de la Salle, die, zoo als we in het tweede uittrekfel zagen, tot by de *Illinoifen* toe de land-ontdekking had bygewoont, den roem van dit werk gaarne alleen wilde hebben, geeft de Heer Hennepin op deze plaats reden, waarom hy deze zijne laatste ontdekkingen (welke wy vast hooren, en nog verder zullen hooren) in zijn beschrijvinge van *Louifiane* niet heeft ingelaft.

De ontmoetingen, die de drie stroomvaarders telkens op de eilanden met de Wilden hadden, zijn zoo velerley, dat de Schrijver daar meê 't een en 't ander hoofddeel vult.

Zijn twee medgezellen, dus verre gekomen, wierden nu hoe langer hoe banger, vreezende, dat ze van de Spanjaards van *Nieuw Mexiko*, die Westelijk van de rivier wonen, mogten gevangen werden: ook stak het hen tegen de borst, dat ze geen peltery hadden gereukt;

want hunne waren hadden ze ergens in de aarde verborgen. Derhalven begonnen zy aan te houden om weêrom te keeren. Wat zou Vader Hennepin hier doen? hy vreesde niets minder, als dat hy na 't *Nieuw Mexiko* mogt geraken, wel wetende, dat hy daar genoeg van zijne geestelijke maats zou vinden, van welke hy alles goeds had te wagten; dog hy gaf hen goede woorden.

't Was in den aanvang van Grafmaand, als zy, by geval, onder een hoop Wilden raakten, die hen, op den aangeboden Vredestaf, na hun gehucht leiden, en hunne boot of *Kanot* als in zegepraal op de schouderen meê torstten, noodigende een menigte nagebueren, om deze Europeërs te bekijken. Dus zien we hier de volkeren *Koroa*, *Akanfa*, *Tatufa*, *Titonba*, enz.

Het zal een lezer, die gaarne wat gemakkelijker schikking in een Schrijver vind, niet onvermakelijk vallen voor af te verstaan, hoe de drie maats van 26 Wilden overvallen, en na hun Landschap gevoert wierden, aan 't hooger deel van den *Meschasipi*: in wat een hachelijken staat van meer als eens hun leven te verliezen de arme zwervers dagen en nagten lang, zonder rusten, deerlijk door dik en dun over land wierden voortgesleept: hoe de Heer Hennepin en zijne twee gezellen van de Wilden tot zonen wierden aangenomen: eindelijk de wonderbaarlijke gevallen, en zeldzame ontmoetingen, de reizigers elk in 't byzonder overgekomen: alle welke gebeurtenissen, zegge ik, voor af gelezen zijnde, eenen lezer, als hy

hy weder te rug keert, het gene juist in geen netten rang van achter een volgenden tijd beschreven is, te verstaanlijker zal maken, om alzo nader te blijven by de ontdekking der landen, die hoog op aan den *Meschasipi* leggen. Aldaar vertelt ons de Schrijver de aanmerkelijke nieuwigheden, die wegens deze tot nog toe onbekende landen, aan verscheide oorden van den *Meschasipi*, hem bekend zijn geworden, zoo uit eigen bevinding, als uit bericht der *Barbaren*.

Hy gewaagt met eenen van de velerley ge- diertens, vissen, bergstoffen, en aardgewas- sen; verklarende, dat de Wilde hem geleid hebben op plaatsen, daar zoo veel koper en lood was te vinden, als voor een gansch koninkrijk zougenoeg zijn. Maar wat aangaat de zeden, en aart der velerley landzaten, ten deele ge- noemd, daar van belooft hy breeder in het *twee- de stuk* zijner beschrijvinge te zullen handelen: wanneer hy d'er ook zal byvoegen, de manier, op welke, zijn's oordeels, het Christen geloof onder zoo vele volken, altemaal meest van taal verschillende, zoude kunnen gepredikt, ja het grootste gebied van 't Heelal in Amerika gestigt werden.

Ik moest niet vergeten dat de *Iffati*, en *Nadouessans* (dit is een tweederley soort van Wilden hier omtrent) als zy Tabak gaan rooken, hunne oogen na de Zon heffen, en, zoo als zy de pijp [** calumet*] ontsteken hebben, dezelve aan de Zon aanbieden, met de woorden *Tchen- diouba Louis*, dat is, rook, Zon. Want, op dat

dat gy my wel verstaat, lezer, *Louis* beduidt in die gewesten *de Zon*; en onze geestelijke Vader, hoorende de *Barbaren* dit woord zoo menigmaal in den mond hebben, nam daar uit een goede voorbeduiding, vermits het zijn Doopnaam was. De *Maan* noemen zy *Louis Basasche*, als of iemand zeide, *de Zonne*, die by nacht schijnt: kort om, by alle de bewoonderen van de streken, die aan den vloed *Meschafipi* leggen, is dat groote Hemelligt in eerbied, en tegen deszelfs opgang prevelen zy eenige woorden. Anders zijn ze gansch niet godsdienstig, gelijk in de voorste uittreksels is aangeteekend; en de Heer *Hennepin* wil zig op geene vrugten zijner *Euangely*-diensten beroemen, dewijl hy d'er alleenlijk eenige kinderen heeft gedoopt, die op 't gijpen lagen: over welke zielenwinst hy nochtans in zijn ziel verblijd is.

De rivier *Meschafipi* is vol eilanden, van den ingang van de rivier der *Illinoïsen* af, tot aan de waterval van *Sant Antoni de Padua* (straks te melden) toe: dog de reizigers bevonden dat de landeryen zoo vrugtbaar, en de bosschaadjes zoo schoon niet schenen aan de boven kant, als aan de benedenkant. Van de Westzijde (te rekenen van den ingang van de rivier der *Illinoïsen* af tot aan den gezeyden waterval van *Antoni*) ontfangt de *Meschafipi* geen aanmerkelijke vloed, als die van de *Otenta*, en nog een andere, die West Noord-West, 7 of 8 mijlen van den waterval, komt. Aan de Oostzijde vind m'er een, die niet veel te beduiden heeft; dog wat verder een andere, dien de wilde *Ouis-konfin* noemen, komende Oost, en Oost-Noord-

Noord-Oost. Honderd en vijf en twintig mijlen boven de rivier der *Illinoiften* loopt 'er een rivier in den *Mefchafipi*, dien de *Iffati* den naam van *Chaldona deba* geven, [dat is zoo veel als de *zwarte rivier*] van welke de bootelingen niet meer dan den ingang hebben gezien. Dertig mijlen hooger is een Meir, dat zy het meir der tranen noemden, om dat zy, aldaar van de 26 wilden gevoerd, een geheele nacht van eenige uit den hoop behuult wierden; tot een teeken, dat zy voornemens waren hen te dooden. Dit meir is 7 mijlen lang, en omtrent 3 breed.

Ruim een mijl boven dit meir, naar 't Oosten, is een groote rivier, dien de zwerfers de rivier der *Wilde ftieren* noemden, om dat 'er zulk een groote overvloed van die beesten was, en ook niet min van schildpadden: zy volgden deszelfs loop tot 10 of 12 mijlen.

Veertig mijlen hooger is een rivier, vol maalftroumen, door welke men Noordwaarts kan komen in een meir, dat, naar 't zeggen van den beschrijver, grooter is als het heele Fransche rijk, tot aan de rivier *Niffipikouit*, die in dat meir valt. Als men den *Mefchafipi* 10 of 12 mijlen afkomt, word de vaart gestuit door een Waterval, die zy, naar den Voorstander hunner ondernemingen, de *Springbron van Sant Antoni Van Padua* noemden. Deze Waterval is 50 of 60 voeten hoog, hebbende een eilandje van rots, spitswijze in 't midden opgaande. Maar waarom zou een nieuwsgierig lezer dit, en het overige, niet liever in het 44ste hoofddeel, zelf nazoecken?

298 *De Boekzaal van Europe,*
ik spoede my na 't einde.

Als nu de Heer Hennepin en zijn twee reisgenooten aan 't meir van de *Iffati* (dat byna 80 mijlen boven de *Waterval van Antoni* legt) omtrent twee maanden gevangen waren geweest, namen de *Nadowssans* en *Iffati* hen met zig op een zekere groote aangestelde jagt van wilde ossen, of stieren, en dus gingen zy in Hooimaand 1780 onder het geleide van 130 huisgezinnen, en 250 wilde soldaten, den *Meschassipi* afzakken. Hy verhaalt, hoe deze reis der Barbaren toeging, hoe verre zy boven de *Waterval van Antoni* halte maakten; voorts de schildpadde jagt, en de gevaarlijke voorvallen onder dien wilden hoop.

Op 't einde der gezeide maand, ontmoeten hen een zeker Hr. du Luth, en vijf mannen, van *Kanada* gekomen, die hen baden, dat ze dog gezamentlijk met de Wilde weder na hunne woonplaatsen mogten keeren, daar ze dan den 14den van Oogstmaand aanquammen.

Maar in 't laatste van Herfstmaand namen de reizigers hun slag waar, en verzogten van de Barbaren verlof om een keer na *Kanada* te mogen doen; voorgevende dat zy met een menigte geweer, en goede waren van Europe, tot hen zouden wederkomen. Om de zekerheid quansuis baden zy de Barbaren, dat zy onderwijlen halver weg tot op een bestemde plaats met hunne pelteryen en koopmanschappen zouden naderen, tegen dat zy het volgende jaar hen zouden komen vinden, enz. Na lang raadplegen stond der wilden Opperhoofd

Oua-

Ouafkoude in een volle vergadering hun afreis toe, en teekende de weg, die ze moesten nemen, zoo net af, dat ze op geen kaart of kompas wisser hadden kunnen reizen. Zie daar dan onze acht Europëers (Vader Hennepin met zijne twee makkers, en de Heer du Luth met zijn gezelschap; trouwens terstond las ik, dat die du Luth vijf mannen by zig had) in twee *kanots*, of schuitjes de nu zoo dikwils gemelde groote rivier *Meschafipi* afvarende, tot dat ze, niet zonder deze en gene ontmoetingen, aan den mond van de rivier *Ouiskonsin*, en vervolgens aan de * *Baay der Stinkende* quamen.

Ik zal de misselijke namen der volkeren, in de voorgaande uittrekfels op de reis na den *Meschafipi* kenbaar geworden, hier voor de tweedemaal niet aantekenen: laat het genoeg zijn, op dat we den draad der historie vervolgen, te hooren, dat de Reizigers by deze *stinkende Wilden* veel volk van *Kanada* vonden, en op *Misilimakinak* overwinterden.

In de Paasweek des jaars 1681 togen zy van daar, en wel een stuk weegs over 't ys. Die lust heeft, om somtijds in een stuk van een vetten Beer, en een hachje van een mageren Reebok de tanden te zetten, hy kan 't'er op de reis meê stellen.

Op het meir *d'Erie* ontmoetteden zy een hoofdman der * *Outtaouakters*, dien naar den Heer Talon, in zijn tijd Gezaghebber te *Quebek*, de naam van Talon was gegeven; uit wien de reizigers vele byzonderheden van dien land-

T 5 aart,

* Zie het tweede uittrekfel. † In 't vorige uittrekfel vinden we *Outtouagamers*.

300 *De Boekzaal van Europe,*
aart, en zijn huisgezin verftonden: een ftoffe,
die het 70fte hoofddeel vult.

Aan den mond van de rivier *Niagara* gekomen, vonden ze de *Iroquoifen* niet in hun gehugt. Des voeren ze voort langs de Zuidzijde van het *meir de Frontenak*, en quamen, omtrent Pinxteren 1681, aan het groot gehugt der *Thomontouans*, daar ze verweltekond te weeg bragten, dat deze Wilden de gevangene *Outtaouakers* weder vry gaven.

Eindelijk belandden zy aan de Sterkte van *Frontenak*, behouden, maar geelgebrand, en zeer ongedaan, na zoo verwaarloosd een onderneming volbragt te hebben.

De Schrijver besluit deze zijne reisbeschrijving met een verhaal van den oorlog der *Illinoifen*, en *Irroquoifen*, en eenige voorvallen tot de reis behoorende, eindelijk met zijn aankomft op *Quebek*. Het overige moet gezocht werden in de Reisbeschrijving by *Seboutsen* gedrukt, en van my pag. 254 met den titel aangehaald.

Men ziet in dit wijdloopig verhaal den Heer *Hennepin* beweren, dat de Straat *Anian*, den Wereldbeschrijvers kennelijk, niemanders, als een enkel herffenverdiguftel is. Hier in zegt hy versterkt te zijn door vier Wilden, die, terwijl hy by de *Iffati* en *Nadouffans* huis hield, van meer als 500 mijlen ver, aldaar in gezantschap quamen. Deze deden, door tolken van de *Iffati*, verftaan, dat ze vier Manen (dat is maanden) hadden gereift, dat hun landschap West, en dat van de *Iffati* Ooft van 't zelve was afgelegen: voorts gaven ze verfcheide *

* Lees p. 370. enz.

ten,

ten, waar uit te besluiten was, dat 'er geen Straat *Anian*, of *Anjan* in de wereld is, zoo als men die gemeenlijk in de kaarten teekent.

Ten bewijze dat hy geen praatjes vertelt, bied hy hem zelve aan, omme met zoodanige schepen, als zijn Koninklijke Majesteit van Groot Britanje, en de Hoog Mogende Heeren Staten van Holland en West-Vrieland daartoe zullen gelieven te verleenen, de togt, hoe zwaar die ook is, te hervatten.

Vraagt iemand wat nut daar uit zoude te halen zijn? Dat zal ik hem mer drie woorden zeggen. Wy Hollanders, en de Engelsche, d'allerroemrugtigste Zeebevaarders van Europe, hebben voor ettelijke jaren te vergeefs getragt een doorgang door de Yssee na China en Japon te vinden: maar, byaldien op de goede hope van den Heer Hennepin staas te maken is, zoude men, door hulp van zijn ontdekking, met groote schepen over bequame rivieren in de Zuidzee [of liever *Mare Pacificum*] kunnen varen; en van daar na China en Japon; zonder den Middell- of Evenragt-lijn door te streven. Dat was een korter weg, om in Oost-Indien te komen.

XV. HOOFDDEEL.

Dissertations sur l'Existence de Dieu, ou l'on demontre cette Verité par l'histoire universelle de la premiere antiquité du Monde: par la refutation du systéme d'Épikure & de Spinoza: par les caracteres de divinité, qui se marquent dans la religion des Juifs: & dans l'établissement du Christianisme. On y trouvera aussi des preuves convaincantes de la revelation des livres sacrez, par Mr. Jaquelot.

Dat is,

Redeneringen over de Wezendheid van God, waar in die Waarheid word aangetoont door de algemeene historie van de eerste oudheid des weerelds, door de wederlegging van Epikuurs en Spinozaas stelling: door de merkteekenen der Godheid, die zig in den godsdienst der Joden opdoen: en in de vaststellinge van't Christendom. Men vind'er ook overtuigende bewijzen van de openbaringe der heilige boeken, door Mr. Jaquelot. In's Gravenhage by Steven Foulque 1697. in 4. 100 bladen.

IK hebbe nu, geduerende het schrijven der twee maandelijke uittreksels, zoo vele mannen,

nen, en hunne schriften, vertoont, die de Wezendheid Gods beweerden; die de stellingen van Epikuur en Spinoza wederspraken, en die de gronden van den Christelijken godsdienst geleerdelijk verdedigden, dat daar door den Ongodisten al lang de mond behoorde gestopt te zijn. Heeft iemand lust, omme zig verder in die stoffe te vermaken, dit doorwrochte werk van den zeer geleerden Heere * Jaquelot zal hem wisselijk niet afvallen; maar 't zal hem, zoo hy een Christen is, versterken in zijn gevoelen, dat Mozes van God, en de wereldmaking een waarheid heeft geschreven, die met geene bewijzen van andere gedenkteekenien der Oudheid kan gewraakt werden: dat Spinozaas redekavelingen ongerijmd zijn: dat de Joden een godsdienst hebben gehad, van God bevolen; eindelijk dat het met den Christen godsdienst ook zoo is gelegen, en niet anders kan zijn, als dat God deszelfs Insteller is, alles met een aangename stijl, en met bevallige redenbindsels aan een geschakeld.

* *Zie hem in Mey en Juny 1693. P. 459.*

XVI. HOOFDDEEL.

Discursus Theologicus de profanatione Hostiae consecratae, quem occasione facti, quod Hafniae ante aliquot annos contigit, impii & blasphemi, breviter & ex tempore conscripsit *Hector Gottfr. Masius* S. S. Theol. Prof. Publ. & in Colleg. Consistor. ibidem Assessor.

Dat is:

Godgeleerd vertoog over de ontheiliging van het Heilig Avondmaal-brood, by voorval van een zeker heilloos en godslasterlyk feit, voor eenige jaren te Koppenbage voorgevallen, kortelyk en uit de vniest wech beschreven van Hektor Govard Masius, Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid enz. Te Frankfurt by Frederik Hendel 1695. in 12. 5 bladen.

HEt brood, dat de Onroomsche Christenen, ter gedagtenisse van Christus, elk in zijne gemeente, met elkanderen eten, en 't welkzy, dewijl het waarlijk brood is, niet anders als brood van 't H. Avondmaal noemen, droeg van ouds her in de eerste kerken den naam van *Hostia* [slagtoffer]; een Latijnsch woord, dat, naar Ciceroos zeggen, afkomstig is van *hostes* [vianden] om dat de oude Heidenen

nen hunne gevangene vianden voor slagtoffers gebruikten, hoedanig een gewoonte nog by sommige afgodifche volkeren stand grijpt: en dit bevestigt Ovidius.

* *Hostibus a domitis Hostia nomen habet.*

Beduidende,

't Woord Hostia komt af gewis

Van Hostis, dat een viand is.

Zoo men † Servius mag gelooven, word het woord *hostia* voor een slagtoffer genomen, om dat de Goden daar door *verzocht worden*, welk laatste woord by hem *hostiare* luid.

Dit late ik voor af gaan, ten dienste van mijne landsluiden, die geen Latijn verstaan, om dat deze Lutherfche Schrijver zig verge-noegt met het gezeyde Avondmaal-brood den naam van *hostie* te geven, 't welk die van zij-ne gezindheid meinen vryelijk te mogen doen; dog in een anderen zin, als de Paus-gezinde gewoon zijn: want gelijk de Lutheranen in dit stuk voor zoo verre eenige oude Christen-Leraars en de Pausgezinde navolgen, dat zy het meergemelde brood *de hostie* noemen, alzoo zijn zy 't ook met elkanderen daar in eens, dat zy in de plegtelijkheid van 't avondmaalhouden geen wearagtig brood, maar een ronden ouwel nuttigen.

De Pausgezinde priesters geven hun zelve uit voor de allerwonderbaarlijkste konstenaars (of tooveraars, zoo iemand beter zin in dat woord

* Ovid. Fast. 1. *Andere lezen Hostibus amotie.*

† In Aeneid 2.

woord heeft) by welke de Egyptenaars en Joden van den ouden tijd vergeleken maar leeringens zouden zijn, indien ze geen onmogelijke dingen beloofden: want wie kan zoo zot zijn, dat hy geloove, dat een paap, preutelende eenige woorden, en makende een deel grimmatzen, een geheelen Christus van vleesch en bloed, zoo als Hy onder het Jodendom gewandelt heeft, kan hervormen uit een ouwel, of rond stukje stijffelbrood? en zoo menig duizend ouwelen als hy inwijd, dezelve tot even zoo vele duizenden van Christussen kan maken? nogtans heeft het vreesfelijk ontzag des Priesterschaps zulk een allerongrijmste en allergegrogteijkste opfnyery het grooter gedeelte van 't Christendom wijs gemaakt.

Dewyl zy ook dezen ouwel of *hostie*, als hunnen God, goddelijke eere bewijzen, en den volke ter aanbiddinge voorstellen, is 't niet te verwonderen, dat zy, omme den domdriestigen hoop in vreeze te houden, niet alleenlijk overal geheele drekwagens met verdigtselen van de kragt en wonderdaden der zoo gewijde *hostien* voor waaragtige historien wereldkundig hebben gemaakt, maar ook aan sommige domme en losse menschen onder hun gelegentheid hebben gegeven, om te gelooven, dat zy, zoo wanneer ze zulk eenen gewijden ouwel eens magtig wierden, met dezelve wonderde kueren zouden kunnen bedrijven; gelijk als iemand daar door tot liefde verwekken, tooveren, of hun lichaam steek- en schoot-vry maken, enz. belachelijk, ja liever gruwelijk bygeloof!

Is waar, dit vorenstaande is van de Pausgezinde gezegd; maar onder die van den hervormden godsdienst zijn de Lutheranen (hoe zeer zy ook het waangevoelen en bedrog der gemelde Papen verfoeyen) in dit stuk der *bestie* gebleven by een geloof, dat wel niet goddeloos, maar niet min verward, en onbegrijpelijk is, als dat gene, dat zy zoo leelijk uitkrijten. Namentlijk de Pausgezinden verstaat Christus woorden, als Hy het *brood* by een gelijkenisse *zijn lichaam* noemde, plat na de letter, zoo als ze leggen; en beweren gevolgelijk, dat de priesters door hunne inwijding den ouwel tot een zelfstandig lichaam van Christus maken: daarentegen de Luthersgezinde, daar ze zig van Christus woorden, *dit is mijn lichaam* dok willen bedienen, zijn niet te vreden met het avondmaal-brood, van hunne priesters gewijd, te houden voor enkel brood; zoo als 't is, en die inwijding voor een schetsse, of omschaduwing ter beduidenisse van Christus lijden; maar zy willen een ander doen gelooven, dat dezelve inwijding de aardische stoffe des Sakraments afscheid van het gemeene gebruik des broods, dat ze die aardische stoffe tot een *Sakramenteel gebruik* schikt (ik moet in zulke netelige stoffe, om niet duister te zijn, kromtaal schrijven) en dat ze aan die geloofsteekenen een roeping geeft, makende die tot toereikende middelen van Christus lichaam, zulks dat het brood niet langer enkel brood, maar het * voersel van Christus lichaam is, en

XI Deel.

V

de

* Vehiculum. Dat is, iets waar mede men iemand wadingoest, gelijk als pillen met een ouwel, of iets anders.

de wijn niet lager enkel wijn, maar het voerfel van Christus bloed is.

En dit alles alleen in het honden van 't H. Avondmaal, want de geheele andere snuiftery van den ouwel, deszelfs aanbidding, en ten toonzetting, zoodanig als die by de Pausgezinde plaats heeft, wijders alle verdere aperryen en fratsen, die ze daar meê bedrijven, zijn den Lutheranen een verfoejing.

Maar 't is dan ook zoo vreemd niet, dat de gewijde *hostie*, van de Lutheranen genomen voor een middel, door 's welke Christus lichaam den menschen word ingegeven, zoo wel by hen, als by de Pausgezinde, den onwetenden gemeenen volke als wat wonderbaarslijks voorkomt; te meer, om dat de Lutherische Farheeren daar over ontallijke boeken hebben geschreven, zoo tegen Pausgezinden, als *Gerreformeerde*, die men tot groote rust van beide de gezindheden mogt wenschen uit de wereld gebleven te zija.

Laat het u niet vervelen, lezer, dat ik zoo grooten voorbereiding make, tot een uittrefsel van een zeer klein boekje. Ik vond my daar toe genoodzaakt, om u des te gemakkelijker een indruk te geven van het opzet dezès Lutherischen Schrijvers in zijne verhandeling over de volgende historie.

„ Voor ertelijke jaren begaf zig een soldaat
 „ te Kopenhagen ter tafel des heiligen Avond-
 „ maals (zoo als we dat hier in Holland noe-
 „ men) en nam de in zijn mond gestekene *hostie*
 „ behendiglijk weder daar uit in zijn neus-
 „ doek na huis, met inzicht, zoo hy waande,

„ Van

5 van ik wete niet welk een roovery daarmede
 6 uit te voeren, zijn huid hard te maken, en
 7 dergelijke bygeloovige vodderyen meer.
 8 Een weinig daar na knaging in zijn gewisse
 9 voelende heeft hy hem zelven, en den ge-
 10 nen, die hem tot dat bedrijf geraden had,
 11 aangebragt. Derhalven als deze twee quan-
 12 ten in de boeyen waren gezet, en zoodanig
 13 een geval tot de regtbank der godgeleerde
 14 scheen te behooren, geliefde het den Ko-
 15 ning van Denemarken, eer men de gevan-
 16 gene ter straffe sleepte, het oordeel van de
 17 geestelijke zijnes rijks daar over te hooren.
 18 Deze gaf zijn Majesteit berigt van de ont-
 19 heiliging der *boftis*, maar liet de wijze van
 20 straffe den wereldlijken regter bevolen.

Ik vinde niet geschreven, wat men den ge-
vangene misdadigers gedaan heeft; dog giffe
uit het volgende, dat ze wisselijk met de dood
gestraft zijn.

De Heer Masius, achtende, dat in het voor-
val van 't voornoemde feit vele omstandighe-
den, die tot de vierschaar der Godgeleerde be-
hooren, der uitpluizinge waardig zijn, gaat
in dit vertoog de gemelde ontheiliging ontle-
den, en ontvouwt voor den lezer wat de *boftis*
by de Pausgezinden of Lutherische beduid, en
waar in de inwijdinge bestaat. Dit gaat alles
na de spitsvindigheden van zijn gezindheid,
onder welke hy dient, en is het beslag van de
eerste snee.

In de tweede onderzoekt hy, wat *ontbeiliging*
is: by welke stoffe te pas komt het vraagge-
schil, wat men moet doen met het overfchot

van de overblijfselen des H. Avondmaals; zoo brood, als wijn, en of men die wel tenge- maenen gebruike mag laten, dewijl zy nu, vol- gens de Lutheraansche wijsheid, geworden zijn voersels van Christus vleesch en bloed, desgelijks, als de *hostie*, een kranken ingege- ven, van hem word uitgebraakt, of door een schichtigen buikloop onverteerd geloost?

Wegens de twee gezeide vragen onderstelt onze Luthersche Hoogleeraar den regel, by die van zijn orde gemeen; *dat het Sakrament buiten zijn gebruik geen Sakrament is.* Maar nu bleef 'er nog te onderzoeken, of die gewij- de *hostie*, dien de soldaat in zijn mond had ge- steken, buiten haar gebruik was geweest, en of hy het Lichaam van Christus met zig in zijn neusdoek na huis nam, of niet? hier op antwoordt de Schrijver, eerstelijk dat de *hostie* wel in het *Sakramenteel gebruik* is geweest, maar niet volkomentlijk. Ten tweeden, dat de soldaat met de *hostie* uit zijn mond te halen, en in zijn neusdoek te omzwagtelen, geenzins moet geacht werden het lichaam van Christus by zig genomen, en na huis gebragt te heb- ben; want het Sakrament was, als boven ge- zegd is, buiten zijn gebruik geen Sakrament. Dog wat de misdaad belangt, de dader word hier voor een dubbele booswigt gedoemd, eensdeels als een versmader van 't Sakrament, ten anderen als een rooveraar.

De derde snede strekt tot uitvinding der straffe, op deze misdaad passende. Na 'een vermeldinge van de zwaarte des wanbedrijfs, met kerksehendery en godslastering op eene hoogte

September en October 1697. 311

hoogte zeilende, en van de straffe, volgens het geestelijk regt, daar tegen gesteld, kan men klaarlijk bespeuren, tot wat strafpleging de Heer Masius helt: want hy zegt ons, hoe in Denemarken de wetten tegen een ontwijder der Sakramenten leggen, en voegt 'er by, dat die Heilig zijn, en het gembenebest der Christenen oorbaar.

Ik kan wel denken, dat een Hollander begerig is, te weten, wat de gewijsdens der Deenen medebrengen; daarom zal ik hier de woorden naschrijven, zoo als ze in zuiver Deensch luiden. L. 7. Hvem som of verbøvis, at hafve lastet GUD, eller bespottet hans helligenavn, brød og Sacramenter; hannen skal tungen levendis af hans mund udskæris, dernæst hans hofvæt afslæts og tillige med tungen paa en stage sætis. Beduende; zoo wanneer iemand overtuigd zal zijn, GOD gelasterd, en zijn heiligen naam of Sakramenten bespot te hebben, dien zal zijn tonge levendig uit zijn mond gesneden, daar na zijn hoofd afgeslagen, en teffens met de tong op een staak gezet worden. En verder. L. 8. Hafver nogen sin haand til nogen saadan GUDS foragt brugt, da bor den og af hannem levendis afbuggis, og hos hofvedet paa stagen sætis. Dat is; by aldien iemand nog zijn hand tot smaad van GOD zal uitgesteken hebben, dien zal ook levendig zijn hand afgekapt, en met het hoofd op een staak gezet werden.

Na een vergelijking van deze Deensche landwet met andere zoo geestelijke als wereldlijke regten, besluit de Heer Masius, dat dezelve, hoewel gestreng, nogtans best met de goddelijke overeenkomt. Hy houd daarenboven

het wanbedrijf van den soldaat voor iets, dat ongehoord, en in zijn Vaderland zonder voorbeeld is, schoon dergelijk bygeloof wegens de kracht der gewijde *hostie* elders meer ingang in de harten van losse en onverstandige menschen gevonden heeft, zoo als uit de woorden van *† Oslander* blijkt; daar hy zegt, *dat 'er in zijn tijd niets gemeener was onder het krijgsvolk, als een gewijde hostie uit den mond te haben, en dezelve in een zekere gemaakte wonde in het lichaam als in te enten; wienende, dat al wie zulk's doet, voor quetsing van lood en yzer bevrijd is.*

Niets is van deze stoffe meer overig, als een bedenking over de gemelde ontwijde *hostie*, om te weten, wat men daar mede zal uitroepen? De Wittenberger Godgeleerde zijn eens in zulk een vraaggeschil van verstand geweest, dat men de ontwijde *hostie* in water zoude tot niet weiken, en als dan in een rivier uitstorten, op dat te, zoo wanneer ze al te zongvuldig be waard wierd, van het domme volk niet voor het lichaam van Christus mogt aangezien werden. Des Schrijvers oordeel is, dewijl zoodanig een *hostie* buiten alle twijfel geen gebruik heeft, dat men dezelve veiliglijk aan een kant mag doen; beter, dan die bygelooviglijk opsluiten; even eens gelijk men het doopwater, na den godanen doop, als wanneer het buiten des Sakraments gebruik is, zonder zwaarigheid uitstort. Hy wenscht, dat God alle verdere godloosheid en ontheilighingen wil weren: en daar mede loopt zijn verhoog ten einde.

XVII. HOOFDDEEL.

Le Secret des Cours, ou des memoires de *Walingham* Secretaire d'Etat sous la Reine *Elizabeth*, contenant les maximes de politique, necessaires aux Courtisans, & aux Ministres d'Etat. Avec les remarques de *Robert Nanton*, sur le regne & sur les favoris de cette Princeesse.

Dat is,

*Het Geheim der Hoven, of gedruktschriften van * Walzingam, Staats-Geheimschryver onder Koninginne Elizabeth, behelzende regeerkundige lessen, den Hovelingen en Staatsdienaren noodig te weten. Met de aanmerkingen van Robbert Nanton, over de geringe en gunstelingen van die Vorstinne. Te Keulen 1695, in 12. 16 bladen.*

Omzigtheid, allen menschen passende, is voor al noodzakelijk in een hoveling, die byna zoo vele vianden als medevryers heeft.

Yder van hen bid niet alleen zijn 's meesters gunst aan, maar poogt die door allerley middelen te verkrijgen, en doorgaans op den val van anderen te grondvesten.

V 4

Blijk

* Te weten Francois, want onder *Elizabeth* zijn meer *Walzingams* geweest. Zie van dezen aan het eynde van de Historie der Reformatie van Engeland, door *G. Burwet*, thans Bisschep van *Salisbury*, beschreven.

Blijk mijn 's zeggens is de Schrijver, ons hier voorkomende, de Heer Walzingam, Ridder, en Staats-Geheimschrijver onder de Engelse Koninginne Elizabeth, grootmoediger geheugenisse; een man, die, hoe omzigtiglijk hy ook dit werk heeft geschreven, en hoe grooten bequaamheid hy had, om zijn persoon en diensten zoo groot een Meestresse noodzakelijk te maken, echter niet heeft kunnen vermijden, dat hy, eindelijk in haar ongenade vervallen, alle zijne Staatsbedieningen van een ander heeft zien innemen.

Gevaarlijke voorbeelden, van welke de historien vol zijn, schrikken nogtans vele niet af, die door hun geboorte, eer of geldzucht ten hove worden ingeleid, omme, was 't mogelijk, des Vorsten gunst te winnen, en op zulk een ruggesteen hun fortuin te bouwen.

Den zoodanigen strekt hier de Heer Walzingam voor een Meester, om hen te leeren, hoe zy op die gevaarlijke plaatsen best veilig zullen zijn; hoewel d'er dit ook bystaat, dat des Vorsten aart, en der Hovelingen boosheid hen dikmalen niet anders als ongelukkig kan maken, waarom hy met Horatius vast stelt

Beatus ille, qui procul negotiis,

Ut prisca gens mortalium,

Paterna rura bobus exercet suis.

Dat is,

O gelukkig hy,

Die van omslag vry,

Zoo als d'Oude deden,

Ateft in rust en vreden;

En

Ja driemaal gelukkiger staan die gene by wijze luiden te boek, die vergenoegd buiten het Hof leven, als de grootste Hoveling, die niet sloegs dagelijks der Vorsten ongunst vrees, maar ook onvermijdelijke noodzakelijkheden ontmoet, om met hen in hunne fouten, van wat danur die mogen zijn, te worden ingewikkeld, indien hy 't ongeluk heeft van in zulken Hof te moeten leven.

Als dan onze Schrijver hier een Hoveling van top tot teen gaat toefstelen, en hem leeraart, hoe die zig in alle gelegentheden omtrent zijnen Vorst hebbe te dragen, vertoont hy met eenen van welken aart de gunstelingen moeten zijn, die een Vorst voor zijn eer en ruste veiligst kan verkiezen: zoo dat hy een Hoveling invoert, die hem zelve voordelig, zijn meester gediensig, en het rijk, waar van hy gaarne een bediende zoude zijn, nutt is.

Hy verdeckt zijne leerlingen in uitlanders, of inborelingen, en de laatste wederom of in menschen, wier geboorte hen ten Hove brengt, of in zulke, die door deugd of bequaamheid daar geraken, of eindelijk in zoodanige, die des Vorsten oor en gunst verkregen hebben, om dat ze deelgenooten van zijne gebreken en schenddaeden zijn. En hoewel niemand hier meer moeite als een vermelding heeft, des niet jegenstaande wijst hy hem een weg aan, die bequaam is, hem geagt en geëert te maken.

Vervolgens toont hy, hoe een Hoveling zig zal gedragen omtrent een verftadig Vorft, niet alleen in zijnen dagelijksen ommevang, maar ook in zaken van gewigt, en zoo wanneer hem onverwagt zijn gevoelen daar over gevraagd mogt werden.

Het eerste werk van dezen man is dog (wil hy in het Hof gelukkig zijn) den inborst van den Vorft wel doonftrik te hebben, om zig in allen deele daar na te kunnen voegen en plooijen; maar den ijdele altemaal het geluk niet hebben van in deugdzaame Hoven te komen, zie ik hier befchreven, hoe een eerlijk man, die nogtans zeer zelden, fchoon noodzakelijk, daar gevonden word, zig zal aanftellen, hoe verre de vleyery van een onderdaan mag reiken; dog teffens hoe gevaarlijk zulk flag van menfchen is, en hoe zeer een Vorft zig voor die hoofche ravens behoort te wagten.

Wie iemand weten, hoe hy omtrent de fouten van een Vorft moet omgaan, hier worden ze van alle foorten opgeteld, gierigheid, onkuisheid, dronkenschap, enz.

Het Hof-leven was vermakelijk, had men alleen met de zinnelijkheden van den Vorft te doen; maar yder gunfteling wil daar, dat men hem na d'oogen zie, ja dikwils meer dan de Meester zelf.

Op dat een Hoveling leere zig daar in wel te dragen, onderscheid onze Schryver dezelve in verfte Edelluiden, in groote Staats-amptenaaren, in Edelluiden van minderen rang, en in gunftelingen, die daar gunft alleen gezag hebben. Hy fchrijft, op wat wijze men yder van die

die zal behandelen, of om hun vriendschap te bekomen, of om in dezelve te blijven. Dog dewijl dit geluk niet altijd wil vloten, wapene hy ook zijnen leerling tegens hunnen haer, laster, dreigementen, en wat een gestoord mensch kan bedenken, of uitvoeren, om een ander zijn misnoegen levendig te doen gevoelen.

Hy onderwijft niet alleenlijk in 't gemeen, hoe men met die altezamen moet leven, maar ook wat soort van misnoegde gunstelingen meer, wat soort min gevaarlijk, en hoe elk best te onderkennen is.

Mogelijk zal 't iemand wremd schijnen, dat een Hoveling menigmaal op een plegtelijke wijze zig met zijnen openbaren viand verzoent, om hem in 't verborgen lagen te leggen; en daar na beter te verderven; nogtans gaan d'er dowe kusjes niet velden om.

In het Hof vol verdeeldheden, hier gold voorzigtigheid, omme zig wel by de redelijkste te voegen, en ook daar na te trachten, dat men getrouwe vrienden by elkanderen blijve behouden, omme, het ga hoe 't wil, altoos een schuilplaats te hebben.

Word men eens dwars aangezien, men moet daarom het Hof niet verlaten, maar des te verderger derwaarts gaan: anders volgt een onvermijdelijke val, welke indien tegen alle voorzigtigheid staat te naken, moeten d'er lessen geleerd werden, om 't ongeluk te verkleinen, of te dempen. En dewijl dit meest toekomst by de zwakheid van den Vorst, of van onszelf, hebbe een Hoveling zig voor eenige fou-

318 *De Boekzaal van Europa*,
ten, * hier aangehaald, te mijden.

Overaardig zijn de † konsten, die hy ons toont dat d'eene Howeling gebruikt omme den ander de voet te lichten, en buiten gezag te brengen.

De gunst van het Hof sterft doorgaans met den Vorst: nieuwe Vorsten, nieuwe gunstelingen. Leer dan, gy al wie in deze mooye dingen zin hebt, uit Walzingams voorschrift, hoe gy in dit geval uw oogmerk kunt bereiken, en by den volgenden Vorst in gunste komen.

Op zoo slobberigen pad als 't Hof is, moet elk alle oogenblik omzien, op dat hy onderkenne, of de gunst van zijnen Vorst is veranderd of niet. De kenteecken staan p. 216.

Meestressen (gy verstaat wel, denk ik, lezer, welke schepsels ik meine) hebben dikwils het meeste aanzien; somtijds de meeste bejijders; des was het noodig dat deze ook leerden hoe zy haar hadden te gedragen. p. 219.

Van dit alles geeft de Heer Walzingam niet segts sijne lessen, maar ook staatkundige voorbeelden, uit Latijnsche en andere historien getrokken, daar die vermaarde Sejaan nu en dan ten rooneele verschijnt.

Maar het is zeldzaam, dat deze Schrijver, voorbeelden uit verscheide volketen bybrengende, zijn eigen landaart alleen overslaat, en van die maar eens in 't algemeen spreekt, zonder eenige personen te noemen. De Overzetter, die dit werkje uit het Engelsch in 't Fransch vertaalt heeft, merkt ook aan, dat de

Schrij-
* P. 137. 147. † P. 158. 177. † P. 200.

Schrijver, van velerley Vorsten en Hoven sprekende, het Engelsch Hof en zijne Koninginne niet vermeld. Men zoude mogen denken, dat hy het te teeder heeft gerekent, fouten eener nog levende Vorstinne (want hy schreef dit in haar tijd) en haar Hof op te baggeren: en haar deugden te roemen mogt een man, die door ongunst buiten boord gezet geen deel meer aan dezelve had, misschien niet wel van 't hart: dog de Overzetter houd het daar voor, dat Walzingam ligtelijk van dezelve gedagten is geweest, als die Korneilje ten opzigt van den Kardinaal Richelieu had, van wien hy nooit wilde spreken, om dat hy 'er te veel goeds van had genoten, dan dat hy quaad van hem mogt spreken, en te veel quaads, dan dat hy hem zoude prijzen.

Hier achter is gevoegd de schetse van een grooter werk, geschreven door *Robbert Nanton*, man van achtbare bediening onder Koning Jakob den eersten, die het zelve om der levenden, en om der geheugenisse van sommige overledenen wille niet breeder darde volvoeren.

Schoon dit maar een ruw ontwerp is, echter dient het tot vervulling van 't gene ik terstond zeide, dat de Ridder Walzingam willens hadde nagelaten. Dat is, het beschrijft ons niet alleen de Koninginne Elizabeth van haar wieg en bakermat af, tot haar opstijging ten Rijkstroon toe, maar het geeft ons ook een levendige schildery, zoo van haar lijfsgestalte, en natuerlijke bevalligheden, als van hare zielsdeugden, driften, en zinnelikheden, geduerende haar roemrugtige regeringe in alle gevaarlijke voorvallen

vallen en geheime verraderyen betoond. Ik ga dezelve voorby, als meerendeels in mijn uittreksel van * Bohun's werk aangeroord.

By 't leven dezer groote Vorstinne volgt tot een toegift de verbeeldinge van vele harer voornaamste gunstelingen, en Hof-amptenaren, altsamen en yder in 't byzonder hier afgemaald in hunne geboorte, voorouders, komste aan 't Hof, bedieningen, en gunstgenot: dog vermits die Koninginne geheel haar werk maakte van den oudsten adel tot de hoogste ampten te vorderen, komen ons geene andere byna voor als uit alouden adellijken stamme.

d'Eerste die hier praat, is de Grave van Leicester, den Nederlander, tot welke hy van de Koninginne in den Spaanschen oorlogstrijd gezonden was, een niet dan al te wel bekende gast; gevolgd van zijnen grootsten wederstrever den Grave van Suffolk.

Leicester staat hier te boek, als een, die valschhartig was, en de beginselstellingen van Machiavel en Cesar Borgia had ingezogen. Een lof, op verre na de beste niet.

De Schrijver, niet aftarvolgende de grootheid der Persoonadjes, maar de tijd hunner vorderinge ten Hove, brengt na dezen den Lord Burleigh, en voorts den Ridder Sidney, wijders onzen vorensgemelden Schrijver den Ridder *Walzingam*, Milord *Willoughby*, den Ridder *Bacon*, Milord *Norris*, den Ridder *Knowls*, den Ridder *Perrot*, den Ridder *Hatton*, Milord *Effingham*, den Ridder *Packinton*, Milord *Hunsdon*, den Ridder *Raleigh*, den Ridder *Grevil*, Milord

* September en October 1694.

Milord Effex, Milord Bukhurst, Milord Mountjoy, den Ridder Ceede, den Ridder Francois Vere, en eindelijk Milord Worcester te voorschijn.

Niemand store zig aan 't woord *Milord*, dat ik de Engelsche Grooten late behouden.

Zy komen alle niet even eens voor, maar sommige zijn enkel gedoodverft, andere wat meer opgehelderd: weinige hebben by hunne historie ook die van andere gevoegd.

Het gaat gemeenelyk zoo met Schrijvers, die een ontwerp van een grooter bestek maken. Zy maken een opstel van de voornaamste personen, zaken, of tijden, die zy willen verhandelen, vervolgens schikken zy van tijd tot tijd de gedenkschriften, daar toe dienende.

In 't gemeen mag men zeggen, dat alle deze hooge rijksambtenaren zonder phimsrijkery verbeeld staan.

De Schrijver, ons verzekerende niets te neder gesteld te hebben als uis echte stukken, of zeer geloofwaardige getuigen, heeft zoo vele lezers gevonden, dat deze vertalinge na den vierden druk zijn 's werks gedaan is.

XVIII. HOOFDDEEL.

Godofredi Wegneri D. Sacræ dissertationes
Theologicæ & Philologicæ, de variis &
jucundis argumentis ex Scriptura S. peti-
tis: cum speciminibus Biblicis & hiero-
lexicis sequenti pagina enumeratis. In
unum volumen collecta nunc prodeunt.

Dat is,

Des. Godfrieds Wegnerus gewijde Godgeleer-
de en Taalkundige redeneringen over ver-
scheiden en vermakelyke stoffen uit de Heilige
Schrift gehaald, met proeven van Bibel-
verklaringen, en gewijde woordboeken, op
de volgende bladzijde gemeld; nu, by een
verzameld, uitgegeven. Te Frankfurt aan
den Oder by Johan Volcket 1695. in
4.

Hier hebben we veertien geleerde redenerin-
gen, die de Heer Wegner, Hoogleeraar
der Godgeleerdheid van de Augsburgse belijde-
nisse, of zelf heeft opgesteld, of andere onder
zijn opzigt beweerd hebben; waar in dan zijn
hand, na de gewone wijze, vry behulpzaam
is geweest. Gelijk de stoffe niet over al van den
zelve aart is, zoo zijn ook de zaken niet alt-
zamen op eenerley manier behandeld: en dit
noodzaakt my, schoon het geen klein werk in
heeft,

heeft, van yder in 't byzonder te spreken.

De eerste is over de plaats, van welke het drietal der Koningen Job, David, en Salomo getuigt; de vreeze des HEEREN is het beginsel der wijsheid.

Verwonder u niet, lezer, dat ik Job ook een Koning noeme: onze Schrijver zegt zoo, en gelooft, dat die lijdzame man een Koning der Idumeen, uit Abrahams nakomelingen, door Ezau geteeld, en met Dina, Jakobs Dogter, is getrouwd geweest.

Men kan die spreuk niet alleenlijk hier in 't breede verklaard zien, maar ook al wat over yder woord by alle Godgeleerde, zoo oude als nieuwe, te vinden is; en de Schrijver legt het byzonderlijk daar op toe, om de Hebreeuwſche woorden zoo breed uit te halen, als ze in den Bibel te vinden zijn.

Hy begint met het woord * רֵשִׁית [Reschith] dat by de dogters van de Hebreeuwſche taal, te weten de Chaldeeſche, Arabiſche, Perziſche, of Exhiopiſche beter als by de moeder zelve voorkomt. Iemand denke, dat hy hier een volmaakt woordboek van die woorden ziet.

Voortgaande tot de woorden † חֹכְמָה [chochmah] en † יִרְאַת [jireab] behandelt hy die als de voorſte: dog over 't woord יְהוָה [Jehova] is hy uitvoeriger, zoo wegens de taalkunde, en deszelfs beteekenisse, als van alles wat het letterziftend volk gewoon is na te vorſen.

Eindelijk vat hy de vreeze des Heeren te za-

XI Deel. X men,
* Beginſel. † Wijsheid. † Vreeze.

324 *De Boekzaal van Europe,*
men, en past die godgeleerdelyk op de ge-
moederen toe:

De tweede redevoering schaft ons water uit *Bet-
lebems bornput*, en verklaart II Sam. 23, 14-
17. Als de woorddoorspronkelykheden hier we-
der onderzocht zijn, gaat de Schrijver alles,
wat tot opheldering der zake verder te zeggen
valt, in twintig vragen begrijpen, en slaat niets
over van 't gene, dat oude en nieuwe deswe-
gen voor of tegen hebben geoordeelt.

Eerstelyk vraagt hy, welke de drie helden,
daar genoemd, geweest zijn? want nog Jood-
sche nog Christensche Godgeleerde komen hier
in over een. 't Is een schijnstrijd in den Bibel,
of deze drie helden ook onder de dertig moe-
ten gerekend werden, en hier uit rijft een twee-
de vraag.

Waarom zy helden worden genaamd, is de
derde, en de twee volgende vragen zijn o-
ver den tijd der Historie. Veel doet het ter
zake, dat men mag weten, waar David was,
toen zy hem dit water bragten; en deze is de
zelfde vrage. De zevende is, wat weg zy na-
men, om 't water te krijgen, en of zy regt
door het leger der Filistinen, met voornemen
om te vegten, gegaan zijn.

Ik moet den lezer eens voor al zeggen, hoe
de Heer Wegner doorgaans te werk gaat. Hy
stelt ons eerst het gevoelen der ouden, daar na
der later Schrijvers voor, hy wijft aan, hoe
zy van den anderen verschillen, en geeft ons
dan vrymoediglyk het zijne, met een oplos-
sing der tegenwerpingen.

De achtste vraag is, of de Filistinen in Beth-
lehem

Iehem zelf bezetting hadden, dan of zy daar buiten waren gelegerd, 't welk mede geen kleinen twist onder de geleerden heeft gemaakt. Men zie voorts naauwkeuriglijk onderzocht, waar de bornput, en welk de oorzake van Davids begeerte tot dit water was: zonder te vergeten, of die begeerte van David voor een welof wanschikkelijken trek te houden zy. Die lust heeft in zinspelingen, sla 't oog op p. 100.

Drie volgende vragen onderzoeken, of David den Helden water te brengen had bevolen, en of daar zonde in steekt?

Een, of zy daar voor gevogten hebben?
Twee andere, waarom David dat water niet heeft gedronken, en of hy 't mogt drinken?

Of David het water Gode heeft geoffert, en of water voor offer kan strekken, word in de twee laatste vragen opgelost: en dus loopt dit tweede stuk geleerdelyk ten einde.

In de derde redenvoering handelt de Schrijver van de *zigtbare zendinge des H. Geestes* Hand. 2. 3, en in zijn inleiding geleerdelyk van het oude en nieuwe Pinxterfeest, dat aan Elias eertijds zoude vertoond zijn 1 Kon. 19. 11, 12.

Na een beknópte uitbreiding van de woorden, spreekt hy breedelyk, om dat 'er de *vye-rige tongen* te pas komen, van het woord *tong*,

by de Hebreëen *לשון* [*laschon*] en by de Grieken *γλωσσα* [*gloessa*] geheten. Vervolgens pluist hy niet alleen dit maar ook alle de andere woorden uit in twaalf vragen.

Dewyl de tijdrekening van 't Pinxterfeest zo ten opzigt van den tijd als dag verward is,

doet hy dit geschil eerst af, en verklaart de plaats *Hand. 2.* I volkomentlijk: desgelijks *Hand. 2.* 15, om het juiste uur uit te vinden.

Ik zie hier wel reden, waarom de H. Geest op het Pinxterfeest gezonden wierd, en dat de stad, daar Hy quam, Jeruzalem is geweest: maar de Godgeleerde zijn 't niet eens, of Hy in den Tempel of in een byzonder huis zig openbaarde: en al zoo luttel, * of het in een boven- of beneden-kamer gebeurde.

Sommige zeggen, dat de personen, die den Geest ontfingen, alleen d'Apostelen waren, andere meer met hen. Daar toe dient een uitvoerige verklaring van het laatste van *Hand. 2.* 1. Dog het is wat nauwkeuriglijk gevraagd, † op wat deel des lichaams het zichtbaar teeken van den Geest zat; hoewel de oude daar over drierley gevoelen hadden.

De Heer Wegner weet een reeks van redenen by te brengen, waarom de Geest onder een uitterlijk teeken, en wel van tongen, verdeelde en vyerige tongen, uitgestort is; en waarom die tongen op een yder van hen zaten: daar Beda en andere wonderlijk over heen praten.

Nog word 'er gevraagd, of en hoe de Christen leerlingen door dit wonderwerk verscheide talen spraken? waar omtrent Salmasius door eenen Arndius wederlegt word.

De driedaagse dood van Christus word ons in de vierde redenvoering yerreken. Om nettelijk uit te halen, hoe lang Christus in 't graf heeft gelegen, krijgen alle-plaatsen, daar van handelende, haar verklaring; en uit alle de-
zelve

* P. 173.

† P. 179.

zelve blijkt, dat die tijd geen 72 ueren, of drie volle dagen en nagten, lang geweest is.

Hier komen dan de Voorbereidingen, groote Sabbath, en meer Joodsche zaken te berde, het eten van 't Pascha, de dag van de maand, en week, toen Christus storf, het uur van den dag der kruicinge, de begravinge, en eindelijk der Opstandinge.

Salomons schipvaart na Ophir zoude ik gaarne in het vijfde vertoog bezien, maar uit het afdrukfel, dat ik bezige, is deze verhandeling uitgelaten.

Het naaste, dat my voorkomt, is van den *oorsprong der vogelen*, uit Gen. I. 20. Daar in ontdekt de Schrijver de verscheide gevoelens, die deze en genen over de Schepping hebben, teffens den oorspronk der woorden, en 't onderscheid tussen דַּבֵּר [dibber] en אָמַר [amar] schoon 't beide spreken beduid; eindelijk, hoe God ons in 't woord *Elohim* voorkomt, enz. Hy geeft ons aan de hand zesderley meeningen van verscheide uitleggers, waaruit de Vogelen zijn geschapen. Na zijne gedagten, zijn ze uit *Niets* gemaakt, en om dat die stelling geen tegensprekers ontbeert loft hy derzelve voorgeworpene zwarigheden op.

Het zevende vertoog wijst ons de plaats, daar Christus is geboren; waar omtrent een lezer zig kan verlustigen in Immanuels land, het land Juda, de stad Bethlehem, en een bewijs tegen de Joden, dat hunne Messias is gekomen. De Heer Wegner toont hen, dat zy de Schrift verdraayen, en verzet zig tegen die Christenen, die den Joden byspringen, en wanen,

nen, dat (a) Christus niet binnen, maar buiten de stad Bethlehem is geboren, met byvoeging van de reden, waarom Hy in die kleine stad heeft willen voortkomen, en gewagmaking, in 't voorbygaan, van haar verwoesting, en der Christenen bedevaarten derwaarts, samt den tempel, die Helene, des Keizers Konstantijns moeder, daar ter plaatse gezegt word gebouwt te hebben, en van welke historie, door Eusebius beschreven, ik mijn oordeel hier niet zal zeggen. 'k Zwijge, hoe die door de Sarazijnen is ingenomen; en of de (b) Herberg, in welke Christus ouders t'huis lagen, Jozef toequam; of het stal eigenlijk een beestenstal (o wat al mooye dingen hebben sommige oude en later Christenen hier over niet geschreven!) en of de (c) kribbe een beesten-voederkribbe, dan wat anders, of in een steenrots onder de wal uitgehouwen was: want Vader (d) Chrysostomus praat, dat ze van leem of slijk geweest is, en de (e) Jezuijt a Lapide meent het beter te weten, daar hy dezelve hout noemt. Men onderzoekt hier ook, waarom de Heiland in een kribbe heeft gelegen, daar dan de (f) doeken, of zwagtels, bykomen; en of 'er ten tijde van Zijn geboorte beesten in 't stal waren; een overlevering der Oudvaders, in Bacharts brave werken voor dezen by ons uitgestampt. Eindelijk de Kardinaal Baronius, die wel wat meer verziert heeft, of, dat van anderen verzierd was, na vertelt, weet hier een waterbron te vinden, zooder

(a) P. 66. (b) P. 91. (c) P. 94. (d) P. 106.
 (e) *Ibid.* (f) *Luk.* 2. 7.

zonder dat de Schrift daar van gewaagt , en niemand dezelve heeft voortgebracht , als Beda alleen. Och ja , zoo Baronius geloof verdient , de *kribbe iste Roome gebragt : en waarom niet ? ze word aldaar thans in de Kerk van de Grootte Lieve Vrouw getoont.

Ik bidde u , lezer , laat uwe oogen by deze kribbe ookeens gaan over eenige andere wonderwerken , omtrent des Zaligmakers geboorte van de Pausgezinde verdigt , en treê zoo met my over tot het agtste geschrift , in 't welke een zeker schoolier Meinelffus , onder het opzigt van den Heer Wegner de plaats 1. *Joh.* 5. 7. beweert ; over de *drie getuigen in den Hemel.* 't Is waar , drie oude Griekse Handschriften hebben die niet , ze is ook niet te vinden in verscheide Overzettingen , de Syrische , Arabische , en sommige Latijnsche Handschriften , en velen Oudvaderen onbekend ; dog van dit alles worden redenen gegeven , en de wettigheid der woorden aangetoond , met Oplossing der tegenwerpingen , voornamentlijk van den Sociniaan Sandius.

De *vergelijkinge van den eersten en tweeden Adam* is des Schrijvers vertoog geweest , toen hy Doktor der godgeleerdheid wierd , over 2 *Kor.* 5. 21. Hy toont hier eerst alles , waar mede God den eersten Adam heeft geschapen , dog zoo , dat hy konde vallen , regt anders als de Pelagianen , dewelke hem zuiver in den staat der jongeborene kinderen stellen , dat is , nog regtvaardig , nog onregtvaardig. Hy vergeet verder niet , hoe Adam , de wet overtredende ,

X 4 een

een zondaar wierd , en wat tot den val met deszelfs aankleven behoort , maar bewijft ons de de zwaarte dier misdaad uit vierderley gronden. Dat de tweede Adam niet konde zondigen , word gesterkt met verklaringen van 2 Kor. 5. 21, Dan. 9. 24. Luk. 1. 35. Heb. 7. 25 , en andere plaatsen meer , en nogtans Hy Heilige , met 's werelds zonden beladen , is tot de * grootste zondaar van alle geworden.

De tiende zintwisting is onder des Schrijvers opzigt van zijn neef gedaan over de woorden van den Kruisgezant Paulus aan de Galaters ; want gyl. alle die gedoopt zijt , hebt Christus aangedaan. Ik wenschte hier wel wat duidelijker bewezen , dat gedoopte kinderen gelooven , gelijk p. 48 geleert word.

Een proef van een volmaakte Hebreeuwſch woordboek te maken is in het elfde stukje aangewezen in het woord † אָרָב , [Bara]. Die zulk een werk zouden willen volbrengen , moesten vele geleerde mannen te zamen zijn , die niet alleen de Hebreeuwſche , maar ook alle Ooſterſche talen in den grond verſtaan , en van derzelve eigenaardigheid kunnen oordeelen. Zulke , zegge ik , die van elk woord , daar het voorkomt , deszelfs kragt aanwijzen , na de manier van zeggen , die toen gebruikelijk was : want ik hebbe may wel laten wijs maken , dat , gelijk de Hebreeuwſche Bibel niet in eene eeuw is geſchreven , alzoo ook de ſpreekwijzen niet eenerley zijn : zulks dat dit werk niet weinige groote ſtukken zoude uitmaken. Ey zie eens met my , hoe de raalkundige Heer Wegner deze proef onderneemt. Ge.

* P. 34. † Schiep, of heeft geſchapen. ; .

Getoond hebbende, hoe dikwils het woord voorkomt, ook hoe menigmalen, en waar, niet slegts in ydere (a) vervoeging, maar ook in yder (b) tijd, geeft hy ons deszelfs (c) t'zamenvoeging, en wat het regeert, of hoe't geregeerd word. Dan haalt hy de (d) gelijknamigheid op, vervolgens de (e) meernamigheid, en hoe die van 't woord אלהים verschilt. Nog ber. Hy verrekent de (f) overeenstemming der Oostersche taalkunde, en derzelve (g) verklaring uit tegengestelde woorden, gevolgd van een anderhalfvoetig woord *Syngenealogenantiophania* [medegeslagtige door tegenstellinge-opheldering] wat make ik hier best van?

Noodiger is de (b) spreekwijs en (i) Nadruk-kunde, en wat fraais de (k) Letterziftkunde. Maar zie daar nog grooter woord *Philosbeologopolemosophia* [Redenlievend Godgeleerde-twist kunde] men zoud 'er schier een zweetje van halen.

Hier in komen ons verscheide vragen voor, welker eerste is, of de woorden * אלהים אלהים [Bara Elohim] meerderheid van personen be-duiden? II. Of de schepping der vissen on-middeljk is geschied? III. Of het meerge-melde woord *Bara* altijd scheppenuit niet be-teekent? dit doet hem handelen van verschei-de Schrifuurplaatsen, als Ps. 102. 19. Jer. 4. 5. Jer. 41. 20. Jer. 45. 8. Jer. 45. 18. Jer. 54 16. Jer. 31. 20. *Ezech.* 28. 13-15. Laatstejk X 5 komt

(a) Conjugatio.	(b) Tempus.	(c) Syntaxis.
(d) Homonymia.	(e) Synonymia.	(f) Har-
monia.	(g) Enantiophonia.	(h) Phrasiologia.
(i) Emphasiologia.	(k) Critica.	* God schep-

332 *De Boekzaal van Europe*,
komt de * Hyftorikunde , en hoe de Chaldeen
zig van dat zelve woord *Bara* bedienen.

Het twaalfde is de *proef van een gewijd Grieks
woordboek* over de eerste letter *A* , en de beteek-
niffe van 't woord *Alpha*. Dit schoeit mee stop
denzelve leeft van het voorgaande.

Vraaggeschillen over de zesdaagsche schepping be-
slaan het dertiende stukje. Deszelfs voorre-
den wijft den weg aan , hoe men op Akademien
zig behoort in brave bezigheden te gedragen.
De stoffe is vervat in een en twintig vragen ,
welker sommige nut en noodig , dog andere ,
mijn 's bedunkens , gansch onnut en onnoodig
zijn : want wat raakt het ons te weten , wat
God deed , eer Hy de wereld maakte ? en meer
dergelijke dingen , hier voorgesteld.

Het laatste is een *proeve van verklaring en ont-
binding der twee eerste vaarzen uit het begin van 's
Wereldmaking-boek* , door *Mozes* beschreven. Na-
demaal hier alles letter-en redenkonstiglijk
word ontbonden , gebeurt het , dat een en de-
zelve zaak dikwils voorkomt. Dus late ik het
anker vallen , terwijl mijne oogen van 't gele pa-
pier , en de drukfouten reeds schemeren. Wat
de manier van schrijven zelf belangt , die is
klaar , en , duidelijk , en overvloedig van stof-
fen om predikaatsen op te cieren , want men
vind 'er met groote naarftigheid by eengehaald ,
al wat oude en nieuwe Schrijvers van allerley
gevoelens wegens de verhandelde zaken hebben
te boek geslagen.

XIX.

XIX. HOOFDDEEL.

Gothofredi *Immo*, hoc est conciliatio legum in speciem pugnantium, quas in notis ad pandectas juris civilis *Dionysius Gothofredus* Jctus, verbum *immo* usurpando, indicare atque arguere, ommissa plerumque solutione assueverat; nuper autem, summo judicii acumine, subtilique industria, discussis contrariorum tenebris, evolvit & in concordiam adduxit Vir magnificus & excellentissimus *D. Georg. Adam Struvius*, Jctus consummatus, Consiliarius Saxonicus intimus, Antecessor in illustri Academia Salana celeberrimus, facultatis Juridicæ Senior, Curix Provinc. Assess. Primar. &c. Opus posthumum, quod publicæ utilitatis gratia, ut multorum desiderijs occurreretur, in lucem editur, juncto rerum & verborum indice locupletissimo. Cum speciali Sacræ Cæsar. Majestatis privilegio.

Dat is :

Het ja of neen van Gothofredus, ofte een vereniging der wetten, schijnende tegen elkan- deren te stryden, welke de Regtsgeleerde Dionijs

Dionijs Gothofredus in zijne aanteekeeningen over 't Wetboek, met het woord Immo te gebruiken, zonder nogtans de oplossing veeltijds daar by te doen, plagt te merken; nu onlangs met zeer groot vernuft, spitsvindige naarstigheit, en verdrijving van strijdige duisterheden, ontvouwd en vereenigd door den voortreffelyken, en zeer uitmuntenden man den Heer Joris Adamse Struif, volslagen Regtsgeleerde, Saxisch Geheerraad, zeer vermaard Hoogleeraar in de doorlugte Hooge Schole aan de Saal, oudste der Regttgeleerde Leeraren, en Voorzitter in 's Lands Rogthuis. enz. Een werk, na des Makers dood uitgegeven, om des algemeen nuts wille, en tot voldoening van veler verlangen. Daar is een zeer wydloopige bladwijzer van zaken en woorden bygevoegd. Met zonderlinge voorregtsvergunning van den Keizer. Te Frankfurt aan den Meyn, op kosten van Joris Henricksz Ochrling 1695. in 4. 62 bladen.

IK ben reeds zoo verkropt aan den titel, des ik, uit vreeze van aan het boek zelf te zullen stikken, mijn penne nederlegge, latende dit lekkere beetje den regtskundigen ongerept over.

XX. HOOFDDEEL.

Les Amours de Henri IV , Roy de France , avec ses lettres galantes , & les réponses de ses maitresses.

Dat is,

De Minnerjen van Henrik de vierde , Koning van Frankrijk , met zyne Minnebrieven , en de antwoorden van zyne liefstens. Te Keulen 1695. in 12. 15 bladen.

Gelijk vrome en kuissche Koningen (wat zijne ze van alle eeuwen her dun gezaaid geweest!) hun lof toekomt, welke men ziet dat hen doorgaans met geen spaarzame hand van de History-Schrijvers word toegemeten; alzoo bevinden we, dat het wanbedrijf der dwingelanden en onkuissche Vorsten (wat een menigte van dat soort komt ons in alle geschiedenissen te voren!) veeltijds na verdiensten aan eene onsterffelijker schandgeheugenisse inde gedenkboeken der volkeren word nagelaten.

Deugdzame wereldregeerders weten, dat ze zoo wel menschen als hunne onderdanen zijn, dat ze zoo wel als alle andere de geheiligde wetten behooren te onderhouden, en, dat ze wel in acht mogen nemen de woorden van Horatius

*Regum timendorum in proprios greges ,
Reges in ipsos imperium est Dei.*

welke

welke van Kamphuizen op een kragtiger wijze in zijn uitbreiding van Davids twee en tagtigste snaarlied dus voorkomen.

*Zy, die, om voor 't gemeen te waken
Aan 't stuur der menschelijke zaken
Verbeven, , en in daad en schijn
Op aard als kleine goden zijn,
Die hebben boven hen een booger, enz.*

Henrik van Bourbon, sedert hy, na vele sporrelingen, ten rijkstroon van Vrankrijk was gestegen, Henrik de vierde geheten, en namaals met den bynaam van Grootte vereerd, was een Koning, die vele deugden en goede gaven bezat, maar die daar benevens met zeer vele groote gebreken den luister van zijnen naam bezwalkt heeft.

In zijne tochten tot schoone vrouwen was hy zig zoo onmagtig, dat de boelaadjes, met haar bedreven, niet alleenlijk by zijn leven, maar ook na zijn dood van verscheide pennen tot verwondering der lezers, en onuitwisselijke smerten zijner Majesteit, zijn aangereekent.

Die Schrijvers zelve, die hun werk maken van zijne heldendeugden en andere Vorstelijke hoedanigheden met glimpenden inkt te boeken, verzwijgen zijn minzugtigen aart niet; Pieter Korneliszoon Hoofd, meene ik, die voor het schrijven van zijnen grooten Henrik met den eernaam van Ridder wierd opgehult, en den Franschen Vader Hardouin de Peresire, die, tot leering van den althans heerschenden Koning

ning Lodewijk den veertienden, het leven van den hooggemelden Henrik, zijnen Grootvader, beknoptelijk en met veel zuiverheid, een historyschrijver passende, vereeuwigt heeft.)

De leerzame verdigtsels der aloudheid leeren ons, dat Herkules, die groote temmer van gedroegten, zoo zeer der minne onderhevig is geweest, dat hy ter gediensfigheid van zijn lief Omfale het spinwiel hanteerde; en Sardana-paal, der Assyriëren Koning, was, naar luid der *historien, zoo verwijfd, dat zijn Hofmeester Arbaces hem in wijven-kleedy onder een hoop hoeren vond zitten spinnen.

Hoe verre Henrik de vierde (behalven zijn groote drift tot dobbelen en kaart spelen) zig van schoone vrouwen liet vangen, kan iemand lichtelijk gissen, als hy den voorzeiden Bisschop Hardouin in zijne beschrijving hoort zeggen, dat men wel twintig Románs van zijne heime-lijke liefdens-snoeperyen zoude kunnen maken, toen hy nog maar Koning van Navarre was, en zig dan eens met Jaqueline van Bueil, dan eens met Charlotte Essards, en vele andere juffers meer, zijn hart ophaalde: *k laat staan, wat hy daar na uitgevoerd heeft met zijn schoone Gabrielle, anders de Hartoginne van Beaufort genaamd, die hy, schoon ze een getrouwde vrouw was, met razende minne bezeten had, en met de Markgravinne van Verneuil; daer hy zig niet ontzag, om op zekeren dag by de eerste te komen, in een boerenkleed vermomd, bosfen stroo op zijn schoft te torffen, en van de
laatst

* Justinus lib. 1.

laast genoemde, meer als eens op zijn knieën leggende, geduldiglijk hare smaadwoorden verdroeg.

Deze laste onhebbelijkheden, een Christenvorst onbetamelijk, zijn in Henriks leven, en na zijn dood, van vele wereldkundig gemaakt, en ze konnen geen boekoeffenaar onbekend zijn. Wat dit werkje belangt, men kan des grooten Henriks leven stukswijze, en voornamentlijk de gemelde zijn minneryen, daar in beschreven vinden, teffens wat een staaltje zijn eerste wijf Margriet, die onkuisse Margriet, zuster van den Franschen Koning Karel den negenden, geweest is: ja zelf het verklaarschrift, dat Henrik uitgaf, tot bewering zijner begeerte, omme van den huwlijksband, met haar aangaan, ontslagen te werden. Dòg het zoude den drukker of uitgever gepast hebben, wat meer zorge te dragen, dat 'er aan 't hoofd van dat † verklaarschrift in plaats van *Margriet* niet verkeerdelijk *Katharijn* stond.

De brieven, die Henrik aan zijne liefstent heeft geschreven, zijn zoo vele blijken zijner hollende lust tot venusjanken. Deze staan achter 't werkje, dat een samengegaarde bondel van vertellingen uit andere Schrijvers is.

Aan 't eind van 't zelve pronkt de lijst van de zonen en dogteren, die Henrik by zijne Koninginne Marie de Medicis (want Margriet had 'er hem geen gebaart) en by zijne andere minnareffen geteelt heeft, behalven die hy niet had willen erkennen.

Ik bevele den lezer dit uittreksel te vergelijken

† Zie p. 118.

ken met den inhoud van het dertiende hoofddeel, dat de Boekzaal in slag-en Wintermaand des jaars 1694 uitleverde.

XXI. HOOFDDEEL.

D. *Joh. Georg. Nicolai*, jurisconsulti, & sereniss. Electoris Saxoniae consiliarii, *resolutiones casuum juris dubiorum practicae*, multis Jctorum modernorum auctoritatibus cum rationibus dubitandi ac decidendi firmatae, nec non celebriorum dicasteriorum, maxime Saxoniorum, praejudiciis, ut & summi appellationis judicii, quod Dresdae est, sententiis exornatae. Quibus complura juris civilis & Saxon. dubia partim omnino non, partim non satis hactenus explicata, usu tamen forensi frequentissima, accuratâ brevitate pertractantur, omnibus in foro versantibus & utiles & fructuosas, publicique juris factae ab *Augusto Cosabeo* D. cum summariis atque indice rerum & verborum. locupletissimo.

Dat is,

Joh. Georg. Nicolai, (regtsgeleerde en Keur-Saxsischer Raad) ontvoering en van Regts-
 XI Deel. Y oeffe-

oeffenige gevallen, door groot gezag der he-
 denschaps regtsgeleerden, met redenen van
 twijfelen, en besliffen; gestert: desgelijks
 met voorgewijsdens van de vermaardste
 vierfcharen, byzonderlyk Saxische, en
 wijsdommen van het Hooge Hof van be-
 roep te Dorsibus, opgehield. Waer inne
 zeer vele twijfelingen van 't Regt, en der
 Saxische regtszaken, ten deele gunst niet,
 ten deele niet gunst tot nog toe verklaard,
 nogtans in pleitzaken zeer dikwils voorval-
 lende, met een wete bekwaamheid worden
 afgehandelt, ten dienst van alle, die voor
 regtsbanken verbetren, nut, en oordeelbaar,
 en in 't ligt gebragt door Augustus Kosel.
 D. met inhouden der hoofddeelen, en een
 zeer ruimen bladwijzer van zaken en woor-
 den. Te Neurenberg by Andries Otto
 1696. in 4. 74 bladen.

Dit is een kind, na 's Vaders dood eerst in 't
 ligt gebragt. Wilt gy den man van aan-
 zigt kennen, lezer? hy staat in een printje te-
 gen over den titel.

't Is niet quaad, dat we in Holland ook we-
 ten, hoe de Heeren regtsgeleerden in Saxen,
 wegens eenige stukken van regten, meerendeels
 byzonderlyk na hun land geschikt, zig verkla-
 ren; maar ik kan niet zien, onder verbetering,
 dat we, zonder deze dergelijke Regts-boeken

te doorbladeren, ongelukkig of onkundig zouden zijn.

Want wie van ons zal zijn tijd willen doorbrengen, met te lezen, of en hoe verre men buiten zonderling bedel der overheid, in Saxon Molens mag bouwen? gelijk als olymolens, zaagmolens, slijpmolens, volmolens, papiermolens, kopermolens, boommolens, kruidmolens, en wat al niet meer? Deze te stigten word onderscheidentlijk naar regten, Saxische gewijsdens, en Keurvorstelijke molenkeuren, nagevoert, hoe 't in Duitschland mag geschieden.

De achtste geschil-stifting van den Heere Nikolai is, of en hoe verre een uiterste wille van iemand, die nog lezen nog schrijven kan, bestendig is? hoe 't daar mede in Holland is gelegen, weet byna alle man: maar dien aangaande, na 't schijnt, valt in Saxon nog veel te schrijven, en zintwisten; alle 't welke met een Leipziger en Dresder wijsdom word bekragtigt.

Uit het gansche getal der regtsgeleerde ontvoeringen (XXV zijn d'er in dit boek) weet ik 'er geen een uit te trekken, of een Hollander kan die gemakkelijk ontberen. Derhalven spoede ik my tot anderen arbeid.

Y
XXII

XXII. HOOFDDEEL.

Histoire du Cardinal Masarin, par M. Aubery Avocat au Parlement & aux conseils du Roy. Deux tomes.

Dat is,

De Historie van den Kardinaal MAZARIN, door den Heer Aubery, Advokaat in 't Parlement en in de raden des Konings. Twee stukken in 12. t'zamen 53 bladen. Te Parijs by de Weduwe van M. Kramoufy. 1695.

HEt regeerkundig bedrijf van den Kardinaal Mazarin in Frankrijk, van deze gevloekt, van gene geprezen, is zoo kennelijk, dat iemand, die in de geschiedenissen van 't Christenrijk, in zijn levenstijd voorgevallen, niet te eenemaal onbedreven is, ook niet onkundig kan wezen van den grooten invloed, die deze Rijksampenaar door zijn uitmuntend bewind in de zaken van gansch Europe gehad heeft.

De Historien van alle landen en rijken der Christenen hebben enig deel aan het verhaal van 't gene hy bewerkt heeft, en wat hem wêdervaren is, zedert dat hy, Kardinaal geworden, op 't einde der regeringe van den Franschen Koning Lodewijk de XIII, en voorts onder de heerschappy van den althans heerschen den Lodewijk de XIV tot in het begin des jaars

1661

1667 tot, de spil was, waar op het belang van Frankrijk draaide.

Derhalven, nademaal hy in 't een en 't ander verhaal ons somtijds voorkomt, en zonder twijfel nog meermalen, daar we van de historien dezer eeuw mogen spreken, in onze uittrekfels staat te verschijnen, zal 't mijn zinnelijkheid niet zijn, den Franschen Schryver, door alle bekende vertellingen heen, op zijn spoor na te volgen (want het heeft hem geluft, om deze twee stukken te vullen, alles, wat, in Mazarijns tijd gebeurt, eenigzins aan de historie van zijn leven en bedrijf konde geschakelt werden, daar in te lassen) maar alleenlijk van zijn geboorte, opvoeding, wichtige bevelingen, voor- en tegenspoed, en eindelijk van zijn dood, een kortte febers te geven.

Na een zeer vleyenden opdracht van zijn Fransche Majesteit, maakt de Heer Aubory een aanvang van Mazarijns afkomst, en eerste bedieningen. Hy noemt des Kardinaals Vader Pieter Mazarini, geboortig van Palermo, en heel jong te Roome gebragt, daar hy Hortensia Buffalini, en, na de dood van die, Porcia Orsini trouwde. Zoo zal het dan niet waar zijn, dat hy geheugt uit een kort levensverhaal van Mazarijn onthouden te hebben, namentlijk, dat zijn Vader, Albert geheten, een groot koopman geweest is. Hier draagt hy den naam van Pieter, zonder dat ik echter zijn beroep vinde aangeteekent. Deze Pieter teelde by zijn eerste vrouw Hortensia twee zonen,

Y 3
 Ook in het Neêrduitsch uit de Fransche sprake vertaald, en te Amsterdam tweemalen gedrukt 1661 in 12.

te weten, onzen Julius, en Michiel, welke laatste ook Kardinaal gestorven is.

Julius quam ter wereld den 14den van Hooimaand des jaars 1602, volvoerde zijn jeugdige boekoeffeningen te Roomen condsdeels onder de Jezuïten (een goed beginsfel om snood te werden) daar na in Spanje, werwaarts hy een reis, in het gezelschap van den Abt Kolomme, deed, die toen Kardinaal wierd. Den letterloop had hy nauwelijks afgehoopen, of hy gordde den degen om 't lijf, en ging onder den Markgrave van Baghy, Bevelhebber over de krijgshenden van den keizerlijken staat, in Val Tellina dienen, daar hy, Overste van 't voetvolk geworden, groot aanzien kreeg.

In 't jaar 1628. (nu had hy weér het priesterkleed aangenomen) door den Pausselijken afgezant in Frankrijk aan Koning Lodewijk de XIIIde, en deszelfs eerste Rijksdonaar den Kardinaal Richelieu, aangespreken zijnde, wist hy zig zoo te gedragen, dat zijne verrigtingen in dezaken van Mantua, Kazal, Pignerol, en aan het Savoyische Hof van grooten nadruk wierden gehouden, byzonderlijk die hy gedaan had als gelastigde van den Paus, wiens belang hy met een zonderling fijn oordeel wist voort te zetten.

Dit, te Roomen op de proef goed bevonden zijnde, had hem al in 't jaar 1625 een vette brok toegebracht, te weten het Kanonnikschap van Sant Jan van Lateraan.

Hy wierd van den Paus in 't jaar 1634 met het onder *Legaat*schap (zoo noemt men dit)

van Avinjon beëftrigt, een ampt; gewoon van de aanzienlijkste uit de Roomsche geestelijkheid bekleed te werden: zijn vader kreeg in 't zelve jaar den titel van * *Conservator* van Rome; waar uit we nu hier ter plaatse leeren, dat die ook een slegthoofd geweest is.

Zijn eerzugt liet hem niet rusten, voor al eer by met een bulle van Paus Urbaan den VIII in het zelve jaar voor buitengewone † *Nuncius* in Vrankrijk wierd gehouden, alwaar hy, hoe wel eerst in weêrzin van den Kardinaal Richelieu, aangekomen, daar na deszelfs grootste boezemvriend wierd, en de gunst van Koning Lodewijk de XIII zoo verre verworf, dat hy, op zijn aanbeveling, van den gemelden Paus Urbaan in 't einde van het jaar 1641 onder den rang der Kardinalen wierd ingewijd.

Zoo haast als Richelieu in Wintermaand des jaars 1642 was gestorven, maakte de LeliKoning † 's anderen daags Mazarijn tot zijnen eersten rijksdienaar.

Zijn Majesteit zelve overleed in bloeiemaand van den jaer 1643, by welkers uiterste wille onze Kardinaal (die nu gevader van des Konings zoon den Dolphijs was geworden) daarenboven nog aangesteld wierd tot hoofd van de raden, zonder welker kennis de regerende koninginne weduwe, geduerende de minderjarigheid des Dolphijs, niets mogt uitvoeten.

De Fransche schrijver meld ons de plegtelijkheden, die op des Konings dood ten hove volgden, en wil duidelijke blijken geven, daarmede

Y 4

zijn

* Bewaarder, een groot amptenaar. † Bode, Gezant. † Den 5 van Wintermaand 1642.

zijn vertelling van de veldslag van Rokroy, en het innemen van Thionville leest, dat hy een groote oorvleyer en bygeloovig mensch is.

Hy verhaalt wijders alle de oorlogen, belegeringen, en veldslagen van die tijden, zoo voor als na den jare 1646, wanneer de Kardinaal, tegen het woelen van alle die hem zijn geluk misgunden opwassende, op aanbeveling der Koninginne moeder, by het Parlement tot oppergezaghebber van des jongen Konings opvoeding verheven wierd. Ik zal hier niet reppen van den beroemden West-Faalschen vredehandel, in het jaar 1649 volvoerd, den burgerlijken oorlog van Parijs, nogte die allerge-denkwwaardigste rijkswisseling in Engeland, toen de ongelukkige Koning Karel de I op het schavot te Londen voor den bijl moest bukken, en Cromwel met zijne Raden de alleen heerssing in een zoo genaamden vryen staat, of Gemeenebest hervormde; zaken, die den Heer Aubery, gelijk vele andere zoodanige, na zijn gewoonte, dikwils verre van den Kardinaal Mazarijn afstiepen: maar, om wat dichter by hem te blijven, kortelijk zeggen, dat hy nu van vele grooten met zoo nydige oogen wierd aangezien, dat daar uit alle de bobbelen van beroertens ontstaan zijn, die Vrankrijk in den jare 1648, 1649, 1650, en 1651, onthutst hebben. Hy was onder dien inlandschen onrust het voorwerp van den haat des gemeenen volks: want de smaalschriften tegen hem schreeuwden, en men zag veelvuldige scheldbrieven ten zijnen laste alomme binnen Parijs aangeplakt, waar inne zijn bedrijf gevloekt, zijn persoon

ter galge geeist wierd ; 't welk door de steeds
aanwaffende onlusten van 't hof hem deed be-
fluiten, na Havre de Grace te vertrekken, om
voor geen slagtoffer van zijner vianden wrake te
dienen. Het Parlement, dat niets liever als
zijn ondergang geboren zag, bragt te weeg,
dat hy, na zijn vertrek, by 't hof en des Ko-
nings Raad uit Vrankrijk wierd gebannen, en
binnen vijftien dagen (het banissement was
den 9 den van Sprockelmaand 1651 gedagtee-
kent) het gansche rijk zoude hebben te ruimen,
mer alle zijne vrienden, en vremde huisgenoo-
ten, op straffe van na dien korten tijd vogelvry
te wezen, zoo wanneer hy ergens binen de lan-
den zijner Majesteit gevonden wierd.

Na dat de Koning, veertien jaren oud ge-
worden, meerderjarig middelerwijlen was ver-
klaard, en de Prins van Kondé de wapenen had
opgenomen, quam Mazarijn, door begunsti-
ging zijner Majesteit, alle de gelede ne sribbe-
lingen te boven, en in het jaar 1653 wederom
te Parijs, daar zijn vianden in 't Parlement alle
bedenkelijke middelen hadden te werk gelegd,
om hem te verderven, daar men een groote
somme gelds op zijn lijf gesteld, zijn goe-
den aangetast, en zijn over kostelijk gestoffeerde
Boekzaal verkoff had.

Dat is het lot der grooten in hun leven,

En eens verdrukt, dan wederom verheven.

Zedert dien tijd is hy in alle onderhandelingen
van Vrankrijk met in-en uitheemsche des Vor-
sten regte hand en het aas der hoffelijke troef-
blaën geweest.

Het sluiten der Vrede, tusschen hare zoogenoemde Allerchristelijkste en Katholijke Majesteit door hem van de Fransche, en door den gezant Don Louijs de Haro van de Spaansche zijde in 't jaar 1659 volvoerd, is een zijner gewichtigste bedrijven; dewijft die het huwelijk van Lodewijk de XIV met de dogter van Spanje, 'sjaars daar aan, tot een gevolg had.

Dit was ook zijn laatste daad, na welke hy vele andere groote voorgenome zaken niet volbragt heeft, want hem overviel een ziekte, die doodelijk was. Des maakte hy, op zijn kasteel van Vincennes in 't krankbedde gelegen, al zijne goederen aan den gemelden Koning, dog die weigerde dezelve aan te nemen, en beval hem van zijne middelen by uiterste wille zoodaniger wijze te bevelen, als hy drie dagen voor zijn afterven gedaan heeft. Het gros van den inhoud dezer laatste beschrevene wille word van den Schrijver te boek geslagen, en men ziet daar in zijn uitvoerige bestelling over de groote geld schatten, kostelikheden, kleinnoodien, roerende en onroerende goederen, die hy naliet.

Op zijn uiterste ontbood hy den Priester Joly, namaals Bisschop van Agen, tot wien hy zijn hart regt uit sprak, en in wiens byzijn hy storf den negenden van Snocimaand des jaars 1661, in den ouderdom van 58 jaren, zeven maanden, en vijf en twintig dagen.

Zijn lijk stond met hoogstadelijken zwier, op bevel van hare Majesteiten, als dat van een groot personaadje, ten toon: en te Parijs was een bevel gegeven, van in die stad alleen tien

dui-

duizend Missen voor zijn ziel te doen. Zijn hart wierd met groote pragt in de kerk van 't klooster der Theatinen overgebracht, en de Heer Le Tellier, des Konings Geheimschrijver, de laatste overgeblevene van de vijf uitvoerders die de Kardinaal in zijn uiterste wille had aangestelt, heeft het gebeente of overschot van des Kardinaals lijk laten zetten in de pragtige kapelle, (op de plaats daar de overledene had bevolen het beroemde godshuis, na zinnen naam genoemd, te stichten) die niet eer volbouwd was dan in den jare 1684, als wanneer de gemelde Heer Le Tellier den zefden of zevenden van Herfstmaand des zelve jaars de gezeide lijkstaatsie gehouden heeft.

~~De laatste overgeblevene van de vijf uitvoerders die de Kardinaal in zijn uiterste wille had aangestelt, heeft het gebeente of overschot van des Kardinaals lijk laten zetten in de pragtige kapelle, (op de plaats daar de overledene had bevolen het beroemde godshuis, na zinnen naam genoemd, te stichten) die niet eer volbouwd was dan in den jare 1684, als wanneer de gemelde Heer Le Tellier den zefden of zevenden van Herfstmaand des zelve jaars de gezeide lijkstaatsie gehouden heeft.~~

XXIII. HOOFDDEEL.

Juris publici prudentia, compendio exhibitata, quo materia ejus, præcipueque hæctenus agitata controversiæ ab sua origine ac fonte ducuntur, faciliisque ratione exponantur & demonstrantur. Autore *Henr. Coccejo*, JC. Consil. Elect. Brand. Facult. jur. ordin. & Profess. prim. olim supremi consilii Status Electoralis Palatini, & collegii roriformi adessore; & in antiquissima Heidelbergensi, Decretal. Pandectar. & Jur. gent. P. P.

Dat

Dat is,

Algemeene Regtskunde, kortelyk vertoond, waar inne dazelfs stoffen, en de tot noch toe voornaamste geschillen uit haren oorspronk en bron worden afgeleid, en op een gemakelyke wyze antwoord en aangerezen door **Henrik Koccejus**, Regtsgeleerde, Kourvorstelyke Brandonb. Raad, enz. enz. Hoogleeraar, enz. Te Frankfurt aan d' Ouder voor **Jeremias Schrey** 1696. in 8. 32 bladen.

VAn 't Regt des Roomsche-Duitschen gebieds (heele scheepsladingen van boeken zijn d'er over geschreven, en jaren lang is d'er op de Hooge Scholen van gepraat) geeft de Heer Koccejus hier een ontwerp, dat hy met reden een kort begrip mag noemen.

Daar hy breedst is, is hy alleraanmerktelyk; want daar beroont hy zijne ervarenheid in de Oude Duitsche Historie, van welke hy voornamentlyk zijne schryfstoffe moest ontleenen, wilde hy van dit werkje wat goeds maken. Want des Duitschen gebieds algemeen regt, oulinks in geene wetten vervat, is niet wel af te leiden als van aloude gewoontens: en hoe kan men die weten, als uit de Historie der Duitsche Ondheid?

Al wat dan de Reden gemeenlyk in regten beslist, dat doet in het Duitsch Regt de Geschiedkunde, die den geleerden Schryver wonder

der wel te stade komt, in 't scharpen der Grenzen van zoo velerley landsluiden, als welke de wijduitstrekkende gewesten van het Roomsche-Duitsche Keizerrijk bewonen.

XXIV. HOOFDDEEL.

La vie de Jean Baptiste Colbert, Ministre d'etat sous Louis XIV. Roy de France.

Datis,

*Het leven van Jan Baptist Kolbert, Staatsdienaar onder Louijs de XIV. Koning van Frankryk. Te Keulen *** 1695. in 12. 15 bladen.*

MEn wagt geen uittreksel na den rang der verhandelingen uit dit levensverhaal, in 't welke ik meer hebbe gezien, dan ik zal klappen.

Het blijkt allenthalven, dat de Schrijver grondige kennisse van zaken heeft. De geschiedenissen, alomme in het werk te pas komende, zijn zoo versch van geheugenis, dat geen verzierffel hier eenige de minste plaats kan hebben. Wat boekoeffenaar is 'er, die zig met de historie der Fransche zaken, 'zedert den tijd van tussen 60 70 jaren voorgevallen, niet somwijlen onledig heeft gehouden? Daaromme zoude

zoude het niet lijdelyk zijn, dat men ons deswegen praatjes in de hand ftak. Ook mag een gefchrift, hoedanig dit is, te geloofwaardiger gehouden werden, om dat het geen levendigen vleid, of geen doodden laftert. Het is befchreven, na dat de man, wiens leven en bedrijf gefchetft word, en zijne zonen, die groote ampten bedient hebben, uit de wereld verhuift zijn.

JAN BAPTIST KOLBERT, wiens fortuin op een ongeloofelyke wijze, onder den thans heerschenden Koning van Vrankrijk, voortgezet is, wierd geboren te Reims in Champanje, in Slagtmaand des jaars 1625. Zijne ouders waren *Niklaas Kolbert*, eerst een Wijnkooper, daar na een handelaar in lakenen en zijde ftoffen, eindelijk ook Heer van *Vandover* geworden, en *Maria Paffort*.

Hy floeg allénks een top van zijn 's Vorften gunft, waar toe hem zijn fchrabder verhuift, en voorzigtige leering uit voorbeelden van anderen den weg baande: zoo verre, dat hy niet allén het opzigt over 's Konings inkomsten, maar ook de zorge der zeezaken had, uitvindende dagelijks nieuwe en nieuwe middelen, omme de vervalle zaken van Vrankrijk op te rigten, zijnen Koning te verrijken, en met eenen zijn eigen rijkdom en aanzien te vergroeten door zulke konftenaryen, die, hoewel ze by sommige voor wereldwije gehouden worden, echter in goed Hollandsch geen en anderen doopnaam als van *fab* voeten.

Na veel loovens in zijne zware bedieningen

gen storf hy te Parijs van de stoen, in Herft-
 maand des jaars 1682, oud 64 jaren, en van
 de borgers aldaar zoo gehaat, dat men hem
 niet als by nacht, met veel omzigtigheid, liet
 begraven.

Zijne zonen deden hem daar na een trotse
 grafplaats in de kerk van St. Eustaach bouwen,
 boven welke zijn beeltenis in wit marmer te
 zien is.

In deze Historie is te lezen het ongeluk, dat
Nikolaas Fouquet overquam; ik zegge, dien
 eerst zoo hoog in Vrankrijk verhevenen, en
 daar na plots ter nedergedaalden *Fouquet*, die
 d'opperste bestierder van 's Konings geldmid-
 delen zijnde, en van quaad beleid aangeklaagd,
 in den kerker wierd gesmeten; voorts van een-
 nige verkorene regters gedoemd, in een eeu-
 wige gevangenis te Pignerol op de grenzen van
 Piemont vervoerd wierd, alwaar hy van alles
 beroofd in den jare 1680 zijne dagen eindig-
 de.

O. misselzieke staat der Grooten!

Ik hebbe, toen ik wat jonger was, het deslige
 Latijnsche * bedegedigt van dien *Fouquet* (of
 op zijnen naam) aan de Lieve Vrouw Maria ge-
 schreeven, voor mijne landsluiden in rijm ver-
 tolt.

Met den ondergang van dezen *Fouquet* rees de
 zoon van *Kolbert*, die door den Kardinaal *Maza-
 rijn* den Koning aanbevolen was.

De Schrijver toont, hoe verre Vrankrijk aan
Kol-

* In de Vermakelijkheden der Taalkunde.

Kolbert verschuldigd is, wegens den handel in Oosten West-Indien, het maken van 's Konings beeld door den Roomschen Ridder Bernijn; het herbouwen der Koninklijke huizen te *St. Germain*, *Fontainebleau*, en *Chambord*; het opschikken van *Versailles*, *Trianon*, en het kasteel van *Klagny*, voor *Mevrouwe de Montespan* gebouwd; het stichten van een kerk te *Parijs*; het verbeteren van *Marly*, en de stad *Parijs* zelf; het oprigten van konstgenootschappen, en hooge Scholen, en het bouwen van openbare plaatsen, met welke te beschrijven een groot deel van het werkje vervuld is.

Eindelijk zien we hier, hoe de wereldkundige Rijksdienaar hem zelve in de alleraanzienlijkste ampten wist in te draaijen, zijne zonen groot te maken, en zijn dogter dier uit te huwelijken: hoe hy verder over de meeste rijks-zaken, en regts-plegingen zijn adem liet gaan, nieuwe ampten verzoon, keuren vernieuwde, of afschafte, den adel een bril op den neus zette, voorts Geheimschrijver wierd, en zijn oudsten zoon, den *Marquijs van Seignelay*, na gedane reizen door *Italien*, *Duitsland*, en *Engeland*, mede in het bewind der zaken drong: wijders wat hy in den oorlog tussent ons *Hollanders* en zijn meester den *Koning van Vrankrijk* in het heillooze jaar 1672 bedreef, hoe hy den scheepsbouw voortzette, en den *Hollanderen* en *Engelschen* het kunsje afkeek, omme zijnen *Koning* ontzachelijk ter zee te maken, waar van de *Atgerinen* den eersten proef bezuurden; kort om gezegt, we lezen hier,

† Zie van pag 41.

hier, hoe hy, met ampten overladen, der rijkdommen en bedieningen zat, eindelijk een lijk, en met schimpvaarzen na zijn dood be- guigt wierd.

Zijne ampten, die zeer vele waren, wierden van den Koning aan verscheide groote heeren vergeven, dog de voornaamste aan zijn oudsten zoon den gezeiden *Marquijs van Seignelay*, die hem in 't Geheimschrijverschap van Staat na- volgde, en Groot-schatmeester des Konings was.

Deze zoon van *Kolbert* storf in den jare 1690, volgens de beschrijving van zijn leven en dood, achter de voorgaande gevoegd.

Toen de Schrijver dit verhaal toestelde, wa- ren d'er nog maar twee zonen van den Heere *Kolbert* in 't leven, te weten *Niklaas Kolbert*, Aartsbisschop van Rouaan (denkeens of de man zijn kinderen kleine vetjes beschikte) en *Louijs Kolbert*, die eerst Abten Prioer geweest zijnde thans den degen heeft aangegord, en voor Kolo- nel van het regiment van Champanje dient.

XXV. HOOFDDEEL.

Secretarie, of Schrijfzaal van Apollo, vervattende velerley Brieven aan verscheide Volkeren, Vorsten, Keizeren, Koningen, Hartogen, Graven, en andere Grooten; ook aan amptelooze lieden: tot lof der deugdelyke, en bestraffing der deugdelooze daden en handelingen, in 't algemeen, tot verbetering der misbruiken in de wereld: als een aanhangsel der Kundschappen van Parnas, in 't Italiaans beschreven door den diepzinnigen Staatkundigen Heer Trajano Bokkali, nu mede vertaald door den zelven Vertaler Nicolaus Jarichides Wieringa. t' Amsterdam by Jantzen Hoorn 1697, 46 bladen in 8.

ONlangs * deed ik in het uittreksel van Bokkalijs *Staatkundige weegschaal* een kort verhaal van de schrijfwijze, waar door die vernuftrijke Italiaan eenen naam in het Statendom der geleerde heeft verkregen; dog daar nevens meldde ik ook het deerniswaardige sterfot, dat hem door zijne vrye pen is overgekomen. God wil 'er alle brave Schrijvers voor behoeden!

Hoewel alle boeken, in een en dezelve herfschapwinkel gesmeed, juist altijd niet even zinnelijk voorkomen, en de meeste lezers misschien zullen

* *Jul. en Aug. 1695. p. 116.*

len oordeelen, dat de * *Kunſchappen van Parnaſ* het eenige meeſterſtuk is, 't welk de roem van Bokkalinſi heeft voortgezet, boven alles wat hy verder heeft geſchreven; nogtans zien we in deze Schrijfzaal onder den bondel van Apollos brieven niet weinige, die 't zwoemſel van zijnen ſaedigen geeft duidelijc uitdrukken. d' Een rolt over doorlugtiger ſtoffe dan d' ander, ſommige zijn min, andere meer met ſcherpgeſpitte hekelpunten voorzien: dog in zoo groot een keur is geen mangel van aardige vonden en fijne gedagten, over allerhande zoo oude als nieuwer zaken, op 't wijd rooneel des werelds voorgevallen. Ik, die thans de handen vol werk hebbe, zal ſlegts van al dit verſchot eenige proefjes uit de Schrijfzaal gaan halen, en op de venſter van mijn Boekzaal ten toon leggen, die uit een voorgaande, en nu wederom herhaalde, lezinge my nog in verſcher geheugeniffe zijn.

e. De *zevende brief* voert mogelijk ſcherper harpoentaal tegen de wereldregeerders, dan in den eerſten opslag blijkt. Want Apol ſchrijft aan Averroës, dat Ariſtoteles uit zijn ſchriften van de Staatkunde zal hebben uit te ſchrappen de beſchrijving, die hy van een Tyran doet, hier in beſtaande, dat een Tyran of geweldheerſcher *een Vorſt is, die alleen zijn eigen belang beoogt,*
» en niet het nut van zijne onderdanen. Apol,
» zegge ik, beveelt dit als een miſtelling uit
» te ſchrappen, en den Dwingeland geheel en
» al buiten bepaling te laten; vermits men op
» dien grond der ſtelling van Ariſtoteles niets

andere zonde kunnen zeggen, als dat alle heerschappyn en regeringen geweldig waren. Elk lezer zie, naar zijne beratting, wat hier in steekt. Ik hebbe de mijne vry.

Ook wil Apol in zijnen 21sten brief, aan Plato geschreven, dat men, om de wereldwijze thans ter tijd voor geen leugenaars te houden, voortaan zal vernietigen deze ware, dog afgeschafte spreuk: *die over andere zal heerschen, moet deugdelijker en wijzer wazyn, als die maar heeft te geboorzamen.* Munt van den zelveu stempel.

Is iemand begerig na schoone heerscheffen, hy leze den 37sten brief.

Plinius de Oude heeft gezegt, dat 'er geen boek zoo slecht was, of daar stak nog eenig nut in. Maar Apol, die het tot dezen tijd ook geloofte had, schrijft in zijn 78sten brief, dat die spreuk thans onwaarachtig is, nademaal vele weeten dagelijks zulke lompe grollen, zonder schaamte van zig by al de wereld bespot te zien, in 't licht geyen, die, vol van wantalige woorden, tegenzeggingen, en zotteryen, geen het minste nut of vermaak kunnen aanbrengeu. Hy zegt de waarheid.

De 138ste brief stinkt zeer vuns na eigen lof.

Dewijl Koningen van sommige rijken van ouds her gerosmd worden (wat is de wereld boos en bot!) als of zy de kragt hadden van eenig wonder te doen, gelijk als de Koningen van Eageland, dat ze † Koningzeer kunnen genezen, de Koningen van Vrankrijk dat ze, sedert de regering van Klodoveus, kropzweren

en

† Bokhalini zegt vallende ziekte;

en kieren door hunne aanraking verdrijven, de Koningen van Kasilje, dat ze beduivelde menschen van hunne bezetenheid weten te verlossen, en die van Hongaryen, dat ze de geelzucht genezen; zoo had de Opperheerschappy van Spanje by smeeschrift aan den Opperbaas der Digteren verzogt, dat hy aan haar ook de kragt tot het uitwerken van eenig wonder wilde verleen; maar de Spanjaarden kregen tot antwoord, dat hunne Koningen genoeg wonderwerken deden, wanneer zy de Spaansche mogentheid tegen recht en reden met groote landschappen wisten te vermeerderen. Zie den 183sten brief.

Op de redenen, die Apol in den 187sten brief aan en tot lof van de Turksche Opperdwinglandy schrijft, om dat ze de Drukconst niet toelaat, zouden misschien vele wijzaarts geen amen zeggen; maar veel eer op den 196sten brief, waar in vader Febus het Christenvolk waarschuwt tegen hun verderf, aantoonende, hoe luttel de Christelijke godsdienst thans van haren eersten Insteller behouden heeft. Ik geloove niet, dat de Geestelijkheid dezen text uit de Schrijfzaal van Bokkalini dikwils zal aanhalen.

De 201ste brief waarschuwt den digter Perfius, dat hy niet meer zoo duister zal hebben te schrijven, of anders, dat zijne werken op Parnas niet zullen aangenomen werden. Wat dunkt u, Heeren Schrijvers (ik zal u niet noemen, al kenne ik u wel) die met zulk een stijven stijl en opgezogte house-wammes-woorden voor den dag komt, dat gy, tienmaal herlezen,

zen, niet verstaanbaar zijt, schoon gy niet verdient maar eens gelezen te werden, zal dit geen kogel wezen, die op u gemikt is? ten minsten, gy kunt 'er uit leeren, dat klaarheid en gemakkelijke de schoonste deelen der wel-sprekenheid zijn; en dat iemand, die wel zal spreken, zorg moet dragen dat hy verstaan
 ,, werde. Wy prijzen (dus luid de brief voor
 ,, een gedeelte) en agten ten hoogsten een def-
 ,, tige, geleerde, en hoogdravende schrijf-
 ,, wijze, maar met de vereischte evenmatig-
 ,, heid; op dat de deftigheid niet onderdruk-
 ,, ke de zoetheid, en de geleerdheid niet ver-
 ,, mindere de lieffelijkheid, der matè, dat het
 ,, werk té gelijk vermakelijk en leerzaam zy,
 ,, en door middel van geestigheid de vrugt en
 ,, nutheid zoetelijk voordrengt. Integendeel
 ,, worden van Ons verfoeit zulke snorkende
 ,, en opgeblazene geschriften, in welke de we-
 ,, tenschap als onder de onduidelijkheid word
 ,, begraven. enz. En zulke zijn wel zo, die
 ,, zig laten voorstaan een grooten roem te zul-
 ,, len verkrijgen, door zoo duister te schrij-
 ,, ven, dat ze niet verstaan kunnen werden,
 ,, of met meining van aangezien te zijn voor
 ,, doorgeleerde luiden, om dat 'er niet een ge-
 ,, letterd man gevonden word, die zijn tijd
 ,, wil verquisten met een boek, dat gansch
 ,, geen verlustiging aanbrengt: dewijl 't ook
 ,, heel onredelijk is, zig een ganschen dag uit
 ,, te slooven, om de afleiding van een woord-
 ,, je, of eenige misnoeming na te speuren,
 ,, zonder voordeel van den lezer, of eere van
 ,, den Schrijver; die meer vloeken als lofred-

,, nen

„ nen daar door ontfangt. enz.

In den 224sten brief. word Mahometh, de Wetgever der Turken, hoogelijk van Apol geprezen, om dat eene zijner wetten de Vrouwen verbied in de Kerk te komen.

Ook word het den Turken tot lof gerekent, dat ze geen pleitbezorgers voor hunne regtbanken toelaten, in den 190sten brief, welke aldus eindigt. Wy loven derhalven ten hoogsten uwe wijsheid in het verbannen van 't razend rot der pleitdrijvers uit uwe regtbanken, en in 't kort vonnis verleenen op de eenvoudige voorstellen; nadien het oordeel zoo veel zuiverder is, als het door ydele byredenen onderoord blijft; daar door belettende de regtsgeleerde zig te verrijken, terwijl ze de regt-eiffers arm en elendig maken.

Maar mijn tijd is verstreken, en noodigt my uit deze Schrijfzaal te vertrekken; alvorens den lezer wegens eene zaak verftendigt hebbende.

De tien laatste brieven konnen van Bokkali ni niet gefchreven zijn, als handelende over zaken, lang na zijn dood voorgevallen. Hoe kan de Italiaan, voor ruim 70 jaren gefcorven, van de althans regerende Koningen van Engeland, en Vrankrijk, van den Keizer, en van den Hartog van Savoye praten? 't is dan een mislag, dat deze aanhangfels niet behoortlijk onderscheiden, nogte de lezers daar van verwittigt zijn, waaromme ik hen by dezen dienaangaande hier berigte.

Derzelve Schrijver is gansch niet Fransgezind, want men ziet hem Lodewijk de XIV,

362 . *De Boekaal van Europe*,
en den gewezen Britschen Koning Jakob de II
onzachtelijk roskammen.

XXVI. HOOFDDEEL.

L'Ecole du monde , ou instruction d'un
pere a un fils , touchant la maniere dont
il faut vivre dans le monde. Divisee en
entretiens.

Dat is :

*Schole des werelds , of onderwyzinge van een
Vader aan een Zoon , rakende de manier ,
volgens welke men in de wereld moet leven.
Verdeeld in t'zamen spraken. Te Parijs by
Maarten Jouvenel 1695. in 12. 11 bla-
den.*

DE Franschen , die hun zelven inbeelden ,
de sctanderste vernuften in het stuk van
weteldwijsheid te hebben , kunnen geheele
scheepsladingen van dergelijke zede-schriften
uitleveren , als dit boekje is. Ze willen het
menschdom onderwijzen , hoe ze des werelds
Oceaan moeten peilen , om veiliglijk kours te
zetten na de haven van een gelukkig leven hier
op aarde.

Een goede konst , voorwaar , die mogelijk
weinige meesters , en minder leerlingen heeft.

Deze Schrijver , belydende , t'zedert vijf-
tien jaren vele rampen uigestaan , en alles in
de

de wereld verloren te hebben, was by bezat, behalven een volmaakte ruste des gemoeds, of vrede der ziele, die onafscheidelijk met de onnoozelheid gepaard gaat, zoekt in deze weinige bladen zoo groot en heilzaam een middel aan te wijzen, en door eigen schade geleeraard zijnde anderen te doen leeren.

Want hoewel de wijze tot verkrijginge van de gelukzaligheid (het eenigste einde, dat wy moeten beoogen) ons door de regelen van den godsdienst is voorgeschreven, en niets ter wereld met dat hoogste goed in vergelijkinge kan gebragt werden, nogtans meent onze Schrijver, dat het niet strijdig is tegen de hoedanigheid, waar door iemand in den menschelijken ommegeen eerlijk man poegt te zijn.

En dit is waaragtig. Men kan niet waarlijk vroom zijn, zonder teffens een eerlijk man in de wereld te wezen; en men kan waarlijk geen eerlijk man in de wereld wezen, zonder teffens vroom te zijn.

Gelijkerwijs dan de Godsdienst ons leeraart de middelen der zaligheid te zoeken, alzoo moeten wy uit een zekere voorzigtige Wereldkunde leeren, hoe we ons in de menschelijke gezelligheid hebben te dragen, om den welstand des lichaams te behouden, zonder het hoogste zielengoed te verliezen.

Dewijl dan, zoo als ik terstond zeide, de Gelukzaligheid het einde is, dat de ziel beoogt, moet het oogmerk der Wereldkunde zijn, dat we ons zelve bemind en geacht maken by de genen, met welke wy genoodzaakt zijn te leven.

Al wie daar op let , zal bevinden (na des Fransmans meininge) dat allerley Fortuin ons overkomt , na dat we vrienden hebben.

Sommige menschen maken hun geluk en vrienden door maatschappy van schenddaaden : andere door deugdspleging.

Van 't eerste middel hebben eerlijke liuden een afgrijzen , en door oneerlijkheid krijgt men maar valsche vrienden : het tweede baart een vast geluk , hartvrienden , en ruste van 't gemoed.

't Is waar , men kan van iemands deugd of ondeugd niet oordeelen uit zins goede of quade Fortuin ; want daar zijn voorspoedige booswigten , en wederom eerlijke liuden , die last lijden : daar zijn vrome menschen , die 's werelds geluk den nek toekeren , en daar zijn vloekwaardige schobbejakken , die het geluk schijnen in pacht te hebben. Maar het is een zekere zaak , dat 'er geen waarlijk-gelukkige zijn , als vrome en deugdzaame liuden : want in schelmstukken kan men niet gerust wezen.

Hebt gy 't wel verstaan , lezer ?

Ten minsten , 't leit by my zoo : dat ik wil.

En die 's niet wil gelooven , dat 's een grut.

Nu late ik u de t'zamen spraken , die twaalf in getal zijn , zelf doorzoeken.

XXVII. HOOFDDEEL.

Theatrum Sympatheticum, of Wonder-Tooneel der Naturs-verborgentheden, behelzende een uitstekende Oratie over het gebruik des Poeders de Sympathie, daar in de waarheid zijner werkinge word ontdekt, door Kenelmus Digby, Ridder, Grave en Kancelier van Groot Britanje. Benevens twee waardige vervolgen van vele zeldzame Antipathien, en Sympathien. Als mede, hoe dat de Dieren, Planten, Metalen, enz. zonder zaad of voorstelling kunnen voortkomen, en waar uit de Sympathien oorspronkelijk zijn, met meer andere geheimnissen der Natuerkunde, door N. Papinuis, en A. Kircherus, de tweede druk, vermeerderd, en verbeterd. Te Leeuwwarden by Hendrik Rintjes; en in Amsterdam by Jan Ten Hoorn 1697. in 8. 38 bladen.

EEn Liefhebber van vreemde gewrochten der Natuer mag dit boek vry koopen, al was het alleen om het vertoog van den Heer Digby te lezen, en al geloofde hy, dat het een en 't ander maar praatjes, en geen waatheden, waren.

In dezen jare is de genezing door het zoo genaamde *Pulvis Sympatheticus* [medelijgend stof]

stof] weder op de baan gebragt; dog met hoedanig een uitflag, dat lust my hier niet op te wroeten. Het zy met de zaak gelegen zoo als 't wil; al kan ik dezelve met reden niet begrijpen; ten minften niet duidelyk, niet wiskonftiglyk, nochtans zoude ze wel konnen gefchieden: maar ik wenschte wel, dat men my daar van wat klaarder bezeffing gaf, als ik tot nog toe gezien hebbe.

Maar, gelijk ik gezegt hebbe, zonder het gefchil van de mogelijkheid of onmogelykheid der werking door het gemelde stof, op het bloed, of de pis van een lichaam dat ertelyke ueren verre is, hier op te halen; ik zegge nogmaäl, dat het vertoog van den Ridder Digby alleen, vermaakshalven, waardig is, schoon het minste gedeelte van dit werk uitmakende, met al 't overige gekoft te werden.

Het gemelde vertoog gaat voor af, en heeft de volgende byvoegfels.

I. Een Brief van Laurens Straus aan den Heere Digby, waar inne de gezeide zeldzame werking onderzocht word.

II. De berugte historie van Jakob Aymar.

III. Het Wondertooneel der verborgenheden, r'zamengetrokken uit de Latynsche Schriften van N. Papinius, en S. Rattaray. Hier word de toebereiding van het zoogenaamde *Sympathy-poeder* van stukje tot beetje aangewezzen, en dezelfs gebruik verklaart.

IV. 't Groote Licht der Natuerkunde, tot ontdekkinge van vele vermakelyke geheimenissen, uit de schriften van den beroemden Kircher samengesteld. Dit heeft tot een aanhang-

fel

sel T. Bartholijns beschrijving van de artzeny
China, China.

En hier mede loopt het *Eerste deel* ten einde.
Het *zweede* bestaat in een

Bondel beproefde en wel onderzogte ge-
neesmiddelen, of zeldzame Verborgentheden,
met verscheide aardige blanketsels, om de juf-
ferlijke schoonheid te onderhouden, by een
gezameld (zoo de titel verklaart) uit de schrif-
ten van den meergemelden Ridder Kenelmus
Digby, en uit het Fransch overgezet.

Jeremias de Dekker, wiens vaarzen ik my
zelve menigmaal met lust erinnere, schreef,
in 't eerste boek zijner puntedichten, dit vol-
gende, waar mede hy zig van 't geschil of 'er
Sympathie en Antipathie is poogt te ontwarren;
en met het zelve zal ik ook deze stoffe afbre-
ken.

*Gy vraagt my, Juvenaal, aan wat voor koord of
keten*

De groeven aardbol hangt in 't midden der Planeten;
Ik vraag u wederom wat keten, Juvenaal,
't Staal aan den Zeilsteen knoopt, den Zeilsteen
aan het staal?

Voorts vraagt gy door wat kragt de zeven losse vieren
't Onmetelyke raad der vaste tegenzwieren:

Maar zeg my, Juvenaal (op dat ik ook wat leer)
Wat kragt de naalde staag doet zwieren na den Beer.
De groote Schepper heeft den Aardbol, en den Bollen,
Die vol van glans en gloed rondom hem henen rollen,
Een heimelyke kragt (myn's oordeels) ingezaaid,
Waar door d'een d'ander draagt, waar door d'een
d'ander draait.

XXVIII. HOOFDDEEL.

Recueil des plus beaux *secrets de Médecine* pour la guérison de toutes les maladies, blessures, & autres 'accidens', qui surviennent aux corps humain; & la manière de préparer facilement dans les familles les remèdes, & médicaments qui y sont nécessaires. Comme aussi plusieurs secrets curieux sur d'admirables effets de la Nature & de l'Art. Avec un traité des plus excellens préservatifs contre la Peste, Fievres pestilentielles, Pourpre, petite Verole, & toutes sortes de maladies contagieuses. Le tout expérimenté, recueilli, & donné au public par une personne tres-habile & charitable, divisé en deux parties.

Datis,

Verzameling van vele fraaije geheimen der Artzenykunde, om te genezen alle ziekten, wonden, en anders toevallen, die het menschelyk lichaam overkomen; en de manier, om in de huishoudens gemakkelijk noodige geneesmiddelen te bereiden. Ook vele wetenswaardige geheimen wegens de verwonderlyke uitwerkselen van de Natuur en
Konst

Konst. Met een verhandeling van d'winnendste hulpmiddelen tegen de Pest, pestige Koortsen, Raod-vonk, Kinderpokjes, en alle soorten van besmettelijke ziekten. Ables door een zeer bequaam en menschlievend persoon ondervonden, by een gebragt, en in 't ligt gegeven. Verdeeld in twee deelen. Te Parijs by T. Guillain 1695. in 12. 18 bladen.

Wat waren wy menschen gelukkige dieren, zoo we nooit ziek wierden! Zekerlijk hebben de zulke in dit brooze leven veel voorregt boven anderen, die met Artzen, Wondhealers, Kruidmengers, en wat 'er meer dergelyk soort van lijfskalfatersaars gevonden word, nooit of zelden te doen hebben. Ja maar, zoo haast als we ons niet wel bevinden, hoe gaarne worden we geholpen! Straks zend men om den Doktor, men geeft zig willig aan hem over, en men jooft na wat voorgeschreven Apothekery, als een vis na 't water.

Nogtans kenne ik menschen, die zeggen; dat ze lieft hun eigen dood willen sterven, en geen Doktoren mogen hooren noemen; zeer genegen, ware het doenlijk, zelf hun Preker, Biegtvaer, Doktor, Wondheeler, en Apotheker te zijn. Die 't zoo kan bedingen, is niet ongelukkig: maar zie daar, zoo voor de genen die veel, als die luttel van Artzenywerk houden, en echter gaarne willen genezen zijn, als hun maar de minste quaal deert, en by gevolg

volg voor alle menschen (want wie heeft zijn gezondheid niet lief?) word dit boek ten besten gegeven.

Geneesheeren zelve, en hunne Opperhuiden (d'Apothekers, meeneik) kunnen zig daar van bedienen, zoo wel als yder mensch in 't byzonder, gelijk als van een schatkamer, waar uit onzalijke middelen zijn te halen, om de gezondheid te behouden, of dezelve, wanneer ze verloren is, wederom te brengen.

Ik zwijge, dat luiden, die geldig zijn, en het vermogen hebben van den armen met hunne goederen goed te doen, gelegenheid kunnen vinden, omme gebrekkelijke menschen, dien het aan penningen mangelt, met geneesmiddelen, uit dit werk getrokken, van hunne qualen en smarten te genezen: maar zy moeten d'er ook een meêdoogend en liefdedragend hart by hebben, omme de onkosten tot het toebereiden der artzenyen, volgens de voorschriften, hier aangewezen, met vrugt aan hunnen naasten te besteden.

De voorschriften der geneesmiddelen, die magtig zijn allerley lijfsongemakken te genezen, staan meest in het eerste deel uitgedrukt: als daar is het toemaken van Balsfems, Dranken, Olien, Pleisters, Pillen, Smeersels, Zalven, en dergelijke.

In het tweede deel word voorgeschreven keur van fraaije geheimen, juist zoo zeer niet dienende tot het bewaren of herstellen der gezondheid, maar tot zuiverhouding, en verciering des lichaams; 't zy, by voorbeeld, rakende de verw van 't vel, waar omtrent men vind, op
hoe

hoe vele wijzen iemand hem zelve een blank glad aangezigt zonder vlekken of sproeten, witte tanden, fraay haar, en een heldere stem kan geven. Komt herwaarts Juffertjes, die graag wat mooijer waart, als uw moeder u ter wereld gebracht heeft, en gy opgequikte vrijers, jeugdelingen, die misschien zoo veel tijd quist met voor de spiegel te staan, als ik met uittreksels te schrijven, sta by, zegge ik, hier is aas voor uw zinnelijkheid: hier kunt gy welriekende watertjes, balletjes, en poeders van kruiden, bergstoffen, gommen, en ik weet niet wat al meer, leeren maken.

In deze konstkraam leert men de toebereiding van vochten, en verwen om te schilderen en schrijven, nutte vonden om goede tuinvrugten te verwekken, en voor verderf te bewaren, kragten van aardgewassen, en, met een woord gezegd, een reeks van lessen, tot de kennis der Droogistery, Apothekery, Handmeestery, en Geneeskunst behoorende.

Nog beter, ja 't beste en dierbaarste van allen is het laatste aanhangsel: want dat vervat een meinigte zoo van in- als uitwendige hulpmiddelen tegen de Lugtziekte, gemeenelijk pest genoemd, en vele andere besmettelijke qualen, met een nette aanwijzing, hoe dezelve moeten toebereid werden, zelf na de konst van den beruchten Paracelsus, en andere ervarene geneesheeren.

XXIX. HOOFDDEEL.

Boeknieuws, Titels, en berigten, de Boek-
zaalrakende.

IK hebbe voor de twee naastkomende maan-
den klaar gemaakt het aittrekkel van 't bra-
ve werk

MENSONIS ALTING *descriptio, secundum antiquos, agri Batavi & Frisii, quae cum conterminis. Sive notitia Germaniae inferioris, cuius & ultra Rhenum, quae hodie est in ditione VII Foederatorum, representata tabulis Geographicis V, & Commentario in loca omnia, hoc tractu Romanis Scriptoribus, & Monumentis, quae Latine, quae Graecis, memorata; a C. Julio Caesare, ad Justinianum Aug. Cuncta, ad Iudearum ordinem, sic digesta, ut ipse Commentarius sit Tabularum Index, ex quo depromendi facillimum, quae lector desiderare poterit.*

Daris,

MENSO ALTING'S beschrijvinge, volgens d'Oude, van het Bataafsche en Friesche Land, teffens met de daar aangrenzende. Of de kennisse van Nederduitschland aan deze en gene zijde van den Rijn, zoo verre als het ten huidige dage onder het gebied der VII Vereenigde Landen is, vertoond in vijf kaarten, en aantekeningen over alle plaatsen in deze streek, van Roomsche Schrijvers, en zoo in Grieksche als Latijnsche gedenktekenen vermeld zijnde.

van

September en October 1697. 373

van K. Julius Cefar tot den Keizer Justiniaan.
Alles naar den rang der letteren zoo geschikt,
dat het Aanteekeningboek zelf gelijk als een
bladwijzer der kaarten is, waar uit zeer lich-
telijk is te halen, wat de lezer kan begeren.
Te Amsterdam by Henrik Wetstein in fol.

II.

By den zelve Wetstein is gedrukt
*Petri Francii Specimen Eloquantiæ exterioris,
ad Orationem M. T. Ciceronis pro A. Licin. Ar-
chia accommodatum.*

Dat is,

P. Francius proeve der uiterlijke Welspre-
kendheid, geschikt naar M. T. Cicero's vertoog
voor A. Licinius Archias 1697 in 8.

Uit dit werk kunnen de oeffenaars der Wel-
sprekendheid heel onafstandiglijk leeren, op wat
wijze, en met welke gebaarden des lichaams,
een Redenaar tot den volke zal hebben 't
woord te voeren.

Daar zijn by gevoegd

Twee Vertoogen, die dezelve Hoogleeraar
Francius te Amsterdam in de hoorzaal der door-
luchte Schole gedaan heeft over de manier
van 't redenvoeren.

III.

*Quaedam premeditata & considerata cogitatio-
nes super quatuor priora capita libri primi Moysis,
Genesis nominati. Prolata a Francisco Mercu-
rio ab Helmont.*

Dat is,

Eenige voorbedagte en bepeinfde bedenkin-
gen over de vier eerste hoofddeelen van 't eer-

374 *De Boekzaal van Europe*,
te boek van Mozes genaamd Genesis. Voort-
gebracht van *Franciskus Mercurius van Helmont*,
mede by *H. Wetstein* 1697. in 8.

De volgende twee boekjes, by den zelve
Wetstein gedrukt, ben ik voornemens wat na-
der in te zien.

IV.

Inleidinge tot de Wetenschappen. Ofte eer-
ste beschouwinge der zaken. Opgesteld door
den *Schryver van de Gronden des Christendoms*,
1697. in 12.

En

V.

*Caspari Bartholini Thom. f. specimen Philo-
sophiae Naturalis, praecipua Physices capita
exponens: in gratiam juventutis Academicae.
Accedit de fontium fluviorumque Origine ex plu-
vis dissertatio Physica.*

Dat is,

Proeve der Natuerlijke Filozofie van *Kas-
per Bartholinus Thomaszoon*, verklarende de
voornaamste hoofddeelen van de Natuerkunde:
ten dienste van de Akademi-leerlingen. Daar
komt by een Natuerkundig vertoog van den
oorsprong der fonteinen en rivieren. 1697.
in 12.

VI.

Ezopus Blyspel. Het Fransche van den Heer
Le Noble gevolgd. t'Amsterdam by d'Erfg.
van *J. Lescaillje*.

VII.

*Uromanticus Castratus, sive tractatus de Uri-
nis, earumque inspectione Johannis Munnicks*
Pro-

September en October 1697. 375

Professoris Medici Trajettini castigatus a Johanne Schmidio M. D.

Datis,

De Verhandeling der Wateren en derzelver Bekijking van Johan Munniks, Uerechts Hoogleeraar, verbeterd van Johan Schmidius, Arts. Te Utrecht op kosten van Balthazar Lobé. 1697. in 8.

VIII.

*Essais d'Anatomie, ou l'on explique clairement la construction des organes, & leurs opérations mechaniques, selon les nouvelles hypotheses par *** Docteur en Medicine.*

Datis,

Proeven der Ontledingkunde, waar in duidelijk verklaard word het gestel der werktuigen, en hare tuigwerkelyke werkingen, volgens de nieuwe onderstellingen. Te Leiden by J. Luchtmans in 12.

IX.

Testament politique du Marquis de Louvois, premier Ministre d'Etat sous le Regne de Louis XIV. Roy de France. Ou l'on voit ce qui c'est passé de plus remarquable en France, jusqu'a sa mort.

Datis,

Regeerkundige uiterste Wille van den Marquis de Louvois, eerste Staatsdienaar onder de regering van Lodewijk de XIV. Koning van Vrankrijk. Waar in men ziet het aanmerkelykste dat in Vrankrijk tot zijn dood is voorgevallen. Te Keulen by den Regeerkundigen in 12.

X.

La Turquie Chretienne sous la puissante protection de Louis le Grand, Protecteur unique du Christianisme en Orient, contenant l'estat present des nations & des Eglises Greque, Armenienne, & Maronite, dans l'empire Otoman. Par M. de la Croix ci-devant secretaire de l'Ambassade de sa Majesté a la Porte.

Datis,

Het Christensch Turkyen onder de magtige bescherming van Louijs de Groote, eenige verdediger des Christendoms in 't Oosten: behelzende den tegenwoordigen staat der Grieken, Armeniers, en Maroniten, mitsgaders die van hupne kerken, in 't Ottomaansch gebied. Door den Heer de La Croix, voor dezen Geheimschrijver van 't Gezantschap zijner Majesteit aan den grooten Heer. Te Parijs by Herissans 1696. in 12.

Italiaansch Boeknieuws, vervat in den brief des Heeren Antoni Magliabechi, aan den Heer A. van Loonwenboek in Oogstmaand dezès jaars uit Florencen geschreven.

I.

Het Latijnsch werk van Vader Bonanni, Jezuijt wegens de *penningen der Pauzen*, waar van in de Boekzaal van de twee eerste maanden dezès jaars p. 183 het voorloopertje gemeld staat, is te Roome reeds uitgekomen in fol.

II.

II.

In de zelve Stad Roome by Bernardo is gedrukt.

De Sanctae Romanae Ecclesiae Vicecancellario, illiusque muneris auctoritate et potestate, deque Officialibus Cancellariae Apostolicae, aliisque ab eodem dependentibus, nec non de peculiari auctoritate, quam habet in omnes Ecclesiae S. Laurentii in Damaso deservientes, ceterosque Ministros aliarum Ecclesiarum eidem collegatae, tanquam Matrisci subjectarum peculiaris enarratio Jo. Ciampini, Romani in utraque signatura Referendarii, ac Abbreviatoris de Curia.

Dat is,

Een zonderlinge vermelding van den Vice-Kancellier der Heilige Roomsche Kerke, en deszelfs ampt, aanzien en gezag, en van de beambten der Apostolische Kancellary, en andere, van hem afhingende; als mede van het byzonder gezag, 't welk hy heeft over alle die in de Kerk van Sant Laurens in Damaa's dienen, en over andere dienaars van meer Kerken, die aan dezelve, in Stoelbroederschap gemeen, als aan haar moeder onderworpen zijn, door *Job. Ciampini*, Roomsch Kancellier in de tweederley bezegeling, enz.

III.

Breve instruzione Medica sopra il Glutine o Colla, che si genera ne' Corpi umani, e suoi effetti di Pietra e Gotta, esaminati per la cura dell' una e dell' altra, da Gjo. Batista Contoli Iatrofisco Bolognese.

Aa 4

Dat

58 *De Boekzaal van Europe.*

Dat is,

Korte Artzenykundige onderrigtinge wegens het Lijm, dat in 's menschen Lichaam groeit, en deszelfs uitwerksels omtrent de Steen en de Jicht, onderzigt door de genezinge van 'teen en 't ander by Joh. Baptift Kontoli Artzeny-Natuerkundige mede te Roome by Bernabo 1697. in 4.

IV.

Anecdota, quae ex Ambrosiana Bybliotheca Codicibus nunc primum eruit, notis ac disquisitionibus auget Ludovicus Antonius Muratorius, in eadem Bibliotheca Ambrosiani Collegii Doctor. Tomus prior Sancti Paulini Episcopi Nolani Poemata complectens.

Dat is,

Tot nog toe niet uitgegeve schriften, die, uit de Boekzaal van Ambrozius [te Milanen] nu eerst worden voor den dag gehaalt, en met aantekeningen en opmerkingen vermeerderd van Lodewijk Antoni Muratorius, Leeraar van de vergadering in de zelve Ambroziaansche Boekzaal. Het eerste stuk, vervattende de gedigten van Sant Paulijn, Bisschop van Nola. Te Milanen 1697. in 4.

A F.

A F K E E R

eener

LASTERBENDE.

Quod si non aliud pote est, ruborem
Ferreo canis exprimamus ore. *Catull.*

GEdrogt'lyk samenknopsel van
Een deel schendzieke duisterlingen,
Wat dog bewijst gy anders, dan
d'Omnozelheid te willen dringen?
Niet voor de vuist, maar schuw van 't ligt.
Spreid gy in 't donker uw venijnen,
En durft voor 't heilig aangezigt
Der naakte Waarheid niet verschijnen.
'k Weet wat u deert. Dien gy benijd,
Die was van schijndeugd nooit bezeten:
Al deed het u 's gelijken spijt,
Hy volgde 't spoor van zyn geweten.
Hy zocht te leeren uit al 't geen
Hem voorquam, niet met muggeziften
(Dat 's 't werk van uw quaadaardigheên)
Maar toetsen van een 's anders schriften,
En leeringen, zoo velerley,
Dat, zoo Gods Woord en zuiv're Reden
't Waar' van het valsch' niet onderschey',
Wy menschen nooit ons zelf voldeden.

Gy Nijds-trawanten, vuil in 't hart,
Die met uw lastertaal onwetend
Een 's anders deugden meld, en 't zwart
Mismaaksel van uw ziel vermetend

Vene

Vent voor wat schoons; zie toe, zie toe,
Al was het na verloop van jaren,
De Wet des loons zal zweep nog toe
Aan uw geheugenisse sparen.
Gaat heen, beklad vast uw papier
Met groene gal, maar wagt die vrugten,
Dat gy en d'uwe nooit het vyer
Van rechtsvergelding kuns ontvlugten.
Dan zult gy, naar verdienst gezwoept,
En als de Helbond aan zijn keten
Van Herkules in 't ligt gesleept,
Gevoeelen dien gy hebt gebeten.
Ha Moolsken! quansuis op geld
Of ampten stout, 'k lach' met uw Schyven;
'k Laat u die kanker, die u quelt,
Smaalt op geen's eerlyks mans bedryven.
Elk weet, wie u te voorschijn bragt,
Min met verstand voorzien, en reden,
Dan munt, geschrapeld dag en nagt
Uit vaatsc waar, uit wuiligheden.
En gy, vervoerd
Om dit gedrogt te helpen woeden,
Schijnheilige, die grijnst, en loert
Op aas, waar mee g'uw wraak kunt voeden,
Speel vry uw rol op dit tooneel,
Maar wagt met een uw wettig deel.

AAN.

A A N W I J Z E R
der voornaamste
 S T O F F E N
 I N D E
 B O E K Z A A L

Van de Maanden

SEPTEMBER en OCTOBER

1 6 9 7.

J. FOYVAILLANT'S KOPEBE PENNINGEN.	Pag. 197
<i>Van hoedanige penningen die boek spreekt.</i>	198
<i>En wat daar uit te leeren is.</i>	200
<i>Zinnebeeld der Bouwsteden.</i>	201
F. RINCINEL'S ZINNEBEELDELIJKE WERELD.	203
<i>Wat in dit werk verwat wordt.</i>	204
ROOMSCHE ZEGEPRAAL VAN J. NIKOLAI.	206
<i>Tweederley zegepraal by de Romeinen.</i>	207
<i>Derzelver verdeelingen.</i>	208
<i>Ommegang en zwier der zegestaatsi.</i>	209
<i>Waar van daan die begon.</i>	210
<i>Voorafgaande offerhanden.</i>	211
<i>Uitoverige beschrijving van de gansche Zegepraal, of Triomf.</i>	212
	<i>Triomf-</i>

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Triomfbeeldcn , en andere beelteniffen in de zegepraal.</i>	215
<i>Zegebogen , en kleedy des zegepralers.</i>	216
<i>Zegewagens , en wie daar al op zat.</i>	217
<i>Verdere fleep , en gezelfchap.</i>	218
<i>Gezang , gefpeel , en bede.</i>	219
HISTORIE DER DRIE GORDIANEN.	220
<i>Wie de Schrijver van dit werkje is.</i>	220
<i>Vier Gordianen van iemand beweerd.</i>	221
<i>Deze word wederlegt.</i>	221
<i>En getoond dat 'er maar drie zijn geweest.</i>	222
<i>Nog duidelijker bewijs.</i>	223
<i>Welke de drie Gordianen waren.</i>	224
CHRISTUS WONDERWERKEN DOOR	
T. ANTONIDES.	226
<i>Lijft der verhandelde wonderdaden.</i>	227
<i>Gevoelen des Schrijvers.</i>	228
<i>En bewijzen daar voor.</i>	229
<i>Manier van verklaren.</i>	232
E. POKOK OVER JOEL.	233
<i>Oogmerk en verhandeling van den Schrijver.</i>	234
<i>Lichamelijke en geestelijke zin van den Profet Joel.</i>	237
BREDASCHE KLIO VAN P. NUYTS.	240
<i>Inhoud van dezen Dichtbondel.</i>	241
BORGERREGT VAN K. VAN ECK.	243
<i>Inzigt des Schrijvers.</i>	244
<i>Twee vertoogen hier ingelast.</i>	245
<i>Nut en vermaak der Dichtkunde.</i>	246
<i>Redenen , waarom de Regtsgeleerdheid en Dichtkunde behoorden gepaard te gaan.</i>	247 enz.

REIS.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.
REISBESCHRIJVING VAN L. HEN-
NEPIN. 254

HISTORIE VAN VENETIEN DOOR
AMELOT. 256

Verdeeling van 't werk. 259

Venetiaansche Raad- en Staatsvergaderingen. 260

Beschrijving van den Doge. 262

Raad van tinnen. 263

Geestelijke en wereldlijke amptenaren. 264 enz.

De Inquisitie gemuilband. 265

HISTORIE VAN VENETIEN. Tweede
stuk. 267

Wat de Schryver hier med' voor heeft. 268

Stambuizen der Venetiaansche Edelen. 270

Aanlaffing van een Italiaansch boek. 271

Onderzoek van der Venetianen vryheid. 271

De Gemeene Staat leelyk uitgemaake. 273

VERVOLG DER HISTORIE VAN VE-
NETIEN. 274

Dit is een enkele beschrijving van de Uskokes. 274

Leven en bedrijf van dat gespuis. 275

Zy worden nog verdedigt. 277

Verdere historie van hunne daden. 278

M. LISTER'S VERVOLG VAN DE
SLAKKEN. 282

Verscheide soorten van kinkboornige rivierlakken. 284

Haar voortteling en verw. 285

Purperlakken, zelfs in Engeland te vinden. 287

Verhandeling van de kinderpokjes. 288

Vremd gevoelen van derzelver oorsprong. 290

LANDONTDEKKING VAN L. HEN-
NEPIN. 291

Rivier der Illinoisen in dit derde uittreksel beschre-
ven.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen:

ven.	264
De groote vloed Meschasipi.	292
Gevallen, den reizigers overgekomen.	294
Hoe de Wilde Zon en Maan noemen.	295
Breder beschrijving van dit Amerikaansch Wee- c rëldsdeel.	297
Verrek van den zwerver na Kanada.	299
En wederkomst te Quebec.	300
GODS WEZENDHEID BEWEZEN VAN JAQUELOT.	302
Kort begrip van dit werk.	303
H. G. MASIUS OVER DE ONTHEI- LIGING VAN 'T H. AVONDMAAL c BROOD.	304
Worddoorspronkelijkheid van 't woord Hostie.	305
Allerwonderbaarlijkste konstenaar van de Paus- c gezinde Priësters.	306
En wat men daar uit den gemeenen wijn wijf c maakt.	306
Der Pausgezinden en Lutheranen gevoelens.	307
Historie van eenes soldaats bedrijf.	308
Dänsche wet tegen Godslasteraars.	311
Hoe te handelen met een onwijde Hostie.	312
HOF-GEHEIMEN VAN WALZINGAM.	313
Leeringen in dit verkeerlydy boek vervat.	315
Leffen voor Hovelingen.	316
Bedtenisse van Koninginne Elizabeth.	319
En van hurre Hofgezellen.	320
G. WEGNER GODGELEERDE REDE- c NERINGEN.	322
Derzelver versoekiden inhoud.	323
Aanmerkingen over de zichtbare zendinge des H. c Geestes op 't Pinxterfeest.	325

De

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

De plaats van Christus geboorte.	327
Vergelyking van den eersten en tweeden Adam.	329
Proeve van een volmaakt Hebreewsch woordboek.	331
HET IMMO VAN GOTHOFREDUS	
DOOR J. A. STRUIF.	333
MINNERYEN VAN HENRIK DE IV.	
	335
Bewyzen van Henriks minzuchtigen aart.	336
Zijne hoogstbeminde goelykbeden.	337
Kort begrip dezzer bladen.	338
J. G. NIKOLAI REGTSOEFFENIGE	
GEVALLEN.	339
HISTORIE VAN MASARIN.	342
Afkomst van den Kardinaal Masarin.	343
Zijn vordering te Roome.	344
Zijn komst te Parijs.	345
Zijn verscheidene levensgevallen.	346
Zijn laatste bedrijf en dood.	438
REGTSKUNDE VAN H. KOCCEJUS.	
	350
'T LEVEN VAN J. B. KOLBERT.	351
Kort levens begrip van dezen Franschen Ryks- dienaar.	352
Zijn voornaamste bedrijven.	354
T. BOKKALIJN'S SCHRIJFZAAL VAN	
APOL.	356
Staatjes uit dezzer Italiaans brieven.	357
Zijn woorden over duistere Schrijvers.	360
Bericht van de tien laatste brieven.	361
SCHOLE DES WERELDS.	362
Manier om in de wereld gelukkig te leven.	363
NATUURS VERBORGENTHEDEN	
VAN DIGBY enz.	365
	Zoo

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Zoo genaamde Sympathie , en Antipathie.</i>	367
GEHEIMEN DER ARTZENY-KUNDE.	
	368
<i>Nutheid van dit werk voor vele luiden.</i>	370
BOEKNIEUWS , TITELS , EN BERIG-	
TEN.	372
<i>Italiaansch Boeknieuws.</i>	376
<i>Afkeer eener lasterbende.</i>	379

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

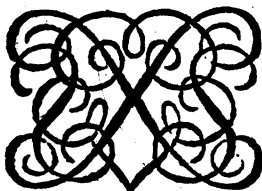
Gesticht door

P. R A B U S.

NOVEMBER en DECEMBER

1 6 9 7.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.

1 6 9 7.

DEN ZEER GELEERDEN
H E E R E
D^{R.} D A V I D
V A N
H O O G S T R A T E N ,
A R T S ,
E N
K O N R E K T O R
V A N D E
L A T I J N S C H E S C H O L E N
D E R S T A D
A M S T E R D A M ,
V O O R N A A M D I C H T E R ,
K O M T D I T D R I E E N D E R T I G S T E
B O E K Z A A L S T U K J E T ' H U I S
V A N Z I J N E N A L L E R O U D S T E N
V R I E N D
P . R A B U S .

THE
MAGAZINE
OF THE
ROYAL CANADIAN MOUNTED POLICE
VOLUME 10
NUMBER 1
1911

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

NOVEMBER EN DECEMBER

1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

MENSONIS ALTING descriptio, secundum antiquos, agri Batavi & Frisii; una cum conterminis. Sive *notitia Germania inferioris*, cis & ultra Rhenum; qua hodie est in ditione VII *Fœderatorum*, repræsentata tabulis Geographicis V., & Commentario in loca omnia, hoc tractu Romanis Scriptoribus, & Monumentis, qua Latinis, qua Græcis, memorata; a C. Julio Cæsare, ad Justinianum Aug. Cuncta, ad litterarum ordinem, sic digesta, ut ipse *Commentarius* sit Tabularum quasi Index, ex

Bb 3

quo

392 *De Boekzaal van Europe,*
quo depromptu facillimum, quæ lector
desiderare poterit.

Dat is,

MENSO ALTING'S *beschrijvinge*, vol-
gens d'Oude, van het Bataafsche en Frie-
sche Land, teffens met de daar aangren-
zende, of de kennisse van Nederduitsch-
land aan deze en gene zijde van den Rijn,
zoo verre als het ten huidigen dage onder
het gebied der * VII Vereenigde Landen
is, vertoond in vijf kaarten, en aanteeke-
ningen over alle plaatsen in deze streek, van
Roomsche Schrijvers, en zoo in Grieksche
als Latijnsche gedenkteeken en vermeld zyn-
de. Van K. Julius Cesar tot den Kei-
zer Justiniaan. Alles naar den rang der
letteren zoo geschikt, dat het aanteekening-
boek zelf gelijk als een bladwijzer der kaar-
ten is, waar uit zeer gemakkelijk is te ha-
len, wat de lezer kan begeren. Te Am-
sterdam by Henrik Wetstein 1697. in
fol. 50 bladen, behalven de printen.

ANdere geleerde mogen met hunne gedag-
ten verre buiten hun Vaderland gaan zwer-
ven, om den oorsprong van afgelegene we-
relds-

* Te weten Gelderland, Holland, Zeeland, U-
trecht, Vriesland, Overijssel, en Groeningen.

reldsdeelen , en derzelver benamingen , na te sporen , maar wy zien zelden , dat zy ons veel licht bybrengen.

Niet weinige hebben hunne pennen geseeten met ons te willen beschrijven de landstreek, daar Adams lufthof zou geweest zijn , en elk bragt wat nieuws voort. * Sommige stelden het onder 't Noorder-Aspunt in Tartarië , daar thans de Kaspische Zee is ; sommige in 't uiterste Zuidland ; de meeste gingen het in 't Oosten zoeken , of aan den oever van de Ganges , of op 't Eiland Ceilon , wissende den naam van Indiën zelf afleiden van 't woord Eden ; andere plantten het Paradijs in China , ja verder als 't Oosten , in een onbewoonbare plaats ; andere in Amerika ; andere in Afrika onder den Evenaar ; andere wederom by 't Oosten , omtrent den Evengaghtlijn. Eetlijke plaatsten het boven op de zoo genaamde Maanbergen , uit welke zy geloofden den Nijl-stroom te spruiten. Vele hielden staande, dat het in Azië lag ; eenige nochtans in groot Armenië ; eenige in Mezopotamië , of in Assyrië , of in Perzië , of in Babylonië , of in Arabië , of in Syrië , of in Palestijne. Daar zijn 'er geweest , die deze eere aan Europe gunden , met zulk een uitsporigheid , dat ze den lufthof † Eden in 't Graafschap Artois by 't steedje of de sterkte Hedin hebben gestelt , en die koddige ongerijmdheid uit de overeenkomst der woorden wisten te baggeren. Die d'er geen be-

Bb 4 scheid

- Zie Praefat. D. Huetii de situ Paradisi terrestria.
- † Eden in 't Hebreewsch wellust, vermaak.

394 *De Boekzaal van Europe,*
sicheid van konden geven, waanden dat het in
den derden, of in den vierden hemel was, in
't hemelgewelf by de Maan, in de Maan zel-
ve, in 't midden van 't lugtgewest, buiten 't
Aardrijk, onder d'aarde, of in ik wete niet
welk een schuilhoek, van alle kennisse des
menschdoms afgezonderd.

Dus sloofden andere zig uit, met te onder-
zoeken of het *Taprobane* der Oude, het *Ofir* van
Salomon, of het eiland *Sumatre*, of liever
Ceilon geweest is.

Maar ruim zoo veel nutheid schijnen zy aan
regtschapene waardeerders van lettervermake-
lijkheden toe te brengen, die over dergelijke
of nog duisterder stoffe geen gissingen maken,
maar, latende anderen dat vermaak over,
liefst dicht by honk blijven, om te zien of
daar niet genoeg te doen is, 't welk tot op-
heldering van Grieksche en Roomsche gedenk-
schriften kan verstreken; en waar uit een y-
gelijk hunner landsluiden kan leeren, niet lan-
ger een vremdeling in zijn eigen *Vaderland* te
blijven.

Dusdaniger een komt ons voor de Edele
Groot-Achtbare Heer **MENSO ALTING**,
Borgermeester der stad *Groeningen*, dien het
lustte, zijn ledige uren, welke hem van
Stads- en Staats zorg, by wijlen, overig zijn,
naartiglijk te besteden in het navorschen der
Bataafsche en *Friesche* plaatsen, samt derzel-
ver ten huidigen dage aangrenzende en bond-
genootsche volkeren, die in de bladeren der
oude Schrijvers bekend staan.

Loffelijke en geteerde arbeid, voorwaar,
dog

dog zoo wichtig, dat ze van niemand kan werden ondernomen, dan die zoo wel in de kennisse der Landbeschrijvinge, als aloude geschichtboeken van Grieken en Romeinen, doorzult is.

Om deze werkstelligte maken, heeft de brave Schrijver vijf kaarten toebereid, welke eene vertoon een ontwerp, of beschrijving van het oude Nederduitschland, aan deze en gene zijde den Rijn, met alles wat de Duitche in Neêrduitschland bezitten; waar in vele tot noch toe qualijk geplaatste plaatsen worden te regt gebragt.

De tweede kaart ontvouwt Neêrduitschland, of het Land der Batavieren en Friezen aan deze en gene zijde van den Rijn, zoo als 't althans onder het gebied van haar *Hoog-Mogende de Heeren Staten Generaal* is.

In de derde word verbeeld het land, zoo der Batavieren, als van anderen, die onder haar Hoog Mog. ten huidigen dage staan, alleenlijk aan deez' zijde des Rijns.

De vierde is een beschrijving van het Eiland en vaste Land der Batavieren.

De vijfde behelst het oud Land van de Friezen, en andere, over den Rijn, dat nu onder het gebied van hooggemelde Staten is.

Om deze kaarten te verklaren, naar de rechte meining der oude, welke de Heer Alting alleen voor oogen neemt, heeft hy zijne aantekeningen, gemakshalven, volgens den rang van 't A. B geschikt; en op dezen rang ziet men hem met de uiterste naauwkeurigheid

heid aanwijzen alle plaatsen, die van den tijd van Julius Cefar, en zedert dat Duitschland door de Romeinen beoorlogt is, tot den Keizer Justiniaan, en den aanvang der vrye Franken, uit oude schriften, marmere gedenkteenen, en penningen, bekend zijn: met byvoegfel, of inlaffing, van de beschrijvingen van eenige aangrenzende volken, en byzondere plaatsen, die 't werk doorgaans verlichten.

Van alle welke land-ftreken, volken, fteden, en plaatsen dewijl 't my niet doenlijk is, binnen 't bestek eenes uittreksels, te fpreken; zal de lezer, hope ik, zig laten vergenoegen met eenige ftaaltjes, uit welke hy van des edelen Schrijvers inzicht een begrip kan maken.

Onder de letter A staat

**ALVEUS RHENI NOVUS PER
GALLIAM**

Datis,

Een nieuwe kil van den Rijn door Frankrijk.

De Rijn, door een deel zandhoopen, gronden in de landspraak genaamd, in zijn eigen boezem gestopt, dreigde voor lang een nieuwen weg door Vrankrijk te banen, en de grenzen van der Romeinen gebied war te beperken. Drusus Germanikus belette dit, met een dam daar tegen te leggen, niet verre beneden een dorp of gehucht, dat, naar de gestalte van de plaats, *Binneg* geheten is. Maar Klaudius Civilis, der Batavieren Veldheer

heer, van de Romeinen gesslagen, en van het vaste land op 't eiland gedreven, heeft, op dat hy zijnen viand, die hem vervolgde, behalven de *Waal*, nog een anderen stroom voor den neus zou zetten, dezen dam van Drusus om verre geworpen, en deed aldus den *Rijn*, regt na Vrankrijk loopende, door een schielijk verlaat* (*Æh* of *Æhke* / van 't Latijnsch *elicere* genoemd) uitkorten. Hier van zegt † Tacitus, *de stroom dus als afgeleid zijnde, had de smalle kil tussen 't eiland en de Duitschen schijn van een vast land gemaakt.* Maar van dien tijd af heeft die nieuwe *Fransche kil* met een breeden en diepen boezem het water van den *Rijn* altijd Westwaart aan gevoert, en vijftig duizend schreden verder met den *Yssel* vermengd (daar thans *Ysel-veer* is), eindelijk door den gemeenen uitgang van *Maas* en *Waal* in zee gestort.

Dit zy van de eerste letter genoeg tot een proefje. Liefhebbers zullen hun lust kunnen boeten met meer andere namen, gelijk als van *Amisia*, *Amasia*, *Amisius* en *Amasius*, de rivier d'*Emse*; ook de plaats *Amasia*, thans drierley, *Wester-Emden* / *Emden* / en *Emspjint*. Ik zwijge de volkeren *Ambisaris*, by Tacitus bekend, zijnde de *Emglanders* en *Emshoeren* / enz.

De letter B

Geeft ons de woorddoorspronkelijkheid van het bosch *Ardenne* of *Arduenne* / in 't Latijn
Lucus

* *Licus* ab eliciendo. † Ita velut abacto amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecit. Hist. lib. 5. c. 19.

Lucus Badubenna: waar omtrent de Heer Alting de Friesche historie, in 't vierde van Tacitus jaarboeken gemeld, een merkelyke opklimming byzet.

Desgelijks de *Bataviens*, afkomstig van de (a) *Katten*, een zeer dapper en snedig volk van Neêrduitschland. Dat deze *Katten* ook genaamd zijn geweest *Hatten*, *Chatten*, en *Hassen*, is, volgens Kluverius, niet onwaarschijnlijk uit het bygebragt voorbeeld der verschillende taaluitspraak in de *Chattuaren* by Strabo, die by (b) Tacitus *Chassuaren* zijn. Een groot deel derzelve heeft zig aan de rivier den *Eder* onthouden, zoo als aan *Battensberg* en *Battenhausen* blijkt; met zulk een vermaarden naam, dat het gansche volk ten tijde van Strabo *Katten*, en *Batten* genoemd wierd. Door inheemschen oproer (gelijk ons (c) Tacitus meld) verdreven zijnde hebben zy d'outerste Fransche oorden, ledig van bouwlieden en bewoonders, en teffens het eiland tusschen de (d) *Watten* [*Vada*] gelegen, ingenomen. Dien 't lust, by kan by de *V* zien, hoe de Heer Alting dit woord *Vada* t'huis brengt; voor af zeggen we, dat hy 'er weiden of velden door verstaat, in 't Hoogduitsch alwen geheten, waar van daan de naam *Bataviens*, oulinks *Batawen* of *Battawers* ontleend is. De tijd van dit verhuizen der *Katten* is by geen Schrijvers vermeld, en oudheidshalven zeer duister.

Men

(a) *Thans ter tijd Hessen. meine ik.* (b) Cap. 32 & 73. (c) De Germ. cap 34. Hist. c. 12. & de Germ. c. 39. (d) Of *Wadden*.

Men zoeke , behalven zeer vele andere opgewroete oude steden en menschen , den regten oorspronk der *Bructeri*, volkeren aan de Lippe en Eems , ons in de Latijnsche Historischrijvers dikwils ontmoetends.

Die naam komt van de veelvuldige moerassen , daar te land , met een eigenaardig Neêrduitsch woord *Broeken* gezegd , en wat hooger *Bruchen*. Zeer wel ter snee noemt Tacitus hen *Bructeros sua urentis* , overeenkomende met de scherzery *Broekters* † hun eigen moer brandende. En wat brandden zy dog ? Turven , gelijk wy Hollanders doen , die de aarde , quansuis der menschen algemeene Moeder , tot brandstofse gebruiken.

*Gelukkig is het land ,
Daar 't kind zijn moer verbrand.*

Maar laat ons eens beziende letter

C.

Daar zullen we voor d'eerste vinden de *Caninefates* , die andere voor *Kennemers* houden , en derzelve oorsprong , uit vergelijking van Tacitus woorden , met de Oud-Duitsche *Watten* en *Watten* / voortaan leeren halen : waar mede teffens vervalt de belachelijke gissing van den geleerden Hadriaan Junius , willende dat de *Caninefates* hun naam zouden voeren van de konijnen , in 't Latijn *Cuniculi* , als of ze , het geslagt der konijnen (wat een zonderlinge roem !)

† Kan Dominé Knelis vander Linden aan den Leidschen Dam nu nog niet leeren , wat hun is ? Zie hier p. 20.

400 *De Boekzaal van Europe,*
roem!) veroverd hebbende, *konijne-vatters* of
konijne-vraten genoemd waren.

Zie hier ook

Castra Herculis, de plaats, daar thans Malburg staat, met een aanmerking uit oude opschriften van HERCULES MAGUSANUS, zoo veel als *Herkules den God der Magen en Maatschappijen*: daar dan het Duitse Maanzicht of Maanzicht plaats heeft.

Ook toont de schrandere Heer Alting uit d'Oudheden, dat de *Castra Ulpia* een geheel andere plaats geweest is, dan daar nu ter tijd het dorp Itoln of Iteln legt.

Onder de letter

D

is het der moeite waardig de *Domitii Pontes longi* te kennen voor zekere smalle dijken, die *Domitius*, Neroos Grootvader, tussen de moerassen van de vorensgenoemde *Broekters*, en *Friezen*, gelegd heeft, thans *Worben* en *Beschote* wegen genaamd; zoo wel tussen die groote broeken en moerassen, daar hedendaags *Boertange* / *Walterdijk* en *Hoeborden* / als tussen de kleiner by de *Broekers* zelf, ter plaatsen daar *Lichteborde* / *Wreborde* / *Walborde* / *Lankborde* enz. gelegen zijn.

Uit de

E,

daar de *Edita inter Amisiam & Unsingim*, dat is, *verhevene plaatsen tussen den Eems en *Unsingis* voorkomen, valt aan te merken, niet alleen waar deze plaatsen ten tijde der Romeinen geweest zijn, namentlijk, daar nu nog het dorp

* Deze rivier zullen we op zijn letter krijgen.

dorp *Arens* staat, maar ook wat *Are* en *Lo* bereekent, en waar van daan men op 't *Lo* / en op de *Aren* / zegt.

Behalven dat men op de letter

F

het oud eiland en 't meir *Elvo*, en de *Flevo*, het *Wli* / sanat het rechte *Frankrijk*, en de *Friabones*, niet met *Junius* voor *Frieffe Apen* / maar voor *Frieffe Wouwers* / 'k wil zeggen, *Waterlanders* / in huane rechte beduidenissen leert kennen; is 't ook niet onvermakelijk, de onvervalschte en van alle verdigtfelen verre afgetrokke aaieigenschap van 't woord *Frieffen* / en daar in de *Fyfe Frieffen* / als het *vyfte Duitfche Volk* te zien boven drijven.

Germania inferior, [*Nederduitschland*] het eerste woord, dat op de letter

G

staat, doet den zeer geleerden Schrijver van den afkomst der *Duitschen* gewagen, niet met beuzelachtige vertellingjes (welke hy in 't voorbygaan fligts aanroert) maar met vastgegronde waarnemingen uit wigtige Schrijvers, zoo wgens hun oudheid, als grenzen. Zekerlijk heeft het over-Rijnsche volk den enkelen naam van *VOLK* willen behouden, welk woord, naar de verschillende taaluiting, *Diet* / *Duit* / *Tuit* / en *Teut* eertijds gezegd is. Men kent heden nog onder de *Friezen* hun benaming, 't *Frieffch diet* / dat is het *Frieffch volk*; en zoo is *Duitschland* of *Teutichland* niet anders te zeggen als *het land des Volks*.

De *Gugerni*, eerst van de Romeinen *Sigambri* geheten, worden te boek geslagen voor *Dietgen*

genbergers / dat is, bewoonders van 't gebergte, daar het riviertje de *Sitz* doorloopt. Augustus liet hen daar na, onder 't krijsbeleid van Tiber, aan deez' zijde des Rijns verplaatsen, en, naar het steedje *Boch* / *Gugerni* noemen.

Nu hebben we op de

H

het woord *Helium*, by Plinius gesteld voor den mond, dien de West. Rijn met de Maas gemeen heeft, en daarom van † Tacitus genaamd *De overgrote mond van de Maas*.

Buiten twiifel zal Plinius de naaste beteekenis van dat woord uit de Duitche niet wel gevat hebben, want hy had het (na 't waarschijnelijk gevoelen van den Heere Alking) anders zeer voegelijk *Inferum* [dat is *Helle* of *Hel*] konden overzetten: want *Hel* of *Hal* is in 't Duitch diepte, afgrondenz. 't Zy dat zy 't zoo noemen na het Westerdeel, dat by de Romeinen ook *Infero-plaga* wient geheten, of na de diepte waar door ze den middelsten en bovensten mond [*Superum*] welke het *Vlie* is, verre overtreft; want dat komt op een uit. Een kundig lezer moet den Burgermeester gelijk geven, als hy uit hem verstaat, dat de overblijffelen, ten bewijze van het wrensgezeide, te halen zijn uit de woorden *Helvoet* en den *Bziel*: want *Helvoet* zal, voor 't naaste, *Helvloed* / en *Bziel* zoo veel als *Bzee-hel* (dat is dan de *vloed Helium*, en de *Bzee-helium*) oulinks zijn benaamd geweest.

De letter

I

* Natur. hist. lib. 4. c. 15.

† Annal. 1. 2. c. 6.

gedoogt geen *stad van Iuhonen*, aan 't einde van het dertiende jaarboek van Tacitus gemeld. Dat woord schijnt qualijk nageschreven. Verre is 't'er van daan, dat ze daar mede het misselijke *Gronjer-land* voor *Groningerland* zoude dulden. Zoo aanstonds onder dit lezen sla ik twee Hollandsche vertalers van Tacitus op, Fenakolius, en Hoofd. De laatste weet 'er niets anders van te maken als *de stad der Iuhonen*, daar we zoo veel aan hebben, als of hy Arabisch sprak: maar d'eerste maakt 'er *Hoep* / of *Hui* van. Des Heeren Altings gevoelen is, dat men in Tacitus ter voorschreve plaats niet moet lezen *Civitas Iuhonum*, maar *CIVITAS UBIORUM*, en dat opgissingen, die geen los steunfel hebben.

Het woord *Lugdunum*, een van de gene die op de letter

L

staan, naam van vele steden door gansch Europe, en onder die ook van onze Hollandsche stad Leiden [*Lugdunum Batavorum*] moet men zonder twijfel halen van het oud Celtsch *duin* / en *lug* / *loug* / of *lœq*. De beteekenisse van *duin* voor een *heuvel* of *berg* is zoo klaar, dat de kinderen die weten; en daar van daan hebben de Romeinen den uitgang *dunum*, en de Grieken *dounon*, aan die steden gegeven, van welke de geleerde Schot Joris Buchanan in het tweede boek van de Schotsche geschiedenissen een heele lijst in Vrankrijk, Spanje, Engeland, Schotland enz. beschreven heeft. *Loeg* of *loug* wil in de spraak der oude Celten niets anders zeggen, als een gehucht, of een plaats

De Boekzaal van Europa,
 met huizen bebouwd, op of by gebergte. Dit
 is ook Friesch ten huidigen dage. Zie daandam
 LUGDUNUM (waer alles moest dogten tij-
 de der Roomsche wereldwingers een Latijn-
 schen uitgang voeren) zoo veel als ten loeg in of
 op de duinen.

Een ervaar lezer kan zien, hoe de stad Lei-
 den in hare gelegenheid met het *Lugdunum*
aan den Rijn in 't eiland der Batavieren over een
 komst, en hoe het *Leogodemon* by Ptolomeus
 t'huis te brengen is op *Loosduinen* / zoo veel
 als *Loegsduinen* / dat bekende dorp buiten 's
 Gravenhage, daar de koffer een gedenk-tafe-
 reel en twee bekkens laat zien, ter gedagtenif-
 se van het beruchte wonder, dat Vrouw Mar-
 griet, des Graven van Hennebergs gemalin-
 ne * gebeurde, toen ze in de kraam quam,

————— *Zoo 't anders slegts is waar,*
Van zoo veel kind'ren, als 'er dagen zijn in 't jaar.

Onder verscheide benamingen, met de letter

M

beginnende, zal de lezer wel uitgepluifd vin-
 den de *Marsatii*, die Plinius voor zekere Frie-
 zen aantekent. Hier toe dient ons de taal-
 oorspronkelijkheid, leerende zeer nadrukke-
 lijk dat dit volk *Meezaten* kan genaamd zijn
 geweest, om dat ze rondom van meren en de
 zee omringd waren. Zoo zegt men *Landza-*
ten / *Onderzaten* / *Holtzaten* / *Elzaten* / dat
 is, in een *Land*schap gezeten / onder iemand
 gezeten / in 't *Holt* gezeten / aan den *El*- of

Ail

* In 't jaar 1276 zoo de verdichtsfelchrijvers willen.

Gilfroom gezeten / en de MARSATH Friezen aan de meren gezeten.

Hier zien we ook , behalven de Maas , de Menapii , en Morini , omftandiglijk aange-
wezen.

Uit de lijst der woorden , die in de

N

voorkomen , kieze ik , tot een ftaaltje van mijn uittreksel-vermaak , de Godinne NEHALENNIA , van welke in den jare 1647 een negental brokken gedenkftenen met opfchriften in Zeeland zijn gevonden. De Hooggeleerde Spon heeft ze in zijne * Mengelfchriften , en † Reinezius , op een na , in zijn vervulling van Gruterus werk ingelaft : dog voor hen beide gaf Olivier Vredius meer als negen in zijne oudheden van Vlaanderen , met de print-verbeeldingen der beelden zelf , ten beften. Men gift daar uit , dat de TAXANDRI (een foort van Zeeuwen) in oude tijden gewoon waren in een kapél of kerk , ter plaatfe daar nu de duinen leggen , tuffen Domburg en West-kapel , in Walcheren , hunne kerkbeloften en godsdienftigheden te plegen aan de Godinne NEHALENNIA , of NEHALLENNIA , die erkent wierd als vermogen over de zee , en deszelfs barning , ebbe , en vloed te hebben ; byna gelijk als de Lieve Vrouw der goede Katholijke Kerftenen , die ‡ Erasmus zegt dat , in plaats van Venus , uit de zee geboren , voor Zeevoogdeffe in zijn tijd was aangenomen. Dog dat 's tot daar toe.

C c 2

Rei-

* Misc. erud. antiqu. feft. 3. n. 90.
n. 177. 184.

‡ In Naufrag.

† Class. 1.

Reinesius, die brave man, leid den naam dezer Heidensche Lieve Vrouwe *Nebalennia* van 't Hebreuwisch * *Nebar*: daarentegen zoekt Vredius den oorsprong uit het Grieks te wiffen, als of *Nebelenia* was † *NEA ΣΕΛΗΝΗ*. **DE NIEUWE MAAN**, met het veranderen van de Σ in Η, 't welk meermalen geschied; om dat de kragt der Nieuwe Mane in de ebbe en vloed der zee zoo kragtiglijk werkt, dat ze als heerscherfse der baren mag gehouden werden: uit welken inzigte de Oudheid haer ook de bescherming van Slagtmaand, in welke de zeevaard gevaarlijkst was, heeft opgedragen.

De Heer Borgermeester Alting heeft 'er niets tegen, dat 'er zulk een Kerk-kapel geweest is, en dat men des woords oorsprong tot de *nieuwen maan* wilt huisbrengen. Maar, dewijl het een zekere zaak is, dat de Volkeren voor huone vaderlandsche Godheden geen uitheemsche benamingen gingen opzoeken, en vermits uit † Julius Cesar blijkt, dat de **MAAN** by d'aloude Duitsche voor een godinne geëerd is; wil hy d'er ook geen vergezogte, maar een regt inlandsche en eigen aardige beduidenisse van erkennen: namentlijk deze.

De *Maan* had in de Duitsche taal een tweederley naam; d'eene naar de maandelijke wisseling *Maan* / d'andere, naar de glans, die men zag, *Licht* / *Schein* / *Hel* / welke drie

* Een rivier.
Gall 6.

† Nea seleenee.

‡ De Belle

November en December 1697. 407.
drie woorden een en 't zelve beduidfel hebben: zulks dat *Nehalennia* niet anders voorkomt als nie hel / dat is *nieuw licht*, by de Hoogduitschen thans ter tijd nog neu *Schein* geheten, en beteikenende *nieuwe Maan*, gelijk alt *Schein oude Maan* luid.

Het opschrift, by Gruterus te vinden,

DEAE NEHAE.

Dat is,

Ter eere van de Godinne Nebae.

behoort ook tot de gezeide Godheid van NIE HEL, zijnde een van de twee laatste E. E. gebroken, in plaats van een L, en 't regte woord geweest NEHALE of NEHAEL, met een luttel verandering van spraakuiting voor NIE HEL.

Dit versterkt de Heer Alting met verscheidene namen van Celtische geboorte, waar mede de Roomsche Schrijvers de Godinnen der Duitschers vereeuwigt hebben. Ik zegge de *Godinnen*, want we zien uit Tacitus, dat het Duitsche volk meer genegen is geweest om vrouwelijke kunne te vergoden; tot zoo verre dat zy sommige maagden van hunnen landaart niet slegts uit zekere vleyery tot Godinnen maakten, maar dezelve waarlijk daar voor hielden.

Zoo komt de Godinne *Arduhenna* van *Ward* de / oulinks *Herta* van *rd*: *Baduhenna* of *Pada* van *pad* / als de Godinne der paden en wegen. Zoo is *Tanfana* geene andere als Voogdesse of Godinne der meersassen: want than

408 *De Beekzaal van Estrop,*
of dan luid in 't oud Celtisch een opzienster,
of bestierster, en fren beduid moerassen.

Met dezelve uitlegging word een oud Nas-
souws opschrift in Bergendal verligt.

DEAE
HLUDANAE
SACRUM
C. TIBERIUS
VERUS.

Dat is,

*Ter eere van de Godinne Heeludana heeft K.
Tiberius Verus dit toegewijd.*

Namentlijk, gelijkerwijs de Romeinen hun-
ne TUTELA POPULI [*'s volks hoede*] of de
GENIUS PUBLICUS [*d'algemeine Geleygod*]
hadden, zoo maakten de Duitschen een DEAE
LUDANA [*Godinne des volks*] van Lude [*volk*]
en 't gezeide dan [*opzigtbebbende.*]

Hier aan zal men te minder twijfelen, als
men aanmerkt, dat alle de Priesteressen, Wich-
chelareffen, of Profetessen der Duitsche geene
andere namen dan uit haar moedertale hebben
gehad, en van de Romeinen eenen Latijnschen
uitgang gekregen, als daar zijn de *Aurinia*,
Velleda, *Gauna*, dat is, *schrandere*, *wijze*,
voorzigtige, als nog uitmuntende in de gemeene
benamingen alruintjes / witte of gaauwe
hijtes (waar van daan het spookpraatje der
Witte wijven afkomstig is) want by de Celten
beteekent ruin eigenlijk konst / wit beduid
wistheid / gauw is voorzigtigheid te zeggen: en
dus moet AURINIA genomen werden voor
een

November en December 1697. 409
een vrouw van alle konsten, VELLEDA voor
Veelweet, GAUNA voor gaauwe of voorzigtige.

De Oude noemden de diepte, die buiten de eilanden en banken der Bataviërs en Friezen is, OCEANUS (hier zijn we by de

gekomen) en 't gont van binnen de stranden van 't vaste land bespoelde, dat gaven zy den naam van Zee, Meer, en *Plardieptens*. Ptolomeus maakt in zijn Wereldbeschrijving by den mond van 't Vlie dit onderscheid, dat hy *Oceanus Germanicus* noemt, de Zee, die aan 't Oosten, en *Oceanus Britannicus* die aan 't Westen is: Plinius noemt die met een breeder benaming *Septentrionalis*, dat is Noorder Oceaan, tot aan het Mallegat: en van den Rijn tot de Seine *Britannicus*, dat is Britsche Oceaan. Dog om goede reden noemen wy ten huidigen dage die geheele zte, die van de Orkades en Hitlandsche eilanden af, tusschen Duitschland en Britanje is, wegens het grootste strand, in 't Latijn *Oceanus Germanicus*, en nog breeder in onze moederspraak de Noordzee.

D'eenigste plaats, die op de staat, is *Pratorium Agrippinae*. Dit word geboordeelt geweest te zijn by Leiden, daar nu Stoomburg staat, en daar voor henen een Roomsche * wapenhuis geweest is. Hier omtrent kunnen de oeffenaars der oudheidkunde leeren, hoe velerley *Pratoria* by de Romeinen waten.

Cc 4

Qua-

* Zie op de A het woord *Armamentarium*.

410 *De Boekzaal van Europe* ,
Quadrburgium komt ook alleen op de let-
ter

Q.

Het word by Ammiaan Marcellijn , en geen
ander Schrijver , gesteld voor een stad der Ba-
tavieren , van sommige *Burginatum* geheten.
Misschien dat men *Vadriburgium* moet lezen ,
Latijnsch geschreven voor *Wadriburgum* , van 't
Duitsch Waterburg.

Dat ze by Schenkenschans en 's Gravenwaart
gelegen is geweest , heeft de Heer Alting op
't gemelde woord *Burginatum* aangeteekent ;
hoewel hy niet ontkent , dat 'er redenen zijn ,
die hem zouden kunnen bewegen , het oude
kasteel Biezenburg / van de slinker Waal by na
verzwolgen , daar voor aan te zien.

Op de

R

pronkt de wijdberoemde *Rijnstroom* , wiens
naam afkomstig is van zijn snelheid , of snel en
schichtig loopen , in 't Duitsch rennen en rin-
nen ; hoe zeer ook andere zig liever met uit-
heemsche woorddoorspronkelijkheden willen
vermaken.

Ik ga voort tot de

S ,

daar ik *Sala* vinde ; welk woord beduid laag ge-
legen land , daar water op blijft staan , 't zy dat
het daar op allen skens , of met voordagt om
't vee te drenken , of door overstromingen ,
is t'zamen gevloeid.

d'Yssel-stroom , in 't Latijn *Ysala* , die geen
klein getal van dusdanige landen voorbyvloeit ,
heeft hier van zijn naam behouden , boven die
van

November en December 1697. 411
van Drusus vaart, als ter beduidinge, dat hy
een stroom is * *in*ter *salas*,

Van dien Yffel heeft het Friesche dorp *Saslik* / en een ander by de Broekters *Salland* / zijn naam: en 't is opmerkelijk, zoo als uit de tijdboeken der Monniken blijkt, dat het beneden-deel van dezen Yffel-stroom zoo smal was, dat men d'er met een plank konde overgaan, of overspringen. Ten tijde van Ptolemeus was de mond van den Yffel [*ostium salae*] niet bekend; want Drusus schijnt het water van den Rijn, door den Yffel gestort, met zoo grooten vlijt uit den boezem in de kil van 't *Vlie* geprangt te hebben, dat 'er van d'oude *Sala* nauwelijks eenig overblijfsel werd gevonden. De Heer Alting meint nogtans, hoewel die mond althans in een grooten zeeboezem veranderd is, dat niet alleen de oude leiding, maar ook de mond zelf in haar alouden naam kennelijk is aan de *Tessel*-stroom / en het *Tessel*-gat / gelijk als de stroom en het gat van 't *M-saal* of *-sel*: dat is, de kil en mond van de stroom *Sala*, die ook aan het byleggende eiland den naam van *Tessel* heeft gegeven. Zoo wil dan *Tessel* daar ter plaatse niets anders zeggen, als 't *M-sel* of het *M-sel*, in 't Latijn *AQUA SALA*.

Starogende op de woorden, welker eerste letter de

T

is, daar ik *Table* en *Tablas* met een Roomsche spraakverdraaging gemaakt zie van *Abblas* / eigenlijk *W-plas*; daar ik de oude *Taxandri*

C c 5

of

* *Tussen de lage landen.*

412 *De Boekzaal van Europe,*
 of *Tacsandri* met een ligte letterkeer tot *Rassanders* gevormd, en in hun althans vermaard Zeeuwfch Statendom ingelijfd vinde; daar ik het *Teuderium* van *Prolomens* moet erkennen voor * *Duderstat* op den *Hertinh*; daar ik *Thendurum*, 't welk in 't reisverhaal van *Antonijn* staat, bevinde *Eddert* in *Guilikerland* te wezen; eindelijk, daar ik, by de oude *Tubanes* leere, welk een woordafleiding van der *Duitschen* taal *Tho Bente* (van *Bende* en *Bande*) haar zelve schikt, om te weten waar *Bertdorp*: *Bentlamp* / *Benteflo* / *Bentfeld* / *Benthuisen* / *Bentbaren* / *Bentlag* / *Bentho* / *Bentinge* / *Bente* / 't huis hooren, daar dan *Ewente* zig opdoet; op deze letter, zegge ik, die zoo veel fraaije oudheid voordraagt, sturongende, bekoort my de beknopte aanmerking van den *Heer Alting* over den naam van de voortreffelijke stad *Utrechts*, zoo als men die thans noemt. Misschien zullen vele bewoonders van die stad niet weten, dat ze aan het *Latijnsch* woord *Trajectus* [vaart, of overvaart] daar het *Duitsch* *Oerft* van daan is gekomen, haat oorsprong^e verschuldigt is; weshalven het zoo genaamde *Utrecht* in 't *Latijn* niet anders mag genoemd werden, als *TRAJECTUS RHE- NI* [de vaart van den *Rijn*] of *TRAJECTUS AD RHENUM* [de vaart aan den *Rijn*] dewijl ten tijde van *Charlemagne* die oude *Vaart* genoemd wierd *Old-trecht* / waar uit, in half *Latijn*, 't woord *Oltrajektum* sproot. Dit *Oltrajektum* maakten de *Latinisten* quansuis geheelijk *Latijn*, en hervormden 't in *Ultrajektum*.

Hier

* *Of verkort Duerstat.*

Hier van sprak men metter tijd **Outrecht** / en de **Hollanders**, die alles gewoon zijn zaft, en welluidend te maken, hebben d'er **Utrecht** van gemaakt, waar op dan de kinderlijke verkorting **Utert** eindelijk gevolgd is.

Ik zal, na 't eind spoedende, op de letter

V

het oud dorp *Vada*, en de *Vahalis* [*Waalstroom*] voorby gaan, om des lezers aandagt liever wat halte te doen maken by het woord **UNSINGIS**, een rivier, van den Heere **Alting** alleen uit de aloudheid van **Hunse** en **Hunſing** opgewroet, om die te zetten in **Tacitus** * eerste jaarboek, daar men gemeenlijk † *Visurgis* las, en waar voor **Lipsius**, ziende dat die lezing geenzins door den beugel kon, ‡ *Vidrus* geplaatst heeft: Een aanmerkinge, voorwaar, van groot gewigt, om het bedrijs der **Romeinen** tegen de **Nederduitschen**, en hunne krijsgroten, naar de regte gelegenheid der plaatsen, wel te verstaan.

En hoewel de

W

den **Romeinen** onbekend is geweest, de hooggeleerde Heer **Alting** heeft echter genoegzame reden, om de rivier *Vidrus*, by **Ptolomeus** in 't **Grieks** † *widros* geheten, op deze letter te stellen, en tegen het gezag van **Lipsius**, 't welk vele misleid heeft, aan te toonen, dat deze *Vidrus* niet is de *Vechtstroom*, maar dat ze geheten is **Widzer** (by ons *wijder* of *breeder*) dat is, een

wijde

* Cap. 70. † *De Wezer*. ‡ Deze *Vidrus* word van **Lipsius** voor de *Vecht* genomen.

‡ *Oidros*.

414 *De Boekzaal van Europe,*
wijde en breede mond aan den *Wester-Emis* /
of *Olde-Emis* / veel breeder als aan d'Oost-
zijde : op de zelve wijze als *Bre-hel* voor den
Diel / hier vorens op de H gemeld , en *Bred-El*
voor *Breda* / om dat de A-stroom daar *breed* ,
en *wijd* is.

Vierbladwijzers , zoo van plaatsen uit oude
Schrijvers , als van jonger verklaarders , en ou-
de woorden in de wereldbeschrijvingen , mits-
gaders van Celtische en Duitche benamingen ,
zijn tot grooten dienst des lezers achter 't werk
gelast.

Na deze beschrijving van 't land der *Batavie-*
ren en *Friezen* , met de vijf gezeide kaarten
aangewezen , laat de Heer *Borgermeester* vol-
gen een kaart van *Ptolomeus* vierderley verdee-
ling van *Germania Magna* [of groot *Germanje*]
en maakt daar over bondige aantekeningen.

Voor af ontvouwt hy de wijze , op welke
Ptolomeus zijne *Aardklootsbeschrijving* ver-
handelt , daar na de gelegenheid der vier lugt-
gewesten , waar in *Ptolomeus* het gezeide *Ger-*
manje heeft afgedeelt ; en brengende het gan-
sche stelsel van die kaart tot den regten afitand
van den *Evenaar* , bewijst hy in zes hoofddee-
len , hoe groot een menigte van steden en
plaatsen anders moeten geplaatst , en vele za-
ken daar omtrent anders verstaan werden , dan
tot nog toe gedaan is.

II. HOOFDDEEL.

LILII GREGORII GYRALDI *Ferrariensis* operum tomus secundus , Historiam Poëtarum , Græcorum ac Latinorum , ænigmatum antiquorum , & Pythagoræ Symbolorum interpretationem , libellum de annis , mensibus , & diebus , Kalendarium Romanum & Græcum , varia critica , ipsius auctoris Poëmata , & alia Philologica comprehendens.

Dat is:

*Der werken van Lilius Gregorius Gyraldus van Ferrare het * tweede stuk , vervattende de Historie der Dichters , en zinspreuken van Pythagoras , een geschrift over de jaren , maanden , en dagen , den Roomschen en Grieksen Almanach , verscheide letterziftende verhandelingen , des Schrijvers gedichten , en andere bladen meer , die tot de geleerdheid behooren. Te Loiden by Hakkius , Boutestein , Vivie , vander Aa , en Luchtmans 1696. in fol.*

IN de eerste der tien byzondere samenspraken over de Dichters , waar mede dit tweede deel

aan-
* Zie het eerste in Hooy- en Oogstmaand jongstleden.

aanvang neemt; ontvouwt Gyraldus op een aardige en schilderachtige wijze de beeltenisse der Dichtkonst, en neemt daar uit gelegentheid, omme haar oudheid, geheimenis, achring, en wat des meer is, uit te pluisen. Een stoffe, zoo nu en dan in de Boekzaal verhandeld.

By de oudheid der Dichtkunde voegde het niet qualijk dat de geleerde man van de vinding der eerste letteren sprak, en de velerley gevoelens over dat stuk aanhaalde; waar in ook de beeldsprakelijke en kerkgewijde letteren der oudite Egyptenaren en Ethiopers te pas komen.

Na dezen zijd-gang keert hy weder tot het beeld van de Poëzy, om te beschrijven de velerley dichtstijl, en de kraft van gemoederen te bewegen, die in brave gedigten steekt. Van d'alleroudste tijden her wierd de Dicht- en Zangkunde van zulk een vermogen gehouden, als of 'er ik wete niet welk een goddelijkheid en hemelsche aanblazing aan vast was, magtig om de driften aan te zetten, ofte verzaften.

Zoo men mag gelooven al wat men zegt dat Pythagoras en Plato wegens de hemelsche Zangkunde, waar van de zielen gebeugen, eertijds gevoelt hebben, men moet zekerlijk verbaasd staan over de uitwerksels, die, van vele te boek geslagen; niet anders als tot een zonderling geheim van t'zamenstemming konnen werden t'huis gebragt. Meermaals ('t zal mijnen lezer wel te binnen komen) sprak ik van de wonderlijke achtbaarheid, onlinks den Dichters, Zangers, en Snarenspeleers toegeschreven,

ven , maar zoo dikwils als my dezelve stoffe hervoorst komt , valt 'er telkens iets tot bylage.

Pythagoras , zegt men , wist met zijn zangkunstig speeltuig niet alleen de razende minnaeres jongelings te verdooven , maar ook een ander , die met den degen in de vuist opsprong , tot bedaren te brengen. Iemand kon Alexander de Groot , als hy aan-tafel zat , door vaarzen zoo verhitten , dat hy ter wapen liep ; en wederom in dier voegen koelen , dat hy bezadigd voor hem neêr keek , en zoo mak als een lam was. Nog meer. Asklopiades maakte door zijn welluidend gespeel , dat onzinnige weder wel by hunne zinnen wierden : en met het sloken der trompet genas hy doove. Andere kunstenaars bragten dronkaarts zoo verre , dat zy zin in nuchtere zinnen kregen.

Ismenias de Thebaner speelde heupjichtige en koortzige gezond : ja Thaletas de Kretenzer verdreef met zijn Cijter geluid booze kwalen en luchtziektens. Geloofst gy 't niet ? denk maar om David , die , eerlang Koning zullen de gezelfs werden , voor Saül , door een boozen geest van den Heere geplaagt , der maten den harp sloeg , dat die booze geest van hem week. *Sam. I. 16.*

't Is dan zoo vreemd niet , dat gezonde menschen , d'een meer , d'ander min , naar de neiging van hunne natuur , door vaarzen en zangen getroffen worden. We laten staan de Hemelsche Zanggodinnen der oude Heidensche filosofen , en de verdichtfels hunner welluidende zelfstandigheden : ik zwijge de zoo genaamde negen reyen van Engelen , by sommi-

ge Christenen erkend ; dog waar toe diendert de smeekevaarzen en lofzangen , waar toe dienden zoo vele gedichten , in de plegtigheden van den godsdienst gebruikt ; en zoo velerley wijze van snarenspeel , dan om der Goden gunst en verzoeninge af te bidden ? Hier toe kan men brengen de Cysers , de Pijpen , de Fleuiten , de Trommels , de Ratsels , enz.

• Dat de menschelijke natuer toe Zang- en Dichtmaat genegen is , blijkt zelfs daar aan , dat men de stamelende wichten , als ze in de wieg leggen en weenen , met liedjes en deuntjes tot stilte brengt. Voetgangers , van 't reizen afgetmat , zullen op den weg een gezang aanheffen ; ambagtsluiden , schippers , wagenars , en boeren hebben hederen , waar mede zy hun zelve onder den last van hunnen arbeid vermaken.

Dog wat praten we van menschen ; met reden begaafd ? op onredelijke dieren zelve heeft de Zang- en Speelkunde var. Paarden worden door de trompet ter wedloop en ten strijde aangemoedigt : Schapen volgen de Fleuit en Harderzang : de Dolfijn , zoo 't waar is , springt en beuitelt , zoo haast als hy muzijk hoort ; en Elianus weet ons wondere dingen te vertellen van beesten , die door zingen en spelen gevangen zijn , of welker woede daar door gestut is.

• Maar ik mag my , om der langwijligheid , hier niet dieper in laten. Gyraldus omweeft zijn eerste verzoog wegens de oudheid en 't aanzien der Dichtkunde , mitsgaders de verscheide soorten van gedichten , met vele leerzame

zame onderwijzingen van maat en trant, die den Hollanders in hun moedertaal niet wel konden beduid werden.

De famenfprekers vervolgen's anderen daags hun gesprek, en daar in hooren we hen kouten van de oudste Dichters, zoo Grieken, als Hebreen. Mozes, en zijn zuster Maria, word de vond van 't Hieldendicht toegeschreven: als zijnde ouder dan alle Grieksche Dichters, niet alleen Homeer, maar ook Linus, Orfeus, Museus, en wie meer ooit of ooit bekend was. Met de historie van deze laatstgenoemde, en meer andere (de verziende Sibyllen met hare waarden niet te vergeten) loopt de tweede samenspraak ten einde.

Van geen anderen inhoud is de derde, waar in Aristoteles ook op den lijst der Poëten staat. Hier mede zijn de Grieken afgehandeld.

Voor de oudste der Latijnsche Dichters, in het vierde gesprek beschreven, komen ons d'eerste voor Livius Andronicus, en Quintus Ennius. Men zegt, dat Ennius ten tijde van den ouden Scipio leefde, en onder hem ten krijg diende. Zood'schrijft Klaudiaan.

*Herebat doctus lateri, castrisque solebat
Omnibus in medias Ennius ire tubas.*

Dat is,

*De Wijzaart Ennius hing * hem altijd op zy*,
En volgde de trompet in 't leger.* ———

Zijn vernuft was rijk, en snedig, kragtig in spreuken, dog plat in woorden, welker be-

XI Deel.

D d

kend

* N. Scipio.

420 *De Boekzaal van Europe,*
 kend gebruik by niet wilde veranderen. Daar
 van daan is dat gezeg van Virgijl ontstaan, dat
 by nis den drek van Ennius goud wist te zama-
 len. Naar de getuigenisse van Horatius hield
 de man veel van een roemer wijs.

*Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
 Profusus discenda.* —————

Beduidende.

*Zelfs Vader Ennius quam nooit toe heldendicte,
 Voor dat by eerst eens fraay den beker had gelicte.*

Cicero voegt 'er by, dat hy een man was, *
 vol trouw, dog klein van middelen. Maar men
 lette eens, in hoe groot een achtbaarheid wel
 eer de Dichters geweest zijn. Hy storf, ze-
 ventig jaren oud, en wierd niet alleenlijk in
 Scipioos graf begraven, maar zijn beekenis
 ook daar opgezet. Cicero verhaalt, dat zijn
 grafchrift aldus luidde.

*Aspicite o cives senis Ennii imaginis urnam,
 Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.*

Dat is, *

*Zie. Burgers, hier het graf van Ennius, die 't leven
 En brave daden van uw Vad'ren heeft geschreven.*

Het volgende koppeldicht voert hem zelf spre-
 kende in.

*Nemo me lacrumis decoret nec funera fletu
 Faxit. Quos? volvo docta per ora virum.*

† Fide plenus, haud tamen magna cum re.

Dat

Dat is , ten naasten by
Dat niemand by mijn lijk een traan laat , want ik
zweef
Zoo op der wijzen tong , dat ik voor eeuwig leef.

Hy word gevolgt van een langen reeks Dichters , sommige wijdberoemd , sommige min kennelijk van naam , dan alleen onder de geleerde : eenige ook luttel ernstig. Al staat Cicero onder dien rang , hy mogt 'er wel uitgeschrappt werden : dewijl zijn lof niet in gedichten , maar in matelooze schriften te vinden is. Virgilius draaft alle andere met zijn heldenfoon voorby , en niemand onder de Latinen is magtig hem te berwisten.

Den eernaam van den Vorst en Vader der Poëten.

Dat 'er van Meceas word gewaagt , is om deszelfs ruimschotige mildheid , waar mede hy de geleerde , en byzonderlijk Dichters , aanhaekte. Tibullus , Propertius , en Ovidius zijn te vermaard , dan dat ik hen hier slegts ter loops zoude melden. Kajus Rabirius word van Ovidius zelf † hoogdravend genoemd , om dat hy een braaf Heldendigter in zijn tijd was (Horatius en andere Lierdichters staan in een byzondere samenpraak) dog van wien we niets in handen hebben. Persius , die zijn werk maakte van duister te wezen , schreef schimp- of hekeldichten , die zes in getale tot ons zijn overgekomen. 'k Zwijs van Lukaan , Silius , en Juvenaal , welker vaarzen de tijd gespaart heeft.

D d 2

Ge-

† Magnique Rabirius oris.

Gelijkerwijs Gyraldus alle deze Dichteren , met hunne tijdgenooten , beschrijft , en hunne historie beknoptelijk te boek zet , alzoovolgt hy in zijn vijfde gesprek de Roomsche Keizers , die Poeten zijn geweest , en de Christen Dichters.

Van de Keizers hebben Julius Cesar en Augustus den voortang. Tibeer had ook de Digt-konst geoeffent.

Hem volgen Germanikus , Drusus zoon (hoewel deze geen Keizer wierd , maar in den bloey zijner mannelijke jaren , en naar alle waarschijnlijkheid op Tibeers bevel , met vergift van kant geholpen) Nero , Titus , Domitian Nerva , Adriaan , en nog een deel andere die onder de Poeten staan , juist niet om dat ze altemaal gedichten hebben geschreven , maar om dat ze of zonderlinge liefhebbers waren van vaarzen te lezen , of ook wel 't een en 't ander in ontdicht hebben nagelazen.

Van de Christenen zijn niet de minste Lab-tantius , anders aan zijn fraay mateloos Latijn kennelijk genoeg , Juvenus , Prudentius , en Noanus , die in Grieksche vaarzen het Euan-gely van Joannes in dicht zettede: Ik zie dat onze Schrijver Boëtius ook een plaats onder de Christenen geeft.

De zesde samenspraak verhandelt de historie van Tooneel Dichters. Maar hier leeren wy voor af , wat het Tooneel met alle deszelfs omslag is , hoe het eertijds in gebruik quam , en waar van daan de Grieksche woorden * τραγωδία en † κωμωδία haren oorsprong hebben.

Het

* Tragoodia,

† Koomoodia.

Het eerste, dat de Latinen in hun taal *Tragedia* behouden, is gemaakt van *Tragedia* een Bok, en *Tragedia* een gezang; om dat, naar de meininge van Donatus, de oude, ter eere van *Bachus*, een bok slachtende, gezangen zongen: of om dat de Poëet van zulk een gedicht met een bok, of een zak van bokke-ieder vol wijn, begintigt wierd. *Horatius* schijnt het eerste te willen zeggen,

Carminē qui Tragicō vīlem certavit ob hircum.

Die om een slechten bok eertijds zijn treurdicht zong.

Zy slachtten een bok aan *Vader Bacchus*, om dat de bokken de wijnstokken afknabbelen; 't welk *Virgilius* bevestigt, daar hy in het tweede boek van de landbouwerey aldus zingt.

*Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Ceditur, & veteres ineunt proscenia ludī,
Premiaque ingentes pagos & compita circum
Thescide posuere, atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.*

Dit beduid, daar, of daar omtrent.

Daar is geen and're reden van bedagt,
Waarom een Bok voor *Bachus* word geslagt,
En d'ouden op hun boertige tooneelen
Elkand'ren onderhielden met wat spelen.
d' *Atheners* deën 't, en stelden priyzen in,
Op dorpen, en gehuchten, naar hun zin,
En dansten, als de wijn hun vrolijk maakte,
Op ledere wijnstessen, dat het kraakte,
(Die waren glad gesmeerd) in 't zafte veld enz.

Andere willen, dat *Tragedia* zoo veel als *Tragedia* zou genaamt zijn, om dat (a) τραγούλιου links wijn wierd gezegt, en (b) τραγία als nog in 't Grieks de wijnoogst beteekent: of dat *Tragedia* t'huiskan gebragt werden, om dat de eerste tooneelspelers hunne aangezigten met wijnmaer (in 't Grieks (c) τραγία besmeerden. Men hoore Horatius in zijn *Digtkonst*.

*Ignotum tragica genus invexisse Camena
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quae canerent agerentque perunxi facibus ora.
&c.*

Welke vaarzen, met derzelve aanhang, de Dichter Peï dus vertaalt heeft.

*Men zegt dat Thespis d'eerste een slag van Treur-
dicht vond,*

*Toen onbekend, dat hy door 't land op wagens-
zond,*

*Met spelers, wien 't gelaat met wijnmaer wierd
bestreken,*

*En dien hy 't voor den volke opzingen deed, en
spreken.*

*Na hem vond Eschylus de mom, en 't voeglijk
kleed,*

*En bouwde op balkjes een verbeven grond, en queet
Zich zelve om niet alleen te spelen voor de boeren,
Maar hooger stijlen wijs van spreken in te voeren.*

*Die wierd zoo welkom by den Griek door 't gan-
sche land*

*Ontfangen, dat men, om tot achting en verstand
Te*

(a) Trux. (b) Trugectos. (c) Truges.

*Te steigen, geen weg zoo zeker en zoo veilig,
Als die, kon inslaan; want het volk hield, als
voor heilig*

*De les, en spreken., die het Schouwtooneel ter
straf*

Der goddeloosheid, en ten lof der deugden gaf.

• Het bly- of klugtspel [*Comælia*] uitgevonden om 't volk te vermaken, word in zijn oorsprong verscheidentlijk nagevorscht.

• Donatus verhaalt, dat de Athenienzers, als ze nog geen borgerlijke samenwoning in de stad hadden, rondom 't Attische land, op dorpen en in gehugten, altaren ter eere van (a) Apol den Harders-God stichtten, en op heilige dagen blijde deunen zongen; zulks dat het oorspronkelijk Grieksch woord (b) *κομοδία* zoude afkomstig zijn van (c) *κομίζω*, *stempen, smeren, vrolijk zijn*: welk woord *κομίζω* van sommige word uitgelegt voor welig dansen, zingen en springen, en in vele andere dergelijke beteekenissen meer. 't Schijnt wel 't naaste, dat die oude Grieken op 't land dikwils een soort van boere kermis hielden, daar men dan vaarzen zong, liederen en gedichten opzeide, en dergelijke geneugelijke oeffeningen onder den beker pleegde, hoedanige naderhand by ons de Redenrijkers wel meest op de dorpen deden.

Ik late vele, en sommige vergezogte, nasporingen van d'eigentliche oorspronkelijkheid den taalkundigen lezer by Gyraldus zelf nazoeken.

Wat het onderscheid tusschen een *Tren-* en

Dd 4 Bly-

(a) Apollo Nomius.

(b) Koomoodia.

(c) Koomazein.

Blyspel belangt, daar van word in 't gemeen die-
 vant gesteld, dat in een *Blyspel*, of *Klucht*, ge-
 ringe menschen, kleine driften, zwaarigheden
 van klein belang, en blijde uitkomsten plaats
 hebben; maar een *Treurspel* vervat gansch en
 al het tegendeel: daar toe worden groote Per-
 soonsadjes, wichtige ankt, en doodelijke uit-
 gangen vereist. In 't begin van een *Blyspel* is
 alles ontroerd, en op het einde stil; dog in een
Treurspel gaat het regt anders.

Wy lezen hier de verdeeling der *blyspelen*,
 dat is, hoe vele leden een *Blyspel* moet hebben
 (alvorens de uitvinding van 't *Schimp Bersp-* of
Hekeldigt vernemende) en daar na welke de ver-
 scheidene *Tooneelen* der Oude zijn geweest: daar
 dan voor af gaat het Latijnsch woord *Scena*
 [eigentlich het *Voortooneel*] afkomstig van 't
 Grieksch † *σκηνή*, 't welk in den grond niet al-
 leen een *hut*, maar ook een *schaduw dak* beduid;
 want de oudste Grieken maakten op 't land dus-
 danige *schaduw daken*, in de bossen, van tak-
 ken en bladen van boomen, onder welke zy op
 heilige dagen hun vermaak van spelen, en zin-
 gen namen. Uit zoodanige magere beginselen
 zijn namaals die heerlijke en prachtige *Schouw-*
burgen opgetezen. Dit voorgaande heeft sou
 een nasleep de verscheidenheid der spelen, en
 de toerusting des *tooneels*, by de Oude waar-
 genomen.

Dan volgen op hun rang alle de *Tooneel-*
dichters, zoo vele als 'er uit Grieksche en
 Latijnsche Schrijvers bekend zijn, aanvangende
 met de *Treurdichters* *Epigenes* en *Thes-*
 pis,

† *Skenee*.

pis, en eindigende voor een poos met den Atheenschen Blyspelschrijver Eupolis.

De samsprakers hervatten hunne redenen van de *Tooneel-Poëten* in het zevende gesprek, met den beroemden Sofokles, ouder dan den niet min vermaarden Euripides; wien onze Neerduitsche Dichter Hoofd † den *wijsten mensch noemt*, die ooit pen op papier zette. Gyraldus beschrijft kortbondiglijk dezer, en aller anderen, leefstijl, dichtwijze, en wat meer wegens deze of gene der gedenkenisse is nagelaten: gelijk als daar zijn eenige van hunne aanmerkelijkste vaarzen, klem- of spreekwoorden.

Tot noch toe hebben we maar Grieksche Tooneelspelschrijvers gehad, nu komen in d'achtste kout de Latijnsche te voorschijn, welker Hoofdman is Livius Andronikus, die, volgens Ciceroos en Gellius verhaal, eerst van alle kluchten of blyspelen te Roome schreef.

Hem volgen Nevius, bekend door zijn trots Graffschrift, waar in hy zelf roemt, *dat men te Roome na zijn dood vergeten had Latijn te spreken*. Hier hebben we den potsigen Plautus, den aardigen Terentius, Actius, Afranius, Seneka den Treurdigter, enz.

Het negende gesprek levert ons de Lierdichters en Sneldicht- of Byschrift makers, die onder de Grieken vermaard zijn geweest. Daar zien we Pindarus uitmunten, en den weligen gryzaart Anakreon, meermaal van ons bekeken: waarom we hem met zijne gezellen hier

D d 5

zul-

† *Zie zijn rampzaligheden der verheffinge van den huize de Medicis, voor aan.*

zullen laten rusten.

Maar als we tot de Latijnsche Lierdichters gaderen, daar vinden we de samensprekers in hun tiende en laatste byeenkomst Horatius Flakus onder de voorste, dog niet eerst, of voor alle, stellen. 't Is waar, hy roemt † ergens de man te zijn, die d'eerste *jambische vaarzen* by de Romeinen gedicht heeft, dog dat is zoo net in den haak niet: dewijl Lukullus, en Lenas, en de vorens gemelde Livius Andronikus, ja ook Valerius Katullus, en Tegula, eer dan Horatius, Jambische dichten lier- en lofzangen schreven. Maar hy mag met regt de Prins der Lierdichters genaamt werden, om dat hy niet slegts een gedigt of twee, maar byna heele boeken in die digtmaat heeft nagelaten. 't Gebeurde hem te leven in dien gulden tijd van Augustus, die door toedoen van Mecenas zijn vriend was geworden. Men kent zijn sarten gezindheid uit zijne vaarzen, waar in hy zoo luttel schroomt te belijden dat zijn vader een vrygemaakte slaaf, als dat hy zelf een Epikurist was; echter metter tijd zoo verre in 't stuk der wijsgerige leere gekomen, dat hy verklaarde †† zig niet over gegeven te hebben om slijf en sterk het gevoelen van eenig meester staande te houden.

Va-

† *Parios ego primus Iambos Ostendi Latio. Ep. 19 l. 1.*

En wat verder.

Hunc ego non alio dictum prius ore Latinis

Vulgavi fidicen. - - - - - ibid.

†† *Nullius addictus jurare in verba magistri. Ep. 1. l. 1.*

Vader Vondel heeft hem wel gekent, wanneer hy van hem schreef

*Onnutte zorgen spoelt by rustig af
Met vernen wijn, dien d'eerste wijnstok gaf,
En boet en bezigt tusschen wieg en gras*

Zijn lieve lusten.

*Vermaakt met frissen geur en bloeyend veil
Misbaagt hem 't geen verdrietig valt en steil.
Zijn hope droomt na 's levens licht geen beil,
Als 't eeuwig rusten.*

En zekerlijk mag het iemand jammeren, dat men alom by zijn zuivere en heilige dichtspreuken den vuilen en heiloozen Heiden ziet uitsteken.

Cesius, Galbius Bassus, Titius, Celsus, en vele die na hem komen, zijn meer met namen als schriften bekend. Katullus pronkt in den rey der Punt-dichters, en teffens met den naam van een zeer geleerd man, in allerley dichtstijl voortreffelijk, dog somwijlen vuil tot walgens toe. Kalvus, zijn vriend, verzelt hem, en Helvius Cinna: maar die enkel zijn werk van Puntdichten maakte, was Martiaal, sijn van vernuft, scherp, bondig, dog gansch niet vry van d'ongebondenheid, in de vorige gemerkt. Hy leefde onder de heerschappy van Domitiaan, Nerva, en Trajaan.

Achter eenige weinige, die Martiaal natredden, brengt Gyraldus ons ook den Dichter Ausonius voort, en rekt hem onder de Puntdichtschrijvers, schoon † Julius Scaliger (naar dat

† Poetic. l. 6. c. 5.

dat my heugt gelezen te hebben) wenschte , dat hy nooit Puntdichten geschreven had , dewil ze van kleine waarde zijn. Zijn bloey wassen tijde der Keizeren Gratiaan , en Valentiniaan : Gratiaan , zijn geweze Leerling , maakte hem Burgermeester , omtrent den jare na Christus geboorte 379. Ik zie hem hier , gelijk by vele andere , voort een Christen geboekt , om dat een gedicht of twee , in zijn werken voorkomende , daar van blijk geven , dog 't is niet onwaarschijnlijk , dat die vaarzen hem t'onrecht worden toegeschreven. Al 't overige , wat men aan hem kan bespeuren , is Heidensch , van 't hoofd tot de voeten.

Nog telt ons Gyraldus in een byzonder gesprek *de Dichters van zijn tijd op*. Ik spreke van Latijnsche , meest Italianen , welker minste niet zijn Bembus , en Sannazarius , door zijn werk *de baringe van de maagd* kennelijk by al wie ooit in Latijnsche Dichtery te lezen vermaak nam , Politiaan , die geleerde Politiaan , Flaminus , en Frakastorius.

Zy worden vervolgt in een tweede samenspraak , die ook van onzen Erasmus , als Poet , gewaagt ; hoewel hy geen groote eere met digten ooringelegt heeft. Met meer reden noemt hy naast aan den Rotterdammer de Fries Rudolf Agrikola , man van beschaafde geleerdheid , en van alle geleerde , die hem gekent hebben , niet zonder lofspraak aangehaald : desgelijks Janus Sekundus , wiens kusjes nimmer hare gencugte zullen verliezen.

Eindelijk is de Dichtschouw gedaan : laat ons de overige werken van den geleerden Italian

liaan ook met een woord gedenken. Deze zijn een aardig vertoog, dat hy oefenings-halven tegen de geleerdheid, en de geleerde schreef, naar 't voorbeeld van meer andere beroemde mannen, die, om hun vernuft te slijpen, een yremd voorwerp ondernamen te verhandelen; voorts een uitlegging van zekere oude raadsels; en wel een afzonderlijke verklaring van zinspreuken, zoo duister als raadsels, die op den naam van Pythagoras deurgaan. Taalkundige konden kiezen wat hen best behaagt, en sommige van die vergelijken met het gene dat Erasmus in zijne Spreekwoorden deswegen bedagt heeft.

Twee vertoogen van Gyzaldus, 't een, een waarschuwing voor de ondankbare, het ander een raadgeving, hoe men den naam en de misdaad van ondankbaarheid kan vermijden, zijn vol leerzame spreuken, en lessen.

In zijn beknopte verhandeling van de jaren, maanden, en andere gedeelten der tijden, misgaders zijnen Roomschen en Griekschen Almanak, ontbreekt geen stoffe tot het regt verstand dier zaken. Hy begint dezelve met een beschrijvinge van den tijd, zoo wel die uit de historien kanbaar, als welke onder het dekkleed van vermitselen duister is: hy meld de verscheidenheid der jaren, wat een eeuw genoemd word, en welke der Christenen juich-jaren, en de zoo genaamde *indictien* zijn [of tijd geboden] by de Pausgezinde Beamt-Schrijvers in gebruik.

Wijders verhaalt hy den oorsprong der tijd-laffingen, of jaarsteltels, die ons de schrikkel-jaren

jaren ontsluiten : de verscheidenheid en verandering der maanden : hoe die niet alleen by Grieken en Hebreëen genaamt wierden , maar ook by de Egyptenaars, en in sommige Grieksche gewelten; zelfs by Perzen en Indianen. In de verdeling der maanden kan een leerling kennisse krijgen van de telling der Romeinen , met *Kalende* , *Nome* , en *Idis* , en van dezer woorden regte oorspronkelijkheid. In de verdeling der dagen en nagten vind men al wat woorden by Grieken en Latijnen in zwanggingen , om die verscheide stonden en tijden uit te drukken ; en welke der Egyptenaars manier was in de dagen uit te vinden : zonder dat ik reppe van der Hebreëen *Weke* en *Sabbath* , of van de velerley beteekenisse , die het woord *hora* [uur] kan lijdē.

Eenige verdere samenspraken , na den *Almanak* volgende , behelzen fraaije aanmerkingen over zaken , die tot de regtschape letterwijsheid behooren. By voorbeeld men hoort den schrijver redeneren over de wijze van boekblokken , en aantekeningen uit goede boeken te maken : een stoffe , die alle boekoeffenaars behoorde ter harte te gaan , dewijl 't zonder uittrekken en aantekenen niet doentlijk is geleerd te werden : andere mogen zoo valt op hun geheugenisse betrouwen als 't hen goed dunkt. Schrijven , en te boek zetten , is de boodschap : en daar door kan men een schat vergaëren , tot welke men naderhand altijd een wisse en veilige toegang hebbe. Elders spreekt hy van de benamingen , die de oude aan de hand en vingers gaven , en hoe zy daar meê telden : welke hunne talmerken of cijfers ,

cijfers, waren, enz: wat ze door betoovering of beguicheling verstonden: voorts eenige op-
helderingen van Schrijvers, zoo Poëten, als
andere: in alle welke, sommige na dat ze
ter loops uit de pen geschoffeld, sommige met
wat meer geduurzaamheid bewrogt zijn, lich-
telijk kunnen onderscheiden werden.

Het laatste is des mans dichtbondel, waar
in ik alleen Latijnsche vinde, van verscheide
voetmaat, en stoffe, besloren met een brief
over het navolgen van den stijl der geleerde.

Dit tweede stuk heeft, gelijk het eerste (’t
welk ik onlangs vergat te zeggen) een wijd-
loopigen bladwijzer der gedenkwaardigste za-
ken en woorden.

III. HOOFDDEEL.

*Caspari Bartholini Thom. F. Specimen
Philosophiæ naturalis, præcipua Physi-
ces capita exponens, in gratiam juven-
tutis Academicæ. Accedit de fontium
fluviorumque origine ex pluviis disserta-
tio Physica.*

Dat is.

*Proeve der natuerlijke Wysbegeerte van Kaspar
Bartholijn Thomas zoon, ontworwende de
voornaamste hoofddeelen van de Na-
tuerkunde, ten dienste van de leerlingen op
de*

de Hooge School. Daar komt by een Natuerkundig vertoog over d'oorsprong der bronnen en rivieren uit den regen. Te Amsterdam by Henrik Wetstein 1697. in 12. 13 bladen.

OM een liefhebber van natuerlijke bespiegelingen zor het lezen van dit werkje aan te lokken, konde genoeg zijn, dat men hem aanvees, welk een schrijfweg de Heer Bartholijst (zijn's beroemden Vaders voodstappen met gelijken roem op het pad der geleerdheid natreddende) in deze natuerkundige stoffen te verhandelen heeft ingeslagen; al wierd 'er niet een enkel staaltje van 't een of 't ander geschil uitgetrokken.

Dewijl de Natuerkunde dat deel der Wijsbegeerte is; welke reden geeft van de uitwerksels en veranderingen, die natuerlijker wijze in de lichamen gebeuren; waarom ze ook gemeenlijk de Natuerlijke Wijsbegeerte word genoemd: en dewijl in die werkingen der natuerlijke dingen de wijze van werken zig zeer zelden voor onze uiterlijken zinnen vertoont, en gemeenlijk door de uitwerkingen maar gekent word; daarom moeten tot de verklaringen van die natuergeheimen zekere onderstellingen gemaakt werden, welke zoodanig zijn, dat ze met de natuer zelve nauwkeuriglijk overeen komen, en alle verschijffelen, in de lichamen ontmoetende, zoo ontvouwen, dat 'er niets tegen strijd.

By voorbeeld, om dat wy in de Zon ligt en warmte bespeuren, en om dat wy zien, dat die
zelve

zelve uitwerkſelen het vyer eigen zijn; daarom maken wy een beſluit, dat de Zon van een vyerige natuer is. Om dat wy in de warmte zien, dat de deeltjes van plaats veranderen, en een andere vorm krijgen, 't welk zonder beweging van deeltjes niet kan geſchieden; daarom beſluiten wy, dat de warmte in een beweging van deeltjes beſtaar: en om dat wy gewaar worden, dat alle beweging deze gevoelige warmte niet voortbrengt; daarom beſluiten we dat 'er in de gevoelige warmte een ſoort van beweging is, gezwind, ras, en beroerd.

Hier uit wijft ons de Heer Bartholijn, hoe noodig de gezeide onderſtellingen in de Natuerkunde zijn, en beweert voor af, eer hy tot eenige ſteſfels komt, dat de meeste Natuerlijke dingen niet anders als door onderſtellingen konnen geweten werden.

Niemand denke nogtans, dat de onderſtellingen tegen de Natuerkundige Waarheden ſtrijdig zijn; want in de onderſtellingen zelve is een ſoort van betooging. Een en het zelve uitwerkſel kan niet alleen van ons op verſcheide wijzen verklaart, maar ook van de Natuer voortgebracht werden. Verre is 't 'er dan van daan, dat men onderſtellingen zou verwerpen; dewijl men zelfs uit valsche onderſtellingen een waarheid kan beſluiten: 't welk klaarblyk te zien is aan de twee verſcheide ſteſfels van de Wereld, zoo als ze van Kopernikus en Tycho Brahé zijn uitgevonden. Want hoewel een van die twee maar waarachtig kan wezen, echter bevinden we, dat alle verſchijnsſelen, die daar van afgeleid worden, in beide de ſteſfels, ſchoon gansch

436 *De Boekzant van Europe,*
en al van den anderen vetschillende, over een
komen.

De Heer Bartholijn zegt dir onder deze *mits*,
dat men geene onderstellingen moet aannemen,
dan dewelke niet tegen reden en ervarendheid
strijden, en dat men daar uit niets moet beslui-
ten, dan 't *welk wy duidelyk en onderscheidenlyk*
bevatten. Wy moeten wel alle vooroordeelen
wech nemen, en alle gevoelens, waar omtrent
ons eenige reden van twijfeling overig is, ter
nieuwer en nieuwer onderzoek brengen, maar
evenwel behoeven we daarom met Deskartes
niet te zeggen, *dat men in zijn leven eens aan alle*
dingen moet twijfelen. Deskartes zoude, naar 't
oordeel van onzen Schrijver, omzigtiger ge-
zegt hebben; *dat we alleen moeten twijffelen aan*
die dingen, welke eenige schijn van valsheid heb-
ben. Waar toe dog wil ik gaan twijffelen; of
vijf en drie niet maar zeven zijn? Want ik
zoude immers nooit van mijn hart kunnen ver-
krijgen, dat te gelooven.

Hier uit volgen drie vraagstukken.

I. Of een Natuerkundige voldoet; met
waarschijnelyke redenen by te brengen?

II. Of wy ons zelve altijd moeten te vreden
houden met het gene dat wy klaarlyk en onder-
scheidentlyk bevatten?

III. Of 'er iets in 't verstand is, 't welk niet
te voren in de zinnen was?

Wegens het eerste meent hy genoeg te zijn,
dat een onderzoeker der Natuere, als hy geen
betoogende redenen kan voortbrengen, waar-
schijnelyke geeft; *mits* dat ze met de Natuer
zelve, en allo hare uitwerkselen, over een ko-
men:

men: anders vereift men meer van hem, dan het behoort.

Omtrent het tweede is hy zeer voorzigtig, en wil, dat men dat *klaar en onderscheidentlyk begrypen* Deskartes wel mag toestaan, maar met die voorzorge, indien het voorwerp zelf t'eememaal over een komt met deszelfs denkbeeld, in ons verstand klaarlijk en duidelyk begrepen zijnde. Hy wil zeggen, dat men zig met dat klaar en onderscheiden begrip uit de uitwerksels wel mag te vreden houden, als de Natuer ons niet toelaat verder te gaan; maar in lichamen, ons voorkomende, behooren wy ook het binnenste gestel en maakfel te onderzoeken, om te zien, of onze stellingen daar mede wel over een komen: want om dat (zijn's erachtens) Deskartes dat niet gedaan heeft, daarom is zijn gevoelen van de beweging van 't hart, en van de bedieningen en zitplaats der ziele, met de Natuer zelve niet over een komende.

Wat het derde betreft, hy stelt voor vast, dat wy menschen met ons verstand van lichamelijke zaken geen kennisse hebben, dan welke van de zinnen worden afgeleid. Dus kan ons verstand niet iets verzinnen, 't welk 'er geheel en al niet is, te weten, dat we te voren of voor 't geheel, of voor zijn deelen door de zinnen niet begrepen hebben. We mogen ons zelve zulke gedrogtelijke dingen verbeelden, als we willen, gevleugelde paarden, ganzen met vier pooten, goude bergen, en wat des meer is; ons verstand verziert dit niet gansche-lyk, maar het voegt, of scheid qualijk de denkbeelden der dingen, die we te voren door

438. *De Boekzaal van Europe,*
de zinnen begrepen hebben.

Uit alle het vorensgezeide gaat dan onze wijsgerige Schrijver zijn besluiten opmaken, en daar mee tredt hy voort tot de *beginsselen der natuurlyke lichamen*, haar *stoffe*, en *vorm*. Hy spreekt van derzelve *eigenschappen*, die van de *stoffe* onafscheidelyk zijn, namentlyk *uitbreiding*, *deelbaarheid*, *plaats*, *tijd*: vervolgens van de *beweging*, en hare hoedanigheden: van de *warmte* en *koude*, van *vlooybare*, *vaste*, *dunne* en *dikke lichamen*: van *licht*, en *verw*: van het *geluid*, de *smaak*, en de *reuk*: van de *zwaarse* en *zeilsteene* *kracht*: van de *hoofdstoffen*: van het *wereldsgestel*, en de *hemelsche lichamen*: van de *lucht* en *verbevelingen*: van de *Aard- en Water-kloot* en eindelijk van de *bedieningen* eines *bezielden lichaams*.

In yder hoofddeel word dezelve schikking onderhouden, die ik terstond hebbe aangetoont dat de Heer Bartholijn in zijn bewering van de noodzakelykheid der onderstellingen om natuurlyke zaken te ontvouwen gebruikt heeft. Deze is, dat hy de zaak, die te verhandelen staat, eerst beschrijft, en ter neder stelt, zoo klaar als hy kan; daar na die beschrijvingen en stellingen beknoptelyk met redenen sterkt; ten derde, dat hy ettelijke geschillen uit die *stoffe* voortbrengt, en zijn gevoelen daar over bloot legt; eindelijk dat hy achter dezelve de besluiten opmaakt, en alzoo van het eens vastgestelde een wel aan een geschakelde herhaling doet.

Aristoteles, Deskartes, en alle andere zijn by hem in grootachting, daar ze naast aan de
Waar-

Waarheid (schijnen te komen : daar zy den bal mislaan , bind hy zig liefst aan 't waarschijnlijkst.

By voorbeeld , in het tiende hoofddeel van de hoofdstoffen of elementen sprekende , en gesteld hebbende hoedanige deelen van stoffe hy daar door verstaat , byzonderlijk derzelve getal , uit , en volgens Deskartes , bewerende , voegt hy daar twee vragen achter : d'eerste ; of de vier elementen der Aristotelesgezinde met de driederley stoffe der Kartezianen kunnen over een gebragt werden ? de tweede , wat men door de *fijne stoffe* (by vele *materia aetherea* , by de Kartezianen *materia subtilis* gelyeten) verstaan moet ? deze loft hy kort op , en maakt daar aan de volgende besluiten.

I. Dat de vormen der Elementen zeer eenvuldig zijn.

II. Dat uit dezelve , als d'allereenvuldigste en ongevoeligste , de grooter lichamen worden samengestelt.

III. Derhalven dat de beginsselen der Aristotelisten , nog der stoficheykonstenaars , dewijl die geen enkele lichamen zijn , onder dezen rang niet verdienen gebragt te werden.

IV. Maar dat de Kartezianen de elementen der lichamen voegelyker tot drie soorten brengen.

V. Namentlyk dat de stoffe van 't eerste element gelegen is in de zon , in het vyer , en in de vaste starren.

VI. Dat de stoffe van het tweede element den vleybaren Hemel uitmaakt.

VII. En dat het derde bestaat uit grover

440 - *De Boekzaal van Europe*,
deelen, waar uit de lucht, aarde, en water
worden te zamen gezet.

In het hoofddeel van 't wereldgestel, en de
Hemelsche lichamen, hoort men hem eerst
ontvouwen de drierley soorten van lichamen,
die in 't Heelal zijn, de lichte, duistere, en
doorschijnende; daar na de vaste en dwalende
starren, met derzelver onderscheid; wijders
de verscheide onderstellingen der Hemelsche
lichamen, samt de vier stelsels des Werelds,
naar 't gevoelen van Ptolomeus, Tycho, Kopernikus,
en Longomontanus, en hebbende
besloten welke van die vier waarschijnlijkst is,
laat hy, volgens zijn gewoonte, daar op ee-
nige vragen volgen (gelijk als, *of de Zon het
middelpunt van 's Heelal is? of de baarstarren on-
der de Hemelsche lichamen moeten gerekent wer-
den? Of de Maan een dampkring heeft? enz.*) en
daar aan de besluiten, uit de verhandelde stof-
fen opgemaakt.

In een byzonder verhoog, achter de voor-
gaande proeve der natuerlijke filozofie gelast,
redeneert de Heer Bartholijn wijsgeriglijk van
den *oorspronk der bronnen* [anders *fonteynen* ge-
zegd] en *rivieren*: een stoffe, over lang van de
filozofen betwist. Het is wel waar dat de He-
breeuwiche Prediker zegt; † *alle beken gaan in
de zee, nog: ans word de zee niet vol: na de plaats
daar de beken benen gaan, derwaerts gaande kee-
ren zy weder.*

Maar de wijze, hoe dat geschied, te onder-
zoeken en uit te vinden, dat is de boodschap
der Natuerpeilers. Sommige oordeelen, dat
de

† Pred. 1. v. 7.

de bronnen en rivieren hunnen oorsprong en aanwasch alleen van den regen en gesmolte sneeuw krijgen : andere willen , dat ze uit de zee , gelijk als uit dien overgrooten schat der wateren , door verscheide togtgaten en bogten worden afgeleid : andere stellen , dat ze op beide de gemelde wijzen uit de zee spruiten , namelijk zoo door een hoogen omloop door de wolken , als door een lage , door zekere verborgene helen , en kronkelpaden , in de diepste ingewanden des Aardrijs.

Om dit geschil te beslegten , gaat de hooggeleerde man , eerst de geboortens der bronnen , daar na de gesteldheiden den aart des aardrijs onderzoeken , en aantoonende dat de bronnen en vloedon niet ontstaan uit de uitwaasemingen der onderaardsche wateren ; niet uit de wateren , die uit het middelpunt der Aarde om hoog geheven worden ; niet uit de zee wateren , door verborgene gaten en buizen opklimmende ; zoo besluit hy , dat haar oorsprong alleen t' huis gebragt moet werden tot den regen , 't zy dat die geregeld of ongeregeld is , voor zekere tijden , of jaarlijksch , of door gians vallende , of meerder of minder.

Daar van geeft hy wichtige reden , afgeleid uit aanmerkingen van de natuur der dingen , zoo als ze ons nu voorkomt . Want hy spreekt niet van de Aarde , zoo als we in den Bibel staat beschreven van God gesticht te zijn : hy erkent de waarheid van 't schrijven des Goddelijken mans Mozes , ons leeraarnde dat 'er rivieren van 't Paradijs geweest zijn , eer dat de aarde van regen bevoogtigd was , ja zelf eer

dat de afgronden der aarde opgeborsten waren; maar dat strijd, zijn's bedunkens, zoo luttel tegen de vermeerdering denzelver rivieren door namaals neêrvallende regen, of tegen den oorsprong der overige bronnen, die daar na uit de regenwateren ontstaan zijn, als de mensch en dier-making, ja als de voortbrenging der aardgewassen, door God in den beginne gedaan, strijdig is tegen de thans bekende voortteling der dieren en planten door * eyeren, en zaden. 't Is het zelve als met de steenen en metalen. Hoe? de Heer Bartholijn maakt geen swarigheid, als een Filozooft, wegens den groey der steenen vast te stellen, dat ze uit verdikte deelsjes van een vloeeybare stoffe te zamen ronnen, schoon hy teffens erkent, dat God in den beginne steenen heeft voortgebracht.

Wie zal ontkennen dat 'er in de berggroeven en steenbreuken ten huidigen dage metalen gevonden werden, die aangroeyen, en hoe wel voor die gemaakte aardscheuring en steenbreuken zekerlijk; nevens andere aardsehe lichamen, ook metalen van God geschapen zijn geweest?

Hy spreekt dan, zegge ik, als Wijsgeer, alleen van de wijze, op welke die bronnen en rivieren, die van 's werelds geboorte afgeweest zijn, de vermeerdering hunner waten kriegen, en de gené die naderhand ontstaan zijn, thans werden voortgebracht.

Nog eens, eer ik voorga. Hy erkent wel, dat de eerste bronnen van God geschapen zijn geweest, maar dat dezelve terstond verdroogt

moe-

Want de Heer Bartholijn is van gevoelen dat alle voortteling door een cy komt. Zie Quæst. 2. cap. 14

moesten zijn geworden, ten zy de telkens neervallende regens het gebrek van water herstelt hadden: en dewijl 't niet te gelooven is, dat alle die fonteinen en rivieren, hedensdaags in wezen zijde, even zoo oud als de wereld zijn; zoo behoeft men niet te ontkennen dat de gene, die daar na voortsproten, hunnen oorspronk van den regen hebben: en dit schijnt hem waaragtig om de volgende redenen.

Voor eerst zien wy, dat zware vloedcn, of groote overstromingen, ontstaan of van regen, pas te voren gevallen, of van gesmolte sneeuw en hagel.

Ook is bekend, dat zeer vele bronnen onder den brand der zonne geheel te niet gaan.

Voeg hier by, dat nooit eenige bronnen op den hoogsten top, of zoo dicht by het spits der bergen ontstaan, of altijd is 'er een gedeelte van aarde boven, waar het water komt neêrzakken.

Daarboven is het aanmerkelijk, en ter zake dienende, dat men in taaijer en kleyachtiger landen, door welke het water niet lichtelijk kan heen dringen, zeer zelden fonteinen vind; daar ze in zandige en rotsstoenige streken, waar door het water lichtelijk kan heen zijn, nooit ontbreken.

Versehide zwarigheden, van sommige hier tegen ingebracht, wederlegt by met bevattelijke aanwijzingen van de gronden der aarde; oploffende voor 't laatste een tegenwerping, die wel de kragtste schijnt, namentlijk dat de regen, jaar in jaar uit vallende, aan des aardrijks korst zoo veel water niet kan byzetten,

En 't welk

's welk al wat uit de aarde groeit seude vonden, en boven dien nog genoeg overvloedig zijn om de bronnen en rivieren te voorzien van water, dat ze in zee uitsorten: want hy behelpt zig hier met de betooging van zekeren Franschen Wiskonstenaar *Mariotti*, waar uit blijkt, dat 'er wisselijk meer als de vereiste menigte waters tot alle fonteynen en stroomen door den regen verschaft word.

IV. HOOFDDEEL.

De Nederlândsche Herbarius, ofte KRUID-BOEK, der voornaamste Kruiden, tot de Medicine, Spijsbereidingen, en Konstwerken dienstig. Handelende van sommige hier te se land wassende Boomen, Kruiden, Heesters, Mossen, enz. met kopere platen verciert door Steph. Blankaart P. en Med. D. en Practizijn tot Amsterdams. Amsterdams by Jan Ten Hoorn 1698. in 8. 39 bladen.

IN Zomertijd van * het voorleden jaargeleide ik de lezers van mijne tweemaandelijke uittreksels twee malen doorden kostelijken tuin van Abraham Munting, en daar zagen we zoo veel keur van boomen, heesters, kruiden, bloemen, met haar vrugten, zaden, wortelen, bollen (en wat niet al meer?) dat weinige mischien

* *Eerst in Mey en Juny, daar na in July en Aug.*

schiep graag zullen wezen, om hunne oogen op dit kruidhofje te slaan, als ze gedenken, wat al aardgewassen daar vertoond wierden, behalven de groote menigte, van ons zonder opmerking voorby gestapt.

Ik houde my nogtans verzekerd, dat sommige mijner landsluiden, dien 't aan hun beurs juist niet gelegen komt, zoo zwaar een werk, als Muntings boek is, te koopen, veel vermaak in deze korte beschrijvinge zullen vinden; ja, dat meer is, al zijn ze van Munting gediend, lust zullen krijgen om ook eens te bekijken wat deze Schrijver ten besten geeft, wanneer ze maar gehoord hebben; welk zijn goed inzicht is. Dit zal ik hen verkondigen.

De Heer S. Blankaart, door ertelike uitgegevene schriften vermaard, achte het zeer nut, en noodig te zijn, na dat hy voor eenige jaren van de Werkingen der Geneesmidelen had geschreven, deze stoffe der Kruidkunde daar aan te laten volgen: want ze is zoo veel als een aanhangsel van de gemelde werkingen. Dewijl hy dan in die eerste verhandeling zoo wijdloopig niet konde zijn, dat hy de krachten der meest bekende Nederlandsche Kruiden, Boomen, Planten, Mossen enz, met hare bereidingen, daar tussen lasse; wat was dog raadzamer, als dezelve in dit byzonder werk stuk voor stuk te vertoonen, op zulk een wijze als ze hem door ervarenheid vele jaren lang zijn voorgekomen?

Ik zegge *Nederlandsche*, want hy belijdt, de krachten en gebruiken der gewassen te beschrijven, zoo als hy die hier te land heeft onder-

von-

vonden, en niet te willen navolgen zulke Kruidboeckmakers, die heele boeken uit Galenus, Theophrastus, Dioskorides, en vele andere Grieken, en Arabiers, hebben nageschreven. Nammentlijk die oude Schrijvers woonden in gewesten, verre van ons Nederland afgeleggen: derhalven zijn de Kruiden aldaar of van een veel zwakker aart, als onzes lands Kruiden. Onze lucht, wateren, gelegenheid van plaats, en aart der menschen verschillen ook zeer veel van die Landsluiden. Daarenboven zijn de Artzernymiddelen, van uitheemsche bodems herwaarts gevoerd, dikwils vergaan, en van haar kracht beroofd, of vervalscht: ja wie zal ons zeggen, of men de regte dingen hier wel krijgt, en of men ze wel te regt kent, die de vorige oude Schrijvers in hunne landen gehad hebben?

Voor af spreekt onze geleerde Schrijver van de gewassen in 't algemeen, en hare deelen, met een beknopten opstel, my zoo vermakkelyk vallende, dat ik die den bewandelaars van de Boekzaal niet kan onthouden. Eerst wijft hy aan, dat alle gewassen van Planten zijn *Boomen, Hoesters, Kruidgewassen, en Kampermoelje.* [of *Duivelsbrood*] Daar na zegt hy, wat yder derzelve is.

Een *Boom* is een gewas, geheel van hout, van de wortel af met een stam zig opheffende, en in de hoogte zig in vele takken verspreidende. Deze zijn of *Wilde*, die in de bossen zonder oeffeninge voortkomen (als daar zijn *Boeckboom, Pijnboom, Mastboom, Elzeboom* enz) of *Tanne*, welke in de tuinen geoeffend worden,

den, als Appelboom, Pereboom, Amandelboom, Kerseboom, enz. Onder de wilde zijn zulke, die best langs 't water groeijen, als Mispelen, Queen, en Wilgen. Sommige zijn 't gansche jaar groen, gelijk de Mastboom, andere alleen des zomers. Het hout der boomen is ook zeer verscheiden in vastheid, zwaarte, reuk, en verw. Eindelijk d'eene boom wast veel dikker als d'andere.

Nu eens gepraat van *Heesters*, zijnde een minder houtachtig soort dan de boomen. Deze spruiten met vele scheuten uit de aarde, gelijk als Aalbeziën, Vlier, Wijnstok; en krijgen zoo wel als de boomen, vele takken en bladeren. Ze kunnen bequamenlijk in vier soorten verdeelt werden, *Hooge, Middelfoort, Kleine, en Kleinste*. De hooge staan weder op haar zelve, als Vlierboom, Vlaamsche Roos, of Zwelkenhout; Laurier, enz. of zy worden aan mueren en bogen geleid, en vast gemaakt, gelijk de Wijnstok, Kamperfoelje en Klim. Onder de middelfoort behoort een kleiner Heester, gelijk als de Rozeboom, Aalbeziën, Kruisbeziën, Framboizen, Bramen, Blaauwbeffen. Onder de kleine behoort de Rosmarijn, Salie, Averone, enz; onder de kleinste kan men rekenen Thym, Heide, Quendel, of wilden Thym, welke zeer laag by de grond wassen.

Na de Heesters volgen de *Kruidgewassen*, die op het land, of in, of by het water groeijen. Op 't land beminnen eenige drooge, andere vogtige aarde, in bossen, tuinen, op wegen, en akkers. Ze wassen hoog of laag, van blad spits,

spits, rond; gesnippeld haarachtig, geschaard, of effen, stekelig, glad, wollig, groen, geel, rood, veelverwig, enz. De stronk is rond, vierkantig, knobbelig, glad, groen, geel, purperverwig, gesprekeld, enz. De wortelen zijn vezelig, dik, knobbelachtig, bolsterig, zwart, wit, geel, rood, purper, enz. Sommige wortelen zijn eetbaar, sommige tot artzenyen dienstig, andere onnut en stokkig. Sommige dragen zaad door hare bloemen, beziën, of vrugten, andere op hare bladen. Sommige wassen meest op boomen, en wel inzonderheid de Eike- en Wilgeboomen.

De *Mossen* zijn schimmelachtige uitwassen aan basten van boomen; dor hout, beenderen, steen, aarde, en zoo voorts, in gedaante en verw verscheiden, en groeijen zonder planting, of zaad.

Paddestoelen, of *Kampmoelje*, anders *Duivelsbrood* gezegd, zijn ook aardse of boomachtige uitwassen, knobbelachtig, of op een stammetje met een overstolpend hoedje rustende; die insgelijks van geen plant of zaad worden voortgebracht.

Dus hebt gy, lezer, de gewassen in't algemeen gehoord, luister nu na hare deelen, als *Wortels*, *Struiken*, *Scheuten*, *Tronk of Blok*, *Takken*, *Schorst*, *Hout*, *Strepen*, *Hart*, *Merg*, *Soel*, *Blad*, *Bloem*, *Knop*, *Draadjes*, *Noppen*, *Eindjes*, *Katjes*, *Vrugten*, *Bollen*, *Bolletjes*, *Hauwen*, *Kroonen*, *Stuifjes*, enz.

Alle gewassen hebben *Wortelen*, uitgenomen de *Bastaard-gewassen*, gelijk als de *Schorst*, of *Wrange* aan den *Thijm*, de *Marentakken*

aan

aan de Eike, Linde, enz. ook de Mollen, en Kampernoelje. Wortelen zijn 't onderste deel van een gewas, dat in de aarde is, door welkers bast het voedsel tot in den boom of het kruid opklimt, waar door alle derzelve deelen leven en grootte krijgen.

De *stam*, *struik*, *stronk* of *blok* is het gene dat van de wortel of regt over einde schiet, waar aan de takken, bladen, boomen, vrugten, en zaden opgroejen.

Scheuten zijn uitspruitsels van wortelen der boomen, of kruiden. Der boomen noemt men meest *Waterschoten*, nemende het voedsel des booms wech; daarom snijdt men die gemeenlijk af, ten zy men daar van nieuwe boomtjes wilde queeken: dergelijke ziet men ook omtrent de Heesters. Deze scheuten, zoo ze aan de kruiden komen, dienen tot afzetsels om nieuwe planten te queeken, als d'Angelieren, Damastbloemen, Klokjes, en meer andere.

Uit de vorensgezeide *stam* (anders *Blok*, of *Tronk*) schieten alle takkingen, zoo van Boomen, Heesters, als Kruiden enz., dog alle gewassen hebben geen *stam*, of *blok*; als Hondsdraf, Weegbree, Druizendknoop.

Daar uit schieten ook de groote *Takken*, die men gevoegelijk armen noemt, en uit deze de kleiner en kleiner takken, en takjes, waar aan de Botten, Bladen, Bloemen, en Vrugten groejen. Sommige dezer takken worden weder op andere geënt, als van Peren, Appelen, Kerffen; of sommige, afgesneden zijnde, en
in

• Of Nagelbloemen.

in de aarde gefteken , krijgen wortels , en groeyen tot een Boom , Heefter , of Kruidgewas.

Stam en Takken zijn met een *Schorffe* of *Bast* omkleed , alle niet van eenerley verw , nog dikte , waar door de gewassen hare sappen en voedsel ootfangen. Vele boomen hebben onder haar buitenste bast nog een bast , gelijk de Vlier , Kerstboom , en andere , dog vele , voornamentlijk kruiden , niet ; mede van verw en reuk verschillende.

Men vind geen Boom , of Heefter , of zijn wortel , stam , en jarige takken zijn *Hout* ; zijnde het gene dat met de Bast bedekt is hard en splijtbaar , maar van d'eene Boom harder als van d'andere , en van verw , reuk , en smaak verscheiden. Het naaste aan de Bast is zafter als 't binnenste , dewijl het laaft is aangegroeid ; want de stam neemt alle jaren een kring aan : daarom wil men liever timmerhout hakken in de Herft of Winter , dan in de Voortijd , want in de Winter is het buitenste hout begroeid en hard , maar in de Voortijd eerder de verrotting en wormen onderworpen.

In het hout ziet men ook van boven na beneden toe eenige *strepen* , als een kam loopende : deze zijn pijpen van verscheide soort , welker sommige Sap , of Melkstoffe , of Olie enz. opwaarts dragen.

Het middenste van 't Hout noemt men het *Hart* , maar zoo het in Hout , Heefter , of Kruid zacht en voos is , word het *Merg* genaamd , gelijk dat van Vlier , Wijnstok , Pimpernoten , en zoo voorts.

Den

Den bladeren en vrugten is een *Steel* eigen, zijnde tuffen de tak, en het blad, vrugt, of zaad, dun, lang, of kort; in gedaante en verwerscheiden: waar aan de bladen, bloemen, vrugten en zaden hangen.

Halmen zijn regt opstaande stammetjes, gemeenlijk hol en regt, met eenige leedjes; en op den top een Aare hebbende. Dit ziet men in de soorten van Koren, Gras, en Riet, 't welk gedroogd zijnde den naam van *Stroo* draagt, ook van de Boonen en Erten. Dat na 't afmaaijen van het Koren op 't land in de grond blijft, dat noemt men *Stoppelen*.

En wat is bekender, dan *Bladen*? Die groente, te weten, die in de Lente uit de boomen schiet, en in de Winter van velen afvalt. 't Is waar, sommige boomen behouden 's Winters haar groente, dog deze krijgen echter in de Lente weêr nieuw loof, en het oude valt zoo nu en dan af. Bladen zijn doorweven met verscheide aderen, die haar vogt in sappige blaasjes brengen: en al hebben we de bladen terstond *groente* genoemd, nogtans vind men ook gele, witte, roode, gemengelde, wollige, en doornige: haar vorm is rond, spits, getand, gesnippeld, of haarachtig, en wat des meer is.

Dat een *Bloem* het cieraad der gewassen is, weten de kinderen wel; schoon alle gewassen geen bloemen voortbrengen, gelijk Venus-haar, Wederdood, Eiken, Varen, en andere. Groot is de verscheidenheid van der bloemen maaksel, verwen, en reuk. Daar zijn boomen, die teffens vrugten en bloemen voortbrengen, als

d'Oranje- en Citroen-boomen : anders zijn de bloemen of bloessens gemeenlijk voorloopers van vrugten of zaden.

Ook hebben de Bloemen hare verscheide deelen , gelijk de *Knoppen* , welke zijn als de *Koker* , daar de aanstaande bloem met zijn vrugtje of *Zaadhuisje* onder aan in besloten is ; zoo als men in de *Angelierien* , *Rozen* , *Erreten* enz. zien kan.

Binnen in de bloemen komen eenige *Draadjes* , geel , purper , rood , of van andere verw , en van maaksel verscheiden ; gelijk we in de *Rozen* (voornamentlijk enkele) *Paardebloemen* , *Tulpen* en andere bloemen kunnen bespeuren.

Boven op de punten der draadjes leggen veeltijds eenige dikke lichaamtjes , die men *Noppen* noemt , mede verscheiden van maaksel en verwen ; 't welk men in de *Tulpen* en *Lelien* duidelijk ziet.

De *Nagels* of *Eindjes* der bloemen zijn het gele , of witte , dat aan 't eind van yder blad des bloems is , met welke die op den bodem van de knop of koker vast is. Dit ziet men byzonderlijk in de *Rozen* , en *Angelierien*.

Katjes of *Kattekens* zijn niet alle boomen , maar de *Abeet* , *zwarte Populier* , *Hazelaar* , *Okkernoot* en andere hebben deze als voorloopers van de echte bloemen ; ahangende omtrent ter lengte van de kleinste vinger (in andere wat langer) waar van sommige in een donsachtige stoffe veranderen. Maar schoon de meeste bloemen in vrugten verwisselen ; echter is het met deze *Katjes* zoo niet gelegen ; want

want de vrugt komt op een heel andere plaats voort, en de eigene bloemen zijn alleen eenige purpere of paarsche vezeltjes, waar na de Noten volgen.

Vrugten zijn verscheiden van gedaante, met weeke of met harde schellen: groot als Appelen, Peren; klein als Beziën; in 't kort, al wat zijn zaad in zig besluit, of op zijn buitensten omtrek draagt, als Aardbeziën, Peoni-zaad, enz.

Bollen, of hoofden, noemt menden oppersten top van Eul, of Heul, mitsgaders Lelien, Tulpen, en zulke, in welke het zaad besloten legt.

Door het woord *Hauwen*, of *Peulorugten*, verstaat men langwerpige huisjes; in welke eenige zaden, yder op zijn eigen plaats, besloten zijn: en dus groeijen alle soorten van Erreten en Boonen.

Kroonen worden genaamt d'oppertoppen van sommige gewassen, die zig als een kroon vertoonen, na welker bloemtjes de zaden volgen: dit ziet men in de Dille en Venkel. De bovenste topkrans van de Boomen word ook een Kroon geheten.

Stuifjes, of *Pluisjes*, is een ligte wollige vezelachtigheid, die, na dat sommige bloemen in zaad veranderen, wechstuiven, gelijk men aan de Paardebloemen bevind.

Dus verre lustte het my uit des Heeren Blankaarts boek de gedeeltens der planten te bekijken: wat de gewassen zelve belangt, deze heeft hy naar den rang van A B C gestelt; beginnende met *Abies*, witte Denne- of Mastboom, en

454 *De Boekzaal van Europe*,
eindigende met *Urtica*, netelen. Het scheen
hem raadzaamst, de bekendste Latijnsche en
Grieksche namen voor te zetten, en de Duit-
sche en andere uitheemsche benamingen agter
aan op een tweede lijst, en een gelijke rang
der letteren te brengen, om alle verwarring te
mijden. Hier na volgt een Aanwijzer der ziek-
tens, en Geneesmiddelen, die in dit werk van
510 hoofddeelen voorkomen.

Zijn oogmerk is niet geweest, alle vremde
soorten van gewassen te beschrijven, maar al-
leen die, welke men meest hier te lande ziet,
zoo in 't wild, als in kruid- en bloemtuinen:
dog op dat ook de Hollandsche Lezers een be-
knopte kennisse mogen krijgen van uitheem-
sche gewassen, die in de gewoonelijke Land-
en Stads-Tuinen meerendeels tot der opzien-
deren eigen vermaak, of dien zy het gunnen,
worden opgesloten; hoopt hy, zoo God hem
leven en verstand laat behouden, een vervolg
van dit Kruidboek in 't ligt te geven, en daar
in de gedaante, plaats, kragten, en gebruik
der vremde soorten te vermelden, om dat men
van deze stoffe of luttel, of niet wel aangemerkt,
in onze tale beschreven vind.

V. HOOFDDEEL.

L'ESPION dans les cours des Princes Chretiens, ou lettres & memoires d'un *Envoyé secret de la Porte dans les Cours de l'Europe*, ou l'on voit les decouvertes qu'il a faites dans toutes les Cours ou il s'est trouvé, avec une dissertation curieuse de leurs forces, politique, & religion. *Deux Tomes.*

Datis,

De Verspieder in de Hoven der Christen-Vorsten, *of brieven en gedenkschriften van een heimelijken Turkschen Gezant in de Hoven van Europe: waar in men ziet de ontdekkingen, door hem gedaan in alle de Hoven, die hy bezogt heeft, met een aanmerkelijke redenering over hare kragten, regeerkunde, en godsdienst. Twee stukken, te Keulen by Erasmus Kinkius 1696. in 12. r'zamen 36 bladen.*

O Nze eeuwe alleen is bequaam tot het uitvinden van zulke titels, als welke thans voor sommige boeken gezet worden.

Die den titel van dit werk ziende teffens niet kan bemerken, waar de Schrijver heen wil,

Ff 3

zal

zal 't uit de volgende staaltjes handtaffeljk konnen gewaar worden; en, die gelezen hebben-
de, misschien bekennen, dat 'er nooit listiger
dekmantel van schrijven bedagt is. Nu behoe-
ve ik verder niet te zeggen, wat we hebben te
gelooven van het berigt, dat men ons doet,
als of de Italiaansche en Engelsche vertaling,
zoo wel als deze Fransche, haren oorsprong
aan 't Arabisch schuldig waren, en op wat wij-
ze deze in 't Arabisch geschrevene brieven aan
den dag gekomen zijn: laat ons liever als ron-
de Hollanders, die een vijg een vijg, en een
ey een ey noemen, het gansche t'zamenstel-
sel der zelve aanzien voor vrugten van een
vernunft, dat, in de meeste wereldsche zaken
bedreven, zijn vermaak heeft willen nemen,
omme onder eenes verzierden Turksen Ver-
spieders momaanzigt de wereld te doen zien zij-
ne kundigheden van de allergedenkwaardigste
geschiedenissen, zedert het begin dezer zeven-
tiende eeuw tot in 't jaar 1647 onder de Chris-
tenen (byzonderlijk in Vrankrijk) en Turken
voorgevallen, zijn oordeel te geven over vele
leeringen, wetenschappen, en bevattingen van
beide die volkeren, hunne waangevoelens te
bespotten, en de boosheden of malle kueren,
die in Vorstehoven omgaan, ten toon te stel-
len; alles met zulk eenen stijl en voegelijkheid,
den vermomden Turk passende, en, volgens
den draad en eisch der vertellingen, in ernst-
haftige, schertsende, of scherpsstekende taal zoo
snedig bewrogt, dat iemand, wiens hart zig
gaarne verlustigt in onbewimpelde vertellingen
en oordeel-uitingen te mogen hooren, moge-
lijk

lijk hier meer zal vinden , dan hy verwacht had.

Verbeeld u dan , lezer , brieven quansuis van een Turk te zien , en wel van een Turk , in alle wereldwijsheid ervaren , die omtrent den uitgang van het jaar 1637 te Parijs quam , uitgezonden van den Sultan Amurat (broeder van Osman) die in 't jaar 1626 de Perzianen beoorlogende zijn leger voor Babylon ter nederfloeg; van welke belegering onze Verspieder dikwils gewaagt.

Verbeeld u , te hooren kouten een Turk , die , vier jaren en vier maanden te Palermo slaaf geweest zijnde , zijn ramp geduldiglijk was overgekomen door 't lezen van deftige oude Schrijvers Seneka , Plutarchus , Titus Livius , Tacitus , en diergelijke Letterhelden; een Turk , die , daarenboven van alle zedelessen der Joden , Christenen , en Mahometanen wel onderleid , van den gemelden grooten Heer , en met kennisse van deszelfs Divan , of grooten Raad , en van den Turksen Paus of Mufti uit Konstantinopelen was afgevaardigt , omme alle de gangen en schreden der Christenen na te gaan , hunne geheimen t'onderkruipen , kennisse te houden met een zekeren Rakoa , Mahometaanisch Gezant te Weenen , en met een Jood Donaja , te Genua wonende , omme van alles , wat wel meest in Duitschland , Italiën , en Vrankrijk omging ; wisse kundschappen te bekomen , en dezelve stiptelijk aan de Amprenaren van den Divan over te brieven.

Ik bevinde wel , dat voor yder der twee stukken gedrukt staat , dat des Verspieders gedenk-

ichriften dienen tot opheldering van de historie dezer eeuwe, zedert den gemelden jare 1637, tot 1682, als of de stukken, die na dit paar stonden te volgen, zoo verre zouden reiken; maar ik zie daar by, dat de laatste brieven van deze twee blijven steken in het jaar 1646.

Hebt gy 't verstaan, gy al wie dit leeft? wel aan. let dan op 't gene, dat my onder 't lezen bekoort, en der vermeldinge niet onwaardig heeft geschenen: ik zal toetasten daar het my lust, en zulke taal, die misschien al te fijn (ook wel al te grof) in iemands ooren mogt klinken, slegts met een enkel woord aanwijzen.

Tot een voorbereiding dan schrijft hy in zijn *viyften brief* aan den Turkschen Rijks-schatbewaarder, hoe hy, te Parijs gekomen, zig aldaar ten huize van een ouden Hollander onthield; voorts meld hy de gelegenheid van die Stad, daar by voegende, dat de Fransche zeer verlangden, dat dog Koning Louijs de XIII Vader mogt werden, vermits de Koninginne vele jaren lang onvrugtbaar was geweest, en dat de hoogste Rijksdienaar van dien tijd een kerkelek Persoonasje Armand du Plessis Kardinaal de Richelieu was. *Ik ga, zegt hy, ter kerken, als een Christen, maar ik hebbe mijnen heiligen Alkoran in de handen, en aldus onzen Profeet Mahomet aanbeddende geve ik niemand ergernisse.* enz.

Daar hy in den *zevenden brief* aan Bassa Mehemet schrijft, hoe de Christenen het *Te Deum* zingen, by geval, dat hy de overwinning, die de

de Fransche tegen de Spanjaarden voor Leukate hadden bevogten, vermeld, toont hy te weten, dat die deun of lofzang van Ambroos en Augustijn is opgesteld. Zijn woorden luiden dus: *als de Fransche de Spanjaards kloppen, laten zy het Te Deum zingen, en de Spanjaards doen het zelve, als zy de Fransche geklopt hebben.*

De tiende brief, aan den Kaimakan gezonden, schildert den gemelden Franschen Koning, den Kardinaal, en den Zoon des Princen van Kondé af.

In den twaalfden vraagt hy, quansuis uit naauwheid zijn 's gewissen, den Muftri raad, of het hem wel geoorloft is, alle de godsdienstplegtigheden der Christenen geveinsdelyk na te apen, om niet verdagt te werden; en hier steekt hy de gek met de Misse en de Vasten.

Maar ongemeen fraaijelyk zet hy * elders de Jezuiten te pronk, vertellende aan een geestelyk Opziender van zijn Turksche Gezindheid, dat hy met een Jezuijt over den Mahometaanschen godsdienst in gesprek was geweest. Ignatius, d'insteller van hun orde, die op zijn 37ste jaar eerst begon te leeren lezen, schijnt onzen Muzulman bequamer geweest te zijn om den naam van Sant, als van een geleerd man te krijgen. Zulke gaauwerts hebben meer andere Santen geweest, gelijk als Frans, en zijn 's gelijke fratsmakers. Mahomer zelf word met zijn wet sijntjes doorgestreden.

Toen haar Fransche Majesteit na een langwylige onvrugtbaarheid zwanger was geworden,

den. was 't ook der moeite waardig, dat onze Turk daar over een leepen † briefschreef.

Maar zoude ik alles willen vertoonen, wat in dit boek opmerkelijk is, zoo mogt ik uiterder brief een kort begrip maken, want nauwelijks is 'er een, die de historie van dien tijd niet betreft. De 29ste hield my terstond op, om dat ze van de g-boorte des Dolsijns (Louijs de XIV) in 't gros aldus spreekt.

„ Eindelijk is 't gekomen, dat zoo lang ver-
 „ wagt was. De Koninginne heeft eenen Dol-
 „ sijn gebaart. De Koning is Vader gewor-
 „ den. 't Gansche rijk rijd op stelten van blijd-
 „ schap. Mannen, en wijven, ouden en jon-
 „ ge loopen langs de straten, als of het hoog-
 „ tijd van Bachus was. Elk is vrolijk met zijn
 „ vrienden, elk loopt na de kerk om God te
 „ danken, niet anders als of de Messias in
 „ Vrankrijk was geboren. De Priesters zin-
 „ gen Gode lof voor de onfangene gift. De
 „ Monnikken, daar meê niet te vreden, ma-
 „ ken de menschen baloorig door het gebom-
 „ van hunne klokken, die meer gerammel
 „ maken, als al het trommel-en trompet-ge-
 „ raas, en al 't geschut van de Bastilje, en het
 „ ruzghuis. Ik heb ook gedaan, dat ik niet
 „ zoude doen, zoo ik alleen was.

„ Sommige, die staande hielden, dat de
 „ Koninginne een Zoon zoude baren, geven
 „ nu voor, dat zy het door goddelijke Open-
 „ baar gewisten, en willen voor Profeten deur-
 „ gaan; van welk getal de meeste Geestelijk-
 „ heid is. 277.

„ 't

† De 14de.

„ 't Hof heeft een menigte portboden na
„ verscheide landstreken , en aan de Rijksges-
„ zanten afgevaardigt , om hen kennisse van
„ de geboorte dezès Princen te geven.

„ Een Bisschop heeft het wicht zonder ver-
„ deren zwier gedoopt , in 't byzijn van den
„ Kancellier , Vorsten , Vorstinnen , en Groo-
„ ten des rijks : de andere plegtigheden zijn
„ tot nader gelegentheid uitgesteld.

„ De Koning heeft in 't openbaar *Te Deum*
„ laten zingen : dit is een Lofzang , die de
„ Christenen gemeenlijk zingen , om God voor
„ een ongewone weldaad te bedanken.

„ Heel Parijs staat in lichten vlamme van
„ vreugde vyeren , en de wijnfonteynen loo-
„ pen nagt en dag. enz.

„ Maar midden in zoo groote stoffe van blijd-
„ schap is de Koning niet vry van droefheid.
„ Hy heeft zedert weinige dagen een sterken
„ aanval van de koorts gevoelt , en 't kan niet
„ anders zijn , of zoo vele oorlogen als hy
„ voert moeten zijne geesten beroeren. Hy
„ heeft heirkragten tegen Spanje , in Vlaan-
„ deren , in Italiën , in Bourgonje , en in
„ Duitschland. enz.

„ Nu hebbe ik u nog wat nieuws te zeggen ,
„ dog gelieft het aan te nemen , als komen-
„ de van een vrouw , niet van my. enz. De
„ wijven zeggen dat deze jonge Dolfijn met
„ tanden is geboren , en brengen de Minne tot
„ getuige, enz. Het volk, dat duizend ongeloo-
„ bare dingen gelooft , maakt ontallijke praat-
„ jes daar over , en trekt 'er duizenden van
„ voorzeggingen uit. enz. Men vereert den

„ Ko-

„ koning met den titel van *beilig*, gevoegd by
 „ die van *reproaardig*, ter oorzaak van zijn god-
 „ vrugtigheid, waar mede hy zynen zoon aan
 „ de * *Lieve Vrouw* heeft toegewijd, zelf
 „ eer die ter wereld quam. De Christenen
 „ zeggen, dat die *Vrouw* de *Moeder* van hun-
 „ nen *Messias* is. Aan deze heeft hy desge-
 „ lijks toegewijd zijn *Koninkrijk*, zijn onder-
 „ danen, en zijn eigen persoon; 't welk blijkt
 „ aan zijne gebeden, ommegangen, en zeer
 „ groote aalmoessen.

„ Deze plegtigheid is onder de ongeloovige
 „ zeer gemeen, dat ze uit een onverschoonelij-
 „ ke afgodery hunne steden en tempelen toe-
 „ wijden aan dooden, die zy *Santen* noemen,
 „ die ze op hunne altaren dienen, en die ze in
 „ tijd van nood aanroepen. Dat is uit.

Let eens, wat hy van het huisje te † *Lorette*
 zegt, en hoe hy een *Turksch* krijgsoversten raad
 het zelve te plonderen.

Dat van † *Lottheringen*, en het bygevoegde
 wegens de zaken in *Duitschland*, en *Zweden*,
 zal niet afvallen.

De drie en veertigste beschrijft den *Kardinaal*
 de *Richelieu*.

Alle oogen van 't Hof (zegt de verspieder) staa-
 ren op drie v. orwerpen; op den *Koning*, den *Dol-*
fijn zijn zoon, en den *Kardinaal*, maar op den
laa:sten wel meest. Veel heeft by den *Vorst* te
 zeggen, en maakt dat het getal zijner vianden groo-
 ter is, als van zijn vrienden. Dazelijks is in zijn
salés

* Vergelyk hier mee de *historie der Reformatie van de*
kerken van Frankrijk. † *Lettre 35. G. 37.*

† *Lettre 40.*

salet een menigte menschen, die na bedieningen joo-
 ken, en nog meer die alles willen zien, wat hy
 doet. Die hem heimelyk dreigen, vermeerderen
 sleges zyn moed, en doen hem te beter op zyn hoede
 zyn. Trouwens, wereldkundige zeggen, dat de
 Kardinaal al te sijn is, om zig te laten dotten enz.
 Hy is bezig, omme de grenzen des rijkz uit te brei-
 den, en pleegt raad met de genen, die zyn opzet in
 eenigen deele kunnen begunstigen; byzonderlyk nu
 de Koning verzekerd is van een navolger door de
 geboorte des Dolfijns, die een lang leven belooft.
 Daar word te Toulon, en te Marseilje, dapper ge-
 arbeid aan het toetakelen van de galeyen, en ande-
 re schepen, en men geloof, dat de voornaamste
 aanslagen van den Kardinaal op Italiën zien. Hy
 zoude gezegt hebben, zoo verteld word, dat de
 Romeinen nooit meesters van de wereld zouden ge-
 worden zyn, by aldien ze alvorens Italiën niet
 hadden veroverd: dat Hannibal 't zelve inzigt had,
 en na hem Paus Alexander enz. Zyn aandagt op
 alles wat in het Rijk, en 's Konings huis, omgaat,
 is zoo groot, dat by zig beroemt allemans gedagten
 da kunnen doorstikken, en zelf de droomen van Groo-
 ten, Land- en Stede Voogden te weten, enz. Hy
 draagt altijd een boek by zig, dat by zelf de ziel
 van Richeljeu noemt, en 't welk vervat de voorne-
 mens, het belang, de heimelyke konstenaryen, en
 genegentbeden van alle Vorsten, zoo wel die in eenig
 verstand met Frankryk zyn, als tegen welke Frank-
 ryk iets weet in te brengen, enz. Ondertussen
 lacht by om de loopmaren, die van hem uitgestrooit
 worden, en zegt met een effen bakkes, dat by twee
 Engelen heeft, eenen witten, en eenen zwarten,
 die hem onderrigten van alles wat 'er omgaat, goed,

464 *De Boekzaal van Europe,*
of quaad, en door welke bulpe by de benden zijner
vsnanen zal sloopen. Hy zond dezor dagen een man
na de galey, die beschuldigt was, het afbeeldsel des
Konings verbroken te hebben, dog daar na beter
van de waarheid verftendigt, en behoort hebbende
dat hy niet des Konings, maar zijn beeltenis in
stukken gehakt had, zeide hy tegen sommige, die
by hem waren, dat die man zijn genade verdiende,
om dat by het Principaal geen quaad had gedaan.
enz.

De twee volgende brieven geven een beknopt
verhaal van het leven en bedrijf van Henrik de
IV.

Wat * verder ziet men een nette beschrijving
van den opftand in Portugaal; en op een ander
plaats de berugte historie van † Dom Sebastiaan,
der Portugijzen Koning.

Ik keere my tot het *zweede ftuk*, daar het een
zonderling vermaak is, den Turk te hooren ver-
tellen, hoe de Heeren en Juffers zig in de Miffie
gedragen, en hunne minneryen plegen; hoe 't
met de Engelsche zaken in 't jaar 1642 ftond;
en wat 'er van de draaijing des Aardrijks valt te
zeggen. Dit vinden we in de drie voorfte brie-
ven, maar in de vierde wil hy 't gevoelen van
Descartes over de beesten, als of ze geene het
minfte verftand, of overleg hadden, weder-
spreken.

Hy vraagt in zijnen negenden brief den Musti
eerft iets van den Christelijken godsdienst, en
daar na, of het wel te gelooven is, dat de En-
gel Gabriel, zoo als de Alkoran meld, die
zwarte vlakken, welke men in de Maan ziet,
met

* Lettre 69, *geschreven in 't jaar 1641.* † L. 97.

November en December 1697. 465

met een zijner vleugelen daar aan gezet heeft? Waar achter by eindelijk vertelt, hoe Deskar-tes hem onlangs door een Maankijker wiskonstiger wijze vertoont had, dat de Maan van aart was als het aardrijk, en gevolgelijk ook zoo bewoonbaar: dat het onderscheid van de heldere en donkere plaatsen in de Maan daar alleen in bestond, dat sommige vast land, d'andere vlocibaar water waren. Hy voegt 'er by, dat dezelve Deskartes, in wiens gezelschap hy dikwils geweest was, een weêrgaëloos Filozoof en Natuerkenner is, die alle de hoofdstoffen zoo net weet, als of hy de ontwarring van den Mengelklomp had bygewoont: dat hy van de ondeelbare deeltjes, ronde, vierkante, en driehoekige zoo kundiglijk spreekt, als of hy die gemeten had, enz.

De twaalfde gewaagt de dood des Kardinaals Richeljeu, zijn opvoeding, verheffing, en hatelijkheid: daar dan in de zestiende Mazarin volgt, met een opmerking over de trekken, die men † toen ter tijd in het wezen van den Dolfijn, pas vier jaren oud, bespeurde. Wie lustig is, den Turk van de Engelen te hooren redeneren, kan in den negentienden brief te regt raken; en wegens den overleden Koning Louijs de XIII in den vijf en twintigsten.

Dat hy niet onbedreven is in de geschillen der Oosterfche en Westersche kerke, blijkt aan zijn * verhoog, den Musti voorgehouden, waar in hy laat vloeyen zijn rondborstige gevoel-
len over des Paus oppermogentheid, en de Trentsche kerkvergadering, van welke laatste
een

† 1643: * *Let. 28.*

een schampere tong sprak , † *dat ze den Heiligen Geest van Roomen in een brievenzak ontfing ; te kennen gevende , dat de vaders van die groote vergadering gedueriglijk uit Roomen hunne berigten kregen , waar na zy alles ten welgevalle van den Heiligen Vader en zijn hof besloten.*

Uit een anderen † zendbrief is te leeren , hoe men op een vaste manier de zwaarmoedigheid en 'tongenoegeen des harten kan verdrijven.

* Ergens van den doop des thans regerenden Lely-Konings lezende , vinde ik dusdanigen optelling van de geestelijkheid ; die in Vrankrijk is ; namentlijk 12 Aartsbisdommen. 104 Bisdommen. 540 Kloosters van den eersten rang. 12320 van den tweeden rang. 1450 Abdyen. 673 Nonne-Kloosters. 700 van Monnikken. 259 Queekscholen van de Orde der Ridderchap van Maltha. 27400 Parochy-Kerken. 540 Gasthuizen. 9000 Byzondere Kerk-Kapellen : om welke te vullen van nooden zijn 226000 geestelijke quanten , behalven 130000 Parochy-Papen. Ga heen , en verwonder u dan nog over den godsdienst van dien zwarm , die geen Geuzen in haar land wil dulden : denk daar benevens , hoe groot een getal Santen en Santinnen in zoo vele geestelijke gestigten van dat ketterverftorend Vrankrijk alomme geëert worden , zulks dat 'er het gezeg van Petronius op past : *dit land is zoo vol van tegenwoordige Goden , dat men ligter een God , dan een mensch kan vinden.* Ik

† Que le Concile de Trente recevoit le Saint Esprit de Rome dans une valise. † *Let. 31.* * *Let. 34.*

Ik moest niet vergeten , dat onze Muzulman de Fransche Dragonders ook heel wel kent , en hunnen schelmschen handel vry snooder als de gewelddrijvery der Turkse Janitzars afmaalt.

Gedenkwaardig is de * vertelling , die hy zegt uit een Portugijs gehoord te hebben. De groote Mogol , op een olifant gestegen , om na 't landschap Kachemir te reizen , had het ongeluk , dat zijn beest een zekere doller buy over quam , die de olifanten wel meer bevangt , en 40 dagen by blijft , ten zy hun moed gekoelt , of een dadelijk hulpmiddel daar tegen aangewend werde. De bestierder van den olifant , ziende zijn Koning in levensgevaar , had pas zoo veel tijd , dat hy tot hem zeide ; *daar is maar een enkel middel om u leven te behouden , namentlijk , dat ik mijn leven aan den olifant ten besten geve , tot een proeve mijner getrouwheid.* Dus sprekende werpt hy zig voor des olifants pooten , die hem straks met zijn snuit opvatte en doodde , waar na hy geheelijk bedaad was. De Koning , door dit zonderling voorval verbaast , ontbood de zonen des getrouwen mans , en vraagde hen , *of ze in dergelyken nood ook wel zoo trouw zouden zijn , als haer vader geweest was ?* zy gaven tot antwoord ; *zijn Majesteit konde het opstaande voet bevinden , indien hy hem geliefde te gebieden.* Voor welke aanbieding hy hen grootelyks met rijkdommen en vette ampten begiffigde. De Vorst liet daarenboven den Hemel voor zoo grooten genade danken , vele aalmoessen uitdeelen , en nam een opzet van nimmer weêr op een olifant te stijgen , dewijl

XI Deel.

G g

het

* P. 121.

468 *De Boekzaal van Europe*,
het zijnen allergetrouwsten dienaar het leven
gekocht had.

Dat vanden dolenden * Jood zoude ik hier
aanhengen , maar 't is wat te wijdloopig.

Op weinige plaatsen vinde ik den Turk niet
ernstig , byzonderlijk daar hy van minnekoo-
zery praat. Dezer eene bestaat het volgend
quakje. † Een boer , zijn ezel verloren heb-
bende , liet het den Paap van 't dorp drie zon-
dagen agter een voor de kerkdeur afkondigen ;
dog te vergeefs , zulks dat hy den Paap bad ,
nog ettelijke zondagen het zelve te willen
doen , onder belofte van dat hy den genen ,
die 't beest gevonden had , een vet varken zou-
de geven. De Paap , lang genoeg met den
boer gequeld , riep uit snakery eindelijk eens
voor den volke ; *zoo d'er iemand is , die met
eede kan verklaren , nooit verliefd geweest te
zijn , laas hem hier komen : men zal hem een
vet varken vereeren.* Daar op komt uit den
hoop een saggelaar aankruipen , die , op zijn
stok leunende , riep , dat hy met vryer harte
konde zweren , nooit groen geweest te zijn.
Flux vatte de Paap dezen jochem jool by de
mouw , en trok hem by den boer , zeggende ;
*zie daar , vriend , daar is den ezel : gy hebt uw
vet varken maar te geven.*

Hadden we de Britsche treurstoffe van Koning
Karel de II niet elders gehandelt : ik zoude
hier uit een † brief van den Turk , in 't jaar
1645 geschreven , iets daar van reppen , dat
ik nu den lezer in 't geheel gunne ; bevelende
hem teffens , als hy wat verder zal gekomen
zijn ,

* P. 123. † P. 185.

November en December 1697. 469

zijn , op de * historie van drie zoo genaamde tooveraars , te Napels door de Inquisitie verbrand , een luttel stil te staan.

Andere verhandelingen , welker vele ik willens voorbyga , raken meerendeels Vrankrijk , hoewel ze met de geschiedenissen van andere nabuerige Rijken , Vorstendommen , en Staatendommen gepaard gaan : sommige betreffen ook Turkyen , gelijk te zien is in den † voorslag , dien deze Verspieder , aan den grooten Vizier Azem doet , om te beletten , dat de doortrapte Kardinaat Mazarin tegen de Ottomansche heerschappy niets quaads onderneeme : eindelijk komen ons hier en daar ook zeer gemeene zaken voor ; dog altezamen niet onbillijk beschreven. Men zie een staaltje wegens den Alkoran , daar gezegd word ; ‡ *dat Alexander de Grootte in Indiën is gekomen tot de plaats , daar de zon opstaat.*

Men heeft my het vervolg van dezen Turkschen Verspieder ter hand gestelt , om hem eerlang nog eens een bequame plaats in de Bockzaal te geven.

* *Lettre 45.*

• P. 359.

† P. 247.

‡ P. 332.

VI. HOOFDDEEL.

Vertaling van een Hoogduitsch schrift, nieuwelyks uitgegeven van den Ed. Schryver des boeks, getiteld Medicina mentis &c. [Geneesmiddel der ziele] enz. welkers uittreksel te vinden is in de Boekzaal van Mey en Juny 1695.

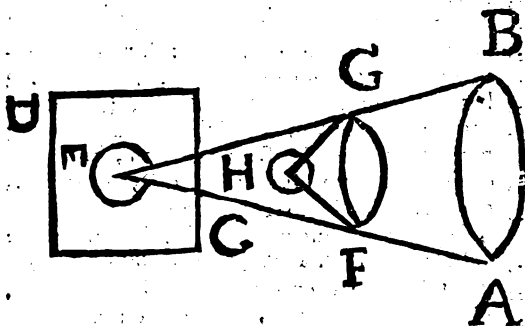
Deszelfs opschrift luid.

Om grossen Lentibus oder Brenn-Glasern / so 3 bis 4 pedes im Diametro halten / nebenst einer ausführlichen nachricht / wie dergleichen Glazet zu gebrauchten / und von deren effectis.

Dat is,

[Een beschrijving] van groote **BRANDGLAZEN**, die van drie tot vier voeten uit den middelstreep houden, met een uitvoerlijke onderrigting hoe dusdanige Glazen moeten gebruskt werden, en van derzelver uitwerksels.

„ **N**Ademaal my dikwils verzogt is, te willen in 't ligt geven een uitvoeriger berigt
 „ aangaande de groote Brandglazen, die tot
 „ nu toe van my uitgevonden zijn, hebbe ik,
 „ schoon reeds van 't een en 't ander in de dag-
 „ verhalen der Leipziger uittrekselmakers ge-
 „ waagd is, niet willen nalaten, een nog om-
 „ standiger verhaal deswegen den weetgierigen
 „ navorschers der Natuerkunde mede te deelen.
 „ Eer-

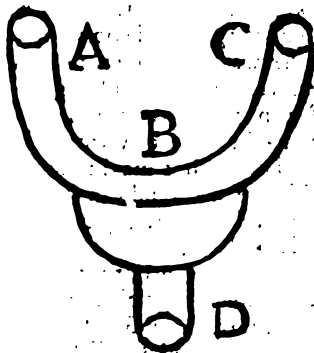

„ ker voegen tegen de Zonne gehouden wer-
 „ den, dat deszelfs stralen regelrecht daar op
 „ vallen: 't welk men kan zien, als het brand-
 „ punt E, vallende op het berdeke C D ('t welk
 „ met het glas A B evenwijdig moet staan) zig
 „ volmaakt rond vertoont. Zoo wanneer het
 „ echter langwerpig rond voorkomt, moet het
 „ gins en hetwaarts, op en neder, zoo lang
 „ bewogen werden, tot dat het gemelde brand-
 „ punt E zijn rechte rondte heeft gekregen:
 „ als dan maakt het een vlamme in 't Hout,
 „ het smelt Lood, het maakt Leyen tot Glas,
 „ enz, zelfs op een afstand van twaalf Rijnland-
 „ sche voeten. Het brandpunt is van grootte
 „ als een Rijksdaler.

„ Om dan een nog grooter trap tot branden
 „ te maken, moet het kleine verzamelglas F G
 „ ter zelve plaatse in F G gestelt werden, dat
 „ het gelijk met het glas A B staat, en van de
 „ Zonnestrallen A F en B G getroffen word:

„ daar na moeten deze twee glazen A B en
 „ F G met drie stokken aan malkanderen wer-
 „ den gehegt, op dat zy den gezeiden afstand
 „ doorgaans blijven behouden: 't welk dusda-
 „ niger wijze opgerigt zijnde, verbeeld zig
 „ het brandpunt in H veel kleiner, (gelijk als
 „ van de grootte van een dubbele stuiver) dog
 „ met veel grooter kraft als te voren, zulks dat
 „ de dingen, die in E niet smelten, opeen oo-
 „ genblik in H vlocibaar werden.

„ Na dat dit dus geschikt is, laat men een
 „ stelsel maken, 't welk zijn vereischte hoogte
 „ moet hebben, en uit twee stukken bestaat.
 „ Het eerste is de voet, die hegt en vast moet
 „ staan. Het ander moet op den voet kunnen
 „ gezet, en daer in gesteken werden, zulks
 „ dat men 't zigteimderlijk heen en weder kan
 „ bewegen; zoo als 't hier in vorm door A B
 „ D C vertoond word.

A B C

„ A B C word wat langwerpig rond uitge-
„ holt, op dat het groote brandglas, 't welk
„ in A en C op zijn as legt, daar in zijn bewe-
„ ging op en neerwaarts met gemak kan heb-
„ ben.

„ Alsdit zoo klaar gemaakt is, neemt men
„ het kleine Brandglas, met staven aan het
„ groote vast gemaakt, in de hand, en houd
„ het zoo lang heen en weder, op en neêr,
„ tot dat het gansche verzamelglas om en om
„ van de Zon beschenen werd; dan moet het
„ door onderzetting van een stok, of op eenige
„ andere wijze in dien netten stand behouden
„ werden: en als men bespeurt, dat de Zonne
„ zig keert, en het verzamelglas op den houten
„ lijst begint te beschiijnen, zoo moet het al-
„ lenkskens even gelijk werden gekeerd, en
„ dan weêr vast gemaakt.

„ Dus is alles ten gebruik vaardig, en de
„ tijd, waar in de Zon kragtigt werkt, van
„ negen uren voor den middag tot drie uren
„ na den middag; en kunnen de navolgende
„ uitwerksels t'allen tijde geschieden, ook met
„ glazen, die maar drie vierde deelen eener
„ elle groot zijn, 't zy in de Zomer, of in de
„ Winter, by de grootste koude van Sprokkel-
„ maand, mits dat men des Winters zoo groo-
„ te deelen van de stoffen niet moet nemen,
„ als in de Zomer: ook gaat het uitwerkfel
„ wat langzamer.

„ I. Als men Hout neemt, laat het zoo hard
„ zijn als 't wil, ja zelf in water geweikt, het
„ vat aanstonds een vlamme.

„ II. Water in een klein vat begint reffens te
koken.

„ III. De metalen moeten haar regte grootte en dikte hebben, anders smelten ze niet, en dat is door de oeffening licht te leeren. Zelfs al hebben ze haar juiste grootte en dikte, zoo smelten ze teffens niet in een oogenblik, voor dat het gansche stuk door en door tot een zekeren trap van warmte gebragt is; als dan geschied het aanstonds. By voorbeeld Lood, als 't al te dik is, smelt ganschelijk niet. Dog wanneer het al van een tamelijke dikte is, zoo moet het een poosje in 't brandpunt gehouden werden; en als het aan eene kant begint te smelten, zoo vloeit het flux aan alle andere kanten. Yzer moet dunst van allen wezen, zoo word het terstond gloeiend, en in Yzerblik smelten wel heeft vele gaten.

„ IV. Tegels, Leyen, Puitrosteen, Hollansch Porcelein, en de altijdbrandende steenstoffe *Asbestos* geheten enz, de stukken mogen zoo groot zijn als ze willen, worden teffens gloeiend en tot Glas.

„ V. Onder water smelt Zwavel, Pek, en dergelijke stoffe. Vissen en Kreeften geven door hunne sterke beweging ook te kennen, dat 'er op hun lichaam wel gewerkt word. Als men des Zomers een zeer zaft Hout neemt, zoo brand het tot een kole, die men echter aan 't uiterlijk zoo veel niet bespeurt, dan als men ze van een snijd.

„ VI. Een harde Smids kole genomen, en die wel gebrand (want andere, uit den houthoven geven te veel asche, welke zig met de daar opgelegde stoffe vermengt) word door
„ dit

„ dit Brandglas hol gemaakt ; legt 'er dan ze-
„ kere stoffe in , zoo maakt ze dat de uitwer-
„ kinge van alle het vorensgezeide ongelooffe-
„ lijk grooter en heviger is.

„ VII. Maar als men daar metafen op legt ,
„ alles smelt vliegens , en als men het brand-
„ punt een luttel gins en weer draait , dat het
„ alle deelen treft , zoo vloeit het te zamen
„ tot een kogel ; zulks dat men geldstukken
„ t'eenemaal als water kan gieten. Het Yzer
„ spreid vonken van zig in groote menigte , ge-
„ lijk als in een Smiff. Desgelijks als de meta-
„ len een poosje in haar vloeijen gehouden
„ werden , zoo ontvliegen ze onder de hand , 't
„ welk byzonderlijk in Lood en Tin zeer ge-
„ voelijk is aan te merken.

„ VIII. Als men kleine brokjes van Tege-
„ len , Leyen , goed Porcelein , enz. op der-
„ gelijke kolen legt , smelt alles op staande
„ voet , en vormt daar uit ronde glaskolen.
„ De steen *Asbestos* word geheel en al tot een
„ doorlugtig glaskogeltje.

„ IX. Als men stoffe neemt , gelijk Papier ,
„ Lywaad , groeybare dingen , Gras , Zoden
„ enz , en dezelve tot asfche verbrand , of men
„ neemt maar de reeds gebrande asfche uit den
„ gemeenen houtoven , en legt een luttel daar
„ van op de gezeide kolen ; alles zal straks Glas
„ worden.

„ X. Sommige dingen , op de zelve kolen
„ gelegd , springen wech , zoo haast als ze op
„ het brandpunt gehouden werden ; by voor-
„ beeld , Glas , Jaspissteen , enz : dog wanneer
„ men die allenkens nader aan 't brandpunt
„ houd.

„ houd , dat ze by trappen warmer werden ,
 „ zoo smelten zy na behooren. Willen ze 't
 „ dan nog niet uitstaan , moeten ze maar klein
 „ gewreven werden ,

„ XI. By aldiën de stoffen in gansche stuk-
 „ ken niet willen smelten , schoon men dezelve
 „ in kleiner gedeeltens neemt , zoo moeten
 „ ze wel tot stof gemaakt of vergruizelt
 „ werden ; en zoo ze dan nog niet veranderen ,
 „ kan men d'er zout by voegen : alsdan zal
 „ men niet lichtelijk iets vinden , dat deze kragt
 „ des vyers wederstaan kan.

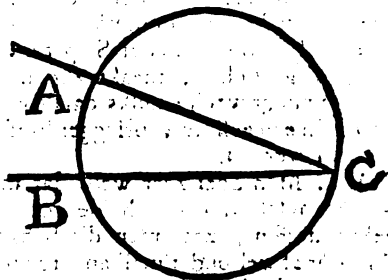
„ XII. De lichtste zaken , die van dit vyer
 „ heviglijk verandert worden , zijn die gene ,
 „ die zwart zijn , en in 't smelten zwart blij-
 „ ven , gelijk Leyen. Ten tweeden zijn ze
 „ moeyelijker te handelen , die wit zijn , en in
 „ 't smelten zwart worden. Ten derden , die
 „ zwart zijn , en daar na wit worden : en moef-
 „ jeliĳst van alle te handelen die wit zijn , en ,
 „ voor het brandpunt gebragt , nog wit blij-
 „ ven , als Keysteen , Krijt , Kalk , enz.

„ XIII. Alles wat voor dit vyer gebragt
 „ word smelt , of word tot Glas , of gaat over
 „ tot een Kalk , of vliegt in de lucht daar
 „ van.

„ XIV. Metalen werden op Porcelein (mits
 „ dat het in dier voegen zijn behoorlijke groot-
 „ te heeft , dat het zelf niet smelt , en na dat
 „ het allensskens wel warm is geworden , op
 „ dat het niet springt) alt'zamen tot Glas , waer
 „ de gene , die ligtelijk vloeybaar worden , ge-
 „ lijk als Lood , kunnen op harde steenen of te-
 „ gels Glas werden.

„ XV.

XV. Wanneer men een grooten * voor-
 legger A B C heeft, en daar in C zekere stof-

fen, die gezwind smelten, als groeibare din-
 gen, Zwavel, Spiesglas, enz., op kolen
 legt, zoo hehoeft men, maar het groote glas
 alleen te gebruiken, omme in den wel toe-
 geruften voorlegger zeer aapmerkenswaardi-
 ge proeven te doen. De voorlegger moet
 maar groot wezen, gelijk gezegd is, op dat
 de ingang, der Zonnestralen A. B zijn be-
 hoorlijke grootte hebbe. Anders zoude de
 plaats A B te warm werden, en alzoo lig-
 telijk in stukken springen. Maar men kan
 andere voorzorge doen, om wisselijk te ver-
 hoeden dat 'er niets kan doordringen, en voor
 den ingang, der Zonnestralen maar een Glas-
 tafel maken.

XVI. Als men een kole wel uitholt, en
 daar in zet een klein koper schoteltje,
 't welk zoo sterk is, dat het niet smelt, en
 daar

* Eenen groffen Recipienten, taal voor de Stof-
 scheiders.

„ daar in allerley stoffen doet, zoo behoud men
 „ ook een zeer groote hitte, om dat die lang
 „ blijft in de metalen, die dezelve hitte beko-
 „ men: en dus kan het opmerkelijke proeven
 „ doen; als by voorbeeld het Salpeter, in be-
 „ hoorlijken gewichte, maakt zig aanstonds
 „ vlug, en vliegt wech: zulks dat de geest van
 „ Salpeter in een geflote voorlegger haastig kan
 „ toebereid werden.

„ XVII. Men doet zeer wel, dat men al-
 „ lerley mengfels van verscheide tot stof ge-
 „ maakte stoffen, zoo men die behandelen
 „ wil, voor af wel onder malkanderen menge,
 „ dezelve by de hand hebbe, en daar mede
 „ dan eerst beginne, als 'er een schoore heldere
 „ Zon is, op dat de tijd met andere zaken niet
 „ voorby ga; en dus kunnen, als de Zon me-
 „ nigmaal maar een uer schijot, zeer vele zon-
 „ derlinge ontdekkingen geschieden: voorna-
 „ mentlijk als men verkoren heeft een plaats,
 „ bevrijd van alle winden, op dat de sijngemaakte
 „ stoffen niet vervliegen, hoewel de
 „ kragt van 't branden alsdan ook veel sterker
 „ is, en de winden, als zy 't konden bereiken,
 „ de heetgemaakte stoffen zeer verkoelen, en
 „ zelfs veroorzaken, dat zy daar na by verkoel-
 „ ling opspringen.

„ XVIII. Wanneer men groote stukken ge-
 „ zwind wil smelten, zoo behoef men maar
 „ kleine stukken te smelten, die in een oogen-
 „ blik tot ronde klooten worden. Van deze
 „ dan vervolgens zoo vele te samen gelegd, als
 „ het brandpunt kan vatten, smelten ze alte-
 „ maal teffens; en in zoo groote kogels of klóo-

„ ten, als welke men op eenmaal niet zoo ligt
„ zou maken : en by aldien men op dezelve
„ wijze met metalen te werk gaat, en, na een
„ klein wel gesmolte gedeelte, een ander daar
„ by voegt, zoo kan men een groote menigte
„ metaal vloeijend houden, als by voorbeeld
„ sijn Zilver op een halve mark.

„ XIX. Als een vaste stoffe zeer lichtelijk
„ smelt, zoo kan men dingen, die anders zeer
„ zwaar smelten, hier door lichtelijk aan 't
„ vloeijen maken, als 'er maar een klein deel
„ van de lichtvloeiende stoffe word byge-
„ voegt.

„ XX. Het is ook iets zonderling, dat twee
„ stoffen, die zeer bezwaarlijk smelten, als ze
„ in een zeker gewicht by een gedaan worden,
„ zeer licht te zamen smelten; gelijk als Kei-
„ steen, Krijt, enz.

„ XXI. Zoo wanneer koper, ter grootte
„ van twee of drie Hollandsche deuiten, word
„ gesmolten, en vliemens in water gedaan,
„ geeft het een ongemeenen slag van zig, wel-
„ ke zelfs sterke aarde vaten aan stukken slaat;
„ dog wanneer ze aanstonds niet in stukken ge-
„ slagen werden, dan vind men geen koper,
„ en alles is tot gruis vermaald, en wech : 't
„ welk anders geen metaal doet.

„ XXII. Dewijl van de metalen het eene
„ vaardiger als 't ander in 't smelten vervliegt,
„ zoo kan hier mede het een door 't ander ge-
„ zuivert werden : als by voorbeeld, Zilver
„ word door Lood in korten tijd zoo schoon,
„ als in den smeltkroes.

„ XXIII. En vermits de metalen in dit vyer
„ hare

„ hare verwen niet verliezen , kan men haar
 „ andere zaken byzetten , en zulke verwen aan-
 „ brengen , waar door een zeer schoone door-
 „ schijnende vloeijing gemaakt word.

„ XXIV. Alle andere lichamen verliezen
 „ hare verwen in dit vyer , en worden alle ede-
 „ le gesteentens terstond van de zelve beroofd ,
 „ zulks dat een Oostersche Robijn vliegens al-
 „ le kleur verliest.

„ XXV. Als men zekere lichamen tot ko-
 „ gels of klooten smelt , en dezelve , na dat
 „ men ze langer in 't brandpunt houd , steeds
 „ in helderheid toenemen ; zoo behoeft men
 „ maar een klein gedeelte een poosje in 't brand-
 „ punt te houden : dan zal zulk een kogel t'ee-
 „ nemaal helder doorschijnende worden.

„ XXVI. Sommige stoffen vloeijen lichtel-
 „ lijk , en worden zoo doortugtig als Kristal ;
 „ maar als ze in de koude komen , worden zy
 „ gansch wit en duister.

„ XXVII. Daar en tegen andere , die in 't
 „ smelten duister zijn , worden , van 't brand-
 „ punt afgehouden , in 't verkoelen zeer schoon
 „ en helder.

„ XXVIII. Sommige stoffen worden zeer
 „ schoone doorschijnende kogels , welke ook ;
 „ weder koud geworden , zoo blijven ; dog
 „ binnen ettelijke dagen allenkskens alle door-
 „ lugtigheid verliezen.

„ XXIX. Dergelijke doorzigtige glaskoge-
 „ len worden van zekere stoffen zoo hard , dat
 „ men met dezelve , hoekig geslepen zijnde ;
 „ Glas kan snijden.

„ XXX. Menigerley vaste stoffen smekten

„ ge-

„ geheel deur, zoo ze niet al te dik zijn, ge-
„ lijk als Hollandsch Porcelain.

„ XXXI. Wanneer Lood en Tin te zamen
„ op een sterke kopere plaat gesmolten wor-
„ den, dan geeft het een veel sterker damp van
„ zig, dan een van beiden alleen, en vervliegt
„ gansch niet; maar na dat het ophoud te roo-
„ ken, blijft 'er gelijk als een kristalwerding
„ over.

„ XXXII. Eenige stoffen worden in haar
„ vloeijing de schoonste doorzigtige glaskogels;
„ die nogtans buiten het brandpunt niet due-
„ ren; dog wanneer dezelve zekere stoffen wor-
„ den bygezet, die niet doorlugtig zijnde kon-
„ nen gesmolten werden, zoo blijven ze te za-
„ men echter volkomentlijk doorlugtig.

„ XXXIII. Als men door dusdanige groote
„ brandglazen de stralen van de Maan, wan-
„ neer ze geheel vol is, op het middelpunt ver-
„ gaderd, zoo krijgt men wel een groote ver-
„ meerdering van licht, maar gansch geen ver-
„ grooting van warmte, zulks dat de allerligst-
„ brandende stoffen geen verandering krijgen,
„ en men zelf het oog zonder eenig-letsel voor
„ 't brandpunt kan houden.

„ XXXIV. Eindelijk kunnen hier mede zeer
„ fraaije verbeeldingen in de gezigtkunde ge-
„ daan werden, dewijl het de voorwerpen on-
„ gelooffelijk vergroot, alle geschilderde per-
„ sonen verbeeld, als of ze lichamelijk daar
„ stonden; het maakt ook een schoone vertoo-
„ ning van alle nabygelegene zaken 't onderste
„ boven, gelijk in een kamer geschied, by de
„ kunstenaars *camera obscura* geheten, en by
„ al-

„ aldien 'er een vlakke spiegel achter gevoegt
 „ word , geeft het alle de wonderbaarlijke ver-
 „ schijffelen der holle spiegels op een alleruit-
 „ muntendste wijze ; als by voorbeeld , dat de
 „ beelden op een ruimte van ruim zes ellen bui-
 „ ten de spiegel in vrye lugt verschijnen. Dog
 „ van dit alles behoeft men slegts met een be-
 „ quaan kenner der gezigkunde te spreken ,
 „ die in korten tijd hier van meer berigt kan
 „ geven , dan den onkundigen met vele woor-
 „ den kan werden vroed gemaakt.

„ XXXV. Hoe nu door dusdanige groote
 „ Brandglazen ongemeene heerlijke stukken
 „ der Verrezigkonst kunnen gemaakt werden,
 „ en ook zoodanige vergrootglazen , die met
 „ hare uitwerkselen alles overtreffen wat tot
 „ nog in 't ligt gebragt is , en 't welk zonder
 „ dergelijke groote glazen tot nog toe ondoen-
 „ lijk was , zal de goedgunstige lezer te zijner
 „ tijd met genoeg vernemen.

U I T.

De wedergaet van zulk een brandglas,
 welkers uitwerkselen hier vorens uit het
 Hoogduitsch vertaald staan , is te Amster-
 dam by den Heer Ameldonk Blok te vin-
 den.

VII. HOOFDDEEL.

THEATRUM BELGII FOEDERATI, quinquaginta tabulis Geographicis exhibens XVII Provincias Belgicas, cum Iconibus Ducum, Comitum &c.

Dat is,

Het Tooneel van 't Vereenigde Nederland, *vertoonende in vijftig Kaarten de Zeventien Nederlandsche gewesten, met de afbeeldfels der Hartogen, Graven, enz. Te Rotterdam by Pieter Vander Slaart 1696. in 4.*

AL wat ik van dit Kaartenbondeltje mogt aantekenen, zoude de lijst der print-tafereelen zijn, die achter aan staat; dog waar toe een overtoellig uittreksel, daar de zitel met luttel woorden zegt, wat vertooming een kijker hier voorkomt?

De byzondere Plaatsen, Waarden, en tot land gemaakte Meiren, zijn ter berigt zoo van onze Landsluiden, als van Vremdelingen, die onze Streken willen beziën of bereizen, tusschen, en achter de groote Gewesten ingelast, daar ze t'huis behooren; en dit deed het werkje, met de beeltenissen der oude Hartogen van Brabant, mitsgaders de Houtvesters en Graven van Holland, juist 50 kaarten uitmaken:

VIII. HOOFDDEEL.

Inleidinge tot de Wetenschappen, *ofte eerste beschouwinge der zaken*, opgesteld door den Schrijver van de gronden des Christendoms, *t'Amsterdam by Henrik Wetstein 1697. in 12. 15 bladen.*

IN 't hoofddeel van de titels, achter de uittrekfels van jongstleden Bloey-en Zomermaand, liet ik, toen ter tijd na 't einde van mijn schrijftaak spoedende, het opschrift van zeker boekje *De gronden des Christendoms enz. invloeyen*, en gaf het, met regt en reden, den naam van *een goddrugeig werkje*, uitgegeven by den zelve Drukker, die ons des vromen Schrijvers arbeid wederom laat toekomen.

Het inzicht van dat Godzoekend vernuft was, door een eenvoudigen opstel, by wijze van vragen en antwoorden, zijne kleine kinderen te onderwijzen in onzen allerheiligsten Christelijken godsdienst, en door die oeffening hen de zaken, noodigst om te weten, in vaster geheugenisse te prenten: en dewijl, zijn 'serachtens, geen beter gronden des Christendoms by kinderen, en eenvoudige, gelegd kunnen werden, als uit het overwegen van 't allervolkomenste gebed, dat de Zaligmaker zelf heeft ingestelt, maakte hy daar van zijn eerste oeffening.

Deze was, zegge ik, zeer eenvoudig, kort, en enkel voor kinderen geschreven. Voor de genen, die wat verder gekomen zijn, liet hy een

een tweede oeffening volgen over de twaalf leden van 't Christelijk geloof: en daar in klimt hy vry hooger op.

Maar nog hooger voerde hy zijne gedagten in de derde oeffening over de tien geboden, om de uitwerking des dadelijken Christendoms aan te toonen: alle 't welke met een besluit over de gemelde tien geboden afloopt.

Daar na ziet men een lijst van Hoofdwaarheden, uit de H. Schriften getrokken: gelijk als by voorbeeld de drie Godgeleerde Deugden *Geloof, Hope, Liefde*; de Goddelijke hoedanigheden, die de H. Geest voortbrengt in de Christenen, en welke de regels van al ons doen en laten moeten zijn, *Gaetheid, Regtvaardigheid, Waarheid*; de drie Euangelische raadgevingen, ten vollen noodzakelijk, en zonder welke niemand een leerling van Christus kan wezen 1. *Zig zelven te overlachen*. 2. *Het kruis dagelijks op te nemen*. 3. *Christus na te volgen*, en zoo voorts: deze Hoofdwaarheden, en zeet vele andere, worden telkens met bygevoegde plaatsen uit het Oud en Nieuw Verbond bevestigd.

Achter dit alles word den lezer een beknopte onderrigting gegeven van de lezinge des Bi-bels; dat is, welken rang men daar in moet houden, om meer als eenerley stichting zoo uit het Oude als Nieuwe Testament te trekken (ten welken einde voor af gemeld staat wat men omtrent de tijdrekening hebbe waar te nemen) en eindelijk een korte aanwijzing van de maten en gewigten der Joden, tot verklaring van de H. Schriften grootelijks dienende.

Na is het tijd geworden, dat ik den Boekzaalbewandelaars ook zegge, wat nutheid de vrome Schrijver met dit vervolg, zijn *inleiding tot de wetenschappen*, aan Nederland doet.

Hy beoogt daar mede, den aankomelingen in de kennis der zaken kortelijk aan te leiden tot de beschouwing van alles wat hen in 's leven, en wel meest in 't verhandelen van alle wetenschappen, die zy naderhand zouden willen leeren, breeder zullen voorkomen. Dit oordeelde hy niet betor te kunnen verdeelen, als na den rang van deze nabeschreven hoofdvorwerpen; in welke hy alles vervat

I. Van God.

II. Van de Heilige Engelen, en gelukzalige menschen.

III. Van de duivelen, en vervloekte menschen.

IV. Van ons eigen zelf, naar de ziel.

V. Van onzen even naasten, of alle menschen buiten ons in de wereld.

VI. Van alle geschapene dingen, zonder redelijke ziel.

Namentlijk hy stelt God als het middelpunt en d'oorsprong van alles voor aan, gevolgd van de heilige Engelen in 't Licht en in de Liefdegeest Gods; de duivelen daar en tegen in de duisternisse: te zamen den ganschen staat van de Geestelijke wereld, voor zoo veel den mensch is, uitmakende. Daar op komt de mensch in de uiterlijke wereld, waar in wy hebben te letten, eerst op ons eigen zelve, daar na op onze even naaste; als om welke beide God alle d'andere dingen heeft geschapen.

November en December 1697. 487

pen. Ze worden daarom ook op 't laatste verhandelt, als zijnde der menschen huis, kleet en voedsel naar den lichame; en naar de ziel, hun boek der Natuere: uit welkers bespiegeling zy wederom tot God, hunnen eersten oorsprong, leeren opklimmen, om die opperste Mogendheid en Goedheid alle lof en eere toe te brengen, en dus tot de eeuwige vereeniging met dit allerheerlijkste Wezen te geraken.

Treffelijk opzet! Teyffens word den leerlingen der wetenschappen ook het ware Christendom ingeboezemt, en de jeugd aangezat om, by de ontkenning der nutheden, die zy daar uit voor dit en het toekomende leven kunnen halen, door het zienlijke tot het onzienlijke en eeuwige te werden overgebracht.

De loop der zeven Dwaalstarren staat p. 264 in print verbeeld, en den inhoud der gezeide zes byzondere hoofdwerven vind men achter 't werkje zelf in zes tafels, op een netten rang ontleed. Ook leere ik uit de Voorreden, dat de stichtelijke Schrijver, die ons hier alleenlijk de stoffe van alle het weetbare en zulks *de eerste beschouwing* der zaken aanwijst, reeds bezig is met der zelve *tweede beschouwing*, waar in hy, zoo God wil, zijnen lezer vervolgens vry hooger zal leiden, en hem het regte en waarachtige gebruik en de toepassing van alle deze stoffen vertoonen. Daar sla geluk toe!

IX. HOOFDDEEL.

Les voyages du Sieur *Le Maire* aux Iles Canaries, Cap-verd, Senegal, & Gambie, sous Monsieur *Dancourt*, Directeur General de la Compagnie Roiale d'Afrique.

Dat is,

Reizen van Sr. Le Maire na de Kanarische Eilanden, Kaap Verd [de groene Kaap] Senegal, en Gambie, onder den Heer Dancourt, algemeen Bestierder der Koninklyke Afrikaansche Maatschappyy. Na het Parysche afdrukfel by Jakob Kollombat 1695. in 12. 10 bladen.

Uit de historie van Oost-Indien zagen we * onlangs de Fransche, het geluk der Hollanders en Engelsche Maatschappyyen in Azië benijdende, ook derwaarts varen, met inzicht, omme van daar gewenschte rijkdommen te slegen, en met groote bohamakeryen, volgens hunne gewoonte, den naam van zijn Majesteit Louijs de veertiende by de Oostersche volkeren ontzachelijk te maken. Maar zy quamen kaal van de reis, genoodzaakt het hachje daar te laten zitten, en met de kous op 't hoofd t'huis te keeren; daar lag de ingebeelde
aan-

* *Mey en Juny, Juliën en Aug. 1696.*

November en December 1697. 489
aanstaande Oosterfche heerschappy der Fran-
schen in duigen.

Van den voortgang hunner zoo genaamde A-
frikaansche Maatschappy, behoeven ze, na dat
ik hier kan zien, ook niet veel den bazuin te
blazen; hoewel de Schrijver van deze zeetogt,
aldaar in 't land gebleven, den uitslag der zaken
niet verhaalt. Hy was een Wondheeler in een
gasthuis te Parijs, en begaf zig in den jare 1682
met den Heer Dankourt na *Kaap-Verd.*

Zy zeilden met hun schip, na wat sporre-
lings, voor de reede van Brest afgevaren, den
eersten Mey voor *Groot Kanariën*, het hoofd-ei-
land der zeven Kanarische eilanden, waar op,
omtrent anderhalf uer van de reë een stad van
den zelve naam met een kasteel staat. De
meeste huizen zijn d'er niet qualijk gebouwd,
maar zeer laag, van niet meer als twee ver-
trekken boven den anderen, en beneden onder
de aarde. Men zou zeggen, als men van verre
geen daken ziet, dat het afgebrande huizingen
waren: over dag komt 'er naauwelijks een
mensch op de straten.

Hoewel de Bisschop, Stadsvoogd, en de
aanzienlijkste hun verblijf te *Teneriffe* hou-
den, echter is deze stad de Bisschoppelijke
hoofdstad, daar de Vierschaar der Inquisitie
zit, en de hooge Raad, die gelijk als het Par-
lement der zeven Eilanden is. Daar zijn vier
huizen van zoo genaamde geestelijke (waar
weten die doodeters niet in te kruipen!) Do-
minikanen, Franciskanen, Bernardinen, en
† Rekoletten. H h 4 Niet

† Een soort van Monnikken, ook na den regel van
Frans levende.

Niet zonder reden droegen deze eilanden oulinks den naam van *gelukkige eilanden*, want de vrugtbareit der aarde, en goede lugt verſchaffen overvloed van allerley gewaſch en dieren, meer dan tot onderhoud van 's menſchen leven noodig is. Een lekkertand denke maar, dat 'er het Malvezeiſche nat valt, van 't welke wy Hollanders, zoo wel als menig ander volk, voorzien worden; hy zal haast bevroeden, waarom het verdigſelrijke Heidendom eertijds in deze oorden de Elyzeiſche velden, de welluit-plaatsen der zalige zielen, geſtelt heeft.

Na dat de Spanjaards in den jare 1460 de zeven eilanden veroverd hadden, bleef *Groot Kanariën*, *Teneriffe*, en *La Palme* nog by haren ouden afgodsdiens, dog volgden naderhand het voorbeeld der inwoonderen van *L'Anzerotte*, *Fort Avanture*, *La Gomere*, en *Le Fer*, die eerst gekerſtent wierden.

Ook zonden de Spanjaards, om dit gewest t'eenemaal in hun geweld te houden, een groote menigte van de inborelingen voor ſlaven in Spanje, en leerden de overige des te gemakkelijker hun opgelegde juk dragen.

De Heer Dankourt, van den Bevelhebber op 't gezeide eiland minzamenlijk onthaald, bleef 'er met den Schrijver twee dagen. Daarna vertrokken zy, en quamen den vierden der voorzeide maand te *Teneriffe*, het rijkte der Kanariſche eilanden, in 't gezigt van *Sansa Cruz*, een kleine ſtad aldaar. De *Pijk van Kanariën*, een der hoogſte gebergens van de ganſche wereld, is altijd met ſneeuw bedekt, hoe-

hoewel ze nooit na beneden valt, en nimmermeer beviest. *Teneriffe* zelf word voor het hoogste eiland vanden Oceaan gehouden, en wegens zijn grootte ook voor het volkrijkste; als hebbende 15000 inwoonders. De Malvezey wijn, die hier de beste valt, was 'er niet bekend, voor al eer de Spanjaarden aldaar wijnstokken uit Kandië bragten, die thans onder deze lucht beter en overvloediger wijn uitleveren, als in Kandië zelf.

De gemelde VII eilanden zijn altemaal als een rift aan elkanderen, byna van 't Westen na 't Oosten, zeer bergagtig, wel bevolkt, ongemeen vrugbaar, en de minste zestig mijlen in den omkring.

Het verhaal wegens zekeren boom, op 't eiland *Le Fer*, die gezegt word op een wonderbaarlijke wijze zoo veel dauw op hare bladen te krijgen, dat ze de inwoonders en 't gedier te tegen het gebrek van water kan voorzien, welke zeldzaamheid in verscheide reisbeschrijvingen en historien word voortverteld, bevond de Schrijver, na de bekentenisse der eilanderen zelf, een loutere leugen te zijn.

Drie dagen daar na streefden zy voorby den * Kreefts-Zonnekeer-kring, en daar beschrijft ons de Franschman de snaakse wijze van den Doop, t'scheep gebruikelijk aan de gene, die den gemelden kring nooit zijn voorby geveren; niet ongelijk de manier, en plegtelijkheid omtrent den *Evenaar*, van my in 't uittrekfel der gemelde *historie van Oost-Indien* aangeteekend.

Dus geraakten ze voor de *Kaap Blanc*, of de *Wuste kaap*, van de Portugijzen, die dezelve in 't jaar 1454 ontdekten, alzoo genaamd, om dat ze zandig, dor, en onvrugbaar geen de minste groente draagt, plat als een zee, waar van daan ze de *zandzee* word geheten.

Van de *Kaap Kanem* tot hier toe (dat is een lengte van drie honderd mijlen) ziet men een enkele zandige vlakte, dien de Oude den naam van de *Woestijn van Libye* gaven. De Arabieren noemen het *Zaara*, geen verblijfplaats van menschen, maar alleen van woeste beesten, Leeuwen, Tigers, Luiperts enz.

Deze Woestijnen grenzen ten Noorden aan den Berg *Atlas*, en ten Zuiden aan het landschap der Negers. Zy zijn van zoo ruimen uitgestrektbeid ten Oosten en Westen, dat niemand die in vijftig dagen te paard zoude kunnen overreizen: daar door nemen de Karavanen van *Fex* na *Tombus*, *Melly*, *Bornes*, en andere koninkrijken der Negers, haar weg. Zoo wanneer dan in deze Woestijnen eenig onweêr rijft, daar meê geraken menschen en kemels onder 't zand, dat ook de putten somwijlen verstopt, en de reizigers of versmoord, of van dorst doet stikken. By mangel van een rechten weg, bedient m'er zig van een kompas, zoo wel als op zee.

De Fransche hebben aan *Kaap Blanc* een kleine sterkte, d'*Arguin* geheten, van den Schrijver hier vermeld, nevens de zeden, en den godsdienst der inwoonderen, die Mahometersgezind zijn. Daar is overvloed van visch, en schildpadden, zoo groot, dat dertig menschen

ſchen aan eenen enkelen zig kunnen zat eten.

Op 14 graden 45 minuten Noorderbreedte ontdekten zy den negentienden der voorchreve maand *Cap Verd*, of de *groene Kaap*, van de Portugijzen, die dezelve eerst hebben aangedaan, zoo genaamd, om dat zy daar op een meenigte ſchoone boomen zagen, die het ganſche jaar groen blijven.

Eindelijk quamen de Franſche den zoſten Mey 1682 voor de reede van 't eiland *Goeree*, dat de Hollanders, of Zeeuwen, na de gelijkeniſſe, die 't met het Zeeuwiſche *Goeree* heeft, dien naam hebben gegeven. Dit eilandje is in den ommegang omtrent een vierde deel van een mijl groot, en ſtrekt zig uit in de lengte, Noord en Zuid, byna een uer, vaſt land.

Eerst hebben de Portugijzen op hunne lange zeezogten het zelve met meer andere plaatſen van Afrika ontdekt; de Hollanders veroverden het daar na, en bouwden d'er twee ſterkens: maar in 't jaar 1678 wierd het van den Franſchen Onder-Admiraal *d'Estrees* ingenomen, en de gezeide ſterkens geſlegt, welke laagſte nu door de Franſchen tegen de Negers wederom wat herſteld was.

Dewijl de Schrijver daar gebleven is, om zijn dienſt waar te nemen, vertelt hy ons van hier af kortelijk, wat 'er de Heer *Dankourt* voor het belang der zoo genaamde Franſche Maatſchappij heeft uitgevoerd; en wel meest wat hem zelf op dit eiland *Goeree*, en op de naaſtbygelegene plaatſen, is ontmoet, van 't welk my kortelijk iets luſt te reppen.

Dankourt ging zonder uitſtel, hier aangekomen,

men, zijn bediening werkftellig maken, bezocht de koophuizen, gaf nieuw bevel aan de oppassers van den handel, en deed zijn best om vriendschap, ware het mogelijk geweest, met de Negersche Koningen, en hunne voornaamste amptnaren, te maken.

Ten dien einde zwoef hy door het land, ter ruimte van omtrent vier en twintig mijlen, namentlijk van den mond des strooms van *Senegal*, tot die van *Gambie*, zijnde de twee monden van de rivier den *Niger*.

Sr. Le Maire, beschrijver van de togt, verzelde hem langs de kust, als wanneer hy onderwijlen gelegenheid had, omme de gesteldheid van het land, zeden, gewoontens, en godsdienst der Afrikanen van *Kaap Verd* nauwkeuriglijk te onderstaan.

Ik vergat terstond te zeggen, dat de Heer Dankourt de zaken van zijn meesters zeer slegt gesteld vond, om redenen, die de Schrijver niet wil uitpluizen; 't welk nog slegter teeken is: ik zal 'er derhalven ook van zwijgen, en met Le Maire van het Barbaarsche volk en landschap wat praten.

Denk niet, lezer, dat gy langer in de gelukkige E'landen zijt. Och armen! we vinden hier met de Franschen alles mager; mager land, en by gevolg een mageren Koning, naakte onderdanen. 't Was nu in Wintermaand, en nogtans leden de reizigers, die langs de vloed en 't land *Senegal* trokken, groot ongemak van de zware hitte. Zy quamen den dertienden aan 't eiland *Sant Louijs*, in die streek gelegen, en vonden luttel behagen in de hutten der Negers, die

die nog vensters nog deuren hebben, maar al-
leen een gat, gelijk als by ons de wijnvoeders,
daar zy met groote moeite moesten in kruipen,
en waar in ze arme slaapplaatsen vonden. De
Fransche reuilden eenige snuisteringen, en wa-
ren gewoon Huiden, Yvoor, Gom, en Slaven
daar van daar te slepen, welke laatste zy voor
groot geld weder verkochten, om in Amerika
aan 't Suikermaken te arbeiden.

De vloed van *Senegal* is een arm van den Ni-
ger, uit welke rivier hy omtrent zes hondert
mijlen ver zig door het rijk van *Kantorfi* uit-
breid, en van daar zig in verscheide uitstroo-
mingen verdeelt: deze zijn *Gambie*, en *Riogran-
de*, welke laatste de Schrijver verklaart niet te
kennen.

De *Senegal* scheid de Moren, of Platneuzen,
vande Zwarten, in dier voegen dat aan d'eenē
zijde de Moren, die meer na den blanke als na
't zwart geverwd zijn, aan d'ander kant enkele
Zwarten gevonden werden. d'Eerste zijn zwer-
vers, zonder ergens vaste verblijfplaatsen te heb-
ben, dan daar ze voor een tijd hun voeder vin-
den: de andere, Negers wel te verstaan, wo-
nen op 't land in gehuchten. d'Eerste hebben
geene Oversten, dan die zy zelf kiezen, zijn-
de overzulks een vry volk; maar de andere dra-
gen de dwingelandy van Koningen, die hun
deerlijk overheeren, en tot slaven maken. De
Moren zijn klein, mager en leelijk, maar fijn,
en snood van vernuft: de Negers daar en tegen
zijn groot, dik, en welgemaakt, maar verstan-
loos.

Van de Moren word de Arabische Gomme

gereuilt, dien zy in de woestijnen van *Libye* verzamelen. Ze groeit aan boomen, gelijk men de gommige stoffe uit Kerffe- en Pruimeboomen in Europe ziet voortkomen: en al het voedsel, waar mede deze Moren hun lijf houden, is melk, (zoo men mag gelooven dat hier geschreven staat) met wat Gom daar in gewekt.

Voor de rest, zy zijn het bedriegelijkste volk van de gansche wereld, en gewoon, zelfs onder het drijven van den koophandel, de Europeërs by neus en lippen te ontfelen, wat ze maar konden. Zy maken d'er hun werk van, dat ze de blanke straffen op allerley wijze, al was het wegens een ongelijk, voor twintig jaren geleden. Twee maanden te voren eer de Schrijver daar was, hadden zy een bootsgezel, die Arabisch verstond, en van de Franschen na *Arguin* afgevaardigt was, gevangen bekomen, en wilden hem tegen niet minder dan vijftig slaven wisselen. Men denke eens, hoe groot een voordeel de Fransche Afrikaansche Maatschappy daar te wachten had.

Het rijk van *Senegal*, 't voornaamste land van de Negers, eertijds aanzienlijk, is thans arm en schraal, en deszelfs Koning onder 't gebied van een ander geraakt. De eernaam des Konings is *Brac*, waarlijk een trouwlooze dwingeland, die om een slokje brandewijn en wat tabak zijne onderdanen voor slaven verkoopt. Trouwens de onderdanen zijn niet beter als hun Vorst: zy verkoopen elkanderen, d'ouders hunne kinderen, en de kinderen, als ze maar kans weten, hunne ouders.

De

De *Cheyratik* is Opperbaas, of Keizer, die tien kleine koningen en andere minder knapen onder zijn gezag heeft. Van de overvloeiing van de rivier de *Niger* mag men daar dezelve oorzaken ramen, als van den Nijlſtroom in Egypten.

Het volk, dat langs de kuff van de mond van den vloed *Senegal* tot aan *Gambie* toe woont, is in drie foorten verdeeld, en genaamd *Geloffes*, *Sereres*, en *Barbecins*: een vierde foort mag men voor maffeluin houden, half Portuſgijzen, half Negerſ. Hunne woonplaatſen zijn zandig, en onvrugtbaar, en in Loumaand is het daar heeter als in Hooy- of Oogſtmaand by ons.

Deze Afrikanen zijn by uitnemendheid leuy, en willen liever een paar ueren met den tabakspijp in den mond ſtaan praten, als een uer werken. Zy zaaijen dikwils zoo luttel, dat ze, by mangel van mondkoſt, elkanderen op eten, of van honger moeten ſterven.

Een van hunne *Marabouwen* (zoo noemen ze hunne Papen, of Ptiesters) maakte zig meester van het land, dat van de grenzen van den *Cheyratik* tot aan de *Sereres* ſtrekt, op duſdanig een wijze. Hy maakte hen wijs, dat de Hemel hem verwekt had, om hun te verloffen uit de dwingelandy hunnet Koningen, en dat de blijk zijner zendinge was, dat ze niet meer behoefden het land te bouwen, dewijl voortaan, na zijn wondere zending, het Aardrijk alle nooddruft van zelf in overvloed zoude voortbrengen. Dit ſtond hen wonder wel aan, tot zoo verre, dat zy hem altemaal aanbingen, voor-

voornamentlijk de *Geloffes*, die hunnen Koning *d'Amel* afvielen, en op de landeryen der nabueren gingen beuit halen. Zy leefden middelertwylen in hope van het beloofde wonderwerk, en wagtten twee jaren lang na geers gewas, dat hun meeste kost is; eindelijk genoodzaakt malkanderen op te vreten, en voor slaven te verkoopen. Als het hen te lang duurde, joegen ze den bedrieger wech, en herstelden hunnen verstooten Vorst *d'Amel*. Hier van daan komt het, dat 'er thans geen *Mara-bouwen* by hen mogen banken. Al die zy konnen betrappen, verkoopen ze.

In 't vervolg meld ons de Schrijver, hoe ze uit de Palmboomen, die daar in groote menigte zijn, den vogt weten te tappen, die *wijn de palm* wordgeheten, en beschrijft ons de dieren des lands, als Olifanten, Leeuwen, Tigers, Luiperts, Wolven, wilde Katten, Vossen enz. met eenes yders aart. Ik zwijge van de Apen, Meerkatten, en het wild jaggedierte, Everzwijnen, Harten, Hazen, en Dassen, ook de vogelen, als Papegaaijen van twee soorten, Parkijtjes, Veldhoenderen enz., eindelijk de menigte vremde vissen, land- en waterdieren, onder welke de vreesfelijke Krokodil nitmunt, Zeepaarden, en Zeekoeijen, of Zeekalven: alle 't welke tot een byvoegsel heeft een onrvouwing van den imborst der Negers, wier beste hoedanigheid is, dat zy gastvry zijn, en een vremdeling, die tot hen komt, straks eten en drinken voor zetten.

Der Zwarten kleeding is zeer slegt: de geringe dragen maar een kleins lap katoen om 't
lijf,

lijfs, dog de aanzienlijkste zijn met een rok als een hemd aangedaan, en dragen een muts op 't hoofd. Dogters en vrouwen gaan met haar bovenlijf naakt, omgord van den middel af met een gevlogte katoene rok, tot halfwegen haar beenen: maar jongens en meisjes loopen moedernaakt, tot den ouderdom van elf of twaalf jaren. Zoo wel de mannen als wijven cieren hunne armen, beenen, en hoofdhair met goud, zilver, koper, en tin, dat ze hebben. Het katoen zoude by hen in overvloed wassen, wilden ze het maar voortqueeken, maar daar zijn ze te leuy toe. Al zijn hunne huizen of hutten slegt, echter is het hof van den gezeiden Koning d'Amel niet zonder hoovaardy gestigt, en zeer vermakelijk gelegen.

Sr. Le Maire zegt ons ook voor 't laatste, hoedanige menschen de Negers zijn, die van de voorschreve kufft af tot aan *Gambie* wonen, namentlijk Mahometanen, op hun manier; hoevel de gene, die de kant van *Siera Lione* en de Goudkust nader zijn, meerendeels geen godsdienst hebben, of het eerste, dat hun 's morgens voorkomt, aanbidden: voor dezen waren ze afgodendienaars, en zijn voor als nog niet vrend van de zielverwissling.

Met een oaswerp van de gewoontens, wetten, bygeloof, regering, ambagten, vischvangst, koophandel, en krijgstogten van deze Negers, in sommige deelen die van andere Barbaarsche volkeren niet ongelijk, word des reisbeschrijvers derwaarts togt besloten.

Achter dezelve volgt een verhaal van de vo-rengemelde en eenige andere Afrikaansche ei-

509 *De Beschryf van Europe;*
landen, plaatsen, en rivieren; beschreven van
iemand, die op dezelve kusten van Afrika ge-
reist heeft, terwijl Sr. Le Maire op 't eiland
Goerte zijn verblijf had.

X HOOFDDEEL.

*Verhandeling over de opvoeding der kinde-
ren, behelzende verscheidene nutte aan-
merkingen, die de Ouders tey opzigte van
't lichaam, dog voornamentlyk van de ziel
hunner kinderen in de opvoeding hebben
waartegenomen, door Dr. Johannes Lock,
na den derden Engelschen druk vertaald.
Te Rotterdam by Barent Bos 1698. in 8.
24 bladen.*

IK hebbe uit de Fransche vertaling van dit
werkje in Snooty. en Grasmaand des voorle-
denen jaars 1696 een uittreksel gemaakt, om
dat my 't Engelsch nooit was ter hand befteld.
Daarin gewaagde ik kortelyk van des Schrijvers
inzigt omtrent dat allernoodigste en allerwig-
tigste stuk der opvoeding, waar aan meeren-
deels der menschen wel- of qualijk-varen hangt:
en ik liet den lezer eenige proefjes van gevoelens
zien, die de Heer Lock, ten besten van der
kinderen tijfen-ziel, openbaarde.

Nu zal 't niet noodig zijn, in 't geheel of ten
deele hier te herhalen het gene daar gezegt is;
maar wel, dat ik mijne landsluiden onderrigte,
wat

wat voordeel in deze goede Neêrduitsche vertaling boven de Fransche steekt.

Driemaal is het werkje in 't Engelsch gedrukt, en de laatste uitgifte was de volkomenste. Daarom heeft onze Hollandsche Vertaler die gevolgt, ziende dat de Fransche overzetter zig met de tweede had beholpen: 't welk zoo veel verschilt, dat in deze Hollandsche vertaling geheele bladen meer gevonden werden, dan in de Fransche.

Al spreke ik niets anders tot aanbeveling van dit boek (dewijl alle men weet dat Dr. Lock dezelfde maker is) dan het vorens gemelde, by 't kort uittrekke) van 't Fransche gevoegd, het kan voor deze maal genoeg zijn, om alle rechtschapene waardeerders van hunner kinderen heil lustigte maken tot het onderzoek van een reex bedenkingen, die daar in op goede redensgronden worden voorgesteld. Wel aan dan,

*Gy, die den naam van Ouders draagt,
En niets meer wenscht met hart en zinnen,
Dan dat g' uw kroost behouden zaagt;
Komt herwaarts, 'k noodig u hier binnen
Dit boek uittrek: let op, ziet toe,
Hier kneed men brein, hier vormt men zielen;
Hier strafs men (juist met zweep nog roe)
't Gebrek, waar in uw' kind'ren vielen.
Hiet houd de Matigheid haar kerk,
En ydet hoofddeugd preekt haar reden,
Ten dienst der jonkheid, even sterk:
Kors om, dit 's 't oeffenschool der zeden,
Waar in d' Opvoeding boven al
De beste lessen geven zal.*

XL HOOFDDEEL.

Furetieriana, ou les bons mots, & les remarques d'histoire, de morale, de critique, de plaifanterie, & de l'érudition de *Mr. Furetiere*, Abbé de Chalivoy, de l'Academie Françoisé.

Dat is,

Furetieriana, of snedig gezeg, en aanmerkingen vakende de historien, zedekunde, woordenziftery, aardigheden, en geleerdheid van den Heer Furetiere, Abt van Chalivoy, en in zyn leven lid der Fransche Akademie. Te Brussel by F. Foppens 1696. in 12. 12 bladen.

MIjne uittrekfels der spreuken van Menagius, Sorberius, Scaliger, du Perron, ja van den tooneelgek Arlequin zelf, konden den Hollanders eenig berigt geven, hoe verre dusdanige boekjes de faam der overledene mannen ophelderen, of benevelen: dus behoeve ik deswegen niets te zeggen aangaande den Abt Furetiere, bekend door zyn Fransch woordboek, en den twist, daar over tuffen hem en zijne Akademibroederen in zyn tijd ontstaan.

Een ding mogt de verzamelaar van deze mengelspreuken wel wat beter geklaart hebben: dat is, dat by Furetiere somwijlen niet deed spreken van zaken, die na zyn dood gebeurd zijn.

Al

Al ben ik gansch niet goed Fransch, en niet gewoon de helft van hunne krijgsbravaden geloof te geven; het volgende schijnt my echter te fraay, dan dat het niet in de Boekzaal zoude staan.

I. * In de veldslag by Neerwinde zag de Veldheer Luxemborg een soldaat van zijn lijfwagt uit zijn rang schoorvoetende aankomen, en vragde waar na toe? Ik ga, mijn Heer (zoo antwoordde de krijgsman, en sloeg teffens zijn rok op, waar onder een vreeselijke doodwonde grapte) vier schreden van hier sterven; verheugd, dat ik het leven voor mijn Vorst hebbe ten besten gegeven, en gevogten onder zoo groot een Krijgshoofd als mijn Heer is. Ook kan ik u verzekeren, op dit tijpje van mijn leven, dat alle mijn spitsbroeders zoo genegen zijn als ik ben. Voortgetreden zeeg hy ter aarde, en storf den dood der oorlogsmannen. Een voorbeeld, waartachtig, dat tegen het beste der oudheid kan proef houden.

† Wilt gy, lezer, een nieuwe beschrijvinge der zotheid hooren?

II. De zotheid is niets anders, als een dwingelandy der voorwerpen over de inbeelding.

III. De overledene † Bisschop van Doornik heeft met al zijn gezag niet konnen afschaffen een schrikkelijke buitensporigheid, die aldaar jaarlyks op den 14den van Herfstmaand word bedreven.

Alle de gildens gaan dan in eenen omme- gang, en yder gilde heeft zijn Potsnar, gekleed als Arlequin, die duizend fratten, duizend baldadigheden en ongeschikte lijfsvor-

304 - *De Boekzaal van Europe*,
 gingen op de straten maak, waar hy is gemeen-
 nelijk dronken. Dit daert zoo lang als den
 ommevang, en achter deze rekken volgt de
 gansche geestelijkheid met het Sakrament,
 De Bisschop, zegge ik, heeft zijn uiterste best
 gedaan, dat dog ten minste het Sakrament in
 den ommevang niet zoude gedragen werden,
 maar zoo wel de burgers, als de Monnikken,
 en Kanoniken hebben het noot willen toe-
 staan.

IV. * Gomes Pereira, een Spaansche Arts,
 gaf te Medina del Campo in 't jaar 1554 een
 boek in 't licht, waar inne hy beweerde het ge-
 woelen, dat Deskarres daar na heroorbragt,
 van dat 'er in de beesten geen denking is.

V. Ik ging eens door de straat van Sant Se-
 verijn (zegt † Furetiere) daar het zoo vol koets-
 sen, en karren was, dat 'er geen mensch kon-
 de deurgaan. Ik plaaste my in een deur, en
 zag een Paap, zeer geknecht tussen paarden van
 een karos, en wielon van een karre. Hy
 schreeuwde uit al zijn magt tegen de koetsier
 en kareman, dat ze stil zouden houden, of an-
 ders dat hy, die een Priester was, stond overre-
 den te worden. Een ambagsman, die nevens
 hem in 't zelve gevaar stak, zeide; zie eens,
 deze Priester is meer bevoerd voor 't sterven als
 ik, die een wief en vier kinderen hebbe. De Paap,
 dit hoorende, snaauwde hem toe, ik hebbe 'n
 meer als gij.

VI. Schamper bejagent hy de Spaansche
 tooneelstukken met deze woorden; *H wat
 zijn de Spanjaards aardig in hunne tooneelspelen?*

Lopez

* P. 27. † P. 68. H P. 22.

Lopez de Vega doet in een van de voerste bedrijven een vrouw in de kraam kamers, en een het spel afgespeeld zijn de kinderen al zoo oud, dat ze haarders hebben.

VII. * Een boer quam by Don Boizard, Karthuizer Priester, met geld in de hand, en verzocht dat 'er een Misse mocht gedaan werden voor zijn kind, dat gestorven was, zonder spreken. *Wel hoe oud was uw kind?* vroeg de Priester. *Vier maanden,* antwoordde de boer. *Dan is 'er geen Misse van noeden,* hervatte de eerlijke Priester, *kinderen van dien ouderdom zijn d'er mel aan, als ze sterven.* De boer, die dit niet wilde gelooven, liep quaad de deur uit, en zeide in 't henen gaan: *hy geloofde, dat die Priester een Hugenoos was: hy zou wel in een ander klooster gaan, daar ze zoo zat niet waken, dat ze geld weigerden om een Misse te doen.*

Lees eens, hoe drollig een Dominikaner Paap van den regenboog preekte, p. 120. Kort daar achter volgt dusdanig een beschrijving van de Goudmakery.

VIII. *Ze is een kuisse boer, die alle man noodigt, en niemand toegang geeft: het is een konst zonder konst, welkers begin is te willen weten, het midden liegen, het einde bedelen.*

IX. † Een onnoozel wijf quam op een boekwinkel, en vraagde na een Latijnsch getyboekje. Een kerkelijk persoon, daar by staande, zeide tot haar, *Vrouwetje, gy moeft dat liever in 'e Fransch koopen, want gy verstaat immers geen Latijn.* De sloof antwoorde; *ja maar, daarom neme ik een Latijnsch, om dat, zoo d'er iets*

*quasads in staat, het niet op my komt, maar op u-
lieder, die 't gemaakte hebt.*

De Franschman vertelt, om de Hollanders van plompheid te beschuldigen (als of het bedrijf van een varend gezet, zoo 't al waaragtig is, voor rekening van de Hollanders in 't gemeen moest gezet werden) dit volgende praatje, 't welk hy zegt uit den mond van vele geloofwaardige Denen zelf gehoord te hebben.

X. Een Hollandsche schipper, in Denemarken aangebaald, verzocht met een smeekschrift aan de Koninginne, dat het haar geliefde, hem oryheid te verzorgen, om weêr na zyn vaderland te keeren; en ziede, het schrift aan haar in persoon overleverende, indien gy voor my dat verwerft, zal ik u twee rollen Hollandsch linnen geven, sijnmer als dit mijn hemd is: met eenen haalt by zyn hemd uit, niet uit zyn mouw, of wambes, maar uit zyn overbroek.

Van de verscheide vaarzen, in dit werkje voorkomende, iets uit te pikken, was thans mijn zinnelijkheid niet. Die het overige bekijkt, zal eenige vertellingen vinden, lang voor dezen ook in andere schriften gemeld.

XII. HOOFDDEEL.

Cimbrorum & Gothorum origines, migrationes, bella atque colonæ, libris duobus a M. Nicolao Petreio, quondam præposito Synderaas, & Pastore in Aas, recensitæ, nunc vero primum in lucem editæ.

Dat is,

Der Cimbren en der Gotthen oorspronkelykhelden, verhuizingen, oorlogen, en volkplantingen, van Mr. Niklaas Petrejus, eertijds opziender van Synderaas, en Pastoor in Aas, nagezien. Nu eerst in 't licht gegeven te Leipzig by Jan Melchior Lieben 1695. in 8. 9 bladen.

Hier krijgen we wat oud nieuws : een gedenkschrift, voor honderd en vijf en twintig jaren opgesteld, ten bevele des Kancelliers van den Deenschen Koning Frederik den II. Thans geeft het de drukker voor d'eerste maal aan den dag, uit een handschrift, in de Boekzaal van een voornaam man berustende, en doet ons zien, dat dit het werk is, van 't welke Johan Nikolaas Strelovius zig bedient heeft in zijn Gothlandsch tijdsboek, en in de Deensche tale te Koppenhagen in 't jaar 1633 gedrukt. Men zie slegts het gemelde tijdsboek van de zef-

de tot de vier en dertigste bladzijde, en men vergelijke het met dezen Schrijver, van het begin des tweeden boeks, tot den jare na de Wereldmaking 2502: 't zal genoeg blyken, mer wiens offen Strolonius geplougt heeft.

Pastoor Pezrejus verdeelde dezen opstel in twee boeken.

In het eerste poogt hy te toonen, dat de naam der *Cimbren* herkomstig is van Gomer, Jafets zoon, die in den jare na de geboorte des werlds 1759, als de spraakverwarring ontfond, met zijne zonen nieuwe woningen ging zoeken. 't Komt hier op uit, dat de *Cimbren*, die van sommige voor een ander volk, van andere alleen voor de Jutten, of Jutlanders, worden gehouden, de rege Denen, en Holsteiners zijn, of liever, alle Denen in 't gemeen.

Deze zijn die manhafte oorlogsmannen, en vreeselijke stroopers, die, na dat ze uit hunne nesten waren gevlogen, eerst in Duitschland met de Teutons, verbondgenootschapt, daar na in Frankrijk eenige jaren hadden ter nedergezeten; wederom om andere landen in te nemen zijn uitgerogen, en ontrent 883, jaren, soo als men 't rekent, na de stichting van de wereld, en van de stad Roome 649, dat is 110 jaren voor Christus geboorte den Roomschen Burgermeester Karbo met zijn leger verslagen en geheel Blyrikum veroverd hebben. Deze waren de volkeren, die de Pontische Koning Michridant, der Romeinen doodelijken viand, door gezanten tot hulp verzogt, en met vele schenkaadjes aansloke.

Wat der *Cimbren* eerste vertrek uit Denemar-

mar-

starken belangt, de Schrijver oordeelt, dat men die moet thuis brengen tot en voor den tijd, wanneer niet alleen zy, maar met hen een schrikkelijke menigte Duitschen en Franschen, den Romein Fabius en zijn gansche krijgsmagt verdelgden, de stad intogen, de Raadsheeren kapotteerden, en de gebouwen in brand staken: 't welk hy rekent omtrent den jare na de Wereldschepping 3467, ten tijde van den Perzischen Koning Artaxerxes, geschied te zijn. Deze moet de togt der Franschen wesen, die Livius in het vijfde boek zijner historien beschrijft. Na het geweldtogen te Roomen braveerden ze stroopende, in maatscheppey met de Franschen, langs eenige streken in Italiën, en verder in Hongaryen, tot dat ze, onder den Veldheer Brennus in Grickenland getrokken, Apols tempel plunderden, en Ptolomeus Keranus dood sloegen.

Een deel van hen wierd verslagen van Ptolomeus, bygenaamd Euergetes, in 't jaar, ten naasten by, na onze rekening, van des werelds aanvang 3720: dog 't grootste deel rukte voort in Aziën, daar ze wijs en zijds alle oorden afsloepen; waaromme Diodorus Siculus niet te onrecht gezegt heeft, dat de Cimbren een groote deel van Europes, en geen klein gedeelte van Aziën, zig onderheerig maakten.

Voor de rest is de juiste tijd wanneer dat bevoemde volk allereerst in het rijk, dat nu Denemarken word genaamt, quam nestelen, niet wel bekend. Ook weet men niet, waar van daan dat Koninkrijk zijne namen gehaald heeft,

heeft, want de Denen zijn, daar verscheidene
 heerschers, verscheidentlijk benaamt ge-
 weest, *Cimbren, Gotthen, Donen, Dacers.*

In het tweede boek word uit Gotrische Ouda-
 beden opgewoet, waarom de Cimbren (die
 wy nu weten dat de Denen zijn) ook Gotthen
 worden genoemd. Zekerlijk men mag zig ver-
 wonderen over de diep op gebaggerde gedenk-
 blijken, die de Heer Perseus, gedurende
 zijn negenjarig verblijf in Gotland, den reg-
 sen stambok der Gotthen, heeft opgezegt.

Hy is uit de Gotrische jaarboeken kundig ge-
 worden, dat de wereld niet langer als 2200 ja-
 ren bestaan had, wanneer in het thans genoemde
 de Denemarken heerschte een zeker Vorst,
Guthi geheten, de zoon van *Oftrid*, ten zelven
 tijde, als *Beloch* de tiende Koning der Baby-
 loniers regeerde; 't welk met de rekening van
 den *Bibel* zoude uitkomen op het dertigste jaar
 eer *Jakob* na *Egypten* toog.

Van dezen *Guthi* (dien anderen *Gothus* noe-
 men) kregen de inwoonders van dat zelve land,
 nu *Donen*, en eerst na *Gomer* *Cimbren* gehe-
 ten, allensskens den naam van *Guthen*, of
Gotthen. Gy moet weten, lezer, dat het
 Deensche eiland *Schonen* oulinks genaamd is
Guthia [*Gotland*] alwaar de oude *Gotthen* hun
 eerste zitplaats hadden: want als Vorst *Guthi*
 de palen zijner heerschappy verder wilde uit-
 zetten, maakte hy nieuwe volkplantingen
 Oostwaarts op, daar thans de plaatsen zijn,
 die onder den *Zweed* behooren, welk land-
 schap nog ten huidige dage den naam van *Guthia*
 niet verloren heeft. Het Westelijke leg
 nader

November en December 1697. 317
nader aan Denemarken, dog beide zijn ze by
den Deenschen History-Schrijver Saxo Gram-
maticus met eenen gemeenen naam Gothia
[Gothland] geheten.

Na deze en verdere oorspronkelijkheden,
van den Schrijver, tot bewijs dat Gothen zoo
wel als Cimbrren geene andere volken dan De-
nen zijn, by een gezameld, volgt een uitge-
strekt verhaal van het gene de Gothen hebben
bedreven, 't welk geen onvermakelijke histo-
rie is voor de weetgierige, die na Deensche
Oudheden lustig zijn, en van dit werkje zig
konden bedienen, als behoorende tot de groote
historie der Deensche Koningen, door den ge-
melden Saxo beschreven; waar in de lezer ge-
leid word door een reeks van tijden, begin-
nende van het jaar der Wereldmakinge 2910,
tot het 1200ste na Christus geboorte, dat is,
een ruimte van 2250 jaren.

XIII. HOOFDDEEL.

*La mort des justes, ou la maniere de bien
mourir, par Jean la Placete, Pasteur de
l'Eglise Françoise de Kopenhague.*

Dat is.

*De dood der rechtvaardigen, of manier van
wel te sterven, door Jan la Placete,
Fransch Predskant te Kopenhagen. 1° Am-
ster-*

VAN het STERVEN; een allergewichtigste en noodzakelyke zaak, is onder de Godgeleerde veel gesproken, veel geschreven. Een zeket Engelsman (zijn naam valt my thans niet in, Sutton geloove ik) leeraarde in een boekje het *wel leven, en wel sterven*.

De Heer Hoogleeraar Hooenbeek gaf den Nederlanderen zijn * *welstervenskunst* ten beszen, en de Heer Drefinkourt sterkte zijne Fransche landsgenooten met zijn werk van de *vertroostingjen tegen des doods verovaarlykbeden*, deftigheidshalven dikwils herdrukt, en vertaald.

Zoo had yder landaart iets om zijn geloove te oefenen. De Heer Placere wil ook zijn talent op woeker leggen, en zijn gemeente van dat groot werk schriftelyk onderwijzen. Het gene hem daar toe bewoog, was, zoo als hy ons in de voorreden berigt, eensdeels om dat men hem daar toe verzogt had; ten anderen had de getemde Drefinkourt nog wel iets voor hem overgelaten: maar of hy in kraft van uitdrukkingen, en zictreffende inboezunningen het werk van dien man, voor een van de beste over die stoffe geacht, zal goed doen, dat laat ik den lezer onder het doorbladeren bedenken.

Niemand kan loochenen, dat in deze bladen meer godvrugtige leeringen als diepe geleerdheid en hoggaande gedagten steken. Evenwel, dewyl het wat te zeggen is.

Een

* Euthanasia.

Een tweede Ilias te scrijven na Homær;

mag men zeggen, dat hier vrome leeringen, oplossingen van allerley gevallen, die omtrent een stervende konnen voorkomen, stigtelijke overdenkingen, en ernstige gebeden zijn.

In het eerste der vijf boeken, die het werk afdeelen, word onderzocht wat *wel sterven* is. Wel te sterven gebeurt zelden, en de menschen hebben d'er verkeerde gedagten van. Het *natuerlijk sterven* aller menschen is byna gelijk, maar hy, dien het Geloof de oogen opent, ziet tweederley groot onderscheid.

Als men sterft, is men of onder de zonde, of onder de genade, over welke beide de Schrijver zijne byzondere gevoelens heeft. Wanneer we sterven, moet God ons vinden niet wat anders deede, niet ledig, maar werkzaam. Dog wie leeft 'er nod als hy moet leven?

Stervende derhalven moeten wy berouw hebben van ons voorgaande leven. Ik vinde † hier driederley stervende, en yders pligt aangewezen. Het geloove is hen niet min noodig als het berouw, want by het geloove komt de hoope der zalige onsterfelijkheid, die van Gods kinderen onscheidbaar is: dog heel anders als de Roomsche Kerke ontdekkt onze Schrijver van de verkomenne hoope.

Een stervende moet liefde hebben tot God, en tot zijnen naasten, en die wel wil verhuizen onderwerpt zig t'eenemaal Gods wille.

Ongeduld is hatelijk, en de mensch sterft ongaarne,

gaarne, waar van drie oorzaken zijn, en de vierde, die de voornaamste is, vrees. † Predikanten geven menigmaal by die gelegenheid ooredelijke vertroosting, dog niets past een veege ziel beter, als geestelijke vreugde.

Dewijl nederigheid de laatste betooning is van een, die 't wel sterven verstaat, worden die gene † hier niet weinig gebekelt, die in hun sterven, en na hun dood, hoovaardig willen zijn: met een verklaring van hoe zeldzaam een zalige dood is, en welke het vierderley soort van menschen is, dat daar in te kort schiet, neemt het eerste boek een einde.

Het tweede leeraar ons, wat we in onze gezondheid moeten doen, om wel te sterven, als 't welke van het allergrootste belang is; en waar toe de Heer La Placete een geestelijke overdenkinge inlast, die onder anderen laat hooren, als of de * Demons die groote zake poogden te beletten, en de Engelen daarentegen dezelfde wel te doen gelukken: ja hy wil, dat de zaligheid alleen van de manier, op welke men sterft, afhangt; en schrijft een gebed voor, om daar toe te geraken.

Driederley menschen zondigen daar tegen. Men moet by zijds klaar zijn wel te sterven, schoon het wel te vatten is, waarom deze pligt zoo loffelijk verzaamd word.

Die wel wil sterven, moet wel leven; want de bekeering in de laatste uere van de dood is met gevaarlijkheden omzet.

Die wel wil sterven, moet zig in tijds van de wereld los maken. • De goederen van de wereld

† P. 61.

† P. 72.

• P. 87.

zeld zijn oorzaken van vele overtredingen , en de mensch bedriegt zig daar omtrent vervaarlijk.

Die wel wil sterven , mag de zorg van zijne zaken te bestellen niet op het uiterste laten aankomen. Hoe is 't mogelijk dat iemand , dikwils om de dood denkende , niet zoude dragen zorg te dragen ? alhoewel wy niet te verontschuldigen zijn , zoo we dat niet doen , nogtans is 'er reden te geven waarom sommige menschen , om de dood denkende , arger worden.

We leeren † hier tienderley wijzen van wel aan de dood te gedenken , en over hoe velerhande oordeel onze gedagten moeten gaan.

Nog eens. Om wel te sterven moeten we dikmalen de heerlijkheid van het zalige leven overpeinzen , en daar inne tien onderscheide zaken aanmerken.

Dat is niet genoeg. Men is schuldig , niet alleen aan den hemel te denken , maar ook aan de helle. Des Schrijvers onderzoek is , of een Christen dat wel mag doen. Daar by spreekt hy van de schrikkelijkheid der helle , en stelt daar van drie dingen vast , schoon vele onbekend zijn. Dus loopt het tweede boek af.

In het derde onderwijft hy , wat des menschen pligt is , geduerende zijn ziekte , op dat hy wel sterve , in acht bedenkingen.

Eerftelijk behooren wy te overwegen , dat onze ziekte van God komt. Die heeft 'er regt toe , zonder dat wy ons zelve daar over mogen quellen. Indien 't God nu zoo behaagt .

XI Deel.

K k

wat

† P. 154

wat beklagen wy ons, byzonderlijk daar al ons morren niets kan helpen?

Hier toe word een gebed van lijdzaamheid voorgeschreven. Trouwens dit is het eerste gebed niet: dit geheele boek heeft verschoot van gebeden, op alle voorgaande en volgende verhandelingen passende; 't welk den lezer eens voor al gezegd zy.

Ten tweede, moet men oordeelen, dat onze ziekte een tuchting van eenig wanbedrijf is, en deze prediker wil, dat we, zoo haast als we ziek worden, dit aanstonds ons zelve gaan inbeelden, om dat die gedagten van een zalige uitwerkinge, en den geloovigen zeer heilzaam zijn.

Ten derde, God wil ons misschien door deze ziekte van de wereld los maken; want dewijl wy omtrent het wereldsche dwalen, is het beste middel daar tegen verdrukkinge.

Ten vierde, God beneemt ons de gezondheid, om dat wy die qualijk gebruiken; daar ze nogtans van Hem quam, en op zekere voorwaarden ons was gegeven.

In de vijfde plaatse staat te denken, dat de H. Schrift onze bezoeking en beproevingen noemt.

In de zesde, dat God ons ook ziek maakt, om ons van een groote zonde te wederhouden.

Of ten zevende, God mag ons somtijds ziek maken, om in onze ziele te brengen dat gene, dat daar inne noodzakelijk moet gebragt werden.

En laatste, doet het God, om ons Christus beeld gelijkvormig te maken, en om onzen yver op te wekken.

Daar

Daar na redenkavelt de man , of een zieke God wel mag bidden , om gezond te werden , en daar toe , met hulpmiddelen te gebruiken , zijn uiterste best doen ?

Of men wel buiten noodzakelijkheid in besmettelijke huizen mag gaan ?

Of een zieke zulke spijzen mag eten , die hem ondienslig zijn ?

Of een zieke de artzneyen , die hy denke dat hem wel zouden baten , dog die hy niet kan innemen , mag weigeren ?

Dit word besloten met een vermaning , van zoo ras als men ziek word zig in te beelden , dat de ziekte , al is ze niet doodelijk , haast doodelijk kan werden ; en met deze vermaning eindigt het derde boek. Ik wenschte wel dat ik de twee anderen mede ten einde was.

Hoor dog lezer , wat de Heer La Placete ons in het vierde boek schrijft ; namentlijk onze pligt , als we voelen , dat we zullen sterven.

Hier stelt hy voor de eerste pligt , een Predikant te halen.

Maar (een woordje met verlof tussen beiden) ik hebbe wel Predikanten hooren zeggen , dat het beter was in den staat van gezondheid met een Predikant over den hoogwigtigen tijd der zielsverhuizinge te spreken. En zekerlijk waren hunne redenen niet geheel te verwerpen : laat ons maar eens denken , wat een werk de ongemakken der lichamen veroorzaken , en hoe zeer de ziekrens het oordeel benevelen. Daar en tegen een gezonde ziel in een gezond lichaam kan allerkrachtigst over de goddelijke waarheden redenkavelen.

Voorts zegt ons deze Fransche Prediker , waarom een kranke met geen ongelcerde op zijn piterste mag te vreden zijn , wat een Predikant by een zieken moet doen , en dat een zieke zijne gebreken , en zwakheden , dog niet op zen Paapfch , aan den Predikant moet ontdekken.

Is 't mogelijk ? andere zouden twijffelen , of zoo een zieke niet dwaas is , die zijn biegt spreekt. Wat hebben menschen daar mede te doen ? immers ik hebbe wel by Predikanten geweest , die gevoelden dat dat zonden-biechten uit een enkele dwingelandy der Geestelijke was ontstaan ; de Heer La Placete heeft egter , na 't schijnt , daar wel zin in : maar laat ons voortgaan.

Hy wil verder , dat men den kranken by den Predikant alleen late : voor al moet een zieke in hem zelve onderzoeken , of hy met God bevredigd is ; want hier te dwalen , dat 's eeuwig verloren gaan. Om dit te weten , stelt hy kenteekenen , en drie zaken , die men moet overwegen , om zig niet te misleiden.

Die dan gevoelt met God bevredigd te zijn , gevoelt een ware vreugde. En geen wonder , voorwaar. Hy weet , dat God hem lieft , hy hoopt op de eeuwige zaligheid , en hy heeft daar by een gevoelen zijner eigene onvolmaaktheid.

De moeilijkste lijdens , een zielbezorger voorkomende , zijn zulke , die over hunnen staat twijffelen , en alt'zamen geen eenerley tale spreken. Het middel om zulk een , die zig overtuigd houd verloren te zijn , word ontdekt ,

en

en hy moet hem zelve twee zaken voorstellen. I. Dat hy zekerlijk verloren is, zoo hy zig niet bekeert. II. Dat hy, zig bekeerende, hope heeft van in genade te werden aangenomen.

Zoo haast een kranke zijn quaden staat weer, past het hem alles, wat bedenkelijk is, tot zijn bekeeringe toe te brengen; want de tijd is kort. 't Is waar, elk een wil zig op zijn doodbedde wel bekeeren, dog daar meê kan hy niet volstaan; deze Prediker zegt, * hoedanig een bekeering vereist word, en als die volbragt is, wat 'er dan nog te doen staat. Hier heeft het gebed den voorrang.

Liefde van belang moet den kranken opwekken om God lief te hebben. De Heer La Placete beschrijft ons die liefde, en de liefde zonder belang, mitsgaders de liefde van erkentnisse; om wat reden de lijder aan den gekruisten Christus moet denken, en welke Schriftuerplaatfen hy in den mond behoort te hebben.

Ik ben tot het vijfde boek gekomen. Dit handelt van de pligten der gener, die een geweldigen dood sterven, met zeer breede redenpluizery. De Schrijver stelt vijfderley soort van zoodanige menschen, dog verhandelt maâr de twee laatste; namentlijk, eerst de gene, die door den wereldlijken regter ter dood veroordeeld zijn, en ten tweeden zulke, die hun zelve om hals brengen: van de eerste spreekt hy uitvoeriglijk, van de tweede kortelijk.

Die in een vierschaar halsstraffelijk beschuldigd worden, hebben uit dezen Leeraar te leeren, dat ze wel gedenken, dat God hen ook in

K.k 3

Zija

Zijn vierschaar beucht. Daar is viervoddig onderscheid van d'een en d'ander.

Om op aarde vrygesproken te warden, moet men zig niet schuldig maken in den Hemel. We lezen hier, hoe, en waar mede de menschen dat doen. Breed is hy in te onderzoeken; of, en hoe verre men gehouden is zig zelve te beschuldigen; daar by gevoegd zijnde, of men den gevangenen, eer men hen ondervraagt, wel een eed mag afvorderen van de waarheid te zullen zeggen. Waar mag de Prediker zig mee bemoeijen!

Hoor nu eens, wat een gevangen man al moet denken. Hy moet meer denken om zijn misdaad, als om zijn straffe, dien hy billijker wijze niet kan ontgaan, zoo hy dezelve verdient heeft. Hy moet denken, dat de misdaad, waarom hy getraft word, niet alleen niet de eenigste, maar misschien ook de grootste niet is. Hy moet wel letten op de bewegingen, die hy in zijn hart voelt.

Och ja. Daar is maar een onderscheid tusschen Gods, en der menschen regtbank: voor de laatste word men getraft, of men berouw heeft; of niet; in de eerste gaat het heel anders.

Nog meer. Een misdadige moet niet op het menschelijke maar op het goddelijke zijner regteren zien, en hier uit beweert de Heer La Placere stijf en sterk, dat een gevangen man niet mag uitbreken. p. 455.

Hy wil, dat een gevange, van de regters genoodzaakt zijne mede-misdadige te ontdekken, het zelve schuldig is te doen; anders zondig hy tegen zijn gewisse. p. 457.

Het

Het is de pligt van een gevange, dat hy hem zelve niet al te veel kittelt met de hoope van vryheid, en dewijl de mensch zig ligtelijk inbeeld, dat hy gaarne had, word hier aangehaalt, waar mede hy zig kan vleijen. p. 459.

Een misdadige moet geen al te grooten schrik hebben voor de dood (maar wie weet, of niet vele gedoemde menschen dusdanige lessengevers, als 't op de knijpert aanquam, zouden beschamen?) tot welke hy vreesf gedoemd te zullen werden. p. 462.

Sommige straffen zijn wel zwaar, maar by het gewigt der Helle niet te vergelijken, zelf niet by de voetjigt, steen, of dergelijke smartelijke qualen. p. 466.

Om dat de gedoemde meest voor de schande vreezen, gaat de Fransche Prediker hen daar tegen wapenen, en toont, hoe een doodschuldige zig moet dragen, als men hem zijn vonnis aanzegt, wat hy al moet doen, wat hy al moet laten. p. 472.

Twée zaken heeft hy te bezorgen, hoe hy zig uiterlijk hebbe aan te stellen, en dan nog hoe in 't harre; alwaar hem veel staat te beschikken. p. 488.

Die onregtvaardiglijk lijden, worden hier onderwezen, hoe zy hun zelve daar na moeten voegen, en zy zien d'er een onderzoek by, of men zig op den pijnbank wel valschelijk mag beschuldigen, en of zulke, die dat doen, verdoemd zijn. 501. Dog 't is een groote troost, dat het eenen onschuldigen vry staat, Regters en geruigen om te koopen, om zijn leven te behouden. 502. Goed.

Maar die onregtvaardiglijk veroordeeld is , moet die onregtvaardigheid (hoe ligtjes is het te zeggen!) met standvasten moede te boven komen , en zijnen beïchteren het ongelijk vergeven. 507

Eigen moord is wel een schrikkelijke misdaad , en kan met het voorbeeld van Samson , hier onderzocht , niet goed gemaakt werden , maar na een aanwijzing van hoe vele boosheden in een zelfmoord begrepen zijn , brengt de Heer La Placete een geschilvraag op het tapijt , of ze alle , die hun zelve het leven benemen , verdoemd zijn ? ik moet bekennen , dat hy daar tegen geen onnaardige uitvlugten gebruikt.

Een gebed van zulk een , die quansuis zig zelve doodelijk gewond en nu berouw van zijn buitensporigheid heeft , besluit het werk.

XIV. HOOFDDEEL.

Observationum philologicarum Septennarius, quem , Jesu gratia moderante , ac gratioso superiorum indultu benevole suffragante , partim ulteriori expositioni feria IV , quam diem vulgo Mercurii vocant , partim placide sententiarum ventilationi feria VII , quæ dies Saturni solet appellari in XIV disputationibus præmissis XIV illustrium , qui Rostochiensẽm quondam cathedram ornarunt ,

&c

November en December 1697. 523

& de studio philologico immortaliter meriti sunt, virum vitis instituendæ, A. MD. CXCIV mensibus Januario, Februario, Martio, ab hora IV, usque ad VI, in auditorio domestico, ad amplissimum litteraturæ Græcæ in omni solidioris eruditionis genere usum luculenter demonstrandum, subjiciet, qui indefessos, quotquot illustris hæc fovet universitas, studiorum elegantiorum, & SS. Theologiæ inprimis cultores, commilitones gente pariter ac mente nobilissimos clarissimosque, cum ardentissimo absolutissimæ felicitatis & perennantis in se favoris voto, tam ad lectiones, quam disputationes, honorifica sua præsentia condecorandas, qua par est humanitate invitat *M. Johannes Gottlieb Mollerus*, Gedanensis, Gr. L. Professor publicus ordinarius.

Dat is :

Een Zevental van taalkundige oeffeningen (het overige zal ik niet vertalen, dewijl het meer een noodiging des Schrijvers tot het komen hooren van zijne lessen, dan een regtschapen titel is) van M. Johan Gottlieb Mollerus van Dantzik, gewone Hoogleeraar der Grieksche tale te Rostok. Gedrukt te

Kk 5

Rostok

AL luste 't my niet, het vorenstaande ver-
vaarlijk opschrift te vertalen, om dat 'er
den Hollanderen luttel aan gelegen is, ik zal
hen daarom zonder veel omwegen wel haast
ontvouden, wat ik in deze zeven letterkundi-
ge vertoogen hebbe gevonden.

Het eerste is geschreven over het Christelijke
en ten huidigen dage nog in zwang gaande ge-
bruik, van zendbrieven met een godvrugtigen
zegenwensch te beginnen, en te sluiten.

Deze gewoonte word van den Heer Mollerus
nagevorsch uit de gedenkschriften der Grieken.
De Apostelbrieven, in 't Grieks geschreven,
hebben gemeenlijk, zoo in den aanvang, als
in 't slot, een wensch der goddelijke genade, of
des vredes van God onzen Vader, en den Heere
Jesus Christus: in welken trant Ignatius, Po-
lykarpus, en andere de Apostelen hebben nage-
volgt.

Gemeenlijk waren die Christensche wensch-
woorden (a) *εὖ Κυρίω* in den Heere, (b) *εὖ Χριστῷ*
in Christus, (c) *εὖ Κυρίω Θεῷ* in den Heere God.
Van den gewonen wensch der Grieken (d) *χαίρει*,
zig te verbliden, maakten de Christenen (e)
εὖ Κυρίῳ χαίρει, in den Heere blijde te zijn, (f)
εὖ Χριστῷ χαίρει, in Christus blijde te zijn, (g) en
εὖ Κυρίῳ Θεῷ χαίρει, in den Heere God blijde te zijn.

Dan

(a) En Kurioo. (b) En Christoo. (c) En Kurioo
Theoo (d) Chairein (e) En Kurioo chairein.
(f) En Christoo chairein. (g) En Kurioo Theoo
chairein.

Den hadden ze de gewoonte van eenige woorden met een verkorte lettertrek, of merk van doorvlogte letteren, te schrijven; by voorbeeld, voor het woord *Christus* schreven ze een Griekse letter *chi*, en een *rho*, op deze wijze, $\chi\rho$, of een α en ω [een *alpha* en *omega*] de eerste en laatste letter der Grieken, om dat *Christus* in 't Openbaringsboek het begin en 't einde met de uitdrukking van die letteren genoemd word. Somschreeven ze de letteren $\Pi \Upsilon \Lambda$, zijnde een Grieksche *p. u. en a.* willende quansuis beduiden met de *p (a) Vader*, met de *u (b) Zoon*, en met de *a (c) Heiligen Geest*. In de Latijnsche brieven stonden veeltijds niet allgenlijk de letteren *I. C. S. (d) in Christo salutem* beduidende, of *I. D. S. (e) in Domino salutem*, maar ook de woorden zelf. Ik zwijge van het teeken des kruis, op deze wijze \dagger gemerkt.

In het tweede vertoog komen ons voor de zinspelingen, die de Grieksche Christenen, na den aart en ciereijke uitdrukfels van hun taal, eertijds, niet zonder veel bygeloofs, omtrent de benaming van *Christus* geboortefeest hebben gebruikt. *Chrysoftomus*, die zijn penne in dergelijke pronkreden gewoön is den toom te vieren, noemt dit feest *het allereerwaardigste en alleraanbiddelijkste feest, dat met regt het (f) hoofd en de moeder van alle feesten mag gebeten werden*. Andere gaven het den naam van *(g) verscheijningsdag*; een woord, van de Heidenen genomen.

- (a) Πατήρ. (b) Υἱός. (c) Ἄγιον πνεῦμα.
 (d) Zijt gegroet in Christus. (e) Zijt gegroet in den Heere.
 (f) Μαρτυρικόν. (g) Ἐπιφανίας.

men. Men noemde het ook * *Gods-verschijning-*
dag, de † *Geboortedag der Zaligmakers. enz.* De
 Duitschers zeggen *Christag*, en den nacht van
 't feest noemen ze *Weybe-nacht*, zoo veel als
gewijde nacht. Wy Nederlanders behouden het
 oude woord *Kers misse* voor *Christ misse*, *Kers-*
nacht voor *Christ-nacht*; want men zeide oufinks
Kerfstenen voor *Christenen*, en *gekerfsten* voor
gechristent, dat is, *Christenscb gemaakt*. Ik
 zoude hier kunnen byvoegen, dat ze qualijk
 doen, die voor *Christus* in het Hollandsch schrij-
 ven *Kristus*, daar de Grieksche taaloorspron-
 kelijkheid niet lijd de X [*chi*] te veranderen in
 een K [kappa] maar dat mag op een ander plaats
 beter te pas komen.

Laat ons in het *derde* vertoog eens hooren,
 wat daar van de zoo genaamde heilige VERO-
 NIKA word gesproken. Onder de verdigtsels
 der Pausgezinde is 'er een, 't welk men den ge-
 meenen man voor een waarachtige historie vent,
 meldende, dat een zekere voorname vrome
 vrouwe van Jeruzalem, Veronika geheten,
 als ze Christus, na Kalvariën gaande, bijster
 zag zweeten, hem een doek of hoofdsleuyer,
 om zijnaanzigt af te droogen, toereikte. Dat
 de Zaligmaker de beeltenisse van zijn wezen
 volkomenlijk daar in drukte, en dezelve tot
 een pand der liefde aan de goede vrouwe weder
 overgaf. Andere leugenschrijvers voegen d'er
 by, dat Veronika naderhand met dien nettelijk
 beschilderden zweetdoek na Roomen toog, en
 den Keizer Tibeer van een groote krankte ge-
 nas: dat de doek daar na in handen van Paus
 Kle-

* Οιορτήα.

† Τα ἁγίασμα τῆς γεννήσεως.

Klementis geraakt, eindelijk in 't Vatikaan openbaarlijk, ter eerbewijzinge, ten toon gesteld.

Vele Pausgezinde Schrijvers, zelfs onlangs Mabillon, durven deze grol nu nog staande houden. Paus Jan de XXIIste verleende, uit zijn Stadhoudelijke magt, 10000 dagen afaat aan de genen, die met godvrugtigen gemoede den doek, of feitel aanzagen, en een zeker deuntje daar over lolden, beginnende

*Salve sancta facies nostri Redemptoris,
In qua nitet species Divini splendoris, &c.*

Datis,

*By, zijt gegroet, ô Zaligmakers wezen,
Waar in de glans der Godheid is te lezen.*

Hoe moeten de Onchristenen wel lachen, als ze zalk een buitensporige afgodery in 't Christendom zien! Ja, lezer, sommige voorstanders der Roomsche Kerke schamen zig niet, een Gebedje te lezen; *heilige, zweetdoek, bid voor ons!* en, *O allerheiligste doek Gods, bid voor ons!* De Jezuijt Gretser was zoo onbeschaamd, dat hy 't zelve voorsprak.

De Heer Mollerus oordeelt, dat het woord *Veronika* afgeleid is, van 't Grieks * φηω, *ik drage*, en † εικων, *een beeltenisse*; als of 't eigentlijk was *Pheronika*, waar uit ook eenige verkeerdelijk *Beronika* gezegd hebben.

De gemelde Mabillon, een geleerd man, schijnt dit te bevestigen, als hy in zijn werk,
ge-

* Phero. † Eikoon.

geueld * *Museum Italicum*, aantoon, dat de beeltenisse, die in den doek staat, of de beelde naar zelve, om zoo te spreken (niet de vrouwe) *Veronika* word genoemd, hoewel hy des woords oorsprong niet t'huis brengt tot het vorenstaande Grieks, maar tot *vera icon*, in 't Latijn *het waarachtige beeld* beduidende. Ga, maak eens staat op zulk een historie, en verzierd wonderwerk, dat nogtans met de getuigenissen van de Pauzen Klement de IV, de VI, de VII, en VIII, Nikolaas de IV, en Gregoor de XIII, is bekrachtigt.

Trouwens waarom zouden de Pauzen, en hun geestelijk Vee, geen magt hebben om een *Veronika* in de wereld te brengen, daar hen wonderen worden toegeschreven, welke God alleen eigen zijn; want dus luiden zekere woorden in de glossen over het geestelijk regt. † *PAPA naturam rerum immutat, substantialitè unius rei applicando alii. & de nullo potest facere aliquid; & sententiam, quæ nulla est, facit aliquam, quia in his, quæ vult, ei est pro ratione voluntas, nec est qui ei dicat, cur ita facis?* Dat is te zeggen; *DE PAUS* verandert de natuer der dingen, toepassende zelfstandigheden van eene zaak aan een andere zaak. Hy kan van niets iets maken, en maakt een wijsdom dat geen wijsdom is: omdat in de dingen, die by wil, zijn wil voor de reden gaat, en niemand tegen hem mag zeggen waarom doet gy zoo?

Nog heeft de Roomsche Kerk op den lijst van hare Santen eenen zekeren *LONGINUS*,
een

* *Het Italiaansch boekvertrek.* † *Glossa juris Can ad C. quanto X. de transl. Episcop.*

een naam , niet min verzierd , als de voorgaande.

Deze *Longinus* geeft de stoffe van 't vierde vertoog , waar in eerst de fabel voorgesteld , dan de naamsoorspronkelijkheid getoetst word. 't Verdigtfel is ; dat de soldaat , die des gekruisten Christus zijde met zijn spies doorstak , ziende water en bloed uit de wonde loopen , zig tot het geloof in Hem bekeerde , en vangende eenig bloed en water in een spongie , 't zelve in een vaatje deed , en daar mede , als met eenen allerheilzaamsten balssem , voorzien , na Italiën reisde , alwaar hy martelaar gestorven is.

Bekeerde hy zig daarom , mogt iemand vragen , om dat hy water en bloed uit de wonde zag loopen ? neen , vrienden , dat is de zaak niet ; maar de man was blind ; andere zeggen , dat hy quaê oogen had , en , strijkende zijn oogen met die vogt , eerst in 't gezigt des lichaams , toen der ziele verheldert wierd. d'Een zegt , dat hy hier , d'ander dat hy daar begraven is.

Waar uit , denkt gy nu , dat die leugen zijn wasdom heeft gekregen ? in Joannes Euangelij staat , dat een van de soldaten Christus zijde met een spies doorstak , de Grieksche woorden beginnen *heis toon stratotoon lonchee* &c. [Toen heeft een der krijgsknegten met een spies. . .]

Om dat 'er nu het woord *Lonchee* (in 't Grieks *Logchee* gespelt) naast het woord krijgsknegten staat , heeft 'er een botte grollist een eigen naam van gemaakt , en gelezen een der *krijgsknegten* , *Lonchee* , waar uit een ander beuzelaar den naam van

van *Longinus* heeft verzonnen. Of misschien is deze *Longinus* gedraaid van eenige andere *Longinussen*, die men zegt, dat op de Christelijke Martelrolle staan.

CHRISTOFFEL, die gedrogtelijke reus onder de Paapfche Santen, beflaat de vijfde verhandeling. Ik denke niet, dat het noodig is, de fabel van dezen Christusdrager hier aan te halen; want de kleine kinderen kennen die wel.

My dunkt ook, dat het der moeite niet waardig zal zijn, te onderzoeken, of 'er een man, *Christophorus* genaamd, den martelkroon verkregen heeft, en voor waarschijnlijk te gelooven, dat het een vond der oude Christenen is geweest, door dit verzielfel, als door een zinnebeeld het zwakke volkje te willen onderwijzen, dat tot het geloof kloekheid vereist word, en wat men des meer kan giffen, dewijl het by my een vuil werk is, tot verbreding der waarheid leugens te verzinnen, hoedanig bedrog, onder de oude Christenen dikwils gepleegd, by sommigen den naam van een * *vroom bedrog*, dog by my van een *gansch onvroom bedrog* draagt. Derhalven laat ik den heelen Christoffel, zoo grof en groot als hy is, en den berugten Ridder *Sans Foris*, die hier ook te berde komt, met alle den aanleve van dien, varen.

De zesde verhandeling verrekent ons zeer kortelijk de vertelling van het zeldzaam geval, dat den Keizer Markus Aurelius, op het gebied der Christenen, die in zijn leger ten krijg diene

* *Pia fraus.*

dienden, zoude gebeurt zijn. Ze bestaat hier in.

Als de gemelde Keizer Markus tegen de Duitschen oorlogde, en zijn heirmagt in de uiterste nood was, niet zoo zeer van de nakende vianden, als van eenen doodelijken dorst, dien ze, by gebrek van water, leed; vielen eenige Christensche soldaten, die hy in zijn leger had, op hunne knien, God ernstiglijk biddende, andere zeggende, den naam van Christus aanroepende; en zie daar, flux valt 'er niet alleen slagregen op slagregen in 't leger des Keizers, maar reffens kraft van blixemvier op de vianden neder: zulks dat de Romeinen, nu verfrist, en moedig geworden, den verbaasden Barbaren achter her zitten, en een vollagen overwinning bevegten.

Daar word by gevoegt, of liever verziert, dat de Keizer zoo groot een wonderwerk aan den Roomschen Raad schreef, en daar door de vervolging tegen de Christenen in dien tijd merkelyk verzaftte.

Maar 't is den geleerden, die sijn in Grieksche tale te proeven zijn, al lang kennelyk geweest, dat de brief, die men ten huidigen dage nog onder de werken van Justinus Martyr op den naam des Keizers vind geschreven; van d'een of d'ander bedrieger is toegesteld, en mischien niet voor den tijd van Justiniaan.

Wijders lustte het sommige Christenen nog bet te beuzelen, en te verdichten, dat die eerste Christenen, die op hun gebed Gods wonderdaad uit den hemel hadden gelokt, een geheele * kenrbende uismaakten, en allereerst den

bynam van de † *Blixemwerpende keurbende* hebben gekregen. Een tastelijke leugen, dewijl uit de oudheid blijkt, dat 'er dusdanig een genaamde keurbende reeds ten tijde van Trajan is geweest, de twaalfde keurbende uitdrukkelijk gezegt; daar andere den naam van *getrouwe, overwinnende, yzers* enz: droegen. Het komt niet de spreekwijzen der Romeinen wonder wel over een, dat ze een *Blixemende keurbende* hadden, om dat ze al wat fel, scherp en kraftig is (byzonderlijk in woede of krijgddapperheid) gewoon waren den naam van *Blixem*, of deszelfs gelijkenisse, toe te passen. Dus hooren we Virgil brommen.

———— *Cesar dum magnus ad altam*
Fulminat Euphratem bello. —————

Dat is,

† *Wyl Cesar aan d'Eufraat den oorlogsblixem*
zwaait.

En elders,

———— *geminos, duo fulmina belli,*
Scipiadas. —————

Twee oorlogsblixemen, de dapp're Scipioos.

En zie daar, zoo mooy wist men de leugen te stofferen, dat die Roomsche keurbende de *blixemende* zoude genaamd zijn, van wegens den blixem, die, op hun gebed, uit den Hemel

† *Legio fulminica, fulminatrix of fulminum jaculatrix, κερμαίνουσα.*

melde vianden der Romeinen ten tijde van den Keizer Markus overvallen had.

Mannen, die der dingen omstandigheden keuriglijk onderzoeken, hebben groote reden om te gelooven, dat die historie van den schiekelijk gevallen regen en blixem ten tijde van Markus heirtogt (welke by den Geschicht-Schrijver Dion Kassius, en den Dichter Klaudiaan ook gewaagt word) van de Christenen in dervoegen is opgeschikt, en hunne geloofsgenooten toegeschreven, zoo als ik die in den aanvang verhaalt hebbe: het tweede verzierffel van den bynaam der keurbende vloeit uit het eerste. Maar niet tegenstaande deze Schrijver wel ziet, dat de gemelde brief van Markus, zoo wel als het verhaal wegens de Christelijke keurbende, enkel voddewerk, en bedrog is, nogtans houd hy 't met die gene, die de historie van de wonderdaad, als op der Christenen bede geschied, voor onvervalschte munt aannemen. Voor my, ik gunne den Heer Mollerus zijn gevoelen, en late den liefhebber het yermaak, van dit schurfd hoofd te handelen, elk na zijn zinnelijkheid. Een Hollander kan in Oudaans Roomsche Mogenheid lezen, dat die man ook het verhaal van de wonderdaad, op der Christenen gebed in 't Romeinsche leger geschied, wil gelooven, hoewel niet konnende toestaan, dat die luiden ten krijg gedient hebben: waar tegen hem van zijne geleerde vrienden met mond en penne, toen hy leefde, geroond is, dat zijn schrijven geen grond heeft, en het tegendeel ons uit de Oudheid onwederleggelijk word geleeraart.

Kindelijk onderzoekt deze Hoogleeraar in de zevende oeffening den zin der Griekſche woorden in zekeren brief, van den Sardifchen Biſchop Meliton aan Onefimus geſchreven; zoo als ze van Euſebius woordelijk word bygebragt.

De Pauſgezinden willen daar uit bewijzen, dat het *Boek der Wijsheid*, dat by de Onroomſche voor niet regelmatig word gehouden, op den liſt der regelmatige moet ſtaan, om dat Meliton in het optellen der zelve achter Salomons Spreuken ook het woord *Wijsheid* vermeld. Hier word aangewezen, dat Salomons Spreukboek, ook den naam en titel van *Wijsheid* heeft gedragen; zulx als men in Onefimus brief leeft * *Σολομώνος παροιμίας, ἡ σοφία, Salomons Spreuken, de Wijsheid*, enz. moet men het zoo verſtaan, dat daar niet van twee byzondere boeken, maar van een word geſproken; te weten van Salomons Spreukboek, 't welk oulinks *Wijsheid* genoemd wierd, en gezins het *Boek der Wijsheid*, dat men op Jeſus Syrachſ naam vind geſchreven. 't Is zoo veel, als of 'er ſtond, *Salomons Spreuken, 't welk ook Wijsheid heet.*

Dus ben ik de zeven vertoogen ten einde geraakt.

* Solomoonos paroimiai, hec ſophia.

XV. HOOFDDEEL.

Der entlarbete Jacob Böhm / oder grundle-
liche anzeigung / wie dessen so genandte E heo-
sophische schriften anzusehen / und woher
ihm solche wissensschaften erwachsen sind /
nebst angehengeter dissertacion de Adeptis
durch E. I. H. M. D.

Dat is,

*De ontmaskerde Jakob Böhm , of grondige
aanwyzing , hoe zyne zoo genaamde God-
wyze Schriften moeten aangezien werden ,
en waar van daan hem zulke wetenschappen
zyn aangekomen , nevens een aangelast ver-
toog van de * Adepti , door E. I. H. Arts.
in 4. 6 bladen.*

IK meine dat dit werkje onlangste Dusseldorp
is gedrukt , en geschreven door den zelve ,
wiens boekje van 't prijswaardige kruid Veroni-
nika in de Boekzaal van Hooy en Oogstmaand
1693 staat. Het strekt om de dweeperijen van
den gemelden Jakob Böhm aan te wijzen , en
andere van 't lezen zijner boeken (die ook in
Neêrduitsch overgezet zijn) af te schrikken.

L 1 3

XVI.

* De Scheykundige en Goudzoekers noemen diegenen
Adepti , welke zy wanen , dat door ik wete niet wat
voor een zonderlinge gemade Gods den Steen der Filozo-
fen hebben gevonden.

XVI. HOOFDDEEL.

Histoire d'Emeric Comte de Tekelt, ou memoires pour servir à sa vie. Ou l'on voit ce qui s'est passé de plus considerable en Hongrie, depuis sa naissance, jusques à present, par * * *. Seconde édition, revüé & augmentée.

Dat is,

*Historie van Emerik Grave van TEKELI, of gedenkschriften tot zijn leven dienende. Waar inne men ziet het danmerkelykste, dat in Hongaryen is voorgevallen, 1'zedert zijn geboorte; tot den jegenwoordigen tijd toe, door * * *. De tweede druk, overgezien, en vermeerderd. Te Keulen * * * 1695. in 12. 13 bladen.*

MEn zoude dit boek met regt mogen poemen een kort begrip van de Hongaarsche geschiedenissen, zedert den jare 1656 tot 1693 voorgevallen, want het beschrijft alle de afschuddingen, die dat koninkrijk hebben afgeslooft, tot dat het eindelijk ongeduldig geworden den Turk te hulp riep, en dus het zware oorlogsvyer, dat ten huidigen dage nog brand, heeft aangesteken.

Het schijnt derhalven, dat deze Schrijver, dewijl'er van die zaken te veel gezegt was, dan

dan dat zijn penne met zulk eenen titel nieuwen opgang zoude konnen maken, geraden heeft gevonden, nieuwe lezers te verwekken, met den naam van *Emerik Tekeli* aan 't voorhoofd zijner bladen te prenten.

Laat ons dezen Held, die zoo veel gerugts in de wereld gemaakt heeft, van de wieg af, en zijne daden tot in den jare 1693 navolgen, alvorens gezegt hebbende, dat iemand, die zijn geheugenisse wil ververschen, zoo met de historie der dingen, tussen den Roomschen Keizer en den Turk, als tussen hem en de † ongenoegde Hongaren voorgevallen, hier bequamenlijk kan te regt raken.

De Held Tekely is geboren in 't jaar 1656. Zijn vader was *Steven Tekeli*, Grave van Kersmark, Erf hoog-schout van Arwa, en Baron van Schafnitz, een der rijkste Heeren van gansch Hongaryen, hebbende een jaarlijks inkomen van meer dan driemaal honderd duizend guldens: een uitnemende somme in een land, daar het geld schaars is.

Zijn opvoedinge was na de treffelijkste wijze van dat land, en in den Lutherschen godsdienst. Hy had een kloeken imborst, die met zijn sterke lijfshoudinge wel over een quam, en een geheugenisse zoo gelukkig, dat men hem in zijn jeugd, boven zijn moederstale ook het Latijn, Hoogduitsch, en Turksch meesterlijk hoorde spreken.

d'Eerste ongemakken, aan welke by deel had, ontstonden in den jare 1671, wanneer by met zijn vader door den Krijgsoversten Heisler,

op bevel van den Keizer, in zijn kasteel belegerd werd: geduerende welk beleg, zijn vader, die hem aan vertrouwde vrienden bevolen liet, quam te overlijden.

De Heeren Baragozzi, en Petrozzi, de plaats niet langer verweerbaar achtende, vlugten met den jongen Tekeli, nu vijftien jaren oud, en bergden zig in 't kasteel Likowa.

Zy wierden daar aanstonds weder belegerd, en ontquamen hunne vianden, daags voor de overgave, by nacht, op een anderen burgt in Zevenbergen, Huft genaamd, met achterlating van des jongen Helds geld, en huisraad, dat na Weenen in triomf gevoert werd.

Toen begaf hy zig, zegt onze Schrijver, zoo men het gerugt mag gelooven, aanstonds onder de bescherming van de Turken, en betaalde hen schatting. Abaffi, de Vorst van Zevenbergen, ontving hem met veel beleefdheid, en hield hem voor eenige jaren tegen het vervolgen der Keizerfche veilig.

In het jaar 1678, als het krijgshoofd der misnoegde de Graaf Wessellini gestorven was, wierden de t'zaamverbondene zeer oneenig over het verkiezen van eenen nieuwen Bevelhebber, in des overledenen's plaats.

Eenige waren genegen tot den jongen Wessellini, die reeds ten tijde van zijnen Vader bevel gevoert had, maar de meeste, en die het ook eindelijk overhaalden, waren voor den Grave Tekeli, die toen over de Zevenbergfche krijgshenden, den misnoegden van Abaffi te hulp gezonden, gesteld was.

Ze-

Ʒedert dien tijd is hy in duurzame beweging geweest , en heeft den Roomschen Keizer meer werks gegeven , als van zulk een t'zaamgorsaps volk te denken was , tot dat de Turk , wiens stilstand van wapenen met zijn Keizerlijke Majesteit nu ten einde liep , geheel tot zijn belang overquam , en een openbaaren oorlog tegen 't Keizersrijk verklaarde.

De Turk , zegge ik , wetende , hoe veel hem in dezen oorlog aan Tekeli konde gelegen zijn , maakte hem aanstonds Vorst van Hongaryen , om het op dezelve wijze van hem te loon te bezitten , als de Vorst Abassi Zevenbergen bezat , en zond hem , na de Ottomansche wijze , een kostelijken rok en sabel , verzekerende daar by , dat hy hem met alle magt soude byspringen , en zijn nieuwelijks verkregene waardigheid staande houden : een belofte , die de Turken met zulk een ernst en trouw nakamen , dat zy zelf hunne leefstogt by nacht deden voortvoeren , onder het lichten van een meenigte lantaarnen , op zekere tuffen wijdte aan pikken opgehangen.

Ondertuffen had Tekeli zijn oog laten vallen op , en was eindelijk na veel aanzoeeking getrouwt met de weduwe van den Prins Ragotzki : zy was de dogter van den Grave van Serin , een dor gener , die van verradery bericht in den jare 1671 op bevel des Keizers onthald was , vrouwe van groot beleid , en zulk eenen man waardig , die daarna in het hardnekkig verdedigen van de sterke Monkatz , zig magtig genoeg betoonde , de heldhaftige voetsappen van haar gemaal na te treden.

Deze Manninne baarde hem in 't jaar 1783 een zoon, over wien de Zeyenbergse Vorst, die 't wicht door een zijner aanzienlijkste Edelliden in zijnen naam ten doop liet heffen, als Gevader wilde staan.

Alle de verdere kriegsbedrijven, door den Tekeli in zeer vele gevallen van voor- en tegenspoed verrigt, vinde ik niet geraden hier te boeken: immers dit is zeker, indien de Turken zijn raad hadden willen opvolgen, en hem met meerder volk den rug stijven, om grooter scheuringen te maken, dat de zaken van den Keizer, die, staande dezen oorlog, den Franschen Koning ook op den hals kreeg, vry meer zouden vervallen zijn geweest, dan gebleken is.

De Veldoverste Heifler (om maar een staakje te noemen) heeft zijnen dapperen arm beproeft, toen hy al zijne oorlogsbenden door den kloekmoedigen Emerik verslagen ziende zelf zijn gevangen bleef.

Men heeft doorgaans bevonden, dat de Turken te luttel agting voor de Christenen hebben, dan dat zy vele Muzulmannen onder hun gebied zouden stellen; 't welk den Keizer in menigvuldige gelegentheden zeer wel te stade is gekomen.

De Turkse Viziers, schoon ze niet altijd na zijnen raad wilden luisteren, lieten evenwel niet na, telkens † als de veldtocht qualijk uitviel, de schuld van ongeval by den Grooten Heer op hem te leggen; waar door hy, meer als eens gevangen, gevaar van zijn leven liep.

Hy

Hy wist des niet tegenstaande zig allenthalven zoo te verantwoorden, dat het Turks Hof hem niet alleen altijd heeft vrygesproken, maar met dankzegging voor zijne getrouwe dienstom verzonden: zoo om dat hy de vervalle zaken van 't Ottomansch gebied ondersteunde, als om dat hy jaar in jaar uit met nieuwe verklaringbrieven zoodanige bewegingen onder de Hongaarsche Grooten bragt, dat zy bereidschenen, op den minste goeden uitslag der Turks wapenen de Keizerlijke zijde te zullen verlaten, en tot die der misnoegden overgaan.

In 't geheel moet ik van dezen Schrijver zeggen, dat hy gansch geen vriend schijnt van 't huis des Keizers, wiens doen hy veeltijds ten hatelijkste voorstelt, en wiens regtspleginge by hem meer als eenmaal Turks word genaamt.

Ook is hy ruim zoo weinig genegen tot des Keizers Amptnaren. De Graaf Portia, en andere hem gevolgde eerste Rijksbediende worden van hem sehandeljk doorgestreken, en hy digt hen de hatelijkste zaken op, die in geen regt edel gemoed kunnen vallen.

De Keizerlijke krijgsluiden zelve krijgen hun deel, in zoo verre, dat, ten zy men den Hertog van Lottieringen uitzondere, niemand schier by hem lof verdient, dog yder een verscheide steken van wreedheid, en ongebondenheid moet uitstaan.

Maar die allezins op zijn zeggen zoude willen staat maken, bouwde ligtelijk op een zandgrond. De man zelf geeft zijn zeggen somwijlen niet hooger uit als voor giffingen, en gehoorde vertellingen, die meermalen, na dat

yder

542. *De Boekzaal van Europe*,
yder gezind is, worden uitgelegt: zoo dat de
lezer niet zal bedrogen zijn, mes dit werkje aan
te zien voor een historisch verhaal, dat van
eenzijdigheid geheel en al niet vry is.

XVII. HOOFDDEEL.

*Een gedicht, voor eenige jaren gemaakt, aan-
gaande de Heidensche Orakelen, toege-
zonden aan den Ed. Achtb. Heere * * **

ED. ACHTB. HEER,

Zoo veel vermag U Eds. aanrading, dat ik
leindelijk het gedigt, 't welk U Ed. on-
langs onder mijne papieren zag, is 't
ligt late gaan. Hier mede, hope ik, zal U
Ed., en wie meer het niet mogt geweten heb-
ben, ten deele voldaan zijn wegens de verkla-
ring der woorden, van my op de uitvaart van J.
O. geschreven,

*Schoon my verschilden van gevoelen hier of daar,
Dat stut geen vaart om mijn genegenheid's ont-
dekken s.*

*Wie Dicht en Duitsch verstaat, stelt in der Dicht-
t'ren schaar*

*U als een Hoofdman, dien de Nijd niet kan
bevleeken.*

U Ed. wachte over dit stuk eerlang. enz.

Onder

Onderscheid van vrugtbaren en onvrugtbaren arbeid, door J. O. gezongen tegen den Schryver van de Heidensche Orakelen, met gelijken trant en rijkdom van vaarzen tegen den zelven J. O., en alle die 't willen opvatten, weder toegekaast.

Te juvat infans tantum indulgere labori ?

DE Waarheid, een verborge schat,
 Voor velen, die haar nimmer zогten,
 En die veeltijds verboden zat
 Voor die, die zelf den akker kogten,
 Diep in den grond, dat is de schat,
 Dat is die paret, die wel waard is
 Een graver, vol van nloed, op dat
 Hy eind'lijk vinde 't geen in d'aard is.
 Wie vraagt dan wat de spitter doet,
 Die altijd arbeidzaam en wakker
 Den akker graaft, en nijver woet ?
 Wie vraagt dan wat hy zoekt in d'akker ?
 Waarom by 't onderste opwaarts spid ?
 't Is, zegge ik, om daar uit te trekken
 Die paret, die verborgen zit,
 En die by d'eerste zoekt t'ontdekken.
 En vind by eind'lijk dat juweel,
 Hy delft het niet weerom in d'aarde,
 Maar bond dat pand zoo lief, zoo eel,
 Dat niets mag gelden by zijn waarde.
 Zijn arbeid is geloone voorwaar :
 Hy kon ze beter niet besteden.
 Dat's een orakel, kort en klaar,

En

544 De Boekzaal van Europe,

En buiten dubbelzinnigheden.

Die leidstar wijst hem tot den mond

Der Wijsheid, voor hem nagelaten,

Doz die de trage nooit verstond,

En welk d'ontleerb're dom wil basen.

Waarom? de wansmaak in die loer,

En lust om 't oude pad te volgen,

Heeft vat op 't bare, dat al te zeer

Het bygeloof heeft ingezwolgen.

Die zachtheid maake hen boos, of zot,

En d'oude waan heeft hunne zinnen

Zoo zeer verblind, dat hen 't genos

Der Waarheid nooit bestraalt van binnen.

Hun geest begeert gewone spijs,

Tot voedsel van hun malle lusten.

Zy weten 't na hun's meesters wijs:

Dat 's vast. Daar durven zy op rusten.

Zy houden 't bezelen voor wis,

En staan verzet voor vierzovazou,

Verschrakt voor iets dat niets en is,

Daar d'een den ander komts verbazen.

d'Orak'len onder 't Heidendom,

Vol Priesterlyke arglistigheden,

(Wants anders ging 'er dog niet om)

Zijn lang van velen zonder reden

Geloofd door duivelen bedrijs,

Of die de Grieken Demons beten,

(Maar och 't is al te lam en stijf)

Zoo konstiglijk te zijn bezeten.

Al vind men dan 't bedrog, en 't valsch

Zoo na vermaagschaps, dat het ware

Gerukt word met verwrongen hals,

En 't valsch getrokken by den bare

Das

Dat zegs niet! om dit voor te staan,
 En van zijn waan niet af te wijken,
 Moet altijd duivelskonst ter baan,
 En menschenwerk moet hier bezwijken.
 Ten minsten houd die waan 't gemoed
 Van wele, die geen zaken lezen,
 Dat dit gewis zoo wozen moet,
 En dat het vast'lijk word bewezen.
 Want zie, ze schromen in dat zand
 Tot aan den kleygrond door te ploegen.
 't Is wat te hard voor hun verstand.
 Een duivel sebjnt 'er best te voegen.
 En neemt, of 't Demons zijn, of geen,
 Die door d'Orak'len 't volk verleiden,
 Zy zeggen, 's zijn maar ydelbeên,
 Dit dus naauwkeurig onderscheiden.
 Men wil dien duizendkonstenaar
 In zijn gezwindheid en vermogen
 Dog vinden overal, hoe zwaar
 Het echter schijnt voor schrandere oogen.
 En die dien quans niet zet te boek
 Alwaar men hem niet boeft te vinden,
 Dewjl een naerstig onderzoek
 Haast ziende maken kan van blinden,
 Die krijgt de laster strax na 't hoofd
 Dat by den Bibel houd voor beuzelen,
 En 't Euangely niet gelooft:
 Zoo zoekt men 't werkje te bemeuzelen.
 O vinnig en verrukt verstand!
 't Welk zonder grond poogt op te dringen,
 Dat die zig tegen 't Heidensch kant
 Ook teffens 't Christensch wil bespringen!
 Neen, bygeloovige, gy dwaalt.
 Gods woord blijft in zijn glans en eere,

546 De Boekzaal van Europe,

En menig Bybeltext vermaalt

Uw vergezogte en dwaze leere.

't Zy wat men dan van Ekron toont,

Waar in de slinxe priestergrepen

Niet kunnen blijven heel verschoone,

Of van het Endors wif: 't Zijn knopen.

't 's is, en blijft een guichelspel,

En 't wif blijft zelf de bootzemaker,

Met haar verzierden Samuel,

Al roept, al schroeuw't gy; Schriftoverzaker.

Zoo die een Schriftoverzaker is,

Die hier geen duivelkonst kan merken,

Maar slegts een snoo gebeimenis,

Die 't listig wif wist uit te werken,

Stel dan ook Burman in 't getal

Van die, en and're godgeleerde,

Wier pen met ons getuigen zat,

Dat hier geen droes, maar 't wif rogeerde.

Wy eeren den * beroemden man,

Die zoo veel less'nen heeft gegeten,

Schoon hy met ons verschilt hier van:

Elk meeno het beste naast te weten.

Maar schijnt hy niet van quaden aart,

Die straks een's ander mans gevoelen

Ten argsten duid, en onovervaard

Zijn schrijflust durst met laster koelen?

't 's schijnt een av'rechise eigenschap,

Een aart, die paarlen wil doen smelten

In edik en vergifsig sap,

Dat strax de berffens helpt op stellen.

Foey hem, van wien 't gezwolgen word,

Foey hem, die 't met een vollen beker

Zig gulzig in den lijve stort,

Als

* Ger. Jo Vossius.

Als waar hy zoo zyn's welstands zeker.
 Schuwt gy ('k noeme u , mijn vriend) den mijn
 Der duistere geheimenissen ,
 En schroomt gy yverig te zyn
 In dieptens , die het dagligt missen ,
 Die diepte , daar een Olifant
 In t' onderging , en waar beneven
 Een Lammetje geraakte aan land ?
 Dat 's net u zelf een streek gegeven.
 Gy , gy wilt altijd bezig zyn
 In Heidensche geheimenissen ,
 En dat 'er duivelswerk moet zyn ,
 Schoon 't naakt verbaal dat wel kan missen ,
 Dat 's al uw enk'le droomery :
 Want uw party te wederspreken ,
 Al was 't met keur van zotterny ,
 Dat 's van uw vinnigheid het teeken.
 't Geen zelf belachlijk luid en dwaas ,
 Brengt gy te voorschyn in uw schriften ,
 Als van den droes , en zyn broer † Klaas ,
 En durft nogtans wraak gierig ziften
 Het melden van een enk'len lach
 Om uwe tweederley Sibyllen
 (Zie wat een stijfhoofd niet vermag).
 Wech wech dan met die zotte grillen.
 Wech met uw preken. Eer en Deugd
 Is u zoo wel als ons bevolen ,
 En 't geen gy verder zeggen meugt ,
 't Geen niet voor Gode blijft verholten ,
 Dat staat voor yders rekening ;
 Al d' ongehoorzaamheid en boosheid ,
 Die satans kind'ren ooit beving ,
 Is 't grootste merk van die godloosheid ,
 XI Deel. M m

Die

† Zie het byvoegsel in Mebius pag. 43.

Die altijd zijne magt vergroot ,

En [mooglijk wenst men 't zoo] vervloeking

Aan and're toeschrijft na de dood ,

By een geschilderde overboeking.

Heel anders doet hy , wiens bedrijf

Steunt op een rein en vroom geweten ,

En die steeds zorg draagt , dat hy blijf

Op waarheidsminnaars nooit gebeten :

Maar dat op hem Gods zegen stroomt ,

In eere , beertlykheid , en vrede ,

By 't naarstig werk , dat van hem koomt ;

Waar in hy zijn talent besteedde :

Om niet meer kindsch in zijn verstand ,

Maar nu tot manskracht opgewassen

Te toonen wat men bouwt en plant

Aan vrugten , die de brave passen ;

De Waarheids-vrugten , hem zoo waard ,

Dat by een 's anders quaad verwijten

Niet weêr vergeld uit quaden aart

Met steken , krabben , slaan , en bijten ;

Maar blijft te vreên met zijn juweel ,

Na zoo veel zweetens opgegraven ,

't Welk zijn party niet viel te deel.

Waarom ? dien luste 't niet te slaven

Met eigen banden , maar hy zochte

Een werk van stopp'len , hooy , en daren ,

Te smuisken best zoo hy vermogt ;

Maar 't is voor wijzen kost verloren.

Dewijl 't geen aanval van het vier

Op 't rietendak zal lyden mogen ,

En al de droezen op 't papier

Ligt zijn als kaf daar heen gevlogen.

Wie ziet dan niet het onderscheid

Van

*Van vrugtbare en van vrugtelooszen
Van quade of deugdzame arbeid >
Die waarheid zoekt heeft 't best gekozen.
Dat 's dicht voor dicht, en munt voor munt.
Nu vat het die dit vatten kunt.*

XVIII. HOOFDDEEL.

Letterversnapering, Titels, enz.

I.

DAphnis Harderszang op de Vrede, door
Katarijne Lescaije. Amsterdam 1697.
in 4.

II.

Vredezing over den gemaakten Peis te Rijs-
wijk door D. B. te Rotterdam by P. Vander
Slaare. 1697. in 4.

III.

P. Rabus Vrede- en Vreugdezang, opgedra-
gen aan d'Edele Groot-Achtbare Heeren Bur-
germeesteren en Regeerders der stad Rotter-
dam. By den zelve 1697 in 4.

IV.

Martinus Smeltzing, kunstenaar te Leiden,
heeft een zeer fraaye stempel gemaakt van de
gedenkpenning, dien d'Overheid der Stad Am-
sterdam onlangs aan hare getrouwe Burgers,
uitdeelde, ter gedagtenisse van den oproer, in
den voorleden jare aldaar gedempt.

M m 2

V.

V.

Christiani a Steenevelt dissertatio de ulcere verminoso ad clarissimum virum Godefridum Bidloo.

Dat is,

Vertoog van *Christiaan van Steenevelt* wegens een zweer met wormen, aan den zeer vermaarden Man *Gouars Bidloo*. - Te Leiden by *J. Lugemans* 1697. in 4.

VI.

Salomons Tempelbouw, of regt gebruik des Vredes, op den algemeenen Dankdag (geviert den 6 November 1697) aangewezen, in de verklaring en toepassing van Salomons woorden *I Kor. V. 4. 5.* door *Hermannus Schijn*, Leeraar der Doopsgezinde Christenen tot Amsterdam. r'Amsterdam by *J. Nieuweveen* in 4.

Dezelve *Nieuweveen* heeft nu gedrukt, en uitgegeven

De Gelykenis van den Rijkeman en *Lazarus*, verhandeld in *XVIII Predikaatsien*. Nog *XXII* andere over verscheide stoffe, waar onder eenige de voornaamste uit den *I Zendbrief* van den Apostel *Petrus*, alle gedaan door *Hermannus Hillers*, in zijn E. leven Leeraar der Remonstranten te Hoorn in 4.

Mitsgaders

Kort onderwijs des Christelijken Geloofs voor de Jeugd geschikt na de belijdenissen der Doopsgezinden, en uitgegeven volgens last van zekere Kerkvergadering; gehouden binnen Amsterdam den 12 Juny 1697. in 8.

Maar

November en December 1697. 551

Maar deze twee laatste boeken wil ik met het
nieuwe jaar tot uittreksels brengen.

VII.

Jeruzalem en Sion , tot vreugdegalmen op-
gepoort door de lieffelijke Harptoonen van
Koning David over Ps. 147. 12. 13. 14. ter ge-
legentheid van den algemeinen Dankdag over
Nederlands Vrede , uitgesproken den 27 Octob.
1697. O. S. in de Kerke tot Kudelsteert , door
Laurentius Seeverslooth , Dienstknegt J. K. in
die gemeente. Te Uiregt by *H. Hardenberg*
1697. in 4.

VIII.

Vreugde reden , uitgegalmd door *Francois*
Van Bergen , gezegd *Montanus R. G.* , over de
algemeene Vrede , dog byzonderlijk op de Vre-
de tussen Nederland en Vrankrijk , gesloten
op het Koninklijk huis Rijswijk op den 20 van
Herftmaand , wederzijds bevestigd en goed-
gekeurd op den 11 van Wijnmaand , en einde-
lijk alom met vreugdeblijken gevierd door een
Vuer- en Vierdag op den 6 van Slagtmaand
1697. In Middelburg by *A. van Poulle* in 4.

IX.

Te Zutfen by *J. van Spijk* is op de Vrede ge-
drukt een Latijnsch gedigt van *B. Pleger R. G.*

X.

Traité de la maniere d'examiner les different
de religion , dédié au Roy de la Grande Bretagne ,
par Mr. Michel Le Vaffor.

Dat is ,

Verhandeling van de wijze , om de gods-
dienfts-geschillen te onderzoeken , opgedragen

Mm 3

aan

552 *De Boekzaal van Europa*,
aan den Koning van Groot Britanje door Mi-
chiel Le Vasser. t'Amsterdam by P. Brunel.
1697. in 12.

XI.

*Panegyriques, & autres Sermons, preached par
Messire Esprit Flechier, Evêque de Nîmes, ci de-
vant Ausmoier Ordinaire de Madame la Dau-
phine.*

Datis,

Lofredenen, en andere Kerkvertoogen, ge-
predikt door de Heer Esprit Flechier, Bisschop
van Nimes, voor dezen gewoone Aalmoesse-
nier van Mevrouw de Dolfine. Te Brussel by
F. Foppens 1696. in 8.

Zijn lijkredenen zijn achter dezen druk ge-
voegd.

XII.

*Nouveau Bouclier d'état & de justice, ou l'on
découvre le peu de fondement, qu'ont les Rois de
France dans leurs prétentions à l'Empire, & aux
autres Royaumes de Charlemagne.*

Et

*Ou l'on combat les Paradoxes avancez par le
Pere Maimbourg dans son Histoire de la Decaden-
ce de l'Empire après Charlemagne.*

Datis,

Het nieuwe Schild van Staat en van Regt-
vaardigheid, waar in ontdekt word, mer ho-
weinig grond de Koningen van Vrankrijk eisch
maken op het Keizerrijk, en andere Rijken van
* Charlemagne.

* Karel de Groote.

En

En

Waar in men wederspreekt de vremde taal, die Vader Maimburg, in zijn Historie van het verval des Keizerrijks na Charlemagne, geovert heeft te Amsterdam by P. Chayer 1696. in 12.

XIII.

Le Poëte sans fard, ou discours satiriques en vers.

Dat is,

De Dichter zonder blanketsel, of schimpreden in vaarzen. Te Keulen by K. Egmont 1697. in 8.

XIV.

Bronader der Woord-oorspronkelijkheden, of verklaringe van de grond zoo der woorden, als zaken, meerendeels gehaalt uit de oorspronkelijke Talen, tot goede bevattinge der Heiliger Schriftuer, en voortzettinge van de ware Godzaligheid. Door Michael van Middelhoven, Jezu Christi Dienaar in de Heerlijkheid van Zaamslag. Te Rotterdam by P. van der Slaart 1697. in 8.

XV.

Les veritables devoirs de l'homme d'Épée, particulièrement d'un Gentilhomme, qui veut reussir dans les armées, par l'Auteur de la lettre d'Eloïse a Abelard.

Dat is,

De ware plichten van een Man van den Degen, byzonderlijk van een Edelman, die met goed geluk in de legers wil omgaan, door den Schrijver van den brief van Eloïze aan Abelard.

M m 4

lard.

554 *De Boekzaal van Europe*,
lard. Te Amsterdam by A. Braakman 1697.
in 12.

XVI.

Memoires de Bellievre, & de Sillery, contenant un Journal concernant la Negociation de la Paix traitée a Vervins l'an 1598 entre Henry IV. Roy de France & de Navarre, Philippes II. Roy d'Espagne, & Charles Emanuel Duc de Savoie.

Dat is,

Gedenkschriften van Bellievre en Sillery, behelzende een dagverhaal van Vervins in 't jaar 1598 tussen Henrik de IV, Koning van Vrankrijk en Navarre, Filips de II. Koning van Spanje, en Karel Emanuel Hartog van Savoye. In 's Gravenhage by A. Moetjens 1696. in 12.

XVII.

Traité de Confiture, ou le nouveau & parfait Confiturier; qui enseigne la maniere de bien faire toutes sortes de Confitures, tant seches, que liquides, au Sucre, a demy Sucre, au Miel, au Moust, a l'Eau, Sel, & Vinaigre. Des Compostes, des Pastes, des Sirops, & Gelées de toutes sortes de fruits. Des Dragées, Biscuits, Macaron, & Masepain. Des Brevages delicieux, des Eaux de liqueurs de toute façon, & plusieurs autres delicatesses de bouche. Avec l'instruction & devoirs des Chefs d'office de Fruiterie & de Sommelierie.

Dat is,

Verhandeling van de * Inzultinge, of de nieuwe en volmaakte † Inzulter, leerarende de wijze om wel te maken alle soorten van inleggingen, zoodrooge, als natte, in Suiker, of half
Sui-

* Inlegginge. † Inlegger.

November en December 1697. 555

Suiker, en zonder Suiker, in Honig, in Most, in Water, Zout, en Azijn. Stovingen, Pasteyen, Siropen, en Schaleyen van alle soorten van vrugten. Suikergebak, Biskuit, Makrons, en Marspein. Lekkeresmuldranken, allerley Wateren, en meer andere mondlekernyen. Met een berigt van 't gene de Opzienders over de Ooft- en Spijs-kelders hebben waar te nemen. Te Amsterdam by Pieter Mortier.

XVIII.

Le Divorce Celeste, causé par les desordres & les dissolutions de l'Epouse Romaine, & dédié a la simplicité des Chrétiens scrupuleux avec la vie de l'Auteur, traduit de l'Italien de Ferrante Pallavicino.

Dat is,

De Hemelsche Echt scheiding, veroorzaakt door de ongeregeldheden en ongebondenheden der Roomsche Bruid, en opgedragen aan de eenvoudigheid der angstvallige Christenen, met het leven van den Schrijver, overgezet uit het Italiaansch van Ferrante Pallavicino te Keulen 1696.

XIX.

Discours sur l'histoire universelle a Monseigneur le Dauphin: pour expliquer la suite de la religion & les changemens des Empires. Premiere partie. Depuis le commencement du Monde jusqu'à l'Empire de Charlemagne. Par Messire Jacques Benigne Bossuet, Evêque de Meaux &c. Cinquième édition.

Mm 5

Dat

Dat is,

Vertoog over d'algemeene Historie aan den Heere den Dolfijn, om te verklaren het verloop van den Godsdienst, en de veranderingen der Heerschappyen, eerste deel. Van 's werelds begin af, tot het gebied van Karel de Groote toe. Door den Heer *Jakob Benigne Bossuet, Biscop van Meaux*, enz. De vijfde druk. In den Haag by *A. Moetjens* 1696. in 8.

XX.

De Heiligheid en hare trappen, bestaande in een Kind, Jongeling, Man, en Vader in Christo in hare onderscheidinge en werken kortelijc aangewezen door *Carel Casx*, beneffens twee brieven van *Mayken Hendriks*, en sommige loopjes en liedjes.

Als mede

Jezus Christus is de Zaligmaker der Wereld door den zelve *Casx*. Beide gedrukt voor hem zelf, en te bekomen by *H. H. Boter en brood, J. Visser, J. Nieuwevoen, en J. Rieuwerts*, 1697. in 12.

XXI.

Men wagte mijn uittreksel van den herdrukten *KALLIMACHUS*, nog niet gereed, om dat telkens mijn tijd verloopt, zoo menigmaal als ik de allerheerlijkste aanmerkingen van den doorlugtigen Heere *EZECHIEL SPANHEIM* over dien Dichter in handen krijg.

XXII.

Alle de werken van *P. Ovidius Naso*. vertaald door *Abraham Valentijn*, in 12. drie deelen.
r'Am.

November en December 1697. 557
t' Amsterdam by Pieter Mortier. 1697. Deze
nieuwwe druk is vermeerdert met een groot deel
printen; by na voor yder fabel een print.

XXIII.

EIKON BASILIKH, het Koninklijk Tafel-
zeel, ofte de gewezen Koning Jacobus,
naar 't leven afgemaakt. Briefsgewijze aan hem
zelfs geschreven. Waar in vertoont word, dat
de geheele omtrek en cours van zijn leven, tot
dezen dag toe, niet anders geweest is als een
geduurige conspiratie tegens de gereformeerde
Religie, wetten ende vryheden van de drie Ko-
ninkrijken. Onderdanig opgedragen aan zija
voortreffelijke Majesteit, William de III. onzen
verlosser en Helsteller, in 't Engels beschreven
door Titus Oates; en in 't Nederduitsch over-
gezet door H. G. in 8. drie deelen, t' Amster-
terdam by Daniel vanden Dalen en Andries van
Dammé, 1697.

XXIV.

Historie van alle Ridderlijke en Krijgs-or-
ders; behelzende haar instellingen, plegtelijk-
heden, gebruyken, voornaamste daden, en le-
vens der Meesters; nevens desselfs dragten,
wapens en zinteekenen, in 't koper gesneden
door *Adriaan Schoonebeek*, 8. 1697.

XXV.

Reponse de M. *Le Faucheur*, Ministre de
Maastricht, a M. *Ernest Ruth d'Ans*, ou exa-
men sincere de la Conference, qu'ils ont eue au
sujet d'un *Pere Capucin*, qui a abjure la religion
Romaine, dans laquelle M. *Ernest Ruth d'Ans*
s'eforcoit de le faire demeurer.

Dat

Dat is,

Antwoord van M. Le Faubeur, Predikant te Maastricht, aan M. Ernst Ruth van Aus, of een opregt onderzoek van het gesprek, dat zy gehouden hebben over het geval van een Kapuciner Vader, die den Roomsgezinden Godsdienst heeft af gezworen, waar in M. Ernst Ruth van Aus zijn uiterste best deed, om hem te doen volharden: t' Amsterdam by David Roger 1697 in 12.

XXVI.

Den regten aart en eigenschap der bedriegelijke, naakt ten toon gesteld in het leven van Mahomet, waar by gevoegd is, een verdediging voor de Christelijke Godsdienst, tegens de lasteraars der zelve, tot overtuiging van de hedensdagze Deisten. Door Humphrey Prideaux, Doctor in de H. God-geleerdheid. Uit het Engelsch vertaald door B. I. R. G. in 8. tot Delft by Adriaan Beman 1698.

A A N-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

I N D E

BOEKZAAL

Van de Maanden

NOVEMBER en DECEMBER

1 6 9 7.

MENSO ALTINGS BESCHRIJVINGE VAN NEDERDUITSCHLAND

p. 391

Inleiding dezès uittreksels, genomen van die genen, welke onbekende plaatsen nasporen. 393

Hoe veel nutter werk zy doen, die dichter by konk blijven. 394

Waar in het werk van dezen Schrijver bestaat, en een ontleiding van zijne vijf kaarten. 395

Een nieuwe ksl van den Rijn door Frankrijk. 396

d'Eems, Emden, en Emsboeren. 397

Afkomst der Batavieren. 398

Brueteri Broekters, welke landsluiden. 399

Oorsprong der Caninefates, by sommige Kennemers. 399

Herkules de God der Maatschappjen. 400

Vor-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Vorden, en Beschote wegen, Boertange, enz.	400
Waterlanders en hun naamooſpronkelykheid.	401
Waar van daan de naam Duitschland komt.	401
De overgroote Mond van de Maas by Tacitus, Helvoet en den Briel.	402
Het woord Lugdunum nageſpoord, en t'huis ge- bragt.	405
Welke de Godinne Nehalennia is geweest.	407
Wat de Ouden Oceanus noemden.	409
Regte beſchryving van den Yffel.	411
Ook van de Stad Utrecht.	412
Een oud nieuwe rivier Unſingis aangewezen.	413
Verder begrip van dit werk.	414
L. G. GYRALDUS WERKEN, TWEE- DE STUK.	415
Wonderlijke kragt der Digt- en Zang-kunde.	416
Zonderlinge voorbeelden ten bewijze.	417
Zelfs op onredelyke diiven.	418
Alleroudſte Dichters en Dichtereſſen.	419
Ennius, zyn leeftyd en graſſchriſten.	420
Een gezelschap Latynſche Dichters.	421
Keizers, en Chriſten Dichters.	422
Afkomst der Treuſpelen.	423
Ook der Blyſpelen.	425
Eerſte tooneel-ſtichting.	426
Griekſche en Latynſche Tooneel-Dichters.	427
Lier-Dichters, en onder die Flakkus beſchreven.	428
Puns Dichters, en Aufonius.	430
Met welke ſchriſten dit tweede ſtuk van Gyraldus ten einde loopt.	431
K. BARTHOLIN'S NATUERLIJKE WIJSBEGEERTE.	433
In de leering der Natuurkunde komen onderſtellingen te pas.	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>te pas.</i>	434
<i>Voorbeelden ten klaren bewijze.</i>	435
<i>Of men aan alles moet twijfelen.</i>	436
<i>Hoe we de dingen moeten begrijpen.</i>	437
<i>Op wat wijze deze Schrijver te werk gaat</i>	438
<i>Voorbeeld van de Hoofstoffen, en 't Werelds-gestelt</i>	439
<i>Zijn bijzonder vertoog van de bronnen en rivieren.</i>	440
<i>Verscillende gevoelens daar omtrent.</i>	441
<i>Uitvoerig onderzoek van de waarheid.</i>	442
<i>Besluit dat de bronnen en rivieren uit den regen ontstaan.</i>	443
KRUIDBOEK van S. BLANKAART.	444
<i>Ontvouwing van den inhoud dezer beschrijvinge.</i>	445
<i>Soorten van Aartgewassen.</i>	446
<i>Boomen, Heesters, en Kruiden.</i>	447
<i>Velerley deelen der gewassen.</i>	448
<i>Stam, Scheuten, Tronk, Takken.</i>	449
<i>Schorffe, Hout, Strepen, 't Hart.</i>	450
<i>Steel, Halmen, Bladen, Bloemen.</i>	451
<i>Knoppen, Draatjes, Nagels, Katjes.</i>	452
<i>Vrugten, Bollen, Hauwen, Kroonen, Stuisjes.</i>	453
<i>Verder bericht wegens dit werk.</i>	454
DE VERSPIEDER IN DE CHRISTENHOVEN.	455
<i>Aardig-verzonne vond van schrijven aangewezen.</i>	456
<i>Wat den lezer in deze bladen zal voorkomen.</i>	457
<i>Iets uit Vrankrijk aangemerkt.</i>	458
<i>Verhaal van des Dolsijns geboorte.</i>	460
<i>Beschrijving van den Kardmaal de Richelieu.</i>	462
<i>Verschet van Brief-nieuws.</i>	463
<i>Optelling van de Geestelykheid in Vrankrijk.</i>	466
<i>Eeni-</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen:

<i>Eenige Vertellingen.</i>	467
GROOTE BRANDGLAZEN.	470
<i>Vertooning van een, en des zelfs gebruik,</i>	471
<i>Wonderlyke uitwerkselen van den brand der Zonne door dusdanig een glas.</i>	473
TOONEEL VAN'T VEREENIGDE NEDERLAND.	483
INLEIDING TOT DE WETENSCHAPPEN.	484
<i>Nog iets uit dezelve penne bekeken.</i>	484
<i>Ontwerp van deze verhandelingen.</i>	486
REIZEN VAN LE MAIRE.	488
<i>Kanaarsche Eilanden beschreven,</i>	489
<i>Eenige kaper, en de woestijnen van Libye.</i>	492
<i>De groene Kaap, en 's Eiland Goeree.</i>	493
<i>De Vloed Senegal, en volk daar omtreens.</i>	494
<i>Aart der Moren, en Negers, elk bijzonder.</i>	495
<i>Mager Rijk van Senegal.</i>	496
<i>Bedryf van een Afrikaansche Paap.</i>	497
<i>Afrikaansche beesten en Menschen.</i>	498
OPVOEDING DER KINDEREN.	500
<i>Waarom deze Neerduitsche vertaling beter dan de Fransche is.</i>	501
KLEMTAAL VAN FURETIERE.	502
<i>Overgroote trouwe en edelmoedigheid van een fransch Suldaat.</i>	503
<i>Zond'rlinge frats van de Gildens te Doornik.</i>	503
<i>Voortval van een Paap en een Ambagsman.</i>	504
<i>Ongerijmdheid der Spaansche Tooneelstukken.</i>	505
<i>Vertelling van een Priester en een boer.</i>	505
<i>Van een onnoozel wif.</i>	506
<i>Van een Hollandsche Schipper.</i>	506
N. PETREIUS VAN DE CIMBREN EN GOTTHEN.	507
	Oud-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Oudheid van dit gedenkschrift.</i>	507
<i>Swen, of Zuitlanders, en Holsteiners.</i>	508
<i>Togten der oude Cimbren.</i>	509
<i>Afkomst van de Denen.</i>	510
DOOD DER REGTVAERDIGEN VAN	
J. LA PLACETE.	511
<i>Vorige schrijvers van deze sterf-stoffe.</i>	512
<i>Sterven en wel steroven.</i>	513
<i>Wat daar toe noodig is.</i>	514
<i>Plichten van een Kranken.</i>	515
<i>Plichten der gener, die voelen, dat ze zullen ster-</i>	
<i>ven.</i>	517
<i>Plichten van zulke, die een geweldigen dood ster-</i>	
<i>ven.</i>	519
<i>Lering voor een gevangen man.</i>	520
OEFFENINGEN VAN J. G. MOLLE-	
RUS.	523
<i>Oude gewoonte der Christenen in hunne brieven.</i>	524
<i>Christus geboortefeest verscheidentlijk benaamd.</i>	
	525
<i>Grothistorie van Veronika.</i>	526
<i>Wonderen, den Pauzen toegeschreven.</i>	528
<i>Verdigtsel van Longinus.</i>	529
<i>Nog een van Christoffel.</i>	530
<i>Een derde van de blixem werpende keurbende Chri-</i>	
<i>stenen.</i>	531
DE ONTMASKERDE JAKOB BOHM.	
	535
HISTORIE VAN DEN GRAVE TE-	
KELI.	536
<i>Zijn levens verhaal.</i>	537
<i>Eenzijdigheid des schrijvers.</i>	541
GEDIGT WEGENS DE HEIDENSHE	
ORAKELN.	542
XI Deel.	N n
	Bur-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Berman geloofde dat het *Wijf te Endor* geen *dansa*
velery, maar een enkel *konstige boosfemakery*
gepleege heeft. 546

Lester versnapering, *Titels*, enz. 548

Kallimachus staat haast in de *Boekzaal* te vor-
schijnen. 556

REGIS-

R E G I S T E R
 V A N D E
 B O E K Z A A L

voor de Maanden

J U L I U S, A U G U S T U S,
 S E P T E M B E R, O C T O B E R,
 N O V E M B E R, e n D E C E M B E R.

1 6 9 7.

A Al en Paling in haar baarmoeders bekeken.	120
Aardgewassen, en haar Soorten.	446
—— derzelver' verscheide deelen.	448
Adepsi, wat voor een gewaand soort van menschen.	535
Afrikanen, en hun aart.	496
Alblas, en d' oorsprong van dien naam.	411
Aking's [Menso] beschryving van Nederduitschland aan deze en gene zijde van den Rijn.	392
Amelot de La Houffaje historie der Regering van Venetien.	256. 267
Amerikaansche wilde.	37. 39. 40. en 3.
—— Vrédestaf.	44
—— Aart en zeden.	49

N n 2

An-

Register van de Boekzaal,

Antonides [Theodoor] over Petrus tweeden Zendbrief.	48. 23
— over Christus Wonderdaden.	226
Apotheker te Dresden met een aanmerkelijke Winkel.	242
Ardennobos in Tacitus,	397
Artfeykundige verzamelingen.	368
Aufonius gedichten, en lefsrijd,	430

B.

Beaviers, waar na dus genaamd.	398
Bartholius [Kaspar] Narderkunde.	433
Barchausen [J. Konraad] van de Apothekey.	167.
Begravinge der Oude.	21
Biechten aan een Predikant onnoodig.	518
Blijfpelen en haar oorsprong.	425
Blansart's [Steven] Kruidboek.	444
Blixemwerpemde keurbende van Christen Sol- daten onderzocht.	552
Böhm [Jakob] ontmaskerd.	535
Boeknieuwe uit verschide gewesten 177, 184 183.	
Bokkalini Schrijfzaal van Apollo.	356
Brandglas van zeldzame mirwerkelen door de Zon.	491
Breda, en haar's naam's oorsprong.	241
Broekters, wat volk.	399
Briel, en deszelfs afkomst van naam.	402
Bronnen en Rivieren ontstaan uit Regen.	441
Brief van Petrus en Judas in haar overeen- stemminge bekeken.	27
Burridge [Ezechiël] Engeltche Rijtsverande- ring.	

C.

Catten, Chatten, zoek Katten.	
Christoffel en deszelfs verzierrfel.	530
Christensch gebruik van den ouden tijd in 't brievenschrijven.	524
Christensche bedriegerijen niet te prijzen	530, en 3
Christus wonder werken hebben iets zinnebeel- digs.	228
———— Geboorteplaats.	327
———— Geboortefeest.	525
Colbert zoek Kolbert	
<i>Gollatio</i> wat dat Latijnsch woord in regten be- duid.	114
Cuperus [Gisb.] van de drie Gordianen.	120

D.

Degen, die Oldenbarneveld dwong.	143
Demons hoedanige maakfels.	12
Dekartes getoetst.	436. 437. 439
———— zijn nauwkeurigheid.	465
Dichters verongelijkt.	248
———— hunne bequaambeden.	258
Dicht en Zangkunde van wonderbaar vermo- gen.	416
Dichters, zoo Hebreen; Grieken, en Lati- nen, als oude en nieuwe.	419
Dichtkunde met Regtsgeleerdheid te paren,	245 enz.
Digby, en andere van de wondere verborgent- heden	

Register van de Boekzaal,

heden der Natuur.	365
Doge of Hartog van Venetien.	262
Domitius [Neroos Groovaders] smalle dijken.	400
Drie eenheid van Pluto zelf, zoo men wil, bevestigd.	10
Duitschland, en deszelfs naam oorspronkelijkheid.	465

E.

Eck [Kornelius van] beginsfelen van 't burgerlijk regt.	243
Elementen of Hoofdstoffen, best tot drie foorten gebragt.	439
Ennius de Dichter beschreven.	419
Engelsche zaken,	84. 103
Euripides jonger dan Sofoklés.	429

F.

Fesch [Rudolf] een geslagtrijke Borgermeester van Bazel.	141
Foy-Vaillan's [Johan] Roomsche penningen.	197
Friezen en Frije Friezen.	401
Fransche Geestelijkheid opgeteld.	466
Furetiere 's klemtaal.	502

G.

Gewaffen, zoek Aardgewaffen.	
Gijraldus werken.	6. 16. 20. 415.
Godinnen der oude Duitschen.	407
Goud-	

voor de zes Maanden, &c.

Goudmakery beschreven.	505
Gorthen, Jutten, en Denen.	510
Gordianen, Roomsche Keizers, zijn niet meer dan drie geweest.	221
Goden der oude heidenen.	8
Graaf van Rochesters leven en dood.	158
Grundler, een konstig vertooner te Neuren- berg.	143
Gronden des Christendoms.	482
Gutberleth [Tobias] over een oud opschrift.	147

H.

Haringen, die onze buisluiden vangen, hoe oud.	126
Hartstogten van 't hoofd tot de voeten bekeken.	53. 58.
Hebe, de Jeugdgodinne, hoe ze ter wereld quam.	11.
Helvoet, en d'oorsprong van die naam.	402
Hennepin's ontdekking van een groot land.	32. 44.
_____ zijn reizen door Noorder Amerika.	34. 254. 291.
Herkules Magufanus Verklaard.	400
Herkules, meer als een in de oudheid.	17
Horatius leeftijd, en gedichten.	428
Historien der Engelsche Koningen.	85
_____ der Engelsche Rijkswisseling.	103
_____ der oude Gedenkmunt.	128
_____ van drie Vrouwen.	174 enz.
_____ der drie Gordianen.	220
_____ der regeringe van Venetien.	256. 267.
_____ der Uskokes.	274
_____ van een Deensch Soldaat.	308

Register van de Boekzaal.

der minnerijen van Henrik de IV.	339
van Maria.	342
van Kolbert.	351
van de geboorte van Louis de XIV.	469
van den grooten Mogel.	467
van en Paap en Boer.	468
van een Afrikaansche Paap.	497
van een Frans soldaat.	503
van de gilden te Doornik.	503
van een Paap en ambagtsman.	504
van een Priester en een boer.	505
van een onnoozel wijf.	505
van een botte Schipper.	506
van den Grave Tekely.	536
Holbein de Schilder, en zijn fortuin.	141
Hooght [Everard Vander] leerling van Lo- denstein.	163
Hofstie, en d'oorsprong van dat woord,	304
met dezelve, ontheiligd zijnde, hoe te handelen.	312
Hovelingen, en watze hebben waar te nemen,	316
Houffaie, zoek Amelos.	

I.

Jakob de II, Koning van Engeland.	100. 102.
	108.
Jaquelots bewijs van Gods wezendheid.	302
Ignatius de Loiola, een bottrik.	459
Liffel zoek Yffel.	
Inleiding tot de wetenschappen.	484

K.

K.

Kanada, waar gelegen.	38
Katten tot de Bataviërs t' huis gebragt.	398
Keizerlijke konstkassen.	137
Kenemers en <i>Caninefator</i> , niet afkomstig van 't Konijne-vatten.	399
Kidder tegens Hobbes en Spinoza.	157
Kinderpokjes ontstaan uit een beesje.	290
Kil van den Rijn.	396
Koccejus [Henrik] Regtskunde.	350
Kolbert zoek Historie van Kolbert.	

L.

Le Maire <i>zie</i> Maire.	
Lobbe en stremfel beschreven.	125
Leiden, waar van doen in 't Latijn <i>Lugdunum Batavorum</i> geheten,	405
Leeuwenhoeks [Antoni] brievenvervolg.	119
Lifer [Maarten] van de kinkhoornige rivierflakken.	284
Linden [Kornelius van der Linden] uitvinder van een misselijke spelling.	70
— zijn zotte en quade taal van 71 tot 83	
Lodensteins [Jod. van] Predikaatsien.	163
Longinus een verdichte Martelaar.	529
Lock [Johan] van der Kinderen opvoeding.	500

M.

Manier van Regtsplegen voor den Hove van Holland.	116
---	-----

Register van de Boekzaal,

Mafius [H. Govard] over de ontheiliging van het H. Avondmaal-brood.	304
Mafarin's leven en bedrijf.	342
Maire's [Le] Reis na de Kanarifche Eilan- den.	488
Mellen [Jakob van] van de rijksdalers.	159
Mollerus [J. Gottlieb] zevental van taalkun- dige oeffeningen.	523
Moortjes uit blanke vrouwen geboren.	174

N.

Natuurkunde door onderftelfelen te betoogen, en hoe.	434 enz.
Nederlands Tooneel in Kaarten.	483
Negers en Zwarten in Afrika.	499
Nehalennia, hoedanig een Godinne.	407
Nikolai [Johan] van de Roomsche Zegepraling.	206
Nikolai [J. G.] Regtsoeffenige gevallen.	339
Nieuwe hemel en nieuwe aarde by Petrus hoe te verftaan.	30
Nuyts [Pieter] Bredaafche Klio.	240

O.

Oceaan der Oude.	409
Oesters vol levendige diertjes.	122
Offerhanden der oude Heidenen.	14. enz.
Orakelen der Heidenen wierden niet door den duivel maar door enkel bedrog van de Pa- pen gegeven.	542
Orleans [de Jezuijt d'] Historie der rijkswif- felingen van Engeland.	84
———— Word wederlegt.	103
Outrein's [Joan d'] bondeltje leerredenen.	63

P.

P.

Patin's [Karel] historie der gedenkpenningen.	128
——— Historische aantekeningen.	136
Paracelsus Graffschrift.	145
Paradijs, en wat al giffingen waar dat gelegen mag zijn geweest.	393
Pauzen tot Goden gemaakt.	528
Penningkunde zeer dienstig.	129 enz.
Penning van Kommodus hoe te lezen.	142
——— van Keizer Karel.	162
Perreira [Gomes]	504
Petrejus [Nikolaas] van de Cimbren.	507
Pincinel's [Filips] Zinnebeelden.	203
Placete [Jan Ia] van de dood der Regtvaardige.	511
Pokok [Eduard] over Joël.	233
Pokjes; zie kinderpokjes.	
Pompe's [Matthias] Tijdrekening.	150
Purper, en Purperflakken.	286

Q.

Quebek, de Hoofdstad van Kanada.	35. enz.
----------------------------------	----------

R.

Regtsgeleerdheid is veel aan de Dichtkunde schuldig.	250 enz.
Richeljeu (Kardinaal de) beschreven.	463
Roomsche Triomf of Zegepraal.	212

S.

Register van de Botsaal.]

S.

Samaël een Joodsche duivel.	28
Scheepszaken der Oude.	18
Schole des Werelds.	362
Schatkamer der nagelezenste historisch.	174
Slakken, en hare soorten.	285
Stellingfleest tegen een Ongodst.	152
Struif's (J. Ad.) Rechtsgeleerd werk	333
Sterven, en wel sterven, wat daar toe behoort.	914

T.

Tooveraans. welke d'allergrrootste zijn.	305
Triomf, zie Zegepraal.	
Treuspielen, haar woorddoorspronkelijkheid, en hoe ze eertijds zijn begonnen.	423
Turksche regering geprezen,	359. 361
Turksch gezeg over het Te Deum.	459. 461
Twijfelen, hoe verre noodig.	436
Tyran, al te slap van Aristoteles beschreven.	357

V.

Vaarzen op den Pekelharing.	126
———— op de Bredaasche Klio.	242
———— op de Medelijding en Tegenlijding.	367
———— van Virgijl.	423
———— van Horatius.	424
———— van Vondel.	429
voor	

———— voor A. V. D. tegen J. O.	542
Vaillant, zie Foy-Vaillant.	
Venetien, en Venetianen in lof en lafter.	256.
Vinnius [Arnold] vijf regsgeleerde verhandelingen.	411
Verspieder in de hoven der Christen vorsten.	458
Veronika, en haar verdichtfel.	428
Vie-eren niet ongezond.	124
Vie Bije, en Pieterman.	127
Vrede-staf en Vrede-pijp van de Amerikaanse Witte.	44
Vingis een rivier, in plaats van Vifing by Tacitus te lezen.	412
Uskokes wat voor gespuis.	272
Utrecht, waar van zoo genaamd.	412

T W. U

Walzingams geheim der hoven.	313
Waterlanders in 't Latijn <i>Frisiabones</i> .	401
Wegners [Godfrieds] godgeleerde redeneringen,	322
Wereldgeftel volgens verscheide.	440
Wesenfelds (Arnold) Hartstogtkunde.	
Wilde van Amerika, en hunne zeden.,	295
Witten (de Heeren gebroeders) met een vremen Latijnschen naam genoemd.	106
Wonderwerken van Christus.	226

Y.

Yffel, en Yffelveer.	397
———— deszelfs woorddoorspronkelijkheid.	410

Z.

Register van de Boekzal, &c.

Z.

Zaden der boomen, en aanmerkingen op dezelve.	121
Zanggodinnen by Gyraldus.	16
Zangkunst en haar vermogen.	417
Zelfsmoorders.	522
Zegpraal der Romeinen.	206
Zieken, en hunne plichten.	515 enz.
Zinneloosheid.	203
Zoet, of het zuer in de maag brengt.	171
Zorheid beschreven.	563
Zuer is niet ongezond.	123
Zwaard, zie degen.	

U. I. T.

124
125
126
127
128
129
130
131
132
133

1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

